

Tohi 'a Molomoná

TOHI MA'U'ANGA TOKONI 'A E FAIAKO

Tohi Ma'u'anga Tokoni 'a e Faiako ki he Tohi 'a Molomoná

Teuteu 'e he
Polokalama Ako 'a e Siasi

Pulusi 'e he
Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
Sōleki Siti, 'Iutā

© 2000 'e he Intellectual Reserve, Inc.
Ma'u 'a e totonu fakalao kotoa
Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Ameliká
Fakangofua 'i he lea faka-Pilitāniá: 8/98
Fakangofua ke liliú: 8/98
Liliu 'o e *Book of Mormon Teacher Resource Manual*
Tongan

FAKAHOKOHOKO 'O E TOHÍ

Talateu ki he <i>Tohi Ma'u'anga Tokoni 'a e Faiako ki he Tohi 'a Molomoná</i>	1	'Alamā 30–35	182
Vahevahe Lelei Ho'o Ako'i 'o e Tohi 'a Molomoná	6	'Alamā 36–42	191
Ko Hono Vakai'i Fakalūkufua 'o e Palani 'o e Fakamo'uí	8	'Alamā 43–58	202
Ngaahi Tokoni Ki Hono Ako 'o e Folofolá	13	'Alamā 59–63	210
Ko Hono Vakai'i Fakalūkufua 'o e Tohi 'a Molomoná	16	Ko e Tohi 'a Hilamani	214
Ko e 'Ulu'i Peesi 'o e Tohi 'a Molomoná	19	Hilamani 1–6	214
Ko e Talateu ki he Tohi 'a Molomoná	21	Hilamani 7–12	221
Ko e Fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni	24	Hilamani 13–16	226
Ko e 'Uluaki Tohi 'a Nifái	26	Tolu Nifái	233
1 Nifai 1–5	26	3 Nifai 1–7	233
1 Nifai 6–9	33	3 Nifai 8–10	239
1 Nifai 10–15	36	3 Nifai 11–14	241
1 Nifai 16–22	41	3 Nifai 15–18	249
Ko e Tohi hono Ua 'a Nifái	51	3 Nifai 19–26	256
2 Nifai 1–5	51	3 Nifai 27–30	263
2 Nifai 6–10	59	Fā Nifái	268
2 Nifai 11–24	66	4 Nifai 1	268
2 Nifai 25–30	74	Ko e Tohi 'a Molomoná	271
2 Nifai 31–33	82	Molomona 1–6	271
Ko e Tohi 'a Sēkopé	88	Molomona 7–9	274
Sēkope 1–4	88	Ko e Tohi 'a 'Etá	280
Sēkope 5–7	93	'Eta 1–6	280
Ko e Tohi 'a 'Īnosí	98	'Eta 7–11	288
'Īnosi 1	98	'Eta 12–15	291
Ko e Tohi 'a Seilomí	101	Ko e Tohi 'a Molonai	296
Seilomi 1	101	Molonai 1–6	296
Ko e Tohi 'a 'Amenai	102	Molonai 7–9	300
'Amenai 1	102	Molonai 10	306
Ko e Ngaahi Lea 'a Molomoná	105	Fakalahi ki he Tohi	309
Ngaahi Lea 'a Molomoná 1	105	Ko e Ngaahi Tefito'i Ma'u'anga Fakamatala	
Ko e Tohi 'a Mōsaia	106	ki he Tohi 'a Molomoná	309
Mōsaia 1–4	106	Ngaahi Founga ki hono Ako'i 'o e Folofolá	310
Mōsaia 5–6	113	Potu Folofola Ako Ma'uloto	315
Mōsaia 7–8	115	Ngaahi Lisi 'o e Potu Folofola Ako Ma'uloto	316
Mōsaia 9–10	118	Ko e Palani Lahi 'o e Fiefiá	317
Mōsaia 11–17	119	Ngaahi Feitu'u 'i he Tohi 'a Molomoná	
Mōsaia 18–22	129	(mo 'Enau Fehokotakí)	322
Mōsaia 23–24	133	Mata-me'a-hā-mai 'a Nifái (1 Nifai 10–14)	323
Mōsaia 25–29	135	Ngaahi Kikite 'i he 2 Nifai 26–27	324
Ko e Tohi 'a 'Alamaá	143	'Oku Akonaki 'a e Tu'i ko Penisimani	
'Alamā 1–4	143	'o Kau kia Kalaisi	325
'Alamā 5–7	147	Ko e Ngaahi Fononga 'e Fitu 'i he Tohi 'a Mōsaia	326
'Alamā 8–16	153	Ko 'Alamā mo Nēhoa	327
'Alamā 17–19	170	Ko Hono Li'aki 'o 'Etau Ngaahi Angahalá	328
'Alamā 20–29	175	Ko Kinautolu Kuo Nau Ului Mo'oni	328
		'Oku Fakamo'oni'i 'e 'Amuleki 'Oku 'ia Kalaisi	
		'a e Folofolá	329
		Hilamani mo e 3 Nifai: Ko ha Fakafehoanaki	
		ki he Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Kalaisi	330
		Fakamaau Faka'osi mo e Fakamaau Fakataimi	332
		Ko Malakai 'i he Tohi 'a Molomoná (3 Nifai 24–25)	334
		Ngaahi Fakatātā	335

“Ko e taumu'a 'o e ako fakalotú 'i he Potungāue Ako 'a e Siasí ke tokoni'í 'a e fakafo'ituituí, fāmīlī, pea mo e kau taki lakanga fakataula'eikí 'i hono fakahoko 'o e misiona 'o e Siasí” (Ko Hono Ako'í 'o e Ongoongolelei: Ko ha Tohi Fakahinohino ma'á e kau Faiako mo e Kau Taki 'i he Potungāue Ako 'a e Siasí [1994], 3). Ko e 'uluaki konga 'oku fakamamafa'í ke a'usia ai 'a e taumu'a ni ko hono ako'í ki he kau akó 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí 'o hangē ko ia 'oku 'i he ngaahi tohi tapu 'oku faka'aonga'í 'e he Siasí pea mo e ngaahi lea 'a e kau palōfitá. 'Oku 'oatu 'a e tohi lēsoní ni ke tokoni atu 'i hono fakahokó—'o tatau ai pē pe ko e hā ho'o taukei fakafaiakó 'i ha fa'ahinga lea pē pe fonua 'okú ke faiako ai.

Ko e konga hono ua 'oku fakamamafa'í ko e faiako 'aki 'a e akonakí, 'a e fa'ifa'itaki'angá, pea 'aki 'a e mālohi 'o e Laumālié. Ko e faiako 'aki 'a e akonakí kuo pau ke ke tomu'a fekumi, “ 'i he ako pea 'i he tui foki” (T&F 88:118), ke mahino 'a e ngaahi tefito'í mo'oni 'o e Ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. Ko e faiako 'aki 'a e fa'ifa'itaki'angá kuopau ke ke mo'ui 'aki 'e koe 'a e ongoongolelei 'i ho'o mo'ui fakatāutahá. Na'e akonaki 'a 'Eletā Poiti K. Peeka 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá fakau'aki mo e faiako 'aki 'a e Laumālié, 'o ne pehē: “ 'Oku ma'u 'a e mālohi 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'e he faiakó e me'a kotoa ke lava ke ne teuteu, 'o 'ikai ngata pē hono teuteu'í 'o e lēsoni takitaha, ka ke tauhi foki 'ene mo'uí ke feongoongi mo e Laumālié. Kapau te ne ako ke falala ki he Laumālié ke ma'u mei ai ha ngaahi ue'í fakalaumālie, 'e lava ke ne tu'u 'i mu'a 'i he'ene kalasí . . . 'okú ne ongo'í fiamālie 'i he'ene 'ilo 'e lava ke ne faiako 'aki 'a e ue'í 'a e laumālié” (Teach Ye Diligently [1975], 306). Ko e mālohi na'e lea ki ai 'a 'Eletā Pēká 'oku hā ia 'i he taimi 'oku fai ai 'e ha faiako 'ene fakamo'oni fakafo'ituitui ki he tefito'í mo'oni pe tokāteline 'okú ne ako'í.

Founga Hono Ngāue'aki 'o e Tohi ni

Ko e ngaahi folofolá 'a ho'o 'uluaki ma'u'anga tokoni 'i ho'o teuteu ko ia ho'o ngaahi lēsoní. Ke tokoni atu ki ho'o ako e folofolá pea mo teuteu ho'o ngaahi lēsoní, 'oku totonu ke ke ma'u e ngaahi tohi lēsoni ko 'ení:

- Tohi lēsoni ko 'ení—*Tohi Ma'u'anga Tokoni 'a e Faiako ki he Tohi 'a Molomoná* (34588 900)
- Ko e tohi lēsoni ako mei 'api 'a e tokotaha ako seminelí- *Ko e Tohi Fakahinohino Ako 'a e Kau Ako ki he Tohi 'a Molomoná* (34187 900)
- Ko e ngaahi nāunau tokoni ki he ngaahi tepi vitiō 'o e Tohi 'a Molomoná—*Book of Mormon Video Guide* (34810)
- Tohi lēsoni 'a e 'inisititiutí —*Book of Mormon Student Manual: Religion 121 an d 122* (32506)

'Oku 'ikai foki fetongi 'e he ngaahi tohi ko 'ení ia ho'o ako e folofolá, pē ko e tataki ko ia 'a e laumālié 'i ho'o teuteu ke ako'í ho'o kau akó. Ko ha ngaahi ma'u'anga tokoni pē kinautolu ke tātaki atu ki ho'o teuteu lēsoní. 'Oku fakatautefito 'eni ki hono

omi 'e he *Tohi Ma'u'anga Tokoni 'a e Faiakó ki he Tohi 'a Molomoná* ha ngaahi fakamatala talateu ki he ngaahi konga folofolá, 'omi kongokonga lalahi 'a e ngaahi tefito'í mo'oni mahu'inga 'o e ongoongolelei ke fekumi ki ai, pea fokotu'u mai ha ngaahi founga 'e lava ke ako'í 'aki 'a e konga lahi 'o e ngaahi tefito'í mo'oni ko iá ke tokoni'í 'aki e kau akó ke mahino kiate kinautolu mo nau mo'ui'aki ia.

“Kuo loto e kau taki 'o e Potungāue Ako 'a e Siasí ke fakakau 'i he'enua ngaahi fokotu'utu'ú 'a hono fakalahi e taimi akó 'i he lolotonga 'a e uiké ke lava 'o ako'í ai e folofolá 'i ha founga hokohoko mo maau. Ko e taha 'o e ngaahi founga lelei taha ki hono ako'í 'o e Ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ko hono ako'í fakahokohoko 'o e folofolá. 'Oku 'uhinga hono ako'í fakahokohoko 'o e folofolá ke ako'í 'o fakatatau ki he'enua fakahokohoko 'i he ngaahi Tohi Tapú. (Ko Hono Ako'í 'o e Ongoongolelei, 24; vakai ki he peesi ko iá ki ha toe fakamatala ki hono ako'í hokohoko 'o e folofolá). 'Oku muimui 'a e tohi lēsoni ko 'ení 'i he hokohoko 'o e folofolá ka 'oku 'ikai ke ne 'omi ha tokoni fakafaiako ki he veesi kotoa pē 'i he ngaahi konga folofolá takitaha. 'Oku ma'u ha toe ngaahi tokoni makehe 'i he tohi ako fakatāutaha 'a e kau akó 'i he seminelí mo e 'inisititiutí.

'Oku 'omai 'e he *Ko Hono Ako'í 'o e Ongoongolelei: Ko ha Tohi Fakahinohino ma'á e Kau Faiako mo e Kau Taki 'i he Potungāue Ako 'a e Siasí* (34829.900) hono fakaikiiki 'o e tokoni ki hono ako'í ha kalasi 'i he Potungāue Ako 'a e Siasí. 'Oku totonu ke ke 'ilo'í lelei 'aupito 'a e kakano 'o e tohi. 'E ala 'aonga 'a e ngaahi fokotu'u ko 'ení ki ho'o teuteu lēsoní.

Teuteu'í Koe ke Ke Ako mo Ako'í 'a e Ongoongolelei

- Mo'ui'aki 'a e ongoongolelei.
- Lotua 'a e Laumālié ke ne tataki koe 'i ho'o akó, 'i ho'o teuteu, pea 'i ho'o faiakó.
- Ngāue'aki 'a e tui ki he 'Eikí, mo e mālohi 'o e Laumālié, pea mo e mālohi 'o e folofolá ki hono feau 'o e ngaahi fiema'u ho'o kau akó.

Fakapapu'í e Me'a Te Ke Ako'í

- Fili pe ko e fē 'a e konga 'o e folofolá 'okú ke fie ako'í 'i ho'o lēsoní. 'Oku vahevahe 'a e tohi ni ki ha ngaahi konga folofola 'okú ne fakamahino mai 'a e konga 'oku fetongi ai e talanoá pe ko e tefitó. Ko e fakahinohino ki hono fakafuofua'í 'o e vave hono ako'í 'o e lēsoní hangē ko ia 'oku hā 'i he peesi 5–6 'e tokoni atu ia ki hono fakafuofua'í 'o e lahi 'o e me'a ke fakakakato 'i he 'aho pe uike takitaha.
- Ako 'a e ngaahi konga folofolá ke matu'aki mā'opo'opo 'aupito. Toutou lau pea ke hiki hifo e ngaahi tokāteliné, ngaahi tefito'í mo'oni, ngaahi me'a na'e hokó, pea mo e ngaahi fo'í lea pe kupu'í lea mamafá. 'E tokoni atu e tohi lēsoni ko 'ení, tohi lēsoni 'a e kau akó 'i he 'inisititiutí, mo e tohi ako fakatāutaha 'a e kau akó ke mahino kiate koe 'a e konga folofolá peá ke 'ilo ai 'a ia 'oku mahu'inga ki ho'o kau akó. Te ke toe

lelei ange 'i ho'o faiakó kapau te ke ma'u ha 'ilo fo'ou ki ha me'a 'oku fakalaumálie 'i he kongá folofolá. Te ke lava leva ai ke tatakí atu ho'o kau akó ke nau ma'u ha 'ilo fo'ou tatau.

- Fili 'a e ngaahi tokáteline, ngaahi tefito'i mo'oni, mo e ngaahi me'a na'e hoko 'a ia 'oku mahu'inga taha ke 'ilo 'e ho'o kau akó. Tuku ange ki he ue'i 'a e Laumálie mo e ngaahi fiema'u 'a ho'o kau akó ke nau tatakí koe 'i ho'o fili ko ia e me'a ke ke akó'i.

Fakapapau'i Ho'o Founa Faiakó

- Fili ha founa fakafaiako 'e taha pe lahi ange ki hono ako'i 'o ha fa'ahinga me'a na'e hoko, tefito'i mo'oni, pe tokáteline pē 'okú ke fie ako'i. Faka'aonga'i ha'o founa pē 'a'au pe ko e ngaahi founa ko ia kuo fokotu'u atu 'i he ngaahi nāunau fakalēsoni.
- Fili ha ngaahi founa ko ē te ne poupou 'a e mateuteu, kau, pea mo hono faka'aonga'i 'e he kau akó.
 1. 'Okú 'uhinga 'a e mateuteu kuo 'osi mateuteu fakalaumálie mo faka'atamai, pea 'ā'ā, tokanga, mo fie kau 'a e kau akó 'i he ngaahi me'a 'oku fakahoko 'i he lēsoni. "Ko e mateuteu ko ha tu'unga ia 'o e lotó mo e 'atamai foki" (Ko Hono Ako'i 'o e Ongoongolelé, 15). 'Okú 'ikai ko ha fa'ahinga founa pē ia 'oku faka'aonga'i ke kamata 'aki ha lēsoni; ka ko hono vakai'i hokohoko ia 'o e tokanga ho'o kau akó ki he lēsoni.
 2. 'Okú 'uhinga e kái ki he kau mai 'a e kau akó ki he ako 'oku faí. Ko 'enau kau mai ko 'eni 'oku malava pē ke fakatu'asino, fakaeongo, mo faka'atamai, pea fakalaumálie foki. Ko e lahi ange e kau 'a e kau akó ki he ako 'oku faí, ko e lahi ange ia 'enau mahinó, manatú, mo 'enau faka'aonga'i e me'a kuo nau akó.
 3. 'Okú 'uhinga e faka'aonga'i ki hono tali 'e he kau akó e ngaahi me'a 'oku ako'i, mahino kiate kinautolu e founa ke faka'aonga'i ai ia 'i he 'enau mo'ui, pea nau toki feinga leva ke mo'ui 'o fakatatau ki he ngaahi tefito'i mo'oni ko iá.

Founa Hono Fokotu'utu'u 'o e Tohi ni.

Ko e ngaahi nāunau ma'u'anga tokoni ki he ngaahi kongá folofolá 'e ma'u ia 'i ha ngaahi kongá 'e fā.

Nāunau Talateú

'Okú 'omi 'e he kongá "Talateú" ha ngaahi fakamatala mei mu'a he kamata'angá pea mo ha ngaahi fakamatala kehe pē ke tokoni atu ke mahino e tu'unga fakahisitōlia mo fakafolofola 'o e kongá folofolá. 'Okú toe 'oatu foki mo e nāunau fekau 'aki mo e talateú ki he tohi takitaha 'i he folofolá. 'E lava ke toe fakalahi atu 'e he fakamatala mo e nāunau ko 'eni, fakataha mo e fakamatala 'i he tohi ako fakatāutaha 'a e kau akó mo e tohi lēsoni 'a e kau ako 'inisititiuti ki ho'o akó pea mo e mahino kiate koe 'a e folofolá.

Te ke toe lava pē foki ke faka'aonga'i 'a e ngaahi nāunau ki he talateu ke ne 'omai 'a e:

- Ngaahi fehu'i faka'ai'ai ke fai ki he kau akó pea mo ne tokoni'i 'a e mateuteu 'a e tokotaha akó.
- Ngaahi fakamatala mei mu'a he kamata'angá, ngaahi me'a ke fakatokanga'i 'e he kau akó 'i he 'enau laukongá, pea mo ha ngaahi tokoni kehe pē ki mu'a pea nau toki kamata laú.
- Ngaahi lea na'e fai ke faka'ali'ali pe hiki 'i he palakipoé, pe ko ha fanga ki'i fakamatala ke hiki 'e he kau akó 'i he 'enau ngaahi tohi folofolá.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

Te ke lava 'o ma'u ha ngaahi tokáteline mo ha ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga lahi 'i ha fo'i kongá folofola. 'Okú hiki atu 'i he kongá ko e "Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai" ha ngaahi me'a lahi te ke fie ako'i ki ho'o kau akó. Ko ha ngaahi founa 'eni ke ke faka'aonga'i ai kinautolu 'i ho'o faiakó:

- Faka'aonga'i kinautolu ke fakapapau'i 'oku ako'i 'a e tokáteline totonú.
- Faka'aonga'i kinautolu ke tokoni 'i hono fakapapau'i 'o e me'a 'oku fie ma'u ke ako'i ki ho'o kau akó.
- Hiki kinautolu 'i he palakipoé ke ma'u ai 'e he kau akó 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ke nau fakatokanga'i 'i he taimi te nau ako ai 'a e kongá folofolá.
- Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau kumi mo ha ngaahi fakamo'oni folofola kehe 'okú ne poupou'i pe fakamatala'i 'a e tokáteline.

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

'Okú 'i he kongá ki he "Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé" ha ngaahi peesi 'oku fekau'aki mo ia 'i he tohi lēsoni 'a e kau ako ki he Tohi 'a Molomoná 'i he 'inisititiuti ke tokoni atu ke ke 'ilo ai 'a e ma'u'anga 'o e fakamatalá. 'Okú toe fakakau atu foki ai mo ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakalahi ki he lēsoni.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

'Okú 'i he kongá 'o e "Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i" ha ngaahi fakakaukau ki he founa ako'i 'a ia te ke lava ke fakakaukau'i 'i he taimi te ke fakapapau'i ai hono founa ako'i 'o e ngaahi me'a na'e hokó, ngaahi tefito'i mo'oni, pea mo e ngaahi tokáteline ne ke fili mei he kongá folofolá. 'Okú 'ikai ko ha me'a pau ia ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi founa ako'i 'oku fokotu'u atu. 'Okú 'oatu pē kinautolu ko ha ma'u'anga tokoni kiate koe 'i ho'o fakakaukau'i 'a e ngaahi fiema'u ho'o kau akó 'o fakatatau mo e fakahinohino 'a e Laumálie. Te ke toe ma'u foki mo ha ngaahi fokotu'u 'aonga 'i he tohi ako fakatāutaha 'a e kau akó, 'a ia 'e lava ke filio'i ke faka'aonga'i 'i ho lokiakó (vakai, "Ko ha Talateu ma'a e kau Faiakó ki he Ko e Tohi Fakahinohino Ako 'a e Kau Ako ki he Tohi 'a Molomoná," p. 4.

'Okú kau 'a e ngaahi me'a ko 'eni 'i he ngaahi 'ulu'i tohi ki he ngaahi fokotu'u ki hono ako'i:

- **Fakamatala Fakahinohinó.** 'Oku 'i ai e konga 'oku taipe'i mata-lalahi atu he kamata'anga 'o e fokotu'u taki taha 'okú ne fakahā atu 'e ia 'a e konga folofolá mo e tefito'i mo'oni ko ia 'oku fakatefito ki ai 'a e fokotu'u ki he founga ako'i. 'Oku fa'a fekau'aki 'a e ngaahi fakamatala fakahinohino ko 'eni mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku ma'u 'i he konga ko e "Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Aí, " 'i he konga folofolá.
- **Potu Folofola Ako Ma'ulotó.** Ko e ngaahi fokotu'u ko ia ki he founga ako'i 'oku kau ai 'a e ngaahi potu folofola ako ma'ulotó 'oku lava ke tala ia 'aki 'a e faka'ilonga 'oku 'oatu hení. Na'e pehē 'e Palesiteni Hauati W. Hanitā 'i he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, " 'Oku mau faka'amu 'e 'ikai ha fo'i tokotaha 'i ho'oku kau akó 'e mavahe mei ho lokiakó 'oku manavahē pe matahoa, pe mā ko e tupu mei he 'ikai malava ke ma'u e tokoni 'oku nau fie ma'ú koe'uhí 'oku 'ikai ke nau 'ilo lelei e folofolá ke nau lava 'o kumi 'a e ngaahi vahe totonú." (*The Teachings of Howard W. Hunter, 'ētita' 'e Clyde J. Williams [1997], 187.*)
Ko e "Potu Folofola Ako Ma'ulotó" ko e founga ia ke ako'i 'aki e kau akó ki he anga hono kumi 'o e ngaahi veesi folofolá, ma'u ha mahino ki honau 'uhingá, pea mo faka'aonga'i ia 'i he'enua ngaahi mo'uí. Kuo 'osi fili ha ngaahi potu folofola 'e 100—ko e 25 ki he fo'i lēsoni fakafolofola kotoa —ke fai hano fakamamafa'i makehe 'i he kalasi semineli. 'Oku ui 'eni ko e "Potu Folofola Ako Ma'uloto" 'i he ngaahi fokotu'u ki hono ako'i 'i he feitu'u pē 'oku nau hā aí. 'Oku totonu ke ke tokoni'i e kau akó ke nau 'ilo lelei e ngaahi potu folofola ako ma'ulotó 'aki 'enau toutou ako ia 'i he kalasi pea mo fakalotolahi'i kinautolu ke nau ako 'i hanau taimi kehe pē. Vakai ki he "Potu Folofola Ako Ma'ulotó" mo e Ngaahi Lisi 'o e "Potu Folofola Ako Ma'ulotó" 'i he fakalahi ki he tohi (p. 315 ke ma'u mei ai 'a e ngaahi fokotu'u ki he founga hono faka'ai'ai hono ako 'o e potu folofola ako ma'ulotó 'i ho'omou kalasi pea pehē foki ki ha lisi 'o e ngaahi fakamo'oni fakafolofola ki he ngaahi potu folofola ako ma'uloto 'i he ngaahi lēsoni kotoa 'e faá; vakai foki, *Ko Hono Ako'i 'o e Ongoongolelei*, pp. 37–38).
- **Faka'ilonga Fakauiké.** 'Oku fakahā mai 'e he faka'ilonga ko 'eni 'a e ngaahi fokotu'u ki he founga faiako 'oku fokotu'u atu ma'á ha faiako 'i ha polokalama ako pē 'i 'api pe ko ha taha 'oku ne fie ma'u tokoni ki hono ako'i 'o ha ngaahi konga folofola 'oku toe lahi angé.
- **Vahevahe 'o e Taimí.** 'Oku hoko atu 'i he taumu'á 'a e fakafuofua 'o e taimi 'e fakamoleki ki hono ako'i 'o e fo'i fokotu'u ko iá. 'Oku fakakau atu pē ke tokoni ki ho'o palani ho'o ngaahi lēsoni faka'ahó pea 'oku 'ikai ko hano tala atu 'a e lahi 'o e taimi 'oku totonu ke fakamoleki ki hono ako'i 'o e fo'i fokotu'u ko iá.

Ngaahi Tokoni Fakafaiako Kehé

- **Book of Mormon Video (53785).** 'Oku 'i he filimi vitiō ko 'eni ha ngaahi polokalama ke tokoni atu ki ho'o ako'i 'o e Tohi 'a Molomoná. Ko e ngaahi fokotu'u ki

hono ako'i 'o e ngaahi me'a 'i he *Book of Mormon Video* 'e ma'u ia 'i he *Book of Mormon Video Guide* (34810). Ko e ngaahi Konga Folofola kotoa pē 'oku 'i ai hanau ngaahi polokalama vitiō kuo 'osi faka'ilonga'i atu ia heni mo ha ki'i fakamatala 'i he kamata'anga 'o e vahe kotoa 'oku 'omi ai 'a e ngaahi fokotu'u ki hono ako'i.

- **Fakalahi ki he Tohi.** 'E 'i ai e taimi 'e ni'ihi 'oku fa'a fakafehoanaki ai ha fo'i fokotu'u ki he founga ako'i ki ha saati, ha potu folofola kehe ka 'okú ne 'omi 'a e talanoa pe fakakaukau tatau, pe ko ha la'ipepa tufa 'oku 'i he fakalahi ki he tohi ke tokoni atu ki ho'o ako'i 'o e fo'i fakakaukau ko ia 'oku fokotu'u atu. Te ke lava 'o kumi ki he ngaahi fakamatala ni 'i honau ngaahi tefitó, pea mo e fika 'o e pēsi, 'a ia kuo 'osi 'oatu ke faingofua ki ho'o ngāue.
- **Ngaahi Fakatātā 'o e Ongoongolelei (34730 900).** Ko e ngaahi tā fakalanu ko ia 'e 160 'i he nāunau ko 'eni 'okú ne fakasino mai 'a e folofolá, ngaahi talanoa ki he hisitōlia 'o e Siasí, pea mo fakatāta'i mai e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei. Ko e ngaahi fakatātā kotoa 'oku ngāue'aki 'i he ngaahi fokotu'u ki he founga ako'i 'i he tohi lēsoni ko 'eni ko e 'omai kotoa mei he Ngaahi Fakatātā 'o e Ongoongolelei. 'E lava ke ma'u atu 'a e nāunau ko 'eni 'i he laipeli 'a e ngaahi kolo mo e uooti kotoa 'o e Siasí. *Fakatokanga'i angé.* Kapau na'á ke 'ota 'a e nāunau ni ki mu'a 'i he 1999, mahalo te ke toe fie ma'u mo e nāunau fakalahi atu ki ai (34740 900) kae lava ke ke ma'u kotoa 'a e fakatātā 'e 160.
- **Ko Hono Lau 'e he Tokotaha Akó 'a e Tohi 'a Molomoná.** Faka'ai'ai e kau akó ke nau lau kotoa e Tohi 'a Molomoná. Na'e lea 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'o pehē: " 'Oku ou fakatokanga'i ko e taimi pē 'oku ou to'o ma'ama'a ai hoku vā mo e 'Otuá, pea 'i he taimi 'oku hangē ai 'oku 'ikai ke fanongo mai 'a e 'Otuá kiate au pea 'ikai ke Ne folofola mai mei 'olungá, 'oku ou fu'u matu'aki mama'o 'aupito. Kapau te u fakafemo'uekina'i au 'i hono lau 'o e folofolá, 'oku hangē leva 'oku ou toe ofi ange kiate Iá, pea foki mai mo e ongo fakalaumālié." (*The Teachings of Spencer W. Kimball, 'ētita' 'e Edward L. Kimball [1982], 135.*)

Faka'ai'ai ho'o kau akó ke nau muimui 'i he ngaahi ngāue 'i he Saati Laukonga 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he *Ko e Tohi Fakahinohino Ako 'a e Kau Ako ki he Tohi 'a Molomoná.* (Mahalo na'a fie ma'u ke ke fulihi e saati ni ki ho'o ta'u fakaakó.) 'E tokoni 'eni kia kinautolu ke fakafuofua 'enau laukongá ki he ngaahi 'ekitiviti 'i he kalasi.

Ko e kau ako 'oku nau loto ke hoko atu 'enau laukongá 'oku lelei pē ia, kae faka'ai'ai kinautolu ke nau foki 'o toe lau 'a e Konga Folofola 'e ako ki ai e kalasi 'i he lolotonga 'o e uiké. 'E tokoni ho'o ngāue'aki 'a e saati laukongá ke fakafuofua'i e tu'unga te ke lele ai 'i he lolotonga 'o e ta'u koe'uhí ke ke malava 'o ako'i kakato e Tohi 'a Molomoná.

- **Fānau 'Oku 'I ai 'Enau Ngaahi Fiema'u Makehé.** Ko e "ngaahi fiema'u makehé" ko ha lea fakalūkufua ia 'oku ngāue'aki ke 'ilo e kau ako 'oku nau 'i he ngaahi tu'unga makehé. Mahalo na'a kau heni 'a kinautolu 'oku 'i ai 'enau palōpalema i he laukongá pe akó, honau 'ulungāngá, pea mo faka'atama'i foki. Pehē kia kinautolu 'oku fakapōpula'i,

ako 'i he ako'anga ma'á e fānau 'oku 'i ai 'enau ngaahi fiema'u makehé, kau polioó, ni'ihí 'oku nau nofo pē 'i 'api koe'uhi ko ha faingata'a'ia fakaesino, palōpalema e fanongó pe sió, pea mo e ngaahi alā me'a pehē.

Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, " 'Oku malava ke fakalalakala e ngaahi 'atamai mo e ngaahi laumālie kotoa pē kuo tuku mai 'e he 'Otuá ki he māmaní." (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, na'e filifili 'e Siosefa Filitingi Sāmita {1976, 354}). 'Oku totonu ke fakahoko ho lelei tahá ke feau e fiema'u fakaako ho'o kau akó. Mahalo pē he 'ikai fa'a malava ke feau e ngaahi fiema'u 'a e fānau akó 'i he taimi kotoa pē. Ka neongo ia te ke malava foki ke 'ilo'i e ngaahi fiema'u makehe 'o ho'o kau akó, pea ke fulifulihi ma'u pē ho'o lēsoní ke fakapapau'i 'oku ako 'e he kau akó kotoa ha me'a mei ha kongá 'o e lēsoni takitaha. 'E lava foki ke ke 'oange ha faingamālie ke tokoni ai 'a e kau ako kehé kiate kinautolu ko ia 'oku nau fie ma'u ha tokoni makehé. 'Oku hoko 'a e fa'ahinga ngāue tokoni ta'e siokita pehení ko ha tāpuaki ki he tokotaha 'okú ne fakahoko 'a e tokoní pea mo ia 'okú ne ma'u 'a e tokoní fakatou'osi.

Ke toe tñaki atu ki he nāunau ako tu'uma'ú, 'oku toe 'i ai mo ha ngaahi nāunau kehe ke tokoni atu ki hono ako'i 'o kinautolu 'oku fie ma'u ke toe tokoní'i makehé. Ko e tohi katiloka ko ia ko e *The Church Educational System Publications Catalog* 'oku hā ai 'a e Lēsoni Kamatá, pea 'oku mahinongofua 'aupito, pea ma'ama'a fe'unga ki he tu'unga fakalaukonga 'a e fānau kamata mei he kalasi 2 ki he kalasi 4. Fakatokanga'i ange ko e vitiō fo'ou kotoa pē 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí 'oku fakataumu'a ke ngāue'aki 'i loki ako 'oku 'osi 'alu atu fakataha pē mo hono ngaahi Taumu'á. Tñaki atu ki he tohi katiloka 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí, ko e katiloka ko ia ko e *Church Materiala Catalog* 'oku hā ai e ngaahi me'a 'e ala tokoni ki he fānau 'oku fie ma'u ke tokoní'i makehé. 'Oku hoko e ngaahi makasini 'a e Siasí ko ha ma'u'anga tokoni lelei ki he ngaahi fakamatalá, fakatātaá, pea mo e ngaahi fakakaukau 'e ngali fekau'aki mo e ngaahi fiema'u makehe 'a ho'o kau akó. Ko e Ngaahi Fakatāta 'o e Ongoongoleléi ko e ma'u'anga tokoni ia 'e taha 'e ma'u mei ai e ngaahi fakatāta ke tokoni atu ki ho'o faiakó.

Ko ha Talateu ma'á e kau Faiakó ki he Ko e Tohi Fakahinohino Ako 'a e Kau Ako ki he Tohi 'a Molomoná

'Oku tokoní'i e fānau 'e he *Ko e Tohi Fakahinohino Ako 'a e Kau Ako ki he Tohi 'a Molomoná* ke nau lau e Tohi 'a Molomoná pea mo fakakaukau-loto mo mo'ui 'aki hono ngaahi akonakí. 'Oku fie ma'u 'eni ki he polokalama ako mei 'apí, ka 'oku toe 'aonga foki ki he teuteu mo e faiako 'a e tokolahi 'o e kau faiako faka'ahó.

Ngāue'aki 'i he Polokalama Semineli Ako mei 'Apí

Ko e semineli ko ha polokalama ako 'aho nima he uike (pe tatau mo ia) 'i he ta'u akó kakato. Koe'uhí 'oku fakahoko tu'o taha pē he uike 'a e ngaahi kalasi semineli ako mei 'apí, 'oku totonu leva ke ngāue'aki 'e ha fānau ako mei 'apí ia e tohi

lēsoni 'a e toko taha akó 'i he 'aho 'e fā kehé. Neongo 'oku faka'ai'ai e kau akó ke nau lau faka'aho e ngaahi folofolá, ka 'oku totonu ke mahino kiate kinautolu 'oku fie ma'u ke nau fakamoleki ha miniti 'e 30–40 'i he 'aho ki he 'aho ako 'e fā 'i he uike takitaha 'o nau ngāue ai ki he ngaahi 'ekitiviti mo e ngaahi ngāue ke fai 'i he tohi lēsoní.

'Oku 'ikai fie ma'u ke tohi e kau akó 'i he'enau ngaahi tohi lēsoní. Ngāue'aki ha taha 'o e ngaahi founga ko 'eni ki he ngāue fakatohi kotoa ke fai:

- Fekau e kau akó ke fai 'enau ngāue fakatohi kotoa pē 'i ha ngaahi peesi 'o ha pepa ngāue 'oku malava pē ke to'o pea toe fakahū honau ngaahi lau'i pēsí pea tñaki 'enau ngaahi peesi ngāue kotoa kuo 'osi kakató 'i he uike taki taha. 'I ho'o fakafoki ko ia 'enau ngāue, te nau lava ke toe fakafoki e ngaahi lau'i pēsí ki he pepa ngāue.
- Fekau ke nau taki taha ngāue'aki ha pepa ngāue 'e ua pea toki tau fetongi ai. 'E ngāue 'i he uike 'uluakí 'i he pepa 'e taha pea tñaki atu ia 'i he taimi 'oku fai ai e kalasí. Pea 'i he uike hono hokó, te ne ngāue leva 'i he pepa ngāue 'e tahá, 'o tñaki atu ia kae fakafoki mai e pepa ne tñaki ki mu'á 'o fai pehē ai pē.

'I he hili ho'o tñaki e ngāue 'a e fānau akó 'i he uike kotoa, hanga 'o lau pea mo fakahaa'i 'i he'enau pepa ngāue 'a ho'o fakakaukau ki he'enau ngāue. Ko e founga lelei 'aupito 'eni ke ke feinga ke maheni ai mo ho'o kau akó, pea mo ke fakapapau'i ai 'a e mahino 'oku nau ma'u ki he ngaahi me'a 'oku nau akó. 'E lava ke ke tokoni 'i hono faka'ai'ai ho'o kau akó 'aki hono fakafe'i kinautolu ke vahevahe mo e kalasí ha ngaahi me'a na'a nau tohi 'i he'enau ngaahi pepa ngāue ke hoko ia ko e kongá pē 'o e lēsoni faka-uiké.

Fakamaaka 'o e Ngaahi Pepa Ngāue 'a e Toko Taha Akó

'Oku 'ikai ke 'i ai ha pepa tali ke fakatonutonu 'aki e ngaahi 'ekitiviti 'i he tohi lēsoni 'a e toko taha akó. Ko e ni'ihí 'o e ngaahi talí 'e ma'u ia mei he ngaahi folofolá, pea 'oku taau ke matu'aki mahino ia kiate koe lolotonga ho'o fakataukei'i koe mo e 'ekitiviti taki taha. Ko e ngaahi tali kehé leva 'e makatu'unga pē ia 'i he ngaahi fakakaukau, taukei, mo e fakamo'oni 'a e kau akó. Mahalo he 'ikai taha pē 'a e tali totonú 'i he ngaahi tu'unga ko 'eni. Fakafuofua'i pea fakamaaka 'a e fānau 'o fakatatau ki he'enau ngāue 'o fakatatau ki he ngaahi me'a 'oku nau lava 'o fai. 'I ho'o tohi ko ia ho'o ngaahi fakatonutonu, fakalelei'i ha fa'ahinga ta'efemahino'aki pe ngaahi tali 'oku mahino 'aupito 'enau halá, pea mo fakamālō'ia'i e kau akó 'i he'enau ngaahi ngāue.

Matu'aki tokanga 'aupito ki he kau akó 'oku 'i ai 'enau ngaahi fiema'u makehé pea fulihi e tohi lēsoni 'a e tokotaha akó 'o fakatatau mo e ngaahi fiema'u 'a e ni'ihí ko 'eni. Hangē ko 'eni, ko e ni'ihí ko ia 'oku nau faingata'a'ia faka tohi, fakangofua kinautolu ke nau hiki 'enau ngāue 'i ha tepí pe alea'i ke hiki 'enau ngaahi fakamatalá 'e hanau fānili pe kaume'a. Mahalo na'a fie ma'u ke ke fetongi 'a e lahi 'o e ngaahi 'ekitiviti 'oku 'oange ki he kau ako 'e ni'ihí koe'uhi ko 'enau ngaahi fiema'u makehé. 'E 'i ai foki ha ni'ihí 'e lava ke nau hoko atu kinautolu

pea 'e lava ke faka'ai'ai kinautolu ia ke nau fai e ngaahi me'a 'oku lahi ange 'i he ngaahi fiema'u si'isi'i tahá.

Ngāue'aki 'i he Polokalama Semineli Faka'ahó

'Oku 'ikai fie ma'u 'a e *Book of Mormon Student Guide* ia ki he fānau 'i he polokalama semineli faka'ahó, ka 'oku totonu ke ke teuteu ha tatau 'e taha ma'á e toko taha ako kotoa pē. Te ke lava leva 'o fekau e kau akó ke nau vakai ki he kongá ko ia ko e "Ke Mahino" 'a e tokoni ke mahino 'a e ngaahi lea pea mo e ngaahi kupu'i lea 'oku faingata'á pea ki he ngaahi lea 'oku faka'aonga'i mo e ngaahi fakamatalá.

'I ho'o teuteu'i ko ia ho'o ngaahi lēsoní, vakai ki he talateu ki he kongá folofola takitaha pea mo e kongá "Ko Hono Ako 'o e Folofolá" ki ha tokoni fekau'aki mo e me'a ke ako'i pea mo e founga ke ako'i 'akí. Hangē ko 'ení, 'oku 'omi 'e he talateu 'e ní'ihí ha ngaahi fehu'i ke fai hano alea'i 'a ia 'oku tokoni ki he mateuteu 'a e tokotaha akó. Mahalo 'e 'i ai pē ha taimi te ke fie ma'u ai e kau akó ke nau ngāue ki ha taha 'o e ngaahi 'ekitiviti 'o e "Ko Hono Ako 'o e Folofolá" 'i he lolotonga 'o e kalasí pea fekau ke nau vahevahe fakakulupu pe vahevahe mo e kalasí hono kotoa 'a e ngaahi me'a na'a nau tohí. 'E tatau ai pē kapau he 'ikai muimui'i ofi e me'a 'oku 'omi 'i he tohi fakahinohinó, 'e kei ma'u pē mei ai ha ngaahi fakakaukau lelei 'a ia 'e lava ke ngāue'aki 'i he loki akó.

VAHEVAHE LELEI HO'O AKO'I 'O E TOHI 'A MOLOMONÁ

Hangē pē ko ia 'oku hoko 'i hono ako 'o e ngaahi tohi folofola kehé, 'oku 'ikai ha taimi fe'unga ia 'i he ta'u fakaakó ke ako ai ki he veesi kotoa 'i he Tohi 'a Molomoná. Ko e me'a 'oku fie ma'ú ia ke fakafuofua 'i lelei ho'o faiakó. Kapau te ke tuai pea fakamoleki ha taimi lahi 'i hono ako'i 'o e 1 Nifai pe 3 Nifai, 'e mole meiate koe 'a e pōpoaki ia 'o 'Eta mo Moloná. Pea kapau te ke fakavavevave, mahalo na'a ta'e mahino pea 'ikai mahu'inga'ia 'a ho'o kau akó 'i ha ngaahi konga mahu'inga 'o e Tohi 'a Molomoná. Ngāue'aki 'a e founa vahevahe ko 'ení ke tokoni atu ki ho'o fakapapau'i e lahi 'o e me'a ke ke fakakakato 'i he 'aho taki taha mo e uike taki taha pea mo e ngaahi vahe ke 'oange ki he kau akó ke nau laú.

Koe'uhi 'oku lahi 'a e ngaahi polokalama kehekehe 'o e semineli 'i māmani, 'oku 'ikai ai lava ke fokotu'utu'u 'a e tohi lēsoni ko 'ení ke fe'unga mo e tu'unga taki taha. Mahalo na'a fie ma'ú ke ke fulihi pe fokotu'utu'u 'a e fakahinohino uike 'e 36 ko 'ení ki

ho'o polokalamá pea mo e ngaahi fiema'u 'a ho'o kau akó. 'Oku ako'i 'a e semineli 'i he 'aho 'e nima he uike, ka ko e nāunau 'o e lēsoni 'oku 'omi pē ia ki ha 'aho pē 'e fā, koe'uhi ke faka'atā ha taimi na'a 'i ai ha fa'ahinga me'a fakatu'upakē 'e hoko hangē ko ha ngaahi 'ekitiviti pe fakataha'anga fakaako, ngaahi polokalama 'ekitiviti makehe 'a e semineli, 'a e potu folofola ako ma'ulotó, mo e ngaahi sivi pe fe'auhi. 'E lava pē ke ke fakamoleki ha taimi lahi ange 'i ha 'aho ke ako'i ai ha konga folofola ke toe lelei ange. 'Oku 'uhinga 'a e tu'unga feliiuaki ko 'ení ke faka'ai'ai koe ke ke feinga ke ma'ú 'a e fakahinohino 'a e Laumālie ke feau 'aki e ngaahi tefito'i fiema'u 'a ho'o kau akó.

Ko ha falala toputapu pea mo ha fatongia fakafiefia mo'oni ka ko hono ako'i 'o e Ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi ki he to'u tupu 'o e Siasí. Fakatauange ke tāpuekina koe pea mo ho'o kau akó 'i he ta'ú ni 'i ho'omou ako ko ia 'o e Tohi 'a Molomoná: Ko ha Toe Fakamo'oni 'E Taha 'o Sīsū Kalaisi.

Fakahinohino ki Hono Vahevahe ki ha Uike 'e 36 'o e Ta'u Fakaakó

Uike	Konga Folofola 'Oku Fokotu'u Atu ke Ako'i
1	'Aho 1–2: "Vakai Fakalūkufua ki he Palani 'o e Fakamo'ui" pea mo e "Vakai Fakalūkufua ki he Tohi 'a Molomoná" 'Aho 3–4: "Ko e Peesi Mu'omu'a 'o e Tohi 'a Molomoná" mo e "Talateu ki he Tohi 'a Molomoná"
2	'Aho 1: 1 Nifai 1 'Aho 2: 1 Nifai 2–3 'Aho 3: 1 Nifai 4 'Aho 4: 1 Nifai 5
3	'Aho 1: 1 Nifai 6–7 'Aho 2: 1 Nifai 8–9 'Aho 3–4: 1 Nifai 10–15
4	'Aho 1: 1 Nifai 16 'Aho 2: 1 Nifai 17–18 'Aho 3: 1 Nifai 19 'Aho 4: 1 Nifai 20–22
5	'Aho 1–2: 2 Nifai 1–2 'Aho 3–4: 2 Nifai 3–5
6	'Aho 1: 2 Nifai 6 'Aho 2: 2 Nifai 7–8 'Aho 3–4: 2 Nifai 9–10
7	'Aho 1: 2 Nifai 11 'Aho 2–4: 2 Nifai 12–24
8	'Aho 1: 2 Nifai 25 'Aho 2: 2 Nifai 26–27 'Aho 3: 2 Nifai 28 'Aho 4: 2 Nifai 29–30

Uike	Konga Folofola 'Oku Fokotu'u Atu ke Ako'i
9	'Aho 1: 2 Nifai 31 'Aho 2: 2 Nifai 32 'Aho 3: 2 Nifai 33 'Aho 4: Sēkope 1
10	'Aho 1: Sēkope 2 'Aho 2: Sēkope 3–4 'Aho 3: Sēkope 5 'Aho 4: Sēkope 6–7
11	'Aho 1: 'Īnosi 'Aho 2: Seilomi, 'Amenai, Ngaahi Lea 'a Molomoná 'Aho 3–4: Mōsaia 1–3
12	'Aho 1: Mōsaia 4 'Aho 2: Mōsaia 5–6 'Aho 3: Mōsaia 7–8 'Aho 4: Mōsaia 9–10
13	'Aho 1: Mōsaia 11–12 'Aho 2–3: Mōsaia 13–15 'Aho 4: Mōsaia 16–17
14	'Aho 1: Mōsaia 18 'Aho 2: Mōsaia 19–22 'Aho 3: Mōsaia 23–24 'Aho 4: Mōsaia 25–26
15	'Aho 1: Mōsaia 27 'Aho 2: Mōsaia 28–29 'Aho 3: 'Alamā 1–2 'Aho 4: 'Alamā 3–4

Uike	Konga Folofola 'Oku Fokotu'u Atu ke Ako'i
16	'Aho 1-2: 'Alamā 5 'Aho 3: 'Alamā 6-7 'Aho 4: 'Alamā 8
17	'Aho 1: 'Alamā 9-10 'Aho 2: 'Alamā 11 'Aho 3-4: 'Alamā 12-13
18	'Aho 1-2: 'Alamā 14-16 'Aho 3-4: 'Alamā 17-19
19	'Aho 1: 'Alamā 17-19 (hoko atu) 'Aho 2: 'Alamā 20 'Aho 3: 'Alamā 21-22 'Aho 4: 'Alamā 23-26
20	'Aho 1: 'Alamā 27-29 'Aho 2: 'Alamā 30 'Aho 3-4: 'Alamā 31-32
21	'Aho 1-2: 'Alamā 33-34 'Aho 3: 'Alamā 35-36 'Aho 4: 'Alamā 37-38
22	'Aho 1: 'Alamā 39 'Aho 2: 'Alamā 40 'Aho 3: 'Alamā 41 'Aho 4: 'Alamā 42
23	'Aho 1: 'Alamā 43-45 'Aho 2: 'Alamā 46-49 'Aho 3: 'Alamā 50-53 'Aho 4: 'Alamā 54-58
24	'Aho 1: 'Alamā 59-63 'Aho 2: Hilamani 1-2 'Aho 3: Hilamani 3-4 'Aho 4: Hilamani 5-6
25	'Aho 1-2: Hilamani 7-9 'Aho 3: Hilamani 10-11 'Aho 4: Hilamani 12
26	'Aho 1: Hilamani 13 'Aho 2: Hilamani 14 'Aho 3: Hilamani 15-16 'Aho 4: 3 Nifai 1-2

Uike	Konga Folofola 'Oku Fokotu'u Atu ke Ako'i
27	'Aho 1: 3 Nifai 3-4 'Aho 2: 3 Nifai 5-7 'Aho 3: 3 Nifai 8-10 'Aho 4: 3 Nifai 11
28	'Aho 1: 3 Nifai 12 'Aho 2: 3 Nifai 13 'Aho 3: 3 Nifai 14 'Aho 4: 3 Nifai 15
29	'Aho 1: 3 Nifai 16 'Aho 2: 3 Nifai 17 'Aho 3: 3 Nifai 18 'Aho 4: 3 Nifai 19-20
30	'Aho 1: 3 Nifai 21 'Aho 2: 3 Nifai 22-23 'Aho 3: 3 Nifai 24-25 'Aho 4: 3 Nifai 26
31	'Aho 1-2: 3 Nifai 27-30 'Aho 3: 4 Nifai 'Aho 4: Molomona 1-2
32	'Aho 1: Molomona 3-5 'Aho 2: Molomona 6-7 'Aho 3: Molomona 8 'Aho 4: Molomona 9
33	'Aho 1-2: 'Eta 1-2 'Aho 3: 'Eta 3 'Aho 4: 'Eta 4-6
34	'Aho 1: 'Eta 7-8 'Aho 2: 'Eta 9-11 'Aho 3: 'Eta 12 'Aho 4: 'Eta 13-15
35	'Aho 1-2: Molonai 1-6 'Aho 3-4: Molonai 7
36	'Aho 1: Molonai 8 'Aho 2: Molonai 9 'Aho 3-4: Molonai 10

Talateú

I he 1993 na'e fakahā ai 'e 'Eletā Poiti K. Peekā, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, ki he kau faiako 'i he Potungāue Ako 'a e Siasí 'oku totonu ke nau fai hano vakai'ī fakalūkufua 'o e palani 'o e fakamo'uí 'i he kamata'anga 'o e ta'u fakaako kotoa pē. Ko e ngaahi fokotu'u fakafaiako 'oku 'oatu hení 'oku fa'a lave ki he lea ko ia 'a 'Eletā Poiti K. Pēkā "Ko e Palani Lahi 'o e Fiefiá," pea 'oku 'i ai hano ngaahi kongā 'oku 'oatu fakataha mo ha ngaahi tokoni mavahe 'i he fakalahi ki he tohí. Kātaki ka ke vakai ki ai 'i ho'o teuteu ke ako'ī 'a e palani 'o e fakamo'uí ki ho'o kau akó (vakai, "Ko e Palani Lahi 'o e Fiefiá," pp. 317–321).

Ngaahi Tefito'ī Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga'i angé: Ako 'a e ngaahi fakamatala talateu ko 'eni 'i he fa'a lotu peá ke fakakaukau'ī 'a e ngaahi tefito'ī mo'oni 'i he kongā ko 'eni ki mu'a peá ke toki teuteu ho'o ngaahi lēsoni.

- Ko e Tamai Hēvani ko ha Tamai fakasilesitale ia kuo 'osi fakanāunau'ia'ī mo fakahaohaoa'ī, pea 'okú Ne ma'u 'a e kakato 'o e fiefiá (vakai, Mōsaia 4:9; 3 Nifai 28:10).
- Na'a tau nofo mo e Tamai Hēvani ki mu'a pea tau toki omi ki māmani. Ko 'Ene fānau fakalaumālie kitautolu pea 'okú Ne finangalo ke tau ma'u 'a e fiefia tatau mo ia 'okú Ne ma'u 'aki ha'atau hoko 'o hangē ko Iá (vakai, Selesimaia 1:5; Hepelū 12:9).
- Ke tau hoko 'o tatau mo e 'Otuá, kuo pau ke tau ma'u ha sino toetu'u, mo 'osi fakanāunau'ia'ī pea kuo pau ke tau tupulaki ke tau ma'u 'a e ngaahi 'ulungāanga 'oku ma'u 'e he 'Otuá (vakai, 'Alamā 11:43–44; Siope 19:26; 3 Nifai 27:27; T&F 130:22).
- Ko 'etau mo'ui fakamatelie 'i māmani na'e fakataumu'a ia ke tokoni ke tau ma'u 'a e ngaahi 'ulungāanga faka'otuá. 'Okú ne 'omi ha faingamālie ke tau ma'u ai ha sino fakamatelie pea mo ako 'a e ngaahi lēsoni ki he tu'unga faka'otuá 'aki 'etau ma'u 'a e tau'atāina ke fili pe te tau muimui ki he fale'ī 'a e 'Otuá pe ko e ngaahi fakatauele 'a Sētané (vakai, Sēnesi 2:16–17; 2 Nifai 2:25–27; 'Alamā 34:32–34).
- Na'e tupu mei hono Fakatupu 'o e māmani pea mo e Hinga 'a 'Ātamā 'a e ngaahi tu'unga 'oku fie ma'u 'i he mo'ui fakamatelie, 'o kau ai 'a e mate fakalaumālie mo e mate fakaesinó pea mo ha māmani 'oku 'i ai 'a e hela'ia 'i he ngāue, mamahi'ia, mo e lotu mamahi (vakai, Sēnesi 2:17; 3:6–7; 2 Nifai 2:15–25).
- 'Okú hoko 'a e Toetu'u tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi koe'uhí ke ma'u 'e he taha kotoa pē ha sino ta'e fa'amate 'o e kakano (vakai, Siope 19:25–27; 'Isikeli 37:12–14; 'Alamā 11:42–45; 42:23).
- fakafou'ituitui 'o fakafou 'i ha'atau fakatomala pea te ne fakafaingamālie'ī ai kitautolu ke tau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá

pea hoko 'o tatau mo e 'Otuá (vakai, 'Īsaia 1:18; 2 Nifai 10:24–25; Mōsaia 3:19; Molonai 10:32–33).

- I he kuonga fakakōsipeli kotoa pē, kuo fekau'ī mai ai 'e Sīsū Kalaisi ha kau palōfita ke nau ako'ī 'Ene ongoongolelei ki he fānau 'a e 'Otuá 'i he māmani. Kuo 'osi fokotu'u 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'i he ngaahi 'aho ki mui ní ke fakaafe'ī ai 'a e tokotaha kotoa pē ke ha'u kia Kalaisi 'o kau 'i He'ene palani 'o e fiefiá (vakai, 'Āmosi 3:7; 'Alamā 12:32–34; T&F 1:1–14).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- "Ko e Palani Lahi 'o e Fiefiá," pp. 317–321.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'ī

Fakatokanga'i angé: Fili mei he ngaahi fakakaukau 'i he vahe ko 'eni, pe ko ha'o ngaahi fakakaukau pē 'a'au, 'i ho'o teuteu ko ia ke ako'ī 'a e tefito 'oku 'oatu. Ko e ngaahi fokotu'u 'e tā ki hono ako'ī 'o e Palani 'o e Fakamo'uí 'e tatau pē ki he kotoa 'o e ngaahi lēsoni fakafolofola 'e faá. 'Okú poupu'ī atu ke ke ako'ī ha lēsoni kehe ki ho'o kau akó he ta'u taki taha.

Ko Hono Vakai'ī Fakalūkufua 'o e Palani 'o e Fakamo'ui: Fokotu'u 1. (miniti 'e 90–120)

"Tokoni ki he kau akó ke nau fakakaukau lotu ki he Palani 'o e Fakamo'uí (ko e palani 'o e fiefiá) 'aki ha'o fusi ha afo mei he tafa'aki holisi 'e taha 'o ho loki akó ki he tafa'aki 'e tahá. Tautau ha kilipa fakama'u pepa 'i he afó ke lava 'o heke holo pē 'i he afó. Teuteu'ī ha ongo fakatātā 'e ua 'o ha tangata 'a ia 'e lava ke fakapipiki ki he kilipa fakama'u pepá, ko e taha 'oku ngaohi 'aki ha pelesitiki maama pea taha ko e pepa hinehina.

Fakahā ange ki he kau akó 'oku fakafongā'ī 'e he afó 'a e laine 'o 'etau mo'uí pea ko e mui'ī afo 'e tahá 'okú ne fakafongā'ī 'a e kuohilí pea ko e mui'ī afo 'e tahá 'okú ne fakafongā'ī 'a e kaha'ú. Ko e ki'ī tangata pelesitiki māma 'okú ne fakafongā'ī 'e ia 'a hotau sino fakalaumālie, pea ko e tangata ngaohi 'aki e pepa hinehiná 'okú ne fakafongā'ī 'e ia hotau sino fakamatelie. Hanga 'o ue'ī holo 'a e kilipa fakama'u pepá 'i he afó pea mo tānaki atu 'a e ongo fakatātā 'o e tangatá ki ai 'i he lolotonga ko ia ho'omou fealea'aki ki he fakalalaka mei he mo'ui ki mu'a 'o ha'u ai 'o fakalaka atu ki he mo'ui kaha'ú. Ko e taimi 'oku mou fealea'aki ai ki he maté, fakamavahe'ī 'a e tangata pelesitiki mei he ki'ī tangata pepá. Fai ha ngaahi fehu'ī 'o hangē ko ia 'oku hā atu 'i he ngaahi vahe ka hoko maí 'i ho'o ako'ī ko ia 'a e palani 'o e fiefiá, pea ngāue'aki e fakamatala 'i he fakalahi ki he tohí 'o ka fiema'u. 'Okú fa'a lelei ange ke tuku ki he kau akó ke nau fekumi ki he lahi taha 'o e ngaahi tali te nau ala lavá 'aki hano tukuange ke nau fekumi 'i he ngaahi fakamo'oni fakafolofola 'oku fokotu'u atu.

Mo'ui 'i he Maama Fakalaumālie

- 'Okú kamata koā 'a e mo'uí mei fē pea faka'osi ki fē? (Vakai T&F 93:29; 'Ēpalahame 3:18; "Ko e Fakatupu Fakalaumālie,"

p. 318. Fakamatala'i ange ko e afo ko ia 'o 'etau ngaahi mo'ui 'oku fa'a hope atu ia mei he ngaahi holisi 'o hotau ngaahi loki 'o faai atu ki he ta'engata 'o tatau 'i he kamata'anga mo e ngata'anga. Na'e 'ikai foki 'i ai ha kamata'anga 'o 'etau mo'ui, pea ko ia ai, 'e 'ikai 'i ai hano ngata'anga.

- Ko e hā e me'a 'okú ke 'ilo fekau'aki mo ho'o Tamai 'i Hēvaní pea mo ho'o mo'ui mo lá ki mu'a pea toki fanau'i mai koe ki he māmani? (vakai, "Maama Fakalaumālié," p. 318.
- 'Oku 'uhinga ki he hā 'a 'ete hoko ko ha fānau fakalaumālie 'a e 'Otuá? (vakai, "Ko e Maama Fakalaumālie," p. 318; "Fakatupu Fakalaumālie," p. 318.
- Koe'uhi na'a tau nofo fakataha mo e Tamai Hēvaní 'i he maama fakalaumālié pea na'a tau mo'ui ta'e fa'amate ai, ko e hā na'e 'ikai ke tau nofo ai leva a'i? (vakai, "Tau'atāina ke Filí," "Ko e Fakataha Lahi pea mo e Tau 'i he Langí," p. 318.
- Ko e hā e me'a 'oku tau 'ilo fekau'aki mo e faikehekehe 'i he palani 'a e Tamai Hēvaní pea mo e palani 'a Lusifaá? (vakai, Mōsesē 4:1-4; "Ko e Fakataha Lahi pea mo e Tau 'i he Langí," p. 318.
- 'Okú ke pehē ko e hā hono 'uhinga na'e fakamahu'inga'i pehē ai 'e he 'Eikí 'a e tau'atāina ke filí ne a'u ai ki He'ene fakangofua 'a Lusifā mo hono kau muimui ke nau fakafepaki pea mo kamata ha tau 'i he langí? (vakai, "Tau'atāina ke Filí," p. 318.

Mo'ui Fakamatelié

- Koe'uhí kuo pau ke toki kapusi 'a Sētane 'i he ngaahi 'aho faka'osí ki he po'uli 'oku 'i tu'á, ko e hā ne fakangofua ai ia 'e he 'Otuá ke ha'u ki māmani 'o 'ahí'ahí'i kitautolú? (vakai, T&F 29:39).
- Ko e hā na'e mahu'inga ai ke tau ha'u ki ha māmani fakamatelie pea ma'u mo ha sino fakamatelie? (vakai, T&F 93:33-34; Mōsesē 1:39; "Ko e Fakataha Lahi pea mo e Tau 'i he Langí," "Ko e Fakatupu Fakamāmani," p. 319.
- Ko e hā e ngaahi nunu'a ne hoko 'i he maumau fono 'a 'Ivi mo 'Ātamá? Ko e hā ne 'aonga ai ke hoko e hinga 'a 'Ivi mo 'Ātamá? (vakai, 2 Nifai 2:19-25; "Ko e Hingá mo e Mo'ui Fakamatelié," p. 319.
- Ko e hā e 'uhinga ne fili ai ha Huhu'í 'i he maama fakalaumālié? Ko e hā e me'a ne mei hoko kapau ne 'ikai ha Huhu'í? (vakai, 2 Nifai 9:7-10; "Ko e Fakataha Lahi pea mo e Tau 'i he Langí," p. 318; "Ko e Fakaleléi," p. 320.
- Ko e hā e 'uhinga ne fie ma'u ai ke hā'ele mai 'a Sihova (Sisū Kalaisi) ki māmani 'o to'o kiate Ia ha sino fakamatelie? (vakai, "Ko e Fakaleléi," p. 320.
- Koe'uhí 'oku tau fehangahangai mo ha ngaahi 'ahí'ahi lahi 'i māmani he 'ahó ni, ko e hā e me'a te tau lava 'o fai 'i he'etau fengāue'aki fakataha mo e 'Eikí ke liliu hotau ngaahi 'ulungāngá pea fakafepaki'i 'a e filí? (vakai, 1 Nifai 2:16; Mōsaia 3:19; 4:1-3; 5:1-2; 'Eta 12:27).

Mo'ui Hili 'a e Mo'ui Fakamatelie

- Ko e hā hono faikehekehe 'o e mate fakasinó mo e mate fakalaumālié? 'Oku anga fēfē hotau fakahaofi mei he ongo

maté ni takitaha? Ko e hā hotau fatongia 'i hono ikuna'i 'o e mate fakalaumālié? (vakai, 2 Nifai 9:6-23; 'Alamā 40:11-14; T&F 29:40-44; "Ko e Misiona 'o e Siasí pea mo e Ngaahi Tefito'i Mo'oni mo e Ngaahi Ouau 'o e Ongongoleléi," "Ko e Fakaleléi," p. 320; "Maama Fakalaumālié," p. 318.

- 'Oku tau 'alu ki fē 'i he hili 'a e maté? Ko e hā ha ngāue mahu'inga 'oku tau 'ilo ki ai 'oku hoko atu 'i he maama fakalaumālié? (vakai, 'Alamā 40:11-14; T & F 138:11-37; "Maama Fakalaumālié" p. 318.
- Ko hai 'a e Fakamaau Lahí? 'E fakamaau'i kitautolu 'a fē? 'Oku lahi ange koā 'a e fakamāú 'i he tu'o tahá? (vakai, "Ko e Fakamāú" p. 320.
- Pea ko e hā 'e 'uhinga 'e fakamaau'i ai kitautolú? Ko e hā e tu'unga 'e fakamaau'i 'aki kitautolú? (vakai, Mōsaia :2:36-41; 'Alamā 41:3-7; T&F 82:3; "Ko e Fakamāú" p. 320.
- Ko e hā e faingamālie ma'a kinautolu 'oku 'ikai ke nau fanongo ki he ongoongoleléi 'i he mo'ui ko 'ení? (Vakai T&F 138: 1-37; "Ko e Fakamāú" p. 320.
- Te tau hangē nai ko hai 'i he toetu'ú? (vakai, 'Alamā 11:42-45; "Ko e Fakamāú," p.320; "Ko e Toetu'ú," p. 321.
- Ko e hā hotau iku'anga taupotú pea te tau hoko nai 'o fēfē kapau te tau muimui ki he "palani lahi 'o e fiefiá"? (vakai, T&F 76:50-70).
- Ko e hā na'e 'ikai foaki ai kiate kitautolu 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a e tu'unga 'Otuá kae 'oua te tau foua 'a e mo'ui 'i he māmani? (vakai, 'Alamā 34: 32-34).

Fakakaukau ke tuku pē 'a e afo na'e nono'o he lokiakó koe'uhí ke ke fakamatala pē mo ke lave ki ai 'o ka fie ma'u ke tokoni'i e kau akó ke nau vakai ki he anga 'o e fe'ungamālie pē 'a e ngaahi mo'oni 'oku nau ako ki aí mo e palaní.

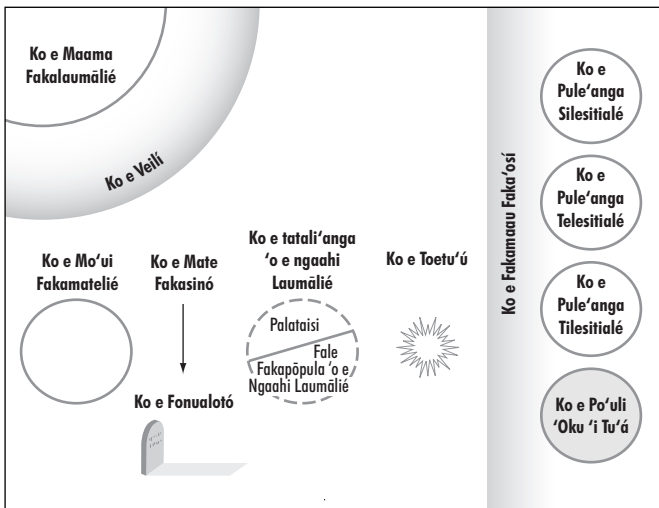
Fehu'i ki he fānau pe 'oku anga fēfē ha tokoni 'a e 'ilo ki he palaní ki hono 'uhinga 'oku fekau'i ai 'e he 'Eikí ha ngaahi me'a pau kae ta'ofi ha ngaahi me'a 'e ní'ihí? Fili ha fo'i fekau 'oku ngalingali faingata'a'ia ai e to'utupu 'i homou feitu'ú (hangē ko e faitotonú, anga-ma'á, pe tauhi e lao 'o e Sāpaté) pea fehu'i ki he kau akó pe 'oku anga fēfē 'a e 'mahu'inga mālie hono tauhi 'o e fekau ko iá 'i he'ene mahino ko ia kiate koe 'a e palani 'o e fiefiá?

Vahevahe ho'o fakamo'oni ki hono faka'ofu'ofa 'o e palaní pea mo hono mahu'inga 'o hono manatu'i 'o e 'uhinga 'oku tau 'i heni aí pea mo ia kuo fai 'e he 'Eikí ma'a tautolu ke tau lava ai 'o toe foki hake kiate Iá.

Ko Hono Vakai'i Fakalūkufua 'o e Palani 'o e Fakamo'ui, Fokotu'u hono 2. (miniti 'e 90-100)

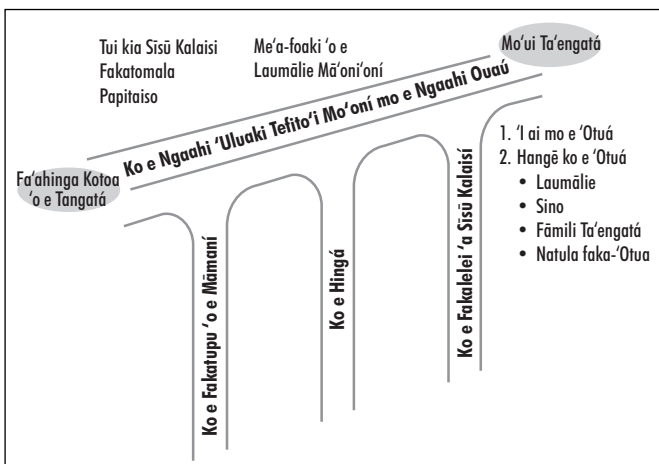
'E lava ke ngāue'aki ha fakatātā hangē ko ia 'oku hā 'i laló ki hono ako'i e palani 'o e fakamo'ui. 'Oku lelei 'a e founga ko 'ení ki hono ako'i 'o e palaní ke lava 'a e mamata ki aí, ka 'oku 'ikai ke ne ako'i lelei ange 'e ia 'a hono fakahokohokó 'o hangē ko e fokotu'u 1.

'Eke ha ngaahi fehu'i 'o hangē ko ia 'oku hā 'i he fokotu'u 1, lolotonga ia 'oku ke tā e fakatātaā 'i he palakipoé (pe te ke ngāue'aki ha la'i pepa tufa) pea mou alea'i 'a e ngaahi kongā 'o e palani 'o e fakamo'ui. Tā ha ngaahi ngahau ke tuhu ki he anga 'o 'etau fakalalaka mei he tu'unga taki taha 'o 'etau mo'ui 'o fakatatau ki he palani 'o e fakamo'ui. 'I he faingamālie kotoa pē, tuku ki he kau akó ke nau kumi e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i 'aki 'enau fekumi 'i he ngaahi veesi folofola kuo 'osi fokotu'u atú. Fakakaukau ki hono faka'alali 'o e sātī 'i he lokí ke ke ngāue'aki 'i he lolotonga 'o e ta'ú kakato..

Ko Hono Vakai'i Fakalūkufua 'o e Palani 'o e Fakamo'ui: Fokotu'u hono 3. (miniti 'e 60–70)

Ko ha founga lelei mo faingofua ke toe vakai'i 'aki e palani 'o e fakamo'ui 'a ia 'oku ne fakamamafa'i 'a hono mahu'inga 'o e mo'ui fakamatelié ko hono ngāue'aki ha fakatāta 'o ha hala fakakavakava. Tā hono fakatātaā 'i he palakipoé pe ko ha la'ipepa lahi. 'Oua 'e ngāue'aki e ngaahi hingoá kae toki tohi pē 'i hono tala 'e he fānaú e ngaahi kongā kehekehe 'o e palani 'i ho'omou ako fakataha 'a e folofolá..

Faka'alali ki he kau akó 'a e hala fakakavakava mo fehu'i ange: Ko e hā ha taumu'a 'oku malava 'e ha hala fakakavakava ka 'oku 'ikai malava ia 'e ha hala? ('oku tokoni atu ke ke kolosi 'i ha tele'a pe vaha'a 'o ha ongo me'a.) Lau mo e kalasi 'a 'Ēpalahame 3:22 pea tokoni'i kinautolu ke nau 'ilo'i 'a e feitu'u

na'a tau tomu'a 'i ai kimu'a pea tau toki ha'u ki he māmani. Toe lau 'a Mōsese :1-39 ke tokoni ke mahino kiate kinautolu 'a e me'a 'oku feinga 'a e Tamai Hēvaní ke fakahokó, pē ko e feitu'u 'oku Ne fie ma'u ke Ne 'ave kitautolu ki ai.. ('Oku 'uhinga 'a e mo'ui ta'e fa'amaté ki he mo'ui 'o ta'engata 'i he ngaahi sino kuo toetu'u; ko e mo'ui ta'engata 'oku 'uhinga ia ki he nofo mo e 'Otuá pea hangē pē ko Iá; vakai ki he "Mo'ui 'i he Maama Fakalaumālie," p. 318; " Ko e Fakatupu Fakalaumālie," " Tau'atāina ke Filí," p. 318. Tohi'i 'a e Fa'ahinga Kotoa 'o e Tangatá 'i lalo 'i he mui'i hala fakakavakava pea Mo'ui Ta'engatá pea mo hono 'uhingá, 'i he ngata'angá he tafa'aki 'e tahá.

Fai 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā hono 'uhinga na'e fakalotolahi'i ai kitautolu ke tau tukuange 'a e Maama Fakalaumālie ka tau ha'u ki he māmani?
- Ko e hā e "Vaha'a" pe "Tele'a" (ko e hā e faikehekehe) 'i hotau vā mo e Tamai Hēvaní 'i he taimi na'a tau nofo fakataha ai mo la ko 'ene fānau fakalaumālie?

Tokoni ki he kau akó ke nau 'ilo neongo na'a tau nofo mo 'etau Tamai Hēvaní ko 'Ene fānau, ka na'e te'eki ai ke tau hoko 'o tatau mo Ia (vakai 3 Nifai 12:48; T&F 76:70; 88:41; 130:22; "Mo'ui 'i he Maama Fakalaumālie," p. 318.

Fakahā ange ki he kau akó ko e ngaahi pou ko ia 'oku nau hapai 'a e hala fakakavakava 'oku nau fakafongā 'i 'a e ngaahi me'a kuo fai 'e he Tamai Hēvaní ke tokoni'i 'aki kitautolu ke tau hoko 'o tatau mo Iá, pea ko e 'akau fakalava ko ia 'i he tumu'aki 'o e ngaahi pou 'oku ne fakafongā 'i 'e ia 'a e me'a ke tau fai. Fekau ho'o kau akó ke nau lau 'a 'Ēpalahame 3:24–27 ke 'ilo 'a ia na'e fakahoko 'e he Tamai Hēvaní ma'a tautolu; hili ko iá pea mou alea'i 'a hono mahu'ingá (vakai "Tau'atāina ke Filí," "Ko e Fakataha Lahi pea mo e Tau 'i ne Langí," p. 318 "Ko e Fakatupu Fakamāmani," p. 319. Tohi'i 'a e Ko Hono Fakatupu 'o e Māmani i he 'uluaki fu'u pou.

Fehu'i ki he kau akó:

- 'Okú mou pehē ko e hā e me'a 'oku fakafongā 'i 'e he fu'u pou hono uá?
- Hili hono fakatupu fakamatelié 'o e māmani, ko e hā e kongā na'e fakahoko 'e 'Ivi mo 'Ātama ke teuteu'i ai 'a e hala kia kitautolu ke tau hoko 'o tatau mo e Tamai Hēvaní? (vakai, 2 Nifai 2:22–25; "Ko e Hinga mo e Mo'ui Fakamatelié," p. 319.

Tohi'i 'a e Ko e Hinga 'i he fu'u pou hono uá pea mou alea'i nounou 'a e founga 'oku 'omi ai 'e he Hingá 'a e fakafepaki, angahalá, mo e maté ki he māmani.

Fehu'i ki he kau akó: Ko e hā e me'a na'e mei hoko kiate kitautolu, fakatu'asino mo fakalaumālie, kapau na'e kei tu'u-ma'u ai pē 'a e me'a kotoa 'i he tu'unga 'o e hingá? Lau 'a e 2 Nifai 9:6–10 pea mou alea'i 'a e me'a na'e fai 'e he 'Otuá ke tokoni'i 'aki kitautolu ke tau ikuna'i 'a e ngaahi nunu'a 'o e Hingá (vakai, "Ko e Fakalelei," p. 320. Fehu'i pe ko e hā e me'a 'oku fakafongā 'i 'e he fu'u pou hono tolú pea fakahingoa ia Ko e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi. Fehu'i:

- Ko e hā hono 'uhinga na'e malava ai 'e Sīsū Kalaisi 'o palōmesi ke huhu'i kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá?

- Ko e hā ha ngaahi tu'unga 'e malava ke fakamolemole'i ai 'etau ngaahi angahalá pea mo fakahoko ai 'a e palani 'o e huhu'í ki he 'etau mo'uí? (vakai, 'Alamā 42:9–15).

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a Hilamani 14:15–17, pea ke fehu'í ange: Ko e hā e ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelei 'oku foaki ki he fa'ahinga 'o e tangatá tatau ai pē pe ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai 'enua mo'uí? (Ko e Toetu'ú pea mo e toe foki ki he 'ao 'o e 'Otuá ki he fakamāu.) 'Oku 'i ai ha ngaahi tāpuaki makehe 'oku foaki kiate kinautolu pē 'oku nau fekumi ki aí pea mo mo'uí'aki 'a 'Ene ongoongolelei. Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e ngaahi Tefito'i Tuí 1:3–4 pea mo hiki e ngaahi 'uluaki me'a 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá ke tau fai pea toki fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá pea mo fai ai hotau fakahaohaoá (vakai foki, "Ko e Misiona 'a e Siasí pea mo e Ngaahi Tefito'i Mo'oni mo e Ngaahi Ouau 'o e Ongoongolelei," p. 320).

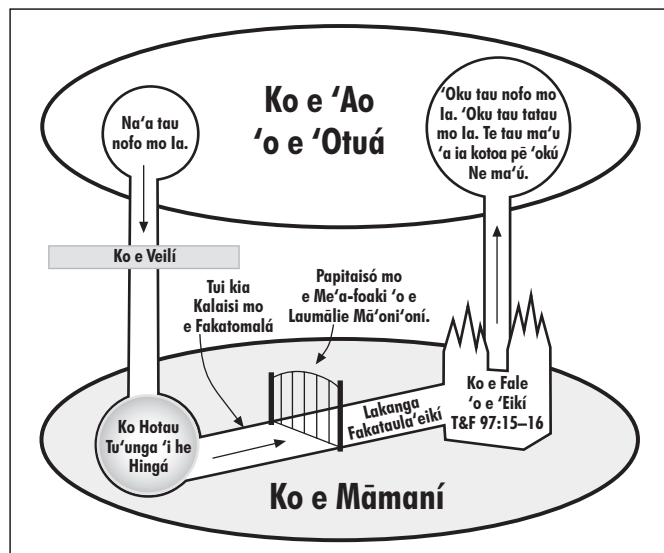
Faka'osi hono fakahingoa 'o e hala fakakavakavá 'o hangē ko 'ene hā 'i he fakatāta pea mo fehu'í ki he fānau akó e founa 'oku tokoni ai kiate kinautolu hono ma'u 'o e mahino ki he palani 'o e fakamo'uí ke mahino e 'uhinga 'oku fekau'i ai ke tau fai ha ngaahi me'a pea mo ta'ofi ha ngaahi me'a 'e ni'ihí. Fili ha ngaahi fekau 'e ni'ihí 'oku palōpalema ai ha ni'ihí 'o e to'u tupu 'i homou feitu'ú, pea mou alea'i e me'a 'oku ako'i mai 'e he palani 'o kau ki hono 'uhinga 'oku 'omi ai 'e he 'Otuá e ngaahi fekau ko iá.

Lau ki ho'o kau akó 'a e fakamatala 'a 'Eletā Poiti K. Peeka 'i he "Fakamāu" (p. 320) pea fai ho'o fakamo'oni ki he "palani lahi 'o e fiefiá" 'a ia kuo teuteu'i 'e he Tamai Hēvaní ma'a 'Ene fānau.

Ko Hono Vakai'i Fakalūkufua 'o e Palani 'o e Fakamo'uí: Fokotu'u hono 4. (miniti 'e 40–45)

Teuteu'í 'a e fakatāta 'oku 'osi 'oatú ke tufa ki he toko taha ako kotoa pe ko hono hulu'í 'i he misini hulu faka'ata lahí (overhead projector). Toe fakamanatu ki he kau akó na'a tau tomu'a nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá (vakai "Mo'ui 'i he Maama Fakalaumālie," p. 318) pea mo e ngaahi me'a na'e hoko 'o ne 'omai kinautolu ki he tu'unga 'o e hingá (vakai, "Ko e Hingá mo e Mo'ui Fakamatelié," p. 319).

Fehu'í ange ki he kau akó:

- 'Oku hu'u ki fē 'a e hala hangatonu mo lausi'í?
- Ko e hā e me'a kuo 'omi 'e he 'etau Tamai Hēvaní ke tokoni'í kinautolu ke tau mo'ui faivelenga 'i he halá?

Fakaafe'i ha toko taha ako ke ne lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā 'Oasoni F. Uitení 'a ia na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ke tokoni ke mahino kiate kinautolu 'a hono fu'u mamafa 'a hotau tu'unga 'i he hingá pea mo e founa pē taha te tau lava ai ke hao mei ai.

"I he hingá 'a 'Ātamá, na'e hangē kuo tō kotoa e fa'ahinga e tangatá ki ha luó, pea kuo 'ikai ke 'i ai hanau mālohi, pe te nau lava 'e kinautolu 'iate kinautolu pē ke kaka hake ki tu'a mei ai; 'ikai pē ha toe founa ke nau lava 'o kaka hake ai, pe 'ilo pē ā ha founa ke nau kaka hake ai. Ka 'oku ha'u ha Kaume'a, ko ha tokotaha fakapotopoto mo kátoa ai 'a e mālohi, ki he ngutu luó. . . 'o ne fokotu'u mai te Ne fakahaofi kinautolu mei he tu'unga fakamamahi na'a nau 'i ai. 'Okú Ne fa'u 'aki ha tu'unga 'a 'Ene mo'uí, tuku hifo ia ki lalo 'i he luó mo Ne pehē: 'Kaka hake!' Ko kinautolu 'oku kaka haké, 'oku nau hao hake mei he luó. Ko kinautolu 'oku fakafisi ke kaká, 'oku nau 'i he loto luó pē—pea ko toe hai ia 'e tukuaki'í ka ko kinautolu pē?" ('i he Conference Report, 'Okatopa, 1927, 149).

Fekau e kau akó ke nau ako fakatāutaha pe fakakulupu 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni ke tokoni'í kinautolu ke nau fekumi ki he founa hono faka'atā mai 'e he Fakalelei 'o Sisū Kalaisí pea mo e ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei 'a e founa ke ikuna'í ai hotau tu'unga 'i he hingá:

- Ko e hā ha hala te ne tākiekina kinautolu ke tau hao ai mei hotau tu'unga 'i he hingá? Ko e hā e ngaahi sitepu 'uluaki kuopau ke tau tomu'a 'alu atu ai ke tau a'u ai ki he halá? (vakai, 2 Nifai 31:17–19; "Ko e Misiona 'o e Siasí mo e Ngaahi Tefito'i Mo'oni mo e Ngaahi Ouau 'o e Ongoongolelei," p. 320).
- Ko e hā fua e ngaahi founa 'oku tokoni'í ai kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke tau ikuna'í hotau tu'unga 'i he hingá pea ke tau fakalalakala atu ai pē ki mu'a 'i he halá? (vakai, Sione 14:26; 15:26; 16:13; 3 Nifai 27:20; T&F 45:56–57).
- Ko hai na'á ne faka'atā mo fakahinohino mai 'a e hala ko 'eni kiate kinautolú? Ko e hā e me'a kuopau ke tau fai ke tau nofo ma'u ai 'i ai? (vakai, 2 Nifai 31:19–21; "Ko e Fakalelei," p. 320).
- Tānaki atu ki he fuakava 'o e papitaisó, ko e hā ha ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava kuo 'omi 'e he Tamai Hēvaní kiate kinautolu ke tokoni'í kinautolu ke tau ikuna'í ai 'a hotau tu'unga 'i he hingá? (vakai, T&F 84:33–40; 131:1–4).
- Te tau fēfē nai 'i he taimi te tau foki hake ai ke nofo fakataha mo e Tamai Hēvaní kapau na'a tau fai velenga 'i hono fai mo tauhi 'a 'etau ngaahi fuakava toputapú? (vakai, 1 Sione 3:1–4; Molonai 7:48).

- 'Oku tokoni'i fēfē kitautolu 'e he 'ilo 'oku tau ma'u ki he palani 'o e fakamo'uí ke mahino kiate kinautolu 'a hono 'uhinga 'oku fekau'i ai kitautolu ke tau lotú? papitaisó? faitotonú? mo tau anga-ma'á?
- 'Oku tokoni'i fēfē kitautolu 'e he 'ilo 'oku tau ma'u ki he palani 'o e fakamo'uí ke mahino kiate kitautolu 'a hono 'uhinga 'oku fekau'i ai kitautolu ke tau fakamama'o mei he ngaahi me'a 'e malava ke mo'ulaloa ki ai 'etau mo'uí? totongi e vahehongofulú? ngāue fakafai'ekau? mo 'alu ki he tempalé?

Ko e taimi kuo fakakakato ai 'e he kau akó 'a e ngaahi ngāue pea fakaafe'i kinautolu ke nau vahevahe mo e toenga 'o e kalasi 'a e ngaahi me'a na'a nau akó. Fai ho'o fakamo'oni ki hono mahu'inga kiate koe 'o e palani 'o e fakamo'uí. Faka'ai'ai 'a e kau akó ke nau fa'a fakakaukau- loto ma'u pē ki he palani 'o e fakamo'uí pea fakapapau'i e founga 'e lava ke tokoni'i ai

kinautolu 'e he mahino 'oku nau ma'u kau ki ai ke nau mo'ui 'aki 'a e ongoongolelé 'i he'enua ngaahi mo'ui faka'ahó. Faka'osi 'aki ha'o lau 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Hiu B. Palauni 'a ia na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e kau Palesitenisī 'Uluaki:

“Talu mei he kamata'angá mo hono ako'i 'e he kau taki 'o e Siasí 'a e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, pea 'oku tau talaki Ia ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i. Ko hotau fatongia ia ke tau ako'i 'eni ki he'etau fānaú. . . pea, koe'uhi ko e fānau kinautolu 'a e 'Otuá, ke ako'i kinautolu ke nau faka'apa'apa ki he laumālie faka'eí'eiki 'oku 'iate kinautolú” ('i he Conference Report, Sepitema- - 'Okatopa. 1966, 104).

Ngaahi TOKONI ki hono akó 'I HE TOHI TAPU LŌTOLU (Triple Combination)

I he 1993, na'e 'omi ai 'e he Siasí ha ngaahi tokoni ki hono akó ke fakakau 'i he tohi tapu lōtolú (ko e Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata'itofe Mahu'ingá). 'E malava 'e he ngaahi tokoni ko 'ení 'o faka'ai'ai hono ako 'o e folofolá ke toe mahu'inga mālie mo 'aonga ange. 'I he lau ko ia ki he ngāue kuo 'osi fakahoko ki he ngaahi tatau fo'ou 'o e ngaahi tohi tapu 'a e Siasí, na'e fakamo'oni'i ai 'e 'Eletā Poiti K. Peeka 'o pehē: "Ko e ngāue ni . . . 'e hoko ia 'i ha 'aho ko ha faka'ilonga faka-laumālie 'o hotau to'utangatá. Pea koe'uhi ko iá, te tau ohi hake ai ha ngaahi to'utangata 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'a ia te nau 'ilo 'a e ongoongolelei pea mo 'ilo foki 'a e 'Eiki" (*Bruce R. McConkie, Apostle* [lea na'e fai 'i he me'a-faka'eiki 'o 'Eletā Pulusi R. Makongikiá, 23 'Epeleli, 1985], 4).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

- 'Oku 'i he tohi tapu lōtolú ha ngaahi tokoni mahu'inga ki hono akó 'a ia te ne lava 'o tokoni'i kitautilu ke fakatupulaki 'a e mahino 'oku tau ma'u ki hono kotoa 'o e ngaahi folofolá.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

Fili mei he ngaahi fakakaukau ko 'ení, pe ngāue'aki ha ngaahi fakakaukau pē 'a'au, 'i ho'o teuteu ko ia ke ako'i e ngaahi tokoni ki hono ako 'o e folofolá.

Ngaahi Tokoni Ki Hono Ako 'o e Folofolá. 'E tokoni 'a hono 'ilo'i ko ia e ngaahi hingoa mo e hokohoko 'o e ngaahi tohi 'i he Tohi 'a Molomoná ke toe vave ange hono kumi 'o e ngaahi fakamo'oni fakafolofolá.

(miniti 'e 10–15)

'Oku fa'a manako ma'u pē 'a e kau akó ki hono ako 'o e ngaahi tohi 'i he Tohi 'a Molomoná 'aki 'enau hiva'i 'a e "Ko e Ngaahi tohi 'i he Tohi 'a Molomoná" (Tohi Hiva 'a e Fānaú [1995], 119. Ko hono toutou hiva'i ko ia 'o e fo'i hiva ni pea toe hiva'i 'i he kamata'anga 'o e kalasí 'i he 'aho taki taha 'i ha uike nai 'e taha, 'e tokoni vave 'aupito ia ki hono ako 'e he kau akó 'a e ngaahi tohi.

Ngaahi Tokoni Ki Hono Ako 'o e Folofolá. Ko e ngaahi tokoni ko ia ki hono ako 'o e folofolá 'oku 'omi 'i he tohi tapu lōtolú 'oku tokoni lahi 'aupito ia kiate kitautilu ke tau ma'u ki he lahi tahá 'a e me'a te tau ala ma'u mei he'etau ako 'o e folofolá. (miniti 'e 40–45)

Kuo 'osi fakakau 'e he Siasí ha ngaahi tokoni ako folofola lahi 'i he tohi tapu lōtolú. 'E tokoni atu 'a e ngaahi fokotu'u ko 'ení kiate koe 'i ho'o ako'i ko ia ho'o kau akó ke nau ngāue 'aki lelei kinautilu.

Ngaahi 'Ulu'i Vahé mo e Talateu ki he Ngaahi Kongá. Tuku ke huke 'e he kau akó ki he 'ulu'i fakamatala 'o e vahe 32 'o e tohi 'Alamaá. Mou lau ia peá ke fakamatala'i ange 'oku hanga 'e he 'ulu'i fakamatala 'o e vahé 'o fakamamafa'i 'a e ngaahi tefito'i me'a mahu'inga 'i he vahe taki taha pea 'oku fa'a 'omi ai ha 'ilo fakatokāteline.

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e ngaahi 'ulu'i fakamatala 'o e ngaahi vahe kuo 'oangé pea mo tali 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- 1 Nifai 14. Fakatata ki he 'āngelo na'e lea kia Nifai, ko e ngaahi siasi 'e fiha?
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88. Ko e hā ha 'ulu'i fakamatala 'e 'ai ki he konga ko 'ení?
- Mōsese 6. Ko e hā e ngaahi lekooti na'e tauhi 'e he hako 'o 'Ātamá?
- 'Ēpalahame 3. Na'e ako fēfē 'a 'Ēpalahame 'o kau ki he la'áa, māhiná, mo e ngaahi fetu'ú?

Fakamahino'i ange ko e ngaahi konga 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'oku taki taha 'i ai pē hono 'ulu'i fakamatala 'e ua. Ko e 'ulu'i fakamatala 'uluaki 'oku 'i ai 'a e fakamatala talateú pea ko e 'ulu'i fakamatala hono uá 'oku 'i ai hono fakanounou'i 'o e kakano 'o e vahé.

Ngaahi futinouti. Fekau ki he kau akó ke nau huke hake ki he 2 Nifai 12 ki he ngaahi fakatātā 'o e fa'ahinga kehekehe 'o e ngaahi futinouti 'oku ngāue'aki 'i he tohi tapu lōtolú. Vahevahe mo kinautilu e ngaahi lelei 'o e founga futinouti 'oku faka'aonga'i.

- Fakamahino'i ange ko e veesi kotoa pē 'oku 'i ai pē hono futinouti pea ko e futinouti takitaha 'i he vēsī 'oku fakahokohoko fakamata'itohi pē ia.
- Faka'alí'ali e ngaahi fakatātā 'o e ngaahi futinouti 'oku 'uhinga ki he Fakahinohino ki he Folofolá (FF).
- Faka'alí'ali e ngaahi fakatātā 'o e ngaahi futinouti 'oku nau 'omai 'a e ngaahi 'uhinga faka- Hepeluú (HEP)
- Faka'alí'ali ha fakatātā 'o e ngaahi futinouti 'oku nau 'omi 'a e ngaahi 'uhinga tatau fakaeonopooni mo e fakamatala ki he ngaahi lea mo e ngaahi kupu'i lea fuoloa 'oku 'ikai ke mahino.

Ngāue'aki 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení ke 'oange ha faingamālie ki he kau akó ke nau 'ahi'ahi ngāue'aki 'a e futinouti.

- Lau 'a e 1 Nifai 21:21. 'Oku 'uhinga kia hai 'a e fo'i lea ko e 'afioná?
- Lau 'a e 2 Nifai 17:14. 'Oku 'uhinga ki he hā 'a e hingoa 'Imanuelá?
- Lau 'a e 'Alamā 32:42. Ko hai, mavahe meia 'Alamā, na'e lea fekau'aki mo hono kai 'o e fua 'o e fu'u 'akau? (Līhai; vakai ki he folofola fekau'aki 'i he futinouti b.)

Ko e Fakahinohino ki he Folofolá. Ko e Fakahinohino ki he Folofolá ko hano tānaki fakataha ia 'o ha ngaahi nāunau tokoni ki hono akó 'a ia 'oku hā 'i mui 'i he tohi tapu lōtolú. Ko e fakahinohino

ko 'ení 'oku kau ai e fakahokohoko fakamata'itohi 'o e ngaahi tefitó; ngaahi kongá meí he liliu ko ia 'a Siosefa Sāmita 'o e Tohi Tapú; ngaahi mapé, mo e fakahokohoko e hingoa 'o e ngaahi feitu'ú; mo e ngaahi tā 'o e ngaahi feitu'ú 'i he folofolá. 'Oku fakamatala'í atu 'i lalo 'a e ngaahi kongá taki taha ko 'ení. (Vakai ki he Talateu 'i mu'a 'i he Fakahinohino ki he Folofolá ki ha toe fakamatala lahi ange.)

Lisi 'o e Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Tefitó. Ko e Lisi 'o hono fakahokohoko fakamotu'alea 'o e ngaahi tefitó 'i he Fakahinohino ki he Folofolá ko ha tikisinala ia mo ha ngaahi faka'uhinga ki he ngaahi tefito 'e lauteau meí he folofolá. Vahevahe mo e kau akó ha ngaahi tefito pau lahi. Fakakau atu ki ai 'a e ngaahi kongá ko 'ení:

- Ngaahi Tēpile Fakahokohokó
- Ngaahi 'Ulungāanga 'o e Siasi 'o Kalaisi
- Ko e feongoongoi 'a e faa'i Kosipeli
- Ko hano fakaikiiki 'o e ngaahi tohi 'a Paulá

'Oku toe hoko foki 'a e lisi hokohoko mata'itohi ko ha fakahokohoko fakamotu'alea pe ko hono fakahokohoko 'o e ngaahi me'a mahu'ingá 'i he ngaahi tohitapu kotoa 'a e Siasi kau atu ki ai 'a e Tohi Tapú. Fakahā ange ki he kau akó 'e faingofua 'enu kumi e ngaahi fakamo'oni fakafolofolá 'aki ha'anau vakai ki he ngaahi fo'i lea mahu'ingá 'i he fakahokohoko fakamotu'alea. Pea koe'uhi 'oku fokotu'utu'u e fakahokohoko fakamata'itohi 'o fakatata ki he tefitó, te nau lava 'o ngāue'aki ia ke fekumi ki ha ngaahi taumu'a 'e lau teau fekau'aki mo e ongoongolelé ki he loloto taha te nau fie ma'ú. 'E tokoni 'a e ngaahi ngāue ko 'ení ki he kau akó ke nau toe maheni ange mo e fakahokohoko fakamata'itohi 'o e ngaahi tefitó:

- Tuku ange ke fili 'e he kau akó ha ngaahi me'a 'oku nau fie talanoa ki ai 'o kapau 'e fie ma'ú ke nau lea 'i ha fakataha faka-siasi. Tuku ke nau ngāue'aki e fakahokohoko fakamata'itohi ke kumi 'a e ngaahi fakamo'oni fakafolofola 'e lava ke nau faka'aonga'í ki hono teuteu 'o 'enu ngaahi leá.
- Fekau ki he kau akó ke nau huke ki he lisi hokohoko fakamata'itohi pea faka'ilonga'í 'a e ngaahi 'ulu'í fakamatala kehekehe 'o e ngaahi tefito fekau'aki mo Sisū Kalaisi.

Ki ha toe fakamatala lahi ange kau ki he founa hono ngāue'aki 'o e fakahokohoko fakamata'itohi 'o e ngaahi tefitó, vakai ki he talateu mo e fakatātā 'i he Fakahinohino ki he Folofolá.

Ngaahi kongá na'e filifili meí he liliu 'a Siosefa Sāmita 'o e Tohi Tapú. Vahevahe mo ho'o kau akó 'a e fakamatala meí he "Liliu 'a Siosefa Sāmitá (LSS)" 'i he fakahokohoko fakamata'itohi 'o e ngaahi tefitó. 'Oku lahi e ngaahi fetongi na'e fai 'e Siosefa Sāmita ki he Tohi Tapú 'oku fakakau 'i he Fakahinohino ki he Folofolá. Tuku ki he kau akó ke nau vakai ki he kakano 'o e Liliu 'a Siosefa Sāmitá 'ia Sione 4:26, mo 1 Kolinitó 15:40 ke fakapapau'í 'aki e ngaahi liliu na'e fakahoko 'e he Palōfitá.

Ko e ngaahi futinouti 'i he tohi tapu lōtolú 'oku toe 'uhinga pē foki ia ki he ngaahi kongá kuo filifili meí he Liliu 'a Siosefa Sāmitá. Lau e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:1 pea fekau ki he fānau akó ke nau vakai ki he futinouti e. Tukuange ke nau kumi e Liliu 'a Siosefa Sāmita ki he 1 Sione 4:12 'i he ngaahi

kongá na'e filifili meí he Liliu 'a Siosefa 'o e Tohi Tapú. Fehu'í ange: Ko e hā e 'ilo 'oku tau ma'ú meí he Liliu 'a Siosefa Sāmita 'o e veesi ko 'ení 'i he Tohi Tapú? (Ko kinautolu pē 'oku nau tui ki he 'Otua 'oku nau lava ke mamata kiate Iá.)

Ki ha toe fakamatala lahi ange fekau'aki mo hono ngāue'aki 'o e ngaahi kongá kuo filifili meí he Liliu 'a Siosefa Sāmita 'o e Tohi Tapú, vakai ki he talateu mo e tā fakatātā 'i he Fakahinohino ki he Folofolá.

Ngaahi Mape mo e Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Feitu'ú mo Honau Ngaahi Hingoa. Fekau e kau akó ke nau vakai ki he palakalafi faka'osi 'i he talateu 'o e kongá ko 'ení ki ha fakamatala nounou ki he founa hono ngāue'aki 'o e fakahokohoko fakamotu'alea 'o e hingoa 'o e ngaahi feitu'ú. 'Oku hiki fakaholoholo 'i he fakahokohoko fakamotu'alea 'a e hingoa 'o e ngaahi feitu'ú 'i he ngaahi mapé pea 'oku fakahokohoko fakamata'itohi ia. Tuku ki he kau akó ke nau faka'ilonga'í ha ngaahi kolo pe ngaahi fonua kehekehe 'i he ngaahi mapé. Fakahinohino kiate kinautolu 'a e mape fika 10 pea tuku ke nau fakafuofua'í e mama'o meí he faama 'a e fāmili Sāmitá 'i Manisesetā, Niu 'Ioaké, ki Ketilani, 'Ohaioó..

Ki ha toe fakamatala lahi ange ki hono ngāue'aki 'o e ngaahi mapé mo e fakahokohoko fakamotu'alea 'o e hingoa 'o e ngaahi feitu'ú, vakai ki he talateu 'o e Fakahinohino ki he Folofolá.

Ngaahi tā 'o e Ngaahi Feitu'ú 'i he Folofolá. 'Oku kau 'i he kongá ko 'ení 'o e Fakahinohino ki he Folofolá ha ngaahi tā meí he ngaahi feitu'ú 'oku hā 'i he hisitōlia 'o e Siasi, 'o tatau pē he kuonga mu'a mo e 'ahó ni. 'Oku toe 'oatu pē foki 'i he kongá ki mu'a 'o e vahé ha ngaahi fakamatala mo ha ngaahi fakamo'oni fakafolofola fekau'aki mo e ngaahi feitu'ú.

Fekau e kau akó ke nau vakai hifo ki he ngaahi tā 'oku te'eki ai te nau maheni mo iá pea nau fakapapau'í angé 'a e me'a 'oku fakahā mai 'e he la'itā taki taha. Kole ange ke nau kumi 'a e la'itā 'o e temipale 'o Hēlotá (fika 4). Fakahinohino kiate kinautolu 'a e fakamatala fekau'aki mo iá pea kole ange ke nau tala mai ha me'a lalahi 'e tolu na'e hoko ai.

Ki ha toe fakamatala lahi ange ki he founa hono ngāue'aki e ngaahi fakatātā 'o e ngaahi feitu'ú 'i he folofolá, vakai ki he palakalafi talateu 'o e Fakahinohino ki he Folofolá.

Fakahinohino ki Hono Pu'aki e Leá. Ko e Fakahinohino ki hono pu'aki 'o e leá 'i he ngata'anga 'o e Tohi 'a Molomoná 'okú ne 'omi ha tu'unga ki hono pu'aki 'o e ngaahi hingoa 'o e Tohi 'a Molomoná. Fakalotolahi'i e kau akó ke nau maheni mo e fakahinohino ko 'ení.

Ngaahi Tokoni Ki Hono Ako 'o e Folofolá. 'Oku tokoni 'a hono ngāue'aki 'o e ngaahi nāunau tokoni akó ke fakatupulaki 'a e mahino 'o e folofolá kiate kitautolú. (miniti 'e 5–10)

Vahevahe 'a e fo'i talanoa ko 'ení na'e fai 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'a ia na'á ne hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulú. Na'á ne lave ai 'o kau ki he ngaahi nāunau tokoni ako na'e 'uluaki teuteu'í ki he ngaahi paaki faka-Pilitānia 'o e folofolá ki he ta'u 1979 mo e 1981, 'a ia 'oku makatu'unga meí ai 'a e ngaahi nāunau tokoni fo'ou angé.

“Oku ou manatu ki he taimi na'e fuofua fakafe'iloaki ai 'a e tohi tapu lōtolu fo'ou ki he Kau Taki Mā'olungá. Na'e fakahoko hono fakafe'iloaki 'e 'Eletā Makongikī. Na'á ne puke hake ha tohi mo ne lau mei he 'uluaki lau'i pēsī, 'Kia Pulusi R. Makongikī. Na'e fakamo'oni hingoa ki ai 'a 'Amelia '[ko hono uaifi 'i he kaha'ú] pea na'e tohi'i ai e 'aho na'e hū atu ai ki he 'api fakamisioná. Na'á ne pehē, 'Kuo u 'alu holo mo e ngaahi folofolá ni 'i he ngaahi tapa kehekehe 'o māmani. Kuo lahi 'aupito 'a 'eku ngāue'aki kinautolú. Kuo a'u 'eni ki he tu'oto'otú hono toutou fakatakafi fo'ou kinautolu. Te u lava pē ke talaatu e tu'u'anga 'i he peesi 'o e ngaahi folofola lahi 'i he tohi ko 'ení.' Na'á ne toe hoko atu 'o pehē, 'Ka 'e 'ikai te u toe ngāue'aki ia 'e au. 'Oku 'ikai ke 'i ai 'a e ngaahi nāunau tokoni fakafaiako mahu'inga mo e ngaahi me'angāue mahu'inga ke ne fakalahi 'a e akó mo e mahinó 'a ia 'oku 'i he tatau fo'ou ko 'ení. Na'e fu'u ongo 'aupito 'eni kiate au. 'I he 'aho hono hokó, na'á ku 'alu atu ai ki hono 'ōfisí. Na'e 'i ai ha'ane fu'u tesi lahi pea na'á ne tangutu mai ai mo ha tohi 'i hono nimá, mo e lula mo e peni vahevahe kulokula 'o faka'ilonga'i 'a e tatau fo'ou 'o e folofolá. 'I he'ene peheé, kapau 'oku mahu'inga ki ha taha 'okú ne 'ilo e folofolá 'o hangē ko iá ke ne ngāue'aki e tatau fo'ou, pea tā 'oku taau ke u fai pehē mo au.'”(“Spiritual Communication,” i he *Principles of the Gospel in Practice*, Sperry Symposium 1985 [1985], 18–19)

Ngaahi Tokoni Ki Hono Ako 'o e Folofolá. Tokoni'i e kau akó ke nau ngāue'aki e ngaahi me'a na'a nau ako mei he ngaahi nāunau tokoni ki hono ako 'o e folofolá. (miniti 'e 30–35)

'I he hili ho'o akó'i e kau akó fekau'aki mo e nāunau tokoni ki hono ako 'o e folofolá, fekau ke nau ngāue'aki e nāunau tokoni ke fakakakato e sivi ko 'ení ko ha fakamanatu 'o e me'a ne nau akó. Mahalo na'a fie ma'u ke nau ngāue fakakulupu.

1. Tali 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni fekau'aki mo e papitaisó:
 - a. 'Oku 'uhinga ki he hā 'a e fo'i lea papitaisó?

- e. Ko e hā ha fakamo'oni 'okú ne tala mai na'e fakahoko 'a e papitaisó ki mu'a 'i he taimi 'o Kalaisi?
 - f. Ko e hā na'e papitaiso ai 'a Sīsuú?
 - h. Ko e hā 'oku mahu'inga ai 'a e papitaisó?
2. Lisi ha ngaahi fakamo'oni fakafolofola 'e tolu ki he taha 'o e ngaahi tefito 'oku hā atu 'i laló:
 - a. Ngaahi 'aho faka'osí
 - e. Ngaahi Me'a'ofa 'o e Laumalié
 - f. Kikite
 - h. Fakahā
 3. Lau 'a e mata-me'a-hā-mai 'a Līhai ki he fu'u 'akau 'o e mo'uí 'a ia 'oku hā 'i he 1 Nīfai 8 pea ngāue'aki 'a e ngaahi fakamo'oni fakafolofola fekau'aki mo iá 'i he futinouti ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a 'oku fakafongā'i 'e he ngaahi faka'ilonga ko 'ení.
 - a. Vaitafe 'o e vai
 - e. Va'a Ukamea
 - f. Uhouhonga 'o e fakapo'uli
 - h. Fu'u fale lahi mo 'ata'ata
 4. Lau 'a Sēkope 1:8 pea ngāue'aki 'a e fakamo'oni fakafolofola fekau'aki mo iá 'i he futinouti c, ke 'ilo'i hono 'uhinga 'o e "mamahi 'i hono 'akaú".
 5. Fakamahino'i 'a e kakai ko 'ení pea tala mo e feitu'u 'oku nau hā ai 'i he folofolá:
 - a. 'Etuete Petuliki
 - e. Sesipeli
 6. Ko e fē 'a e ngaahi siteiti, vahe, mo e ngaahi fonua na'e fononga holo ai 'a e kāingalotú lolotonga 'enau fetukutuku mei Niu 'Ioake ki he tele'a Sōleki Siti?

KO HONO VAKAI'Ī FAKALŪKUFUA 'O E TOHI 'A MOLOMONÁ

Talateú

‘I ha lea ‘a ‘Eletā Poiti K. Peekā, ‘i he‘ene hoko ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá, ki he kau faiako ‘o e Potungāue Ako ‘a e Siasí, na‘á ne pehē ai:

“‘Oku fu‘u mahu‘inga lahi ‘aupito ke fai hano vakai‘ī fakalūkufua *nounou* kae fai fakalelei‘ī ‘o e ngaahi lēsoni ‘ī he kamata‘angá

“‘Oku hanga ‘e he ngaahi taimi kamata‘angá, ‘a ia ko ha ki‘ī taimi nounou ‘eni ka ‘oku ‘aonga ‘ī hono fai ‘o e ngaahi fakafehoanaki, ‘o ‘ai ke lava ‘e he kau akó ‘o ‘ilo‘ī ‘a e feitu‘u ‘ī he folofola ‘oku nau ako ki aī lolotonga e ako ‘oku nau fai. ‘Oku ‘ī ai e fa‘ahinga ongo ‘oku nau ma‘u. ‘Oku toe lahi ange ‘a e ngaahi me‘a ‘oku nau ma‘u ‘ī he taimi ‘oku nau ‘ilo ai e founga fengāue‘aki ‘a e fanga ki‘ī kongokonga ikí, pea ‘oku toe lahi ange ai ‘a e maama ‘oku ma‘u ‘ī he akó. ‘Oku ‘omi ‘e he vakai fakalūkufua ko ‘eni ‘a e fo‘ī fakatātā kakato ‘o e me‘a ‘oku fai ki ai e akó pea ‘oku ‘aonga mo mahu‘inga ange ia ‘ī he taimi na‘e fakamoleki pea mo e ngāue na‘e fai ki aī” (*The Great Plan of Salvation* [lea na‘e fai ki he kau ako fakalotú ‘ī he fakataha ako ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá/Hisitōlia ‘o e Siasí, ‘Univēsi Pilihihi ‘Iongí, 10 ‘o ‘Aokosi. 1993], 2; pe *Charge to Religious Educators*, paaki hono 3 [1994], 113).

To‘o ha taimi fe‘unga ke fakatupulaki ai mo ako‘ī ‘a e talateú mo hono vakai‘ī fakalūkufua ‘o e Tohi ‘a Molomoná. ‘E tokoni ‘eni ke mahino ki ho‘o kau akó ‘a e Tohi ‘a Molomoná mo nau sio loto atu ki he ngaahi nāunau te nau lau mo ako lolotonga e ta‘u fakaakó. ‘E hanga ‘e he talateú mo e vakai‘ī fakalūkufua ‘o fakamālohi‘ī e mahino ‘a ho‘o kau akó pea mo ho‘o mahino ‘a‘aú foki ki hono faka-‘Otua ‘o e misiona ‘a Sisū Kalaisí.

Ko e hā e Tohi ‘a Molomona?

Ko e Tohi ‘a Molomoná ko ha lekooti ia ‘o ha ngaahi falukunga kakai ‘e tolu na‘e tatakī kinautolu ‘e he ‘Eikí ki he konitinēni ki ‘Ameliká, ko honau fonua ‘o e tala‘ofá. Ko e ‘uluaki kulupú, ko e kau Sēletí, na‘a nau mavahe mei he maama motu‘á ‘ī he taimi ‘o e Taua ‘o Pēpeli, ke nau hao mei hono veuveuki ‘e he ‘Eikí ‘enau leá. Ko honau tohi hohokó ‘oku ma‘u ia ‘ī he tohi ‘a ‘Etá. Ko e kulupu hono uá ne nau ha‘u mo e tamai ko Lihai mei Selūsalema lolotonga e pule ‘a e tu‘ī ko Setikiá. Ko e kongā lahi taha ‘o e Tohi ‘a Molomoná ko e lekooti ia ‘o e kakai Nifai mo e kau Leimaná, ‘a ia ko ha ongo pule‘anga na‘á na fili ka ko ‘ena ha‘u pē mei he fāmilī ‘o Lihai. Ko e kulupu hono tolú, ‘oku fa‘a ‘iloa ko e kau Mūlekí, ‘a ia ne nau a‘u mai ki he fonua ‘o e tala‘ofá ‘ī ha ngaahi ta‘u si‘ī hili e tū‘uta ‘a Lihai, fakataha mo e foha ‘o Setikiá ‘a ia na‘e ui ko Mūlekí. Na‘a nau toki fakataha ki mui mo e kau Nifai. ‘Oku fakafōtunga mai ‘ī he Tohi ‘a Molomoná ‘a e fetau‘aki ‘a e kakai ko ‘eni pea mo fakamo‘oni‘ī ‘a e ngāue ‘a Kalaisi mo ‘Ene ongoongolelei ‘ī he‘enau mo‘ui fakatu‘asinó pea mo honau fakamo‘ui fakalaumālié.

Ko e Tohi ‘a Molomoná ko ha le‘o fakalaumālie ia mei he kuohilí mo ha pōpoaki mahu‘inga ki he ‘ahó ni. Na‘e pehē ‘e Palesiteni

‘Ēsela Tafu Penisoni: “ ‘Oku ‘ikai ke pehē ko e Tohi Molomoná pē ‘okú ne ako‘ī kiate kinautolu ‘a e mo‘oni, neongo ko e me‘a pē ia ‘okú ne ako‘ī maí. ‘Oku ‘ikai foki ke pehē ko e Tohi ‘a Molomoná pē ‘okú ne fakamo‘oni‘ī ‘a Kalaisí, neongo ko e me‘a pē ia ‘okú ne fakahokó. Ka ‘oku ‘ī ai ha toe me‘a ia ‘oku lahi ange. ‘Oku ‘ī ai ha ivi ‘ī he tohi ‘a ia ‘e kamata ke tafe atu ia ki ho‘omou mo‘uí ‘ī he momeniti ‘okú mou kamata ke ako fakamātoato ai ‘a e tohi. Te mou ma‘u ai ha ivi ‘oku toe mālohi ange ke fakafepaki‘ī ‘aki ‘a e ‘ahí‘ahí. Te mou ma‘u ai ‘a e ivi ke teke‘ī ‘aki ‘a e kākāá. Te mou ma‘u ai ‘a e ivi ke mou nofo ma‘u ‘ī he hala lausi‘ī mo hangatonú. ‘Oku ui ‘a e ngaahi folofolá ‘ko e ngaahi folofola ‘o e mo‘uí’ (T&F 84:85), pea ‘oku ‘ikai ha toe feitu‘u ‘e toe mo‘oni ange ai ‘eni ka ko e Tohi ‘a Molomoná. Ko e taimi ‘oku kamata ke mou fiekaia mo fieinua ai ki he ngaahi folofola ko ‘eni, te mou toki ongo‘ī ‘oku faka‘au ke lahi mo hulu ange ‘a e mo‘uí.” (‘ī he Conference Report, ‘Okatopa, 1986, 6; pe *Tūhulú*, Sānuai 1987, “Ko e Tohi ‘a Molomoná–Ko e Maka-tu‘u-loto ‘o ‘Etau Tui Fakalotú,” palakalafi 26).

Ko e hā ‘oku Totonu ai ke Tau Ako e Tohi ‘a Molomoná?

Na‘e akonaki ‘a ‘Eletā Poiti K. Peekā ‘o pehē :

“ ‘Oku fakamo‘oni ‘a e Tohi ‘a Molomoná. . . ki he Fuakava Motu‘á pea mo e Fuakava Fo‘ou fakatou‘osi. ‘Oku fakahā mai heni hano fakaikiiki ‘o e ngaahi tokāteline ‘o e fakamo‘ui ne mole mei aí.

“ ‘Oku fakamatala‘ī mai ‘ī hono ngaahi pēsi ‘a e fakamaau totonú mo e ‘alo‘ofá, Hingá mo e Fakalelei, pea mo e mate fakasinó mo e fakalaumālié. ‘Okú ke ako ai ki he ngaahi vaivai pea mo e lelei fakakātoa ‘oku ma‘u ‘e he tangatá pea mo e kakaí.

“‘Oku ako‘ī ai kimoutolu ke mou ‘ilo‘ī ‘a e kihí‘ī le‘o si‘ī mo fanafana ‘o e fakahā fakafo‘ituitui.

“‘Oku mou ako ai ‘o kau ki he hā ‘a e ‘Eikí ki he‘ene fanga sipi kehé. Pea ‘okú tala‘ofa atu ai te ne ‘fakahā ‘a hono mo‘oni ‘o e [tohi topu tapú ni] kiate kimoutolu, ‘ī he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni’ (Moloni 10:4)” (‘ī he Conference Report, Mā‘asi–Epeleli. 1990, 50; pe *Tūhulú*, Siulai 1990, “Ko e Laipeli ‘a e ‘Eikí”, palakalafi 16–19 mei muí).

Kuo ‘osi fakamamafa‘ī fakatou‘osi ‘e he kau palōfita ‘o e kuohilí mo e lolotongá ni ‘a hono mahu‘inga ‘o e folofolá ‘ī hono tokoni‘ī kinautolu ke tau ha‘u ke ‘ilo ‘a e ‘Otuá. Na‘e pehē ‘e Sisū, “Pea ko ‘eni ‘a e mo‘ui ta‘engatá, ko ‘enau ‘ilo koe ko e ‘Otua mo‘oni pē taha, mo Sisū Kalaisi ‘a ia na‘á ke fekaú.” (Sione 17:3). Na‘e ako‘ī ‘e Paula ‘a Tīmote fekau‘aki mo hono mahu‘inga ‘o hono hiki ‘o e ngaahi me‘a toputapú.

- ‘Oku nau malava ke fakahoko ha “fakapoto [ha taha] ki he fakamo‘ui” (2 Tīmote 3:15).
- ‘Oku foaki kiate kinautolu “ ‘ī he fakamānava ‘a e ‘Otuá” (v. 16).

- “Pea ‘oku ‘aonga ia ki he akonaki, mo e valokí, mo e fakatonutonú, mo e fakapoto ki he mā‘oni‘oní” (v. 16).
- Koe‘uhi ke tokoní‘i e tangata anga-tonú ke he hoko ‘o haohaoa pea “kakato hono teuteu ki he ngaahi ngāue lelei kotoa pē” (v. 17).

Na‘e tohi ‘e he palōfita ko Molomoná ‘o pēhē:

“‘Io, ‘oku hā mai ko ia ‘oku fie faí, te ne lava ke puke ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku mo‘ui mo mālohi, ‘a ia ‘e holoki ‘a e fakaooloo kotoa, mo e ngaahi tauhele, mo e fakakākā kotoa pē ‘a e tēvoló, ‘o tataki ‘a e tangata ‘a Kalaisí ‘i he hala ‘oku hanga-tonu mo lausi‘i ki he ngutungutu ‘e taha ‘o e vanu ta‘engata ‘o e mamahí, ‘a ia kuo teuteu ke fōngia hifo ‘a e kau angahala.—

“Pea a‘utaki honau ngaahi laumālie, ‘io, ‘a honau ngaahi laumālie ta‘efa‘amaté ki he to‘omata‘u ‘o e ‘Otuá ‘i he pule‘anga ‘o e langí” (Hilamani 3:29–30).

‘Oku tokoní‘i kitautolu ‘e he ngaahi folofolá ke tau holoki (ikuna‘i) e loí mo e ngaahi ‘ahí‘ahí ‘a e tēvoló pea mo muimui ‘i he hala te tau “a‘utaki” ai ki he pule‘anga silesitialé.

Ko e ngaahi tokāteline ko ‘ení, ‘a ia ‘oku ako‘i kotoa ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ‘oku nau fakahā mai ‘a hono ‘uhinga ‘oku ‘ikai ai ke ngata pē ‘i he‘ene ‘uhinga mālie hono ako fakamātoato ‘o e tohí ni ka ‘oku toe fu‘u mahu‘inga foki:

- Na‘e fakatolonga mai ‘e he ‘Otuá ‘a e Tohi ‘a Molomoná ke fakamo‘oni kia Sisū Kalaisi.
- ‘Oku ‘i ai ha misiona ‘a e kau ‘āngeló ke tokoni ki he ‘Otuá ‘i hono huhu‘i ‘Ene fānau.
- ‘E fakakakato ‘e he ‘Otuá ‘Ene tala‘ofa ke tānaki fakataha ‘o ‘Isileli kuo fakamoveteveté pea te ne fakahoko ia ‘aki ‘a e mālohi.
- Kuopau ke fanau‘i fakalaumālie ‘i he ‘Otuá ‘a e tokotaha kotoa pē kae lava ke fakahaofi.
- ‘Oku ala mai ‘a e to‘ukupu ‘alo‘ofa ‘o e ‘Eikí fakaa‘u mai ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu ‘oku fakatomalá.
- Ko e founga pē ‘e taha ki he haohaoá ko e ha‘u kia Kalaisi.
- ‘E teuteu‘i ‘e he ‘Eikí ha fonua ‘o e tala‘ofá ma‘a ‘Ene fānau faivelengá.
- Ko e tangata fakaekakanó ko e fili ia ki he ‘Otuá.
- ‘E ‘ikai ke malu‘i ‘e he tēvoló ‘ene fānau ‘i he ‘aho faka‘osí.

Fakakaukau ki he tukupā ko ‘eni na‘e ‘omi ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí:

“‘Oku ou loto ke faka‘ai‘ai ‘a e tangata mo e fefine taki taha . . . pea mo e tamasi‘i mo e ta‘ahine ‘oku motu‘a fe‘unga ke lautohi ke ne toe lau ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i he lolotonga ‘o e ta‘u ka hoko maí. Na‘e tohi ‘eni ke fakamahino ki he Siú mo e Senitailé ko Sisū ko e Kalaisí. ‘Oku ‘ikai mo ha me‘a te tau malava ke fai ‘e toe mahu‘inga ange ka ko hono fakafefeka‘i ‘i he‘etau ngaahi mo‘uí takitaha ha fakamo‘oni ta‘e ue‘ia ko Sisū ko e Kalaisí, ko e ‘Alo mo‘uí ‘o e ‘Otuá mo‘uí. Ko e taumu‘a ia ‘o hono ‘omi ‘o e tohi mahu‘inga mo fakafo ko ‘ení. Tuku mu‘a ke u fokotu‘u atu ke mou toe lau ia pea faka‘ilonga‘i‘aki ha peni vahe, pe ka peni kula ‘o kapau ‘e ma‘u, ‘a e taimi

kotoa pē ‘oku fai ai ha lave kia Sisū Kalaisi ‘i he tohi ko iá. Pea ‘e toki hoko mai kiate kimoutolu ha tui ‘oku matu‘aki mo‘oni ‘i ho‘omou fai peheé pea toki mahino mo‘oni ai ko e fakamo‘oni ‘eni ‘e taha ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi” (*Teachings of Gordon B. Hinckley* [1997], 44).

‘Oku Anga Fēfē hono Fokotu‘utu‘u e Tohi ‘a Molomoná?

Ko e Tohi ‘a Molomoná ko hono tātānaki ia ‘o ha ngaahi tohi. Ko e lahi taha ‘o hono ngaahi pēsí ko ha kongā na‘e hiki ‘e he nima ‘o Molomoná. Ko Molomoná ko ha palōfita ia mo ha taki na‘á ne fakatahataha‘i e ngaahi lekooti topupapu ‘o e kau Nīfaí, pea ‘oku mei ai hono ma‘u ‘e he Tohi ‘a Molomoná hono hingoá. ‘I hono fakakātoá ‘oku ‘i ai ha tohi ‘e 15 ‘i he Fakamatala ‘a Molomoná. ‘E tokoni ‘a e “Ngaahi Tefito‘i Ma‘u‘anga Fakamatala ki he Tohi ‘a Molomoná” ‘oku ‘i he fakamatala fakalahí (p. 309) ke ma‘u ha mahino ki he anga hono fokotu‘utu‘u ‘o e Tohi ‘a Molomoná. (vakai foki ki he Ko ha Fakamatala Nounou ki he Tohi ‘a Molomoná ‘i he talateu ki he Tohi ‘a Molomoná.)

Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Mahu‘inga ‘o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

- Na‘e fakatolonga mai ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki hotau kuongá ke tau ma‘u ai ha mālohi ki he ‘ahí‘ahí, tataki kitautolu ‘i he‘etau ngaahi mo‘ui faka‘ahó, pea mo tokoní‘i kitautolu ke tau ha‘u kia Sisū Kalaisi.

Ngaahi Fokotu‘u ki hono Ako‘i

‘E lava pē ke faka‘aonga‘i ‘a e kongā 1 ‘o e *Book of Mormon Video* ko e “For Our Day” ke fakafe‘iloaki ‘aki ‘a e Tohi ‘a Molomoná (vakai ki he *Book of Mormon Video Guide* ke ma‘u mei ai ha fokotu‘u ki hono ako‘i).

Ko Hono Vakai‘i Fakalūkufua ‘o e Tohi ‘a Molomoná. Na‘e fakatolonga mai ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki hotau kuongá ke tau ma‘u ai ha mālohi ki he ‘ahí‘ahí, tataki kitautolu ‘i he‘etau ngaahi mo‘ui faka‘ahó, pea mo tokoní‘i kitautolu ke tau ha‘u kia Sisū Kalaisi.
(miniti ‘e 30–35)

Fa‘o ha Tohi ‘a Molomona ki ha ki‘i puha pea kofukofu‘i. Faka‘alí‘alí ‘a e puhá ‘i ha funga tēpile ‘i mu‘a ‘i he kalasí pea tala ki he kau akó ko ha me‘a‘ofa mahu‘inga ia . Fehu‘i:

- Ko e hā ha ngaahi me‘a‘ofa mahu‘inga kuo mou ma‘u?
- Ko e hā e me‘a ‘okú ne ‘ai ha me‘a‘ofa ke mahu‘ingá?
- ‘E fēfē ha‘o ongo‘i kapau te ke foaki atu ha me‘a‘ofa ‘oku mahu‘inga kiate koe pea ‘oku ma‘u ia ‘e ha toko taha mo e loto hounga‘ia? mo ha loto ta‘ehounga‘ia?

Tuku ki ha toko taha ako ke ne fakaava ‘a e me‘a‘ofá pea mo sio ki loto ‘o ‘ikai toe fakangofua ha taha kehe ke sio ki ai. Fehu‘i ki he toko taha akó pe ‘oku mahu‘inga ‘a e me‘a‘ofa ‘i lotó. To‘o ki tu‘a ‘a e Tohi ‘a Molomoná pea fakahā ki he kalasí. Fehu‘i:

- Ko hai na'á ne 'omi kiate kiate kitautolu 'a e me'a'ofa ko 'ení?
- Ko e hā e me'a 'okú ne ai ke mahu'inga e me'a'ofa ko 'ení?
- Ko e hā ka 'ikai fie ma'u ai 'e he taha e me'a'ofa ko 'ení?

Fakaafe'i e kau akó ke nau kau fakataha mo koe 'i hono fakaava e me'a'ofa ko 'eni mei he 'Eiki ke 'ilo hono mahu'ingá.

Fakahā ki he kau akó 'a e saati 'i he peesi 309. (Te ke lava 'o ngāue'aki ha mīsini faka'ata lahi, 'ai ha 'ū la'ipepa tufa, pe faka'aonga'i e fakamatala 'i he "Talateu ki he Tohi 'a Molomoná" 'i he tohi ako fakatāutaha 'a e tokotaha akó.) Tuku ki he kau akó ke nau fakaava 'enau ngaahi Tohi 'a Molomoná ki he hokohoko 'o e ngaahi tohi ke tokoni'i kinautolu 'i hono faka'ilonga'i 'o e ngaahi tohi 'aki e ma'u'anga tokoní.

Tuku ki he kau akó ke nau fakahingoa ha ni'ihí 'o e ngaahi talanoa pe ngaahi akonaki 'oku nau manako taha ai mei he Tohi 'a Molomoná pea mo fakahā e 'uhinga 'oku nau sai'ia ai 'i ai.

Tala ki he kau akó te nau ako 'i he ta'ú ni fekau'aki mo e kakai mo'oni mo honau ngaahi faingata'a'ia pea mo 'enau ngaahi palōpalema mo'oni. Kole ange ki he kau akó ke nau fakakaukau'i e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Kuo fie ma'u nai meiate koe ke ke fai ha fa'ahinga me'a na'e hangē 'e 'ikai lava ke fakahokó? (Te nau lau 'i he ta'ú ni fekau'aki mo e founa na'e fakamaama 'aki ai 'e he tokoua 'o Sēletí 'a e ngaahi vaka na'á ne fetukutuku hono kakaí 'i he 'ōsení ki he fonua 'o e tala'ofá)
- Kuo fai ta'etotonu nai kiate koe 'e ho fanga tokouá pe tuofāfiné? (Te nau ako ki he founa na'e fekuki ai 'a Nifai mo 'ene ngaahi palōpalemá pea mo e founa na'e tokoni ai ia 'e he 'Eiki 'o fakafou 'i he palōpalemá ni.)
- Kuó ke fehengahangai nai mo ha kakai 'oku nau 'ulungāanga kovi kiate kinautolu 'oku vaivai angé? (Te nau 'ilo heni e founa na'e falala ai 'a 'Alamā mo hono kakaí ki he 'Eiki neongo hono ngaohi kovia kinautolu 'e he kau 'Amuloné pea mo fakamanamana ke fakapoongi kinautolu.)
- 'Oku 'ahi'ahi'i nai 'a e kakai 'o e 'aho ní ke nau maumau'i 'a e fono 'o e anga-ma'á? (Te nau ako fekau'aki mo e founa na'e fehengahangai ai 'a e foha 'o 'Alamā ko Kolianitoní mo e ngaahi nunu'a fakalilifu 'o 'ene faiangahalá.)

Fakahā ki he kau akó 'oku tatau pē 'a e ngaahi palōpalema ko ia na'e fehengahangai mo e kāingalotu 'o e Tohi 'a Molomoná mo ia 'oku tau fehengahangai 'i he 'aho ní. Fakamanatu'i ange

kiate kinautolu neongo 'oku lea e Tohi 'a Molomoná ko ha le'ó mei he kuohilí, ka ko hono ngaahi tokātelinē, hisitōliá, pea mo hono ngaahi talanoá 'oku matu'aki mahu'inga 'aupito ia ki hotau kuongá ni. Na'e hiki 'a e Tohi 'a Molomoná ma'a hotau kuongá pea ke 'aonga kiate kitautolu. Fakaafe'i e kau akó ke nau lau e ngaahi veesi ko 'ení pea tali e ngaahi fehu'i 'oku 'oatú:

- Hilamani 5:12. Ko e hā e me'a 'oku ako'i mai 'e he Tohi 'a Molomoná fekau'aki mo hono fakafepaki'i 'o Sētané pea mo hono ma'u 'o ha mālohi ke ikuna'i 'aki e 'ahi'ahi?
- 2 Nifai 32:3. Ko e hā e me'a 'oku ako'i mai 'e he Tohi 'a Molomoná fekau'aki mo hono ma'u e fakahinohino ki he'etau ngaahi mo'ui faka'ahó?
- Molonai 10:32–33. Ko e hā e me'a 'oku ako'i mai 'e he Tohi 'a Molomoná fekau'aki mo e ha'u kia Sīsū Kalaisi?
- Ko e hā e ngaahi fakamo'oni 'oku 'omai 'e he ngaahi akonaki ko 'ení ko e Tohi 'a Molomoná na'e fa'u mo fakatolonga mai ia ma'a hotau kuongá?

Fakahā ange ki he kau akó ko e Tohi 'a Molomoná 'oku hangē pē ia ko ha ngaahi me'a'ofa 'i ha fanga ki'i puhá, 'e toki 'ilo'i pē mo ma'u ha mahino kau ki ai 'o ka fakaava, vakai'i fakalelei, pea mo fakamahu'inga'i. Tuku ke lau 'e ha taha 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita, 'i he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Ko ha toki 'ata fakamamahi ia ka ko hono 'afio'i 'e he 'Eiki 'a e ngata'angá mei he kamata'angá, 'Ene kikite'i 'e hili hono paaki pea mo tuku atu e Tohi 'a Molomoná ki māmaní, ko e tokolahi 'o kinautolu ne fefuakava'aki mo ia 'i he vai 'o e papitaisó 'e 'ikai te nau fu'u mahu'inga'ia 'i he Tohi 'a Molomoná, 'o 'ikai ke nau tokanga ai ki hono ngaahi akonaki, pea 'i he'enu ta'e mahu'inga'ia a'i mo 'enu ta'e tuí, 'oku ta'ofi ai meiate kinautolu 'a e ngaahi tāpuaki lahi ne teuteu 'e he 'Eiki ma'á e kakai faivelengá" (*Answers to Gospel Questions*, fakatahataha'i 'e Joseph Fielding Smith Jr., voliume 'e 5 [1957–66], 4:141).

Fehu'i: Ko e hā e fekau'aki 'i he vaha'a 'o e 'ulungāanga 'o e kakai ki he Tohi 'a Molomoná mo e lava ko ia ke mahino kiate kinautolu 'a 'ene ngaahi akonaki? Fakalotolahi'i 'e kau akó ke nau fakahoko 'enau ako ki he Tohi 'a Molomoná 'i he loto fakamātoato pea mo e fa'a lotu.

KO E 'ULU'Ī PEESI 'O E TOHI 'A MOLOMONÁ

Talateú

Fakatatau ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, “ko e ‘ulu’i peesi ‘o e Tohi ‘a Molomoná ko ha liliu totonu ia na’e to’o mei he lau’i tohi fakamuimui taha ‘i he tafa’aki fakato’ohema ‘o hono fakatahataha’i pe ko e tohi ‘o e ngaahi lau’i tohi, ‘a ia na’e ‘i ai ‘a e lekooti kuo ‘osi hono liliú, ko hono ngaahi leá kotoa na’e tatau mo e tohi faka-Hepelū ‘i hono fakalūkufuá; pea ko e ‘ulu’i peesi ko ia ‘oku fai ki ai ‘a e lavé ‘oku ‘ikai ‘aupito ko ha fa’u fakaeonopooni ia, ‘o pehē ko ha fa’u pē ‘a’aku, pe ko e fa’u ‘e ha toe tokotaha pē kuo mo’ui pe ‘oku mo’ui ‘i he to’u tangatá ni” (*History of the Church* 1:71).

Ngaahi Tefito’i Mo’oni Mahu’inga ‘o e Ongoongolelé Ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga’i angé: Ako ‘i he fa’a lotu ‘a e ngaahi konga folofola ‘oku vahe’i atú pea fakakaukau ki he ngaahi tefito’i mo’oni ‘i he konga ko ‘eni ki mu’a pea toki teuteu ho’o ngaahi lēsoni.

- Ko e Tohi ‘a Molomoná ko ha toe fakamo’oni pē ia ‘e taha kia Sīsū Kalaisi. Na’e hiki ia ke ne fakahā ‘a e ngaahi me’a lalahi ‘oku fai ‘e he ‘Eiki ma’a ‘Ene fānau, ke fakamatala’i ‘Ene ngaahi fuakavá, pea ke fakamahino ki he kakai kotoa pē ko Sīsū ko e Kalaisi (vakai ki he ‘ulu’i peesi ‘o e Tohi ‘a Molomoná; vakai foki, 2 Nīfai 26:12).

Ngaahi Ma’u’anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. 1.

Ngaahi Fokotu’u ki hono Ako’i

Fakatokanga’i angé: Fili mei he ngaahi fakakaukau ‘i he konga ko ‘eni, pe ngāue’aki ha ngaahi fakakaukau pē ‘a’au, ‘i ho’o teuteu ko ia ke ako’i e konga folofola kuo vahe’i atú.

‘Ulu’i Peesi ‘o e Tohi ‘a Molomoná. Ko e Tohi ‘a Molomoná ko ha toe fakamo’oni ia ‘e taha kia Sīsū Kalaisi. (miniti ‘e 20–25)

Ke tokoni’i e kau akó ke mahino kiate kinautolu ‘a e taumu’a ‘o e ‘ulu’i peesi ‘o e Tohi ‘a Molomoná, ‘omai ki he kalasi ha tohi ‘e tolu pe fā mo honau ngaahi fakamatala talamu’aki pe talateú. Fehu’i ki he kau akó pe ko e hā e taumu’a ‘o e tohi taki taha. ‘Osi ko iá pea toki lau leva e konga ‘o e talateú ‘okú ne fakamatala’i e taumu’a ‘o e tohi. Ko e fakatātā lelei ‘e taha

ko e *Mana ‘o e Fakamolemole*, na’e fa’u ‘e ‘Eletā Sipenisā W. Kimipolo ‘i he’ene kei hoko ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá. ‘I he talateu ‘a ‘Eletā Kimipolo, ‘okú ne pehē ai:

“‘Okú ‘ikai fa’u ‘a e tohi ni ke fakafiemālie’i, ka ko hono taumu’a totonú ke fakahā ‘a e ngaahi folofola, ngaahi me’a na’e hoko, pea mo ha ngaahi fakatokanga koe’uhi ke lava ai ‘e he tokolahi ke nau fakatomala mei he’enua ngaahi angahalá, pea mei he’enua ngaahi fakakaukau halá ka ke nau foki ke fakahaohaoa’i mo fakamā’oni’oni’i kinautolu” ([1969], ix–x).

Tukuange ki he kau akó ke nau huke ki he ‘ulu’i peesi ‘o e Tohi ‘a Molomoná pea vakai ki he ngaahi taumu’a ‘o e Tohi ‘a Molomoná. Hiki ‘enua ngaahi talí ‘i he palakipoé. Lau ‘a e fakamatala ko ‘eni meia Palesiteni ‘Ēsela Tafu Penisoni:

“Ko e tefito’i misiona ‘o e Tohi ‘a Molomoná, ‘o hangē ko ia ‘oku hiki ‘i hono ‘ulu’i pēsī, ke ‘fakamahino ki he Siú mo e Senitailé ko Sīsū ko e Kalaisi, ko e ‘Otu Ta’engata, ‘a ia ‘okú ne fakahā ia ‘e ia ki he ngaahi pule’anga kotoa pē.’

“‘Okú lava ke ma’u ‘e he tokotaha ‘okú ne kumi fakamātoato ki he mo’oni ha fakamo’oni ko Sīsū ko e Kalaisi ‘i he’ene fakakaukau-loto ‘i he fa’a lotu ki he ngaahi akonaki fakalaumālie ‘o e Tohi ‘a Molomoná.

“‘Okú laka hake ‘i he vaeua ‘o e ngaahi veesi kotoa ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘oku lave ki hotau ‘Eiki. Ko e ngaahi huafa kehe ‘o Kalaisi ‘oku lahi ange hono toutou ngāue’aki ‘i he veesi taki taha ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘i hono fakahoa ki he Fuakava Fo’ou.

“‘Okú laka hake ‘i he teau’ a e ngaahi huafa kehekehe ‘oku ‘oange kiate Ia ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Ko e ngaahi huafa ko iá ‘oku ‘i ai hanau ngaahi mahu’inga pau ‘i hono fakamatala’i Hono natula faka-‘Otuá” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa, 1987, 101; pe Tūhulú, Sānuai 1988, “Ha’u kia Kalaisi” palakalafi 2–5).

Fehu’i ki he kau akó pe te nau lava ke ‘omi ha ngaahi sīpinga fakafolofola ‘o e founa hono fakakakato ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘ene ngaahi ‘uluaki misioná. Ngāue’aki e saati ‘oku ‘oatú ko e konga pē ‘o e fealea’aki ke fakahaa’i ko e Tohi ‘a Molomoná ‘oku fakatefito pē ia kia Sīsū Kalaisi.

Ngaahi Fakamo'oni Fakafolofola 'i he Tohi 'a Molomoná kia Sisū Kalaisi

Tohi	Ngaahi Fakamo'oni Fakafolofola ki he Ngaahi Huafa mo e Ngaahi Fakahuafa 'o Kalaisi	Lahi 'o e Ngaahi Veesi 'i he Tohi	Lahi 'o e Ngaahi Veesi ki he fo'i Fakamo'oni Fakafolofola 'e taha.
1 Nīfai	474	618	1.3
2 Nīfai	591	779	1.32
Sēkope	156	203	1.3
Īnosi	22	27	1.23
Seilomi	8	15	1.88
'Amenai	20	30	1.5
Ngaahi Lea 'a Molomona	15	18	1.2
Mōsaia	492	785	1.6
'Alamā	1,013	1,975	1.95
Hilamani	225	497	2.21
3 Nīfai	293	788	2.69
4 Nīfai	42	49	1.17
Molomona	188	227	1.21
'Eta	220	433	1.97
Molonai	166	163	0.98
Fakakātoá	3,925	6,607	1.68

(To'o mei he tohi 'a Susan Easton Black, ko e *Finding Christ through the Book of Mormon* [1987], 16.)

Tokoni'i e kau akó ke mahino kiate kinautolu na'e hanga 'e kinautolu na'a nau hiki e Tohi 'a Molomoná 'o nau fai e fakamatala kau kia Sisū Kalaisi 'o ne ngāue'aki e taha 'o Hono ngaahi huafá pe hingoa na'e fakahuafa'akí 'o tu'o taha 'i he veesi 'e 1.7 kotoa pē. 'I hono fakahoa atú, ko kinautolu ko ia na'a nau hiki 'a e Fuakava Fo'ou 'oku nau ngāue'aki 'e kinautolu ha taha 'o Hono ngaahi huafá 'i he faka'avalisi ko e tu'o taha 'i he veesi 'e 2.1 kotoa pē (vakai ki he tohi 'a Susan Easton Black ko e *Finding Christ through the Book of Mormon* [1987], 15).

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 2 Nīfai 25:23–26 ke hoko ia ko ha fakatāta mahino 'o ha konga folofola 'okú ne fakamo'oni kia Sisū Kalaisi. Fehu'i: Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'eni, ko e hā e pōpoaki 'a e kau palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná?

Vahevahe ho'o fakamo'oni ko e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni kia Sisū Kalaisi.

KO E TALATEU KI HE TOHI 'A MOLOMONÁ

Talateú

Na'e 'ikai ko ha kongá 'a e Talateu ki he Tohi 'a Molomoná 'o e ngaahi fuofua lau'itohí; na'e toki fuofua pulusi ia 'i he tatau 'o e Tohi 'a Molomoná na'e paaki 'i he 1981. 'Okú ne fakafe'iloaki mai 'a e Tohi 'a Molomoná kiate kinautolu 'oku nau lau ia 'i onopōnī 'aki hono 'omai 'o ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo hono kamata'angá pea mo hano fakamatala'i 'o e tohi.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Tokanga Ki Ai

- Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "Na'á ku fakahā ange ki he kau takí ko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi tonu taha ia 'o ha toe tohi 'i he māmani, pea ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú, pea 'e ofi ange ha tangata ki he 'Otuá 'i he'ene tauhi ki he'ene ngaahi akonakí, 'i ha toe fa'ahinga tohi ." (ko e talateu ki he Tohi 'a Molomoná).
- 'Okú fakamo'oni'i 'e he Tohi 'a Molomoná ko Siosefa Sāmitá ko e palōfita ia 'a e 'Otuá pea kuo toe fakafoki mai 'a e ongo-golelei 'o Sisū Kalaisí ki he māmani (vakai ki he talateú).

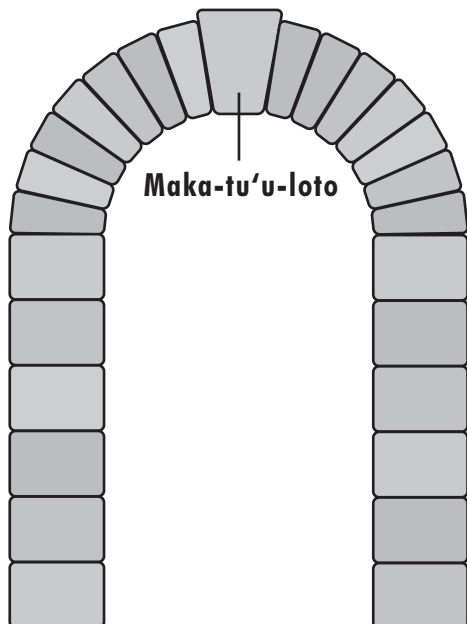
Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 2–3.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'í

Talateú. Ko e Tohi 'a Molomoná ko e "maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú." (miniti 'e 25–30)

Tā 'i he palakipoé ha fakatātā 'o ha fo'i 'āleso (vakai ki he fakatātā 'oku 'oatú), pe ngaohi ha sīpinga 'o ha taha mei he 'akaú pe ha nāunau kehe pē.

Fehu'i ki he kau akó e founa hono fakafongā'i 'e he maka-tu'u-loto 'o e fo'i 'āleso ko 'eni 'a e Tohi 'a Molomoná 'i hono fakafekau'aki ki he ongo-golelei kuo toe fakafoki mai. Fehu'i kiate kinautolu ke nau kumi 'a e fakamatala'i 'o e "maka-tu'u-lotó" 'i he Tohi 'a Molomoná (vakai ki he palakalafi hono ono 'o e talateú). Lau 'a e fakamatala 'o e maka-tu'u-lotó pea tala ki he kau akó na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e fakamatala ko 'eni 'i he 'aho 28 'o Nōvema 1841(vakai, *History of the Church*,4:461).

Fehu'i: Ko e hā e taumu'a 'oku fakahoko 'e he maka-tu'u-lotó? Fakamatala'i ko e maka-tu'u-lotó ko e maka ia 'i lotó 'i 'olunga 'i ha 'āleso. Ko e taimi 'oku ngaohi ai ha 'āleso, 'oku langa hake 'a e ongo tafa'akí mo ha ngaahi teke ke nau puke. Ko e vaha'a 'i 'olunga 'i he 'ālesó 'oku fua fakalelei, pea 'oku tu'usi leva 'a e maka-tu'u-lotó ke fe'unga tonu pē mo ia. Ko e taimi 'oku fokotu'u ai 'a e maka-tu'u-lotó ki hono tu'ungá, 'oku toki malava leva ke tu'u 'a e 'ālesó ta'e toe pou-poua. Fehu'i: Ko e hā e me'a 'e hoko ki he 'ālesó 'o ka to'o 'a e maka-tu'u-lotó? (Kapau 'oku ke ngāue'aki ha sīpinga, fakatātaa'i 'aki hano to'o 'o e maka-tu'u-lotó.)

Koe'uhi kuo mahino ange ki he kau akó 'a hono mahu'inga 'o e maka-tu'u-lotó 'i he 'ālesó, toe fehu'i ange kiate kinautolu e founa 'oku hoko ai e Tohi 'a Molomoná ko e maka-tu'u-loto 'o 'etau tui fakalotú. Hiki 'a e ngaahi talí ki he palakipoé. (Vakai ki he fakamatala 'o e talateu ki he Tohi 'a Molomoná 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. 2–3 ke ma'u mei ai mo ha toe ngaahi 'ilo kehe.

Faka'osi 'aki ha'ou lau 'a e ngaahi lea ko 'eni 'a Palesiteni 'Ēsela Tafu Penisoní:

"Ko e Tohi 'a Molomoná ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú. Ko e lea 'eni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Na'á ne fakamo'oni ko e 'Tohi Molomoná ko e tohi mo'oni taha ia 'i ha toe tohi 'i māmani, pea ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú' (*History of the Church*, 4:461). Ko e maka-tu'u-lotó ko e maka ia 'i lotó 'i ha 'āleso. 'Okú ne puke fakataha 'a e ngaahi maka kehé, pea kapau 'e to'o, 'e movete leva 'a e 'ālesó.

"'Okú 'i ai ha founa 'e tolu 'oku hoko ai 'a e Tohi 'a Molomoná ko e maka-tu'u-loto 'o 'etau tui fakalotú. Ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau fakamo'oni kia Kalaisí. Ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tokātelinē. Ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau fakamo'oni.

"Ko e Tohi 'a Molomoná ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau fakamo'oni kia Sisū Kalaisí, 'a ia ko la ko e maka-tuliki 'o e me'a kotoa 'oku tau fakahokó. 'Okú ne fakamo'oni 'i 'a Hono mo'oni 'i he mālohi mo e mahino. 'Okú 'ikai tatau ia mo e Tohi Tapú 'a ia na'e fou mai 'i he ngaahi to'utangatá mei he kakai na'a nau hiki ia, kakai na'a nau liliu ia, pea mo ha kakai lotu anga kovi 'a ia na'a nau liliu 'a e ngaahi fakamatala aí, he ko e Tohi 'a Molomoná

na'e ha'u ia mei he toko taha na'a ne hiki ia ki he tokotaha 'okú ne laú 'i he liliu pē 'e taha 'a ia na'e fai 'i he ue'i 'a e laumālié. Ko ia ai, ko 'ene fakamo'oni ki he 'Eikí 'oku mahino, 'oku ha'u hangatonu, pea fonu 'i he mālohi. Ka 'okú ne toe fai 'e ia 'o lahi ange heni. Ko e tokolahi 'o e māmani faka-Kalisitiané 'i he 'ahó ni 'oku 'ikai ke nau tali 'a e faka-'Otua 'o e Fakamo'uí. 'Oku nau fehu'ia 'a e fakafo 'a hono 'alo'í, haohaoa 'o 'ene mo'uí, pea mo hono mo'oni 'o 'ene toetu'u nāunau'ia. 'Oku ako'i 'e he Tohi 'a Molomoná 'i ha lea ma'ama'a mo mahinongofua fekau'aki mo hono mo'oni 'o e ngaahi me'a fakafo na'e hokó. 'Okú ne toe 'omi foki 'a e ngaahi fakamatala kakato taha 'o e tokāteline 'o e Fakalelei 'a Kalaisí. Ko hono mo'oni, ko e tohi fakalaumālie ko 'eni ko ha maka-tu'u-loto ia 'i hono fakamo'oni'í ki he māmani ko Sīsū ko e Kalaisí (vakai, 'ulu'í fakamatala 'o e Tohi 'a Molomoná).

“Oku toe hoko foki 'a e Tohi 'a Molomoná ko e maka-tu'u-loto 'o e tokāteline 'o e toetu'ú. 'O hangē ko ia na'a ku lave ki ai 'i mu'á, kuo 'osi fakahā 'e he 'Eikí 'o pehē 'oku 'i he Tohi 'a Molomoná 'a hono ' kakato 'o e Ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ' (T&F 20:9). 'Oku 'ikai ke 'uhinga ia 'oku 'i ai 'a e akonaki kotoa pē, tokāteline kotoa pē kuo fakahā mai. Ka 'oku 'uhinga ia 'oku tau ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná 'a hono kakato 'o e ngaahi tokāteline kotoa pē 'oku fie ma'u ki hotau fakamo'uí. Pea 'oku ako'i 'i he founga ma'ama'a mo mahinongofua ko'e'uhí ke a'u ki he fānaú 'enau malava ke ako hono ngaahi hala ki he fakamo'uí mo e hakeaki'í. 'Oku lahi faka'ulia e ngaahi me'a 'oku 'omi 'e he Tohi 'a Molomoná ke ne toe fakalahi ange 'a e mahino 'oku tau ma'u ki he ngaahi akonaki 'o e fakamo'uí. Ka ne ta'e'oua ia, ko e lahi taha 'o e ngaahi me'a 'oku ako'i 'i he ngaahi folofola kehé 'e 'ikai 'aupito fu'u mahinongofua mo mahu'inga.” (‘i he Conference Report, 'Okatopa 1986, 4; pe *Tūhulú*, Sānuali 1987, “Ko e Tohi 'a Molomoná-Ko e Maka-tu'u-loto ia 'o 'Etau Tui Fakalotú” palakalafi 12–15).

Fakaafe'i e kau akó ke nau tohi 'a e palakalafi hono ua 'o e lea 'a Palesiteni Penisoní 'i he'enau ngaahi tatau 'o e Tohi 'a Molomoná 'i 'olunga pe 'i lalo 'i he 'uluaki peesi talateu. Fakalotolahi'i kinautolu ke nau kumi ke 'ilo'í e ngaahi founga 'e tolu 'oku hoko ai e Tohi 'a Molomoná ko e maka-tu'u-loto 'o 'etau tui fakalotú 'i he'enau lau ko ia 'a e tohi.

Talateu. Ko e Tohi 'a Molomoná “ko e tohi tonu taha ia 'o ha toe tohi 'i he māmani” pea te tau lava ke “ofi ange ki he 'Otua 'i he'etau tauhi ki hono ngaahi akonaki.” (miniti 'e 20–25)

Faka'alí'ali ha ngaahi tohi pē ki muí ni mai, ha tohi saienisi, tohi fika, talanoa fa'u, mo e tohi hisitōlia. Fakakau 'i he faka'alí'ali ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná. Fehu'i:

- Ko e fē 'i he ngaahi tohi ko 'eni 'oku faka'alí'ali 'oku totonu tahá?

- 'Oku anga fēfē ha tonu ange 'a ha tohi 'e tahá 'i he tohi ngaahi tohi kehé?
- Ko e founga fē 'oku tonu taha ai 'a e Tohi 'a Molomoná?

Lau e fakamatala 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ki he “maka-tu'u-loto” mei he palakalafi hono ono 'o e talateu ki he Tohi 'a Molomoná.

Fakamahino'í ko e tatau fo'ou kotoa pē 'o hono pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná talu mei he 'uluaki tataú, kuo 'osi fakakau 'e he Siasí e ngaahi fakatonutonu 'o e sipela mo e fehālaaki 'i hono fokotu'utu'u faka-taipé. Fehu'i: 'Oku malava fēfē ke hoko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi totonu tahá ia 'o kapau 'oku ma'u ai 'a e fa'ahinga hala ko 'eni? Hiki e ngaahi talí 'i he palakipoé. 'E kau atu ki ai 'eni:

- 'Oku 'i he Tohi 'a Molomoná “ 'a hono kakato 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí” (T&F 20:9).
- “E ofi ange ha tangata ki he 'Otua 'i he'ene tauhi ki he'ene ngaahi akonaki 'i ha toe tohi ange 'e taha” (talateu).
- 'Oku fakamo'oni'í 'e he Tohi 'a Molomoná ko Sīsū ko e Kalaisí (vakai ki he 'ulu'í pēsí).

Ko e ngaahi fakamatala 'eni na'e fai 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita, 'i he'ene kei hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a ia 'e lava ke tokoni 'i hono tali 'o e ngaahi fehu'í ko 'eni:

“Na'e pau pē ke 'i ai ha ngaahi fehālaaki 'i he taipé he 'uluaki tatau ['o e Tohi 'a Molomoná], pea hangē ko hano lí'aki 'o ha fo'i lea 'e taha pe ua. Ko kinautolu ko ia kuo nau paaki ha ngaahi tohi 'i he tokanga tahá pea 'i he ngaahi tu'unga lelei tahá, 'oku nau 'ohovale ma'u pē 'i he ngaahi fehālaaki 'i he sipelá mo e fokotu'utu'u fakamisiní 'ia ia na'e toki hoko pē 'a e ní'ihí ia 'i he hili hono sivi faka'osí.

“... Ko hano vakai'í fakalelei 'o e lisi 'o e ngaahi liliú ... 'okú ne fakahā mai 'oku 'ikai 'i ai ha fo'i liliu 'e taha pē tānaki mai 'oku 'ikai ke fenāpasi kakato mo e paaki 'uluaki. Kuo 'osi fakahoko ha ngaahi liliu 'i he faka'ilonga leá pea mo ha ngaahi me'a iiki kehe na'e fie ma'u ke fakatonutonu, ka na'e 'ikai pē ke 'i ai ha fa'ahinga liliu pe tānaki mai na'a ne liliu ha fo'i fakakaukau 'e taha 'i hono fuofua pākí. Hangē ko 'ene hā mai kiate kitautolú, ko e ngaahi liliú ... ko ha ngaahi liliu ia 'okú ne 'ai ke toe mahino ange ai 'a e tohi pea mo fakamahino'í na'e 'ikai ke fakakau kinautolu 'i he tohi. 'Oku ou tui pau ko e ngaahi fehālaaki pe ngaahi me'a na'e to'o 'i he 'uluaki tataú na'e tefito lahi pē ia mei he toko taha na'e ngāue ki hono fakatahatahá'í pe ko e misini pākí. *Ko e lahi 'o e ngaahi fehālaaki 'i hono ngaahi 'uluaki sivi na'e ma'u ia 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, pea na'a ne fakahoko pē 'e ia 'a e ngaahi fakatonutonu'ú*” (Answers to Gospel Questions, 2:199–200).

Tuhu ki he ngaahi tohi 'oku faka'alí'ali pea fehu'í ange: 'Oku 'ai nai kita 'e he'ete ma'u 'a e ngaahi tohi saienisi, fika, mo e hisitōlia ko 'eni ke te hoko ko ha toko taha saienisi, fika, mo

hisitōlia tu'ukimu'a? Mou alea'i 'enau ngaahi talí. Mou vakai ki he Tohi 'a Molomoná pea fai 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- 'Oku tokoni'i fēfee'i au 'e he tohi ni ke u hoko ko ha kalisitiane mo'oni?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai ke fe'unga ai pē 'a 'ete ma'u pē 'a e tohi ni pe ko ha'ate lau pē ia?
- Ko e hā e ngaahi mo'oni'i me'a? (Ngaahi fakahinohino, ngaahi akonaki, ngaahi fekau, mo e ngaahi tefito'i mo'oni.)
- Ko e hā ha ngaahi fakatātā 'o e ngaahi mo'oni'i me'a 'i he Tohi 'a Molomoná? (vakai, 1 Nifai 17:3; 'Alamā 30:60; Hilamani 3:20).
- Fakatatau ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ko e hā e me'a kuo pau ke tau fakahoko 'aki e ngaahi mo'oni'i me'a ko 'eni ki mu'a pea toki lava ke tau toe ofi ange ai ki he 'Otuá? (Kuopau ke tau fai pau kiate kinautolu.)
- Ko e hā hono 'uhinga 'o e *fai pau*? (Ke mo'ui'aki pe talangofua.)
- Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai ke tau mo'ui 'aki 'a e ngaahi mo'oni'i me'a 'o e Tohi 'a Molomoná?
- Kapau te tau lava ke hoko ko ha kau tangata fika 'i he'etau ako 'a e ngaahi tohi fika mo e kau saienisi 'i he'etau ako 'a e ngaahi tohi saienisi, te tau hoko ko e hā kapau te tau ako mo ngāue'aki 'a e ngaahi akonaki 'o e Tohi 'a Molomoná?

Vahevahe 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni meia Palesiteni Melioni G. Lomeni 'a ia na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e kau Palesitenisi 'Uluaki:

“Oku ou fakapapau'i mo'oni kapau 'e toutou lau 'e he ngaahi mātu'á 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he fa'a lotu 'i hotau ngaahi 'apí, fakaekinaua pē pea fakataha mo 'ena fānaú, 'e hoko mai 'a e laumālie 'o e tohi faka'ofofa ko 'eni 'o ne hulungia 'a hotau ngaahi 'apí pea mo kinautolu kotoa 'oku 'i ai. 'E tupulaki 'a e laumālie 'o e 'apasiá; 'e faka'au ke lahi ange 'a e fefaka'apa'apa'aki mo e fetoka'i'aki. 'E mavahe atu 'a e laumālie 'o e feke'ike'i. 'E akonekina 'e he mātu'á 'enau fānaú 'i he 'ofa mo e 'ilo 'oku toe lahi ange. 'E toe ongongofua mo talangofua ange 'a e fānaú ki he ngaahi akonaki 'a 'enau ngaahi mātu'á. 'E tupulaki leva 'a e mā'oni'oni. 'E nofo'ia 'a hotau ngaahi 'apí mo 'etau mo'ui 'e he tuí, 'amanaki lelei, mo e 'ofa faka-Kalaisi, -'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisi-pea 'e muimui mai leva 'iate kinautolu 'a e melinó, fiefiá mo e nēkeneká” ('i he Conference Report, 'Epeleli 1980, 90; pe *Ensign*, Mē 1980, 67).

Fai ho'o fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná.

KO E NGAHI FAKAMO'ONI 'A E KAU FAKAMO'ONI

Talateú

Hangē ko ia na'e kikite'í 'i he Tohi 'a Molomoná, na'e fili 'e he 'Eikí 'i he kuonga ko 'eni ha ni'íhi ke nau hoko ko e kau fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná ke fakakakato 'a e fono fakamo'oni 'a e kau fakamo'oni. Kuo 'osi fakakau 'a e fakamo'oni 'a e kau fakamo'oni 'e toko tolú pea mo e fakamo'oni 'a e kau fakamo'oni 'e toko valú 'i he pulusinga kotoa pē 'o e Tohi 'a Molomoná.

Ngaahi Tefito'í Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongoleléi ke Tokanga Ki Ai

- Na'e fili 'e he 'Eikí 'a e kau tangata ke nau hoko ko e kau fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná, ko hono fakakakato 'o e fono ki he kau fakamo'oni (vakai, Ko e Fakamo'oni 'a e kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú; Ko e Fakamo'oni 'a e kau Fakamo'oni 'e Toko Valú; Ko e Fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá; vakai foki, T&F 6:28).
- Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha lilii ia 'i he ue'í 'a e laumālié 'o e ngaahi lekooti motu'a na'e hiki i he ngaahi lau'itohi koula (vakai, Ko e Fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú, Ko e Fakamo'oni 'a e kau Fakamo'oni 'e Toko Valú, Ko e Fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá; vakai foki T&F 1: 29, 20:8).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122, p. 3.*

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'í

Fakamo'oni 'a e kau Fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná. Na'e fili 'e he 'Eikí ha kau tangata ko e kau fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná, ko hono fakakakato 'o e fono ki he kau fakamo'oni.
(miniti 'e 15–20)

Lau 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikí 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kau Fitungofulú. 'I ho'ou laú, fekau ha taha ke hū mai ki he lokiakó, 'e lelei ange ha toko taha 'oku 'ikai 'ilo 'e he kalasí, peá ne to'ou hake ha me'a mahu'inga na'á ke tuku 'i ha feitu'u 'i he lokí, pea hū atu 'o 'alu.

"Ko e taimi kotoa pē kuo fokotu'u ai 'e he 'Eikí ha kuonga 'aki 'ene fakahā mai 'ene Ongoongoleléi pea 'aki hono foaki 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi kií ki he tangatá, kuó ne 'osi fai 'o fakatata mo e fono ki he kau fakamo'oni 'a ia na'á ne fokotu'ú. Ko e fono ko 'eni 'oku pehē: "I he ngutu 'o e fakamo'oni 'e toko ua pe toko tolu 'e fakamo'oni 'a e lea kotoa pē."
(2 Kolinitō. 13:1; Teutalōnome, 17:6; 19:15; Mātiu. 18:15–16; Sione 8:12–29.)

"Oku te'eki ai tu'u tokotaha ha tangata 'i hono fokotu'u 'o ha kuonga fo'ou 'o e mo'oni kuo toe fakahā mai, pe 'i hono fuesia 'o e mamafa 'o e pōpoakí ni mo e fakatokanga ki he māmaní. 'I he kuonga kotoa pē, meia 'Ātama 'o a'u mai ki he lolotongá ni, 'oku kau fakataha ma'u pē ha fakamo'oni 'a ha kau fakamo'oni 'e toko ua pe tolu, 'o 'ikai ai ha toe tuli tonuhia 'a kinautolu 'oku fanongo ki a'í 'i he 'aho 'o e fakamāú 'uhinga 'i he 'aho 'o e fakamāú 'o ka 'ikai ke tali 'a e fakamo'oni"
(*Mormon Doctrine*, paaki hono 2, [1966], 436).

Fehu'í ki he kau akó pe ko e hā e 'uhinga 'oku fu'u mahu'inga pehē ai 'a e fono ki he kau fakamo'oni. Fai 'a e fehu'í ko 'eni ke fakatāta'a 'i 'aki 'a e tefito'í mo'oni ko 'eni:

- 'Oku fōtunga fēfē 'a e toko taha na'á ne toki hū mai ki he lokí? (Tuku ke tali mai 'a e kau akó fekau'aki mo hono mā'olunga, mamafa, pe ko e tangata pe fefine, lanu 'o e la'í'ulú mo hono loloá, mo e hā fua.)
- Ko e hā e teunga na'e tui 'e he tokotaha ko 'eni?
- Ko e hā e taimi pau na'e hū ai e tokotahá ni ki he lokí?
- Ko e hā 'ene me'a na'e fai?
- Ko e hā e me'a na'á ne to'ó?

Feinga ke toe fokotu'utu'u lelei 'a e me'a na'e hokó. 'Osi ko iá pea fai 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni:

- Na'e 'aonga fēfē 'a e tokolahi hake 'a e kau fakamo'oni 'i he toko tahá?
- Na'e tokoni fēfē atu 'a e tokolahi lahi ange 'a e kau fakamo'oni ki hono toe fokotu'utu'u 'o e me'a na'e hokó?
- Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai 'a e fono ki he kau fakamo'oni ki hono fokotu'u 'o e mo'oni?

Fakaafe'i e kau akó ke nau lau vave 'a e Fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú, Fakamo'oni 'a e kau Fakamo'oni 'e toko Valú, pea mo e 'ulu'í fakamatala mo e veesi 1 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 17. Tuku ki he kau akó ke nau hiki e ngaahi me'a na'e a'usia 'e he kau fakamo'oni 'i he ongo kulupu ko 'eni 'e uá, pea hiki e ngaahi me'a na'a nau ma'ú 'i he palakipoé (vakai ki he saati 'oku 'oatú).

Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú	Kau Fakamo'oni 'e Toko Valú
1. Na'e fakahā 'e ha 'āngelo kiate kinautolu 'a e ngaahi peletí, 'a e 'Ūlimí mo e Tūmemí, sifa fatafatá, 'a e Liahoná, mo e heletá 'a Lēpaní.	1. Na'e fakahā 'e Siosefa Sāmita kiate kinautolu 'a e ngaahi peletí.
2. Na'e fakahā mai 'e he le'o 'o e 'Otuá 'a hono faka-'Otua 'o e lekōtí.	2. Na'a nau ala ki he ngaahi peletí.

Fehu'i ki he kau akó pe 'e lava fēfē 'e hono fakataha'i 'o e ngaahi me'a na'e a'usia 'e he kau fakamo'oni ke tokoni ki hono toe fakamālohi'i ange 'o 'enau ngaahi fakamo'oni. Lau e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2 pea mou alea'i pe 'oku fakatupulaki fēfē 'a e fakamo'oni fakatāutahā 'i he lotó mo e fakakaukau.

Tomu'a fakaafe'i ha tokotaha ako ki mu'a ke ne teuteu ke lau le'o lahi e fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mei he talateu ki he Tohi 'a Molomoná. ('Oku totonu ke toutou lau 'e he toko taha akó 'eni koe'uhí ke ne lava 'o lau lelei ia pea 'ikai toe nenu.) Tukuange ki he tokotaha akó ke ne lau e fakamo'oni ki he kalasí. Kole ki he toenga 'o e kau akó ke nau fanongo fakalelei ki he me'a na'e ako 'e Siosefa Sāmita mei he 'a'ahi 'a Moloná, pea hiki 'a e ngaahi me'a na'a nau 'iló 'i he palakipoé. (Mahalo 'e kau heni e fōtungā 'o ha 'āngelo, na'e anga fēfē 'a e ngaahi lekōtí, 'a e me'angāue na'e fai 'aki hono liliú, founga hono teuteú, pea mo e ngaahi tu'utu'uni tukupau ki hono tokanga'i 'o e ngaahi lekōtí.)

Kole ki he kau akó ke nau fakafehoanaki 'a e fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá pea mo e fakamo'oni 'a e toko hongofulu mā taha kehé. Fehu'i ange pe 'oku nau toe 'ilo'i ha kau fakamo'oni kehe ki he Tohi 'a Molomoná ('o hangē ko e kau palōfita, kau faiako, ngaahi mātu'a, mo e fāмили). 'I ha lave 'a e

palōfita ko Siosefa Filitingi Sāmitá 'o kau ki he misiona faka-'Otua 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, na'a ne pehē 'e ia:

“Oku ou 'ilo 'a e ngaahi me'á ni. Kuo 'osi fakahā mai 'e he 'Eikí kiate au, pea kuo 'iate au 'a e 'ilo ko 'eni talu mei he 'aho na'e papitaiso ai aú. 'Oku ou 'ilo 'oku tataki e kakaí ni 'e he mālohi 'o e 'Otua Māfimafí, pea 'oku tau mo'ulaloa ki he fuakava ke tauhi 'ene ngaahi fekaú, pea ke 'a'eva 'i he māmá mo e mo'oni. 'Oku ou 'ilo'i fakapapau 'oku totonu ke lava 'e he mēmipa kotoa pē 'o e Siasí ni 'o fakamo'oni'i pea fakapapau 'i he ngaahi lea fakamo'omoni 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni, 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná, pea ko e iku'anga 'o e ngāue 'o e kuonga ní 'oku mo'oni, pea, fakatatau ki he ngaahi fakahaá, kuopau ke fakahoko ia pea 'e fakahoko ia” (*Doctrines of Salvation*, fakatahataha'i 'e Bruce R. McConkie, voliume 'e 3 [1954–56], 1:201– 2).

Kole ki he kau akó ke fai 'enau ngaahi fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná 'o ka 'oku ue'i kinautolu 'e he laumālié ke nau fai pehē.

KO E 'ULUAKI TOHI 'A NĪFAI

Ko e 'Uluaki Tohi 'a Nīfai, 'a ia na'e hiki 'e Nīfai ko e foha 'o Lihai, ko e 'uluaki tohi ia 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e liliu 'a e tohi ni mei he ngaahi lau'i peleti iki, 'a ia 'oku kau ai 'a e 1 Nīfai ki he tohi 'a 'Amenai. Na'e fekau'i 'a Nīfai ke ne hiki 'a e lekooti ko 'eni 'i he ta'u 'e tolungofulu hili 'enua mavahe mei Selūsalemá (vakai, 2 Nīfai 5: 28-33). Kuó ne 'osi tauhi ha ngaahi lekooti kehe na'e fakatefito pē ki he "pule 'a e ngaahi tu'i, mo e ngaahi tau mo e ngaahi feke'ike'i 'a hoku kakai." Ka neongo ia, ko e ngaahi lau'i peleti iiki ko 'eni, na'e 'uhinga kinautolu ke fakatefito pē ki he "ngaahi me'a fakalotú" (1 Nīfai 9:4) pea "mo e me'a 'oku hōifua ai 'a e 'Otuá" (2 Nīfai 5:32). Na'e hiki 'e Nīfai 'o pehē ko 'ene faka'amu 'i he'ene tohi "ke fakaloto'i 'a e kakai ke ha'u ki he 'Otuá 'o 'Ēpalahamé, mo e 'Otuá 'o 'Aisaké, mo e 'Otuá 'o Sēkopé, 'o mo'ui" (1 Nīfai 6:4).

'I he 'uluaki vahe 'e valu 'o e tohi ni, 'oku 'omi ai 'e Nīfai hano hiki fakanounou 'o e tohi 'a 'ene tamai ko Lihai (vakai 1 Nīfai 1:17). 'I he vahe hono 9, 'oku toe fakamatala ai 'a Nīfai 'o lahi ange ki hono ngaahi fatongia fakatauhi lekōti pea mo e founga 'okú ne fakahoko 'aki. Kamata 'i he vahe 10, 'oku kamata fai ai 'e Nīfai ha fakamatala ki he'ene ngaahi ngāue, pea mo 'ene "pule mo e ngāue fakafaifekau" (1 Nīfai 10:1).

1 Nīfai 1-5

Talateú

Ko e Tohi 'a Molomoná, 'a e "maka-tu'u-loto 'o 'etau tui fakalotú," na'e kamata pē ia ko ha lekooti 'o ha fāmili, ko ha fakamatala 'a ha foha ki he hounga kiate ia 'a e talangofua 'a 'ene ongomātu'a ki he ui mei he 'Eiki. Neongo na'e 'ikai ke nau talangofua hono kotoa. Na'e 'ikai ke tali 'e he kakai Siú 'a e pōpoaki 'a e kau palōfitá, pea na'e lāunga 'a Leimana mo Lēmiuela mo angatu'u ki he'ena tamai pea mo e 'Eiki. Na'e hiki 'e Nīfai, ko ha tokotaha na'e faivelenga 'o a'u ki he ngata'angá, 'a e ngaahi pōpoaki fakalotolahi mo faka'amanaki lelei ko 'eni: "Ko au, Nīfai, vakai te u fakahā kiate kimoutolu 'oku 'i he kakai kotoa pē kuo fili 'e he 'Eiki 'a 'ene ngaahi tokoni 'alo'ofá koe'uhi ko 'enua tui ke fakaivi'i kinautolu 'o fe'unga mo e ivi 'e fakahaofi" (1 Nīfai 1:20).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga'i angé: Ako 'i he fa'a lotu 'a e konga folofola taki taha 'oku vahe'i atu pea fakakaukau'i 'a e ngaahi tefito'i

mo'oni 'i he konga ko 'eni kimu'a peá ke toki teuteu ho'o ngaahi lēsoni.

- Ko e tauhi lekōti ko ha fono fakalang'i ia. 'Oku 'omi kiate kiate'otolu 'e he ngaahi lekooti na'e hiki 'i he ue'i 'a e Laumālié 'a e folofolá mo e hisitōliá peá ne toe fakafālahi ange 'etau manatú (vakai, 1 Nīfai 1:1-3; vakai foki, 1 Nīfai 6; 9; T&F 21:1).
- 'Oku fie ma'u 'a e lotu 'i he lotu fakatōkikaló ki hono ma'u 'o e fakahaá (vakai, 1 Nīfai 1:4-18).
- 'E ue'i kiate'otolu 'e he 'Eiki, tokoni ke tau lava'i 'a e ngaahi faingata'á, pea fakahaofi kiate'otolu mei he kovi 'o kapau te tau tui kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekau (vakai, 1 Nīfai 1:14, 20; 2:1- 2; 3:7; 4).
- 'E lava 'e ha holi ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a fakalaumālié, fakataha mo e lotu fakamātoató, ke fakamolū hotau ngaahi lotó, fakamālohia 'a 'etau ngaahi fakamo'oní, pea ngaohi kiate'otolu ke tau talangofua (vakai, 1 Nīfai 2:12-17; vakai foki, 1 Nīfai 11:1; 15:7-11).
- 'E tuku mai 'e he 'Eiki ha founga ke tau fakakakato 'aki 'Ene ngaahi taumu'á 'o kapau te tau fai velenga mo talangofua (vakai, 1 Nīfai 3:7; 4).
- 'Oku mahu'inga lahi 'a e folofolá. 'Oku nau ako'i mai 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ko ha lekooti ia 'o 'ene ngaahi fengāue'aki mo 'Ene fānaú, pea 'oku nau fakaafe'i mai 'a e Laumālié (vakai, 1 Nīfai 4:10-17; 5).
- Kapau te tau tali ki ai 'i he fa'a kātaki mo e 'ofa, te tau lava 'o tokoni'i 'a e ni'ihi kehé ke nau tupulaki 'i he tu'i (vakai, 1 Nīfai 5:1-9).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122, pp. 4-7.*

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

Fakatokanga'i angé: Fili mei he ngaahi fakakaukau 'i he konga ko 'eni, pe ko ha'o faka'aonga'i ha'o ngaahi fakakaukau pē 'a'au, 'i ho'o teuteu ko ia ke ako'i 'a e konga folofola 'oku vahe'i atu.

1 Nīfai 1:1-3, 16-17. Ko e tauhi lekōti ko ha fono faka'otua ia. 'Oku 'omi kiate kiate'otolu 'e he ngaahi lekooti na'e hiki 'i he ue'i 'a e Laumālié 'a e folofolá mo e hisitōliá peá ne toe fakafālahi ange 'etau manatú. (miniti 'e 20-25)

Ha'u ki he kalasi mo ha ngaahi tohi fakamatala, ngaahi tohi fakata'u 'a e 'apiakó, mo e ngaahi tohinoa lahi ke fakatātaa'i 'aki 'a e ngaahi founga kehekehe 'o e tauhi lekōti. Lau ha ngaahi kongá si'i mei he ngaahi tohi ni (faka'ehi'ehi mei hano lau ha fa'hinga fakamatala 'oku 'ikai fie ma'u ke toe 'ilo ki ai ha taha kehe, pe te ne fakatupu ha ongo'i mā, pe ko ha fakamatala ia 'oku fakaekita pē).

Fakahā ange ki he kau akó 'oku lahi 'aupito 'a e ngaahi founa ia hono tauhi ha ngaahi tohi fakamatala, ngaahi tohinoa, pe ngaahi hisitōlia. Hiki 'i he palakipoé ha lisi 'o e ngaahi lekooti kehekehe 'oku nau 'ilo'í (hangē ko e ngaahi tohi fakamatala, ngaahi tohi fakata'u 'a e 'apiakó, ngaahi nusipepa, ngaahi tohi hisitōlia). Hiki ha lisi kehe 'o e ngaahi founa kehekehe 'o hono tauhi 'o 'ete lekooti fakatāutahá (hangē ko hono hiki 'o e ngaahi me'a 'oku hoko faka'ahó, hiki e hisitōlia 'o 'ete mo'uí, hiki 'o 'ete ngaahi fakakaukáu, hiki 'a e ngaahi 'aho mo e ngaahi feitu'u na'e hoko ai 'a e ngaahi me'a 'i he'ete mo'uí). Fakamahino'i ange ko e me'a fakaekita pē 'a e founa ia 'okú te tauhi 'aki ha'ate tohinoa pe tohi fakamatala. Fehu'i ange ki he kau akó 'a e ngaahi founa 'e mahu'inga ai kiate kinautolu 'amui 'a e fakamatala ko ia 'oku nau hiki 'i he'enua ngaahi tohi fakamatalá.

Fakamatala'i ange neongo ko e lekooti na'e hiki 'e Nifai ko e folofola kae 'ikai ko ha tohi fakamatala fakatāutaha, ka te tau lava pē ke faka'aonga'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni tatau na'e ngāue 'aki 'e Nifai ke fakapapau'i 'aki e me'a 'oku tau hiki 'i he'etau ngaahi tohi fakamatalá. Mou lau 'a e 1 Nifai 1:1–3. Ko e hā hono 'uhinga na'e hiki ai 'e Nifai 'a e lekooti ko 'eni? Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 1 Nifai 6:1 'o nau kumi ai pe ko e ngaahi lekooti 'a hai na'e ma'u 'e Nifai. Fakatau ki he veesi ko 'eni, ko e hā e me'a na'e kau 'i he lekooti 'a Lihai?

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 'ulu'i fakamatala ki he 1 Nifai 9. Mou alea'i 'a e ngaahi faikehekehe 'i he ongo lekooti ko ia 'e ua na'e tauhi e Nifai. Hulu'i 'i ha mīsini faka'ata lahi pe ko hano hiki ha ngaahi la'ipepa tufa 'a e ongo saati ko ia 'i he peesi 156–57 'o e *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*. Faka'aonga'i fakataha 'a e ongo saati ko 'eni mo e Ko e Fakamatala Nounou ki he Tohi 'a Molomoná, 'a ia 'oku tu'u 'i mu'a 'i he hokohoko 'o e ngaahi tohi, ke tokoni ki ho'omou fealēlea'akí. 'E 'aonga 'aupito ha ní'ihī 'o e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā e faikehekehe 'i he ngaahi lau'i peleti lalahi mo e ngaahi lau'i peleti iiki 'a Nifai?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai ke tau ma'u ai hono fakanounou'i 'e Molomona 'o e ngaahi lau'i peleti lalahi 'a Nifai 'i he ngaahi tatau 'o e Tohi 'a Molomoná 'oku tau ma'u he taimi ní?
- Na'e 'i he ngaahi lau'i peleti lalahi pe iki 'a e 1 Nifai?
- Ko e hā hono faikehekehe 'o e ngaahi lau'i peleti iiki 'a Nifai mo e ngaahi lau'i peleti 'a Molomoná?

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 1 Nifai 1:16–17 'o nau kumi ai 'a e me'a na'e palani 'e Nifai ke fakakau 'i he'ene lekōti. Hiki 'a e saati ko 'eni 'i he palakipoé ke faka'alí'ali 'a e me'a na'e hiki 'e Nifai.

1 Nifai 1–8	Ko hono fakanounou'i 'e Nifai 'a e lekooti 'a 'ene tamaí
1 Nifai 9	Ko hono fakamatala'i 'e Nifai 'ene ongo lekōti
1 Nifai 10–2 Nifai 33	Ko e fakamatala 'a Nifai ki he'ene mo'uí mo 'ene ngaahi akonakí

Fehu'i ange ki he kau akó pe ko e hā 'enua palani ki hono hiki honau hisitōlia pē 'onautolú pea mo honau ngaahi hisitōlia fakafāmilí. Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Sipiensā W. Kimipoló:

“Oku tau fiefia 'i he'etau ma'u 'a e ngaahi tohi fakamatala 'a 'etau ngaahi kuí 'o tau lau ai kau ki honau ngaahi faingata'a'ia mo 'enua ngaahi fiefiá 'o tau ma'u ai 'i he'etau mo'uí 'atautolú 'a e ngaahi me'a lahi mei he ngaahi me'a na'a nau a'usiá pea mo 'enua tuí mo e loto-to'á.

“Pea 'oku pehē 'a 'emau tapou atu ki hotau to'utupú ke nau kamata mu'a he 'ahó ni hono hiki pea mo hono tauhi 'o e ngaahi lekooti 'o e ngaahi me'a mahu'inga kotoa pē 'i he'enua mo'uí pea pehē ki he mo'uí 'a kinautolu na'a nau tupu mei a' telia na'a ngalo ia 'i he'enua ngaahi mātu'á ke nau hiki kotoa 'a e ngaahi me'a mahu'inga na'e hoko 'i he'enua mo'uí. 'Oku totonu ke mou hiki 'i ho'omou tohi fakamatala fakatāutahá 'a e founa te mou fakahoko ki he ngaahi faingata'a 'oku mou fehangahangi mo iá. 'Oua na'a mou pehē 'e lahi fau 'a e ngaahi liliu 'e hoko 'i he mo'uí 'o tupu ai ha 'ikai ke fakamānako ki homou hakó 'a e ngaahi me'a 'oku mou a'usiá. 'E kei 'aonga ma'u ai pē 'a e ngaahi me'a na'e hoko fekau'aki mo e ngāue, 'a e ngaahi fetu'utaki mo e kakaí, pea mo hono 'ilo'í ko ia 'o e ngaahi ngāue 'oku totonú pea mo e ngaahi ngāue halá. . . .

“Oku 'ikai ha taha ia 'e ta'e 'i ai hano mahu'inga, pea 'oku 'ikai ke u tui ai 'e 'i ai ha taimi te ke lau ai ha piokālafi 'o ha taha ta'e te ke lava ke ako ha me'a mei hono lava'i 'o e ngaahi faingata'á pea mo e ngaahi fāinga 'oku fai ke lava'i ai ha me'a. Ko e founa 'eni 'oku fua 'aki 'a e fakalalaka 'a e fa'ahinga 'o e tangatá.

“I he'etau lau 'a e ngaahi talanoa ki ha kakai ma'ongo'onga, 'oku tau 'ilo'í ai na'e 'ikai ke pehē hake pē pea nau ongoonga pe na'e fanau'i mai pē kinautolu ia kuo nau poto pe kakai kuo taukei. 'E 'aonga kiate kinautolu hono kotoa 'a e founa ko ia na'a nau a'usia ai 'a e tu'unga 'oku nau 'i ai he taimi ní. . . .

“Ko ho'o tohi fakamatalá ko e piokālafi ia 'o'ou, ko ia 'oku totonu ke tauhi lelei ia. 'Okú ke mahu'inga ta'e hano tatau, pea 'e 'i ai 'a e ngaahi me'a te ke a'usia 'a ia 'e faka'e'i'eiki ange mo taau mo hono fakahikihiki 'i he ngaahi me'a ko ia 'oku hiki 'i ha lekooti 'o ha mo'uí 'a ha toe taha. Mahalo pē 'e 'i ai ha ki'i fakamatala fakamaama heni, pea mo ha ki'i talanoa hena kau ki he mo'uí fai velengá; 'oku totonu ke ke hiki 'a e me'a 'oku mo'oni 'oku kau kiate koé kae 'ikai ko e anga 'o e vakai mai 'a e kakai kehé kiate koé.

“Oku totonu ke hiki he taimi ni 'a e fakamatala kau kiate koé 'i ho'o kei manatu'i lelei pea lolotonga 'okú ke kei ma'u 'a e ngaahi fakamatala totonú. . . .

“Ko e hā ha me'a 'e toe lelei ange ma'a ho'o fānaú pea mo e fānau 'a ho'o fānaú ka ko ha'anau hiki 'a e fakamatala

'o ho' o mo' uí, 'a ho' o ikuna' i 'a e faingata' á, 'a ho' o toe fakaakeake hili ha' o tō, 'a ho' o fakalalakaka neongo 'a e 'ikai ha toe 'amanaki lelei, 'a ho' o fiefia 'i he 'osi angé kuó ke ikuná? . . .

“E kau talavou, 'omi ha ki' i tohi, ha tohi fakamatala 'e tolonga 'i hono kotoa 'o e nofo taimí, pea mahalo na' a lea 'aki ia 'e he kau 'āngeló 'i he nofo ta' engatá. Kamata he 'ahó ni 'o ke hiki ai 'a ho' o ngaahi 'alu atú pea mo ho' o ngaahi haú, 'a ho' o ngaahi fakakaukau loloto tahá, ho' o ngaahi lavame' á mo ho' o ngaahi loto-mamahí, ho' o ngaahi feohi mo e kakai kehé pea mo ho' o ngaahi ikuná, ho' o ngaahi ongó pea mo ho' o ngaahi fakamo' oní. Manatu na' e valoki' i 'e he Fakamo' uí 'a kinautolu na' e 'ikai ke nau hiki 'a e ngaahi me' a mahu' inga na' e hokó”
(*The Teachings of Spencer W. Kimball* [1982], 350–51).

1 Nīfai 1:4–18. 'Oku fie ma' u 'a e lotu 'i he loto fakatōkikaló ki hono ma' u 'o e fakahaá. (miniti 'e 20–25)

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 1 Nīfai 1:4–18 pea nau hiki hano fakamatala' i fakanounou 'o e ngaahi vēsí 'i ha la' ipepa. Mou alea' i 'enau ngaahi talí.

Vahevahe mo e kau akó 'a e talanoa ko 'eni na' e fai 'e Sefili R. Hōlani, 'a ia na' á ne hoko ki mui ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku tokoni' i 'e ha tamaí 'a hono 'ofefine ko Taná ke mahino kiate ia 'a e Tohi 'a Molomoná. 'Okú ne fakaafe' i hono 'ofefiné ke ne lau fakalongolongo pē 'a e vahe 'uluakí.

“Tana: . . . Ko 'eni kuó u 'osi lau.

“Tangata' eikí: Sai. 'Okú ke pehē ko e hā e me' a 'okú ne tala maí?

“Tana: Tangata' eiki, na' á ku tala atú kuó u 'osi lau. Na' e 'ikai ke u pehē atu 'e au kuó u 'ilo' i hono 'uhingá.

“Tangata' eikí: Ko e me' a pē 'e faí ko 'eta toe lau, kae ki' i lau māmālie ange 'eni. Pea lau le' o- lahi. Te ta talanoa pē ki ai lolotonga 'eta lau.”

Hili ha' ana lau mo alea' i ia, na' e fokotu' u ange leva 'e he tangata' eikí ke na to' oto' o kongā lalahi e vahé.

“Tangata' eikí: Ta hiki' i pē he pepá ha to' oto' o kongā lalahi 'o e vahe ko 'ení. 'Oku ou tui 'e peheni 'ene 'así:

'oku lotu ha palōfita
mamata me' a hā mai
mamata ki he kau talafekau fakalangi
(pau pē 'oku kau ai 'a Sīsū)
ma' u mai ha tohi
'oku fakafisinga ia 'e he tokolahi 'o e kakai

“Ko hono to' oto' o me' a lalahi 'ena 'o e talanoa na' á ke fakamatala' i 'i he vahe 1. 'Oku lava ke ke tala 'a e talanoá?

“Tana: 'Oku 'ikai ke u 'ilo' i ia 'e au.

“Tangata' eikí: Fakakaukau ki ai.

“Tana: Hangē pē ko e me' a 'eni na' e hoko kia Siosefa Sāmitá. 'Ei! 'Oku hangē tofu pē 'eni ko e me' a na' e hoko kia Siosefa Sāmitá. Hau e saí. Ko e hā hono 'uhingá tangata' eikí?”

Fehu' i ange ki he kau akó:

- 'Oku fēfē hono fakafehoanaki atu 'o e fakamatala fakanounou 'i he talanoa ko 'ení ki ho' omou ngaahi fakamatala fakanounou 'amoutolú?
- Te mou tali fēfē 'a e fehu' i 'a Taná? (Mou alea' i 'enau ngaahi talí.)
- 'Oku hanga nai ' e he sīpinga ko 'eni na' e hiki 'e Tana mo 'ene tamaí 'o fakamanatu atu kiate kimoutolu ha toe palōfita kehe? Ko hai? ('Isikeli, Sione Fakahā, pea mo e ni' ihi kehe pē.)

Lau 'a e tali 'a e tamaí 'i he talanoa na' e fai 'e Sefili R Hōlani:

“Hangē kiate au ko e tali pē 'eni 'e taha ki ho' o fehu' i, meimei 'oku hoko ki he kau palōfita kotoa pē 'a e ngaahi me' a tatau. Ko e me' a 'e taha 'oku tau 'ilo' 'oku nau tatau ai ko 'enau ma' u fakahā mei he 'Eiki. Na' e pehē 'e Siosefa Sāmita 'i he taimi 'e taha ko e fakahaá ko e maka ia 'e langa ma' u pē ai 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisí pea 'e 'ikai teitei lava ha fakamo' ui ta' e kau ai ia. [*Teachings of the Prophet Joseph Smith* (Deseret Book Co., 1970), p. 274]. 'E Tana, 'oku ou pehē 'e au te tau 'ilo' i ko e tohi kakato ko 'ení ko ha fakahā hokohoko ia. Pea ko Sīsū 'e 'i hono lotolotonga. 'Oku fakahā mai 'e he ngaahi 'uluaki veesi ko 'eni 'e 20 ha ngaahi me' a lahi 'o kau ki he me' a 'e hoko maí. He 'ikai ha me' a 'e toe lelei ange heni ka ko e vahe 'oku kamata 'akí.

“Pea mahalo 'oku toe 'i ai pē mo ha 'uhinga kehe 'o e kamata peheni 'o e Tohi 'a Molomoná. Mahalo 'oku tokoni ia ke ako' i mai, kapau te tau tali 'a Lihai mo e Tohi 'a Molomoná, ko e me' a pau pē 'etau tali 'a Siosefa Sāmita ko e palōfita 'a e 'Otuá. Pea ko e tahá, ko e taimi ko ia 'oku tau tali ai 'a Siosefa Sāmita ko ha palōfitá, kuopau ke tau tali lelei ia pea mo' ui fai velenga 'aki 'a e ngaahi akonaki 'a e tohi ni 'a ia na' á ne tokoni ki homo 'omaí.

“Ko e me' á ia Tana, 'oku 'ikai ko e lekooti ko 'ení ko ha fakamo' oni pē 'a Nīfai mo 'Alamā mo Molomona pea mo Molonai, ka ko e fakamo' oni foki mo ia 'a Siosefa Sāmita mo Pilikihami 'Iongi mo Hāloti B. Li mo Sipenisā W. Kimipolo. Mahalo ko hono 'uhinga ia na' e toki fokotu' u ai pē 'a e Siasí 'i he hili 'a e kakato hono liliu pea mo hono paaki 'o e Tohi 'a Molomoná” (“Daddy, Donna, and Nephi, ”*Tūhulú*, Sepitema, 1976, palakalafi 11–14, 46–52).

Fai ho' o fakamo' oní na' e kamata 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he lotu, pea kuopau ai pē ke pehē mo 'etau ngaahi fakamo' oni ki

he Tohi ‘a Molomoná. Faka‘ai‘ai ‘a e kau akó ke nau lotu fakamātoato ke nau ma‘u ha fakamo‘oni ki hono mo‘oni ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘i he ta‘u kakato ko ‘enī lolotonga ‘enau lau mo ako hono ngaahi pēsī.

1 Nifai 2:1–20. ‘E ue‘i kitautolu ‘e he ‘Eikí, tokoni‘i kitautolu ke tau lava‘i ‘a e ngaahi faingata‘á, pea fakahaofi kitautolu mei he koví ‘o kapau te tau tui kiate la mo tauhi ‘ Ene ngaahi fekaú. (miniti ‘e 20–25)

Kimu‘a pea fai e kalasí, hanga ‘o tā ‘a e laine fakalalakala ko ‘enī (mei he talangata‘á ki he talangofuá) ‘i he palakipoé.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10										
Talangata‘a										Talangofua

Fehu‘i ange: Ko e hā ho‘omou ongo ‘okapau ‘e tala atu ‘e ho‘omou mātu‘a ‘e ‘alu homou fāmīlī ki he toafá kae tuku homou ‘apí mo ho‘omou ngaahi koloá ka mou ‘alu pē mo e me‘akai pea mo e nāunau fe‘unga ke mou mo‘ui ai? (Mahalo pē te ke fie ma‘u ke fakafaiva‘i ‘a e fo‘i fehu‘i ko ‘enī, pea ke hoko ko e ko e mātu‘a pea ‘ai ha toko fā ‘o ho‘o kau akó ko ho‘o fānau kinautolu.) Fakaafe‘i e kau akó ke nau vakai ki he me‘a-fua ‘i he palakipoé pea nau fakafuofua‘i pē ‘i honau ‘atamaí pē te nau talangofua fēfē. Fehu‘i ange: ‘E uesia fēfē ho‘omou ongo ‘o kapau te mou ‘ilo kuo fakahā ‘e he Tamai Hēvaní ki ho‘omou ongo mātu‘a ke na hiki ki he toafá? Fakaafe‘i kinautolu ke nau fakafuofua‘i he taimí ni ‘a ‘enau talangofuá. ‘E fetongi nai? Ko e hā hono ‘uhinga ‘e fetongi aí pe ‘ikai fetongi aí? Mou lau mo e kau akó ‘a e 1 Nifai 2:1–5 pea mou alea‘i ‘a hono ngaahi faingata‘a ‘o ha hiki peheni.

Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e 1 Nifai 2:6–10 ke ‘ilo mei ai ‘a e ngaahi ‘ulungāanga lelei na‘e fie ma‘u ‘e Lihai ke ma‘u ‘e hono ngaahi fohá (“ke tō ma‘u ai pē ki he matavai ‘o e mā‘oni‘oni kotoa pē” pea mo “tu‘u ma‘u mo tu‘u ‘ali‘aliaki ta‘elava ke ue‘i ‘i he fai ‘o e ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí”). Mou alea‘i ‘a hono ‘uhinga ‘o e ongo kupu‘i lea ko ‘enī. Tokoni‘i e kau akó ke nau ‘ilo‘i ‘a e founa te nau lava ke faka‘aonga‘i ai ia ‘i he‘enau ngaahi mo‘uí (hangē ko ‘enī, ke tauhi ‘a e Lea ‘o e Potó neongo ‘a e feinga mai ‘a honau to‘ú ke taki hala‘i kinautolú).

Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e 1 Nifai 2:11–14 ke ‘ilo‘i mei ai ‘a e tu‘unga ‘e ‘i ai ‘a Leimana mo Lēmiuela ‘i he me‘afuá. Fakatatau ki he lau ‘a e veesi 12, ko e hā e me‘a ne tupu mei ai ‘ena lāungá? Ko e hā ha founa na‘e mei lelei ange ke na fai?

Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e 1 Nifai 2:16–20 ‘o nau vakai‘i ai ‘a e tu‘unga ‘i he me‘afuá na‘e fe‘unga ke ‘i ai ‘a Nifai pea mo Samú. ‘Oku fēfē leva ‘eni ‘i hono fakahoa atu ki he tu‘unga na‘e ‘i ai ‘a Leimana mo Lēmiuela ‘i he me‘afuá?

Fakamahino‘i ange neongo na‘e fai pē ‘e he ngaahi foha ‘e toko fā ‘o Lihai ‘a e fononga tatau, ka na‘e kehekehe pē ‘enau tō‘onga fakakaukau ki he fonongá. Mou ngāue fakakalasi ki hono fakafehoanaki atu ‘a e fa‘ahinga talangofua na‘e ma‘u ‘e Nifai, Samu, Leimana, pea mo Lēmiuelá. Mou faka‘aonga‘i ‘a e ngaahi potu folofola mei he saati ‘oku ‘oatu fakataha mo ‘enī. Kapau ‘e fie ma‘u pea ‘ai ha tatau ‘o e sātī ‘i ha ngaahi la‘ipepa tufa ‘o faka‘aonga‘i ai ‘a e ngaahi potu folofola pē ko ia mei he sātī mo

ha fanga ki‘i tokoni pē ‘o fekau ke fakakakato ia ‘e he kau akó ki mu‘a pea toki fai ‘a ho‘omou fealelea‘akí.

Nifai	Samu	Leimana mo Lēmiuela
Na‘á ne pehē ko e “ongo mātu‘a lelei” (1 Nifai 1:1).	Na‘e ‘alu fakataha mo e fāmīlī ki he toafá (vakai, 1 Nifai 2:5).	Lāunga ‘i he‘ena tamaí (vakai, 1 Nifai 2:11–12).
Tuku hono lotó ki he ngaahi me‘a ‘a e ‘Eikí (vakai, 2:16).	Tui ki he ngaahi lea ‘a Nifai (vakai, 2:17).	Tuku e lotó ‘i he ngaahi koloa ‘o e māmaní (vakai, 2:11).
Lotua ‘a hono ongo ta‘okete angatu‘ú (vakai, 2:18).	‘Alu mo Nifai ki Selūsalema (vakai, 3:9).	‘Ita pea fakatanga‘i ‘a Samu mo Nifai (vakai, 3:28; 7:16, 19).
Tali ‘i he tui ki he fekau ‘a e ‘Eikí ke ‘omai ‘a e ngaahi lau‘i peletí (vakai, 3:7).	Kātaki‘i ‘a e ngaahi tautea na‘e fai ‘e Leimana mo Lēmiuelá (vakai, 28–29).	Lāunga ‘i he fekau ‘a e ‘Eikí ‘o pehē “ko e me‘a faingata‘a” (3:5).
Kei loto-to‘a pe (vakai, 3:15, 21; 7:8–15).	Foki mo hono tehiná ki Selūsalema ki he fāmīlī ‘o ‘Isime‘elí (vakai, 7:2–5). Kātaki‘i e fakatangá (vakai, 7:6).	Loto-fo‘i vave (vakai, 3:14; 7:6–7).
Enginaki ki hono ngaahi tokouá ke nau faitotonu pea falala ki he ‘Otuá pē (vakai, 3:15–21; 4:1; 7:8–21).		Nau falala mo manavahē ki he mālohi ‘o e tangatá (vakai, 3:31).
Tali fiemalie ‘a e ngaahi ue‘i ‘a e Laumalié (vakai, 4:5–18).		Ta‘ofi meiate kinautolu ‘a e ngaahi tāpuaki fakalaumalie lahi ‘i he‘enau angatu‘ú (vakai, 2:9–12).
Fakamolemole‘i mo‘oni hono ngaohikoviá (vakai, 7:21).		Na‘á na loto mā‘ulalo he taimi ‘e taha pea angatu‘u he taimi ‘e taha (vakai, 2:9–10, 14; 7:19–20).

Lau e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā Pulusi R. Makongiki ‘a ia na‘á ne hoko ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Ko e talangofuá ko e ‘uluaki fono ia ‘o langí. Ko e fakalalakala kotoa pē, ‘a e haohaoa kotoa pē, ‘a e fakamo‘ui kotoa pē, anga faka‘otua kotoa pē, ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku totonu mo mā‘oni‘oni mo mo‘oni, ‘a e ngaahi me‘a lelei hono kotoa pē, ‘oku ma‘u ia ‘e kinautolu ‘oku nau mo‘ui

'aki 'a e ngaahi fono 'A'ana 'oku Ta'engata. 'Oku 'ikai mo ha toe me'a 'i he nofo ta'engata hono kotoa 'e toe mahu'inga ange ka ko e talangofua pē ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá" (*The Promised Messiah: The First Coming of Christ* [1978], 126).

Fehu'i ange:

- 'Oku hā fēfē mei he mo'ui 'a Nīfai, Samú, Leimaná mo Lēmiuelá 'a hono mo'oni 'o e fakamatala ko 'eni?
- 'Oku hā fēfē 'a e fakamatala ko 'eni mei ho'o mo'uí?

1 Nīfai 3:7 (Potu Folofola Ako Ma'ulotó). 'E tuku mai 'e he 'Eikí ha founga ke tau fakakakato 'aki 'a 'Ene ngaahi taumu'á 'o kapau te tau faivelenga mo talangofua. (miniti 'e 20–25)

Fehu'i ange ki he kau akó:

- 'Oku faingofua ma'u pē nai 'a e ngaahi uiui'i 'oku fai 'i he Siasí?
- Ko e hā ha ni'ihí 'o e ngaahi uiui'i 'okú ke ongo'i 'e 'ikai ke faingofua hono fakahokó 'e lahi 'a e taimi 'e fakamoleki ki aí?
- Ko e ho'o lau ki he kakai ko ia 'oku nau tali 'a e ngaahi uiui'i peheni?
- Te ke lava 'o teuteu'i fēfē'i koe ke tali ha fa'ahinga uiui'i pē, 'o tatau ai pē hono faingata'á mo e lahi 'o e taimi te ke fakamoleki ki aí?

Mou hiva'i pe lau 'a e "Te u Fai Ho Finangaló" (*Ngaahi Himí*, fika 171). Fakaafe'i e kau akó ke nau kumi angé 'a e taumu'a pe ngaahi taumu'a 'o e fo'i veesi takitaha. 'I he'enua ma'u pē iá peá ke hiki leva kinautolu 'i he palakipoé 'o mou alea'i ia mo e kalasí.

Veesi 1: "Te u 'alu ki he potu 'okú ke finangalo ke u 'alu ki aí."

Veesi 2: "Te u lea'aki 'a ho finangaló."

Veesi 3: "Te u fai ho finangaló 'i he loto mo'oni."

"Te u hoko ko ha me'a pē 'okú ke finangalo ki ai."

Fakamahino'i ange 'oku fakanounou'i 'a e ngaahi taumu'á 'i he taú 'i he 'osi 'a e fo'i veesi takitaha.

Mou lau mo e kalasí 'a e 1 Nīfai 3–4 ke 'ilo'i 'a e fekau'aki 'a e ngaahi vahe ko 'eni mo e himí. Fai ha'o ki'i fakamatala mo ha ngaahi fakakaukau lolotonga ho'omou laukongá, pea fakalotolahi'i e kau akó ke nau fai atu ha ngaahi fehu'i pe ko ha'anau ngaahi tånaki lolotonga ho'omou laukongá. (Ke ma'u ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo 'eni, vakai ki he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 5–7.)

Fakatokanga'i angé: Fakamamafa'i makehe 'a e Potu Folofola Ako Ma'ulotó, 'a e 1 Nīfai 3:7. 'E lava pē ke fai 'eni lolotonga ho'omou laukongá, pe toki fai pē 'i he 'osi 'a ho'omou lau 'a

e vahé 'o kapau te ke loto ki ai. Mou vakai ki he lisi 'i he palakipoé peá ke fehu'i ange ki he kau akó pe ko e fiha 'o e ngaahi taumu'a ko 'eni na'e 'uhinga kia Nīfai. Hiki 'i he palakipoé 'a e *talangofua*, *tui*, pea mo e *falala*. Fehu'i ange:

- Na'e fakahā fēfē 'e Nīfai na'á ne ma'u 'a e ngaahi 'ulungāanga lelei ko 'eni ko e *talangofuá*, *tui*, mo e *falalá*?
- Ko e fē 'i he ngaahi 'ulungāanga ko 'eni na'e 'ikai ke ma'u 'e Leimana mo Lēmiuela?
- Ko e fē 'i he ngaahi 'ulungāanga ko 'eni 'oku fie ma'u 'i ha'ate 'alu 'o ngāue fakafaipekaú?
- Ko e fē 'a e 'ulungāanga heni 'oku faingata'a taha kiate koe ke ke fai he taimi ní?
- Te ke lava fēfē 'o fakatupulaki 'a e ngaahi 'ulungāanga ko 'eni ke a'u ki he tu'unga na'e fai 'aki 'e Nīfai?

Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Kōtoni B. Hingikeli 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Oku ou manatu ki he'eku tangutu 'i he Tāpanekale ko 'eni 'i hoku ta'u hongofulu mā faá nai pe hongofulu mā nimá. . . . 'i he tafa'aki ki 'olungá 'i mui 'i he uasi. . . . 'o fanongo ki he fakamatala 'a Palesiteni Hiipa J. Kalānite 'o kau ki he'ene lau 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he'ene kei si'i. Na'á ne lea 'o kau kia Nīfai pea mo e lelei na'á ne ma'u 'i he'ene mo'uí koe'uhí ko Nīfai. 'Osi ko iá, na'á ne lau mai leva 'a e ngaahi lea ko 'eni na'e fai 'e Nīfai 'i ha le'o na'e fonu 'i he tui mālohi, pea he 'ikai teitei ngalo 'iate au 'a 'ene leá 'i ha taimi: "Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí, he 'oku ou 'ilo'i 'oku 'ikai ke tuku mai 'e he 'Eikí ha fekau ki he fānau 'a e tangatá tá'e te ne teuteu hanau hala ke nau malava ke fai 'a e me'a 'okú ne fekau 'aki kiate kinautolú." (1 Nīfai 3:7.)

"Na'e 'alu hake 'i hoku loto kei tamasi'i he taimi ko 'eni ha loto fakapapu te u feinga ke fai 'a e me'a kuo fekau mai 'e he 'Eikí" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1971, 158; pe *Ensign*, Tisema 1971, 123).

Tuku ke fai tohi 'a e kau akó ki ha faifekau 'o fehu'i ange kiate ia pe ko e hā nai ha founga kuó ne mamata ai ki he 'aonga 'o e 1 Nīfai 3:7 lolotonga 'ene ngāue fakafaipekaú.

1 Nīfai 4:1–18. Na'e "tataki ['a Nīfai] 'e he Laumālié, 'o 'ikai te [ne] 'uluaki 'ilo'i 'a e me'a" te ne fai. (miniti 'e 20–25)

Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá:

"Na'e folofola 'a e 'Otuá, "Oua na'á ke fakapō; pea 'i he taimi 'e taha na'á Ne folofola ai 'o pehē, 'Faka'auha ke 'osi.' Ko e tefito'i mo'oni 'eni 'oku pule'i 'aki 'a e pule'anga 'o e langí—'aki 'a e fakahā 'oku fai 'o fakatatau ki he

ngaahi tu'unga 'oku 'i ai 'a e fānau 'o e pule'angá. Ko e hā pē ha me'a 'oku finangalo ki ai 'a e 'Otuá 'oku totonu ia, tataui ai pē pe ko e hā, neongo he 'ikai ke tau lava 'o sio ki hono 'uhingá he taimí ni ka tau toki 'ilo'i ia hili ha taimi fuoloa mei hono fakahoko 'o e me'a ko iá" (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, filifili 'e Joseph Fielding Smith [1976], 256).

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e 1 Nifai 4:1–18 'o nau vakai pe 'oku fekau'aki fēfē 'a e lea na'e fai 'e he Palōfitá mo e fakamatala ko ia ki hono tāmāte'i 'e Nifai 'a Lēpaní. Fehu'i ange pe na'e 'ilo'i fēfē 'e Nifai 'oku totonu ke ne tāmāte'i 'a Lēpaní. (Na'e fekau'i ia 'e he Laumālié; vakai, v. 10, 12–14, 18.) Fehu'i ange: Ko e hā mo ha toe ngaahi ma'u'anga 'ilo na'e fai fakatatau ki ai 'a Nifai? Hiki 'enau ngaahi talí 'i he palakipoé. Mahalo 'e kau 'a e ngaahi me'a ni 'i he'enau ngaahi talí:

- Na'e 'osi ma'u 'e Nifai ia ha fakahā mei he 'Eikí, ko ia na'e 'ikai te ne toe veiveuia ia ko e finangalo 'eni 'o e 'Otuá (vakai, 1 Nifai 2:15–16, 18–24).
- Na'e 'osi fekau 'e he 'Eikí kia Nifai mo hono ngaahi tokouá ke nau 'alu 'o 'omi 'a e ngaahi peletí 'o fakafou mai 'i he'enau tamai ko Lihai, ko e palōfita (vakai, 1 Nifai 3:1–4).
- Na'e ngāue fakatatau pē 'a Nifai ki hono uiui'i (vakai, 1 Nifai 4:17).
- Na'e tupu mei he'ene 'ilo'i 'o e folofolá 'a 'ene 'ilo 'a hono 'aonga ki hono fāmilí ke nau tauhi totonu ki he ngaahi fekau (vakai, 1 Nifai 4:15–16).
- Na'a ne lolotonga muimui pē 'i he Laumālié 'i he taimi na'a ne 'ilo ai 'a Lēpaní (vakai, 1 Nifai 4:5–8).

Hiki 'i he palakipoé 'a e *Kau Palōfita Mo'uí—Uiuu'i Faka'otua—Folofolá—Laumālie Mā'oni'oni*. Fakamatala'i ange ko e ngaahi founa 'eni kuo tuku mai 'e he Tamai Hēvaní ke tau 'ilo'i ai 'a Hono finangaló. Fekau e kau akó ke nau lau 'a e Sēkope 7:10–12 pea nau kumi 'a e ngaahi ma'u'anga 'ilo ko ia na'e faka'aonga'i 'e Sēkope ke fakamo'oni'i 'aki kia Seialemi, ko e tangata na'e 'ikai ke tui kia Kalaisi, 'a e mo'oni. (Na'a ne faka'aonga'i kotoa kinautolu; vakai foki ki he Sēkope 1:18–19.) 'E lava 'e he ngaahi founa ma'u'anga ko 'eni 'o e mo'oni 'o tokoni'i kinautolu ke tau faka'ehi'ehi mei hano kākaa'i kinautolu 'o kapau 'oku tau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea kapau 'oku tau ngāue 'o fakatatau ki hotau ngaahi uiui'i. Fehu'i ange: 'Oku tau 'ilo fēfē ko e tamaio'eiki talangofua 'a Nifai 'a e 'Otuá? (Ko e tali 'e taha 'a e tali ko ia na'a ne fai ki he'ene tamai 'i he 1 Nifai 3:7.)

Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā 'Ēsela Tafu Penisoni 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Te u fokotu'u atu mu'a ha fanga ki'i founa sivi nounou 'e tolu ke tau faka'ehi'ehi ai mei hano kākaa'i kinautolu

"1. Ko e hā e lau 'a e ngaahi tohi folofolá 'o kau ki ai? Na'e pēhē 'e 'Īsaia, 'Kumi ki he fonó pea ki he fakamo'oni:

kapau 'e 'ikai te nau lea 'o hangē ko e folofolá ni, 'oku pēhē koe'uhí 'oku 'ikai ha maama 'iate kinautolu'. (Īsa. 8:20.) . . .

"Kuopau ke tau ako fakamātoato 'a e folofolá. 'Oku 'i ai hono mahu'inga makehe kiate kinautolu 'o e Tohi 'a Molomoná pea mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá

"2. Ko e fakahinohino hono uá: ko e hā e lau 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí 'i he ngaahi 'aho kimui ní 'o kau ki ai—kae fakatautefito ki he Palesiteni 'oku lolotonga mo'ui? . . .

"Ko e tangata pē 'e tokotaha 'i he māmaní 'oku lea ma'a 'a Siasí he 'aho ní. (vakai, T&F 132:7; 21:4.) Ko e tangata ko iá [ko e] Palesiteni ['o e Siasí]. Pea koe'uhi 'okú ne fakahā mai kiate kinautolu 'a e folofola 'a e 'Eikí 'i he 'ahó ni, 'oku toe mahu'inga ange 'a 'ene ngaahi leá 'i he ngaahi lea 'a e kau palōfita ko ia kuo pekiá. Ko e taimi 'okú ne lea ai 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'oku hoko 'ene ngaahi leá ko e folofola. (Vakai, T&F 68:4.) . . .

"3. Ko e sivi hono tolu mo fakamuimui tahá ko e Laumālie Mā'oni'oni—ko e sivi 'a e Laumālié. Te tau ' . . . 'ilo'i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē 'i he Laumālié (Molonai 10:5.) 'E toki 'aonga kakato pē 'a e sivi ko 'eni 'o kapau 'oku ma'a mo anga-ma'a pea mo 'ata'atā 'a 'ete ngaahi founa fetu'utaki mo e 'Otuá mei he angahalá" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1963, 16–17).

Fehu'i ange: Te tau 'ilo'i fēfē 'a e finangalo 'o e 'Otuá 'i he'etau mo'ui?

1 Nifai 4:5–18. 'Oku mahu'inga lahi 'a e folofolá ki he fānau 'a e tangatá. (miniti 'e 10–15)

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau loto 'o pēhē 'eni na'e hake honau vaká 'i ha ki'i motu 'i he Pasifiki Tongá. 'Oku kei mālohi pē 'a e matangí pea hangehangē ko e me'a pē 'e taha 'i he ngaahi me'a ko 'eni te nau lava ke fakahaofi. Fehu'i ange: Ko e fē me'a te ke fakahaofi pea ko e hā hono 'uhingá?

- Vala
- Ngaahi nāunau tau
- Ngaahi me'angāue
- Ngaahi tohi talanoa
- Tēpile mo e 'ū sea
- 'Ū sipi kafu
- Ngaahi tohi folofola

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 1 Nifai 4:5–18 ke nau 'ilo'i 'a hono mahu'inga 'o e folofolá ki ha pule'anga. Fekau ha taha ke ne lau 'a e 'Amenai 1:17 pea nau fakafehoanaki 'a e kakai 'o Nifai ki he kakai na'e ma'u 'e Mōsaia 'a ia na'e 'ikai ha'anau lekōti. Fehu'i ange: Na'e anga fēfē hono fakahaofi 'o ha pule'anga 'i he mate 'a ha tangata 'e toko taha?

Tuku ke fevahevahe'aki 'a e kau akó 'o kau ki hono mahu'inga 'o e folofolá ki he mo'ui 'a honau fāmilí.

1 NĪfai 5:1–9. Kapau te tau tali ki ai 'i he fa'a kātaki mo e 'ofa, te tau lava 'o tokoni'i 'a e ni'ihi kehé ke nau tupulaki 'i he tuí. (miniti 'e 15–20)

Fakamatala'i 'a e me'a ko 'ení (pe ko ha'o 'ai ke fakafaiva'i ia 'e ha ni'ihi 'o e kau akó). 'Oku faingata'a'ia fakapa'anga ha fāmilí 'i he feinga ke tokoni'i 'enau ongo tamaiki tangata 'okú na ngāue fakafaifekau. 'Oku 'ofa kotoa 'a e fāmilí ko 'ení 'i he 'Eikí mo e ongoongolele'i 'aki e kotoa honau lotó, ka 'oku nau fu'u 'ofa lahi 'aupito ki honau ongo foha mo e ongo tokoua ko 'ení. 'I he pō 'e taha lolotonga 'enau alea'i 'enau ngaahi me'a fakapa'angá, na'e kamata ke lāunga ha taha 'o e ongo mātu'á 'o pehē 'oku fu'u lahi e me'a 'oku tuku mai 'e he 'Eikí ke nau faí. 'Oku lāunga 'a e tokotaha ko 'ení 'i he'ene 'ofa ki hono ongo fohá pea ne pehē tokoua 'oku 'ikai ke na lava 'o totongi 'a e fakamole ki he ongo faifekau lōua.

Na'e hanga 'e he tokotahá 'o fakafiemālie'i hono hoá 'aki 'ene fakamanatu ange kiate ia hono tāpuekina kinaua 'e he 'Eikí. 'Oku taau mo fe'unga hona ongo fohá ke na 'alu 'o fai 'a e ngāue 'a e 'Eikí. Neongo 'oku lahi 'a e fakamolé ki he ngāue fakafaifekau, na'e lava pē ke feau e me'a kotoa tupu mei he lelei ange 'enau fakatuhotuha 'o 'enau pa'angá pea mo e ngaahi feilaulau 'oku fai 'e he fāmilí. 'Oku loto tatau 'eni 'a e ongo mātu'á kuo lahi e ngaahi me'a kuo fai 'e he 'Eikí ma'a nautolú, pea 'oku hulu ange ia 'i ha me'a 'e lava ke totongi fakafoki ange 'e honau fāmilí kiate Ia.

Fakahā ange ki he kau akó 'oku tatau 'a e me'a ko 'ení mo e ngaahi me'a na'e hoko 'i he 1 NĪfai 5. Fakaafe'i kinautolu ke nau fakatokanga'i 'a e ngaahi me'a 'okú na faitatau mo faikehekehe ai 'i he'enua ako ko 'eni ki he vahé.

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 1 NĪfai 5:1–3 'o nau kumi hake hono 'uhinga na'e kamata lāunga ai 'a Selaiá. Ko e hā e ngaahi me'a na'e lāunga ai 'a Selaiá? Hiki 'enau ngaahi talí 'i he palakipoé. Mahalo 'e kau 'eni 'i he'enua ngaahi talí:

- Ko e tangata mamata me'a hā mai 'a Lihai.
- Na'e taki 'e Lihai 'a e fāmilí mei honau tofi'á.
- Na'e hoko e ngaahi fili na'e fai 'e Lihai ko ha me'a ke mole ai hona ongo fohá.
- 'E hoko e ngaahi fili 'a Lihai ko ha me'a ke nau mate ai 'i he toafá.

Fehu'i ange: Ko e fē 'i he ngaahi lāunga 'a Selaiá na'e totonu? Fehu'i ange ki he kau akó pe kuo 'i ai ha taimi ne nau lāunga ai te'eki ke nau 'ilo'i 'a e me'a kotoa 'oku hokó. Fakaafe'i kinautolu ke nau vahevahe mai ha ngaahi fakatātā ki ha ngaahi taimi na'a nau faka'uhinga'i ai ha fa'ahinga me'a 'a ia na'e 'ikai ke totonu.

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 1 NĪfai 5:4–6 mo kumi hake ai 'a e founa na'e fai 'e Lihai ki he ngaahi lāunga 'a hono uaifi. Fehu'i ange: Ko e hā ho'o me'a 'oku fai 'i he taimi 'oku fakaanga'i ta'e totonu ai koe? Fakamatala'i ange na'e 'ikai ke 'ita 'a Lihai ia ka na'a ne ma'u 'a e 'ofa mo e manava'ofa. Ko e hā e me'a 'oku tau ako mei he tali ko 'eni na'e fai 'i he loto mahino 'e Lihai ki hono uaifi?

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 1 NĪfai 5:7–8. Fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a na'a ne fakapapau'i mo toe fakamālohia 'a e tui mo e falala 'a Selaia ki he 'Eikí mo e uiui'i fakapalōfita 'o hono husepānití?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku fakangofua ai 'e he 'Eikí ke tau fehangahangai mo e ngaahi palōpalemá pea mo e ngaahi faingata'á?
- Ko e hā e fatongia 'o e fāmilí 'i hono tokoni'i kitautolu ke tau talia 'a e ngaahi palōpalemá mo e ngaahi faingata'á?
- Ko e hā mo e toe ngaahi lēsoni kehe 'oku tau ako mei he fakamatala ko 'ení?

Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Sisitā Pāpulā B. Sāmīta 'a ia na'a ne hoko he taimi ko iá ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá:

"Na'e a'usia 'e Selaia, ko e uaifi 'o Lihai, 'a e me'a fakamamahi ko 'eni ko e mavahe mei honau 'apí pea mo 'enau ngaahi koloá 'o fononga 'i he toafá. 'Oku 'ikai tala mai kiate kitautolu 'a e ngaahi faingata' a ko ia 'oku pau na'a ne fepaki mo iá; kae mahalo ko e me'a faingata'a mo'oni kiate ia ke 'alu lalo, nofo pē 'i ha ngaahi tēniti, pea feime'atokoni 'i tu'a hili ia 'ene mo'ui fiemālie 'i Selūsalemá. 'Oku tau lau 'o kau ki he'ene loto hoha'a 'i he'ene tatali ko ia mo e tailiili na'a mate 'a 'ene fānaú 'i he'enua toe foki atu ke 'omi 'a e ngaahi lau'i peleti. (Vakai, 1 NĪfai 5:2.) Ka neongo 'a e ngaahi faingata'á, na'a ne 'ofa pē mo tauhi hono fāmilí. 'I he foki mai 'a hono ngaahi fohá, na'a ne 'ilo'i fakapapau ai 'oku 'iate kinautolu 'a e 'Eikí. (Vakai, 1 NĪfai 5:8.) Na'e 'ikai liliu 'enau tu'unga mo'ui; na'a nau kei mohe ai pē 'i he ngaahi tēniti. Ka na'a ne ma'u 'a e fiefia mo e nonga 'i he'ene 'ilo'i na'e tatali kinautolu 'e he 'Eikí. Pea 'i he'ene ma'u 'a e maama ko iá, na'e lava ai pē ke ne kei hoko atu mo fetaulaki mo e ngaahi faingata'a kehe na'e hoko ma'i" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1982, 123; pe Tūhulú, Sānuali 1983, palakalafi hono tolu mei he ngata'angá).

1 NĪfai 5. 'Oku ako'i mai 'e he folofolá 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ko ha lekooti ia 'o 'Ene ngaahi fengāue'aki mo 'Ene fānaú, pea 'oku nau fakaafe'i mai 'a e Laumālié. (miniti 'e 20–25)

Fehu'i ange ki he kau akó pe 'oku 'i ai ha fa'ahinga koloa fakaemāmani te nau fie feilaulau'i 'a 'enau mo'ui ke ma'u mai pe tauhi. Mou alea'i 'a 'enau ngaahi talí.

Tuku ke fakamatala fakanounou'i 'e he kau akó 'a e 1 NĪfai 3–4 pea nau fakahā mai 'a e feilaulau na'e fie ma'u kae ma'u mai 'a e ngaahi lau'i peleti palasá. Fehu'i ange pe ko e hā nai hono 'uhinga na'e totonu ai 'a e fa'ahinga feilaulau pehení. Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e 1 NĪfai 4:13–15; 5:11–18 pea nau kumi hake 'a e me'a na'e hiki 'i he ngaahi lau'i peleti palasá 'a ia na'e fu'u mahu'inga lahi kia Lihai mo hono fāmilí.

Hiki 'a e ngāue fakatauhoa ko 'ení 'i he palakipoé. Tuku ke hanga 'e he kau akó 'o fakatauhoa 'a e ngaahi me'a 'oku fakafika atu 'i he kōlomu he to'ohemá ki he ngaahi me'a 'oku nau tatau

‘a ‘ia ‘oku ‘i he kōlomu he to‘omata‘ú. Mou alea‘i ‘a e ngaahi talí mo e kalasí.

Ko e Ngaahi Me‘a Mahu‘inga ‘i he Ngaahi Peleti Palasá

1. Ko e ngaahi ‘uluaki tohi ‘e nima ‘i he Fuakava Motu‘á (vakai, 1 Nifai 5:11)	A. Ko e tohi ‘a Selemaiá
2. Ko ha me‘a‘ofa mahu‘inga mei he kau palōfita mā‘oni‘oní (vakai, 1 Nifai 5:13)	E. Koe‘uhí ke tauhi e ngaahi fekaú
3. Ngaahi tohi ‘a ha palōfita ‘a ia na‘á ne mo‘uí ‘i Selūsalema ‘i he taimi tatau pē mo Lihai (vakai, 1 Nifai 5:13)	F. Ko e ngaahi tohi ‘a Mōsesé
4. Ko ha lekooti ‘o e ngaahi tamai ‘a Lihai (vakai, 1 Nifai 5:14–16)	H. Ke ako‘i ‘a e ngaahi pule‘anga, mo e ngaahi fa‘ahinga mo e ngaahi lea mo e kakai kotoa pē
5. Ko e kaha‘u ‘o e ngaahi lau‘i peleti palasá (vakai, 1 Nifai 5:18)	I. Hisitōlia fakafāmilí
6. ‘Oku mahu‘inga ‘a e ngaahi lau‘i peleti palasá (vakai, 1 Nifai 4:13–15)	K. Ngaahi kikite

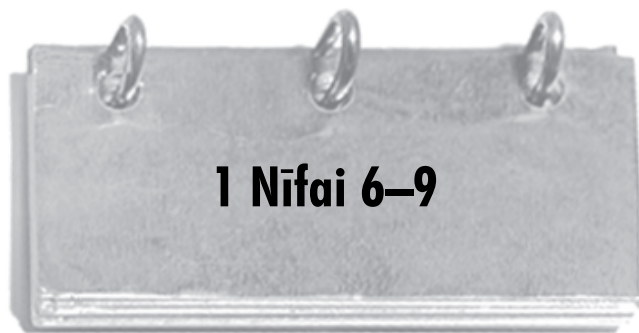
(Ngaahi talí: 1–F, 2–K, 3–A, 4–I, 5–H, 6–E)

Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e 1 Nifai 5:21 mo kumi hono ‘uhinga na‘e “fu‘u mahu‘inga lahi ai” ‘a e ngaahi lau‘i peletí kia Lihai mo hono fāmilí. Fehu‘i ange:

- ‘E tokoni fēfē ‘a e ngaahi lau‘i peletí kiate kinautolu ke nau “fakatolonga ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí ma‘a [‘enau] fānaú”?
- Kuo fakatolonga fēfē nai ‘e ho‘omou mātu‘á ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí ma‘a moutolu?

Fekau ha taha ke ne lau le‘o-lahi ‘a e 1 Nifai 5:22. Fehu‘i ange: Ko e hā ka mahu‘inga ai ke tau ‘ave mo kitautolu ‘etau ngaahi tohi folofolá ‘i he‘etau ngaahi fefononga‘aki he ‘aho ní?

Kole ki he kau akó ke nau vahevahe mai ha taimi na‘e ‘aonga ai ‘enau to‘o holo ‘enau ngaahi folofolá.

Talateú

‘Oku fonu ‘a e ngaahi vahe ko ‘ení ‘i he fu‘u ‘ofa mo e tokanga lahi ‘a Lihai mo Nifai ki honau fāmilí. ‘Oku lave nounou ‘a

Nifai ko e hako kinautolu ‘o Siosefa ‘o ‘Isipité peá ne pehē ‘oku fakataumu‘a ‘a e lekooti ‘okú ne hikí ke “fakaloto‘i ‘a e kakai ke nau ha‘u ki he ‘Otua ‘o ‘Ēpalahamé. . . . ‘o mo‘uí” (1 Nifai 6:4). ‘Okú ne fakamamafa‘i mai ‘a e faingata‘a ‘o ‘enau foki atu ki Selūsalema ki he fāmilí ‘o ‘Isime‘elí ke ma‘u hanau ngaahi mali ‘oku fe‘ungá. ‘Okú ne fakamatala‘i faka‘āuililiki ‘a e misi ‘a ‘ene tamai ki he fu‘u ‘akau faka‘ofa‘ofa ‘o e mo‘uí, fakataha mo e faka‘amu tāuma‘u ‘a Lihai “ke kai ai foki mo [hono] fāmilí” (1 Nifai 8:12).

Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Mahu‘inga ‘o e Ongoongoleleí ke Tokanga Ki Ai

- Ko ha taumu‘a mahu‘inga ia ‘o e Tohi ‘a Molomoná ko hono ‘omi ‘o e ngaahi laumālié kia Kalaisi (vakai, 1 Nifai 6:3–6).
- ‘Oku fakamālohia ‘e he ‘Eikí ‘a kinautolu ‘oku nau fekumi fakamātoato kiate Ia mo muimui ‘i He‘ene kau palōfitá, ka ‘okú Ne to‘o atu ‘a Hono Laumālié meiate kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau tali Iá mo fekumi ki he fai angahalá (vakai, 1 Nifai 7:6–21; vakai foki, 1 Nifai 1:20; 10:17).
- ‘Oku fakaafe‘i ‘a e kakai kotoa pē ke nau ha‘u ki he ‘akau ‘o e mo‘uí, ka he ‘ikai ha‘u ‘a e tokolahi ko e tupu mei he‘enau ta‘e tuí pea mo e ngaahi ‘ahi‘ahi ‘o e māmaní (vakai, 1 Nifai 8:10–36; vakai foki, Mātiu 13:18–23; Sione 3:16; ‘Alamā 5:34).
- ‘Oku ‘afio‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e me‘a kotoa pē talu mei he kamata‘angá, pea ‘okú Ne teuteu ‘a e founa ke fakakakato ‘aki ‘Ene ngaahi ngāué hono kotoa (vakai, 1 Nifai 9; vakai foki, 2 Nifai 9:20; Ngaahi Lea ‘a Molomoná 1:6–7).

Ngaahi Ma‘u‘anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 8–11.

Ngaahi Fokotu‘u ki hono Ako‘i

 ‘E lava pē ke faka‘aonga‘i ‘a e konga 2 ‘o e *Book of Mormon Video* ko e “For a Wise Purpose,” ki hono ako‘i ‘o e 1 Nifai 9 (vakai ki he *Book of Mormon Video Guide* ke ma‘u mei ai ‘a e ngaahi fokotu‘u ki hono ako‘i).

1 Nifai 6:3–6. Ko ha taumu‘a mahu‘inga ia ‘o e Tohi ‘a Molomoná ko hono ‘omi ‘o e ngaahi laumālié kia Kalaisi. (miniti ‘e 15–20)

Fakatokanga‘i angé: ‘Oku tatau ‘a e lēsoni faka‘ali‘ali hoko haké mo e lēsoni faka‘ali‘ali ko ia ‘oku faka‘aonga‘i ‘i he founa ‘oku fokotu‘u atu ki hono ako‘i ‘o e peesi ‘uluaki ‘o e Tohi ‘a Molomoná (p. 17). Fakakaukau‘i angé hano faka‘aonga‘i neongo na‘á ke ‘osi ako‘i ia ki mu‘a, he ‘e hoko hono toe ako‘i tu‘o uá ko ha fakamanatu lelei.

Ha‘u ki he kalasí mo ha ngaahi tohi pea mo ha ngaahi filimi lelei ‘oku sai‘ia ai ‘a e to‘utupu ‘o e ‘aho ní. Fehu‘i ange ki he kau akó pe ‘oku nau ongo‘i ko e hā nai e taumu‘a ‘a e tokotaha fa‘u tohi pe fa‘u ‘o e filimí ki he ngaahi tohi mo e ngaahi filimi taktaha ko ‘ení. Pukepuke hake ha Tohi ‘a

Molomona ki 'olunga pea fehu'i ki he kau akó: Ko e hā nai e taumu'a 'a kinautolu na'a nau hiki mo tauhi 'a e ngaahi lekōti? Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 1 Nīfai 6:3–4 'o kumi 'a e tali ki he fehu'i ko 'enī. Faka'ai'ai e kau akó ke nau hiki 'i he tafa'akí 'a e fakamo'oni fakafolofola ko e 2 Nīfai 25:26 pea nau huake hake leva ki he veesi ko 'enī 'o lau. Fehu'i ange pe 'oku 'i ai ha toe veiveiua ki hono taumu'a 'o e tohi ni. Fekau e kau akó ke nau hiki 'i he tafa'akí ko 'enī 'a e 2 Nīfai 33:10–11 'osi ko iá pea nau huake hake ki ai 'o lau. Fehu'i ange: Ko e ngaahi lea 'a hai 'oku tau lau 'i he Tohi 'a Molomoná?

Lau 'a e 1 Nīfai 6:5–6 pea ke vahevahe mo kinautolu 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni 'Ēsela Tafu Penisoni:

“Ko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi mahu'inga ia ke tau faka'aonga'i 'i he'etau ngāue fakafaifekau. 'Okú ne fakahā mai ko Siosefa Sāmitá ko e palōfitá ia. 'Okú 'i ai 'a e ngaahi folofola 'a Kalaisi, pea ko 'ene ngāue mahu'ingá ko hono 'omi 'o e kakaí kia Kalaisi. 'Okú toki fika ua mai ki ai 'a e ngaahi me'a kehé. . . 'Okú 'ikai ke tu'u ai 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku 'lelei'ia ai 'a māmani' pea 'oku 'ikai ai tokanga ki ai 'a kinautolu 'oku 'o e māmani. 'Okú hoko ia ko ha me'a-sivi ma'ongo'onga”
(*The Teachings of Ezra Taft Benson* [1988], 203).

1 Nīfai 7:14–21. 'Okú fakamālohia 'e he 'Eikí 'a kinautolu 'oku nau fekumi fakamātoato kiate la mo muimui 'i He'ene kau palōfitá, ka 'okú Ne to'o atu 'a Hono Laumalié meiate kinautolu 'oku 'ikai ke nau tali la mo fekumi ki he fai angahalá. (miniti 'e 20–30)

Fehu'i ange ki he kau akó pe kuo 'i ai ha taimi kuo nau kau ai 'i ha fa'ahinga va'inga na'e fili ai 'a e fa'ahi ke nau kau ki ai. Fehu'i ange:

- 'Okú mou pehē ko e hā e ongo 'a e tokotaha ko ia na'e 'ikai ke filí pe na'e fili fakamuimui tahá?
- Ko e hā hono faikehekehe 'o e founa 'oku fili 'aki 'e he kakaí 'a e ngaahi timí 'aki "'a e fili e fa'ahi ke kau ki ai" mo e founa 'oku tau fili ai pe "ko hai 'oku kau mo [e 'Eikí]"?

Fakamatala'i ange 'oku finangalo 'a e Fakamo'uí ke tau kau kotoa mo Ia, ka 'oku tau tau'atāina pē ke tau fili pe te tau tali pe ta'e tali 'a 'Ene fakaafé.

Ko e kongā ia 'o e enginaki 'a Nīfai ki hono ngaahi tokouá 'a 'ene fakatokanga ange kau ki he ngaahi nunu'a 'o hono fakafisinga 'o e kau palōfitá. Lau 'a e 1 Nīfai 7:14, pea fehu'i ange 'a e ngaahi nunu'a ko iá. Fakaafe'i ha taha ke ne toe fakalea f'ou'u 'a e fakatokanga ko ia na'e fai 'e Nīfai ki hono ngaahi tokouá. Fehu'i ange: Ko e fili 'a hai pe te nau 'auha fakataha mo e kau fai angahalá pe 'ikai?

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 1 Nīfai 7:16. Fehu'i ange:

- Ko e hā na'e 'ita ai 'a Leimana mo Lēmiuēla 'ia Nīfai?
- Na'e fakamo'oni'i fēfē 'e he ngaahi me'a na'á na fai 'a e me'a na'á na fili ki ai?
- Te ke lava fēfē 'o tala he 'ahó ni 'a e fa'ahi 'oku kau ki ai 'a e kakaí?

- 'Okú tala fēfē 'e hotau ngaahi fōtunga ki tu'á pe 'oku tau feinga ke muimui 'i he 'Eikí pe 'ikai?
- Mei he me'a 'oku mou 'ilo 'o kau kia Nīfai, 'oku mou pehē ko e fa'ahi 'a hai na'á ne fie kau ki ai?

Lau 'a e 1 Nīfai 7:17–20 pea fehu'i ange:

- Na'e poupou'i fēfē 'e he 'Eikí 'a Nīfai 'i he ngaahi veesi ko 'enī?
- Ko e hā ha ngaahi lelei 'o 'etau kau mo e 'Eikí?

Fakaafe'i e kau akó ke nau fakakaukau angé pe 'oku nau kau mo e 'Eikí. Fehu'i ange: 'Okú mou fakahā fēfē ia?

Poupou'i e kau akó ke nau kau mo e 'Eikí. Vahevahe mo kinautolu 'a e ngaahi tāpuaki ko ia 'oku ma'u mei hono fai 'o e fili ko 'eni. Hiva'i 'a e "Te u Nofu he 'Eikí Hono Tafa'akí" (*Ngaahi Himí*, fika 163) pe ko ha'o lau le'o-lahi pē 'a hono fakaleá ki he kalasí.

1 Nīfai 8. 'Okú fakaafe'i 'a e kakai kotoa pē ke nau ha'u ki he 'akau 'o e mo'uí, ka he 'ikai ha'u 'a e tokolahi ko e tupu mei he'enua ta'e tuí pea mo e ngaahi 'ahí'ahi 'o e māmani. (miniti 'e 40–50)

Mahalo pē na'á ke fie kamata'aki ho'omou alea'i 'o e misi 'a Lihai 'a e 'ekitiviti 'oku ui ko e "faka'ilonga tuhu". Tala ange ki he kau akó te ke fai ai ha ngaahi fehu'i kau ki he misí. Kapau te nau tali 'io atu pea nau 'ai honau motu'a-tuhú ke hanga ki 'olunga. Ko 'enua tali 'ikai pea nau fakahanga leva honau motu'a-tuhú ki lalo. (*Fakatokanga'i* ange: Mahalo pē 'e sai'ia 'aupito ho'o kau akó he tefito ko 'eni kau ki he misí. Fakapapau'i pē 'oku nofo taha ho'omou fealele'a'akí 'i he mata-me'a-hā- mai 'a Lihai.) Fehu'i ange:

- 'Okú ke misi 'i he pō kotoa pē he taimi 'okú ke mohe ai?
- Kuo 'i ai ha taimi 'okú ke ta'e fiemālie ai koe'uhi ko hano faka'aaki koe 'e ha fa'ahinga me'a lolotonga ho'o misí?
- Kuó ke misi nai ki ha fa'ahinga me'a na'e iku pē 'o hoko ia ki mui ange?
- Kuo 'i ai nai ha taimi na'á ke misi 'o ke ma'u ai 'a e tali ki ha'o lotu?
- 'Okú ke tui 'oku lava pē ke ma'u 'a e ngaahi fakahaá 'o fakafōtunga mai 'i ha ngaahi misí?
- Na'á ke 'ilo'i na'e misi 'a Lihai 'o kau ki ha fu'u 'akau?
- 'Okú ke pehē na'e mahino kia Lihai 'a 'ene misí?

Hanga 'o fakamamafa'i ange ko e taha e misi pe mata-me'a-hā- mai 'a Lihai kau ki he 'akau 'o e mo'uí 'a e ngaahi fakamatala mahu'inga taha 'i he Tohi 'a Molomoná. Ka mahino 'a hono 'uhinga 'o e misi ko 'enī 'e tokoni ia ke mahino kiate kitautolu mo e ngaahi kongā kehe 'o e Tohi 'a Molomoná. ('E lava ke ma'u 'a e ngaahi fakakaukau ki hono ako'i e 'uhinga 'o e misí 'o hangē ko ia na'e 'ilo ki ai 'e Nīfai, 'i he fokotu'u 'uluaki ki hono ako'i 'o e 1 Nīfai 10–14, p. 36.)

Kole ki ha toko tolu ke nau ha'u ki he palakipoé. (Pea kapau 'e lava pea 'oange pē ha ngaahi la'ipepa lalahi mo ha ngaahi peni faka'ilonga ke nau takitaha.) Tuku ke fetongitongi 'a e

kau ako kehé 'i hono lau 'a e fakamatala fekau'aki mo e mata-me'a-hā-mai 'a Lihai 'o kamata pē mei he 1 Nifai 8:4. 'Oku totonu ke lau 'e he tokotaha ako takitaha ha veesi 'e ua pe tolu peá ke toki hoko atu ki he tokotaha hokó. 'Ai pē mo ki'í ta'ofi taimi si'í hifo kae fekau e toko tolu ke nau hanga 'o tā fakatātaá 'i 'a 'enau faka'uhinga'í 'o e misí, 'o nau tātaki atu ki he 'enau fakatātaá 'a e fakamatala kotoa pē 'oku toe tātaki mai. (Vakai ki he ngaahi fokotu'u 'oku 'oatu 'i he saati 'oku 'oatu fakataha mo e lēsoni ko 'ení.)

1 Nifai 8:4-6	Ko e toafa fakapo'upo'uli mo maomanganoá, 'oku fakaafe'í 'e ha tangata kofu hinehina 'a Lihai ke muimui kiate ia
1 Nifai 8:7-9	Ko e potu lala fakapo'upo'uli mo maomanganoá, ko e fu'u mala'e 'ata'atā mo lahi
1 Nifai 8:10-12	Ko e fu'u 'akau 'oku hinehina mo melie 'a hono fuá
1 Nifai 8:13-14	Ko e vaitafé mo Selaia, Samu, mo Nifai
1 Nifai 8:15-16	'Oku kai 'e he fāmilí mei he fuá
1 Nifai 8:17-18	'Oku fakafisi 'a Leimana mo Lēmiuela ke kai 'a e fuá
1 Nifai 8:19-20	Ko e hala hangatonu mo lausi'í, ko e va'a ukameá, ko e tupu'anga 'o e matavai
1 Nifai 8:21-23	Ko e ha'oha'onga kakai ta'efa'alaua 'oku fetā'ota'omi atu, ko e 'ao fakapo'uli lahi 'okú ne fakatupu 'a e hē atu 'a e ni'ihí mei he halá
1 Nifai 8:24-25	Ko kinautolu 'oku nau a'u ki he fu'u 'akau ka 'oku nau mā hili 'enau kai e fuá
1 Nifai 8:26-28	Ko e fu'u fale lahi mo 'ata'ataá, ko e kakai 'oku nau manuki, 'oku tō atu 'a e kakai ki he ngaahi hala tapu
1 Nifai 8:29-30	Ko kinautolu na'a nau "ha'u mo tō ki lalo 'o kai mei he fua 'o e 'akau"
1 Nifai 8:31-33	Ngaahi ha'ofanga kakai 'oku nau feinga mai ke a'u ki he falé, ko kinautolu 'oku nau "melemo 'i he ngaahi potu loloto 'o e matavai," ko kinautolu 'oku nau "puli meiate iá, 'o nau hē 'i he ngaahi hala ngali kehe"

Fekau 'a e toko tolu na'e ha'u ki he palakipoé ke nau hanga 'o fakamatala'í 'enau ngaahi fakatātaá pea faka'aonga'í kinautolu lolotonga ho'omou alea'í fakakalasi 'a e mata-me'a-hā-mai. (Fakatokanga'í ange: Tauhi lelei 'a e ngaahi fakatātaá ke ke faka'aonga'í 'i hono ako'í 'a e mata-me'a-hā-mai 'a Nifai.)

Fakaafe'í 'a e kau akó ke nau toe vakai ki he 1 Nifai 8:6-9 'o kumi 'a e uluaki me'a na'e tokanga ki ai 'a Lihai. Fehu'í ange: Ko e hā e me'a na'e fai 'e Lihai ke hao ai mei he fakapo'ulí? Fekau e kau akó ke nau toe lau 'a e 1 Nifai 8:10-12, pea fai ha ni'ihí 'o e ngaahi fehu'í ko 'ení:

- Ko e hā e me'a na'e fuofua faka'amu ki ai 'a Lihai hili 'ene kai 'a e fuá? (vakai, v. 12).

- Ko e hā e me'a na'e fai 'e he fāmilí 'o Lihai 'i he taimi na'a ne ui mai ai kinautolu ke nau ha'u ki he 'akau 'o kai hono fuá? (vakai, v. 15-18).
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e 'ikai ke kai ai 'a Leimana mo Lēmiuela 'i he fua 'o e 'akau?
- Ko e hā ha'o ongo 'o kapau 'e 'ikai ke tali 'e ho fāmilí ha fa'ahinga me'a 'okú ne 'omi 'a e fiefiá mo nēkeneká kiate koe?

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 1 Nifai 8:36-37 mo nau kumi hake 'a e me'a na'e fai 'e Lihai 'i he 'ikai ke tali 'e Leimana mo Lēmiuela 'ene ngaahi leá. Kole ange ki he kau akó ke nau fakakaukau pe kuo 'i ai ha taimi kuo lea ange 'enau ngaahi mātu'á kiate kinautolu "'aki 'a e 'ofa kotoa 'a ha mātu'a anga'ofa," 'o nau kole ke nau fakafanongo mu'a mo talangofua. (Tuku ange ke nau tali atu kapau 'oku nau fie tali.) Vahevahe mo kinautolu 'a e ngaahi ongo 'okú ke ma'u ki he ngaahi mātu'a ko ia 'oku nau fie ma'u 'enau fānaú ke nau tui pea ke nau mo'ui 'aki e ongoongolelé. Tokoni ke mahino kiate kinautolu 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvani 'iate kitautolu takitaha pea ko hono finangaló ke tau tui mo talangofua. .

Fakamatala'í ange na'e mamata 'a Lihai ki ha kakai kehe tokolahi 'i he'ene misí. Hiki 'i he palakipoé 'a e saati ko ia 'oku 'oatu hení. Vahevahe 'a e kalasí ki ha ngaahi kulupu 'e fá. Fekau ke to'o 'e he kulupu takitaha ha 'otu 'i he sātí 'o fakafehoanaki 'a e ngaahi lavame'a mo e ngaahi me'a na'e 'ikai ke lava 'e he kakai 'oku fakamatala ki ai 'i he 1 Nifai 8 mo e kakai ko ia 'oku fakamatala ki ai 'ia Mātiu 13.

Ko e Misi 'a Lihai	Fakafehoanaki	Talanoa Fakatāta 'o e Tangata Tūtuu'í
1 Nifai 8:21-23		Mātiu 13:3-4, 19
1 Nifai 8:24-28		Mātiu 13:5-6, 20-21
1 Nifai 8:30		Mātiu 13:8, 23
1 Nifai 8:31-33		Mātiu 13:7, 22

Tuku ke hiki 'e he ngaahi kulupú 'a e ngaahi me'a na'a nau ma'ú 'i he kōlomu ko e "Fakafehoanaki" 'i he palakipoé, pea alea'í 'e he kalasí. Fai ha ngaahi fehu'í hangē ko 'ení:

- Ko hai na'e 'atā ki ai 'a e fua 'o e fu'u 'akau?
- Ko e hā e me'a na'a ne ta'ofi e ni'ihí mei he 'enau kai mei he fuá?
- Na'e fakapapau'í mai 'e hono 'ahi'ahi'í 'o e fuá 'e ma'u ai 'a e fiefiá mo e mo'ui ta'engatá? Ko e hā hono 'uhingá pe ko e hā 'oku 'ikai fakapapau'í mai aí?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e 'ikai ai pē a'u 'a e ni'ihí ia ki he fu'u 'akau?
- 'Oku mou pehē ko e hā na'e 'ahi'ahi'í ai 'e he ni'ihí 'a e fuá pea nau tō atu 'o 'alu mei aí?
- Ko e hā 'oku mou pehē ai na'e 'i ai e ni'ihí na'a nau lava 'o kai mei he fuá pea nau nofo ma'u ai?

Hiva'í pe lau 'a e "'Ko e Va'a Ukameá" (Ngaahi Himí, fika 172).

1 NĪfai 9. 'Oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e me'a hono kotoa talu pē mei he kamata'angá, pea 'okú Ne teuteu 'a e founga ke fakakata'aki 'Ene ngaahi ngāue hono kotoa. (miniti 'e 25– 35)

Faka'alí'ali ange ki he kau akó ha tohi hisitōlia. Tala ange 'a e vaha'a taimi 'oku fakamatala ki ai 'a e tohi. Toe faka'alí'ali ange foki mo ha hisitōlia fakatāutaha, tohinoa, pe tohi fakamatala na'e hiki 'i he taimi tatau pē ko 'ení. Kapau 'e fe'unga pea lau mei he tohi fakamatalá ha fa'ahinga me'a fakalaumālie na'e hoko. Fai ha ní'ihí 'o e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā e ngaahi faikehekehe 'i he ongo tohi ko 'ení 'e ua?
- Ko e fē 'a e tohi 'oku lava ke ui ko ha hisitōlia totonú? ('E lava pē ke pehē 'e ha taha ia ko e ongo hisitōlia fakatou'osi pē.)
- Ko e fē tohi 'oku mahu'inga tahá? ('Okú na fakatou mahu'inga pē 'i he ongo 'uhinga kehekehe.)
- Ko e hā e me'a 'oku 'aonga ki ai 'a e ongo tohi takitaha?
- 'E anga fēfē hano fakafehoanaki atu 'o e ongo tohi takitaha ko 'ení ki he Tohi 'a Molomoná?

Fakamatala'i ange 'oku hiki 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e ngaahi me'a mahu'inga na'e hoko 'i he kakai NĪfai mo e kau Leimana 'i he ta'u 'e tahaafe pea 'i he kakai 'o Sēletí 'i he ngaahi ta'u lahi ange ia ai. Fehu'i ange: Ko e tohi hisitōlia tatau pē 'a e Tohi 'a Molomoná mo e tohi hisitōliá? ('Ikai, 'uluaki, ko ha lekooti ia 'o e ngaahi me'a fakalotu.) Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e Sēkope 3:13 pea mo e Ngaahi Lea 'a Molomona 1:5 ke 'ilo'i pe ko e Tohi 'a Molomoná ko ha hisitōlia kakato ia 'o e kakai 'oku fakamatala ki ai.

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 1 NĪfai 9:2. Fakamatala'i ange na'e tauhi 'e NĪfai 'a e hisitōlia 'o e ngaahi me'a fakafonua pea mo e hisitōlia 'o e ngaahi me'a fakalotú. Fekau e kau akó ke nau faka'ilonga'i 'a e kupu'i lea ko ia 'oku pehē "'oku ou fa'u ai ha fakamatala kakato ki hoku kakai" pea tohi'i 'a e 'ū lau'i peleti lalahí 'i he tafa'aki pē 'o e fo'i veesi ko iá. Fekau ke nau lau 'a e 1 NĪfai 9:3 pea faka'ilonga'i 'a e kupu'i lea 'oku pehē "ko e ngaahi ngāue fakalotu 'a hoku kakai". Fakaafe'i kinautolu ke nau tohi'i 'a e 'ū lau'i peleti ikí 'i he tafa'aki 'o e veesi 3. Fai ha ní'ihí 'o e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Fakatatau ki he veesi 3, ko e hā na'e ngaohi ai 'e NĪfai 'a e 'ū lau'i peleti ikí ko e fakalahi ki he 'ū lau'i peleti lalahí?
- Ko e 'ū lau'i peleti fē 'oku 'uhinga ki ai 'a e ngaahi ongo fo'i lea ko e "'ū lau'i koulá" 'i he veesi 2—5? (Ko e 'ū lau'i peleti ikí.)
- 'Oku tau lau mei he 'ū lau'i peleti lalahí pe ikí 'i he taimi 'oku tau lau ai 'a 1 NĪfai? ('Ū lau'i peleti ikí.)
- Ko e hā e me'a na'e hiki 'i he 'ū lau'i peleti lalahi 'a NĪfai? (vakai ki he v. 4).

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 1 NĪfai 9:5–6. Ko e hā e 'uhinga na'e 'omi 'e NĪfai 'i he ongo veesi ko 'ení ki hono fie ma'u ko ia 'e he 'Eikí ke ne toe ngaohi mo ha 'ū peleti 'a ia ko e seti ia hono uá? Fekau e kau akó ke nau lau 'a e Ngaahi Lea 'a Molomona 1:3–7. Ko e hā e 'uhinga na'e 'omi 'e NĪfai ki he'ene hanga 'o fakakau 'a e 'ū peleti ikí 'i he'ene fakanounou'i 'o e 'ū peleti lalahi 'a NĪfai?

Fekau ha taha ke ne lau le'o lahi 'a e fakamatala ko 'ení kae fanongo e kalasí:

Na'e mahino mai 'a e kongá 'o e "'uhinga fakapotopoto" 'a e 'Eikí (1 NĪfai 9:5; Ngaahi Lea 'a Molomoná 1:7) ke tauhi 'e NĪfai ha ongo lekooti 'e uá 'i he taimi na'e liliu ai 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi 'a Molomoná. Na'e 'uluaki liliu 'e Siosefa 'a hono fakanounou'i 'e Molomona 'a e 'ū lau'i peleti lalahi 'a NĪfai. Na'e fie ma'u 'e Māteni Hālisi, 'a ia na'á ne tokoni kia Siosefa, ke ne fakahā 'a e liliú ki hono malí pea mo hono fāmilí. Na'e 'oange ta'e fie 'oange pē 'e he Palōfitá 'a e ngaahi peesi 'e 116 na'e 'osi liliu he taimi ko iá ke ne 'alu mo ia. Na'e mole 'a e ngaahi peesi ko 'ení pea na'e ta'ofi leva 'a e ngāue liliú.

Hili ha fakatomala 'a Siosefa Sāmita 'i ha ki'i vaha'ataimi, na'e fakahā kiate ia 'e he 'Eikí ke 'oua na'á ne toe liliu 'a e kongá na'e molé. Ka na'á Ne fekau ke ne liliu 'a e 'ū lau'i peleti ikí, 'a ia 'oku fakamatala ia ki he vaha'a taimi tatau pē. Na'á Ne fakatokanga kia Siosefa kuo 'osi liliu 'e kinautolu na'a nau 'ave 'a e ngaahi lau'i peesi 'e 116 'a e ngaahi me'a ai 'o nau palani ke faka'aonga'i ia ke fakakovi'i 'aki 'a e ngāue na'e faí. Ka na'e tomu'a 'afio'i pē 'e he 'Eikí ia 'a e me'á ni 'i he ngaahi ta'u 'e lau teau kimu'a ange ai 'o ne 'omi 'a e lekooti hono uá ke fakafehālaaki'i 'aki 'a e palani 'a Sētané. (Vakai, T&F 10:38–46.)

Lau 'a e 1 NĪfai 9:6 pea fehu'i ange pe ko e hā hono 'aonga ke 'ilo "na'e 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e me'a hono kotoa talu pē mei he kamata'angá (vakai foki, 2 NĪfai 9:20; Ngaahi Lea 'a Molomona 1:7). Lau e fakamatala ko 'ení:

"Kapau na'e 'ikai ke 'afio'i 'e he 'Otuá 'a e me'a hono kotoa na'e 'ikai mei lava ke ne fakahaofi 'e Ia ha kongá 'o hono kakai; he 'oku tupu mei he'ene 'afio'i 'a e me'a hono kotoá, mei he kamata'angá 'o a'u ki he ngata'angá, 'a 'ene lava ke foaki ki hono kakai 'a e mahino ko ia 'e lava ke nau ma'u ai 'a e mo'ui ta'engatá; pea ka ne ta'e 'oua 'a e 'ilo'i 'e he tangatá 'i honau 'atamaí 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá 'a e me'a kotoa peé, pehē 'e 'ikai ke nau ma'u 'a e tui kiate iá" (Joseph Smith, comp., *Lectures on Faith* [1985], 51–52).

Faka'osi 'aki ho'o fakamo'oni 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá 'a e me'a kotoa pē.

Talateú

Na'e tupu mei he tui, talangofua, mo e holi 'a Nifai ke mahino kiate ia 'a e ngaahi fakahā na'e ma'u 'e he'ene tamaí 'a 'ene ma'u 'a e ngaahi me'a-hā-mai 'o e nofo ta'engata. Na'á ne mamata ki he kaha'u 'o hono kakaí 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni; 'a hono 'alo'i, ngāue fakafafekau, pea mo e Fakalelei 'a e Fakamo'u; 'a e Hē mei he Mo'oni; 'a hono Toe Fakafoki mai 'o e ongoongolelei; pea mo e iku'anga 'o e pule'anga 'o e 'Otuá. 'Oku 'omi 'e he vahe 10–15 'a e fakamo'oni 'o e tala'ofa fakalangi ko ia 'oku pehē ko kinautolu kotoa pē 'oku nau "[fekumi] faivelengá te ne 'ilo'i; pea 'e fakamahino kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni" (1 Nifai 10:19).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Tokanga Ki Ai

- Ko e misiona ia 'a e Fakamo'uí ke huhu'í 'a e fa'ahinga 'o e tangatá mei honau tu'unga molé mo e hingá (vakai, 1 Nifai 10:4–6; 11:31–33).
- 'Oku fakamahino 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni kiate kinautolu 'oku nau fekumi fakamātoato kiate kinautolu (vakai, 1 Nifai 10:17–22; vakai foki, T&F 76:5–10).
- 'Oku fakahā 'e he 'Otuá 'a e kaha'ú ki He'ene kau palōfitá koe'uhí ke nau lava 'o fakatokanga ki He'ene fānaú mo teuteu'í atu kinautolu ki he me'a 'e hoko mai (vakai, 1 Nifai 11–14; 15:12–36; vakai foki, T&F 1:17–23).
- 'Oku 'omi 'e he holi, tui, fa'a fifilí, pea mo e lotú 'a e fakahā fakafo'ituituí (vakai, 1 Nifai 11:1; 15:7–11).
- Na'e 'alo'i mai 'a Sisū Kalaisí 'e ha fa'e fakaemāmani (ko Mele) pea ko e 'alo ia 'o ha Tamai ta'e fa'amate ('Otuá ko e Tamai; vakai, 1 Nifai 11:18–21; 13:40).
- Na'e fakahā 'e he 'Otuá 'a 'Ene 'ofa ki hono kotoa 'o 'Ene fānaú 'aki 'Ene finangalo lelei ke tuku mai Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisí ke ne pekia koe'uhí ko kinautolu (vakai, 1 Nifai 11:16–33; vakai foki, Sione 3:16).
- Ko e 'akau 'o e mo'uí ko ha fakatātā ia 'o e 'ofa 'a e 'Otuá. 'Oku fakahā 'a e 'ofa ko 'eni 'i he mo'uí pea mo e misiona o Sisū Kalaisí (vakai, 1 Nifai 11:21–25; vakai foki, 1 Nifai 8:30; 2 Nifai 11:4; Mōsaia 4:2–3, 11–12).
- 'Oku tomu'a fakahā mai 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e taimi 'e toe fakafoki mai ai 'a e ongoongolelei 'i ha fonua kuo fili 'a ia 'e tau'atāina mei hono pule'i 'e ha toe ngaahi fonua kehe (vakai, 1 Nifai 13:12–19, 30–36).
- Na'e to'o mei he Tohi Tapú ha ngaahi mo'oni mahinongofua mo mahu'inga lahi. Na'e toe fakafoki mai 'e he 'Otuá 'a e ngaahi mo'oni ko 'eni kiate kinautolu 'i he Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, pea mo e Mata'itofe Mahu'ingá (vakai, 1 Nifai 13:20–29, 35–41).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 11–16.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

1 Nifai 10:4–6. Ko e misiona ia 'a e Fakamo'uí ke huhu'í 'a e fa'ahinga 'o e tangatá mei honau tu'unga molé mo e hingá. (miniti 'e 15–20)

Fakaafe'i e kau akó ke nau fakakaukau 'o pehē na'e li hifo kinautolu ki ha fu'u luo loloto, fakapo'uli pea hekeheke mo hangatonu ki lalo hono ngaahi tafa'akí. 'Oku 'ikai ke nau lava 'o kaka hake ki tu'a pea 'oku 'ikai ha me'a ia he luó 'e lava 'o tokoni ke nau hao ai. Fehu'í angé pe ko e hā e me'a te nau fai.

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 1 Nifai 10:6. Fehu'í ange: Ko e hā nai e me'a na'e mei hoko ki he fa'ahinga 'o e tangatá 'o kapau na'e 'ikai ke 'i ai ha Huhu'í? Fekau ke nau lau 'a e Mōsaia 16:3–4 mo kumi ai pe ko e hā e me'a na'á ne fakatupu 'a e mole pea mo e hingá 'a e fa'ahinga 'o e tangatá. Fakamatala'i ange 'oku fa'a ui 'a e tokotaha ko ia 'oku 'i he tu'unga mole mo e hingá ko 'eni ko e "tangata fakaekakanó."

Lau 'a e Mōsaia 3:19 'o kumi 'a e me'a kuopau ke fai 'e he tangata fakaekakanó ke ne lava'i ai 'a hono tu'unga molé mo e hingá. Fekau e kau akó ke nau faka'ilonga'i 'a e kupu'i lea ko e "kae hoko ko ha tokotaha mā'oni'oni 'i he fakalelei 'a Kalaisí." Lau 'a e 1 Nifai 10:4–6 pea fehu'í ange: Ko e hā 'oku 'ikai lava ai ke te hoko ko ha tokotaha mā'oni'oni ta'e kau ai 'a e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí?

Fakamanatu'i ange ki he kau akó 'a e luo loloto mo fakapo'uli. Fehu'í ange: Ko e hā 'a e founa pē ko ia 'e taha 'e lava ke hao ai mei he luó? (Kuo pau ke tokoni mai ha taha 'oku 'ikai ke 'i he loto luó ia.)

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 2 Nifai 9:10. Fakamatala'i ange 'oku fakatāta'i mai 'e he luó 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá 'i he maama kuo hingá ni. Na'e 'ikai ke tau lava 'o hao mei he tu'unga mole mo e hingá 'oku tau 'i ai ka ne ta'e 'oua 'a e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.

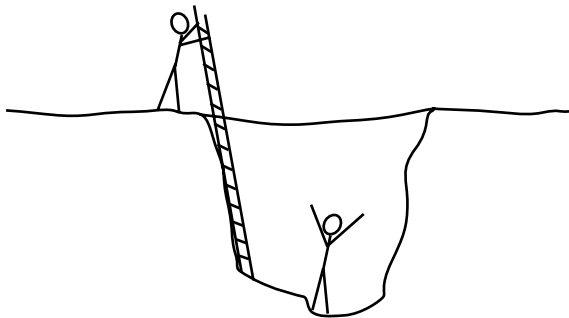
Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmīta 'i he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Oku makatu'unga 'a e palani kakato 'o e huhu'í 'i he feilaulau ko e ngāue fakafofonga, ko hono fakafofonga 'i 'e he Tokotaha 'oku ta'e 'i ai ha'ane angahala 'a e fāmili kotoa 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, 'a ia na'e fakamala'ia'i kinautolu hono kotoa. Ko e me'a anga-maheni mo totonú foki ia ke fua 'e he tokotaha na'á ne fakahoko 'a e fai angahalá 'a e tauteá—'o ne fai 'a e fakalelei ma'a 'ene fehalakí. 'I he'ene pehe'e leva, ko e taimi ko e na'e maumau'i ai 'e 'Ātama 'a e fonó, ko e tu'utu'uni ia 'a e fakamaau totonú ke ne fai 'e ia, 'o 'ikai ko ha toe taha kehe, 'a e tali ki he fai angahalá 'o ne totongi 'aki 'ene mo'uí ki hono mo'uá.

“Ka ‘i hono maumau‘i ‘e ‘Ātama ‘o e fonó, na‘e hoko ai ‘a e fakamala‘iá kiate ia, pea ‘i he‘ene mo‘ulaloe ki he fakamala‘iá, na‘e ‘ikai ai ke ne lava ke fakalelei‘i pe toe fakafoki ‘a e me‘a kuó ne fai. Na‘e ‘ikai foki lava ‘eni ‘e he‘ene fānaú he na‘a nau kau pē mo kinautolu hono fakamala‘ia‘i, pea na‘e fie ma‘u ha tokotaha ia na‘e ‘ikai mo‘ulaloe ki he fakamala‘ia ko ‘eni ke ne fai ‘a e fakalelei ma‘á e angahala na‘e ‘uluaki fakahokó. ‘Ikai ko ia pē, ka koe‘uhi na‘a nau mo‘ulaloe mo kitautolu kotoa ki he fakamala‘ia ko ‘eni, na‘e ‘ikai foki mo hatau mālohi ‘otautolu ke fai ‘a e fakalelei ma‘a ‘etau ngaahi angahala fakafó‘ituituí.

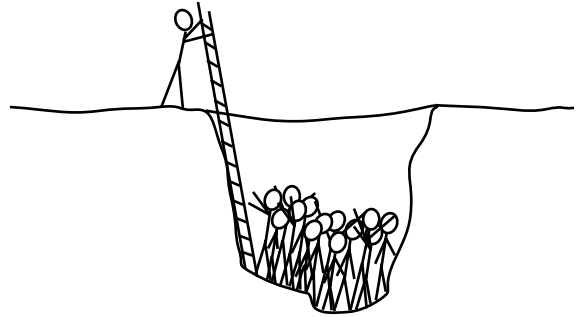
“I he‘ene peheé leva, na‘e ‘aonga ai ke fekau‘i mai ‘e he Tamaí ‘a hono ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupú, ‘a ia na‘e ‘ikai ha‘ane angahalá, ke ne fai ‘a e fakalelei ma‘a ‘etau ngaahi angahalá pea ki he maumau fono foki ‘a ‘Ātamá, ‘a ia na‘e fie ma‘u ‘e he fakamaau totonú ke fakahokó. Na‘á ne loto fiemālie pē foki mo ia ke ne fakahoko ‘a e feilaulau ma‘a ‘etau ngaahi angahalá, pea ‘i he‘ene pekia ko ia ‘i he kolosí, na‘á ne to‘o ai kiate ia ‘a e maumau fono ‘a ‘Ātamá pea mo ‘etau ngaahi angahala fakafó‘ituitui ‘atautolú, ‘o ne huhu‘i ai kitautolu mei he hingá, pea mei he‘etau ngaahi angahalá, tu‘unga pē ‘i ha‘atau fakatomala.”

(Fakatokanga‘i angé: Kimu‘a pea ke toki hoko atu ki he fakamatala ‘a Palesiteni Sāmítá, ‘e ‘aonga kapau te ke tā ‘i he palakipoé ha tangata ‘oku ‘i ha loto luo pea ‘oku tokoní‘i ia ‘e ha tangata ‘e taha ‘i he ngutu luó ‘aki ha tu‘unga.)

“Tau fakatātā ‘aki pē ‘eni: ‘Oku luelue atu ha tangata he halá pea ne tō ki ha fu‘u luo loloto mo fakapo‘uli pea ‘ikai ke ne lava ia ‘o kaka hake ki tu‘a ke toe ma‘u ‘a ‘ene tau‘atāinā. Te ne lava fēfē ke fakahaofi ia mei he faingata‘a ko ‘eni na‘á ne tofanga ai? He ‘ikai ke ne lava ‘e ia ‘i ha‘ane feinga pē ‘iate ia, he ‘oku ‘ikai ha founa ia ‘e lava ai ha hao mei he luó. ‘Okú ne kaila ki ha tokoni, pea ‘i he fanongo ha tokotaha manava‘ofa ki he‘ene kole tokoní, ‘okú ne fakavavevave atu leva ke tokoní‘i ia ‘aki ‘ene tukutuku hifo ha tu‘unga, ‘o ne ‘oange kiate ia ‘a e founa te ne toe lava ke kaka hake ai ki ‘olungá.”

(Fakatokanga‘i angé: Mahalo pē ‘e lelei ke ke toe tā ke tokolahi ange ha kakai ‘i he loto luó.)

“Ko e tu‘unga ‘eni na‘e ‘i ai ‘a ‘Ātama mo hono hakó ‘i he taimi na‘á ne kai ai ‘a e fua na‘e tapuí. Pea koe‘uhi na‘a nau ‘i he loto luó hono kotoa, na‘e ‘ikai ke lava hake ai ha taha ki ‘olunga ke tokoní‘i hake ‘a e toengá. Ko e luó ko e kapusi ia mei he ‘afio‘anga ‘o e ‘Eikí pea mo e mate fakamāmaní, ko hono ngata‘anga ia ‘o e sinó. Pea koe‘uhi ‘oku mo‘ulaloe kotoa ki he maté, ‘oku ‘ikai lava ‘e ha taha ‘o fakahoko ha founa ke nau hao ai.

“Ko ia, ‘i he ‘alo‘ofa ta‘e fakangatanga ‘a e Tamaí, na‘á Ne fanongo ai ki he ngaahi tangi ‘a ‘ene fānaú pea ne fekau‘i mai ‘a hono ‘Alo pē Taha Na‘e Fakatupú, ‘a ia na‘e ‘ikai ke ne mo‘ulaloe ki he maté pe ki he angahalá, ke ne ‘omi ‘a e founa te nau hao ai. Na‘á ne fai ‘eni ‘o fakafou ‘i he‘ene fakalelei ‘oku faka‘otuá pea mo e ongoongolei ta‘engatá” (Doctrines of Salvation, fakatahataha‘i ‘e Bruce R. McConkie, voliume ‘e 3 [1954–56], 1:126–27).

Fakamo‘oní‘i ki he kau akó ‘a e mālohi ‘o e Fakalelei ki hono ikuna‘i ‘a e ngaahi nunu‘a ‘o e Hingá.

1 Nifai 10:17–22. ‘Oku fakamahino ‘a e ngaahi me‘a lilo ‘a e ‘Otuá ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní kiate kinautolu ‘oku nau fekumi fakamātoato kiate kinautolu. (miniti ‘e 15–20)

Lau ‘a e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá:

“Kuo te‘eki ai ke fakahā ‘e he ‘Otuá ha me‘a kia Siosefa ka ko ia pē te Ne fakahā ki he Toko Hongofulu Mā Uá, pea ‘e a‘u ki he Tokotaha Mā‘oní‘oní si‘isi‘i tahá te ne ‘ilo vave ki he ngaahi me‘a kotoa pē, he kuopau ke hoko mai ‘a e ‘aho ‘e ‘ikai toe fie ma‘u ai ke lea ha tangata ki hono kaungā‘apí ‘o pehē, Ke ke ‘ilo ‘a e ‘Eikí; he ‘e ‘ilo‘i la ‘e he kakai kotoa pē (‘e kei toé) mei he si‘i tahá ki he lahi tahá” (Teachings of the Prophet Joseph Smith, 149).

Fai ha ní‘ihi ‘o e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko hai te ne ma‘u ‘a e ngaahi tali ki he‘ene lotú?

- Ko e hā e me‘a kuó ke ako mei he ngaahi tali ki ho‘o ngaahi lotú?
- ‘E lava ke ‘ilo fēfē ‘e ha taha mo mahino kiate ia ‘a e ngaahi mo‘oni fakalaumālie tatau mo ia ‘oku ma‘u ‘e he palōfita mo‘uí?

Fakamatala‘i ange ‘oku ‘omi ‘e Nifai ha fakatātā lelei ‘aupito ‘o e founga ‘oku ma‘u ai ‘a e fakahaá. Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e 1 Nifai 10:17–11:1; 15:7–11, peá ke fehu‘i ange:

- Ko e hā e me‘a na‘e holi ‘a Nifai ke ne ‘ilo‘í?
- Ko e mālohi fē na‘e ‘ilo‘í ‘e Nifai ‘e fakahā mai ai ‘a e ngaahi mo‘oni ko ‘eni?
- Ko e hā e me‘a kuopau ke tau fai ke ma‘u ai ha fakahā ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní?

Tala ange ki he kau akó ko e ngaahi me‘a liló ko e ngaahi mo‘oni fakalaumālie ia kuopau ke toki ‘ilo‘í pē ‘i he fakahā. Fehu‘i ange:

- Ko hai ‘oku lava ke ne ‘ilo‘í ‘a e ngaahi me‘a lilo ‘a e ‘Otuá? (vakai, 1 Nifai 10:19).
- Ko e hā e me‘a na‘á ne ta‘ofi ‘o ‘ikai ai ke mahino ki he ongo ta‘okete ‘o Nifai ‘a e ngaahi fakahā na‘e fai ki he‘enau tamaí?

Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:5–10. Vahevahe ange ho‘o fakamo‘oní ki he loto fiemālie ko ia ‘a e ‘Eiki ke ne tali mai ‘a ‘etau ngaahi lotú.

1 Nifai 10–14. ‘Oku ‘omi ‘e he mata-me‘a-hā-mai ‘a Nifai hono faka‘uhinga‘i ‘o e ngaahi fakatātā ‘i he misi ‘a Lihai. (miniti ‘e 20–25)

‘Oange ki he kau akó ha ki‘i faiva fakatupu fakakaukau pe ha pāsolo pea fekau ke nau feinga ke veteki ia. ‘E lava pē ke ke faka‘aonga‘i ‘eni:

Hiki he palakipoé ‘a e ngaahi mata‘itohi ko ‘eni: (1) KP, (2) HI, (3) EN, (4) SP, (5) LE, (6) IT, (7) NGT, (8) PT, (9) FF. Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau‘i angé ‘a e ngaahi fo‘i lea ‘oku fakafofonga‘i ‘e ngaahi mata‘itohi ko ‘eni. Ko e ngaahi talí ‘eni: (1) kapa, (2) ha‘i, (3) ‘ena, (4) sapa, (5) la‘e, (6) ‘ita, (7) ngata, (8) pata, (9) fāfā.

Fehu‘i ange:

- Ko e hā e me‘a fekau‘aki mo e fa‘ahinga pāsolo pehení ‘okú ne ‘ai hotau tokolahi ke tau fie kumi hono ‘uhingá?
- Ko e hā e pāsolo faingata‘a taha kuó ke feinga ke veteki?

‘Oku ‘i ai e taimi ‘e ní‘ihi ‘oku tau fehengahangai ai mo e ngaahi palōpalema ‘oku fakapupu‘u tatau pē mo e pāsolo faingata‘a tahá. Fehu‘i ange ki he kau akó pe kuo ‘i ai ha taimi kuo nau holi ai ke ‘ilo‘í ‘a e tali ki ha fo‘i palōpalema. Fehu‘i ange: Ko e hā hono lahi ‘o e me‘a na‘á ke fai ke ke ‘ilo ai ‘a e founga‘?

Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e 1 Nifai 10:17, peá ke fehu‘i ange:

- Ko e hā e me‘a na‘e holi ‘a Nifai ke ne ‘ilo‘í?
- Lau ‘a e 1 Nifai 15:8–11. Na‘e fēfē hono fakafehoanaki atu ‘o e fekumi ‘a Nifai ke ma‘u ‘a e mahino fakalaumālie mo ia na‘e fai ‘e hono ngaahi tokouá?

- Ko e hā e ngāue na‘e fai ‘e he talangofua ki he ngaahi fekau‘i ki he ongo me‘á ni takitaha? (vakai, v. 11).
- Ko hai na‘á ne lava ange ‘o ma‘u ‘a e ‘ilo fakalaumālie?

Fakamatala‘i ange na‘e ‘ikai ngata pē ‘e hono ‘omi ‘e he ngaahi feinga ‘a Nifai ke ne ma‘u ‘a e ‘ilo fakalaumālie ‘a e mahino kiate iá, ka na‘á ne ‘omi foki ai mo e mahino kiate kitautolu. Hiki ‘a e saati ‘oku ‘oatu fakataha mo ‘eni ‘i he palakipoé, kae fakaava pē ‘a e kōlomu ‘oku tohi‘i ai ‘a e “Faka‘uhinga‘i”. Mou kumi fakataha mo e kalasi ‘a e ngaahi fakamo‘oní takitaha ke fakapapau‘i mei ai ‘a hono faka‘uhinga‘i ‘e he laumālie ‘o e ngaahi fakatātā. *Fakatokanga‘i angé*: Kapau na‘á ke tauhi mai ‘a e ngaahi fakatātā na‘e tā ‘e he kau akó mei he fokotu‘u ki hono ako‘i ‘o e 1 Nifai 8, ‘e fu‘u ‘aonga ‘aupito ke mou toe lave ki ai.

Fakatātā	Ko e Misi ‘a Lihai	Fefakamo‘oni‘aki Fakafolofola	Faka‘uhinga‘i
Mala‘e lahi mo ‘ata‘atā	1 Nifai 8:9	1 Nifai 8:20	Māmani
Fu‘u ‘akau	1 Nifai 8:10	1 Nifai 11:21–22, 25 1 Nifai 15:21–22	‘Ofa ‘a e ‘Otuá ‘Akau ‘o e mo‘uí
Fua	1 Nifai 8:10–16	1 Nifai 15:36	Me‘a‘ofa mahu‘inga taha ‘a e ‘Otuá
Va‘a ukameá	1 Nifai 8:19–20	1 Nifai 15:23–24	Folofola ‘a e ‘Otuá
Hala hangatonu mo lausi‘i	1 Nifai 8:20	2 Nifai 31:18–19	Hala ki he mo‘ui ta‘engata
Matavai ‘o e vai	1 Nifai 8:13	1 Nifai 12:16 1 Nifai 15:26–27 1 Nifai 15:28–29	Loloto ‘o heli ‘Uli Vanu, heli
Fale lahi mo ‘ata‘atā	1 Nifai 8:26	1 Nifai 11:36 1 Nifai 12:18	Fielahi ‘a māmani Ngaahi mahalo laulaunoa, hikisiá
‘Ao fakapo‘uli	1 Nifai 8:23	1 Nifai 12:17	Ngaahi fakatauele ‘a e tēvoló

Faka‘osi ‘aki ho‘o fakahā ‘a e hounga kiate koe ‘a e holi na‘e ma‘u ‘e Nifai ke mahino kiate ia ‘a e me‘a-hā-mai na‘e mamata ki ai ‘a ‘ene tamaí.

1 Nifai 10–14. ‘Oku fakahā ‘e he ‘Otuá ‘a e kaha‘ú ki He‘ene kau palōfita koe‘uhi ke nau lava ‘o fakatokanga ki He‘ene fānaú mo teuteu‘i atu kinautolu ki he me‘a ‘e hoko maí. (miniti ‘e 35–45)

Hiki he palakipoé ‘a e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā ‘Ēsela Tafu Penisoní: “Ko e kikité ko hono fulihi pē ia ‘o e hisitōliá—ko hano fakahā mei he ‘Otuá ‘o e ngaahi me‘a ‘e hoko ‘i he kaha‘ú” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1973, 89; pe *Ensign*, Sānuali 1974, 69).

Fekau e kau akó ke nau lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:17–23. Fai e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'enī, ko e hā hono 'uhinga ka foaki mai ai 'e he 'Otuá ha ngaahi fakahā ki He'ene kau palōfitá?
- 'Oku fakatupulaki fēfē 'e ha fakahā mei he 'Otuá ki ha palōfita hangē ko Siosefa Sāmitá 'a e tui 'a e fānau kehe 'a e 'Otuá?

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:30 'o kumi ai ha toe 'uhinga 'e taha 'oku fakahā mai ai 'e he 'Otuá 'a 'Ene folofolá 'o fakafou mai 'i He'ene kau palōfitá. Fehu'í ange:

- Ko e hā ha ngaahi fakatātā 'o ha nī'ihī 'o e ngaahi fakatokanga kuo 'osi fakahā mai 'e he palōfitá 'i he'ene ngaahi tohi fakamuimui tahá?
- Kuo tokoni'í fēfē nai koe 'e he fale'í 'a hotau palōfitá?

Fakamatala'í ange na'e fakahā 'e he 'Eikí ha me'a-hā-mai kia Nīfai 'o kau ki he ngaahi me'a 'e hoko 'i he kaha'ú koe'uhi ko e ngaahi holi mā'oni'oni na'e 'i hono lotó. Hanga 'o fakatokanga'í na'e mamata 'a Nīfai ki he ngaahi me'a 'e hoko 'i he ngaahi feitu'u 'e tolu. Na'á ne fakamatala'í 'a e ngāue fakafaifekau 'a Kalaisi 'i Siuteá, 'a e fakalakalaka mo e hōloa 'a e kakai Nīfai mo e Leimaná, pea mo e ngaahi me'a 'e hoko 'i he lolotonga 'o e ngaahi pule'anga 'o e kakai senitailé 'i he ngaahi 'aho faka'osi. Faka'ali'ali ki he kau akó 'i ha mīsini faka'ata lahi 'a e saati "Ko e Mata-Me'a-Hā-Mai 'a Nīfai" (1 Nīfai 10–14)" mei he fakalahi ki he lēsoní (p. 323). Pe ko ha'o hiki pē ia 'i he palakipoé pe 'ai 'i ha ngaahi la'ipepa tufa pea 'oange ki he kau akó. Fakamahino'í ange 'oku lōloa ange 'a e kōlomu ko e "Ngaahi Pule'anga 'o e Kakai Senitailé 'i he Ngaahi 'aho Faka'osi" koe'uhi he ko e me'a-hā-mai ko 'enī 'oku 'uhinga 'ata'atā mai pē ia ki he ngaahi me'a 'oku hoko 'i hotau 'ahó ni.

Vahevahe fakakulupu e kalasí pea vahe ki he kulupu takitaha ha taha 'o e ngaahi kōlomú. ('E lelei pē kapau te ke loto ke vahevahe ki he kulupu 'e faá pea vahevahe 'a e kōlomu ko e "Ngaahi Pule'anga 'o e Kakai Senitailé 'i he Ngaahi 'aho Faka'osi" ki ha ongo kulupu ' e ua.) 'Oange ha miniti 'e hongofulu mā nima ke nau lau mo alea'í ai 'a e folofolá, mo nau kumi 'a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'í ko 'enī:

1. Na'e lava ke tokoni fēfē kia Nīfai 'a hono 'ilo'í 'o e ngaahi kikite ko 'enī?
2. Na'e lava ke tokoni fēfē ki he ngaahi hako 'o Nīfai kimui maí 'a hono 'ilo'í kinautolú?
3. 'E tokoni fēfē kiate kitautolu ha'atau 'ilo'í kinautolu?

Tuku ke fili 'e he kulupu takitaha ha'anau tokotaha lea ke ne fakamatala'í 'a e ngaahi me'a na'a nau ma'ú.

Mou alea'í fakakalasi 'a e fehu'í ko 'enī?

- Ko e hā 'a e pōpoaki 'o e mata-me'a-hā-mai 'a Nīfai kiate kitautolu he 'ahó ni?
- Ko e hā ha me'a te ke fai 'o kehe koe'uhi pē ko e me'a-hā-mai ko 'enī?

1 Nīfai 13:20–29, 34–41. Na'e to'o mei he Tohi Tapú ha ngaahi mo'oni mahinongofua mo mahu'inga lahi.

Na'e toe fakafoki mai 'e he 'Otuá 'a e ngaahi mo'oni ko 'enī kiate kitautolu 'i he Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata'itofe Mahu'ingá.

(miniti 'e 35–45)

Hiki 'i he palakipoé 'a e ngaahi tefito mei he saati 'oku 'oatu fakataha mo 'enī ('oua na'á ke hiki ai 'a e ngaahi fakamo'oni fakafolofolá). Vahevahe ho'o kalasí ki ha fanga ki'í kulupu iiki. Tuku ke kamata 'a e kulupu takitaha mei 'olunga he lisí 'o nau kumi ki he lahi tahá 'a e fakamatala te nau ala ma'ú 'o kau ki he ngaahi tefitó 'o nau faka'aonga'í 'ata'atā pē 'a e Tohi Tapú.

'I he 'osi mei ai ha miniti 'e hongofulu pea tuku ke fakafehoanaki 'e he ngaahi kulupú e ngaahi me'a na'a nau ma'ú, pea mou alea'í fakakalasi leva ia. Fehu'í ange: Ko e hā nai 'oku 'ikai ke mou ma'ú ai 'i he Tohi Tapú ha ngaahi fakamatala lahi angé?

Tefitó	Ngaahi Fakamo'oni Fakafolofolá
Ko e ngaahi nāunau 'e tolú	T&F 76
Ko e maama fakalaumālié	T&F 138
'Oku ma'ú 'e he Tamaí mo e 'Aló ha sino ko e kakano mo e hui, ka ko e Laumālie Mā'oni'oni ko ha tokotaha 'a ia ko e Laumālie.	T&F 130:22–23
Melekisēteki, ko e pilinisi 'o Sālemi	LSS, Sēnesi 14:25–40
Ngaahi kautaha fufú	Mōsese 5:29–31, 49–51; 6:15; Hilamani 2:8; 6:17–30; Molomona 8:27, 40; 'Eta 8:18; 10:33; 11:15
Maama fakalaumālié	T&F 93:29; 'Ēpalahame 3:22–23
Kamata'anga 'o Sētané	Mōsese 4:1–4; 'Ēpalahame 3:27–28
'Īnoke mo e kolo ko Saioné	Mōsese 6–7
Na'e fakanofa 'a 'Ēpalahame 'e Melekisēteki.	T&F 84:14
Fuakava fo'ou mo ta'engata 'o e malí	T&F 131–32
Papitaiso 'i he fakauku 'e he tokotaha 'okú ne ma'ú 'a e mafai totonú	3 Nīfai 11:22–26; T&F 13:1
Papitaiso ki he kakai pekiá	T&F 127–28
Fakama'ú 'o e fānau ki he mātu'á	T&F 138:48
Ngaahi akonaki 'a e kau palōfita ko Seinokí, Seinosi, mo Neiumi	1 Nīfai 19:10; 'Alamā 33:3–17

Fili ha ngaahi tefito si'í pē mei he lisi he palakipoé pea 'eke ange ki he kau akó pe ko e fē feitu'u 'i he folofolá 'oku tau ma'ú ai kinautolú. Faka'ai'ai e kau akó ke nau faka'aonga'í 'a e Fakahinohino ki he Folofolá ke ma'ú mei ai e ngaahi talí. 'Oku

totonu ke vave pē 'ene mahinó neongo 'oku 'omi 'e he Tohi Tapú e ngaahi fakamatala 'o kau ki he kongā lahi 'o e ngaahi tefito ko 'ení, ka ko e lahi taha 'o e ngaahi fakamatalá 'oku tau ma'u ia mei he fakahā 'o e ngaahi 'aho ní. Fehu'i ange: Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai ke mahino ange ai hono ako'i mai 'o e ngaahi mo'oni ko 'ení 'i he Tohi Tapú? Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 1 Nifai 13:19–29 ke nau ma'u mei ai 'a e tali 'e taha. Fakakaukau'i hano fai 'o ha ní'hi pe ko hono kotoa 'o e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā e tohi 'e "'alu atu mei he ngutu 'o ha Siú'" (v. 24). Ko e hā e me'a 'oku 'i he lekooti ko 'ení?
- Ko e hā e me'a na'e 'i he tohi 'i he taimi na'e "'alu atu [ai] mei he ngutu 'o ha Siú'"?
- Ko e hā e tu'unga na'e 'i ai 'a e tohi 'i he taimi na'e 'alu atu ai mei he kakai Siú ki he kau Senitailé? (v. 25).
- Ko hai na'á ne pule'i 'a e tohi 'i he veesi 26, pea ko e hā e me'a na'a nau fai ki ai?
- Ko e hā hono 'uhinga na'a nau to'o ai e ngaahi me'a mei he tohi? (vakai, v. 27).
- Ko e hā e me'a na'e hoko kiate kinautolu na'a nau ma'u 'a e tohi ni tupu mei hení? (vakai, v. 29).
- Ko e tohi fē 'oku 'uhinga ki ai 'a e ngaahi veesi ko 'ení? (Ko e Tohi Tapú).

Fehu'i ange: Ko e tefito'i tui fē 'okú ne fakamatala'i mai 'a 'etau tui ki he Tohi Tapú? Kole ki ha taha ke ne lau mai 'a e tefito 'o e tui hono valú. Fehu'i ange: 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku fakakau ai 'i he tefito 'o e tui hono valú 'a e kupu'i lea ko e "'i he ngaahi me'a kotoa pē 'a ia 'oku liliu totonú'"? Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmita 'i he taimi 'e taha:

"'Oku ou tui ki he Tohi Tapú 'i he tu'unga na'e 'i ai 'i he taimi na'e 'omi ai mei he peni 'a kinautolu na'a nau fuofua hiki iá. Kuo fai 'e he kau tangata liliu lea ta'epoto, kau tangata tohi ta'e tokanga, pe kau taula'eiki fa'ufa'u mo kākā ha ngaahi fehālaaki lahi" (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, 327).

Fehu'i ange: Ko e hā hono 'a 'uhinga 'oku 'ikai fakakau atu ai 'a e Tohi 'a Molomoná ki he kupu'i lea ko ia "'i he ngaahi me'a kotoa pē 'a ia 'oku liliu totonú'"? Fekau e kau akó ke nau huke hake ki he talateu ki he Tohi 'a Molomoná pea lau 'a e sētesi 'uluaki 'o e palakalafi hono nimá ke 'ilo mei ai 'a e tali ki he fehu'i ni. (Na'e liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi 'a Molomoná "'i he foaki pea mo e mālohi 'o e 'Otuá.'")

Lau 'a e 1 Nifai 13:35–41 ke 'ilo'i mei ai 'a e founga 'e toe fakafoki 'aki mo fakamahino 'aki 'e he Tohi 'a Molomoná mo e ngaahi folofola kehe 'o e ngaahi 'aho ki mui ní 'a e ngaahi akonaki 'oku 'i he Tohi Tapú. 'E 'aonga 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení ki hono fakahinohino 'o e kau akó 'i he'enu lau 'a e ngaahi veesi ko 'ení:

- 'E ha'u mei fē 'a e ngaahi mo'oni mahinongofua mo mahu'inga ko ia 'e "fufuu'i ke toki hā mai ki he kakai Senitailé 'i he foaki mo māfimafi 'o e Lamí'" (v. 35).

- Ko e tohi fē 'oku 'uhinga 'eni ki ai? (Ko e Tohi 'a Molomoná).
- Ko e hā e me'a 'e 'i he tohi ko 'ení? (vakai, v. 36).
- Ko hai te ne ako'i ki he kau Leimaná 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi? (vakai, v. 37–38).
- 'Oku lave 'i he veesi 39 ki ha toe ngaahi tohi kehe 'e ha'u 'i hotau 'ahó ni 'i he mālohi 'o Kalaisi. Ko e hā nai e ngaahi tohi ko 'ení?
- Fakatatau ki he veesi 40, ko e hā e ngaahi me'a 'e tolu 'e fai 'e he Tohi 'a Molomoná mo e ngaahi lekooti kehé ki he Tohi Tapú?
- 'Oku pehē 'i he veesi 41 'e "fakataha" 'a e Tohi 'a Molomoná mo e Tohi Tapú. Kuo fakahoko fēfē 'eni?

Toe foki ki he lisi 'o e ngaahi tefito 'i he palakipoé pea ke fakaafe'i e kau akó ke nau 'omi ha ngaahi fakatātā 'o e founga 'oku fakalahi mai 'aki 'e he Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, Mata'itofe Mahu'ingá, mo e Liliu 'a Siosefa Sāmita 'o e Tohi Tapú ki he mahino 'oku tau ma'u fekau'aki mo e ngaahi tefito ko 'ení. Kapau te ke fie ma'u pea faka'aonga'i 'a e ngaahi fakamo'oni fakafolofola 'i he kōlomu hono ua 'o e sātī ke tokoni atu ki ho'omou fealēlea'akí.

Fakamo'oni'i 'oku toe fakafoki mai 'e he Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata'itofe Mahu'ingá 'a e ngaahi mo'oni mahinongofua mo mahu'inga ko ia ta'e to'o mei he Tohi Tapú.

Talateú

Na'e 'o e fale 'o 'Isilelí 'a e fāmili 'o Lihái. Na'a nau tatau pē mo 'Isileli 'i he'enu fehangahangai mo e ngaahi faingata'á pea mo e ngaahi 'ahí'ahí lolotonga 'enu fononga 'i he maomaonganoá. Na'e fai foki 'e he kau mēmipa 'i he fāmili 'o Lihái ha ngaahi me'a kehekehe 'i he taimi na'a nau fehangahangai ai mo e ngaahi faingata'á 'o hangē pē ko 'Isilelí. Na'e lāunga mo fa'a fakakikihi 'a Leimana mo Lēmiuela lolotonga ko iá na'e faka'aonga'i 'e Nifai 'a e ngaahi faingata'a tatau pē ke fakatupulaki 'a e 'ulungāngā mo toe lahi ange ai 'ene tui ki he 'Eiki. Na'e ako 'e Nifai 'a e folofolá, kae fakatautefito 'eni ki he tohi 'a 'Īsaiá, pea ne fakatatau kinautolu kiate ia mo hono fāmili. 'I ho'omou ako 'a e ngaahi vahe ko 'ení, mou vakavakai'i 'a e ngaahi founga 'e lava ke fakatatau ai 'a e ngaahi me'a na'a nau a'usiá mo akonaki'akí kiate kimoutolu.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Tokanga Ki Ai

- 'Oku fakapapau'i mai 'e he loto fakatōkilalō mo e fie talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'a e founga 'oku tali 'aki 'e he kakai 'a e mo'oni (vakai, 1 NĪfai 16:1–3; vakai foki, 1 NĪfai 2:12, 16).
- 'Oku 'amanaki mai 'a e 'Eiki ke tau fai ma'atautolu pē 'a e me'a ko ia te tau lavá (vakai, 1 NĪfai 16:17–32; vakai foki, 'Eta 2:22–3:1, 4–6).
- 'Oku 'omai 'e he 'Eiki 'a e ngaahi ma'u'anga fakahinohino mo e me'akai ma'anautolu 'oku faivelengá (vakai, 1 NĪfai 16:10, 16–32; 17:7–10; vakai foki, 'Alamá 37:38–41).
- 'Oku tāpuaki'i mo poupuu'i 'e he 'Otuá 'a kinautolu 'oku nau ako ke fakaongongo ki he Laumālié pea nau faivelenga 'i hono tauhi 'o 'Ene ngaahi fekaú (vakai, 1 NĪfai 17:1–18:15).
- 'Oku molomoloki hifo 'e he kakai 'a e 'Eiki 'i honau lalo va'é 'i he taimi 'oku 'ikai ke nau tali ai 'a e fale'i 'okú Ne 'omi 'o fakafou mai 'i He'ene kau palōfitá mo e folofolá (vakai, 1 NĪfai 19:7; vakai foki, T&F1:38).
- Na'e tautea'i pea fakamovetevete 'a e kakai Siú koe'uhi ko e 'ikai ke nau tali 'a Sisū Kalaisí. 'Oku tokolahi 'a e kakai Siu 'oku nau kei hē pē mei he mo'oni ka 'e toe tñaki fakataha mai kinautolu 'i he taimi te nau tali ai 'a e Fakamo'uí (vakai, 1 NĪfai 19:8–17; 22:3–8).
- 'Oku mahu'inga ange 'a e folofolá kiate kinautolu 'oku nau fakatau 'a e folofolá ki he'enu mo'uí (vakai, 1 NĪfai 19:23–24).
- Lolotonga 'oku mavahe 'a 'Isileli mei he'ene ngaahi fuakava mo e 'Eiki, 'e tautea'i pea fakamovetevete ia. Ko 'ene manatu'i pē 'ene ngaahi fuakavá, 'e toe tñaki fakataha mo fakafoki mai ia 'i he mālohi lahi (vakai, 1 NĪfai 20–21).
- 'E lava ke mahino kiate kitautolu 'a e ngaahi tohi pea mo e ngaahi kikite 'a 'Īsaía, hangē pē ko e ngaahi folofola kotoa, 'i he Laumālié (vakai, 1 NĪfai 22:1–2; vakai foki, 2 NĪfai 25:1–6).
- 'I he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a Sisū Kalaisí, 'e faka'auha 'a e kakai fai angahalá kae fakahaofi 'a e kakai mā'oni'oni (vakai, 1 NĪfai 22:15–22, 24, 26; vakai foki, Malakai 4:1).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 16–21.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

 'E lava pē ke faka'aonga'i 'a e konga 3 'o e *Book of Mormon Video* ko e "I Will Prepare the Way," ki hono ako'i 'o e NĪfai 17 (vakai ki he *Book of Mormon Video Guide* ke ma'u mei ai 'a e ngaahi fokotu'u ki hono ako'i).

1 NĪfai 16:1–3. 'Oku fakapapau'i mai 'e he loto fakatōkilalō mo e fie talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'a e founga 'oku tali 'aki 'e he kakai 'a e mo'oni. (miniti 'e 10–15)

Hiva'i pe lau 'a e "Ko e Faitotonu 'o Faka-'Otuá" (*Ngaahi Himí*, fika 169). Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 1 NĪfai 16:1–2 l'ó kumi pe ko e hā e me'a na'e fai 'e Leimana mo Lēmiuela tupu mei he ngaahi lea 'a NĪfai.

- Ko e hā hono 'uhinga 'oku fai ai pē 'e he kakai ia 'e me'a 'oku kehe mei hono ako'i mai 'e he kau palōfitá 'a e mo'oni?
- Ko hai 'okú ne fakapapau'i mai 'a e founga 'oku tali 'aki 'e ha taha 'a e mo'oni?

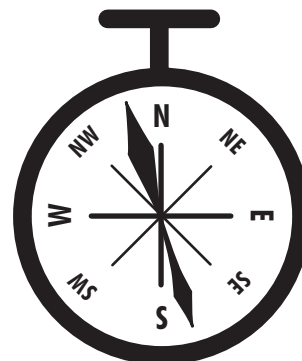
Kole ki he kau akó ke nau fekumi 'i he Tohi 'a Molomoná ke ma'u mei ai ha ngaahi fakamatala kehe 'oku nau fakahā mai 'a e founga 'oku tali 'aki 'e he kakai 'a e ngaahi akonaki 'a e kau palōfitá. (Fakatātā 'aki pē ha'omou vakai ki he kakai 'o 'Amonaihaá 'i he tohi 'Alamá 8:9–13; 'Amuleki 'i he 'Alamá 10:6–9; pea mo Sisolome 'i he 'Alamá 11–12; 15:3–12.) Mou alea'i e ngaahi me'a na'e 'ilo 'e he kau akó pea hiki kinautolu 'i he palakipoé.

Lau 'a e 1 NĪfai 16:3–5 pea fehu'i ange:

- Ko e hā e fale'i na'e 'oange 'e NĪfai ki hono ngaahi tokouá ke tokoni ke nau toe ongongofua ange ai ki he mo'oni?
- 'E tokoni fēfē 'a e fale'i ko 'ení kiate koe?
- Ko e hā ha ngaahi fakatātā 'okú ke 'ilo mei he folofolá 'a ia na'e tali fiefia ai 'e ha taha 'a e mo'oni? (Ko e fakatātā 'e taha 'a Lamōnai 'i he 'Alamá 18:21–23, 40–42.)
- 'Okú ke pehē ko e hā e ngaahi kī ke te lava ai 'o tali lelei 'a e mo'oni?

1 NĪfai 16:10, 16–32; 17:7–10. 'Oku 'omai 'e he 'Eiki 'a e ngaahi ma'u'anga fakahinohino mo e me'akai ma'anautolu 'oku faivelengá. (miniti 'e 20–25)

Faka'alí'ali ange ki he kalasí ha kāpasa (pe ko ha'ó tā ha kāpasa 'i he palakipoé). Kole ki ha taha 'oku poto 'i hono faka'aonga'i 'o e kāpasá ke ne fakamatala'i angé 'a e anga hono ngāue'akí. 'Oange ki ha ni'ihí 'o e kau akó ke nau kumi 'a e ngaahi feitu'u kehekehe 'aki 'enu faka'aonga'i 'a e kāpasá. (hangē ko 'ení, tuku ki ha taha ke ne kumi ki he tuliki fakatokelau-hihifo 'o e lokiakó). Mou alea'i 'a e founga 'e 'aonga ai ha kāpasa ki hono kumi 'o ha feitu'u.

Lau ‘a e 1 Nifai 16:9–10 pea fehu‘i ange:

- Na’e fakahinohino fēfē ‘e he ‘Eikí ‘a Līhai mo hono fāmīlī lolotonga ‘enau fononga ‘i he maomaonganoá?
- Na’e kehe fēfē ‘a e Liahoná mei he kāpasa fakaonopōnī?

Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e ngaahi veesi ‘i he saati ‘oku ‘oatu fakataha mo ‘ení, ‘o nau kumi ai ha ngaahi faikehekehe mahu‘inga ‘e tolu.

Fakamo‘oni Fakafolofolá	Kāpasa	Liahona
2 Nifai 5:12	Ko e kāpasá ‘oku ngaohi pē ia ‘e he tangatá.	“Ko e me‘a fuopotopotó, pe ko e me‘a fakahinohinó . . . na’e teuteu‘i ma‘a ‘eku tamaí ‘e he to‘ukupu ‘o e ‘Eikí” (2 Nifai 5:12).
1 Nifai 16:29–31	‘Oku tokoni ‘a e kāpasá kiate kinautolu ‘oku fonongá ke nau faka‘aonga‘i ha mape ke nau fononga ‘aki.	Na’e hanga ‘e he tohinima ‘i he Liahoná ‘o “fakahā kiate kimaautolu ‘a e ‘ilo ki he ngaahi hala ‘o e ‘Eikí; pea na’e tohi ia, pea toutou liliú ‘o fakatatau ki he tui mo e faivelenga na‘a mau fai ki ai” (1 Nifai 16:29).
1 Nifai 16:28; ‘Alamā 37:38–42	‘Oku ngāue ‘a e kāpasá ‘i hono tuku ha fo‘i hui kuo fakamakinito ke ne tētē pē ‘o fakatatau ki he ivi fakamakinito ‘o e māmaní.	Na’e ngāue ‘a e Liahoná “‘o fakatatau ki he ‘enau tui ki he ‘Otuá” (‘Alamā 37:40).

Fehu‘i ange: Ko e hā e me‘a kuo tuku mai ‘e he ‘Eikí ‘a ia te ne lava ‘o fakahinohino‘i ‘etau mo‘uí ‘i he ‘ahó ni? Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e ‘Alamā 37:44–45 ‘o nau kumi ai pe ko e hā e me‘a na’e fakatatau ‘e ‘Alamā ki he Liahoná. Fehu‘i ange: Te ke lava nai ke ma‘u mei fē ‘a e folofola ‘a Kalaisi? Fakamatala‘i ange ‘oku lava pē ke ma‘u ‘a e ngaahi folofola ‘a Kalaisi mei he ngaahi feitu‘u lahi, kau ai ‘a e folofolá (vakai, J. Lisiate Kalake, ‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1982, 16–20; pe *Tūhulú*, Sānuali 1983); kau palōfita mo‘uí (vakai, T&F 68:3–4); ngaahi tāpuaki fakapēteliaké (vakai, Tōmasi S. Monisoni, ‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1986, 81–83; pe *Tūhulú*, Sānuali 1987); pea mo e fanafana mai ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní ki hotau konisēnisí (vakai, Sipenisā W. Kimipolo, ‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1976, 114–17; pe *Tūhulú*, Fēpueli 1977).

Lau mei ha taha ‘o e ngaahi ma‘u‘anga tokoni kuo ‘oatu ‘i ‘olungá pe ko ha‘o faka‘aonga‘i ‘a e gaahi palakalafi hoko haké mei he lea na’e fai ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipoló:

“Na’e teuteu‘i makehe pē ‘a e me‘a fuopotopotó, pe ko e Liahoná—‘a ia ko hono faka‘uhinga‘i ko ha kāpasa—‘e he ‘Eikí ke fakahinohino ‘aki kia [Līhai] ‘a e hala na’e totonu ke ne fononga atu ai ‘i he toafá. ‘Ikai ‘oku mou takitaha fie ma‘u hono kotoa pē ha fa‘ahinga me‘a fuopotopoto pehē ko‘uhí ko ho‘omou fehālaaki pē pea ne fakahinohino atu ‘a e hala totonú mo hiki atu ai ha ngaahi fekau kiate kimoutolu? . . .

“ ‘Oku mou ma‘u kotoa pē. . . ia. Kuo ‘osi foaki mai ‘e he ‘Eikí ki he tamasi‘i, tangata, mo e tokotaha kotoa pē ha konisēnisí ‘a ia ‘okú ne fakahā kiate ia ‘a e taimi kotoa ‘oku kamata ke ne fou ai ‘i he hala ‘oku ‘ikai totonú. ‘Oku fakahā ma‘u pē kiate ia kapau ‘okú ne fakafanongo; ka ‘oku lava pē foki ke anga ‘e kakaí ia ‘i he fanongo ki he ngaahi pōpoakí ‘o ‘ikai ke nau tokanga kinautolu ki ai pea iku ai pē ki ha ‘ikai ke nau toe ongo‘i ia ‘ekinautolu.

“Kuo pau ke mou ‘ilo‘i ‘oku mou ma‘u ‘i homou sinó ‘a e me‘a hangē tofu pē ko e kāpasá, hangē ko e Liahoná. ‘Oku foaki ia ki he tamasi‘i pe ta‘ahine kotoa pē. Ko ‘ene ta‘u valu pē kuó ne ‘ilo‘i ‘a e lelei mei he koví ‘o kapau na’e ako‘i lelei ia ‘e he‘ene ongo mātu‘á. Kapau ‘e ‘ikai ke ne tokanga ia ki he Liahona ‘okú ne ma‘u ‘i hono sinó, ‘e faifai pē pea ‘e ‘ikai ke ne toe ue‘i ia. Ka ‘o kapau te tau manatu‘i ‘oku tau takitaha ma‘u kotoa pē ‘a e me‘a ko ia te ne tataki totonu iá, ‘e ‘ikai ke fou ‘etau ngaahi mo‘uí ‘i he hala ‘oku ‘ikai ke totonu pea ‘e ‘ikai ke hoko ha mamahi pea ‘e ‘ikai ke motu ha ngaahi kaufana pea ‘e ‘ikai tangi ‘a e ngaahi fāmīlī ke ma‘u ha me‘akai—‘o kapau pē te tau fakaongoongo ki he me‘a ‘oku fakahā mai ‘e he‘etau Liahoná, ‘a ia ‘oku tau ui ko e konisēnisí” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1976, 116–17; pe *Tūhulú*, Fēpueli 1977).

Fai ho‘o fakamo‘oní ki hono mahu‘inga ‘o e tokanga ki he ngaahi folofola ‘a Kalaisi

1 Nifai 16:17–32. ‘Oku ‘amanaki mai ‘a e ‘Eikí ke tau fai ma‘a tautolu pē ‘a e me‘a ko ia te tau lavá.

(miniti ‘e 20–25)

Kimu‘a pea toki fai e kalasí, hanga ‘o vahe‘i ki ha kau ako ‘e toko tolu ke nau takitaha ‘a e ngaahi fakatātā ko ia ‘oku ‘oatu ‘i laló. Kole ange ke nau lau fakalelei kinautolu pea nau fakakaukau‘i angé ha ngaahi founga ke veteki ‘aki e ngaahi me‘a ko ‘eni ‘oku hokó. ‘I he kalasí leva, hanga ‘o fekau ke nau lau pe fakamatala‘i ‘enau ngaahi fakatātaá mo ‘omai ‘enau ngaahi founga ke veteki ‘akí. ‘Oange ha taimi fe‘unga ki he kalasí ke nau alea‘i ai ‘a ‘enau ngaahi foungó pea mo ‘ohake mo ha‘anau ngaahi fokotu‘u ‘anautolu.

- Kuo toki uiui‘i ‘eni koe ke ke kau ‘i he kau palesitenisí ‘o e kōlomu ‘o e kau taula‘eikí. ‘Oku fiefia ‘a ho fāmīlī ‘i ho ngaahi fatongia fo‘ou, ka ‘oku kamata ‘eni ia ha ta‘efefiemālie ‘aki ‘i he‘enau ‘ilo ko ia ‘oku ‘i ai ho‘o ngaahi fakataha ‘a‘au ia ‘i he ngaahi pongipongi Sāpaté, he na’e fakafalala mai foki

ho fāmīlī kiate koe ke ke teuteu'ī ho ongo ki'ī tehinā pea 'ave kotoa ho fanga tokouā mo e tuofāfiné he me'alelé ki he lotú.

- Kuo ta'u lahi 'eni mo e fiefia 'a ho fāmīlī he fakakaekae 'i he taimi 'okú ke va'inga soka aí. Kuo 'i ai 'eni ha ngaahi fetongi ia 'i he taimi tēpilé 'o pau ai ke fai ha ngaahi va'inga 'i he 'aho Sāpaté. Pea 'i he taimi 'okú ke talanoa ai mo ho fāmīlī ki he me'á ni, 'oku nau ofo kinautolu 'i ho'o hoha'a ki ho'o va'inga he 'aho Sāpaté. 'Oku loto taha pē 'a e fāmīlī ia ke kei hokohoko atu 'a e ngaahi 'alu ko 'eni 'o mamata soká. 'Okú ke fakapapau'ī te ke tauhi e 'aho Sāpaté ka 'oku 'ikai te ke 'ilo'ī pe te ke tala fēfē 'eni ki ho fāmīlī.
- Ko ha ngaahi taimi faingata'a 'eni ki homou fāmīlī. 'Oku 'ikai ngata pē he ngāue ua 'a ho'o tamaí, ka kuopau ke ngāue foki mo ho'o fa'eé, ho ngaahi tokoua mo e tuofāfine lalahí, pea pehē foki kia koe. 'I ho'o 'alu atu ki ho'o ngāue 'a ia 'oku fai po'ulí, 'oku lele mai pē ha tokotaha faka'uli konā ia he maama kulokulá 'o tui'ī ho'o motokaá. 'Okú ke hao pē koe 'ikai te ke lavea, ka kuo ta'e'aonga ho'o kaá. Pea neongo na'e 'ikai ko hao fo'ui e fakatu'utāmaki ko 'ení, 'oku loto mamahi atu ho fāmīlī kotoa kiate koe he na'a nau fakafalala mai ki he kaá. Pea a'u ki ho'o tamaí 'okú ne 'ita mo ia.

Fakamatala'ī ange na'e fehangahangai pē foki 'a NĪfai mo e ngaahi faingata'a tatau lolotonga 'ene fononga mo hono fāmīlī 'i he toafá. Fehu'ī ange: Ko e hā 'e 'aonga ai ke 'ilo'ī 'a e founa na'e veteki 'aki 'e NĪfai 'a e ngaahi palōpalema 'a hono fāmīlī?

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 1 NĪfai 16:17–21 mo nau fekumi ki he palōpalema 'a NĪfai. Fakaafe'ī ha taha ke ne fakamatala fakanounou'ī e faingata'a'ia 'o NĪfai pea fakamatala'ī ia ki he kalasí. Fehu'ī ange: Ko e hā e me'a na'e mei lava ke fai 'e NĪfai? Hiki e ngaahi talí 'i he palakipoe pea mou alea'ī kinautolu.

Lau 'a e 1 NĪfai 16:22–32 mo kumi 'a e tali 'a NĪfai ki he palōpalemá. Fehu'ī ange:

- Ko e hā e me'a na'e fai 'e NĪfai kae 'ikai ke ne lāunga 'o hangē ko e toenga 'o hono fāmīlī? (vakai, v. 23).
- 'Oku tokoni fēfē 'a e ngāue mālohí mo hono fai 'o e me'a 'oku lele'ī ki hono veteki ho'o ngaahi palōpalemá?
- Ko e hā hono 'uhinga na'e 'alu ai 'a NĪfai ke ma'u ha tokoni mei he'ene tamaí? (vakai, v. 23–26).
- Ko e hā e me'a na'e fakahā 'e he 'Eikí kia Līhai ke fai? (vakai, v. 26).
- Na'e founa fēfē e ngāue 'a e Liahoná? (Vakai v. 27–29).
- Na'e founa fēfē hono veteki 'o e palopalema 'a e fāmīlī? (vakai, v. 30–32).
- Lau 'a 'Alamā 37:44–46. Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'ení, ko e kalasí 'o e hā 'a e Liahoná (Ko e hā na'á ne fakafongā'ī)?
- Ko e hā e me'a 'oku tau ako mei he taukei 'a NĪfai fekau'aki mo e ngaahi pole 'o e mo'uí?

Lau e fakamatala 'a 'Eletā Melioni D. Hengisi, ko e mēmipa 'o e kau Fitungofulú, 'i hono fakamatala'ī 'o e tohi 1 NĪfai 16:18–32 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (p. 16).

1 NĪfai 17. 'Oku tāpuaki'ī mo poupou'ī 'e he 'Otuá 'a kinautolu 'oku nau ako ke fakaongoongo ki he Laumalié pea nau faivelenga 'i hono tauhi 'o 'Ene ngaahi fekaú. (miniti 'e 40–50)

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau-loto ki hano fakamālohí'ī kinautolu ke 'alu 'i ha fononga lōloa mo toe vela foki mo honau fāmīlī. 'Oku fakafonu ha kakai 'e toko hiva 'i ha ki'ī kā si'isi'ī. 'Oku maumau 'a e 'ea fakamokomokó, pea ko e ngaahi matapā sio'ata 'e tolu 'oku 'ikai lava ia 'o tukuhiho. 'Oku 'i ai foki mo ha ki'ī pēpē valevale fo'ou 'i he loto kaá, pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha'o me'akai pe pa'anga. Alea'ī 'a e ngaahi fehu'ī ko 'ení:

- 'Okú ke pehē 'e tokamālie fēfē 'a e me'a kotoa ki he toko taha takitaha?
- Ko e hā ha ngaahi me'a 'e ngali hoko ai ha fakakikihi?
- Ko e hā ha me'a na'á ke mei malava 'e koe 'o fai ke lelei ange ai 'a e tu'unga 'o e me'a 'oku lolotonga hokó?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 1 NĪfai 17:1–6. Fai ha ní'ihī pe kotoa 'o e ngaahi fehu'ī ko 'ení:

- Ko e hā hono lōloa 'o e fononga 'a e fāmīlī 'o Līhai 'i he toafá? (Ta'u 'e valu; vakai, v. 4.)
- 'Okú ke pehē ko e hā ha ní'ihī 'o honau ngaahi faingata'a'ia? (Ko e muitolotolo 'o 'Alepeá ko ha feitu'u 'oku vela pea toe toafa. Na'e faingata'a ke ma'u ha me'akai. Na'e 'ikai ke melino ma'u ai pē 'a e fāmīlī. Na'e fanau'ī mai 'a e fānaú lolotonga 'o 'enau fonongá.)
- Na'e fēfē hono tāpuaki'ī kinautolu 'e he 'Eikí lolotonga 'enau fonongá?
- 'E founa fēfē ha'o fakafekau'aki 'a e lēsoni 'i he veesi 3 ki he me'a kuó ke ako 'i ho'o mo'uí?

Vahevahe fakakulupu 'a e kalasí, pea fakaafe'ī kinautolu ke nau fakakaukau-loto ki he ngaahi tu'unga ko 'ení: Ko ha toko taha 'alu vavā koe kuo 'osi fakapolokalama'ī ke ke fetaulakí mo ha vaka 'oku 'i ai e ngaahi nāunaú 'i ha feitu'u pau 'i he māhiná. Ka koe'uhī ko ha ngaahi palōpalema fakamakēnika, na'e pau ai ke tō ho vaká 'ou 'i ha kilomita nai 'e 300 mei he feitu'u na'e totonu ke fai ki ai 'a e fetaulakí. Kuo maumau ha kongā lahi ho'o ngaahi me'a ngāué. Ko e founa pē ke fai ai e mo'uí ko e fononga 'i he kilomita ko ia 'e 300 ki he vaka 'oku 'i ai e ngaahi nāunaú. 'E lava ke ke 'ave pē 'a e me'a 'oku fu'u fie ma'u tahá.

'Oange ki he toko taha kotoa ha tatau 'o e saati 'oku 'oatú. Fakaafe'ī kinautolu ke nau fakahokohoko e ngaahi 'ū me'á 'o fakatatau ki honau mahu'inga ki he fonongá. Fekau ke nau fokotu'u 'a e fika 1 'i he tafa'aki 'o e me'a 'oku mahu'inga tahá, pea fika 2 'i he me'a mahu'inga hono hokó pea hokohoko atu ai pē 'o a'u ki he fika 15. Fekau ke tomu'a fai 'enau fakahokohokó fakatāutaha pea toki fai fakakulupu. 'Oange kiate kinautolu ha miniti 'e 15 ke fai ai 'enau ngaahi filí.

Fili Fakatāutahá	Fili Fakakulupú	
		Puha masi
		Me'akai taufua

	Me'akai taufua
	Konga maea nailoni
	Konga tupenu lā
	Me'a fakamāfana
	Me'afana 'e ua
	Puha hu'akau efuefu
	Tangikē 'osikena kilokalami 'e 50 'e ua
	Mape 'o e māhinā
	Vaka fakahaofi mo'ui
	Kāpasa fakamakinito
	Sioki vai 'e nima
	'One faka'ilonga
	Nāunau fakahaofi mo'ui mo ha ngaahi me'a-huhu
	Lētió fetu'utaki sola (ivi mei he la'aá)

I he faka'osinga 'o e fo'i ngāue, pea fehu'i ange:

- I he taimi na'a mou ngāue fakakulupu ai ki hono fai 'o e fakahokohokó, na'e 'i ai ha taha na'e taki? Ko hai?
- Na'e 'i ai ha ní'hi na'a nau kau ange 'i he ngāue 'i ha ní'hi kehe? I he ngaahi founga fē?
- Ko e hā e me'a na'á ne faka'ai'ai e kulupú ke ikuná?
- Ko e hā e ngaahi 'ulungāanga na'á ne tokoni'i e kulupú ke ikuná?
- Na'e founga fēfē 'a e tokoni 'a e fealea'aki fakakulupú ke mahino kiate koe ha fa'ahinga fehālaaki 'i ho'o fakakauaú?
- Ko e hā e ngaahi 'ulungāanga na'á ne fakatupu e ta'emāú?
- Ko e hā e me'a 'okú ke malava ke ako fekau'aki mo koe 'i ho'o ngāue ko ia mo e kulupú ke veteki ha palōpalema faingata'a?

Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e 1 Nifai 17:7–18, mo alea'i e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā hono 'uhinga na'e fekau ai 'e he 'Eikí 'a Nifai ke 'alu ki he mo'ungá?
- Hili e 'alu 'a Nifai ki he mo'ungá, ko e hā e me'a na'e fekau 'e he 'Eikí ke ne fakahokó?
- 'E fēfē ha'o tali kapau na'e fekau'i koe ke fo'u ha vaka fe'unga ke 'ave ai ho fāmilí 'i he 'ōsení?
- Na'e founga fēfē e tali 'a Nifai ki he fekau?
- Ko e hā e 'uluaki palōpalema ne fehanga hangai mo Nifai 'i he'ene fo'u 'o e vaká?
- Ko e hā e me 'a na'e fai 'e Nifai ke veteki 'aki e palōpalemá?
- Na'e founga fēfē hono tokoni'i ia 'e he 'Eikí?

- Ko e hā na'e fu'u loto-mamahi ai 'a Leimana mo Lēmiuela 'i he taimi na'e mahino ai kiate kinaua 'oku palani 'a Nifai ke ne fo'u ha vaka pea ke mavahe mei he fonua ko Mahú?

Lau 'a e 1 Nifai 17:19–22 mo lisi 'i he palakipoé 'a e ngaahi fakamatala hala kotoa na'e fai 'e he ongo ta'okete 'o Nifai 'i he ngaahi veesi ko 'ení. Fehu'i ange:

- Kuó ke 'osi fakahoko nai ha ngaahi fakamatala kovi kau ki ha tokotaha kehe?
- Te tau malava fēfē ke faka'ehi'ehi mei heni?
- Lau 'a e Sēmisi 1:19. 'Oku fekau'aki fēfē e fale'i 'a Sēmisi mo ia 'oku tau lau 'ia 1 Nifai?

Fekau ke nau lau fakavave pē 'a e 1 Nifai 17:23–34 ke kumi ki he me'a fakahisitōlia na'e fakamatala'i 'e Nifai ki hono ongo ta'oketé. Fehu'i ange:

- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e toe fakamatala ai 'a Nifai ki he fononga mai ko ia 'a 'Isileli mei 'Isipité?
- 'Oku fakatupulaki fēfē ho'o falala ki he 'Eikí 'e he fononga na'e fai 'e he kau 'Isilelí?

Fehu'i ki he kau akó pe 'oku nau pehē 'oku 'ofa mo faka'apa'apa'i 'e he 'Eikí ha ní'hi 'o laka hake 'i ha ní'hi. Fekau ki ha taha ke ne lau 'a e 1 Nifai 17:35 ke ma'u mei ai e talí. Fehu'i ange: 'E founga fēfē ha hōifua 'a e 'Eikí ki ha taha?

Fekau ke nau lau fakavave pē 'a e 1 Nifai 17:36–44 'o kumi ki he 'uhinga na'e fakamovetevete'i mo faka'auha ai 'a 'Isilelí. Fehu'i ange: Na'e faitatau fēfē 'a Leimana mo Lēmiuela pea mo e kakai na'e 'i Selūsalemá?

Ki mu'a pea toki fai e kalasí, teuteu'i ha letiō ke 'oua 'e ongo mai ai ha me'a kae 'u'ulu pē. Fakamo'ui hake pea lau 'a e 1 Nifai 17:45. Mio'i 'a e letiō ki ha siteisini 'oku ongo lelei. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- 'Oku tatau fēfē 'a e 'u'ulu ta'e ongo lelei 'a e letiō mo e 'ikai lava ke mahino ki he ní'hi 'a e ngaahi me'a 'a e 'Eikí?
- Ko e hā 'oku fai 'e he kau angahalá ke nau ongonoa ai ki he Laumālie?
- 'Oku founga fēfē e fekau'aki 'a e mālohi 'o ha tangata ke ne ongo'i 'a e Laumālie mo ha letiō 'oku tonu 'ene tu'ú?
- Ko e hā e kaunga 'a e mama'ó ki he ongo lelei 'a e letiō? (Kuopau ke 'i loto 'a e letiō 'i he mālohi 'o e misini 'okú ne fe'ave'aki 'a e iví kae lava ke ongo lelei 'a e letiō.)
- 'Oku tatau fēfē ia mo e lotú pea mo e ma'u fakahaá?
- Ko e hā e ngāue 'a e maká pe ko ha palaki faka'uhila ki he ongo lelei ko ia 'a ha letiō? ('E 'ikai ngāue ha letiō 'o ka 'oku 'ikai ha ma'u'anga ivi faka'uhila.)
- 'Oku tatau fēfē ia mo e lotú mo e fakahaá?

Lau 'a e 1 Nifai 17:45–55 ke kumi ki ha me'a na'e hoko 'a ia na'e tatau mo e 'u'ulu 'a ha letiō.

- 'Oku tatau fēfē e 'u'ulu 'a ha letiō mo e 'ikai ke lava 'e Leimana mo Lēmiuela 'o 'ai ke na fanongo ki he finangalo 'o e 'Eikí?
- Ko e hā kuó na fai ke na hē ai mei he ongo 'oku totonú?
- 'Oku folofola fēfē mai 'a e 'Eikí kiate kitautolu 'i he 'ahó ní?

- Te tau lava fēfē ke faka'ehi'ehi mei he "'ikai ke tau kei lava ke ongo'í"? (v. 45).

Fakaafe'i e kau akó ke nau kumi e fo'i lea ko e "fanongo" 'i ho'omou lau ko ia 'a e ngaahi fakamatala 'a 'Eletā Poiti K. Pēká 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"'I he efiafi 'e taha he fa'ahita'u māfaná 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí, na'e fononga atu ai 'a Sione Pālou, ko ha tangata na'e maheni mo natula, 'i ha paaka na'e lata ai e kakaí. Na'á ne onгона makehe mei he longoa'a 'a e koló ha hiva 'a ha ki'i fo'i manupuna.

"Na'á ne tu'u 'o fakafanongo! Na'e 'ikai foki fanongo ki ai 'a kinautolu ia na'e 'i aí. Na'á ne sio takai. Ka na'e 'ikai pē ha taha ia te ne fakatokanga'i.

"Na'á ne hoha'a foki ko e 'ikai ke fakatokanga'i 'e he toko taha kotoa ha me'a faka'ofó'ofa pēhē.

"Na'á ne to'o hake ha sēniti mei hono kató 'o vilohi ki 'olunga. Na'á ne tō ki lalo 'o pakihī ka na'e 'ikai ke le'o lahi ange hono ongó 'i he fo'i hiva 'a e ki'i fo'i manupuná. Na'e tafoki kotoa mai 'a e kakaí; he na'a nau fanongo ki ai!

"'Oku faingata'a ke fakafaikehekehe'i e hiva 'a e ki'i fo'i manupuná mei he ngaahi ongo 'o e fe'alu'aki 'a e koló. Ka 'oku malava pē ke ke fanongo ki ai. Te ke ongo'í lelei ia kapau te ke ako'í koe ke ke fakafanongo ki ai.

"Ko e taha foki 'o homa ngaahi fohá 'okú ne sai'ia ma'u pē 'i he letioó. 'I he'ene kei sí'í, ko 'ene me'a'ofa kilisimasí ko ha ki'i letiō ma'ama'a 'i he kalasi 'a e kau ngāue langá.

"'I he'ene faka'au ke fu'u lahí, pea fakataha mo 'emau malava ke fakataú, na'á ne ma'u leva ha letiō 'oku toe lelei angé.

"Ne tā tu'o lahi ha ngaahi taimi 'i he ngaahi ta'u kuohilí, mo ki muí ni mai pē, ha'ama tangutu hifo ka ne talanoa mo ha toko taha kehe 'oku 'i ha feitu'u mama'o 'o e māmaní.

"Na'á ku malava ke fanongo ki ha 'u'ulu mo e longoa'a peá u ongo'í ha fo'i lea 'e taha pe ua, pe 'i ko 'eku fanongo ki ha ngaahi le'o kehekehe 'i he taimi pē taha.

"Ka na'e kei mahino pē ia ki ai, he kuo 'osi ako'í ia ke ne lava 'o fakafaikehekehe'i e hū mai 'a e ngaahi ongo kehé.

"'Oku faingata'a ke fakafaikehekehe'i mei he hoha'a tu'u 'o e mo'uí 'a e ki'i le'o sí'í 'o e laumālié. Kapau he 'ikai ke ke fakatonutonu koe ke ke ongo'í ia, he 'ikai te ke 'ilo'í 'e koe.

"'Oku ha'u 'a e ngaahi tali ki he ngaahi lotú 'i ha founa 'oku fakalongolongo. 'Oku fakamatala'i 'e he ngaahi folofolá 'a e le'o 'o e laumālié ko ha kihí'í le'o sí'í.

"Kapau te ke fu'u feinga mālohi, te ke lava pē ke ongo'í e ki'i le'o ko iá" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1979, 27–28; pe Tūhulú, Sānuāli 1980, palakalafi 5–17).

"Ko e ki'i le'o fakalaumālie ko iá 'oku fakalongolongo mo 'ikai fa'a toe liliu, pea 'oku malava pē ke mole. 'Oku faingofua 'aupito ke te talangata'a ki he le'o ko iá. 'Oku fa'a fie ma'u ha loto lahi mo'oni ke te muimui ai ki ai. Ko ha faka'ilonga mahinongofua 'aupito ia ki he Kāingalotu 'o e Siasí." ('i he Conference Report, Konifelenisi Faka'elia 'a Sitokiholomi Suetení, 1974, 20).

Fakamo'oni kuopau ke tau ako ke fakafanongo mo ongo'í 'a e Laumālié.

1 NĪfai 19:7–10. 'Oku molomoloki 'e he kakaí 'a e 'Eikí 'i honau lalo va'é 'i he taimi 'oku 'ikai ke nau tali ai 'a 'Ene ngaahi fale'i 'oku 'omi 'o fakafou mai 'i He'ene kau palōfitá pe folofolá. (miniti 'e 20–25)

Fehu'í ki he kau akó: Ko e hā e me'a 'oku mou pēhē 'oku toputapu taha 'i ho'omou mo'uí? Hiki e ngaahi talí ki he palakipoé (mahalo 'e kau ki heni e fāmili, fa'éé, siasi, fuká, anga ma'á, 'enau fakamo'oni kia Sīsū Kalaisí, 'ilo'í ko ia 'oku 'i ai 'enau Tamai Hēvani 'oku 'ofa 'iate kinautolu). Lave ki ha ni'ihī 'o 'enau ngaahi talí pea fehu'í ange: 'Oku fēfē ho'o ongó 'i he taimi 'oku tukunoa'i, taukae'i, pe fakasi'isi'ia ai 'e he kakaí 'a e ngaahi me'á ni?

Lau 'a e 1 NĪfai 19:7 pea fehu'í ange:

- 'Oku 'uhinga ki he hā 'a e "ta'etokanga" ki ha me'á? (Ko e 'ikai ke fakamahu'inga'i ha me'a)
- 'Oku malava fēfē ke "molomoloki" 'e ha taha 'i hono lalo va'é 'a e Fakamo'uí?
- 'Oku 'uhinga ki he hā 'a e "tokanga"? (Ke fanongo mo talangofua.)

'I hono fakalea 'e tahá, 'oku pēhē 'e NĪfai kapau 'e 'ikai ke tau fanongo mo talangofua ki he fale'í 'a e 'Eikí, 'oku tau molomoloki 'a e 'Otuá 'i hotau lalo va'é. Fehu'í ange:

- Na'e founa fēfē hono tukunoa'i 'e kinautolu na'e mo'ui 'i he kuohilí e fale'í 'a e 'Eikí?
- Lau 'a e 1 NĪfai 19:8–9. Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'ení, na'e anga fēfē 'a e "ta'e tokanga" 'a kinautolu 'i he taimi 'o e ngāue fakafaifekau 'a Sīsū Kalaisí kiate Iá?

Fekau ki ha taha ke ne lau 'a Hilamani 12:2–6, pea fai ha ni'ihī 'o e ngaahi fehu'í ko 'ení:

- Fakatatau ki he fakatokanga fakapalōfita ko 'ení, ko e hā e me'a te ne taki atu e kakaí ke nau "molomoloki hifo 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'i honau lalo va'é"?
- Ko e hā hono 'uhinga pea mo e founa 'oku ta'e tokanga ai 'a e kakaí 'o e 'aho ní e ngaahi fale'í 'a e 'Eikí?
- 'E lava fēfē ke ta fakapapau'í 'oku 'ikai ke ta ta'e tokanga ki He'ene fale'í?

Lau 'a e fakamatala ko 'eni meia 'Eletā Pulusi R. Makongikií:

“Oku tau lea ‘i he loto fifili mo manavahē, pea ‘oku totonu pē ke pehē, fekau‘aki mo e fo‘i mo‘oni ko ia na‘e ‘ikai ke tali ‘e he kakai Siú ‘a honau ‘Otuá, lolotonga ko iá na‘a nau ma‘u ‘a e ngaahi folofolá, ngaahi maná, mo e ngaahi fu‘u ngāue lalahí, pea na‘a nau fai ‘eni ‘i ha founda fakaehaua mo ha taumu‘a pau ke fakahoko ‘a ‘ene pekia ‘i he nima ‘o e kau Lomá. Ka neongo ia, ‘oku fie ma‘u ke tau vakai ‘aki ki ai ‘i he ma‘a mo e totonu ‘a e anga mo e founda na‘e ‘ikai ke tali ai iá mo fehu‘i pe ‘e fakahoko nai kiate ia ha me‘a tatau ‘i he ‘ahó ni. Hangē ko e lea na‘e fai ‘e Sēkopé, ko e kau Siú pē, ‘i he ngaahi pule‘anga kotoa na‘e ‘i ai ‘i he kuonga ko iá, na‘a nau kalusefai iá, hili ‘enau mamata tonu ki he ngaahi mana na‘a ne fakahokó, mo mahino kiate kinautolu ‘a e ngaahi ngāue fakafakofa na‘á ne fai. (1 Nifai. 19:7–9.) Ka ne mei fakasitu‘a‘i nai ia ‘e ha ni‘ihi ‘o e kakaí, pea ‘e founda mo anga fēfē hano ta‘e tali ‘e he tangatá ha fu‘u me‘a mahu‘inga pehē ‘o hangē ko e ngāue fakafaipekau ‘a ha ‘Otuá ‘i honau lotolotonga?” (*The Promised Messiah*, 494–95).

1 Nifai 19:8–17; 22:3–8. Na‘e tautea‘i mo fakamoveteve‘i ‘a kakai Siú koe‘uhi ko e ‘ikai ke nau tali ‘a Sisū Kalaisí. ‘Oku tokolahi ‘a e kakai Siu ‘oku nau kei hē pē mei he mo‘oni ka ‘e toki tñaki fakataha mai kinautolu ‘i he taimi te nau tali ai ‘a e Fakamo‘ui.
(miniti ‘e 20– 30)

Hiki ‘a e ngaahi sētesi ko ‘eni ki he palakipoé:

‘Oua te ke lele ‘i he halá!

‘Oua te ke va‘inga ‘aki ‘a e afí!

‘Oua te ke ‘ave ha lole mei ha taha ‘oku ‘ikai te mo maheni!

Fehu‘i:

- Ko e fē ha feitu‘u kuó ke fanongo ai ‘i he ngaahi me‘a ni ki mu‘a?
- Ko e hā hono ‘uhinga ka fai ai ‘e ha taha ha ngaahi fakatokanga pehē?
- Ko e hā hono fakatu‘utāmaki ‘o hono tukunoa‘i ‘o e ngaahi fakatokanga ko ‘eni?
- Kapau na‘á ke fakatokanga ki ho kaume‘á peá ne tukunoa‘i ho‘o fakatokangá, ‘e fēfē ha‘o ongo‘i kapau na‘e ‘i ai ha me‘a kovi ne hoko ki ho kaume‘á?
- Te ke feinga nai ke tokoni ki ho kaume‘á? Ko e hā hono ‘uhingá?

Fakamatala‘i ange ‘oku fakatokanga mai ‘a e kau palōfitá kiate kitautolu ‘o kau ki he ngaahi nunu‘a kovi ‘o e ngaahi ngāue fakatu‘utāmaki mo faiangahalá. ‘Oku ‘ikai te nau fiefia ‘i he mamahi mo e faingata‘a‘ia ‘oku tau fehanga hangai mo ia ‘i he taimi ‘oku tau tukunoa‘i ai kinautolú. Ka ‘oku nau kei hoko atu ‘i he ‘ofa mo e feinga ke taki atu kitautolu ki he malú mo e nongá. Fakalotolahi‘i e kau akó ke tauhi e ngaahi mo‘oni ko

‘eni ‘i he‘enau fakakaukaú ‘i he‘enau ako ko ia ki hono fakamoveteve‘i ‘o e kakai Siú.

Fekau ke nau lau ‘a e palakalafi hono ua ‘o e peesi ‘uluaki ‘o e Tohi ‘a Molomoná, pea fehu‘i ange:

- Ko hai ‘a e kau Senitailé ‘i he Tohi ‘a Molomoná?
- ‘Oku fēfē ‘a e ongo ‘a e ‘Eikí ki he kau Siú mo e Senitailé?
- Ko e hā ha ngaahi me‘a mahu‘inga ‘oku lava ke ke fakakaukau ki ai kuo fai ‘e he ‘Eikí ma‘á e kau Siú mo e Senitailé?
- Ko e hā e me‘a na‘á ne fakatupu ‘a e pehē ‘e kinautolu na‘e mo‘ui ‘i he taimi ‘o e ngāue fakafaipekau ‘a e ‘Eikí “ko e me‘a noa pē “Iá”?” (1 Nifai 19:9).
- Na‘e founda fēfē ‘enau fakafeangai kiate Iá?
- Ko e hā hono ‘uhinga na‘e fiemālie ai pē ‘a e ‘Eikí ke fakavaivai‘i Ia kiate kinautolú?

Lau ‘a e 1 Nifai 19:10–12 mo kumi e ngaahi kikite ‘oku hiki ‘i he ngaahi veesi ko ‘eni, pea alea‘i e founda ‘o honau fakahokó. Lau ‘a e 2 Nifai 10:3–6; 25:12–15 mo kumi ki he me‘a na‘á ne taki e kakaí ke nau luma‘i mo kalusefai ‘a e ‘Eikí. Lau ‘a e 1 Nifai 19:13–14 pea fehu‘i ange:

- Ko e hā e me‘a ‘e hoko ki he kau Siu na‘e ‘i Selūsalema lolotonga hono kalusefai ‘o Sisū Kalaisí? Ko e hā hono ‘uhingá? (vakai, v. 13).
- Na‘e tautea‘i nai ‘e he ‘Otuá ‘a e hako ‘o e kau Siu na‘e ‘i Selūsalemá ko hono kalusefai ‘o Sisū Kalaisí? (‘Ikai; vakai, Tefito ‘e Tui 1:2.)
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘e ‘auhē ai ‘a e kau Siú ‘i he kakanó ‘i ha ngaahi senituli lahi, pea mala‘ia,“ pea hoko ko ha faka‘ise‘isa‘anga mo ha manukia‘anga, . . . pea fehi‘anekina ‘i he pule‘anga kotoa pē”?” (Koe‘uhi ko e kei hokohoko atu ‘o ‘enau fakasitu‘a‘i ‘a Sisū Kalaisi mo ‘Ene ongoongolelei; vakai, v. 14. Fakamamafa‘i ange ‘oku ‘ikai ‘aupito faka‘ai‘ai pe fakatonuhia‘i ‘e he folofolá ‘a e fakatanga mo e fehi‘a ‘a e kakai kehé ki he kau Siú.)

Lau ‘a e 1 Nifai 22:5, pea toe lau mo alea‘i e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā Pulusi R. Makongikií:

“Ko e hā na‘e fakamoveteve‘i ai ‘a ‘Isilelí? ‘Oku mahino ‘aupito ‘a e talí; ‘oku ma‘ama‘a; ‘o ‘ikai ha toe veiveiua. Na‘e fakamovete‘i ‘a ‘etau fanga kui ko e kau ‘Isilelí koe‘uhi ko e ‘ikai ke nau tali ‘a e ongoongolelei, ‘uli‘i e lakanga fakataula‘eikí, si‘aki ‘a e Siasí, pea mavahe mei he pule‘angá. Na‘e fakamoveteve‘i kinautolu koe‘uhi he na‘a nau tafoki mei he ‘Eikí, ‘o hū ki he ngaahi ‘Otuá loi, pea mo ‘a‘eva ‘i he ngaahi hala ‘o e ngaahi pule‘anga hīteni. Na‘e fakamoveteve‘i kinautolu koe‘uhi ko ‘enau tukuanga ‘a e fuakava mo ‘Ēpalahamé, molomoloki ‘i honau lalo va‘é ‘a e ngaahi ouau toputapú, mo si‘aki e ‘Eiki ko Sihová, ‘a ia ko e ‘Eiki ko Sisuú, ‘a ia na‘e fakamo‘oni‘i ‘e hono kotoa ‘o e kau palōfitá. Na‘e fakamoveteve‘i ‘a ‘Isileli koe‘uhi ko ‘enau hē mei he

mo'oni. Na'e fakamovete'i kinautolu 'e he 'Eikí 'i he ngaahi pule'anga hĭteni kotoa 'o e māmani 'i Hono houhaú pea koe'uhi ko 'enau faiangahalá mo e angatu'ú." (A New Witness for the Articles of Faith [1985], 515).

- Lau 'a e 1 NĪfai 19:15–16. Ko e hā e tu'unga 'e tĕnaki fakataha ai 'e he 'Eikí 'a 'Isilelí? (Ko e taimi pē te nau fakatomala ai pea tafoki ki honau 'Otuá, 'e tĕnaki leva kinautolu 'e he 'Eikí.)
- Lau 'a e 1 NĪfai 22:6–9. Ko e hā e fatongia 'o e kau Senitailé 'i hono fakafoki mai 'o e kau 'Isilelí ki he 'Eikí?

 1 NĪfai 19:23–24 (Potu Folofola Ako Ma'ulotó, 1 NĪfai 19:23). 'Oku totonu ke tau fakatatau 'a e folofolá kiate kitautolu ke 'aonga ia pea tau poto ai. (miniti 'e 20–25)

Fehu'í ki he kau akó pe kuo nau fanongo 'i he palōfitá kuó ne fai ha lea 'i ha konifelenisi ta'e te ne lave ai ki he folofolá pe ko ha ngaahi fakamatala mei ha kau palōfita kehe. Fehu'í: 'Oku mou pehē ko e hā 'okú ne fai pehē aí? Fekau ke nau lau 'a e 1 NĪfai 19:23–24. Fehu'í ange: Ko e hā hono 'uhinga 'oku fakamoleki ai 'e he kau palōfitá ha taimi lahi 'i hono lau mo malanga mei he ngaahi folofolá?

Tohi'í 'a e fo'í lea ko e "fakatatau" 'i he palakipoé pea mo e faka'uhinga ko 'enĭ: "Ke fakafehoanaki; ke fakafofonga'í ko ha fakafōtunga pe tatau" (Noah Webster, *An American Dictionary of the English Language* [1828]). Kole ki he kau akó ke nau lisi e ngaahi lelei 'o hono fakahoa 'o e ngaahi fakamatala fakafolofolá ki he'enau ngaahi mo'uí.

Hiki 'a e saati 'oku 'oatú ki he palakipoé, pea tukuange 'a e kōlomu "Uhingá" ke ava. Alea'í fakakalasi e ngaahi kupu'í leá, pea hiki e ngaahi tali 'a e kau akó fekau'aki mo 'enau ngaahi 'uhingá pea mo hono ngāue'aki fakaeonopōnĭ 'i he kōlomu "Uhingá" (ko e ngaahi fo'í lea 'oku faka'ilonga'í atú ke ke ngāue'aki ia ki ho'o fakamo'oni fakafolofolá. Ko e hono taumu'a 'o e ki'í ngāue ko 'enĭ 'oku 'ikai ko hono 'oatu ha ngaahi tali pau ka ke tokoni ki he kau akó ke nau 'ilo'í kuo nau 'osi lava 'e kinautolu 'o "fakatatau" e ngaahi lea mo e ngaahi kupu'í lea 'a 'Īsaiá kiate kinautolu.)

Fakamo'oni Fakafolofolá	Kupu'í leá	'Uhingá
1 NĪfai 20:1	"ngaahi vai 'o Siutá"	(vai 'o e papitaiso)
1 NĪfai 20:4	"Ko e uoua ukamea 'a ho kiá"	('Okú ke kia kekeva pe hikisia)
1 NĪfai 20:10	"afi 'o e mamahi"	(ngaahi sivi pe ngaahi 'ahí'ahi)
1 NĪfai 20:14, 20	"Pāpilone"	(ko e māmani, faiangahalá)

1 NĪfai 20:18	"tatau ho'o mā'o-ni'oni mo e ngaahi peau 'o e tahí"	(hokohoko atu pe mā'oni'oni ta'engata)
1 NĪfai 21:1	"ko e kau tauhi 'o hoku kakaí"	(kau takí)
1 NĪfai 21:1	"kui uiui'í au mei he manavá"	(tomu'a fakanofu au 'i he maama fakalaumalié)
1 NĪfai 21:6	"maama ki he kau Senitailé"	(sĭpinga ki he kau Senitailé)

Tokoni'í e kau akó ke mahino kiate kinautolu kuopau ke tau fakatatau, pe faka'aonga'í e folofolá kiate kitautolu.

Fekau ki ha taha ke ne lau 'a e fakamatala ko 'eni 'a 'Eletā Kālosi E. 'Eisĭ 'a ia na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e Kau Fitungofulú:

"Kuo tā tu'o fiha nai e fanongo 'a e mātu'á ki ha foha pe 'ofefine 'oku lāunga, ' 'Oua te tau lau 'e kitautolu 'a e folofolá. 'Oku nau fekau'aki pē kinautolu mo e kakai 'o e kuohilĭ pea 'oku ta'eoli foki.' Ko e taimi 'oku ongona ai ha fa'ahinga lāunga pehē ni, 'oku mahino mai mahalo ne 'ikai malava 'e he mātu'á ke fai e me'a na'e fakahoko 'e NĪfai. Na'á ne pehē: 'Na'á ku fakatatau 'a e ngaahi folofola kotoa pē kiate kinautolu, koe'uhi ke 'aonga ia pea tau ako ai' (1 NĪfai 19:23)" (*Family Pecan Trees: Planting a Legacy of Faith at Home* [1992], 39).

Fakaafe'í e kau akó ke nau faka'ilonga'í e taimi kotoa pē 'oku 'asi ai 'a e fo'í lea ko e koe'uhi 'i he 1 NĪfai 19:22–24. Fakamatala'í ange ko e hoko atu ko ia 'i he fo'í lea koe'uhĭ, na'e fakahā ai 'e NĪfai 'a e me'a na'á ne fai mo hono 'uhinga na'á ne fai aí. Lisi 'a e ngaahi kupu'í lea 'oku nau fakamatala'í e 'uhinga na'e lau ai 'a NĪfai meia 'Īsaiá, pea alea'í ia mo e kalasĭ.

- "Koe'uhi ke nau 'ilo ki he ngaahi ngāue 'a e 'Eikí 'i he ngaahi fonua kehe 'i he kakai 'i mu'a atú" (v. 22).
- "Koe'uhi ke u fakaloto'í 'apē 'a kinautolu 'o lahi ange ke nau tui ki he 'Eikí, ko honau Huhu'í" (v. 23).
- "Koe'uhi ke 'aonga ia pea mau poto ai" (v. 23).
- "Koe'uhi ke mou lava ke ma'ú ha 'amanaki lelei 'o hangē ko homou kāinga, 'a ia kuo motuhi 'a kimoutolu mei aí" (v. 24).

Fehu'í ange: Ko e fē 'i he ngaahi fakamatala ko 'enĭ 'okú ne fakamatala'í 'a e taumu'a 'o e Tohi 'a Molomoná? Fakafehoanaki e fakamatalá mo e palakalafi hono ua 'o e 'ulu'í peesi 'o e Tohi 'a Molomoná. Fakamo'oni 'oku fe'unga mālie hono ngāue'aki 'e NĪfai 'o 'Īsaiá mo e taumu'a 'oku 'omi 'i henĭ:

“‘A ia na’e fai ke fakahā ki he toenga ‘o e fale ‘o ‘Isilelí ‘a e ngaahi me’a lalahi na’e fai ‘e he ‘Eikí ma’a ‘enau ngaahi tamaí, pea ke nau ‘ilo’i ‘a e ngaahi fuakava ‘a e ‘Eikí, —Pea ke fakamahino foki ki he Siú mo e Senitailé ko Sisū ko e KALAIŚ, ko e ‘OTUA TA’ENGATA, ‘a ia ‘oku ne fakahā ia ki he ngaahi pule’anga kotoa pē” (‘ulu’i pēśi).

Fakamoleki ha taimi ke mou toe sio ai ki he Potu Folofola Ako Ma’ulotó (1 Nifai 19:23) ke tokoni ke manatu’i ‘e he kau akó. Fekau ke nau faka’ilonga’i e vēsí ‘i he’enau folofolá.

1 Nifai 20–21. Lolotonga ‘oku mavahe ‘a ‘Isileli mei he ngaahi fuakava mo e ‘Eikí, ‘e tautea’i pea fakamovetevete’i ia. Ko ‘ene manatu’i pē ‘ene ngaahi fuakavá, ‘e toe tǎnaki fakataha mo fakafoki mai ia ‘i he mālohi lahi. (miniti ‘e 40–50)

Fakahā ki he kau akó ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku ngāue’aki ai ‘e he kau palōfita ‘o e fuakava motu’á e ngaahi lea ‘o e aleapau fakalá pe talitē ke talanoa fekau’aki mo e ngaahi fuakava toputapú. ‘E lava pē ke fakafehoanaki ‘a e fakamatala ‘i he 1 Nifai 20–21 ki hano faka’ilo ‘o ‘Isileli ki hono maumau’i ‘o ‘ene ngaahi fuakava mo e ‘Eikí. Hiki he palakipoé ‘a e ngaahi fakamatala to’oto’o me’a lalahi ko ‘eni ‘o e 1 Nifai 20, ‘a ia ‘oku muimui pau ki he sīpinga ‘o e aleapau ‘i he vaha’a ‘o e ‘Eikí mo ‘Isileli.

Ko e Aleapau

1. *Talateú* (1 Nifai 20:1–2). Fakafanongo, ‘e ‘Isileli, ki he ‘Eikí.
2. *Fakamā’opo’opo Fakahisitōliá* (1 Nifai 20:3–8). Na’e tomu’a fakahā pē ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi palōpalema ‘oku lolotonga hoko ‘i ‘Isilelí.
3. *Ngaahi Tu’unga ‘o e Aleapau* (1 Nifai 20:9–11, 14–15). ‘Oku palōmesi ‘e he ‘Eikí te ne fakatoloi ‘Ene houhaú mo fakahaofi ‘a ‘Isileli mei Pāpilonē.
4. *Kau Fakamo’oni* (1 Nifai 20:12–14, 16). ‘Oku ui ‘a e māmaní, hēvani, pea mo ‘Isileli ke nau fakamo’oni ki he me’a kuo fai ‘e he ‘Otuá mo ia te Ne faí.
5. *Ngaahi Mala’iá mo e Ngaahi Tāpuakí* (1 Nifai 20:17–22). ‘Oku fakafehoanaki ‘e he ‘Eikí e ola ‘o e faiangahala ‘a ‘Isilelí mo ‘enau ngaahi ngāue mā’oni’oni.

Fehu’i ki he kau akó pē ‘oku mahino kiate kinautolu ‘a e me’a ‘oku ui ko e fuakavá pea ‘oku fēfē hono fakatatau ia ki ha aleapau.

Vahe’i e kau akó ki ha kōmiti “kumi ki he mo’oni” ‘e nima. ‘Oange ki he kulupu taki taha ha kongá ‘e taha ‘o e aleapau ‘o hangē ko ‘ene hā ‘i he palakipoé. Tukuange ki he ngaahi kulupú ha miniti ‘e 5 pe 10 ke nau lau mo fakanounou’i e ngaahi veesi folofola ‘oku fekau’aki mo ‘enau kongá ‘o e aleapau. Fakaafe’i e kulupu taki taha ke fili hanau taki ke ne lipooti e ola ‘o ‘enau fekumí, pea alea’i fakataha mo e kalasí.

Hiki he palakipoé ‘a e fakamatala fakanounou ko ‘eni ‘o 1 Nifai 21, ‘a ia ‘oku muimui ‘i he sīpinga ‘o ha aleapau faka’ilo fakalao.

Ko e Hopó

1. *Ko e Ngaahi Tu’utu’uni* (1 Nifai 21:1–6). ‘Oku pehē ‘e he tamaio’eiki ‘a e ‘Otuá “ ‘Oku ‘i he ‘Eikí ‘a ‘eku fakamāú.”
2. *Ko e Tukuakí ‘i ‘a e Talatalaakí* (1 Nifai 21:7–13). ‘Oku pehē ‘e he ‘Eikí kuó Ne ‘osi tauhi pea te Ne tauhi ‘Ene ngaahi palōmesi (‘o ‘ikai hangē ko ‘Isilelí).
3. *Ko e Tautapa ‘a e Faka’iloá* (1 Nifai 21:14, 21, 24). ‘Oku ‘omi ‘e ‘Isileli ha ngaahi kumi ‘uhinga ki he’ene ta’e tui ki he ngaahi palōmesi ‘a e ‘Eikí.
4. *Ko e Tu’utu’uni aofangatuku ‘a e Fakamāú* (1 Nifai 21:15–20, 22–23, 25–26). ‘Oku fakapapau’i ‘e he ‘Eikí ‘e huhu’i ‘a ‘Isileli.

Kole ha ni’ihi te nau loto ke nau fakafofonga’i e fa’ahinga ko ‘eni: failēsisita ‘a e fakamaau’angá, talatalaakí, faka’iloá, mo e fakamāú. Fekau ki he faka’iloá ke tu’u ki ‘olunga, pea fakamatala’i ki he kalasí ‘oku fakafofonga’i ‘e he faka’iloá ‘a ‘Isileli. Fehu’i ange: Ko hai ‘oku tau ‘uhinga ki ai ‘i he taimi ‘oku tau pehē ai “ ‘Isilelí”?

Taa’i ‘a e tēpilé ‘aki ‘a e me’a taá mo pehē ‘oku kamata ‘a e fakamaau’angá. Fekau ki he failēsisita ‘a e fakamaau’angá ke ne lau ‘a e ngaahi tu’utu’uni (1 Nifai 21:1–6). Fehu’i ki he kau akó:

- Fakatatau ki he veesi 1, ko e hā hono ‘uhinga kuo fakamovetevete’i ai ‘a ‘Isilelí?
- ‘Oku ‘uhinga ki he hā ‘a e ngaahi lea ‘a e tamaio’eiki ‘i he veesi 4? (Kuo feinga e tamaio’eiki ke ‘omi ‘a ‘Isileli ki he fakatomalá, ka kuo hoko ‘ene ngāue ko e koto kulanoa pē, ko ia kuó ne ‘omi ai ‘a ‘ene hopó ki he ‘ao ‘o e ‘Eikí ke fai hano fakamaau’i.)
- Ko hai ‘a e tamaio’eiki ‘oku ‘uhinga ki ai ‘i he veesi 1–6?

Fakatokanga’i ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku lea ai pē ‘a ‘Īsaia kiate ia, pea ‘i he taimi ‘e taha ki he ‘Eikí. Koe’uhi ‘oku malava pē ke liliu ‘a e toko taha leá ia ta’e toe fakatokanga mai, ‘oku fá’a ta’emahino leva ia ki he kau laukonga ‘o e ‘aho ní pe ko hai ‘oku leá. ‘E fá’a ‘uhinga pē ‘a e tamaio’eiki ia ‘i he ngaahi veesi ko ‘eni ki ‘Isileli pe ko ‘Īsaia. Neongo ia, ‘oku fakatou ngāue’aki pē ‘a ‘Isileli mo ‘Īsaia ko e fakataipe pē ‘o Sisū Kalaisi, pea ‘oku mahino ‘aupito ‘a e faka-Misaia ‘a e ngaahi veesi ko ‘eni (vakai, v. 6; Luke 2:25–32). ‘I hono fakalūkufuá ko e ‘Eikí ‘okú ne ‘omi ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ‘eni.

Kole ki he talatalaakí ke ne lau ‘a e tukuakí ‘i ‘o e faka’iloá (1 Nifai 21:7–13). Fakamanatu ki he kau akó na’e fakamovetevete’i ‘a ‘Isileli pea ‘omi ki he nofo pōpulá koe’uhi he na’e ‘ikai ke ne tauhi ‘ene ngaahi fuakava mo e ‘Eikí. ‘I he ngaahi vēsí ni ‘oku fakamanatu ai ‘e he ‘Eikí ki ‘Isileli ‘okú Ne fakakakato ‘Ene ngaahi palōmesi. Fehu’i:

- 'I he veesi 9, ko hai 'a e kau pōpula 'oku nau nofo 'i he fakapo'ulí? (Taha e 'uhingá ko 'Isileli 'a ia 'oku 'ikai ke nau ma'u 'a e maama 'o e ongoongolelé; vakai, T&F 45:28. Ko e taha ko kinautolu kuo pekia pea 'oku nau 'i he tatalí'anga 'o e ngaahi laumálié; vakai, 1 Pita 3:18–19; T&F 138:57.)
- 'Oku fakatau'atāina'i fēfē'i 'a e kau pōpula ko 'ení?

'Oku fakahoko mai 'e 'Isileli, ko e faka'iloá, ha ngaahi ta'efiemālie 'e tolu ki he tukuaki'i 'a e 'Eikí. Fekau ki he faka'iloá ke ne lau 'a e 1 NĪfai 21:14, 21, 24.

Kole ki he faka'iloá ke ne fakamā'opo'opo mai e ngaahi ta'efiemālie 'a 'Isileli, pea fakaafe'i mo ha ni'ihiki ke nau tokoni 'o ka fie ma'u. (Kuo tukuange mo fakangalo'i ia 'e he 'Eikí [vakai, v. 14]; mole 'ene fānau [vakai, v. 21]; 'oku fu'u fefeka 'a hono kau taki pōpulá ke toe hao mei ai [vakai, v. 24].) Fehu'i ki he kau akó:

- Ko hai na'á ne fakahoko mai e ngaahi palōpalema 'oku 'uhinga ki ai 'a 'Isileli 'i he ngaahi ta'efiemālie ko 'ení?
- Ko e hā e me'a 'oku fie ma'u ke veteki 'aki 'a e ngaahi palōpalema ko 'ení? (Fakamahino'i ko e falala ki he ivi fakahaofi 'o e 'Eikí ko e konga mahu'inga ia 'o e fakatomalá.)

Fakaafe'i ho'o fakamāu ke ne lau 'a e tu'utu'uni aofangatukú (1 NĪfai 21:15–20, 22–23, 25–26). Fehu'i ki he kau akó:

- Ko e fē 'a e taimi 'oku hōifua ai 'a e 'Eikí ke Ne fakamole-mole'i mo fakafoki 'a 'Isileli?
- 'Oku fakahaa'i fēfē 'e he kupu'i lea ko ia "kuó u tongitongi koe 'i hoku 'aofi nimá" (v. 16) 'a e 'ofa 'a e 'Eikí ki 'Isileli?
- Ko e hā e me'a na'e fuakava 'a e 'Eikí te Ne fakahoko kia kinautolu kuo nau fakamamahi'i mo ngaohi kovi'i 'a 'Isileli? (vakai, v. 25–26).

Fekau ki he kau akó ke nau toe vakai ki he palakalafi hono ua 'o e 'ulu'i peesi 'o e Tohi 'a Molomoná 'o kumi ki he me'a 'oku ako'i mai ai fekau'aki mo 'Isileli. Fakamo'oni 'oku ma'u 'e he 'Otuá ha 'ofa ta'engata ma'á e kotoa 'o 'Ene fānau. 'Okú ne fie ma'u kotoa kinautolu ke tau fakatomala pea foki ange kiate Ia.

1 NĪfai 22. 'E lava ke mahino kiate kinautolu 'e ngaahi tohi mo e ngaahi kikite 'a 'Īsaia, hangē pe ko e ngaahi folofola kotoa, 'i he Laumálié. (miniti 'e 15–25)

Hiki 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení ki he palakipoé:

Ko hai te ke 'alu ki ai ke ma'u ha toe mahino 'oku lahi ange ki he anga e ngāue 'a ha motokā?

Ko hai te ke 'alu ki ai ke ma'u ha toe mahino lahi angé fekau'aki mo 'Īsaia?

Alea'i mo e kau akó 'enau ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i 'i he palakipoé. Fehu'i ange:

- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke ma'u ha 'ilo mo ha mahino ki he ngaahi kikite 'a 'Īsaia mei ha palōfita? (vakai 2 Pita 1:20–21).
- Ko e fē feitu'u te ke kumi ai ki he ngaahi 'ilo ko iá?

Fakamatala'i ko 1 NĪfai 22 ko e fakamatala fakalahi ia 'a NĪfai 'i he ngaahi lea 'a 'Īsaia 'oku ma'u 'ia 1 NĪfai 20–21. Fehu'i: Ko e hā hono 'uhinga 'oku mahu'inga ange ai e ngaahi 'ilo 'a NĪfai 'i he ngaahi ma'u'anga tokoni kehé?

Hiki 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i he palakipoé pe 'oange pē ki he kau akó ko ha la'ipepa tufa. 'Oua te ke fakakau 'a e ngaahi fakamo'oni folofolá tukukehe 'oka 'oku nounou 'a e taimi. Fekau ke nau tali e ngaahi fehu'i 'aki 'enau fekumi 'ia 1 NĪfai 22. Fekau ke nau ngāue fakatātaha pe fakakulupu iiki, pe ko hono fakakakato fakakalasi e ngāue. Alea'i 'enau ngaahi tali.

1. 'E lava fēfē ke mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi lea 'a 'Īsaia? (vakai, 1 NĪfai 22:1–2).
2. 'Oku totonu nai ke pehē ko e ngaahi kikite 'a 'Īsaia 'oku fakatu'asino pe fakalaumālie? (vakai, v. 3).
3. Ko e hā e taimi, founga, mo e feitu'u 'e fakamo-vetevete'i ki ai 'a 'Isileli? (vakai v. 3–4).
4. Ko e hā hono 'uhinga 'o hono fakamovetevete'i 'o 'Isileli? (vakai, v. 5).
5. Ko e hā e 'uhinga 'a 'Īsaia 'i he taimi na'á ne kikite ai 'e hoko mai 'a e 'aho 'e tauhi ai 'a 'Isileli 'e he kau Senitailé? (vakai, v. 6–12).
6. Ko e hā e me'a 'e hoko kiate kinautolu 'oku nau tau'i 'a 'Isileli? (vakai, v. 13–16).
7. 'E founga fēfē hono faka'auha e fu'u siasi lahi mo fakalieliá? (vakai, v. 13, 16).
8. 'E founga fēfē hono fakapapau'i 'e he 'Eikí 'e 'ikai faka'auha 'a e kau mā'oni'oni koe'uhi ko e kau angahalá? (vakai, v. 16–22).
9. Ko hai 'a e palōfita 'e hangē ko Mōsesé 'e fokotu'u hake 'e he 'Eikí? (vakai, v. 20–21).
10. 'E founga fēfē hono ha'i 'o Sētane lolotonga e nofo tu'i 'a Sīsū Kalaisi? (vakai, v. 24–26).

Fakamamafa'i ko e fakamatala fakalahi tokoni taha 'ia 'Īsaia mo e ngaahi folofola kehé ko e fakamatala fakalahi 'oku ha'u mei he kau palōfitá, 'o hangē ko ia 'oku ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná.

KO E TOHI HONO UA 'A NĪFAI

Ko e tohi Ua Nīfai ko e hoko atu pē ia 'o e lekooti 'a Nīfai 'i he ngaahi lau'i peleti ikí. Lolotonga e fakatefito 'a 1 Nīfai 'i he fononga 'a Līhai ki he fonua 'o e tala'ofá, 'oku malava pē ke pehē ko 2 Nīfai ko e fakamo'oni ia 'a Nīfai 'o Sīsū Kalaisi ko e Fakamo'ui mo e Huhu'i. 'Oku fakamatala 'a Nīfai 'i he veesi faka'osi 'o 'uluaki Nīfai, "Ko ia, 'oku ta'e'onga ke mou mahalo 'oku ngata pē 'iate au mo 'eku tamaí 'a e fa'ahinga kuo fakamo'oni" (1 Nīfai 22:31). Ko e tohi 'o 2 Nīfai 'oku kau ai 'a e kau fakamo'oni kehe tokolahi kia 'o Sīsū Kalaisi (vakai ki he saati 'oku 'oatú).

Kau Fakamo'oni	Ngaahi vahe 'ia 2 Nīfai
Līhai	1–4
Siosefa 'i 'Isipite	3
Nīfai	4–5; 11; 25–33
Sēkope	6; 9–10
'Īsaia	7–8; 12–24; 27

Mavahe mei hono fakamo'oni 'i 'o Kalaisi, 'oku fakakau atu i he 2 Nīfai 'a e ngaahi tokāteline ko 'eni:

- Ko hono fakamovetevete 'i mo hono tñaki 'o 'Isilelí.
- Ko e hē Lahi Mei he Mo'oni.
- Ko e hoko mai 'a e Tohi 'a Molomoná mo hono Toe Fakafoki mai 'o e Siasí.
- Ko e ngaahi 'aho faka'osi mo hono faka'auha 'o e kau angahalá 'i he Hā'ele 'Anga Uá.
- Ko e palani 'o e fakamo'ui pea mo e ivi huhu'ui 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi.
- Ko e Toetu'u 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.

Ko hono faka'osi, 'oku ako'í 'e Nīfai 'a e founa hono tatakí 'e he talangofua ki he "[tokāteline] 'a Kalaisi" (2 Nīfai 32:6) 'a e kau ākongá 'a e 'Eikí ki he mo'ui ta'engatá.

'Oku aofangatuku 'aki 'e Nīfai ha fakaafe ki he toko taha kotoa ke fakakaukau 'i fakamātoato ange 'ene ngaahi leá. 'Okú ne fakamo'oni ko e "ngaahi folofola kinautolu 'a Kalaisi", mo tñaki atu " 'i he 'aho faka'osi . . . te ta tutu'u mo koe 'o fesiofaki 'i he fakamaau'anga ['o e 'Otuá]; pea te ke 'ilo'í kuo fekau kiate au 'e ia ke u tohi 'a e ngaahi me'á ni. . . .

"Pea 'oku ou lotu ki he Tamaí 'i he huafa 'o Kalaisi koe'uhi ke lava ke fakamo'ui 'a hotau tokolahi, pe ko kitautolu kotoa pē, 'i hono pule'angá" (2 Nīfai 33:11–12).

'Oku tapa mei he ngaahi lea faka'osi 'a Nīfai 'a e kaveinga 'o 'ene mo'ui: "He kuo fekau'í pehe'í au 'e he 'Eikí, pea 'oku totonu ke u talangofua" (2 Nīfai 33:15; vakai foki, 1 Nīfai 3:7).

Talateú

'Oku kamata 'aki 'e Nīfai 'a e 2 Nīfai ha ni'ihí 'o e ngaahi lea faka'osi 'a 'ene tamaí 'i he'ene hoko ko e fakamo'oni kia Sīsū Kalaisi. Ki mu'a pea pekia 'a Līhai, na'á ne ako'í mo tāpuaki'í 'ene fānau pea mo honau ngaahi fāmilí. Na'á ne fakatokanga kia Leimana mo Lēmiuela fekau'aki mo hono fakasitu'a'í 'o e "Misaia mo'oni" (2 Nīfai 1:10) mo tala kiate kinaua ke na tali 'a e pule mā'oni'oni 'a Nīfai. Na'á ne ako'í 'a Sēkope fekau'aki mo e Fakatupu 'o e māmaní, Hingá, pea mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi koe'uhí ke ne 'ilo'í 'a e tokotaha ke ne tafoki ki ai ke fakahaofi aí. Na'á ne lea ki hono foha si'isi'í taha ko Siosefa fekau'aki mo Siosefa 'i 'Isipite mo 'ene ngaahi kikite fekau'aki mo e ngaahi 'aho ki mui ní.

Taimi nounou pē mei he pekia 'a Līhai, na'e fakatokanga kia Nīfai ke hola meia Leimana mo Lēmiuela, 'a ia na'á na palani ke fakapoongi ia. "Ko kinautolu na'e tui ki he ngaahi valoki mo e fakahā 'a e 'Otuá" (2 Nīfai 5:6) na'a nau muimui 'ia Nīfai ki he toafá, lolotonga 'oku nofo pē mo Leimana mo Lēmiuela 'a e toenga 'o e fāmilí 'o Līhai. Na'e faka'ilonga'í heni 'a e kama-ta'anga 'o e ngaahi pule'anga 'o e kau Nīfai mo e kau Leimana. Na'e tohi 'e Nīfai fekau'aki mo hono ongo ta'oketé: "Ko ia, kuo hoko 'a e folofola 'a e 'Eikí, 'a ia na'á ne folofola 'aki kiate au, 'o pehē: Kapau 'e 'ikai te nau tokanga ki ho'o ngaahi leá, 'e motuhi 'a kinautolu mei he 'ao 'o e 'Eikí. Pea vakai na'e motuhi 'a kinautolu mei hono 'aó" (2 Nīfai 5:20). Ko e taha e kaveinga ke vakai ki ai 'ia 2 Nīfai 1–5 ko e palōmesi ko ia ko kinautolu 'oku nau tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá te nau tu'umālie.

Ngaahi Tefito'í Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga'í angé: Ako 'i he fa'a lotu e konga folofola kotoa pē 'oku 'oatu pea fakakaukau'í e ngaahi tefito'í mo'oni 'i he vahe ko 'eni ki mu'a pea toki teuteu'í ho'o lēsoni.

- Ko kinautolu ko ia 'oku tatakí 'e he 'Eikí ki he fonua 'o e tala'ofá te nau tu'umālie 'o kapau te nau tauhi 'Ene ngaahi fekau. Kapau 'e 'ikai ke nau tauhi e ngaahi fekau, 'e motuhi 'a kinautolu mei Hono 'aó mo tafi'í kinautolu mei he fonuá 'i he kakato 'o 'enau faiangahalá (vakai, 2 Nīfai 1:3–12, 20; 5:8–27; vakai foki, 'Eta 2:7–12).

- 'E fakatapu'i 'e he 'Otuá e ngaahi mamahi mo e faingata'a'ia 'a e kau mā'oni'oni ke 'aonga kiate kinautolu (vakai, 2 Nifai 2:1–3; vakai foki, 2 Kolinitō 4:17; T&F 122:7).
- Na'e 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'e 'ikai lava 'e ha taha matelie ke ne tauhi haohaoa ki He'ene fonó, ko ia na'á Ne fekau'i mai ai Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi ke Ne fakahoko 'a e fakalelei ma'á e angahalá pea 'omi 'a e mo'ui ta'engata kiate kinautolu 'oku fakatomalá (vakai, 2 Nifai 2:3–10).
- 'Oku mahu'inga 'a e tau'atāina ke filí ki he fakalalakaká. Ko e iku'anga 'o 'etau ngaahi filí ko e tau'atāina, fiefia, mo e mo'ui ta'engata mo e 'Otuá pe pōpula mo mamahi mo e tēvoló (vakai, 2 Nifai 2:11–29; vakai foki, Hilamani 14:30–31).
- 'Oku mahu'inga 'a e Fakatupu 'o e Māmaní, Hingá, mo e Fakalelei 'i he palani 'a e Tamai Hēvaní. Ko hono 'ilo'i ko ia 'o e ngaahi me'á ni 'okú ne tokoni'i kitautolu ke mahino 'a e 'uhinga 'oku tau fie ma'u ai e Fakamo'uí (vakai, 2 Nifai 2:14–26; vakai foki, 2 Nifai 9:6–15; 'Alamā 18:36–39).
- "Na'e hinga 'a 'Ātama koe'uhi ke 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá; pea 'oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhi ke nau ma'u 'a e fiefiá" (2 Nifai 2:25).
- Na'e fokotu'u hake 'e he 'Eikí 'a e palōfita ko Siosefa Sāmitá ke ne Toe Fakafoki mai 'a e Ongoongolelei mo 'omi 'a e Tohi 'a Molomoná. 'I he'etau ako ko ia e Tohi 'a Molomoná, te tau malava ai ke 'ilo'i e ngaahi fuakava 'a e 'Eikí pea mo e mālohi te tau ma'u ai e mo'ui ta'engata (vakai, 2 Nifai 3:6–15; vakai foki, T&F 20:5–16).
- 'Oku fakafatonga'aki 'e he 'Eikí 'a e mātu'á ke ako'i e mo'oni ki he'enua fānaú (vakai, 2 Nifai 4:3–9; vakai foki, T&F 68:25–32).
- 'Oku malava ke taki atu kitautolu ki he mamahí 'e he'etau 'ilo'i 'o 'etau ngaahi angahalá mo e tō nounou, ka 'i he'etau fakatokanga'i e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí 'i he'etau mo'ui mo falala ki Hono mālohí, te tau lava ai ke fetongi e mamahí 'aki 'a e 'amanaki lelei (vakai, 2 Nifai 4:17– 5:5).
- 'Oku fakamavahe'i 'e he kau angahalá kinautolu mei he 'ao 'o e 'Eikí mo 'Ene ngaahi tāpuaki 'i he'enua ngaahi ngāue ta'e mā'oni'oni (vakai, 2 Nifai 5:1–27; vakai foki, 2 Nifai 7:1).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 22–26.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

Fakatokanga'i angé: Fili mei he ngaahi fakakaukau 'i he vahe ko 'eni, pe ngāue'aki ha'o ngaahi fakakaukau pē 'a'au, 'i ho'o teuteu ko ia ke ako'i e konga folofola 'oku 'oatú.

 'E lava pē ke faka'aonga'i 'a e konga 4 'o e *Book of Mormon Video* ko e "Act for Themselves" ki hono ako'i 'o e 2 Nifai 2 (vakai ki he *Book of Mormon Video Guide*: ki ha ngaahi fokotu'u ki hono ako'i).

2 Nifai 1:1–24. 'Oku tāpuaki'i pe fakamala'ia'i e kakaí fakafa'ituitui pe ngaahi pule'angá 'o fakatatau ki he'enua talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. (miniti 'e 25–30)

Faka'alí'ali ki he fānau akó ha la'í tā 'o ha fāmili, ko ha poulu tenga'i 'akau, fua'i 'akau na'e tupu mei he fa'ahinga tenga'i 'akau ko iá, pea mo ha pa'anga. Fekau ke nau tohi ha 'uhinga ki he fo'i lea ko e "tu'umālie" 'i ha la'i pepa. Alea'i e me'a na'a nau tohi. Lau 'a e 2 Nifai 5:10–13 mo alea'i e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Fakatatau ki he fakamatala 'a Nifai, ko e hā ha ngaahi founga 'e malava ke tu'umālie ai e kakaí?
- 'Oku fekau'aki fēfē 'a e la'í taá, tenga'i 'akaú, fua'i 'akaú, mo e pa'angá ki he fakamatala 'a Nifai?
- Ko e hā hono 'uhinga 'okú ke fakakaukau ai 'oku tui ha kakaí 'e ni'ihí 'oku fekau'aki pē 'a e tu'umālie mo e ma'u ha pa'anga?
- Ko e hā ha toe ngaahi founga te tau lava ke tu'umālie ai?

Fekau ke nau lau 'a e 1 Nifai 4:14 mo kumi ki he palōmesi na'e 'oange 'e he 'Eikí kia Nifai mo hono hakó. Fakamo'oni'i ange 'oku tu'umālie 'a e talangofuá. Hiki 'a e ongo 'ulu'i tohi ko 'eni ko e *Kau Nifai* mo e *Kau Leimana* 'i he palakipoé. Fekau ke nau lau 'a e 2 Nifai 5:13–17, 20–24 mo kumi ki he ngaahi sīpinga 'o e tu'umālie pe ko e 'ikai ke tu'umālie 'i he ongo fa'ahinga kakaí ko 'eni. Hiki e ola 'o 'enua ngaahi fekumí 'i lalo 'i he ongo 'ulu'i tohi 'i he palakipoé. Fekau ki ha taha ke ne lau e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Tiini L. Lāseni 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú:

"Ko e taimi 'oku fenāpasi ai e mo'ui 'a e kakaí mo e finangalo 'o e 'Eikí, 'oku toki hangē 'oku tu'u totonu mai leva 'a e ngaahi konga mahu'inga kotoa 'oku ne 'omi e ngaahi tāpuaki 'oku fokotu'utu'u 'e he 'Otuá ke 'oange ma'a 'Ene fānaú. 'Oku ikuna ma'u pē 'a e melinó mo e 'ofá. Pea hangē ai pē 'oku fakaongo mai 'a e matangi, 'eá, mo e ngaahi 'elemēnitā. Ko e nongá mo e fiamālie 'okú na kātaki ki he ngata'angá. 'Oku faka'ilonga'i 'e he fa'a ngāue mo e fakalalakaká e mo'ui 'a e kakaí. 'Oku hangē pē ko e palōmesi kuo fai 'e he 'Eikí'" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1992, 58; pe *Tūhulú*, Sānuai 1993, palakalafi 22).

Alea'i e founga hono ngāue'aki 'o e tefito'i mo'oni ko 'eni 'i he 'aho ní.

Fakahā ki he kau akó 'oku fakatou tāpuaki'i mo fakamala'ia'i e kakaí fakafa'ituitui pea mo e ngaahi pule'angá 'o fakatatau ki he'enua talangofuá. Hiki ha toe ongo 'ulu'i tohi kehe 'e ua 'i he palakipoé: *Ngaahi Pule'anga* mo e *Fakafa'ituitui*. Vahevahe e kau akó ki ha kulupu 'e ua. Vahe'i ha taha ke ne lau 'a e 2 Nifai 1:1–12 mo ha taha 'a e 2 Nifai 1:13–23. Fekau ki he ongo kulupú ke nau kumi ha ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā e ngaahi tāpuaki 'oku ha'u ki he ngaahi pule'angá 'i he talangofuá?
- Ko e hā e ngaahi tāpuaki 'oku ha'u ki he fakafa'ituitui?

- Ko e hā e ngaahi founga 'e fakamala'ia' ai ha ni'ihī fakafo'ituitui pe ngaahi pule'anga 'i he'enua talangata'á?

Fakaafe'i e kau akó ke nau vahevahe 'enua ngaahi talí, mo hiki kinautolu 'i he palakipoé 'i lalo 'i he 'ulu' i tohi totonú. Alea' i 'a e ngaahi faikehekehe mo e faitatau 'i he vaha'a 'o e ngaahi pule'anga mo e kakai fakafo'ituitui.

Fehu'i: Ko e hā hono 'uhinga 'oku hangē 'oku ngali tu'umālie ange ai 'a e kau faiangahalá ia he taimi 'e ni'ihī 'i he kakai mā'oní'oní? Fakamatala' i ko e fehu' i ko 'ení ko e talu hono fai mei fuoloa (vakai, Selemaia 12: 1). Fakamo'oni 'e toki tautea' i 'amui 'a e kau faiangahalá pea 'e toki fakamaau' i 'a e tokotaha kotoa pē 'o fakatatau ki he'enua ngaahi ngāue 'i he māmaní. Mahalo 'e tokoni e ngaahi fakamatala ko 'ení 'i ho'omou alea' i ko ia 'a e fo' i tefito' i mo'oni ko 'ení. Na'e tohi 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē:

“Ko kinautolu ko ia 'oku nau hoha'a tu'u ki he ngali tu'umālie pe fiefia 'a e kau faiangahalá 'oku tō 'enua fakamamafá 'anautolu ki he ngaahi koloa fakamatelié. . . .

“ . . . Ko e tu'umālie pe ma'u 'o ha pa'anga hū mai lelei 'oku 'ikai ko ha faka'ilonga ia 'oku hōifua mai 'a e 'Otuá kiate kinautolu, pea ko e hala ko ia 'i he ngaahi me'á ni 'oku 'ikai ko ha fakamo'oni ia 'oku 'ikai ke hōifua mai 'a e 'Otuá” (*Pure in Heart* [1988], 75).

Na'e tohi 'e 'Eletā Sipenisā W. Kimipolo 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu ma Uá 'o pehē:

“Ko e kakai ko ia 'oku nau hoha'a 'o kau ki he tu'umālie 'a e kau angahalá 'oku nau fa'a kui he taimi 'e ni'ihī ki honau ngaahi vaivaí ka nau hanga 'e kinautolu 'o fakalahi 'a e ngaahi hala 'a e kakai kehé. . . . Mahalo pē 'e tu'umālie 'a e tokotaha fai angahalá 'i ha ki' i taimi, pea 'e hangē 'e tupu 'a e kau faiangahalá 'i he'enua ngaahi angahalá, ka 'e hoko 'a e 'aho, 'e fakamāu' i 'a e kakai kotoa pē, 'a e tangata kotoa pē 'o fakatatau ki he'enua ngaahi ngāue.' (Fakahā 20:13.) 'E 'ikai lava 'e ha taha 'o "hao" mo ha'ane fa'ahinga me'a. 'I he 'aho ko iá, 'e 'ikai hao ha taha mei he tautea 'o 'ene ngāue, pea 'e 'ikai ta'e ma'u 'e ha taha hono pale mei he'ene ngaahi ngāue lelei na'á ne fai” (*Ko e Mana 'o e Fakamolemolé* [1969], 337).

2 Nifai 2:1–3. 'E fakatapu' i 'e he 'Otuá 'a e ngaahi mamahi mo e faingata'a'ia 'a e kau mā'oní'oní ke 'aonga kiate kinautolu. (miniti 'e 10–15)

Na'e fakafekau'aki 'e Palesitēni Hauati W. Hanitā 'a e fakafepaki 'oku tau fehengahangai mo iá ki he faingata'a'ia 'oku fehengahangai mo ha vaka lova. Na'á ne fakamatala' i 'ene mamata ki he *fautasi*, pe vaka lōloa, 'oku lova 'i he taulanga 'Apiá 'i Ha'amoā. Fekau ki ha taha ke ne lau 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni meia Palesitēni Hanitā:

“Na'a mau fononga atu ki he feitu'u na'e tau ai e ngaahi vaká 'i he hili ko ia 'a e lová. Na'e fakamatala' i kiate kinautolu 'e he taha 'o e kau tangata 'a'aló ko e fohe ko ia 'o e *fautasi* 'oku ngaohi ia ke ne tu'usi 'o vaeua 'a e tahí ke tokoni ki hono ikuna' i 'o e mālohi 'okú ne ta'ota'ofi e oma 'a e vaká. Na'e hoko atu 'ene fakamatalá 'o pehē ko hono 'a'alo' i ko ia 'o e ngaahi fohé 'o ne fakafepaki' i e ivi ta'ota'ofi 'o e tahí 'okú ne fakatupu 'a e vaká ke nga'unu ki mu'á. 'Okú fakatupu 'e he ivi ta'ota'ofi 'a e fakafepaki' pea mo e nga'unu ki mu'á.

“Ko e ivi 'okú ne ta'ota'ofi ha fa'ahinga me'a (friction), pe fakafepaki' (resistance), ko ha me'a ia 'oku mālie 'aupito. Ka 'ikai 'a e fa'ahinga ivi ko 'ení, 'e 'ikai malava ke ngaue ha taha pe ha me'alele, pea kapau 'oku lolotonga ngaue, 'e 'ikai malava ke tu'u tukukehe pē 'oka toki fepaki. Ko e fanga ki' i me'a ma'ama'a hangē ko e fa'o, sikalu, mo e polota he'ikai ke nau malava ke tu'u ma'u; 'e 'ikai lava ke nofo ma'u 'a e fo' i 'umosí 'i he fo' i hiná, 'e tō ha fo' i kolope ma'ama'a mei hono tu'u'angá, 'e 'ikai nofo ma'u 'a e tāpuní ia 'i he hiná.

“ 'Okú tau fakakaukau ki he lao 'o e fakafepaki' i hono ngāue'aki pē 'i he saienisí kae hangē 'oku lava ke toe faka'aonga' i pē ia ki he'etau ngaahi mo'ui fakatāutahá.”

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 2:1–3 mo kumi ki he founga hono ngāue'aki 'a e lao 'o e fakafepaki' i he mo'ui 'a Sēkopé. Fakakaukau' i 'a e ngaahi fehu' i ko 'ení:

- Ko e hā e ivi fakafepaki na'e 'i he mo'ui 'a Sēkopé?
- Ko e hā e palōmesi na'e ma'u 'e Sēkope mei he'ene tamai ko Lihai?
- Ko e hā e ngaahi founga 'e tāpuekina pe fakatapu' i ai 'e he 'Eikí 'a hotau ngaahi faingata'a'ia ke 'aonga kiate kinautolú?

Fekau e kau akó ke nau lau pe fakafehoanaki 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122: 7 mo e 2 Kolinitō 4: 17 'i ho'omou alea' i 'enua ngaahi talí.

Na'e hoko atu 'a Palesitēni Hanitā 'o pehē :

“Na'a tau ha'u ki he mo'ui matelié ke fehengahangai mo e ivi fakafepaki. Ko e konga ia 'o e palani 'o 'etau fakalalakala ta'engatá. Ka 'ikai ha 'ahi'ahi, mahamahaki, mamahi, mo ha tengihia, 'e 'ikai 'aupito ha lelei, faka'ofu'ofa, faka'apa'apa' i 'o e mo'ui pe fiefia” (*That We Might Have Joy* [1994], 97–98).

2 Nifai 2:3–10. Na'e 'afio' i 'e he Tamai Hēvani 'e 'ikai lava 'e ha taha matelié ke ne tauhi hao-hao ki He'ene ngaahi fonó, ko ia na'á Ne fekau' i mai ai Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí ke Ne fakahoko e fakalelé ma'á e angahalá pea 'omi 'a e mo'ui ta'engatá kiate kinautolu 'oku fakatomalá. (miniti 'e 15–20)

Tala ki he kau akó te ke hanga 'o hiki ha talateu 'i he palakipoé pea 'okú ke fie ma'u ke nau muimui haohaoa ki ai, tatau ai pē pe ko e hā ha me'a 'e hoko. Tohi'i he palakipoé 'Oua te ke fakakaukau ki ha me'a. Lolotonga e feinga 'a e kau akó ke nau muimui ki he fakahinohinó, fai ha me'a ke fakahoha'asi kinautolu (fakatātā 'aki 'eni, fakamo'ui ha vitiō, laukonga mei ha tohi kia kinautolu, pe tā ha fo'i himi 'i he pianó). Hili ha miniti nai 'e ua, peá ke fehu'i ange:

- Na'e faingata'a fēfē kiate koe ke 'oua na'á ke fakakaukau ki ha me'a? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā e me'a 'e malava ai ke muimui haohaoa ki he fakahinohino ko 'eni?

Fakamatala'i kuopau ke tau talangofua haohaoa ki he ngaahi fekau 'a e Tamai Hēvaní kae lava ke tau toe foki kiate Ia. Na'e akó'i 'e Nifai 'o pehē, " 'e 'ikai lava ke hū ki he pule'anga 'o e 'Otuha ha me'a ta'e ma'a" (1 Nifai 15:34). Fehu'i: Ko e hā hono faingata'a ke te talangofua haohaoa ki he ngaahi fekau kotoa 'a e Tamai Hēvaní?

Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 2:5 mo kumi ki he ongo fo'i lea ko e fono fakaemāmani mo e fono fakalaumālie. Fakamatala'i na'e hoko mai 'a e fono fakaemāmani koe'uhi ko e hinga 'a 'Ātamá, 'a ia na'á ne fakamo'ulaloa'i e fa'ahinga 'o e tangatá ki he mate fakasinó. 'Oku kau 'i he fono faka-laumālie 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku mate fakalaumālie 'a e toko taha kotoa pē (mavahe mei he 'Otuá) ko e ola 'o e ta'e tauhi kakato ki he fono fakalaumālie. Fehu'i:

- Fakatatau ki he veesi ko 'eni, ko hai 'e taau ki he mo'ui ta'engatá? ('Ikai ha taha.)
- Ko e hā e me'a 'oku faitatau ai 'a e ongo fono ko 'eni? (Ko e taha 'oku "tu'usi" ai koe, pea ko e taha 'okú ke "mate" ai.)
- Ko e hā 'oku pehē ai "'i he fonó, 'oku 'ikai ha kakano 'e taau" pe fakangofua 'i he 'ao 'o e 'Otuá? (Kuo te'eki ai ha taha kuó ne mo'ui'aki haohaoa 'a e fonó tukukehe pē 'a Kalaisi.)
- Ko e hā e fa'ahinga tokoni 'oku tau fie ma'u ke fakakakato 'a e fonó? (Ko e Fakaleléi.)

Lau 'a e 2 Nifai 2:6–7 mo fehu'i:

- Ko e hā e me'a na'e fai 'e he 'Eikí ke tokoni'i ai kিতautolu ke tau fakakakato 'a e ongo fono ko 'eni?
- Ko e hā 'a e "ngaahi totongi 'o e fonó"? (Tautea; fekau ke nau lau 'a e 2 Nifai 2:10, 26 ke kumi e tali ki he fehu'i ko 'eni.)

Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Na'e tali fēfē mai 'e Sisū Kalaisi 'a e ngaahi totongi 'o e fonó kiate kিতautolú? (Na'á Ne faingata'a'ia 'i hotau tautea ki hono maumau'i 'o e fonó; vakai, 2 Nifai 2:7.)
- Na'e fakahoko 'e he 'Eikí ha feilaulau fakalelei ma'a 'etau ngaahi angahalá. Ko e hā e "ngaahi 'uhinga 'o e huhu'i" (Fiefia; vakai, v. 10.)
- Lau 'a e 2 Nifai 2:8. Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'eni, ko hai 'e hao mei he tautea 'oku 'omi 'e he fono fakaemāmani (maté)? (Tokotaha kotoa pē.)

- Fakatatau ki he veesi 7, ko hai 'okú ne ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e fiefiá mo hao mei he tautea 'oku 'omi 'e he fono fakalaumālie? (Ko kinautolu pē 'oku nau ma'u 'a e "Loto mā'ulalo mo e loto fakatomala.")
- Ko e hā hono 'uhinga 'o hono ma'u 'a e "loto mā'ulalo mo e loto fakatomalá"?

Ka fie ma'u pea fakamahino'i ko e fo'i lea "loto-mā'ulaló" 'oku 'uhinga ia ki he "fakatomala." Ke toe mahino ange 'a e kupu'i lea ko 'eni. fakaafe'i ha taha ke ne lau 'a e fakamatala ko 'eni 'a 'Eletā Lisiate G. Sikotí, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Ko hono fu'u fie ma'u faka'aufuli ko 'eni 'o e 'loto mā'ulalo mo e loto fakatomalá' 'okú ne fakamatala'i mai 'e ia 'a e fie ma'u ke 'i ai 'a e fakavaivaí, tali-angí, loto-toó (ako'i ngofua), mo e fie loto talangofuá" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1997, 77; pe *Ensign*, Mē 1997, 53).

Alea'i e ngaahi lea na'e ngāue'aki 'e 'Eletā Sikotí ke fakamatala'i 'a e "loto mā'ulalo mo e loto fakatomalá," pea fehu'i ki he kau akó pē 'e founa fēfē ha'anau faka'aonga'i 'a e ngaahi fakakaukau ko 'eni 'i he'enua ngaahi mo'ui faka'ahó. Lau 'a e 2 Nifai 2:8 pea kole ki he kau akó ke nau hiki 'i ha la'i pepa 'enau ongo fekau'aki mo e 'ofa lahi 'a e Fakamo'ui kiate kinautolú mo e me'a te nau fai ke fakahounga'i 'aki 'a 'Ene feilaulau. Faka'osi 'aki ha'o lau 'a e fakamatala ko 'eni 'a 'Eletā Sikotí:

"Kātaki 'o 'ai ke mahino kiate kimoutolu ko e hala 'oku fai ai 'a e fokí 'oku 'ikai ke faingata'a hangē ko 'ene hā atu 'i he lolotonga ní. 'Oku fie ma'u 'e Sētane ke ke fakakaukau he 'ikai ke toe lava. 'Oku 'ikai ke mo'oni 'eni. Na'e foaki 'e he Fakamo'ui 'a 'ene mo'ui koe'uhi ke mou malava ke ikuna'i haohaoa e ngaahi faingata'a 'oku mou fehangahangai mo iá (vakai, 2 Nifai 2:6–8)" ('i he Conference Report, Mā'asi-'Epeleli 1990, 95; pe *Tūhulú*, Siulai 1990, palakalafi 4).

 2 Nifai 2:14–29. 'Oku mahu'inga 'a e Fakatupu 'o e Māmani, Hingá, mo e Fakaleléi ki he palani 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku tokoni hono 'ilo 'o e ngaahi me'a ni ke mahino kiate kিতautolu hono 'uhinga 'oku tau fie ma'u ai 'a e Fakamo'ui. (miniti 'e 25–30)

Faka'ali'ali ha fakatātā 'o e māmani, 'ataá, pe ko e ngaahi pupunga fetu'ú (vakai ki he Ngaahi Fakatātā 'o e Ongongoleléi, fika 600). Fehu'i:

- 'Oku mou pehē 'oku fiha 'a e ngaahi palanite 'i he 'Univēsí? (vakai, Mōsese 1:33).
- 'I hono kotoa 'o e ngaahi palanite 'i he 'Univēsí, 'oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku tau 'i he māmani aí?

Hili hono alea'i 'o 'enau ngaahi talí, fekau ki ha taha ke ne lau 'a e fakamatala ko 'eni 'a 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Ko e hā ‘okú ke ‘i heni ai ‘i he palanite ko māmaní?”

“Ko e taha ‘o e ngaahi ‘uhinga mahu‘inga tahá ke ma‘u ha sino fakamatelie. Ko e taha ke fai hao sivi‘i—ke a‘usia ‘a e mo‘uí ‘i he māmaní—ke vakai‘i pē ‘e fēfē ha‘o fehanga hangai mo e ngaahi faingamālie ke ke fetaulaki ai mo e ngaahi faingata‘a ‘o e mo‘uí. ‘Oku fie ma‘u ‘e he ngaahi faingamālie ko iá koe ke ke fakahoko ha ngaahi filí, pea ‘e makatu‘unga e ngaahi filí ‘i he tau‘atāina ke filí. Ko ia ai, ko e ‘uhinga lahi ‘o ho‘o mo‘uí ‘i he māmaní ko hono sivi‘i pē ‘e fēfē ho‘o faka‘aonga‘i ho‘o tau‘atāina ke filí (vakai, 2 Nifai 2:15, 25)” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1990, 94–95; pe *Tūhulú*, Sānuai 1991, palakalafi 22–23).

Fehu‘i: Fakatatau kia ‘Eletā Nalesoni, ko e hā e ongo ‘uhinga lalahi ‘e ua ‘oku tau ‘i māmaní ai? Fakamatala‘i ‘oku mahu‘inga ‘a e ngaahi ‘uhinga ko ‘eni kiate kitautolu ke tau fakalalaka ai ‘i he palani ‘a e Tamai Hēvaní. ‘I he taimi ‘e taha na‘e pehē ai ‘e ‘Eletā Nalesoni :

“Na‘e ‘i ai ha fakataha lahi na‘e fai ‘i he langí, ‘a ia na‘e hangē na‘a tau ‘i ai kotoa. Pea na‘e talaki ai ‘e he Tamai Hēvaní ‘a ‘Ene palaní. . . .

“ . . . Ko e malava ‘anga ‘o e palaní ko e fakalelei ‘a Sīsū Kalaisi. Koe‘uhi ko e uho ‘o e palaní ‘a e Fakalelei, ‘oku totonu ai ke tau feinga ke mahino kiate kitautolu ‘a hono ‘uhinga ‘o e Fakalelei. Ki mu‘a pea toki mahino kakato iá, kuopau ke tomu‘a mahino kiate kitautolu ‘a e hinga ‘a ‘Ātamá. Pea ki mu‘a ke tau toki hounga‘ia kakato ‘i he Hingá, kuopau ke tomu‘a mahino ‘aupito kiate kitautolu ‘a e Fakatupú. Ko e ngaahi me‘a ni ‘e tolu—‘a e Fakatupu ‘o e Māmaní, Hingá, mo e Fakalelei—ko e ngaahi ‘uluaki fa‘unga ia ‘o e palaní ‘a e ‘Otuá, pea ‘oku nau fekau‘aki fakatokāteline” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1993, 45; pe *Tūhulú*, Sānuai 1994, palakalafi 13 mo e 14).

Fehu‘i: Ko e hā e “ngaahi fa‘unga” ‘e tolu pe ngaahi ‘elemēniti tefito ‘o e palaní ‘a e ‘Otuá?

Ko hono fakakātoá, ko e taumu‘a tefito ‘e ua ‘o e mo‘uí ke ma‘u ha sino fakamatelie pea mo sivi‘i e founa ‘o ‘etau ngāue‘aki ‘etau tau‘atāina ke filí. Ko e tefito‘i fa‘unga ‘e tolu ‘o e palaní ‘a e ‘Otuá ko e Fakatupu ‘o e Māmaní, Hingá, pea mo e Fakalelei. Fehu‘i: ‘Oku anga fēfē hono tokoni‘i kitautolu ‘e he ngaahi tefito‘i fa‘unga ko ‘eni ‘e tolú ke tau a‘usia ‘a e ongo taumu‘a ko ‘eni ‘e ua ‘o e mo‘uí?

Ke tali e fehu‘i ko ‘eni, hiki ‘a e saati ‘oku ‘oatú ki he palakipoé, kae fakaava pē ‘a e ngaahi tali ‘i he kōlomu “Taumu‘a” ‘e uá. Fekau ke nau lau ‘a e ngaahi folofola ‘i he kōlomu ko e “Ngaahi Fa‘unga ‘o e Palaní ‘a e ‘Otuá” mo kumi ki he founa ‘oku fakahoko ‘aki fa‘unga taki taha e taumu‘a taki taha. Fekau ke nau ngāue fakakulupu pe fakatāutaha pē.

‘Oku Fakakakato Fēfē ‘e he Palaní ‘a e ‘Otuá e Ngaahi Taumu‘a ‘o ‘Etau Ha‘u ki he Māmaní?

Ngaahi Fa‘unga ‘o e Palaní ‘a e ‘Otuá	‘Uluaki Taumu‘á: Ma‘u Hotau Sinó	Taumu‘a Hono Uá: Sivi‘i ‘Etau Faka‘aonga‘i ‘Etau Tau‘atāina Ke Filí
Ko e Fakatupu ‘o e Māmaní (2 Nifai 2:14–16, 22–23, 25)	Na‘e ngaahi ‘e he ‘Otuá ha sino fakamatelie ma‘a hono kotoa ‘o ‘Ene fakatupú (vakai, 2 Nifai 2:14–15).	Na‘e fakatupu ‘e he ‘Otuá “ ‘a e ngaahi me‘a ke ngāue mo e ngaahi me‘a ke ngāue‘i” (2 Nifai 2:14). Na‘á ne fakangofua ke ‘i ai ‘a e faikehekehé (vakai, v. 15). Na‘á Ne foaki ki he tangatá ‘a e mālohi ke ngāue pē ma‘ana (vakai, v. 16).
Ko e Hingá (2 Nifai 2:16–25; 1 Kolinitō 15:21–22)	Na‘e hinga ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi koe‘uhi kae ma‘u ‘e he fānau ‘a e ‘Otuá ha ngaahi sino fakamatelie mo foua e mo‘uí mo e maté (vakai, 2 Nifai 2:19–23, 25; 1 Kolinitō 15:21–22).	‘E ‘ikai ke tau lava ke faka‘aonga‘i ‘etau tau‘atāina ke filí ta‘e fai hano tohoaki‘i (fakaloto‘i pe faka‘ai‘ai) kitautolu ‘e he lelei pe kovi. ‘Oku fakaafe‘i kitautolu ‘e he ‘Eiki ke tau faillelei, ka ‘oku tohoaki‘i kitautolu ‘e he tēvoló ke tau faikovi. (vakai, 2 Nifai 2:16–18).
Ko e Fakalelei (2 Nifai 2:26–29; ‘Alamā 11:42–43)	‘Oku hakeaki‘i ‘e he Fakalelei e fa‘ahinga ‘o e tangatá mei he Hingá pea ‘omi ‘a e Toetu‘u mei he maté (vakai, 2 Nifai 2:26; ‘Alamā 11:42–43).	Koe‘uhi ko e Fakalelei ‘oku malava ai ke tau filí ‘a e hala ‘okú ne taki atu ki he tau‘atāina mo e mo‘uí ta‘engatá pe pōpula mo e mate ta‘engata (vakai, 2 Nifai 2:27–29).

Alea‘i e ngaahi ola ‘o e fekumi ‘a e kau akó. Faka‘osi ‘aki hano alea‘i e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e Palesiteni Siosefa F. Sāmita, ‘i he taimi na‘á ne hoko ai ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Ko e mo‘uí ni ko ha konga nounou pē ia ‘o ‘etau ‘i heni, ka ko e mahu‘inga tahá ia, he ko e mo‘uí ni ‘oku fakahoko ai ‘a hotau ‘ahi‘ahi‘i pea hangē pē ‘oku tuku kitautolu ‘i he afí ‘o fai hotau sivi‘i, mo fakamo‘oni‘i pe ko e hā e fa‘ahinga me‘a ‘oku fai ‘aki hotau ngaohí, pea mo vakai‘i pe ‘oku tau taau mo e mo‘uí ta‘engata ‘i he pule‘anga ‘o e ‘Otuá, pe vahe‘i kitautolu ki ha toe pule‘anga ange ‘e taha.” (*Answers to Gospel Questions*, fakatahataha‘i ‘e Joseph Fielding Smith Jr., voliume ‘e 5 [1957–66], 4:82).

 2 Nifai 2:25 (Potu Folofola Ako Ma‘ulotó). “Na‘e hinga ‘a ‘Ātama koe‘uhi ke ‘i ai ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá; pea ‘oku ‘i ai ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá koe‘uhi ke nau ma‘u ‘a e fiefiá.” (miniti ‘e 5–10)

Fai 'a e ki'i talanoa fa'u ko 'eni: Ne 'i ai ha 'aho 'e taha ne lue atu ai ha toko taha ako 'i ha 'api ako mo 'ene ongo'i mafasia he ngāue fakaakó pea mo e ngaahi fatongia fakafāmilí. Na'e lue mai 'i he hala tatau pē ha tangata matu'otu'a ange ka na'e ha'u ia mei he tafa'aki 'e tahá. Na'á ne malimali ki he toko taha akó mo ne fehu'i ange, " 'Okú ke fiefia?" Na'e faka'ohovale 'a e fehu'i ni ki he toko taha akó pea tafoki hake ai pē 'o tali atu, " 'Io, ko ia." Na'e tali ange leva 'e he tangata'eikí 'i he loto 'ofa, "Ko e hā 'oku 'ikai te ke fakahā ai ki ho matá ke 'asi fiefiá?"

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 2:25 pea mo fakamatala'i e founga 'oku nau pehē 'oku fekau'aki ai mo e talanoá. Fehu'i:

- Te ke fakamatala'i fēfē 'a e fiefiá?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku mole ai 'a e fiefiá mei ha ni'ihí 'i he mo'uí ni?
- Ko e hā e me'a te tau fai ke tau 'omai ai ha fiefia lahi ange ki he'etau mo'uí?
- 'E fēfē hano kehekehe 'etau mo'uí faka'ahó kapau na'e mahino faka'aufuli kiate kitautolu 'a e tokāteline 'oku akó 'i he 2 Nifai 2:25?

Ako ma'uloto e folofolá fakakalasi, pea faka'ai'ai e kau akó ke nau mo'uí 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku fakatau ki he fiefiá.

 2 Nifai 2:27 (Potu Folofola Ako Ma'ulotó). 'Oku mahu'inga 'a e Tau'atāina ke filí ki he fakalaka-laká. Ko e iku'anga 'o 'etau ngaahi filí ko e tau'atāina, fiefia, pea mo e mo'ui ta'engata mo e 'Otuá pe ko e pōpula mo mamahi mo e tēvoló. (miniti 'e 15–20)

Hili ha peleti ta'e 'i ai ha me'a 'i he tēpilé pea fakaafe'i ha taha ke tu'u 'o ofi ki ai. Tala ange ki he toko taha akó: "Te ke lava 'o fili ha fo'i lole pē mei he peletí." Fehu'i:

- Ko e hā e me'a 'okú ne ta'ofi koe mei ha'o fili ha fo'i lole?
- 'E fēfē kapau 'e hili ha pā lole 'e taha 'i he peletí pea tala atu ke ke fili e lole 'okú ke manako taha aí. 'E 'i ai nai ha'o fili?

Lau mo e kalasí 'a e 2 Nifai 2:11 pea fehu'i:

- Ko e hā hono 'uhinga kuopau ai ke laka hake 'etau filí 'i he tahá kae lava ke faka'aonga'i 'a 'etau tau'atāina ke filí?
- Ko e hā e fo'i lea 'i he vēsí ni 'okú ne fakamahino'i 'a e fo'i tefito'i mo'oni ko 'eni? ("Faikehekehe.")

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 2:26–27 'o kumi 'a e ngaahi fili 'oku tau fai 'i he mo'uí ni. Fehu'i:

- 'E founga fēfē hono fakafehoanaki e ngaahi nunu'a 'o e muimui 'i he 'Eikí mo e ngaahi nunu'a 'o e muimui 'ia Sētané?
- 'E founga fēfē hono fakafehoanaki 'o e ngaahi faka'amu 'a e 'Eikí kia kitautolú mo Sētane?
- Ko e hā e me'a 'oku 'ofa mai 'aki 'e he 'Eikí 'a ia 'oku lelei taha kiate koé? ('E kau 'i he ngaahi tali 'a e Fakalelé, mo'ui ta'engata.)
- 'I he mahino ko ia e ngaahi nunu'a 'o e faiangahalá, 'okú ke pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku fili ai e kakaí ke nau tokanga ki he ngaahi fakatauele 'a Sētané?

Lau 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni 'a 'Eletā Māvini J. 'Esitoni 'a ia na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Fakamama'o mei he nofo'anga 'o e fakatauele 'a Sētané. 'E 'ikai 'aupito fakaiku ia ki he fiefiá. Ko e fakamo'oni ki hení, 'oku 'ikai 'i ai ha kau angahala tu'ukimu'a ia. Kuopau ke hoko mai 'a e 'aho te tau tutu'u kotoa ai 'i he 'ao 'o e 'Otuá ke fakamaau'i kitautolu 'o fakatau ki he'etau ngaahi ngāue taki taha na'e fai 'i he kakanó. Ko e ngaahi mafasia 'a e angahalá 'e 'ikai 'aupito ma'ama'a ange ia 'i he toko taha mā'oni'oni'" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1990, 25; pe *Tūhulú*, Sānuai 1991, palakalafi 15).

2 Nifai 3:6–15. Na'e fokotu'u hake 'e he 'Eikí 'a e palōfita ko Siosefa Sāmitá ke Toe Fakafoki mai ai 'a e Ongoongolelé mo 'omi 'a e Tohi 'a Molomoná. 'I he'etau ako ko ia e Tohi 'a Molomoná, te tau malava ai ke 'ilo'i 'a e ngaahi fuakava 'a e 'Eikí pea mo e mālohi te tau ma'u ai 'a e mo'ui ta'engatá. (miniti 'e 25–30)

Faka'alí'ali e fakatātā Ko Hono Fakatau 'o Siosefa 'e Hono Ngaahi Ta'oketé (Ngaahi Fakatātā 'o e Ongoongolelé, fika 109) mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá (fika. 401). Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 'ulu'i fakamatala 'o e 2 Nifai 3 ke fakapapau'i e ongo fakatātaá pea mo e me'a 'okú na faitatau aí. Fakamatala'i ange 'oku fakahā 'e Lihai ki hono foha ko Sēkopé 'i he 2 Nifai 3 'o kau ki he ongo palōfita ma'ongo'onga ko 'eni 'oku nau hingoa tataú. 'Oku fakamanatu heni 'e Lihai ha kikite fakakuongamu'a na'e fai 'e Siosefa fekau'aki mo Siosefa ko ia 'e mo'ui 'i he ngaahi 'aho faka'osí.

Vahevahe 'a e kalasí ki ha kulupu 'e ua pea fekau ke na fakatou lau 'a e 2 Nifai 3:6–15. Fekau ki ha kulupu 'e taha ke nau kumi ki ha fakamatala kau ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Fekau ki he kulupu 'e tahá ke nau tala mai 'a e me'a te ne fai 'i he ngaahi 'aho faka'osí. Fakaafe'i e ongo kulupú ke na takitaha lipooti e ngaahi me'a na'a nau akó. Lau 'a e fakamatala ko 'eni meia Pilikihami 'Tongi:

"Na'e 'osi tu'utu'uni 'i he fakataha lahi 'i he langí, ki mu'a pea fakatoka 'a e tu'unga 'o e māmaní, ko Siosefa Sāmita, ko e tangata totonu ia 'i he kuonga faka'osi 'o e māmaní, ke ne fakahoko mai 'a e le'o 'o e 'Otuá ki he kakaí, pea mo ma'u 'a hono kakato 'o e ngaahi kī mo e mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki 'o e 'Alo 'o e 'Otuá. Na'e 'iate ia 'a e fofonga 'o 'Eikí, pea 'i he'ene tamaí, pea mo e tamai 'ene tamaí, pea i honau ngaahi hakó 'o a'u atu ai pē kia 'Ēpalahame, pea meia 'Ēpalahame ki he lōmakí, mei he lōmakí kia 'Īnoke, pea meia 'Īnoke kia 'Ātama. Kuó ne 'osi vakai'i lelei 'a e fāmilí ko iá mo e toto ko iá 'i he'ene ha'u ko ia mei hono tupu'angá ki hono fanau'i 'o e tangata ko iá. Na'e tomu'a fakanofa ia mei nofo ta'engatá ke ne pule'i 'a e kuonga faka'osí ni'" (*Discourses of Brigham Young*, na'e filifili 'e John A. Widtsoe [1941], 108).

Lau fakakalasi 'a e 2 Nifai 3:11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 5:10; 135:3. Fehu'í:

- Ko e hā fua e ngaahi lavame'a lalahi 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá?
- Na'e founa fēfē hono fakahoko mai 'e Siosefa Sāmita 'a e ngaahi lea 'a e 'Eikí?

Ko e taimi 'oku lave ai 'a e kau akó ki he Tohi 'a Molomoná pea ke fakamo'oni ki hono mo'oni mo hono mālohí. Te ke toe lava pē ke fekau ha taha ke ne lau 'a e fakamatala ko 'eni mea Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisí 'Uluakí.

“'Oku ou palōmesi atu ta'e ha toe veiveiua kapau te mou lau 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he fa'a lotu, 'o tatau ai pē pe kuo tu'ō fiha ho'ō lau ia ki mu'a, 'e toe lahi ange ho'omou ma'u 'i homou lotó 'a e Laumālie 'o e 'Eikí. Te mou toe fakapapau'í ange ke mou 'a'eva 'i he talangofua ki He'ene ngaahi fekaú, pea 'e toki hoko mai ai ha fakamo'oni mālohi ange ki hono mo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Alo 'o e 'Otuá” (“Ko e Tohi 'a Molomoná” *Tūhulú*, 'Okatopa, palakalafi faka'osi).

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 3:12 pea fehu'í pe ko e hā 'enau fakakaukau ki he 'uhinga 'o e pehē "'e hoko 'o fakataha 'a e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná. Fekau ke nau fakapapau'í mo faka'ilonga'í e ngaahi palōmesi 'e nima na'e hoko mai mei hono fakataha'í 'o e ongo folofola fakakuongamu'a. ('E fakafepaki'í 'a e ngaahi tokāteline halá, holoki mo e feke'ike'í, fokotu'u e melinó, 'e ma'u 'e he kakai 'a e 'ilo ki he'enua ngaahi tamaí, pea te nau ha'u 'o 'ilo 'a e ngaahi fuakava 'a e 'Eikí.) Fehu'í ki he kau akó ke nau vahevahe e ngaahi founa kuo nau sio kuo fakakakato ai e ngaahi palōmesi ko 'eni.

Ka fe'unga e taimí pea fakafekau'aki 'a e 2 Nifai 3:12 mo 'Isikeli 37:15–17, pea alea'í e founa hono fakakakato 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e kikite fakakuonga mu'a ni. Vahevahe 'a e fakamatala ko 'eni mea 'Eletā Poiti K. Peeka, na'e hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Kuo 'osi fakataha'í 'eni 'a e va'akau pe lekooti 'o Siutá—ko e Fuakava Motu'a mo e Fuakava Fo'ou—mo e va'akau pe lekooti 'o 'Ifalemí—ko e Tohi 'a Molomoná, ko ha toe fakamo'oni ia 'e taha 'o Sisū Kalaisi—'i ha founa ko ho'ō lau pē 'a e tohi 'e tahá kuó hoko atu ai pē koe ia ki he tohi 'e tahá; pea 'i ho'ō ako ko ia mei ha tohi 'e taha, 'oku fakamaama'í koe 'e he tohi 'e tahá. Ko e mo'oni 'oku nau taha pē 'i hotau nimá. Ko e kikite ko ia 'a 'Isikelí kuo fakakakato ia 'i he taimí ni.” ('i he Conference Report, 'Okatopa 1982, 75; pe *Tūhulu*, Sānuali 1983, “Ngaahi Folofolá, Poiti K. Peeka, palakalafi 27).

Fakaafe'í e kau akó ke nau vahevahe e founa hono fakahoko 'e he Tohi 'a Molomoná ha liliu 'i he'enua ngaahi mo'ui.

2 Nifai 4:3–9. 'Oku 'ekea 'e he 'Eikí mei he ngaahi mātu'a 'a hono ako'í 'o e mo'oni ki he fānaú. (miniti 'e 20–25)

Fehu'í ki he kau akó:

- 'E fēfē ha'ō tali kapau ko e mātu'a koe pea na'e tala atu kiate koe 'e ho kī'í foha ta'u valú na'e 'ikai loto ia ke papitaiso?
- 'E fēfē ha'ō tali kapau kuo fakafisi ho kī'í foha ta'u hongofulú ke toe 'alu ki he lotú koe'uhí he 'okú ne pehē 'e ia 'oku ta'eoli?
- 'E founa fēfē ha'ō tali kapau na'e pehē 'e ho kaume'a, “He'ikai te u 'alu au 'o ngāue fakafaikau—He'ikai pē te u hoko au ko ha faifekau lelei koe'uhí he 'oku 'ikai lotu hoku fāmilí”?
- 'E founa fēfē ha'ō tali kapau 'e pehē 'e hao kaume'a, “He'ikai malava ke u hangē au ko kimoutolu kau Māmongá koe'uhí he 'oku fakatou inu kava mālohi lahi 'aupito 'eku ongo mātu'a”?
- 'E founa fēfē ha'ō tali kapau ko ha pīsope koe pea na'e pehē 'e ha mēmipa ho uōtí, “Ko e fehālaaki ia 'eku ongo mātu'a na'á ku mavahe ai mei he Siasí—na'e 'ikai 'aupito te na ako'í kiate au 'a e folofolá pe ko ha me'a pē.”?
- 'E fēfē ha'ō tali kapau na'e pehē 'e ha mēmipa ho uōtí, “'Oku 'ikai te u sio au ki ha palōpalema 'i he me'a kuó u fai—'oku fai ia 'e he'eku tamaí he taimi kotoa”?

Alea'í e ngaahi fehu'í ko 'eni, pea fehu'í ange:

- Ko e fē 'a e taimi 'oku totonu ke vahevahe ai 'e he ngaahi mātu'a 'a e fatongia ki he ngaahi me'a 'oku fai 'e he'enua fānaú?
- Ko e fē 'a e taimi 'oku 'ikai totonu ke tukuaki'í ai kinautolu 'i he ngaahi me'a 'oku fai 'e he'enua fānaú?

Lau 'a e fakamatala ko 'eni mei he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“'Oku 'i ai ha ngafa toputapu 'o e mātu'a ke ohi hake 'enua fānaú 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni, ke feau 'enua ngaahi fiema'u fakatu'asino mo fakalaumālié, ke ako'í kinautolu ke nau 'ofa mo fetokoni'aki, ke tauhi ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea mo hoko ko ha kakai tauhi lao 'i ha feitu'u pē 'oku nau 'i ai. Ngaahi husepāniti mo e Uaifi—ngaahi fa'e mo e tamaí—'e pau ke tali-ui kotoa 'i he 'ao 'o e 'Otuá ki he founa na'e fakahoko 'aki honau ngaahi fatongia ko 'eni” (“Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” *Tūhulú*, Sune 1996.)

Fakamatala'í ange na'e tñaki fakataha 'e Lihai 'ene fānaú mo honau ngaahi fāmilí ki mu'a pea ne toki pekiá ke foaki kiate kinautolu ha ngaahi tāpuaki mo ha fakatokanga. Lau 'a e 2 Nifai 4:3–9 mo kumi ki he fale'í na'e fai 'e Lihai ki he fānaú 'a Leimana mo Lēmiuelá. Fehu'í ange:

- Ko e hā e palōmesi na'e fai 'e he 'Eikí kiate kinautolú?
- Ko e hā e me'a na'e tui ki ai 'a Lihai fekau'aki mo e fānaú 'oku “akonekina kinautolu 'i he hala 'oku totonu ke [nau] fou ai”? (v. 5).

- Ko e hā e ngaahi tāpuaki na'e tuku 'e Lihai ki he fānau 'a Leimaná kapau na'e fakamala'ia'i kinautolu? (vakai, v. 6).
- Ko e hā na'á ne pehē ai "'e tō [hono tauteá] ki he 'ulu 'o ('enau] ongo mātu'á'"? (v. 6).

Fakahā ki he kau akó ko e fānau 'a Leimana mo Lēmiuelá 'e 'iloa kinautolu ko e kau Leimana.

Vahevahe 'a e kau akó ki ha kulupu 'e ua. Fekau ki he 'uluaki kulupú ke nau lau 'a e Mōsaia 10:11–17 mo lisi 'a e ngaahi akonaki na'e ako'i e kau Leimaná ke nau tui ki aí. Fekau ki he kulupu hono uá ke nau lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68: 25–31 pea lisi e me'a kuo fakahā 'e he 'Eikí 'oku totonu ke ako'i 'e he mātu'á ki he 'enau fānau. Hiki e ola 'o 'enau fekumí 'i he palakipoé 'i lalo 'i he taumu'a ko e *Ko e me'a na'e ako'i 'e he kau Leimaná ki he 'enau fānau* pea mo e *Ko e me'a 'oku folofola 'e he 'Eikí 'oku totonu ke ako'i 'e he mātu'á*, pea fakafehoanaki 'a e ongo lisi. Fehu'i: Ko e hā e folofola 'a e 'Eikí fekau'aki mo e mātu'a 'oku 'ikai ke nau ako'i 'a e ongoongolelé ki he 'enau fānau? (vakai, T&F 68:25).

Faka'ai'ai e kau akó ke nau ako fakalelei e ongoongolelé mo teuteu ke hoko ko ha mātu'a mā'oni'oni 'i Saione 'a ia te nau ohí hake 'enau fānau 'i he founga 'a e 'Eikí.

2 Nīfai 4:17–5:5. 'Oku malava ke taki atu kinautolu ki he mamahi 'i he'etau 'ilo'i 'o 'etau ngaahi angahalá mo e tō nounou, ka 'i he'etau fakatokanga'i e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí 'i he'etau mo'uí mo falala ki Hono mālohi, te tau lava ai ke fetongi e mamahi 'aki ' a e 'amanaki lelei. (miniti 'e 20–25)

Hiva'i 'a e "Tānaki ho Ngaahi Tāpuaki" (*Ngaahi Himí*, fika 148) pe taufetongi 'i hono lau 'o e veesi taki taha. Fehu'i ange:

- 'Okú ke fakakaukau ko e hā e pōpoaki 'a e himi ko 'eni?
- 'Oku ma'u nai 'e he pōpoaki ko 'eni ha mālohi ke ne liliu ho'o mo'uí? Ko e hā hono 'uhingá?

Tala ki he fānau akó te nau ako 'i he 'ahó ni ki he me'a 'oku fa'a ui ko e Saame 'a Nīfai. 'E lava pē 'o vahevahe 'a e saame 'a Nīfai ki ha konga 'e fā. Hiki 'a e saati 'oku 'oatú 'i he palakipoé, kae toe fokotu'utu'u fo'ou 'o 'ikai fakahokohoko 'a e ngaahi fakamatalá. Fakaafe'i e kau akó ke nau lau e ngaahi vēsí pea kumi ki he ngaahi fakamatala 'oku tonú. Fekau ke nau ngāue fakakulupu pe fakatāutaha. 'I he 'enau 'osi, mou ngāue fakakalasi ki hono fakatauhua 'o e ngaahi fakamatalá ki he ngaahi fakamo'oni fakafolofolá.

Ko e Saame 'a Nīfai	
Fakamo'oni Fakafolofolá	Fakamatalá
2 Nīfai 4:17–19	'Oku fakahā 'e Nīfai 'a e mamahi koe'uhi ko 'ene ngaahi angahalá.
2 Nīfai 4:20–25	'Oku fakahokohoko 'e Nīfai 'a hono ngaahi tāpuaki.
2 Nīfai 4:26–29	'I he mamata 'a Nīfai ki hono ngaahi tāpuaki, 'okú ne feinga ke ne fakalalakala.
2 Nīfai 4:30–35	'Oku falala mo lotu 'a Nīfai ki he 'Eikí ke Ne hakeaki'i ia.

Fai ha ní'hi pe kotoa 'o e ngaahi fehu'i ni:

- Kuo 'i ai ha taimi kuó ke ongo'i ai e me'a na'e ongo'i 'e Nīfai? Kapau 'oku 'io, na'e fēfē?
- Ko e hā e ngaahi tāpuaki na'e fakatokanga'i 'e Nīfai 'i he'ene mo'uí?
- Ko e hā e tupu'anga 'o e ngaahi tāpuaki ko iá?
- Ko e hā e fa'ahinga me'a 'oku hoko 'i ho'o mo'uí 'i hono fakatokanga'i ko ia ko e 'Otuá e tupu'anga ho ngaahi tāpuaki?
- Ko e hā e me'a te tau lava ke ako mei he fa'ahinga lotu na'e fakahoko 'e Nīfai ki he 'Eikí?
- Lau 'a e 'Alamā 38:5. Fakatatau ki he veesi ko 'eni, 'e founga fēfē hano fakahaofi kinautolu mei hotau ngaahi faingata'a'ia?
- 'E founga fēfē ha'atau fakahaa'i ki he 'Eikí 'oku tau falala kiate Ia?

Tala ange ki he kau akó ko e lahi 'o e ngaahi 'ahi'ahi 'o Nīfai ko e ha'u pē ia mei he nima 'o hono ongo ta'oketé, 'a Leimana mo Lēmiuela. Na'á na feinga 'i he ngaahi taimi lahi ke tautea'i ia pe feinga ke to'o 'ene mo'uí (vakai, 1 Nīfai 3:28; 7:16; 18:10–12). Ka na'e kei falala pē 'a Nīfai ki he 'Eikí. Mou lau fakataha mo e kalasí 'a e 2 Nīfai 5:1–11 mo kumi ki he ngaahi founga na'e fakakakato 'aki 'e he 'Eikí 'Ene palōmesi ke fakahaofi 'a kinautolu 'oku nau falala kiate Iá. Mahalo 'e tokoni 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni 'i ho'omou ako ko ia 'a e ngaahi vēsí ni:

- Na'e founga fēfē 'a e liliu 'o e 'ulungāanga 'o e ongo ta'okete 'o Nīfai kiate iá? (vakai, v. 2).
- Ko e hā e me'a na'a nau feinga ke fai kiate iá?
- Ko e hā e me'a na'e fai 'e he 'Eikí kia Nīfai mo kinautolu na'e tui ko e palōfita iá?
- Na'a nau 'alu ki fē?
- Ko e hā na'e fatongia 'aki 'e he tuí 'i hono fakahaofi kinautolu mei honau ngaahi filí?

Faka'ai'ai e kau akó ke nau lau honau ngaahi tāpuaki pea falala ki he 'Eikí ke tokoni'i mo fakahaofi kinautolu mei he koví. Fakakaukau'i ha'o vahevahe mo kinautolu 'a e fakamatala ko 'eni meia 'Eletā Lisiate G. Sikoti:

" 'Oku fakangatangata pē 'etau mamatá ki ha konga 'o e palani ta'engata kuó Ne 'osi fakafōtunga mai ma'atautolu taki tahá. Falala kiate Ia, neongo 'oku fa'a 'omi fakataimi 'e he'etau 'ilo ta'engata ha mamahi 'oku lahi. Kātaki pē 'i he fa'a tatalí 'i he taimi 'oku fie ma'u ai ke ke tatali ka 'okú ke fu'u fie ma'u 'e koe ke hoko 'a e me'a ko iá 'o 'oua 'e toe tatali. Mahalo pē te Ne fie ma'u atu ke ke fai ha me'a 'oku fepaki 'aupito ia mo ho'o fakakaukau. Faka'aonga'i ho'o tuí mo ke pehē, 'Ke fai pē ho finangaló.' Ko e fa'ahinga me'a pehē 'oku fakahoko 'i he founga faka'e'i'eikí 'okú ne teuteu'i mo fakafe'unga'i koe ki ha ngaahi tāpuaki 'oku toe lahi ange. 'I he 'Ene hoko ko ho'omou Tamai, 'okú Ne taumu'a ke mou fiefia ta'engata, ke hokohoko atu 'a ho'omou fakalalakalá mo fakatupulaki 'a e me'a

‘oku mou malava ke faí. Ko Hono finangaló ke vahevahe mo kimoutolu ‘a ia kotoa ‘okú Ne ma’ú” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1991, 118; pe *Tūhulú*, Sānuali 1992, “Ko e Ma’u ‘o e Tokoni mei he ‘Eikí, palakalafi 3).

2 Nifai 5. ‘Oku fakamavahe’i ‘e he kau angahalá ‘a kinautolu mei he ‘ao ‘o e ‘Eikí mo ‘Ene ngaahi tāpuakí ‘i he’enua ngaahi ngāue ta’emā’oni’oni. (miniti ‘e 15–20)

Faka’ali’ali ha fakatātā ‘o ha tempiale pea fehu’i:

- Ko e fale ‘eni ‘o hai?
- Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:15–16. Ko e hā e palōmesi ‘oku fai kiate kinautolu ‘oku nau hū ki he tempialé ‘oku nau tāú?
- Ko e hā e me’a te ke fie fai ke ke fiefia ai ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí?
- Ko e hā e ngaahi founa ‘oku tau fakamavahe’i ai kinautolu mei he ‘Eikí?

Fakamatala’i ange ‘oku ‘ofa ‘a e ‘Eikí ‘iate kinautolu pea ‘okú Ne fie ma’u kinautolu ke tau nofo mo ia ‘i Hono ‘Aó, ka ‘i he taimi ‘e ni’ihi ‘oku hanga ‘e he’etau ngaahi ngāue ‘o ‘ai kinautolu ke tau ta’efe’unga ai ke ‘i ai. Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e 2 Nifai 5:20–24 mo alea’i e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

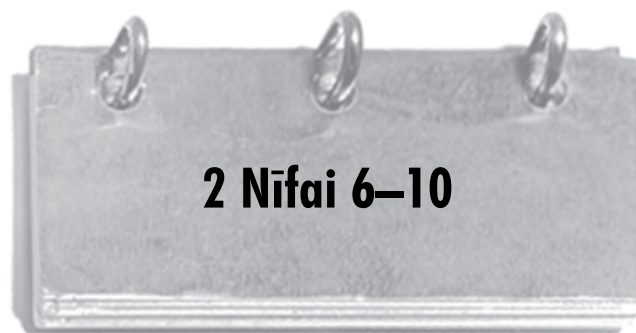
- Ko e hā e fakamala’ia na’e ha’u ki he kau Leimaná ‘i he’enua talangata’á? (Na’e motuhi kinautolu mei he ‘ao ‘o e ‘Eikí; vakai, v. 20.)
- Ko e hā hono ‘uhinga na’e motuhi ai kinautolú? (vakai, v. 21).
- Ko e hā hono ‘uhinga na’e fakatupu ai ‘e he ‘Eikí “ke hoko kiate kinautolu ha kili lanu fakapo’upo’ulí”? (v. 21).
- Ko e hā e fakatokanga na’e ‘oange ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu te nau femali’aki mo e kau Leimaná? (Te nau ma’u ‘a e fakamala’ia tatau; vakai v. 23. *Fakatokanga’i angé*: Fakapapau’i ‘oku mahino ki he kau akó ko e fakamala’iá na’e ‘ikai ko e “kili lanu fakapo’upo’ulí” ka ko hono “motuhi mei he ‘ao ‘o e ‘Eikí.”)
- Ko e hā ‘oku hoko ki ha kakai kuo nau motuhi kinautolu mei he ‘Eikí? (vakai, v. 24).
- Lau ‘a e 2 Nifai 7:1. Fakatatau ki he veesi ko ‘ení, ko hai ‘okú ne fatongia’aki ke fakapapau’i ‘oku ‘ikai ke motuhi kinautolu mei he ‘Eikí?

Alea’i e fakamatala ko ‘eni meia Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmīta, ‘i he’ene hoko ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu mā Uá:

“He’ikai fakafekiki e Laumālie ia ‘o e ‘Eikí mo e tangatá, pe nofo’ia kinautolu, tukukehe ‘o ka nau ka toki talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí.

“Ko e fatongia ia ‘o e mēmīpa kotoa pē ‘o e Siasí ke mo’ui loto fakatōkilalo, anga fakamātoato, pea talangofua kakato ki he ngaahi fekau kuo ‘osi ‘omí. Kapau ‘e fai ‘eni ‘e ha tangata, te ne ‘ilo ‘a e mo’oni. Ko hono mo’oni ‘oku

tokolahi ha kāingalotu ‘o e Siasí ‘oku te’eki ai te nau ma’u ha fakamo’oni koe’uhí pē he ‘oku te’eki ai te nau fakatonutonu ‘enua mo’ui ki he ngaahi fiema’u ‘a e ongoongolelé. ‘Oku ‘ikai malava ke nofo’ia ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí ia ha fale ‘oku ‘uli, pea ko hono ‘uhinga ‘eni ‘oku ‘ikai ke ma’u ai ‘a e ‘ilo ‘oku tala’ofa mai ‘akí. ‘Ikai ko ia pē, ka ‘oku ‘i ai ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí ‘oku ‘ikai ke nau fakamoleki ha taimi ke ‘ilo ai ‘a e ngaahi me’a ni ‘i ha’anau tui mo ako, pea ko hono kotoa ‘o kinautolú ni ‘oku ‘ikai te nau ma’u ‘a e ue’i fakalaumālie ‘oku tala’ofa ‘aki kiate kinautolu ‘oku faivelengá. Ko e taimi ‘oku hoko ai ‘ení, ko kinautolu ‘oku halaiá ‘oku faingofua ke kākaa’i pea tu’u ‘i he tu’unga fakatu’utāmaki ‘o e hē ki he ngaahi tokāteline halá mo e ngaahi fakakaukau ‘a e tangatá” (*Answers to Gospel Questions*, 3:29–30).

2 Nifai 6–10

Talateú

Na’e fakakau ‘e Nifai ha ongo malanga ‘e ua ‘a hono tehina ko Sēkopé ‘i he 2 Nifai 6–10 ko ha fakamo’oni ki he mo’ui mo e misiona ‘a Sīsū Kalaisí. ‘I he ‘uluaki malangá, na’e lahi hono to’o hangatonu ‘e Sēkope mei he palōfita ko ‘Isaiá fekau’aki mo e fale ‘o ‘Isilelí, ko ha langovaka ki he’ene fakamo’oni ‘a’ana ki he Fakalelei ‘a e Fakamo’ui (vakai, 2 Nifai 6–9). ‘I he malanga hono uá, na’e kōlenga ‘e Sēkope ki he kakai ke nau “Fakafiemālie’i homou lotó ki he finangalo ‘o e ‘Otuá kae ‘ikai ki he loto ‘o e tēvoló,” ‘a ia ko ha fakafiemālie ‘e toki lava pē ke fakahoko “ ‘i he ‘alo’ofa pē ‘a e ‘Otuá” (2 Nifai 10:24). Ko e lotu ‘a Sēkope ma’a hono kakai ‘oku pehē “ ‘Ofa ke fokotu’u hake kimoutolu ‘e he ‘Otuá ‘i he mālohi ‘o e toetu’ú, kae ‘uma’ā mei he mate ta’engatá ‘i he mālohi ‘o e fakalelei” (2 Nifai 10:25).

Na’e ako’i ‘e ‘Eletā Sefilí R. Hōlani, ko e mēmīpa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá ‘o pehē ko e fakamo’oni ‘a Sēkopé ko ha “fakamanatu ‘oku ta’e hano ngata’anga mo ta’engata ‘a e Fakalelei, pea ‘oku lelei ia ki he tangata, fefine, mo e fānu kotoa pē kuo nau mo’ui. Ko e ‘alo’ofa mo e ‘ofa ‘a e ‘Otuá, kau ai ‘Ene faitotonú mo e fakamaau totonú, ‘oku fie ma’u ai e tokotaha kotoa pē ke fanongo ki he ongoongo lelei ‘o ‘ene ongoongolelé. Ko ia ai, na’e fie ma’u ke fanongo ‘a kinautolu ko ia na’e ‘i mu’a ‘i he taimi na’e ngāue fakafaipekau ai ‘a Kalaisi ‘i he māmaní ‘o tatau pē mo kinautolu na’a nau mo’ui ‘i he lolotonga mo e hili ‘o ‘ene ngāue fakafaipekau ‘i he māmaní.

Ka 'e 'ikai te ne malava ke fakamafola toko taha pē 'a e pōpoaki ko iá. Ko ia ai kuopau ke hiki pea fakamo'oni' 'a e ongoongolelei 'i he kuonga kotoa pē, kau ai 'a e kuonga 'o e kau Nifai koe'uhi pē ko Kalaisi, pe ko ma'a Kalaisi" (*Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* [1997], 61).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Tokanga Ki Ai

- Na'e tomua fakahā 'e he kau palōfitā 'e malanga'aki 'a e ongoongolelei 'i he ngaahi 'aho faka'osi, pea 'e tñaki fakataha 'e he 'Eiki 'Ene fñau, pea 'e hoko mai 'a e huhu'i kiate kinautolu kotoa 'oku fakatomalá (vakai, 2 Nifai 6:6–18; 8:1–9:3; 10:1–2, 7–22).
- 'Oku 'ikai 'aupito sítu'a 'a e 'Eiki mei Hono kakaí, 'o a'u pē ki he'enu maumau'i 'enu ngaahi fuakavá mo tafoki meiate la (vakai, 2 Nifai 6:8–11, 14–15; 7:1–2, 4–7; vakai foki, Nehemaia 9:16–17, 30–31; Fakahā 3:20).
- 'E tñaki fakataha 'e he 'Eiki 'Ene kakaí fuakavá ki Saione 'i he fiefia mo e nēkeneka 'i he ngaahi 'aho faka'osi (vakai, 2 Nifai 8:3–7, 11–16; vakai foki, T&F 101:13–19).
- 'E fakahaofi e tangata kotoa pē mei he mate fakasinó mo fakalaumālie 'e he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi. Ka neongo ia, ko kinautolu 'e 'ikai ke nau fakatomalá te nau mate fakalaumālie ko hono tu'o uá (vakai, 2 Nifai 9:6–24; 10:23–25; vakai foki, Hilamani 14:15–19).
- Kapau te tau fakavaivai ki he 'ahi'ahi pea 'ikai ke tau fakatomala, 'oku tau hoko 'o fielahi, loto fakakakano, mo mate fakalaumālie (vakai, 2 Nifai 9:27–39).
- 'Oku lelei 'a e potó kapau 'oku tau fanongo ki he akonaki 'a e 'Otuá (vakai, 2 Nifai 9:28–29; vakai foki, 'Īsaia 55:8–9; 1 Kolinitó 3:18–20).
- 'Oku tau mo'ui fakalaumālie mo fonu 'i he 'amanaki lelei ki he mo'ui ta'engatá 'i he taimi 'oku tau ha'u ai ki he 'Eiki. (vakai, 2 Nifai 9:39, 41–43, 45–46, 49–52; vakai foki, 2 Nifai 26:24–28).
- 'E fokotu'u 'e he 'Eiki ha Saione 'i he fonua ko 'Ameliká 'i he ngaahi 'aho faka'osi, pea ko kinautolu 'oku nau angatu'u ki Saioné te nau 'auha (vakai, 2 Nifai 10:10–20; vakai foki, 'Eta 2:6–12; Tefito 'o e Tui 1:10).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 26–30.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

2 Nifai 6:1–3. Na'e taau 'a Sēkope ke ne ako'i e ongoongolelei ki he kau Nifai. (miniti 'e 10–15)

Faka'alí'ali ha fakatātā 'o e Palesiteni 'o e Siasí mo ha fakatātā 'o ha taki fakapule'anga pe fakapisinisi, toko taha sipoti, pe taha taha 'iloa he hele'uhilá. Alea'i e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko hai 'i he fa'ahinga kakai ko 'eni 'e uá 'oku ke loto ke ne ako'i kiate koe 'a e ongoongolelei? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā ha me'a 'oku 'ikai ke ma'u 'e ha taki tu'ukimu'a pe toko taha 'iloa he hele'uhilá 'a ia 'e faingata'a ai ke ako'i e ongoongolelei?
- Ko e hā e me'a 'okú ne ngaohi ha taha ke taau ke ako'i e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi?

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 6:1–3 mo faka'ilonga'i ha fo'i 'uhinga 'o 'oua na'a toe sí'isi'i hifo 'i he nimá, na'e mateuteu ai 'a Sēkope ke ako'i 'a e ongoongolelei. Hiki 'a e 'uhinga takitaha 'i he palakipoé pea alea'i. Mahalo 'e kau atu 'eni ki he lisí:

- Na'e ui 'a Sēkope 'e he 'Otuá (vakai, v. 2).
- Na'e fakanofu 'a Sēkope 'o fakatatau ki he "founga 'o hono lakangá" (na'a ne ma'u e lakanga fakataula'eiki; vakai, v. 2).
- Na'e fakatapu'i 'a Sēkope, pe vahe'i, 'e he palōfita ko Nifai (vakai, v. 2).
- Na'e tokanga lahi 'a Sēkope ki hono kakaí (vakai, v. 3).
- Kuo 'osi fai 'e Sēkope ha ngāue lahi ki hono ako'i 'o e ongoongolelei (vakai, v. 3).

Mou alea'i nounou pē 'a hono 'uhinga 'oku hanga ai 'e he ngaahi 'uhinga ko 'ení 'o ngaohi ha taha ke ne taau pe fe'unga ke ne ako'i 'a e ongoongolelei. Fakaafe'i e kau akó ke nau vahevahe 'a e ngaahi 'uhinga 'oku taau ai 'a e Palesiteni 'o e Siasí 'o hangē pē ko e taau 'a Sēkopé pea ke 'omi mo ha ngaahi fakatātā mahino kapau 'oku nau 'ilo'i ha ni'ihí.

2 Nifai 6:6–18. Na'e tomua fakahā 'e he kau palōfitā 'e malanga'aki 'a e ongoongolelei 'i he ngaahi 'aho faka'osi pea 'e tñaki fakataha 'e he 'Eiki 'Ene fñau, pea 'e hoko mai 'a e huhu'i kiate kinautolu kotoa 'oku fakatomalá. (miniti 'e 30–35)

Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e 1 Nifai 19:23; 2 Nifai 6:4; mo e 3 Nifai 23:1 pea kumi ki he me'a 'oku faitatau ai 'a e ngaahi veesi ko 'ení. Fehu'i: 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e faka'aonga'i ai 'e Nifai, Sēkope, pea a'u pē ki he Fakamo'uí, 'a e ngaahi lea 'a 'Īsaia mo faka'ai'ai kinautolu ke tau fekumi ki ai? Lau 'a e 2 Nifai 6:5; 11:2; mo e 3 Nifai 23:2. Fehu'i: Ko e hā e me'a 'oku ako'i mai kiate kinautolu 'e he ngaahi veesi ko 'ení 'o fekau'aki mo e 'uhinga 'oku toutou faka'aonga'i ai 'a 'Īsaia? Fakaafe'i e kau akó ke nau siofi e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'i he'enu ako ko ia e fakamatala fakalahi fakalaumālie 'a Sēkope kia 'Īsaia..

'Oku kamata 'aki pē 'e Sēkope 'ene 'omi ha fakamatala faka-hisitōlia nounou 'o e kau Siú ko e teuteu ki hono fakakakato 'o e kikite 'a 'Īsaia. Lau 'a e 2 Nifai 6:8–11, mo alea'i e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā e me'a na'e fakahā 'e he 'Eiki kia Sēkope fekau'aki mo e kau Siu 'i hono kuongá(na'e 'ave pōpula kinautolu; vakai, v. 8.)
- Ko e hā e me'a hono hoko na'e fakahā kia Sēkopé? ('E toe fokí pē 'a e kau Siú 'amui ki Selūsalema; vakai, v. 9.)

- Na'e tali fēfē 'e he kau Siú e ngāue fakafaipekau 'a Sisū 'i māmaní? (vakai, v. 9; 2 Nifai 10:3–4).
- Ko e hā ne peheni ai 'enau talí? (vakai, 2 Nifai 6:10; 10:5).
- Ko e hā e me'a ne hoko ki he kau Siú 'i he 'ikai ke nau tali 'a e Toko Taha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí? ('E toe fakamovetevete' i kinautolu 'o 'ikai toe tñaki kae 'oua kuo hokosia e 'aho faka'osí; vakai, 2 Nifai 6:10–11; 10:6.)

Faka'alí'ali ho'ou fuka fakafonuá mo ha fakatātā 'o e ngaahi mātu'a 'oku nau fuofua e fānau (hangē ko 'eni, Ngaahi Fakatātā 'o e Ongongoleléi, fika 616). Lau 'a e 2 Nifai 6:6–7 mo alea'i e founa 'oku fekau'aki ai e ongo fakatātā ko 'eni mo e pōpoaki 'a 'Īsaia.

Fakahā kia kinautolu ha tatau 'o e *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* pea fakamatala'i ange ko e hā e fakamatala fakalahi (fakamatala loloto ange). Fakahā ki he kau akó te nau hiki ha fakamatala fakalahi 'o e tohi 2 Nifai 6:6–7 'o ngāue'aki e tokoni 'a Sēkopé. 'Oange ki he kau akó ha ngaahi tatau 'o e saati 'i ha la'ipepa tufa. Tuku ange pē 'o 'oua 'o fakafonu 'a e kōlomu "Fakamatala Fakalahi," tukukehe ki he fakamo'oni fakafolofolá 'i he kamata'anga 'o e me'a taki taha. Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e ngaahi folofola 'i he kōlomu "Kikitē" pea hiki ki he kōlomu "Fakamatala Fakalahi" e founa te nau fakamatala'i ai e kongā ko ia 'o e kikitē 'a 'Īsaia.

	Kikitē	Fakamatala Fakalahi
2 Nifai 6:6 ('Īsaia 49:22)	"Vakai, te u hiki hake hoku nimá ki he kakai Senitailé, pea fokotu'u 'eku fuká ki he kakai. . ."	2 Nifai 6:11–12; 9:1–2. 'E fakakau 'e he 'Eiki 'a e ngaahi pule'anga Senitailé ki hono tñaki fakataha 'o 'Isileli kuo fakamoveteveté ki he "Siasi Mo'oni" mo e "ngaahi fonua 'o honau tofi'á".
2 Nifai 6:6–7 ('Īsaia 49:22–23)	"... pea te nau 'omi ho ngaahi fohá 'i honau nimá, mo ho ngaahi 'ofefiné 'e fua 'i honau ngaahi umá. "Pea 'e hoko 'a e ngaahi tu'i ko ho'ou ngaahi tamai tauhi, pea ko honau ngaahi 'unohó ko ho'ou ngaahi fa'e tauhi. . ."	2 Nifai 10:7–9. Hangē ko ia 'oku fai 'e ha mātu'a 'ofá, 'e pehē hono fakafoki 'e he kau Senitailé 'a e fale 'o 'Isileli ki honau ngaahi fonua 'o honau tofi'á ko e kongā 'o hono fakakakato 'o e fuakava 'a e 'Eiki mo 'Isileli.
2 Nifai 6:7 ('Īsaia 49:23)	"... te nau punou hifo kiate koe 'aki honau matá ki he kekelelé, pea 'emo 'a e efu 'o ho va'é; pea te ke 'ilo'i ko au ko e 'Eiki; koe'uhi 'e 'ikai mā 'a kinautolu 'oku tatali kiate au."	2 Nifai 6:13–15. Ko kinautolu 'oku nau tau'i 'a e kakai fuakavá te nau " 'emo 'a e efu" pe fakamaa'i. Ko kinautolu te nau tatali ki he 'Eiki 'i He'ene hā'ele maí 'e fakahaofi.

'I he 'osi 'enau ngāue, mou alea'i 'enau ngaahi fakakaukaú. Ka fie ma'u pea faka'aonga'i 'a e ngaahi tali 'oku fokotu'u atu 'i

he kōlomu "Fakamatala Fakalahi." Fai ha ni'ihī pe kotoa 'o e ngaahi fehu'i ko 'eni ke tokoni ki ho'omou fealea'aki:

- Fakakaukaú-loto 'oku ke 'i he ouau fakaava 'o e Sipoti 'Olimipiki 'o mamata ki he laka 'a e ngaahi pule'angá, 'a ia 'oku laka ai e kau sipoti 'oku nau tui honau ngaahi lanu fakafonuá mo ta'alo 'enau ngaahi fuka fakafonuá. Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'i ai ai e fuka 'a e ngaahi fonuá? 'Oku nau 'uhinga ki he hā? (Ke faka'ilonga'i 'aki ha feitu'u pe kulupu, ke 'oange ki he kakai ha me'a ke nau mamahi'i, ke fakalotolahi'i 'aki e kau sōtia 'i he mala'e 'o e taú.)
- 'Oku mou pehē ko e hā e fuka pe tu'unga kuo fokotu'u 'e he 'Eiki 'i he ngaahi 'aho faka'osí? ('E lava ke kau 'i he ngaahi talí 'a e " 'ilo'i honau Huhu'i" [2 Nifai 6:11], 'a e "siasi mo e tākanga mo'oni 'a e 'Otuá" [2 Nifai 9:2], mo e ngaahi me'a fakapolitikale na'e malava ai ke Toe Fakafoki mai 'a e Siasi pea mo hono tñaki fakataha 'o 'Isileli.)
- Ko e hā e 'imisi na'e ngāue'aki 'e 'Īsaia ke fakamatala'i e founa hono tokoni'i 'e he ngaahi pule'anga Senitailé 'a hono tñaki fakataha 'o e fale 'o 'Isileli?
- 'Oku malava fēfē ha pule'anga ke hoko ko ha "tamai tauhi" pe ko ha "fa'e tauhi"?
- Ko hai na'e pehē 'e Sēkope 'e faka'auhá pea ko e hā hono 'uhingá?
- 'Oku fakamatala'i fēfee'i 'e Sēkope 'a kinautolu 'e fakahaofi mei he faka'auhá?
- 'E faka'aonga'i fēfē 'a e ngaahi kikitē ko 'eni kiate koé?

Fakahā ki he kau akó ko e kāingalotu 'o e Siasi 'oku nau 'o e fale 'o 'Isileli. Fakamatala'i na'e lea foki 'a Nifai fekau'aki mo e fale 'o 'Isileli 'i he ngaahi 'aho faka'osí. Lau 'a e 2 Nifai 25:16–18 mo kumi ki he me'a te tau fai ke tau hao ai mei he faka'auha 'oku 'amanaki maí. Alea'i mo e kau akó 'a e founa 'e tokoni'i ai kitautolu 'e he'etau tui kia Kalaisi pea mo 'etau "lotu ki he Tamai 'i hono huafá 'aki 'a e lotu ma'a mo e nima ma'a" (v. 16) ke tau teuteu ke tali 'a kitautolu ko e kakai fuakava 'a e 'Eiki 'i He'ene toe hā'ele maí.

Faka'osi 'aki hono hiva'i e "Vakai 'e Kāinga" (*Ngaahi Himi*, fika 4).

2 Nifai 6:8–11, 14–15; 7:1–2, 4–7. 'Oku 'ikai 'aupito situ'a 'a e 'Eiki mei Hono kakai, 'o a'u ai pē ki he'enu maumau'i 'enu ngaahi fuakavá mo tafoki meiate la. (miniti 'e 20–25)

Faka'alí'ali ha fakatātā 'o e Fakamo'uí hoko atu ki ha fakatātā 'o ha taha pē. Fehu'i ki he kau akó pe ko e fē 'i he ngaahi faka'alí'ali ko 'eni 'okú ne fakahaa'i lelei taha e me'a 'e hoko kapau 'e fakahoko 'e he toko taha 'i he fakatātā hono uá ha angahala. 'Uluaki to'o 'a e fakatātā 'o e Fakamo'uí mei he fakatātā 'e tahá. Fakafoki 'a e fakatātā 'o e Fakamo'uí, pea to'o 'a e fakatātā 'e tahá mei he fakatātā 'o e Fakamo'uí. Fehu'i ange: 'I he taimi 'oku tau faiangahala ai, 'oku situ'a nai 'a e 'Eiki meiate kitautolu, pe 'oku tau tafoki meiate la? 'Oku ke 'ilo fēfē?

Fekau ke nau lau 'a e kikitē 'a 'Īsaia 'i he 2 Nifai 7:1–2 mo sio ki he ngaahi me'a 'oku faitatau mo e faka'alí'alí. Alea'i e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko hai 'oku lea 'i he ngaahi veesi ko 'eni?
- Ko hai 'okú Ne lea ki aí ? ('Isileli.)
- Fakataata ki he veesi 'uluaki, ko hai 'okú ne lí'aki 'a hai?
- Ko e hā e ngaahi founga 'oku tau tafoki ai mei he 'Eikí?
- Ko e taimi na'e ui ai e 'Eikí 'i he veesi 2, ko hai na'á ne talí?
- 'Oku founga fēfē hono ui kitautolu 'e he 'Eikí?
- 'Oku founga fēfē 'etau talí? 'Oku founga fēfē 'etau ta'e talí?

Vahe'i e kalasí ki ha kulupu 'e ua. Vahe'i ha kulupu 'e taha ke nau lau 'a e 2 Nifai 6:8–11 pea ko e kulupu 'e tahá ke nau lau 'a e 2 Nifai 6:14–15. Fekau ke nau lipooti ki he faikehekehe 'o e 'uluaki taimi mo e taimi hono ua 'e hā'ele mai ai 'a Sisū Kalaisi ke "fakahā Ia" ki he kau Siú. Fehu'i:

- Ko e hā e me'a na'e hoko ki he kau Siú 'i he'enua tafoki mei he 'Eikí?
- Ko e hā e me'a 'e hoko kiate kinautolu kapau te nau foki mai ki he 'Eikí?
- Ko e hā e me'a 'oku hoko 'i he taimi 'oku tafoki ai e kakai mei he 'Eikí?
- Ko e hā e me'a kuo fai 'e he 'Eikí ma'au 'i he taimi kuó ke tafoki mai ai kiate Iá?

Fekau ke nau lau 'a e 2 Nifai 7:4–7 mo vakai ki he ngaahi founga na'e fakamatala'i 'aki 'e 'Īsaia 'a Sisū Kalaisí. Fehu'i ki he kau akó ke nau fakafehoanaki e tō'onga 'a e kau Siú mo e Fakamo'uí. Fehu'i: Ko e hā e me'a 'oku tau ako fekau'aki mo e 'Eikí mei he ngaahi veesi ko 'eni 'a ia te ne lava ke 'omi kiate kitautolu ha 'amanaki 'i he'etau fili ko ia ke tafoki mai kiate Iá? ('Oku 'ikai sítu'a 'a e 'Eikí ka 'okú ne 'i ai ma'u pē ke tokoni'i kitautolu.) Lau 'a e Mōsaia 11:24 mo fakamahino'i ko e taimi 'e ni'ihí 'oku tuai ai ke tali mai e 'Eikí kia kitautolu koe'uhí ko 'etau ta'e fie fakafanongo kiate Iá. Lau 'a e Mōsaia 7:33 mo fehu'i pe ko e hā e me'a kuopau ke tau fai ke tau taau ai ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí. Faka'osi 'aki ha'o lau e fakamatala ko 'eni 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli:

"He'ikai pē fe'unga 'etau lea 'akí. Tafoki mei he ngaahi holi kovi 'o e kei sí'í. Fakamama'o mei he faito'o kona tapú. Te nau faka'auha faka'aufuli kimoutolu. Fakama-ma'o mei ai 'o hangē ha mahaki faka'auhá, he ko e me'a ia 'oku nau hoko ki aí. Faka'ehi'ehi mei he talanoa kovi mo fakalieliá. 'Oku lava pē ke iku ia ki he faka'auhá. Ka mou matu'aki faitotonu. 'Oku 'uli'i mo faka'auha 'a e ta'e faitotonú. Tauhi e Lea 'o e Potó. 'Oku 'ikai totonu ke mou ifi tapaka; kuopau ke 'oua na'a mou ifi tapaka. 'Oku 'ikai totonu ke mou inu kava mālohi. . . . Kuopau ke mou mavahe hake mei he ngaahi me'a ko 'eni 'oku nau faka'ali mai 'a e ngaahi fakatauelé. Fa'a lotu. Lotu ki he 'Eikí 'i he tui, pea te Ne fanongo ki ho'omou ngaahi lotú. 'Oku ne 'ofa 'iate kimoutolu. 'Okú ne faka'amu ke tāpuaki'i kimoutolu. Te Ne fakahoko 'eni kapau te mou mo'ui taau mo 'Ene ngaahi tāpuaki'" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1997, 70; pe *Liahoná*. 1997, "Kau Papi Uluí mo e Kau Talavouú" palakalafi 6 mei he ngata'angá).

2 Nifai 8:3–7, 11–16. 'E tñnaki fakataha 'e he 'Eikí 'ene kakai fuakavá ki Saione 'i he fiefia mo e nēkeneka.
(miniti 'e 30–35)

'Omi ha ngaahi nusipepa pe makasini ki he kalasí. Tufaki ki he kau akó pea fekau ke nau kumi ha ngaahi fakamatala 'oku fakamatala'i ai ha ngaahi fakatamakí 'oku hoko 'i ha ngaahi feitu'u 'i māmani. Fakaafe'i kinautolu ke nau lipooti ki he ngaahi fakamatala na'a nau ma'u mo faka'ali'ali ha ngaahi fakatātā 'o e ngaahi fakatamakí. Fehu'i: 'Oku fakahoa fēfē atu 'a e ngaahi faka'auha ko 'eni mo ia 'e hoko mai ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Ua mai? Fakaafe'i kinautolu ke nau vahevahe ha ngaahi folofola 'oku nau fakamatala'i e ngaahi faka'auha 'e hoko ki mu'a 'i he hā'ele mai 'a Kalaisí (hangē ko 'eni, 1 Nifai 22:13–16; T&F 43:25; 45:31–33; 88:88–91; 112:23–24).

Na'e 'ikai ngata pē 'i he kikite 'a 'Īsaia fekau'aki mo e faka'auha 'o e kau angahalá 'i he ngaahi 'aho faka'osi kae kau foki ki he ngaahi tāpuaki 'e foaki 'e he 'Eikí ki he kau mā'oni'oní. Lau 'a e 2 Nifai 8:3–6 mo alea'i e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā e ngaahi tāpuaki 'oku tatali mai ki he kau anga-tonú 'i Saioné?
- Ko e hā e me'a 'e fai 'e he 'Eikí ki he "ngaahi potu lalá" (v. 3), 'a e ngaahi potu ko ia 'o e māmani kuo faka'auhá?
- 'E faka'auha 'a e kau anga-koví, ka ko e hā e tala'ofa 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'oku falala kiate Ia mo 'Ene ongoongoleleí? (vakai, v. 6).

Vahe'i e kalasí ki ha kulupu 'e ua. Fekau ki he 'uluaki kulupú ke nau ako 'a e 2 Nifai 8:7–12 pea kumi ke 'ilo'i e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí ki Hono kakai. Mahalo 'e faingata'a ha ni'ihí 'o e ngaahi leá kiate kinautolu, kae tukuange pē ke nau feinga ke fai ia. Fekau ki he kulupu hono uá ke nau ako 'a e Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 97:10–20 mo kumi ke 'ilo'i e me'a kuopau ke tau fai ma'a Saione ke matala ai 'i he ngaahi 'aho faka'osi. Fekau ki he 'uluaki kulupú ke nau lipooti, mo alea'i e ola 'o 'enua ngaahi fekumí. Fakapapau'i 'oku lipooti mai 'a e ngaahi konga mahu'inga ko 'eni:

- 2 Nifai 8:7–8. 'Oku 'ikai fie ma'u ke manavahē e kakai 'a e 'Eikí ki he kau anga-koví. 'I hono fakaikú, 'e faka'auha 'a e kau anga-koví kae mo'ui ta'engata 'a e kau anga-tonú. (vakai foki, T&F 29:17–20.)
- 2 Nifai 8:9–11. Hangē ko hono fakahaofi 'e he 'Eikí 'a 'Isileli 'aki 'Ene vahe'i e tahi kulukulá, 'e pehē pē 'a 'Ene fakahaofi Hono kakai mei he faka'auha 'o e ngaahi 'aho faka'osi pea mo 'omi kinautolu ki Saione. (vakai foki, 1 Nifai 17:23–27 mo e fakamatala fakalahi ki he 2 Nifai 8:9– 11 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. 28.)
- 2 Nifai 8:12. 'Oku 'ikai fie ma'u ke manavahē e kakai 'a e 'Eikí ki he tangatá. 'Oku sino fakamatelie 'a e tangatá pea 'oku mo'ulalao ia ki he maté mo e faka'auhá. 'Oku mafai 'a e 'Eikí ki hono kotoa 'o e ngaahi fili 'o Hono kakai. (vakai foki, 'Īsaia 40:5–8; Malakai 4:1.)

Fakamatala'i neongo 'e fakahaofi e kau anga-tonú ko ha kakai, ka 'e 'i ai pē ha kakai anga-tonu te nau mate 'i he faka'auhá. Na'e pehē 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikí, 'a ia na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Oku ‘ikai ke mau pehē ‘e malu‘i mo fakahaofi kotoa ‘a e Kau Mā‘oní‘oní mei he hoko mai ‘a e ‘aho ‘o e faka‘auhá. Ka ‘oku mau pehē atu ‘oku ‘ikai ha palōmesi ‘e ‘i ai ha malu‘i tukukehe pē kia kinautolu ‘oku nau ‘ofa ki he ‘Eikí pea mo feinga ke tauhi ki he ngaahi me‘a kotoa ‘oku ne fekaú” (‘i he Conference Report, Mā‘asi–Epeleli 1979, 133; pe *Ensign*, Mē 1979, 93).

Fekau ki he kulupu hono uá ke nau lipooti ‘i he me‘a te tau fai ke tokoni‘i ai ‘a Saione ke matala. Alea‘i ‘enau ngaahi talí pea hiki ki he palakipoé. Mahalo na‘a tokoni ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘ení

- Ko e hā e me‘a na‘e fekau ‘e he ‘Eikí ki Hono kakaí ke langá?
- Na‘e ‘uhinga ke founa fēfē hono totongi ‘o e temipalé?
- Ko e hā e fatongia ‘e taumu‘a ‘aki ‘e he temipalé ‘i hono teuteu‘i Hono kakaí ki He‘ene toe Hā‘ele ‘Anga Ua mai? (‘E lava ke kau ‘i he ngaahi talí hono ako‘i kinautolu ‘i he ngaahi me‘a kotoa fekau‘aki mo e pule‘angá pea mo teuteu‘i ha feitu‘u ke malava ai e kakaí loto ma‘á ke ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí.)
- ‘E founa fēfē hano tāpuaki‘i ‘o Saione ‘i he lotu ko ia ‘i he fale ‘o e ‘Eikí ‘okú te taau mo fe‘ungá?
- ‘E malava fēfē ke ke ‘ai e temipalé ke hoko ko ha kongá mahu‘inga ange ‘o ho‘o mo‘ui fakalaumālié?

Fekau ki ha taha ke ne lau e fakamatala ko ‘ení ‘a Palesiteni Hauati W. Hanitaá:

“Pea ‘oku mau toe fakamamafa‘i e ngaahi tāpuaki fakatāutaha ‘o e lotu ‘i he temipalé mo e toputapu mo e malu ‘oku ma‘u ‘i hono ngaahi holisi toputapú. Ko e fale ia ‘o e ‘Eikí, ko ha feitu‘u ‘o e fakahā mo e nonga. ‘I he‘etau ‘alu ko ia ki he temipalé ‘oku tau ako lahi mo loloto ange ai ki he ngaahi taumu‘a ‘o e mo‘uí pea mo hono mahu‘inga ‘o e feilaulau fakalelei ‘a e ‘Eikí ko Sisū Kalaisi. Tau ngaohi mu‘a ‘a e temipalé, mo e lotu ‘i he temipalé mo e ngaahi fuakava fakatemipalé, ko ‘etau taumu‘a taupotu taha ia ‘i he māmaní mo e taukei taupotu taha ‘oku tau a‘usia ‘i he mo‘uí ni.” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1994, 118; pe *Tūhulú*, Sānuāli 1995, “Muimui ‘i he ‘Alo ‘o e ‘Otuá” palakalafi 6).

Mou alea‘i nounou pē ‘a e founa ‘oku ‘omi ai ‘e he temipalé ‘a e malú kiate kinautolu ‘oku nau lotu ‘i aí. Faka‘osi ‘aki ha‘o fekau e kau akó ke nau lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:21–26 mo kumi ki he malu ‘oku tala‘ofa mai ‘aki ‘e he ‘Eikí ki hono kakaí ‘oku ‘i Saioné.

2 Nīfai 9. ‘Oku huhu‘i ‘e he Fakalelei ‘a e tangatá mei he Hingá. (miniti ‘e 30–40)

Fakaafe‘i e kau akó ke nau fakakaukau-loto ‘oku nau ‘i ha fale mā‘olunga ‘oku lolotonga langa. Lolotonga ‘enau luelue holo ‘i he fungavaka 15, kuo nau hekea ‘o tō ki lalo ‘i he tafa‘akí. Fehu‘i:

- Ko e fē ‘i he ngaahi me‘a malu‘i ko ‘ení te ke fie ma‘ú: fakamalu, fakamalu ‘ea, maea tautau, pe kupenga takai ‘i lalo ‘i he falé? Ko e hā hono ‘uhingá?
- Ko e fē me‘a malu‘i ‘okú ne ‘omi ‘a e tu‘unga malu tahá?
- ‘Oku malava nai ke ta‘e fili ha ni‘ihi ki he me‘a malu tahá? Ko e hā hono ‘uhingá?
- Lau ‘a Mōsaia 16:3–4. ‘Oku malava fēfē ke fakahoa e ngaahi veesi ko ‘ení ki he fo‘i fakatātā ‘o e tō mei he falé?
- Ko e fē ‘a e me‘a malu‘i ‘okú ne fakafongā‘i lelei taha ‘a e Fakalelei? Ko e hā hono ‘uhingá?

Fakamatala‘i ‘oku fakahaofi ‘e he Fakalelei ‘a e tangatá mei he ngaahi nunu‘a ‘o e Hingá. Hiki ‘a e ngaahi fakamatala ko ‘ení ‘i he palakipoé: “Oku totonu ke lau fakalelei ‘e he tokotaha kotoa pē ‘oku fekumi ki he mo‘ui ta‘engatá ‘a e . . . vahe 9 ‘o e II Nīfai” (Joseph Fielding Smith, *Answers to Gospel Questions*, 4:57).

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘ulu‘i tohi ki he 2 Nīfai 9 mo fakahā e ‘uhinga ‘oku nau pehē ai ‘oku fu‘u mahu‘inga ‘a e vahe ko ‘ení.

Fakahā ki he kau akó ‘oku ngāue‘aki ‘e Sēkope ‘ia 2 Nīfai 9 ‘a e fo‘i lea ko e ‘Oiauē ke fakamatala‘i e faka‘apa‘apa mo e mālu‘ia pea ko e fo‘i lea ‘E mala‘ia ke fakamatala‘i e mamahi mo e manavahē. Fakaafe‘i e kau akó ke nau fokotu‘u ha kōlomu ‘e ua ‘i ha la‘i pepa. Fekau ke nau fakahingoa e taha ko e ‘Oiauē mo e taha ko e ‘E mala‘ia. Fakaafe‘i kinautolu ke nau ako ‘a e 2 Nīfai 9:6–38 mo kumi ki he ngaahi me‘a ko ‘ení. Fekau ke nau hiki ki he kōlomu totonu ‘a e me‘a na‘e faka‘apa‘apa‘i ‘e Sēkopé mo e me‘a na‘á ne mamahi aí. ‘I lalo ‘i he‘enau la‘i pepá, fekau ke nau hiki ki ai e ‘uhinga ‘oku nau fakakaukau ai ‘oku totonu ke lau fakalelei ‘e he “tokotaha kotoa pē ‘oku fekumi ki he mo‘ui ta‘engatá” ‘a e 2 Nīfai 9.

Tokoni‘i mo faka‘ai‘ai fakafō‘ituitui e kau akó ‘i he‘enau lau ‘a e potu folofolá. Ko e taimi te nau ‘osi aí, alea‘i e me‘a ne nau ako mei he fo‘i ngāue na‘a nau faí pea fakaafe‘i ‘a kinautolu ‘oku nau fie vahevahe ‘a e me‘a na‘a nau hiki ‘i lalo ‘i he‘enau la‘i pepá ke fai leva ia.

2 Nīfai 9:6–24. ‘E fakahaofi e tangata kotoa pē mei he mate fakasinó mo fakalaumālié ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisi. Ka neongo ia, ko kinautolu ‘e ‘ikai ke nau fakatomalá, te nau mate fakalaumālie ko hono tu‘o uá. (miniti ‘e 25–30)

Tohi‘i he palakipoé ‘a e fo‘i lea ko e *ilifia*. Fehu‘i ki he kau akó pe ko e hā hono ‘uhingá, pea mo hiki ha ngaahi me‘a ‘oku ilifia pe manavahē ki ai e kakaí. Fai ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘ení ko e kongá pē ‘o e fealea‘aki:

- Ko e hā hono ‘uhinga ‘oku manavahē ai e kakaí ki he ngaahi me‘a ko ‘ení?
- ‘Oku fakafehoanaki fēfē ‘a e nunu‘a ‘o e faiangahalá mo e anga-koví ki he ngaahi ilifia ‘oku hiki atu hení?
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘oku tau fa‘a tali lelei ai ‘a e ngaahi me‘a te ne ta‘ofi kinautolu mei he‘etau foki ke nofo fakataha mo ‘etau Tamai Hēvaní?

Fakahā ki he kau akó 'oku fakamatala'í 'e Sēkope 'ia 2 Nīfai 9 'a hono fakatu'utāmaki 'o e faiangahalá, mo hono 'uhinga 'oku fie ma'u ai ke tau fakamama'o mei aí, pea mo e founa 'e tokoni'í ai kitautolu 'e he tui ki he mālohi 'o e 'Eikí ke tau ikuna'í iá. Lau 'a e 2 Nīfai 9:10, 19, 26 mo kumi ki ha kupu'í lea 'oku ma'u 'í he veesi takitaha. Fehu'í:

- Ko e hā e "fu'u me'a kovi"?
- Ko e hā 'okú ke pehē ai na'e ngāue'aki 'e Sēkope 'a e 'imisi 'o ha me'a kovi ke fakamatala'í 'aki 'a e maté mo heli?

Tohi 'a e ongo fo'í lea ko e *mate* mo *heli* 'í he palakipoé. Fehu'í: 'Oku 'uhinga 'a Sēkope ki he hā 'í he'ene ngāue'aki 'a e ongo fo'í lea ko 'ení? (vakai, v. 10). Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 2 Nīfai 9:6–9, mo alea'í ha ní'hi pe kotoa e ngaahi fehu'í ko 'ení:

- Fakatatau ki he veesi 6, Ko e hā e me'a kuo "hoko ki he fa'ahinga tangata kotoa peé"? (Ko e maté.)
- Ko e hā e me'a na'e 'omi 'e he palani 'ofa 'a e 'Otuá ke ikuna'í 'aki e mate ko 'ení? (Ko e Toetu'ú.)
- 'Oku 'uhinga 'eni ki he fa'ahinga mate fē? (Tohi'í e *mate 'a e sino fakamatelié* 'í he palakipoé 'í lalo 'í he fo'í lea *maté*.)
- Ko e hā ha toe mate kehe na'e 'omi 'e he hinga 'a 'Ātamá? (Tohi'í e *mate 'a e laumālié* mo e *motuhi mei he 'ao 'o e 'Eikí* 'í lalo 'í he fo'í lea *heli*.)
- Fakatatau ki he veesi 7, ko e hā 'e hoko ki hotau sino fakamatelié kapau na'e 'ikai ha "fakalelei ta'engata"? (Te nau nofo ta'engata 'í fa'itoka.)
- Fakatatau ki he veesi 8–9, ko e hā 'e hoko ki hotau ngaahi laumālié? (Te tau hoko pē ko e kau 'āngelo 'a e tēvoló.)
- Koe'uhi ko e toetu'ú 'a Sisū Kalaisí, ko e hā 'etau 'amanaki ki hotau ngaahi sino fakamatelié?
- 'E toetu'ú 'a hotau ngaahi sinó, ka ko e hā te ne kei ta'ofi kitautolu mei hono ikuna'í 'o e mate fakalaumālié?

Fekau ki ha taha ke ne lau e fakamatala ko 'eni 'a 'Eletā Lāsolo M. Nalesoní:

"Oku 'í ai ha toe mavahe 'e taha 'oku 'íloa 'í he folofolá ko e mate fakalaumālié (vakai, 2 Nīfai 9:12; 'Alamā 12:16; 42:9; Hilamani 14:16, 18). 'Oku faka'uhinga'í ia 'o pehē "ko e tu'unga 'o e mavahe fakalaumālié mei he 'Otuá' (Joseph Fielding Smith, *Doctrines of Salvation*, fakatahataha'í 'e Bruce R. McConkie, voliume 'e 3. [Salt Lake City: Bookcraft, 1954–56], 2:217). Ko ia, 'oku lava pē ke kei mo'ui ha taha 'í he sinó ka kuo mate fakalaumālié ia

"Ka hoko mai e mate 'a e sinó 'oku te'eki ai malava ke fakatonutonu e fehalāki, 'e ta'e'aonga leva 'a e faingamālié ki he fakatomalá. Pea tā ko e huhu [mo'oni] 'o e maté ko e angahalá' (1 Kolinitó 15:56).

"E a'u pē ki he Fakamo'uí he 'ikai te ne lava ke fakahaofi kitautolu 'í he'etau ngaahi angahalá. Te Ne huhu'í kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá, ka 'e makatu'unga

pē 'í he'etau fakatomala. 'Oku 'atautolu pē 'a 'etau mo'ui pe mate fakalaumālié (vakai, Loma 8:13–14; Hilamani 14:18; T&F 29:41–45)" ('í he Conference Report, 'Epeleli 1992, 102; pe *Ensign*, Mē 1992, 73).

Fakamatala'í ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí 'oku 'í ai 'a e mālohi ke ikuna'í 'o 'ikai ngata pē 'í he mate fakasinó ka mo e mate fakalaumālié foki. Vahe'í e kalasí ki ha ongo kulupu 'e ua pea fekau ki he ongo kulupú ke nau lau 'a e 2 Nīfai 9:10–24. Fekau ki he ongo kulupú ke na fakatou faka'ilonga'í 'a e kupu'í lea ko e "kakai kotoa pē". Fekau ki he kulupu 'uluakí ke nau lisi e ngaahi me'a na'e pehē 'e Sēkope 'e hoko ki he kakai kotoa pē, kau ai kitautolu. Fekau ki he kulupu hono uá ke nau kumi e founa 'e malava ai ke ikuna'í e mate fakasino mo fakalaumālié 'í he tokoni 'a e 'Eikí mo e me'a te tau malava ke fai ke tau toe nofo ai mo e 'Otuá. Alea'í e ola 'o 'enau ngaahi fekumí.

Lau fakataha 'a e 2 Nīfai 10:23–24, peá ke fakamo'oni ki he mālohi 'o e Fakamo'uí ke fakahaofi kotoa kitautolu mei he "fu'u me'a kovi, 'a e maté mo heli, mo e tēvoló" (2 Nīfai 9:26)

2 Nīfai 9:27–39, 41–43, 45–46, 49–52. Kapau te tau fakavaivai ki he 'ahi'ahi pea 'ikai ke tau fakatomala, 'oku tau hoko 'o fielahí, loto fakakakano mo mate fakalaumālié. 'Oku tau mo'ui fakalaumālié mo fonu 'í he 'amanaki lelei ki he mo'ui ta'engatá 'í he taimi 'oku tau ha'u ai ki he 'Eikí. (miniti 'e 25–30)

Fakaafe'í e kau akó ke nau fakakaukau'í e me'a te nau lea 'akí ka 'eke ange 'e ha taha kiate kinautolu, "Ko e fānau tama koe 'a e Hingá pe ko e Fakalelei?" Alea'í e 'uhinga 'o e fehu'í pea fakaafe'í e kau akó ke nau fokotu'u mai ha ngaahi tali. Faka'aonga'í ia ki he ngaahi me'a ko 'eni 'oku hokó:

- Na'e fu'u loto sí'í 'aupito 'a Siaki 'í he'ene vakai ki he sivi fiká 'í he'ene tangutu ko ia 'í hono tesí. Na'e kalokalo hono 'ulú mo fakatomala 'í he'ene fakamoleki hono taimi akó 'í he pō ki mu'á 'í he va'inga soka mo hono ngaahi kaume'á. Pea na'á ne fakatokanga'í e pepa 'a e ta'ahine 'í he tesi hoko ange ki aí. Na'á ne lava pē 'o sio lelei atu ki he ngaahi talí. . Na'e femo'uekina e faiakó 'í hano tokoni'í ha toko taha kehe. Na'e fakavave 'a Siaki hono hiki e mo'oni pea toki tangutu lelei kuo fiemālie.
- Na'e ki'í mapelu taimi nounou hifo 'a Mākeleta he taimi na'e fehu'í ange ai 'e he'ene fa'eé, 'a ia na'e hoko ko e Palesitani Fine'ofá, pe 'e tokoni 'í he nēsílí lolotonga e fakataha 'aho ngāue 'í he pō ko iá. Na'e malimali 'a Mākeleta mo ne pehē ange 'e fiefia 'aupito ke tokoni. Na'á ne fakavave leva ki hono lokí ke faka'osi 'ene ngāue fakaakó ki mu'a peá ne toki 'alú. Hili pē ha ngaahi momeniti na'e telefoni mai hano kaume'a 'o fakaafe'í ia ki he faivá. Na'e fu'u fie ma'u 'aupito 'e Mākeleta ke 'alu, ka na'e 'ikai ke ne tali koe'uhí kae lava ke tokoni ki he'ene fine'eikí 'í he 'aho ngāué.

Alea'í 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni:

- Ko e hā e me'a na'á ne uesia e tō'onga 'a Siakí: ko hono 'ulu-ngaanga tu'unga 'í he hingá pe ko e Fakalelei 'a e Fakamo'uí?

- Ko e hā e me'a na'á ne uesia e tō'onga 'a Makeletá?
- 'Oku ke pehē 'oku 'uhinga ki he hā 'a hono uesia kitautolu 'e hotau 'ulungāanga tu'unga 'i he hingá?
- 'Oku 'uhinga ki he hā hono uesia 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'uí?

Fakamatala'i ange 'oku uesia lahi fakatou'osi 'e he Hinga 'a 'Ātamá mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi 'a 'etau mo'uí. Koe'uhí ko e Hingá 'oku tohoaki'i ai kitautolu ke faiangahala mo mo'ui ko ha "tangata fakaekakano." 'I he Fakalelei te tau lava ai ke fakatomala, fakamolemolea kitautolu, pea mo fiefia 'i he ngaahi tāpuaki 'o ha mo'ui fakalaumālie. Alea'i e ngaahi fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Sipenisā W. Kimipolo 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Oku toko lahi ha kakai 'i he Siasí 'i he 'aho ni 'oku nau fakakaukau 'oku nau mo'ui ka 'oku nau mate 'i he ngaahi me'a fakalaumālie. Pea 'oku ou tui 'oku 'i ai mo ha ni'ihí tokolahi 'oku nau fakangalingali 'oku nau mālohi ka 'oku nau toe mate fakalaumālie pē. Ko 'enau ngaahi ngāue 'oku fakamamata pē mo si'i 'i he fakalaumālie” (i he Conference Report, 'Epeleli 1951, 105).

Lau 'a e 2 Nifai 9:39 mo kumi ki he me'a 'oku fakaiku ki he mo'uí mo ia 'oku iku atu ki he maté. Tala ki he kau akó 'e malava pē ke nau mo'ui fakalaumālie 'i he 'aho taki taha 'aki 'enau fili ke faka'aonga'i 'a e Fakalelei 'i he'enu ngaahi mo'uí.

Vahe'i 'a e kalasí ki ha kulupu 'e ua. Fekau ki he 'uluaki kulupú ke nau lau 'a e 2 Nifai 9:27–38. Fekau ke nau faka'ilonga'i 'ene 'asi kotoa pē 'a e ongo fo'i lea ko e 'e mala'ia' mo e fa'ahinga kakai 'oku nau ma'u 'a e "mala'ia'" pe mamahi koe'uhí ko 'enau ngaahi angahalá. (*Fakatokanga'i angé*: Kapau na'a ke ngāue'aki 'a e fokotu'u ki hono akó'i 'o e 2 Nifai 9 pea kei tauhi 'e he kau akó 'enau 'uluaki lisi 'o e ngaahi "oiaueé" mo e "'e mala'ia'" fakangofua ke nau faka'aonga'i e ngaahi saati ko 'ení ke fakakakato e ngāue ko 'ení.) Fekau ki he kulupu hono uá ke nau lau 'a e 2 Nifai 9:39, 41–43, 45–46, 49–52. Fekau ke nau faka'ilonga'i 'ene 'asi kotoa pē 'a e fo'i lea ko e ha'u pea mo e me'a kuopau ke tau fai ke tau ha'u ai ki he 'Eikí. Fekau ke nau lisi e ngaahi tāpuaki 'oku ha'u kiate kinautolu 'oku nau mo'uí'aki 'a e mo'ui fakalaumālie.

Hiki'i e ongo kupu'i lea ko e *fānau tama 'a e Hingá mo e fānau tama 'a e Fakalelei* 'i he palakipoé. Fekau ki he ongo kulupú ke vahevahe 'a e ngaahi me'a kuo nau ako fekau'aki mo e hoko ko e "fānau tama 'a e Hingá, mo e hoko ko e "fānau tama 'a e Fakalelei," pea lisi e ola 'o 'enau ngaahi fekumí 'i lalo 'i he ngaahi 'ulu'i tohi 'i he palakipoé. Faka'osi 'aki hano fekau ha taha ke ne lau 'a e fakamatala meia Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí:

“Ko e me'a fakafiemālie taha kiate aú ko 'eku sio ki he me'a kuo fai 'e he ongoongolelei ko 'ení ki he kakaí. 'Oku ne 'oange kiate kinautolu ha fakakaukau fo'ou ki he mo'uí. 'Okú ne 'oange kiate kinautolu ha 'ilo kuo te'eki ke nau ongo'i ki mu'a. 'Okú ne hiki hake 'enau

ngaahi faka'amú ki ha ngaahi me'a faka'eieiki mo fakalangi. 'Oku hoko ha ngaahi me'a kiate kinautolu 'oku fakafo ke fakakaukau atu ki ai. 'Oku nau tokanga kia Kalaisi pea ha'u 'o mo'ui" (i he Conference Report, 'Epeleli 1997, 68; pe *Tūhulú*, Siulai 1997, "Kau Papi Ulu mo e Kau Talavou", palakalafi 28).

2 Nifai 9:28–29 (Potu Folofola Ako Ma'ulotó). 'Oku lelei 'a e potó kapau 'oku tau fakafanongo ki he akonaki 'a e 'Otuá. (miniti 'e 10–15)

Tā 'i he palakipoé ha fakafofonga 'o ha Tipiloma 'oku fakahaa'i ai ko e toko taha ako 'i he kalasi ko 'ení na'e 'osi mei he 'Univēsi mo ha mata'itohi Toketā Filōsefa. Kole ki he kau akó ke nau lisi e ngaahi lelei 'oku ha'u mei he ako lelei.

KO E MATA'ITOHĪ TOKETĀ FILŌSEFA

'oku foaki kia

ki he fekumi mo e ako fakalalaka 'i he tafa'aki 'o e
Mala'e 'o e Akó

Mou lau fakataha 'a e 2 Nifai 9:28 mo alea'i 'e ngaahi matāmama 'o e ako lelei. Fekau ke nau fakahā mai ha me'a 'e malava ke hoko kiate kitautolu kapau 'oku tau pehē 'oku tau poto ange kitautolu 'i he ni'ihí 'oku hā atu 'i laló:

- Ko e mātu'á
- Ko 'etau pīsopé
- Ko e palōfita
- Tamai Hēvaní

Lau fakataha 'a e 2 Nifai 9:29 mo kumi ki he taimi 'oku lelei ai ke te akó. Tala ki he kau akó 'oku mahu'inga kiate kinautolu ke nau fakalalaka 'i he akó, kae fakalotolahi'i kinautolu ke nau manatu'i e fale'i ko 'eni 'a 'Eletā Lāsolo M. Nalesoní:

“Fili 'a ia te ke akó mo e ngaahi taumu'a te ke ngāue ki ai. “Kae 'oua na'a fakamamafa pē ho'o akó ki he ngaahi me'a fakamāmani” (i he Conference Report, 'Okatopa 1992, 5; pe *Ensign*, Nōvema 1992, 6).

Alea'i ha toe "mala'e" kehe 'oku malava ke toe fakamamafa ai 'enau akó.

2 Nifai 10:10–20. 'E fokotu'u 'e he 'Eiki ha Saione 'i he fonua ko 'Ameliká 'i he ngaahi 'aho faka'osi pea ko kinautolu 'oku nau angatu'u ki Saioné te nau 'auha. (miniti 'e 15–20)

Faka'alí'ali ha mape 'o e māmaní. Fili ha feitu'u pē 'i māmani 'o tuhu ki ai. Fehu'í ange:

- 'Oku 'i ai ha taha 'e fie hiki ki heni? Ko e hā hono 'uhingá pe ko e hā 'oku 'ikai aí?
- 'E toe liliu nai ho'ó fakakaukaú kapau 'okú ke 'ilo 'e toe fiefia ange mo lahi ange e ngaahi tāpuaki 'e ma'u 'e ho fāmilí 'i aí?

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 10:20 mo kumi ki ha me'a tatau na'e hoko kia Sēkope. Fehu'í ange:

- Ko e hā e me'a na'e fai 'e he 'Eiki ma'á e fāmilí 'o Sēkopé 'i hono "kapusi" kinautolu mei honau fuofua 'apí?
- Ko e konitinēniti fē na'e 'ave ki ai e fāmilí 'o Sēkopé? (Konitinēniti ko 'Ameliká.)

Fakamatala'í kuo 'osi fakamo'oni'í 'e he kau palōfita toko lahi 'e langa 'a Saione 'i he konitinēniti ko 'Ameliká pea 'e hoko ia ko e "fonua kuo fili" ('Eta 2:12; vakai, v. 6–12; 2 Nifai 1:5; Tefito 'o e Tui 1:10).

Hiki 'a e ngaahi fehu'í ko 'ení 'i he palakipoé:

- Ko e hā e ngaahi tāpuaki na'e tala'ofa 'aki kiate kinautolu 'oku nofo 'i he konitinēniti ko 'Ameliká?
- Ko e hā e me'a 'e hoko kiate kinautolu 'oku nau tau'í 'a Saione 'a ia 'e fokotu'u hake 'i he konitinēniti ko 'Ameliká?
- Ko hai 'a e Tu'í pē 'e taha kiate kinautolu 'oku nau nofo 'i Saioné, pea ko e hā te Ne foaki ma'anautolú?
- Ko e hā e tāpuaki 'e hoko mai ki he kau Senitaile kuo fakavaivai honau ngaahi lotó?

Fakaafe'í e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 10:10–18 pea hiki ki ha la'í pepa e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'í 'i he palakipoé. Alea'í e ola 'o 'enau ngaahi fekumí. Fekau ki he kau akó ke nau tala mai e ngaahi tāpuaki kuo hoko mai ki he'enau mo'uí koe'uhí kuo fokotu'u 'e he 'Otuá ha fonua tau'atāina 'i he konitinēniti ko 'Ameliká. (Ko hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé mo hono toe fokotu'u 'o e Siasí na'e malava ke hoko koe'uhi ko e ngaahi tau'atāina na'e foaki 'e he 'Otuá ki he konitinēniti ko 'Ameliká.)

Talateú

Na'e pehē 'e Nifai, "Koe'uhi ke u fakaloto'í 'apē [hoku kāingá] 'o lahi ange ke nau tui ki he 'Eiki ko honau Huhu'í, ne u lau ai kiate kinautolu 'a ia na'e hiki 'e he Palōfita ko 'Isaiá" (1 Nifai 19:23). 'Oku lahi ange hono faka'aonga'í 'o e ngaahi lea 'a 'Isaiá 'i he ngaahi vahe ko 'ení 'i ha toe kongá 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e mamata 'a 'Isaia ki he Fakamo'uí (vakai, 2 Nifai 11:2), ko ia ne hoko 'eni ko ha fakamo'oni mahu'inga kia Nifai ke tñaki mai ki he'ene fakamo'oni 'a'aná (vakai, 2 Nifai 11:3–4). 'I hono kotoa 'o e ngaahi tefito'í mo'oni 'o e ongoongolelé na'e ako'í 'e 'Isaiá, ko e mahu'inga tahá 'a 'ene fakamo'oni kia Sisū Kalaisí pea mo e ngāue 'a e Fakamo'uí 'i he palani 'o e fakamo'uí (vakai, 2 Nifai 11:5–6).

'I he 2 Nifai 11, 'oku fakafe'iloaki mai ai 'e Nifai 'a e ngaahi vahe 'e 13 'o e ngaahi tohi 'a 'Isaia 'oku hoko atú. 'Okú ne fakamatala'í heni 'a e 'uhinga 'oku fiefia ai ke ne to'o mai mei he lea 'a 'Isaiá. 'Okú ne toe 'omi foki mo ha ngaahi kī ki hono ma'u 'o ha mahino ki he ngaahi tohi 'a 'Isaiá mo tñaki mai 'a e akonaki mahu'inga 'oku pehē "pea ko e ngaahi me'a kotoa pē kuo 'omai 'e he 'Otuá ki he tangata talu mei he kamata'anga 'o māmaní ko e fakatā kiate ia [Sisū Kalaisi]" (2 Nifai 11:4; vakai foki, Mōse 6:63). 'Oku fakatatau 'a e vahe 12–24 kia 'Isaia 2–14 pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakataipe mo e 'ata kehekehe 'o e Fakamo'uí.

Ngaahi Tefito'í Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

- 'Oku mahu'inga 'a e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ki he palani 'o e fakamo'uí (vakai, 2 Nifai 11:2–8; vakai foki, 2 Nifai 31:21; Mōsaia 3:7).
- 'Oku 'omi 'e he faiangahalá mo e anga fakamāmaní 'a e tautea 'a e 'Otuá. Ko e fakatā 'o e tautea ko 'ení ko hono fakamovetevete'í 'o 'Isilelí mo e ngaahi faka'auha 'e hoko 'i he Hā'ele 'Anga Uá. (vakai, 2 Nifai 12:5–14:1; 15:1–25; 18:19–22; 20:1–6; 23:6–22).
- 'I he ngaahi 'aho faka'osí 'e fokotu'u ha ngaahi tempale pea 'e tñaki fakataha ha toenga 'o e hako mā'oni'oni 'o 'Isilelí (vakai, 2 Nifai 12:1–3; 15:26–30; 20:19–22; 21:10–16; 24:1–4).
- Lolotonga 'a e Nofotu'í 'e ma'u 'e he kau mā'oni'oni'í 'a e melino, fiefia, mo e mālōlō mei he ngaahi mālohi 'o Sētané. 'E pule 'a e Fakamo'uí ko e Tu'í 'i he taloni 'o Tēvitá (vakai, 2 Nifai 14:2–6; 19:6–7; 21:6–9; 22).

- ‘Oku fengāue ‘aki ‘a e ‘Otuá mo ‘Ene fānaú ‘o fakafou ‘i he kau palōfitá. ‘Oku ako‘i, fakamo‘oní‘i, mo kikite ‘a e kau palōfitá ‘o kau kia Sisū Kalaisi (vakai, 2 Nifai 16:1–17:16; vakai foki, ‘Āmosi 3:7; Sēkope 7:11).
- Ko Sisū Kalaisi mo ‘Ene ongoongoleléi ‘a e maka fononga ‘anga ki he kau mā‘oní‘oní ka ko e maka tūkia‘anga ki he kau faiangahalá (vakai 2 Nifai 17:14–15; 18:5–17; 19:1, 5–7; 21:1–5; 23:10–13).
- Na‘e kapusi mei he langí ‘a Lusifā, ko e foha ‘o e pongipongi ‘o ne hoko ai ko e tēvoló koe‘uhi he na‘á ne fie ma‘u ke hakeaki‘i ia ki he tu‘unga ‘o e ‘Otuá (vakai, 2 Nifai 24:12–23; vakai foki, Fakahā 12:7–11).

Ngaahi Ma‘u‘anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp 31–35

Ngaahi Fokotu‘u ki hono Ako‘í

2 Nifai 11:2–8. ‘Oku Mahu‘inga ‘a e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisi ki he palani ‘o e fakamo‘uí. (miniti ‘e 15–20)

‘Omi ha tangai pepa ki he kalasi. Fa‘o ha me‘a makehe pe mahu‘inga ki he tangai (hangē ko ha tohi ‘oku ma‘u ngata‘a, ko ha tohi mei he kau Palesitenisi ‘Uluakí, tohi mei ha taha ongoongoa, mama fakama‘u, pe ko ha me‘a mahu‘inga pē mei he kuohilí). Faka‘ali‘ali e tangai kae ‘ikai ko e ngaahi me‘a ‘i lotó ki he kalasi. Fakamatala‘i ange ‘a e me‘a ‘i lotó, pea fehu‘i pe ko e toko fiha ‘o e kau akó ‘oku nau tui ‘oku ‘i loto e me‘a ko iá ‘i he tangai. Hiki ‘a e tokolahi ‘o kinautolu ‘oku tui ‘i he palakipoé.

Fili ha toko taha ke sio ki loto he tangai pea fakamatala‘i e me‘a ‘oku ‘i lotó ki he kalasi. Fehu‘i pe ko e toko fiha ‘oku tui ‘i he taimi ní, pea hiki ‘a e fika fo‘ou ki he palakipoé (ko e fika ko ia ‘o kinautolu ‘oku tui ‘oku totonu ke lahi ange). Fakaafe‘i ha toko taha ko hono toko uá ia ke sio ki loto ki he tangai pea fakamatala‘i e me‘a ‘i lotó. Fehu‘i pe ko e toko fiha ‘oku tui ‘i he taimi ní, pea hiki ‘a e fika ko iá ki he palakipoé.

Alea‘i mo e kalasi hono ‘uhinga ‘oku faingofua ai ke tui ki ha me‘a ‘i he taimi ‘oku lahi ange ai e fakamo‘oní ‘i he tahá. Fekau ki ha taha ke ne lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:28 mo fakamatala‘i e tefito‘i mo‘oní ‘o e ongoongoleléi ‘okú ne ako‘í. Fekau ke nau hiki ha ngaahi fa‘ifa‘itaki‘anga te nau ala fakakaukau ki ai kuo ngāue‘aki ai ‘e he ‘Eiki ha fakamo‘oní ‘e ua pe tolu ke fakapapau‘i ‘aki ‘e mo‘oní. (‘E lava ke kau heni e kau Fakamo‘oní ‘e Toko Tolu ‘o e Tohi ‘a Molomoná, kau faifekau ‘oku nau ‘alu holo tautau toko uá, pe ko e ongo fakamo‘oní ‘e toko ua ‘oku fie ma‘u ‘i he papitaisó.)

Lau ‘a e 2 Nifai 11:2–3 pea fehu‘i:

- Na‘e fēfē hono ngāue‘aki ‘e Nifai e fono ‘o e kau fakamo‘oní?
- Ko hai e kau fakamo‘oní kehe na‘e ‘uhinga ki ai ‘a Nifai?
- Ko e hā e me‘a na‘e fakamo‘oní‘i ‘e he kau tangata ko ‘ení?
- Ko hai ia e “kau fakamo‘oní tokolahi ange” ‘i he veesi 3?

Fakamatala‘i ki he kau akó ko e 2 Nifai 11 ko e talateu ia ‘a Nifai ki he vahe ‘e 13 ‘o e ngaahi tohi ‘a ‘Īsaia na‘á ne faka‘aonga‘i ‘i he 2 Nifai 12–24. Fakaafe‘i e kau akó ke nau lau ‘a e 2 Nifai 11:2–7 mo laine‘i e konga “ ‘oku manako ‘a hoku lotó” ‘i he taimi kotoa pē ‘oku nau ‘ilo ai. Ko e hā e me‘a na‘e manako ai ‘a Nifai? Fekau ki he kau akó ke nau siakale‘i e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku ‘uhinga ki he ‘Eiki (ngaahi huafa, ngaahi hingoa ‘oku ui‘aki, mo e ngaahi fetongi nauna) te nau ma‘u ‘i he ngaahi veesi tatau. ‘Osi ko iá pea fehu‘i:

- Ko e ngaahi fo‘i lea ‘e fiha na‘e ‘uhinga ki he ‘Eiki na‘á ke ma‘u ‘i he ngaahi veesi ko ‘ení?
- Ko e hā e palani ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a Nifai ‘i he veesi 5? (Ko e palani ‘o e fakamo‘uí.)
- Fakatatau ki he veesi 6–7, Ko e hā e me‘a na‘e mei hoko ki he palani kapau na‘e ‘ikai hoko ‘a Sisū Kalaisi ko hano konga?
- Lau ‘a e veesi 8. Ko e fē e fo‘i lea ‘i he veesi ko ‘ení ‘oku ‘uhinga tatau mo e “manakó”?
- Kapau ‘oku manako ‘a Nifai ‘i he talanoa ‘o kau kia Kalaisi, pea ‘oku tui ‘a Nifai ko hono lau ‘o e ngaahi leá ni te ne fakatupu ha‘atau fiefia, ‘oku mou pehē ‘oku fakamamafa ‘a e ngaahi vahe ‘o ‘Īsaia ‘ia hai? (Sisū Kalaisi.)

Fakaafe‘i e kau akó ke nau lau ‘a e fakamatala fakalahi ‘i he konga “Ke Mahino ‘a e Folofolá” ma‘á e 2 Nifai 11:4 ‘i he tohi ako fakatātaha ‘a e toko taha akó. Fehu‘i: Ko e hā na‘e ako‘i ai ‘e Nifai ‘o pehē “ko e ngaahi me‘a kotoa pē ‘a ia kuo ‘omai ‘e he ‘Otuá” ko e ngaahi fakataipe ia ‘o Sisū Kalaisi ki mu‘a pea ne toki lau mei he vahe ‘e 13 ‘o ‘Īsaia? (Ko e taha e ‘uhingá mahalo ko e fa‘a lea ‘a ‘Īsaia ‘o kau ki he Fakamo‘uí ‘i he ngaahi lea fakatāta.) Tokoni‘i e kau akó ke mahino kiate kinautolu ko e konga lahi ‘o e ngaahi kikite ‘a ‘Īsaia ‘oku ‘ikai taha pē hono fakakakató. ‘Oku lahi e ngaahi konga ‘oku fakatou ngāue‘aki ki he ngaahi ‘aho ‘o ‘Īsaia pea ki he Fakamo‘uí foki (vakai, 2 Nifai 18:18; ‘ulu‘i fakamatala ‘o e 2 Nifai 20). Faka‘ai‘ai e kau akó ‘i he‘enau ako e ngaahi vahe ko ‘ení ‘o ‘Īsaia ke nau fakatokanga‘i ‘a e ngaahi fakataipe ‘o Sisū Kalaisi.

2 Nifai 12–24. Ko hono vakai‘i fakalūkufua ‘o e ngaahi me‘a na‘e tohi ‘ia ‘Īsaia ‘a ia oku hā ‘i he 2 Nifai 12–24. (miniti ‘e 5)

Hiki ‘a e ngaahi kupu‘i lea ko ‘ení ‘i ha ngaahi lau‘i papa pousitā pea faka‘ali‘ali kinautolu ‘i he lokí. Toutou lave pē ki ai lolotonga ho‘omou ako ki he 2 Nifai 12–24.

- Ko Hono Fakamovetevete‘i ‘o ‘Isilelí
- Ko Hono Tānaki Fakataha ‘o ‘Isilelí
- Ko e Nofotu‘i
- Ngaahi Kikite fekau‘aki mo Sisū Kalaisi

Faka‘ali‘ali ki he kau akó ‘a e ngaahi kupu‘i lea ko ‘ení ‘e fā. Fakamatala‘i ange na‘e tohi ‘a ‘Īsaia fekau‘aki mo ha ngaahi taumu‘a lahi pea fa‘a hiki vave mei he taumu‘a ‘e taha ki he taumu‘a ‘e taha. Ka ‘ia 2 Nifai 12–24 ‘oku fa‘a toutou foki ma‘u mai pē ki he ngaahi taumu‘a lalahi ko ‘ení ‘e fā. Kole ki he kau akó ke nau fakatokanga‘i angé sio pe ‘e tu‘o fiha hono ako‘i ‘o e ngaahi taumu‘a ko ‘ení pea ko e hā ha lau ‘a ‘Īsaia ki ai.

2 Nifai 12:5–14:1; 15:1–25; 18:19–22; 20:1–6; 23:6–22.
'Oku 'omi 'e he faiangahalá mo e anga fakamāmani
'a e tautea 'a e 'Otuá. Ko e ongo fakatātā 'o e tautea
ko 'ení 'a hono fakamovetevete'i 'o 'Isilelí pea mo e
faka'auha 'e hoko 'i he Hā'ele Anga Uá. (miniti 'e 45– 50)

Lī ha fo'i pulu ki he falikí 'i mu'a he kalasí. Unu ho 'ulu'ulu tuhú 'i ha vai. Fakamōmoa ho nimá pea tāmata'i mo e maama 'i he lokí. Fehu'i ange:

- Ko e hā hono 'uhinga na'e homo fakahangatonu ai e fo'i pulú ki he falikí 'i he taimi na'á ku tuku ange a'i?
- Ko e hā na'e viku ai hoku 'ulu'ulu tuhú 'i he taimi na'á ku unu ai 'i he vai?
- Ko e hā na'e mate ai e māmá 'i he taimi na'á ku kamosi ai e 'uhilá?
- Ko e hā e me'a 'oku faitatau ai e ngaahi me'á ni? (Ko e ngaahi nunu'a fakanatula kinautolu.)
- Ko e hā e nunu'a fakanatula? (Ko e ola fakanatula 'o ha ngāue.)

Hiki 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení ki he palakipoé pea alea'i ia mo e kau akó: *Ko e hā e ngaahi nunu'a fakanatula 'o e angahalá?* Fakamatala'i na'e toutou akonaki 'e he palōfita ko 'Isaiá fekau'aki mo e ngaahi nunu'a 'o e angahalá.

(Kapau na'á ke ako'i e vakai'i fakalūkufua 'o e 2 Nifai 12–24, toe lava pē ki he pousitā na'á ke hikí mo e kupu'i lea ko ia ko e "Ko Hono Fakamovetevete'i 'o 'Isilelí," pea fakamatala'i ange te mou fakamoleki ha taimi he taimí ni ke mou ako ai e tefito ko ia.)

Hiki ki he palakipoé 'a e ngaahi 'ulu'i tohi ko e *Ngaahi Angahala 'a e Kakaí* mo e *Ngaahi Nunu'a 'o e Angahalá*. Vahevahe 'a e kalasí ki ha kulupu 'e ua. Fekau ki he 'uluaki kulupú ke nau ako e ngaahi folofola ko 'ení mo kumi ki he ngaahi angahala pau na'e fai 'e he kakai: 2 Nifai 12:5–9; 13:5, 8–9, 15–16; 15:11–12, 20–23; 18:19, 21; 19:13, 15–17; 20:1–2. 'I he'enua ma'u ko ia 'a e ngaahi fa'ahinga angahala kehekehé, hiki kinautolu he palakipoé 'i lalo 'i he *Ngaahi Angahala 'a e Kakaí*.

Fekau ki he kulupu hono uá ke nau ako 'a e ngaahi folofola ko 'ení mo kumi ki he ngaahi nunu'a 'e hoko mai kiate kinautolu 'oku faiangahalá. 2 Nifai 12:10–22; 13:1–4, 11–12, 17–26; 14:1; 15:9–10, 13–15, 24–25; 18:21–22; 19:11–12, 14, 18–21; 20:4–6; 23:6–9, 15–16, 19–22. 'I he'enua ma'u ko ia e ngaahi nunu'á, hiki kinautolu he palakipoé 'i lalo 'i he *Ngaahi Nunu'a 'o e Angahalá*.

Fekau ki he kulupu taki taha ke nau fakamatala fakanounou'i 'e ngaahi me'a na'a nau ma'ú.

Fakaafe'i ha taha ke tu'u 'o lau 'a e talanoa fakatātā 'oku hā 'i he 2 Nifai 15:1–7. Fehu'i Ange:

- Ko e hā e me'a ne mei hoko ko e nunu'a fakanatula 'o hono ma'u 'o ha konga kelekele mo'ui, 'aa'i ke malu, tufi e maká, mo tō ai ha ngoue?(Na'á ne mei 'omi ha ngoue lelei.)
- Ka ko e hā na'e tupu hake ia a'i?
- Ko e hā e fekau'aki 'a e kálepi vaó mo e ngaahi angahala 'oku hiki 'i he palakipoé?
- Ko e hā e ngaahi nunu'a na'e palōmesi 'e he 'Eikí 'e hoko mai koe'uhi ko e "ngaahi kálepi vaó"?

- Ko e hā e me'a 'oku fakafofonga' 'e he ngoue vainé? (vakai, v. 7).
- Lau 'a e 2 Nifai 23:11. 'Oku anga fēfē hono fakamā'opo'opo 'e he veesi ko 'ení e talanoa fakatātā?
- Ko e hā e me'a 'e hoko 'o toki faka'auha ai e kau faiangahalá 'i he kaha'ú? (Ko e Hā'ele 'Anga Ua mai 'a e 'Eikí; vakai ki he ngaahi 'ulu'i vahe 'o e 2 Nifai 12; 20; 23–24.)
- 'Oku fēfē e ongo 'a e kau faiangahalá ki he'enua ngaahi angahalá?
- Lau 'a e 2 Nifai 13:10; 23:3, 22. Ko e hā e me'a 'oku folofola'aki 'e he 'Eikí fekau'aki mo e kau anga-tonú lolotonga e faka'auha 'oku kikite'i ma'á e kau faiangahalá?
- Ko e fē 'i he ngaahi angahala 'oku hiki 'i he palakipoé 'oku lahi taha hono fakahokó 'i māmāni 'i he 'aho ní?
- 'Oku tokoni'i fēfē'i kitautolu 'e he'etau ako ki he ngaahi nunu'a 'o e ngaahi angahala 'a e kakai kehé ke tau faka'ehi'ehi mei hono fai 'o ha ngaahi fehālaaki tatau?
- Ko e hā e me'a te tau lava 'o fai ke tau faka'ehi'ehi ai mei he ngaahi tautea ko 'ení?

2 Nifai 12:1–3; 15:26–30; 20:19–22; 21:10–16; 24:1–4.
'I he ngaahi 'aho faka'osi 'e fokotu'u ha ngaahi
temipale pea 'e tñnaki fakataha ha toenga 'o e hako
mā'oni'oni 'o 'Isilelí. (miniti 'e 35–40)

Faka'alí'ali ki he kalasí ha fakatātā 'o e temipale Sōlekí (hangē ko 'ení, Ngaahi Fakatātā 'o e Ongoongolelé, fika 502). Fehu'i ange:

- Ko e temipale fē 'eni?
 - Ko e uhouhonga 'o e 'otu mo'unga ongoonga fē na'e langa hake ai 'a e kolo ko Sōlekí? (Ko e 'Otu mo'unga Maká.)
- Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 12:1–3 pea fehu'i ange:
- Ko e fē taimi na'e 'uhinga ke fakahoko ai 'a e kikite ko 'ení?
 - Ko e hā e "Fale 'o e 'Eikí"? (Ko e temipalé.)
 - Ko hai 'e tñnaki ki he fale 'o e 'Eikí?
 - Ko e hā hono 'uhinga 'e tñnaki ai kinautolu ki he fale 'o e 'Eikí?
 - Ko e hā fua e ngaahi ouau 'oku 'omi 'e he temipalé 'a ia 'oku mahu'inga ki he fakamo'uí?

Hiki 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i he palakipoé:

- Ko e hā e ngaahi 'uhinga 'oku fakatātā 'aki 'a e ngaahi mo'ungá?
- Ko e fē taimi na'e fakahoko ai 'a e 2 Nifai 12:2, pe ko e fē taimi 'e toki fakahoko a'i?

Fakaafe'i ha taha ke ne lau 'a e fakamatala fakalahi ki he 2 Nifai 12:1–4 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (p. 31), pea tuku ki he kalasí ke nau fanongo ki he ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i 'i he palakipoé. To e vahevahe mo kinautolu 'a e fakamatala ko 'ení 'a 'Eletā Pulusi R. Makongiki'i:

“Ko hono kotoa ‘o e ngaahi tempale ‘oku lolotonga langá pe ‘e toki langa ‘i he ngaahi ‘otu mo‘unga mā‘olunga ‘o ‘Ameliká, ‘oku nau fakahoko pe te nau fakahoko ‘a e lea fakapalōfita ko ‘ení” (*The Millennial Messiah: The Second Coming of the Son of Man* [1982], 276).

Fakaafe‘i e kau akó ke nau lau ‘a e 2 Nifai 15:26, pea fehu‘i kiате kinautolu pe ko e hā e ‘uhinga ‘o e fo‘i lea ko e *fuka*. (Ko e ha faka‘ilonga pe tu‘unga ‘oku ngāue‘aki ke ‘ilo‘i ai pe ke tñaki ‘aki ha kakai.) Fekau e kau akó ke nau lau ‘a e 2 Nifai 29:1–2 mo nau kumi ai pe ko e hā e me‘a ‘oku tau ma‘u ‘i he Siasí ‘oku hoko koe kongá mahu‘inga ‘o e fuka ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí. Fehu‘i ange:

- Ko e fē ‘a e feitu‘u te tau ma‘u ai e ngaahi lea ‘a e hako ‘o Nifai mo Lihai?
- ‘Oku hoko fēfē ‘a e Tohi ‘a Molomoná ko ha me‘angāue lelei ki he tñaki?

Vahevahe mo e kau akó ‘a e fakamatala ko ‘ení ‘a Palesiteni ‘Ēsela Tafu Penisoni:

“Ko e faifekau ko ia ‘oku ue‘i ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí kuopau ke tatakí ia ‘e he Laumālié ke ne fili e founa fakaafe lelei tahá. Kuopau ke ‘oua na‘a ngalo ‘iate kinautolu ko e ‘Eikí tonu pē na‘á Ne ‘omi ‘a e Tohi ‘a Molomoná ke hoko ko ‘Ene tefito‘i fakamo‘oní. ‘Oku kei hoko pē ‘a e Tohi ‘a Molomoná ke ‘etau me‘angāue mālohi taha ki he ngāue fakafaifekau. Tau faka‘aonga‘i mu‘a ia” (*The Teachings of Ezra Taft Benson* [1988], 204).

(Kapau na‘á ke ako‘i ‘a e vakai‘i fakalūkufua ‘o e 2 Nifai 12–24, vakai ki he pousitá na‘a ke hikí mo e kupu‘i lea ko ia “Ko Hono Tñaki Fakataha ‘o ‘Isilelí” pea fakamatala‘i ange te mou fakamoleki ha taimi he taimi ni ke ako ai ‘a e tefito ko íá.)

Lau ‘a e 2 Nifai 15:27–30 pea fehu‘i ange: ‘E founa fēfē hano tñaki fakataha e kakai ‘e he Tohi ‘a Molomoná? Ke tokoni ki hono tali ‘o e fehu‘i ko ‘ení, vahevahe mo e kau akó ‘a e fakamatala fakalahi ki he 2 Nifai 15:26–30 ‘i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (p. 32).

Fakaafe‘i e kau akó ke nau lau ‘a e ‘ulu‘i fakamatala ‘o e 2 Nifai 20 mo e veesi 20–22, pea fehu‘i:

- Ko e toko fiha ‘e toe hili ‘a e faka‘auha ‘i he Hā‘ele ‘Anga Ua mai?
- Ko e hā e fo‘i lea ‘i he veesi 21–22 ‘e lava pē ke ‘uhinga ki he “tñaki”?
- Ko hai fua ‘e tñaki?

Fekau e kau akó ke nau lau ‘a e 2 Nifai 21:10–16, pea fehu‘i ange: Ko hai e “aka ‘o Sesé” ‘i he veesi 10? (vakai, T&F 113:5–6). Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Pulusi R. Makongiki:

“‘Oku tau fehālaaki nai heni ‘i he‘etau pehē ko e palōfita ‘oku lave ki ai ‘i heni ko Siosefa Sāmita, ‘a ia na‘e fou mai ai ‘a e Lakanga Fakataula‘eikí, pea ne ma‘u ‘a e ngaahi

ki ‘o e pule‘anga ‘o e ‘Otuá, pea mo hiki hake ‘a e fuka ki hono tñaki fakataha ‘o e kakai ‘a e ‘Eikí ‘i hotau kuongá? . . . Ko kinautolu ko ia ‘oku fakaongo ki he ngaahi ue‘i ‘a e Ta‘ehāmai te nau ‘ilo e ‘uhinga ‘o e ngaahi me‘á ni” (*The Millennial Messiah*, 339–40).

Fehu‘i ange:

- ‘I he veesi 10, ko hai ‘e “kumi” ki he “fuka” ‘e hiki haké?
- Ko e hā e ngaahi fo‘i lea ‘i he veesi 11–12 ‘oku ‘uhinga ki he “tñaki”? (“toe ma‘u mai,” “fakataha mai.”)
- Ko e fē ‘a e ngaahi tapa ‘o e māmaní ‘e tñaki mei ai ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Isilelí?
- Ko hai ‘e tu‘u hake ke fakafepaki‘i ‘a ‘Isileli ‘i he ‘aho ko íá?
- Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 133:26–36. ‘Oku fakatatau fēfē ‘a e ngaahi veesi ko ‘ení ki he 2 Nifai 21:16?

Hiki ‘a e saati ‘oku ‘oatú ki he palakipoé. Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e folofolá pea mo fakafonu ‘a e ngaahi avá ‘aki ‘a e ngaahi mata‘itohi ‘o e kupu‘i lea ‘okú ne fakakakato ‘a e ngaahi fakamatalá.

2 Nifai 24:1–4

1. ‘E foki ‘a ‘Isileli ki honau ____.	A. ngaahi ngata‘anga ‘o māmaní.
2. ‘E ha‘u ‘a ‘Isileli mei he ____.	E. ‘a e mālōlō mei hono mamahí, ilifíá, mo e pōpulá.
3. ‘E pule‘i ‘e ‘Isileli ____.	F. ngaahi fonua ‘o e tala‘ofá.
4. ‘E foaki ‘e he ‘Eikí ki ‘Isileli ____.	H. ‘a hono kau fakamālohí.

(Tali: 1–F, 2–A, 3–H, 4–E)

Fehu‘i ki he kau akó:

- Te ke fie hoko nai ko ha kongá ‘o ‘Isileli ‘i he taimi ‘o hono fakamovetevete‘i pe ko e taimi ‘o hono tñaki fakatahá? Ko e hā hono ‘uhingá?
- Ko e hā ha ngaahi founa te ke lava ke hoko ai ko ha kongá ‘o e ngāue ‘a e ‘Eikí ki hono tñaki fakataha ‘o ‘Isileli ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí?

Faka‘ai‘ai e kau akó ke nau loto lahi ke tu‘u-ma‘u ‘i he totonú ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí ni. Vahevahe ‘a e fakamatala ko ‘ení ‘a ‘Eletā Nila A. Mekisuale ‘i he‘ene kei hoko ko e mēmipa ‘o e kau Palesiteni ‘o e Kau Fitungofulú:

“Na‘e fakatokanga‘i ‘e Palesiteni Pilikihami ‘Tongi . . . ko e tupulaki mo e mafola atu ko ia ‘a e Siasí ki he ngaahi pule‘anga ‘o e māmaní . . . ‘e pehē tofu pē pea toe liunga lahi ange ‘a e tupulaki ‘a e mālohi ‘o e filí. . . .

“‘I he ngaahi tu‘unga faingata‘a peheé, te mou fie ma‘u leva ‘a e ngaahi ‘ulungāanga ma‘a na‘e tuku mai ‘e

Palesiteni Siasi Q. Kēnani kiate kinautolu 'o e ngaahi 'aho faka'osi: 'a e loto-to'á, vilitakí, mo e talangofua ma'u ai pē ki he 'Otuá.' (*Journal of Discourses* 11:230.) . . .

“. . . Kuo 'osi fakahoko 'e he Siasí 'a e fanga ki'í me'a ma'ama'a kotoa pē na'e fie ma'u ke ne fakahokó. 'I he lolotongá ni 'oku faingata'a 'a e ngāue 'a e 'Otuá ka 'oku mohu tāpuaki!" (*Wherefore, Ye Must Press Forward* [1977], 81–84).

2 Nifai 12:16. 'Oku fakalahi mai 'e he Tohi 'a Molomoná 'a 'etau mahino kau kia 'Īsaia. (miniti 'e 10–15)

'Omai ha pāsolo faingofua pē ki he kalasí, pe te ke ngaohi pē ha'ó pāsolo 'aki hano kosikosi ha fakatātā. To'o 'e koe ha ní'ihí 'o e ngaahi kongá. Kole ha ní'ihí ke nau kau mai peá ke fakaafe'í kinautolu ke nau ngāue fakataha ke fokotu'utu'u 'a e ngaahi konga 'oku toé. 'I he hili 'o 'enau fokotu'utu'u 'a e me'a te nau lavá, peá ke fehu'í ange:

- Ko e hā na'e 'ikai te mou malava ai ke fakakakato 'a e pāsoló?
- Ko e hā e me'a 'e fie ma'u ke ma'u ai 'a e "fakatātā kakato"?

Fili ha taha ke ne lau 'a e 2 Nifai 12:16. Fakaafe'í ha vaeua 'o e kalasí ke nau muimui pē 'i he taimi tatau 'i he 'enau ngaahi Tohi Molomoná pea ko e vaeua 'e tahá ke nau muimui kinautolu 'i hono lau 'o 'Īsaia 2:16. Fehu'í ki he konga hono uá pe ko e hā e me'a na'e kehekehe 'i he ongo fakamatalá. Faka'alí'ali 'a e 'uluaki kōlomu 'e ua 'o e saati 'oku 'oatú 'i ha mīsini hulu faka'atalahi pe hiki 'i he palakipoé.

'Īsaia 2:16		
Tohi Tapu Kātoá	Tohi 'a Molomoná (2 Nifai 12:16)	Fuakava Motu'á (Septuagint)
—	Pea ki he ngaahi vaka kotoa pē 'o e tahí,	pea ki he vaka kotoa 'o e tahí,
Pea ki he ngaahi vaka kotoa pē 'o Tāsisi,	pea ki he ngaahi vaka kotoa pē 'o Tāsisi,	—
pea ki he ngaahi fakatātā matamatalelei kotoa pē.	pea ki he ngaahi me'a fakatātā kotoa pē 'oku matamatalelei.	pea 'i he faka'alí'ali kotoa pē 'o ha ngaahi vaka lelei.

Fakamatala'í ko e fo'í lea "Septuagint" ko e liliu faka-Kalisi ia 'o e Fuakava Motu'á na'e fai 'i he senituli hono ua mo e tolu ki mu'a 'ia Kalaisí . Tala ange ki he kau akó ko e liliu lelei 'eni ka 'oku fa'a kehe mei he 'etau Tohi Tapu Kātoá. Faka'alí'ali e kōlomu fakamuimui 'o e sātí pea fehu'í ange:

- Ko e hā e konga 'o 'Īsaia 2:16 'oku puli mei he Liliu faka-Kalisi 'o e Fuakava Motu'á?
- Ko e hā e konga 'o e folofolá 'oku puli mei he 'etau Tohi Tapu Kātoá?
- Ko e fē 'a e tohi 'e taha 'oku 'i ai 'a e ongo kupu'í leá fakatou'osi?

- Ko e hā leva e me'a 'oku fakahā mai heni fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná?

Fakatokanga'í angé: 'Oku 'ikai fakafoki kotoa mai 'e he Tohi 'a Molomoná ia e ngaahi faikehekehe ko 'eni 'i he Tohi Tapu Kātoá pe liliu faka-Kalisi.

Vahevahe mo e kau akó 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Haatimani Lekitoa ko e Si'í, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Fitungofulú:

"Ko e me'a'ofa lelei taha te ke lava ke 'ave ki hao ngaahi kaume'a pe maheni 'oku 'ikai ke nau kau ki he Siasí ko ho'o vahevahe mo kinautolu 'a e ongoongolelé. Mahalo 'e faingofua taha hono fakahoko 'eni 'i ha'o teuteu'í ha Tohi 'a Molomona ke 'ave kiate kinautolu 'e he kau faifekau. Ko e hā hono 'uhinga 'okú ke 'ave ai e Tohi Molomoná? Koe'uhí, 'i he ngaahi lea 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'ko e tohi tonu taha ia . . . 'i he māmaní.' Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga pehē ai e Tohi 'a Molomoná? Koe'uhí pē mahalo ko e 'ngaahi mo'oni mahinongofua mo mahu'inga ko ia na'e mole pe to'o mei he Tohi Tapu na'e toe 'omi pe fakafoki mai kinautolu 'i he Tohi 'a Molomoná (vakai, 1 Nifai 13:40). 'I he'eku fakakaukau, 'e malava ke ako 'o toe lahi ange ha tangata fekau'aki mo Sīsū Kalaisi 'i hono lau 'o e Tohi 'a Molomoná 'i ha toe tohi kehe" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1990, 99 pe *Ensign*, Nōvema 1990, 77).

Fai ho'o fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná.

 2 Nifai 14:2–6; 19:6–7; 21:6–9; 22. Lolotonga e nofotu'í 'e ma'u 'e he kau mā'oni'oni 'a e melino, fiefia, mo e mālōlō mei he ngaahi mālohi 'o Sētané. 'E pule 'a e Fakamo'uí ko e Tu'í 'o e Ngaahi Tu'í 'i he taloni 'o Tēvitá. (miniti 'e 20–25)

Hiki 'a e ngaahi lea ko 'eni 'i ha ngaahi la'í pepa mavahevahe pe papa pousitā: *ngaahi loka matapā, ngaahi pilisone, ngaahi falemahaki, ngaahi falemate, ngaahi fa'itoka, Sētane, ngaahi me'a malu'í, kau tau mālohi, ngaahi fili fakapule'anga, masivo, ponokalafi.* Fekau ha kau ako toko lahi ke nau hiki ki 'olunga 'a e ngaahi pousitaá. Fakaafe'í 'a e kalasí ke nau fai 'a e fo'í va'inga ko e "Fehu'í 'e Uofulú." 'I he va'inga ko 'eni, 'e lava ke fai 'e he kau akó ha ngaahi fehu'í tali 'io pe 'ikai 'e uofulu ke tokoni kiate kinautolu ke nau mate'í pe ko e hā ha me'a 'oku faitatau ai 'a e ngaahi fo'í lea ko 'eni (ko e ngaahi me'a kotoa ko 'eni 'oku 'ikai fa'a malava ke tau ma'u lolotonga e Nofotu'í). Ko e taimi te nau 'ilo ai e talí, peá ke fehu'í ange leva: Te ke sai'ia ke ke nofo 'i ha fa'hinga sōsaieti pehē?

(Kapau na'á ke ako'í e vakai'í fakalūkufua 'o e 2 Nifai 12–24 peá ke lave ki he pousitā na'á ke hiki mo e kupu'í lea ko e "Nofotu'í" pea ke fakahā ange ke mou fakamoleki ha taimi he taimí ni ke mou ako ai 'a e tefito ko iá.)

Fakaafe'í e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 14:2–6 mo kumi ki he ngaahi tu'unga 'e 'i ai 'i he lolotonga 'o e Nofotu'í. Fehu'í ange:

- 'Oku founga fēfē hono fakamatala'í 'e 'Īsaia e ngaahi fua 'o e māmaní 'i he 'aho ko iá? (vakai, v. 2).

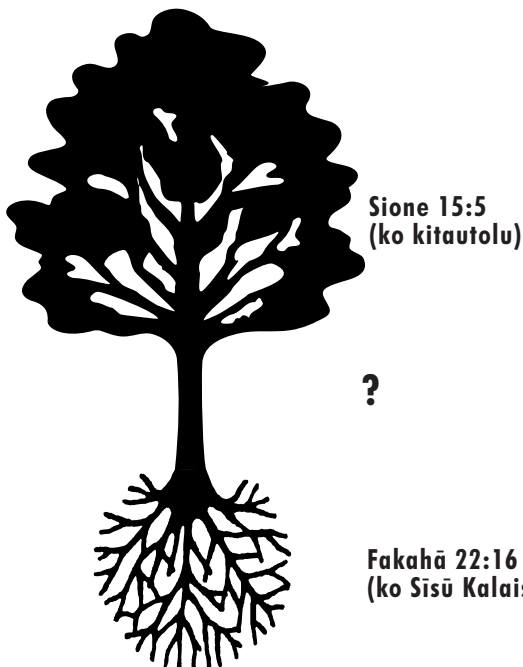
- Ko e hā e fo’i lea ‘i he veesi 3 ‘okú ne fakamatala’i e tu’unga ‘o e kakaí? (“Mā’oni’oni”)
- Ko e toko fiha ‘e “mā’oni’oni” pe “anga-tonú”? (“Tokotaha kotoa pē.”)
- I he veesi 4, Ko e hā e me’a ‘oku fakafofonga’i ‘e he fakama’a ‘etau ngaahi hiá? (Fakama’a fakalaumalié).
- Ko e hā e me’a ‘e fakatupu ‘e he ‘Eiki ‘i Saioné? (vakai, v. 5).
- Lau ‘a e ‘Ekesotosi 13:21–22. ‘Okú fakatatau fēfē ‘a e ngaahi veesi ko ‘ení ki he kikite ‘a ‘Īsaia?
- Lau ‘a e 2 Nifai 19:6–7. Ko hai te ne pule’i ‘a e pule’angá lolotonga e Nofotu’í?

Lau ‘a e 2 Nifai 21:6–9 pea fehu’i ange:

- Ko e hā e liliu ‘e hoko ki he fanga monumanú lolotonga e Nofotu’í?
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘e nofo melino fakataha ai pē ‘a e lamí mo e ulofí?
- ‘E founga fēfē hano uesia heni ‘a e vā ‘o e tangatá mo e fanga monumanú?
- Fakatatau ki he veesi 9, ko e hā e tupu’anga ‘o e liliu ko ‘ení?

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘ulu’i fakamatala ki he 2 Nifai 22 pea ‘ilo’i ‘a e vaha’a taimi na’e kikite’i ‘e ‘Īsaia ‘o kau ki he vahe ko ‘ení. Fekau ke nau lau fakalongolongo ‘a e veesi 1–6 pea laine’i ‘a e ngaahi lea ngāué kotoa. Fehu’i ange pe ‘oku founga fēfē hono tokoni’i kitautolu ‘e he ngaahi lea ngāué ke mahino ange kiate kitautolu ‘a e vahe ko ‘ení. Fehu’i: ‘Okú mou pehē ‘e fēfē ha ongo ‘a e kakaí fekau’aki mo e mo’ui ‘i he Nofotu’í? Alea’i ‘enau ngaahi talí.

2 Nifai 16:1–13; 17:1–9. ‘Okú fengāue’aki ‘a e ‘Otuá mo ‘Ene fānau ‘o fakafou ‘i he kau palōfitá. ‘Okú ako’i, fakamo’oni’i, mo kikite ‘a e kau palōfitá ‘o kau kia Sisū Kalaisi. (miniti ‘e 15–20)

Sione 15:5
(ko kitautolu)

?

Fakahā 22:16
(ko Sisū Kalaisi)

Fakahā ki he kalasí ha fu’u ‘akau pe ko ha fa’ahinga ‘akau ‘oku sino taha pē. Tā ‘a e fakatātā ‘oku ‘oatú ‘i he palakipoé, ‘o ‘oua ‘e kau ai ‘a e ngaahi fo’i lea ‘oku ha’i atú. Fekau ke nau lau e ngaahi vēsí ke ‘ilo’i e ngaahi kongá ‘o e fu’u ‘akau.

Fehu’i:

- ‘Okú tokoni’i fēfē ‘e he aka ‘o ha fu’u ‘akau hono ngaahi va’á?
- Kapau ‘oku fakafofonga’i ‘e he ngaahi aká ‘a Sisū Kalaisi, pea ‘oku fakafofonga’i ‘e he ngaahi va’á kitautolu, ko e hā nai e me’a ‘oku fakafofonga’i ‘e he va’a lahí pe ko e sinó? (Ko e palōfitá, vakai, ‘Āmosi 3:7.)
- ‘Okú ma’u mei fē ‘a e fakahā ‘a e palōfitá?
- ‘Okú tatau fēfē ia mo e ma’u mo’ui ‘a ha fu’u ‘akau mei he ngaahi aká?
- Ko e hā e ngaahi founga ‘oku fakahoko mai ai ‘e he palōfitá ha ‘ilo mei he ‘Eiki kiate kimoutolu?
- Kuo founga fēfē hono tāpuekina ho’omou mo’ui ko e tupu mei hono fafanga’i kimoutolu ‘e he palōfitá?

Fakamatala’i kuo toko lahi ha kau palōfita ne nau vahevahe ‘enau ongo’i ta’efe’unga ‘i he’enau ma’u honau uiui’i. Na’e fakamatala’i ‘e Palesitani Sipenisā W. Kimipolo ‘a e telefoni ange ‘a Palesitani J. Lūpeni Kalake, ko e Sī’i, ‘o e kau Palesitenisī ‘Uluakí ‘o fakahā ange kuo uiui’i ia ki he Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Oiauē, Palesitani Kalake! ‘A au? Ko ho’o ‘uhinga maí kia au? Pau pē ‘oku ‘i ai e fehālaaki ia. ‘Okú pau pē ‘oku hala ‘eku fanongó.’ Na’á ku tō hifo ai pē au mei he seá ki he falikí. . . .

“E Palesitani Kalake! ‘Okú hangē ‘eni ia ko ha me’a ‘oku ‘ikai malava ke hoko. Ko e tokotaha vaivai mo sí’isí’i au pea fakangatangata pē ‘a e ngaahi me’a ‘oku ou malavá.” (Edward L. Kimball and Andrew e. Kimball Jr., *Spencer W. Kimball: Twelfth President of The Church of Sisū Kalaisi of Latter-‘Aho Saints* [1977], 189).

Na’e fakamatala’i ‘e ‘Eletā ‘Ēsela Tafu Penisoni ha me’a tatau ‘i he taimi na’e fakahoko ange ai ‘e Palesitani Hiipa J. Kalānite ‘a hono uiui’i ki he Toko Hongofulu Mā Uá:

“Na’e hangē na’e faingata’a ke fai ha tui ki he talá pea mo faka’ohovale foki. . . . I ha ngaahi miniti lahi ko e me’a pē na’e lava ke u lea ‘akí, ‘Oiauē, Palesitani Kalānite, ‘oku ‘ikai ke u tui au ki ai! ‘a ia mahalo ne u fai pehē tā tu’o lahi ki mu’a pea toki lava ke mafoa ki he’eku fakakaukáu ‘a e me’a na’e hokó. . . .

“Na’á ku fu’u ongo’i ‘a ‘eku vaivaí mo ‘eku ta’efe’ungá” (Sheri L. Dew, *Ezra Taft Benson: A Biography* [1987], 174).

Fakaafe’i ha ní’ihi ke nau lau ‘a e Mōsese 6:31 ke nau ‘ilo’i ‘a e ongo ‘a ‘Īnoké ‘i he taimi na’e ui ai ia ke ne hoko ko e palōfitá. Fakamatala’i ‘oku hā ‘i he 2 Nifai 16 ha toe palōfita na’á ne ongo’i ta’efe’unga ke ne fua e fatongiá.

Fekau ki he kau akó ke nau lisi ha kau palōfita kuo nau mamata ki he 'Eikí (mahalo 'e kau heni 'a Mōsese, Līhai, Nīfai, mo Siosefa Sāmita). Lau 'a e 2 Nifai 16:1–10 pea fehu'í ange:

- Ko e hā e me'a na'e mamata ki ai 'a 'Īsaiá? (vakai, v. 1–4).
- Na'e fēfē 'ene ongo ki he me'a na'e mamata ki ai? (vakai, v. 5).
- Ko e hā e me'a na'e hoko ke ne liliu e ongo'í ta'efe'unga 'a 'Īsaiá? (vakai, v. 6–7).
- Ko e hā e me'a na'e hoko ki ai hili hono fakama'á? (vakai, v. 8).
- 'Oku hoko fēfē 'a 'Īsaia ko e fakataipe 'o Kalaisi? (vakai, 'Ēpalahame 3:27).
- Ko e hā e misiona 'a 'Īsaiá? (vakai, 2 Nifai 16:9–10).
- Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:9. 'Oku fakatatau fēfē 'eni ki he misiona 'a 'Īsaiá?
- Ko e hā e ngaahi lelei 'o e 'i ai 'a e kau palōfita?

Lau 'a e 2 Nifai 17:1–2 pea fekau ki ha taha ke ne fakamatala'í fakanounou mai e me'a na'e hokó. Tā 'a e mape 'oku 'oatu'í he palakipoé mo kole ki he kau akó ke nau ngāue'aki 'enau ngaahi mape 'o e Tohi Tapú ke tala 'a e ngaahi kolo na'e pule ai 'a e ngaahi tu'í ko 'eni:

- 'Āhasi, tu'í 'o Siutá ('i he kolomu'a ko Selūsalemá)
- Lēsini, tu'í 'o Siliá ('i he kolomu'a ko Tamasikusí)
- Peka, tu'í 'o 'Isileli, 'a ia na'e toe ui pē foki ko 'Ifalemi pe Samēlia ('i he kolomu'a ko Samēliá)

Fakahingoa e mape 'i he palakipoé lolotonga 'oku nau kumi e ngaahi talí.

Fekau ke nau lau 'a e 2 Nifai 17:3–9, pea fehu'í ange:

- Ko e hā e me a na'e fekau 'e he 'Eikí kia 'Īsaia ke tala ki he tu'í ko 'Āhasi?
- Kapau ko 'Āhasi koe, 'e fēfē ha'o ongo'í ki he pōpoaki 'oku 'oatu 'i he veesi 7?

- Ko e hā ha nonga te tau ma'u 'i he 'etau mo'uí kapau te tau falala ki he fale'í 'a e palōfita?

Hiva'í pe lau 'a e " 'Oku Mau Lotua 'A e Palōfita" (Ngaahi Himí, fika 9) pe "Mou Omi 'O Fanongoa" (Ngaahi Himí, fika 12).

2 Nifai 17:14–15; 18:5–17; 19:1, 5–7; 21:1–5; 23:10–13. Ko Sisū Kalaisi mo 'Ene ongoongolelei 'a e maka fononga'anga ki he kau mā'oni'oni ka ko e maka tūkia'anga ki he kau fai angahalá. (miniti 'e 25–30)

Tohi'í 'a Sīsū Kalaisi 'i he palakipoé. Fehu'í ki he kau akó ke nau mate'í pe ko e tu'ó fiha 'ene 'asi 'a e hingoa ko 'eni 'i he Fuakava Motu'á. Hili ha ngaahi mate, pea ke fakahā ange leva 'oku 'ikai pē 'asi ia 'i he Fuakava Motu'á 'o hangē ko ia 'oku tau ma'ú. Fehu'í: 'Oku mou pehē kuo talanoa'í 'a Sīsū Kalaisi 'i he Fuakava Motu'á? Lau 'a e 1 Nifai 19:23 pea kumi e 'uhinga na'e faka'aonga'í ai 'e Nifai 'a e ngaahi lea 'a 'Īsaiá.

(Kapau na'a ke ako'í 'a e vakai'í fakalūkufua 'o e 2 Nifai 12–24, lave ki he pousitā na'a ke hikí mo e kupu'í lea ko e "Ngaahi Kikite Fekau'aki mo Sīsū Kalaisi" pea tala ange te mou fakamoleki he taimí ni ha taimi ke mou ako ai 'a e tefito ko ia.)

'Oange ki he kau akó ha ngaahi tatau 'o e saati ko 'eni kae 'oua 'e 'asi ha fakamatala 'i he kōlomu hono uā. Fekau ke nau lau 'a e 2 Nifai 17:14–15 mo fakakakato e sātí 'aki e ngaahi kikite 'a 'Īsaia fekau'aki mo Sīsū Kalaisi. (Fakatokanga'í angé: 'Oku vahevahe 'a e saati ko 'eni ki ha kongá 'e tolu ke faingofua hono ako'í. Fakataha'í ia ki ha saati pē 'e taha ki he la'ipepa tufá.)

Fakamo'oni Fakatolofolá	Ko e Me'a 'Oku Tau Ako meia 'Īsaia 'o kau kia Sīsū Kalaisi
2 Nifai 17:14	Ko 'ene fa'éé ko ha tāupo'ou. 'E ui hono huafá ko "'Imānuela" (ko hono 'uhingá "'Oku mo kitautolu 'a e 'Otuá").
2 Nifai 17:15	'E mā'oni'oni Ia.

Toe sio ki he fakamatala 'i he palakalafi faka'osi 'o e fokotu'u ki hono ako'í 'o e 2 Nifai 11:2–8, pea fakamanatu ki he kau akó 'a e ngaahi fakataipe 'o Sīsū Kalaisi 'i he ngaahi tohi 'a 'Īsaiá. Pea lau 'a e 2 Nifai 18:6–8 'o kumi ki he founa na'e ngāue'aki ai 'e 'Īsaia ha ngaahi me'a ko ha fakatātā 'o e Fakamo'uí. Ke tokoni ki he kau akó 'i hono kumi 'o ha ngaahi fakataipe 'o e Fakamo'uí 'i he ngaahi veesi ko 'eni, fai 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni:

- Lau 'a e Sione 7:37–38. 'Oku pehē 'e Sīsū ko e hā Ia 'i he ongo veesi ko 'eni? (Ko e ma'u'anga vai.)
- Ko e hā e fo'í lea 'oku ngāue'aki ke fakamatala'í 'a e vai 'i he 2 Nifai 18:6? ("tafetafe mālie.")
- Ko e hā e fo'í lea 'oku ngāue'aki ke fakamatala'í e vai 'i he veesi 7? ("mālohi.")
- Na'e tali fēfē 'e he kakai 'a e vai 'i he taimi na'e "tafetafe mālie" aí?
- Ko e hā hono 'uhinga na'e fekau'í atu ai 'e he 'Eikí 'a e ngaahi vai na'e "mālohí"?
- Ko e hā hono mama'o 'e a'u ki ai 'a e vai 'oku "mālohí"?

- ‘E founga fēfē hano fakamatala’i ko Sīsū ‘okú Ne fakatou “tafetafe mālie” mo “mālohi”? (Ko e tali ‘e taha ki ai na’á Ne “tafetafe mālie” lolotonga ‘a ‘Ene ngāue fakafaipekau ‘i he māmaní ka ‘e “mālohi” Ia ‘i He’ene Hā’ele ‘Anga Ua maí. Ke poupou ki he ‘uhinga ko ‘ení, lau e ngaahi fakalea ‘o e “Sīsū ē Ne ‘Alo’i” [Ngaahi Himi, fika 107].)

Fakaafe’i e kau akó ke nau tñaki atu e ngaahi kikite ko ‘ení ki he’enu sātí pea ke hoko atu e ngāue ‘i he ngaahi fakamo’oni fakafolofolá ke a’u ki he 2 Nifai 19:5.

2 Nifai 18:6	Ko e tokolahi taha ‘o e kakaí ‘e ‘ikai ke nau tali ‘a Kalaisi ‘i He’ene fuofua hā’ele maí.
2 Nifai 18:7–8	‘I He’ene Hā’ele ‘Anga Ua maí, te Ne hā mai ‘i he mālohi mo e nāunau.
2 Nifai 18:9–12, 14–15	Ko kinautolu te nau fakafepaki kiate Iá te nau tō, ka ‘e malu’i ‘a kinautolu ‘oku nau ‘i Hono tafa’akí.
2 Nifai 18:13, 16–17	Te tau lava ke teuteu atu ki he Hā’ele ‘Anga Ua maí ‘aki ‘etau talangofua ki he ngaahi folofolá pea lotu mo tatali ki he ‘Eikí.
2 Nifai 19:5 (vakai foki, 20:16–18; 23:9)	‘E faka’auha ‘a e kau angahalá ‘i he Hā’ele ‘Anga Ua maí ‘aki ‘a e afi (vakai ki he T&F 133:41 ke ‘ilo’i ‘a e tupu’anga ‘o e afi te ne faka’auha ‘a e kau faiangahalá).

Ka lava pea ‘omai ki he kalasí e fo’i tepi ‘o e fa’u ko ia ‘a Haniteli ko e Mīsaia. Fakaafe’i e kau akó ke nau lau ‘o muimui pē ‘i he 2 Nifai 19:6 lolotonga ho’o tā ko ia ‘a e fo’i tepi ko e “Kuo ‘Alo’i Mai ha Tama.” Fekau ke nau tñaki ki he sātí e me’a ne nau ako fekau’aki mo e Fakamo’uí mei he veesi ko ‘ení, pea fekau ke nau hoko atu ki he ngata’anga ‘o e sātí.

2 Nifai 19:6	‘E pule’i ‘e Kalaisi ‘a e ngaahi pule’anga ‘o māmaní lolotonga e Nofotu’i. ‘E ‘ilo’i ai ‘e he kakaí pe ko hai Ia.
2 Nifai 19:7	‘E ta’efakangatangata mo tolonga ‘o ta’engata ‘a Hono mālohí mo ‘Ene pulé. .
2 Nifai 21:1–2	Te Ne ma’u ‘a e Laumalié, potó, mo e mālohí.
2 Nifai 21:3–5	Te Ne fakamāu’i ‘a e kakaí ‘i he mā’oni’oni. Te Ne tāmāte’i ‘a e kau anga-koví ‘aki ‘a e mālohi ‘o ‘Ene leá.
2 Nifai 23:10	‘E ‘ikai ulu ‘a e la’aá, māhiná, mo e ngaahi fetu’ú ‘i He’ene hā’ele maí.
2 Nifai 23:13	‘E hoko ‘a e ngaahi mofuike ‘i He’ene toe hā’ele maí.

Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:22–25 pea fehu’i: Ko e hā e founga lelei taha kiate kitautolu ke tau teuteu ai ki he Hā’ele ‘Anga Ua maí ‘a Sīsū Kalaisi?

2 Nifai 24:12–23. Na’e kapusi mei he langí ‘a Lusifā, ko e foha ‘o e pongipongi, ‘o ne hoko ai ko e tēvoló, he na’á ne fie ma’u ke hiki’i hake ia ki he tu’unga ‘o e ‘Otua. (miniti ‘e 10–15)

Faka’ali’ali ki he kau akó ha tipiloma mei he ‘univēsiti, pe taa’i hano fakatātā ‘i he palakipoé (vakai, p. 65). Fehu’i: Ko e hā e me’a ‘oku fie ma’u ka ke toki lava ma’u ai ha tipiloma? (‘E lava ke kau ‘i he ngaahi tali e fa’a akó, vilitakí, ‘a e lotu holí, ngāué, mo e taimí.) Fakaafe’i e kalasí ke nau fakakaukau loto ki ha toko taha ako ta’u ‘uluaki ‘oku ‘alu ki he Palesiteni ‘o e ‘Univēsiti ‘o fie ma’u ke ‘oange ha’ane tipiloma. Fehu’i ange:

- Ko e hā e me’a na’á ke mei faí kapau ko e palesiteni koe? Ko e hā e me’a te ke tala ki he toko taha ako ko ‘ení?
- Ko e ha ha’o ongo kapau na’e fakailifia’i koe ‘e he tokotaha akó ke ne fetongi koe ‘i ho’o ngāué kapau he’ikai te ke ‘oange ‘a e tipilomá?

Lau ‘a e 2 Nifai 24:12–15 mo vakai pe ko hai na’e feinga ke ne ma’u ha me’a lelei ta’e te ne fai ha ngāue ki ai. Fehu’i:

- Ko e hā e hingoa ‘o Sētane ‘i he maama fakalaumalié?
- Ko e hā hono hingoa fakanofó? (Foha ‘o e pongipongi.)
- Ko e hā e fetongi nauna ‘oku mu’omu’a ‘i he kupu’i lea taki taha ‘i he veesi 13–14?
- Ko e hā e me’a ‘okú ne fokotu’u mai ‘o fekau’aki mo e palōpalema ‘a Sētané?

Hiki ‘i he palakipoé ‘a e Ko e Me’a Na’e Fie ma’u ‘e Sētané (2 Nifai 24:13–14) mo e Ko e Me’a Na’e Ma’u ‘e Sētané (2 Nifai 24:12, 15, 19). Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e veesi 13–14 pea hiki e ngaahi fo’i lea ‘okú nau fakamatala’i ‘a e me’a na’a ne fie ma’u. ‘Osi ko iá pea fekau ke nau lau ‘a e veesi 12, 15, mo e 19 pea hiki mai ‘a e ngaahi fo’i lea ‘oku nau fakamatala’i ‘a e me’a na’á ne ma’u.

Ko e Me’a na’e Fie ma’u ‘e Sētané (2 Nifai 24:13–14)	Ko e Me’a na’e Ma’u ‘e Sētané (2 Nifai 24:12, 15, 19)
‘alu hake	tō
langi	tu’usi ki lalo
fokotu’u ke mā’olunga	kelekele
nofo’anga fakatu’i	fakahifo
‘olunga	heli
ngaahi fetu’u	luo
mo’unga	lī ki tu’a
mā’olunga	fa’itoka
ngaahi ‘ao	tāmāte’i
Fungani Mā’olunga	molomoloki ‘i he lalo va’e

- Lau ‘a e Mātiu 23:1–12. ‘Okú fekau’aki fēfē ‘a e fale’i ‘a e Fakamo’uí ‘i he tohi Mātiu mo e ngaahi veesi ko ‘eni ‘ia ‘Isaia?

- Lau 'a e Ma'ake 8:35. Ko e hā e me'a 'oku tala mai 'e he veesi ko 'eni kuopau ke tau fai ke fakahaofi ai kitautolú?
- 'Oku "mole" fēfē 'etau mo'uí meiate kitautolú? (Na'e pehē 'e Palesiteni Melioni G. Lomeni, 'a ia na'e hoko ko e mēmipa 'o e kau Palesiteni 'Uluaki, " 'Oku "foaki" 'etau mo'uí 'i he'etau tauhi mo fakamo'ui hake 'a e ni'ihiki kehē" [i he Conference Report, 'Okatopa 1982, 135; pe Tūhulú, Sānuali 1983).
- Ko e hā e me'a te ke lava ke fai 'i he taimi ni ke faka'aonga'i 'aki e ngaahi akonaki ko 'eni 'a e Fakamo'uí 'i ho'o mo'uí?

2 Nifai 25–30

Talateú

I he vahe 25–30, 'oku 'omai ai 'e Nifai e ngaahi ki ki hono ma'u 'o ha mahino ki he ngaahi kikite mo e folofola 'o e kuonga mu'a. 'Okú ne fakamanatu mai ko e fakamo'uí 'e toki hoko mai pē ia 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi mo fakatokanga mai fekau'aki mo e ngaahi tūkia'anga te ne tatakí atu kitautolu meia Kalaisi. Koe'uhi na'e mamata mai 'a Nifai ki hotau kuonga, na'á ne 'ilo'í 'e 'omi 'e he'ene ngaahi tohi ha fakahinohino mo ha 'amanaki ki ha māmani kuo fihia tu'u 'i he kākā mo e ngaahi fa'ufa'u kovi 'a e tēvoló. Na'e kikite'i 'e Nifai 'e hoko mai 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he ngaahi 'aho faka'osi mo e pōpoaki ko 'eni, 'oku pehē, "pea 'e 'i ai 'a e toko lahi 'e tui ki he ngaahi folofola kuo tohi ai" (2 Nifai 30:3).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

- 'Oku mahino lelei ange kiate kitautolu 'a e ngaahi lea 'a 'Isaiá 'i he'etau ako ko ia kinautolu mo e Laumalié fakataha mo e tokoni 'a e ngaahi folofola pea mo e kau palōfita 'o onopōni. 'Oku toe tokoni foki ke ako fekau'aki mo e hisitōlia mo e 'ulungāanga fakafonua 'o e kau Siú (vakai, 2 Nifai 25:1–8).
- 'Oku fakamo'oni'i 'e he Tohi 'a Molomoná 'oku toki hoko mai pē 'a e fakamo'uí makatu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi (vakai, 2 Nifai 25:19–30; vakai foki, Mōsaia 3:18–19).
- Ko e hā pē ha me'a 'oku folofola 'aki 'e he 'Eiki 'i He'ene kau palōfita kuopau ke fakahoko ia (vakai, 2 Nifai 26:1–23; 27:1–20; vakai foki, T&F 1:37–38).
- 'Oku tau ngāue 'i he Siasí ke langa e pule'anga 'o e 'Otuá (vakai, 2 Nifai 26:29–31; vakai foki, T&F 121:34–36).
- 'E tokolahi ha kakai 'e takihala'i kinautolu 'i he ngaahi 'aho faka'osi 'e he ngaahi tokāteline hala. Ko ha ni'ihiki 'eni 'o

e ngaahi tokāteline halá: 'Oku 'ikai toe fengāue'aki 'Otuá ia mo e tangatá, kuo ngata 'a e ngaahi maná, 'oku tali pē 'a e faiangahalá ia koe'uhi 'e fakahaofi 'e he 'Otuá 'a e toko taha kotoa pē 'i he ngata'angá, 'oku "lelei e me'a kotoa 'i Saione" pea 'oku 'ikai ha heli pe ko ha tēvolo (vakai, 2 Nifai 28; vakai foki, Molonai 7:35–37).

- 'I he ngaahi 'aho faka'osi 'e tokolahi ha ni'ihiki "te nau hikisia 'i honau lotó" mo kui honau matá 'o pehē te nau lava 'o fufuu'í 'enau anga-koví mei he 'Eiki (vakai, 2 Nifai 28:7–9; vakai foki, T&F 1:3).
- Kuo 'omi 'e he 'Eiki kiate kitautolu e Tohi 'a Molomoná mo e Tohi Tapú ko ha ongo fakamo'oni kehekehe 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi. 'Oku fakakakato heni e fono 'a e 'Eiki ki he ngaahi fakamo'oni (vakai, 2 Nifai 29:1–9; vakai foki, Mātiu 18:16; T&F 6:28).
- Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha me'angāue ia ki hono 'omi 'o ha toko lahi ki he 'ilo ko Sisū 'a e Kalaisi (vakai 2 Nifai 30:3–8; vakai foki, T&F 20:8–12).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. 36–41.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

 'E lava pē ke faka'aonga'i 'a e konga 5 'o e *Book of Mormon Video* ko e "Spiritual Crocodiles" ki hono ako'i 'o e 2 Nifai 28 (vakai, *Book of Mormon Video Guide* ki he ngaahi fokotu'uki hono ako'i).

2 Nifai 25:1–8. 'Oku mahino lelei ange kiate kitautolu e ngaahi lea 'a 'Isaiá 'i he'etau ako ko ia kinautolu 'aki 'a e Laumalié fakataha mo e tokoni 'a e folofola pea mo e kau palōfita 'o onopōni. 'Oku toe tokoni foki ia ke tau ako 'o kau ki he hisitōlia mo e 'ulungāanga fakafonua 'o e kakai Siú. (miniti 'e 35–40)

Faka'ali'ali hake ki 'olunga ha fo'i loka 'oku fakaava 'aki ha ngaahi fika fakapulipuli pea kole ki ha ni'ihiki te nau fie fai 'eni ke nau fakaava ('oua 'e 'oange 'a e ngaahi fika fakapulipuli). Fehu'i: Ko e hā 'oku fu'u faingata'a ai ke fakaava 'a e fo'i loká? 'Oange kiate kinautolu na'e loto ke nau fai 'eni e ngaahi fika pea fekau ke nau toe feinga. Kapau te nau kei faingata'a'ia, 'oange ha toe ngaahi fakahinohino lahi ange. Ko e taimi pē te nau lava ai pea fehu'i leva ki he kalasi:

- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke 'ilo 'a e ngaahi fika totonú ke lava 'o fakaava 'aki 'a e loká?
- Ko e hā hono 'uhinga 'e 'ikai malava ai ke toe ngāue ha fika kehe?
- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke mahino 'a e founga hono ngāue'aki e ngaahi fika kae lava 'o fakaava e loká?

Faka'ali'ali ha fakatātā 'o 'Isaia (hangē ko 'eni, Ngaahi Fakatātā 'o e Ongoongolelei, fika 113). Fehu'i ki he kau akó pe

ko e hā ha me’a kuo nau fanongo ai fekau’aki mo e ngaahi tohi ‘a ‘Īsaiá. Fehu’i:

- ‘Oku faitatau fēfē ‘a e loka ko ‘ení mo e ngaahi tohi ‘a ‘Īsaiá?
- ‘Oku malava fēfē ke ke fakatatau hono fakaava ‘o e loká ki he ma’u ‘o ha mahino ‘o kau kia ‘Īsaiá?

Fakamatala’i kuo ‘omi ‘e Nifai mo e kau palōfita kehé ‘a e “fika” ke fakaava’aki e ngaahi tohi ‘a ‘Īsaiá. Fekau ke nau lau ‘a 2 Nifai 25:1–8 mo kumi ki he ngaahi fakakaukau ‘a Nifai ki he founga ‘e mahino ai ‘a ‘Īsaiá.

Ke toe vakai’i loloto ange ‘a e vahe ko ‘ení, hiki’i he palakipoé ‘a e *Fika Fakapulipuli 1: Ma’u ha mahino ‘o kau ki he ngaahi alunga ‘o e kau ‘Isileli ‘o e kuonga ki mu’á mo e ngaahi fakamaau ‘a e ‘Otuá.* Fehu’i:

- Fakatatau kia 2 Nifai 25:1, Ko e hā ne faingata’a ai ke mahino ki he kakai Nifai e ní’ihi ‘o e ngaahi akonaki ‘a ‘Īsaiá? (vakai, foki Sēkope 4:14).
- Fakatatau ki he veesi 2, Ko e hā na’e ‘ikai ako’i ai ‘e Nifai ki hono kakai e ngaahi me’a lahi fekau’aki mo e ‘ulungāanga, pe tō’onga mo e tukufakaholo, ‘o e kakai Siú? (Fekau ke nau lau ‘a e 2 Ngaahi Tu’i 17:13–20).
- ‘Okú ke pehē ko e hā e “ngaahi tautea ‘a e ‘Otuá” ‘oku ‘uhinga ki ai ‘i he veesi 3?

Lau e fakamatala ko ‘eni ‘a ‘Eletā Pulusi R. Makongikí ‘i he’ene kei hoko ko e mēmipa ‘o e Kau Fitungofulú:

“‘Oku hua’i mai ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Ene ngaahi tautéa ki he fānau ‘o e talangata’á ‘i he ngaahi kuongá kotoa. Ko e ngaahi me’á ni kotoa—‘a e hongé, nofo pōpula, ngaahi mahaki faka’auhá, ngaahi lōmakí, ngaahi ‘uhilá, ngaahi maná, ngaahi taufa ‘uha maká, ngaahi afaá, ngaahi hongé, ngaahi taú, ‘uha maka lalahi mo e afi pea mo e sūlifa mei he langí—fakataha mo ha toe ngaahi me’a lahi ange ai, ‘oku tuku mai ia ‘e he ‘Otuá ki he kakai ‘oku nau sí’aki ia pea mo ‘ene ngaahi fonó. (Lev. 26; Teuta. 28; 29; 30; 3 Nifai. 8; 9; 10; T & F 43:25; 63:32–33; 88:88–91.) ‘Oku mahino ‘aupito ‘oku hoko mai ‘a e ngaahi tautea ki he kakai mo e ngaahi pule’angá ke tautea’i kinautolu ko ‘enau fakafepakí mo ngaahi kinautolu ke nau lotomā’ulalo hei’ilo na’a nau tafoki ki he mā’oni’oni. Pea ‘oku toe mahino ‘aupito heni ‘e ‘i ai ha ní’ihi tokosi’i ‘o e kau anga-tonú te nau faingata’a’ia fakataha mo kinautolu ko ia ‘oku nau ma’u ‘a e totongi totonu ki he’enau ngaahi ngāue ta’emā’oni’oni. (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*], pp. 162–163; Taniela 11:35.)” (*Mormon Doctrine*, paaki hono 2 [1966], 404–5).

Fehu’i: ‘Oku founga fēfē hono tokoni’i ‘e he ngaahi lea ‘a ‘Īsaiá mo e kau palōfita kehé ‘a e kakai ke mahino kiate kinautolu ‘a e “ngaahi tautea ‘a e ‘Otuá”?

Hiki he palakipoé ‘a e *Fika Fakapulipuli hono 2: Ma’u ‘a e “laumālie ‘o e kikité.”* Fakamanatu ki he kau akó na’e pehē ‘e Nifai ‘oku fiefia hono lotó ‘i he lea ‘oku “mahinongofuá” (2 Nifai 25:4). Fehu’i:

- Fakatatau ki he veesi 4, ko e hā e me’a te ne lava ke ngaohi e ngaahi lea ‘a ‘Īsaiá ke mahino ngofuá?
- Ko e hā e “laumālie ‘o e kikité”? (Ko e ue’i mo e fakamo’oni ‘a e Laumālie Mā’oni’oni.)

‘Oku toe fakamahino mai ‘i he tohi Fakahā 19:10 ‘a e “laumālie ‘o e kikité”. Lau e veesi ko ‘ení mo kumi ki he ‘uhinga ‘o e kupu’i lea ko ‘ení. Fehu’i: Ko e hā hono ‘uhinga ‘oku mahu’inga ai ke ‘i ai ha fakamo’oni kia Sīsū Kalaisi kae lava ke mahino ‘a ‘Īsaiá?

Hiki he palakipoé ‘a e *Fika Fakapulipuli hono 3: Ako e ‘ulungāanga fakafonua, hisitōlia, mo e siokāla’i ‘o ‘Isileli motu’á.* ‘I he veesi 5, ‘oku fakamahino’i ai ‘e Nifai na’e ha’u mei Selūsalema pea kuó ne ‘osi mamata ‘i he “ngaahi me’a ‘a e kakai Siú.” ‘I he lea faka-Hepeluú, ko e fo’i lea ‘e taha ki he “me’á” ko e *dabar*, ‘a ia ‘oku toe malava pē ke ‘uhinga ki he “fo’ilea,” “pehē,” pe “ngāue.” ‘Oku pehē ‘e Nifai na’e mahino ki he kakai Siú “ ‘a e ngaahi me’a ‘a e kau palōfitá,” pea ‘oku ‘ikai mahino ki ha taha ‘a e ngaahi kikité ko iá kae ‘oua kuo “ako’i kiate kinautolu ‘i he anga ‘o e ngaahi me’a ‘a e kakai Siú.”

Fehu’i: ‘E founga fēfē ha toe mahino lelei ange kiate kinautolu ‘a e “anga ‘o e ngaahi me’a ‘a e kakai Siú”? Ko e taha ‘o e ngaahi founga lelei tahá ko hono ako ‘enau ngaahi tohi, tautefito ki he Tohi Tapú mo e Tohi ‘a Molomoná. ‘Oku tokoni ke te maheni mo hono kotoa ‘o e ngaahi folofolá ke mahino ‘a ‘Īsaiá. ‘Oku toe tokoni foki mo hono ako ‘o e hisitōliá, ‘ulungāanga fakafonua, mo e lea ‘a e kakai Siú. Fakakaukau ki hano vahevahe mo e kalasí ‘a e fakamatala ko ‘eni ‘a ‘Eletā Pulusi R. Makongikí:

“Ko e ‘ilo fakafolofolá . . . ‘oku tokoni’i ia ‘e he ‘ilo ki he hisitōlia, ngaahi tu’unga fakasōsiale mo fakapolitikale, tu’unga fakaako, mo e ‘ulungāanga ‘o e kakai na’e fuofua fakahā ki ai e ngaahi folofolá kehekehe. Hangē ko ‘ení, na’e faingata’a ange ki he kau Nifai ke nau ma’u e kakato hono mahu’inga ‘o e ngaahi kikité ‘a ‘Īsaiá ‘i he kau Siu na’e ‘i Selūsalemá, ko’uhí he na’e ‘ikai ako’i e kau Nifai’ ‘i he “anga ‘o e ngaahi me’a ‘a e kakai Siú.” Ko e mo’oni, ‘oku ‘mahino ngofua e ngaahi lea ‘a Nifai kiate kinautolu kotoa ‘oku fonu ‘i he laumālie ‘o e kikité; ka ‘oku hangē pē ko e ngaahi tohi fakasaienisi mo fakafaito’ó, ‘e toki malava pē ke mahino lelei ange kiate kinautolu na’e ako’i ‘i he saienisi mo e faito’ó, ko ia ko kinautolu na’e ako ki hono faka’uhinga’i e ngaahi kikité ‘oku nau tu’u kinautolu ‘i he tu’unga lelei ange ke fakafuofua’i honau ngaahi ‘uhinga kakató” (*Doctrinal New Testament Commentary*, volume ‘e 3 [1966–73], 1:58).

- ‘Oku ‘uhinga ki he hā ‘a e kupu’i lea “ko e ngaahi potu takatakaí” ‘i he veesi 6? (Ko e tu’unga fakasiokāla’i ‘o ‘Isileli mo e ngaahi fonua takatakaí.)
- ‘Oku tokoni fēfē ‘etau ‘ilo’i ‘a e “ngaahi potu takatakaí” ke mahino kiate kinautolu ‘a ‘Īsaiá?

Hiki he palakipoé ‘a e *Fika Fakapulipuli hono 4: ‘Ilo e ngaahi kikité fekau’aki mo e ngaahi ‘aho faka’osi mo e ngaahi faka’ilonga ‘o e ngaahi kuongá.* Fehu’i:

- Fakatatau ki he veesi 7–8, Ko e fē 'a e taimi 'e mahino ai ki he tangatā e ngaahi lea 'a 'Īsaiá? Ko e hā hono 'uhingá?
- 'Oku tokoni fēfē 'a hono ako 'o e ngaahi akonaki 'a e kau palōfitá, kau ai mo e "ngaahi faka'ilonga 'o e ngaahi kuongá" ke toe mahino lelei ange kiate kitautolu 'a e ngaahi lea 'a 'Īsaiá?

Fakamo'oni ki he mahu'inga 'o hono ma'u 'o ha mahino ki he ngaahi lea 'a 'Īsaiá, mo fakamahino'i 'oku fekau'i kitautolu ke tau ako fakamātoato kinautolu (vakai, 3 Nifai 23:1–3).

2 Nifai 25:19–30. 'Oku fakamo'oni'i 'e he Tohi 'a Molomoná 'oku toki hoko mai pē 'a e Fakamo'ui makatu'unga 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi.

(miniti 'e 25–30)

Puke hake ki 'olunga ha fakatātā 'o Sīsū Kalaisi. Fehu'i ki he kau akó pe 'oku tu'o fiha 'enau ma'u 'a e fo'i lea ko e Kalaisi 'ia 2 Nifai 25. ('Oku ma'u tu'o hongofulu mā valu 'a e fo'i leá 'i he vahe ko 'ení, kau ai e 'ulu'i fakamatalá.) Fehu'i:

- 'Oku 'uhinga ki he hā 'a e lea Kalaisi?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku ke pehē 'oku toutou ngāue'aki ai e lea ko 'ení 'i e vahe ko 'ení?

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 25:19–21 pea fehu'i ange:

- Ko e hā e tefito'i pōpoaki 'a Nifai fekau'aki mo Sīsū Kalaisi?
- Ko e hā e tala'ofa na'e ma'u 'e Nifai fekau'aki mo 'ene pōpoaki?
- Ko e hā hono 'uhinga na'e fu'u mahu'inga ai kia Nifai ke ma'u 'e hono hakó e pōpoaki ko 'ení?

Fakaafe'i e kau akó ke nau fakakaukau'i pe 'oku nau ongo'i tatau nai mo Nifai fekau'aki mo hono vahevahe 'o e ongoongolelei mo honau ngaahi kaume'á mo e fāmilí. Fekau ke nau lau 'a e veesi 22, pea fehu'i ange: Ko e hā e fekau'aki 'a e Tohi 'a Molomoná mo hotau fakamaau ta'engatá?

Lau e veesi 23 pea fehu'i ange: 'Oku 'uhinga ki he hā 'a e 'alo'ofa? Lau e fakamatala ko 'eni 'a Palesiteni 'Ēsela Tafu Penisoni 'i he'ene kei hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:

“ Ko e 'alo'ofá 'oku kau ai 'a e me'a-foaki 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú, 'a ia na'á Ne foaki ai Hono 'Alo Tofu pe Tahá koe'uhi ko ia kotoa pē 'e tui kiate Iá mo tauhi ki He'ene ngaahi fonó mo e ouaú te nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá.

“ 'I He'ene 'alo'ofá, na'e ikuna'i ai 'e he Fakamo'ui 'Ene Feilaulau Fakalelei kae lava ke ma'u ai 'e he fa'ahinga 'o e tangatá 'a e mo'ui ta'ematé.

“ 'I He'ene 'alo'ofá mo 'etau tui ki He'ene fakalelei mo 'etau fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá, 'oku tau ma'u ai ha mālohi ke fakahoko 'aki e ngaahi ngāue mahu'inga na'e 'ikai mei malava 'aki hotau mālohi.

“ 'I He'ene 'alo'ofá, 'oku faka'au ke tau hoko ange ai 'o tatau mo Hono 'ulungāanga faka-'Otuá.

“ 'Io, “ 'e fakamo'ui kitautolu 'e he 'alo'ofá 'o ka hili 'etau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e ala faí.' 'Oku 'uhinga ki he hā e fo'i kongá ko e 'hili 'etau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē te tau ala faí'?

“ 'Oku kau 'i he "'hili 'etau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē te tau ala faí' 'a hono fai hotau lelei tahá.

“ 'Oku kau 'i he 'hili 'etau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē te tau ala faí' hono mo'ui'aki 'Ene ngaahi fekaú.

“ 'Oku kau 'i he 'hili 'etau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē te tau ala faí' 'a e 'ofa ki hotau ngaahi kāingá mo lotua 'akinautolu 'oku nau lau kitautolu ko honau ngaahi filí.

“ 'Oku 'uhinga e 'hili 'etau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē te tau ala faí' ki hono fakakofu'i e telefuá, fafanga e fiekaia, 'a'ahi ki he mahakí, pea tokoni'i 'akinautolu 'oku nau fie ma'u 'etau tokoni' (Mōsaia 4:16), mo manatu ko 'etau fai ko ia ki he si'i taha 'i he fānau 'a e 'Otuá, ko 'etau fai ia kiate Iá (Mātiu 25:40).

“ 'Oku 'uhinga e "'hili 'etau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē te tau ala faí' ki he mo'ui anga-ma'a, ma'a, mo haohaoa, pea matu'aki faitotonu 'i he'etau ngaahi fengāue'aki, mo fai ki he ni'ihiki kehé 'a ia 'oku tau loto ke fai kiate kitautolú" (Come unto Christ [1983], 7–8).

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 25:24–30. Fehu'i: Na'e founga fēfē e kehe 'a e kau Nifai mei he kau Siu 'i he kuonga 'o Sisuú 'i he'enu tauhi ki he ngaahi fono 'a Mōsesé? Fakatokanga'i 'oku 'ikai ke tau ma'u ha fakaikiiki 'o e tauhi faka'aho 'a e kau Nifai ki he ngaahi fono 'a Mōsesé. Ka 'oku mahino na'a nau talangofua ki he fonó 'i he 'ilo na'e fakahaofi kinautolu 'i he tui mo e talangofua kia Sīsū Kalaisi.

Hiva'i 'a e "'Oku Fakafo" (Ngaahi Himi, fika 102).

2 Nifai 26:1–23; 27:1–20. Ko e hā pē ha me'a 'e folofola'aki 'e he 'Eiki 'i He'ene kau palōfitá 'e fakahoko ia. (miniti 'e 45–50)

Hiki 'i he palakipoé 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni 'e tolu 'a e Kau Palesiteni 'Uluaki mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a ia na'e to'o mei he "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" (Liahona, Sune 1996, palakalafi 6 mo e 8):

1. "'Oku ma'u 'e he mātu'á ha fatongia toputapu ke ohi hake 'a 'enau fānaú 'i he 'ofa mo e mā'oni'oni, mo tokonaki ma'a 'enau ngaahi fiema'u fakatu'asinó mo fakalaumālié, pea hino'i kinautolu ke nau fe'ofa'ofani mo fetauhi'aki, mo tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea hoko ko ha kau tangatā'ifonua, tauhi lao 'i ha feitu'u pē 'oku nau nofo ai. Kuo pau ke 'eke'i mei he

husepānití mo e uaifí-‘a e tamai mo e fa‘ē kotoa pē-‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá ‘a e anga ‘o ‘enau fakahoko ‘o e ngaahi fatongia ní”

2. “‘Oku mau fakatokanga atu ko e ní‘ihi fakafo‘ituitui ko ia ‘oku nau maumau‘i ‘a e ngaahi fuakava ‘o e angama‘á, ‘a kinautolu ‘oku nau ngaohi kovi‘i ‘a e malí pe fánaú, pe ‘oku ikai ke nau fakahoko honau ngaahi fatongia fakafāmilí, te nau tu‘u ‘i ha ‘aho ‘o fai ha fakamatala ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá.”
3. “Ko e tahá, ‘oku mau toe fakatokanga atu ‘e hanga ‘e he movetevete ‘o e fāmilí ‘o ‘omi ki he kakai fakatāutaha, tukui koló, mo e ngaahi pule‘angá ‘a e ngaahi fakamamahi na‘e kikite‘i ‘e he kau palōfita ‘o e kuonga mu‘á mo onopōní.”

Fehu‘i ange:

- ‘Oku tau ‘ilo fēfē ‘e hoko mo‘oni ‘a e ngaahi fakatokanga fakapalōfita ko ‘ení?
- Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:37–38. ‘Oku ‘i ai ha taimi ‘oku fai ai ‘e he ‘Eiki ‘o kehe mei He‘ene folofolá?

Fakamatala‘i ange ‘oku ‘i he ngaahi potu folofola ko ia te nau ako ki ai he ‘aho ní ‘a e ngaahi kikite lahi ‘a ia kuo ‘osi fakahoko. Fehu‘i ange: ‘Oku lava fēfē ‘e hono ‘ilo‘i ko ia kuo ‘osi fakahoko totonu ‘a e ngaahi kikite kotoa ko ‘ení ‘o tokoni‘i ha taha ke toe falala lahi ange ki he folofola ‘a e ‘Eiki?

Tufotufa atu ki he kau akó ha tatau ‘o e saati ‘oku ‘oatu fakataha mo ‘ení, pe ko ha‘o hiki hano tatau ‘i he palakipoé. Faka‘aonga‘i ‘a e fakamatala ko ia ‘oku ‘oatu ‘i hono fakalahi ‘o e lēsoní (p. 324), ‘a ia ‘oku fakaava atu ai ‘a e kōlomu ko e “‘Osi Fakahokó”. Vahevahe ‘a e kau akó ki ha ngaahi kulupu ‘e fá pea vahe ki he kulupu takitaha ha taha ‘o e ngaahi konga ko ia ‘e fá ‘i he sātí.

Tuku ke lau ‘e he ngaahi kulupú ‘a e ngaahi kikite mo e ngaahi potu folofola ki he‘enau kongá pea nau kumi hake mo ha ngaahi potu folofola kehe ‘oku hā ai kuo ‘osi fakahoko ‘a e kikite takitaha. Fakahā ange te ke ‘oange ha kí‘i tokoni ki he fekumi ‘oku nau fá‘i ha hili mei heni ha miniti ‘e hongofulu. Ko ‘ene ‘osi pē ‘a e miniti ‘e hongofulú peá ke tala ange ‘a e ngaahi fakamo‘oni fakafolofola mei he kōlomu “‘Osi Fakahokó”, kae ‘oua na‘á ke ‘oange kinautolu ‘i honau fakahokohoko totonú. Tuku ange ha toe miniti ‘e nima kehe ke nau ngāue atu ai pea fakaafe‘i leva ke nau fili ha tokotaha lea ma‘a ‘enau kulupú.

1. Ngaahi Kikite Fekau‘aki mo e Hā‘ele ‘a Sisū Kalaisi ki he Ongó ‘Ameliká

Kikite	Na‘e fakahā	‘Osi fakahoko
‘E fakahā ‘e Kalaisi Ia ki he kakai Nifai	2 Nifai 26:1	3 Nifai 11:8–10
‘E hoko ha ngaahi tau lalahi ‘i he vaha‘a ‘o e kau Nifai pea mo e kakai Leimaná.	2 Nifai 26:2	Molomona 1:8
‘E fakahā ki he kakai Nifai ‘a e ngaahi faka‘ilonga ‘o kau ki he ‘alo‘i, pekia, pea mo e Toetu‘u ‘a Kalaisi.	2 Nifai 26:3	3 Nifai 1:15–21; 8:3, 19–20, 23

‘E hoko ha ngaahi faka‘auha fakamamahi ‘i he taimi ‘o e pekia ‘a Kalaisi pea ‘e ‘auha ai ‘a e kakai fai angahalá.	2 Nifai 26:4–6	3 Nifai 8:5–25
‘E ‘ikai ke ‘auha ‘a e kakai mā‘oni‘oni na‘a nau hanganaki atu ki he hā‘ele mai ‘a Kalaisi ‘i he faka‘auha ‘e hoko ‘i he taimi ‘o ‘Ene pekia.	2 Nifai 26:8	3 Nifai 10:12–13
2. Ngaahi Kikite ‘oku Kau ki he Kakai ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘i he hili ‘a e Hā‘ele Mai ‘a Kalaisi		
Kikite	Na‘e fakahā	‘Osi fakahoko
‘E hoko ha vaha‘a taimi ‘o e melino lahi ‘i ‘Ameliká ‘i he hili ‘a e hā‘ele mai ‘a Kalaisi.	2 Nifai 26:9	4 Nifai
‘E faka‘auha ‘a e kakai Nifai hili pē ha taimi nounou mei he to‘utangata hono fá hili ‘a e ‘a‘ahi ‘a Kalaisi ki ‘Ameliká.	2 Nifai 26:10, 18	Molomona 8:7
‘E faka‘au‘au hifo ‘a e ngaahi hako ‘o e kakai ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘i he ta‘e tui hili hono faka‘auha ‘o e pule‘anga ‘o e kakai Nifai.	2 Nifai 26:15	Molomona 8:8–10
3. Ngaahi Kikite ‘Oku Kau ki he Ngaahi ‘Aho Faka‘osí		
Kikite	Na‘e fakahā	‘Osi fakahoko
‘E mo‘ua ‘a e kau Senitailé ‘i he fielahí pea te nau tō fakalaumālie. ‘E lahi ‘a e ngaahi siasi ‘e fokotu‘u pea ‘e tupu mei heni ‘a e felotokovi‘aki, fakakikihi, pea mo e tāufehi‘a.	2 Nifai 26:20–21	SS—H 1:5–6
‘E ‘i ai ‘a e ngaahi kautaha fufū.	2 Nifai 26:22	T&F 42:64
4. Ngaahi Kikite ‘Oku Kau ki hono ‘Omai ‘o e Tohi ‘a Molomoná		
Kikite	Na‘e fakahā	‘Osi fakahoko
‘E ‘omai ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki ha tangata na‘e ‘ikai ke ako (ko e Palōfita ko Siosefa Sāmitá).	2 Nifai 27:9	SS—H 1:59
‘E mamata ha kau fakamo‘oni ‘e toko tolu, pea mo ha ní‘ihi tokosi‘i pē, ki he ngaahi la‘i peleti na‘e ‘i ai ‘a e lekooti ‘o e kakai Nifai.	2 Nifai 27:12–14	T&F 5:11; 17
‘E tu‘utu‘uni ‘e he ‘Otuá ke ‘oatu ha ní‘ihi ‘o e kongá ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘oku ‘ikai fakama‘ú ki ha tokotaha kuo ako ‘o potó.	2 Nifai 27:15	SS—H 1:63–64
‘E kole ‘a e tangata kuo ako ‘o potó ke ne liliu ‘a e ngaahi la‘i peletí.	2 Nifai 27:15	SS—H 1:65
‘E tala mai ‘e he tangata ko ia kuo ako ‘o potó ‘oku ‘ikai ke ne lava ‘e ia ‘o lau ‘a e tohi he ‘oku fakama‘u ia.	2 Nifai 27:17	SS—H 1:65

Fakaafe‘i ‘a e tokotaha lea ma‘á e kulupu takitaha ke ne fakamatala fakanounou‘i ‘a e ngaahi me‘a na‘a nau ma‘u he‘enau fekumi, pea fakamatala ia ke fanongo kotoa ki ai e kalaisi. Fehu‘i ange pe ko e hā e me‘a ‘oku hoko ‘i he‘etau ngaahi mo‘uí he ‘ahó ni ko e tupu mei hono fakahoko ‘o e ngaahi kikite ko ‘ení.

Fekau e kau akó ke nau lau fakavave‘i pē ‘a e 2 Nifai 27:21–35 ke nau ‘ilo‘i mei ai ‘a e ngaahi kikite kau ki hotau ‘ahó ni ‘a ia kuo te‘eki ai ke fakahoko kakató. Hiki ‘a e ngaahi kikite ko ‘ení ‘i he palakipoé ‘i hono fakahā atu ‘e he kau akó.

Lau ‘a e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e Palesiteni ‘Ēsela Tafu Penisoní:

“e fakahoko kotoa ‘a e ngaahi folofola ‘a e ‘Eiki, ‘o tatau ai pē pe ko ‘Ene folofola totonu ‘a‘ana pe ‘i he ue‘i ‘a e

laumālié mo e fakahā ki He'ene kau tamaio'eikí ke nau fakahā 'a e ngaahi folofola ko iá, pea 'oku fakamo'oni 'e he Laumālie Mā'oni'oni kiate kinautolu kotoa 'oku nau fekumi ke 'ilo'i 'a hono mo'oni 'o e ngaahi fakahaá mo e ngaahi fekau" (*The Teachings of Ezra Taft Benson*, 333–34).

2 Nifai 26:29–31. 'Oku tau ngāue 'i he Siasí ke langa 'a e pule'anga 'o e 'Otuá. (miniti 'e 10–15)

Tohi'i 'i he palakipoé 'a e fo'i lea ko e *craft* (*pōto'i*) pea kole ki he kau akó ke nau fakamatala'i atu hono 'uhingá. Fakahā ange 'a hono ngaahi faka'uhinga'i ko 'eni 'o e fo'i leá: (1) "ko e poto 'i hono palani, fa'ufa'u, pe fakahoko"; (2) "ko ha fa'ahinga ngāue 'oku fie ma'u ki ai ha nima poto pe poto fakanima-mea'a"; (3) "ko e poto 'i he kākaá ke ma'u mei ai ha tupu"; (4) "kau mēmipa 'o ha kautaha fefakatau'aki" (*Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, paaki hono 10 [1993], "craft," 270). Fehu'i ange ki he kau akó pe 'oku nau pehē ko ha fo'i lea 'eni 'oku 'ikai ke lelei.

Tohi'i 'i he palakipoé 'a e 'ulu'i tohi ko e *Fiemana fakataula'eiki* (*Priestcraft*) peá ke fehu'i ange: Te ke faka'uhinga'i fēfē 'a e *fiemana fakataula'eiki* 'o fakatatau ki he me'a 'okú ke 'ilo fekau'aki mo e fo'i lea ko e *pōto'i* (*craft*)? Fakamatala'i ange 'oku faka'uhinga'i 'a e *fiemana fakataula'eiki* (*priestcraft*) 'i ha tikisinale 'Amelika na'e paaki 'i he taimi tatau pē na'e liliu ai 'a e Tohi 'a Molomoná 'o pehē "ko e olopoto mo e kākā 'a e kau taula'eikí; kākā pe fie lahi 'i he ngaahi me'a fakalotú; ko hono faka'aonga'i 'o ha kau taula'eiki siokita mo sio tu'unga ke ma'u mai ai ha koloa pea mo ha mafai, pe ke fakakouna ha ní'ihí koe'uhí ko 'enau tui vavé" (Noah Webster, *An American Dictionary of the English Language* [1828], "priestcraft" ["fiemana fakataula'eiki"])).

Tohi'i 'a e 'ulu'i tohi ko e *Lakanga Fakataula'eiki* he palakipoé 'i he tafa'aki to'omata'u 'o e *Fiemana fakataula'eiki*. Fehu'i ange: 'Oku kehe fēfē 'a hono faka'uhinga'i ko 'eni 'o e *fiemana fakataula'eiki* mei hono faka'uhinga'i 'o e *lakanga fakataula'eiki*? Mou alea'i nounou pē 'enau ngaahi talí, 'osi ko iá pea ke lau 'a e fakamatala ko 'eni 'a 'Eletá Sitiveni L. Lisiate, 'a ia na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"'Oku fa'a faka'uhinga'i pē 'a e lakanga fakataula'eikí 'o pehē 'ko e mālohi 'o e 'Otuá kuo tuku ki he tangatá ke fakahoko 'aki 'a e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei.' Ko hono faka'uhinga'i mo'oni ia, ka 'oku ou fie tñaki atu ki ai hano faka'uhinga'i 'o fekau'aki mo e ngāué. 'Oku 'ikai tu'u ma'u 'a e mālohi. 'Oku kehekehe pē 'ene lava ke tupulaki mo lahi 'o fakatatau ki he taau mo e fe'unga 'a ha tangata pea mo 'ene lava ko ia ke ma'u peá ne faka'aonga'i iá" (*The Church in War and Peace* [1943], 42).

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 26:29–31, 'o nau manatu'i pē 'a hono 'uhinga 'o e ongo fo'i lea *fiemana fakataula'eiki* mo e *lakanga fakataula'eiki*. Fehu'i ange: 'Oku kehe fēfē hono faka'uhinga'i fakafolofola ko 'eni 'o e *fiemana fakataula'eiki* mei hono faka'uhinga'i 'i he tikisinale 'o e 1828?

Fakaafe'i e kau akó ke nau vakai ke 'ilo'i 'a e ngaahi palōpalema fekau'aki mo e fiemana fakataula'eikí 'o hangē ko ia 'oku hā atu 'i he ngaahi vēsí ni. Hiki 'enau ngaahi talí 'i he palakipoé 'i lalo he *Fiemana fakataula'eiki*. Tuku ke tala mai 'e he kau akó 'a e ngaahi tefito'i me'a mahu'inga 'oku fehanganangai ai 'a e lakanga fakataula'eiki mo'oni mo 'eni, pea hiki 'a e ngaahi me'a ko iá 'i lalo he 'ulu'i tohi ko e *Lakanga fakataula'eiki*. Vakai ki he saati 'oku 'oatu fakataha mo 'eni ke ma'u mei ai 'a e ngaahi tali 'oku fokotu'u atú.

Fiemana fakataula'eiki	Lakanga fakataula'eiki
'Oku hanga 'e kinautolu 'oku nau fakahoko 'a e fiemana fakataula'eikí 'o fokotu'u 'a kinautolu ko ha maama ki māmani.	Ko kinautolu 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki mo'oni 'oku nau fokotu'u 'a Sīsū Kalaisi ko honau māma ia.
'Oku nau kumi ke ma'u ha totongi ma'anautolu.	'Oku nau langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá.
'Oku nau fekumi ke ma'u 'a e fakamālō 'a māmani.	'Oku nau ngāue 'i he loto fakatōkilalo, pea 'oku 'ikai fa'a fakamālō'ia kinautolu.
'Oku 'ikai te nau feinga'i 'a e tu'umālie 'a Saioné.	'Oku nau feinga'i 'a e tu'umālie 'a Saioné.
'Oku nau tuku ke mate 'a e tangata ngāue 'i Saioné.	'Oku nau ma'u 'a e 'ofa faka-Kalaisi.
'Oku nau ngāue ke totongi kinautolu.	'Oku nau ngāue ma'a Saione.

Fakamatala'i ange ko e mahino ko ia 'o e faikehekehe 'i he lakanga fakataula'eikí mo e fiemana fakataula'eikí 'oku tokoni ia ke tau lava ai 'o tala 'a e tokotaha 'oku mei he 'Otuá pea mo ia 'oku 'ikai mei he 'Otuá. Na'a mo kinautolu 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá kuo pau ke nau tokanga ke 'oua na'a nau ngāuehala 'aki 'a honau mafai. Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:36–37 pea fehu'i ange: 'E anga fēfē ha'atau fakapapau'i 'oku tau ngāue 'aki hotau lakanga fakataula'eikí 'i he mā'oni'oni?

2 Nifai 28. 'E tokolahi ha kakai 'e takihala'i kinautolu 'i he ngaahi 'aho faka'osi 'e he ngaahi tokāteline halá. Ko ha ní'ihí 'eni 'o e ngaahi tokāteline halá: 'Oku 'ikai ke kei fengāue'aki 'a e 'Otuá ia mo e tangatá, kuo ngata 'a e ngaahi maná, 'oku tali pē 'a e angahalá ia koe'uhí 'e fakahaofi 'e he 'Otuá 'a e tokotaha kotoa pē 'i he ngata'angá, "'oku lelei 'a e me'a kotoa pē 'i Saione," pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha heli ia pe ko ha tēvolo. (miniti 'e 30–35)

Hiki 'eni 'i he palakipoé 'Oku mu'omu'a 'a e fakakaaukaú 'i he ngāué. Fehu'i ange: Kapau 'okú ke fie liliu ho'o tō'ongá, ko e hā 'a e me'a kuo pau ke ke fuofua liliú?

Vahevahe mo e kau akó ha ngaahi 'ulu'i fakamatala mei ha ngaahi nusipepa ki muí ni mai 'okú ne fakamatala'i 'a e ngaahi hia ne fai ki he kakai (hangē ko e "Faka'ilo ha Toko Ua 'i he Ma'u mo e Faito'o Kona Tapu," "Faka'ilo 'e ha Faiako he Ako Mā'olungá ha Tamasi'i Ako ko 'Ene 'Ohofi Ia," "Faka'ilo ha

Tangata ko e Tā Mali,” “Iku Kē ha Fakafiefia, Tupu he Kava Mālohī”). Fehu’i ange: Ko e hā ha fa’ahinga fakakaukau te ne takiaki’i ha taha ke ne fai ha ngaahi me’a peheni?

Hiki ‘i he palakipoé: “E fakalelei’i vave ange ‘a e ‘ulungāangá ‘e he ako ‘o e ngaahi tokāteline ‘o e ongoongolelei ‘i hano fakalelei’i ‘o e ‘ulungāangá ‘e he ako ki ai” (Poiti K. Peeke, ‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1986, 20; pe *Tūhulu*, Sānuāli 1987). Fehu’i ange: Fakatatau mo e fakamatala ko ‘enī, ko e hā ha ‘uhinga ‘e taha ‘oku finangalo ai ‘a e ‘Eiki ke ke ako faka’aho ‘a e Tohi ‘a Molomoná?

Lau ‘a e 2 Nifai 28:1–14 peá ke fai ha ni’ihi pe ko hono kotoa ‘o e ngaahi fehu’i ko ‘enī:

- Ko e hā hono ‘uhinga ‘o e fo’i lea ko e *ue’i* ‘i hono faka’aonga’i ‘i he veesi 1? (“Fakaloto’i” pe “fakatupu hono fakahoko” o ha fa’ahinga me’a ‘oku fie ma’u ke fakahoko.”)
- Ko e hā ‘a e tohi ‘oku lave ki ai ‘i he veesi 2? (Ko e Tohi ‘a Molomoná, ‘a ia na’e fakamatala ki ai ‘a Nifai ‘i he vahe 26–27.)
- Lau ‘a e Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 2:5. ‘Oku fakahoko fēfē ‘e he veesi ko ‘enī ‘a e me’a na’e fakamatala ki ai ‘a Nifai ‘i he 2 Nifai 28:3–4?
- Fakatatau ki he 2 Nifai 28:4–6, ko e hā e me’a ‘e akonaki’aki ‘e he ngaahi siasi ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí?
- Ko e hā e ongo ‘e ma’u ‘e he ngaahi siasi ko ‘enī ‘o kau kia Sisū Kalaisi, ngaahi maná, pea mo e ngaahi me’a-foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni?
- ‘Okú ke pehē ko e hā hono ‘uhinga ‘e manakoa ai ‘e māmani ‘a e ngaahi siasi mo e ngaahi tokāteline ko ia na’e fakatokanga mai ‘a Nifai ‘o kau ki ai? (vakai ki he v. 7–9).
- Ko e hā e ngaahi ngāue ‘e tataki ‘e he ngaahi akonaki ko ‘enī ke fai ‘e he kakaí? (vakai ki he v. 10–14).
- Mou toe vakai ki he veesi 1–2. Ko e hā e me’a kau ki he Tohi ‘a Molomoná ‘e tokoni ki hono fakafepaki’i ‘o e ngaahi tu’unga ko ‘enī ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí?

Tuku ange ha ngaahi miniti si’i ke fekumi ai ‘a e kau akó ki ha ngaahi potu folofola pau ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a ia ‘oku nau fakafepaki’i ‘a e ngaahi akonaki loi ko ia ‘oku fakahā mai ‘i he 2 Nifai 28:3–14 (vakai ki he ngaahi fakatātā ‘oku ‘oatu fakataha mo e sātí). Mou alea’i ‘a e ngaahi potu folofola na’a nau ma’ú.

Ngaahi Akonaki Loi ‘i he Ngaahi ‘Aho Faka’osí	Ngaahi Potu Folofola ‘oku Nau Fakafepaki’i ‘a e Ngaahi Akonaki Loi
2 Nifai 28:4–6	Molonai 7:37
2 Nifai 28:8	2 Nifai 9:24–27; ‘Alamā 34:32–34
2 Nifai 28:12–14	Molonai 8:26–27

Lau pea fai ho’o fakamo’oni ki he fakamatala ko ‘eni na’e fai ‘e Palesiteni ‘Ēsela Tafu Penisoní:

“Io, ko e fehingahangai ia ‘a e ngaahi fakakaukau ‘a e tangatá pea mo e folofola ‘a e ‘Otuá kuo ‘osi fakahā maí. Ko e lahi ange ko ia ‘o ‘etau muimui ki he folofola ‘a e ‘Otuá ko e si’i ange ai pē ia ‘a e lava ke kākaa’i kitautolu, lolotonga ko iá, ko kinautolu ‘oku nau muimui ki he poto ‘o e tangatá ko kinautolu ia ‘oku lahi taha honau kākaa’i” (*The Teachings of Ezra Taft Benson*, 354).

Faka’ali’ali ki he kalasí ha ngaahi me’angāue fakatufunga, hangē ko e hāmala, kili, pea mo ha tepi fua. ‘I ho’o pukepuke tahataha hake ki ‘olunga ‘a e ngaahi me’angāue, fehu’i ange pe ‘oku faka’aonga’i ia ki he hā pea ‘oku faka’aonga’i fēfē’i ia. Fakamatala’i ange ‘oku lahi ‘aupito ‘a e ngaahi me’angāue fakatufungá koe’uhí he ‘oku lahi ‘a e ngaahi fa’ahinga ‘o e papá pea mo e ngaahi ngāue kehekehe ‘oku fie ma’u ke fai ‘e he tangata tufungá.

Fakamatala’i ange ‘oku lahi foki mo e ngaahi me’angāue kehekehe ‘a Sētane koe’uhí he ‘oku lahi ‘a e ngaahi vaivaí’anga kehekehe ‘o e kakaí. Hiki ‘i he palakipoé ‘a e saati ‘oku ‘oatu mo ‘enī. Fakakau ai ‘a e ngaahi fakamo’oni fakafolofolá ‘o tu’u ia ‘i he tafa’aki to’ohemá, kae ‘oua ‘e hiki ha me’a ‘i he ongo kōlomu kehe ‘e uá. Tuku ke lau’i fakavave pē ‘e he kau akó ‘a e 2 Nifai 28:13–32 ke ‘ilo ‘a e ngaahi founga ‘oku ‘ahí’ahí’i ‘aki ‘e Sētane ‘a e kakaí pea mo e me’a ‘oku hoko ‘i he taimi ‘oku nau tukulolo ai ki he’ene ngaahi ‘ahí’ahí. Mou fakafonu ‘a e ongo kōlomu kehe ‘e uá lolotonga ho’omou alea’i ‘a e ngaahi veesi ko ‘enī.

Ngaahi Fakamo’oni Fakafolofolá	Ngaahi founga kākā ‘a Sētane	Ngaahi olá
2 Nifai 28:13–15	‘Okú ne fakaloto’i e kakaí ke nau kaiha’a mei he kakaí masivá koe’uhí ko ‘enau fielahí pea ke fakafiemālie’i ‘a ‘enau ‘ofa ‘i he ngaahi kofu mahu’ingá mo e masani ‘o honau ngaahi falelotú.	‘E lí hifo ki heli ‘a e kakaí fai angahalá.
2 Nifai 28:16, 20	‘Okú ne fakaloto’i kinautolu ke nau fakakaukau ‘o pehē ‘oku kovi pe ta’e ‘aonga ‘a e ngaahi me’a ‘oku lelei.	Te nau ‘auha.
2 Nifai 28:21, 24–25	‘Okú ne fakalelulelu kinautolu ke nau fiemālie ‘i he anga fakakakanó peá ne tala ange ‘oku lelei ‘a e me’a kotoa pē.	‘E kākaa’i ‘e he tēvoló ‘a honau ngaahi lau-mālie peá ne tataki hifo kinautolu ki heli.
2 Nifai 28:22–23	‘Okú ne ngāue ‘aki ‘a e fakahekeheké peá ne tala mai ‘oku ‘ikai ha tēvolo pe ha heli.	‘E puke ‘aki kinautolu ‘a e ngaahi ha’i ‘a Sētane pea te nau ‘alu hifo ki he maté pea mo heli.

<p>2 Nīfai 28:27–30</p>	<p>'Okú ne fakaloto'í kinautolu 'o pehē 'oku fe'unga pē 'a e ngaahi fakahā 'oku nau ma'ú pea 'oku 'ikai fie ma'ú mo ha ngaahi toe fakahā kehe.</p>	<p>'E mole meiate kinautolu 'a ia 'oku nau ma'ú.</p>
-----------------------------	--	--

Fakaafe'i e kau akó ke nau toe lau angé 'a e veesi 20–22, pea fehu'i ange: Ko e hā 'oku faka'aonga'i ai 'e Sētane 'a e ngaahi founa kehekehe ki he kakai kehekehe? Tuku ke 'omi 'e he kau akó ha ngaahi fakatātā mei ha ngaahi me'a kuo nau a'usia 'i hono fakatupu 'e Sētane ha kakai ke nau 'ita, peá ne fakalelulelu mo e ni'ihī kehe, pea mo 'ene fakahekeheke'i 'a e ni'ihī kehe.

Lau 'a e 2 Nīfai 28:24–32. Fakamatala'i ange 'oku 'uhinga 'a e mala'ia ki he mamahi lahi, loto mamahi. Fehu'i ange:

- Ko e hā e ngaahi mala'ia na'e fakatokanga mai 'aki 'e Nīfai kiate kinautolu?
- Ko e hā ha ngaahi fakatātā 'o e ngaahi anghahala pea mo e ngaahi tui ta'e mo'oni ko 'enī 'oku lava ke ke fakakaukau atu ki ai?
- Fakataua kia Nīfai, 'e lava fēfē hano tokoni'i kinautolu 'e he 'Eiki ke tau lava'i 'a e ngaahi kākā mo e ngaahi 'ahī'ahi 'a e tēvoló?

Lau peá ke fai ho'ó fakamo'oni ki he fakamatala ko enī 'a 'Eletā Nila A. Mekisuale, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“'Oku 'ikai ngalo kinautolu 'i he 'Otuá 'i ha taimi, pea 'oku a'u pē kiate kinautolu 'oku nau tafoki meiate Ia pe faka'ikai'i Iá. Kapau te nau fakatomala pea ha'u kiate Ia, te Ne 'alo'ofa kiate kinautolu, he ' 'oku mafao atu 'a [Hono] nimá 'i hono kotoa 'o e 'ahó' (2 Nīfai 28:32)”
(*A Wonderful Flood of Light* [1990], 60).

 2 Nīfai 28:7–9 (Potu Folofola Ako Ma'uloto). 'I he ngaahi 'aho faka'osi 'e tokolahi ha ni'ihī te nau hikisia 'i honau lotó mo kui honau matá 'o pehē te nau lava 'o fufuu'i 'enau ngaahi anga-koví mei he 'Eiki. (miniti 'e 10–15)

Ha'u mo ha ngaahi fo'i uite pe laise ki he kalasí pea mo ha uite pe laise kuo mohó. ('E lava pē foki ke faka'aonga'i 'a e popi koané ki he faka'alí'ali ko 'enī.) Faka'alí'ali 'a e uite pe laise mohó ki he kalasí pea fehu'i ange pe ko e hā ia. Faka'alí'ali 'a e uite pe laise te'eki mohó peá ke fehu'i ange: Ko e fē he ngaahi uite pe laise ko 'enī 'e tolonga ange ha'o tauhí? Ko e hā hono 'uhingá? ('E tolonga ange pē 'a e uite pe laise te'eki mohó he 'oku kei malu'i pē ia 'e hono kofukofu 'i tu'á.) Fai ha ni'ihī pe ko hono kotoa 'o e ngaahi fehu'i ko 'enī:

- 'Oku haka fēfē 'a e uite pe laise matá? ('Oku haka ia 'i ha kulo tāpuni malu kae 'oua kuo vela ange 'aupito 'a e vaí 'o hoko ia ko e mao. 'Oku hanga 'e he vela ko 'enī 'o fakaava hake 'a e kofukofu okú ne malu'i 'a e fo'i uité pe laise pea 'oku pupula leva ia.)

- 'Oku 'i ai ha taimi 'oku hoko mai ai kiate kinautolu ha ngaahi me'a 'o nau "'ai ke vela (pe vela 'o e maó) pea 'oku hoko leva ai 'a e fetongi 'o tau "ulu pupula" leva?
- 'Oku 'uhinga ki he hā 'a e taimi 'oku "'ulu pupula" ai 'a e kakai? ('Oku nau loto mahikihiki mo fie me'a. 'Oku 'ikai ongo'i 'e he tokotaha "'ulu pupulá" ia 'oku fie ma'u ke ne fakafalala ki he 'Eiki.)
- Ko e fē 'oku lahi ange ai 'a e ivi 'o e me'akai? ko ha pūseli uite pe laise te'eki mohó pe ko ha pūseli uite pe laise 'osi mohó? Ko e hā nai hono 'uhingá? ('Oku lahi ange 'a e ivi 'oku ma'u mei he uite pe laise te'eki mohó. 'Oku meimei lahi pē ko e 'ea 'i he uite pe laise kuo mohó.)
- Ko e hā e me'a te ke fie ma'u angé: ko hao ngaahi kaume'a "'ulu pupula" 'e toko nima pe ko hao ngaahi kaume'a mamae 'e toko nima?
- 'Okú ke fie ma'u ke ke hoko ko ha fa'ahinga kaume'a fēfē?

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nīfai 28:7–9 'o kumi 'a e ngaahi fa'ahinga akonaki na'e tui ki ai mo akonaki 'aki 'e kinautolu 'oku nau 'ulu pupulá, pea hiki ia 'i he palakipoé. Fehu'i ange: 'E lava ke faka'ehi'ehi fēfē ha taha mei ha'ane hoko 'o "'ulu pupula"? Mou toe fakamanatu 'a e ngāue 'a e Tohi 'a Molomoná 'i hono fakafepaki'i 'o e ngaahi akonaki loí, fielahí, pea mo e fai anghalá 'o hangē ko ia 'oku fakamatala'i 'i he fokotu'u ki hono ako'i 'o e 2 Nīfai 28.

Fekau e kau akó ke nau faka'ilonga'i 'a e ngaahi veesi folofola ako ma'ulotó (2 Nīfai 28:7–9). Fehu'i ange: 'Oku mou pehē ko e hā 'oku mahu'inga fe'unga ai 'a e ngaahi veesi ko 'enī ke fakakau 'i he lisi 'o e ngaahi potu folofola ako ma'ulotó? Kumi hake ke 'ilo 'a e ngaahi kupu'i lea 'e tokoni ke manatu'i 'e he kau akó, hangē ko e, "kai mo inu mo fakafiefia, he te tau mate 'apongipongi"; "tauhele'i ha tokotaha koe'uhí ko 'ene ngaahi leá"; "keli ha luo ki ho kaungā'api"; mo e "'e taa'i 'a kinautolu 'e he 'Otuá 'aki ha ngaahi tā si'isi'i." Fokotu'u ange ki he kau akó ke nau laine'i 'a e ngaahi kupu'i lea ko 'enī 'o kapau 'oku nau fie ma'u.

2 Nīfai 29:1–9. Kuo 'omi 'e he 'Eiki kiate kinautolu 'a e Tohi 'a Molomoná mo e Tohi Tapú ko ha ongo fakamo'oni kehekehe 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'Oku fakakato heni e fono 'a e 'Eiki ki he ngaahi fakamo'oni. (miniti 'e 25–30)

Fakaafe'i ha toko ua 'o e kau akó ke na fa'ifa'itaki ha ongo faifekau 'okú na tukituki mai 'i he matapā ho falé. Tala ange ke na feinga'i koe ke ke fie lau 'a e Tohi 'a Molomoná. Lolotonga e fakafaiva'i ko 'enī, tala ange ki he ongo faifekau 'a ho'o hounga'ia 'i he me'a 'okú na faí ka 'oku 'osi 'i ai pē ho'o Tohi Tapu 'a'au ia pea 'oku 'ikai te ke toe fie ma'u ha tohi kehe. 'Oua te ke tala ange ki he ongo faifekau e me'a ke na lea 'akí, ka na lea pē kinaua 'ia kinaua pē. Tuku ke fokotu'u atu 'e he kalasí ha ngaahi founa ke fai 'aki e talí. Fehu'i ange: 'Oku 'i ai nai ha kupu'i lea 'i he Tohi 'a Molomoná 'okú ne tali ki he taumu'a ko 'enī? Fakamatala'i ange 'oku 'omi 'e he 2 Nīfai 29 ha tali mātu'aki mālohi mo'oni ki ai.

‘Oku kamata ‘aki pē ‘a e Vahe 29 ‘a e kikite ‘a Nifai ‘e fakahoko ‘e he ‘Eiki ha ngāue fakafo ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí. Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e veesi 1–2 mo kumi ‘a e ngaahi ‘uhinga ‘e nima ‘e kamata ai ‘e he ‘Eiki ke fakahoko ‘Ene “ngāue fakafo,” pea hiki fakaholoholo kinautolu ‘i he palakipoé. ‘E hā peheni ‘a ho’o lisí:

- “Koe’uhí ke u manatu’i ‘a ‘eku ngaahi fuakava ‘a ia kuó u fai ki he fānau ‘a e tangatá.”
- “Koe’uhí ke u toe ‘ai ‘a hoku nimá ko hono liunga ua ke toe ma’u mai ‘a hoku kakai.”
- “Koe’uhí ke u manatu’i ‘a e ngaahi tala’ofa ‘a ia kuó u fai kiate koé, ‘e Nifai, pea ki ho’o tamaí foki, ke u manatu’i ‘a homo hakó.”
- “Pea ‘alu atu ‘i hoku ngutu ki homo hakó ‘a e ngaahi lea ‘a homo hakó.”
- “‘E sīsii’i atu ‘a ‘eku ngaahi leá. . . ko ha fuka ki hoku kakai, ‘a ia ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí.”

Mou alea’i ‘a hono ‘uhinga ‘o e ngaahi tefito mahu’inga takitaha ko ‘ená.

Fehu’i ange: ‘Oku mou pehē na’e ‘uhinga ki he hā ‘a e ‘Eiki ‘i He’ene folofola ‘o pehē ‘e “sīsii’i atu” ‘a ‘ene ngaahi leá”? (Ko e sīsii’i ko ha fa’ahinga ongo faka’aulolongo ia ‘oku tau fa’a ‘ai ‘o ongo mai mei hotau ngutu ‘i he taimi ‘oku tau fie ma’u ai ke ma’u mai e tokanga ‘a ha taha.) Fakamamafa’i ange ki he kau akó ‘e sīsii’i atu ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá ‘i he Tohi ‘a Molomoná ki he ngaahi ngatangata’anga ‘o māmaní (vakai, 2 Nifai 29:2; Molonai 10:28).

‘I he taimi na’e hoko ai ‘a ‘Eletā ‘Ēsela Tafu Penisoni ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá, na’á ne fai ‘a e lea ko ‘ení ‘o fekau’aki mo e 2 Nifai 29:2:

“‘Oku fie ma’u kinautolu kāingalotu ‘o e Siasí, kae fakatautefito ‘eni ki he kau faifekau, ke tau hoko ko e ‘fa’ahinga ke sīsii’i atu,’ pe ko e fa’ahinga ke fakahā mo fakamo’oni’i ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki he ngaahi ngatangata’anga ‘o e māmaní” (‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1975, 96; pe *Tūhulú*, ‘Aokosi 1975, palakalafi 25).

Lau ‘a e 2 Nifai 29:3–14 pea kumi e ngaahi ‘uhinga ‘e tolu ‘oku totonu ke tau ako ai ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘o tñaki atu ki he Tohi Tapú, pea hiki kinautolu ‘i he palakipoé. ‘E hā peheni ho’o lisí:

- ‘Oku folofola ‘a e ‘Eiki ki he ngaahi pule’anga ‘oku lahi ange ‘i he pule’anga pē ‘e taha (vakai ki he v. 7).
- ‘Oku lelei ange ‘a e fakamo’oni ‘a e ongo pule’anga ‘e uá ‘i ha pule’anga pē ‘e taha (vakai ki he v. 8).
- ‘E fakamaau’i kinautolu ‘e he ‘Eiki ‘o fakatatau ki he ngaahi tohi kuo ‘osi híkí (vakai ki he v. 11).

Na’e me’a ‘a Palesiteni Melioni G. Lomení fekau’aki mo e ‘uhinga hono tolú ‘o pehē:

“Kiate au, ‘oku ‘ikai mo ha toe ‘uhinga lelei ange hono ako ‘o e Tohi ‘a Molomoná ka ko e fakamatala ko ia ‘oku pehē ko kinautolu ko ia ‘oku tau ma’u ‘a e Tohi ‘a Molomoná, ‘e fakamaau’i kinautolu ‘o fakatatau ki he me’a kuo tohi ‘i ai” (‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1980, 87; pe *Tūhulú*, ‘Okatopa 1980, palakalafi 9).

Mou toe fai hono fakatāta’a ‘i ‘o e ongo faifekau. Ko e taimi ní, fekau ke nau ako ‘a e tali ‘okú ke ‘oangé ‘o nau faka’aonga ‘i ‘a e ‘ilo ko ia kuo nau ma’u mei he 2 Nifai 29.

2 Nifai 30:1–8. Ko e The Tohi ‘a Molomoná ko ha me’angāue ia ki hono ‘omi ‘o ha tokolahi ki he ‘ilo ko Sīsū ‘a e Kalaisí. (miniti ‘e 15–20)

Hiki ‘i he palakipoé *Ko e hā e me’a ‘oku hoko ko e me’angāue ma’ongo’onga taha ma’á e faifekau kotoa pē ‘i hono faka’aonga’i fakataha mo e Laumālié?* Pukepuke hake ha Tohi ‘a Molomona. Fakamatala’i ange ki he kau akó ‘oku fu’u mahu’inga ‘aupito ke tau ako ke ‘ilo’i hono founga faka’aonga’i ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘i he’ene hoko ko ha me’angāue ki he ngāue fakafaifekau. ‘E hoko ‘a e Tohi ‘a Molomoná ko ha founga ke fakaului mai ‘aki ‘a e tokolahi ‘o fakahoko ai ‘a e ngaahi kikité. Lau ‘a e fakamatala ko ‘eni na’e fai ‘e Palesiteni ‘Ēsela Tafu Penisoni ‘i he’ene hoko ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“‘E hoku ngaahi tokoua mo e tuofāfine ‘ofeina, kuo lahi ta’u ‘eni mo ‘eku fu’u tokanga lahi ki he ‘ikai ko ia ke tau faka’aonga’i ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘o fakatatau mo e me’a na’e fakataumu’a mai ki ai ‘e he ‘Otuá.

“‘I he taimi na’á ku kau ai ki hono tāpuaki’i mo fakatapui ‘o e Temipale Mekisikou Sítí, na’á ku ongo’i mo’oni ‘i hoku laumālié ‘a e ‘ikai ke hōifua mai ‘a e ‘Otuá ki he’etau fakata’eta’etokanga ki he Tohi ‘a Molomoná. . .

“Ko e Tohi ‘a Molomoná ‘oku fakatou ma’á e tokotaha Siasí ia mo e tokotaha ‘oku te’eki ai ke Siasí. ‘I hono fakataha’i ‘o e Tohi ‘a Molomoná mo e Laumālie ‘o e ‘Eiki, ‘oku hoko ia ko e me’angāue ma’ongo’onga taha kuo foaki mai ‘e he ‘Otuá ke tau fakaului ‘aki ‘a e māmaní. Kapau ‘oku tau loto ke fakaului mai ‘a e ngaahi laumālié ‘o hangē ko ia na’e vīsone atu ki ai ‘a Palesiteni Kimipoló, pea kuo pau leva ke tau faka’aonga’i ‘a e me’angāue kuo ‘osi fakataumu’a mai ‘e he ‘Otuá ki he ngāué ni—‘a ia ko e Tohi ‘a Molomoná” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1984, 4–7; pe *Ensign*, Nōvema 1984, 6–7).

Lau ‘a e 2 Nifai 30:1–8 pea fehu’i: Ko e hā hono lelei ‘o e Tohi ‘a Molomoná ki he māmaní? (Vakai ki he ngaahi fakamatala ki he 1 Nifai 13:1–3; 2 Nifai 30:4; mo e 2 Nifai 30:4–6 ‘i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 12–13, 41 ke tokoni ke mahino ‘a e ngaahi fo’i lea ko ia ko e kau *Senitailé, Siú, mo e toengá*). Fai ha ní’ihi pe ko hono kotoa ‘o e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā hotau fatongia 'i he founga fai ko 'eni 'o e fakauluí?
- 'E founga fēfē hono 'oatu 'o e Tohi ' a Molomoná ke a'u ki māmaní?
- Ko e hā e founga lelei taha ki ho'ó faka'aonga'í 'o e Tohi 'a Molomoná ki he ngāue fakafaifekauí?
- Ko e hā 'oku totonu ai ke ke fai fakamātoato 'i hono ako faka'aho 'o e Tohi 'a Molomoná?

Lau e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Penisoni lolotonga 'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí:

“'Oku 'i ai e ngaahi 'uhinga lalahi 'e tolu 'oku totonu ke ako ai 'e he Kāingalotu 'o e Siasí 'a e Tohi 'a Molomoná 'i hono kotoa 'o 'enua mo'uí.

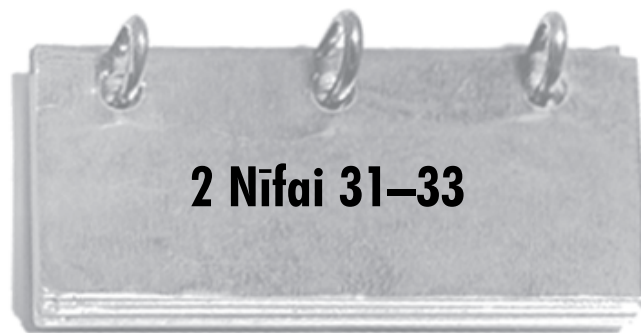
“*Uluakí* he ko e Tohi 'a Molomoná ko e makatu'uloto ia 'o 'etau tui fakalotú. Ko e lea 'eni na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Na'á ne fakamo'oni 'ko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi tonu taha ia 'i ha toe tohi 'i he māmaní, pea ko e makatu'uloto ia 'o 'etau tui fakalotú' (*History of the Church*, 4:461). Ko e makatu'ulotó ko e maka ia 'oku tu'u 'i loto-mālie 'i ha 'aleso. 'Okú ne hanga 'e ia 'o pukepuke hake 'a e ngaahi maka kehé ke nau tu'u ma'u, pea ko 'ene to'ó pē 'a e maka ko 'ení, kuo holo 'a e 'alesó . . .

“Ko e 'uhinga lahi hono *ua* kuopau ke tau tukutaha ai 'etau tokangá ki hono ako 'o e Tohi 'a Molomoná he na'e hiki ia ma'a hotau kuongá ni. Na'e 'ikai ke ma'u 'e he kakai Nifai 'a e tohi; pea na'e 'ikai foki ke ma'u ia 'e he kakai Leimana 'o e kuonga mu'á. Na'e 'uhinga mai pē ia ma'atautolu. . .

“Ko e 'uhinga hono *tolu* 'oku fu'u mahu'inga lahi ai 'a e Tohi 'a Molomoná ki he Kāingalotu 'o e Siasí 'oku 'omi ia 'i he lea na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a ia na'e 'osi lave ki ai kimu'a angé. Na'á ne pehē, 'Na'á ku fakahā ange ki he kāingá ko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi tonu taha pē ia 'i ha toe tohi 'i he māmaní, pea ko e makatu'uloto ia 'o 'etau tui fakalotú, pea 'e lava ke toe ofi ange ha tangata ki he 'Otuá 'i he'ene muimui ki he'ene ngaahi akonaki 'i ha toe tohi kehe' (*History of the Church*, 4:461). Ko e 'uhinga ia hono tolu hono ako 'o e tohi. 'Oku tokoni ia ke tau toe 'unu'unu 'o ofi ange ki he 'Otuá. 'Ikai 'oku 'i ai e me'a 'oku tau ongo'í 'i hotau lotó 'a 'ene faka'amu ke tau toe 'unu'unu ofi ange ki he 'Otuá, ke tau hoko 'o tatau ange mo Ia 'i he'etau ngaahi ngāue faka'ahó, ke tau ongo'í 'okú Ne 'iate kitautolu ma'u ai pē? Kapau 'oku pehē, ta 'e tokoni ange 'a e Tohi 'a Molomoná 'i ha toe tohi kehe ke tau fai ia.

“'Oku 'ikai ngata pē 'i hono ako'í mai 'e he Tohi 'a Molomoná kia kitautolu 'a e mo'oni, ka 'okú ne toe fakahoko tonu foki ia. 'Oku 'ikai ngata pē 'i hono fakamo'oni'í mai 'e he Tohi 'a Molomoná 'a Kalaisí, ka 'okú ne fai foki ia. Pea 'oku toe mahulu ange ai. 'Oku 'i ai ha mālohi 'i he tohi 'e kamata ke ne lōmekina ho'ó

mo'uí he momeniti pē te ke kamata ako fakamaātoato ai e Tohi 'a Molomoná. Te ke ma'u ai ha mālohi lahi ange ke matu'uaki 'a e 'ahi'ahí. Te ke ma'u ai ha mālohi ke faka'ehi'ehi ai mei he kākāá. Te ke ma'u ai ha mālohi ke ke nofo ma'u he hala hangatonu mo fāsi'í. 'Oku ui 'a e ngaahi folofolá ko e 'ngaahi folofola 'o e mo'uí' (T&F 84:85), pea 'oku 'ikai ha feitu'u 'e toe mo'oni ange ai 'eni ka ko e Tohi 'a Molomoná. 'I he taimi 'okú ke kamata fiekaia mo fieinua ai ki he ngaahi folofola ko iá, te ke 'ilo'í ai ha mo'ui 'oku mahutafea angé' (i he Conference Report, 'Okatopa 1986, 4–6; pe *Tūhulú* Sānuali 1987, palakalafi 11, 12, 18, 25, 26).

Talateú

Na'e tohi 'e Sefili R. Hōlani 'o pehē:

“I ha fakamo'oni faka'ofo'ofa faka'osi 'a Nifai ki hono kakai, pea kau ki he kuonga faka'osi ko ia kuo te'eki ke hoko mai mo te'eki fai ha mamata ki aí, na'á ne 'faka'osi' 'ene kikité (kau ai 'ene kikité ki hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná) pea kau ai foki mo e me'a na'á ne hikí—pea mo 'ene ngaahi akonaki lolotonga 'ene mo'uí—aki ha 'ngaahi lea si'í . . . 'o kau ki he akonaki 'a Kalaisí' [2 Nifai 31:1–2]. . .

“Ko e 'akonaki 'a Kalaisí' 'o hangē ko ia na'e akonaki 'aki 'e Nifai 'i he'ene malanga faka'osi 'oku fakatefito ia 'i he tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, fakatomalá, papitaiso 'i he fakaukú, ma'u 'a e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea mo e kātaki 'o a'u ki he ngata'angá. 'Oku 'ikai ke fai ha feinga heni ke fakamatala'í fakakātoa 'a e palani 'o e fakamo'uí, 'a e ngaahi 'ulungāanga lelei kotoa 'o e mo'ui faka-Kalisitiané, pe ko e ngaahi fakapale 'oku fakatatali mai ma'atautolu 'i he ngaahi nāunau fakalangi kehekehé. 'Oku 'ikai lave ia heni ki he ngaahi lakanga 'i he lakanga fakataula'eiki, ngaahi ouau 'o e temipalé, pe ngaahi akonaki mo'oni kehe pē. 'Oku mahu'inga kotoa 'a e ngaahi me'á ni, kae hangē ko hono faka'aonga'í 'i he Tohi 'a Molomoná, 'oku faingofua mo hangatonu 'a e 'akonaki 'a Kalaisí'. 'Oku nofo taha pē ia 'i hono fai 'a e fakalotolahi ke fa'a kātaki, ke tu'u ma'u, ke laka atu ki mu'a. Ko e mo'oni 'oku ma'u 'a hono lelei 'o e 'akonaki 'a Kalaisí' 'i he'ene mahinongofua mo faingofua 'o e tohi. Na'e 'ilo'í pē 'e Nifai ko e me'a ia 'e hokó. Na'á ne hiki 'o pehē, “Te u lea fakatotonu kiate kimoutolu 'o fakatatau ki hono mahinongofua 'o 'eku kikité' [2 Nifai 31:2]” (*Christ and the New Covenant*, 49–50).

Ko ha Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Fekumi Ki ai

- Ko e talangofuá, tui kia Sisū Kalaisi, fakatomalá, papitaisó, ma'u 'o e Laumalie Mā'oni'oni, keinanga 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisi, kātaki ki he ngata'angá, mo e muimui ki he sipinga 'a e Fakamo'uí, ko e ngaahi konga kotoa kinautolu 'o e "akonaki 'a Kalaisi" (vakai, 2 Nifai 31:2–32:6; vakai foki, 3 Nifai 11:28–41; 27:8–22; Mōsese 6:48–68).
- Neongo na'e 'ikai ha angahala 'a Sisū Kalaisi ka na'e kiei fe ma'u pē ke papitaiso la ke fakakakato 'a e mā'oni'oni kotoa pē (vakai, 2 Nifai 31:4–9; vakai foki, Mātiu 3:11–17).
- Ko e papitaisó ko e matapā ia ki he hala hangatonu mo lausi'í 'a ia 'oku fakatau atu ki he mo'u'i ta'engata (vakai, 2 Nifai 31:10–18; vakai foki, Sione 3:3–5).
- Ko kinautolu 'oku nau lea'aki 'a e "lea 'a e kau 'āngeló" 'oku nau lea'aki 'a e ngaahi folofola 'a Kalaisi 'i he mālohi 'o e Laumalie Mā'oni'oni (vakai, 2 Nifai 31:13–14; 32:1–3).
- 'Oku lava ke mahino lelei ange kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a 'a e Laumalie 'i he 'etau fekumi ki he ngaahi folofola 'a Kalaisi, 'o tau lotu fakamātoato, pea tau feinga ke ma'u 'a e ue'í 'a e Laumalie Mā'oni'oni (vakai, 2 Nifai 32:1–33:2).
- 'Oku ako'i kinautolu e he Laumalie ke tau lotu, ka 'oku ako'i kinautolu 'e Sētane ke 'oua na'a tau lotu (vakai, 2 Nifai 32:8–9; vakai foki, 'Eta 4:11; Molonai 7:16–19; T&F 11:11–14).
- Ko e taimi 'oku lea 'aki ai 'e ha taha 'a e mālohi 'o e Laumalie Mā'oni'oni, 'oku fakaa'u 'e he Laumalie Mā'oni'oni 'a e ngaahi lea ko iá ki he lotu 'o kinautolu 'oku nau fakafanongo fakamātoato (vakai, 2 Nifai 33:1–5).
- 'E fakamaau'í kotoa kinautolu 'e he 'Otuá 'o fakatatau ki he 'ilo 'oku tau ma'ú (vakai, 2 Nifai 33:10–15; vakai foki, Fakahā 20:12–15; T&F 82:3).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 42–44.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'í

 2 Nifai 31:2–32:6. Ko e talangofuá, tui kia Sisū Kalaisi, fakatomalá, papitaisó, ma'u 'o e Laumalie Mā'oni'oni, keinanga 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisi, kātaki ki he ngata'angá, mo e muimui ki he sipinga 'a e Fakamo'uí, ko e ngaahi konga kotoa kinautolu 'o e "akonaki 'a Kalaisi." (miniti 'e 35–40)

Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Poiti K. Pēká:

"Ko e taimi ko ē 'oku mahino ai 'a e akonaki [tokāteline] totonú, 'okú ne liliu 'e ia 'a e ngaahi tō'ongá mo e 'ulungāngá.

"'E hanga 'e hono ako'í 'o e ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelei 'o fakalelei'í 'a e 'ulungāngá 'o vave ange ia 'i hano fakalelei'í 'o e 'ulungāngá 'e ha ako pē ki ai. 'Oku lava pē 'e hono fakakaukau'í 'o e 'ulungāngá ta'e fe'ungá 'o taki atu ha taha ke ne fai ha 'ulungāngá kovi. Ko hono 'uhinga ia 'oku mau fakamamafa'í atu ai 'a hono ako 'o e ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelei" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1986, 20; pe *Tūhulú*, Sānuali 1987, palakalafi hono 33 mo e 34 mei he ngata'angá).

Fehu'í ange ki he kau akó pe 'oku nau pehē ko e hā hono 'uhinga 'o e fakamatala ko 'eni, hili ko iá pea vahevahe mo kinautolu 'a hono faka'uhinga ko 'eni 'o e tokāteline 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikī, 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kau Fitungofulú:

"Ko e ngaahi tokāteline ko e ngaahi akonaki ia. . . 'oku ha'u 'a e ngaahi tokāteline totonú mei he 'Otuá, 'a ia ko e tupu'anga ia 'o e mo'oni kotoa pē, pea ko e ngaahi akonaki mo e ngaahi fakakaukau ia 'oku ma'u 'i he ongoongolelei. . . .

". . . 'Oku toki fakahoko kakato pē 'a e fakamo'uí kiate kinautolu 'oku nau tui mo fai ki hono kakato 'o e ngaahi tokāteline ko ia 'a e 'Eiki kuo 'osi fakahā mai" (*Mormon Doctrine*, 204).

Mou alea'í 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni:

- 'Oku mou pehē ko e hā 'oku lava ai ke ma'u 'e he 'etau mo'uí ha mālohi lahi ko e tupu mei he mahino kiate kinautolu 'a e tokāteline totonú?
- Kuo tokoni'í fēfē koe 'e ho'o ma'u 'o ha mahino ki he tokāteline totonú?

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 31:1–2, 21; 32:6. Fehu'í ange: Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'eni, 'oku mahu'inga fēfē 'a e "akonaki 'a Kalaisi"? Lau ki he kau akó a e fakamatala na'e fai 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'i he talateu ki he konga folofola ko 'eni (p. 82). Fakamahino'í ange ko e "akonaki 'a Kalaisi" ko ia na'e fakamatala ki ai 'a Nifai 'oku nofo taha ia 'i he ngaahi tefito'í mo'oni pea mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei.

Hiki 'a e ngaahi tefito ko 'eni 'i he palakipoé: *tui kia Sisū Kalaisi, fakatomala, papitaiso, foaki 'o e Laumalie Mā'oni'oni*, mo e kātaki ki he ngata'angá. Fakamatala'í ange ko e ngaahi konga mahu'inga 'eni 'e nima 'o e akonaki 'a Kalaisi. Vahevahe e kau akó ki ha ngaahi kulupu 'e nima pea 'oange ha tefito 'e taha ki he kulupu takitaha. Fekau ke nau lau 'a e 2 Nifai 31:3–20 ke 'ilo pe ko e hā e me'a 'oku ako'í mai 'e he ngaahi vēsī ni 'o kau ki he tefitō. Mou alea'í fakataha mo e kalasi e ngaahi me'a na'a nau ma'ú. Fehu'í ange:

- Ko e hā e ngaahi founga 'oku tokoni'í ai kinautolu 'e he ngaahi tefito'í tokāteline ko 'eni ke tau ha'u kia Kalaisi?

- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke mahino 'a e ngaahi tefito'i tokāteline ko 'eni?
- 'E lava fēfē ke uestia ho 'ulungāangá 'e hono ma'ú 'o ha mahino ki he ngaahi tokāteline ko 'eni?

Na'e hiki 'e 'Eletā Hōlani 'o pehē:

“Mahalo pē na'e hā ha mata'i faka'ilonga fehu'i meiate kinautolu na'e fakafanongo [kia Nifai] 'o hangē ko ia na'e hoko ki hono kau kaungā-ngāue 'e ni'ihī, 'i he'enu fanongo ki he tokāteline faingofua ko 'eni. Mahalo pē na'a nau fifili, ko e 'tokāteline [nai 'eni] 'a Kalaisi'? Ko e pōpoaki nai 'eni? Ko e 'ongoongo lelei nai 'eni'?”
(*Christ and the New Covenant*, 55).

Fehu'i ange ki he kau akó pe 'oku anga fēfē 'ene faingofua 'a e tokāteline 'a Kalaisi kae kei hoko pē ko ha me'a 'oku faingata'a hono fakahokó.

Faka'osi 'aki hono lau 'a e tali na'e fai 'e 'Eletā Hōlani ki he ngaahi fehu'i ko 'eni:

“Na'e 'ikai totonu ia ke nau hoha'a ki ai. He na'e ongo ngali faingata'a ka 'oku faingofua pē. Na'e 'ikai toe 'i ai ha me'a faka'ohovale ia ai. Ko e me'a pē na'e fie ma'ú ko 'enu tali loto fiemalie 'a e ngaahi 'uluaki tefito mo e ngaahi ouau ko 'eni kuo fa'a toutou lea 'akí pea nau vilitaki mālohi 'i hono fakahoko iá fakataha mo ha ongo me'a malu'i mahu'inga 'e ua, 'a ia ko e ongo ma'ú'anga tokoni 'o e fakahinohino fakalangí. 'I he'enu vilitaki atu ko 'eni, na'e fie ma'ú ke nau [keinanga] 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisi; he vakai, 'e fakahā ['e he ngaahi folofola 'a Kalaisi] kiate [kinautolu] 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke [nau] fai.' Hili ko iá kuopau ke nau mo'ui mo tauhi totonu ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia te ne 'fakahā kiate [kinautolu] 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke [nau] fai.' . . .

“'Oku 'ikai ko ha akonaki faingofua 'eni pe ko ha akonaki pē 'oku anga'aki, ka 'oku mahinongofua mo ma'ama'a ia. 'Oku 'ikai ko ha tokāteline ia 'oku fakafiemalie ki he ni'ihī—kae fakatautefito 'eni ki he taimi 'oku fie ma'ú ai e fakatomalá—ka 'oku mahinongofua 'aupito ia mo mahu'inga. 'Oku 'ikai fihi e tokāteline 'a Kalaisi. 'Oku fakaofa, faka'ofa'ofa, mo hu'utaha pē 'a 'ene mahinó pea mo 'ene kakató” (*Christ and the New Covenant*, 55–56).

2 Nifai 31:4–9. Neongo na'e 'ikai ha angahala 'a Sisū Kalaisi ka na'e kei fie ma'ú pē ke papitaiso ia ke fakakakato 'a e mā'oni'oni kotoa pē. (miniti 'e 15–20)

Faka'ali'ali 'a e fakatātā 'o hono papitaiso 'o e Fakamo'uí (vakai, Ngaahi Fakatātā 'o e Ongoongolelé, fika 208) pea tuku ke fakakaukau'i 'e he kau akó 'a e fo'i fehu'i ko 'eni: Ko e hā na'e papitaiso ai 'a Sisū Kalaisi lolotonga na'e 'ikai ha'ane angahalá? Mou alea'i 'enu ngaahi talí pea kole ange ke nau lau 'a e 2 Nifai 31:4–6 mo e Mātu 3:15. Fehu'i ange:

- Ko e hā e 'uhinga 'oku tala mai ki hono fie ma'ú ko ia ke papitaiso 'a e Fakamo'uí?
- 'Oku 'uhinga ki he hā 'a e "fakakakato 'a e mā'oni'oni kotoa pē"?

Lau e fakamatala ko 'eni:

“'Oku mahino ki he Kāingalotu 'o e Siasí mei he Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná na'e papitaiso 'a Sisū 'ke fakakakato 'a e mā'oni'oni kotoa pē,' 'a ia ko hono 'uhinga na'e hanga 'e Sisū 'o tuku hifo ia ki lalo 'i he 'ao 'o e Tamaí, fakamo'oni'i ki he Tamaí te ne talangofua kiate Ia, 'o ne faka'ali'ali ai ki he fa'ahinga 'o e tangatá 'a e hala fāsí'i 'oku taki atu ki he mo'ui ta'engatá” (“Baptism of Jesus Christ,” 'i he Daniel H. Ludlow, 'ētítá, *Encyclopedia of Mormonism*, voliume 'e 5 [1992], 2:730).

Fakahā ange ki he kau akó na'e tala mai 'e Nifai ha ngaahi founa 'e fā na'e fakakakato 'aki 'e he Fakamo'uí 'a e mā'oni'oni kotoa pē. Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e ngaahi veesi ko 'eni pea nau faka'ilonga'i 'a e ngaahi fo'i lea 'oku nau tala mai 'a e founa na'e fakahoko 'aki 'e he Fakamo'uí 'a e mā'oni'oni kotoa pē, hili ko iá pea mou alea'i fakakalasi 'a e ngaahi fehu'i 'oku 'oatu fakataha mo iá.

1. 2 Nifai 31:7. “Na'á ne tuku ia ki lalo 'i he 'ao 'o e Tamaí.”

- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke mou loto fakatōkilaló?
- 'Oku fakahā fēfē mai 'e he papitaiso 'a e loto fakatōkilaló?
- 'Oku lava fēfē ke hoko 'a e mā'oni'oni ko e tupu mei he loto fakatōkilaló?

2. 2 Nifai 31:7. Na'e fuakava 'a e Fakamo'uí ki he Tamaí “te ne talangofua kiate ia 'i hono tauhi 'o 'ene ngaahi fekaú.”

- Lau 'a Mōsaia 18:8–10. Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'eni, ko e hā e ngaahi fuakava 'oku tau fai 'i hotau papitaiso?
- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke mou 'ilo'i na'e fai 'e he Fakamo'uí 'a e ngaahi fuakava tatau pē ko 'eni?
- 'Oku tokoni'i fēfē kitautolu 'e he'etau tauhi e ngaahi fekaú 'i he hala ki he mā'oni'oni?

3. 2 Nifai 31:8–9. Na'e faka'ali'ali mai 'e hono papitaiso 'o e Fakamo'uí 'a “hono hangatonu 'o e halá mo hono lausi'i 'o e matapaá”.

- Na'e fakahā fēfē 'e hono papitaiso 'o e Fakamo'uí 'a 'ene loto fiemalie ke fakahoko e finangalo 'o e Tamaí?
- 'Oku tatau fēfē 'a e papitaiso mo ha matapā 'oku taki atu ki he hala hangatonu mo lausi'i ke a'u ki he pule'anga fakasilesitialé?
- 'Oku mo pehē ko e hā 'oku mahu'inga ai ke 'ilo'i na'e hū 'a e Fakamo'uí 'i he matapā tatau pē ko ia 'oku fie ma'ú ke hū ai 'a e tokotaha kotoa pē?

4. 2 Nifai 31:9. Na'e “fokotu'ú 'a e fa'ifa'itaki'anga” 'e he Fakamo'uí ke tau muimui ai.

- Kuo tokoni'i fēfē nai kimoutolu 'e he fa'ifa'itaki'anga 'a e Fakamo'ui?
- Ko e hā ha ngaahi fa'ifa'itaki'anga 'o e mā'oni'oni 'oku hā mei ha ni'ihi kehe 'a ia kuo tokoni kia kimoutolu ke mou muimui 'i he Fakamo'ui?
- 'Oku tokoni'i fēfē kitautolu 'e he'etau fokotu'u ha fa'ifa'itaki'anga lelei ma'a ha ni'ihi kehē ke tau hoko 'o mā'oni'oni?

2 Nifai 31:10–17. Ko e papitaiso ko e matapā ia ki he hala hangatonu mo lausi'i 'a ia 'oku fakatau atu ki he mo'ui ta'engata. 'Oku totonu ke tau takitaha fakatomala mei he'etau ngaahi angahalā, papitaiso, pea ma'u 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. (miniti 'e 15–20)

Kole ki he kau akó ke nau ha'u ki he kalasi kuo nau mateuteu ke fai ha lea miniti 'e tolu kau ki he papitaiso, fakakau atu pē ki ai 'a e me'a 'oku manatu'i 'e he tokotaha akó mo 'ene ongo 'i he taimi na'e papitaiso ai iá. Hili 'enau leá pea mou alea'i mo e kalasi 'a e me'a ke fai 'i he taimi 'oku hoko mai ai 'a e ongo me'a ko 'eni 'e ua:

1. 'I he 'aho 'e taha hili e kalasi semineli na'e pehē atu ai 'e hao kaume'a kia koe: "'Oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pe ko e hā 'oku papitaiso ai kitautolu 'i he hoko hotau ta'u valú. Hangē kiате au 'oku fu'u kei si'i ia. 'Ikai ko e me'a totonu ia ke tau tatali kae 'oua kuo tau matu'otu'a fe'unga ke toe mahino ange pea tau hounga'ia ange ai 'i he papitaiso?'"
2. 'Oku fakahā fakafufu atu 'e hao kaume'a: "Faka'amu ange 'e au na'e lava ke toki papitaiso au he taimi ni kae 'ikai 'i hoku ta'u valú. Ko e me'a lelei mo'oni ia hano fakama'a atu kotoa 'eku ngaahi angahala ko 'eni."

Hiki 'i he palakipoé: *'Oku lava 'e hono ma'u 'o e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'o tokoni'i 'a e kau talavou ke nau ako 'o kau ki he ongo-ongolelei 'i he mahino ko ia kiате kinautolu 'a e fuakava 'o e papitaiso.*

Lau 'a e 2 Nifai 31:10–13 pea kumi ai ha tāpuaki 'oku fekau'aki mo e papitaiso 'a ia 'e fu'u 'aonga ke ma'u 'e ha tamasi'i pe ta'ahine ta'u valu. Fehu'i ange:

- Ko e hā hono 'uhinga 'oku hoko ai 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni ko ha tāpuaki mahu'ingá?
- 'Oku tāpuekina fēfē 'e he me'a-foaki ko iá ha talavou pe finemui?
- 'Oku lava fēfē 'e he me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni ke tokoni'i ha tokotaha kei si'i ke ne ako ki he ongoongolelei?
- 'E kehe fēfē ho'o mo'ui ta'e kau ai 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni?

Hiki he palakipoé: *'Oku fakama'a kitautolu mei he angahalā 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku lava ke hoko 'eni 'i he taimi 'o e papitaiso pea 'i hono kotoa 'o 'etau mo'ui.*

Lau 'a e 2 Nifai 31:17 pea fehu'i: Ko e hā e mālohi 'okú ne fakama'a kitautolu mei he angahalā? Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongiki 'a ia na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Hangē ko ia 'oku tau lea fakatātā 'aki, 'oku 'ikai ke fakamolemole'i 'a e ngaahi angahalā ia 'i he ngaahi vai 'o e papitaiso, ka 'i he taimi 'oku tau ma'u ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'o e 'Otuá 'okú ne to'o atu 'a e anga fakakakanó pea 'omi 'a kitautolu ki he tu'unga 'o e mā'oni'oni. 'Oku tau hoko 'o ma'a 'i he taimi 'oku tau ma'u ai 'a e feohi pea mo e takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e taimi ia 'oku toki 'osi atu ai 'a e angahalā mo e 'ulí meiate kitautolu 'o hangē ko e tu'u 'o 'osi 'aki 'a e afi. Ko e papitaiso 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko e papitaiso ia 'aki 'o e afi'" (*A New Witness for the Articles of Faith* [1985], 290).

Mou alea'i e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā ka mahu'inga ai hono ma'u 'o e papitaiso 'aki 'o e affi?
- Te ke lava 'o ma'u tu'o fiha 'i ho'o mo'ui 'a e mālohi fai fakama'a 'o e Laumālie Mā'oni'oni?
- 'E fakafehoanaki fēfē 'a e tu'unga ma'a ko ia 'okú ke ma'u 'i he taimi kotoa pē 'oku fakamolemole'i ai koe 'e he Tamai Hēvaní ki he tu'unga ma'a ko ia na'á ke ma'u 'i ho'o kei si'i'?

Vahevahe mo e kau akó 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Písopo Heneli B. 'Aealingi 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Písopeliki Pulé:

"Te ke lava 'o fakaafe'i mai 'a e feohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni ki ho'o mo'ui. Pea te ke lava pē ke 'ilo 'a e taimi 'okú ne 'i ai ai mo e taimi ka ne ka mavahe ai. Pea ko e taimi ko ia 'okú ne hoko ai ko ha takauá, 'oku lava leva ke ke falala 'oku 'aonga 'a e Fakalelei ki ho'o mo'ui. . . .

". . . Te ke ongo'i 'a hono tokoni'i koe 'e he ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea te ke ongo'i 'okú ke taau. Pea te ke lava pē ke 'ilo'i na'e 'iate koe 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he ngaahi miniti na'á ke ma'u ai iá. Pea te ke 'ilo'i na'e hoko ha fakamo'ui ki ho laumālie koe'uhí he 'ikai ke 'afio 'a e Laumālie ia 'i ha sino 'oku 'uli. 'Oku fai fakama'a 'a hono ivi.

"'Oku 'ikai ngata pē 'i he hoko 'a ho'o ongo'i 'a e ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni ko ha faka'ilonga 'oku 'aonga 'a e Fakalelei, 'a e faito'o ki he angahalā, ki ho'o mo'ui, ka te ke 'ilo'i foki 'oku lolotonga fai 'a e faka'ehi'ehi mei he fai angahalā" ("*Come unto Christ,*" 'i he *Brigham Young University 1989–90 Devotional and Fireside Speeches* [1990], 41).

Toe foki ki he ongo me'a ko ia 'e ua na'e lau ki ai 'anenaí. Fakaafe'i e kau akó ke nau toe fai ha'anau tali ki he ngaahi fehu'i 'o faka'aonga'i ai 'a e 2 Nifai 31 mo e ngaahi lea ko ia na'e fai 'e 'Eletā Makongiki mo Písopo 'Aealingi.

Fakamo'oni ki hono mahu'inga 'o e papitaiso pea mo e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Faka'ai'ai e kau akó ke nau kei

hokohoko atu ai pē 'i hono fakafo'ou 'enau ngaahi fuakavá 'aki 'enau ma'u 'a e sākalamēnití pea nau ngāue 'aki 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i hono kotoa 'o 'enau mo'uí.

2 Nifai 32:1–33:2. 'Oku lava ke toe mahino lelei ange kiate kitautolu 'a e ngaahi fetu'utaki fakalaumālie 'i he'etau fekumi ki he ngaahi folofola 'a Kalaisí, 'o tau lotu fakamātoato, pea tau feinga ke ma'u 'a e ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. (miniti 'e 25–30)

Ha'iha'i e mata 'o ha taha 'o ho'o kau akó. Faka'ali'ali ki he kalasí ha fakatātā pe ha tā-valivali pea kole ki ha taha ke ne hanga 'o fakamatala'i ange ia ki he tokotaha 'oku ha'iha'i hono matá. Fekau e tokotaha ako ko 'ení ke to'o e konga tupenú mei hono matá kae sio ki he fakatātaá. Fehu'i ange ki ai:

- Ko e hā hono lahi 'o e me'a na'e mahino kiate koe kau ki he fakatātaá 'o fakatatau ki he me'a pē ko ia na'á ke ma'u mei hono fakamatala'i atú?
- Na'e fakangatangata fēfē 'a ho'o mahinó tupu mei hono ha'iha'i ho matá?

Fehu'i ki he kalasí: 'Oku fekau'aki fēfē 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení mo hotau ngaahi ongo'anga kehé (nanamú, 'ahi'ahi'í, alá, mo e fanongó)?

Fakahā ki he kau akó 'oku 'ikai ngata pē 'i he'etau lava ke mamata fakatu'asinó, ka 'oku tau toe lava foki ke "mamata" fakalaumālie. Fakaafe'i kinautolu ke nau fakakaukau angé ki ha taimi na'a nau ongo'i ai 'a e ivi 'o e Laumālie, 'osi ko iá pea ke fehu'i ange:

- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke tau ma'u 'a e ivi 'o e Laumālie 'i he'etau mo'uí?
- Ko e hā hono 'uhinga 'e faingata'a ai ke fakamatala'i ho'o ngaahi ongo fakalaumālie ki he ní'ihí kehé 'i ha founga 'e lava ke mahino kiate kinautolu?
- Ko e hā ha ngaahi me'a 'e ní'ihí te ne 'ai kitautolu ke sí'i ange 'etau lava ke ongo'i 'a e Laumālie?
- Te tau lava fēfē 'o ongo'ingofua ange 'a e Laumālie?

Lau 'a e 2 Nifai 32:1–5 pea fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a na'e pehē 'e Nifai 'e fai 'e he "ngaahi folofola 'a Kalaisí" mo e Laumālie Mā'oni'oni ma'á e kakai anga-tonú? ("[Tala atu] kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai" [v. 3]; mo "fakahā kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai" [v.5].)
- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke ke ma'u 'a e fa'ahinga fakahinohino pehení 'i ho'o mo'uí?
- Ko e hā e me'a te ke lava 'o fai ke ke ma'u ai 'a e fakahinohino fakalaumālie ko 'ení?

Fakahā ange ki he kau akó 'oku fakatatau 'e Nifai 'a e 'ikai ke ma'u 'o e mahino ki he ngaahi me'a fakalaumālie ki he'ete nofo 'i he fakapo'ulí (vakai, v. 4). 'Oku hangē pē ia ko ha "ha'iha'i hoto matá" 'o 'ikai ke te mamata ki he ngaahi me'a fakalaumālie. Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 32:4–9 pea nau kumi ai 'a e ngaahi founga te tau lava 'o toe teuteu lelei ange ai ke ma'u

'a e ivi 'o e Laumālie. Mou alea'i e ngaahi me'a na'e ma'u 'e he kau akó pea fakalotolahi'i kinautolu ke nau faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki ko 'ení 'i he'etau mo'uí.

2 Nifai 32:3 (Potu Folofola Ako Ma'uloto). 'Oku totonu ke tau [keinanga] 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí. (miniti 'e 10–15)

Hiki e ngaahi fo'i lea ko 'ení 'i ha ngaahi la'ipepa mavahevahe: 'ahí'ahi, kai lahi, 'ahí'ahí'i, kai ma'ama'a, mo e [keinanga]. Tufa e ngaahi la'ipepá ki ha kau ako 'e toko ono pea 'ai ke 'oua na'a toe sio 'a e kau ako kehé ki he me'a 'oku hiki aí. Fekau e toko onó ke nau ha'u ki mu'a he kalasí. 'Oange ha ngaahi peleti kiate kinautolu pea tala ange ke nau 'ai pē ke hangē 'oku 'i ai ha me'akai aí. Fakaafe'i e kau ako 'e toko onó ke nau fakamatala'i pe fakatātaá 'i 'a e fo'i lea 'i he'etau la'ipepá, pea tuku ke mate'i mai 'e he kalasí pe ko e hā e fo'i leá. Fakahā ange 'a e ngaahi fo'i lea 'e onó pea mou alea'i leva 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- 'Oku fakafehoanaki fēfē 'a e 'uakai ki he ngaahi fo'i lea kehe na'e faka'aonga'i ki he kaí?
- 'Oku mou pehē ko e fē he ngaahi me'a ko 'ení 'oku 'uhinga lahi taha ki ai 'a e 'uakai: (1)ko e lahi 'o e me'akai 'oku kaí (2) ko e fa'ahinga me'akai 'oku kaí, (3) ko e vave ho'o kaí, pe (4) ko e hokohoko ko ia 'o ho'o ngaahi houa-kaí? Ko e hā nai hono 'uhingá?

Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 32:3, pea fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a na'e poupu'u'i kitautolu 'e Nifai ke tau [keinanga] aí?
- 'Oku fakafehoanaki fēfē 'a e [keinanga] 'i he ngaahi folofolá ki hono lau, lau fakavave'i, vakai ki he, pe lau hopohopo holo pē 'i he folofolá?
- Ko e hā ha ngaahi lea 'uhinga tatau mo e [keinanga] 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí?(Ako, fekumi, fakalaululoto.)
- 'Oku mou pehē 'oku 'uhinga 'a e [keinanga] 'i he folofolá ki he hā: (1) ki hono lahi 'o e folofola 'okú ke laú, (2) ki he fa'ahinga pe ngaahi potu folofola 'okú ke laú, (3) ki hono vave ho'o laú, pe (4) ki ho'o toutou ako 'o e folofolá? Ko e hā hono 'uhingá?

Vahevahe mo e kalasí e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Oku 'aonga ki he'etau mo'uí ta'engatá 'a e fakamo'oni fakafo'ituitui mo fakatāutaha ki hono mo'oni 'o e ongo-ongolelei, kae fakatautefito ki he faka'otua 'o e mo'uí pea mo e misiona 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Na'e folofola 'e he Fakamo'uí 'o pehē, 'Pea ko 'eni 'a e mo'uí ta'engatá, ko 'enau 'ilo koe ko e 'Otua mo'oni pē tahá, mo Sīsū Kalaisi, 'a ia na'á ke fekaú' [Sione 17:3]. 'I hono fakalea 'e tahá, 'oku fakapapau'i hono ma'u 'o e mo'uí ta'engatá mei he'etau 'ilo'i fakafo'ituitui mo fakatāutaha 'a 'etau

Tamai 'i Hēvaní pea mo Hono 'Alo Toputapú. 'Oku 'ikai fe'unga pē 'a e 'ilo 'o kau kiate kinauá. Kuopau ke tau a'usia fakatāutaha ha ngaahi me'a fakalaumālie ke pukepuke 'a kitautolu ke tau tu'u ma'u. 'Oku ma'u 'a e ngaahi me'a ko 'ení 'i he'etau fekumi kiate kinautolu 'i he founga tatau pē mo e vivili mo hangataha 'a e fekumi 'a ha tokotaha 'oku fiekaia ke ma'u ha me'akai" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1996; pe *Ensign*, Mē 1996, 80).

Fakaafe'i e kau akó ke nau vahevahe mai ha ngaahi me'a lelei na'e hoko kiate kinautolu ko e tupu mei he'enuu ako fakamā-toato 'a 'enuu folofolá. Fakalotolahi'i kinautolu ke kei hokohoko atu ai pē 'enuu keinanga 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí.

2 Nifai 32:8–9 (Potu Folofola Ako Ma'uloto). 'Oku ako'i kitautolu 'e he Laumālie ke tau lotu, ka 'oku ako'i kitautolu 'e Sētane ke 'oua na'a tau lotu. (miniti 'e 10–15)

Fakamatala'i 'a e ngaahi tūkunga ko 'ení ki ho'o fānau akó: Kapau ko koe na'e pule ki he kau tau homou fonuá 'i he lolotonga 'o ha tau, ko e hā ha fa'ahinga me'a 'oku ma'u 'e he filí te ke loto ke fuofua faka'auha pe maumau'i? Hili e tali 'a e kau akó pea fehu'i ange:

- Ko e hā hano lelei ke maumau'i 'a e founga fetu'utaki 'a e filí?
- Ko e hā 'etau founga fetu'utaki mo 'etau Tamai Hēvaní? (Lotu.)
- Ko e hā 'e loto ai 'a Sētane ke ne maumau'i 'etau fetu'utaki mo e 'Otuá?
- Ko e hā e founga te ne fai 'aki iá?

Vahevahe e kau akó ki ha ngaahi kulupu 'e nima pea vahe ki he kulupu takitaha ha taha 'o e ngaahi himi ko 'ení:

- "Ko e Fua Lotu 'a Siosefá" (*Ngaahi Himí*, fika 14)
- "Ke Ke Loto-mā'ulalo" (fika 65)
- "Fai Ha'o Lotu" (fika 70)
- "Ko e Houa ke Lotu" (fika 72)
- "Lotu Lilo" (fika 74)

'Ai ke lau 'e he kau akó 'a e fakalea 'o 'enuu himí mo nau kumi ha ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'e tolu 'oku ako'i mai 'i he himi ko iá. Fakaafe'i 'a e ngaahi kulupú takitaha ke nau fakamatala 'a e me'a ne nau ma'ú, pea nau toki alea'i fakakalasi 'a e ngaahi tefito'i mo'oni.

Lau 'a e 2 Nifai 32:8–9 pea fehu'i ange:

- 'Okú ke pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai loto ai 'a Sētane ke tau lotú?
- 'E kehe fēfē 'a e mo'uí kapau na'e 'ikai ke tau fai 'a e lotú?

- 'Oku faingata'a pe faingofua kia koe ke ke lotu ma'u pē? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā ha ngaahi founga kuo tāpuekina ai koe 'e he lotú 'i ho'o mo'uí?
- Ko e hā ha ngaahi me'a 'e lava ke tokoni mai ke fakahoko ma'u ai pē 'etau lotú?

Fakamatala ange ki ha me'a ne hoko tonu kia koe fekau'aki mo e mālohi 'o e lotú ('oua na'á ke fakamatala ha me'a 'oku fu'u toputapu pe fakaekita). Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau fai 'enuu fakamo'oni ki he lotú, pea poupu'i kinautolu ke hoko atu 'enuu lotu faka'ahó.

2 Nifai 33. Na'e faka'osi 'e Nifai 'ene ngaahi tohi 'aki 'ene fakamo'oni. (miniti 'e 30–35)

Kole ki he kau akó ke nau pehē pē ko honau 'aho faka'osi 'eni 'i he māmaní. Fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a 'i ho'o mo'uí 'okú ke hounga'ia ai?
- 'Okú ke loto ke manatu'i koe 'e he kakaí ko ha taha fēfē?
- Ko e hā e me'a 'okú ke loto ke lea'aki 'e he kakaí kau kia koe 'i ho me'a-faka'eikí?
- Ko e hā e me'a 'okú ke loto ke tohi 'i ho maka fakamanatú?

Tala ange ki he kau akó 'oku hiki 'a e kupu'i lea ko 'ení 'i he maka fakamanatu 'o Palesiteni Hauati W. Hanitaá: "Ko ha Palōfita, mo ha tangata anga-ofa, fa'a kātaki, faka'atu'i, mo fa'a fakamolemole." Fehu'i ange: Ko e hā ha'o fa'ahinga fakakaukau ki ai, kapau na'e 'ikai pē te ke fe'iloaki koe mo ia, 'i he taimi 'okú ke lau ai 'eni 'i hono maka fakamanatú?

Tala ange ki he kau akó ko e 2 Nifai 33 ko e fakamo'oni faka'osi ia 'a Nifai. 'E lava 'a e vahe ko 'ení 'o tokoni mai ke mahino lelei ange kiate kitautolu pe ko e fa'ahinga tangata fēfē ia pea mo e pōpoaki na'e loto ke ne tuku ki he māmaní. 'Ai ke lau fakalongolongo 'e he kau akó 'a e 2 Nifai 33 ke nau ma'u ai 'a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i ko 'ení:

- 'Okú ke pehē ko e hā 'a e akonaki pe tokāteline na'e mahu'inga taha kia Nifai?
- Ko e hā ha ngaahi fo'i lea 'e nima 'e lava ke tohi 'i hono maka fakamanatú ke fakamatala'i 'aki ia mo 'ene tuí?

Alea'i 'a e ngaahi me'a ne nau ma'ú.

Vahevahe mo e kau akó 'a ho'o fakamo'oni kia Nifai pea mo ho'o hounga'ia 'i ho'o lava 'o ako ki he'ene mo'uí mo 'ene ngaahi tohi. Kole ki he kau akó ke nau fili ha fa'ahinga 'ulungāanga pe akonaki 'a Nifai 'oku ngalingali te nau fa'ifa'itaki ki ai. 'Ai ke takitaha tohi 'e he kau akó ha'anau taumu'a fakafa'ituitui te ne tokoni'i kinautolu ke nau fakatupulaki 'a e 'ulungāanga ko iá, pea poupu'i kinautolu ke nau feinga ke a'usia 'a e taumu'a ko iá.

KO E TOHI 'A SĒKOPÉ

Ko e tohi 'a Sēkopé ko e kongā ia 'o e 'ū lau'ī peleti iiki 'a Nīfai. Ki mu'a pea toki pekia 'a Nīfai, na'á ne fakanofu 'a hono tokoua si'ī ko Sēkopé ke ne hoko ko e tauhi ki he 'ū lau'ī peleti. Na'e 'osi tohi 'e Nīfai 'a e ngaahi akonaki 'a Sēkopé 'i he 'ū lau'ī peleti (vakai 2 Nīfai 6; 9–10). Na'e tui fai velenga 'a Sēkope neongo 'ene "kātaki'ī 'a e ngaahi faingata'a mo e lotu mamahi lahi ko e tupu 'i he ta'efaka'apa'apa 'a hono ngaahi tokouá"(2 Nīfai 2:1). Na'á ne fakahoko 'a e kikitē 'ene tama'i ko Līhai te ne nofo mo hono ta'okete ko Nīfai pea faka'aonga'ī hono ngaahi 'ahó 'i he tauhi ki he 'Otuá (vakai 2 Nīfai 2:3). Hangē pē ko Nīfai, na'e mamata foki mo Sēkope ki he Fakamo'uí (vakai 2 Nīfai 11:2–3). 'I he taimi na'e fakanofu ai 'a Sēkope ke tauhi 'a e ngaahi lekooti toputapú, na'á ne 'osi mateuteu ki ai. 'Oku 'iloa 'a Sēkope 'i he'ene ngaahi tohi fakatōkāteline fekau'aki mo Sīsū Kalaisi pea mo 'Ene Huhu'ī. 'E lava pē ke vahevahe 'ene tohi ki he ngaahi kongā ko 'enī:

- Sēkope 1—Talateu mo hono tufakangá
- Sēkope 2–3—Malanga 'i he tempalé mo e fekau ke fakatomalá
- Sēkope 4—Ngaahi akonaki fekau'aki mo Sīsū Kalaisi
- Sēkope 5–6—Ko hono fakamatala'ī 'e Sēkope 'a e fakatā 'o e 'ōlive vaó mo e 'ōlive koló
- Sēkope 7—Fehangahangai mo Seialemi 'a ia ko e fili ia 'o Kalaisi

Sēkope 1–4

Talateu

'I he taimi na'e ma'u ai 'e Sēkope 'a e fatongia ke tauhi 'a e lekōtī, ko e 'osi ia ha ta'u 'e nimangofulu-mā-nima 'a e mavahe 'a Līhai mei Selūsalemá (vakai Sēkope 1:1). Ko e taimi ko 'enī kuo 'osi kau mai ki he hako 'o Līhai 'a 'ene fānaú, makapuná, makapuna 'uluakī mo e makapuna uá. Mahalo kuo a'u 'eni hono hakó ki he laui teau pe lahi ange 'i he laui afé. Na'e 'ikai ngata pe 'i he tupu tokolahi 'a e kaka'i ka na'a nau toe koloá'ia foki (vakai veesi 16) kae me'apangó, ko e 'enau faiangahalá (vakai v. 15). Na'e fakamatala'ī 'e Sēkope 'a e lahi 'ene "lotu mo'uá" (Sēkope 2:3), peá ne tohi "'oku fakamamahi'ī 'e ia hoku lotó" (v.6) pea 'oku fakamafasia'ī 'a hoku lotó" (v.9) ke fekau ki he kaka'i ke nau fakatomala. Na'e 'osi mahino kiate ia kapau 'e "'ikai ako'ī kiate kinautolu 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he faivelenga kakato," te ne fua ha kongā 'o 'enau ngaahi angahalá (Sēkope

1:19). Ko e 'uhinga 'eni na'e malanga ai 'a Sēkope ki hono kaka'i mei he tempalé. Na'e valoki'ī kinautolu 'i he'enua hikisiá, 'ofa mo ngāue hala'aki 'a e koloá, 'enau fe'auaki, pea fakatokanga ke nau fanongo ki he folofola 'a e 'Otuá (vakai Sēkope 2–3). Na'e ako'ī kinautolu 'e Sēkope ke hoko 'a Sīsū Kalaisi ko e uho 'etau mo'uí (vakai Sēkope 4).

Ngaahi Tefito'ī Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga: Ako 'i he fa'a lotu 'a e ngaahi folofolá pea faka-kaukau ki he ngaahi tefito'ī mo'oni 'i he kongā ko 'enī ki mu'a pea toki teuteu ho'o lēsoni.

- 'Oku 'eke'ī 'e he 'Eiki mei he kau takimu'a 'o Hono Siasí kapau 'e 'ikai te nau ako'ī mo fakatokanga ki he kaka'i fekau'aki mo 'enau ngaahi angahalá (vakai Sēkope 1:17–2:3; vakai foki, 'Isikeli 3:17–21).
- Ko e lotu-hikisiá, faka'aonga'ī hala'ī 'o e koloá, mo e fe'auaki ko e ngaahi angahala fakamamahi pea 'oku totonu ke ta'ofi (vakai Sēkope 15–16; 2:12–35).
- 'Oku tapui 'a e mali tokolahí tukukehe kapau 'oku fekau'ī 'e he 'Eiki ki He'ene palōfitá (vakai Sēkope 2:27–30; vakai foki, T&F 132:7, 37–39).
- Ke foki ki he 'ao 'o e 'Otuá 'o nofo fakataha mo Ia ki he ta'engatá, kuo pau ke tau 'ilo'ī 'a Sīsū Kalaisi pea langa 'etau mo'uí 'i he makatu'unga pau 'o Kalaisi (vakai Sēkope 4:9–16; 6:8–12; vakai foki, Sione 17:3; 2 Nīfai 25:23; Hilamani 5:12).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. 45–46.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'ī:

Fakatokanga: Fili mei he ngaahi fakakaukau 'o e kongā ko 'enī, pe ko ho'o faka'aonga'ī pē ha founga pe 'a'au, 'i ho'o teuteu ke ako'ī 'a e ngaahi kongā folofola kuo vahe'ī atú.

'E lava ke faka'aonga'ī e *Book of Mormon Video*, kongā 6, "Pride," 'i hono ako'ī 'a e Sēkope 2 (vakai ki he *Book of Mormon Video Guide* ki he ngaahi fokotu'u 'o e founga ako'ī).

Sēkope 1:1–8. Na'e fakafalala kia Sēkope 'a e tauhi 'o e 'ū lau'ī peleti iiki 'a Nīfai. (miniti 'e 5–10)

Tohi 'a e fo'ī lea ko e *fakafalala* 'i he palakipoé. Kole ki he kau akó ke nau faka'uhinga'ī 'a e fo'ī leá. ("Ko hono tuku ha me'a ke tokanga'ī 'e ha taha 'okú ke falala ki ai.") Fakamatala'ī ange te nau ako he 'ahó ni ki ha tokotaha 'i he Tohi 'a Molomoná na'e fakafalala ki ai 'a e 'ū lau'ī peleti koulá.

Lau 'a e Sēkope 1:1–8 pea kumi 'a e ngaahi tali 'o e ngaahi fehu'i ko 'eni (hiki 'a e ngaahi tali 'i he palakipoé 'o ka fie ma'u):

- Ko hai na'e fakafalala ki ai hono tauhi 'a e 'ū lau'i peletí he pekia 'a Nifai?
- Ko e hā na'e fekau 'e Nifai ke ne tohi 'i he 'ū lau'i peletí?
- Ko e hā na'e kole ange 'e Nifai ke 'oua na'a tohi 'i he 'ū lau'i peletí?

'Oku hanga 'e he ngaahi veesi ko 'eni 'i he tohi 'a Sēkopé 'o tokoni'i 'a e fānau akó ke mahino kiate kinautolu 'a Sēkope, ko e hā 'a e tu'unga 'o e kakaí 'i he taimi ko iá, pea mo e hā na'e akonaki'aki 'e Sēkope 'i he'ene tohi.

Sēkope 1:17–2:3. 'Oku tautea'i 'e he 'Eikí 'a e kau takimu'a 'o Hono Siasí kapau 'e 'ikai te nau ako'i mo fakatokanga ki he kakaí 'o fekau'aki mo 'enau ngaahi angahalá. (miniti 'e 10–15)

Kole ki he kalasí ke nau fakakaukau ki ha fāmilí 'i honau uōtí 'oku si'isi'i pe hala ha me'akai. 'Eke ange: Ko e fatongia 'o hai ke tokanga'i 'a e fiema'u 'a e fāmilí? (Ko e mātu'á, toenga 'o e fāmilí, ko e pīsope, ko e takimu'a 'o e kōlomú, ongo faiako faka'apí, ko e palesiteni 'o e Fine'ofá, ongo faiako 'a'ahí.)

Kole ki he kalasí ke nau ako 'a e Sēkope 1:17–19 pea fekumi pe ko e fatongia 'o hai. Fehu'i:

- Ko hai 'a e ongo takimu'a 'oku lau ki ai 'a e ngaahi veesi ko 'eni?
- Ko e hā 'a e ngaahi tu'unga 'o hona fatongiá?
- Ko hai na'á na ma'u 'a e fatongia ki aí?
- Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e kupu'i lea "tauhi 'apasia 'a homa lakangá"?
- Na'e ongo'i fēfē 'a e ongo takimu'a ko 'eni fekau'aki mo hona fatongiá?

Fakafehoanaki 'a e 'Isikeli 3:17–21 mo e Sēkope 1:17–19, pea alea'i 'a e founga 'oku fekau'aki ai 'a e ngaahi folofola ko 'eni. Fehu'i ange:

- Fakatatau ki he ngaahi veesi 'i he tohi 'Isikelí, kapau kuo 'osi ako'i mai 'a e mo'oní 'e hotau kau takimu'á, pea ko hai leva 'e 'eke'i ki ai 'a e ola 'o 'etau ngaahi ngāue?
- 'Oku fekau'aki fēfē 'a e tefito'i tui hono uá mo e ngaahi veesi ko 'eni? (Ko e fatongia 'o e kau palōfitá mo e kau takimu'a 'o e Siasí ke ako'i mo fakatokanga'i kinautolu, ka 'oku tau takitaha fua 'ene ngaahi angahala. Tokoni'i 'a e kau akó ke mahino kiate kinautolu na'e fanau'i mai kinautolu mo e maama 'a Kalaisí pea ko hotau fatongia ke tau ngāue 'o fakatatau mo e maama 'oku tau ma'ú (vakai Molonai 7:15–17). 'I hono ako'i 'e ha palōfita ha tefito'i mo'oni pea tau ma'u ha faingamālie ke fanongo pea mahino kiate kinautolu, ko hotau fatongiá ke mo'ui'aki 'a e tefito'i mo'oni ko iá.)

Fakaafe'i 'a e kalasí ke hiki honau nimá kapau kuo nau 'osi ngāue 'i ha uiui'i he Siasí. Fehu'i ange:

- 'Oku vāofi fēfē 'a ho uiui'i mo e uiui'i 'o Sēkope mo Siosefá? 'Oku faikehekehe fēfē?

- 'Oku founga fēfē 'a hono tokoni'i koe 'e he ngaahi folofola ko 'eni ki ho'o ongo'i fekau'aki mo ho uiui'i?

Fakaafe'i 'a e kalasí ke nau tohi pe ko e hā 'a e me'a te nau lava 'o fai ke nau tauhi 'apasia ai ki honau ngaahi uiui'i.

Sēkope 2:3–10. 'Oku hā ngali faingata'a 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí. 'Oku totonu ke lahi ange hono hanga 'e he'etau faka'amu ke fai 'a e finangalo 'o e Tamai Hēvani 'o faka'ai'ai kinautolu ke tau talangofuá 'i ha toe me'a kehe. (miniti 'e 10–15)

Kole ki he kau akó ke nau talamai ha ngaahi ngāue mamafa na'e kole 'e he 'Eikí mei He'ene kau sevānití, pea tuku ki ha taha ke ne hiki 'i he palakipoé. (Na'e kole kia 'Ēpalahame ke ne feilaulau'i hono foha ko 'Aisaké, ko hono fekau'i 'o Siona ke 'alu ki Ninive ke ako'i 'a e ongoongolelé, ko hono fekau'i 'o Nifai ke fo'u ha vaka ke nau 'alu ai 'i he tahí, ko hono fekau'i 'o Sisū Kalaisi ke ne fakahoko 'a e Huhu'i.) 'Eke ki he kau akó pe 'oku nau fakakaukau nai pe na'e lelei mo faingofua 'a e ngaahi fekau ko 'eni. Fehu'i angé:

- Ko e fē 'i he ngaahi fekau'i ni kuo fekau'i mai kiate kinautolu 'e he 'Eikí?
- Ko e hā nai mo ha toe ngaahi ngāue kehe 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí meiate kinautolu he ngaahi 'ahó ni?

Lau 'a e Sēkope 2:3–9 pea hiki mai mei he ngaahi veesi ko 'eni 'a e ngaahi lea na'e lea'aki 'e Sēkope ke fakahā 'aki 'a e founga na'á ne ongo'i faingata'a'ia ai fekau'aki mo e fekau na'e tuku kiate iá. ("Ka 'oku lahi ange he 'ahó ni 'a 'eku loto mo'uá" [v.3], "'oku fakamamahi'i 'e ia 'a hoku lotó, pea 'oku langaki 'eku mā" [v.6], "'oku fakamamahi foki kiate au" [v.7], "'oku fakamafasia'i 'a hoku lotó" [v.9].) Fehu'i:

- Ko e hā e ngaahi fakamatala 'okú ne 'omai 'a e ngaahi ongo'i 'a Sēkope 'i he'ene fekau ki he kakaí ke nau fakatomalá?
- Ko hai 'okú ne fie ma'u ke fekau 'a e kakaí ke nau fakatomalá? (vakai v. 10).

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Mōsaia 2:41 mo e 4 Nifai 1:12, 16. Fehu'i:

- Ko e hā e me'a 'oku hoko 'i he taimi 'oku tau fai ai 'a e finangalo 'o e 'Eikí?
- 'Oku 'aonga fēfē kiate kinautolu 'a e tā sīpinga lelei 'a Sēkope 'o tuku ke fakamu'omu'a hono fai 'a e finangalo 'o e 'Eikí 'i he'ene ngaahi fiema'u 'a'aná?

Fakamahino'i ki he kau akó ko e kongā lahi 'o e ngaahi fekau 'oku fai kiate kinautolu 'e he 'Eikí 'oku 'ikai faingata'a.

Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"'Oku fetokoni'aki 'a e kakaí 'i he ngaahi 'uhinga kehe-kehe, pea 'oku lelei ange 'a e ngaahi 'uhinga 'e ni'ihí 'i he ni'ihí kehe. . . .

“‘Oku ngāue ‘a e nī‘ihi mo e ‘amanaki ke ma‘u ha pale fakamāmani. . . .

“Ko e ‘uhinga ‘e taha ‘o hono fai ‘o e ngāue tokonī . . . ko ha faka‘amu fakatāutaha ke ma‘u ha feohi‘anga lelei

“Ko e tokonī ‘a e nī‘ihi ko e tupu mei he ilifia ki he tauteā. . . .

“‘Oku tokonī ‘a e kakai ‘e nī‘ihi ko ‘enau ongo‘i ko honau fatongia pe ko e mateaki‘i honau ngaahi mahení pe fāmīlī pe tala tukufakaholó. . . .

“[Ko e] ‘uhinga mā‘olunga taha ki he tokonī ko e ‘amanaki ki he pale ta‘engata

“Ko e ‘uhinga faka‘osi te u lave ki aí, ‘oku ou pehē ko e ‘uhinga mā‘olunga tahā ia. . . .

“‘Ka ko e ‘ofa haohaoa ‘o Kalaisi ‘a e ‘ofa’ (Molonai 7:47). ‘Oku ako‘i kitautolu ‘e he Tohi ‘a Molomoná ko e ‘ulungāanga ‘eni ‘oku ‘mahu‘inga taha ‘i he me‘a kotoa pē’ (Molonai 7:46). . . .

“ . . . ‘Oku totonu ko e ‘uhinga pe ‘etau ngāue ma‘á e ‘Otuá ko ‘etau ‘ofa ki hotau kāingá kae ‘ikai ko e ‘uhingá ke ma‘u ai ha‘ataua me‘a pe ha toe ‘uhinga mā‘ulalo ange” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1984, 14–16; pe *Ensign*, Nōvema 1984, 13–14).

Lau ‘a e Mātiu 26:36–39 ke ‘ilo ai ‘a e me‘a na‘e folofola‘aki ‘e he Fakamo‘uí ‘o fekau‘aki mo ‘Ene loto ke fepaki mo e mamahi ‘o e Huhu‘i. Na‘e ako‘i fakatou‘osi kitautolu ‘e Sīsū mo Sēkope kapau te tau ‘ofa ki he ‘etau Tamai Hēvaní ‘o lahi ange ‘i he ‘etau ngaahi fiema‘ú, te tau fai ha fekau pē te Ne kole mai, ‘o tataua ai pē pe ko e hā hono lahi ‘o e feilaulaú pe ko ha me‘a ‘oku ‘ikai ke tau anga-maheni hono fai. ‘O hangē ko ia na‘e akonaki‘aki ‘e ‘Eletā Lolenisō Sinoú, ‘i he‘ene hoko ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘oku totonu “ke tuku ‘a hotau lotó kae fai ‘a e finangalo ‘o ‘etau Tamai Hēvaní” (‘i he *Journal of Discourses*, 20:191).

Fehu‘i:

- ‘E tokonī‘i fēfē kitautolu ‘e he ‘etau ‘ilo‘i ‘e fiema‘u ‘e he ‘Eiki ke tau fakahoko ha ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai fakafiemālie ke tau feinga ke fakahoko ‘a Hono finangaló ‘i he ‘etau mo‘uí? (Ko e talí ‘e taha ko e pehē ‘oku ‘ikai totonu ke tau ongo‘i loto halaia kapau ‘oku tau fiefia ‘i he me‘a kotoa pē ‘oku tau fai.)
- ‘Oku tau faka‘aonga‘i fēfē ‘a e tā sīpinga ‘a e Fakamo‘uí ke fakahā ai ki he Tamai Hēvaní te tau fakamu‘omu‘a ‘a e fai ki hono finangaló ‘i he ‘etau mo‘uí?

 Sēkope 1:15–16; 2:12–35 (Potu folofola Ako-Ma‘ulotó, Sēkope 2:18–19). Loto-hikisiá, faka‘aonga‘i hala ‘o e koloá, mo e maumau‘i ‘o e anga-ma‘á pea ko e ngaahi angahala fakamamahi ‘oku totonu ke li‘aki (Miniti 20–25)

Hiki ‘a e lea ‘a Palesitēni ‘Eselā Tafu Penisoní ‘i he palakipoé, tuku ‘a e kongā ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fo‘i lea ko e *maumau‘i* ‘o e *anga-ma‘a* ke ‘atā, ‘oua ‘e tohi ai ha me‘a:

“Ko e angahala ‘oku hangē ha mahaki faka‘auha he to‘utangatá ni ko e maumau‘i ‘o e anga-ma‘á. Na‘e pehē ‘e he Palōfita ko Siosefá, ‘e hoko ‘a e me‘a ni ko e ma‘u‘anga ‘o e ngaahi ‘ahi‘ahi, ngaahi moveuveú, ngaahi faingata‘a lahi ange kimu‘a ki he kau taula‘eiki ‘o ‘Isilelí. (Vakai, *Journal of Discourses*, 8:55.)” (*The Teachings of Ezra Taft Benson* [1988], 277).

Fakaafe‘i ‘a e kalasí ke nau mate‘i mai pe kKo e hā ‘a e ngaahi fo‘i lea ke fakafonu‘akí.

Lau ‘a e Sēkope 1:15–16 pea fekumi ki he ngaahi angahala na‘e pehē ‘e Sēkope ‘oku mo‘ua ai hono kakai. (Kuo nau loto fefeka, maumau‘i ‘a e anga-ma‘á, mo e loto-hikisiá, pea nau fekumi ke ma‘u koloa ‘i he founa ta‘emā‘oni‘oni.) Lau ‘a e ‘Alamā 39:3–5 pea fekumi pe ko e fē ‘i he ngaahi angahala ko ‘ení na‘e kovi tahá. Fakafonu ‘a e ngaahi fo‘i leá kapau ‘oku te‘eki ai ke ‘ilo ‘e he kalasí.

Vahevahe ‘a e kalasí ki he kulupu ‘e ua. Tuku ki he kulupu ‘uluakí ke nau lau ‘a e Sēkope 2:12–21 pea hiki ‘a e ngaahi me‘a ‘oku nau ‘ilo ‘o felāve‘i mo e ngaahi angahala ‘o e koloa‘iá mo e loto-hikisiá. Tuku ki he kulupu hono uá ke nau lau ‘a e Sēkope 2:22–35 pea nau hiki ‘a e ngaahi me‘a ‘oku nau ‘ilo ‘o felāve‘i mo e maumau‘i ‘o e anga-ma‘á. Fakalotolahi‘i ‘a e kau akó ke nau fekumi mo fakakau ‘i he‘enau lisí ‘a e ngaahi me‘a ko ‘ení:

- Ko hono ‘uhinga ‘oku tō ai e kakai ki he ngaahi angahala ko ‘ení.
- ‘Oku anga fēfē hono uesia ‘e he ngaahi angahalá ni e mo‘uí ‘a e kakai.
- Na‘e anga fēfē hono fakatonuhia‘i ‘e he kakai ni ‘enau ngaahi angahalá.
- Ko e nunu‘a kovi ‘enau ngaahi angahalá.
- Na‘e anga fēfē ‘a e ongo‘i ‘e he ‘Eiki mo Sēkope ‘o kau ki he ngaahi angahala ko ‘ení.

Fakaafe‘i ‘a e kulupu takitaha ke vahevahe ‘a e me‘a na‘a nau ‘iló. Fehu‘i ki he kau akó:

- ‘Oku anga fēfē ho‘o vakai ki he ngaahi angahala ko ‘ení ‘i he māmani he ngaahi ‘aho ni?
- Ko e angahala fē ‘okú ke pehē ‘oku lahi taha ‘ene hoko?
- Ko e hā ‘a e lelei te tau ma‘u ‘i he ‘etau mo‘uí ‘i hono li‘aki ‘a e ngaahi angahala ni?
- Ko e hā e founa te tau ta‘ofi ‘aki ‘a e tolotolo māmālie mai ‘a e ngaahi angahala ni ki he ‘etau mo‘uí?

Sēkope 2:27–30. ‘Oku tapui ‘a e mali tokolahí tukukehe kapau ‘e fekau‘i mai ‘e he ‘Otuá ki He‘ene palōfítá. (Miniti 5–10)

Kole ange ki he kau akó ke nau lau ‘a e Sēkope 2:27–30 pea fekumi ki he ‘uhinga na‘e mā‘oni‘oni ai pe ‘a e mali tokolahí pea ‘i he taimi ‘e taha na‘e pehē ai ko e angahala. Lau ‘a e lea ko ‘eni na‘e fai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmīta:

“Na’á ku lea ma’u pē ke ‘oua na’a ma’u ‘e ha tangata ha uaifi [lahi ange] ‘i he tokotahá, kae ‘oua kuo fakahā mai ‘e he ‘Eiki” (Teachings of the Prophet Joseph Smith, sel. Joseph Fielding Smith [1976], 324; vakai foki ki he fakamatala fakalahi ki he Sēkope 2:23–30 ‘i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. 46).

Fehu’i: ‘Oku anga fēfē ‘a hono fakahā ‘e he tefito’i mo’oni ko ‘enī ‘a e mahu’inga ke fanongo ki he palōfita ‘o e lolotonga ni? Vahevahe ‘a e lea ko ‘eni na’e fai ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli:

“‘Oku ou loto ke fakahā atu heni ‘oku ‘ikai ‘aupito ke kau ‘a e Siasí ni mo kinautolu ‘oku mali tokolahí. ‘Oku ‘ikai ko ha mēmipa kinautolu ‘o e Siasí. Ko honau tokolahí ne te’eki ai pē ke nau kau ki he Siasí. ‘Oku nau maumau’i ‘a e lao fakafonuá. Pea ‘oku nau ‘ilo’i lelei pe ‘oku nau maumau’i ‘a e laó. Ko ia kuo pau ke nau ma’u mo hono ngaahi tauteá. . . .

“Kapau ‘e ma’u ha kāingalotu ‘oku nau fakahoko ‘a e mali tokolahí, ‘oku tu’usi kinautolu, ‘a ia ko e tautea mamafa taha ia ‘oku lava ‘e he Siasí ‘o fakahokó. He ‘oku ‘ikai ngata pe ‘i he’enua maumau’i fakahangatonu ‘a e lao ‘o e fonuá, ‘oku nau toe maumau’i foki mo e lao ‘a e Siasí ni. He ko e tefito’i tui ‘a e Siasí ‘oku tau ha’isia ki ai. ‘Oku mau tui ‘oku totonu ke fakaongoongo ki he ngaahi tu’i, mo e kau palesiteni, mo e kau pule, mo e kau fakamaau fakapule’anga, pea talangofua, mo faka’apa’apa, mo poupou ki he laó’ (Tefito’i Tui 1:12). . . .

“‘I he senitulu ‘e taha pe lahi hake aí, na’e fakahā mahino ‘e he ‘Otuá ki He’ene palōfita ko Uilifooti Utalafí ‘oku totonu ke ta’ofi faka’aufuli ‘o e mali tokolahí, ‘a ia ‘oku ‘uhinga ‘eni ‘oku fehanganagai ia mo e fonu ‘a e ‘Otuá he taimí ni. Pea tatau ai pe ‘i he ngaahi fonua ‘oku fakangofua ‘e he lao fakapule’angá pe lao fakalotú ‘a e mali tokolahí, ‘oku ako’i ‘e he Siasí ‘a e mali pē mo e tokotaha pea ‘oku ‘ikai ke tali ha taha ke ne hoko ko e mēmipa ‘o kapau ‘okú ne mali tokolahí” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa. 1998, 92; pe *Ensign*, Nov. 1998, 71–72).

Sēkope 3. ‘Oku fiema’u ‘a e me’a lahi, meiate ia ‘oku ma’u lahi . Ko kinautolu ‘oku nau faiangahala hili ‘enua ma’u ha maama lahi angé ‘oku nau ma’u ‘a e fakamala’ia lahi ange. (miniti ‘e 10–15)

Kole ki ha fānau ako ‘e toko tolu ke nau tu’u ‘i mu’a e kalasí. ‘Oange ki he tokotaha ‘uluakí ha sieke pe pa’anga loi ko hono mahu’ingá ko e \$5,000. ‘Oange leva ki he tokotaha hono uá ‘a e \$500. Tau pehē ‘oku ‘ikai ha fu’u fiema’u ‘a e ongo tamaiki ako ko ‘enī ka ko e fika tolú ‘okú ne fiema’u ha malu’i fakafalemahaki pea ‘okú ne hala mo e pa’anga. ‘Eke angé ki he ongo tamaiki ako ‘oku ‘i ai ‘ena pa’angá pe ko e fiha te na fie foaki ke tokoni ki he tokotaha fika tolú. ‘Eke ange ki he kalasí:

- Ko hai ‘okú ke pehē ‘oku totonu ke ne foaki ‘a e pa’anga lahi? Ko e hā hono ‘uhinga?
- Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:3. Ko e hā hono ‘uhinga ‘oku tau pehē ai ke foaki lahi ‘a e tokotaha ‘oku lahi ‘ene pa’anga?
- ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ‘a e veesi ko ‘enī ki he pa’angá. ‘Oku ‘uhinga ki he hā?

Tohi ‘a e ngaahi fika hokohoko1–10 ‘i he palakipoé, pea kole ki he kau akó ke nau fakakaukau angé pe ko e fē ‘a e tu’unga ‘oku nau ‘i aí.

‘Ikai ‘Ilo’i ‘a e Totonú mo e Halá	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ko e ‘Ilo Fakakātoa ‘o e Totonú mo e Halá

Fakamatala’i ange te nau ako he ‘ahó ni ki ha fa’ahinga kakai ‘e ua. Ko e fa’ahinga kakai ‘uluakí na’a nau ma’u ‘a e mahino lahi ange ki he ongoongolelei ‘i he fa’ahinga ‘e tahá. Hiki ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘enī ‘i he palakipoé, pea fakaafe’i ‘a e kau akó ke nau lau ‘a e Sēkope 3:3–11 ke ma’u mei ai ‘a e talí. Kapau ‘e fiema’u, pea hiki ‘a e ngaahi tali ‘a e kalasí ‘i he tafá’aki ‘o e fehu’i takitaha.

- Ko hai ‘a e ongo fa’ahinga kakai ko ‘eni ‘e uá?
- Ko e fē ‘a e fa’ahinga na’a nau ma’u ‘a e mahino lahi ange ki he ongoongolelei?
- Ko e hā ‘a e ngaahi tala’ofa na’e foaki ki he kau Leimana?
- Ko e hā ‘a e ‘uhinga na’e foaki ai ‘a e ngaahi tala’ofa?

Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘enī:

- Ko e hā hotau fatongia ‘i he’etau ma’u ‘a e ‘ilo ki he ongoongolelei kiate kinautolu ‘oku ‘ikai te nau ma’u ‘a e ‘ilo ko iá?
- Ko e hā ‘a e fatongia ‘o e mātu’a ki he’enua fānau?
- Ko e hā ‘a e me’a ‘e hoko kiate kinautolu ‘oku nau ‘ilo ki he ongoongolelei kae ‘ikai ke nau mo’ui’aki?

Faka’osi ‘aki hono hiva’i pe lau ‘a e ngaahi fo’i lea ki he “Kuo Lahi Hoku Tāpuakí” (Himi, fika 126)

Sēkope 4:9–16; 6:8–12. Ke toe foki ki he ‘ao ‘o e Tamai Hēvaní ‘o nofo fakataha mo la ki he ta’engatá, kuo pau ke tau ‘ilo’i ‘a Sisū Kalaisi pea langa ha tu’unga pau ‘ia Kalaisi. (miniti ‘e 25–30)

Vahevahe ‘a e me’a ko ‘eni na’e hokó, ‘i hono lea’aki ‘e Seulolo N. Lani, ko e tangata Siasi poto mataotao.

“‘Oku hanga ‘e he founga tāvani ‘o e mēaé ‘o malu’i ‘a e tokotaha kaka mo’ungá ke ‘oua tene tō. ‘Oku tomu’a kaka ‘a e tokotaha ki ‘olunga, ‘o ne tu’u ‘i ha feitu’u ‘e

ma'u mo malu, pea ha'i leva 'a e maea 'i hono kongalotó, pea ui hifo leva ki hono hoa kaka mo'ungá, 'Okú ke lolotonga tāvani, ' ko hono 'uhingá, "Okú 'osi ma'u 'eku ha'i ke puke koe kapau te ke tō.' Ko e lau 'eni 'a e tohi na'e fai 'e 'Ālani Senikoosi, 'oku 'i ai 'ene 'apiako kaka mo'unga (pea 'oku 'ikai foki ko ha tangata Siasi).

“Okú hanga 'e he tāvani 'o 'omai kia Senikoosi 'a e momeniti lelei mo kovi taha 'o e kaka mo'ungá. Na'e tō 'a Senikoosi mei ha lilifa mā'olunga, 'o fusi hifo ai 'a e ngaahi maea ha'i tokoni 'e tolu pea a'u ki he tō hifo mo hono hoá 'i ha tapa'i maka. Na'á ne tō tū'ulu 'o tautau, fute 'e 10 pe mīta 'e 3 mei he kekelé peá ne ongo'i 'a e mālohi ke fakahaofi ia mei he mafola mai 'a e ongo nima hono hoa kaká.”

Eke angé ki he kalasí 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Okú fēfē ho'o ongo'i kapau 'e fakahaofi koe 'e ha taha?
- Te ke totongi fēfē ki he ngāue 'a e tokotaha ko iá?

Faka'osi 'a e fakamatala:

“Na'e fakahaofi 'e Toni 'eku mo'ui,” ko e lau ia 'a Senikōsī. “Ko e hā ha me'a te ke fai ki ha taha pehē? Foaki ange ha maea kuo 'osi faka'aonga'i ko 'ene me'a'ofa ki he Kilisimasí? 'E 'ikai, te ke manatu'i ia. Te ke manatu'i ma'u pe ia.” (Eric G. Anderson, “The Vertical Wilderness,” *Private Practice*, Nov. 1979, p. 17; 'oku toki fakamamafa'i.) (“To This End Was I Born,” 'i he *A Symposium on the New Testament*, 1984 [1984], 30).

Kole ange ki he kau akó ke nau fakakaukau angé ki he kakai kotoa pē kuo tokoni'i 'enau mo'uí. Fehu'i:

- Ko e hā ho'o ongo ki he kakai ko 'ení?
- Ko hai kuó ne fai ha me'a lahi taha ma'áú? (vakai T&F 135:3).

Lau 'a e Sēkope 4:12 pea fekumi pe ko e hā 'a e fakakaukau 'a Sēkope 'oku totonu ke tau talanoa ki aí. Pea vahevahe 'a e lea na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikī, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e kau Fitungofulú:

“Ko e tokāteline 'o e huhu'i 'okú ne fakafaingamālie'i, tokoni'i, poupou'i, pea foaki mo'ui mo tokoni'i 'a e ngaahi tokāteline kehe 'o e ongoongolelé. Ko e tu'unga pau ia 'oku fakafalala ki ai 'a e mo'oni kotoa pē, pea tupu mei ai pea hoko mei ai 'a e me'a kotoa pē. Ko hono mo'oni, ko e huhu'i ko e ongoongolelé ia” (*Mormon Doctrine*, 2nd ed. [1966], 60).

'Oange ki he kalasí ha ngaahi tatau 'o e saati ko 'ení 'i ha la'i pepa tufa pea 'oua na'a tohi ha me'a 'i he tafa'aki to'omata'ú. Tuku ange ke nau lau 'a e ngaahi vēsī pea fakafonu 'a e tafa'aki to'omata'ú, pe ko hono fakafonu fakakalasi 'a e sātí.

Ko e Hā Te Tau Lava 'o Ako'i Kau Kia Kalaisi 'i he Sēkope Vahe 4?

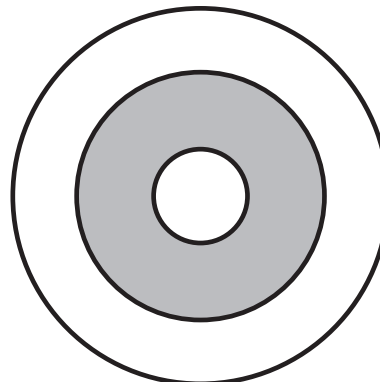
Veesi	Ko e Mo'ui 'a Kalaisi mo 'Ene Ngāué
4	Ko e taha 'o e ngaahi taumu'a 'o e Tohi Molomoná ke fakamo'oni 'o kau kia Sīsū Kalaisi.
4	Na'e tui “kotoa 'a e kau palōfita” kiate Ia.
5	'Okú tau lotu ki he Tamai 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi.
5	Ko e taumu'a 'o e fono 'a Mōsesé ke takiaki'i 'a e ngaahi laumālie kia Sīsū Kalaisi.
5	Ko hono feilaulau'i 'e 'Ēpalahame 'a 'Aisaké ko e tatau ia hono feilaulau'i 'e he Tamai 'a Sīsū.
6–7	'I he'etau fekumi 'i he ngaahi tohi 'a e kau palōfitá te tau lava ai 'o fakatupulaki 'etau 'amanakí, tuí, 'alo'ofá, mo e mālohi 'ia Kalaisi.
9	'I he mālohi 'o e lolofola 'a e 'Otuá, na'e lava ai 'o ngaohi 'a e tangatá mo e māmaní.
10	'Okú akonaki'aki 'e he 'Eikí 'a e potó, totonú, mo e 'alo'ofá.
11	'Okú fakafoki kitautolu ki he Tamai 'o fakafou atu 'i he Huhu'i 'a Sīsū Kalaisi.
11	'Okú tau toetu'u 'ia Kalaisi.
11	'Okú tau ma'u ha 'amanaki lelei ki ha nāunaú 'ia Kalaisi.
13	'Okú hanga 'e he Laumālie mo e kau palōfitá 'o fakahā mai 'a hono fiema'u 'o e Huhu'i ke fakamo'ui ai kitautolu .
14–16	Ko Sīsū 'a e faka'ilonga ke tau fakataumu'a ki ai pea mo e maka 'oku totonu ke tau langa ai 'a e tu'unga tu'u-ma'u.
14–16	Na'e tokolahi 'a e kakai Siu na'a nau faka'ikai'i 'a Sīsū. Ka neongo ia, 'e tali lelei Ia 'e honau ngaahi hakó ha 'aho.

Fehu'i: 'Okú founga fēfē hono 'ilo'i 'a e ngaahi 'ulungāanga 'o Sīsū 'o ngaohi koe ke ke ma'u ha lotu hounga'ia ki He'ene feilaulau mo e ngāué. Vahevahe mo e kalasí 'a ho'o ongo'i mo ho'o 'ofa ki he Fakamo'uí. Fakaafe'i ha taha pē 'o e kalasí 'okú ne fie vahevahe 'a e me'a 'okú ne ongo'i.

Sēkope 4:14. 'Okú totonu ke hoko 'a Sīsū Kalaisi ko e uho 'etau mo'uí. (miniti 'e 15–20)

Tā 'i he palakipoe ha fo'i tāketi.

Fakapipiki ha tepi 'i he faliki 'o fakafe'unga ki he fo'i tāketi pea ki'i mama'o si'i mei he palakipoé. Fakaafe'i ha ni'ihī tokosi'i 'o e kalasi ke nau tu'u 'i mui he tepi kuo fakapipiki pea nau fana'i ha lapapeni ki he fo'i tāketi. Tomu'a alea'i mo ha taha kimu'a pea fai 'a e kalasi, ke ne fana'i 'a e lapapeni ki he holisi kae 'ikai ko e fo'i tāketi. Fehu'i ange ki he kalasi pe 'oku 'i ai ha faikehekehe 'i he ni'ihī 'oku nau feinga kae 'ikai ke tau 'enau fanā 'i he fo'i tāketi pea mo e ni'ihī 'oku 'ikai ke nau fana fakahangatonu ki he tāketi.

Lau 'a e Sēkope 4:14 pea vakai pe ko e hā e me'a 'i he tu'a tāketi mama'o atu'e tokanga ki ai e kulupú. Lau 'a e Molonai 4:3 pea fekumi ki he ngaahi fuakava 'e tolu ke tokoni'i ai kitautolu ke tau 'ilo'i 'a e faka'ilonga pe tāketi 'oku totonu ke tūkufua ki ai 'a 'etau mo'uí. Tohi 'i he palakipoé 'a e hingoa 'o Sisū Kalaisi 'i loto mālie he tāketi. Na'e pehē 'e 'Eletā Nila A. Mekisuale, 'i he'ene hoko ko e Tokoni ki he Toko Hongofulu mā uá, 'o fekau'aki mo e Sēkope 4:14, "Ko e me'a ko iá ko Kalaisi" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1976, 39; pe *Ensign*, Mē 1976, 26). Fakamamafa'i 'oku totonu ke tu'u 'i loto-mālie he tāketi ha siakale si'isi'i ange, kae 'ikai tu'u ki he ongo tafa'aki. Lau 'a e Hilamani 5:12 mo e 'Eta 12:41 pea fekumi ki he ngaahi founa te tau lava 'o fokotu'u ai 'a Sisū Kalaisi ko e uho 'etau mo'uí.

Lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e Pīsope H. Peki Pitasoni, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Pīsope Pulé:

"Na'e pehē 'e Nīfai ko e me'a 'i hono faingofua 'o e founa, pe ko 'ene ma'ama'á, ko ia na'e 'auha ai 'a e toko lahi. (Vakai 1 Nīfai 17:41.) Na'e lea'aki ia 'e Sēkope 'i he founa 'e taha 'i he'ene pehē ko 'enau ku'i na'e tupu 'i he'enua fekumi hokohoko ki ha mo'oni 'i he tu'a tāketi mama'o atu'e. (Vakai, Sēkope 4:14.) Na'e 'ikai ke nau tui ki he faingofua 'o e ngaahi akonaki 'o e ongoongolei'" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1975, 78; or *Ensign*, Mē 1975, 52–53).

Vahevahe mo e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Sini R. Kuki, ko e mēmipa 'o e Kau Fitungofulú.

"Oku [totonu] ke faingofua 'a e founa ako'i 'a e faiakó, 'o fakatau mo e fiema'u totonu 'a e kau akó, ko e ngaahi tefito'i tokāteline 'o e ongoongolei' o hangē ko e tu'i, fakatomalá, mo e lotú, 'a ia 'e lava 'e he kakai kotoa pē-'e he tangata kotoa pē- 'o faka'aonga'i. (Vakai T&F 19:31; 'Alamā 26:22.) He 'ikai te ne li'aki 'a e me'a totonu kae faiako'aki ha founa fakalahi, pe faiako'aki ha me'a 'oku ta'epau, pe fakalahi 'a e ngaahi folofolá, pe ako'i ha me'a 'oku matu'aki tō ki tu'a mei he tefito'i mo'oni, 'o hangē ko hono fai 'o ha ngaahi lotu lōloa, ngaahi tokāteline loi 'o kau ki he Fakamo'uí pe ko 'Ātama, pe tōtu'a 'a e fakaholó, pe politikale, pe ko e founa hono ma'u ha tupu. Te ne manatu'i 'oku tōtu'a ma'u pē 'a e ngāue 'a Sētane 'i he me'a kotoa pē. 'Okú ne 'osi 'ilo'i 'a e totonu taha 'o e tokāteline 'a e 'Eiki, pea 'i hono "fai fakapotopoto 'i he me'a kotoa pē." (T&F 12:8.) ("i he Conference Report, 'Epeleli 1982, 37; or *Ensign*, May 1982, 26).

Fehu'i: Ko e hā hono 'uhinga 'o 'ete vakai ki he tu'a tāketi mama'o atu'e? Tuku ha faingamālie ki he kau akó ke nau tohi 'a e ngaahi founa te nau lava 'o feinga mālohi ange ai ke hoko 'a Kalaisi ko e uho 'i he'enua mo'uí.

Sēkope 5–7

Talateu

'I he Sēkope vahe 5, na'e lau 'e Sēkope 'a e ngaahi lea 'a Seinosi ko e fakatātā 'o e 'olive vaó mo e 'olive koló, 'a ia 'oku fekau'aki mo hono fakamovetevete mo e tñaki 'o 'Isileli. Ko e taha 'o e ngaahi taumu'a hono fakamatala'i 'e Sēkope 'a e fakatātā ke fakahā ai 'a e founa na'e faka'ikai'i ai 'e he kau Siú 'a Kalaisi pea mo 'enau toe tali Iá (vakai Sēkope 4:15–18). "Na'e fakamatala'i 'e Sēkope 'a e 'uhinga 'o e fakatātā. 'i he vahe 6.

Na'e tohi 'e Sēkope 'i he vahe faka'osi 'a e fehanganhangai 'a Sēkope mo Seialemi, ko e fili 'o Kalaisi. Fakatokanga'i 'a e ngaahi founa na'e tali 'aki 'e Sēkope kia Seialemi. Te tau lava 'o faka'aonga'i 'a e founa tatau ke 'oua na'a kākāa'i ai kitautolu 'i he'etau mo'uí.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolei ke Tokanga Ki Ai

- Kuo 'osi fakamovetevete'i 'i māmani kotoa 'a e fale 'o 'Isileli. 'E tñaki fakataha kinautolu 'i hano teuteu ke fakama'a 'a māmani 'aki 'a e afi pea mo e Hā'ele 'Angaua mai 'a Sisū Kalaisi (vakai Sēkope 5–6).
- 'Oku fakafetau 'a Sētane mo 'ene kau poupou'ia kia Kalaisi, mo ngāue mālohi ke li'aki 'Ene tokāteline, pea kākāa'i mo e kakai (vakai Sēkope 7:1–8).
- Kuo foaki mai 'e he 'Eiki 'a e ngaahi folofolá, kau palōfitá, mo e Laumālie Mā'oni'oni ke tokoni'i kitautolu ke 'ilo'i 'a e mo'oni pea 'oua na'a kākāa'i (vakai Sēkope 7:9–12; mo e 2 Nīfai 32:2–5).
- Talu mei he kamata'angá mo hono fakamo'oni'i 'e he kau palōfitá 'a Sisū Kalaisi (vakai Sēkope 7:11–12; mo e 3 Nīfai 20:24).
- Ko kinautolu 'oku nau fili ke 'oua te nau tauhi ki he ngaahi fekaú te nau fononga'ia 'a e loto mamahí mo e faingata'a'ia (vakai Sēkope 7:15–20).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 47–49.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

'E lava ke faka'aonga'i e *Book of Mormon Video* konga 7 ko e "The Olive Tree Allegory," i hono ako'i 'a e Sēkope 5–6 (vakai 'a e *Book of Mormon Video Guide* ki he ngaahi fokotu'u ki hono ako'i).

Sēkope 5–6. Kuo 'osi fakamovetevete'i 'i māmani kotoa 'a e fale 'o 'Isilelí. 'E tǎnaki fakataha kinautolu 'i hono teuteu ke fakama'a 'a māmani 'aki 'a e afi mo e Hā'e le 'Anga Ua mai 'a Sisū Kalaisi. (miniti 'e 40-50)

Faka'alí'ali ki he kau akó ha konga mā pea fehu'i ange:

- Ko hai na'á ne pehē, "Ko au ko e mā 'o e mo'uí?" (Sione 6:35).
- Ko e hā hono 'uhinga na'e fakatatau ai 'e Sisū Ia ki he mā? ('Oku fiema'u 'a e mā 'i he mo'uí, pea 'oku tau fiema'u Ia ki he mo'uí ta'engata [vakai T&F 89:16–17; Sione 6:35]. Na'á ne fangá'aki 'a e mana 'a e kakai 'Isilelí 'i he 'enau fiekaia he toafá, pea 'okú Ne fangá'i kitautolu he 'aho ni [vakai Sione 6:49–51]. Na'á ne faka'aonga'i 'a e mā ke fakamanatu 'aki 'a Hono sinó 'i He'ene teuteu'i 'a e sākalamēnití [vakai Luke 22:19].)

Fakamatala'i 'a hono faka'uhinga'i ko 'eni 'o e fakatātaá:

Ko hono ngāue 'aki 'o ha fa'ahinga me'a ko hano fakataipe pe ko hano tatau pe ko ha 'imisi 'o ha me'a 'e taha kehe. 'Oku ngāue 'aki 'i hono fakatatau pe fakatātaá'i pe fakataipe 'o ha me'a 'i he ngaahi folofolá, ha me'a, pe ha me'a ne hoko, pe tu'unga 'oku faitatau ai ha me'a, ke ne fakafongá'i ha tefito'i mo'oni pe akonaki 'o e ongoongolelí.

Fehu'i: Na'e founga fēfē hono fakatātā 'e Sisū Ia ki he mā 'o e mo'uí? Fakamahino'i 'a hono fa'a ngāue'aki 'e he Fakamo'uí 'a e ngaahi talanoa fakatātā ke ako'i 'a e kakai lolotonga 'Ene ngāue he māmaní.

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e fakamatala he 'ulu'i tohi 'o e vahe 5 'a Sēkopé pea fekumi ai ki he talanoa fakatātā 'o e vahe ko iá. (Ko e fakatātā.) Ke fakamahino'i ki he kau akó pe ko hai 'a Seinosi, vakai ki he fakamatala nounou 'i he Sēkope 5:1 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, 122 (p. 47)

Fakamatala'i 'a hono faka'aonga'i 'e Seinosi 'i he talanoa fakatātaá 'a hono tō mo 'auhani 'o e 'ōlive koló mo e 'ōlive vaó ke fakatātā 'aki hono fakamovetevete'i mo hono tǎnaki 'o e fale 'o 'Isilelí. Na'e fakahā 'e he 'Eikí kia Seinosi 'e fakamovetevete'i 'a e ngaahi hako 'o 'Isilelí ki he ngaahi pule'angá (vakai 1 Nifai 22:3). Hiki 'i he palakipoé 'a e ngaahi konga kotoa pē 'o e tala fakatātā pea mo hono faka'uhingá 'o hangē ko ia 'oku 'i he Sēkope 5:4–77 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, (p. 48). Pe ko hono tufaki ha la'i pepa kuo 'osi hiki ai 'a e tala fakatātā mo hono faka'uhingá.

'I he taimi 'oku maheni ai 'a e kau akó mo e fakatātā mo hono 'uhingá, pea ke vahevahe 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita, 'i he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu mā uá:

“I hono fakanounou, [ko e talanoa fakatātā 'a Seinosi] 'oku hiki fakakātoa ai 'a e hisitōlia 'o e kau 'Isilelí, ko hono fakamovetevete'i 'a e ngaahi matakali ki he ngaahi feitu'u kotoa pē 'o māmani; ko 'enau feohí, mo hono fakahoko ki he ngaahi 'ōlive vaó, pe ko 'enau femalí'aki mo e kau Senitailé 'a ia kuo fakahoko ai 'a e ngaahi tāpuaki mo e tala'ofa 'a e 'Eikí kia 'Ēpalahamé. 'I he hili hono fakapapau'i 'a e loto fiemālie 'a 'Ēpalahame ke feilaulau 'aki hono foha ko 'Aisaké, na'e tāpuaki'i ia 'e he 'Eikí 'aki 'a e ngaahi tāpuaki mahu'inga, pea folofola kiate ia:

“... Kuó u fuakava 'iate au, koe'uhi kuo ke fai 'a e me'a ni, pea na'e 'ikai te ke ta'ofi meiate au ho fohá, 'a ho foha pe tahá:

“Koe'uhi 'i he tāpuaki, te u tāpuaki'i koe, pea 'i he fakatokolahi, te u fakatokolahi ho hakó ke tatau mo e ngaahi fetu'u 'o e langí, mo e 'one'one 'oku 'i he matātahi; pea 'e ma'u 'e ho hakó 'a e matapā 'o honau ngaahi filí;

“Pea 'e monū'ia 'i ho hakó 'a e pule'anga kotoa pē 'o māmani; ko e me'a 'i ho'o tuitala ki hoku le'ó. ' [Sēnesi 22:16–18.]

“Ko e fakatātā faka'ofa'ofa 'a [Seinosi] 'okú ne fakamatala'i 'a e founga hono fakamovetevete'i 'a e ngaahi va'a 'o e 'ōlive (kau 'Isilelí) ki he ngaahi feitu'u kotoa pē 'o māmani (ko e ngoue vaine 'a e 'Eikí) pea fakahoko ki he ngaahi 'ōlive vaó (ngaahi pule'anga Senitailé). 'Oku fakahoko ai 'a e tala'ofa na'e fai 'e he 'Eikí.

“I he ngaahi 'ahó ni 'oku mafola ai 'a e kāingalotu 'o e Siasí ki he ngaahi feitu'u kotoa pē 'o māmani 'o hoko ko e kau sevāniti 'i he ngoue vainé ke tǎnaki mai 'a e fua ko 'ení pea tuku ki he tuku'anga koloá ki he foki mai 'a e 'eiki 'o e ngoué. Ko e taha 'eni ha talanoa fakatātā faka'ofa'ofa mo mahu'inga 'i he Tohi 'a Molomoná. Ko hai te ne lau ia peá ne ta'e ongo'i 'a e fakalaumālie 'o e palōfita ko iá?” (*Answers to Gospel Questions*, comp. Joseph Fielding Smith Jr., 5 vols. [1957–66], 4:141–42).

Vahevahe 'a e kalasi ki he ngaahi kulupu 'e fā, pea vahe ki he kulupu takitaha 'a e ngaahi veesi ko 'ení:

- Sēkope 5:4–14
- Sēkope 5:15–28
- Sēkope 5:29–60
- Sēkope 5:61–77

Fakamatala'i 'e ako 'e he kulupu takitaha 'a e 'a'ahi 'a e 'Eikí ki He'ene ngoue vainé. Hiki 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i he palakipoé pea kole ki he kau akó ke nau lau pea tali mai 'i he lahi taha te nau lavá:

- Ko e hā hono ‘uhinga na’e fakamovetevete’i ai ‘a ‘Isileli ki he feitu’u kotoa pē ‘o māmani?
- Ko e ‘a’ahi tu’o fiha mai ‘eni ‘a e ‘Eikí kiate kitautolú?
- Ko e hā ‘a e me’a ‘oku ako’i mai ‘e he talanoa fakatātā ko ‘eni ‘o fekau’aki mo e ‘ulungāanga ‘o e ‘Eikí ki He’ene fānau?

- Ko e hā hono ‘uhinga ‘okú ke pehē ai na’e fakakau ‘e Sēkope ‘a e talanoa fakatātā ko ‘eni ‘i he Tohi ‘a Molomonā?
- Ko e hā ‘oku ako’i mai ‘e he talanoa fakatātā ‘o fekau’aki mo e taimi ‘e fakahoko ai ‘a hono tñakí ‘o ‘Isilelí?

Tuku ki he ngaahi kulupú ke vahevahe mai ‘a e ngaahi me’a na’a nau ‘iló.

‘O hangē pe hano fakamanatú, ‘oange ki he kau akó ‘a e tatau ‘o e saati “Ko e Fakatātā ‘e Seinosi ‘a e ‘ōlive Koló mo e ‘ōlive Vaó, Sēkope 5” ‘oku ma’u ‘i he Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122, (p. 162). Mou alea’i ‘a e ngaahi me’a lalahi na’e hoko ‘i he ‘a’ahi takitaha mai ‘a e ‘Eikí ki he ngoue vainé ‘a ia ‘oku hā atu ‘i he siaté. Fakatokanga: ‘Oua na’a fakafehoanaki ‘a e konga kotoa ‘o e tala fakatātā ki ha me’a na’e hoko pe ha fa’ahinga kuonga. Faka’aonga’i ‘a e tala fakatātā ke ne fakakātoa ‘a e taimi ‘o e talanoá.

Fakahā ange ‘oku ‘i he Sēkope vahe 6 ‘a hono fakamatala’i ‘e Sēkope ‘a e tala fakatātā. Fakaafe’i ‘a e kalasí ke nau lau ‘a e Sēkope 6:2–12 pea fekumi ki he ngaahi tali na’e fai ‘e Sēkope ki he ngaahi fehu’i ko ‘eni:

- ‘E hoko ‘a e fakafoki ‘o ‘Isilelí kimu’a pe ko e ‘osi ‘a e Hā’ele ‘Anga Uá? (vakai veesi 2).
- Ko e hā ‘a e me’a ‘e hoko kiate kinautolu ‘e ‘ikai fakafoki mai? (vakai v. 3).
- Ko e hā ‘a e fakamatala ‘a Sēkope ‘o fekau’aki mo kinautolu ‘e ‘ikai lava ‘o tñakí? (vakai v. 4, 6–8).
- Ko e hā te tau fai ke tau kau he tñakí? (vakai v. 5, 11–12).
- Ko e hā ‘e hoko kiate kinautolu ‘e ‘ikai kau he tñakí? (vakai v. 9–10).

Kapau ‘e fiema’u, faka’osi ‘aki hono hiva’i pe lau ‘a e ngaahi lea ‘o e fo’i hiva ko e “‘Isileli, ‘Isileli, ‘Oku Ui ‘a e ‘Otua’” (Himi, fika 6).

Sēkope 7:1–8. Ko e fakafetau ‘a Sētane mo ‘ene kau poupou’u kia Kalaisi, ngāue mālohi ke lí’aki ‘Ene tokāteline, pea kākaa’i mo e kakai. (miniti ‘e 5–10)

Kole ki ha taha ‘e fie tokoni ke ne ha’u ‘o tu’u ‘i mu’a. Fa’o ha fo’i lole ‘e taha ‘i ha tini pe poulu ‘e taha pea fa’o leva ha lole lahi ange ‘i he poulu hono uá. Fakahā ange ki he tokotaha ‘oku tokoni atu, “Te ke fili ha poulu pē ke ‘alu ki ai, ka ‘i ho’o filí he’ikai te ke sio ki ai.” Ha’iha’i hono fofongá pea ke fakafetongi ‘a e tu’u’anga ‘o e ongo poulú. Fakahā ki ha vaeua ‘o e kalasí

ke nau faka’ai’ai ke ne fili ‘a e poulú ‘e tahá pea ki he toenga ‘o e kalasí ke nau feinga’i ke ne fili ‘a e poulu hono uá. (‘Oku ‘ikai ‘ilo’i ‘e he tokotaha ni pe ko e fē ‘a e konga ‘o e kalasi ‘oku kau ki he tini pe poulu fē.) ‘I he ‘osi ‘a e fili ‘a e tokotaha ni, to’o ‘a e ha’i pea fehu’i ange: Na’e tākiekina koe ‘i ho’o filí koe’uhi ko e lea atu ‘a e kalasí? Kapau ko ia, ko hai na’á ne tākiekina lahi taha koe pea ko e hā hono ‘uhinga? Fehu’i ange ki he kalasí: Ko e hā ‘a e founga ‘oku tākiekina ai ‘e ha ni’ihi kehe ‘etau mo’uí?

Fakaafe’i ‘a e kalasí ke nau lau ‘a e Sēkope 7:1–8 pea tali ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni. (‘E lava pe ke tohi ‘eni ‘i he palakipoé kimu’a pea toki kamata ‘a e kalasí.)

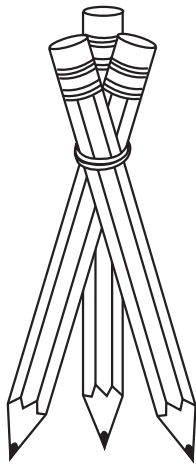
- Ko hai na’á ne fiema’u ke tākiekina ‘a e kakai? (vakai v. 1–2).
- Ko e hā na’á ne ako’i mo malanga’aki? (vakai v. 2, 6–7).
- Ko e hā ‘ene taumu’a? (vakai v. 2).
- Na’á ne lavame’a fēfē ‘i he’ene a’usia ‘ene taumu’a? (vakai v.3).
- Ko hai ‘a e palōfita na’á ne pehē te ne tākiekina? (vakai v. 3).
- Na’e founga fēfē hono hanga ‘e Seialemi ‘o faka’aonga’i hono potó ke tākiekina ‘aki ‘a e ni’ihi kehe? (vakai v. 4).
- Ko e hā na’e fai ‘e he ‘Eikí ke tokoni’i ai ‘a Sēkopé? (vakai v. 5, 8).

Fehu’i ki he kalasí:

- Ko e hā ‘a e ngaahi ‘ulungāanga ‘o Seialemi ‘oku ma’u ‘e ha ni’ihi he ngaahi ‘aho ni ‘okú ne fakafaingofua’i kinautolu ke nau ma’u ha ngaahi tākiekina ta’etotonu ki he ni’ihi kehe?
- ‘Oku kākaa’i fēfē ‘a e kakai ‘o e ‘aho ní ‘o hangē ko e tokotaha ko ia na’e ha’i hono fofongá?
- Ko e hā te tau fai ke toe lelei ange ‘etau vakaí, ta’ofi hano kākaa’i kitautolu, pea ‘oua na’a uestia ‘etau fakamo’oni?
- Ko e hā e me’a na’e hoko kia Sēkope ke tokoni’i ia ke ‘oua na’a kākaa’i ‘e Seialemi? (vakai v. 5, 8).
- Ko e hā ha kakai ‘i he māmani he ‘ahó ni ‘oku hoko ‘enua tā sīpingá ke tākiekina ha ni’ihi ki he lelei?
- Ko e hā te tau fai ke tau hoko ai ko ha tākiekina lelei ki he ni’ihi kehe?

Sēkope 7:9–12. Kuo foaki mai ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi folofolá, kau palōfitá, pea mo e Laumálie Mā’oni’oni ke tokoni’i kitautolu ke tau ‘ilo ‘a e mo’oni ‘o e me’a kotoa pē. (miniti ‘e 25–30)

Teuteu’i ha peni vahevahe ‘e 3 pe fanga kí’i va’akau iiki mo e lapapeni ke ‘ave ki he kalasí. Fokotu’u ha peni vahevahe ‘e taha ki ‘olunga pea vakai ki he’ene tō ngofua ki laló. Ha’i ‘aki ‘a e lapapeni ‘a e ongo mui’i penivahevahé. Feinga ke fakama-vahevahe’i ‘a e ongo mui’i peni pea fokotu’u ki ‘olunga. Tñakí atu mo e penivahevahe hono tolú. Fokotu’u ‘a e ngaahi peni vahevahé ki ‘olunga ke hangē ha tapatolú (vakai ki he fakatātā). Fakamatala’i ko e ngaahi tuliki ‘e tolú kuo pau ke nau fokotu’u ha tu’unga pau. (‘E lava foki ke fakamatala’i heni ‘a e founga tatau hono ngāue’aki ‘o e pasikala ve’e tahá, pasikala ve’e uá, mo e pasikala ve’e tolú.)

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau lau 'a e 2 Kolinitō 13:1 pea fekumi pe ko e hā 'a e fekau'aki 'a e pōpoaki 'i he veesi ko 'eni mo hono fokotu'u fakataha 'o e ngaahi peni vahevahe 'e tolú. Lau 'a e Sēkope 7:8–12 pea fekumi pe ko e hā 'a e fakamo'oni 'e tolu 'oku foaki mai 'e he 'Eiki kiate kitautolú (ko e ngaahi folofolá, kau palōfitá, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni). Lau pea fakafehoanaki 'a e 2 Nifai 32:2–5. Vahevahe mo e kalasí 'a e fakamatala na'e fai 'e 'Eletā 'Eselā Tafu Penisoni, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu mā uá:

“Tuku mu'a ke u fokotu'u atu 'a e sivi nounou 'e tolu ke ta'ofi 'aki hono kākaa'i. . .

“1. Ko e hā 'oku ako'i mai 'i he ngaahi tohi tapu? . . .

“2. Ko e fakahinohino hono uá: Ko e hā 'a e akonaki 'oku fai mai 'e he Kau Palesiteni 'o e Siasí—tautefito ki he Palōfita mo'ui? . . .

“3. Ko e sivi hono tolu mo faka'osí ko e Laumālie Mā'oni'oni. . . 'Oku toki 'aonga pe 'a e sivi ko 'eni kapau 'oku ma'a mo faka'ofofa pea 'ikai felei 'e he angahalá 'a e vā fetu'utaki mo e 'Otuá' (‘i he Conference Report, 'Okatopa 1963, 16–17).

Hiki 'i he palakipoé 'a e Ngaahi Folofolá, Kau Palōfitá, mo e Laumālie Mā'oni'oni. Fakamatala'i ange na'e faka'aonga'i 'e Sēkope 'a e ngaahi fakamo'oni ko 'eni 'e tolú ke fakaloto'i 'a Seialemi 'aki ha ngaahi tefito'i mo'oni. Fekau ki he kau akó ke nau vakai ki he Sēkope 7:8–12 pea fekumi pe ko e hā 'a e ngaahi mo'oni na'e ako'i 'e Sēkopé 'o faka'aonga'i 'aki 'a e ngaahi fakamo'oni 'e tolú (ko hono fakamo'oni'i 'oku mo'oni 'a Sisū Kalaisi mo 'Ene Huhu'i). Faka'aonga'i 'a e 'ekitiviti ko 'eni ke tokoni'i 'a e kalasí ke mahino kiate kinautolu hono faka'aonga'i 'a e fakamo'oni 'e tolú.

Kole ki he kau akó ke faka'aonga'i 'a e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá ke fekumi ki he ngaahi fakamo'oni fakafolofola 'o e mo'ui mo e ngāue 'a Sisū. (Fakafehoanaki mo e Siope 19.25; Mātiu 16:15–16; mo e 2 Nifai 31:20–21.) Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau vahevahe 'a e ngaahi folofola na'a nau 'iló. Hiki 'a e ngaahi folofola fakafehoanaki 'i he palakipoé 'i lalo he taumu'a ko e Ngaahi Folofola.

Fehu'i ange ki he kau akó pe 'oku nau manatu'i ha kau palōfita pe kau 'aposestolo 'i ono pooni 'oku nau fakamo'oni 'o felāve'i mo Sisū Kalaisi. Tā ha tepi pe hulu ha vitiō 'o ha konifelenisi lahi 'oku 'asi mai ai ha fakamo'oni pehē, pe ko e tuku ki ha taha he kalasí ke ne lau 'a e fakamo'oni 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesiteni 'uluaki:

“Ko e fuofua taumu'a 'eni hono toe fakafoki mai 'o e ongoongolelei, 'i he kuonga fakakōsipeli 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá—ke fakahā 'a e mo'oni 'o e 'Otuá ko e Tamai Ta'engatá mo Hono 'Alo 'Ofa'angá, ko e 'Eiki toetu'u ko Sisū Kalaisi. 'Oku ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'i hono 'ilo, 'ofa, mo talangofua kiate kinaua. Ko 'etau ngaue ke fakahā 'i he lea fakamātoato mo e mo'oni ko e 'Otuá ko 'etau Tamai Ta'engata ia, ko e 'Otua 'o e 'univēsī, ko e Tokotaha Māfimafi; pea ko Sisū Kalaisi ko e 'uluaki fānau ia, ko e 'Alo Pele pē ia 'e taha 'i he kakanó, kuo hā'ele hifo ki māmani; na'e 'alo'i mai 'i he 'ai'angakai 'i Pēteliheima 'o Siuteá, mo'ui'aki 'a e mo'ui haohaoa, pea ako'i 'a e founga 'o e fakamo'ui; pea foaki Ia ko e feilaulau kiate kitautolu kotoa, kātaki'i 'a e mamahi mo pekia 'i he kolosí; pea kuo hā'ele mai 'i he toetu'u nāunau'ia, ko e 'uluaki fua kiate kinautolu na'e mohé. (Vakai 1 Kolinitō 15:20.) 'Oku meiate Ia, pea 'iate Ia, pea ko Ia, 'e ma'u ai 'a e fakamo'ui ki he tokotaha kotoa mei he maté pea foaki mo e faingamālie ki he mo'ui ta'engata”(in Conference Report, Apr. 1986, 62–63; or *Ensign*, May 1986, 47).

Hiki 'a e hingoa 'o Kōtoni B. Hingikelí (pe ko e hingoa 'o e palōfita pe 'aposestolo 'oku mou fanongo ki ai) 'i he palakipoé 'i lalo 'i he taumu'a ko e Kau Palōfita. Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:22–24 ko e fakatātā ia 'e taha 'o ha fakamo'oni 'a ha palōfita 'i onopooni felāve'i mo Sisū Kalaisi. Toe hiki 'i he palakipoé mo e hingoa 'o Siosefa Sāmitá.

Vahevahe 'a ho'o fakamo'oni 'o kau kia Sisū Kalaisi mo e founga hono fakamo'oni'i atu 'e he Laumālie Mā'oni'oni kiate koé. Fakaafe'i ha taha pe 'o e kalasí ke nau vahevahe 'enau fakamo'oni. Fakaafe'i kinautolu ke fakamatala'i 'a e ongo na'a nau ma'u mei he Laumālie Mā'oni'oni 'o fakamo'oni'i mai ko Sisū ko e Kalaisi ia. Hiki 'i he palakipoé 'a e anga ho'o ongo'i mo e ongo'i 'a e kalasí 'i lalo 'i he taumu'a ko e Laumālie Mā'oni'oni. (‘E ala kau heni 'a e nonga, loto ma'u, ko e māfana 'i he lotó.)

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau sivi'i 'a e mo'oni 'o e ngaahi me'a kuo nau ako mei he folofolá, kau palōfitá, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni.

Sēkope 7:11-12. Talu mei he kamata'angá mo hono fakamo'oni'i 'e he kau palōfitá 'a Sisū Kalaisi.
(miniti 'e 10–15)

Hiki 'i he palakipoé *Ko e hā 'a e ngaahi kongā mahu'inga 'o e tō ha ngoue?* pea fehu'i ange ki he kau akó ke fai ha'anau tali. (‘E kau 'i he talí 'a e vai, la'ā, kekelele lelei, mo e taimí.) Fehu'i:

- Kapau ‘e loto kotoa ki ai ‘a e kau tō ngoué, ‘oku founa fēfē ‘ene fakaloto‘i koe ke ke ‘ilo ‘oku mo‘oni?.
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘oku mahu‘inga ai ki he tokotaha tō ngoué ke ne ma‘u ‘a e mahino ki he ngaahi me‘a ko ‘eni?

Toe vakai ki he fehu‘i ‘i he palakipoé. Tāmate‘i ‘a e ngaahi fo‘i lea ko e *tō ha ngoue* kae hiki ai ‘a e *ongoongolelei*. Fehu‘i: Kapau te ke hiki ha me‘a pe ‘e taha, ko e hā nai ia? ‘I ha ‘osi hano alea‘i, fehu‘i angé: Kapau ‘e fakamamafa ‘a e kau palōfitá ‘i he tokāteline pe ‘e taha, ‘e lava fēfē ke tali ai ? Lau ‘a e Sēkope 7:11 pea fekumi pe ko e hā na‘e ako‘i ‘e he palōfita takitaha. Lau pea fakafehoanaki ‘a e 3 Nīfai 20:24. Fai ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni ke tokoni‘i ‘a e kalasi ke mahino ki te kinautolu ‘a e ngaahi tafa‘aki ‘o e ongoongolelei ‘oku felāve‘i mo Sisū Kalaisi:

- Ko e hā ‘a e ngaahi fuakava ‘oku tau fai ‘i he ‘etau to‘o ‘a e sākalamēniti? (vakai Molonai 4:3).
- Ko e hā ‘a e tu‘unga ‘o Sisū Kalaisi ‘i he ngaahi fuakava ko ‘eni? (‘Oku tau fakapapau ‘oku tau loto ke to‘o ki te kinautolu ‘a Hono huafá, tauhi ‘Ene ngaahi fekaú, pea manatu‘i ma‘u ai pe Ia)
- ‘Oku fakamo‘oni ki he hā ‘a e Fuakava Fo‘ou, Fuakava Motu‘á, pea mo e Tohi ‘a Molomoná?
- Kapau ko Sisū Kalaisi ko e ‘elito ia ‘o e ongoongolelei, ko e hā ‘a e tu‘unga ‘oku tonu ke Ne ‘i ai ‘i he ‘etau mo‘uí?

Lau ‘a e Sione 17:3 pea fekumi ki he ola ‘oku ma‘u ‘e kinautolu ‘oku nau ‘ilo‘i ‘a Sisū Kalaisi. Fakaafe‘i ‘a e kalasi ke nau tohi ‘i he ‘enau pepá ‘a e ngaahi founa te nau lava ‘o ngaohi ai ‘a Sisū Kalaisi ko e ‘elito ‘enau mo‘uí. Fakalotolahi‘i kinautolu ke hokohoko atu ‘enau feinga ke hangē ko e Fakamo‘uí.

Sēkope 7:15–20. Ko kinautolu ‘oku nau fili ke ‘oua te nau tauhi ‘a e ngaahi fekaú te nau ongo‘i ‘a e loto mamahi. (miniti ‘e 5–10)

Kapau ‘e ma‘u, pea faka‘ali‘ali ki he kau akó ha hina vai fakamokomoko (‘oku kei tāpuni malu). Fakamatala‘i ange ‘oku uta holo ‘a e hina vai fakamokomokó ‘i he me‘alelé ke

fakamokomoko lelei‘i ‘a e mīsiní ke ‘oua ‘e maka ‘i he taimi momokó. ‘Oku fu‘u fiema‘u ia ki he lele ‘a e me‘alelé he taimi momokó. ‘Oku fu‘u kona mo fakatu‘utāmaki ‘aupito, ka ‘oku melie ia ki he fanga monumanú, pea ‘i hono inu ‘e he fanga kuli‘i mo e fanga pusí mo e fanga monumanu kehé, ‘oku nau mate ai. Fakamamafa‘i ‘a e me‘a ‘oku hoko ‘i he ifo‘ia fakataimi ‘oku ma‘u ‘e he fanga monumanú ka ko honau mate‘anga.

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke nau lau ‘a e Sēkope 7:15–20 pea fakafehoanaki ‘a e mo‘uí ‘a Seialemí mo e fakatātā ‘oku ‘oatu ‘i ‘olungá. Lau ‘a e Mātiu 16:26 pea fehu‘i ki he kau akó pe ‘oku anga fēfē ‘ene fekau‘aki mo Seialemí.

Na‘e lea ‘a ‘Eletā Sipenisā W. Kimipolo ‘i he ‘ene hoko ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘o fekau‘aki mo e tala fakatātā ‘a e ‘Eikí ki he foha maumau koloá:

“Na‘á ne fakafetongi ha koloa na‘e fu‘u mahu‘inga ki ha fiemālie fakataimi pē ‘o e fiema‘u fakatu‘asinó, ‘a e kaha‘ú ki he ‘aho ní, ko e ta‘engatá ki he taimi lolotongá ni, ngaahi tāpuaki fakalaumālie ki he me‘akai fakatu‘asino” (Ko e Mana ‘o e Fakamolemole [1969], 311; vakai Luke 15:11–32).

Fehu‘i:

- Ko e hā ‘a e ngaahi founa ‘oku kākaa‘i ai ‘a e kakaí ke nau fakafetongi ‘a e fiefia ‘oku tolongá ‘aki ‘a e fiemālie ‘oku fakataimi pē?
- Ko e hā te tau lava ‘o fai ke ta‘ofi ai ‘a e fa‘ahinga fetongi ko ‘eni ‘i he ‘etau mo‘uí? (‘E lava pe ‘o hiki ‘a e ngaahi talí ‘i he palakipoé.)

Fakamatala‘i ko hono fakafetongi ‘a e ngaahi tāpuaki ta‘engatá ‘aki ‘a e ngaahi fiemālie fakataimi ‘oku hangē pe ko hono fetongi ha kiki kehekehe ‘e fitu ‘o ha houa kai ‘amui ange mo ha fo‘i lole ke kai pē he taimi ni. Fakalotolahi‘i ‘a e kau akó ke ‘oua na‘a nau fai ha fakafetongi pehē ‘i he ‘enau mo‘uí.

ʻI he vakai ʻa Sēkope kuo pau ke ʻalu vave hifo ki hono tanuʻangá, naʻá ne foaki ki hono foha ko ʻĪnosi ke ne hoko atu hono tauhi ʻa e ʻū lauʻi peleti (vakai Sēkope 7:27). Naʻe foaki ʻe Sēkope kia ʻĪnosi ʻa e ngaahi fekau mamafa tatau ʻo fekauʻaki mo e ʻū lauʻi peleti naʻe tuku kiate ia ʻe Nīfai (vakai Sēkope 1:1–4). Naʻe hoko ʻa ʻĪnosi ko e palōfita mo e tokotaha tauhi lekooti ki hono kakaí.

Talateu

ʻI he kīʻi tohi nounou kae ongo mālohi ʻaupito, naʻe fakamatalaʻi ai ʻe ʻĪnosi ʻa ʻene ʻʻfāingaʻʻ ke maʻu ha fakamolemole ʻo ʻene ngaahi angahalá (v. 2). ʻʻNaʻe tuku ʻe ʻĪnosi ha totongi tukupau ki he ngaahi tāpuaki ʻo hēvaní; naʻá ne fai ia ʻi ha founa ke fakalotolahiʻi kinautolu ʻoku nau maʻu ʻa e ʻulungāanga tatau ke nau fekumi ki he maama mo e ʻaloʻofa ʻa hēvaní. Kuo ne aʻusia ʻa e melie ko iá, naʻá ne fakamaʻu ʻene tohi ʻaki ʻa e laumālie ʻo e fiefia ʻia Kalaisí.ʻʻ (Joseph Fielding McConkie and Robert L. Millet, *Doctrinal Commentary on the Book of Mormon: Volume II—Jacob through Mosiah* [1988], 95).

Ngaahi Tefitoʻi Moʻoni Mahuʻinga ʻo e Ongongoleléi ke Tokanga Ki Ai

- ʻOku fakamolemoleʻi ʻe he ʻEikí ʻa kinautolu ʻoku nau maʻu ʻa e tui kia Sīsū Kalaisí pea fakatomala moʻoni mei he ʻenau ngaahi angahalá (vakai ʻĪnosi 1:1–8, 27).
- Ko ia kotoa pē ʻoku kole ʻe he anga-tonú ki he ʻEikí ʻi he tui pe ʻoku totonu ia, te nau maʻu ia (vakai ʻĪnosi 1:4–17; vakai foki ki he 3 Nīfai 18:20; T&F 50:29).
- Ko ha taha kuó ne aʻusia ʻa e fakamolemole ʻo e angahalá pea ʻokú ne tokanga ki he tuʻumālie ʻa e niʻihi kehé peá ne holi ke vahevahe ʻa e ongoongoleléi mo e fāmili, ngaahi kaungā-meʻa, pea aʻu ai pē foki ki he ngaahi filí (vakai ʻĪnosi 1:9–12, 20; vakai foki 1 Nīfai 8:11–12).
- ʻOku lava ke fakahā mai ʻe he ʻEikí Hono finangaló ki hotau ngaahi ʻatamaí (vakai ʻĪnosi 1:10; vakai foki T&F 8:2–3).

Ngaahi Maʻuʻanga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 50–51.

Ngaahi Fokotuʻu ki hono Akoʻi

ʻE lava ke fakaʻaongaʻi ʻa e *Book of Mormon Video* kongá 8, ʻʻAnd My Soul Hungered,ʻʻ ʻi hono akoʻi ʻa e ʻĪnosi 1 (vakai *Book of Mormon Video Guide* ki he ngaahi fokotuʻu ki hono akoʻi).

ʻĪnosi 1:1–8, 27. ʻOku fakamolemoleʻi ʻe he ʻEikí ʻa kinautolu ʻoku tui kia Sīsū Kalaisí pea fakatomala moʻoni mei he ʻenau ngaahi angahalá.

(miniti ʻe 2–25)

Kole ki he kau akó ke nau vahevahe ʻa e ngaahi taumuʻa ki he ngaahi māhina síʻi pe taʻu ka hokó, pea hiki he palakipoé. (ʻE kau ki ai ʻa e maʻu ha ngaahi maaka lelei, ako ke lava ʻo fakaʻaongaʻi ha meʻa lea, sipoti lelei, pe fai ha faʻahinga ngāue ke toe lelei ange.) Fehuʻi:

- Ko e hā hono lōloa hoʻo ngaue ki hoʻo taumuʻa?
- Ko e hā mo ha toe meʻa ke fai ke aʻusia ai hoʻo taumuʻa?

Fakahā ki he kau akó ko e tuí mo e lotóʻaki ʻokú ne takiakiʻi ʻa e kakaí ke nau ngāue, pea taki ʻe he ngāué ke maʻu ha ola lelei. Fakamatalaʻi te nau ako he ʻahó ni ʻo fekauʻaki mo ha tangata naʻá ne maʻu ʻa e tui mo ha holi lahi. Fakaafeʻi ʻa e kalasí ke lau ʻa e ʻĪnosi 1:1–4 pea tali ʻa e ngaahi fehuʻi ko ʻeni:

- Ko e hā naʻe holi ki ai ʻa ʻĪnosiʻ?
- Ko e hā ʻa e ngaahi lea naʻe fakaʻaongaʻi ʻe ʻĪnosi ke fakamatalaʻi ʻa e mālohi ʻo ʻene tuí mo ʻene fakaʻamu ke fakamolemoleʻi? (ʻE kau ki ai ʻa e ʻʻfāingaʻʻ [v.2]; ʻʻnaʻe malave ʻi hoku lotóʻʻ [v.3]; ʻʻnaʻe fakaʻamu ʻa hoku lotóʻʻ [v.4]; ʻʻtangi kiate ia ʻi he fuʻu lotu fakamātoatoʻʻ [v.4].)

Ke tokoni ki he kau akó ke mahino ʻa e mahuʻinga ʻo e tuí mo e fakaʻamu pe holi ʻi hotau mālohí ke maʻu ʻa e fakamolemole, vahevahe ʻa e lea ko ʻeni naʻe fai ʻe ʻEletā Sitēlingi W. Sili, ʻi he ʻene hoko ko e Tokoni ki he Toko Hongofulu Mā Uá:

ʻʻNaʻe haʻu ha talavou ki he tangata poto Kalisi ko Sokolatesi ʻo pehē ange, ʻʻE Sokolatesi, kuó u fononga mai he maile ʻe 1,600 ke pōtalanoa mo koe ʻo kau ki he founa ʻe maʻu ai ʻa e potó mo e ʻiló.ʻ Peá ne pehē ange, ʻKo e tangata koe ʻo e potó mo e akó. . . pea ʻoku ou fakaʻamu ke u hoko ʻo tatau pē mo koe.ʻ Naʻe pehē ange ʻe Sokolatesi, ʻmuimui mai ʻiate au,ʻ peá ne taki atu ʻena fonongá ki he matātahi. Naʻa na lue atu ki he lotu tahí kae ʻoua kuo aʻu hake ʻa e tahi ki hona kongalotó, pea hanga ʻe Sokolatesi ʻo fakauku pea lolomi e ʻulu hono kaumeʻá he lotu tahí. Naʻe fute mo ʻaka mo puna ʻa e kīʻi talavou ʻo feinga ke hola, ka naʻe kei puke pē ia ʻe Sokolatesi ʻo lolomi ki lalo. . . . Hili ʻene faingataʻa ʻiá, naʻe ʻave ia ʻe Sokolatesi ʻo fakatokoto ʻi he ʻoneʻoné ke mātuʻu mo fakaakeake ai, kae foki ia ki he māketí.

ʻʻHili ha mātuʻu ʻa e kīʻi talavou, naʻá ne foki atu kia Sokolatesi ke fehuʻi ki ai pe ko e hā e ʻuhinga naʻe fai

pehē ai. Na'e talaange 'e Sokolatesi, 'I he taimi na'e uku ai ho 'ulú he vai, ko e hā e me'a na'á ke fiema'u lahi tahá? Na'e tali ange 'e he talavou, 'Ko e 'eá na'á ku fiema'u lahi tahá.' Pea pehē ange 'e Sokolatesi, 'I he taimi 'okú ke fiema'u lahi ai e potó mo e 'iló 'o tatau mo ho'o fiema'u 'a e 'eá, he 'ikai leva ke ke toe 'alu ki ha taha kehe ke ma'u ia mei ai.'" ("The Five Fingers of Leadership Success," in *Brigham Young University Speeches of the Year* [9 Feb. 1965], 9).

Fehu'i:

- Ko e hā e kaunga 'o e faka'amú ki he talanoa kia Sokoletisi mo e talavou?
- 'Oku founa fēfē 'a 'ene fekau'aki mo e talanoa 'o Īnosi?

Fakamanatu ki he kau akó ke e tuí mo e lotó'aki 'okú ne 'unuaki kitautolu ki he ngāue. Vahevahe 'a e lea ko 'eni 'oku 'i he *Ngaahi Lea 'o fekau'aki mo e Tuí*, na'e fakatahataha 'i he fakahinohino 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmita: Ko e tuí . . . ko hono 'unuaki ia 'o e ngāue kotoa pē" ([1985], 1–2).

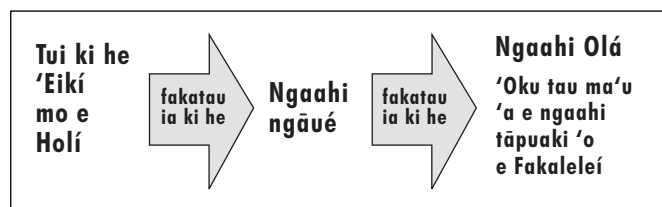
Kole ki he kau akó ke nau 'omai ha ngaahi fakatātā 'o e ngaahi founa 'oku langaki ai 'a e ngāue 'e he tuí. Toe lau Īnosi 1:1–4 pea hiki he palakipoé pe ko e hā 'a e ngaahi ngāue na'á ne ue'i 'a Īnosi ke ne fai tu'unga 'i he tui mo e holi na'á ne ma'ú. 'E kau ki he lisi 'a e ngaahi me'a ko 'eni:

- Na'á ne fāinga 'i he 'ao 'o e 'Eikí ke ma'u 'a e fakamolemole ki he'ene ngaahi angahalá (vakai v.2).
- Na'á ne fakalaululoto ki he ngaahi akonaki 'ene tamaí 'o kau ki he mo'ui ta'engatá (vakai v.3).
- Na'á ne "tangi ki he [Tamaí Hēvani] 'i he fu'u lotu fakamātoato" (v. 4).

Fakamanatu ki he kau akó 'oku ma'u 'a e ola lelei mei he ngāue. Lau Īnosi 1:5–6, 27 pea fekumi pe ko e hā 'a e ola 'o e ngāue 'a Īnosi. (Na'á ne ma'u 'a e fakamolemole [vakai v. 5–6]. Na'á ne ongo'i 'a e melino 'o ne 'ilo'i te ne ma'u 'a e mo'ui ta'engatá [vakai v. 27].) Fehu'i:

- Ko e hā na'e fehu'i 'e Īnosi ki he 'Eikí? (vakai v. 7).
- Ko e hā e tali 'a e 'Eikí? (vakai v. 8).
- Ko e hā hono 'uhinga 'okú ke pehē ai ko e tui kia Sisū Kalaisí 'oku fu'u mahu'inga ke ma'u ai 'a e fakamolemole?

Hangē ko hano fakamanatu, tā 'a e fakatātā 'i he palakipoé. Pea mou alea'i mo e kau akó 'a e founa hono hanga 'e he tuí mo e lotó'aki 'o taki ki he fai ha ngaahi ngaue, pea mei he ngaahi ngaue ke taki ke ma'u ha ola 'i hono faka'aonga'i 'o e Fakalelei 'i he'etau mo'ui.

Kole ange ki he kau akó ke nau fakakaukau ki he ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā te ke loto ke fai ke ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki na'e ma'u 'e Īnosi?
- Ko e hā 'a e me'a te ke lava 'o fai ke fakamālohia ho'o tuí pea liliu ho'o ngaahi fiema'u mo e ngaue kae lava ke ke ma'u kakato 'a e ngaahi lelei 'o e Fakalelei 'i ho'o mo'ui?

Lau 'a e lea na'e fai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Kuo tuku mai 'e he 'Otuá kiate kitautolu ha mālohi fakalangi ke ta'ofi 'aki 'etau ngaahi holi ka 'e ta'u lahi ia pea toki mahino mai pe kuo tau pule'i mo ako'i lelei 'etau ngaahi holi ke a'u ki he tu'unga 'oku 'ikai toe veiveia 'ene mā'oni'oni.

"Na'e ako'i 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita 'o pehē ko hono ako'i. . . 'o 'etau ngaahi holi ko e me'a mahu'inga 'aupito ia ki he'etau fiefia he mo'ui ní." (*Gospel Doctrine*, Salt Lake City: Deseret Book Co., 1939, p. 297.)" ("The Desires of Our Hearts," *Ensign*, June 1986, 65).

Vahevahe ho'o fakamo'oni pea fakahā ho'o hounga'ia ki he ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelei 'i ho'o mo'ui.

Īnosi 1:4–17. Ko e hā pē ha me'a 'e kole 'e he kau mā'oni'oni ki he 'Eikí 'i he tui 'a ia 'oku totonú, te nau ma'u ia. (miniti 'e 10–15)

Fehu'i ange ki he kalasí pe ko e hā 'a e ngaue mā'oni'oni 'oku mu'omu'a 'i he ngaahi me'a ko 'eni:

- Ko e 'Uluaki Mata-me'a-hā-mai 'a Siosefa Sāmitá (vakai Siosefa Sāmitá—Hisitōlia 2:5–20).
- Ko e 'uluaki 'a'ahi mai 'a Molonai kia Siosefa Sāmitá (vakai Siosefa Sāmita—Hisitōlia 2:27– 43).
- Ko e fakahā kia Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'e he kakai tangata kotoa pē (vakai ki he Fanongonongo Fakamafai'i -Ua).
- Ko hono fakamaama 'e he 'Eikí 'a e ngaahi maká ki he tokoua 'o Sēletí ke maamangia ai 'a e ngaahi vaka 'o e kau Sēletí (vakai 'Eta 3).

Fakamamafa'i na'e tomu'a hoko 'a e me'a taki taha ko e lotu ha tokotaha anga-tonu 'i he tui 'o fakatau mo e finangalo 'o e 'Eikí.

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Īnosi 1:4–8 pea fekumi pe ko e hā na'e tomu'a fai 'e Īnosi pea toki ma'u 'a e fakamolemole ki he'ene ngaahi angahalá. Lau 'a e ngaahi veesi ko 'eni. Fakapapau'i 'a e kongá takitaha (1) ko e hā na'e lotu ki ai 'a Īnosi pea (2) ko e tali 'a e 'Eikí.

- Īnosi 1:9–10
- Īnosi 1:11–12
- Īnosi 1:15–16

Tohi 'i he palakipoé *Tohi Tapu, Tohi 'a Molomona, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava, mo e Mata'itofe Mahu'inga*. Tohi 'a e ngaahi fakafehoanaki folofolá 'i lalo he ngaahi tohi 'oku ma'u kinautolu ai: *Ma'ake 11:24; 'Īnosi 1:15; T&F 4:7; Mōsese 6:52*. Tuku ki ha fānau ako 'e toko fā ke nau lau 'a e ngaahi folofolá ki he kalasí, pea fakaafe'i 'a e kalasí ke nau fakafehoanaki 'a e ngaahi folofolá. Fehu'i:

- Ko e hā 'a e mo'oni te tau lava 'o ako ko e ngaahi tohi tapu kotoa ko 'ení 'oku nau ako'i 'a e tefito'i mo'oni tatau?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku toutou folofola'aki ai 'e he 'Eikí ha me'a?
- Ko e hā 'a e kongā 'etau tuí 'oku fekau'aki mo hono foaki mai 'a e tali ki he 'etau kolé?

Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e 'Eletā Poiti K. Peeka, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá: "'Oku 'ikai ha pōpoaki 'e lahi ange 'ene 'asi he folofolá, pe founga lahi ange he 'Kole, pea 'e foaki.'" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1991, 26; pe *Ensign*, Nōvema 1991, 21).

Hiva'i pe lau 'a e ngaahi lea 'o e hiva ko e "Ko e Houa ke Lotu" (Himi fika 72). Vahevahe ha taimi na'e tali ai 'e he 'Eikí ho'o ngaahi lotú, pea fakaafe'i ha taha 'o e kau akó ke nau vahevahe ha me'a tatau na'e hoko.

'Īnosi 1:9–12, 20. Ko ha taha kuo ne a'usia 'a e fakamolemole 'o e angahala 'okú ne tokanga ki he tu'umālie 'a e ni'ihī kehē pea faka'amu ke vahevahe 'a e ongoongolelei mo hono fāmīlī, ngaahi kaungā-me'á, pea a'u ai pe ki he ngaahi filí. (Minitī 10-15)

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau fakakaukau ki ha fo'i faiva lelei na'a nau sio fakamuimui ai, tohi lelei na'a nau lau, pe ha falekai lelei na'a nau kai ai. Fehu'i:

- Na'a ke tala ia ki ha taha? Kapau ko ia, ko hai?
- Ko e hā hono 'uhinga na'a ke tala ai ki he tokotaha ko ia?

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e 'Īnosi 1:9–12, 20 ke vakai pe ko e hā na'e fai 'e 'Īnosi hili 'ene ma'u 'a e fakamolemole ki he'ene ngaahi angahalá. Fehu'i ange: Ko hai na'á ne tokanga ki ai he veesi 9? 'i he veesi 11? Lau 'a e Mātiu 5:43–47 pea fekumi pe 'oku founga fēfē 'ene fekau'aki mo e lotu 'a 'Īnosí. (Mahalo pē

te ke fiema'u ke kole ki he kau akó ke nau fakafehoanaki 'a e ngaahi veesi ko 'ení ki he 'Īnosi 1:11.) Fehu'i:

- Ko e hā 'a e vā 'o e kau Nīfai mo e kau Leimaná 'i he taimi 'o 'Īnosi? (vakai v. 20,24).
- Lau 'a e 1 Nīfai 8:10–12. Ko e hā 'a e tō'onga na'e tatau ai 'a 'Īnosi mo 'ene kui ko Lihai?
- Lau 'a e Mātiu 22:39. Ko e hā 'a e fekau'aki 'a e veesi ko 'ení mo e me'a na'e fai 'e 'Īnosí?
- Ko e hā te tau fai ke fakahā ki he 'Eikí 'etau tokanga ki he ni'ihī kehe?

Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e Palesitēni Hāloti B. Lī:

"He'ikai te ke lava ke fakahaofi ha laumālie 'o ha taha kae 'oua kuo ke tu'u 'i ha tu'unga mā'olunga ange 'iate ia. Kuo pau ke ke fakapapau'i, kapau te ke fakahaofi ha tangata, ke ke hoko ko e fa'ifa'itaki'anga lelei 'o hangē ko ia 'okú ke fiema'u ke fai 'e he tokotaha ko iá. He'ikai te ke lava 'o fakamaamangia ha laumālie kehe kae 'oua kuó ke ongo'i 'a e maama ko iá 'i ho laumālie" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1973, 178; pe *Ensign*, Siulai 1973, 123).

Fehu'i:

- Kapau na'á ke ngoto 'i he 'one'one holó, ko hai 'okú ke fiema'u ke ne fakahaofi koe: ko ha taha 'oku ngoto tatau 'i he 'one'one holó pe ko ha taha 'okú ne tu'u 'i he funga kekelelé 'oku tu'u ma'u? Ko e hā hono 'uhinga?
- 'Oku founga fēfē 'a e tatau 'a e fakatātā ko 'ení mo e tefito'i mo'oni na'e ako'i 'e Palesitēni Lī 'o fekau'aki mo 'ete tu'u 'i ha tu'unga mā'olunga ange kimu'a pea te toki tokoni ki he ni'ihī kehe?
- Fakakaukau ki he ako 'a Palesitēni Lī, ko e hā 'okú ke fakakaukau ai ko e me'a ko 'eni na'e hoko kia 'Īnosi 'i he veesi 9 mo e 11 na'e toki hoko ia 'i he hili 'a e me'a na'e hoko 'i he veesi 5– 6?

Hiva'i pe lau 'a e ngaahi lea 'o e fo'i hiva "Kuo Lahi Hoku Tāpuaki" (Himi, fika 126).

KO E TOHI 'A SEILOMI

‘O hangē pe ko ‘ene tamai ko ‘Īnosí, na’e sí‘isi‘i pē ‘a e ngaahi lea na’e tohi ‘e Seilomi ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ka ‘oku fu‘u mālohi ‘ene ngaahi leá. Ko e taha ‘o e ngaahi ‘uhinga na’e sí‘isi‘i aí koe‘uhi ko e kongá ‘o e ‘ū lau‘i peleti íkí na’e mei ‘osi ‘i he taimi na‘á ne ma‘u aí (vakai Seilomi 1:2, 14). Na’e ma‘u ‘e Seilomi ‘a e laumālie ‘o e kikitē mo e fakahā (vakai v.2). Na‘á ne mo‘ui ‘i he taimi ‘o e fu‘u koloa‘ia ‘a e kau Nīfaí (vakai v. 8). Na’e ha‘u ‘a e kau Leimaná ke tau mo kinautolu, ka na’e taki ‘i he kau Nīfaí ha kau tangata “ívi lahi ‘i he tui,” ko ia na‘a nau matu‘uaki (vakai v. 7). Na’e tohi ‘e Seilomi ‘o pehē na‘a nau lava‘i ‘eni koe‘uhi na’e tui ‘a e kakaí ki he kau palōfitá, koe‘uhi na‘a nau ako‘i ‘a e kakaí ke nau tui kia Kalaisi “‘o hangē kuo ‘osi hā‘ele mai ia” (v. 11) pea fakatokanga kiate kinautolu ‘e hoko mai ‘a e faka‘auha kapau ‘e ‘ikai te nau tauhi ki he ngaahi fekaú (vakai v. 9–12).

Talateu

‘Oku foaki mai ‘i he tohi ‘a Seilomí ‘a e ngaahi tala‘ofa ‘o e tāpuaki ki he kau anga-tonú pea mo e mamahi ki he kau angahalá. “‘Oku fa‘a pehē ko e tohi ‘a Seilomí ‘oku faka‘aonga‘i ‘aki ‘a e ngaahi lea mahinongofua, mālohi ‘a hono laumālie, pea ko ‘ene pōpoakí ko e fai ki māmani kotoa” (Joseph Fielding McConkie and Robert L. Millet, *Doctrinal Commentary on the Book of Mormon: Volume II—Jacob through Mosiah* [1988], 105).

Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Mahu‘inga ‘o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

- ‘Oku kātaki fuoloa mo fonu ‘alo‘ofa ‘a e ‘Otuá, foaki ki he kau fai angahalá ‘a e ngaahi faingamālie ke fakatomala pea toe foki kiate la (vakai Seilomi 1:3).
- ‘Oku fetu‘utaki ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní mo kinautolu ‘oku nau loto-mā‘ulalo mo nau ma‘u ‘a e tui (vakai Seilomi 1:4).
- ‘Oku tāpuekina fakalaumālie pea fakatu‘asino he taimi ‘e ní‘ihi ‘a e kau anga-tonú, kae mamahi ‘a e kau fai angahalá pea a‘u ai ki honau faka‘auhá (vakai Seilomi 1:3–12).

Ngaahi Ma‘u‘anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual :Religion 121 and 122*, p. 51.

Ngaahi Fokotu‘u ki hono Ako‘í

Seilomi 1:3–12. ‘Oku tāpuekina fakalaumālie pea fakatu‘asino he taimi ‘e ní‘ihi ‘a e kau anga-tonú, kae mamahi ‘a e kau fai angahalá ‘o a‘u pe ki honau faka‘auhá. (Minití 10–15)

Tā ha ongo matapā ‘e ua he palakipoé. Fakahingoa ‘a e matapā ‘e taha ko e *Fiefia mo e Mo‘ui Ta‘engatá* pea ko e tahá ko e *Mamahi mo e Faka‘auha*. Faka‘ali‘ali ki he kau akó ‘a e ongo matapā pea fehu‘i ange:

- Te ke fiema‘u nai ha kī ke hū ‘i he matapā ‘o e fiefia mo e mo‘ui ta‘engata? Ko e hā hono ‘uhinga?
- Ko hai ‘okú ne fili ‘a e matapā ke ke hū ai?
- Ko e hā ‘a e me‘a ‘okú ke loto ke fai ke ma‘u ai ‘a e kii?

Vahevahe ‘a e kalasí ki he kulupu ‘e ua. Fakaafe‘i ‘a e kulupu ‘e taha ke nau lau ‘a e Seilomi 1:4–12 pea fekumi pe ko e hā ‘oku fai ‘e he kakai ‘oku nau a‘usia ‘a e fiefiá mo e mo‘ui ta‘engatá. Vahe‘i ki he kulupu ‘e tahá ke nau lau ‘a e ngaahi veesi tatau pea fekumi pe ko e hā ‘oku fai ‘e he kakai ko ia ‘oku tataki atu ‘enau mo‘uí ki he mamahi mo e faka‘auhá. Tuku ange ke nau tohi ‘a e ngaahi me‘a na‘a nau ‘iló ‘i he palakipoé ‘i lalo he matapā ‘oku nau pehē ‘oku tonú.

Ko e founga ‘e tahá ko hono lau fakataha mo e kau akó ‘a e Seilomi 1:4–12, pea fai ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘ení ‘i ho‘o lau iá:

- Ko e hā na’e fai ‘e he kau Nīfaí ke tauhi ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Eiki? (vakai v. 5).
- Fakatatau mo e veesi 7, na’e founga fēfē ‘a hono fakamālohia kinautolu ‘e honau kau takí?
- Ko e hā ‘a e ola ‘o e mā‘oni‘oni ‘a e kau Nīfaí ‘i honau mālohi? (vakai v. 9).
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘o e “na’e valokí‘i. . . ‘o fakatatau ki he folofola ‘a e ‘Otuá” ‘oku ha ‘i he veesi 10?
- Na’e tokoni‘i fēfē ‘a e kau Nīfaí ‘i he‘enau tui ki he hā‘ele mai ‘a Kalaisí?(vakai, v. 11)
- Ko e hā ‘a e ngaahi founga ‘oku “ue‘i hake ai [kitautilu] ma‘u ai pe ke fakatomala” ‘e he kau palōfita mo e kau ‘aposetolo ‘o onopooni? (v.12).
- Ko e hā ‘a e tāpuaki na’e ma‘u ko e tupu mei he fakatomala ‘a e kau Nīfaí?
- Ko e hā ‘a e tāpuaki te tau lava ‘o ma‘u?

Fakakaukau‘i hano ‘eke ki he kau akó pe ko e hā hono ‘uhinga ‘oku fili ai ‘a e kakaí he taimi ‘e ní‘ihi ki he koví neongo ‘oku nau ‘osi ‘ilo‘i ‘a e ngaahi nunu‘a ‘oku hoko ‘i hono fai ‘a e fili ko iá.

KO E TOHI 'A 'AMENAI

Ko 'Amenai ko e foha ia 'o Seilomi pea mo e mokopuna tolu 'o Lihai mo Sela. 'I he taimi na'e tohi ai 'a 'Amenai, ko e 'osi ia ha ta'u 'e 276 'a e hiki 'a Lihai mei Selusalemá. Na'e fakamatala'í 'e 'Amenai ia ko e "'tangata angahala" pea kuo "ikai ke ne fai 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi fekau 'a e 'Eiki" ('Amenai 1:2). Na'á ne kau 'i he fetau'aki tu'o lahi mo e kau Leimaná (vakai v.3).

'Oku kápui 'e he tohi 'a 'Amenai 'a e ngaahi to'utangata lahi pea na'e tohi ai ha kau tangata kehekehe 'e toko nima: 'Amenai, 'Amalone, Kemisi, 'Apinatomi mo 'Amalekai. Ko e lahi taha 'o e tohi 'a 'Amenai na'e tohi ia 'e 'Amalekai pea ko e tangata tohi fakamuimui ia 'o e 'u lau'í peleti iiki 'a Nifai. Koe'uhi na'e 'ikai ha'ane fānau, na'e foaki ai 'e 'Amalekai 'a e 'u lau'í peleti ki he Tu'í ko Penisimaní. Na'e faka'osi 'e 'Amalekai hono hiki 'a e lekooti 'i he ta'u 'e 130 K.M., pea ta'u 'e 470 hili 'a e hiki 'a Lihai mei Selusalemá. 'E tokoni lahi 'a e siaté ki hono fakamahino'í 'a e kau fa'u tohi mo e ngaahi taimi 'oku fakamatala ki ai 'a 'Amenai.

Ngaahi Veesi	Fa'u Tohi	Ngaahi 'Aho
'Amenai 1:1–3	'Amenai (foha 'o Seilomi)	361–317 K.M. (Seilomi 1:13–15; 'Amenai 1:3)
'Amenai 1:4–8	'Amalone (foha 'o 'Amenai)	317–279 K.M. ('Amenai 1:3, 5)
'Amenai 1:9	Kemisi (tokoua 'o 'Amalone)	
'Amenai 1:10–11	'Apinatomi (foha 'o Kemisi)	
'Amenai 1:12–30	'Amalekai (foha 'o 'Apinatomi)	fakafuofua ki he ta'u 130 K.M.

Ko e tohi 'a 'Amenai 'okú ne kápui 'a e vaha'a taimi 'o e ta'u 'e 231 (mei he ta'u 361 K.M., mei he taimi na'e ma'u ai 'e 'Amenai 'a e ngaahi lekooti, ki he ta'u 'e 130 K.M.) 'i ha ngaahi peesi si'isi'í pē.

Talateu

Ko 'Amalekai, ko ia na'á ne tohi lahi taha 'i he tohi 'a 'Amenai, ko ha tangata ia 'o e sioloto fakalaumalie. Na'á ne tohi fekau'aki

mo e ngaahi me'a-foaki 'o e Laumalie. Na'á ne fakaafe'í 'a e taha kotoa pē ke "ha'u kia Kalaisi. . . 'o 'atu homou loto kotoa ko ha feilaulau kiate ia, pea fai atu 'i he 'aukai mo e lotu, pea tu'u ma'u 'o a'u ki he ngata'angá" ('Amenai 1:26). Na'e tala'ofa mai 'e 'Amalekai 'a e fakamo'u'í kiate kinautolu te nau muimui ki he fakahinohino ko 'eni.

Na'e toe 'omai foki 'e 'Amalekai 'a e ngaahi fetu'utaki faka-hisitolia mahu'inga. Na'á ne hiki foki 'a e mavahe 'a e kau Nifai mei he fonua ko Nifai ki Seilahemala. Na'á ne fakamatala'í ko e kakai 'o Seilahemalá (na'e ui ko e kau Muleki) na'e tatakai mai 'e he 'Eiki mei Selusalemá 'i he kuonga "na'e 'ave pōpula ai 'a Setikiá, ko e tu'í 'o Siutá, ki Pāpiloné" ('Amenai 1:15). Na'e toe fakamatala'í foki 'e 'Amalekai 'a hono 'ilo'í 'o e tokotaha mo'ui fakamuimui taha 'i he kakai 'o Sēletí, ko e fa'ahinga kakai na'e tatakai 'e he 'Eiki ki 'Amelika hili 'a hono veuveuki 'a e lea 'a e kakai 'i he Taua 'o Pēpelí (vakai 'Amenai 1:20–22). 'Oku hiki honau lekōtí 'i he tohi 'a 'Etá.

Ngaahi Tefito'í Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelé ke Tokanga Ki Ai

- Na'e lahi 'a hono tatakai 'e he 'Eiki ha kakai anga-tonu ki 'Amelika, ko ha fonua faka'ofa'ofa pea ko e fonua ia 'o e tala'ofá. Ko kinautolu te nau nofo 'i he fonua ko iá te nau koloa'ia tupu mei he'enua mo'ui anga-tonú (vakai 'Amenai 1:14–22; vakai foki 'Eta 2:10).
- Ke ha'u kotoa kia Kalaisi, 'oku totonu ke tau loto ke foaki kotoa kinautolu kiate Ia pea mo ia kotoa 'oku tau ma'u (vakai 'Amenai 1:26; vakai foki Mōsaia 2:34; T&F 103:28).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. 51.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'í

 'E lava ke faka'aonga'í 'a e *Book of Mormon Video*, konga 9, "An Overview of the Book of Mormon History," 'i hono ako'í 'a e 'Amenai 1 (vakai *Book of Mormon Video Guide* ki he ngaahi fokotu'u ki hono Ako'í).

'Amenai 1:1–12. 'Oku tokolahi 'a e kau fa'u tohi 'i he tohi 'a 'Amenai pea 'oku fakamatala ia ki he ngaahi to'utangata lahi. (miniti 'e 10–15)

Ta 'i he palakipoé 'a e siate 'oku ma'u 'i he talateu ki he tohi 'a 'Amenai, 'o 'ikai kau ai 'a e fakahinohino ki he konga 'i loto mālié. Fakaafe'í 'a e kau akó ke nau lau 'a e ngaahi veesi 'i he tafa'aki to'ohemá pea fakafonu'aki 'a e hingoa 'o e tokotaha fa'u tohi pea mo 'ene fetu'utaki mo e tokotaha fa'u tohi 'i mu'a 'iate ia. Alea'í 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni ('e lava pe ke tohi he palakipoé kimu'a pea fai 'a e kalasí):

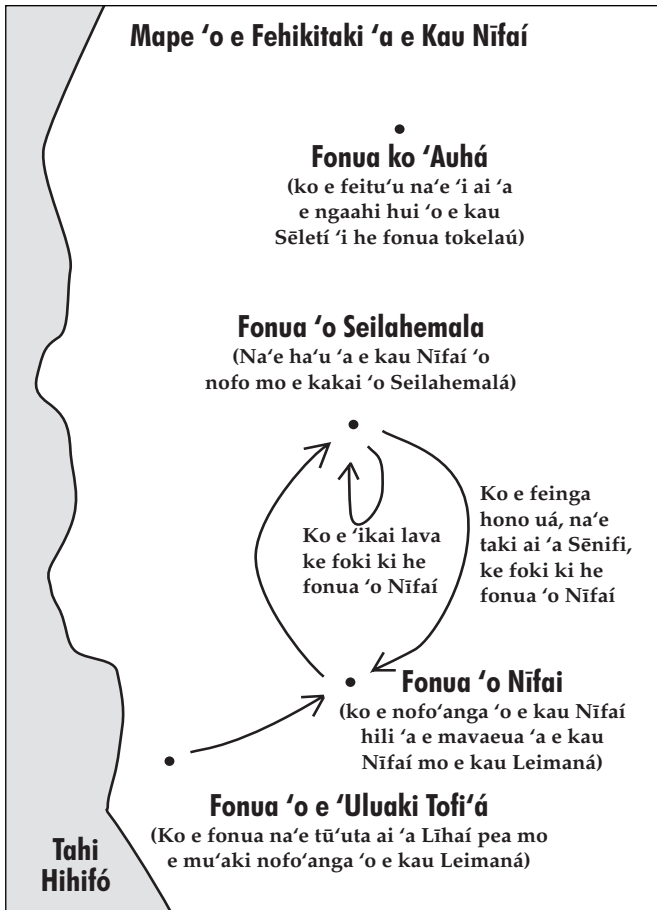
- Ko e hā na'e hoko 'i he vā 'o e kau Nifai mo e kau Leimaná 'i he taimi ko 'eni?

- Ko e hā 'oku tau 'ilo fekau'aki mo e kau fa'u tohi ko 'eni 'o e Tohi 'a Molomoná?
- Na'e fai angahala pe anga-tonu 'a e kau Nifai he taimi ko 'eni?
- Ko e hā na'e hoko ki he kau Nifai na'e fai angahalá? kau Nifai na'e anga-tonú? (vakai, v.5-7)

Fakatokanga: Ki hano fiema'u ha toe fakahinohino ki he kau tauhi lekooti 'o e Tohi 'a Molomoná, vakai ki he siate ko e "Nephite Record Keepers" 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (p. 155).

'Amenai 1:12-19, 27-30. 'Oku fu'u fiema'u ke 'ilo'i 'a e hisitōliá, siokālafí, pea mo e kakai 'o e tohi 'a 'Amenai ke mahino ange 'a e Tohi 'a Molomoná. (miniti 'e 5-10)

Tā 'a e mape 'i he palakipoé ('oua 'e kau ai 'a e ngaahi fo'i ngahaú). Fakamanatu ki he kau akó 'i he kuonga 'o Nifai, na'e hiki ai 'a e kau Nifai mei he kau Leimaná pea na'a nau fononga "i he toafá 'i ha ngaahi 'aho lahi" (2 Nifai 5:7). Na'e ui honau fonua fo'ou ko e fonua ko Nifai (vakai 'Amenai 1:12). Tā ha fo'i ngahau mei he fonua 'o e 'uluaki tofi'á ki he fonua ko Nifai.

Fakamatala'i ki he kau akó te nau ako he 'aho ni ki ha fehikitaki 'e taha 'a e kau Nifai. Lau 'a e 'Amenai 1:12-19 pea fekumi ki he ngaahi tali 'o e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko hai 'a e hingoa 'o e tu'i 'o e kau Nifai?
- Ko e hā 'a e hingoa 'o e fonua fo'ou na'e 'alu ki ai 'a e kau Nifai?

- Ko e hā 'a e 'uhinga na'e mavahe ai 'a e kau Nifai?
- Na'e ha'u mei fē 'a e kakai 'o Seilahemalá?
- Ko e hā na'e mei hoko 'i he 'ikai ma'u ha folofolá?
- Ko e hā e me'a na'e fai 'e he kau Nifai mo e kakai 'o Seilahemalá?

'I hono fai 'e he kau akó 'a e talí, tā 'a e ngahau mei he fonua ko Nifai ki he fonua 'o Seilahemalá.

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau lau 'a e 'Amenai 1:27-30 pea fekumi ki he ngaahi fefononga'aki na'e fai 'e he kau Nifai 'i he kuonga 'o 'Amalekaí. 'I hono fai 'e he kau akó 'a e talí, tā 'a e ngahau mei Seilahemala ki he fonua ko Nifai pea toe foki. Toe tā ha fo'i ngahau mei Seilahemala ke 'alu 'o a'u ki he fonua ko Nifai.

'Amenai 1:25-26. Ko e ha'u kia Kalaisí, kuo pau ke tau loto ke feilaulau'aki kiate la 'a e me'a kotoa pē 'oku tau ma'ú. (miniti 'e 10-15)

Teuteu'i ha sioki inu 'e ua kimu'a pea fai 'a e kalasí. Ngaohi 'a e inu ke lanu tatau, kae fakasuka 'a e inu 'e taha, pea 'oua 'e fakasuka 'a e tahá. Fakaafe'i ha tokotaha ke ne 'ahi'ahi'i 'a e inu 'i he ongo sioki pea fakamatala'i 'a hono faikehekehe. Fehu'i ange ki he kau akó:

- Ko e hā e 'uhinga 'o e fakahinohino ngaohi me'atokoni (recipe)?
- Ko e hā 'a e me'a 'oku hoko 'i hono li'aki ha me'a 'e taha pea ua 'i he fakahinohino ngaohi me'atokoni (recipe)?
- Ko e hā e me'a 'e hoko ki he ifó mo 'ete fiema'u ha me'atokoni pe inu 'i he taimi 'oku fakakau ai 'a e me'a kotoa 'oku totonu ke ngaohi 'aki?

Vahevahe 'a e lea 'a Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni: "Ko ia, 'e ngaahi tokoua mo e tuofāfine, 'oku nāunau'ia 'a e ngaue 'a e Siasí—ko hono fakaafe'i kotoa kitautolu ke ha'u kia Kalaisí" (in Conference Report, Apr. 1988, 98; or *Ensign*, May 1988, 85) Fehu'i:

- Kapau na'e 'i ai ha founga ke fakahinohino 'aki 'a e "ha'u kia Kalaisí," te ke fie muimui kakato ki ai? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku tō ai ha ni'ihī 'i he'enau feinga ke ha'u kakato kia Kalaisí?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku fili ai 'a e ni'ihī ke 'oua te nau ha'u kia Kalaisí?

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau lau 'a e 'Amenai 1:26 pea fekumi pe ko e hā 'oku fiema'u ke ha'u kakato'aki kia Kalaisí? Fehu'i: Ko e hā ho'o fakakaukau 'oku 'uhinga ki he hā ke 'atu homou ngaahi lotó kotoa ko ha feilaulau ki he 'Eiki? Lau 'a e Mōsaia 2:34 pea fakafehoanaki mo e 'Amenai 1:26. Ke hoko ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e lilii kakató, mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā 'a e me'a 'e fai 'e he 'unufé ke hoko ai ko e pepé?
- Ko e hā 'a e founga 'oku tatau ai 'a e mo'ui 'a e 'unufé 'i he 'osi 'ene hoko ko e pepé? 'Oku kehekehe fēfē?
- 'Okú ke pehē nai 'oku lahi pe si'i ange 'a e faka'ofa'ofa 'o e 'unufé 'i he'ene hoko ko e pepé?

'Eke ange ki he kau akó ke nau fakakaukau pe 'oku nau loto ke foaki 'a e me'a kotoa pē 'oku nau ma'ú ki he 'Eiki? Fehu'i:

- 'Oku founa fēfē 'a hono faingata'a 'o e fa'ahinga feilaulau ko 'eni?
- 'E lelei ange pe kovi ange ho'o mo'uí 'i he taimi 'okú ke tuku ai ho'o mo'uí ki he 'Eiki? 'I he founa fē?

Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e Sisitā 'Ileini Siaki, 'i he'ene hoko ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá:

“Na'e fakamatala'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e feilaulaú, 'ho loto kotoa' 'i he ngaue 'a e 'Eiki 'aki ho 'loto kotoa, ivi, 'atamai mo e mālohi' (T&F 4:2). 'Oku 'uhinga ia ke tuku ki he funga 'ōlita 'a e 'Otuá ho taimí, ngaahi talēnití, ngaahi monū'íá mo e ngaahi tāpuakí, 'a ho'o loto'aki ke ngāué, ke fai 'a e me'a kotoa pē 'okú Ne kole mai' (in Conference Report, Apr. 1997, 101; or *Ensign*, May 1997, 73).

Hiki 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni 'i he palakipoé pea kole ange ki he kau akó ke hiki 'enau talí 'i ha la'i pepa:

- Ko e hā 'okú ke loto ke sí'aki 'i ho'o ha'u ki he 'Eiki?
- Ko e hā hono 'uhinga ke foaki kotoa ho'o mo'uí faka'aho ki he 'Eiki?

KO E NGAHI LEA 'A MOLOMONÁ

‘Oku hoko ‘a e Ngaahi Lea ‘a Molomoná ko ha fehokotaki‘anga ‘i he vaha‘a ‘o e ‘ū lau‘i peleti iiki ‘a Nifai mo hono hiki fakanounou‘i ‘e Molomona ‘a e ‘ū lau‘i peleti lalahi ‘a Nifai. Na‘e ma‘u ‘a e hingoa ‘o e Tohi ‘a Molomoná meia Molomona koe‘uhí ko e kongā lahi ‘o e tohi na‘á ne fakanounou‘i. Ki ha toe ngaahi fakamatala ‘o kau kia Molomona, vakai ki he kongā talateu ki he tohi ‘a Molomoná (p. 21).

Talateu

‘Oku hanga ‘e he Ngaahi Lea ‘a Molomoná ‘o tokoni‘i ‘a e tokotaha ‘okú ne lau ‘a e tohi ke mahino kiate ia ‘a e hokohoko ‘o e Tohi ‘a Molomoná. Ko e ngaahi tohi ‘o e 1 Nifai, 2 Nifai, Sēkope, ‘Inosi, Seilomi, mo ‘Amenai ko e ngaahi tohi kotoa ia mei he ‘ū lau‘i peleti iiki ‘a Nifai. Ko e ngaahi tohi ‘a Mōsaia, ‘Alamā, Hilamani, 3 Nifai, mo e 4 Nifai ko e fakanounou‘i ia ‘o e ‘ū lau‘i peleti lalahi ‘a Nifai. ‘Oku fakamatala‘i ‘i he Ngaahi Lea ‘a Molomoná ‘a e fehokotaki‘anga ‘i he vaha‘a ‘o e ‘ū lau‘i peleti iiki pea mo e ‘ū lau‘i peleti lalahi.

Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Mahu‘inga ‘o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

- ‘Oku fakamo‘oni ‘a e folofola kotoa pē kia Kalaisi pea ‘oku foaki ia ke ‘aonga kiate kitautolu mo tau poto ai. ‘E fakamaau‘i kitautolu ‘aki ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘oku ako‘i ‘i he ngaahi folofolá (vakai Ngaahi Lea ‘a Molomona 1:2–11).

Ngaahi ma‘u‘anga tokoni kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 51–52.

Ngaahi Fokotu‘u ki hono Ako‘i

Ngaahi Lea ‘a Molomona 1. ‘Oku fakamo‘oni ‘a e folofola kotoa pē kia Kalaisi pea ‘oku foaki ia ke ‘aonga kiate kitautolu pea tau poto ai. Ko hono malanga‘aki ta‘eilifia ‘o e folofolá ‘okú ne ‘omai ‘a e anga-tonu lahi ange. (miniti ‘e 5)

Tuku ki he kau akó ke nau tohi ‘i ha la‘i pepa ‘a e ngaahi founga ‘e tolu kuo tāpuekina ai kinautolu ‘i he‘enau lau mo ako ‘a

e ngaahi folofolá (‘oua na‘a tohi honau hingoa). Tānaki pea lau ha ni‘ihi ‘enau ngaahi talí ki he kalasí. Mou alea‘i mo e kau akó pe ko e hā ‘a e founga na‘e mei kehe ai ‘enau mo‘uí ka ne ta‘e‘oua ‘enau ma‘u ‘a e ngaahi folofolá. Lau ‘a e ‘Amenai 1:17 pea fakatokanga‘i ‘a e founga na‘e uestia ai ‘a e mo‘uí ‘a e kakai ‘o Seilahemalá ‘i he ‘ikai ke nau ma‘u ‘a e folofolá.

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke nau lau ‘a e Ngaahi Lea ‘a Molomoná 1:2, 4,7,15–18 pea fekumi ki hono ‘aonga ‘e lava ke ‘omai ‘e he ngaahi folofolá ki he‘etau mo‘uí. Hiki ‘a e ngaahi talí ‘oka fiema‘u ‘i he palakipoé. Fakalotolahi‘i ‘a e kau akó ke nau tauhi ma‘u ‘a e ‘ulungāanga ‘o e ako faka‘aho ‘a e folofolá.

Ngaahi Lea ‘a Molomoná 1:3–10. Ko e ‘ū lau‘i peleti iiki ‘a Nifai pea mo e ‘ū lau‘i peleti lalahi ‘a Nifai ‘oku na ma‘u ‘a e kongā lahi ‘o e Tohi ‘a Molomoná. (miniti ‘e 5)

Pukepuke ki ‘olunga ha ipu sio‘ata mo e vai ma‘a pea fehu‘i ange:

- Ko e hā eni?
- ‘E totonu ke tau ui ia ko e H₂O?
- ‘Oku ‘uhinga ki he hā ‘a e H₂O? (Ko e kongā ‘e ua ‘o e haitolokena, pea kongā ‘e taha ‘o e ‘osikena.)
- Kapau te ke to‘o ha taha ‘o e ongo ‘elemēnití (haitolokena pe ‘osikena), ‘e kei lau pe ko e vai?

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke nau lau ‘a e kongā A ‘i he Fakamatala Nounou kau ki he Tohi ‘a Molomoná ‘i he kamata‘anga ‘o e Tohi ‘a Molomoná. Tuku ke nau fakapapau‘i ‘a e ongo ‘elemēnití ‘e ua ‘oku na fá‘u ‘a e ‘ū lau‘i peleti ‘a Nifai. Fakaafe‘i ha kau ako ‘e ni‘ihi ke nau vahevahe ‘enau talanoa manakoa taha mei he Tohi ‘a Molomoná. ‘Eke ange pe ko e ngaahi talanoa ko ‘eni mei he ‘ū lau‘i peleti lalahi pe ikí. Fehu‘i ange: Kapau ko e ‘ū peleti lalahi ‘ata‘atā pe, ko e hā ‘a e ngaahi tokāteline, akonaki, mo e talanoa ‘o e Tohi Molomoná ‘e ‘ikai te tau lava ‘o ma‘ú? kapau ko e ‘ū lau‘i peleti iiki ‘ata‘atā pē?

‘Oku fakamatala‘i ‘i he Ngaahi Lea ‘a Molomoná ‘a e ‘uhinga hono fakahū ‘i loto ‘a e ‘ū lau‘i peleti iiki ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Tuku ki he kau akó ke nau lau fakalongolongo ‘a e Ngaahi Lea ‘a Molomona 1:3–10 pea fekumi mo laine‘i ‘a e fo‘i lea ko e *lau‘i tohi* ‘i he taimi kotoa pē ‘e ‘asi ai. Tuku ke toe lau ‘e he kalasí ‘a e ngaahi vēsí, pea faka‘ilonga‘i pe ko e fē ‘a e ‘ū lau‘i peleti lalahi pea ko fē ‘a e ‘ū lau‘i peleti ikí. (*Fakatokanga*: ‘Oku ‘i he ngaahi veesi ko ‘eni, ‘a e kupu‘i lea ko e *lau‘i tohi ‘a Nifai* ‘oku ‘uhinga ki he ‘ū lau‘i peleti lalahi, pea ko e kupu‘i lea ko e ‘ū *lau‘i tohi ni* ‘oku ‘uhinga ia ki he ‘ū lau‘i peleti ikí. ‘I he veesi 10, ko e kupu‘i lea koe ‘ū *lau‘i tohi ‘e taha* ‘oku ‘uhinga ia ki he ‘ū lau‘i peleti lalahi.)

KO E TOHI 'A MŌSAIÁ

‘Oku hanga ‘e he tohi ‘a Mōsaiá ‘o faka‘ilonga‘i ‘a e kamata‘anga ‘o e “‘ū lau‘i peleti lalahi ‘a Nīfai” ‘i he Tohi ‘a Molomoná (vakai ki he konga A ‘o e Fakamatala Nounou ki he Tohi ‘a Molomoná ‘i he talateu ki he Tohi ‘a Molomona). Ko e ‘ū lau‘i peleti lalahi (Mōsaia ki he 4 Nīfai) na‘e fakanounou‘i pe fakatonutonu ‘e Molomoná, ka ko e ‘ū lau‘i peleti ikí (1 Nīfai kia ‘Amenai), na‘e ‘ikai ke fakanounou‘i.

Ko e tohi ‘a Mōsaiá ‘oku fakahingoa ia ki he Tu‘i ko Mōsaiá, ‘a ia na‘e pule ‘i Seilahemala mei he ta‘u 124 ki he 91 B.C. Ko e vahe 1–5 ‘oku kau ai ‘a e akonaki faka‘osi ‘a e tamai ‘a Mōsaiá, ko e Tu‘i ko Penisimani. Ko e vahe 6–8, 25–29 ‘oku ‘omai ai ‘a e hisitōlia mo e pule ‘a Mōsaiá. Ko e vahe 9–22 ‘oku fakamatala fakaikiiki ai ‘a e hisitōlia ‘o e kakai ‘o Sēnifi, Noa, mo Limihai, na‘a nau mavahe mei Seilahemala ki mu‘a he pule ‘a Mōsaiá mo ‘enau foki ki he fonua ‘o Nīfai. ‘Oku ‘i he Mōsaia vahe 23–24 ‘a e talanoa ‘o ‘Alamā mo hono kakaí, mo ‘enau mavahe mei he kakai ‘o e Tu‘i ko Noá. Ko e siate ‘o e “Fefononga‘aki ‘e Fitu ‘i he Tohi ‘a Mōsaia” ‘oku ‘i he fakalahi ki he tohi (p. 326) ‘oku fakahā ai ‘a e fetu‘utaki ‘a e ngaahi kulupu ko ‘ení.

Mōsaia 1–4

Talateu

‘I he konga faka‘osi ‘ene mo‘uí, na‘e fepaki ‘a e Tu‘i ko Penisimani mo e ngaahi tau, ngaahi Kalaisi loi, kau palōfita loi, feke‘ike‘i ‘i hono kakaí, mo e tafoki ki he kau Leimaná (vakai Ngaahi Lea ‘a Molomona 1:12–16). Ka neongo ia, na‘e toe “langa hake ‘e he tu‘i ko Penisimani ‘a e melinó ‘i he fonua ‘i he tokoni ‘a e fa‘ahingá ni pea mo e kau palōfitá, ‘i he‘ene fai ‘aki ‘a e tūkingata ‘o e mālohi ‘o hono sinó pea mo e ivi ‘o hono laumālie katoa” (v. 18). Ko hono tupunga ia ‘o e mālohi ‘a e malanga na‘e fai ‘e Penisimani ‘oku tohi ‘i he Mōsaia vahe 2–4. ‘I he malanga ko ‘ení, na‘e pehē ai ‘e ‘Eletā Sefilí R. Hōlani, ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘a e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Na‘e fai ‘e he Tu‘i ko Penisimani ha malanga molumalu ki he ngaahi feilaulau mo e fakalelei ‘a Kalaisi, ko e lao ‘o e fakamaau anga-tonú mo e ‘alo‘ofá, pea mo e fiema‘u ke tau to‘o kiate kinautolu ‘a e huafa ‘o Kalaisi mo tauhi ki he‘etau ngaahi fuakavá. . . .

“‘Oku ‘omai ‘e he malangá ni ‘a e mālohi fakalaumālie ‘e ‘ikai ha lea te ne lava ke faka‘ikai‘i, pea ‘i he faka‘osi ‘ene malangá na‘á ne faka‘amu “ke tohi ‘a e hingoa ‘o nautolu kotoa pē kuo fai ha fuakava,” na‘e fakatokanga‘i ‘e he tamai‘o‘eiki ‘a e ‘Otuá

“na‘e ‘ikai ha toko taha, tuku kehe pe ‘a e fānau iiki, ka kuo nau fai ‘a e fuakava ‘o ‘ai kiate kinautolu ‘a e huafa ‘o Kalaisi” [Mōsaia 6:1–2]. ‘A ‘etau faka‘amu ke toe faka‘amu ke fanongo ki ha ngaahi malanga pehē, ka ‘e toe mahulu hake, ko hono olá ‘e fai‘aki ‘a e ngaahi fuakava fakamo‘omoni ‘e kinautolu te nau fanongó” (*Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* [1997], 99, 103).

Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Mahu‘inga ‘o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga: Ako ‘i he fa‘a lotu ‘a e konga folofola ‘oku ‘oatú pea fakakaukau ki he ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘i he vahé ki mu‘a hono teuteu ho‘o lēsoní.

- Ko kinautolu ‘oku nau fekumi faivelenga ki he ngaahi folofolá, ‘oku nau ‘ilo‘i ‘a e ngaahi me‘a lilo ‘a e ‘Otuá, tauhi ‘o lelei ange ‘Ene ngaahi fekaú, pea fakamālohia ai ‘enau tuí (vakai Mōsaia 1:3–7; vakai foki T&F 1:37).
- ‘Oku ma‘a ange ‘etau vakai pea fakahaofi kinautolu mei he koví ‘e he ngaahi mo‘oni ‘o e ongoongolelei.(vakai Mōsaia 1–2).
- ‘Oku tau fakahā ‘etau ‘ofa mo e tokoni ki he ‘Otuá ‘i he‘etau ‘ofa mo tokoni ki he ní‘ihi kehé (vakai Mōsaia 2:11–21; vakai foki Mātiu 25:40).
- ‘Oku tau mo‘ua ma‘u pē kiate Ia koe‘uhi ko e ngaahi tāpuaki kuo foaki ‘e he ‘Otuá kiate kinautolú. Ko e me‘a pē ‘okú Ne kole maí ke tau fakatokanga‘i ‘a Hono ivi tākiekiná pea mo tauhi ki he ‘Ene ngaahi fekaú (vakai Mōsaia 2:19–26, 34, 41; 4:2, 5, 11, 17–24; vakai foki Mātiu 22:36–40; Mōsese 1:9–11).
- Ko ia ‘oku fai angahala ‘o ta‘ehoa mo e maama lahi angé, ‘e lahi ange ‘a hono tautea‘i (vakai Mōsaia 2:32–33, 36–39; 3:12, 23–27; vakai foki Mātiu 12:31; T&F 82:3).
- Ko e feilaulau Huhu‘i ‘a Kalaisi ko e pōpoaki ia ‘o e fiefia mo e ‘amanaki lelei ki he kakai kotoa pē (vakai Mōsaia 3:2–6, 13–15; 4:3, 11; vakai foki Luke 2:10; Sione 13:17; Sēkope 7:11; ‘Alamā 41:10).
- Na‘e mamahi ‘a Sīsū Kalaisi ‘o lahi hake ‘i ha toe taha he mo‘uí ni ‘i he‘ene fakahoko ‘a e feilaulau Huhu‘i. Na‘e totongi ‘e he feilaulau Huhu‘i ‘a e ngaahi angahala ‘a nautolu na‘a nau pekia te‘eki ke nau ‘ilo ki he ongoongolelei, ‘a e fānau iiki na‘e pekia ka ‘oku te‘eki ai ke fe‘unga honau ta‘ú ke fai kiate kinautolu ha fakamaau, pea mo kinautolu ne nau ma‘u ‘a e tui kiate Iá mo fakatomalá (vakai Mōsaia 3:7–19; 4:2–3, 6–8; vakai foki T&F 19:16–19; 29:46–47; 137:10).
- Koe‘uhi ko e Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisi, ko kinautolu na‘a nau tokanga ki he ue‘i ‘a e Laumālie pea nau hangē ko e fānau ikí te nau lava ‘o lí‘aki ‘a e tangata fakaekakanó pea fanau‘i fo‘ou (vakai Mōsaia 3:18–19; 4:11–16, 26).
- ‘Oku ‘amanaki mai ‘etau Tamai Hēvani ke tau vahevahe ‘a e ngaahi tāpuaki ‘oku tau ma‘ú mo kinautolu ‘oku nau fiema‘u iá (vakai Mōsaia 4:16–22).

- 'I he Fakamaau Faka'osí, 'e fakamaau'i kitautolu 'e Sīsū Kalaisi 'i he 'etau ngaahi fakakaukau, leá, mo e ngāuē (vakai Mōsaia 4:30; vakai foki Sione 5:22).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 53–57.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

Fakatokanga: Fili mei he ngaahi fakakaukau 'i he kongā ko 'ení, pe ko ha fakakaukau pe 'a'au, 'i ho'o teuteu ke ako'i 'a e kongā folofolá.

'E lava ke faka'aonga'i 'a e *Book of Mormon Video*, kongā 10, "Becoming Children of Christ," 'i hono ako'i 'o e Mōsaia 2–5 (vakai, *Book of Mormon Video Guide* ki he ngaahi fokotu'u ki hono ako'i).

Mōsaia 1:3–12. Ko kinautolu 'oku nau fekumi faivelenga ki he ngaahi folofolá te nau ma'u 'a e 'ilo ki he ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá, tauhi lelei ange 'Ene ngaahi fekaú, pea fakamālohia ai mo 'enau tuí. (miniti 'e 10–15)

Kole ki he kalasí ke nau fakakaukau ki he taimi na'e fononga lalo fakahihifo ai 'a e Kāingalotú mei Nāvū ki Sōleki Sifí 'i he maile 'e 1,300 (kilomita 2,100). Fakakaukau na'e mei faingofua ange kapau na'e ma'u 'e Pilikihami 'Iongi ha ngaahi loli ke fetukutuku ai kinautolu ki honau fonua tala'ofá. Fehu'i angé: Ko e hā hono 'aonga 'o e ngaahi lolí kapau na'e 'ikai poto ha taha he kau paioniá he faka'ulí? Te mou ako he 'aho ni ki ha me'a mahu'inga ka 'i he taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai ke fa'a faka'aonga'i.

Fakamanatu ki he kau akó 'a e Tu'i ko Penisimaní 'i hono lau 'a 'Amenai 1:23–25 mo e Ngaahi Lea 'a Molomona 1:10–18. Kole ki he kau akó ke nau fakamatala'i mei he ngaahi veesi ko 'ení 'a e Tu'i ko Penisimaní. Lau 'a e Mōsaia 1:2–8 pea fekumi pe ko e hā na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní ki hono ngaahi fohá pea mo hono 'uhingá. Fehu'i:

- Na'e fakataumu'a ki he hā 'a e akonaki 'a e Tu'i ko Penisimaní?
- Ko e hā hono 'aonga kiate kinautolu 'oku nau ako 'a e folofolá? (Hiki 'a e ngaahi talí he palakipoé 'oka fiema'u.)
- 'Oku founga fēfē 'a hono ma'u 'o e ngaahi folofolá pea 'ikai faka'aonga'i 'o tatau mo hono ma'u 'e he kau paioniá 'a e lolí kae 'ikai ke nau ako ke poto he faka'ulí.

Fakahā ki he kau akó na'e 'ikai ngata pe 'i hono ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní hono ngaahi fohá ka ko e kakai kotoa pē. Lau 'a e Mōsaia 1:9–12 pea hiki mai 'a e ngaahi 'uhinga na'e fiema'u ai 'e he Tu'i ko Mōsaia ke lea ki he kakai. Fehu'i:

- Fakatatau mo e ongo veesi 11–12, ko e hā na'á ne fiema'u ke foaki ki he kakai?

- 'Okú ke pehē ko e hā e hingoa na'e faka'amu 'a e tu'i ke foaki kiate kinautolu? (vakai Mōsaia 5:7–12).

Fakamatala'i ki he kau akó 'i he taimi te nau a'u ai ki he Mōsaia vahe 5 te nau alea'i ai 'a e fakaikiiki 'o e hingoa na'e foaki ki he kakai.

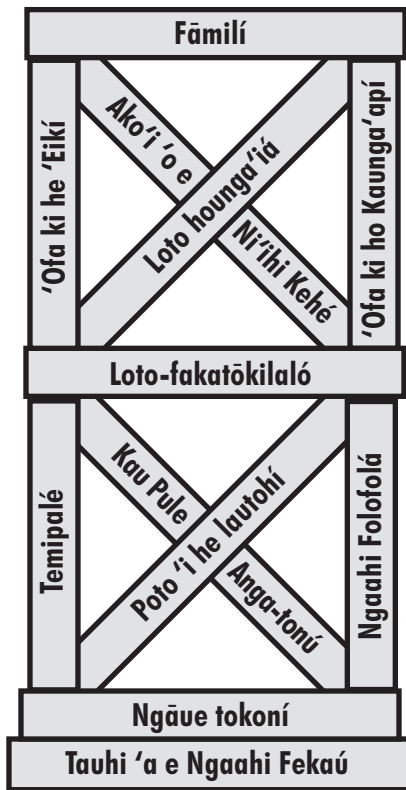
Mōsaia 1–2. 'Oku fakamaama 'e he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'etau visoné pea malu'i kitautolu mei he koví. (miniti 'e 15–20)

Faka'alí'ali pe tā ha fakatātā 'o e ngaahi taua kehekehe (hangē ko e ngaahi fale mā'olunga, ngaahi taua vai, ngaahi taua pule he mala'e vakapuná, ngaahi taua fetu'utaki letiō). Fehu'i: Ko e hā hono 'uhinga 'oku langa ai 'e he kakai 'a e tauá? (Ke vakai 'o toe mama'o ange, malu'i, mo e hā fua.) Fakahā ki he kau akó 'oku tau fiema'u ke toe lahi ange 'etau visoné mo e malu'i. 'Oku lava 'e he ngaahi mo'oni na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní 'o langa fakalaumālie kitautolu. Hiki 'i he palakipoé 'a e ngaahi me'a 'oku 'i he siaté pe ko hono tufa ange ki he kau akó, 'a ia 'oku te'eki fakafonu 'a e tafa'aki to'omata'u 'o e la'ipepá. Lau fakataha mo e kalasí 'a e ngaahi veesi 'oku 'asi ai pea fakafonu leva 'i he tafa'aki to'omata'u 'aki 'a e ngaahi fo'i piliki langa 'e tokoni'i kitautolu ke tau langa 'aki 'etau ngaahi taua fakalaumālie.

Ngaahi Akonaki 'a e Tu'i ko Penisimaní

Fakafehoanaki	Ngaahi Fo'i Piliki Langa 'o e Tauá
Mōsaia 1:2	Poto he lautohí, ako faka'atamai
Mōsaia 1:3–7	Ngaahi folofolá
Mōsaia 1:18	Temipalé
Mōsaia 2:5	Fāmilí
Mōsaia 2:11–15, 31	Kau pule anga-tonú
Mōsaia 2:13	Tauhi 'a e ngaahi fekaú
Mōsaia 2:17	Ngaue 'ofá ('ofa ki he 'Eiki; 'ofa ki ho kaungā'apí)
Mōsaia 2:20	Loto hounga'ía
Mōsaia 2:21	Loto-fakatōkilaló
Mōsaia 2:27–28	Ako'i 'o e ni'ihí kehé

Tā ha taua ke meimei tatau mo e fakatātā na'e 'oatú. Tukuange ki he kau akó ke nau fakahingoa 'a e tauá 'aki 'a e ngaahi fo'i piliki langa mei he Mōsaia 1–2. 'I he'enau "langa" 'a e tauá, tuku ange ke nau fili pe ko fē 'a e "ngaahi fakava'e mo'oni," ko fē 'a e "ngaahi pou 'o e mo'oni," pea ko fē 'a e "ngaahi pou pou mo'oni." Kole ke nau fakamatala'i hono 'uhinga na'a nau fili ai 'a e mo'oni. ('Oku 'ikai fiema'u ke hokohoko tatau 'enau fokotu'utu'ú mo ia 'oku hā atu 'i he fakatātā.)

Mōsaia 2–4. Ko hono vakai'i fakalūkufua e malanga 'a e Tu'i ko Penisimaní. (miniti 'e 5– 10)

Kole ki he kau akó ke nau sioloto 'i ha'anau 'ilo'i 'e ha'u 'a e palōfita he Tohi 'a Molomoná 'o lea 'i he'enu fakataha sākalamēniti ka hoko maí. Fehu'i:

- Ko e hā ha founa te ke ongo'i makehe ai 'i ho'o 'alu ki he lotú he Sāpate ko iá?
- Ko hai te ke tala ki ai 'a e fakataha?
- Ko e hā ho'o tō'onga lolotonga 'ene lea? 'E toe kehe ia mei he tō'onga 'okú ke anga ki aí?

Mahalo pe he'ikai ke tau fanongo ki he kau palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná 'i ha'anau lea 'i he fakataha'anga sākalamēniti, ka 'oku tau ma'u 'a e faingamālie ke ako 'enu ngaahi leá. Talaange ki he kau akó na'e fai 'e he Tu'i ko Penisimaní ha malanga 'uhinga mālie 'i he Mōsaia vahe 2–4. 'E lava pe ke vahevahe 'a e Mōsaia 2–4 ki he ngaahi tefito 'e tolu pea 'oku nau fengāue'aki lelei. Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau fekumi ki he ngaahi tefito ko 'ení 'i he ngaahi 'ulu'i vahé 'o e Mōsaia 2–4. Mou alea'i 'enu ngaahi 'ilo na'a nau ma'ú pea hiki 'a e fakahinohino ko 'ení 'i he palakipoé pe ko ha la'ipepa lalahi. (Fakakaukau'i hano faka'ali'ali 'i he ongo 'aho ka hokó ke sio ki ai 'a e kau akó 'i he'enu ako ki he malanga 'a e Tu'i ko Penisimaní.)

- Mōsaia 2—'Oku tau mo'ua ki he 'Otuá pea 'oku totonu ke tau tokoni kiate Ia mo e ni'ihī kehé.
- Mōsaia 3—Ko e tāpuaki lahi kiate kitautolu 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí.
- Mōsaia 4—Kapau te tau tui faivelenga te tau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e Huhu'i.

'Eke ange ki he kau akó pe 'oku founa fēfē 'a e fekau'aki 'a e ngaahi vahe ko 'ení. Fakaafe'i kinautolu ke nau vakai ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'i he fakahinohino ko 'ení 'i he'enu ako e malanga 'a e Tu'i ko Penisimaní.

Mōsaia 2:4, 22–24, 41. 'Oku 'omai 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie mo fakatu'asino 'i hono tauhi 'a e ngaahi fekau, pea kau ai mo e fiefia lahi. (miniti 'e 20–25)

Tohi 'i he palakipoé 'a e kupu'i lea ko e 'Oku 'ikai totonu. Kole ange ki he kau akó ke nau 'omai ha ngaahi fakatātā 'o e ngaahi taimi 'oku nau faka'aonga'i ai pe ko e ni'ihī kehé 'a e kupu'i lea ko 'ení, pea hiki 'enu talí 'i he palakipoé. Fehu'i:

- 'Oku ma'u ma'u pē 'e he kau mā'oni'oni 'a e ngaahi tāpuaki totonu ki he'enu ngaahi tō'onga? Ko e hā hono 'uhingá pe ko e hā 'oku 'ikai ai?
- 'Oku koloa'ia 'a e kau angahala ha taimi 'i he mo'uí ni? Ko e hā hono 'uhinga?
- Lau 'a e Mātiu 5:45. Ko e hā 'a e fekau'aki 'a e vēsí ni mo e ngaahi fehu'i ko 'ení?

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Mōsaia 2:3–4, pea fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a na'e fai 'e he 'Eikī ki he kakai 'o Nifai?
- Na'e anga fēfē hono hanga 'e he ngaahi tāpuaki ko ia 'o tākiekina 'enu ngaahi fakakaukau ki he 'Otuá?
- Lau 'a e ngaahi veesi, 22–24. Ko e hā 'a e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa'aki 'e he 'Eikī kiate kinautolu 'oku tauhi 'Ene ngaahi fekau?
- Ko e hā 'a e ngaahi tāpuaki 'oku tau mo'ua ai ki he 'Eikī?

Vahevahe 'a e kalasí ki he kulupu 'e tolu pea fakaafe'i 'a e kulupu takitaha ke nau lau 'a e ngaahi fakamo'oni ko 'ení: Mōsaia 2:41; 4 Nifai 1:15–17; mo 'Alamā 41:10–11. Tuku ki he ngaahi kulupú ke nau fakafehoanaki 'a e tu'unga 'o e fiefia na'e ma'u 'e kinautolu na'e talangofuá mo e kau talangata'á. Vahevahe 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá:

"Ko e taumu'a mo e 'uhinga 'etau mo'uí ke ma'u 'a e fiefiá; pea 'e 'i he ngata'angá, kapau te tau fekumi ki he hala 'oku taki atu ki aí; pea ko e hala ko 'eni ko e anga lelei, faitotonu, tui mateaki, mā'oni'oni, mo tauhi 'a e ngaahi fekau kotoa pē 'a e 'Otuá. . . .

“... He ‘ikai te ne ‘omi ha ouau pe foaki ha fekau ki Hono kakaí ‘oku ‘ikai lava ‘e hono tu‘unga fakanatulá ke poupou‘i ‘a e fiefia ko ia kuó Ne ‘osi fa‘ú” (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, sel. Joseph Fielding Smith [1976], 255–56).

Fehu‘i:

- Ko e fē ha taimi na‘á ke fiefia taha ai ‘i ho‘o mo‘uí?
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘okú ke pehē ai ‘oku ma‘u ‘a e fiefiá ‘i he tauhi ki he ngaahi fekaú?

Kole ki he kalasí ke nau lau ‘a e Mōsaia 2:41, pea fehu‘i ange:

- Ko e hā ‘a e tala‘ofa ‘a e ‘Otuá kiate kinautolu ‘oku tauhi ki he ngaahi fekaú?
- ‘Oku taimi nounou pe taimi lōloa ‘a e ngaahi tāpuaki na‘e tala‘ofa mai ‘aki ‘e he veesi ko ‘enī ki hono tauhi ‘o e ngaahi fekaú?
- Ko e hā ‘a e ngaahi tāpuaki taimi lōloa ‘oku lau ki ai ‘a e vēsí?
- Ko e hā ‘oku mahu‘inga ai ke tauhi ‘a e ngaahi fekaú ke ma‘u ‘a e ngaahi tāpuaki ko ‘enī?
- ‘Oku ‘i ai nai ha fetūkuaki ‘i he ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘oku ako‘i ‘i he Mātiu 5:45 mo e Mōsaia 2:41? ‘Okú na mo‘oni fakatou‘osi fēfē?

Tokoní‘i ‘a e kau akó ke mahino ‘oku tāpuaki‘i ma‘u pē ‘e he ‘Otuá ‘a e mā‘oní‘oní ka ko e taimi ‘e ní‘ihi ‘oku ‘ikai hoko vave mai pe mahino ‘a e ngaahi tāpuaki ko iá. Vahevahe ‘a e lea na‘e fai ‘e Eletā Sefilí R. Hōlani:

“Ko e taha ‘o e ngaahi faingata‘a ‘oku fehangahangai mo e tokotaha tui mateaki ko ‘ene fakatokanga‘i ‘a e taimi ‘e ní‘ihi ko kinautolu ‘oku talangata‘á mo ta‘efe‘ungá ‘oku hangē ‘oku lahi ange ‘a e ngaahi tāpuaki fakatu‘asino ‘oku nau ma‘ú ‘iate kinautolu ko ē ‘oku nau mo‘uí feilaulau mo fie tokoní. . . . ‘Oku fiema‘u ‘a e kāingalotú ke nau tui faivelenga ki he ngata‘angá pea ‘oua te nau fakahoa ki honau kaungá‘apí. . . . ‘Oku ‘ikai ha toe veiveiua ‘a e hopo ‘a e la‘aá ki he ta‘emā‘oní‘oní, pea mahalo ko e taimi ‘e taha ‘oku lahi ange ia ‘i he kau mā‘oní‘oní. Ka ko e tui mo e mateaki ‘a e tokotaha tui faivelengá ‘oku tohi ia ‘i he Tohi ‘o e Mo‘uí ‘a e Lamí, pea ‘e hoko mai ‘a e ‘aho te nau kau fakataha ai mo e ngaahi maka mahu‘inga ‘a e ‘Otuá. ‘I he ‘aho ko iá ‘e fu‘u matu‘aki ‘aonga ke ‘ilo‘i ko hai ‘oku mā‘oní‘oní mo ia ‘oku angahalá, ko hai ‘oku tauhi ki he ‘Otuá mo ia ‘oku ‘ikai tauhi ki he ‘Otuá. Ka ‘i he lolotonga ní ‘oku totonu ke tau manatu‘i kotoa he taimí ni, ‘oku ‘ikai fakahoko fakavave ‘e he ‘Otuá ha me‘a. (*Christ and the New Covenant*, 296–97).

Mōsaia 2:11–21 (Potu Folofola Ako ma‘ulotó, Mōsaia 2:17). ‘I he‘etau ‘ofa mo tokoní ki he ní‘ihi kehé, ‘oku tau fakahā ai ‘etau ‘ofa mo e tokoní ki he ‘Otuá. (miniti ‘e 10–15)

‘Eke ange ki he kau akó pe ko e hā ‘enau kalasi faingata‘a taha he akó. Mou alea‘i pe ‘oku tu‘unga mei he hā ‘a e ma‘u ‘enau māká? pea hiki ‘a e ngaahi fiema‘ú ‘i he palakipoé. Hiki ‘i he tafa‘aki ‘o e fiema‘u takitaha ha peseti fakafuofua pe ‘oku tu‘unga ‘i he hā ‘a hono ma‘u honau māká. ‘O hangē ko e fakatātā ko ‘enī:

Sivi fakakātoa = 40%

Ngaahi sivi kehe mo e ngaahi sivi ma‘ama‘a pe = 20%

Ngaahi pepa = 15%

Ngaahi lipooti = 10%

Ngaahi ngāue ke fai mei ‘api = 10%

Ma‘u ako = 5%

Fehu‘i:

- Kapau ko e ngaahi peseti ‘eni ‘oku tu‘unga mei ai ‘a e ma‘u ho māká, ko fē ‘a e tafa‘aki te ke fakamamafa ki ai ho‘o akó?
- ‘Oku founga fēfē hono fakahoa ‘a e ngaahi fiema‘u ko ‘eni ki he ngaahi fekaú?

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke lau ‘a e Mātiu 22:36–40 pea fekumi pe ko fē ‘a e ngaahi fekau mahu‘inga taha ‘a e ‘Otuá. Lau ‘a e Mātiu 25:40 mo e Mōsaia 2:17 pea fehu‘i ange:

- ‘Oku fekau‘aki fēfē ‘a e ongo fekau lalahi ko ‘enī?
- ‘Oku ‘i ai nai ha taimi ‘oku tau fili ai pe ko fē ‘i he ongo fekaú ni te tau tauhi? Ko e hā hono ‘uhingá?
- Kapau ‘okú ke hiki ha lisi ‘o e ngaahi fiema‘u mahu‘inga taha ke hū ‘aki ki hēvaní, te ke tuku ke fika fiha ‘a e ‘‘‘ofa ki ho kaunga‘apí‘‘‘?
- ‘Oku uesia fēfē ‘etau mo‘uí ‘i hono ‘ilo‘i ‘a e mahu‘inga ‘o e ngaahi fekaú?

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke ngaohi ha sēini folofola ‘aki ‘a e Mātiu 22:36–40; Mātiu 25:40; mo e Mōsaia 2:17. (Ko e fakahinohino ki hono ngaohi ‘o e sēini folofolá, vakai ki he “Fakafehoanaki-Fakamo‘oní” ‘i he “Ngaahi Founga ki hono Ako‘i ‘o e Folofolá” ‘oku ‘i he peesi fakalahí, p. 310.

Lau ‘a e Mōsaia 2:11–21 pea fekumi ki he fo‘i lea na‘e faka‘aonga‘i ‘e he Tu‘i ko Penisimaní ke fakamatala‘i ‘ene ‘ofa ki hono kaungá‘apí, pea kole ki he kau akó ke nau laine‘i ha fo‘i lea pē te nau ‘ilo ‘oku mei ‘uhinga ki ai. Fehu‘i: Ko e hā ‘a e founga ‘oku hoko ai ‘a e tokoní ko ‘etau fakahā ia ‘etau ‘ofa ki he ní‘ihi kehe? Vahevahe ‘a e lea ‘a Palesiteni Melioni G. Lomení, ‘i he‘ene hoko ko e mēmipa ‘o e Kau Palesitenisí ‘Uluakí:

“Oku mole 'etau mo'uí 'i he'etau tokoni'i mo poupou'i 'a e ni'ihi kehé. 'I he'etau fai pehē 'oku tau ako ai 'a e fiefia mo'oní mo e fiefia 'oku tolongá. Ko e tokoni 'ofá 'oku 'ikai ko ha me'a 'e ngata pē 'i he mo'uí ni pea tau toki ma'u 'a e totonu ke nofo 'i he pule'anga silesitiale. Ko e tokoni 'ofá ko e mo'oní me'a ia 'oku ngaohi 'aki 'a e tokotaha mo'ui hakeaki'i 'i he pule'anga silesitiale.

“I hono 'ilo'i ko e tokoni 'ofá 'oku hōifua ki ai 'etau Tamai 'i Hēvaní, mo 'ilo 'oku tau fiema'u ke tau 'i he feitu'u tatau mo Ia 'o hangē ko ia 'okú Ne 'i ai, ka ko e hā hono 'uhinga 'oku totonu ai ke fekau'i kitautolu ke tokoni ki ha taha kehe? Ko e toki 'aho nāunau'ia mo'oní ia ha hoko fakatatula pē 'a e ngaahi me'á ni koe'uhi ko e ma'a hotau lotó. 'I he 'aho ko iá 'e 'ikai toe fiema'u ke 'i ai ha fekau koe'uhí kuo 'osi hoko ia ki he'etau mo'uí 'o tau 'ilo'i ko e fiefia mo'oní 'oku ma'u pē ia 'i he'etau femo'uekina 'i hono fai 'o e ngaahi ngāue ta'esiokitá. Tuku mu'a ke tau faka'aonga'i 'a e tau'atāina ko ia 'oku ma'u mei he mo'ui fakafalala pē kiate kita ki hono fai ha foaki mo ha tokoni 'ofa " ('i he Conference Report, Oct. 1982, 135; or *Ensign*, Nov. 1982, 93).

Hiva'i pe lau 'a e “Kuó u fai ha lelei?” (Himi, fika 129). Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau vahevahe mai ha fa'ahinga ongo'i fiefia na'a nau ma'u 'i ha'anau tokoni 'ofa ki ha taha. Fakalotolahi'i kinautolu ke nau kumi ha ngaahi faingamālie te nau lava 'o tokoni faka'aho ai ki ha ni'ihi.

Mōsaia 2:19–24, 34. Koe'uhi ko e lahi 'o e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá kiate kitautolú, te tau mo'ua ma'u ai pē kiate Ia. Ko e me'a pē 'okú Ne kole mai ke tau fai ko 'etau tokanga'i Hono ivi tākiekiná mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. (miniti 'e 10–15)

Kole ange ki he kau akó ke hiki mai ha ngaahi tāpuaki 'e nima 'oku nau hounga'ia lahi taha ai, pea alea'i ha ni'ihi fakataha mo e kalasí. Fakaafe'i ha taha ke ne fai 'a e talanoa 'o Sīsū 'i he'ene fakamo'ui 'a e kau kilia 'e toko hongofulú (pe lau 'a e Luke 17:11–17). Fehu'i ki he kau akó pe ko e hā 'enau fakakaukau ki he fa'ahinga ongo na'e ma'u 'e Sīsū 'i he foki mai 'a e fo'i toko taha pe 'o e kau kilia na'e fakamo'uí 'o fakamālō kiate Iá. Lau 'a e Mōsaia 2: 2:19–24, 34 pea alea'i 'a e ngaahi fehu'i 'i laló:

- Ko hai 'oku tau fakahā ki ai 'etau fakamālō? (Ki he 'Otuá, mo e kakai 'oku nau tokoni'i kitautolú; vakai v. 7.)
- 'O fakatatau mo e veesi 21, ko e hā hono 'uhinga 'oku tau mo'ua ai ki he 'Otuá?
- Ko e hā mo ha toe me'a te tau lava 'o fai ki he 'Eikí 'o 'ikai ngata pē 'i he lea “mālō 'aupito” ke fakahā 'aki 'etau loto fakafeta'i? (Tauhi 'Ene ngaahi fekaú; vakai v. 22. Ko e ngaahi tali tonú 'e kau ai 'a hono tali lelei 'a e ngaahi uiui'i, anga fakakaume'a ki he kau mēmipa fo'ou mo māmālohí, poupou ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e uōtí pe koló.)
- Ko e hā hono 'uhinga 'e 'ikai faifai ange pea 'e fe'unga 'etau fakamālō kiate Ia? (vakai v. 21– 24).

- Ko e hā hono fuoloa 'etau mo'ua ki he Tamai 'i Hēvaní? (vakai v. 34).

Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:7, 21. Fehu'i:

- Ko e hā 'a e fekau 'oku foaki mai 'e he 'Eikí 'i he veesi 7?
- Ko e hā 'a e ongo'i 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e loto fakafeta'i?

Fakafehoanaki 'a e ngaahi veesi ko 'ení mo e Mōsaia 2:19–24, 34. Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e Palesitini Siosefa F. Sāmīta.

“Oku ou tui ko e taha 'o e ngaahi angahala lahi taha 'oku mo'ua ai 'a e kakai 'o e māmaní ko e angahala 'o e loto ta'efakafeta'i. . . . 'oku 'ikai finangalo lelei 'a e 'Otuá ki he fa'ahinga 'oku nau nofo'i 'a e māmaní ka kuo tupu hono houháu kiate kinautolu 'oku 'ikai ke nau fakamo'oni hono kau mai hono to'ukupú 'i he me'a kotoa pē [vakai T&F 59:21]” (*Gospel Doctrine*, 5th ed. [1939], 270–71).

Fehu'i:

- Ko e hā hono 'uhinga 'okú ke pehē ai 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku nau ma'u 'a e loto ta'efakafeta'i?
- Ko e hā te tau fai ke fakatupulaki 'etau loto fakafeta'i?

Lau fakataha 'e he kalasí 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 78:19 pea fekumi ki he tāpuaki 'oku ma'u 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e loto fakafeta'i?

Mōsaia 3:7–13, 17; 4:2–3, 6–8. 'I hono fuesia 'e Sīsū Kalaisi 'a e mamahi 'o e feilaulau Huhu'i, na'a Ne mamahi ai 'o lahi hake ia 'i ha toe taha he māmaní. Tu'unga 'i he Fakalelei na'e totongi ai 'e Sīsū 'etau ngaahi angahalá kapau te tau fakatomala, 'e lava pē 'o fakamolemole'i kitautolu. (miniti 'e 40–45)

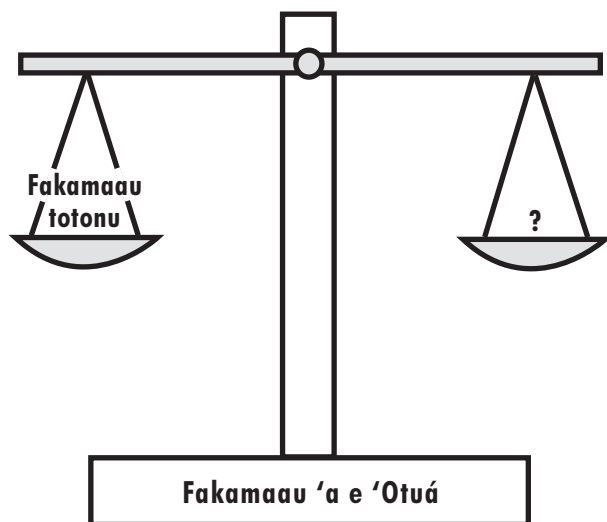
Fakaafe'i ha taha ke ha'u kimu'a he kalasí pea to'o hono sū mo e sitōkeni 'i hono va'e 'e taha. 'Oange ki ai ha fo'i maka fōlahi pea hiki ke mā'olunga 'o fakatatau ki hono funga va'é. Fehu'i ange ki he kalasí:

- Ko e hā 'a e me'a 'e hoko kapau 'e tō 'a e fo'i maká 'i hono va'é?
- Te ke fakapapau'i fēfē 'e tō 'a e fo'i maká kapau 'e fakatooki?
- Ko e hā 'okú ne 'ai ke tō? 'E tō he taimi kotoa pē kapau 'e fakatooki?
- Kapau te ne fakatooki fakafokifā, 'e kei tō ai pē?
- Kapau te ne fakatooki 'a e fo'i maká pea lavea hono va'é, pea ne fetongi 'ene fakakaukau 'o faka'amu ange 'e ia na'e 'ikai ke hoko 'a e me'á ni, 'e kau ia ki hono 'ai hono va'é ke ongo'i sai ange?

Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e 2 Nifai 9:17 pea fekumi ki he me'a 'oku pau 'ene hokó 'o tatau pē mo e lao 'o e kalāvitē. Ko e hā 'ene tu'u tatau 'a e lao 'o e fakamaau totonú pea mo e lēsoni 'o e fo'i maká? ('Oku fakatatau 'a e fo'i maká ki he angahalá. 'Oku tatau 'ete tuku ange 'a e fo'i maká mo ha'ate

fili ke faiangahala. Ko e langa 'i hono va'é 'oku tatau ia mo e ngaahi nunu'a 'o e angahalá.)

Tohi 'a e ngaahi fika 1-10 he palakipoé, 'o hangē 'oku hā atu 'i he fakatātā. Kole ki he kau akó ke lau 'a e Mōsaia 3:26 pea fekumi pe ko e hā 'e palanisi tatau mo e fakamaau totonú. ('Alo'ofa)

Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e Mōsaia 4:2–3, 6–8 pea tali 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā hono 'uhinga na'e faka'amu ai 'a e kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní ke ma'u 'a e 'alo'ofa 'a e 'Eikí? (vakai v. 2).
- Ko e hā e me'a ne nau fai ke nau a'u ai mei he 'Eikí 'a 'Ene 'alo'ofá kiate kinautolú? (vakai v. 2, 6).
- Ko e hā na'e hoko 'i hono foaki 'e he 'Eikí 'Ene 'alo'ofa kiate kinautolú? (vakai v. 3).
- Na'a nau ongo'i fēfē 'i he taimi na'a nau ma'u ai hono olá?
- Ko e hā 'a e iku'anga faka'osi kiate kinautolu na'a nau ma'u 'a e 'alo'ofá 'o tu'unga 'i he feilaulau Huhu'i 'a e Fakamo'u'i? (vakai v. 7–8).

Teuteu'i ha la'i milemila ke faka'aonga'i 'i he mīsini hulú 'o e siate "Ko Hono Ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní 'a Kalaisí" mei he konga fakalahí (p. 325), pe tohi ia 'i he palakipoé. Faka'alí'ali ki he kau akó 'a e ngaahi fakamo'oni folofolá pea tuku ange ha miniti 'e hongofulu ki he hongofulu-mā-nima ke nau lau ai 'a e ngaahi vēsí 'oku 'osi faka'ilonga'í. Tukuange ke nau fekumi pe ko e hā na'e fai 'e Sisū ke Ne lava ai 'o foaki 'a e 'alo'ofá kiate kinautolu 'oku nau mo'ulaloa ki he lao 'o e fakamaau totonú. Fakaafe'i kinautolu ke nau tohi 'i ha la'i pepa 'a e me'a 'oku nau ako mei he folofola taki taha 'o fekau'aki mo Kalaisi mo 'Ene Fakalelei.

'Oka 'osi 'eni pea mou alea'i 'a e ngaahi me'a na'a nau tohi pea fakafehoanaki ia mo e siaté, 'a ia na'e to'o mei he tohi na'e fai 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani. Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:16–19 pea mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- 'O fakatatau mo e veesi 16, ko e hā hono 'uhinga na'e fakahoko ai 'e he 'Eikí 'a e Fakalelei?
- Ko hai 'e 'ikai mamahi 'i he'enua ngaahi angahalá 'o hangē ko e mamahi 'a e 'Eikí?

- Ko e hā 'a e me'a 'e hoko kiate kinautolu 'e 'ikai fakatomalá?
- Ko e hā 'a e lau 'a e ngaahi veesi ko 'ení ki he mamahi 'a e Fakamo'u'i 'i he'etau ngaahi angahalá?

Hiva'i pe lau 'a e "Ke Tau Fakamanatu" (Himi, fika 101).

Fai ha'o fakamo'oni 'o fekau'aki mo e mahu'inga 'o e Fakalelei.

Mōsaia 3:18–19; 4:2–26 (Potu Folofola Ako Ma'ulotó, Mōsaia 3:19). Tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí, ko kinautolu 'oku nau talangofua ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni pea hoko 'o anga tatau mo e fānau ikí te nau lava 'o li'aki 'a e tangata fakaekakanó pea mo fanau'i fo'ou (miniti 'e 30–35)

Faka'aonga'i ha tepi fakapipiki pea fakapipiki he falikí ha tapafā lahi fe'unga ke tu'u ha taha 'i lotu, pea fakaafe'i mai ha taha ke tu'u 'i lotu he tapafā. Tuku ha fo'i lole (pe ha me'a 'oku ifo) 'i he funga tēpilé ke 'oua na'a a'u ki ai 'a e tokotaha akó. Fakahā ange ki he tokotaha akó, "Kapau te ke kakapa 'o a'u ki he fo'i lolé kae 'oua pe na'a mavahe mei he tapafā, pea te ke ma'u leva ia." Kapau 'e 'ikai sia'a 'ene ngaahi feingá, pea fakaafe'i ha tokotaha kehe ke ha'u kimu'a. Fakahā ange ki he tokotaha 'i he lotu tapafā, "Kapau te ke tuku ki ha taha kehe ke ne tokoni atu, te mo fakatou ma'u ha fo'i lole." Fakangofua ki he fika uá ke ne 'oange ki he fika 'uluakí 'a e fo'i lolé, pea 'oange mo ha fo'i lole ki he fika uá.

Kole ki he kalasí ke nau pehē 'oku nau 'i ha me'a tatau, tukukehe ko e me'a 'oku 'ikai ke nau a'u ki ai ko ha me'a ke fakahaofi 'aki 'enua mo'u'i. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- 'E founga fēfē ho'o lotu ke fakahaofi ho'o mo'u'i pea fakahoa ia mo ho'o lotu ke ma'u 'a e fo'i lole?
- Ko e hā ho'o ongo'i ki he tokotaha na'a ne fakahaofi ho'o mo'u'i?
- Ko e hā ha liliu 'i ho'o ongo'i ki he tokotaha ko iá koe'uhi na'e 'ikai ngata pē he'ene fakahaofi ho'o mo'u'i ka ko e mo'u'i 'a ha ní'hi kehe?
- Ko e hā ho'o ongo'i kapau 'e lotu ha taha ke ne fakahaofi ha taha kehe pea 'ikai tali 'e he tokotaha ko iá 'a e tokoní?

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e 1 Kolinitō 15:22 pea fakafehoanaki ia mo e Mōsaia 3:16–17. Fekumi ki he (1) ko hai na'e tō (2) ko hai 'okú ne foaki 'a e fakamo'u'i. Ko e hā 'a e faitatau 'i he ngaahi veesi ko 'ení pea mo e lēsoni fakatātā 'i 'olungá? Fehu'i:

- Ko hai 'oku fakafofonga'i 'e he tokotaha ako 'i he lotu tapafā? (Tangata kuo tō)
- Ko hai 'iate kinautolu 'oku 'i he tu'unga ko iá? (Taha kotoa pē)
- Ko hai na'a ne foaki 'Ene mo'u'i koe'uhi ke tau ma'u 'a e fakamo'u'i? (Sisū Kalaisi)

Tohi 'i he palakipoé 'a e Hoko ko e Tokotaha Mā'oni'oni (Mōsaia 3) pea 'i lalo ai vahevahe ki he vaha'a laine 'e ua, pea tohi ai 'a e 'ulu'itohi Ko e hā 'oku Fai 'e he 'Eikí mo e Ko e hā 'oku Totonu Ke Tau Fai. Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Mōsaia 3:18–19 pea fekumi pe ko e hā 'oku fai 'e he 'Eikí mo e hā 'oku totonu ke tau fai ke li'aki ai 'a e tangata fakaekakanó. Hiki 'enua ngaahi talí 'i lalo 'o fakatatau mo e ongo 'ulu'i tohi (vakai ki he saati na'e 'oatú).

Hoko ko ha Tokotaha Mā'oni'oni (Mōsaia 3)

Ko e Me'a 'Oku Fai 'e he 'Eiki	Ko e Me'a 'Oku Totonu Ke Tau Fai
<ul style="list-style-type: none"> • Foaki 'a e Fakalelei (vakai v. 18–19). 	<ul style="list-style-type: none"> • Fakavaivai'i kitautolu (vakai v. 18). • Hoko 'o hangē ko e fānau valevalé (vakai v. 18). • Ma'u 'a e tui kia Sīsū Kalaisi (vakai v. 18). • Talangofua ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni (vakai v. 19). • Li'aki 'a e tangata fakaekakanó (vakai v. 19). • Anga-malū, anga-vaivai, anga fa'a kātaki, pea fonu 'i he 'ofa, loto fiemālie ke fakavaivai ki he 'Eiki (vakai v. 19).

Fehu'i: Ko e hā hono 'uhinga 'o e tangata fakaekakanó? Vahevahe 'a e fakamatala ko 'eni:

“'Oku 'osi mahino ki he kāingalotu 'o e Siasí 'a e kupu'i lea ko e “tangata fakaekakanó” ko e tokotaha 'oku 'ikai ke fakatomala; 'oku 'ikai 'uhinga 'eni 'oku fakanatula pe 'a e kovi 'a e tokotaha ko iá, ka 'oku 'uhinga ia 'okú ne tu'u 'i ha tu'unga mā'ulalo ange. Ko e tangata fakaekakanó 'oku 'uhinga ia 'oku nau ta'e ma'u 'a e 'Otuá 'i māmani, pea kuo kehe 'enau fai mei he anga 'o e 'Otuá' ('Alamā 41:11). Na'e folofola 'a e 'Eiki kia Siosefa Sāmita 'o pehē: 'Na'e ta'ehalaia 'a e laumālie kotoa pē 'o e tangatá 'i he kamata'angá, pea ko e me'a 'i he huhu'i 'e he 'Otuá 'a e tangatá mei he hingá, ko ia na'e toe hoko ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá 'o ta'ehalaia 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i he 'enau kei valevalé' (T&F 93:38)” (in Daniel H. Ludlow, ed., *Encyclopedia of Mormonism*, 5 vols. [1992], 3:985).

Vakai ki he siate he palakipoé pea fehu'i ange: Ko e hā hono 'uhinga he'ikai te tau lava 'o hoko ko ha tokotaha Mā'oni'oni ta'e kau ai 'a e 'Eiki?

Lau 'a e Mōsaia 4:3 pea vakai ki he founa na'e tali 'aki 'e he kakai 'o e Tu'i ko Penisimani 'ene malangá. Fehu'i:

- 'O fakatatau ki he veesi ko 'eni, ko e hā 'a e iku'anga 'o e ma'u ha tui kia Sīsū Kalaisi pea fakatomala mei he 'etau ngaahi angahalá? (Ko hono ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, fonu 'i he fiefia, ma'u ha fakamolemole, “ma'u 'a e fiemālie 'o e loto.”)
- 'Oku mahu'inga fēfē 'a e ngaahi tāpuaki ko 'eni?
- Ko e hā 'okú ke loto ke fai ke ma'u ai kinautolu 'i ho'o mo'uí?

Tohi 'a e tauhi 'i he palakipoé. Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e Mōsaia 4:6–7, 9–12, 26 pea fekumi ki he fo'i lea 'okú ne 'omai 'a e 'uhinga tatau mo e fo'i lea he palakipoé. (Tauhi ma'u.”)

- Ko e hā na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimani 'i he veesi 6–7, 9–11 na'á ne fakaloto'i 'a e kakaí ke tauhi ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelei 'i he 'enau mo'uí?
- 'Oku fakafehoanaki fēfē 'a e ngaahi fokotu'u 'a e Tu'i ko Penisimani ki he lisi he palakipoé?
- Ko e hā 'okú ne ako'i kitautolu ki ai ki he mahu'inga 'o e ngaahi fekau ko 'eni?

Vahevahe 'a e fakamatala na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongiki, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Fitungofulú:

“Ko e tokotaha uluí ko e taha 'okú ne li'aki 'a e tangata fakaekakanó, talangofua ki he ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni, pea hoko ko ha tokotaha mā'oni'oni 'o fakafou 'i he fakalelei 'a e 'Eiki ko Kalaisí. Ko e tokotaha ko iá kuó ne hoko 'o anga tatau mo 'ha tamasi'i si'i, 'o talangofua mo anga-malū mo anga-vaivai mo anga fa'a kātaki, pea fonu 'i he 'ofa, pea loto fiemālie ke fakavaivai 'i he me'a kotoa pē 'oku 'afio'i 'e he 'Eiki 'oku lelei ke fai kiate ia, 'o hangē 'oku fakavaivai 'e ha tamasi'i si'i ki he'ene tamaí. (Mōsaia 3:19.) Kuó ne hoko ko e tokotaha fo'ou 'o e Laumālie Mā'oni'oni; kuo ului 'a e tokotaha motu'á pe liliu ki he tokotaha fo'ou. Kuó ne fanau'i fo'ou: mei he feitu'u na'á ne mate fakalaumālie ai, kuó ne fanau'i fo'ou ki he tu'unga 'o e mo'uí fakalaumālie. (Mōsaia 27:24–29.) Ko e liliu mo'oni, 'oku 'aonga ia ki he fakamo'uí (Mātiu 18:3), 'oku 'ikai ngata pe 'i he liliu 'a e tui 'a e tokotaha uluí, tukuange mo e ngaahi talatupu'a loi 'o e kuohilí pea tali 'a e faka'ofa'ofa 'o e lotu kuo fakahā maí, ka 'okú ne liliu 'a e kakato 'ene tō'onga mo'uí, pea na'e fakaakeake'i 'a e natula mo e fa'unga 'o hono fōtungá pea fanau'i ia 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni” (*Doctrinal New Testament Commentary*, 3 vols. [1966–73], 1:770).

Fakamatala'i ki he kau akó 'i he taimi 'oku tau ikuna'i ai 'a e tangata fakaekakanó, 'oku liliu ai mo 'etau ngaahi holí. Lau 'a e Mōsaia 4:12–16, 26 pea fekumi ki he fa'ahinga tō'onga 'oku hoko ki ha taha kuo liliu, pea hiki 'a e lisi 'i he palakipoé. 'E mei anga peheni ho'o me'a 'e hiki:

Ko Kinautolu Kuo Fanau'i Fo'ou

- Fiefia ma'u pē (vakai v. 11–12).
- Fonu 'i he 'ofa 'a e 'Otuá (vakai v. 12).
- Pukepuke ma'u ai pe ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá (vakai v. 12).
- Tupulaki 'i he 'enau 'ilo ki he 'Otuá mo e mo'oni (vakai v. 12)
- 'E 'ikai fie fakamamahi'i 'a e ni'ihī kehé (vakai v. 13).
- Faka'amu ke faitotonu ki he ni'ihī kehé (vakai v. 13).
- Tokanga'i mo ako'i 'enau fānau (vakai v. 14–15).
- Tokoni ki he paeá (vakai v. 16, 26).

Kole ange ki he kau akó ke nau fakakaukau angé pe ko e fē 'i he ngaahi 'ulungāanga ko 'eni 'oku nau ma'ú. Fakaafe'i kinautolu ke nau toe vakai ki he siatē "Hoko ko ha Tokotaha Mā'oni'oni." Tuku ke nau hiki 'i ha la'i pepa 'a e ngaahi founga te nau lava 'o fakalalaka ai 'i he ngaahi kongā 'oku hiki 'i lalo he "Ko e hā 'a e Me'a 'oku Totonu Ke Tau Fai."

Mōsaia 4:16–22. Kuo foaki mai 'e he'etau Tamai Hēvani 'a e ngaahi tāpuaki lahi, pea 'okú Ne 'amanaki mai te tau vahevahe ia mo kinautolu 'oku masivá. (miniti 'e 5–10)

Fehu'i ki he kau akó pe ko e fē ha taimi kimu'i ni mai na'a nau sio ai ki ha taha 'oku kole me'akai. Fakaafe'i kinautolu ke nau fakakaukau ki he ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā ho'o ongo 'i ho'o vakai atu ki he tu'unga na'e 'i ai 'a e tokotaha kolekolé?
- Ko e hā ho'o tali ki he tokotaha kolekolé?
- Na'e mei fēfē nai hono tali ia 'e he 'Eiki?

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Mōsaia 4:16–25 pea fekumi ki he founga na'e 'omai 'e he Fakamo'u'i ke tau tali'aki. Fakafehoanaki 'a e ngaahi veesi ko 'eni mo e 'Īsaia 58:3–7. Lau 'a e ngaahi veesi 'ia 'Īsaia pea fekumi pe ko e hā kuo fokotu'u 'e he 'Eiki ke tokoni'i kinautolu ke foaki ki he masivá. (Foaki 'Aukai.) Fehu'i: Ko e hā 'a e tu'utu'uni ki he founga totonu 'o e fono 'o e 'aukaí? (Ko e 'ikai ma'u ha me'akai pe vai he houa kai hokohoko 'e ua pea foaki 'a e pa'anga 'aukai ki he Siasi ki hono tokanga'i 'o e kau masivá. Ko e faingamālie foki ia ke lotu mo fai ai 'a e fakamo'oni 'a e 'aho 'aukaí.) Lau pe hiva'i 'a e "Kuo Lahi Hoku Tāpuaki" (Himi, fika 126) Vahevahe 'a e fakamatala na'e fai 'e Palesiteni Tēvita O. Makei:

"Ko e taumu'a mahu'inga mo e ola 'aonga taha 'o e [totongi ha foaki 'aukaí] 'okú ne 'ai 'a e tauhi 'o e 'aho 'aukaí he māhina takitaha ko e kongā mahu'inga ia 'o e ongoongolelé he ngaahi 'aho kimu'i ni. 'Oku 'i ai hono 'aonga faka'ekonōmika kapau 'e fakahoko 'e ha kautaha 'oku mālohi mo haohaoa, te ne lava 'o fakalato e fiema'u 'a e kau masiva kotoa pē 'i he ngaahi uooti mo e ngaahi kolo 'o e Siasi" ("On Fasting," *Improvement Era*, Mar. 1963, 156).

 Mōsaia 4:30 (Potu Folofola Ako Ma'ulotó). 'E fakamaau'i kinautolu 'aki 'etau ngaahi fakakaukau, ngaahi leá, mo e ngaahi ngāué. (miniti 'e 10–15)

Tā 'a e fakatātā 'oku 'oatú 'i he palakipoé.

**Ngaahi
Fakakaukau**

**Ngaahi
Leá**

**Ngaahi
Ngāué**

Fehu'i ange ki he kalasí pe ko e hā e me'a 'oku tatau ai 'a e ngaahi fo'i lea ko 'eni 'e tolú. Hili ha ngaahi tali pea fakaafe'i 'a e kau akó ke nau kumi 'i he Mōsaia 4:30 'a e tali. Fehu'i:

- Ko fē 'oku faingata'a taha kiate koe ke ke mapule'i?
- Ko e hā te tau fai ke lelei ange 'etau mapule'i 'etau ngaahi fakakaukau, leá, mo e ngāué?

Vahevahe 'a e fakamatala na'e fai 'e Siaso Q. Kēnoni, he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesiteni 'Uluaki:

"Oku fakakaukau 'a e ni'ihī koe'uhī kuo nau 'osi hū 'i he vai 'o e papitaisó pea nau fakatomala 'i he'enua ngaahi angahalá ko hono ngata'angá ia. Ko e toki me'a hala ia! 'Oku tau fiema'u ke hokohoko 'etau ma'u 'a e laumālie 'o e fakatomalá; 'oku tau fiema'u ke lotu ki he 'Otuá ke tokoni'i hotau 'ulungāanga 'i he 'aho kotoa pē. Kimu'a pea tau mohe he pō kotoa 'oku totonu ke tau sivi'i 'etau ngaahi fakakaukau, lea mo e ngāue 'o e 'aho ko iá pea fakatomala mei he fehalaaki kotoa pē na'e fakamamahi ki he Laumālie Mā'oni'oni. Mo'ui pehē 'i he 'aho kotoa pea feinga ke fakatupulaki he 'aho kotoa pē. Mahalo pe te tau kau 'i hono fai ha ngaahi me'a 'oku 'ikai totonú, kau 'i ha ngaahi fakakaukau halá, ue'i ke fai ha me'a 'aki ha 'uhinga hala, pe sio ki ha ngaahi taumu'a ta'etotonu. . .

"Ko ia, 'oku fiema'u ke tau fakatomala faka'aho, fakahoua, 'a kinautolu kotoa pē" (*Gospel Truth: Discourses and Writings of President George Q. Cannon*, ed. Jerreld L. Newquist, 2 vols. [1957], 1:164).

Fehu'i ange ki he kau akó pe 'oku founga fēfē hono 'ilo'i 'a e tefito'i mo'oni ko 'eni 'o tokoni'i kinautolu ke tau fakahounga'i 'a e tāpuaki 'o e fakatomalá 'i he'etau mo'ui.

Mōsaia 5–6

Talateu

Mōsaia 5–6 'oku hiki ai 'a e tali 'e he kaka'i 'a e ngaahi akonaki 'a e Tu'i ko Penisimaní. Na'e fu'u ongo kiate kinautolu 'a e laumālie mo e mālohi 'o e malangá. Na'e tupu mei ai 'enau fai 'a e ngaahi fuakava mo e 'Otuá mo palōmesi ke tauhi kinautolu "i he toenga kotoa 'o honau ngaahi 'ahó" (Mōsaia 5:5)

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

- 'Oku fakatatau 'a e papitaisó ki he liliu fo'ou. 'I he taimi 'oku fanau'i fo'ou ai 'a e kakai, 'oku nau ongo'i 'a e fu'u liliu lahi 'o e lotó. 'I hono fai mo tauhi 'a e ngaahi fuakava toputapú te nau hoko ko e fānau 'a Kalaisi (vakai Mōsaia 5:2, 5–13; vakai foki, Sione 3:3–5).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 57–59.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

 Mōsaia 5:2, 5–13. 'Oku fakatātā 'a e papitaisó ki he fanau'i fo'ou. 'I hono fanau'i fo'ou 'a e kakai, 'oku nau ongo'i 'a e fu'u liliu lahi 'o e lotó. Tupu 'i he'enua fai mo tauhi 'a e ngaahi fuakava toputapú 'oku nau hoko ai ko e fānau 'a Kalaisi. (Minití 45–50)

Fakaafe'i ha ní'hi 'o e kau akó ke 'omai ha tā honau ngaahi fāmilí, pea faka'ali'ali ki he kalasí. Fehu'i:

- Ko e hā 'a e hingoa na'á ke ma'u mei hono fanau'i mo 'ohake koe 'i ho fāmilí? (Ko ho hingoa fakafāmilí).
- Ko e hā hono 'uhinga na'e 'ikai ke ui 'aki ai koe 'a e hingoa fakafāmilí ho kaungā-me'á 'i hono fanau'i koé?
- Ko e hā hotau fatongia ke tau faka'apa'apa'i hotau hingoa?

Fakamanatu ki he kau akó 'oku hiki 'i he Mōsaia 2–4 'a e malanga 'a e Tu'i ko Penisimaní ki hono kakai. Lau 'a e Mōsaia 1:11–12 pea fekumi ki ha 'uhinga 'e taha na'e fiema'u ai 'e he Tu'i ko Penisimaní ke lea ki he kakai. Fehu'i:

- Ko e hā na'e faka'amu 'a e Tu'i ko Penisimaní ke foaki ki hono kakai?
- Ko e fē 'a e feitu'u na'e malanga ai 'a e Tu'i ko Penisimaní? (vakai Mōsaia 1:18; 2:1).

Fakamatala ki he kalasí te ke fakahā kiate kinautolu he 'ahó ni 'a e hingoa na'e foaki 'e he Tu'i ko Penisimaní ki hono kakai. Lau 'a e Mōsaia 5:1–5 pea kumi 'a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā 'a e fehu'i na'e fai 'e he Tu'i ko Penisimaní ki he kakai he 'osi 'ene malangá? (vakai v. 1).
- Ko e hā hono 'uhinga na'e fiema'u ai 'e he Tu'i ko Penisimaní ke 'ilo pe 'oku tui 'a e kakai ki he'ene malangá?
- Na'e tali fēfē 'e he kakai? (vakai v. 2).

'I he Mōsaia 5:2 na'e kaila ai 'a e kakai 'o pehē "ko e Laumālie 'o e 'Eiki Māfima'fi" 'a ia kuo fai ha fu'u liliu lahi 'i loto 'iate kinautolu. Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e Mōsaia 4:2–3 pea fekumi ki he taimi na'e hoko ai 'eni ki he kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní. Fehu'i:

- Ko e hā na'á ne ue'i 'a e liliu ko 'ení?

- Ko e hā hono 'aonga ki he kakai 'a e liliu ko 'eni 'a honau lotó? (vakai Mōsaia 5:5).
- Ko e fē taimi ne mou fai ai ha fuakava mo e 'Otuá 'o hangē ko e kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní?
- Fakahā'aki hono hiki homou nimá, ko hai 'iate kimoutolu kuo 'osi papitaiso?
- Ko e hā 'a e ngaahi fuakava na'á ke fai 'i he papitaisó? (vakai Mōsaia 18:8–10).

Fakamanatu ki he kau akó 'oku tau fakafo'ou 'a e ngaahi fuakava ko iá he uike kotoa 'i he'etau ma'u 'a e sākalamēnití. Lau 'a e Molonai 4:3 pea hiki 'a e ngaahi fuakava 'o e sākalamēnití 'i he palakipoé:

- Fiemālie ke to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisí.
- Manatu ma'u ai pē kiate Ia.
- Tauhi 'Ene ngaahi fekaú.

Fakamanatu ki he kau akó 'oku 'i he Mōsaia 5:5 'a e palómesi na'e fai 'e he kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eiki. Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e Mōsaia 5:7–13 pea fekumi ki he ngaahi fuakava kehe na'e fai 'e he kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní. (Ke to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisí [vakai v. 7–11], mo manatu ma'u ai pē kiate Ia [vakai v. 12–13].) Fakamahino'i ko e ngaahi fuakava 'oku fakamatala ki ai 'a e ngaahi veesi ko 'ení 'oku tatau pē mo ia 'oku tau fai 'i he taimi papitaisó pea 'oku tau fakafo'ou 'eni 'i he taimi 'oku tau ma'u ai 'a e sākalamēnití. Fehu'i:

- Ko e hā hono 'uhinga ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a Kalaisí?
- Ko e hā hono 'uhinga ke manatu ma'u ai pē kiate Ia?
- Ko e hā hono 'uhinga ke to'o kiate koe 'a e huafa 'o Kalaisí?

Fakamatala ki he kalasí 'okú ke faka'amu ke tokoni'i kinautolu ke toe mahino lelei ange 'a e ngaahi fuakava ko 'eni 'e tolú. Tuku ke nau lau 'a e ngaahi folofolá pea fekumi pe ko e hā 'oku ako'i 'e he fuakava takitaha 'o fekau'aki mo hono tauhi 'o e fuakava 'uluaki (ke talangofua ki he ngaahi fekau):

- Mōsaia 2:41
- Sione 13:17
- 'Alamā 41:10
- 2 Nifai 2:13–14

Mou alea'i 'a e ngaahi me'a na'a nau 'iló. Toe lau 'a e Mōsaia 5:5, 8 pea fekumi pe ko e hā hono fuoloa 'oku totonu ke tau talangofua ai ki he ngaahi fekaú.

Ke toe mahino lelei ange hono 'uhinga 'o e mahu'inga kiate kinautolu ke tau manatu'i ma'u ai pē 'a e Fakamo'uí, fehu'i ange:

- Ko e fē 'a e taha 'o e ngaahi fuakavá 'oku 'asi he lotu tāpuaki'i 'o e sākalamēnití 'o e mā pea mo e va'i? (vakai T&F 20:77, 79).
- Ko e fē 'a e ngaahi fuakava na'e fakamamafa'i 'e he Fakamo'uí 'i He'ene fokotu'u 'a e sākalamēnití 'i he kau Nifai? (vakai 3 Nifai 18:7,11).

- Ko e hā na'e fakamamafa'i 'e he 'Eiki 'i He'ene tāpuaki'i 'a e sākalamēniti ki He'ene kau ākongā 'i Selūsalemā? (vakai Luke 22:19).

Lau 'a e Mōsaia 5:13 pea fakaafe'i 'a e kau akó ke nau toe foku-tu'utu'u 'i he lea pē 'anautolu 'a e fehu'i 'a e Tu'i ko Penisimaní. Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau fakalongolongo pē ki he ngaahi fehu'i ko 'ení?

- 'Oku ofi fēfē 'a Sisū Kalaisi ki he "ngaahi fakakaukau mo e ngaahi holi" 'a ho loto?
- 'Oku 'i ho'o ngaahi fakakaukau 'a e Fakamo'uí 'i he taimi 'okú ke 'i he akó ai? 'i he ngāue? 'i ho'o 'eve'eva mo hao kaume'a?

Fehu'i: Ko e hā ha liliu 'i ho 'ulungāngā kapau 'oku 'i ho 'atamai ma'u ai pē 'a e Fakamo'uí?

Fakamanatu ki he kau akó ko hono 'uhinga na'e ui ai 'e he Tu'i ko Penisimaní 'a e kakaí ki he tempalé (fale tapu) ke foaki kiate kinautolu ha hingoā fo'ou (vakai Mōsaia 1:11–12). Tukuange ke nau lau 'a e Mōsaia 5:7 pea fakakaukau'i ange pe ko e hā hono 'uhinga ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisi. Fehu'i: 'Oku founga tatau fēfē hono to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisi mo 'etau hoko ko e mēmipa 'o Hono fāmilí?

Vahevahe pea mo e kalasi 'a e fakamatala 'a 'Eletā Pulusi R. Makongiki, he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Oku ngāue'aki 'e he fāmilí 'a e hingoā fakafāmilí; 'oku 'ilo'i ai kinautolu pea ui'aki mo 'iloa ai; 'oku nau mavahe ai mei he ngaahi fāmilí kehé. . . .Pea ko ia ko e fānau 'a Kalaisi, 'a kinautolu 'oku fanau'i fo'ou, 'a kinautolu kuo fanau'i fakalaumālie 'e he'enua Tamai fo'ou, mo 'ai kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisi. 'Oku nau 'iloa ai he hingoā ni; . . . pea nau 'ilonga mo makehe ai mei he toenga 'o e kakaí. 'Oku nau hoko ai ko e mēmipa 'o e fāmilí, ko hono mo'oní ko e kau Kalisitiane mo'oní kinautolu.

Kole ki he kau akó ke nau fanongo 'i ho'o lau 'a e konga hono hoko 'o e lea 'a 'Eletā Makongiki 'o kau ki he fatongia 'oku ha'u fakataha mo hono to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisi:

“Oku nau to'o Hono huafá pea 'oku nau mo'ua ke to'o ia 'i he anga 'oku taau mo faka'e'i'eiki. 'O 'oua na'a fakamele'i 'e ha me'a fakamā, pea 'oua na'a fakangofua ke 'i ai ha momo'i ongoongo kovi 'e ofi pe pipiki ki he hingoā ko iá. . . .Ko e kāingalotu 'a e 'Otuá 'oku totonu ke nau manatu'i ko hai kinautolu pea nau mo'ui mo ngāue 'o fakatatau mo ia.” (*The Promised Messiah: The First Coming of Christ* [1978], 363).

Lau pea fakafehoanaki 'a e Mōsaia 5:12 mo e Mōsaia 26:24 ke 'ilo pe ko e hā 'oku fanongo ki ai 'a kinautolu 'oku nau to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisi. Fehu'i:

- Ko e hā hono mahu'inga ke ui'aki 'a e hingoā totonú?

- Ko e hā hono 'uhinga ke 'i he to'ukupu to'omata'u pe to'ohema 'o e 'Eiki?(vakai, Mātiu 25:31– 46).

Fehu'i ange ki he kau akó pe ko e fē 'a e to'ukupu 'o e 'Eiki 'oku nau fie 'i ai. Vahevahe 'a e fakamatala ko 'eni 'a 'Eletā Makongiki:

“Ko kinautolu 'oku nau to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisi, 'oku nau talangofua mo fanongo 'i he taimi kotoa pē 'okú ne ui ai honau hingoá, mo tauhi ki he ngaahi tu'unga 'o e fāmilí faka-kalisitiane, pea nau fiefia 'i he feohi fakatokoua 'i he Siasí, 'oku nau ma'u 'a e fiefia ta'engatá pea hoko ko e kau mēmipa monúia 'i he fāmilí 'o e 'Otuá 'i he nāunau fakasilesitiale!” (*The Promised Messiah*, 365).

Lau 'a e Mōsaia 5:15 pea fehu'i ange: 'Oku fekau'aki fēfē 'a e vēsí mo e fakamatala 'a 'Eletā Makongiki? Fakamatala ki he kau akó kapau 'oku tau fanau'i fo'ou pea fuakava ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisi, tauhi 'Ene ngaahi fekaú, pea manatu ma'u ai pē kiate Ia, 'oku tau hoko ko 'Ene fānau mo e konga Hono fāmilí. Toe vakai ki he veesi 15 pea fehu'i: 'Oku anga fēfē 'a e ha'u 'a e ngaahi tāpuaki kiate kinautolu 'oku tauhi 'a e ngaahi fuakavá ke tatau mo ia 'oku hoko ki he ngaahi fāmilí 'i he tempalé?

Tohi 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i he palakipoé pea tuku ki he kau akó ha taimi ke hiki ai 'enua talí 'i ha la'i pepa:

- Ko e hā hono 'uhinga kiate au ke sila'i (fakama'u) ki he fāmilí 'o Kalaisi?
- Ko e hā teu fai ke u tauhi 'o lelei ange ai 'eku ngaahi fuakava papitaisó?

Mōsaia 7–8

Talateu

Na'e hoha'a 'a Mōsaia mo hono kakaí pea ko e hā na'e hoko ki ha kakai tokolahi na'a nau 'alu mei Seilahemala 'i ha ngaahi ta'u kimu'a ke foki ki he fonua 'o Nifai (vakai 'Amenai 1:27–30). Na'e fekau'i atu ha toko hongofulu-mā-ono mo honau takí ko 'Āmoni ke fekumi ki he kakai ko 'ení. 'Oku hiki 'i he Mōsaia vahe 7–8 'a e lekooti 'o e fononga 'a 'āmoni ki he fonua 'o Nifai.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Tokanga Ki ai

- 'Oku lahi 'i he folofolá 'a e ngaahi sīpinga mo e ngaahi 'ata 'o e mo'ui 'a Sisū Kalaisi (vakai Mōsaia 7:1–8, 16; vakai foki Mōsese 6:63).
- 'Oku takiaki'i 'e he talangata'á 'a e pōpula fakatu'asino mo fakalaumālie. Ko kinautolu 'oku falala ki he 'Eiki mo 'ofa kiate Iá te nau ma'u 'a e tau'atāina fakatu'asino mo fakalaumālie (vakai Mōsaia 7:17–33; vakai foki 'Alamā 36:27; 38:5).
- Ko e tangata kikitē ko e tangata ma'u fakahā mo e palōfita 'a ia ko hono mālohí ko e me'a'ofa ia mei he 'Otua. 'E lava 'e he tangata kikitē 'o liliu ha ngaahi lea ta'emahino pea lava 'o 'ilo'i 'a e kuohilí, mo e kaha'ú, pea mo e ngaahi me'a fufuú (vakai Mōsaia 8:6–18).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 59–61.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

Mōsaia 7:1–5. Ko e fononga 'a ha ngaahi kulupu kehekehe mei Seilahemala ki he fonua 'o Nifai.
(miniti 'e 5–10)

Tā 'i he palakipoé 'a e mape "Ko e Ngaahi Fononga 'e Fitu 'i he Tohi 'a Mōsaia" 'oku 'asi 'i he konga fakalahi (p. 326), pe tufa ki he kau akó. Fakamatala'i 'oku 'i he tohi 'a Mōsaia 'a e ngaahi fefononga'aki lalahi 'e fitu, pea te nau ako he 'ahó ni ki he ongo 'uluaki fonongá. Lau 'a e 'Amenai 1:27 pea fakamatala ki he kau akó ko e fakafuofua ki he ta'u 200 B.C. na'e tokolahi 'a e kau Nifai na'a nau fie foki ki he fonua 'o Nifai. Lau 'a e Mōsaia 9:1 pea fehu'i ange:

- Ko e hā hono 'uhinga na'e fekau ai 'a Sēnifi ke fakaasiasi ki he kau Leimana?
- Lau 'a e 'Amenai 1:28 mo e Mōsaia 9:2. Ko e hā na'e hoko ai 'a e feke'ike'i 'i he kulupú he 'osi 'a e lipooti 'a Sēnifi?
- Ko e hā 'a e me'a na'e hoko ki he kau fononga ko 'eni?

Fakamatala ki he iku'anga fakamamahi 'o e kau fononga ko 'eni 'i he mapé. Na'e toe 'alu hake 'a Sēnifi mo e kau fononga hono uá, 'o nau a'u lelei ki he fonua 'o Nifai. Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 'Amenai 1:29 mo e Mōsaia 9:3, pea fehu'i ange:

- Ko e hā hono 'uhinga na'e fokotu'u ai 'e Sēnifi 'a e fononga hono ua?
- Ko e hā hono 'uhinga na'e fepaki ai 'a e fononga ko 'eni mo e ngaahi faingata'a lahi? (vakai Mōsaia 9:3).
- Lau 'a e Mōsaia 9:4–7. Ko e fē 'a e ngaahi fonua na'e tukuange 'e he kau Leimaná ki he kau nofo fo'ou?
- Lau 'a e Mōsaia 7:9. Ko hai 'a e fuofua tu'i ki he kolo ko 'eni? Na'e founga fēfē hono filí?

Faka'alí'ali 'a e hala na'e fononga ai 'a Senifi 'i he mapé.

Tukuange ki he kau akó ke nau kumi 'i he ngaahi fakamo'oni folofolá pea kau ai mo e mapé 'a e ngaahi fefononga'aki lalahi 'e fitu 'i he tohi 'a Mōsaia. Fakaafe'i kinautolu ke tohi 'a e hingoa 'o e ngaahi fonongá 'i he tafa'aki 'enua ngaahi folofolá.

(*Fakatokanga*: 'Oku hanga 'e fakamatala fakakātoa ko 'eni 'o tokoni'i 'a e kau akó ke mahino lelei 'a e me'a 'oku nau lau 'i he 'enua ako 'a e ngaahi vahe 'a Mōsaia. Fakakaukau ki hano faka'alí'ali 'o e mapé 'i he loki akó 'i hono kotoa ho'omou ako 'a e tohi 'a Mōsaia. Ko e ngaahi fehu'i 'i he fokotu'u ki hono ako'i na'e to'o mei he fakamatala 'o e Mōsaia 7:1–14; 8:7–21 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 59–61. 'Oku 'i he *Book of Mormon Student Manual* 'a e ngaahi fehu'i tatau ki he ngaahi fefononga'aki kehe 'e fitu kapau te ke fiema'u ke faka'aonga'i.)

Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e fakamatala 'i he 'ulu'i vahe 'o e Mōsaia 7 ke ma'u 'a e fakanounou 'o e ngaahi me'a na'e hoko 'i he vahe ko 'eni.

Mōsaia 7:1–8, 16. 'Oku 'i he ngaahi folofolá 'a e ngaahi fakatātā mo e ngaahi 'ata 'o e mo'ui 'a Sisū Kalaisi.
(miniti 'e 15–20)

(*Fakatokanga*: 'Oku kāpui 'e he fokotu'u ki hono ako'i ko 'eni 'a e nāunau tatau 'i he fokotu'u ki hono ako'i 'o e Mōsaia 11–17 p. 119. 'Oku faka'aonga'i heni ko e fakatātā 'a e talanoa 'o 'Āmoní, kae faka'aonga'i 'a e tahá 'aki 'a 'Apinetai. Te ke lava pē 'o faka'aonga'i ha taha 'o e ngaahi fokotu'u ki hono ako'i, pe fakatou faka'aonga'i ke fakamamafa'i hono ngāue'aki 'a e fakatātā 'i he folofolá ke fakamanatu'i kiate kitautolu 'a Kalaisi.)

Tohi 'i he palakipoé *Ko e hā 'a e taumu'a 'o e Tohi 'a Molomoná?* Mou alea'i mo e kau akó 'a e fehu'i. Fakamahino'i 'a e hingoa kakato 'o e Tohi 'a Molomona mei he talateú (Ko e Tohi 'a Molomona: Ko ha Toe Fakamo'oni 'e Taha 'o Sisū Kalaisi). Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e 2 Nifai 25:26, pea toe lau 'a e fehu'i 'i he palakipoé. Vahevahe 'a e fakamatala 'a Palesiteni 'Eselā Tafi Penisoni mei he fokotu'u ki hono ako'i 'i he peesi 'oku 'i ai 'a e hingoa 'o e Tohi 'a Molomoná (p. 19).

Faka'alí'ali ki he kau akó ha fo'i maka, vai 'i ha ipu sio'ata, mo e konga mā. Tohi 'i he palakipoé 'a e ngaahi fakamo'oni ko 'eni. Hilamani 5:12; Selemaia 17:13; Sione 6:47–51. Kole ki he kau akó ke lau 'a e ngaahi vēsí pea alea'i 'a e ngaahi founga 'e lava 'e he maká, vai, mo e mā 'o fakafofonga'i, pe fakatātā 'aki 'o kau kia Sisū Kalaisi. Lau 'a e fakamatala na'e fai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi, ko e mēmipa 'a e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá: "Ko e fakatātā pe fakataipe . . . ko e faitatau pe fakamanatu 'o ha me'a kehe" ('i he Conference Report, Oct. 1992, 51; or *Ensign*, Nov. 1992, 37).

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Mōsese 6:63 pea fekumi pe ko e hā 'a e lahi 'o e ngaahi fa'u 'a e 'Otua 'oku nau fakatātā 'aki pe fakataipe 'aki 'a Sisū Kalaisi. Tokoni'i 'a e kau akó ke mahino ko e ngaahi me'a na'e hoko 'i he folofolá ko e fakataipe 'o Sisū Kalaisi. Ko e fakatātā eni, 'oku lahi 'a e faitatau 'a e talanoa ki hono feilaulau'i 'e 'Ēpalahame hono foha ko 'Aisaké mo hono feilaulau'i 'e he'etau Tamai Hēvaní Hono 'Alo ko Sisū Kalaisi

(vakai Sēkope 4:5). 'I hono fekumi ki he ngaahi me'a 'oku faitatau 'i he folofolá ki he mo'ui mo e ngāue 'a Sīsū Kalaisi, te tau ako 'o toe lahi ange ai kiate Ia mo manatu'i lelei Ia. Vahevahe 'a e fakamatala 'a 'Eletā Pulusi R. Makongiki:

“'Oku 'ikai ha veiveiua ki he ngaahi me'a na'e hoko ki he mo'ui 'a e kau palōfita pea mātu'aki mavahe ai 'a e kau mā'oni'oni ko ia ko e fakataipe pe fakatātā mo e ngaahi 'ata 'o honau Mīsaia. 'Oku faka'ofa'ofa mo totonu ke fekumi ki he ngaahi me'a 'oku faitatau mo Kalaisi 'i he feitu'u kotoa pē pea toutou faka'aonga'i kinautolu 'i hono fakamanatu'i ki hotau 'atamāi 'a hono mahu'inga ke tauhi kiate ia mo 'ene ngaahi fonó” (The Promised Messiah, 453).

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Mōsaia 7:1-8, 16 pea fekumi ki he ngaahi faitatau 'o e mo'ui 'a Sīsū Kalaisi. Faka'aonga'i 'a e siate na'e 'oatú ke tokoni atu ki hono alea'i. (Te ke lava 'o faka'aonga'i 'a e mīsini hulú pe ko hano tufa ki he kau akó.)

'Āmoni	Sīsū Kalaisi	Faitatau
Mōsaia 7:2	Sione 5:36	Ko hono fekau'i 'e he tu'i 'a 'Āmoni. Ko hono fekau'i 'e he Tamai Hēvani 'a Sīsū.
Mōsaia 7:3	Saame 24:8	'Oku fakatou fakamatala'i 'a 'Āmoni mo Sīsū na'a na sino mālohi mo ivi lahi.
Mōsaia 7:4, 16	Mātiu 4:1-2	Fakatou katekina 'a e fiekaia, fieinuá mo e ongosia he 'aho 'e fāngofulu.
Mōsaia 7:6	Mātiu 26:37	Fakatou 'ave 'a e toko tolu pea 'alu 'o ki'i mama'o si'i atu.
Mōsaia 7:7	Sione 18:12	Na'e fakatou ha'i mo 'ave kinaua.
Mōsaia 7:8	Luke 23:7	Na'e fakatou 'ave ki he 'ao 'o e tu'i pea fakafehu'i.
Mōsaia 7:18; vakai foki Mōsaia 22:11	T&F138:23	Na'e tatakī 'e 'Āmoni 'a e kakai mei he nofo pōpulá. Na'e fakahaofi 'e Sīsū 'a e kakai mei he maté mo heli.

Toe fakamanatu 'a e fakamatala 'a 'Eletā Makongiki 'i 'olungá. Tuku ke nau toe sio ki he lotu tāpuaki'i sākalamēnití (vakai Molonai 4:3) pea fehu'i ange: 'Oku hanga fēfē 'e he ngaahi fakatātaá mo e 'atá 'o tokoni'i kītautolu ke tau "manatu ma'u ai pē kiate ia"? Lau 'a e Tokātelino mo e Ngaahi Fuakava 52:14 pea fekumi ki he tāpuaki kehe 'oku ma'u mei he kumi ki he ngaahi sīpingá. Fehu'i: 'Oku tokoni'i fēfē koe 'i ho'o mo'ui ke li'aki 'a e kākaá? Lau fakataha mo e kau akó 'a e 'Eta 12:41 pea fekumi ki he tāpuaki 'oku 'omi kiate kinautolu 'oku fekumi kia Sīsū Kalaisi. Fehu'i: Ko e hā hono fuoloa 'o e nofo 'a e 'alo'ofá 'iate kinautolu 'oku nau fekumi kiate Ia? Lau 3 Nifai 27:27 pea fehu'i ange:

- Fakatau ki he veesi ko 'ení, ko hai 'oku totonu ke tau feinga ke hangē ko ia?

- Ko hai ha taha 'okú ke 'ilo 'okú ne anga faka-Kalaisi?
- Ko e hā 'oku fai 'e he tokotahá ni 'okú ne fakamanatu ai kiate koe 'a e Fakamo'uí?

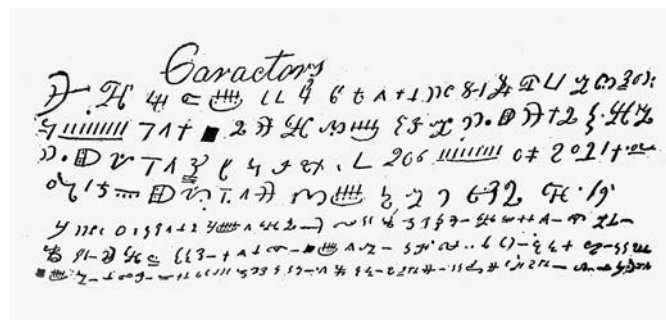
Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau ki he ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā 'a e ngaahi 'ulungāanga 'okú ke ma'u 'oku tatau mo e Fakamo'uí?
- Ko e hā te ke fai ke ngaohi ho'o mo'ui ke tatau mo Ia?

Fakalotolahi'i 'a e kau akó ke nau kumi ki he ngaahi sīpinga 'a e Fakamo'uí 'i he folofolá pea mo e 'ātaaká.

Mōsaia 8:6-18. Ko e tangata kikité ko e tangata ma'u fakahā mo e palōfita pea ko hono mālohi ko e me'a'ofa mei he 'Otuá. 'E lava 'e he tangata kikité 'o liliu ha ngaahi lea muli pea ne 'ilo'i 'a e kuohilí, 'a e kaha'ú, mo e ngaahi me'a fufú. (miniti 'e 10-15)

Tā 'i he palakipoé 'a e ngaahi fakatātā na'e hiki 'e Siosefa Sāmīta mei he ngaahi lau'i peleti koulá:

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau fakalaulauloto pe na'e fēfē 'a e ongo'i 'e Siosefa Sāmīta 'i he hili hono foaki ange 'a e ngāue faingata'a 'o hono liliu 'a e ngaahi lau'i peleti koulá. Tuku ke nau lau 'a e Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 2:62 pea fekumi pe ko e hā na'e foaki ange 'e he 'Eiki kia Siosefa ke tokoni ki hono liliu 'a e Tohi 'a Molomoná. Fakamatala'i ange te nau ako he 'ahó ni ki he 'Ulimí mo e Tūmemí mo kinautolu na'a nau faka'aonga'i iá. Lau 'a e Mōsaia 8:6-17 pea fehu'i ange:

- Ko e hā na'e fehu'i ange 'e he Tu'i ko Limihaí kia 'Āmoni? (vakai v. 6).
- Ko e hā na'e fekau 'e he Tu'i ko Limihaí ki he kakai 'e toko fāngofulu-ma-tolú? (vakai v. 7).
- Ko e hā na'e fiema'u ai 'e he Tu'i ko Limihaí ha taha 'okú ne lava 'o liliu lea? (vakai v. 8-9, 12).
- Ko e mālohi 'o hai na'e lava ai 'e he Tu'i ko Mōsaia ke liliu leá?
- Ko e hā hono ui 'o e tokotaha 'okú ne ma'u 'a e mālohi ke liliu leá? (vakai v. 13).

Vahevahe 'a e fakamatala 'a 'Eletā Sione A. Uitisou, he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Ko e tangata kikitē ‘okú ne sio fakalaumālie. ‘Oku mahino kiate ia ‘a ia ‘oku hā faingata‘a ki he ni‘ihi kehé; ko ia ai ko e tangata liliu ia mo fakamaama ‘o e mo‘oni ta‘engatá. ‘Okú ne tomú‘a ‘ilo‘i ‘a e kaha‘u mei he kuohili pea mo e lolotongá. ‘Okú ne fai ‘eni ‘aki ‘a e mālohi ‘o e ‘Eikí ‘o fakahangatonu kiate ia pē, pe ko ha founa kehe ‘aki ‘a e tokoni ‘a e ngaahi me‘angāue fakalangí ‘o hangē ko e ‘Ulimí mo e Tūmemí. Ko hono mo‘oní, ko ha tokotaha ‘eni ‘okú ne vakai mo ‘ilo‘i, pea ‘a‘eva ‘i he maama ‘a e ‘Eikí” (*Evidences and Reconciliations*, arr. G. Homer Durham, 3 vols. in 1 [1960], 258).

Fehu‘i:

- Ko e hā ‘a e folofola ‘a e Tu‘i ko Limihaí ki he mahu‘inga ‘o e tangata kikitē? (vakai v. 15).
- Ko e hā e me‘a na‘e lea ‘aki ‘e Āmoni ke mahino ki he Tu‘i ko Limihaí ‘a e tangata kikitē? (vakai v. 16).
- Ko e hā ‘oku ‘ilo‘i ‘e he tangata kikitē? (vakai v. 17).

Vahevahe mo e kalasí ‘a e fakamatala ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i hono huufi ‘o e Tempale Ketilaní:

“Na‘á ku fai leva ha lea nounou, peá ne u kole ai ki he ngaahi kōlomu, mo e kotoa ‘o e kāinga mā‘oní‘oní, ke nau tali ‘a e Kau Palesitenisí ko e kau Palōfita mo e Kau Tangata Kikite, pea poupou‘i kinautolu ‘aki ‘enau ngaahi lotú. Na‘a nau fuakava kotoa ki ai, ‘i he‘enau tu‘u ki ‘olungá.

“Na‘á ku uiui‘i ki he ngaahi kōlomú mo e kāingalotú ke nau ‘ilo‘i ‘a e kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, na‘a nau ‘i aí, ko e Kau Palōfita, Kau Tangata Kikite, Kau Tangata Ma‘u Fakahā, mo e kau fakamo‘oni makehe ‘i māmani kotoa pē, pea poupou‘i kinautolu ‘aki ‘enau ngaahi lotú, na‘a nau loto ki ai ‘aki ‘enau tu‘u ki ‘olungá.” (*History of the Church*, 2:417).

Fehu‘i:

- Ko hai ‘oku tau poupou‘i he ‘ahó ni ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma‘u fakahā? (Ko e Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá.)
- ‘Oku anga fēfē ‘a hono uesia ‘etau ma‘u ‘enau ngaahi akonakí koe‘uhi ko e mahino ‘oku tau ma‘u ki honau uiui‘i mo e mafai ‘oku nau ma‘ú?

Mōsaia 9–10

Talateu

‘Oku hā ‘i he Mōsaia 9–22 ‘a e ‘uluaki ‘o e ongo fakamatala fakahisitōlia ‘i he tohi ‘a Mōsaia (vakai ki he talateu ki he tohi ‘a Mōsaia, p. 106). ‘Oku ‘i he ngaahi vahé ni ‘a hono fakanounou ‘e Molomona ‘a e lekooti ‘a Sēnifí pea fakamatala ki he pule ‘a e ngaahi tu‘i Nifai ‘e toko tolu: ko Sēnifí, Noa, mo Limihai. Ko e vahe 9–10 ko ē ‘o e tohi ‘a Mōsaia ‘oku kamata‘aki ‘a e talanoa kia Sēnifí, ‘a ia na‘á ne tataki ‘a e kau Nifai tokolahi mei Seilahemala ‘o nau nofo ‘i he fonua ko Lihai-Nifai. Na‘a nau fepaki mo e ngaahi faingata‘a pea nau malu‘i kinautolu mei hono ‘ohofi ‘e he kau Leimaná. Ko e taumu‘a ‘e taha ke tokanga‘i ‘i he ngaahi vahé ni ko e founa hono fakahaofi ‘e he ‘Eikí ‘a e kakai ‘o Sēnifí mei honau ngaahi filí.

Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Mahu‘inga ‘o e Ongoongoleléi ke Tokanga Ki Ai

- ‘Oku koloa‘ia ‘a e anga-tonú pea ‘auha ‘a e angahalá, pea ‘i he taimi ‘e ni‘ihi ‘oku mamahi ‘a e kakai mā‘oní‘oní mei he ngaahi tautea ‘oku tuku ‘e he ‘Eikí ki he kau angahalá (vakai Mōsaia 9:1–3, 12–19).
- Ko e fatongia ‘o e mātu‘á ke ako‘i ki he‘enau fānaú ‘a e ngaahi mo‘oni ‘o e ongoongoleléi. Ko e angahala ‘a e mātu‘á te ne lava ‘o fakatupu ha ‘ulungāanga ta‘efe‘unga ‘i he ‘enau fānaú (vakai Mōsaia 10:12–16; vakai foki T&F 68:25–27).

Ngaahi Ma‘u‘anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. (62)

Ngaahi Fokotu‘u ki hono Ako‘í

Mōsaia 9:1–3, 12–19. ‘Oku koloa‘ia ‘a e mā‘oní‘oní pea ‘auha ‘a e angahalá, ka ko e taimi ‘e ni‘ihi ‘oku mamahi ‘a e kakai mā‘oní‘oní mei he ngaahi tautea ‘oku tuku mai ‘e he ‘Eikí ki he kau angahalá.
(miniti ‘e 15–20)

Tohi ‘i he palakipoé ‘Oku ‘auha ‘a e angahalá pea koloa‘ia ‘a e mā‘oní‘oní. Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke lau ‘a e Mōsaia 9:3 pea fekumi pe ko e hā ‘a e fakamamahi lahi na‘e pehē ‘e Sēnifí na‘e hoko ki hono kakaí. Fakafekau‘aki mo e fakamatala he palakipoé pea fehu‘i ange:

- ‘Oku totonu ‘a e tefito‘i mo‘oni ko ‘eni? (‘Io, ‘e a‘u pē ki ai)
- ‘Okú ke fakakaukau ki he ngaahi sipinga ‘oku fakafetau ki he fono ko ‘eni? (Ko e mamahi ‘a Siopé, ko hono tautea‘i ‘o Nifai ‘e hono ongo tokouá, ko e mate‘anga ‘o Siosefa Sāmita mo ‘Apinetá.)
- Ko e hā ‘e hoko ki he kakai mā‘oni‘oni ‘i he ta‘engatá? (vakai Malakai 3:14–18).
- Ko e hā nai ‘oku ‘asi ai he taimi ‘e ní‘ihi ‘oku koloa‘ia ‘a e angahalá pea mamahi ‘a e kau mā‘oni‘oni?

Fakaafe‘i ha taha ke ne lau ‘a e fakamatala ‘a ‘Eletā Pulusi R. Makongikí ‘i he fokotu‘u ki hono ako‘í he 2 Nifai 25:1–8 (p. 75).

Vahevahe ‘a e kalasí ki he kulupu ‘e fā. Fakaafe‘i ‘a e kulupu takitaha ke lau ‘a e taha ‘o e ngaahi vēsí ‘i he Mōsaia: 9:1–3; 9:12–19; 10:6–11; 10:19–21. Tukuange ke nau fakanounou‘i mai ‘a e ngaahi me‘a na‘a nau laú, pea fehu‘i ange:

- Ko e hā ‘a e lau ‘a e ngaahi vēsí ko ‘eni ki he tu‘unga fakalaumālie ‘o e kau Leimana‘a mo e kau Nifai?
- Ko hai na‘e mālohi he ngaahi tau ko ‘eni: ko e kau angahalá pe ko e kau mā‘oni‘oni?
- ‘Okú ke pehē ko e kau angahalá pe na‘e mate he ngaahi fetau‘aki ko ‘eni?
- Ko e hā ‘a e ngaahi founa na‘e mamahi ai ‘a e kau mā‘oni‘oni koe‘uhi ko e ngaahi fetau‘aki ko ‘eni?
- Ko e kau Leimana ‘e toko fiha na‘a nau mate ‘i he fetau‘aki ‘oku hā ‘ia Mōsaia vahe 9? (vakai v. 18).
- Ko e kau Nifai ‘e toko fiha na‘e mate ‘i he fetau‘aki tatau? (vakai v. 9).
- ‘Oku fekau‘aki fēfē ‘eni mo e fakamatala he palakipoé?
- Ko hai ha taha pe kakai mā‘oni‘oni ‘o e kuonga fakakōsipeli ko ‘eni kuo nau a‘usia ‘a e mamahi?
- Te tau sio ‘a fē ki hono fakahoko kakato ‘o e fakamatala ‘i he palakipoé? (‘I he Hā‘ele ‘Anga Ua Mai ‘a e Fakamo‘uí.)

Lau ‘a e fakamatala ko ‘eni ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

“Na‘á ku fakamatala ‘o kau ki he hā‘ele ‘anga ua mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá; pea ko e toki fakakaukau hala ‘a e pehē ‘e hao ‘a e kau mā‘oni‘oni kotoa mei he ngaahi tauteá, kae mamahi ‘a e kau angahalá; he kuo pau ke faingata‘a‘ia ‘a e kakai kotoa pē, ko ia he‘ikai “ke hao kotoa ‘a e kau mā‘oni‘oni;” neongo ‘e hao pe hanau ní‘ihi, koe‘uhi ‘e mo‘ui ‘a e kau anga-tonú ‘i he tui; ka kuo pau ke mo‘ulalao ‘a e kau mā‘oni‘oni ki he ngaahi mahaki kehekehe, koe‘uhi ko e vaivai ‘a e kakanó, ka ‘e fakahaofi kinautolu ‘i he pule‘anga ‘o e ‘Otuá” (Teachings of the Prophet Joseph Smith, 162).

Fehu‘i: ‘Oku tokoni‘i fēfē kitautolu he taimi ni ke ‘ilo ‘e ‘i ai ‘a e ‘aho te tau ma‘u ‘a e ngaahi tāpuaki lahi ko ‘etau anga-tonú?

Mōsaia 11–17

Talateu

Na‘e fu‘u faiangahala ‘a e kakai ‘o Noá pea tupu ai hono fekau‘i atu ‘e he ‘Eikí ‘a e palōfita ko ‘Apinetá ke fakatokanga kiate kinautolu ‘a e faka‘auhá kapau ‘e ‘ikai te nau fakatomala. ‘Oku fakamatala‘i ‘i he ngaahi vahé ni ‘a e ngāue ‘a ‘Apinetá mo ‘ene fakamo‘oni, ‘a ia na‘e fakatefito ‘i he Fakamo‘ui ko Sīsū Kalaisí mo ‘Ene Fakalelei. Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Siosefa B. Uefilini, ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e fakamo‘oni ‘a [‘Apinetá] ‘i he‘ene pehē ‘oku hē mei he mo‘oni ‘a e tu‘i ko Noá, mo ‘ene kau taula‘eikí ke fakatomala ko e taha ia ‘o e ngaahi fakamatala fakatokāteline ‘uhinga mālie ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Na‘e fakafisinga ‘e he tu‘i mo ‘ene kau taula‘eikí, tuku kehe pē ha tokotaha, ‘a e ngaahi akonaki ‘a ‘Apinetá pea nau tāmata‘i ia. Ko e tokotaha ko iá ko ‘Alamā” (‘i he Conference Report, Apr. 1989, 10–11; or *Ensign*, May 1989, 10).

Na‘e ako‘i ‘e ‘Eletā Lōpeti D. Heilisi, ko e mēmipa foki ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e fakama‘unga ‘o e tui ‘a ‘Apinetá ‘oku ma‘u ia he kamata‘anga ‘o e lekooti toputapú: ‘Pea ko ‘eni, kuo ‘osi lea ‘aki ‘a e ngaahi leá ni ‘e ‘Apinetá, pea na‘á ne tō, he kuo ne kātaki‘i ‘a e mate ‘i he aff; ‘io, na‘e tāmata‘i ia koe‘uhi na‘e ‘ikai te ne fie faka‘ikai‘i ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, ka ne fakamo‘oni‘i ‘aki ‘e he‘ene pekiá ‘a hono mo‘oni ‘o ‘ene ngaahi leá.’ (Vakai Mōsaia 17:6–20.)

“... Ko e fa‘ifa‘itaki‘anga mālohi ‘aupito ‘a ‘Apinetá kiate kitautolu hono kotoa! Na‘á ne talangofua loto-to‘a ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí—neongo na‘e mole ai ‘ene mo‘uí!” (‘i he Conference Report, Apr. 1996, 49; or *Ensign*, May 1996, 35).

Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Mahu‘inga ‘o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

- ‘Oku taki atu ‘a e angahalá ki he fakamamahi mo e faka‘auha fakalaumālie (vakai Mōsaia 11:1–25; 12:2–8; 16:1–5; vakai foki mo e Mōsaia 4:30).
- ‘Oku ma‘u ‘e he kau palōfitá ‘a e mālohi ke ‘ilo mo kikite ki he kaha‘ú (vakai Mōsaia 11:20–25; 12:3–8; 13:10; 17:15–19; vakai foki ‘Āmosi 3:7; Mōsaia 19:18–20; ‘Alamā 25:1–12).
- ‘Oku malu‘i ‘e he ‘Eikí ‘ene kau sevāniti mā‘oni‘oni kae ‘oua kuo ‘osi ‘enau misiona pe ngāue ‘i he mo‘ui ní (vakai Mōsaia 11:26; 13:1–7; vakai foki T&F122:9).
- Tu‘unga ‘i he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí ‘oku ma‘u ai ‘e kinautolu ‘oku fakatomala mo talangofua ki he ngaahi fekau ‘a

e 'Otuá 'a e fakamo'uí (vakai Mōsaia 12:30–37; 13:11–35; vakai foki 'Ekesōtosi 20:1–17; 2 Nifai 31:20–21; T&F 14:7).

- 'I he Fakalelei, na'e katekina 'e Sisū Kalaisi 'etau ngaahi mamahi, ngaahi maumau fonó, mo e ngaahi angahalá. 'Oku fakafaingamalie'i 'e he 'Ene pekia mo e Toetu'ú 'a e tokotaha kotoa pē ke toetu'u (vakai Mōsaia 13:28–15:1; 16:7–15; vakai foki 'Alamā 7:11–13).
- 'Oku lahi 'a e ngaahi founa 'oku hoko ai 'a Sisū Kalaisi ko e Tamai mo e 'Alo. 'Oku lahi foki e ngaahi me'a 'oku faitatau ai e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi (vakai Mōsaia 15:1–7; vakai foki ki he Sione 10:30).
- Ko e kau mā'oni'oni, kau ai mo e fānau íki, te nau kau 'i he toetu'u 'a e kau anga-tonú. 'E kau 'a e kau angahalá 'i he toetu'u 'a e kau ta'eangatonú (vakai Mōsaia 15:20–27; 16:8–11; vakai foki T&F 76:17).
- 'Oku fiefia 'a e kau mā'oni'oni 'i he mo'oni, kae 'ikai tali ia 'e he kau angahalá (vakai Mōsaia 16:13–17:12; vakai foki 1 Nifai 16:1–2; 4 Nifai 1:12, 16).
- 'E 'i ai 'a e ni'ihí, 'o hangē ko e Fakamo'uí, 'e ui 'a kinautolu ke sila'i pe fakama'u 'enau fakamo'oni 'aki honau totó (vakai Mōsaia 17:13–20; vakai foki T&F 135:3).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 62–64.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

Mōsaia 11–12. 'Oku taki atu 'a e faiangahalá ki he mamahi mo e faka'auha fakalaumalie (miniti 'e 45–50)

Vahe'i ha ongo hala 'i ho loki akó, ko e taha 'oku taki atu ke a'u ki he fakatātā 'o e tempalé mo ha fāmili fiefia, pea ko e hala 'e tahá ki he fakatātā 'o e pilisone pe kau nofo pilisone. Faka'ali'ali ki he kau akó 'a e ongo halá pea mou alea'i 'a e ongo iku'angá. 'Eke ange pe ko e fē 'a e iku'anga 'oku nau sai'ia aí. Tuku ki ha taha na'á ne faka'amu ke a'u ki he tempalé mo e fāmili fiefiá ke tu'u 'i he hala 'oku taki atu ki he pilisoné. Fehu'i

- Te ke a'u ki he feitu'u 'okú ke faka'amu ki aí mei he feitu'u 'okú ke tu'u aí?? Ko e hā hono 'uhinga 'e 'ikai te ke a'u aí?
- Ko e hā ha'ó fakakaukau kapau 'oku pehē 'e ha taha 'okú ne faka'amu ke a'u ki ha feitu'u kae fili ia ki he hala kehe?
- 'Oku fakafehoanaki fēfē 'eni ki ho'o mo'uí?
- 'Oku faingofua ma'u pē ke tala 'a e hala mo e feitu'u 'oku iku ki ai 'i he mo'uí ni? Ko e hā hono 'uhingá 'oku faingofua mo 'ikai faingofua aí?

Fakamatala'i ko e ni'ihí 'oku nau puputu'u pe ko e fē 'a e feitu'u 'oku nau fiema'u ke a'u ki aí, pea ko e ni'ihí 'oku nau puputu'u pe ko e fē 'a e hala ke nau fou aí. Fakahā ki he kau akó te nau ako he 'ahó ni ki ha kakai na'a nau fiema'u 'a e fiefiá ka na'a nau fili ki he hala na'e taki atu ki he mamahi.

Lau 'a e Mōsaia 10:19–21 pea fekumi ki hono ikuna 'e he kakai 'o Sēnifí 'a e kau Leimaná. Fehu'i:

- Ko e hā 'a e kupu'i lea 'iloa he ngaahi veesi ko 'ení okú ne tokoni'i kitautolu ke mahino hono 'uhinga na'a nau ikuna aí? ("O falala ki he 'Eiki" [v.19].)
- Na'e tataki 'a e hala 'o e kakai ko 'ení ki he fiefia pe ko e mamahi?
- Lau 'a e Mōsaia 11:1–2. 'I he taimi na'e pule ai 'a Noa ko e foha 'o Sēnifí, ko e hā 'a e fetongi na'e hoko 'i he hala na'e muimui ai 'a e kakai?

Tohi 'i he palakipoé 'a e saati na'e 'oatú pea 'oua 'e tohi 'i he tafa'aki to'omata'ú. Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau lau 'a e ngaahi vēsí pea laine'i 'i lalo 'a e ngaahi fo'i lea mo e kupu'i lea 'oku fakamatala'i 'a e ngaahi angahala 'a Noa mo hono kakaí. Pea fakafonu fakataha mo e kalasí 'a e sātí.

Fakamo'oni	Ngaahi Angahala 'a Noa mo Hono Kakaí
Mōsaia 11:2	siokita, ma'u 'a e ngaahi 'unoho tokolahi, fe'auaki
Mōsaia 11:3–4, 6	mānumanu, fakapikopiko, tauhi 'otua loi
Mōsaia 11:5	hikisia
Mōsaia 11:7, 11	lea fielahe, anga kākā
Mōsaia 11:14	tuku honau lotó ki he ngaahi koloá, anga-uli fakasekisuale
Mōsaia 11:15	fa'a konā
Mōsaia 11:18–19	pōlepole 'i honau mālohi 'o nautolú
Mōsaia 11:20, 26	faka'ikai'i 'a e palōfitá
Mōsaia 11:27–28	'ita, loto tāmata
Mōsaia 11:29	fakafefeka honau lotó, fakafisi ke fakatomala

- Lau 'a e Mōsaia 11:20–25. 'O fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'ení, ko e hā 'a e hala na'e fononga ai 'a Noa mo hono kakaí?
- Ko e hā na'e ako'i 'e 'Apinetai ke liliu ki ai 'enau mo'uí?
- Te ke lava fēfē 'o tala 'a e hala 'okú ke 'alu aí?
- 'Oku liliu fēfē 'e he kakai honau halá he ngaahi 'ahó ni?
- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke ke 'ilo 'a e hala 'okú ke 'i aí?

Lau 'a e Mōsaia 12:1–8 pea fekumi ki he fakatokanga na'e 'oange 'e 'Apinetai ki he kakai. Fehu'i:

- Ko e hā 'a e hala pe founa na'á ne fakalotolahi'i kinautolu ki aí? Ko e hā hono 'uhingá?
- Na'e fēfē 'ene fakalotolahi'i kinautolu ke liliu honau halá?

Lau 'a e Mōsaia 12:9–16 pea fekumi pe na'e tali fēfē 'e he kakai 'a e pōpoaki 'a 'Apinetá. Hiki fakalahi 'eni ki he siate he palakipoé:

Mōsaia 12:9	na'a nau 'ita mo ha'i 'a 'Apinetai
Mōsaia 12:14	ui 'a 'Apinetai ko e tangata loi pea kuó ne kikite ta'e'aonga
Mōsaia 12:15	fakafalala ki honau mālohí

Fakatatau ki he Mōsaia 12:15 ko e fē 'a e feitu'u na'e fononga ki ai 'a Noa mo hono kakaí? Lau 'a e Mōsaia 12:17–19 pea toe tñnaki atu 'eni ki he saati he palakipoé:

Mōsaia 12:17	tuku pōpula 'o 'Apinetai
Mōsaia 12:18–19	feinga ke tauhele'i 'a 'Apinetai

Lau 'a e Mōsaia 12:25–37 pea fehu'i ange:

- Ko hai na'á ne kamata 'a e fakafehu'í? (vakai v. 19).
- Ko hai na'á ne faka'osi hono fai 'o e fakafehu'í?
- Ko e hā 'a e ngaahi fehu'i na'e fai 'e 'Apinetai?
- Ko e hā 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e mo'ui faka'ahó te tau lava 'o ako mei he ngaahi akonaki 'a 'Apinetai?

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau fili ha taha pe ua 'o e ngaahi akonaki 'a 'Apinetai 'oku nau faingata'a'ia taha ai pea nau tohi 'i ha la'i pepa ha ngaahi founa te nau lava 'o fakatupulaki ai.

Mōsaia 11:26; 13:1–7. 'Oku fakahaofi 'e he 'Eikí 'a 'Ene kau sevāniti mā'oni'oni kae 'oua kuo 'osi 'enau ngāuē.
(miniti 'e 10–15)

Fakamatala'i ange ki he kau akó 'oku 'i he hisitōlia 'o e kamata'anga 'a e Siasí, 'a hono 'ohofi 'e he kau fakatangá 'a e kolo ko Hihifo Mama'ó, 'a ia na'e 'i ai 'a e tokolahi 'o e kāingalotú. Fakaafe'i ha taha ke ne lau 'a e fakamatala ko 'eni:

“Ke ta'ofi 'a e lilingi totó, na'e loto taha 'a Siosefa Sāmita mo ha ní'ihī kehe ke fakataha mo e kau taki fakakautá, 'a ē. . .na'a nau puke kinautolú. Ko e hopo 'o e efiāfi ko iá na'e fekau'í ai ke fana'í 'a Siosefa Sāmita mo hono kaungā poupou, pea ko [Seniale Mā'olunga] Lukasi na'a ne fakamafai'í 'a Pilikatia Seniale 'Alekisānita Tonifeni ke fakahoko 'a e tauté 'i he pongipongí. Na'e pehē 'e Tonifeni 'oku 'ikai ke fakalao 'a e fekau'í pea ko ia ai na'a ne loto-to'a ke fakafisi 'i hono fakahoko iá, 'o ne fakahā te ne 'eke'í 'a e totonú ki ha taha pē te ne feinga ke fakahoko ia” (“Missouri Conflict,” in Daniel H. Ludlow, ed., *Encyclopedia of Mormonism*, 5 vols. [1992], 2:931).

Fakamatala'i na'e lahi 'a e ngaahi taimi na'e fakamanamana'i ai 'a e mo'ui 'a e Palōfitá. Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:9 pea fekumi ki he palōmesi 'a e 'Eikí kia Siosefá 'i hono tuku pilisone ia 'i Mīsulí. Lau 'a e fakamatala 'a Viliami Teila, ko e kaungā-me'a 'o e Palōfitá 'i ha ngaahi 'aho si'i he 1842 lolotonga 'ene toitoi mei he filí 'i he'enau fekumi ke to'ó 'ene mo'ui:

“Ne tu'ó taha 'eku pehē ange:

““E Siosefa, 'oku 'ikai te ke ilifia 'i hono tuli koe 'e he kau tangata anga-koví?”

“Peá ne pehē mai:

““Ikai, 'oku 'ikai te u ilifia: na'e folofola 'a e 'Eikí te ne malu'í au, pea 'oku ou falala kakato kiate Ia.” (in “Joseph Smith, the Prophet,” *Young Woman's Journal*, Dec. 1906, 548).

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Luke 4:28–30, pea fehu'i ange:

- Ko e hā na'e feinga 'a e kakai 'o Nāsaletí ke fai ki he Fakamo'uí?
- Na'á ne hola fēfē meiate kinautolú?

Na'e pehē 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikí, “Oku pau pē na'e ta'ofi 'a e ngaahi fili 'o Kalaisí 'i ha founa 'oku 'ikai ke tau 'ilo kānokato ki ai ke 'oua na'a lava 'enau teuaki fakapō” (*Doctrinal New Testament Commentary*, 1:162).

Tukuange ki he kau akó ke lau 'a e Mōsaia 11:26 pea fakafehoanaki 'a e talanoa 'o Siosefa Sāmitá mo e Fakamo'uí. Lau 'a e Mōsaia 13:1–7 pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e fekau 'a e tu'í?
- Na'e fēfē 'a e tali 'a e kau sevāniti?
- Ko e hā na'á ne fakahaofi 'a e mo'ui 'a 'Apinetai?
- Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'eni, ko e hā 'a e 'uhinga na'e fakatolonga ai 'e he 'Eikí 'a e mo'ui 'a 'Apinetai?
- Ko e hā e me'a na'e tala 'e 'Apinetai ki he kakaí?

Fakaafe'i ha taha ke lau 'a e fakamatala 'a Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmitá:

“Tuku mu'a ke u lea atu ko e fakanonga kiate kinautolu 'oku tangí, pea mo e fakafiemālie mo e fakahinohino kiate kitautolu kotoa, 'oku 'ikai ke 'ave pe mate ha tangata mā'oni'oni 'oku té'eki ke hoko hono taimí” (lea na'e fai 'i he me'a-faka'eiki 'o 'Eletā Lisiate L. 'Eveni, 4 Nov. 1971, 1).

- Ko e hā 'a e fekau'aki 'a e fakamatala ko 'eni ki he mate'anga 'o Siosefa Sāmita, 'Apinetai, mo Sisū Kalaisí?
- 'Oku fēfē 'ene fekau'aki mo kitautolú?
- Ko e hā 'ene hoko ko e fakafiemālie kiate kitautolu kapau 'e mālolō ha kaungā-me'a, pe ha taha 'i he fāmilí?

Mōsaia 13:11–35. 'Oku 'omai 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi 'a e fakamo'ui kiate kinautolu 'oku fakatomala mo talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otua.

(miniti 'e 15–20)

Tohi $2 + 2 + 2 = 6$ 'i he palakipoé. Fehu'i:

- Ko e hā na'e mei hoko ki he fika ko 'eni kapau na'e to'o ha 2 'e taha?
- 'E lava 'a e 2 + 2 'o ma'u 'a e 6?

Fakamatala ki hono ako'i 'e he palōfita ko 'Apinetai ha fo'i mo'oni fakalaumālie, ka na'e feinga 'a e kakai 'o Noa ke mio'i mo faka'auha ia, 'o hangē ko ha feinga ha taha ke pehē $2+2=6$.

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Mōsaia 12:29 pea fekumi ki he fuofua fehu'i na'e fai 'e 'Apinetai. Na'e fakamoleki 'a e vahe hono hokó ke fakamatala'i 'a e ngaahi tafa'aki 'o e fono 'a Mōsesé.

Tohi 'a e mata'ifika 1–10 'i he palakipoé. Tuku ki ha ni'ihī ke nau lau fetongitongi le'o lahi 'a e Mōsaia 12:35; 13:11–24. Fakaafe'i 'a e toenga 'o e kalasi ke nau muimui 'i hono lau 'a e 'Ekesōtosi 20:3–17 pea ta'ofi 'a e kau laukongá 'i he taimi 'oku lea'aki ai 'e 'Apinetai 'a e taha 'o e Ngaahi Fekau 'e Hongofulú. 'I hono 'ilo'i 'e he kau akó 'a e fekau takitaha, pea tohi leva ia he palakipoé 'o fakatatau ki hono fika totonu (sio ki he fakahinohino).

Ngaahi Fonó

Kau ai e Ngaahi Fekau 'e Hongofulú

1. "'Oua na'á ke ma'u mo au ha 'otua kehe 'i hoku 'aó."
2. 'Oua na'á ke "ngaohi ha fakatātā."
3. 'Oua na'á ke takuanoa 'a e huafa 'o e 'Eiki.
4. Tauhi 'a e "aho Sāpaté" ke mā'oni'oni.
5. "Faka'apa'apa ki ho'o tama'i mo ho'o fa'eé."
6. "'Oua na'á ke fakapō."
7. "'Oua na'á ke tono."
8. "'Oua na'á ke kaiha'a."
9. "'Oua na'á ke tukuaki'i loi."
10. "'Oua na'á ke mānumanu."

Fehu'i:

- Na'e pehē 'e Noa mo 'ene kau taula'eiki 'e fou mai 'a e fakamo'uí he hā? (vakai Mōsaia 13:27).
- Ko e hā hono 'uhinga na'e foaki ai 'e he 'Eiki ki 'Isileli 'a e fono 'a Mōsesé? (vakai v. 29–30).

Ke fakanounou'i 'a e ngaahi fehu'i, toe hiki atu 'eni ki he palakipoé:

Ko e Me'a Na'e Fakangalingali 'e he Tu'i ko Noá mo 'ene Kau Taula'eiki ke nau Tui ki ai

Ngaahi Fonó

Kau ai e Ngaahi Fekau 'e Hongofulú

1. "'Oua na'á ke ma'u mo au ha 'otua kehe 'i hoku 'aó."
2. 'Oua "na'á ke ngaohi ha fakatātā."
3. 'Oua na'á ke "takuanoa 'a e huafa 'o e 'Eiki."
4. Tauhi 'a e "'aho Sāpaté ke mā'oni'oni."
5. "Faka'apa'apa ki ho'o tama'i mo ho'o fa'eé."
6. "'Oua na'á ke fakapō."
7. "'Oua na'á ke tono fefine."
8. "'Oua na'á ke kaiha'a."
9. "'Oua na'á ke tukuaki'i loi."
10. "'Oua na'á ke mānumanu."

Ngaahi Ouau

Kau ai hono feilaulau'aki 'a e fanga monumanú

Fakamo'ui

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Mōsaia 13:28, 30–35, pea fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a na'e to'o 'e Noa mo 'ene kau taula'eiki mei he founga totonú?
- Ko e hā na'e pau ai ke hoko 'a e Fakalelei, neongo 'oku 'i ai mo e fonó? (vakai v. 28; vakai foki 2 Nifai 2:5–7).
- Fakatatau mo 'Apinetai, ko e hā na'e foaki ai 'a e fono 'a Mōsesé? (vakai Mōsaia 13:30–31).

Tānaki atu 'a e Fakalelei ki he fakatātā he palakipoé pea liliu 'a e 'a e tefitó ki he *Ko e Hā Na'e Ako'i 'e 'Apinetai* (vakai ki he fakamatala hoko haké). Fehu'i:

- Ko e hā na'e faingata'a ai ke mahino ki he fānau 'a 'Isileli 'a e tokāteline ko 'eni? (Ko e fefeka honau lotó; vakai v. 32).
- Ko e kau palōfita 'eni 'e fiha kuo nau akonaki 'o kau kia Sīsū Kalaisi mo 'Ene Fakalelei? (vakai v. 33).
- Ko e hā e me'a na'e pehē 'e he kau palōfita te ne fakahokó? (vakai v. 34–35).
- Lau 'a e Mōsaia 13:27; 3 Nifai 9:17–20. Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai ke tau toe feilaulau 'aki ai 'a e fanga monumanú he 'aho ní?
- Ko e hā 'a e ngaahi ouau 'oku fiema'u 'e he 'Eiki he 'aho ní? (*Fakatokanga: Tāmate'i 'a e Feilaulau 'aki 'o e fanga monumanú*)

‘i he puha hono uá pea tohi ‘a e ngaahi ouau na’e fakahā mai ‘e he kau akó [hangē ko e papitaisó mo e sākalamēnití].)

- Ko e fē ‘i he ngaahi fono na’e foaki kia Mōsesé ‘oku kei hoko ko e kongá ‘o e ongoongoleléi he ‘aho ni? (Fakapapau ‘i ‘oku mahino ki he kau akó ‘oku kei ngāue‘aki ‘a e Fekau ‘e Hongofulú.)

Ko e Me‘a Na’e Ako‘i ‘e ‘Apinetai

Ngaahi Fonó

Kau ai e Ngaahi Fekau ‘e Hongofulú

1. “Oua na‘á ke ma‘u mo au ha ‘otua kehe ‘i hoku ‘aó.”
2. “Oua “na‘á ke ngaohi ha fakatātā.”
3. “Oua na‘á ke “takuanoa ‘a e huafa ‘o e ‘Eiki.”
4. Tauhi ‘a e “‘aho Sāpaté ke mā‘oni‘oni.”
5. “Faka‘apa‘apa ki ho‘o tamaí mo ho‘o fa‘eé.”
6. “Oua na‘á ke fakapō.”
7. “Oua na‘á ke tonó fefine.”
8. “Oua na‘á ke kaiha‘a.”
9. “Oua na‘á ke tukuaki‘i loi.”
10. “Oua na‘á ke mānumanu.”

Ngaahi Ouaú

Kau ai e

Papitaisó
Sākalamēnití
...

Ko e Fakaleléi

Fakamo‘uí

Faka‘osi ‘aki hono lau pe tuku ki ha taha ke ne lau ‘a e tefito‘i tui hono tolu.

Mōsaia 13:34–15:1. Ko hono ngāue‘i ‘o e Fakaleléi, na’e mamahi ai ‘a Sisū Kalaisi koe‘uhi ko ‘etau ngaahi mamahí, ngaahi maumau fonó, mo e ngaahi angahalá. ‘Oku ‘omai ‘e He‘ene pekiá mo e Toetu‘ú ‘a e faingamālie ki he tokotaha kotoa pē ke toetu‘u ai. (miniti ‘e 50- -55)

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke nau fakafehoanaki ‘a e Mōsaia 13:34 mo e Mōsaia 15:1. Fehu‘i: ‘Oku fai tatau fēfē ‘a e ngaahi veesi ko ‘eni? Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke nau laine‘i ‘a e fakalea tataú

pea fakafehoanaki ‘a e ongo vēsí. Fakamatala‘i ‘oku hanga ‘e he ngaahi veesi ko ‘eni ‘o fakamatala fakanounou ki he “loto mā‘ulalo ‘a Sisū Kalaisí (vakai foki 1 Nīfai 11:26–33). ‘I he ngaahi veesi ko ‘eni ‘ia Mōsaiá, na’e hiki ‘e ‘Apinetai ‘a e ‘Īsaia vahe 53, ko e taha ‘o e ngaahi vahe mālohi taha ‘i he folofolá ‘oku fekau‘aki mo e Fakamo‘uí mo ‘Ene Huhu‘i. Mei he ngaahi me‘a kotoa na’e mei to‘o ‘e ‘Apinetai ke ne lea‘aki ‘i he momeniti faka‘osi ‘ene mo‘uí, ka na‘á ne fili ke ne lea ‘aki ‘a e vahe ko ‘eni, ‘a ia ‘okú ne fakamatala‘i ‘a e ngaahi tokāteline ‘oku hiki fakanounou‘i ‘i he Mōsaia 13:34 mo e Mōsaia 15:1.

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke fakamoleki ha miniti ‘e nima ke nau ako ‘a e Mōsaia 13:35–14:12. ‘I he taimi kotoa pē ‘oku nau ‘ilo‘i ai ha me‘a ‘o kau kia Sisū Kalaisi pe ko ‘Ene Huhu‘i, pea nau hiki ‘i ha la‘i pepa ‘a e fakamo‘oní mo e hā ‘oku ako‘i mai aí. Fakaafe‘i kinautolu ke vahevahe ‘a e ngaahi me‘a kuo nau ‘iló, pea hiki ‘i he palakipoé. ‘E kau heni ‘a e:

- Mōsaia 13:35. ‘E fakahoko ‘e he Fakamo‘uí ‘a e toetu‘u ‘o e maté.
- Mōsaia 13:35. ‘E ngaohi kovia ia mo fakamamahi‘i.
- Mōsaia 14:2. Te ne hangē pe ko ha taha ‘iate kitautolú.
- Mōsaia 14:3. Te ne ‘ilo ‘a e mamahí mo e lotó mamahí mo fehi‘anekina mo li‘aki.
- Mōsaia 14:4. Te ne fua ‘etau ngaahi mamahí.
- Mōsaia 14:5. Te ne kafo koe‘uhi ko ‘etau ngaahi maumau fonó mo e ngaahi angahalá koe‘uhí ke tau mo‘ui ai.
- Mōsaia 14:7. Ko e lami feilaulau Ia ‘a e Tamaí.
- Mōsaia 14:8–9, 12. ‘E tāmata‘i Ia fakataha mo e angahalá.
- Mōsaia 14:10. Te ne fakahoko ‘a e Huhu‘i.
- Mōsaia 14:11. Ko ia te ne fakakakato e fiema‘u ‘a e fonó ‘o e fakamaau totonú.
- Mōsaia 14:12. Te ne ma‘u ‘a e ngaahi monū‘ia ‘o ‘Ene feilaulá.

Kapau ‘oku toe ha taimi, faka‘aonga‘i pe ha ni‘ihi pe ko e kotoa ‘o e ngaahi fehu‘i, ‘ekitiviti, mo e ngaahi lea ke ako ‘o loloto ange ‘a e Mōsaia 13:34–15:1.

Mōsaia 13:35

Lau ‘a e ‘Alamá 11:43–44 pea fehu‘i ange:

- Fekau‘aki mo e ngaahi veesi ko ‘eni, ko hai ‘e toetu‘ú?
- Ko e hā ‘a e ngaahi tō‘onga ‘o e sino toetu‘ú?
- Ko e hā ‘a e me‘a lahi ‘e hoko hili ‘etau toetu‘ú?

Mōsaia 14:2

- Ko hai ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a e hono ‘i he kupu‘i lea “hono ‘aó”? (Ko e Tamaí.)
- Lau ‘a e Luke 2:40. ‘Oku fakamatala‘i fēfē heni ‘a e tokanga ‘a e Tamai ki Hono Fohá?
- Lau ‘a e Sione 15:5. ‘Oku tau hoko fēfē ko e ngaahi va‘á pea hangē ‘a Sisū Kalaisi ko e vainé pe ko e sino‘i ‘akau? (Alea‘i ‘enau ngaahi talí.)

- 'Oku faitatau fēfē 'a e kakai na'e tupu hake ai 'a e 'Eiki mo e kelekele mōmoa na'á ne 'ātakai'i kinautolu? ('Oku tatau pē 'a e 'ikai ke lava 'o tupu ha tenga'i 'akau 'i he kelekele 'oku mōmoá, mo e 'ikai ke lava 'o tupu 'a e ongoongolelei 'i honau ngaahi loto fefeká.)

Vahevahe 'a e lea 'i he veesi ko 'eni 'o e tohi 'a 'Isaia na'e fai 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita, he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Na'e 'ikai ha me'a 'e 'asi makehe ai 'a Kalaisi ki he kakai. 'I he'ene fotu maí na'e tatau pē mo ha tangata; ko ia na'e pehē ai 'e he palōfitá 'oku 'ikai ha sino lelei pe ha toulekeleka 'iate ia, 'a ia ko e pehē na'e 'ikai ke ne hā ngalikehe ke 'ilo ai 'e he kakai ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá. Ka na'á ne hā mai pe ko e tangata fakamatelie" (*Doctrines of Salvation*, comp. Bruce R. McConkie, 3 vols. [1954–56], 1:23).

'Ika'i ngata pe 'i he faitatau 'a Sīsū Kalaisi mo e kau tangata kehē, ka na'e fanau'i mai ia ki he māmani 'i he founa tatau. Fehu'i: 'Oku hoko fēfē 'a e mo'oni ko iá ko e 'ahi'ahi lahi 'o e tui 'a ha ní'ihī?

Mōsaia 14:3

Tuku ki he kau akó ke lau 'a e Luke 4:16, 22, 28–29; 2 Nifai 10:3, pea fehu'i ange:

- 'Oku fekau'aki fēfē 'a e ngaahi veesi ko 'eni ki he Mōsaia 14:3?
- Ko e hā hono 'uhinga 'o e "na'e hangē na'a tau fufū hotau mata meiate ia"? (Na'e 'ikai ngata pē 'i he 'ikai ke nau fanongo kiate Ia, na'e 'ikai te nau tokanga kiate Ia.)

Mōsaia 14:4

Fehu'i: Fekau'aki mo e veesi ko 'eni, ko e hā mo e toe me'a kehe na'e tñaki atu ki he fua 'e Sīsū 'etau ngaahi angahalá? Tuku ki he kau akó ke lau 'a e 'Alamā 7:11 pea laine'i 'a e ngaahi mamahi na'e kātaki'i 'e he Fakamo'ui? Lau 'a e Mātiu 11:28–30 pea fehu'i ange: 'Oku tokoni fēfē 'etau 'ilo'i ko ia na'e mamahi 'a e Fakamo'ui koe'uhi ko hotau ngaahi mamahi, hotau ngaahi faingata'a'ia, mo e mahamahaki me hahino kiate kinautolu 'a e ngaahi veesi ko 'eni 'o e tohi Mātiu?

Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e 'Eletā Nila A. Mekisuale, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"'I he ngaue fakamatelie mo e ngaue fakafaifekau 'a Sīsū, na'á Ne maheni ai mo e ngaahi mahamahaki, faingata'a'ia, mamahi, loto mamahi mo e vaivaí 'oku anga-maheni ki ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá' (1 Kolinitó 10:13). Ka ko e mamahi 'o e feilaulau huhu'i na'e 'ikai ke lava hano fakafuofua'i. Koe'uhi 'oku 'ikai ke ha'u 'a e mamahi kotoa pē 'a e tangatá mei he angahalá, 'oku kau leva 'i he mafatukituki 'o e Huhu'i 'a hono kátekina 'etau ngaahi mamahi, ngaahi vaivaí, ngaahi mahamahaki, pea

pehē foki ki he'etau ngaahi angahalá. Ko e hā pe hotau faingata'a'ia, te tau lava pe 'o 'tuku 'etau tokangá kotoa pē kiate ia; he 'okú ne kau kiate kinautolu' (1 Pita 5:7)" (*"Not My Will, But Thine"* [1988], 51).

Mōsaia 14:4–5

'O hangē ko hono fakamatala'i 'o Sīsū Kalaisi 'i he 'Isaia 53 mo e Mōsaia 14, 'oku fa'a lāulea ki ai 'o pehē ko e "Sevāniti Mamahi'ia." Vahevahe 'a e fakamatala 'o e kupu'i lea "taa'i ia mei he 'Otuá" 'i he veesi 4:

"'Oku fa'a pehē ma'u pe 'e he kakai ko e taimi pē 'oku faingata'a'ia ai ha taha, ko e tautea ia mei he 'Otuá. Ko kinautolu ko ia 'oku nau sio ki he Sevāniti 'oku nau pehē 'oku tautea'i iá ko e angahalá. Ka 'oku 'ikai ko e angahala 'a'ana 'okú ne fuesiá, ka ko e angahala ia 'a tautolu" (Donald W. Parry and others, *Understanding Isaiah* [1998], 474).

Fakamatala ki he kau akó ko e 'uhinga 'e taha 'o e *fakavolú* ko e "laiki." Fehu'i:

- Ko e hā 'a e ngaahi tāpuaki 'oku hā he veesi 5 'oku foaki kiate kinautolu 'i he mamahi 'a Kalaisi 'i he Huhu'i?
- 'Oku tatau fēfē 'a e lolo mei he 'ōlivé? ('Oku tatau 'i he tata'o'anga 'ōlivé.)

Fakahā ki he kau akó ko e ma'u 'a e fo'i lea *Ketisemani* mei he "tata'anga lolo." Fehu'i:

- 'Oku anga fēfē 'a e 'uhinga 'o e fo'i lea *Ketisemani*, ko e hingoa ia 'o e feitu'u na'e mamahi ai 'a e 'Eiki 'i he feilaulau Huhu'i, 'o fekau'aki mo e lea 'a 'Isaia na'e "laiki" ia koe'uhi ko 'etau ngaahi angahalá?
- Lau 'a e Mātiu 27:26. Fekau'aki mo e veesi ko 'eni, ko e hā na'e hoko kia Sīsū kimu'a Hono kalusefai?
- 'Oku fekau'aki fēfē 'eni mo e konga faka'osi 'o e Mōsaia 14:5? (Na'e faka'aonga'i 'e 'Isaia mo 'Apinetai 'a e ngaahi tā 'o Sīsū ke fakafongonga'i 'a e ngaahi mālohi fakamo'ui 'o e Huhu'i; vakai foki ki he 1 Pita 2:24–25.)

Mōsaia 14:6

Lau 'a e 1 Sione 1:8 pea fehu'i ange: 'Oku fekau'aki fēfē 'a e vēsī ni mo e Mōsaia 14:6?

Mōsaia 14:7

Lau 'a e Mātiu 26:67–68; 27:29–30 pea fehu'i ange: 'I he ngaahi veesi ko 'eni, ko e hā 'a e ngaahi faingata'a na'e fua 'e Sīsū? Lau 'a e Ma'ake 15:3–5; Luke 23:9 pea fehu'i ange: 'Oku fekau'aki fēfē 'a e ngaahi veesi ko 'eni mo Mōsaia 14:7? 'Oku fakamahino'i mai 'i he Mōsaia 14:6 ko e fanga sipi kinautolu pea ko e tauhi-sipi 'a Sīsū (vakai foki Sione 10:14). Fehu'i: Ko hai 'a e lami mo e sipi 'i he veesi 7? Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Sione 1:29 mo e Mōsese 5:6–8 pea hiki mai 'a e ngaahi founa 'oku hoko ai 'a Sīsū ko e Lami 'a e 'Otuá.

Mōsaia 14:8

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:16–18 pea 'ilo'i 'a hono fakamamahi kia Sīsū ke "fea" 'a e "ngaahi mamahi [ma'á e] kakaí."

Mōsaia 14:8, 10

Fakamatala'i ko e fo'i lea *tupu'anga* 'i he veesi 8 'e toe lava pē 'o liliu ko e "hako." Kole ki he kau akó ke lau 'a e Mōsaia 5:7; 15:10–13 pea fekumi pe ko hai 'a e "tenga" pe "hako" 'o Kalaisi.

Mōsaia 14:9

Lau 'a e Mātiu 27:38 pea fekumi pe ko hai 'a e ongo anghala na'e mate fakataha mo e Fakamo'uí. Lau 'a e Mātiu 27:57–60 pea fehu'i ki he kau akó ke nau fakamatala pe na'e fēfē 'a e "fakataha mo e ma'u me'á 'a Sīsū 'i he'ene pekiá."

Mōsaia 14:10

Lau 'a e Sione 3:16; 10:17–18 ke 'ilo'i pe ko hai na'e loto lelei ke fakangofua 'a e Huhu'i ke a'u ki he ngata'angá. (Ko e Tamaí mo e 'Aló fakatou'osi.)

Mōsaia 14:11

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Mōsaia 15:9; 'Alamā 34:14–16 pea fekumi pe 'oku fekau'aki fēfē 'a e ngaahi veesi ko 'ení ki he Mōsaia 14:11. Fehu'i:

- Ko hai na'á ne fai 'a e feilaulau faka'osi?
- Ko e hā na'e fakatōlia'i?
- Ko hai na'e fakatonuhia'i?
- Ko e hā na'e faingamālie ai kiate kinautolu ke fakatonuhia'i?

Mōsaia 14:12

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 49:5–6 pea fekumi ki he tu'unga mā'olunga na'e a'usia 'e Sīsū. Lau pe hiva'i 'a e "Sīsū ē Ne 'Alo'i" (*Ngaahi Himi*, fika 107). Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau matu'aki tokanga ki he faikehekehe 'i he feitu'u na'e 'i ai 'a Sīsū mo e feitu'u 'okú Ne 'i ai he lolotonga ni. Lau 'a e Loma 8:16–17 pea fekumi pe ko e hā 'oku finangalo 'a Sīsū ke vahevahe mo kinautolu.

Vahevahe ho'o fakamo'oni 'o kau kia Sīsū Kalaisi pea tukuange ha taimi ki he kau akó ke fai mo ha'anau fakamo'oni.

Mōsaia 15:1–7. 'Oku lahi 'a e ngaahi founa 'oku hoko ai 'a Sīsū Kalaisi ko e Tamaí mo e 'Alo fakatou'osi. 'Oku lahi 'a e ngaahi me'a 'oku fai tatau ai 'a e Tamaí Hēvaní mo Sīsū Kalaisi. (miniti 'e 15–20)

Kole ki he kau akó pe 'oku hoko 'a e ngaahi tamaí ko e ngaahi foha. Fehu'i: 'I he founa fē 'oku hoko ai 'a Sīsū ko e Tamaí mo e 'Alo? Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e 'uluaki kupu'i lea 'o e 'ulu'i tohi 'o e Mōsaia vahe 15. Fakamatala'i 'oku lahi 'a e ngaahi founa 'oku hoko ai 'a Sīsū ko e Tamaí mo e 'Alo. 'Oku 'ikai 'uhinga 'eni ko Sīsū Kalaisi mo e Tamaí Hēvaní ko e tokotaha tatau. Ko hono 'uhingá 'e lava pe ke ui 'a Sīsū "ko e Tamaí."

Fekau ki he kau akó ke nau lau le'o lahi 'a e Mōsaia 15:1–9. Fakaafe'i 'a e vaeua 'o e kalaisi ke nau fekumi ki he ngaahi sīpinga 'oku hoko ai 'a Sīsū Kalaisi ko e 'Aló, pea tuku ki he kongá 'e tahá ke nau fekumi ki he ngaahi sīpinga 'oku hoko ai 'a Sīsū Kalaisi ko e Tamaí. Ta'ofi 'a e tokotaha 'okú ne lau 'i he taimi 'oku nau ma'u ai ha sīpinga 'oku hoko ai 'a Sīsū ko e taha 'o e ongo tu'unga ko 'ení, pea tohi he palakipoé. Mahalo 'e kau 'i ho'o lisi 'a e ngaahi me'a ko 'ení:

Ko Sīsū Kalaisi 'i he Ngaahi Fatongia ko e 'Aló mo e Tamaí

'Alo	Tamaí
Na'á Ne mo'uí he māmaní 'i he kakanó (vakai v. 2).	Na'á Ne fakamo'ulaloa'i Hono kakanó ki he finangalo 'o e Tamaí (vakai v. 2).
Na'e fakatupu Ia 'i he kakanó (vakai v. 3).	Na'e fakatupu Ia 'e he mālohi 'o e Tamaí Hēvaní (vakai v. 3).
Na'á Ne fakamo'ulaloa'i 'a e kakanó ki he maté (vakai v. 7).	Na'á Ne ikuna 'a e maté (vakai v. 8).

(To'o mei he lea 'a Jeffrey R. Holland, *Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon*, [1997], 192.)

Ke fakamatala'i fakanounou 'a e ngaahi founa 'oku hoko ai 'a Sīsū Kalaisi ko e Tamaí, vahevahe 'a e lea 'a 'Eletā Sefilí R. Hōlani: "'Oku lahi 'a e ngaahi founa 'oku taha ai 'a Kalaisi mo 'ene Tamaí pea 'i he ngaahi ngāue 'e ni'ihí 'okú ne ma'u 'a e totonu ke fakahoko 'a e fatongia 'o e tamaí pea ne ngāue'aki 'a e hingoa ko e Tamaí 'i he'ene fai pehē" (*Christ and the New Covenant*, 183).

'Oku 'ikai ngata pē 'i hono fakamatala'i 'i he Mōsaia 15 'a e hoko 'a Sīsū ko e Tamaí mo e 'Aló ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi faitatau 'ia Sīsū Kalaisi mo e Tamaí Hēvaní. Tohi 'a e ngaahi sēteso ko 'ení 'i he palakipoé, pea 'oua 'e fakafonu 'a e kongá 'oku 'asi atu ai 'a e ngaahi lea 'oku tohi fakahihifi atú. Tuku ki he kau akó ke lau 'a e Mōsaia 15:4–5, pea fakaafe'i kinautolu ke fakafonu 'a e ngaahi kongá 'oku 'ikai 'asi atú.

- Ko e "'Otua pē taha" 'a Kināua he na'á Na fakatou kau 'i hono *Fakatupu 'o e langí mo e māmaní*.
- Ko e *finangalo* 'o e 'Aló 'oku tatau pē mo e Tamaí.

Fehu'i:

- 'Oku 'i ai nai ha me'a 'oku toe faitatau ai 'a e Tamaí mo e 'Aló? (Ko ha tali 'e taha, 'okú Na fōtunga tatau; vakai Hēpelú 1:3.)
- Ko e tokotaha tatau nai 'a Kināua?

Ke 'ilo'i ha ngaahi founa 'okú Na faitatau aí, vahevahe 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikí:

“Ko e Tamaí, ‘Aló, mo e Laumālie Mā’oni’oni ko e ‘Otua pē kinautolu ‘oku nau taha ‘i ha ngaahi ‘uhinga ‘o lahi ange mei he’enua taumu’a taha peé . . .

“I he fāmili fakalangi ‘o e ngaahi ‘Otuá, ‘oku taha pē ai ‘a e Tamaí mo e ‘Aló. ‘Okú na ma’u ‘a e ‘ulungāanga, haohaoa, mo e ngaahi tō’onga tatau. ‘Okú Na ma’u ‘a e fakakaukau tatau, folofola ‘aki ‘a e ngaahi lea tatau, fai e ngaahi tō’onga tatau, ma’u ‘a e ngaahi faka’ānaua tatau, pea fakahoko ‘a e ngāue tatau. ‘Okú Na ma’u ‘a e mālohi tatau, ‘atamai tatau, ‘ilo’i ‘a e ngaahi mo’oni tatau, ‘afio ‘i he maama mo e nāunau tatau. Ko ‘ete ‘ilo pē ‘a e Tamaí, ko ‘ete ‘ilo ia mo e ‘Aló; ko ‘ete sio pe ki ha tokotaha, ko ‘ete sio fakatou’osi ia kiate kinauá; ko ‘ete fanongo pē ki he le’o ‘o e tokotahá, ko ‘ete fanongo fakatou’osi ia kiate Kinauá. ‘Okú haohaoa mo’oni ‘a ‘Ena tahá. Ko e ‘Aló ko e tatau ‘aupito pē Ia ‘o e Tamaí, ‘okú Na taki taha ‘a e sino ‘o e kakano mo e hui ‘oku ongo’ingofua tatau mo e sino ‘o e tangatá; pea te Na fakatou pule ‘i he mālohi, mo e māfimafi pea mo e fu’u nāunau lahi, pea ki he ngaahi me’a kotoa pē kuo fakatupu ‘e he ‘Otuá” (*The Promised Messiah*, 5, 9).

Kole ange ki he kau akó ke lau ‘a e 3 Nīfai 12:48 pea fekumi pe ko hai na’e toe fakaafe’i ke hoko ‘o hangē ko e Tamaí mo e ‘Aló. Lau fakataha ‘a e Molonai 7:48 pea fekumi ki ha founa te tau lava ‘o hangē ai ko e Tamaí mo e ‘Aló. Fakalotolahi’i ‘a e kau akó ke nau fili ha konga ‘enua mo’uí ‘oku fiema’u ke fakatupulaki pea nau feinga ke hoko ‘o hangē ko e Tamaí mo e ‘Aló.

Mōsaia 15:20–27; 16:8–11. Ko e kakai mā’oni’oni, kau ai mo e fānau iikí, te nau kau ‘i he toetu’u ‘a e angatonú. Ko e kakai angahalá te nau kau ‘i he toetu’u ‘a e kau ta’eangatonú. (miniti ‘e 15–20)

Fehu’i: ‘Okú ‘i ai ha taha ‘iate kimoutolu kuo mālōlō ha taha ‘i hono fāmili? Fakaafe’i ha ni’ihi ‘o e kau akó ke nau vahevahe ‘a e ngaahi faingata’a ‘oku nau fehangaangai mo iá. (*Fakatokanga*: Mātu’aki tokanga ke ‘oua na’á ke kaunoa ‘i ha ngaahi ongo’i mamahi.) Fehu’i: ‘Okú hanga fēfē ‘e he ‘ilo ki he ongoongolelé ‘o tokoni’i kitautolu ke tau lava ‘o fe’ao mo e maté? Lau ‘a e Mōsaia 16:8 pea fekumi pe ko e hā ‘okú ne to’o ‘a e “huhu” ‘o e maté.

Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:17 pea fekumi ki he vahevahe ‘e ua ‘o e Toetu’u. Tohi ‘i he palakipoé ‘a e *Toetu’u ‘a e Anga-tonú mo e Toetu’u ‘a e Ta’eangatonú*. Fakahā ki he kau akó na’e fakamatala’i ‘e he palōfita ko ‘Apinetai ko hai ‘oku kau ki he ongo toetu’u ko ‘eni. Vahevahe ‘a e kalasí ki he kulupu ‘e ua. Fakaafe’i ‘a e kulupu ‘uluaki ke nau ako ‘a e Mōsaia 15:20–25 pea tali ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni. (‘E lava pe ke hiki ‘a e ngaahi fehu’i he palakipoé ‘i lalo he *Toetu’u ‘a e Anga-tonú*.)

1. Ko hai na’á ne vete ‘a e ngaahi ha’i ‘o e maté? (vakai v. 20).
2. Ko hai ‘oku kau ‘i he toetu’u ‘a e anga-tonú (‘a ia ‘oku kau ki ai ‘a e “uluaki toetu’u” na’e lea ki ai ‘a ‘Apinetai)? (vakai v. 22).

3. Ko e fē feitu’u ‘oku nau ‘alu ki ai? (vakai v. 23).

4. Ko e hā e me’a ‘oku nau ma’ú? (vakai v. 23).

5. ‘I he veesi 24, ko e hā mo ha toe fa’ahinga kakai te nau kau ‘i he toetu’u ‘a e kau angatonú?

6. Ko hai ‘oku toe kau ki he toetu’u ‘a e kau angatonú? (vakai v. 25).

Fakaafe’i ‘a e kulupu ‘e tahá ke nau ako ‘a e Mōsaia 15:26–27; 16:10–11; Fakahā 20:4–5; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:102–6 pea tali ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni. (‘E lava pe ke tohi ‘eni ‘i he palakipoé ‘i lalo he *Toetu’u ‘a e Ta’eangatonú*.)

1. Ko hai kuo pau ke tali ki he toetu’u ‘a e kau ta’eangatonú? (vakai Mōsaia 15:26).

2. Ko e hā ‘oku ‘ikai lava ai ‘a e kakai ko ‘eni ‘o kau ‘i he toetu’u ‘a e anga-tonú? (vakai v. 26–27).

3. Ko hai ‘e nofo mo e kakai ko ‘eni? (vakai Mōsaia 16:11).

4. Ko e fē taimi ‘e toetu’u ai ‘a kinautolu ‘e kau ‘i he toetu’u ‘a e kau ta’eangatonú? (Hili ‘a e Nofo Tu’i; vakai Fakahā 20:4–5.)

5. Ko e hā ‘a e ngaahi ‘ulungāanga ‘oku ma’u ‘e kinautolu te nau kau ‘i he toetu’u ‘a e kau ta’eangatonú? (vakai T&F 76:102–4).

6. ‘Okú ‘alu ki fē ‘a e kakai ko ‘eni? (vakai Mōsaia 16:11; T&F 76:105–6).

Fakaafe’i ha tokotaha ke hoko ko e tokotaha lea mei he kulupu ‘uluaki ke ako’i ‘a e kalasí ‘a e ngaahi tali ki he ‘uluaki konga ‘o e ngaahi fehu’i. Pea tuku ki ha taha ke ne hoko ko e tokotaha lea mei he kulupu hono uá ke ne ako’i ‘a e kalasi ‘a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu’i ‘o e konga uá.

Mōsaia 16:13–17:12. ‘Okú ue’i ‘e he mo’oni ‘a e kakai ‘i he founa kehekehe. Ko e kakai mā’oni’oni ‘oku nau fiefia ‘i he mo’oni, ka ‘oku fakafisinga’i ia ‘e he kakai angahalá. (miniti ‘e 5–10)

Kole ki he kau akó ke nau fakalaulauloto ‘oku nau ‘i ha fakataha sākalamēniti. ‘I he’enua hū ki tu’á na’a nau fanongo ki ha taha ‘okú ne pehē, “Ko e fakataha faka’ofa’ofa mo’oni,” pea toe pehē ‘e ha taha kehe, “Ko e taha ‘eni ha fakataha fakapipiko mo’oni kuó u ‘alu ki ai.” Fehu’i:

- ‘Okú anga fēfē hono ma’u ‘e he kau fanongó ‘a e ongo kehekehe ‘i he fakataha’anga tatau?
- ‘Okú ke pehē ko hai ‘oku makatu’unga mei ai hono ma’u ‘o e Laumālié?

Fakamatala’i te mou ako he ‘ahó ni ki he founa ‘o e fanongo ki he fakamo’oni tatau kia Kalasí pea fakahoko ai ki ha taha ke ne tui kae ‘ita ‘a e toengá. Fakaafe’i ha toko tolu ke nau fakafofonga’i ‘a: ‘Apinetai, Tu’i ko Noa, mo ‘Alamā. Tohi ‘i he siate fakatātā he palakipoé (‘oua na’a fakakau ‘a e ngaahi tali ‘oku hiki ‘i lalo he “Ko e hā na’e hoko kia Noa” mo e “Ko e hā na’e hoko kia ‘Alamā”).

Ngaahi Lea 'a 'Apinetai

Ko e Me'a Na'e Hoko kia Noa	Ko e Me'a Na'e Hoko kia 'Alamā
<ul style="list-style-type: none"> • 'Ikai ke tui • 'Ita • Fiema'u ke tāmāte'i 'a e palōfitā • Fiema'u ke tāmāte'i 'a kinautolu 'oku tui 	<ul style="list-style-type: none"> • Tui • Lea lelei ki he palōfitā • Loto ke tukuange 'ene mo'u'i ke fakahā 'aki 'ene talangofuā.

Tuku ki he tokotaha 'okú ne fakafofonga'i 'a 'Apinetai ke ne lau 'a e fakamo'oni fakamuimui 'a 'Apinetai kia Kalaisi 'oku ha 'i he Mōsaia 16:13–15. Fakaafe'i 'a e fika uá mo e fika tolú ke lau 'a e me'a na'e hoko kia Noá (Mōsaia 17:1,3,5) mo 'Alamā (Mōsaia 17:2,4). Tukuange ki he kalasi ke nau fakamatala'i 'a e me'a na'e hoko ki he ongo tangatá. Hiki 'enau ngaahi talí 'i he palakipoé 'i lalo he taumu'a 'oku totonu ke 'i ai. Mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā te ke fai kapau 'e tala atu ke fakatomala pea fakalelei'i ho'o mo'u'i?
- 'E kehe ho'o tō'ongá tu'unga 'i he fiema'u ko ia ke fakalelei'i ho'o mo'u'i? Ko e hā hono 'uhingá?
- 'Okú tokoni fēfē 'a e ngaahi folofolá kiate koe ke ke fakatomala?

Lau 'a e Mōsaia 17:6–8 pea fehu'i ange:

- 'O fekau'aki mo e Tu'i ko Noá, ko e hā na'e lea'aki 'e 'Apinetai ke fakahoko ai hono fakapōngí.
- Ko e hā na'e mei lea'aki 'e 'Apinetai ke fakahaofi ai ia?
- Na'e founga fēfē 'a e ta'e'uhinga 'a e fakakaukau 'a e Tu'i ko Noá.
- Ko e hā 'oku tau ako 'o kau kia Noá? (Na'e 'ikai ha'ane tokanga ki he hā'ele mai 'a Kalaisi; na'á ne tokanga kiate ia pē.)
- Lau 'a e veesi 9–10. Mei he ngaahi veesi ko 'eni, ko e hā 'a e tali 'a 'Apinetai?
- Lau 'a e veesi 11. Na'e ue'i fēfē 'a Noa 'e he loto-to'a 'a 'Apinetai.
- Lau 'a e veesi 12. Ko e hā 'a e fa'ahinga ivi tākiekina na'e ma'u 'e he ngaahi kaungā-me'a 'o Noá kiate iá?
- Ko e hā 'a e fa'ahinga ivi tākiekina 'oku ma'u 'e ho ngaahi kaume'á kiate koé?

Fakalotolahi'i 'a e kau akó ke nau muimui ki he sipinga 'a 'Apinetai pea tu'u ta'eilifia ki he mo'oni, neongo 'a e faingata'á. Vahevahe 'a e lea 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli:

“Ke mou mālohi—'i he tu'u ki he mo'oni. 'Okú tau nofo 'i he taimi 'o e fevakavakai'aki . . . 'I he ngaahi taimi 'oku tau fehangahangai faka'aho ai, 'oku tau 'osi 'ilo'i 'a e mo'oni. . . Kuo pau ke tau fakatupu ha ivi mālohi tonu ke tau fakamālohi'i 'a hotau ngaahi mālohingá pea te tau

muimui ki he ngaahi me'a 'oku totonú” ('i he Conference Report, 'Okatopa 1992, 73; pe *Liahona*, Sānuai 1993 52).

“'Okú 'ikai leva ke tō ha taha 'iate kitautolu ta'e tuku hifo ai mo e Siasí. 'I he taimi 'oku fai lelei ai ha taha 'okú ne hiki hake 'a e Siasí. . . Te tau lava 'o fai ma'u pē ha lelei. 'Okú ou lotua ke toe mālohi ange 'etau ngaue 'i he mo'u'i ni, 'aki ha ki'i loto faivelenga ange, 'ofa lahi ange, lotu lahi ange, fakamātoato lahi ange. Ko e ngāue 'eni 'a e 'Eiki” (*Teachings of Gordon B. Hinckley* [1997], 137).

Mōsaia 17:11–20. 'Okú ui 'a e ni'hi 'o hangē ko e Fakamo'u'i, ke fakama'u 'enau fakamo'oni 'aki honau totó. (miniti 'e 5–10)

Fakaafe'i ha taha ako 'oku matu'otu'a fakalaumālie ke fai 'ene fakamo'oni kia Sīsū Kalaisí. Fehu'i kiate ia:

- Ko e hā ha me'a 'e hoko te ne ala fakaloto'i koe ke ke faka'ikai'i ho'o fakamo'oni?
- Te ke faka'ikai'i nai ia koe'uhí ka ke ma'u ha pa'anga? Fēfē kapau ko ha pa'anga lahi?
- Te ke faka'ikai'i ia ke ma'u ha fiemālie mo ha nonga? ke ke 'iloa ai? ke ma'u ha mālohi?
- 'Okú ke pehē te ke faka'ikai'i ia kapau 'e fakamanamana'i ke tāmāte'i koe?

(*Fakatokanga*: Kapau 'okú ke ongo'i 'oku ta'efakafiemālie ki he kau akó ke nau tali 'a e ngaahi fehu'i, te ke lava 'o faka'aonga'i ha kau takimu'a he Siasí pe ko ha kāingalotu tui mateaki.)

Fehu'i ki he kalasi pe ko e hā 'enau ongo'i ki he kakai 'oku mālohi 'enau tu'i 'o tatau ai pē ko e hā 'e hokó. Fehu'i: Ko e hā hono fakahoa 'eni ki ha taha 'oku si'i 'ene tu'i?

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau tautaufetongi hono lau le'o lahi 'a e ngaahi potu folofola ko 'eni: Mātiu 14:1–10; Ngāue 7:51–60; Mōsaia 17:11–20. Mou alea'i 'a e ngaahi me'a 'oku faitatau ai 'a e ngaahi talanoa ko 'eni. Fehu'i:

- Ko e hā na'e fai 'e Sione Papitaiso, Sitiveni, mo 'Apinetai na'e fakatupu 'ita ki he kaka'i?
- Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 135:3. 'I he veesi ko 'eni, ko e hā na'e fai 'e Siosefa Sāmita mo e “tokolahi 'o e kau pani 'a e 'Eiki' i ono'ahó?
- Ko e hā 'oku ui ai 'a e tokolahi ke fakama'u 'enau fakamo'oni 'aki honau totó? (vakai Hepelū 9:16).
- Ko e hā 'oku fiema'u ai 'e ha taha ke ma'u 'a e fa'ahinga fakamo'oni ko iá he 'ahó ni?

Vahevahe 'a e fakamatala ko 'eni mo e kau akó:

“Ko e ongonā 'o e pā 'a e me'afana 'e ono 'i he ki'i kolo 'o Seni Mākosi, 'ikai ke fu'u mama'o mei Mekisikou Siti. Na'e 'ilo'i 'e Sesusita Moniloi kuo mālolō hono foha ko Lafaélé, mo hono hoa ko Visenete Molālesi.

“Na’á ne ‘ai ‘a e pūlou ki hono ‘ulú, na’á ne hū fakavave atu ke kumi hona sinó, pea ‘ikai ke ne fakatokanga ‘i ‘a e fu’u ‘uha lahi ne tō ‘o pulia ai ‘a e toto na’e tafe ‘i he kelekelé ‘o hangē ke tāmata ‘i ‘a e toto ‘o ha kau mā’ata na’e tafe ‘i he ‘aho Sāpaté ni, ko e ‘aho 17 ‘o Siulai, 1915. . .

“I he faka’au ke lahi ‘a e fetau’aki ‘i Mekisikou ne fakafoki ai ‘a e kau faifekau ‘i he 1913, ko Lafaele Monilou, ko e faifakatau ‘i hono ta’u 30, na’e tuku ke ne tokanga ‘i ‘a e Kolo ko Seni Mākosi ‘i he Misiona Mekisikou. Na’á ne toki kau mai pe ki he Siasí ‘i ha māhina ‘e tolu.

“Na’e fakahoko ‘e Lafaele ‘a e fakataha fakauike mo e kau mēmipa ‘e toko fitu. Na’á ne ako ‘i ‘a e ongoongolelei ki hono kaungā-‘api, pea na’e tupulaki ‘a e koló. ‘I he a’u ki Mē, 1915, na’e papitaiso ‘a e toko 50, pea ko e toko 75 ‘oku nau ha’u ki he ngaahi fakatahá.

“I he taimi ko ‘ení, na’e fe’au’auhi ha ongo fa’ahi tau, tau ‘i pe ko hai te ne pule ‘i ‘a e fonua tupu’u ‘o Seni Mākosi. ‘I ha vaha’a taimi, na’e pule ‘i ‘e Kalanasa ‘a e koló. Pea na’e iku ‘o ma’u ia ‘e Sāpata mo ‘ene kau poupou ‘a e Tāupo’ou ‘o Kuatalupé.

“Na’e fakafetau ha kaungā-‘api ‘o Monilou ki he’enua ngaahi ‘ekitiviti fakalotú, pea ne ‘alu ki he ‘ulu ‘i ‘ōfisi ‘o Sapatá ‘o faka’ikai ‘i ‘a Lafaele ko e tokotaha muimui ‘a Kalanasa mo ‘ene hoko ko e tokotaha Māmonga.

“Na’e ‘ā takai ‘i ‘e he kau sōtia ‘a e fale ‘o Monilou. Na’e puke pōpula ai ‘a Lafaele mo Visenete, ko e mēmipa ‘o e Siasí na’á ne ‘a’ahi atu ki ai. “Tukuange ho’omo me’ataú, ko e fekau mei he kau sōtia.

“Na’e tali ange ‘e Lafaele, ‘i he’ene to’o hake mei hono kató ‘a e Tohi Tapu mo e Tohi ‘a Molomoná, ‘Sōtia, ko e me’ataú pe ena ‘oku ou to’o. Ko e me’ataú ‘o e mo’oni ke fakafepaki ‘i ‘a e me’a ‘oku halá.’

“Na’e fakamamahi ‘i kināua, fakamanamana ‘i mo fekau ke faka’ikai ‘i ‘ena tui fakalotú. Na’e pehē ange ‘e Lafaele, ‘‘Oku mahu’inga ange ‘eku tui fakalotu kiate au ‘i he’eku mo’ui pea he’ikai teu lava ke li’aki ia.’

“Na’á ne faka’aonga ‘i hono taimi ‘i he fale fakapōpulá ke lautohi mo fakamatala ‘a e ngaahi folofolá ki he kau pilisoné mo e kau le’ó. Na’e ‘a’ahi mai ‘ene fa’eé mo e me’akai he 7 efiafi. Na’e tāpuaki ‘i ia ‘e Lafaele, ka na’e ‘ikai te ne ma’u ‘a e me’atokoní. Na’á ne pehē ange, ‘Oku ou ‘aukai he ‘aho ni.’

“Na’e taimi si’i mei ai na’e taki atu ia mo Visenete ki ha fu’u ‘akau lahi ‘i he ngaahi tafatafa’aki ‘o Seni Mākosi. Na’e fakangofua ke na tau’atāina kapau te na faka’ikai ‘i ‘ena tui fakalotú pea na kau fakataha mo e kau poupou ‘o Sapatá. Na’a na fakafisi.

“Na’e fakangofua ‘a Lafaele ke lotu. Na’á ne tū’ulutui, pea kole ke malu ‘i hono fāmili, pea mo e ki ‘i kāingalotu ‘o e koló. Na’á ne lotu ‘o tāpuaki ‘i ‘a hono kau teuaki

fakapō, mo pehē, ‘Tamai, fakamolemole ‘i kinautolu he ‘oku ‘ikai te nau ‘ilo ‘a ia ‘oku nau fai.’

“Na’á ne tu’u hake ‘o kūnima, mo pehē atu, ‘Tangata’eiki, ‘oku ‘a’au ke fai ho’o ngāu.’

Na’e pehē ‘e he sōtia, ‘Ne te’eki ai ke u mamata ha ongo tangata mate loto-to’o pehē.” (“Two Members Died Courageously for the Truth,” *Church News*, 12 Sept. 1959, 19).

Kole ange ki he kau akó ke nau fakalaululoto ki he ngaahi fehu ‘i ko ‘ení?

- ‘Oku mālohi fēfē ho’o fakamo’oni?
- Te ke loto fiemālie ke mate koe’uhí ko ho’o fakamo’oni? Kae mahu’inga angé, te ke loto fiemālie ke mo’ui’aki ia?
- ‘E kehe fēfē ‘etau tō’onga faka’ahó koe’uhi ko e mālohi ‘etau fakamo’oni?

Mōsaia 11–17. ‘Oku ‘i he ngaahi folofolá ‘a e ngaahi tā sipinga mo e ngaahi ‘ata ‘o Sisū Kalaisi. (miniti ‘e 20–25)

Fakamanatu mo e kau akó ‘a e nāunau ki he ngaahi sīpingá mo e ngaahi ‘atá mei he fokotu’u ke ako ‘i ‘i he Mōsaia 7:1–8, 16 (p. 116–17). *Fakatokanga*: Kapau na’e ‘ikai te ke faka’aonga ‘i ‘a e fokotu’u ke ako ‘i, te ke lava ‘o faka’aonga ‘i ia he taimi ni, ‘o ngāue’aki ‘a e siate ‘oku ‘oatu fakataha mo e fokotu’u ke ako ‘i.

Tukuange ki he kau akó ke nau lau ‘a e ngaahi veesi mei he siatē pea fekumi ki he ngaahi faitatau ‘o e mo’ui ‘a ‘Apinetai mo Sisū Kalaisi. Kapau ‘e fiema’u, ‘oange ki he kau akó ha tataú ‘o e siatē ‘oku tu’u ai ‘a e “Faitatau” ‘oku te’eki fakafonu pea tuku ke nau fakafonu mai.

‘Apinetai	Sisū Kalaisi	Ngaahi Faitatau
Mōsaia 11:20–25; 12:9	Mātiu 4:17; Luke 4:28	Na’a na fakatou ui ‘a e kakai ke fakatomala. ‘I he ongo talanoá, na’e ‘ita ‘a e kakai ‘i he’ena malangá.
Mōsaia 11:26	Luke 4:29–30	Na’e feinga ‘a e kakai na’a na ako ‘i ke tāmata ‘i kināua, ka na’e fakahaofi kināua.
Mōsaia 12:9	Sione 18:12; Luke 23:7	Na’e fakatou ha’i mo ‘ave ki he ‘ao ‘o e tu’i.
Mōsaia 12:17–18	Mātiu 26:57	Na’e fakamaau ‘i ‘a ‘Apinetai ‘e he kau taula’eiki. Na’e fakamaau ‘i ‘a Sisū ‘e he kau taula’eiki lahi, kau tangata tohi, mo e kau mātu’á.
Mōsaia 12:19	Ma’ake 14:55–59; Luke 20:19–20	Na’e feinga ‘a e kau taula’eiki ke tauhele ‘i kināua ‘i he’ena ngaahi leá.
Mōsaia 12:26	Mātiu 23:13–26	Na’á na fakatou valoki ‘i ‘a e kau taki fakalotú.
Mōsaia 13:1	Sione 10:20	Na’e pehē ‘e Tu’i ko Noá kia ‘Apinetai ko e faha ia. Na’e pehē ‘e he tokolahi kia Sisū ko e faha ia.

Mōsaia 14; 17:1	Luke 4:16–21, 28–30	Na'e lau 'e 'Apinetai 'a e ngaahi kikite 'a 'Īsaia ki he Fakamo'u'i, pea toki 'ave 'e Noa 'o tāmata'i. Na'e lau 'e Sīsū 'a e ngaahi kikite 'a 'Īsaia ki he Fakamo'u'i, pea na'e feinga 'a e kakai 'o Nāsaleti ke tāmata'i Ia.
Mōsaia 17:5–6	Ngāue 10:40; 1 Pita 3:18–19	Na'e nofo 'aho tolu 'a 'Apinetai 'i he pilisoné. Na'e 'i he fonualotó 'a Sīsū he 'aho 'e tolu, 'a ia na'á ne malanga ai ki he ngaahi laumālie 'i he fale fakapōpūlā.
Mōsaia 17:7–8	Mātiu 26:63–66	Na'á na fakatou ako'i ko e 'Otuá 'a Sīsū.
Mōsaia 17:9	Sione 18:1–8	Na'á na fakatou loto pē ke puke kināua.
Mōsaia 17:9–10	Sione 10:17–18	Na'á na fakatou fiemālie ke kātekina 'a e maté.
Mōsaia 17:10	Mātiu 27:22–24	Na'á na fakatou haohaoa 'i hono fai ha me'a hala.
Mōsaia 17:11	Mātiu 27:15–18	'I hono ongo hopó, na'e loto 'a e pule fakapule'angá ke tukuange kināua.
Mōsaia 17:12	Luke 23:2	Na'e fakatou talatalaaki 'i kināua ki he talisoné.
Mōsaia 17:13	Sione 19:1	Na'e tautea 'i fakamamahi fakatou'osi kināua.
Mōsaia 17:19	Luke 23:46	'I he'ena maté na'á na fakatou lotu ke tali hona laumālie.
Mōsaia 17:20	Sione 19:30; vakai foki Hepelū 9:15–16	Na'á na fakatou fakama'u'ena fakamo'oni 'aki hona totó.

Fakalotolahi 'i 'a e kau akó ke nau fekumi ki he ngaahi tā sīpinga 'a e Fakamo'u'i 'i he ngaahi folofolá mo honau 'ātakai.

Mōsaia 18–22

Talateú

'Oku ma'u 'a e konga faka'osi 'o e lekooti 'a Sēnifi 'i he Mōsaia 18–22. 'Oku fakamatala 'a e Mōsaia vahe 18 kia 'Alamā mo 'ene nofo 'i he Vai 'o Molomoná. Hili e mate 'a 'Apinetai, na'e malanga fakapulipuli pē 'a 'Alamā – 'a e tokotaha ko ia na'e tui kia 'Apinetai lolotonga 'ene hoko ko e taula'eiki 'a Noá. Na'e muimui kia 'Alamā ha tokolahi ki he Vai ko Molomoná, pea na'e papitaiso ai ha meimei toko uangeau.

'Oku hā 'a e mate 'a e Tu'i ko Noá mo hono nunu'a kovi ki hono kakai 'i he tohi Mōsaia vahe 19–22. 'Oku hā foki he ngaahi vahé ni 'a e fakahoko 'o e ngaahi kikite 'a 'Apinetai 'o kau ki he Tu'i ko Noá.

'Oku 'asi he ngaahi vahé ni ha ngaahi falukunga kakai kehekehe. Ko e kulupu takitaha na'e pau ke ne fili 'i he mā'oni'oni mo e faiangahalá, pea ma'u ai hono ola 'o 'enua filí. Ko kinautolu na'e fili ki he mā'oni'oni, na'a nau ma'u 'a e tāpuaki, ka ko kinautolu na'e fili ki he faiangahalá na'e tautea'i. 'O hangē ko e akonaki 'a 'Alamā, "kuo te'eki ai ke hoko 'a e faiangahalá ko e fiefia" ('Alamā 41:10), pe ko e hangē ko e lau 'a Paulá, "ko e totongi 'o e angahalá ko e mate; ka ko e mo'ui ta'engatá ko e foaki 'ofa ia 'a e 'Otuá" (Loma 6:23).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongoleléi ke Tokanga Ki Ai

- 'Oku tau fai 'a e fuakava mo e 'Otuá 'i hotau papitaisó ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea pou pou mo fakafiemālie 'i 'a e kakai kehé. Pea palōmesi mai leva 'a e 'Otuá ke tuku mai Hono Laumālie kiate kitautolu pea ma'u 'a e mo'ui ta'engatá (vakai, Mōsaia 18:7–13; vakai foki, Molonai 4:3; 6:1–6).
- 'Oku tatau pē 'a e kau taki 'o e Siasí mo e kāingalotu kotoa, 'a e totonu ke nau 'ofa ki he 'Eiki pea tauhi 'Ene ngaahi fekau. 'Oku totonu ke faka'ai'ai 'e he kau taki 'a e kāingalotú ke nau fe'ofa'aki, feako'aki, pea fetokoni'aki pea vahevahe 'enua koloá kiate kinautolu 'oku masivá (vakai, Mōsaia 18:17–30; vakai foki, Mōsese 7:18–21).
- 'E fakahoko ma'u pē 'a e folofola 'a e 'Otuá 'oku fai mai 'i He'ene kau palōfitá (vakai, Mōsaia 19:15, 20; 20:21; 21:2–4, 15; vakai foki, Mōsaia 11:23–24; 12:1–5; 17:17–18; T&F1:37–38).
- 'Oku 'omai 'e he faiangahalá 'a e faingata'a'ia. 'I he taimi 'oku tau loto-mā'ulalo ai ke fuakava pea tauhi 'a e ongoongoleléi, pea fakatomalá, 'oku hanga leva 'e he 'Eiki 'o vete atu 'a e mamahi (vakai, Mōsaia 21–22; vakai foki, 1 Nifai 1:20; Mōsaia 23–24).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* p. (65–67.)

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

'E lava ke faka'aonga 'i 'a e *Book of Mormon Video*, konga 11, "Stand as Witnesses" ki hono ako'i 'a e Mōsaia 18:1–16 (vakai ki he *Book of Mormon Video Guide* ki he ngaahi fokotu'u ki hono ako'i.)

Mōsaia 18. 'Oku tau fuakava he papitaisó ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea fepou pou'aki mo fefakafiemālie'aki. Pea 'e hanga leva 'e he 'Otuá 'o tuku mai Hono Laumālie kiate kitautolu pea faka'atā mai mo e mo'ui ta'engatá (miniti 'e 40–45)

Fokotu'utu'u ho loki akó 'o fakatatau ki he fakatātā 'oku hā atú. Faka'aonga'i ha tepi pe afo ke faka'ilonga'i 'aki 'a e ngaahi 'ēlia kehekehe pea faka'ilonga'i 'a e 'ēlia takitaha.

Fonua ko Lihai-Nifai (taki ai ko e Tu'i ko Noá)

Fonua ko Molomoná

(Fakatokanga'i angé: 'Ai ke lahi fe'unga 'a e 'ēlia ko 'ení ke hao kotoa ki ai 'a e kau akó.)

Ngaahi Vai 'o Molomoná

'I he hū mai pē 'a e kalasí, pea kole ke nau nofo pē 'i he tafa'aki ki tu'a 'o e lokí (ko e "Fonua ko Lihai-Nifai"). 'Eke kiate kinautolu pe ko e hā e me'a 'oku nau manatu'i 'o kau ki he Fonua ko Lihai-Nifai mo e kakai 'o e Tu'i ko Noá. Fealea'aki 'o kau ki he ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā 'a e ngaahi angahala maheni na'e mo'ua ki ai 'a e kakai 'o Noá?
- Lau 'a e Mōsaia 17:1–4. Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'ení, ko e hā e 'uhinga na'e hola ai 'a 'Alamā meia Noá?
- Ko e hā ha me'a 'oku faitatau ai 'a e ngaahi angahala 'o e ngaahi 'aho ko iá mo e ngaahi 'aho ní?
- Ko e hā 'oku faingata'a ai ke mo'ui 'i ha māmani fonu 'i he angahalá?

Tuku ki he kau akó ke nau fakakaukau ki he "Fonua ko Lihai-Nifai" 'i he kongá ko ia 'o e loki 'okú ne fakafofonga'i 'a e māmani. Tuku ki ha tokotaha ke ne lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 53:2; 59:8–9, pea fai e fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā 'a e lau 'a e ngaahi vēsí ní 'o kau ki he māmani?
- Ko e hā e me'a te tau fai ke lí'aki pe nofo ma'a ai mei he angahala 'o e māmani?

Fakamatala'i 'oku ma'u 'i he Mōsaia vahe 18 'a e ngaahi tokāteline lelei kiate kinautolu 'oku fekumi ki he melino fakalaumalié mo e malu mei he ngaahi kovi 'o e māmani.

Fekau ki he kau akó ke nau 'unu ki he loto-mālie 'o e lokí 'oku fakahinga (ko e "Fonua 'o Molomoná"). Fekau ke nau lau 'a e Mōsaia 18:1–7 pea fekumi ki he fakamatala 'o e Fonua ko Molomoná mo e kakai 'i aí. Fehu'i:

- 'Oku anga fēfē 'a e kakai mo e fonuá 'i hono fakahoa ki he fonua Ko Lihai-Nifai mo hono kakai?
- Ko e hā 'a e me'a fakangalongata'a taha kiate koe 'o kau ki he kakai 'o e fonua ko Molomoná?

- Ko e fē 'a e fonua 'okú ke fie nofo ai he ongo fonuá ni? Ko e hā e 'uhingá?
- Ko e fē nai ha ngaahi feitu'u he māmani te ke lava 'o ma'u ai 'a e faka'ofó'ofá, melinó, ma'a, pea hao mo malu mei he ngaahi kinoha'a 'o e māmani?

Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:2 pea fehu'i: Ko e hā 'a e 'uhinga 'e ua ne toe fakafoki mai ai pea fokotu'u 'e he 'Eikí hono Siasí 'i he ngaahi 'aho kimui ní? Fakahā ki he kalasí ke nau fakakaukau ko e kongá 'o e loki akó na'e vahe'i ko e "Fonua 'o Molomoná" 'okú ne fakafofonga'i 'e ia 'a e Siasí. Fakamo'oni'i 'oku lava 'e he Siasí ke 'omi 'a e melinó, ongo'i malú, pea tokoni ki hono kāingalotú. Fakahā ki he kalasí ko e kongá 'o e loki akó na'e vahe'i ko e "Vai 'o Molomoná" 'okú ne fakafofonga'i 'a e matapā te tau hū ai ki he Siasí. Lau 'a e 2 Nifai 31:17–18 pea kumi pe ko e hā ko ā 'a e matapaá.

Tuku ke lau 'e he kalasí 'a e Mōsaia 18:8–10, pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e ngaahi palōmesi pe fuakava 'oku tau fai he taimi 'etau papitaisó?
- Ko e hā 'a hono mahu'inga kiate koe 'o e ngaahi fuakava ko 'ení?
- 'E lava fēfē ke tokoni atu 'a e ngaahi fuakavá ki ho'o kātaki'i 'a e ngaahi fakatauele 'o e māmani?
- Ko e hā leva 'a e tāpuaki 'oku palōmesi mai 'e he 'Eikí?
- Kuo tāpuekina fēfē ho'o mo'ui 'e he ngaahi palōmesi 'a e 'Eikí?
- 'Oku anga fēfē ho'o fakahoa 'a e tāpuaki ko iá 'o kau ki he loto 'ā 'a e 'Eikí ki he ngaahi feilaulau kuo pau ke fai?

Lau 'a e Mōsaia 18:11–17 pea tuku ki he kau akó ke nau faka'ilonga'i 'a e ngaahi fo'i lea 'oku nau tala 'a e ongo na'e ma'u 'e he kakai he'enau papitaisó. Mou alea 'o kau ki he ngaahi fo'ileá na'e faka'ilonga'i 'e he kau akó.

Hiki 'a e saati ko 'ení he palakipoé (kae fakaava pē 'a e tafa'aki to'omata'ú).

Ko e Ni'ihí 'o e Ngaahi Tāpuaki 'o e Kau ki he Siasí (Mōsaia 18)

'Oku akonaki'i 'a e kau mēmipá 'i he ngaahi tokāteline totonú.	v. 19
'Oku nau ako ki he tuí mo e fakatomalá.	v. 20
'Oku 'ātakai'i kinautolu 'e he kakai 'oku 'ofa kiate kinautolú.	v. 21
'Oku nau hoko ko e fānau 'a e 'Otuá.	v. 22
'Oku nau ako 'a e ongoongoleleí 'i he'enau ngaahi fakataha fakauiké.	v. 25
'Oku ma'u 'e he kau taula'eikí 'a e Laumalié mo e 'ilo ki he 'Otuá.	v. 26
'Oku tokonia 'a e kau masivá mei he ngaahi me'a'ofa 'a e kau mēmipa kehé.	v. 27–28

Kole ke lau 'e he kalasí 'a e Mōsaia 18:19–28 pea talamai 'a e veesi takitaha 'oku fakamatala 'i ai 'a e lelei 'oku hiki he palakipoé. 'Eke ki he kalasí pe 'oku nau tui 'oku 'i he Siasí 'a

e ngaahi lelei tatau he ngaahi 'ahó ni. Fehu'i: 'Oku anga fēfē 'a e hoko 'a e Siasí ko e taulanga ū mo e hūfanga'anga mei he māmani?

Kole ki he kalasí ke nau vahevahe 'a e taimi na'e hoko ai 'a e ngaahi lelei ko 'ení ko e tāpuaki ki he'enua mo'uí. Fakamo'oni ki he tāpuaki lahi mo e fatongia mamafa 'oku tau ma'u he'etau hoko ko e mēmipa 'i he Siasí mo'oni 'o e 'Otuá. Lau 'a e Mōsaia 18:29–30 pea fakalotolahi'i 'a e kau akó ke nau ngaohi honau 'apí, uōtí, pe koló ke hoko 'o hangē ko e Vai 'o Molomoná–ko e feitu'u 'o e faka'ofó'ofá, 'ofá, melinó, tu'umālié, pea ko e feitu'u malu ke ako'i ai mo mo'uí'aki 'a e ongoongoleléi.

Mōsaia 19:1–21:15. 'Oku fakafou mai 'a e folofola 'a e 'Eikí 'i he'ene kau palōfita pea kuo pau ke fakahoko ia. (miniti 'e 30–40)

Tohi kotoa 'a e ngaahi me'a ko 'ení 'e hongofulu mā uá 'i ha la'i pepa kehekehe 'e 12, ko e tefito 'e taha ki he la'i pepa, pea fakapipiki 'o 'oua 'e fakahokohoko 'i he palakipoé.

- Ko e Tu'i ko Noá mo hono mei tāmata'i 'e Kitioné.
- Ko e hola 'a e kakai 'o Noá mei he kau Leimaná.
- Ko e ma'u pōpula 'e he kau Leimaná 'a e kakai 'o Noá.
- Ko e hoko 'a Limihai ko e tu'i.
- Ko e tāmata'i 'o e Tu'i ko Noá.
- 'Oku hola pea toi 'a e kau taula'eiki kovi 'a Noá he toafá.
- 'Oku 'i ai 'a e melino 'i he fonua ko Lihai-Nifái.
- Ko e me'e 'a e ngaahi 'ofefine 'o e kau Leimaná.
- Ko e 'ohofi 'e he kau Leimaná 'a e kakai 'o Limihai.
- Ko e ikuna'i 'e Kitione 'a e 'aho ko iá.
- 'Oku fakahaofi 'e he kau Leimaná 'a e kakai 'o Limihai.
- 'Oku puke pōpula 'a e kakai 'o Limihai.

Vahe ki he tamasi'i ako takitaha ke ne fakafongangi 'a e tokotaha pe ko e kakai ko 'ení:

- Tu'i ko Noá (Mōsaia 19:1–12, 20–21)
- Kitione (Mōsaia 19:4–8, 18–24; 20:17–22)
- Kakai 'o Noá (Mōsaia 19:9–12)
- Kau sōtia Leimaná (Mōsaia 19:6, 14–15; 20:7–11, 24–26)
- Ngaahi 'ofefine hoihoifua 'o e kau Nifái (Mōsaia 19:13–15)
- Tu'i ko Limihai (Mōsaia 19:16–17, 26–29; 20:8–26)
- Kau taula'eiki faiangahalá (Mōsaia 19:18, 21, 23; 20:3–5, 18–23)
- Ngaahi 'ofefine 'o e kau Leimaná 'oku nau hiva mo me'e (Mōsaia 20:1–6, 15, 18, 23)
- Tu'i Leimana (Mōsaia 20:12–15, 23–26)
- Kakai 'o e Tu'i ko Limihai (Mōsaia 21:1–13)

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e 'ulu'i tohi 'o e Mōsaia 19–21 pea toki lau 'a e ngaahi veesi kuo vahe'i ma'a e kulupu pe tokotaha na'e vahe'i ki ai. 'I he 'osi 'enua lau, mou fokotu'utu'u mo e kalasí 'a e ngaahi lau'ipepa 'e 12 'i he kokohoko totonú 'i he palakipoé. Fakaafe'i ha toko hongofulu 'a ia kuo ('osi vahe'i

takitaha ki ai ha ngaahi konga folofola) ke vahevahe 'a 'enua fakakaukau ki he me'a mahu'inga taha ne nau ako mei he kakai pe tokotaha na'a nau ako ki ai pea mo hono 'aonga ki he ngaahi 'aho ní.

Lau 'a e Mōsaia 11:20–21; 12:1–5; 17:14–18, pea fehu'i:

- Ko e hā 'a e me'a 'oku lau tatau ki ai 'a e ngaahi lea ko 'ení 'a 'Apinetai?
- 'Oku fēfē 'a e lau 'a e Mōsaia 19–21 'o kau ki he ngaahi kikite ko 'ení? (Na'e fakahoko 'a e ngaahi kikite ko 'ení 'i he ngaahi vahé ni.)
- Ko e hā e me'a 'okú ke ako 'o kau ki he ngaahi lea 'a e kau palōfita? (Ko e ngaahi lea kotoa pē 'a e kau palōfita kuo pau ke fakahoko.)
- Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 1:37–38. 'Oku pou pou fēfē 'a e ngaahi vēsí ni ki he mo'oni 'oku tau lau ki ai?

Fakamo'oni ki he mahu'inga 'o e muimui ki he kau palōfita. Vahevahe 'a e lea ko 'ení na'e fai 'e 'Eletā Lōpeti D. Heilisi:

“Oku ou fakamo'oni atu ko e kau palōfita 'o e lolotonga ní 'oku nau ma'u 'a e 'ulungāanga lelei tatau na'e ma'u 'e he kau palōfita 'i he kuonga mu'a mo e kau palōfita 'o e kuonga ko 'ení. . .

“Oku mau fakamo'oni atu 'i he loto fakamātoato, kae 'i he mafai faka-'Otuá 'oku 'iate kimautilú 'oku 'i ai ha palōfita he 'ahó ni. Ko e Palesiteni 'o e Siasí, ko e palōfita ia pea ko e fakafongangi 'a e 'Otuá kuo fakanofa ke tatakí Hono Siasí. . .

“... 'Oku fakafalala 'etau malu fakalaumālié ki he'etau fakafanongo ki he le'o ma'a 'o e palōfita mo'uí. Kapau te tau fanongo ki hono le'ó pea talangofua ki ai, 'e lava ke tau mo'uí 'o tatau mo e finangalo 'o Kalaisí pea kātaki 'o a'u ki he ngata'angá, koe'uhi ke a'usia ai 'a e 'aho te tau toe foki atu ai mo hotau fāmilí ki he 'afio'anga 'o e Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí, ko Sisū Kalaisí” ('i he Conference Report, 'Epeleli, 1995, 20–21; pe *Liahona*, Siulai 1995, 17).

Mōsaia 21–24. 'Oku 'omai 'e he faiangahalá 'a e faingata'a'ia. Ka 'i he taimi 'oku tau fakatōkilalo ai pea fai ha ngaahi fuakava 'o tafoki mei he angahalá, 'e hanga leva 'e he 'Eikí 'o vete atu hotau pōpula ki he mamahi. (miniti 'e 45–55)

Fakatokanga'i angé: Ko e fokotu'u ko 'ení ki hono ako'i 'okú ne lave lōua ki he ngaahi nāunau fekau'aki mo e kongā folofola ko 'ení (Mōsaia 18–22) pea mo e ngaahi vahe ko 'ení (Mōsaia 23–24).

Fokotu'u ki he kau akó ke nau fakakaukau 'oku 'i ai 'enua me'a-faitā takitaha pea 'oku nau faitaa'i ha fakatātā 'okú ne faka'alí'ali mai 'a e taha 'o e ngaahi fo'i lea ko 'ení: *nofo pōpula, faingata'a'ia, ngaahi mamahi, ngaahi 'ahi'ahi, pe nofo ha'isia.* (Pe ko 'enua vakai ki ha nusipepa pe ngaahi makasini 'e ma'u ai ha ngaahi fakatātā pehē.) Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā 'a e me'a te ke faitaa'í?
- Ko e hā ne hoko kiate koe pe ko hao kaungā-me'a 'a ia te ne fakasino mai ai 'a e ngaahi fo'í lea ko 'ení?
- Ne hoko 'a e ngaahi me'á ni ko ha ma'u'anga tāpuaki pe ko e tautea kiate koe? Ko e hā e 'uhingá?
- 'E lava fēfē ke tokoni atu e 'Eikí ki ho'o ikuna'í 'a e ngaahi tukupā faingata'á ni?
- Ko e hā ho'o me'a 'e fai kae lava ai ke ma'u 'a 'Ene tokoní?

Vahevahe 'a e lea 'a Palesiteni 'Eselā Tafi Penisoni kau ki he fa'ahinga ko ia na'a nau tohi 'a e Tohi 'a Molomoná:

“Kapau pē na'e lava ke vakai mai ki hotau ngaahi 'ahó pea nau fili 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku mahu'inga lahi taha kiate kitautolú, 'ikai 'oku tonu ke pehē pē mo 'etau lau e Tohi 'a Molomoná? 'Oku totonu ke tau toutou fehu'í ma'u pe kiate kitautolu, ko e hā nai e 'uhinga ne fakahā ai 'e he 'Eikí kia Molomona (pe Molonai pe 'Alamā) ke fakakau mai ai e me'a ko iá he lekooti 'o e Tohi 'a Molomoná? Ko e hā 'a e lēsoni teu ako mei ai ki he'eku mo'ui he 'ahó ni?” ('i he Conference Report, 'Okatopa 1986, 5; pe *Liahona*, Sānuai 1987, 6).

Fakahā ki he kau akó 'i he hili pē 'a e pekia 'a 'Apinetaí, na'e mavaeua leva 'a e kakai 'o Noa ki he kulupu 'e ua. Ko e taha na'e taki ai 'a e Tu'í ko Limihaí (Mōsaia 19–22) pea ko e tahá na'e taki ai 'a 'Alamā (Mōsaia 18; 24–25). 'Oku hā mai mei he ongo kulupu 'e ua ko 'ení ha fakatauhua mālie mo'oni kau ki he tokoni 'a e 'Otuá ki he 'Ene fānaú. Pea 'oku ma'u mei ai 'a e ngaahi tali mahu'inga ko e tokoni ki he ngaahi faingata'a te tau fepaki mo iá.

'Oange ha tatau 'o e ngaahi siate ko 'ení ki he kau akó. Fakaava pe 'a e kōlomu ki he “Kakai 'o Limihaí” mo e “Kakai 'o 'Alamā” tukukehe pe 'a e ngaahi potu folofola 'oku 'oatu aí. Tuku ki he kulupu 'uluakí ke nau fakakakato 'a e siate ki he kakai 'o Limihaí, pea ki he kulupu 'e tahá ke fai 'a e me'atatau ki he kakai 'o 'Alamā.

Ngaahi Fehu'í	Kakai 'o Limihaí	Kakai 'o 'Alamā
Na'e anga fēfē 'a e kakai?	(Mōsaia 19:2–20) <ul style="list-style-type: none"> • Na'a nau māvahevahe (vakai v. 2). • Na'a nau fekē'aki (vakai v. 3). • Na'a nau hola mei he kau Leimaná (vakai v. 9). • Na'a nau lí'aki honau ngaahi fāmili (vakai v. 11). • Na'a nau fekau ki honau ngaahi 'ofefiné ke kole ke fakahaofi kinautolu (vakai v. 13). • Na'a nau tāmata'e 'a e tu'í (vakai v. 20). 	(Mōsaia 18:3–21) <ul style="list-style-type: none"> • Na'a nau tui kia 'Alamā (vakai v. 3) • Na'a nau fononga ke fanongo ki he ongo-ongoleléi (vakai v.4). • Na'a nau kātaki'í 'a e fakatu'utāmaki (vakai v. 4, 6). • Na'e ako'í kinautolu ke fakatomala mo ma'u 'a e tui ki he 'Eikí (vakai v. 7). • Na'a nau fuakava mo e 'Otuá (vakai v. 8–11). • Na'e fakafonu 'aki 'a kinautolu 'a e 'alo'ofá (vakai v. 16). • Na'e ako'í kinautolu ke tuku 'a e feke'ike'í kā ke nau fe'ofofani (vakai v. 21).

Ko e hā na'e hoko kiate kinautolú, pea na'e fēfē nai 'enau tali e ngaahi me'a na'e hokó?	(Mōsaia 19:22–20:22) <ul style="list-style-type: none"> • Na'e 'omai kinautolu ki he pōpula pea totongi 'a e tukuhau 'a ia ko e vaeua 'enau koloá (vakai 19:22). • Na'a nau nofo melino lolotonga 'enau pōpula he ta'u 'e ua. (vakai 19:29). • Na'e 'ohofi kinautolu 'e he kau Leimaná (vakai 20:7). • Na'a nau fetau'aki (vakai 20:8–11). • Na'a nau tali 'a e nofo pōpulá (vakai 20:22). 	(Mōsaia 23:2–37) <ul style="list-style-type: none"> • Na'e poupu'í kinautolu 'e he 'Eikí (vakai v. 2). • Na'a nau langa ha kolo (vakai v. 5, 20). • Na'a nau ma'u-koloa 'aupito (vakai v. 19–20). • Na'e ma'u kinautolu 'e he kau Leimaná (vakai v. 25). • Na'a nau tangi ki he 'Eikí (vakai v. 28). • Na'a nau tukulolo pea tali pē 'a e nofo ha'isiá (vakai v. 29, 36–37).
Na'e anga fēfē 'enau nofo pōpulá?	(Mōsaia 21:3–6) <ul style="list-style-type: none"> • Na'e sipi'í kinautolu 'i honau kou'ahé 'e he kau Leimaná (vakai v.3). • Na'a nau fai 'enau pulé kiate kinautolu (vakai v. 3). • Na'a nau hilifaki 'a e ngaahi kavenga mamafa pea angi kinautolu 'o hangē ha fanga manú (vakai v. 3). 	(Mōsaia 24:8–14) <ul style="list-style-type: none"> • Na'e fakatanga'í kinautolu 'e 'Amulone (vakai v. 8). • Na'á ne pule'í faka-mālohi 'a kinautolu mo fokotu'u ha kau enginaki ngāue ke angi kinautolu (vakai v. 9). • Na'e lahi fau 'enau mamahí (vakai v. 10). • Na'e fakamana'í kinautolu ke tāmata'e'í (vakai v. 12). • Na'e lahi 'a e ngaahi kavenga 'i honau tu'á (vakai v. 14).
Na'e anga fēfē 'enau tali 'a e nofo pōpula ko 'ení?	(Mōsaia 21:7–14, 25–26) <ul style="list-style-type: none"> • Na'a nau kamata ke lāunga (vakai v. 6). • Na'e tu'o tolu 'enau 'alu ke tau mo e tu'o tolu ai pē 'enau fo'í (vakai v. 7–12). • Na'a nau fakavaivai'í 'a kinautolu (vakai v. 13–14). • Na'a nau tali 'enau nofo pōpula mo honau tautea'í (vakai v. 13). • Na'a nau tangi lahi ki he 'Eikí (vakai v. 14). • Na'a nau kole tokoni (vakai v. 25–26). 	(Mōsaia 24:10–16) <ul style="list-style-type: none"> • Na'a nau tangi lahi ki he 'Otuá (vakai v. 10). • Na'a nau lotu 'i honau lotó (vakai v. 12). • Na'a nau tukulolo fiefia (vakai v. 15). • Na'a nau fakahā 'enau tuí mo e fa'a kātaki (vakai v. 16).
Ko e hā 'a e ola 'enau tali?	(Mōsaia 21:15–22:16) <ul style="list-style-type: none"> • Na'e fakatuotuai 'a e 'Eikí ke fanongo kiate kinautolu (vakai 21:15). • Na'e fakamolú 'e he 'Eikí 'a e ngaahi loto honau ngaahi filí, pea nau fakama'ama'a 'enau ngaahi kavengá (vakai 21:15). • Na'e 'ikai ke fakatau'atāina'í kinautolu (vakai 21:15). • Na'a nau faka'au ke tu'umālie si'í (vakai 21:16). • Na'a nau tokoni'í 'a e ni'ihí kehé (vakai, 21:17). • Na'a nau fuakava ke tauhi ki he 'Otuá (vakai 21:31). • Na'a nau 'oange 'a e uaine ki he kau le'o Leimaná, 'o nau mohe ma'u ai (vakai 22:7, 10). • Na'a nau hola (vakai 22:11). 	(Mōsaia 24:13–25) <ul style="list-style-type: none"> • Na'e folofola 'a e 'Eikí kiate kinautolu (vakai v. 13). • Na'á ne palōmesi ke fakahaofi kinautolu (vakai v. 13). • Na'á ne fakama'ama'a 'enau ngaahi kavengá mo fakamālohia kinautolu (vakai v. 14–15). • Na'á ne palōmesi ke fakahaofi kinautolu "'apongipongi" (v. 16). • Na'e pule 'e he 'Eikí ke hoko 'a e mohe ma'u ki he kau le'ó (vakai v. 19). • Na'a nau hola (vakai v. 20).

‘I he ‘osi ‘a e ngāue ‘a e kau akó ki he sātí, mou alea’i ‘a e me’a na’a nau ma’ú. Tuku ki he ongo kulupú ke na fakahoa ‘a e ngaahi me’a na’e ma’u mei he kakai ‘o Limihaí pea mo e kakai ‘o ‘Alamā. Fealea’aki ki he ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā e ngaahi faingata’a ‘oku tau fehangaangai mo ia he ngaahi ‘ahó ni ‘oku tatau mo ia na’e ma’u ‘e he kakai ‘o Limihaí pe ko ‘Alamā?
- Ko e hā e me’a ‘oku tau ako mei he ongo kakai ni ‘o felāve’i mo hotau ngaahi faingata’a’iá?
- ‘E founa fēfē nai hano veteange ‘e he ‘Eikí ho’o faingata’a’iá mo e ngaahi ‘ahí’ahí?
- Ko e hā ‘a e lēsoni mahu’inga taha kuo ke ako mei he ongo kakai ni?

Tuku ki he kau akó ke lau ‘a e ‘Alamā 32:13, 16, pea fehu’i: Ko e fē ‘a e veesi ‘okú ne fakamatala’i lelei taha ‘a e kakai ‘o Limihaí? kakai ‘o ‘Alamā? Fehu’i ki he kalasí pe ko e fē ‘a e veesi ‘okú ne fakamatala’i lelei taha kinautolu (‘a e fānau akó) pea ko e hā e ‘uhingá? ‘E lava fēfē ke tau loto mā’ulalo ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí ta’efakakouna’i?

Mōsaia 23–24

Talateú

‘Oku ‘i he tohi Mōsaia 23–24 ‘a e hoko atu ‘o e fakamatala ki he kakai ‘o ‘Alamā ‘oku hā ia ‘i he (Mōsaia 18). Hili ‘enau hola mei he Tu’i ko Noá mo hono fokotu’u ‘a e Siasí ‘i he Ngaahi Vai ‘o Molomoná, na’e hanga ‘e ha kulupu ha kau Leimaná ‘o puke pōpula ‘a e kāingalotu ko ‘ení. Ka koe’uhi ko ‘enau tui mālohí mo e mā’oni’oni, na’e hanga ‘e he ‘Eikí ‘o fakatau’atāina’i kinautolu mei ho nau ngaahi filí, pea lava ai ke nau fakataha mo e kakai Nifai ‘i Seilahemalá.

‘Oku hanga ‘e he ngaahi vahe ko ‘ení, ‘o hangē ko e kongā lahi he tohi ‘a Mōsaia, ‘o fakamamafa’i mai kiate kinautolu ‘a hono fakatau’atāina’i kinautolu mei he ngaahi ‘ahí’ahí mo e mamahí. Na’e folofola ‘a e Tu’i ko Penisimaní ‘o kau ki ha fakahaofi fakalaumālie kinautolu ‘o fou atu ‘i he Huhu’i ‘a Sisū Kalaisí. Ko e kakai ‘o Limihaí, ‘a ia ko ‘enau ngaahi fakakaukaú na’á ne ‘omai ‘a e pōpula fakatu’asinó kiate kinautolu, na’e faifai pea fakatau’atāina’i kinautolu hili pē ha’anau loto mā’ulalo pea fakatafoki ‘enau mo’uí kotoa ki he finangalo ‘o e ‘Eikí. Na’e pehē pē mo e kakai ‘o ‘Alamā, na’e fakatau’atāina’i kinautolu mei he pōpula fakatu’asinó ‘o fou atu ‘i he ‘enau talangofuá mo e tui mālohí. Na’a nau tangi laulau ki he ‘Eikí, pea na’á ne fanongo mo foaki ‘a e tali ki he ‘enau ngaahi lotú. ‘O tatau ai

pē pe ko e ngaahi ‘ahí’ahí pe faingata’a’ia fakatu’asino pe fakalaumālie ‘oku tau fehangaangai mo iá, tatau ai pē ko e hoko mai ‘a e ngaahi faingata’a ko ‘ení ko e ngaahi fakakaukaú pē ‘a tautolu, pē ko e ha’u ia he ‘oku tau nofo ‘i ha māmani hili ‘a e hingá, te tau lava ‘o ako mei he kakai ‘o ‘Alamā pe ko hai koā ‘oku totonu ke tau sio ki ai ke ha’u mei ai hotau fakatau’atāina.

Ngaahi Tefito’i Mo’oni Mahu’inga ‘o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

- ‘I he taimi ‘oku ma’u ai ‘e ha pule’anga ha kau taki ‘oku fili ‘e he kakai, ‘oku kau leva ‘a e kakai ‘i hono fakakaukaú ‘a e lelei pe ko e kovi ‘e iku ki ai e sōsaieti ko iá (vakai, Mōsaia 23:6–13; vakai foki, Mōsaia 29:8–32).
- Ke ma’u ‘e ha tangata ‘a e mafai ke malanga’aki ‘a e ongoongolelé mo fai hono ngaahi ouaú, kuo pau ke uiui’i ia ‘e he ‘Otuá ‘i he kikite mo e hilifaki ‘o e nima ‘e kinautolu pē ‘oku ma’u ‘a e mafai (vakai, Mōsaia 23:14–18; vakai foki, Mōsaia 18:13, 17–20; Ngaahi Tefito ‘o e Tuí 1:5).
- ‘Oku tokanga mai ‘etau Tamai Hēvaní ki he ‘etau tupulakí. ‘I he taimi ‘e ni’ihi ‘okú Ne fakamālohia kinautolu ke tau matu’uaki ‘a e ngaahi faingata’a. ‘I he taimi ‘e ni’ihi ‘okú Ne to’o atu ‘a e ngaahi kavenga mamafá meiate kinautolu (vakai, Mōsaia 23:21–24:25; vakai foki, Mōsaia 21:15–16).

Ngaahi Ma’u’anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. 66–67.

Ngaahi Fokotu’u ki hono Ako’í

Mōsaia 23:6–14. ‘I he taimi ‘oku fili ai ‘e he kakai ‘a honau kau taki fakapule’angá, ‘oku kau leva mo e kakai ‘i hono fakakaukaú ‘a e lelei mo e kovi ‘e hoko ki he sōsaieti. (miniti ‘e 15–20)

Fakahā ki he kau akó ko e ‘ahó ni te nau ma’u ha faingamālie ke fili ha taha ‘oku nau loto ki ai ke ne hoko ko honau taki. Ko ‘enau filí ko e tokotaha pē ‘o e ongo toko ua ko ‘ení: Ko e Tu’i ko Penisimaní pe Tu’i ko Noá. Fili ha toko ua, ko e tokotaha ke ne “tataki ‘a e malanga’i” ‘a e fa’ahi ‘a Noá pea tokotaha kia Penisimani. Tuku ki ha tokotaha ke ne fai ha malanga ‘o poupou’i ‘a e kakai ke nau fili ki he Tu’i ko Penisimaní. Tuku ki he tokotaha ko ‘ení ke ne fakakau ai ‘a Mōsaia 2:10–16 ‘a ia ko e kongā ia ‘ene malangá. Tuku ki he tokotaha hono uá ke ne malanga’i ‘a e kakai te nau fie fili ki he Tu’i ko Noá ‘o kau ai ‘a e Mōsaia 11:1–9. Fehu’i ange ki he kalasí:

- Kapau ‘e ‘i ai hao faingamālie, ko hai ‘i he ongo tangata ko ‘ení te ke fili ke hoko ko ho takimu’a? Ko e hā hono ‘uhingá?
- Ko e hā ‘a e ngaahi ‘ulungāanga mahu’inga ‘oku totonu ke ma’u ‘e he kau takimu’a?
- Ko e hā ‘a e ngaahi fakatu’utāmaki kapau ko e takimu’a ‘oku fai anghalá?
- Ko e hā ‘a e ngaahi fatongia ‘oku ma’u ‘e he kakai he taimi ‘oku nau fili ai ha takimu’a?

- 'Oku anga fēfē 'a e kau 'a e kakai 'i hono fakakaukau' 'a e lelei pe kovi 'e hoko ki he sōsaieiti 'i he 'enua fili 'a e kau takimu'á?

Fakahā ki he kalasí na'e faka'amu 'a e kakai 'o 'Alamā ke ne hoko ko honau tu'í he na'e 'ofeina ia 'e hono kakai (vakai Mōsaia 23:6). Ka neongo iá, na'e hoha'a 'a 'Alamā ia 'o felāve'i mo e pule fakatu'í. Lau 'a e Mōsaia 23:6–14 pea fehu'í pe ko e hā 'a e ngaahi me'a na'e hoha'a ki ai 'a 'Alamā 'i he taimi 'oku fili ai ha takimu'a. Tala ki he kalasí 'oku hā 'i he ngaahi folofolá 'a e taimi na'e pule'í ai 'e he ngaahi tu'í ha kakai mo e taimi 'e ní'hi na'e 'ikai ha tu'í. Toe lau 'a e Mōsaia 23:8, 14 pea tokoni ki he kau akó ke mahino kiate kinautolu 'o ka tau ka ma'u ha faingamālie ke fili ha takimu'a, 'oku fu'u mahu'inga ke tau fili ha kakai 'oku anga mā'oni'oni.

Tuku ki he kalasí ke nau lau 'a e Mōse 7:53 pea fekumi pe ko hai 'a e tu'í 'oku lau ki ai 'a e vēsí. Fehu'í:

- 'E hoko fēfē 'a Sīsū Kalaisi ko e tu'í?
- Ko e hā 'a e ngaahi 'ulungāanga 'oku ma'u 'e he Fakamo'uí 'a ia 'oku totonu ke ma'u 'e he kau taki fakamāmani?
- Te tau fakahā fēfē 'etau 'ofa mo e pou pou ki hotau Tu'í Fakalangí?
- 'I he taimi ko ia 'e pule fakaleveleva ai 'a Sīsū Kalaisi 'i māmani he Nofotu'í, 'e anga fēfē ha'o sio ki he anga 'o e mo'uí 'e 'i ai ha'ane kehe?
- 'Oku anga fēfē 'a e lau 'a e Mōsaia 23:8 ki he 'etau faka'aonga' 'a Sīsū Kalaisi ko hotau Tu'í?

Vahevahe 'a e fakamo'oni ko 'eni meia Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli:

“Ko Sīsū Kalaisi [ko e] 'Alo 'o e 'Otuá, pea 'i Hono mālohi ta'efakangatangata mo ta'engata na'á Ne ikuna ai 'a e maté. Ko e Huhu'í Ia 'o e māmani. Na'á ne foaki 'Ene mo'uí kiate kinautolu fakatāutaha. Na'á Ne toe to'o hake ia pea hoko ai ko e 'uluaki fua 'o kinautolu na'e mohé. Ko Ia, 'a e Tu'í 'o e Ngaahi Tu'í, 'oku tu'u 'o mā'olunga ange 'i ha fa'ahinga tu'í pē. Pea 'okú Ne ma'u 'a e Māfimafi lahi tahá, 'okú Ne tu'u 'o mā'olunga ange 'i ha toe pule. Ko Ia hotau fakafiemālie, ko hotau fakafiemālie mo'oni pē Ia, 'oka hoko mai 'a e po'ulí 'a ia kuo mavahe atu ai hotau laumālie mei he sino fakamatelié. . .

“Ko Ia 'a hotau Tu'í, 'a hotau 'Eikí, 'a hotau Pulé, 'a e Kalaisi mo'uí, 'oku tu'u 'i he to'ukupu to'omata'u 'o 'Ene Tamaí. 'Okú Ne mo'uí! 'Okú ne mo'ui, ngingila mo faka'ofa'ofa, ko e 'Alo 'o e 'Otuá mo'ui' (‘i he Conference Report, 'Epeleli 1996, 92; pe *Liahona*, Siulai 1996, 67).

Mōsaia 23:14–18. Ke ma'u 'a e mafai ke malanga'aki 'a e ongoongoleléi mo fai hono ngaahi ouaú, kuo pau ke uiui' 'a e tangatá 'e he 'Otuá 'i he kikite mo e hilifaki 'o e nima 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafai. (miniti 'e 20–25)

Faka'alí'ali ki he kalasí ha sēini pe ko e tā ha sēini 'i he palakipoé. Fakahā ange kiate kinautolu ko e fakaafongā 'eni 'o e "sēini

hokohoko 'o e mafai," pea kole kiate kinautolu ke nau fakakaukau ko e 'uluaki fo'í sēini 'okú ne fakaafongā 'i 'a e 'Eikí pea ko e fo'í sēini fakamuimu' 'okú ne fakaafongā 'i 'a e palōfita lolotongá. Fakamatala'í ko e palōfita lolotongá na'e vahe'í ia 'e he Kau 'Aposetoló pea pehē foki na'e fakanofa 'a e kau 'Aposetolo kotoa pē 'o a'u kia Pita, Sēmisi, mo Sione 'a ia na'e uiui' kinautolu 'e Sīsū Kalaisi. Alea'í 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni:

- Ko e hā hono mahu'inga ke 'alu 'a e sēini hokohoko 'o e mafai meia Sīsū Kalaisi ki he palōfita?
- Ko e hā e me'a 'e hoko kapau 'e motu 'a e sēini 'o e mafai?
- Ko e hā hono mahu'inga ki he kau ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē ke uiui' kinautolu 'i he mafai totonú?

Kole ki he kalasí ke fakaava 'enua ngaahi folofolá ki he Ngaahi Tefito 'o e Tu'í. Kole ke nau fekumi pe ko e hā 'a e tefito'í tu'í 'oku felāve'í lelei taha mo e me'a na'a nau alea'í.

Tuku ki he kau akó ke nau fekumi ki he tefito'í tui fika nimá pea nau vahevahe ia ki ha ngaahi kongā sētesī pe ngaahi kupu'í lea 'oku felāve'í 'a hono ngaahi tefito'í mo'oni mo hono ma'u 'o e lakanga fakataula'eiki he ngaahi 'ahó ni ('o hangē ko 'eni, "uiui' 'e he 'Otuá"), pea tohi 'a e ngaahi talí he palakipoé.

Fakamatala'í ko e ngaahi tefito'í mo'oni tatau 'eni na'e muimu ki ai 'a e kakai 'i he Tohi 'a Molomoná. Tuku ki he kau akó ke lau 'a e Mōsaia 18:13; 23:16–18 pea hiki 'a e ngaahi kupu'í lea 'okú ne fakamatala 'o felāve'í mo e ngaahi tefito'í mo'oni ko 'eni (hangē ko e "mei he 'Otuá" [23:17]). Fehu'í: Ko e hā hono 'uhinga 'okú ke pehē ai 'oku toe ma'u 'a e ngaahi tefito'í mo'oni ko 'eni 'i he Tohi 'a Molomoná?

Kapau 'oku 'i ai ha taha 'i he kalasí 'okú ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné pea tuku ke ne fai ha fakamatala ki he lakanga fakataula'eiki mo e hokohoko mai 'a e mafai he ngaahi 'ahó ni he Siasí. Fai ha fakamo'oni ki he mahu'inga 'o e lakanga fakataula'eiki, pea tokoni ki he kau akó ke mahino ko e mafai faka-'Otuá 'oku ma'u pē 'i Hono Siasí. Faka'osi 'aki 'a hono lau 'a e fakamatala na'e fai 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita, lolotonga 'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesiteni 'Uluaki:

“Ko e lakanga fakataula'eiki ko e kongā ia 'o e mālohi totonu mei he 'Otuá 'a ia 'oku fakanofa mo foaki ia ki he kau tamaio'eiki kuo filí, ke nau fakahoko 'a e me'a kotoa pē te nau fa'í 'i hono huafá ke tokoni ki hono malanga'í 'o e ongoongoleléi pea kau 'i hono fakahoko 'o e ngaahi ouau ko iá. . .

“'E 'ikai lava 'e ha tangata 'o ma'u fakalao 'a e huafa 'o e 'Eikí kae 'oua leva kuo ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki, 'a ia ko e mafai faka-'Otuá. 'Okú 'ikai lava 'e ha tangata 'o ma'u 'a e mālohi pe totonu ke ne ma'u 'a e lakanga ko 'eni 'iate ia pē. . . . Kapau te ne fai pehē, 'oku 'ikai ke totonu pea 'oku 'ikai 'afio'í 'ene ngāué 'i langi. . . .

“Ko e fehu'í 'o felāve'í mo e lakanga fakataula'eiki, pe ko e mafai faka-'Otuá, ko e fehu'í fu'u mahu'inga 'aupito, he 'oku felāve'í ia mo e founga ke ma'u ai hotau

fakamo'uí. 'Oku 'ikai lava 'e ha tangata ke hū ki he pule'anga 'o e 'Otuá 'o kapau 'e 'ikai te ne muimui ki he ngaahi lao 'o e pule'anga ko iá. Ko kinautolu pē kuo fakamafai'i totonú te nau lava 'o fakahoko 'a e ngaahi ouau pea mo e ngaahi me'a mahu'inga 'oku kau ki hono pule'angá. 'Oku 'ikai 'aupito ke 'i ai ha totonu 'a ha tangata ke ne pehē 'okú ne ma'u 'a e mafai ke ne ngāue'aki kae 'oua kuo fakanofa ia ki he ngāue. Ka fai pehē ha taha 'oku 'ikai totonu pe fakalao ia" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1966, 83–84).

Mōsaia 25–29

Talateú

Mōsaia 25–29 ko e lekooti 'eni 'o e me'a na'e hoko 'i Seilahemala 'o fakafuofua ki he ta'u 'e 120 ki he 91 B.C. Kuo foki mai 'eni 'a e kakai 'o Sēnifí, 'a ia 'oku kau ai 'a e kakai 'o Limihaí mo e kau muimui 'o 'Alamā, 'o nau fakataha kotoa ki Seilahemala pea kuo nau hao mo malu 'i he pule 'a e Tu'i ko Mōsaia. Ko e taimi 'eni 'o e melino mo e tu'umālie, Ka neongo ia na'e 'i ai 'a e kakai Siasi tokolahi na'a nau muimui ki ha kau ta'etui 'o nau faiangahala.

Na'e pule 'a e Tu'i ko Mōsaia 'i he anga-tonu. Lolotonga 'a e ngaahi ta'u faka'osi 'o 'ene mo'uí, na'e 'i ai 'a e ngaahi me'a mahu'inga na'a ne fakahoko ke tāpuekina mo malu'i 'aki hono kakaí 'o a'u ki he taimi ne 'osi pekia aí. (1) Na'e tuku 'e Mōsaia kia 'Alamā ko e Lahí 'a e mafai ke fokotu'u 'a e Siasí 'i Seilahemala; (2) Na'e hanga 'e Mōsaia 'o fokotu'u 'a e ngaahi lao ke fakahaofi 'o tatau pē 'a e kakai tuí mo e kau ta'etui ka nau nofo fakataha 'i he melino; (3) Ko e mana 'a e liliu fo'ou makehe na'e hoko kia 'Alamā ko e Si'í mo e ngaahi foha 'o Mōsaia 'o tafoki 'enau mo'uí ke ngāue ma'á e 'Otuá; (4) Na'e hanga 'e Mōsaia 'o liliu 'a e ngaahi lekooti 'a e kau Sēletí 'aki 'ene faka'aonga'i 'a e ('Ulimí mo e Tūmemí); (5) Na'e foaki 'e Mōsaia kia 'Alamā ko e Si'í ke ne pule'i hono tauhi 'o e 'ū lau'i peleti palasá mo e ngaahi lekooti fakalotu mo e ngaahi me'a fakamanatu, pea fekau ia ke ne hokohoko atu 'a hono tauhi e lekooti 'a e kakai 'o e 'Otuá; (6) Na'e fokotu'u 'e Mōsaia ke 'oua na'a toe 'i ai ha tu'i, ka nau pule 'aki 'a e kau fakamaau, ke pule'i 'a e kakai, pea na'a nau loto-taha ki ai; pea ko e (7) Na'e hoko 'a 'Alamā ko e Si'í ko e taula'eiki lahi ki he Siasi pea 'i he taimi tatau ko ia 'a e 'uluaki tu'i fakamaau lahi.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Aí

- 'E lava 'e he'etau lau folofolá 'o fakafonu 'aki kinautolu 'a e fiefiá, 'ulungāanga fakamālō'ia, pea ma'u ai ha ongo'i mamahi koe'uhi ko e angahalá (vakai Mōsaia 25:4–12; vakai foki Sōsiua 1:8; 2 Tīmote 3:15–17).
- Ko kinautolu kuo fakatomalá, pea tauhi ki he ngaahi fuakavá, pea kātaki 'o a'u ki he iku'angá 'oku tāpuekina kinautolu fakatu'asino mo fakalaumālie mo nau lava ke ma'u 'a e mo'ui ta'engatá (vakai Mōsaia 25:17–24; 26:15–24; vakai foki T&F14:7).
- Ko kinautolu 'oku 'ikai ke nau tui ki he ngaahi tokāteline mo'oni, mo 'ikai fie muimui ki he 'Eiki, pea 'ikai fie ui ki Hono huafá 'oku nau fakamavahe'i kinautolu mei he 'Eiki mo 'Ene ngaahi tāpuaki (vakai Mōsaia 26:1–6, 25–32; vakai foki Teutalōnome 28:1–6, 15–19).
- 'Oku fa'a fie ma'u ke tau fai ha teuteu fakalaumālie lahi mo'oni kae lava ke tau ma'u ha fakahā fakafo'ituitui (vakai Mōsaia 26:7–14; vakai foki 'Īnosi 1:1–6; Fanongonongo Fakamafai'i 2: Siosefa Sāmita—Hisitōlia 2:10–16).
- Ko kinautolu kuo tu'usí 'oku mole ai 'enau hoko ko e mēmipa 'i he Siasí (vakai, Mōsaia 26:29–36; vakai foki, 3 Nifai 18:31; T&F 134:10).
- Ko e fakatomala mo'oni kuo pau ke vete ki ha taha, ongo'i mamahi, lí'aki 'aupito 'a e angahalá, totongi fakafoki 'a e ngaahi me'a na'e fehalaaki, fakamolemole'i mo e kakai kehé, pea ma'u ha liliu mo'oni 'o e lotó. 'Oku 'omai 'e he fakatomala mo'oni 'a e fanau'i fo'ou fakalaumālie mo e fiefia 'i he 'ilo'i ko ia 'oku fakamolemole'i kita 'e he 'Eiki (vakai Mōsaia 27:11–37; vakai foki 'Alamā 36:6–26).
- Ko e ma'u 'o e fakamo'oni kia Sisū Kalaisí, 'ofa ki he kakai kehé, mo ha holi ki he ngaahi me'a fakalaumālie 'oku ta'engatá 'a ia okú ne 'omai 'a e holi ke hoko ko e ākonga 'a Sisū Kalaisí pea 'alu 'o ngāue fakafaipekau (vakai Mōsaia 28:1–9; vakai foki T&F 4:1–7).
- Ko e tokotaha 'okú ne ma'u 'a e 'Ulimí mo e Tūmemí 'oku ui ia ko e tangata kikite (Mōsaia 28:10–16; vakai foki Mōsaia 8:13–17; T&F 107:91–92; Siosefa Sāmita—Hisitōlia 2:35).
- Ko e kau takimu'á 'oku nau fatongia'aki hono fakahoko 'o e fakamaau mā'oni'oni pea ngāue 'o fakatatau mo e ngaahi fono 'a e 'Otuá (vakai Mōsaia 29:11–44; vakai foki Seilomi 1:7, 11–12; T&F 107:99).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 68–70.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

Mōsaia 25. 'Oku fefakamālohia'aki 'a e kāingalotu 'o e Siasí 'i he taimi 'oku nau fakataha ai ke fanongo ki he lea 'a e kau palōfita. (miniti 'e -30)

Fakamatala ki he kau akó 'oku fai ma'u pē 'a e ngaahi feilaulau lahi 'e he kāingalotu 'o e Siasí ke nau feinga ke a'u ki he ngaahi konifelenisi 'oku lea ai 'a e palōfita pea ko ha taha 'o e kau 'apostoló. Vahevahe 'a e fakamatala ko 'eni meia 'Eletā M. Lāsolo Palati, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá, pe kole ki ha tokotaha 'o e kau akó ke nau vahevahe mai ha me'a 'oku tatau mo ia 'oku nau 'ilo ki ai.

“Na'e vahe'i au ke u tokanga'i 'a e konifelenisi fakavahe lahi na'e fai 'i La Pasa, Pōlivia. Ko e tokolahi 'o e kāingalotú ko 'enau ha'u mei ha ngaahi kolo iiki mama'o 'aupito, pea 'oku fakahā ai 'a e ngaahi feilaulau lahi mo e fakapapau mo'oni ke ma'u 'a e ngaahi fakataha'angá. Kimu'a 'i he ako fakatakimu'a 'a e lakanga fakataula'eikí, na'á ku fakafe'iloaki ki he kau tangatá 'i he'enau hū mai ki he fakatahá. Na'á ku fakatokanga'i ai 'a e sote 'o ha tangata'eiki toulekeleka 'oku lanu kehe 'a e konga hono soté ki 'olungá mei he toenga ko ē hono sote ki laló; ko e konga ki 'olungá na'e lanu hinehina, ka ko e konga ki laló na'e tui'io ai 'a e lanu melomelo mo kulokula. Ko ia mo hono kau fononga 'e toko tolu kehe, ko e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki kotoa kinautolu, ne nau fononga mai he ngaahi houa lahi, 'o lahi ange 'a e konga luelué 'o nau a'a ai 'i ha vaitafe 'e ua 'a ia ko e ngata'anga hono soté 'oku tui'io ai 'a e lanu melomelo mo kulokulá 'o fai ki laló ko e ngata'anga ia 'o e vaitafe na'a nau a'a ai. Na'a nau ta'ofi ha loli pea nau heka ai 'o tu'u pē he houa 'e ua ko e konga fakamuimui ia 'enau fonongá.

“Ko 'enau feilaulau mo e 'ulungāanga na'a nau ma'u na'á ne ngaohi au ke u ongo'i loto mā'ulalo mo'oni. Ko e tokotaha 'o e kau tangata tui mateaki ko 'eni na'á ne pehē mai kiate au: 'E 'Eletā Palati, ko e tokotaha koe 'o e kau 'Apostoloto mo'oni 'a e 'Eikí. Ko hoku kaungā tangata ko 'eni mo au te mau fai ha fa'ahinga me'a pe ke mau a'u mai ke ako meiate koe.” (“The Law of Sacrifice,” *Ensign*, Oct. 1998, 11–12).

Fealea'aki ki he ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā e me'a na'á ne ue'i 'a e kakai ko 'eni ke nau fai ha ngaahi feilaulau pehē?
- Ko e hā 'a e ngaahi tāpuaki 'oku ha'u ki he kāingalotú 'i he'enau ngaahi fakataha peheni? (vakai T&F 6:32).

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Mōsaia 25:1–4 pea fehu'i ange:

- Ko hai na'e fakataha mai ki he fakataha makehe ko 'eni?
- Ko e hā 'a e fuoloa pea toe fakataha 'a e kakai 'o Seilahemalá mo e kakai 'o Limihaí mo e kakai 'o 'Alamá? (Fakafuofua ki he ta'u 'e valu; vakai ki he ki'i fakamatala 'i lalo he Mōsaia 9:1; 24:25.)

- Ko e hā ho'omou faka'uta atu ki he ongo 'a e fu'u kakaí ni 'i he'enau toe fakataha makehe mai ko 'eni?

Fakamatala ki he kau akó ko e fakataha ko 'eni 'i Seilahemalá 'e lava pē 'o fakahoa ki he konifelenisi lahi 'o e 'ahó ní. Tuku leva ki he kalasí ke nau fakahoko 'a e 'ekitiviti A 'o e Mōsaia 25 'oku 'asi he tohi fakahinohino 'a e fānau akó. 'I he taimi te nau 'osi aí, fakatonutonu pea alea'i 'enau ngaahi talí.

Mōsaia 26. 'Oku fa'a fie ma'u ha teuteu fakalaumālie lahi ' mo'oni kae lava ke ma'u ha fakahā fakafa'ituitui. (miniti 'e 35–40)

Tohi 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni he palakipoé, pea alea ki ai 'a e kalasí:

- Ko e hā 'a e ngaahi palopalema faingata'a taha 'oku fehanganagai mo e to'utupu?
- Ko e hā 'a e palopalema faingata'a taha 'oku fehanganagai mo e ngaahi mātu'á?
- Te mou lava 'o mate'i mai pe ko e hā 'a e palopalema faingata'a taha 'oku fehanganagai mo e palōfita?

Fakamatala ki he kau akó neongo 'oku mahu'inga ke fekumi ki he ngaahi palopalemá pe ngaahi faingata'a ko 'eni, 'oku toe mahu'inga ange 'etau feinga ke veteki 'a e ngaahi palopalemá. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā 'a e sitepu 'uluaki ke ke fai 'i ho'o feinga ke veteki ho'o ngaahi palopalemá?
- Ko e hā mo e ngaahi sitepu kehe te ke muimui ki ai?
- Ko e hā e ngaahi me'a kuo ako'i koe 'e ho'o mātu'á pe ko e kau palōfita 'i hono veteki ha ngaahi palopalema?

Lau 'a e ngaahi lea ko 'eni pea mou alea'i a 'enau fekau'aki mo e founga 'o hono veteki 'o e ngaahi palopalemá. Na'e pehē 'e Palesiteni Melioni G. Lomeni:

“Ko e palopalema lahi taha 'oku mo'ua ai 'a e māmaní he ngaahi 'ahó ni ko e 'ikai ke fekumi 'a e fa'ahinga 'o e tangatá ki he finangalo 'o e 'Eikí pea fai ki ai. 'Oku nau feinga pē ke veteki 'enau ngaahi palopalemá 'aki honau potó pea 'i he founga pē 'anautolu. 'I he tohi Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 'uluakí, kuo folofola mai 'a e 'Eikí. . . 'o tuhu'i hangatonu mai ai ko e taha 'eni 'o e ngaahi 'uhinga lahi taha 'oku hoko ai pea 'e hoko ai 'a e ngaahi faingata'a 'i he māmaní pea mo kinautolu 'oku nofo aí. Fanongo ki he ngaahi lea mālohi ko 'eni:

“He kuo nau tafoki mei he'eku ngaahi tu'utu'uní, mo maumau'i 'eku fuakava ta'engata;

“Oku 'ikai te nau kumi ki he 'Eikí ke fokotu'u 'ene mā'oni'oni, ka 'oku 'a'eva 'a e tangata kotoa pē 'i hono hala 'o'ona' (T&F 1:15–16)” ('i he Conference Report, 'Epeleli 1983, 22; pe *Liahona*, Mē 1983, 17–18).

Na'e pehē 'e 'Eletā Hāloti B. Lī, he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

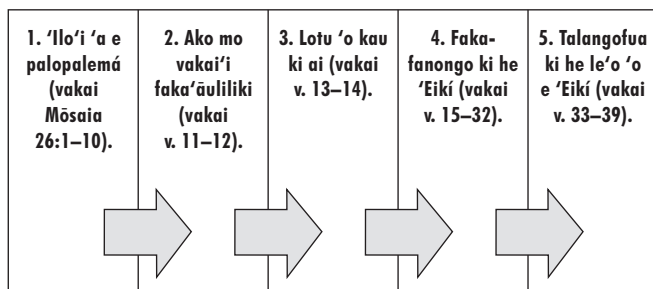
“Kapau 'okú ke fiema'u ha tāpuaki, 'oua te ke tū'ulutui 'ata'atā pe 'o lotu 'o kau ki ai. Hanga 'o teuteu'i koe 'i he founga kotoa pē te ke lavá koe'uhi ke ke taau ai ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'okú ke fekumi ki ai” (*The Teachings of Harold B. Lee* [1996], 129).

Na'e toe pehē 'e Palesitēni Lī, 'i he'ene hoko ko e Palesitēni 'o e Siasí:

“Ko e me'a mahu'inga taha te ke lava 'o faí ko ho'o ako ke pōtalanōa mo e 'Otuá. Pōtalanōa mo Ia 'o hangē pe ko ho'o pōtalanōa mo ho'o tamaí, ko ho'o Tamai Ia, pea 'okú Ne fiema'u koe ke pōtalanōa mo Ia. 'Okú Ne fiema'u koe ke ke ohi pea fakatupulaki ha telinga 'oku lava ke fanongo he taimi ko ia 'okú Ne 'oatu kiate koe 'i he ue'i 'a e Laumālie 'o tala atu 'a e me'a 'oku totonu ke faí. Kapau te ke lava 'o ako ke lava 'o tokanga ki he ngaahi ue'i fakafokifā ki ho 'atamaí, te ke 'ilo leva ai ko e ngaahi ue'i ko iá 'oku ha'u 'i he ngaahi momeniti 'okú ke fiema'u lahi taha ai. Kapau te ke lava 'o fakatupulaki 'a e telinga ko ia 'oku lava 'o fanongo ki he ngaahi ue'i ko 'ení te ke lava leva 'o ako ke muimui pea fononga 'o fakatatau ki he laumālie 'o e fakahā” (*Teachings*, 130).

Alea'i mo e kau akó 'a e lea ko 'ení: “Lotu 'o hangē ko e me'a kotoa pē 'oku fakafalala ki he 'Eikí, hili ko iá pea ke toki ngāue 'o hangē ko e me'a kotoa pē 'oku fakafalala atu kiate koe.”

Tā 'a e fakatātā ko 'ení 'i he palakipoé. Fakahā ki he kalasí ko e ki'i founga 'eni 'o e veteki palopalemá 'oku faka'aonga'i 'i he Mōsaia 26.

Fakaafe'i 'a e kalasí ke lau 'a e Mōsaia 26:1–10, pea alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā 'a e palopalema na'e fehanganhāngai mo 'Alamā?
- Ko e hā na'a ne fakatupu 'a e anghala 'i he to'utupú?
- Ko e hā e ongo na'e ma'u 'e 'Alamā koe'uhi ko e ngaahi palōpalema ko 'ení?
- 'Oku tupu mei he hā 'a e ngaahi palōpalema tatau mo 'ení 'i he 'aho ní?
- 'Oku mou pehē ko e hā e hoha'a 'a e mātu'á mo e kau taki

lakanga fakataula'eikí ki he ngaahi palopalemá ko 'ení? Ko e hā hono 'uhingá?

Lau 'a e veesi 11–12 pea fehu'i ange:

- Ko e hā na'e fai 'e 'Alamā ke veteki 'aki 'a e palopalema ko 'ení?
- Ko e hā hono 'uhinga na'e mei tokoni lahi ai ke ma'u ha fale'i meia Mōsaia?
- Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:7–8. 'Oku anga fēfē 'a e fekau'aki 'a e ngaahi veesi ko 'ení ki he me'a na'e fai 'e 'Alamā?

Kole ange ki ha tokotaha 'o e kau akó ke ne lau 'a e lea na'e fai 'e 'Eletā Ma'ake e. Pitasoni, lolotonga 'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Oua te tau fakakaukau 'e hanga 'e ha ngaahi lotu si'isi'i mo vaivai 'o ui hifo 'a e tokoni mei he ['Otuá]. Kuo pau ke lahi hake 'etau lotú 'i he ngaahi lotu 'oku fakamu'omu'a nima pē fakahōhōloto kae toki lava 'o fakahaofi kitautolu” ('i he Conference Report, Apr. 1968, 62).

Lau 'a e Mōsaia 26:13–14, pea fehu'i ange:

- Ko e hā e ngaahi lea he ngaahi veesi ko 'ení 'okú ne fakamatala mai ai na'e lahi ange 'a e lotu 'a 'Alamā 'i he “fakamu'omu'anima pe fakahōhōloto”?
- Ko e hā e 'uhinga kuo pau ke tau lotu ai 'aki hotau laumālie kotoa kae toki lava ke 'omi 'a e tali ke veteki ai 'etau ngaahi palopalemá?

Kole ki he kalasí ke nau faka'ilonga'i ange 'a e fo'i lea ko e monū'ia he taimi kotoa pē te nau vakai ai 'oku 'asi he Mōsaia 26:15–19. Fakamatala 'o kau ki hono 'omi 'e he 'Eikí ha fakafiemālie mo e fakapapau kia 'Alamā 'i he tali ki he'ene ngaahi lotú. Fakamo'oni te Ne fai 'a e me'a tatau kiate kitautolu 'o kapau te tau kole tokoni kiate Ia koe'uhi ko 'etau ngaahi palopalemá. Lau 'a e Mōsaia 26:20–21 pea fekumi ki he tāpuaki lahi na'e foaki kia 'Alamā.

Tuku ki he kalasí ke nau lau fakavave 'i he Mōsaia 26:22–32 pea fekumi ai ki he fakahinohino na'e foaki 'e he 'Eikí kia 'Alamā 'o fekau'aki mo e palopalema ko 'ení? Fehu'i:

- Ko e hā na'e fekau 'e he 'Eikí kia 'Alamā ke fai ki he kau ta'etu'i?
- Ko e hā 'Ene fakahinohino kiate kinautolu kuo fakatomalá?
- Ko e hā e tokāteline 'oku ako'i he veesi 30 'a ia 'oku fu'u mahu'inga ke tau 'ilo mo tui ki ai?

Kole ki he kalasí ke nau fekumi ki ha ngaahi lea pe kupu'i lea 'i he Mōsaia 26:33–39 'a ia 'oku fakahā ai 'a e muimui totonu 'a 'Alamā ki he ngaahi akonaki 'a e 'Eikí. Alea'i 'a e ngaahi me'a na'a nau 'iló.

Vahevahe ha fakatātā 'o ha taimi na'e tokoni atu ai 'a e 'Eikí ke veteki ha'o palopalema, pe tuku ki ha tokotaha ako ke ne vahevahe mai. Fakalotolahi'i 'a e kau akó ke nau muimui ki

he founga ko 'eni na'a tau talanoa ki ai 'i ha taimi te nau fepaki ai mo ha faingata'a 'i he'enua mo'ui.

Mōsaia 27. Ko e fakatomala mo'oni kuo pau ke vete ki ha taha, ongo'i mamahi, li'aki 'a e angahalá, totongi fakafoki 'a e ngaahi me'a na'e fehalaaki, fakamolemole'i 'a e ni'ihí kehé, pea ma'u ha loto 'oku liliu fo'ou. 'Oku 'omi 'e he fakatomalá 'a e fanau'i fo'ou fakalaumalie mo e fiefia 'i he 'ilo ko ia 'oku fakamolemole'i 'e he 'Eiki. (miniti 'e 50–60)

Faka'aonga'i 'a e ngaahi fakatāta ko 'eni pe ko ha fakatāta pe 'a'au, pea fehu'i pe 'oku fekau'aki fēfē 'a e ngaahi fakatāta ko 'eni mo e fakatomalá?

- Faka'alí'ali atu ha konga tupenu 'oku 'uli mo ha konga tupenu 'oku ma'a pe peleti 'oku 'uli mo ha peleti 'oku ma'a. (Ko e fakatomalá ko hono fakama'a mei he 'ulí.)
- Faka'alí'ali atu ha ongo konga afo pe maea, konga maea 'e taha 'oku lahi 'a e ngaahi nono'o 'oku 'asi ai. (Ko e fakatomalá 'okú ne tokoni ke "vete" 'etau ngaahi fehalaaki.)

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau ki ha fa'ahinga fakatāta ke ngāue'aki ki he fakatomalá, pea mou alea'i fakataha mo e kalasí. Lau 'a e Mōsaia 27:25–29 pea fehu'i ange:

- Ko e hā e lau 'a e ngaahi veesi ko 'eni 'o fekau'aki mo e fakatomalá?
- Ko e hā 'a e ngaahi lea 'oku faka'aonga'i ke fakamatala'i 'a e ngaue ko 'eni?
- Ko e hā 'oku fiema'u ai 'e he tokotaha kotoa pē ke liliu pe fakamo'ui? (Koe'uhí ko e tokotaha kotoa pē 'oku faiangahala.)
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga ke hoko "ko e kakai fo'ou"? (v. 26).

Fakamatala ange ki he kau akó te tau lava 'o ako 'a e me'a lahi ki he fakatomalá meia 'Alamā ko e Sí'i mo e me'a na'e hoko ki ai 'oku hiki 'i he Mōsaia 27. 'I he tokolahí 'o kitautolu 'oku 'ikai hoko 'a e fakatomala ko ha fu'u me'a lahi fēfē, Ka neongo ia 'oku hoko 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e fakatomala mei he mo'ui 'a 'Alamā ko e ako'anga 'oku 'aonga kiate kitautolu.

Hiki he palakipoé 'a e ongo tefito ko 'eni 'Alamā Kimu'a 'ene Fakatomalá mo 'Alamā Hili 'ene Fakatomalá. Tuku ki he kalasí ke nau lau 'a e Mōsaia 27:8–12 pea fekumi ki ha ngaahi fo'i lea te ne fakamatala'i 'a e tu'unga mo e 'ulungāanga 'o 'Alamā kimu'a pea ne fakatomalá, pea hiki 'a e lisi ko ia 'i lalo he tefito ko e 'Alamā Kimu'a 'ene Fakatomalá. Fehu'i:

- Ko e hā 'a e konga 'i he fakamatala ko 'eni 'oku fu'u makehe atu pē 'ene 'así kiate koé? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā 'a e ngaahi 'ulungāanga 'oku mo'ua tatau ai 'a e kakai 'o e ngaahi 'ahó ni?

Lau 'a e Mōsaia 27:32–37 pea fekumi ki he ngaahi liliu na'e hoko kia 'Alamā. Hiki 'a e ngaahi fekumi 'a e kalasi he palakipoé 'i lalo he taumu'a ko e 'Alamā Hili 'ene Fakatomalá. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā e me'a 'oku ongo mahu'inga taha kiate koe 'i he mo'ui 'a 'Alamā?

- Ko e hā ha'o fakahoa ki he fiefia na'e ma'u 'e 'Alamā hili 'ene fakatomalá pea mo e mamahi na'e 'iate ia kimu'a pea ne toki fakatomalá? (vakai v. 28–29).
- 'Okú ke tui 'e lava 'o hoko 'a e fa'ahinga liliu ko 'eni ki he kakai 'o e 'ahó ni? Ko e hā hono 'uhingá mo e 'uhinga 'e 'ikai lava ai?

Lau 'a e Mōsaia 27:24, 28 pea fakaafe'i 'a e kalasí ke nau faka'ilonga'i 'a e ngaahi lea *kuó u fakatomala* mo e *fakatomala*. Fakamo'oni ko e fa'ahinga liliu ko 'eni 'oku lava pe ia 'o ha'u ki he mo'ui 'a e kakai 'i he taimi 'oku nau fakatomala ai pea faka'aonga'i 'a e mālohi 'o e Huhu'i 'a Sisū Kalaisí.

Vahevahe 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni 'o e fakatomalá mo e kau akó. Lau pea mo e lea na'e fai 'e 'Eletā Nila A. Mekisuale pea mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko ia 'e tokoni ki he kau akó ke mahino ko e fakatomala 'a 'Alamā na'e tu'unga ia 'i he ngaahi tefito'i mo'oni tatau 'oku 'aonga kiate kitautolu he ngaahi 'ahó ni.

'Oku fiema'u ke fakatomala 'a e tokotaha kotoa pē 'iate kitautolu

"Ko e fakatomalá ko e taha ia 'o e tefito'i mo'oni mahu'inga taha pea faka'ofu'ofa mo'oni 'i he ngaahi tokāteline 'o e pule'anga 'o e 'Otuá. Ka neongo ia 'oku kau 'a e fakatomalá 'i he tefito'i mo'oni 'oku si'isi'i 'aupito hono 'ilo'i pea si'isi'i 'etau faka'aonga'i. . . . Ko e fakatomala fakafo'ituituí ko e konga ia 'ete fua 'a e kolosí he 'aho kotoa pē (vakai, Luke 9:23). Kapau he'ikai 'a e fakatomalá, 'oku mahino mai he'ikai pē ke 'i ai ha fakahao-hao'i 'o e kāinga mā'oni'oni' ('Efesō 4:12). . . .

"Ko e fakatomalá ko e fakahaofi, ka 'oku 'ikai ko ha tokāteline 'oku kona. 'Oku 'aonga 'a e fakatomalá ki he tokotaha faiangahala fakalielia tahá pea toe 'aonga pe foki ki he tokotaha 'okú ne pehē kuo lelei pē 'ene mo'ui pea 'okú ne kei fiema'u ke fakalalakala kimu'a 'i he lelei ko iá. . . .

"Ko e fakatomala mo'oni 'oku 'ikai ko e pehē ko e fakatonuki pe 'o ha lisi ka ko e fiema'u ke mapule'i fakatāutaha kita. 'Oku lahi 'a e ngaahi konga ki he fakatomalá pea 'oku fetuiaki mo fetokoni'aki kotoa 'a e ngaahi konga ko 'eni, 'o fakafalala ki he liliu mei loto kae kei fu'u fie ma'u 'a e ngaahi tokoní mei tu'a."

- Lau 'a e Mōsaia 27:11–17. Ko e hā 'a e konga 'o e ngaahi lotu 'a e tamai 'a 'Alamā mo e kakai na'e tokoni kia 'Alamā ko e Sí'i?
- Ko hai na'e hā mai kia 'Alamā 'o fakatokanga ki ai ke fakatomalá?
- 'Oku anga fēfē hono 'omai kiate kitautolu 'a e pōpoaki 'o e fakatomalá? (Kau palōfita, ngaahi folofolá, mo e Laumalie Mā'oni'oni.)

Kuo pau ke tau 'ilo'i 'a e fehala'ki

“Oku 'ikai ha fakatomala mo'oni kapau 'e 'ikai ke fakatokanga'i 'oku 'i ai ha fehala'ki. Neongo 'oku 'ilo'i 'i hano tala fefeka mai kiate kita, pe ko 'ete fakahoko mo 'ilo'i pau, pe ko e fakakaukau 'o manatu ki ha ngaahi me'a fakamamahi, ka kuo pau ke 'oua na'a te faka'ikai'i 'a e fehala'ki kuo hoko. 'O hangē ko e foha maumau koloá 'a ia na'e toki foki mai 'ene tokangá mo 'ene 'iló 'kiate ia pē' (Luke 15:17), ko e 'uluaki hā mai 'a e ngaahi maama ke te 'ilo'i ai 'a e ngaahi me'a na'e hoko 'oku ne tokoni'i kita ke te lava 'o vakai ki he 'ngaahi me'a 'o hangē ko honau anga mo'oni 'e 'i ai' (Sēkope 4:13). . . . Ko e fakatokanga'i 'o e fehala'ki ko e taimi toputapu ia, he 'oku ha'u fakataha ia mo e ongo'i mālohi 'o e mā.”

- Lau 'a e 'Alamā 36:12–13. Ko e hā 'a e ngaahi kupu'i lea 'oku ne fakahā mai na'e fakatokanga'i 'e 'Alamā 'a e tōtu'a 'ene faiangahalá?
- Ko e hā 'oku ke pehē ai 'oku mahu'inga ke te fakatokanga'i 'a e taimi 'oku te fai ai ha angahala?

Kuo pau ke tau ongo'i 'a e mamahi faka-'otua

“I he hili ko ia hono fakatokanga'i, 'oku hoko ai 'a e ongo'i mamahi 'a e laumalié. Ko e 'mamahi faka-'otua, eni, 'oku 'ikai tatau ia mo e 'mamahi 'a e māmani' pe ko e 'mamahi 'a e kau mala'ia' 'i he taimi 'oku 'ikai ke ma'u 'ma'u ai pē 'a e fiefia 'i he fai angahalá' (vakai 2 Kolinitō 7:10; Molomona 2:13). . . .

“He'ikai ke 'i ai ha fakatomala mo'oni 'okapau he'ikai ke ongo'i faingata'a'ia mo mamahi 'a e tokotaha na'a ne fai 'a e angahalá pea tuku ai ha taimi fe'unga ke lava 'o fakama'a pe fufulu mo fakafa'ou. 'Oku lahi hake 'eni ia 'i he tatali pe ke mole atu 'a e ongo'i mamahi. . . .

“Ko e mamahi mo'oni te ne 'omai vave ha ngaahi faka'ilonga 'oku lelei pea fakahā 'a e ngaahi fua 'oku ngali mo e fakatomalá' (Mātiu 3:8; vakai foki, Ngāue 26:20; 'Alamā 5:54). 'I he hokohoko atu ko 'eni, 'e 'asi mai 'a e fua 'o 'uluaki moto, pea matala, pea toki faka'au ke motu'a 'a e fuá.

- Lau 'a e Mōsaia 27:28; 'Alamā 36:12–17. Ko e hā hono 'uhinga 'okú ke pehē 'oku fiema'u ai 'a e mamahi, pe mamahi faka-'otua ko 'eni 'i he fakatomalá?

Kuo pau ke tau vete 'etau ngaahi angahalá

“Ko e fakatomala mo'oni kuo pau ke kau ai 'a e vete 'o e angahalá. . . . 'I he taimi 'oku tau vete ai 'a e angahalá, 'oku hangē ia ko hano hua'i kotoa atu mei loto ki tu'a, kae lava ke hū mai 'a e Laumalié 'a ia na'e mavahé ke ne toe kamata ha mo'ui fo'ou. . . .

“Ko e angahala kotoa pē kuo pau ke vete ia ki he 'Eiki, ko e ni'ihī 'oku vete ki he kau taki 'o e Siasī, mo e ni'ihī ko e vete ki he kakai kehé, mo e ngaahi angahala 'e vete kiate kinautolu kotoa ko 'eni. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi angahala pē 'e ni'ihī 'e fiema'u ke tau vete ia 'i he 'ao 'o e kakai tokolahi. 'Oku hanga 'e hono veté 'o tokoni'i 'a hono li'aki 'aupito 'a e faiangahalá. He'ikai te tau fai ha angahala ke uesia ai ha kakai tokolahi mo hoko ai ha maumau lahi, pea hili ko iá pea tau fakakaukau 'e fai hotau fakahaofi fakavavevave 'iate kitautolu pē 'i ha ki'i taimi si'i pē, pea ko e tauteá 'e si'isi'i pē (vakai T&F 42:88–93).”

- Lau 'a e Mōsaia 27:35. Ko hai na'e vete ki ai 'e 'Alamā 'ene ngaahi angahalá?
- Na'e anga fēfē 'ene vete 'ene ngaahi angahalá 'o tokoni'i 'a e kakai na'a ne fakamamahi'?
- Ko e hā 'a e ngaahi tāpuaki 'okú ke tui 'e ma'u kapau te te hanga 'o vete totonu 'ete ngaahi angahalá?

Kuo pau ke tau li'aki 'etau ngaahi angahalá

“Ko e fakatomala mo'oni, kuo pau ke 'i ai 'a e li'aki 'o e faiangahalá. 'Fakatomala, pea fakatafoki 'akimoutolu mei ho'o mou ngaahi angahalá; ko ia 'e 'ikai hoko ai ho'o mou angahalá ko homou 'auha'anga' (Isikeli 18:30). . . .

“Te mou 'ilo 'i he me'a ni 'o kapau 'oku fakatomala ha tangata mei he'ene ngaahi angahalá—vakai, te ne vete ia pea li'aki ia' (T&F 58:43).

“E tokoni mai foki 'a e pou pou mo e 'ofa mei he ni'ihī kehé—pea 'ikai tuku ke li'ekina—ka ko hono tokoni'i mo pou pou 'i hake 'o e ongo'i mamahi ko ia 'i he tafoki mei he angahalá!”

- Lau 'a e 'Alamā 36:23–25. Ko e hā 'a e fakamo'oni ki hono li'aki 'e 'Alamā 'ene ngaahi angahalá?
- 'Okú ke pehē 'oku faingofua pē ke li'aki 'a e ngaahi angahalá? Ko e hā hono 'uhinga?
- Te tau fakatupulaki fēfē 'a e mālohi ke li'aki 'etau ngaahi angahalá?

Kuo pau ke tau totongi fakafoki 'a e ngaahi me'a na'a tau maumau'i

“Ko e totongi fakafoki 'oku fie ma'u 'aupito ia.

“Ko e me'a 'i he'ene angahalá, . . . 'e toe 'atu 'e ia 'a ia na'a ne 'ave fakamālohī, pe ko e me'a kuó ne ma'u fakakākā pea ko e me'a na'e 'atu kiate ia ke tauhī, pe ko e me'a na'e mole 'a ia na'a ne 'ilo'i' (Levitiko 6:4).

“I he taimi ‘e ni’ihi, ‘oku ‘ikai ke lava ‘o totongi fakafoki ‘a e maumau na’e fakahokó, hangē ko ha’ate kau ‘i hono holoki mo fakavaivai’i ha tui pe ko e mole ha anga-tonu ‘a ha taha. Ka neongo ia, ko ha’ate hoko ko e fakatātā lelei ‘i he ‘ulungāanga mā’oni’oni ko e totongi huhu’i ia ki he ngaahi fehalaaki na’e hokó.”

- Lau ‘a e Mōsaia 27:35. Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘o e totongi fakafoki?
- Ko e hā e ngaahi me’a na’e fai ‘e ‘Alamā ke totongi fakafoki ki he ngaahi angahala na’á ne fai?

‘Oku muimui mai ‘a e ngaahi tāpuaki lahi ‘i he fakatomalá

“I he’etau fakatomalá, ‘oku ‘i ai e ngaahi me’a ‘e ni’ihi ‘oku kei tatali mai ke fakapapau’i:

“He neongo ‘a e tatau ‘o ho’omou angahalá mo e kula ‘aho’ahó, ‘e hoko ia ke hinehina ‘o hangē ko e ‘uha hinaekiaki; kapau ‘oku kulokula ia ‘o hangē ko e kulamūmū, ‘e tatau ia mo e fulufulu’i sipi.’ (‘Īsaia 1:18).

“Ko ‘ene ngaahi angahala kotoa pē. . . ‘e ‘ikai toe lau ia kiate ia’ (‘Isikeli 18:22).

“Ko au ko e ‘Eikí, ‘oku ‘ikai teu toe manatu [ki he’enua ngaahi angahala] ki ai!’ (T&F 58:42).

“Fakataha mo e ngaahi ‘uhinga mahu’inga ki he’etau fakatomala fakafo’ituituí, ‘oku ‘i ai ha fuakava makehe ke tauhi ‘e kinautolu ‘a e kau mēmipa ‘o e Siasí. Na’e mamata ki ai ‘a Nifai. Na’á ne pehē, ko e ngaahi ‘aho ‘amuí ‘e fakamovetevete atu ‘a e kakai fuakava ‘a Sisū, ‘i he funga ‘o e māmani kotoa, ‘pea na’e ‘fakamahafu ‘a kinautolu ‘aki ‘a e mā’oni’oni pea mo e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘i he fu’u nāunau lahi’ (1 Nifai 14:14). ‘E hoko ‘a e me’á ni, ‘e toki hoko pe ia ‘oka tokolahi ange ‘a e kāingalotu te nau hoko ‘o mā’oni’oni pea mo mo’ui lí’oá’ (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1991, 39–41, 43; pe *Liahona*, Sānuai 1992, 30–32).

- Lau ‘a e Mōsaia 27:29–31; ‘Alamā 36:19–21. Na’e anga fēfē hono fakamatala’i ‘e ‘Alamā ‘a e fiefia ‘oku ma’u mei he fakatomalá?

Fakamatala’i ‘a e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e fakatomalá ‘a ia ‘oku ‘ikai ke ne ‘omai ‘a e fakamolemole’i ‘o e angahalá ka ko ‘ene me’a ‘oku fai ko hono fakafoki ‘a e tangatá ke tu’u ‘i ha tu’unga te ne lava ke ma’u ‘a e fakamolemole’i mei he ‘Eikí. Ko e fakamolemole mo’oni ‘oku foaki pe ia ‘e he ‘Eikí pea mo fakangofua ai ha taha ke ne ongo’i ‘a e melinó.

Fakaafe’i ‘a e kau akó ke vahevahe ha ngaahi me’a na’e hoko kiate kinautolu ‘a ia na’e fakahā ai ‘a e fiefia ko ‘eni ‘a ia ‘e lava pe ke hoko kiate kitautolu. Hiva’i ‘a e “Ha’u kia Sisū” (*Ngaahi Himi*, fika 53). Fakalototo’a’i ‘a e kau akó ke nau tafoki ki he ‘Eikí pea fakatomala mei he’enua ngaahi angahalá.

Mōsaia 28:1–9. Ko hono ma’u ‘a e fakamo’oni kia Sisū Kalaisí, mo e ‘ofa ki he kakai kehé mo e holi ki he’enua lelei ‘e ta’engatá ‘okú ne fakatupu ki he kau muimui ‘a Sisū Kalaisi ke nau ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau. (miniti ‘e 20–25)

Fehu’i: Ko e hā ‘a e ngaahi ‘uhinga ‘e ‘omai ‘e he kau teuteu ngāue fakafaifekau ki he’enua faka’amu ke ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau? Hiki ‘enua ngaahi talí he palakipoé. ‘E ala kau mai ki ai ‘a e ngaahi me’á ni:

- “‘Oku ou faka’amu ke fakamālohia ‘eku fakamo’oni pea ‘oku ou fakakaukau ko e founa lelei ia ke u ofi ange ai ki he Fakamo’uí.”
- “‘Oku ou tui ko e ngāue fakafaifekau te ne teuteu’i au ki he ngaahi tukupā ‘o e mo’uí, kau ai ‘a e akó, ma’u ha ngāue, mo hono tauhi ha fāmili.”
- “Ko e fekau, pea ‘oku ou tui ki hono tauhi ‘o e ngaahi fekau.”
- “‘Oku ou ‘ofa ki he Fakamo’uí pea ‘oku ou fiema’u ke vahevahe atu ‘Ene ongoongolelei.”
- “Kuo ‘alu kotoa hoku ngaahi kaungā-me’á, pea ‘oku nau talamai ko e taimi fakafiefia ‘eni ki he’enua mo’uí. ‘Oku ou fakakaukau ko e taimi fakafiefia eni, neongo pē ‘ene faingata’á.”

Mou alea’i ‘a e ngaahi ‘uhinga kuo hiki atú, pea ‘oange mo e ngaahi fehu’i ko ‘eni:

- Ko e hā ho’o ongo’i ki he ngaahi ‘uhinga takitaha ko ia na’á tau hiki ‘o kau ki he ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau?
- Ko e hā ‘a e ‘uhinga totonu ke ne ue’i ha taha ke ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau?

Fakaafe’i ‘a e kau akó ke lau ‘a e Mōsaia 28:1–3 pea faka’ilonga’i ‘a e ngaahi ‘uhinga na’e fiema’u ai ‘e he ngaahi foha ‘o Mōsaia ke nau ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau. Fehu’i:

- ‘Oku fakahoa fēfē ‘enua ngaahi ‘uhingá ki he ngaahi ‘uhinga ‘i he palakipoé?
- Ko e hā ‘a e ‘aonga ke ma’u ‘e he faifekau ‘a e ngaahi ‘uhinga ko ia ke ‘alu ai ‘o ngāue fakafaifekau?

Lau ‘a e lea ‘a ‘Eletā Tēvita B. Heiti, ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘a e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Ko e faingamālie ke ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau taimi kakato ma’á e ‘Eikí; ko e ‘uhinga mahu’inga taha ki he ngāue fakafaifekau taimi kakatō ko hono langa hake ‘a e pule’anga ‘o e ‘Otuá. Pea ‘oku fiema’u ‘e he ‘Eikí ‘a e lelei tahá. Ko e talavou mo e finemui kotoa pē ‘oku teuteu mo tali ‘a e ui ko ‘eni kuo pau ke nau mateuteu ki he taimi faingata’a mo ngāue lahi ‘i he’enua mo’uí—mateuteu fakalaumālie, faka’atamai, fakaeloto, mo fakatu’asino.

“Neongo ‘oku fakamālohia ‘etau kau faifekau, faka‘apa‘apa‘i, pea fakalāngilangi‘i ‘enau ngāue, ka ‘oku ‘ikai ko e taumu‘a ‘uluaki ia ‘enau ngāue, ‘oku ‘ikai totonu ke fakakaukau ‘a e kau faifekau ki honau ngaahi fāmīlī pe ko honau kau takī ko e ngāue fakafaifekau ko e vete‘anga ia ‘o e ngaahi palopalema ‘oku te‘eki ai veteki. ‘Oku fiema‘u ‘e he ‘Eikī ‘a hotau lelei tahā; ‘okū ne fiema‘u ‘a kinautolu ko ē ‘oku lava ‘o lelé, ‘o ‘ikai ko e lue lalo pē—ka ko e lele fakatu‘asino mo fakalaumālie— ‘a kinautolu te nau lava ‘o ma‘u ha ivi tākiekina ‘e ‘aonga ‘o ta‘engata ‘i he ‘ulungāanga ma‘a mo e mālohi mo e tui mo‘oni” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1993, 82–83; pe *Liahona*, Sānuāli 1994 62).

Lau ‘a e Mōsaia 28:5–9 pea fekumi ki he me‘a na‘e hoko ki he ngaahi foha ‘o Mōsaia. Mou alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘enī:

- Ko hai na‘á ne ui ‘a e ngaahi foha ‘o Mōsaia ke ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau?
- Ko e hā ‘a e palōmesi ‘a e ‘Eikī kia Mōsaia ‘o fekau‘aki mo hono ngaahi fohá?
- Ko e hā e me‘a na‘e feilaulau‘i ‘e he ngaahi foha ‘o Mōsaia kae lava ke nau ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau?
- Ko e hā nai ha ngaahi feilaulau ‘e fai ‘e ha taha ‘oku teuteu ke ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau he ‘ahó ni?

Fakamatala ki he kalasí ko e kongā ko ia “fakamatala ki he‘enau ngaahi ngāue” ‘oku lau ki ai ‘a e veesi 9 ‘oku ma‘u ia he tohi ‘a ‘Alamā. ‘I he taimi te nau ako ai ki he ngaahi fakamatala ko ‘enī te nau ‘ilo ai ‘a e ngaahi tāpuaki na‘e ma‘u ‘e he ngaahi foha ‘o Mōsaia ‘i he‘enau ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau na‘e fe‘unga pē ia mo e ngaahi feilaulau na‘a nau fakahokó.

Fakamo‘oni na‘e tatau pē ‘i he ngaahi ‘aho ‘o e ngaahi foha ‘o Mōsaia, ‘oku ‘omai ‘a e ngaahi uiui‘i ‘o e ngāue fakafaifekau ‘i he fakahā mei he ‘Eikī. Fakalotolahi‘i ho‘o kau akó ke nau mo‘ui taau ma‘u pē ke nau fakahoko ha ngāue fakafaifekau taimi kakato ‘e ola lelei.

Mōsaia 28:10–20. Ko e tokotaha ‘okú ne ma‘u ‘a e ‘Ulimí mo e Tūmemí ‘oku ui ia ko e tangata kikite.
(miniti ‘e 10–15)

Tohi ‘a e kupu‘i lea faka-Hepelū ko ‘enī ‘i he palakipoé (ko hono ‘uhingá “‘Oku ‘a e ‘Eikī ‘a e Fakamo‘uí”; vakai ki he Ngaahi Saame 3:8):

ליהוה הישועה

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke nau fakakaukau ko e tohi faka-Hepelū ko ‘enī ‘oku mahu‘inga ia ki honau fakamo‘uí. Mou alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘enī:

- ‘Oku mahu‘inga fēfē ‘a e fakahinohino ko ‘enī kiate koe kapau ‘oku ‘ikai te ke ‘ilo ‘a e lea faka- Hepelū? Ko e hā hono ‘uhingá?
- ‘E mahu‘inga fēfē kiate koe kapau ‘e liliu?

Fakahā ki he kalasí ‘oku fu‘u mahu‘inga ‘aupito ‘a e ngaahi folofolá ki he ‘Eikī, ko ia na‘á ne fa‘u ha founga ke lava ai ‘e he kakai ‘o lau ‘a e folofolá ‘i he lea ‘oku nau ngāue‘aki. Tuku ki he kau akó ke nau fekumi ‘i he Mōsaia 28:10–20 pea fekumi ki he ngaahi tali ‘o e ngaahi fehu‘i ko ‘enī. (‘E lava ke hiki ‘a e ngaahi fehu‘i ‘i he palakipoé kimu‘a pea kamata ‘a e kalasí.) Mou alea‘i ‘a e ngaahi me‘a te nau ‘iló.

- Ko e hā e hoha‘a na‘e ma‘u ‘e Mōsaia ‘i he hili hono ma‘u ‘e hono ngaahi fohá honau uiui‘i ke ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau?
- Ko e hā ‘a e hingoa na‘e ui ‘aki ‘a Mōsaia koe‘uhí ko ‘ene ma‘u ‘a e ongo me‘a liliú? (vakai v. 16).
- Ko e hā ‘a e ngaahi kupu‘i lea ‘i he veesi 12 mo e 19 ‘okú ne talamai ai e mahu‘inga ke liliu ‘a e ngaahi folofolá ki he lea ‘oku tau lava ‘o ma‘u ha mahino ki ai?
- Ko e hā ‘a e ngaahi nāunau ‘a e Siasí ‘oku ma‘u ‘i he lea ‘okú ke ngāue‘aki?
- ‘Oku mahu‘inga fēfē ‘a e nāunau ko ia kiate koe?
- Ko hai na‘e fakafalala ‘a Mōsaia ki ai mo tuku ke ne tauhi ‘a e ngaahi lekooti toputapú, ‘a e ongo me‘a liliu leá, mo e ngaahi me‘a toputapu kehe? (vakai v. 20).
- Ko e hā e fa‘ahinga fakamo‘oni ‘okú ne talamai ko ‘Alamā na‘e taau taha ke ne tauhi ‘a e ngaahi lekooti ko ‘enī?

Mōsaia 29.‘Oku mau tui ‘oku totonu ke talangofua ki hotau kau taki fakapule‘angá pea talangofua ki he ngaahi lao hotau fonuá. Ko e kau takimu‘á ‘oku nau ma‘u ha ngafa ke fai ha ngaahi fakamaau mā‘oni‘oni pea nau fua honau fatongíá ‘o fakatatau ki he ngaahi fonó ‘a e ‘Otuá. (miniti ‘e 20–25)

Fakamatala ki he kau akó ‘oku ‘i he vahe 29 ‘a e ngaahi fokotu‘u na‘e tohi ‘e he Tu‘i ko Mōsaia ki he ngaahi founga ke liliu ai ‘a e pule‘i fakapule‘angá pea ke tufaki holo ha tohi ‘i hono kakai. Lau ‘a e Mōsaia 29:1–4 pea fehu‘i: Ko e hā ‘a e me‘a na‘e tupu mei ai ‘a e fokotu‘u ke fai ha liliu ki he pule‘angá? (Na‘e teu ke pekia ‘a Mōsaia, na‘e fakafisi hono ngaahi fohá ke hoko ko e tu‘i.)

Vahevahe ‘a e kau akó ki he ngaahi kulupu ‘e tolu, pea tuku ki he ngaahi kulupu takitaha ke nau ako ‘o fekau‘aki mo e ngaahi ‘ulungāanga ‘o e kau takimu‘a ko ‘enī: ngaahi tu‘i anga mā‘oni‘oni, ngaahi tu‘i mo e kau fakamaau anga ta‘emā‘oni‘oni. Tuku ke lau ‘e he kulupu takitaha ‘i he Mōsaia 29:11–25, 28–36 ke nau ‘ilo ai pe ko e hā na‘e folofola‘aki ‘e Mōsaia ‘o kau ki he fa‘ahinga taki ko ia na‘a nau ma‘ú, pea ko e hā hono ‘uhinga na‘e fiema‘u ai ke liliu ‘a e founga pule‘i fakapule‘anga ‘o e kau Nifai. Alea‘i ‘a e ngaahi ‘ilo na‘a nau ma‘ú. Lau ‘a e Mōsaia 29:37–42 pea fehu‘i:

- Na'e anga fēfē 'a e tali 'a e kakai ki he ngaahi lea 'a Mōsaia?
- Na'e anga fēfē 'a e ongo'i 'a e kakai kia Mōsaia? Ko e hā hono 'uhingá? (vakai v. 40).
- Ko hai na'e fokotu'u ko e 'uluaki tu'i fakamāú?
- Ko e hā mo ha toe fatongia 'e taha na'e foaki kia 'Alamā ko e Sí'i?

Lau 'a e Mōsaia 29:39 pea mou alea'i mo e kau akó ki he mahu'inga 'o hono ma'u ha tau'atāina ke fili honau kau takimu'á pea mo e founga 'e fiefia ai 'a e pule'anga 'o e kau Nifai. Fehu'i:

- Ko e hā 'a e tau'atāina 'okú ke ma'ú?
- 'Oku anga fēfē ho'o ongo'i ki he ngaahi faingamālie ko iá?
- Ko e hā e me'a 'e hoko 'o kehe ia mei he taimi ni ka to'o 'a e ngaahi tau'atāina mei ho'o mo'uí?

Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e 'Eletā Loiteni G. Teliki, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú:

"Ko e hisitōlia 'o e kakai 'i ono'aho 'o 'Ameliká, 'oku hā hono lekōtí 'i he Tohi 'a Molomoná, pea 'okú ne ako'i 'a e sivilaise na'e fa'u hono tu'ungá 'i he anga-ma'a, 'a ia kapau 'e anga-ma'a mo faitotonu 'a e kakai te nau iku ki he lelei; ko e taimi te nau vaivai aí, te nau mamahi. 'Okú ne ako'i kitautolu ko e tau'atāina 'e 'ikai tolonga ange ia 'i he anga-ma'a mo e faitotonú pea ko e tau'atāina 'oku 'ikai ma'u ta'etotongi—kuo pau ke te ngāue'i ke ma'u ia" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1981, 88; or *Ensign*, Mē 1981, 66).

Fehu'i ki he kalasi: 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga kuo pau ke ngāue'i ai ke ma'u 'a e tau'atāina? Fealea'aki ki he ngaahi fakatātā 'oku nau manatu'i mei he Tohi 'a Molomoná 'okú ne faka'alí'ali mai 'a e tu'umālie 'a e kakai 'i he taimi na'a nau anga-ma'a mo faitotonu aí pea nau faingata'a'ia 'i he taimi na'a nau faiangahala aí. Lau 'a e Mōsaia 29:26–27 pea fehu'i ange:

- 'Oku hanga fēfē 'e he ngaahi vēsí ni 'o poupou'i 'a e lea 'a 'Eletā Teliki?
- Ko e hā te ke lava 'o fai ke tākiekina ai 'a e kakai kehé ke nau feinga mo fekumi ki he totonú?
- Ko e hā 'a e ngaahi founga te tau lava ai 'o kau kotoa 'i he "femo'uekina 'i he holi lahi 'i he ngāue lelei"? (T&F 58:27).

Fakamo'oni ko e tau'atāina ke filí ko e kongā mahu'inga ia 'a e palani fiefia 'etau Tamai Hēvaní. Fakapapau'i 'oku mahino ki he kalasi ko e tau'atāina ke te filí 'okú ne 'omi ke tau fatongia 'aki 'a e fua 'o e nunu'a pe ko e ola lelei 'etau filí. Fakalotolahi'i 'a e kau akó ke nau hoko ko e "le'o" 'oku feinga ki he anga mā'oní'oní.

KO E TOHI 'A 'ALAMAÁ

Ko e tohi 'a 'Alamaá ko e tohi ia mei he 'ū lau'ī peleti 'a Molomoná (vakai Ko e Fakamatala Nounou ki he Tohi 'a Molomoná 'oku 'ī he ngaahi peesi talateu 'o e Tohi 'a Molomoná). Ko e fakanounou 'eni 'a e ngaahi lekooti 'a 'Alamā ko e Si'ī mo hono foha ko Hilamaní. Ko e tohi ko 'eni 'oku kamata'aki ia 'a e fakamatala ki he pule'anga Nīfaí lolotonga 'a e taimi 'o e nofo melino hili ia 'a e ngaahi ta'u si'ī 'o e kamata 'a e pule 'a e kau tu'ī fakamāu. Ko e 'Alamā ko e Si'ī ko e 'uluaki tu'ī fakamaau ia pea toe tauhi foki mo e ngaahi lekooti toputapú. Ko e tohi 'a 'Alamā 'oku faka'osi 'aki ia 'a e foaki 'o e ngaahi lekooti toputapú ki he mokopuna 'o 'Alamā ko Hilamani, pea fakamatala ai ki he tau 'ī he vaha'a 'o e kau Nīfaí mo e kau Leimaná.

Ko e tohi 'a 'Alamā ko e tohi lōloa taha ia 'ī he Tohi 'a Molomoná. Ko e tohi fakamatala faka'āuliliki taha ia, pea 'okú ne fakamatala 'ī he peesi 'e 177 'ī he vaha'a ta'u 'e 38. Ko e tohi ko 'eni 'oku 'ī ai 'a e ngaahi fakamatala lelei 'aupito te tau lava 'o faka'aonga'ī he'etau mo'uí he ngaahi 'ahó ni 'o hangē ko e fehanga'angai 'a 'Alamā mo e tangata fiemaná mo e hē mei he Siasi 'o e Fakamo'uí (vakai, 'Alamā 1:4). Na'e fakamatala faka'āuliliki 'e 'Alamā 'o kau ki he Huhu'ī ki he kakai 'o e kolo ko Kitione (vakai, 'Alamā 7;11–13). Na'e ako'ī 'e 'Alamā mo e ngaahi foha 'o Mōsaia 'o kau ki hotau tu'unga hili 'a e hingá mo e fiema'u ke 'ī ai ha Fakamo'uí (vakai, 'Alamā 12; 18; 22). Ko e kakai 'o 'Āmoní, 'a ia na'e fakatanga'ī koe'uhi ko 'enau tauhi ki he'enua ngaahi fuakavá, 'oku nau 'omai 'a e fakatātā lelei taha 'o e mo'uí faivelengá (vakai, 'Alamā 24–25). Na'e fakamatala'ī 'e 'Alamā ko e malanga'ī 'o e ngaahi folofola 'a e 'Otuá ko e me'a mālohi taha ia ke ne tataki 'a e kakai ki he mā'oni'oni (vakai, 'Alamā 31:5). 'Oku hoko 'a 'Alamā ko e fakatātā lelei 'o ha tamai 'oku lea mo ako'ī 'ene fānau anga-tonú mo fai angahalá ki he ongoongoleléi (vakai, 'Alamā 36–42). 'Oku 'ī he kongá faka'osi 'o e tohi, 'a e fakamatala ki he 'Eikitau lahi ko Molonai mo e kau takitau 'iloa kehe na'a nau fakahā 'enau falala ki he Tamai Hēvani mo e founa 'e lava ai ke nau ikuná (vakai, 'Alamā 43–63). 'Oku 'omai 'e he ngaahi vahe ko 'eni 'a e ngaahi lēsoni kiate kitautolu 'oku 'ī ai ma'u pe 'a e tau 'ī hotau vā mo e fili fakalaumālié. 'I ho'o ako 'a e tohi 'a 'Alamaá, vakai ki he ngaahi mo'oni te nau tokoni'ī koe mo e kalasí ke mo'ui faka'aho 'aki 'a e ongoongoleléi.

Talateú

Ko e fē 'a e me'a 'oku mahu'inga angé: Ko ho'o hoha'a ki he 'ohofia 'e he fili ho'o nofo malu fakatu'asinó pe ko e 'ohofia koe 'e he filí 'a e anga 'o e nofo malu ho'o fakamo'oni ki he mo'oni? 'I he 'Alamā 1–4 'oku tau lau 'o fekau'aki mo e kau Nīfaí 'ī he'enua fehanga'angai mo e ongo me'a ni 'e ua, ko e fili fakatu'asino mo e fili fakalaumālié. Ko 'Alamā ko e Si'ī, ko e tu'ī fakamaau lahi (ko e lakanga fakapule'anga mā'olunga tahá) pea mo e taula'eiki lahi ia 'o e Siasí (ko e lakanga pule fakalaumālié), na'e fiema'u ke ne fakahoko ha ngāue ke malu'ī hono kakaí mei he ongo laini tau ko 'eni fakatou'osi. Fekumi ki he founa na'e tataki 'aki 'e 'Alamā 'a e kakai faitotonú ke nau ikuna'ī 'a e ngaahi fili fakatu'asinó mo fakalaumālié.

Ngaahi Tefito'ī Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongoleléi ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga: Ako 'ī he fa'a lotu 'a e ngaahi kongá folofolá pea fakakaukau ki he ngaahi tefito'ī mo'oni 'ī he kongá ko 'eni kimu'a peá ke teuteu ho'o lēsoni.

- Ko e loto-hikisiá mo e fiemaná 'oku tataki atu ki he faka'auha fakalaumālié (vakai, 'Alamā 1:2- -12, 19–24). Ko e tui faivelengá, fa'a kātaki, mo e loto-mā'ulaló 'oku tataki atu ki he melino (vakai, 'Alamā 1:25–28).
- Ko e kakai 'oku loto-mā'ulaló mo tui mateaki 'oku nau ma'u 'a e mālohi mei he 'Eiki. Ko Hono mālohi 'e lava 'o tokoni'ī kitautolu ke tau lava 'o matu'uaki pe ikuna'ī 'aki ha fa'ahinga palopalema ('Alamā 2:18–19, 27–31; vakai foki, Teutalōnome 31:6; 'Īsaia 40:29–31; Mōsaia 24:14–15; T&F 104:78–80).
- 'O makatu'unga mei he'etau tui faivelengá, 'e hoko 'etau tā sīpingá ko ha founa ki he fakatupulaki pe ko e fakatūkia'anga ki he ni'ihī kehe (vakai, 'Alamā 4:9–11; vakai foki, Ngaahi Lea Fakatātā 4:18–19; Mātiu 5:14–16; 'Alamā 39:11; T&F115:5).
- Ko e ako ki he folofola 'a e 'Otuá te ne tokoni'ī kitautolu ke tau mo'ui'aki 'a e ongoongoleléi (vakai, 'Alamā 4:11–20).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 71–72.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'ī

Fakatokanga: Fili mei he ngaahi fokotu'u 'oku hā atu 'ī he kongá ko 'eni, pe faka'aonga'ī ha'o founa pē 'a'au, 'ī ho'o teuteu ke ako'ī 'a e kongá folofola kuo vahe'ī atú.

'Alamā 1:2–28. Ko e loto-hikisiá mo e fiemaná 'oku tataki atu ki he faka'auha fakalaumālie. Ko e tui faivelengá, fa'a kātakí, mo e loto-mā'ulaló 'oku tataki atu ki he melinó. (miniti 'e 20–25)

Faka'alí'ali ha fakatātā 'o ha falelotu 'i he palakipoé. Hoko atu ki he fakatātā, fokotu'u ki ai 'a e faka'ilonga 'oku pehē 'Oku Tali Lelei 'a e Kau 'A'ahí. Ko e Totongi ko e \$10. Tuku ki he kalasí ke nau lau 'a e 2 Nifai 26:29 pea kumi pe 'e ma'u ha fo'i lea 'e vāofi mo e fiema'u ko 'ení. (Fiemana.) Fehu'i ange kiate kinautolu pe ko e hā hono 'uhinga 'e 'ikai faifai angé pea nau sio 'i ha faka'ilonga pehē 'i he fale lotu 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisí.

Tohi 'a e *fiemana* 'i he palakipoé. Toe lau 'a e 2 Nifai 26:29 pea kole ki he kau akó ke nau faka'uhinga'i 'a e fo'i leá. Lau 'a e 'Alamā 1:2–6 'o fekumi ki ha tō'onga 'o e fiemaná 'a ia na'e kamata malanga'aki 'e Nēhoa ki he kakai 'o 'Alamā. 'E lelei kapau 'e laine'i 'e he fānau akó 'a e ngaahi konga ko 'ení pea tohi mo e ngaahi fakamo'oni fakafehoanakí ki he 2 Nifai 26:29 'i he tafa'akí. Tuku ke nau fekumi ki he ngaahi akonaki kehe 'a Nēhoá 'i he 'Alamā 1:2–6. Fehu'i:

- Ko e hā 'a e ngaahi akonaki na'e 'iloa ai 'a Nēhoá? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e fē 'i he ngaahi akonaki ko 'ení 'oku ako'i 'i māmani he ngaahi 'aho ni? Fakamatala'i pea 'oatu ha ngaahi fakatātā ki ai.
- Ko e hā na'e hoko kia Nēhoa 'i he taimi na'á ne lavame'a aí? (vakai v. 6).
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku takiaki'i ai 'e he fiemaná ki he loto-hikisiá?
- 'Oku lava fēfē 'e he fiemaná mo e loto-hikisiá 'o faka'auha fakalaumālie ha taha?

Na'e 'ikai tali 'e he tokotaha kotoa pē 'a Nēhoa mo 'ene fiemaná. Lau 'a e 'Alamā 1:26 pea fekumi ki he ngaahi akonaki na'e ako'i 'e he kau taula'eiki anga-tonú ki he kakai. Vahevahe 'a e kalasí ki he kulupu 'e tolu. Vahe'i ki he kulupu 'uluakí 'a e 'Alamā 1:3, 26; pea ki he kulupu uá 'a e 'Alamā 1:5–6, 27; pea ki he kulupu tolu leva 'a e 'Alamā 1:19–21, 25. Tuku ki he kulupu taki taha ke nau lau 'a e ngaahi veesi kuo vahe'i kiate kinautolú pea nau hiki 'a e ngaahi me'a kuo nau ako meiate kinautolu na'e muimui pe ko kinautolu na'e 'ikai muimui ki he ngaahi akonaki 'a Sisū Kalaisí (vakai ki he ngaahi tali 'oku fokotu'u atu 'i he siaté).

Ko Kinautolu Na'e 'Ikai ke Muimui ki he Ngaahi Akonaki 'a Kalaisí	Ko Kinautolu Na'e Muimui ki he Ngaahi Akonaki 'a Kalaisí
'Alamā 1:3. Na'e ako'i 'e Nēhoa 'oku totonu ke manakoa 'a e taula'eiki pea 'oku totonu pe ke tauhi pe totongi kinautolu 'e he kakai.	'Alamā 1:26. Na'e 'ikai lau 'e he kau taula'eiki 'i he Siasí 'o e 'Otuá 'oku lelei ange ia 'iate kinautolu 'oku fanongó. Na'a nau ngaue kotoa pē ke ma'u honau tauhi.

'Alamā 1:5–6. Na'e totongi 'e he kakai 'a Nēhoa. Na'á ne hikisia pea kamata ke kofu 'aki 'a e kofu fakataungata'a 'aupito.	'Alamā 1:27. Na'e vahevahe 'e he kāingalotú 'enau koloá ki he paeá mo e masivá mo e mahakí'ia. Na'e 'ikai te nau kofu 'aki 'a e kofu fakataungata'a.
'Alamā 1:19–20. Ko kinautolu na'e 'ikai ke kau ki he Siasí na'a nau fakatanga'i 'a kinautolu na'e kau ki he Siasí 'o e 'Otuá.	'Alamā 1:21, 25. Na'e 'i ai ha tu'utu'uni mamafa 'a e Siasí ke 'oua na'a fakatanga'i ha taha, 'o tatau ai pē 'a kinautolu ne siasí mo 'ikai kau ki he siasí. Ko e kau tui mālohí na'a nau katekina 'a e fakatanga.

Na'e 'ikai ke tatau ki he tokotaha kotoa pē 'o e kāingalotú 'a e anga 'enau tali 'a e fakatanga. Lau 'a e 'Alamā 1:21–25 pea fekumi ki he ngaahi founnga tali kehekehe 'a e kāingalotú. Lau 'a e veesi 26–28 pea kumi ki he founnga na'e hanga ai 'e he 'Eiki 'o tāpuekina 'a kinautolu na'e tui mālohí, kātakí, mo loto-mā'ulaló. Fehu'i:

- Ko e hā hono 'uhinga na'e hoko ai 'a e melinó ko ha pale mahu'inga ki he Siasí he taimi ko iá?
- Makehe mei he 'ikai hoko ha fetau'akí, ko e hā e ngaahi founnga kehekehe na'e ma'u ai 'a e melinó? (Ko e feongoongi 'i he fāmilí, 'i he Siasí, 'i he koló; ko e melino 'oku ha'u mei he konisēnisi tau'atāinā; pea mo hono ma'u 'o e Laumālie Mā'oni'oni.)
- 'E anga fēfē 'a e hoko 'a e melinó ko e tāpuaki ki ho'o mo'uí?
- Ko e hā e me'a na'e fakahoko 'e he kakai 'o 'Alamā 'a ia te ke lava 'o fakahoko ke 'omai ai ha melino lahi ange ki ho'o mo'uí? (vakai v. 26–27).

Vahevahe 'a e fakamatala 'o fekau'aki mo e melinó 'a ia na'e fai 'e 'Eletā Sione Teila, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Ko e melinó ko e me'a'ofa ia 'a e 'Otuá. 'Okú ke fiema'u 'a e melinó? 'Alu ki he 'Otuá. 'Okú ke fiema'u 'a e melinó 'i he fāmilí? . . . Kapau 'oku pehē, mo'ui'aki ho'o tui fakalotú, pea 'e ha'u 'a e melino 'a e 'Otuá 'o nofo mo koe, he ko ia pē 'oku ha'u mei ai 'a e melinó pea 'e 'ikai toe nofo ia 'i ha feitu'u kehe” (*The Gospel Kingdom*, na'e filifili 'e G. Homer Durham [1943], 340–41).

Na'e pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālatai 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Ko e melino kuo tala'ofa mai 'e he 'Eiki 'oku ha'u pē ia mei he 'ilo mo e mo'ui'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e palani fiefia 'etau Tamai Hēvani” ('i he Conference Report, 'Epeleli 1995, 32; pe *Liahona*, Siulai 1995, 24).

Tānaki atu ki ho’o fakamo’oni ‘oku lava ke ma’u ‘a e melinó, ‘o hangē ko ia na’e ma’u ‘e he kakai ‘o ‘Alamā, kapau te tau loto-mā’ulalo mo fa’a kātaki ‘i he mo’ui’aki ‘a e ongoongolelei.

‘Alamā 1. ‘E tāpuaki’i kitautolu ‘e he ‘Eiki’i he’etau tauhi ‘a e ngaahi lao ‘o e fonuá pea pehē foki mo hono tauhi ‘Ene ngaahi fekaú. (miniti ‘e 20–25)

Lau ‘a e ‘Alamā 1:1 pea fehu’i:

- Ko hai na’á ne fokotu’u ‘a e ngaahi lao ‘o e fonuá?
- Ko e hā ‘a e fatongia ‘o e kakaí ki he laó?

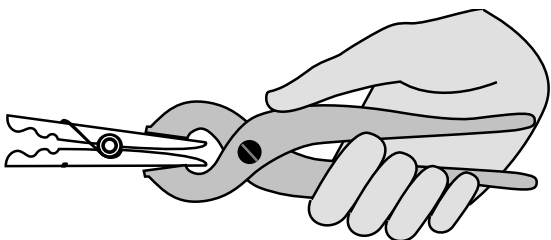
Tuku ki he kau akó ke nau fakakaukau na’a nau ‘i he taimi ‘o ‘Alamā. Faka’ali’ali ‘a e siate ‘o “‘Alamā mo Nēhoa” ‘i hono faka’aonga’i ‘a e mīsini hulú ‘a ia ‘oku ma’u ‘a e ‘ekitiviti ko ‘eni’i he peesi 327 ‘o e kongā fakalahí (pe ko ha’o tohi ‘i he palakipoé kimu’a he kalasí). ‘I he kongā takitaha, lau ‘a e fehu’i pea mou alea’i ‘a e ngaahi tali ‘e ma’ú. Pea toki lau leva ‘a e tali mei he ngaahi folofolá pea mou alea’i pe ko e hā hono ‘uhinga na’e fai ai ‘e ‘Alamā ‘a e me’a na’á ne fakahokó?

‘I he ‘osi ‘a e ‘ekitiviti, mou alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni:

- Ko e hā hono ‘uhinga na’e hoko ai e ngaahi tali ‘a ‘Alamā ko e founga lelei taha ia ‘i he ‘ene fehanga hangai mo e kongā takitaha?
- Ko e hā ‘a e ngaahi lelei ‘o e muimui ki he ngaahi lao ‘a e fonuá?
- Toe lau ‘a e veesi 29–31. Ko e hā hono ‘uhinga na’e tāpuaki’i ai ‘e he ‘Eiki’i ‘a e kau tui mālohi he Siasí ‘aki ha ngaahi koloa ‘i he taimi ko iá?
- Ko e hā hono ‘uhinga na’a nau loto ai ke vahevahe ‘enau koloá mo kinautolu na’a nau fiema’ú?
- ‘E hanga fēfē ‘e he’etau vahevahe ‘etau koloa ki he kau masivá ‘o tāpuekina ‘a ia ‘oku foakí mo ia ‘oku ma’ú?

Fakamo’oni ‘oku hanga ‘e he ‘Eiki’i tāpuaki’i kitautolu ‘i he’etau tauhi ki he ngaahi lao ‘o e fonuá pea mo ‘Ene ngaahi fekaú. Fakamatala ko e taimi ‘e ní’ihi ‘e ha’u ‘a e ngaahi tāpuaki’i he founga ‘o e koloa, ka ‘i he taimi ‘e ní’ihi ‘e tāpuaki’i kitautolu ‘e he ‘Eiki’i ke tau tupulaki fakalaumālie (vakai Malakai 3:10; Hilamani 3:24–25). *Fakatokanga:* ‘Oku totonu ke mahino ki he fānau akó ko e ngaahi koloa fakamāmani ‘oku ‘ikai ko ha faka’ilonga ia ‘o ha taha ‘oku mo’ui mā’oni’oni. ‘E lava pe ‘a e kau angahalá mo e kau mā’oni’oni ke masiva mo tu’umālie ‘i he ngaahi taimi kehekehe.

‘Alamā 2:1–31. Kapau te tau loto-mā’ulalo pea tui mālohi ‘e lava ‘e he ‘Eiki’i fakamālohia kitautolu. Te Ne lava ‘o tokoni’i kitautolu ke tau matu’uaki pea ikuna’i ‘a e ngaahi palōpalema ‘oku tau ma’ú. (miniti ‘e 25–30)

‘Omai ha palaea ki he kalasí mo ha pine taufō ‘oku ‘i ai hano sipilingi. Fakaafe’i ha tokotaha ke ne pukepuke ‘a e fo’i pine taufō ‘o fakaava ‘aki hono motu’a tuhú mo e fo’i tuhu ‘uluaki. Fakahinohino’i ‘a e tokotaha ko iá ko e taimi ‘e mamate aí pea kole ki ha taha ke tokoni, ka ‘oku fiema’u ke ne puke fakaava ma’u pē ‘a e fo’i pine taufō. Kapau te ne kole ha tokoni, ‘oange ki ai ‘a e palaea ke ne puke ‘aki ‘a e fo’i pine taufō ke kei ava pē.

Fehu’i: ‘Oku anga fēfē ‘a e tokoni ‘a e palaea ‘o tatau mo e founga ‘oku tokoni mai ai ‘a e Tamai Hēvani kiate kitautolú? Fakamamafa’i ko e taimi ‘e ní’ihi ‘oku fa’a tatali mai ‘a e ‘Eiki’i ke tau kole ange ka ne toki ‘omai ka ‘oku ‘ikai te Ne fa’a ‘omi ma’u pē ‘e ia ‘oku te’eki ke tau kole ange (vakai 3 Nifai 27:29). Fehu’i:

- Ko e hā ‘a e ngaahi ‘ulungāanga ‘o e kole tokoni ki he ‘Eiki’i ke fakatupulaki ‘iate kitautolú?
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘okú ke pehē ai ‘oku ‘omai ‘e he Tamai Hēvani ha tokoni kae ‘ikai ke to’o ‘a e ngaahi ‘ahi’ahi ‘oku tau fehanga hangai mo iá? (vakai T&F 122:7).

Fakaafe’i ‘a e kau akó ke nau fekumi ki ha ngaahi veesi ‘i he ‘Alamā vahe 2 ‘a ia ‘oku hā mai ai ‘a e ‘ikai ke to’o ‘e he Tamai Hēvani ‘a e ngaahi ‘ahi’ahi kae fakamālohia ‘a e kāingalotu tui mālohí ke nau lava ‘o matu’uaki ‘a e faingata’á.

Lau mo e kau akó ‘a e ‘Alamā 2:1–4, 7–8. Hiki ‘i he palakipoé ‘a e ‘Alamā (Mōsaia 29:43) mo e ‘Amalekai (‘Alamā 2:4, 10). Tuku ki he fānau akó ke nau lau ‘a e ngaahi vesi’i pea fakahoa ange ‘a ‘Amalekai kia ‘Alamā. Fehu’i: Ko e hā na’e mei hoko ki he kau Nifai kapau na’a nau fili kia ‘Amalekai? Ke ma’u ‘a e tali ki he fehu’i ko ‘eni’i fekau ki he kau akó ke lau ‘a e Mōsaia 29:25–27 pea fakafehoanaki ia mo e fakamo’oni ‘i he ‘Alamā 2:7.

Tuku ki he kalasí ke lau ‘a e ‘Alamā 2:15–19, 21, 23–24, 28–31 pea faka’ilonga’i ‘a e fo’i lea ko e fakamālohi he taimi kotoa pē ‘e ‘asi ai. Fehu’i: Na’e founga fēfē hono lava ‘e he kau Nifai ‘o ikuna’i ‘a e fu’u kakai tokolahi ‘o e kau ‘Amalekai mo e kau Leimaná? Lau pea fakafehoanaki ‘a e fakamo’oni ‘i he Teutalōnome 31:6 mo e ‘Isaia 40:29–31. Kole ki he kalasí ke nau fakamatala’i ‘a e ngaahi kupu’i lea ‘oku nau manako taha ai he ongo potu folofola ko ‘eni’i mei he Fuakava Motu’á. Kole ki he kalasí ke nau vahevahe ‘a e ngaahi taimi na’a nau pehē ai na’e tokoni’i kinautolu ‘e he ‘Eiki’i pe ko ha taha ‘i honau fāmilí. Faka’osi ‘aki hono hiva’i pe lau ‘a e fo’i hiva “‘E Kāinga Kuo Langa ha Tu’unga” (Ngaahi Himi, fika 37).

‘Alamā 3:4, 15–18. ‘Oku tau “faka’ilonga’i” kitautolu ‘i he taimi ‘oku tau fili ai ke muimui ki he ngaahi founga ‘a e māmani. (miniti ‘e 10–15)

Ko e ‘aho kimu’a pea toki ako’i ‘a e fokotu’u ko ‘eni, kole ki ha tokotaha ke ne tui mai ki he kalasí ha teunga ‘oku ‘asi ai ‘oku kau ki ha timi sipoti. ‘I ho’o kamata ‘a e lēsoní, kole ki he kalasí pe ko e hā ‘a e me’a ‘oku fakahā mai ‘e he teunga pe vala ‘o e tokotaha ‘okú ne tui. Tuku ki he kalasí ke lau ‘a e ‘Alamā 3:4, 15–18 pea alea’i pe ko e hā hono ‘uhinga na’e faka’ilonga’i ai ‘e he kau ‘Amalekai kinautolú? Lau ‘a e ‘uluaki palakalafi ‘i lalo he “Teunga mo e Fōtunga” ‘i he ki’i tohi tufa *Ki Hono Fakamālohia ‘o e To’utupú* ([1990], 8). Fehu’i ange pe ‘oku anga fēfē ‘a e vala ‘oku fe’unga ke tui mo e vala ‘oku ‘ikai fe’unga

ke tui ke ne hanga 'o "faka'ilonga'i" ha taha. Tuku ki he kau akó ke fokotu'u mai ha ngaahi founa kehe 'oku faka'ilonga'i ai 'e he kakaí kinautolu. ('E kau ki he ngaahi talí 'a e ngaahi siueli 'oku tuí, ngaahi lea 'oku faka'aonga'i, ngaahi kai 'oku ngāue'akí, fa'ahinga fakafiefia, fa'ahinga ngaahi 'ulu 'oku faka'aonga'i.)

Tuku ki ha tokotaha ke ne lau 'a e fakatokanga na'e fai 'e 'Eletā M. Lāsolo Palatí:

“'Oku 'i ai 'a e fa'ahinga falukunga kakai 'oku nau fa'a fakataha ma'u pē 'o nau hoko ko e kau kengi (gangs) pea ko honau ngaahi 'ulungāanga maumau fonó 'oku kau ki ai mo e ngaahi hiva pe mūsika 'oku nau ngāue'akí, fa'ahinga vala, fa'ahinga 'ulungāanga, mo e fa'ahinga tō'onga mo'ui 'oku nau mo'ui'akí. . .

“'Oku 'ikai ke u tui te ke lava 'o tu'uaki 'a e mo'oní mo e totonú 'i he taimi tatau 'okú ke tui 'a e ngaahi me'a ko 'eni te ne hanga 'o tuku hifo koe ki lalo 'o mā'ulalo ange 'i ha taha 'okú ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. Kiate au, 'oku 'ikai ke fa'a lava ke mapukepuke 'a e Laumālie 'o e 'Eikí lolotonga ia 'oku te fanongo ki ha ngaahi mūsika pe mamata ki he ngaahi hele'uhila pe ngaahi vitiō 'a ia 'oku nau faka'ali'ali ai 'a e ngaahi fakakaukau 'oku 'uli mo e ngaahi lea 'oku ta'etaau” ('i he Conference Report, 'Okatopa 1997, 51–53; pe *Liahona*, Sānuai 1998 38–39).

Lau 'a e Mātiu 5:14–16 pea fehu'i ki he kau akó pe ko e hā 'a e ngaahi me'a lelei 'e lava ai 'e he kakai tui mālohi 'o faka'ilonga'i kinautolu mo tāpuekina ai kinautolu 'oku nau feohí.

'Alamā 4:1–11. 'E makatu'unga mei he'etau tui mateakí 'a e lava ke hoko 'etau tā sippingá ko ha founa ki he fakatupulaki pe ko e fakatūkia'anga ki he ni'ihí kehé. (miniti 'e 10–15)

Tuku ha fo'i maka lahi he falikí 'i mu'a he kalasí. Kamata 'a e kalasí 'aki ho'o luelue atu he tafa'akí 'o e fo'i maká 'o hangē ka ke tō ki laló. Tu'u 'i he fo'i maká ke fai ha ngāue 'oku fie ma'u ke ke kakapa atu ai ki mu'a ('o hangē, tautau ha fakatātā he holisí). Fehu'i ki he kau akó pe 'oku hoko 'a e fu'u maka ko 'eni ko e tokoni ki he ngāue pe ta'ofi ngāue. Ko e hā 'a e ngaahi founa?

Vahevahe 'a e kalasi ki he kulupu 'e ua. Tuku ki he kulupu 'uluakí ke nau lau 'a e 'Alamā 4:1–5 pea ki he kulupu hono uá 'a e 'Alamā 4:6–11. Tuku ki he ongo kulupú ke fekumi ki he ngaahi talí 'o e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Na'e hoko 'a e kāingalotu ko 'eni ko ha maka ke laka ai kimu'a pe ko ha maka fakatūkia'anga kiate kinautolu na'e te'eki ai ke kau ki he Siasí?
- 'E anga fēfē ha'amou fakamatala'i 'a e koloa na'a nau ma'ú?
- Na'e anga fēfē 'a e mo'ui fakalaumālie na'e hoko kiate kinautolú ko e ola ia 'enau tō'onga mo'ui?
- Na'e anga fēfē 'enau feohi mo e ni'ihí kehé?

- Ko e hā 'a e ola 'o e me'a ko 'eni kiate kinautolu na'e te'eki ke kau ki he Siasí?

Tuku ha taimi ke mou alea'i ai 'a e ngaahi fehu'i. Ko e kongā ho'omou fealea'akí, tuku ki he kau akó ke nau fakahoā 'a e ngaahi 'ahó 'i he 'Alamā 4:1, 5 (86–85 B.C.) mo e 'Alamā 4:6, 11 (84–83 B.C.). Fehu'i: 'I he ki'i vaha'a taimi si'i ko 'eni ko e hā hono 'uhinga na'e liliu ai 'a e kāingalotu tokolahi mei he'enua kaka 'i he ngaahi maka fakatupulaki 'o hoko ko e ngaahi maka fakatūkia'angá?

Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e 'Eletā Lōpeti D. Heilisi, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Neongo pe ko e hā e me'a 'oku hoko kiate kinautolú, te tau kei lava pe 'o hoko ko e fakatātā lelei ki he ni'ihí kehé, te tau lava 'o hiki hake kinautolu, te tau lava 'o fakalotolahi'i kinautolu ke fekumi ki he mā'oní'oní, pea te tau lava 'o fakamo'oni kiate kinautolu 'i he mālohi 'o Sisū Kalasí” ('i he Conference Report, 'Epeleli 1997, 113; pe *Liahona*, Siulai 1997, 82).

Na'e ako'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá 'e lava ke hoko 'a e mo'ui ha ki'i talavou ko ha fakatātā lelei. Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e 1 Tīmote 4:12 pea fakafehoanaki ia mo e 'Alamā 4:10. Kole ki he kau akó ke nau vahevahe ha taimi na'e hoko ai ha ki'i talavou ko ha sippinga lelei peá ne tākiekina ai kinautolu ke liliu 'o fai ha ngaahi 'ulungāanga lelei. Te ke lava foki 'o vahevahe 'a e anga hono liliu ho'o mo'ui koe'uhi ko e ivi tākiekina 'o ha ni'ihí tui mālohi na'a mou feohi.

'Alamā 4:11–20. 'E lava 'e hono ako 'o e folofola 'a e 'Otuá 'o tokoni'i kitautolu ke tau mo'ui'aki 'a e ongoongolelei. (miniti 'e 5–10)

Lau 'a e 'Alamā 4:11–12, 15 pea fehu'i:

- Ko e hā 'a e palopalema 'oku fakamatala'i 'i he ngaahi veesi ko 'eni?
- Ko e hā 'a e me'a 'e lava 'o fai ke veteki 'aki 'a e palopalema ko 'eni?

Lau 'a e veesi 16–18 pea kumi pe ko e hā na'e loto 'a 'Alamā ke tukuange kae tokoni ki hono kakaí. Tukuange ki he kalasí ke nau lau 'a e veesi 19 pea laine'i 'a e ngaahi me'a na'e fai 'e 'Alamā ke tokoni ai ki he kāingalotu 'o e Siasí. Fehu'i: Ko e hā 'a e ngaahi lelei 'o hono malanga'aki 'a e ngaahi folofola 'a e 'Otuá na'e lau ki ai 'a 'Alamā? Vahevahe leva mo e kau akó 'a e lea na'e fai 'e Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni:

“'I he taimi ko ia 'oku hanga ai 'e he mēmipa fakatāutaha mo e ngaahi fāmili 'o tuku hifo kotoa honau taimi ke lau ma'u pē mo hokohoko 'a e folofolá, 'e hoko mai leva mo e mālohi 'i ha fa'ahinga 'ekitiviti pē 'e fai. 'E fakalaka kimu'a 'a e ngaahi fakamo'oni. 'E toe lelei ange hono tauhi 'a e tukupā. 'E malu ange 'a e ngaahi fāmili. 'E ha'u ai mo e fakahā fakafo'ituitui” (“The Power of the Word,” *Ensign*, May 1986, 81).

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau fakamatala pe ko e hā 'a e founa na'e hoko ai 'a e ako folofola faka'ahó ko ha tokoni lelei ke nau mo'ui'aki 'a e ngaahi akonaki 'o e ongoongolelei.

'Alamā 5–7

Talateú

I he taimi ko ē na'e tu'utu'ulaki ai ke hōloa fakalaumālie 'a e Siasí pea 'auha 'a e pule'anga fo'ou 'o e kau Nīfai koe'uhí ko 'enau faiangahala mo e feke'ike'i (vakai 'Alamā 4:9–11), na'e 'ilo'i 'e 'Alamā ko e liliu mo'oni pē 'e lava 'o hokó 'oku ma'u ia 'i he fu'u liliu lahi 'i he loto 'o e kāingalotu 'o e Siasí. Mahalo na'e mei lava pe 'e ha kau taki ke liliu 'a e ngaahi fonó ke liliu ai 'a e 'ulungāngā. Ka na'e 'ilo'i 'e 'Alamā 'a e ngaahi me'a na'e 'ilo'i 'e he kau palōfitá: "'Oku ngāue 'a e 'Eiki mei loto ki tu'a. 'Oku ngāue 'a e māmaní mei tu'a ki loto. . . . 'Oku fakafōtunga 'e he māmaní 'a e tangatá 'aki hono liliu honau 'ātakaí. 'Oku liliu 'e Kalaisi 'a e tangatá, pea toki liliu leva 'e he tangatá 'a honau 'ātakaí. 'Oku fakafōtunga'i 'e māmaní 'a e 'ulungāanga 'o e tangatá, ka 'e lava 'e Kalaisi ia 'o liliu e natula pe 'ulungāanga 'o e tangatá" ('Ēsela Tafu Penisoni, 'i he Conference Report, 'Okatopa 1985, 5; pe *Ensign*, Nōvema. 1985, 6).

Na'e tuku ange 'e 'Alamā 'a hono tu'unga faka-pule'anga ko e fakamaau lahi ka ne fononga holo 'i he Siasí 'o malanga'aki 'a e fakatomalá. Na'e kamata 'ene feinga ke liliu 'a e kakaí 'i he kolomu'a ko Seilahemalá pea hiki ai ki he kolo ko Kitioné. Fakatokanga'i lelei ange 'a e founa na'e hanga ai 'e 'Alamā 'o fakaafe'i 'a e kāingalotu 'i he Siasí kuo nau hē atu mei he mo'oni 'i Seilahemalá ke toe vakai'i lelei ange 'enau mo'ui pea feinga ke 'i ai "ha fu'u liliu" 'i honau lotó. Fakatokanga'i mo e liliu 'ene malangá 'i he taimi na'á ne lea ai ki he kāingalotu na'e tui mālohi 'i Kitioné.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

- Ko e tui ki he 'Otuá te ne lava 'o tākiekina ki ha fu'u liliu lahi 'i he lotó. Ko e fanau'i fo'ou fakalaumālie ko 'ení te ne lava 'o fakama'a pe fufulu kitautolu mei he angahalá pea ngaohi kitautolu ke tau tatau mo Kalaisi (vakai, 'Alamā 5:11–15, 58–62; vakai foki, Loma 6:4; Mōsaia 5:1–2, 7).
- Ko kinautolu 'oku nau ako'i 'a e ongoongolelei 'oku totonu ke nau ako'i mei he folofolá pea mo e ngaahi lea 'a e kau palōfitá 'o hangē ko hono tatakí 'e he Laumālie (vakai, 'Alamā 5:44–49; 6:8; vakai foki, T&F 52:9; 68:1–5).

- Na'e mamahi 'a Kalaisi 'i he "ngaahi mamahi mo e ngaahi me'a faingata'a pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe" ('Alamā 7:11). Koe'uhi ko 'Ene Huhu'i, 'okú ne ma'u 'a e mafai ke tau toetu'u, fakama'a 'etau ngaahi angahalá, fakafiemālie'i kitautolu 'i he'etau ngaahi faingata'a, pea 'omi ai mo e mālohi ke tau hoko 'o hangē pe ko Iá (vakai, 'Alamā 7:7–13; vakai foki, Hepelū 2:18; 4:15; Molonai 10:32–33; T&F 62:1).
- Ko hono mo'ui'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei, ma'u 'o e ngaahi ouau fakamo'ui, pea mo tauhi 'etau ngaahi fuakavá te ne tokoni'i kitautolu ke tau fe'unga mo taau ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau mo'ui pea tauhi kitautolu 'i he hala ki he mo'ui ta'engatá (vakai, 'Alamā 7:14–27; vakai foki, 2 Nīfai 31:19–20; T&F14:7).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 73–74.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

 'E lava 'o faka'aonga'i 'a e *Book of Mormon Video*, konga 12, "Can You Imagine?" ki hono ako'i 'a e 'Alamā vahe 5 (vakai, *Book of Mormon Video Guide* ki he ngaahi fokotu'u ki hono ako'i).

'Alamā 5:20–48. Ko e fakamo'oni 'oku ma'a mo haohaoá ko ha me'a mālohi ia ke ne liliu ha ngaahi mo'ui. (miniti 'e 35–40)

'Ai ha tini vai 'e lava 'a e kalasí kotoa ke sio ki ai. (Kapau ko e kalasí 'oku tokolahi 'e lava pe 'a e faiakó 'o 'utu ha vai ki ha tisi sio'ata pea hili he funga mīsini hulú 'o hulu'i ki ha lā.) Fehu'i ange pe ko e hā 'e hoko ki he fukahi vai kapau 'e li ki ai ha fo'i maka. Lī ha fo'i maka ki he loto vai pea ke fakatokanga'i 'a e kau peau 'a e vai. Mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i 'o hangē ko 'ení:

- 'Oku founa tatau fēfē 'a e fakamo'oni mo e fo'i maka 'i he lēsoni fakatātā?
- 'Oku founa fēfē 'etau vahevahe 'etau fakamo'oni 'o liliu ha ni'ihī kehe?
- 'Oku fēfē 'ene hanga 'o liliu 'etau mo'ui?
- Ko e hā 'a e me'a 'e hoko kapau 'e lī ha fo'i maka lahi ange ki he loto vai?
- 'Oku anga fēfē ai 'ene tatau mo e fakamo'oni?

Lau 'a e 2 Nīfai 33:1; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 100:7–8 pea fehu'i pe ko e hā 'oku ako'i mai 'e he ngaahi veesi ko 'ení 'o fekau'aki mo hono vahevahe atu 'etau fakamo'oni. Na'e mahino kia 'Alamā ko hono fakahoko 'o e fakamo'oni 'oku lava ke liliu ai ha mo'ui 'a ha ni'ihī kehe 'o hangē ko hono liliu 'e he fo'i maká 'a e anga 'o e fukahi vai. Fakahā ki he kalasí ko e kāingalotu tokolahi 'o e Siasí 'i Seilahemala na'a nau femo'uekina 'i he fielahí, mo e olo potó pea mo e ngaahi feke'ike'i (vakai 'Alamā 4:19). Na'e 'alu atu 'a 'Alamā 'i honau lotolotonga ke "malanga kiate kinautolu 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá, ke ue'i 'akinautolu

ke manatu'i honau fatongiā." Lau 'a e 'Alamā 4:19 pea fekumi pe ko e hā ha toe palani na'á ne fai ke toe "ngaohi ai kinautolu ke lelei." ("Na'á ne fakahoko fakamātoato 'ene fakamo'oni.") Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmīta:

"Ko e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku fakafalala ki ai 'etau lotu ko e fakamo'oni 'a e kau 'Aposetoló mo e kau Palōfita, 'o fekau'aki mo Sisū Kalaisi, na'á ne pekia, na'e telio, 'i hono 'aho tolú na'á ne toetu'u, pea hā'ele hake ki he langi; mo e ngaahi me'a kehekehe kotoa pē 'i he'etau tō'onga fakalotú ko e tñaki atu pe ia. 'O felāve'i mo e me'a ko 'enī, 'oku tau tui ki he foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ko e ivi mālohi 'o e tuí, ko e fiefia 'i he ngaahi me'a-foaki fakalaumālié 'o fakatatau mo e finangalo 'o e 'Otuá, ko hono fakafoki mai 'a e fale 'o 'Isilelí, pea mo e ikuna kāfakafa 'o e mo'oni" (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, filifili 'e Joseph Fielding Smith [1976], 121).

Na'e hiki 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikī, 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kau Fitungofulú, 'o pēhē:

"Ke fakahoko ha fakamo'oni ko e lea ia 'oku molumalu, ko e taukave'i pe fakapapau'i kuo ma'u 'a e fakahā fakafo'ituitui mo 'omi ai 'a e fakamo'oni ki he mo'oni 'o e ngaahi me'a 'oku fai ki ai 'a e tuí" (*Mormon Doctrine*, paaki hono 2 [1966], 786).

Na'e faka'aonga'i 'e 'Alamā 'a e mālohi 'o 'ene fakamo'oni ki he Fakamo'uí ke fakafoki mai 'aki 'a e kāingalotu 'o e Siasí ne nau hē. Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e ngaahi folofola 'i he siate 'oku 'oatu fakataha mo iá pea fekumi angé pe ko e hā na'e ako'i 'e 'Alamā 'i he veesi takitaha:

'Alamā 5:20–21	Ko kinautolu pē kuo ma'a 'ia Sisū Kalaisi 'e fakahaofí.
'Alamā 5:22–25	Ko kinautolu 'oku mo'ua 'i he fai angahalá 'e 'ikai hanau nofo'anga 'i he pule'anga 'o e langi.
'Alamā 5:28–29	Ko kinautolu 'oku loto hikisiá 'oku 'ikai ke nau mateuteu ki he pule'anga 'o e 'Otuá.
'Alamā 5:30–31	Ko kinautolu 'oku manuki mo fakatanga'i 'a e ni'ihī kehé 'oku fiema'u ke fakatomala.
'Alamā 5:38–39	Ko kinautolu 'oku 'ikai 'i he loto'ā 'a Kalaisi ko honau tauhí ko e tēvoló.
'Alamā 5:40–41	Ko kinautolu 'oku 'omi 'a e fua lelei 'oku nau fakafanongo ki he Tauhi Sipi Anga-lelei.
'Alamā 5:48	'E hā'ele mai 'a Sisū Kalaisi 'o to'o atu 'a e ngaahi angahala 'a kinautolu 'oku

Fehu'i:

- 'Oku anga fēfē 'a e fekau'aki 'a e ngaahi akonaki ko 'enī mo e Huhu'i 'a Sisū Kalaisi?

- Na'e anga fēfē hono ma'u 'e 'Alamā 'ene fakamo'oni?

Lau 'a e 'Alamā 5:44–46 pea fekumi ki he ngaahi tupu'anga 'o e 'ilo na'e ma'u 'e 'Alamā, pea hiki 'a e lisi ko ia 'i he palakipoé? Ko e lisi ko 'eni mahalo 'e kau ai 'a e ngaahi me'a ni:

'Alamā 5:44

- Na'á ne lea 'i he mālohi 'o e mafai fakataula'eikí ('o fakatatau ki he lakanga mā'oni'oni 'o e 'Otuá").
- Na'e ako'i ia 'e ha kau tangata 'a e 'Otuá.

'Alamā 5:45

- Na'á ne ma'u ha 'ilo fakafo'ituitui ki he ngaahi me'a na'á ne ako'i 'akí.

'Alamā 5:46

- Na'á ne lotu mo 'aukai 'i he ngaahi 'aho lahi.
- Na'e foaki kiate ia 'e he 'Eikí 'a e 'ilo 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni.

Fehu'i ki he kalasí pe ko e hā 'a e tupu'anga 'o e 'ilo ko 'enī 'oku nau lava ke ma'u 'o hangē ko ia 'oku hā 'i he veesi 44–46. Fakahā kiate kinautolu ko e fakamo'oni 'e lava pea 'oku totonu ke hoko ko e konga mo'oni 'etau mo'uí. Fakamatala'i ko e fakamo'oni 'okú ne liliu 'a e mo'uí, 'etau mo'ui fakafo'ituitui mo kinautolu 'oku tau feohí. Lau 'a e lea na'e fai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí:

"Ko e fakamo'oni fakafo'ituitui ko e konga mahu'inga ia ke ne liliu 'a e kaká 'i he'enua ngaahi mo'uí. . . . Ko e 'elemēniti mahu'inga 'eni ke ne fakaake'i mo faka'ai'ai 'a e kāingalotú ke lí'aki 'a e angahala kotoa pē 'i he'enua tauhi ki he 'Eikí. . .

“... Ko e fakamo’oni ko ‘enī ‘a ia ‘oku ‘i he loto ‘o hotau kakai ‘oku ne faka’ai’ai ‘a e kāingalotú ke nau fua totonu honau fatongiá. . . ‘Okú ne teke kinautolu ke ngāue mālohi. ‘Oku fiema’u meiate kitautolu ke tau fakahoko ‘a e ngāue ‘oku fiema’u ke fakahokó” (‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1998, 90; pe *Liahona*, Siulai 1998, 69–70).

Fakalotolahi’i ‘a e kau akó ke nau ma’u mo fakamālohi’i ‘enau fakamo’oni ‘aki ‘enau lotu, ‘aukai, pea fekumi ki he ngaahi lea ‘a e kau palōfitá mo e kau ‘aposetoló. Mahalo te ke fiema’u ke fakaafe’i ‘a e kalasí ke nau vahevahe pe ‘oku anga fēfē hono tokoni’i ‘e he fakamo’oni ‘a e ni’ihi kehé ‘o fakalelei’i ‘enau mo’uí, pe kole ki ha ni’ihi ke vahevahe ‘enau fakamo’oni.

‘Alamā 5. Ko e tui ki he ‘Otuá te ne lava ‘o ‘omai ha fu’u liliu lahi ‘i hotau ngaahi lotó. Ko e fanau’i fo’ou fakalaumālie ko ‘enī te ne fakama’a kitautolu mei he angahalá pea ngaahi kitautolu ke hangē ko Kalaisi. (miniti ‘e 35–40)

Faka’ali’ali ki he kalasí ha fo’i moa. Hiki ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘enī ‘i he palakipoé pea mou alea’i mo e kalasí:

- Ko e hā e me’a ‘e lava ‘e he fo’i moa ko ‘enī ‘o hoko atu ki ai?
- ‘E anga fēfē ‘a e kehekehe ‘o e fo’i moa ko ‘enī mo e me’a ko ia ‘e iku ki ai?
- Ko e hā e me’a mahu’inga ‘oku ‘omai ‘e he ‘ātakai ‘i tu’á ki he liliu ‘oku ‘amanaki ke hokó?
- Ko e hā ‘a e lahi e taimi ‘oku fiema’u kae toki fakahoko ‘a e liliu ko ‘enī?

Tā ha fakatātā ‘o ha fo’i mafu ‘i he palakipoé. Pea tohi ‘a e fo’i lea ko e *liliu* ‘i he loto mafú:

Hiki ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘enī ‘i lalo he fakatātā pea mou talanoa ki ai mo e kalasí:

- Ko e hā ‘oku fakafongā’i ‘e he fakatātā? (vakai Mōsaia 5:2).
- ‘Oku kaunga fēfē ‘a e liliu ko ‘enī ki he mo’ui ‘a e kakai?
- Ko hai ha kakai he folofolá na’e hoko ki ai ha liliu ‘o e lotó? (Mahalo ‘e kau he ngaahi talí ‘a ‘Īnosi, ‘Alamā ko e Si’i, mo e Tu’i ko Lamōnai.)

Fakahā ange ‘oku ‘i he ‘Alamā vahe 5 ‘a e fakamatata ki he fu’u liliu lahi ‘o e lotó. Tānaki atu mo e ngaahi fehu’i ko ‘enī ki he palakipoé pea lau mo ‘Alamā 5:4–14 ke kumi ai ‘a e ngaahi talí:

- Ko e hā ‘a e founga ‘e ua na’e lava ke fakahaofi ai ‘a ‘Alamā ko e Lahí mo hono kau muimuí? (vakai v. 4–6).
- Ko hai na’á ne liliu honau lotó? (vakai v. 7).
- Ko e hā ‘a e ‘uhinga na’e fakahaofi ai kinautolú? (vakai v. 10–13).
- ‘Oku anga fēfē ‘a e fakamatata ‘i he veesi 14 ke hoko ko e fakamatata tefito ia ki he ngaahi potu folofola kotoa ko ‘enī?

‘Oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘o e kau akó te nau pehē ‘oku te’eki ai ke hoko ‘a e fanau’i fo’ou fakalaumālie ko ‘enī koe’uhi kuo te’eki ke nau sio ki ha ngaahi me’a fakafo mo lahi ‘i he’enau mo’uí. Fehu’i: Ko e liliu ‘o e lotó ko e me’a ‘oku hoko tu’o taha pe ‘oku hokohoko? Vahevahe ‘a e lea fakatokanga na’e fai ‘e Palesiteni ‘Eselā Tafu Penisoni:

“‘Oku fakamatata ‘i he ngaahi folofolá ki ha ngaahi me’a mahu’inga na’e hoko ki ha kau tangata ‘a ia na’e liliu fakafo ‘enau mo’uí ‘i ha ngaahi taimi nounou pe, ‘o kau ai ‘a: ‘Alamā ko e Si’i, ko Paula ‘i he hala ki Tāmasikusí, ko ‘Īnosi ‘i he’ene lotu ‘o faai atu mei he ‘aho ‘o a’u ki he po’ulí, ko e Tu’i ko Lamōnai. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi tā sīpinga mahu’inga ‘o ha ni’ihi na’e liliu neongo na’a nau ‘i he lotolotonga ‘o e angahalá ‘o ‘omi kiate kitautolu ‘a e falala ‘e hanga ‘e he Fakalelei ‘o liliu ‘a kinautolu kuo fuoloa ‘enau nofo ‘i he mamahi.

“Ka kuo pau ke tau tokanga ‘i he’etau talanoa ai ki he ngaahi sīpinga fakafo mo vave ko ‘enī. Neongo ‘oku mo’oni mo mālohi kātōa ‘a e ngaahi liliu na’a tau talanoa ki ai, ka ‘oku hangē ko e ngaahi me’a makehe ‘eni ia mei he lao totonu ‘o e liliú. He ko e Paula kotoa pē, pe ‘Īnosi, pe Tu’i ko Lamōnai, ‘oku ‘i ai ha fu’u kakai ‘e lauingeau pe lauiafe ‘oku nau ‘ilo’i ko e liliu ‘i he’enau mo’uí, ‘o kau ai ‘a e fakatomalá ko ha fononga ‘oku ‘ikai ke vave ka ‘oku māmālie pe ‘ene hokó. ‘I he ‘aho takitaha ‘oku nau ‘unu’unu atu ke ofi ki he ‘Eikí, ‘o ‘ikai ke nau fakatokanga’i ‘e kinautolu ‘oku fa’u ha mo’ui ‘oku faka-‘Otuá. ‘Oku nau nofo fakalongolongo pē ‘o ngāue lelei, ngāue ‘ofa, mo fakahoko ha tukupā. ‘Oku nau hoko ‘o hangē pe ko e kau Leimaná, na’e folofola ki ai ‘a e Fakamo’uí ‘o pehē “na’e papitaiso kinautolu ‘aki ‘a e afi mo e Laumālie Mā’oni’oni, kae ‘ikai te nau ‘ilo ia.’ (3 Ne. 9:20; ‘oku toki fakamamafa’i.)” (“A Mighty Change of Heart,” *Ensign*, ‘Okatopa. 1989, 5).

Tuku ki he kau akó ke nau fekumi ‘i he ‘Alamā 5:6–30 pea nau siakale’i ‘a e ngaahi faka’ilonga fehu’i kotoa pē te nau ‘ilo ai. Fakamatata ange na’e fai ‘e ‘Alamā ha ngaahi fehu’i ‘a ia ‘e tokoni kiate kitautolu ‘i hono fo’u ha mo’ui faka-‘Otuá ‘o hangē ko ia na’e lea ki ai ‘a Palesiteni Penisoni. Tuku ki he kau akó ke nau lau ‘a e veesi 15, 19, 26–28, 53–55 (pe fili ha ngaahi veesi pe ‘a’au mei he vahé). Fakaafe’i kinautolu ke laine’i ‘a e fehu’i ‘oku tokoni lelei kiate kinautolu takitaha ki hono fakafuofua’i ‘enau tupulaki fakalaumālie. Tuku ange ke nau hiki ‘a e ngaahi fehu’i ‘i ha la’i pepa pea hiki ai pe ko e hā ‘a e ‘uhinga na’a nau fili ai ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘enī?

Lau 'a e 'Alamā 5:58–62 fakataha mo e kalasí. Fakamahino'í ko e taimi 'oku tau loto'aki ai mo kātaki, 'e tokanga mai 'a Sisū Kalaisi kiate kitautolu pea liliu hotau anga fakanatulá. 'Oange ha tatau 'o e lea na'e fai 'e 'Eletā Nila A. Mekisuale, ko e mēmipia 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Te tau lava 'o fakakaukau loto ki he mā'olunga kuo tau kaka hake ai ki he hala 'o e haohaoá; 'i he taimi lahi 'oku fa'fa lōloa ange 'etau kaká 'i he me'a 'oku tau fakatoka-nga'í, pea ko 'etau fakalaululoto peheri 'okú ne langa'í 'a e lotó ke liliu. . .

“... 'Oku totonu ke tau tali 'a e mo'oni'í me'a ko 'ení 'oku tokanga ange 'a e 'Otuá ki he 'etau tupulakí, ka 'oku 'ikai ko e feitu'u 'oku tau feinga ai ki he hala 'o e haohaoá. . .

“Ko e ongoongolelei 'eni 'oku 'i ai 'a e ngaahi fiema'u lahi meiate kitautolu, ka 'oku fe'unga pe 'a e 'alo'ofa 'a e 'Otuá kiate kitautolu fakatāutaha kapau 'e mahino 'oku 'ikai 'i ai ha me'a ko e kau Kalisitiane *tupukoso pē*” (*Notwithstanding My Weakness* [1981], 9, 11).

Toe foki ki he ngaahi fehu'í kau ki he fo'í moá. Kole ki he kau akó ke nau toe liliu 'a e fehu'í takitaha ko ha fehu'í 'e lava 'o faka'aonga'í fakafo'ituitui, pea tuku ke nau tali 'a e ngaahi fehu'í. Fakatonotonu ha ngaahi fehalaaki 'e hoko 'i he fetalanoa'aki ko 'ení. Fakalotolahi'í 'a e kau akó ke nau hiki 'a e lea 'a 'Eletā Mekisuale pea tñaki atu ki ai mo 'enau ongo'í fakalakalaka ko ia ki he haohaoá 'i he 'enau tohinoá. Fakamo'oni ko e tokotaha kotoa pē 'iate kitautolu 'oku kakau mai ki ai 'a e tokoni 'a e Fakamo'uí, te tau lava pē 'o hoko 'o tatau mo Ia.

'Alamā 7:7–16. Na'e mamahi 'a Kalaisi "'i he ngaahi mamahi mo e ngaahi me'a faingata'a pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē." Koe'uhi ko 'Ene feilaulau Huhu'í, 'okú Ne ma'u 'a e mālohi ke tau toetu'u ai, fakama'a 'etau ngaahi angahalá, fakafiemālie'í kitautolu 'i he'etau ngaahi faingata'á, pea 'omi mo e mālohi ke tau hangē ko lá. (miniti e 5–30)

Tufa atu ha pepa pea tuku ke nau hiki 'a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'í ko 'ení:

- Ko e hā 'a e me'a mahu'inga taha 'e hoko 'i he uike kaha'ú? 'i he ta'u kaha'ú?
- Ko e hā 'a e me'a mahu'inga taha 'e hoko 'i he ta'u 'e nima ka hoko maí? pe ta'u 'e nimangofulu ka hoko maí?

Mou alea'í 'enau ngaahi talí. Tuku ke nau lau 'a e 'Alamā 7:7, pea fehu'í ange:

- Ko e hā 'a e me'a mahu'inga taha kuo hoko ki he māmaní talu 'ene tu'ú?
- 'Okú ke pehē ko e hā hono 'uhinga na'e lea'aki ai 'e 'Alamā ko e hā'ele mai hotau Huhu'í ko e "me'a ia 'oku mamafa ange 'i he ngaahi me'a ko iá kotoa"?

Lau 'a e veesi 8–9 pea fekumi ai pe ko e hā kuo fakahā mai 'e he Laumālie 'oku totonu ke hoko 'i hono teuteu ke hā'ele mai

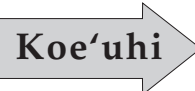
'a e 'Alo 'o e 'Otuá. (Te ke lava 'o fokotu'u ki he kau akó ke nau laine'í 'a e talí.) Fehu'í: 'E anga fēfē 'ene tokoni'í kitautolu ke tau mateuteu ki He'ene Hā'ele 'Angaua maí?

Kole ki ha taha he kau akó ke ne hoko ko ha tangata tohi. Tuku ke ne tohi 'a e ngaahi fo'í lea ko 'ení he palakipoé: *mamahi, felāngaaki, faingata'a, 'ahi'ahi, mahaki, ngaahi vaivai*. Kole ki he kau akó ke nau 'omai ha ngaahi fakatāta 'oku nau 'ilo 'o fekau'aki mo e ngaahi fo'í lea ko 'ení. (*Fakatokanga'í angé*: 'Oku 'uhinga 'a e ngaahi vaivai ki he ngaahi vaivai'angá). Lau 'a e 'Alamā 7:11. Tuku ke nau fakapuliki 'a e toenga 'o e ngaahi veesi 'i he pēsí, pea fehu'í ange: Ko e hā hono 'uhinga na'e pau ai ke fepaki 'a Sisū Kalaisi, ko e tangata ta'e 'i ai ha'ane angahala, pea mo e ngaahi mamahi ko 'ení?

Hili ha'amou alea'í 'a e ngaahi 'uhinga na'e fepaki ai 'a Sisū Kalaisi mo e ngaahi faingata'á, tuku ki he kau akó ke nau faka'ilonga'í 'a e fo'í lea *koe'uhi* 'i he 'Alamā 7:12–13. Fakamatala'í leva ko e ngaahi fo'í lea *ko hono 'uhingá* mo e *koe'uhi* 'okú na 'asi ma'u pe 'o hangē ha "ongo fo'í ngahau" 'okú na tuhu ki ha ngaahi tali 'o ha fehu'í. Hiki leva 'a e ngaahi lea ko 'ení 'o hangē ha siate ke ngāue'aki 'i he palakipoé (ko e fo'í ngahau mo e ngaahi fo'í lea *Ko e hā hono 'uhingá, Koe'uhi, mo e Tali*). Tuku ki he kau akó ke lau 'a e veesi 12–13 pea fekumi pe ko e hā 'a e ngaahi fehu'í mo e ngaahi tali 'a 'Alamā. 'I he 'enau ma'u iá, fealea'aki mo e kalasí pea hiki 'a e ngaahi me'a 'oku nau ma'ú 'o fakatatau hake ki he ngaahi fo'í lea 'i he palakipoé. Fakaafe'í 'a e kau akó ke laine'í 'a e ngaahi talí 'i he 'enau folofolá. Faka'aonga'í 'a e lisi 'i he palakipoé ke tokoni ki he kau akó ke nau 'ilo'í ko e taha 'a e 'uhinga na'e fepaki ai 'a Kalaisi mo e ngaahi mamahi *koe'uhi* ke ne tokoni'í kitautolu ke tau lava 'o kātekina 'a e ngaahi faingata'á.

Ko e hā e 'uhinga?

Ko e hā e 'uhinga na'e pekia ai 'a Sisū?

Koe'uhi

Tali

"Koe'uhi ke ne vete 'a e ngaahi ha'í 'o e maté" (v. 12).

Tokoni ki he kau akó ke mahino kiate kinautolu 'oku ope atu 'a e mālohi 'o e Huhu'í ki he ngaahi me'a kehe mo lahi ange mei he ngaahi nunu'a ko ia 'o e fai angahalá. 'Oku hanga 'e he Huhu'í 'o tokanga'í 'a e me'a *kotoa pē* ko e tupu mei he Hinga 'a 'Ātamá. Na'e fakamatala ki ai 'a 'Eletā Nila A. Mekisuale:

"Koe'uhí 'oku 'ikai ko e mamahi kotoa pē mo e faingata'a kotoa pē 'oku tupu mei he angahalá, 'oku lahi hake 'a e mālohi 'oku ha'u mei he feilaulau Huhu'í ke ne tokoni'í kitautolu ke tau lava 'o kātekina 'etau ngaahi mamahi, ngaahi felāngaaki, ngaahi vaivai, mo e ngaahi mahamahaki, pea pehē foki ki he 'etau ngaahi angahalá. Ko e hā pē 'a e fa'ahinga mamahi 'oku tau fepaki mo iá, te tau lava pē 'o tuku atu 'etau 'tokanga kotoa pē kiate ia; he 'okú ne kau kiate kitautolu.' (1 Pita 5:7)" (*Not My Will, But Thine* [1988], 51).

Na'e pehē 'e Pulusi C. Heifeni, na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e Kau Fitungofulu:

“Oku tokolahi ha kāingalotu he Siasí 'oku nau loto mamahi mo ongo'i loto ha'isia mo'oni 'i he'enu mo'uí, ka 'i he taimi tatau pē 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lelei 'oku nau fai. 'I he ngaahi taimi lahi, ko e ngaahi ongo'i ha'isia fakafo'ituituí 'oku 'ikai fa'a ha'u ia mei he'ete fai ha me'a hala ka 'oku fa'a ha'u ia mei he ongo'i hela'ia mo e ongosia 'a ia he'ikai te tau tukuaki'i kakato kitautolu 'i he me'a na'e hokó. 'Oku felāve'i 'a e Huhu'i 'a Sisū Kalaisi mo e ngaahi me'a ni koe'uhi he 'oku felāve'i ia mo e me'a kotoa 'i he mo'uí ni. 'E lava mo'oni 'e he Fakamo'uí ke holoholo'i kotoa hotau ngaahi lo'i matá, 'i he hili 'a e ngaahi me'a kotoa pē te tau lavá. . . .

“Ko e feilaulau huhu'i na'e fai 'e he Fakamo'uí. . . ko e ivi fakamo'uí ia na'e 'ikai ma'á e angahalá pē, ka 'oku kau ai foki 'etau ta'etokangá, ta'efe'ungá, pea mo e kona kotoa pē 'o e mo'ui fakamatelié. Ko e feilaulau Huhu'i 'oku 'ikai ma'á e kau angahala pē” (“Beauty for Ashes: The Atonement of Jesus Christ,” *Ensign*, Apr. 1990, 7).

Mahalo te ke ongo'i ke fakamamafa'i ki he kalasi 'a e kupu'i lea 'i he 'Alamā 7:13: “Oku 'afio'i foki 'e he Laumālie 'a e me'a kotoa pē; ka neongo iá, 'e mamahi 'a e 'Alo 'o e 'Otuá 'i he kakanó,” pea fehu'i ki he kau akó pe ko e hā 'enu fakakaukau ki he 'uhinga 'o e me'a ni. Vahevahe 'a e fakamatala na'e fai 'e 'Eletā Nila A. Mekisuale:

“Ko e mamahi 'a Sisū 'i Ketisemaní, na'e kamata ke ilifia lahi 'aupito' (Ma'ake 14:33), pe 'i he lea faka-Kaliki, 'fakamanavahē' mo 'faka'ohovale'.

“Te ke lava 'o fakakaukau-loto kia Sihova, ko e Tokotaha Fakatupu 'o e māmani ko 'ení mo e ngaahi maama kehē, kuo a'u 'eni e tu'unga 'ene mo'uí ki he 'faka'ohovale'! Na'e 'afio'i pē 'e Sisū 'a e me'a kuo pau ke ne fakahokó, ka na'e te'eki ai ke ne a'usia he me'a pehē kimu'a. Na'e te'eki ai ke ne a'usia 'a e loloto 'o e 'ilo ko ia ki he mafatukituki 'o e feilaulau huhu'i kimu'a. Ko ia ai, 'i he taimi na'e hoko 'o taulōfu'u kotoa mai ai 'a e mamahí, na'e fu'u lahi ange ia 'i ha toe me'a na'e mahino pe a'usia ki ai 'ene fakakaukau kimu'a. Tā ne'ine'i ke hā mai ha 'āngelo ke fakamālohia ia! (Luke 22:43).

“Ko e fakakātoa 'o e mafatukituki 'o e ngaahi angahala fakamatelié—tatau pe 'i he kuohilí, lolotonga ni, mo e kaha'ú—na'e hilifaki mai ia ki ha tokotaha haohaoa, na'e 'ikai ha'ane hia, neongo na'á ne ongo'i mo 'ilo' i hono Laumālie! Ko hono kotoa 'o hotau ngaahi vaivaí mo e mahamahakí ne hoko ia ko e kongá 'o e feilaulau Huhu'i ne foua 'e he Fakamo'uí.” (‘i he Conference Report, Apr. 1985, 92; pe *Ensign*, Mē 1985, 72-73).

Fakaafe'i 'a e kau akó ke lau 'a e veesi 11-13 pea nau kumi ha ngaahi me'a 'e nima na'e hoko ki he'enu mo'uí 'a ia ne fuesia

'e Sisū. (Te ke lava 'o tohi 'a e ngaahi me'a ni 'i he palakipoé pe ko e hanga 'e he kau akó 'o faka'ilonga'i 'i he'enu ngaahi folofolá.) Fehu'i: 'E anga fēfē hono 'ilo' i 'oku 'afio' i 'e he Fakamo'uí 'a hotau ngaahi faingata'a'ia 'o tokoni mai kiate kitautolu. Fakamo'oni ko e taimi 'oku tau muimui ai ki he'ene ngaahi akonakí mo 'ene ngaahi sippingá te ne hanga 'o fakafiemālie'i kitautolu 'i he'etau ngaahi mamahí pea to'o kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá. Fehu'i: Kuo fai 'e Sisū ha me'a lahi ma'atautolu, ko e hā 'atautolu 'e fai ma'a Sisuu?

'Alamā 7:14-27. Ko hono mo'uí'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé mo ma'u hono ngaahi ouáu te ne hanga 'o fokotu'u ma'u kitautolu 'i he hala ki he pule'anga 'o e 'Otuá. (miniti 'e 5-20)

Fakaafe'i ha fānau ako 'e toko ua ke na ha'u ki he palakipoé. Tuku ki ha tokotaha ke ne hiki 'a e tefito'i tui fika tolú pea ki he tokotaha hono uá ke ne hiki 'a e tefito'i tui fika fā. (Tuku ke na ngāue mei he'ena manatú kapau 'e lava.) Fakaafe'i 'a e kalasi ke lau 'a e 'Alamā 7:14-16 pea faka'ilonga'i 'a e ngaahi fakamo'oni 'oku fekau'aki mo e ngaahi akonaki 'oku ma'u 'i he tefito'i tui. Mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā e 'uhinga na'e lea ai 'a 'Alamā ki he kāingalotu 'o e Siasí 'o fekau'aki mo e ngaahi 'uluaki tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé mo e ngaahi ouáu? (Ko e kakai ko 'ení, tatau pe mo kitautolu, 'oku fiema'u ke fakamanatu mai ke tau mo'uí'aki kinautolu.)
- 'Oku tau fakafo'ou fēfē 'a e ngaahi fuakava na'a tau fai 'i he papitaisó?

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau fekumi 'i he folofolá ki he lotu tāpuaki'i 'o e sākalamēniti 'o e mā (vakai, Molonai 4:3 pe T&F 20:77) pea fakafehoanaki ia mo e 'Alamā 7:15. Kapau 'e fiema'u, kumi pea hiki 'a e ngaahi kupu'i lea 'oku meimei tatau mo ia 'oku 'oatu 'i he siaté, pea mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i 'oku 'oatu hení:

Molonai 4:3	'Alamā 7:15
“'o fakapapau ai kiate koe, 'e 'Otuá, ko e Tamai Ta'engata, 'oku nau to'o 'i he fiemālie”	“fakahā ki he 'Otuá 'okú ke loto fiemālie”; fakapapau ai kiate ia”
“tauhi 'ene ngaahi fekau 'a ia kuó ne tuku kiate kinautolú”	“li'aki 'a e angahala kotoa pē”; “fai ha fuakava mo ia ke tauhi 'ene ngaahi fekaú”

- Ko e hā hono tatau ke li'aki 'a e ngaahi angahalá ki he tauhi ki he ngaahi fekaú?
- 'E lava fēfē 'etau fakafo'ou fakauike 'a e fuakava ko 'ení 'o tokoni'i kitautolu ke nau nofo 'i he hala hangatonu mo fāsi' i 'oku fakatau ki he 'Otuá?
- Ko e hā e 'uhinga ke fakapapau ai ki he 'Otuá?
- Ko e hā 'a e mahu'inga 'o e tau'atāina ke filí 'i he ngaahi veesi ko 'ení?

Fakamanatu ange ki he kalasi 'oku 'i he vahe 7 'a e ngaahi akonaki 'a 'Alamā 'i he kolo ko Kitioné. Ke fakamahino ki he kalasi ko e kāingalotu 'i Kitioné na'a 'ikai ko ha kakai haohaoa

ka na'a nau feinga ke fai honau lelei taha ke falala ki he Fakamo'uí, mou lau 'i he veesi 17–19, 25–27. Fakamo'oni ki he kau akó ko e taimi ko ia te nau mo'ui anga-tonu ai 'i he lahi taha te nau lavá, 'oku nau "'i he hala ko ia 'oku fakatau atu ki he pule'anga 'o e 'Otuá." Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikī, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Koe'uhi ko e kāingalotu kিতautolu 'o e Siasí, kapau te tau tauhi ki he hala ko ia kuo 'osi kotofa ki he mo'ui ta'engatá. . . pea tau fononga atu 'i he hala totonú. . . pea tau lava ai 'o fakahaohaoa'í hotau ngaahi laumālié mei he tu'unga 'e taha ki he tu'unga 'e taha 'o ikuna'í ai 'a māmani, pea 'e toki lava totonu 'o 'ikai toe veiveiuá—te tau lava ke ma'u 'a e mo'ui ta'engatá. . . Kapau te tau lava 'o tā 'a e halá pea muimui ki ai 'i he lelei taha te tau lavá 'i he mo'ui ní, 'e hoko mai 'a e taimi te tau mavahe ai mei he mo'ui ní te tau kei hokohoko atu ai pe 'i he muimui hangatonu 'i he hala kuo kotofá" ("Jesus Christ and Him Crucified," 'i he *Devotional Speeches of the Year* 'o e 1996 [1977], 400–401).

'Alamā 7:20–27. Ko hono mo'ui'aki 'a e ngaahi tefito'í mo'oni 'o e ongoongoleléi pea ma'u mo e ngaahi ouau fakamo'uí, pea tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'oku tokoni ia ke nofo ma'u ai pē 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau mo'ui pea tauhi ai kিতautolu 'i he hala ki he mo'ui ta'engatá. (miniti 'e 15–20)

Vahevahe mo e kalasi 'a e talanoa na'e fai 'e Palesitini Poiti K. Peeka, ko e Palesitini Le'ole'o 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a ia na'a ne fakamatala 'o kau ki ha'ane fononga lēlue lōloa 'aupito lolotonga 'ene hoko ko e mēmipa 'o e kau sōtia 'i he Tau Lahi Hono Uá:

"Na'e 'ave kিতautolu 'i he lēlue uta koloa 'a ia ko hono ngaahi mohenga fāsí'í na'e le'ei hifo pē mei he hōlísí he taimi po'ulí. Na'e 'ikai ke 'i ai ha konga 'o e lēlué ke fai ai ha kai. Ko e ngaahi peito fakataimi pe, na'e fokotu'u pe 'i he konga 'o e lēlué pea na'e 'uli 'aupito 'a e falikí.

". . . Ko e konga 'o e lēlué na'e fa'o ai 'a e 'ū kató na'e hē 'i ha afenga hala, pea 'ikai ai ke toe ma'u hamau vala fetongi 'i he 'aho 'e ono. Na'e fu'u vela 'aupito 'i he'emaui kolosi atu 'i Tekisisi mo 'Alesoná. Na'e 'ikai ha fakafiemālie mei he 'ahu 'o e mīsini e lēlué. Na'e 'ikai ha faingamālie ke kaukau pe fō homau teungá. Na'a mau tau atu ki Losi 'Eniselisi he pongipongi 'e taha—kuo 'uli homau teungá—pea fekau ke mau foki ki he lēlué he efiāfi pē ko iá.

"Ko e me'a pe na'a mau 'uluaki fakakaukau ki a'í ke ma'u ha me'akai. Na'a mau tñaki fakataha 'emaui pa'angá, 'a ia na'a mau toko 10, pea mau fononga atu ke kumi ki he falekai lelei tahá.

"Na'e tokolahi 'aupito, pea ko ia na'a mau tu'u ai ha fu'u laini lōloa ko e tali hamau tēpile. Ko au na'a ku mu'omu'a, pea na'a ku hoko atu ki he kau fefine teunga matamata lelei. Neongo na'e 'ikai ke hanga mai 'a e fefine ki mui, na'a ku fakatokanga'í 'a hono 'ilo'í 'e he fefine 'i mu'a 'iate au 'oku ki'í kehe 'a e fa'ahinga nanamu meiate kimitautolú.

"Na'a ne ki'í tafoki 'o sio mai kiate kimitautolu. Na'a ne hanga mai kiate au 'o sio fakamama'u ki hoku tumu'aki 'o a'u ki hoku va'é. Na'a ku tu'u ai pē 'i he pupuha, 'uli, 'uli'uli he 'ahú, manusinusi mo e teungá. Na'a ne lea mai 'i he le'o na'e 'ikai ke ongo lelei, 'Ko e toki kakai tangata vala 'uli!' Na'e hanga kotoa mai 'a e kakai 'o siofi kimitautolu.

"Na'e faka'amu e fefiné ni ke 'oua na'a mau tu'u ange 'i mui; na'a ku ongo'í tatau pē mo 'ene faka'amú. Na'e mahino kiate au 'oku mau 'uli, pea 'ikai ke mau ongo'í fiemālie, pea mo 'emaui mā" ('i he Conference Report, 'Epleli 1997, 8–9; pe *Liahona*, Siulai 1997, 9).

Fehu'í ki he kalasi:

- Ko e hā e 'uhinga na'e hanga ai 'e he ongo'í 'uli ko 'ení 'o ngaohi 'a Palesitini Peeka ke ne ongo'í ta'e fiemālie 'i he lolotonga 'o e kakai na'a nau ma'a?
- Lau 'a e Molomona 9:4. Te mou fakahoa fēfē 'a e ongo'í ta'e fakafiemālie ki he 'uli fakaesino mo e ongo'í 'uli fakalaumālie na'e lau ki ai 'a Palesitini Peeka? (vakai foki 'Alamā 36:11–15).
- 'Oku lava fēfē ke mavahe 'a e ue'í 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he taimi 'oku tau faiangahala a'í? (vakai 1 Nifai 15:34).
- 'E lava fēfē ke fakatatau 'a e fakatomalá mo e koá? (Īsaia 1:18).

Na'e hanga 'e 'Alamā 'o fakalotolahi'í 'a e kāingalotu tui mālohi 'o Kitioné ke nau nofo ma'a, 'i he ma'a fakalaumālie pea taau ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Lau 'a e 'Alamā 7:21, pea toe lau 'a e 1 Kolinitó 3:16–17; 6:19; Mōsaia 2:37; mo e 'Alamā 34:36 ke mahino kiate kimoutolu 'a e fa'ahinga mahu'inga 'o e lea *temipale* na'e ngāue'aki 'e 'Alamā. Fehu'í: Ko e hā 'oku totonu ai ke tau mo'ui ma'a fakalaumālie ma'u ai pē ke tau lava 'o ma'u 'a e feohi 'a e Laumālie Mā'oni'oni? Lau 'a e 2 Nifai 31:17; 'Alamā 7:25; mo e 3 Nifai 27:20 pea mou fekumi ki he founga 'oku lava ai 'e he mo'ui taau ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o teuteu'í kিতautolu ke tau ma'a fe'unga ki he pule'anga 'o e 'Otuá. ('Oku hanga 'e he Laumālié 'o fakatapai mo fakama'a kিতautolu mei he fai angahalá)

Fakahoa 'a e 'Alamā 7:23–24 mo e Kalētia 5:22–23. Fehu'í:

- Ko e hā 'a e ngaahi fua 'oku tñaki atu 'e 'Alamā ki he ngaahi fua na'e lau ki ai 'a Paula 'i he tohi Kalētiá?
- 'Oku fetu'utaki fēfē 'a e ngaahi 'ulungāanga ko 'ení ki he mo'ui taau ke ma'u 'a e Laumālié? (Ko e ngaahi 'ulungāanga ko 'ení 'oku ha'u ia mei he'etau ma'u 'a e Laumālié. Tñaki atu ki a'í, ko 'etau mo'ui'aki 'a e ngaahi 'ulungāanga ko 'ení 'oku ne fakaafe'í mai 'a e Laumālié ki he'etau mo'ui.)

Lau ‘a e ‘Alamā 7:27 pea fekumi ki he fua ‘o e Laumāliē ‘a ia na’e faka’amū ‘a ‘Alamā ke ma’u ‘e he kāingalotu ‘o Kitioné. Vahevahe ‘a e ngaahi fakamo’oni ko ‘enī ki he kau akó: Sione 14:27; Loma 8:6; 1 Kolinitō 14:33; Mōsaia 4:3. Tuku ange ke nau lau ‘a e ngaahi vēsī, pea alea’i pe ko e hā ‘a e ‘uhinga ke ma’u “‘a e melino ‘a e ‘Otuá.” Toe lau ‘a e ‘Alamā 7:27 pea fahu’i ange:

- ‘E hoko fēfē ‘a e melino ‘a e ‘Otuá ko e tāpuaki ‘i ho ‘apī?
- ‘E lava fēfē ke hoko ko e tāpuaki ‘o fekau’aki mo ho’o ngaahi koloá?
- ‘E lava fēfē ke hoko ko e tokoni ki ho’o tuí mo e talangofuá?

Fakaafe’i ‘a e kau akó ke nau vahevahe ha ngaahi taimi na’e ue’i ai kinautolu ‘e he Laumālie Mā’oni’oni. Fehu’i: Na’e anga fēfē ho’o fetu’utaki mo e Laumālie Mā’oni’oni ‘i he ngaahi taimi ko ‘enī. Tuku ke nau vahevahe mai ‘a e ngaahi ue’i na’e fakahā ‘e he Laumāliē kiate kinautolu. Fakamo’oni ko e ngaahi fua ‘oku ‘alu fakataha mo e Laumāliē ‘e hoko mai ia kapau te tau mo’ui taau ke ma’u kinautolu.

Talateú

Na’e ako’i ‘e Līhai hono foha ko Sēkopé ‘oku totonu ke ‘i ai ‘a e fehangaŋgai ‘i he me’a kotoa pē (vakai 2 Nīfai 2:11). Ko e ngaahi fehangaŋgai ‘i he ngaahi folofolá te ne lava ‘o ako’i kinautolu ki ha ngaahi mo’oni ‘o e ongoongolelé. ‘I he ‘Alamā 5–8 ‘oku lea ai ‘a e palōfita ko ‘Alamā ‘o kau ki he fakatomala ‘i he ngaahi kolo lahi ‘o e kau Nīfai. Na’e tali lelei ‘ene malangá ‘e ha ngaahi kolo ‘e nī’ihi, hangē ko ia ko ‘ene lava ‘o toe fakafoki mai ‘a e kāingalotu ‘i Seilahemalá, ‘i Kitioné, mo Melekí. ‘Oku ‘i he ‘Alamā 8–16 ‘a e kakai ‘o ‘Amonaihā, na’e kī’i kehe ‘enau tali ‘a e malanga ‘a ‘Alamā. Ko e hā ‘a e ngaahi mo’oni ‘o e ongoongolelé te ke ma’u ‘i hono fakahoa ‘a e ongo kakai ko ‘enī mo e ngaahi fakamatala ‘oku kau kiate kinautolú?

‘Oku foaki mai ‘e he Tamai Hēvani ‘a e ngaahi faingamālie fe’unga ki He’ene fānaú ke nau fanongo mo tali ‘Ene pōpoaki. ‘I he ‘osi hono tuli ‘o ‘Alamā ‘e he kakai ‘o ‘Amonaihā, na’e hā mai ‘a e ‘āngelo ‘o fekau ke toe foki ko hono tu’o ua ke fakahoko ‘a e folofola mei he ‘Eikí. Neongo na’e ‘ikai ke tali ‘e he kongā lahi ‘o e kakai ‘a e malanga ‘a ‘Alamā, na’e tokolahi pē mo e kakai na’e hoko ha liliu ki he’enu mo’ui. Vakai angé pe ko hai na’á ne tali ‘a e akonaki ‘a ‘Alamā pea ko e hā ‘a e ngaahi feilaulau na’a nau fakahoko ke nau tali ‘aki ‘a e ongoongolelé.

Ngaahi Tefito’i Mo’oni Mahu’inga ‘o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

- Ko e ngāue fakafaifekau ‘oku ‘ikai ke faingofua, ka ‘e tokoni mai ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu (vakai, ‘Alamā 8; vakai foki, Filipai 4:13; 1 Nīfai 3:7; T&F 5:34).
- Ko kinautolu ‘oku fai anghala kae ma’u ‘a e mahino lahi ki he ongoongolelé te nau ma’u ‘a e tautea ‘oku lahi ange ‘iate kinautolu ‘oku ‘ikai lahi ‘enu mahino ki he ongoongolelé (vakai, ‘Alamā 9:15–24; vakai foki, Sēmisi 4:17; T&F 82:3; 112:24–26).
- ‘E lava ke tāpuaki’i ‘a e kakai ‘o ha potu fonua koe’uhí ko e kakai mā’oni’oni ‘oku nofo ‘i he feitu’u fonua ko iá (vakai, ‘Alamā 10:22–23; vakai foki, Sēnesi 18:28–32; 2 Nīfai 26:3; 3 Nīfai 9:11; T&F 86:1–7).
- Ko Sisū Kalaisi, ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ko e “Tamai Ta’engata” pea ‘okú ne foaki ‘a e fakamo’ui kiate kinautolu kotoa pē ‘e “tui ki hono huafá” (vakai, ‘Alamā 11:38–40; vakai foki, Mōsaia 5:7; 15:1–4).
- ‘E toetu’u ‘a e kakai kotoa pē mo e sino haohaoa pea ‘omi kinautolu ki he ‘ao ‘o e Fakamo’ui ke fakamaau’i (vakai, ‘Alamā 11:40–45; vakai foki, 1 Kolinitō 15:20–22; 2 Nīfai 9:22; Molomona 7:6).
- ‘Oku ‘afio’i ‘e he ‘Otuá ‘etau ngaahi fakakaukau, pea kapau ‘oku fiema’u, te ne fakahā ki he’ene kau tamaio’eikí ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni (vakai ‘Alamā 12:3, 7; vakai foki Hepelū 4:12–13; Sēkope 2:5; T&F 6:16).
- ‘Oku tau ako ki he ngaahi me’a lilo ‘a e ‘Otuá ‘o fakatatau ki he tokanga mo e fa’a ngāue ‘oku tau fai kiate Iá pea mo ia ‘okú ne ‘afio’i ke fakahā kiate kinautolú (vakai, ‘Alamā 12:9–11; vakai foki, T&F 76:5–10; 130:19).
- ‘E fakamaau’i kinautolu ‘o fakatatau ki he’etau ngaahi leá, ngaahi ngāue, mo e ngaahi fakakaukau (vakai ‘Alamā 12:12–18).
- Kuo tuku mai ‘e he ‘Otuá ‘a e palani ‘o e fakamo’ui ke fakahaofi ‘a e kakai kotoa pē mei he tu’unga ko ia ‘o e hingá. Na’á ne tuku mai ‘ene kau tamaio’eikí ke ako’i ‘a e palani ki he ‘Ene fānaú (vakai, ‘Alamā 12:22–37; vakai foki, ‘Alamā 42:9–15; T&F 29:42).
- Ko e fatongia ‘e taha ‘o e kau ma’u Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisēteki ke ako’i ‘a e fānaú ‘a e ‘Otuá ki he founa te nau mo’ui taau ai, ke mo’ui faka-Kalaisi pea hoko ai ke nau ma’u ‘a e mo’ui ta’engatá (vakai, ‘Alamā 13:1–19; vakai foki, ‘Alamā 6:1, 4, 8).
- Ko e tau’atāina ke filí ‘oku fu’u mahu’inga ‘aupito ia ‘o hā he taimi ‘e nī’ihi ‘oku hanga ai ‘e he ‘Otuá ‘o fakangofua ke mamahi ha kau mā’oni’oni koe’uhí ko e ngaahi ngāue kovi ‘a e nī’ihi kehé. Ka neongo ia, ‘okú ne ‘afio’i ‘a e faingata’a kotoa pē ‘oku tau fouá pea tāpuekina kinautolu ‘oku tui mālohi ‘i honau ngaahi ‘ahi’ahi’i (vakai, ‘Alamā 14:7–29; vakai foki, Mōsaia 17:9–10; ‘Alamā 60:13; T&F 24:8).

- 'E lava ke fakahaofi kitautolu mei hotau ngaahi faingata'a'ia kapau te tau tui kia Sísū Kalaisi pea fakatatau ki he finangalo 'o e 'Otuá (vakai, 'Alamá 15:3–11; vakai foki, Mātiu 9:20–22; Ngāue 14:8–10; 3 Nífaí 18:20).
- Ko hono ako'i mo ma'u 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'e tokoni ia kiate kitautolu 'i he 'etau teuteu ki he Hā'ele 'Angaua mai 'a Sísū Kalaisí (vakai, 'Alamá 16:14–17; vakai foki, T&F 50:13–14; 136:32–33).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 75–80.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

'Alamá 8. 'Oku faingata'a 'a e ngāue fakafaifekau, ka ko e ngāue ia 'a e 'Eiki pea te Ne tokoni'i kitautolu.
(miniti 'e 35–40)

Vahevahe 'a e ki'i talanoa ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí, 'a ia na'á ne hanga ai 'o fakamatala'i 'a e me'a na'e hoko kiate ia 'i he'ene hoko ko ha faifekau 'i he'ene kei talavou' 'i Pilitāniá:

"I he taimi na'á ku tau atu ai hangē na'e manukia 'e he tokotaha kotoa pē 'a e ongoongolelei pea nau fakafetau kiate kimautolu.

"Na'e 'ikai ke u ongo'i mo'ui lelei he'eku tau atu. Ko e ngaahi 'uluaki uiké, koe'uhi ko 'eku puké mo e ngaahi faingata'a na'e hokó, na'á ku ongo'i loto-fo'i, peá u tohi leva ki he'eku tamaí pea ki homau 'apí peau talaange kiate ia hangē kiate au 'oku ou maumau'i noa'ia pē hoku taimí pea mo 'ene pa'angá" (*Teachings of Gordon B. Hinckley* [1997], 350).

Fakahā ki he kau akó 'oku te'eki ke 'osi 'a e talanoá pea te ke toki hoko atu 'amui ange 'i he lēsoní. Fakamatala'i ange ko e talanoa 'a Palesiteni Hingikelí 'oku 'ikai toe kehe ia mei he ngaahi faingata'a mo e ngaahi tukupā 'e fehanganhangai mo 'etau kau faifekau he taimi 'oku nau ngāue ai ma'á e 'Eiki. Na'e pehē pe mo 'Alamá na'á ne fepaki mo e ngaahi faingata'a tatau lolotonga 'ene ngāue fakafaifekau. Tuku ki ha taha 'o e kau akó ke lau 'a e 'Alamá 8:1, 3–5, pea alea'i ange 'a e ola lelei 'o 'ene ngāue ko ia 'i Seilahemala, Kitione, mo Melekí. Lau leva ke 'ilo pe ko e hā 'a e me'a na'e hoko ki he kolo ko 'Amonaihā (vakai v. 8–13) pea fakahoa ia ki he me'a na'e hoko ki he ngaahi kolo 'e tolu kimu'á. Fehu'i:

- Ko e hā 'a e me'a na'e kehe ai 'a e ngāue 'a 'Alamá mo e me'a na'e hoko kiate ia 'i he kolo ko 'Amonaihā?
- Ko e hā 'okú ne talamai kiate kitautolu 'o kau ki he ngāue fakafaifekau? (Ko e ngaahi talí 'e kau ai ko e taimi 'e ní'ihí 'oku faingata'a ange ia 'i he ngaahi me'a 'e ní'ihí pea 'e 'ikai ke 'asi mai he taimi pē ko ia hono olá.)

- 'Oku fakafiemālie'i fēfē 'e he 'Eiki 'a 'Ene kau faifekau 'i he taimi 'oku 'ikai ke tali ai 'a 'enau pōpoaki?

Tuku ki he kau akó ke lau 'a e veesi 14–15 pea fakahoa 'a e pōpoaki na'e ha'u mo e 'āngeló ki he anga 'o e talitali na'e fai 'e he kakai 'o 'Amonaihā 'i he taimi na'a nau fanongo ai ki he malanga 'a 'Alamá. Lau 'a e 'Alamá 8:16–17 pea fekumi ki he ngaahi me'a na'e hoko atu hono lea'aki 'e he 'āngelo kia 'Alamá. Fakamanatu ki he kau akó 'a e veesi 13, pea fehu'i ange: Na'e mei fēfē ha'o ongo kapau na'a ko ko e na'e tuku atu ki ai 'a e ngāue 'a 'Alamaá? 'E anga fēfē nai hono ma'u 'e 'Alamá ha 'uhinga ke hu'uhu'u ai?

Lau 'a e 1 Nífaí 3:7 pea fehu'i ange: Ko e hā 'a e lau 'a e potu folofola ko 'eni 'o felāve'i mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Tuku ke nau lau 'a e 'Alamá 8:18–22 pea fekumi ki he "founga" ne hanga ai 'e he 'Eiki 'o teuteu'i ma'a 'Alamá ke ne ikuna ai 'ene ngaue fakafaifekau. Mou alea'i 'a e fekumi na'a nau ma'ú. Tuku kiate kinautolu ke nau fai 'a e me'a tatau ki he veesi 27–32. 'I ho'omou alea'i 'a e ngaahi veesi ko 'eni, fakatokanga'i ange na'e ui 'e he 'Eiki 'a 'Amuleki ke tokoni ki he ngaue fakafaifekau 'a 'Alamá. Ko e ngaahi fehu'i 'eni 'e fu'u tokoni 'aupito:

- Ko e hā nai e me'a na'e mei hoko 'i he "nofo 'a 'Alamá mo 'Amuleki 'i he ngaahi 'aho lahi" (Mahalo pē ko e taimi 'eni na'á na teuteu lelei ai ki he'ena ngāue fakafaifekau.)
- Ko e hono lelei ange ke 'alu ha ongo tangata 'e ua kae 'ikai ko e toko taha pē ke fakahoko 'a e pōpoaki 'a e 'Eiki? (Ke tali 'a e fehu'i ko 'eni, tuku ki he kau akó ke lau 'a e 'Alamá 9:6 pea toki lau 'a e fakamo'oni fakafehoanaki ki ai ko e 'Alamá 10:12; vakai foki T&F 6:28.)
- 'Oku anga fēfē 'a e mālohi na'e lau ki ai 'i he 'Alamá 8:31 ke tokoni ki hano akonaki'i ha kakai 'o ha kolo faiangahala?

Fakamo'oni neongo 'e 'i ai 'a e taimi faingata'a pea fakalotofo'i 'a e ngāue fakafaifekau, ka 'e tokoni mai 'a e 'Eiki kiate kitautolu 'i he taimi 'oku tau loto-mā'ulalo mo falala kiate Iá. Fakatokanga'i ki he kau akó 'a e taimi faingata'a ko ia na'e ma'u 'e Palesiteni Hingikelí 'i he kamata'anga 'ene ngāue fakafaifekau. Vahevahe atu 'a e toenga 'ene talanoá:

"Na'á ku tohi leva ki 'api ki he'eku tamaí pea u talaange 'oku hangē kiate au 'oku ou maumau'i hoku taimí mo ho'o pa'angá. 'Ikai ngata pe 'i he'ene hoko ko 'eku tamaí, ka ko 'eku palesiteni fakasiteikí foki ia, ko e tangata poto pea na'á ne ma'u 'a e laumālié. Na'á ne tohi mai kiate au 'i ha ki'i tohi nounou mo pehē mai, 'S'i'í Kōtoni, na'á ku ma'u ho'o tohi fakamuimuí. Ko 'eku fokotu'u atu pe 'eni 'e taha: fakangalo'i koe pea ke 'alu 'o ngāue.' Na'á ku manatu'i 'eku lau mo hoku hoa 'i he pongipongi ko iá 'a e potu folofola pea na'á ku lau ai 'a e ngaahi folofola 'a e 'Eiki: 'He ko ia ia 'oku loto ke kalofaki 'ene mo'uí, 'e mole ia: ka ko ia ia 'e mole 'ene mo'uí koe'uhi ko au mo e ongoongolelei, 'e ma'u 'e ia ia.' (Ma'ake 8:35.)

"Ko e ngaahi folofola 'a e 'Eiki, kau mai ki ai mo e lea 'i he tohi 'eku tangata'eiki ke fakangalo'i au kau 'alu 'o ngāue, na'e hū ia ki he konga kotoa hoku sinó. Na'á ku to'oto'o

pē ‘a e tohi ‘eku tangata‘eiki ‘i hoku nimá, peá u hangatonu atu ki homa loki mohé ‘i he fika 15 ‘o e Hala Uatahamí, ko e fale ia na‘á ma nofo ai, ‘o u tū‘ulutui mou fai ha fakapapau mo e ‘Eiki. Na‘á ku fuakava te u feinga ke fakangalo‘i au pea fakamoleki ‘eku mo‘uí ‘i He‘ene ngāue.

“‘I he ‘aho ko ia ‘i Siulai 1933 ko e ‘aho ia na‘e fai ai ha fakakaukau liliu mo‘ui. Na‘e ha‘u ki he‘eku mo‘uí ha maama fo‘ou mo e fiefia fo‘ou na‘e ha‘u ki hoku lotó. Hangē na‘e mole atu ‘a e kakapu ‘o ‘Ingilaní, pea na‘á ku sio ki he huelo ‘o e la‘aá. Na‘á ku fakahoko ai ha ngāue fakafaipekau faka‘ofo‘ofa mo ma‘ongo‘onga, pea te u fakafeta‘i ai ‘o ta‘engata” (*Teachings of Gordon B. Hinckley*, 350).

Fehu‘i ki he kau akó:

- Ko e hā e ‘aonga ‘o e tokoni na‘e fai ‘e he tangata‘eiki ‘a Palesitēni Hingikeli?
- Na‘e anga fēfē ‘a e folofola mai ‘a e Tamai Hēvaní ki he faifekau kuo mole mei ai ‘a e loto holi ke ngāue?

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke vahevahe ha ngaahi fakatātā mei honau ngaahi kaume‘a pe mēmipa honau fāmílí na‘e tokonia kinautolu ‘e he ‘Eiki lolotonga ‘enau ngaue fakafaipekau.

‘Alamā 9:1–24. Ko kinautolu ‘oku faiangahala ka ‘oku nau ma‘u ‘a e mahino lahi ange ki he ongoongolelei te nau ma‘u mo e tautea lahi ange ‘iate kinautolu ‘oku faiangahala ka ‘oku ‘ikai ma‘u ha mahino lahi.
(miniti ‘e 25–30)

Fa‘u angé ha fo‘i palōpalema fakafika pe ko e ma‘u ha palōpalema pehē mei ha tohi fika. Kimu‘a he kalasi, ‘oange ki ha tokotaha ‘o e kau akó ‘a e fo‘i fiká pea fakamatala‘i ange ‘a e founa ke fai ai ‘a e fo‘i fiká (‘oua te ke ‘oange ‘a e talí). ‘I he kalasi, fakaafe‘i ‘a e tokotaha ako ko ‘ení mo ha tokotaha kehe na‘e te‘eki ke sio ia ‘i he fo‘i fika palopalema ko ‘ení ke na kamata leva ‘o kumi ‘ena mo‘oní. (Ko e tokotaha ko ia na‘á ke ‘uluaki ‘oange ki ai ‘a e fo‘i fiká ‘oku totonu ke tomu‘a ma‘u hono mo‘oní.) Ka ‘i he taimi te na ‘osi ai, fakamatala ki he kalasi na‘á ke hanga ‘o tokoní‘i ‘a e taha ‘o e tokoua ko ‘ení pea fehu‘i leva kiate kinaua pe ko e hā hono ‘uhinga na‘e totonu ai ke ‘uluaki ‘osi ‘a e tokotaha ko ia na‘á ne ‘uluaki ma‘u ‘a e fakahinohino meiate koe ko e faiakó.

Toe fakaafe‘i mai ha toko ua kehe mei he kau akó ke toe fai ha fo‘i fika ‘a ia ko e vahevahe ia ‘oku ki‘i faingata‘a ange. ‘Oange ki he tokotaha ha la‘i pepa mo ha peni vahevahe pea ‘oange ki he tokotaha fika uá ha ki‘i misini fai fika (calculator). ‘Eke angé ki he kalasi pe ko hai ‘oku totonu ke ne ‘uluaki ma‘u ‘a e talí. Tuku ki he kau akó ke lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:3 pea fokotu‘u atu leva ‘a e ngaahi founa ‘oku felāve‘i lelei ‘a e ngaahi fakatātā ko ‘ení mo e potu folofola ‘oku laú.

Hiki ‘i he palakipoé *maumau koloa he founa fakafonua*, pea ‘eke ki he kau akó pe ko e hā ‘a e ‘uhinga ki he fo‘i lea ko ‘ení. Talaange kiate kinautolu ko e ‘uhinga ‘o e fo‘i lea *founa fakafonua*

ko e “fakatatau ki he ngaahi me‘a fakasōsiale pe fakafonua.” Ko e ‘uhinga ki he *maumau koloa* ko e “‘fu‘u maumau koloa ‘aupito.” Ko e talavou ko ia ‘i he talanoa fakatātā ‘a Kalaisí ‘a ia na‘á ne maumau‘i noa‘ia pē ‘a e ngaahi koloa na‘e tonu ke tukufakaholo mai kiate iá ‘i he laku noa‘ia pē mo e ta‘etokanga ‘a ia ‘oku ui ko e “foha maumau koloá” (vakai Luke 15:11– 32). Toe fehu‘i ki he kau akó pe ko e hā hono ‘uhinga ‘o e *maumau koloa he founa fakafonua*. Vahevahe leva ‘a e fakamatala ‘a ‘Eletā Nila A. Mekisuale:

“Ko e hā nai hono ‘uhinga ‘oku ‘alu ai ha kongá ‘etau kau talavou‘i ‘o kau ‘i he ngaahi maumau koloa fakasōsiale mo pehē te nau fakahoko ‘i ha fa‘ahita‘u ‘a e fakafetau mo e angahala ‘i Pāpiloné pea muimui ai mo tō ki he ngaahi me‘a fakatēvolo ko ia ‘oku nau ‘uhinga ‘o pehē ‘oku fai ia ‘e he tokotaha kotoa pē? ‘Oku ‘ikai lava ‘e ha kakai tokolahí ‘o kau ‘oku totonu ha me‘a ‘oku fakahā mai ‘e he ‘Otuá ‘oku hala. Neongo pē ‘oku fai ‘a e palani ke foki ‘a mui, ‘a e fa‘ahinga ko ia ‘oku nau ma‘u ‘a e ‘olokaholó, faito‘o kona tapú, mo e ponokalafí he‘ikai te nau lava ‘o tukuange ‘eni ‘i ha founa faingofua. He ‘oku ‘ikai ke tuku ange ‘e Pāpiloné ‘a hono kakai mo ‘ene kau pōpula ‘i he fiefia ” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1988, 40; pe *Ensign*, Nōvema. 1988, 33).

Fehu‘i ange pe ko e hā ‘a e me‘a ‘oku fakatokanga mai ki ai ‘a ‘Eletā Mekisuale. Tuku ki he kau akó ke nau fokotu‘u mai e ngaahi ‘uhinga ‘oku pehē ai ‘e he to‘u tupu ‘o e Siasí ‘oku hala ‘enau fai ‘a e me‘a kuo ako‘i kiate kinautolu. Tuku ke nau lau ‘a e Sēmisi 4:17 mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:3 pea fehu‘i ange: ‘Oku fakatokanga fēfē mai ‘a e ngaahi folofola ko ‘ení ke tuku ‘etau kumi tonuhiá? Tuku ki he kau akó ke nau lau meia ‘Alamā 9:1–18 ke kumi ha ngaahi fakatātā ‘o e tefito‘i mo‘oni ko ‘ení. Fehu‘i pe ko e hā ‘a e ‘uhinga na‘e malanga ai ‘a ‘Alamā ki he kakai ‘o ‘Amonaihā: “‘E kātaki ngofua ange honau tu‘ungá [kau Leimaná] ‘i homou tu‘unga ‘i he ‘aho fakamāú, ‘o kapau te mou nofo ‘i ho‘omou ngaahi angahalá” (v. 15).

Lau ‘a e veesi 19–22 mo e kau akó. Fakaafe‘i kinautolu ke nau kumi mo laine‘i ‘a e ngaahi tāpuaki na‘e ma‘u ‘e he kakai ‘o Nifaí, pea hiki ‘eni ‘i he palakipoé. Fehu‘i: Ko e fē ‘i he ngaahi tāpuaki ko ‘ení kuo tau ‘osi ma‘u? Mou alea‘i ‘a e founa na‘e mei ngalo ai ‘i he kakai ‘o ‘Amonaihā ‘a e ngaahi tāpuaki ko ‘ení. Lau mo e veesi 23–24 mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 3:4. Fehu‘i:

- ‘E lava fēfē ke mole atu ha tāpuaki ne tau ‘osi ma‘u?
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘okú ke pehē ai ‘oku fiema‘u mo ‘ekea mai ‘a e me‘a lahi meiate kinautolu kuo nau ‘osi ma‘u pea ako ‘a e ongoongolelei ‘a Sīsū Kalaisí? (Mahalo ‘e kau he tali ko ‘ení ‘o pehē ‘oku lelei pē he na‘a tau ‘osi fai ha fuakava, koe‘uhí na‘a tau fiema‘u ke hoko ko e fa‘ifa‘itaki‘anga lelei, koe‘uhí ‘oku totonu ke tau mo‘ui ‘o fakatatau ki he falala kuo tuku mai kiate kinautolu, pea koe‘uhí ko e talangofua ki he ‘Eiki ko e founa lelei ia ke fakahā‘aki ‘etau fakamālō.)

Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisi 'Uluaki:

“Ai ke tau ma'u ha loto fakamālō. Kae 'oua mu'a na'a tau loto hikisia. 'Ai mu'a ke tau loto fakafeta'i pe mo loto mā'ulalo 'o hangē ko kinautolu 'i mu'a kuo nau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga peheni mei he 'Otua Mafimafi' (i he Conference Report, 'Epeleli. 1982, 67; pe *Ensign*, Mē 1982, 44).

Na'e ako'i 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

“I he'etau manatua ko ia 'a e 'Eiki ko hotau Fakamo'ui, 'oku totonu ke tau fakalaululoto ma'u pē ki he ngaahi tāpuaki lahi kuo tau ma'u 'i he'etau hoko ko e mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi mo e Kau Mā'oní'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Kuo ako'i kitautolu 'e he 'Eiki ko Sisū Kalaisi. Kuo tataki kitautolu 'e he'ene palōfitā. Kuo tau 'osi ma'u 'a e ngaahi mafai ko ia ke fakama'u ke ta'engata 'a e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei. Kuó Ne tāpuekina kitautolu 'o hulu'ānoa.

“I he'etau manatu ki he ngaahi me'a ni kotoa, 'oku totonu foki ke tau toe manatu'i 'a e fakatokanga fakalangi ko 'eni: 'He 'oku 'eke'i 'a e me'a lahi meiate ia kuo foaki ki ai 'a e me'a lahí' (T&F 82:3; vakai foki, Luke 12:48). Ko e tefito'i mo'oni ko ia 'o e lao mo e fakamaau totonú ko e me'a-fua ia 'oku 'amanaki mai 'a e 'Otuá kiate kitautolú' (i he Conference Report, 'Epeleli. 1988, 37; pe *Ensign*, Mē 1988, 32).

Kole ange ki he kau akó ke nau vahevahe 'a e ngaahi founa ko ia 'oku fakahā ai 'enau fakamālō'ia 'a e ngaahi tāpuaki kuo nau ma'u mei he 'Eiki.

'Alamā 9:25–34. Ko kinautolu 'oku mā'oní'oní te nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá "'o fakatatau ki he ivi pea mo e mālohi mo e fai fakahaofi 'a Sisū Kalaisi.'"

(miniti 'e 10–15)

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau vakai ki he hiva "Huhu'i 'o 'Isileli' 'i he himí (fika 5). Tuku ange ke nau lau 'a e ngaahi leá pea nau fekumi pe ko e hā'ele fē mai 'eni 'a e Fakamo'ui 'oku lau ki ai 'a e himí (ko e Hā'ele 'Angauá). Fakamanatua ki he kau akó 'e hā'ele 'angaua mai 'a Sisū Kalaisi ki māmani. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi potu folofola 'oku tala fakapatonu mai ai 'a 'Ene 'uluaki hā'ele maí, mo e ngaahi kikite ki he 'Ene hā'ele 'angaua maí, pea 'oku 'i ai mo e ngaahi folofola 'oku fakatou 'asi mai ai pē 'a e ongo hā'ele mai ko 'ení. Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e 'Alamā 9:25–27 pea nau fakakaukau angé pe ko e hā'ele fē mai 'a Sisū Kalaisi 'oku lave ki ai 'a 'Alamā. ('Oku lave ia ki he 'uluaki hā'ele mai 'a Kalaisi, ka 'e toe lava pē 'o faka'aonga'i 'a e ngaahi lea ko 'eni ki he Hā'ele 'Angauá.) Fakalotolahi'i 'a e kau akó ke nau alea'i 'a e ngaahi kupu'i lea 'i he ngaahi vēsí 'a ia 'okú ne poupou'i 'a e ngaahi mo'oni 'oku hā atu 'i 'olungá.

Fakapapau'i 'oku mahino kiate kinautolu ko e taimi ko ia na'e tupulaki ai 'a Sisū 'i he mo'ui fakamatelié, na'á Ne hanga 'o fakatupulaki 'a e ngaahi 'ulungāanga mo e ngaahi anga lelei 'oku hā 'i he veesi 26 (vakai Luke 2:52; Hepelū 5:8–9; T&F 93:12–14).

Tuku ki he kau akó ke nau toe lau 'a e 'Alamā 9:26 pea fakamatala'i 'a e hanga 'e he ngaahi 'ulungāanga lelei 'o e Fakamo'ui 'o ngaohi Ia ke ne malava 'o tokonia kitautolu ke tau mo'ui'aki 'a e ongoongolelei.

Toe lau 'a e veesi 27 mo e kongá 'uluaki 'o e veesi 28, pea tuku 'a e lau 'i he taimi 'oku a'u ai ki h e fo'i lea ko e "fakahaofi 'a Sisū Kalaisi." Fehu'i:

- Ko e hā 'a e tu'unga kuo pau ke hoko ki ai ha taha ke ne ma'u 'a e fakamo'ui 'o "fakatatau ki he mālohi mo e fakahaofi 'a Sisū Kalaisi'?"
- Ko e hā 'a e 'elemēniti 'o e anga mā'oní'oní 'oku ako'i 'e 'Alamā 'i he veesi 27?
- 'Oku tokoni'i fēfē kitautolu 'e he tui ki he huafa 'o Sisū Kalaisi, fakatomalá, mo e papitaisó ki he Hā'ele 'Angaua mai 'a e Fakamo'ui?

Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e toenga 'o e veesi 28 pea nau fakahoa ia ki he ngaahi lelei mo e pale kiate kinautolu 'oku nau fili ki he lelei pea kiate kinautolu 'oku fili ki he koví. Pea tuku ke hoko atu 'enau lau ki he veesi 30–33 pea ke nau fekumi ki he ngaahi kupu'i lea 'oku fakahā mai ai 'a e fa'ahinga talitali na'e fai 'e he kakai 'o 'Alamā mo 'ene pōpoakí. Fehu'i: Ko hai na'e fiefia angé, ko 'Alamā pe ko e kakai na'á ne ako'i? Lau 'a e 'Alamā 41:10 pea alea'i ko e hā hono 'uhinga na'e pehē ai.

Fakamo'oni 'e hanga 'e he Fakamo'ui 'o tāpuekina kitautolu 'o kapau te tau muimui ki He'ene ngaahi akonakí. 'Okú Ne faka'amu mo finangalo ke tokoni'i kitautolu ke tau ma'u 'a e mo'ui ta'emate mo e mo'ui ta'engatá (vakai Mōsese 1:39). Vahevahe 'a e lea na'e fai 'e Palesiteni Sēmisi E. Fausi, ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisi 'Uluaki:

“Kuo tau 'osi 'alu hē kotoa pē mei he hala totonú. 'Oku ou tui ki he 'Otua anga-lelei mo 'alo'ofa, ki he'ene fānu ko kitautolú, te ne fakama'ama'a ki he ma'ama'a taha 'ene fakamaau'i kitautolu 'i he'etau ngaahi fehalākí kae foaki kiate kitautolu 'a e lahi taha 'o e ngaahi tāpuaki 'o e ngaahi lelei ko ia na'a tau faí. Ko e kole taauma'u ko ia 'a 'Alamā [i he 'Alamā 9:26] 'okú ne 'omi kiate au 'a e fakamo'oni ki he me'a ni" (i he Conference Report, 'Okatopa 1996, 75; pe *Ensign*, Nōvema. 1996, 53).

'Alamā 10:1–8. Ko e ngaahi tokanga ki he māmani 'okú ne kāpui 'etau mo'ui pea 'ikai ke tau toe lava 'o fanongo lelei ki he ngaahi fetu'utaki fakalaumalié.

(miniti 'e 20–25)

Tāpuni ho telingá 'aki ha me'a tāpuni telinga pe ngaahi kongá vavae. 'Eke ange ki he kau akó pe 'oku fēfē 'enau akó pe ko e ngaahi 'ekitiviti faka-siasí, pea lolotonga 'enau talí, talaange kiate kinautolu 'oku 'ikai te ke lava 'o fanongo lelei kiate kinautolu. To'o 'a e me'a tāpuni telingá pe ko e vavae pea fehu'i ange:

- ‘Oku anga fēfē ‘a e ‘aonga ‘o e me‘a tāpuni telinga?
- ‘Oku anga fēfē ‘ene hoko ko e palopalemā?

Fakamamafa‘i ko e ‘aonga mo e ‘ikai ke ‘aonga ‘o e me‘a tāpuni telinga ‘oku makatu‘unga ia mei he ‘etau filí. Pe ‘e ‘aonga lelei pe ‘e hoko ko e palopalema ‘oku makatu‘unga lahi ia mei he founga ‘oku tau ngāue‘aki iá.

Tohi ‘a e ‘Amuleki ‘i he palakipoé pea kole ange ki he kau akó ke nau talamai pe ko hai ia. Tuku leva ke nau lau ‘a e ‘Alamā 10:1–6 pea nau ako ai pe ko hai ‘a e tokotaha ko ia, pea fakaafē‘i ha ní‘ihi ‘o e kalasí ke nau hiki ‘i he palakipoé ‘a e ngaahi me‘a kuo nau ma‘ú. Fehu‘i:

- Ko e hā ‘oku ako‘i ‘i he veesi 6 ‘o fekau‘aki mo e fetu‘utaki fakalaumālié?
- Na‘e anga fēfē ‘a e tali ‘a ‘Amuleki ki he folofola ‘a e ‘Eikí ‘o hangē ko hono faka‘aonga‘i ‘o e me‘a tāpuni telinga?

Kapau te mou loto ki ai, faka‘aonga‘i ha ní‘ihi pe ko e kotoa ‘o e ngaahi fehu‘i ko ‘ení ke tokoni atu ki ho‘omou fealelea‘aki:

- ‘Oku ngali hā mai na‘e ma‘u ‘e ‘Amuleki ha ‘ilo ki he ongoongoleléi kimu‘a ‘i hono uiui‘i?
- ‘E anga fēfē nai hano ‘ilo‘i “na‘e ‘osi ui ‘o tu‘o lahi” ‘a e ‘Eikí‘?
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘o e ngaahi kupu‘i lea ko‘ ení: “Na‘e ui au. . . . kae ‘ikai te u fie fanongo” pea mo e “ne u maheni. . . . na‘e ‘ikai te u fie ‘ilo”?”
- Kuo tu‘o lahi nai ha ui mai ‘a e ‘Eikí kiate kitautolu? ‘I he founga fēfē? Mo e taimi fē?

Vahevahe ‘a e lea ko ‘ení na‘e fai ‘e ‘Eletā Nila A. Mekisuale:

“‘Oku ma‘u ‘e he to‘utupu ‘a e ngaahi me‘a-foaki lahi, kau ai mo e me‘a-foaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni, Ka neongo ia, ‘o hangē ko e kau fakafepaki ‘o ono‘ahó, ‘oku ‘i ai ‘a e taimi lahi ‘oku ‘i ‘ikai te nau ‘ilo‘i’ (3 Nifai 9:20). ‘O fekau‘aki mo e ngaahi pōpoaki ‘o e ongoongoleléi, ‘e ‘i ai ‘a e taimi lahi ‘oku nau femo‘uekina pea kāpui ‘enau mo‘uí ‘o hangē ko ‘Amuleki’” (*Sermons Not Spoken* [1985], 2).

“Ko ‘Amuleki . . . ko e hā fakatātā lelei mo‘oni ia ‘o ha tangata lelei ka na‘e ‘ikai ke ne ma‘u ha fetu‘utaki fakalaumālie lelei; pea na‘á ne fakafē‘atungia‘i ‘a e ngaahi me‘a ‘a e Laumālie, pea neongo ko e tangata lelei ia, ka na‘e femo‘uekina ‘ene mo‘uí ‘i he tokanga ki he ngaahi me‘a ‘o māmani’” (*Meek and Lowly* [1987], 12).

Fehu‘i: Ko e hā ha tokanga ki māmani ‘okú ne fa‘a fakafemo‘uekina‘i ‘etau mo‘uí. Tuku ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 9:1; 10:7–9 pea fekumi angé pe na‘e anga fēfē hono ui ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Amuleki. (Na‘e fakafou mai ‘i ha ‘āngelo mo e palōfita.) ‘Oku ‘ikai ke liliu ‘a e kakai kotoa pē ‘o tu‘unga ‘i ha‘ane sio mo fanongo ki ha ‘āngelo. Fehu‘i ki he kalasí ke nau ‘omai ha ngaahi fakatātā mei he ngaahi folofolá na‘e hā ai ha ‘āngelo ki ha taha kae hili ko iá na‘e ‘ikai ke liliu ‘a e tokotaha ko iá (vakai 1 Nifai 3:29–3). Fehu‘i:

- ‘Oku mou pehē na‘e anga fēfē hono ‘ilo pea kamata ke fanongo ‘a ‘Amuleki‘?
- Na‘e anga fēfē ‘a e fa‘a ui mai ‘a e ‘Eikí ke liliu ‘etau ngaahi mo‘uí?

Fakamatala‘i ki he kau akó ko e liliu na‘e fai ‘e ‘Amuleki ko e liliu lahi he na‘e liliu faka‘aufuli ai ‘ene mo‘uí. Na‘e ako‘i ‘e ‘Eletā Mekisuale ‘o pehē ko e liliu na‘e fai ‘e ‘Amuleki ‘okú ne faka‘ali‘ali mai kiate kitautolu ‘a e liliu faka‘aufuli ko ia ‘oku hoko pea ‘oku tonu ke fai ‘e ha taha kae ‘hoko ko e tangata akonga’ ‘o ne tali ai ‘a e ui mei he ‘Eikí (*Meek and Lowly*, 12). Foki leva ki he veesi 4 pea tuku ki he kau akó ke nau alea‘i ke ‘ilo‘i pe ko e hā ko ā ‘a e me‘a na‘e ma‘u ‘e ‘Amuleki kimu‘a pea hoko mai ‘a e uiui‘i kiate iá. Lau ‘a ‘Alamā 15:16 pea fakahoia ia mo e ngaahi me‘a na‘á ne lí‘akí kae lava ‘o muimui ki he ‘Eikí. Fealea‘aki mo e kalasí pe ‘oku mahu‘inga fe‘unga ‘a e ngaahi tāpuaki ‘oku nau ma‘ú mo e “ ngaahi me‘a ‘oku fie ma‘u ke te hoko ai ko e ākongá” Fehu‘i: Ko e hā nai ‘a e ngaahi feilaulau ‘oku fie ma‘u ke tau fakahoko kae lava ke tau muimui mo fanongo ki he finangalo ‘o e Tamai Hēvaní? Fakamo‘oni leva ki hono fie ma‘u ke tau feilaulau‘i ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku tau ma‘u ‘i he māmani ka tau lava ‘o fanongo mo ‘ilo‘i mo‘oni ‘a e ‘Otuá.

‘Alamā 10:22–23. ‘Oku lava ke tāpuekina ha kakai ‘o ha feitu‘u fonua tupunga mei he kakai mā‘oni‘oni ko ia ‘oku nofo mo kinautolú. ‘Oku ha‘u ‘a e faka‘auhá ki he kau faiangahala ko ia ‘oku nau tuli ki tu‘a ‘a e kau mā‘oni‘oni meiate kinautolú. (miniti ‘e 15–20)

Faka‘ali‘ali ki he kalasí ha kofukofu ‘isite. Kole ange ke nau lau ‘a e Mātiu 13:33 mo e Kalētia 5:9 pea nau fekumi angé ki ha toe hingoa ‘e taha ‘o e ‘isité. Fehu‘i pe ‘oku hanga fēfē ‘e he kí‘i kongá sí‘isí‘i ‘o e lēvaní ‘o uesia ‘a e kotoa ko ia ‘o e takaonga mahoa‘á.

Lau ‘a e ngaahi fakatātā ko ‘ení ki he kalasí pea fehu‘i ange pe ko e fē ‘i he ngaahi fakatātā ko ‘ení ‘oku fekau‘aki mo e lēvaní fakalaumālie:

- Ko timi ko ia ‘a ‘Ingikaá na‘a nau toki ma‘u ‘a e mālohi he soká. Na‘e faka‘amu ‘enau faiakó ke nau ‘alu ‘o fakafiefia‘i ‘enau mālohi ‘i ha falekava. Ka na‘e pehē ‘e ‘Ingiká ko e ta‘ahine kapiteni ‘o e timí, ke nau ‘alu pē ‘o paati ‘i honau ‘apí. Na‘a nau tali ‘ene kolé ‘o ‘ikai kau ai ha inu kava mālohi.
- Ko Soni, Toti, mo Lenití na‘a nau fakakaukau ke nau ‘alu fakataha ‘o mata hele‘uhila. Na‘e fie ma‘u ‘e Soni mo Toti ke na sio he hele‘uhila fo‘ou taha kuo toki hū mai ki tu‘á, ka ‘oku kau ai e ngaahi lea ‘oku ‘ikai ke fe‘unga mo e ngaahi kongá ‘oku fakatu‘utāmaki. Na‘e fakaloto‘i kinaua ‘e Lenití ke nau ‘alu ki ha faiva ‘e taha ‘a ia na‘e lelei angé.
- Ko e fāmili Felilá ko e kakai Siasi pē kinautolu ‘i he kí‘i feitu‘u faama ‘oku nau nofo ai. Na‘e toki fakahaofi kinautolu mei ha taimi la‘ā faka‘uli‘ulia na‘e hoko ‘i honau feitu‘ú hili ia ha ngaahi ‘aukai mo e lotu lahi na‘e fai ‘e he fāmili Felilá.
- Ko e fāmili ‘o Melé ‘oku nau fa‘a kē. ‘I he taimi kotoa pē ‘oku ‘i ‘api ai ‘a Mele ‘oku lahi ange ‘a e melinó koe‘uhi ‘okú ne loto-mā‘ulalo, pea mo ma‘u ha fōtunga fiefia.

Fakamatala na‘e ‘i ai ‘a e kakai mā‘oni‘oni na‘a nau nofo ‘i he fu‘u kolo faiangahala ko ‘Amonaihā. Na‘e ako‘i leva ‘e ‘Amuleki

ko e 'uhinga na'e kei fakahaofi ai 'a e koló koe'uhi ko e kakai tui mālohi ko 'enī. Kole ki ha taha he kau akó ke lau ki he kau akó 'a e 'Alamā 10:22–23. Fehu'i:

- Ko e hā e me'a na'e fai 'e he kakai mā'oni'oni ne hoko ai 'o tāpuekina 'a e toenga 'o e koló?
- Ko e hā 'a e me'a 'e hoko kapau 'e tuli 'e he kakai faiangahala pe tāmāte'i 'a e kakai ko ia 'oku lotua kinautolú?
- Ko e hā e me'a 'oku ako'i mai 'o kau ki hono hanga 'e ha kau mā'oni'oni tokosi'i pe 'o uesia ki he lelei 'a e mo'ui 'a kinautolu 'oku nau nofo fakatahá?

Tokoni ki he kau akó ke mahino kiate kinautolu hono fakahoko 'o e kikite na'e fai 'aki 'enau lau 'a e 'ulu'i fakamatala ki he 'Alamā vahe 14 mo e 'Alamā 16:9–10. Kole ange ki he kau akó ke nau 'omai ha ngaahi fakatātā mei he ngaahi folofolá 'o ha kakai faiangahala ne mole hono malu'i kinautolu 'e he 'Eiki hili hano tuli ki tu'a 'a e kakai mā'oni'oni. ('E kau he talí 'a Sōtoma mo Komola hili 'a e mavahe 'a e fāmili 'o Loté [vakai Sēnesi 18:23–32], ko Selūsalema hili ia hono tāmāte'i 'o Sisū mo e tokolahi 'ene kau 'Aposetoló [vakai, Luke 19:41–44], Tu'i ko Noá hili hono tuli 'o e kau mā'oni'oni pe tāmāte'i [vakai, Mōsaia 17–19].)

Na'e akonaki 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo, 'i he'ene hoko ko e Palesiteni Le'ole'o 'i he Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē:

“'Oku ongo mai 'a e ngaahi le'o 'o e ngaahi laumālie fakahala 'a ia 'oku nau taukave'i ke fakahoko 'a e ngaahi fiefia 'a e kakanó pea mo e ngaahi holi fakakakano ta'efakangatangatá. Ko māmani he ngaahi 'ahó ni 'oku 'ikai toe fu'u kehe ia mei he taimi 'o e palōfita ko Nīfai 'a ia na'á ne pehē; . . . ka ne ta'e'oua 'a e ngaahi lotu 'a e kau mā'oni'oni . . . 'e hoko leva kiate kimoutolu 'a e faka'auha 'aupito. . . [‘Alamā 10:22.] Ko e mo'oni, 'oku tokolahi pē 'a e kakai 'oku faitotonu mo tui mālohi 'a ia 'oku nau tauhi ki he ngaahi fekau kotoa pē 'i he'enu mo'uí pea ko 'enu ngaahi lotú 'oku nau kei fakatolonga 'a māmani mei hono faka'auha faka'aufulí” (‘i he Conference Report, 'Epeleli. 1971, 7; pe *Ensign*, Sune 1971, 16).

Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli:

“'Oku ou fakakaukau 'oku tau hangē ko e to'utangata ko ia 'o e kau mā'oni'oni 'i he ngaahi 'aho 'i Seilahemalá 'a ia na'e hanga 'e he 'Eiki 'o fakahaofi ha kau faiangahala koe'uhi ko e kau mā'oni'oni na'e 'i ai. 'Oku hanga 'e he me'á ni 'o tuku mai kiate kitautolu ha ngafa faingata'a mo'oni. Pea ko e 'uhinga ia 'oku tau 'i heni ai, ke ngaohi kitautolu ke tau hoko ko e me'angāue lelei ange 'i he to'ukupu 'o e 'Eiki, ko ha kau tau mālohi ange 'i he muimui ki he angi mo e fakahinohino 'a e 'Otua Mafimafi ke fakahaofi hono ngaahi foha mo hono ngaahi 'ofefine mei he ngaahi me'a te ne faka'auha kinautolu 'i māmani

mo e ta'engatá kae 'oua pē kuo nau liliu 'o fakafo'ou 'enu mo'uí” (“Messages of Inspiration from President Hinckley,” *Church News*, 5 'Epeleli 1997, 2).

Fakaafe'i 'a e kalasí ke nau vahevahe 'enu ngaahi fakakaukau mo 'enu ngaahi ongó 'o kau ki he'enu hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ke ue'i hake ki he lelei 'a e ngaahi mo'ui 'i honau ngaahi fāmili, mo'ui 'a e kau ako kehe 'i honau 'api akó, honau ngaahi kaungā'api mo e kakai 'i honau ngaahi koló.

'Alamā 11:1–25. Ko e taimi 'e ni'hi 'oku tau fehanga-hangai ai mo e 'ahi'ahi ko ia ke fakafetongi'aki 'etau fakamo'oni ha tupu fakafo'ituitui pea mo ha ngaahi taumu'a siokita. Ko e fiefia mo'oni 'oku ha'u ia mei he mo'ui anga mā'oni'oni. (miniti 'e15–20)

Faka'ali'ali ki he kau akó ha ngaahi silini maka pe silini pepa 'oku kehekehe honau mahu'ingá. Fehu'i kiate kinautolu pe ko e hā 'a e founga te nau ma'u ai ha pa'anga 'i he founga totonú. Lau 'a e 'Alamā 11:1, 3, 20. Kole ki he kalasí ke nau fakamatala ki he anga-tonu 'a e kau fakamaau mo e kau loea 'i 'Amonaihaá. Fehu'i: Ko e hā e me'a na'a nau fakataumu'a ki ai? (Ke ma'u ha'anau tupu.)

Tuku ki he kalasí ke lau fakavavevave 'a e veesi 5–19. Fehu'i: Ko e hā e me'a 'oku fakamatala ki ai 'a e ngaahi veesi ko 'enī? Tohi 'i he palakipoé 'a e saati ko 'enī.

	1	2	4	7
Koula	senine	seone	sumu	limina
Siliva	senuma	amanoa	'eseloma	'oniti

Fakamahino'i ko e 'oniti ko e pa'anga siliva ia na'e mā'olunga taha hono mahu'ingá (vakai ki he v. 7–13). Lau 'a e veesi 21–22 pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e lahi 'o e pa'anga na'e teu ke foaki ange 'e Sisolome kia 'Amuleki?
- Ko e hā 'a e me'a na'á ne fakahā ange kia 'Amuleki ke ne fai ke ne ma'u ai 'a e pa'angá?
- Ko e hā 'a e ngaahi me'a 'oku fai 'e ha kakai he ngaahi 'ahó ni 'o 'ahi'ahi'i ai ke fakafetongi 'enu ngaahi fakamo'oni, 'enu ngaahi tuí, pe tu'unga 'oku nau mo'ui'aki? (Ko e mafai pulé, manakoa pe lāngilangi, pa'anga, mo e ngaahi fakafiemālie fakaemāmani.)
- Ko e hā 'a e ngaahi nunu'a 'o e fili ki he angahalá kae tuku e mā'oni'oni? (vakai, 'Alamā 41:10).

Lau 'a e 'Alamā 10:10–12; 12:1; 14:6 pea fakahoa 'a Sisolome kia 'Amuleki. Fakaafe'i 'a e kalasí ke nau hiki ange 'a e fakamatala ki he tangata taki taha 'i he palakipoé.

Kole ange ki ha tokotaha ke ne lau 'a e lea na'e fai 'e Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni:

“‘Oku totonu ko e ‘uluaki me’a ‘oku totonu ke tau ‘ilo ki ai he mo’oni ta’engata ko ‘eni—ko e palani ‘o e ongoongo-lelei ko e palani ia ki he fiefia. ‘Oku te’eki ai pe ke hanga ‘e he faiangahala ‘i ha taimi kimu’a atu, pe ko e taimi ni, pe ko e taimi ‘i he kaha’u ‘o ‘omai ha fiefia. Ko e taimi ‘oku tau maumau’i ai ‘a e ngaahi fono ‘a e ‘Otuá ko e me’a pe ‘okú ne ‘omaí ko e mamahi, nofo pōpula, mo e nofo fakap’uli” (*The Teachings of Ezra Taft Benson* [1988], 71).

Na’e pehē ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli:

“‘Oku ‘ikai ha fiefia ‘e ma’u ‘i he fai ‘a e me’a ‘oku hala. ‘Oku ‘ikai ha fiefia ‘e taha ‘i he fai angahalá. Ko e mamahi pe mo e faingata’a’ia mo e loto ‘oku kafo. ‘Oku ma’u ‘a e fiefiá ‘i he ‘a’eva ‘i he anga-tonú. ‘Oku ma’u ‘a e fiefiá ‘i he tui faivelengá mo e mo’ui mā’oni’oni” (*Teachings of Gordon B. Hinckley*, 256).

Fehu’i:

- ‘Oku hanga fēfē ‘e he muimui ki he ‘Eiki ‘o ngaohi kitautolu ke tau fiefiá?
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘oku ‘omai ai ‘e he ngaahi fiefia fakamāmaní ‘a e fiefia ‘oku si’isi’i ange ‘i he fiefia ‘oku ma’u ‘i he talangofua ki he’etau Tamai ‘i Hēvaní?
- Ko e hā ha’o talangofua ne fai ki he Tamai Hēvaní na’á ne ‘omai kiate koe ‘a e fiefia lahi tahá?

Fakamo’oni ‘oku ‘i ai ‘a e fiefia tolonga mo lahi ange ‘i he fili ki he mā’oni’oni ‘o laka ange ia ‘i he fili ki he ngaahi me’a fakaekakanó mo fakataimi pē.

 ‘Alamā 11:21–40. Ko Sisū Kalaisi, ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ko e “Tamai Ta’engatá” ia pea ‘okú ne ‘omi ‘a e fakamo’uí kiate kinautolu kotoa pē ‘oku “tui ki hono huafá.” (miniti ‘e 40–45)

Tohi ‘a e ki’i sivi nounou ko ‘eni ‘i he palakipoé, pe ko ho’o ‘oange ‘i ha la’i pepa kiate kinautolu. Fakahā ange kiate kinautolu ko e ngaahi fehu’i ko ‘eni na’e fai ia ki ha palōfita. Kole ki he kau akó ke nau hiki ‘a e talí ‘i ha la’ipepa. ‘Oua leva te ke fakatonutonu ‘a e ki’i sivi.

Mo’oni pe Loi

1. Kuo pau ke tau tali ‘a e fehu’i kotoa pē kau ki he e ongoongolelei ‘a ia ‘e fai mai kiate kitautolu.
2. ‘Oku ‘i ai ‘a e ‘Otuá tokolahi ange ‘i he toko tahá.
3. ‘E fakahaofi ‘e Sisū Kalaisi ‘a Hono kakaí ‘i he’enu ngaahi angahalá.
4. Ko e Tamai Ta’engata mo’oni ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá.
5. ‘Oku fa’a ‘uhinga tatau pe ‘a e mo’ui ta’engata mo e fakamo’uí.

Fakaafe’i ha toko ua laukonga lelei ke na fakatāta’i ‘a Sisolome mo ‘Amuleki. Tuku ke na toutou fetongi ‘i hono lau ‘a e fepōtalanoa’aki ko ia ‘i he vā ‘o e ongo tangatá ni ‘oku hā ‘i he ‘Alamā 11:21–40. (Te ke lava pē ‘e koe ‘o hoko ko e tokotaha fakamatalá.) ‘I he taimi ‘e lau ai ‘e he ongo tamaikí ‘ena fakamatalá, tuku ki he kalasí ke nau fanongo pe ko e hā ‘a e ngaahi tali ‘a ‘Amuleki ki he ngaahi fehu’i ko ‘eni na’e fai ai ‘a e ki’i sivi. Fokotu’u ki he kau akó ke nau laine’i ‘a e ngaahi fehu’i mo e talí ‘i he’enu ngaahi tohi folofolá.

‘I he taimi ‘e ‘osi ai ‘a e laukongá, mou alea’i leva ‘a e ngaahi fehu’i. Fakamatala’i ‘e lava pē ke mo’oni pe loi ‘a e ngaahi fehu’i ‘o makatu’unga ‘i he ngaahi folofola na’e lau mei aí, pea ko e ngaahi tali ko ia ‘a ‘Amuleki na’e fe’unga pē ia mo hono taimí. Ko e ngaahi fokotu’u mo e fehu’i ko ‘eni ‘e tokoni atu ‘i ho’o mou fealea’aki.

1. *Kuo pau ke tau tali ‘a e fehu’i kotoa pē kau ki he ongoongolelei ‘a ia ‘e fai mai kiate kitautolu.* (Loi; vakai ‘Alamā 11:21–22.)

Tuku ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 12:9–11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:12–14 mo fakafehoanaki kinautolu mo e ‘Alamā 11:22. Mou alea’i ko e hā hono ‘uhinga ‘oku mahu’inga ai ke ako’i pē ‘a e me’a ko ia ‘oku fakahā mai ‘e he Laumālié ke ako’i. Fakamamafa’i ‘a e mahu’inga ko ia ke mateuteu ‘a e kakai ‘oku fanongó ke ako ‘a e tokāteliné kimu’a pea toki hanga ‘e he Laumālié ‘o fakamo’oni ange kiate kinautolu ‘a hono mo’oni.

2. *‘Oku ‘i ai ‘a e ‘Otuá tokolahi ange ‘i he toko tahá.* (Loi; vakai, ‘Alamā 11:28–29.)

Tokoni ke mahino ki he kau akó ‘oku tau tui ki he Tamai, hono ‘Aló, pea mo e Laumālie Mā’oni’oni ko e mēmipa kátoa kinautolu ‘o e Toko Tolu’i ‘Otuá pea ko e tokotaha kotoa pē ‘iate kinautolu ko e ‘Otuá ia. Ka ko e tali ‘a ‘Amuleki, na’e ‘ikai tali ia ‘o faka’uhinga ki he Toko Tolu’i ‘Otuá. Na’e ‘ikai te ne tali ‘o fekau’aki mo e toko tolu ‘a e ngaahi ‘Otuá, ka na’e nofo pē ‘a e tali ‘a ‘Amuleki ‘ia Sisū Kalaisi pea mo Hono fatongia ko ia ko e ‘Otuá. Lau ‘a e 1 Kolinitó 3:2 pea fehu’i ange:

- Ko e hā hono ‘uhinga ke fafanga’i fakalaumālie ha taha ‘aki ‘a e “hu’a huhu, kae ‘ikai ‘aki ‘a e kakano”?
 - ‘E anga fēfē ‘ene kau ki hono tali ‘a e ngaahi fehu’i ‘o e ongoongolelei?
 - Ko e hā ha taimi ‘e fiema’u ke tau tali nounou mo faingofua ‘aupito ki ha ni’ihi ‘o e ngaahi fehu’i ‘o e ongoongolelei?
 - Ko e hā hono ‘uhinga na’e ngali poto ai ‘a e tali nounou meimei fo’i lea pe ‘e taha na’e fai ‘e ‘Amuleki ki he ngaahi fehu’i ‘a Sisolome ‘o felāve’i mo e ‘Otuá? (Na’e fehu’i ‘a Sisolome ‘i he founga ‘o hangē ha tipeití. Na’e ‘ikai ko ‘ene fehu’i ko e fie ‘ilo’i mo’oni ki he ‘ulungāanga ‘o e ‘Otuá.)
3. *‘E fakahaofi ‘e Sisū Kalaisi ‘a Hono kakaí ‘i he’enu ngaahi angahalá.* (Loi; vakai, ‘Alamā 11:34.)

Fehu’i ki he kalasí pe ko e hā ‘a e fo’i lea mahu’inga ‘okú ne hanga ‘o ue’i ‘a e fo’i sētesí ke loi. Te nau lava fēfē ‘o fakafetongi ‘a e fo’i lea ko e ‘i he ke liliu ai ‘a e fo’i sētesí ‘o mo’oni. Na’e ako’i ‘e Nifai ko e foha ‘o Hilamani ‘a e tokāteline tatau peá ne tali ki he fehu’i ko ‘eni (vakai, Hilamani 5:10–11; vakai foki 3 Nifai 9:21).

4. *Ko e Tamai Ta'engata mo'oni 'a e 'Alo 'o e 'Otuá.* (Mo'oni; vakai, 'Alamā 11:38–39.)

Ko e tokāteline ko 'enī na'e ako'i mo ia 'e he Tu'i ko Penisimanī. Lau 'a e Mōsaia 5:7 pea fehu'i: 'Oku anga fēfē 'a e hoko 'a Sīsū Kalaisi ko 'etau Tamai? Mahalo 'e sai ke hiki 'enau ngaahi talí 'i he palakipoé. 'E kau 'i he lisi 'a e ngaahi me'a ni:

- Na'á Ne fakatupu 'a e māmani, 'a ia 'okú ne 'omai ai 'etau mo'uí. Ko ia 'okú ne hoko ai ko e Tamai 'o fakafou mai 'i he'ene hoko ko e Fakatupú. (Vakai, Hepelū 1:1–2; Mōse 1:31–33.)
- Na'á Ne 'omai 'a e Toetu'ú. Ko ia ai ko e Tamai ia 'a hotau ngaahi sino toetu'ú. (Vakai, 1 Kolinitō 15:22; 'Alamā 11:42; Molomona 9:12.)
- 'Okú Ne 'omi kiate kitautolu 'a e mo'ui fo'ou 'o fakafou mai 'i he feilaulau Huhu'i. 'Okú Ne hoko ko e Tamai 'i hotau fanau'i fo'ou fakalaumālié. (Vakai, Molonai 10:33; Mōse 6:59.)
- 'Okú Ne liliu hotau 'ulungāngā fakanatulá 'i he taimi 'oku tau fakatomala ai pea muimui kiate Ia pea tau hoko ai ko e kongá 'o Hono fāmilí. 'Okú Ne hoko ai ko e Tamai 'i he taimi 'oku tau to'o Hono huafá kiate kitautolú. (Vakai, Mōsaia 5:7–8; 27:25.)

Vakai foki ki he ngaahi nāunau tokoni ki he Mōsaia 5:7 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (p. 58). *Fakatokanga:* Fakapapau'i ki he kau akó 'oku mahino pe ki he kalasí 'oku mavahevahe 'a e 'Otuá ko e Tamai mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi pea 'okú na ma'u 'a e mo'ui kehekehe pē 'iate kināua.

5. *'Oku fa'a 'uhinga tatau pē 'a e mo'ui ta'engata mo e fakamo'uí.* (Mo'oni; vakai, 'Alamā 11:40.)

Fakaafe'i 'a e kalasí ke nau lau fakalelei 'a e 'Alamā 11:40, pea nau tokanga angé ki he ngaahi palōmesi ko ia 'oku ha'u kiate kinautolu 'oku tui ki he huafa 'o e Fakamo'uí. *Fakatokanga'i* angé, 'i he taimi na'e malanga ai 'a 'Amulekí na'á ne faka'aonga'i 'a e ngaahi lea ko ia, 'oku hoko mai 'a e fakamo'uí kiate kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá. Vahevahe 'a e fakamatala na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikí:

“Koe'uhí ko e taumu'a mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita kotoa pē ke tataki 'a e tangatá ke ma'u 'a e fakamo'uí kakato 'i he pule'anga mā'olunga taha 'o e nāunau silesitalé, ko e taimi kotoa pē 'oku nau lea mo tohi ai 'o fekau'aki mo e fakamo'uí, 'oku meime'i 'oku nau 'uhinga ki he mo'ui ta'engatá pea mo e hakeaki'i. 'Oku hanga 'e he kau palōfitá 'o faka'aonga'i 'a e fakamo'uí, hakeaki'i, mo e mo'ui ta'engatá ko ha ngaahi lea 'oku nau 'uhinga tatau pē, ko e ngaahi lea ko 'enī 'oku nau 'uhinga tatau 'o 'ikāi toe 'i ai ha kehekehe” (*The Promised Messiah: The First Coming of Christ* [1978], 129).

Fakaafe'i 'a e kau akó ke nau hiki 'i ha la'ipepa 'a e ngaahi tokāteline na'e ako'i 'e 'Amulekí 'a ia na'e te'eki ai ke nau ma'u ha mahino lahi ange ki ai kimu'a he kalasí. Tuku foki ke nau

hiki pe ko e hā 'oku mahu'inga ai 'a e ngaahi tokāteliné mo e founa 'e 'aonga ai ki he'enu mo'uí. Fakalotolahi'i kinautolu ke nau tauhi 'a e ngaahi la'ipepa na'a nau tohi ki ha taimi 'amui ange.

'Alamā 11:40–46. Koe'uhi ko e feilaulau Huhu'i 'a e Fakamo'uí, te tau toetu'ú kotoa pē pea 'omai ai kitautolu ki he 'ao 'o e 'Otuá ke fakamaau'i.

(miniti 'e 20–25)

Hiki ki he palakipoé 'a e ngaahi 'uhinga 'o e ngaahi fo'i lea 'i laló ('oua te ke hiki 'a e ngaahi fo'i lea kae hiki pē 'a e 'uhingá). Lau 'a e 'Alamā 11:40–45 pea kole kiate kinautolu ke nau fekumi ki he ngaahi fo'i lea 'oku hoa mo e 'uhinga takitaha kuo hiki he palakipoé. 'I he taimi 'oku nau ma'u ai e ngaahi fo'i leá, hanga lea 'o hiki ki he ngaahi 'uhinga takitaha 'oku tu'u tatau ai 'a e fo'i leá mo e 'uhingá.

- **Huhu'i:** Fakahaofi mei he ola ko ia 'o e Hingá pea mo e angahalá 'o fakafou mai 'i he Huhu'i 'a Kalaisi.
- **Mate fakaemāmani:** Ko e mavahevahe 'a e laumālié mei he sinó.
- **Toe Fakataha'i:** Ko hono toe fakataha'i e sinó mo e laumālié. .
- **Fakafoki:** Ko hono fakafoki 'o ha me'a ki hono tu'unga totonu 'i mu'á.
- **Manatu'i:** Manatu.
- **Fokotu'u:** Fakamaau'i 'o fakatatau ki he'enu ngaahi ngāué.
- **Sino fa'amate:** Mo'ulaloa ki he mate.
- **'Au'auha:** 'Auha 'a e sinó tupunga mei he maté.

Tohi 'a e Toetu'ú mo e Fakamaau 'i he palakipoé. Kole ki he vaeua 'o e kalasí ke nau toe lau 'a e veesi 41–43 pea ko e vaeua 'e tahá ke nau toe lau 'a e veesi 44–45 pea fekumi ki he ngaahi akonaki 'oku kau ki he Toetu'ú pea mo e Fakamaau. Tuku ke nau vahevahe 'a e ngaahi me'a na'a nau 'iló, pea fokotu'u ke nau faka'ilonga'i 'i he'enu ngaahi folofolá pea mo ha ngaahi 'ilo fo'ou 'oku nau ma'u.

Lau 'a e veesi 46 pea fehu'i ange: Ko e lea fē 'a e lea 'a 'Amuleki mei he 'Alamā vahe 11 na'á ne ngaohi 'a Sisolome ke tetetete? Ko e hā hono 'uhingá?

Kole ki he kau akó pe na'e 'i ai ha ní'ihī 'iate kinautolu ne toki mole atu ha kongá 'i honau fāmilí pe ko hanau kaume'a 'i he maté. (*Fakatokanga:* Matu'aki tokanga ke 'oua na'a uesia ai ha ngaahi loto 'oku pelepelengesi.) Fehu'i:

- Ko e hā 'a e me'a na'e faingata'a taha 'i he hoko mai 'a e maté ki he tokotaha ko 'enī?
- Ko e hā hono 'uhinga 'okú ke manatu ai ki he tokotaha ko 'enī?

Kole ki he kalasí ke nau fakakaukau ki ha taha 'oku nau 'ilo'i 'oku fepaki mo ha faingata'a fakasino pe faka'atamai. Fehu'i:

Ko e hā ‘a e ongo fakafiemālie ‘oku ha’u mei he ‘ilo’i ‘oku ‘omai ‘e he Fakamo’uí ‘a e hala mo e founga ke tau mo’ui ai ‘o ta’engata ‘i ha sino mo ha ‘atamai ‘oku kakato mo haohaoa?

Vahevahe ‘a ho’o ongo’i ‘o kau ki he mālohi ‘o e Toetu’ú. Fakamo’oni koe’uhí ko Sisū Kalaisi ‘e toetu’u ‘a e kakai *kotoa pē* ‘i he ‘ao ‘o e Toko Tolu’i ‘Otuá “ke fakamaau’i ‘o fakatatau ki he’enua ngaahi ngāuē” (‘Alamā 12:12). Kapau te tau faka’aonga’i ‘a e feilaulau Huhu’i pea tauhi ‘a e ngaahi fekau pea mo e ‘amanaki lelei kia Kalaisi, te tau lava ‘o ma’u ‘a e ngaahi tāpuaki ‘oku palōmesi mai kiate kinautolu ‘oku tui mālohí.

‘Alamā 12:1–8. ‘Oku ‘afio’i ‘e he ‘Otuá ‘etau ngaahi fakakaukau, pea ‘okú ne fakahā kotoa ia ki He’ene Kau tamai’eiki ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘i he taimi ‘oku ‘aonga ke fakahā aí. (miniti ‘e 30–35)

Lau ‘a e fakamatala ko ‘ení:

“Lolotonga ‘ene tokanga’i ‘a e Fale ‘Enitaumení, lolotonga ia ‘oku kei langa ‘a e Temipale [Sōlekí], na’e fe’iloaki ai ‘a Hiiipa C. Kimipolo [ko e mēmipa ‘o e Kau Palesitenisí ‘Uluakí] mo ha falukunga kakai na’a nau ha’u ke hū ki he temipalé [Fale ‘Enitaumení] ke ma’u honau ngaahi ouaú. Na’á ne ongo’i ‘oku ‘i ai ‘a e ní’ihi ‘oku ‘ikai te nau mo’ui taau ke hū ki he temipalé, pea na’á ne fokotu’u ange kiate kinautolu kapau ‘oku ‘i ai ha ní’ihi ‘oku ‘ikai mo’ui taau, pea nau kātaki ‘o foki. Na’e ‘ikai ha taha ia ‘e ngaue pe lea mai, na’á ne toe talaange mou kātaki kapau ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku ‘ikai fe’unga mo e ngaahi ouau ko ‘ení, mou kātaki ‘o me’a atu kae toki hoko atu ‘a e ouau ko ‘ení. Na’a nau fakalongomate kotoa pē ‘o ‘ikai ngaue pe lea ha taha. Na’á ne toe lea atu ko hono tu’o tolu, ‘o fakahā ange ‘oku ou ‘ilo’i ‘oku ‘i heni ‘a e toko ua ‘oku na mo’ua ‘i he fe’auaki, pea kapau ‘e ‘ikai te na tu’u ‘o ‘alu te u lava pe ‘o ui atu hona hingoá. Na’e tu’u hake leva ‘a e toko ua ‘o hū ki tu’a pea toki hoko atu ‘a e ouau ‘enitaumení” (Spencer W. Kimball, *Ko e Mana ‘o e Fakamolemólé* [1969], Vahe 8, ‘ulu’i fakamatala hono 4 mei muí, palakalafi 3).

Fehu’i ki he kau akó pe na’e anga fēfē hono ‘ilo’i ‘e Palesiteni Hiiipa C. Kimipolo na’e ‘i ai “e fa’ahinga na’e ‘ikai mo’ui taau ke hū ki he temipalé.” Fakamatala’i ange na’e hanga ‘e ‘Alamā mo ‘Amuleki ‘o ma’u ‘a e me’a tatau ‘o hangē ko e me’a na’e hoko kia Palesiteni Kimipoló. Lau ‘a e ‘Alamā 12:1–3, pea tuku ki he kau akó ke nau faka’ilonga’i ‘a e ngaahi founga na’e ‘ilo’i ai ‘e ‘Alamā ‘a e ngaahi fakakaukau-loto ‘a Sisolomé.

Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:16 pea fakafehoanaki ia mo e ‘Alamā 12:3. Kole ki he kalasí ke nau talamai ha mo’oni ‘oku akó’i ‘i he veesi taki taha ‘a ia ‘oku ‘ikai toe ako’i ia ‘i ha ngaahi veesi kehe. (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:16 ‘oku ako’i ai ko e ‘Otuá pe ‘okú Ne ‘afio’i ‘etau ngaahi fakakaukau. Ko e ‘Alamā 12:3 ‘oku fakahā ai ‘e lava ‘etau ngaahi fakakaukau ‘o fakahā ki ha kakai kehe ‘i he Laumālié.) Ko e ‘ilo ko ‘ení ko e taha ia ‘o e me’a-foaki ‘a e Laumālié (vakai, T&F 46:11–12, 23, 27). Fakamatala ke mahino pau ki he kau akó neongo ‘oku

‘ilo kánokato ‘a e Tamai Hēvani ki he’etau ngaahi fakakaukau, ‘okú Ne faka’apa’apa’i ‘etau fiema’ú ke ‘oua ‘e tala noa’ia pe ki ha taha kehe. Lau ‘a e fakamatala ‘a ‘Eletā Pulusi R. Makongikí:

“‘Oku fakapulipuli ‘a e ngaahi fakakaukau ‘a e tangatá pea ‘oku ‘ikai ke totonu ke fie ‘ilo noa’ia ki ai ha ní’ihi kehe, ‘o tatau pē mo e tēvoló. . . .

“Ka neongo ia, ‘oku hanga ‘e he ‘Eikí ‘i he taimi ‘okú Ne finangalo ki aí ‘o fakahā ki he’ene kau palōfitá ‘a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi faka’amú ‘o e loto ‘o e tangatá. [Sēkope 2:5; ‘Alamā 10:17.] Ko e fakahā ‘o e ngaahi fakakaukau ko e taha ia ‘o e ngaahi foaki ‘o e Laumālié; ‘oku kau ia ki he laumālie ‘o e kikitē, ‘oku ha’u mei he mālohi ‘o e ‘Otuá ka ‘oku ‘ikai ko e tangatá.[‘Alamā 12:3, 7; 18:16–20, 32; Hilamani 9:41.] ‘I he taimi na’e ‘i māmani ai ‘a e ‘Eikí na’á ne faka’aonga’i ‘a e mafai ko ‘ení ke ne lava ‘o tala ‘a e ngaahi fakakaukau ‘a e kakai na’a nau ngāue fakatahá” (*Mormon Doctrine*, 777; vakai foki ki he p. 197).

Lau ‘a e ‘Alamā 12:4–8 pea fekumi ki he me’a na’e fai ‘e ‘Alamā ‘aki ‘ene ‘ilo ki h e ngaahi fakakaukau ‘a Sisolomé. Fehu’i:

- Ko e hā ‘a e ola hono fakahā ‘e ‘Alamā ‘a e fakakaukau ‘a Sisolomé ki he loto ‘o Sisolomé?
- ‘E fēfē hono faka’aonga’i ‘e ha taha taki lakanga fakataula’eiki, ‘o hangē ko ha pīsope, pe palesiteni fakasiteiki, ‘a e me’a-foaki ‘o e fakahā ‘a e ngaahi fakakaukau ke tokoni ki ha mēmipa ‘o e Siasí?

Fakamo’oni ko kinautolu ‘oku nofo mo mo’ui taau ke ma’u ‘a e Laumālié ‘i he taimi ‘e ní’ihi te nau lava ‘o ma’u ‘a e angi ke tokoni ai ki ha ní’ihi kehé. Kole ki he kau akó ke nau fokotu’u mai ha ngaahi founga ‘e tokoni mai ai ‘a e Tamai Hēvani ke tau hoko ko e tāpuaki ki ha ní’ihi ‘o ‘Ene fānaú koe’uhí ko ‘Ene ‘afio’i ‘enua ngaahi fakakaukau mo honau lotó. Fakaafe’i kinautolu ke nau vahevahe mai ha ngaahi fakatātā ‘o ha me’a na’e hoko tonu kiate kinautolu. Kapau ‘e fiema’u, pea mou hoko atu ki he ngaahi fakatātā ko ‘ení ke tokoni atu ki ho’omou fealēlea’akí:

- Na’e ‘alu atu ‘a Iosikou he ‘aho ‘e taha ‘i he taimi kai ho’atā, na’á ne fakalaka atu ‘i ha ta’ahine ‘oku tu’u ‘i he’ene ve’e kōpaté. Na’e ongo’i ‘e Iosikou ke ne tafoki ‘o talanoa ki he ta’ahiné. ‘I he’ena talanoá na’á ne ‘ilo’i ai ko e toki hiki mai ‘a e ta’ahiné ki he akó, ‘oku ‘ikai ha taha te ne maheni mo ia, pea ‘okú ne ongo’i ta’elata. Ko ia na’e fakaafe’i ai ‘e Iosikou ‘a e ta’ahine fo’ou ko ‘ení ke na ‘alu ‘o kai ho’atā, pea fakatupu ai leva ha ma’u hano kaume’a.
- Na’e fai atu e tufa nusipepa ‘a Huani, ko e palesiteni fo’ou ia ki he kōlomu ‘a e kau akonakí, na’e ‘ikai meimei mato’o mei hono ‘atamai’ a e hingoa ‘o e tokotaha ‘i he’ene kōlomú. Na’á ne pehē ko e tokotaha ‘eni ‘oku totonu ke ui ko hono tokoni ‘uluakí. ‘I he efiafi ko iá na’á ne telefoni ai ki he Písopé ‘o ne fokotu’u atu ‘a e tokotahá ni. Na’e pehē ange ‘e he písopé kia Huani ko e tokotaha tatau ia na’á ne fakakaukau ki aí.
- Ko Uongo ko ha tamai femo’uekina ‘aupito. ‘I ha efiafi ‘e taha he’ene foki mai ki ‘api mei he ngāuē na’á ne ongo’i na’e

totonu ke ne tu'u 'o vakai ha fāmili 'okú ne faiako faka'api ki ai. 'I he'ene a'u atu ki he fāmili na'á ne 'ilo ai 'oku lolotonga puke lahi 'a e tamaí. Na'e fiu feinga atu 'a e fa'eé ke telefoni 'o kole kia Uongo ke ha'u 'o faingāue.

- 'Oku fai 'a e ta'o mā 'a Teniele ma'a honau fāmili. Na'á ne fakakaukau ki ha ki'i fāmili 'i honau koló na'e mole 'a e ngāue 'a e tamaí 'o e 'api ko 'ení. Na'á ne fakakaukau ke 'ave 'a e kongā lahi 'o e ngaahi fo'i mā ki he fāmili fu'u fiema'u ko 'ení. 'I he'ene a'u atu mo e mā, na'e fakamālō'ia mai 'e he fa'e 'o e fāmili ni, 'o ne talaange 'oku si'isi'i 'aupito 'enau me'akai. Na'á ne talaange kia Teniele ko e mā kuo ke 'omaí 'e tāpuni atu ai ha ngaahi houa kai lahi.

Na'e vahevahe mai 'e 'Eletā Tōmasi S. Monisoni, he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a e me'a na'e hoko kiate iá:

“'I ha ho'atā efiāfi 'e taha lolotonga 'eku fakamālohi-sino kakau 'i he Faleva'inga Teseletí, 'o u hanga pē ki he 'ato 'o e falé 'i he'eku fakatētē lousí. Na'e fanafana mai ha le'o, neongo 'ene le'o si'í ka na'e fu'u mahino 'aupito, na'e ha'u ai ki hoku 'atamaí 'a e fakakaukau: 'Ko 'ena 'okú ke kakau fiemālie peé koe heni ka 'oku faingata'a'ia ho kaume'a ko Sitaní 'i he falemahakí 'okú ne 'i aí, 'o 'ikai toe lava 'o ngaue.' Na'á ku ongo'i 'a e angi ko 'ení; 'Tu'u 'o 'alu ki he falemahakí 'o fai ki ai ha faingāue.’

“Na'e tuku fakavave leva 'eku kakaú, fetongi ki hoku valá, peá u fakavavevave atu ki he falemahakí ki he loki 'o Sitení. Na'e 'ikai ha taha 'i hono mohengá. Na'e talamai 'e he neesí na'e sio ki ai 'oku heka pē 'i hono sea teketeke 'i he ve'e vai kaukaú, 'o teuteu ai ke fai 'ene fakamālohi-sino. Na'á ku fakavavevave ki he feitu'u ko 'ení, peau sio atu kia Siteni, 'okú ne tokotaha pē, 'i he ve'e tafa'aki loloto 'o e vai kaukaú. Na'a ma fetalanoa'aki pea ma foki ki hono lokí, pea na'á ku 'oange ki ai ha tāpuaki 'i he faingāue.

“Na'e māmālie pe ka na'e pau 'ene hokó, 'a e foki mai 'a e mālohi 'o ngāue 'a e ongo va'e 'o Sitení. . . .

“Na'e fa'a tu'u 'a Sitaní 'o lea 'i he ngaahi fakataha'anga lotu 'a e Siasí 'o fakamālō ki he lelei kuo fai 'e he 'Eikí kiate iá. Ki ha ni'ihí 'okú ne fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi fakakaukau fakapo'uli na'e ha'u ki he'ene fakakaukau 'i he 'aho na'á ne heka ai 'i he sea teketeke 'i he ve'e vai kaukaú, 'o ne fakakaukau ai 'e hangē ko 'ene mo'uí 'e pōpula ai pe he mahaki ko 'ení 'o a'u ki ha'ane mate. Na'á ne fakakaukau ki he ngaahi tafa'aki 'e ni'ihí 'o a'u ai ki he'ene fakakaukau ke tō hifo ai leva he vai kaukaú 'o mate ai. Kae 'i he taimi tatau na'á ne sio mai kiate au, ko hono kaume'a. Na'e ako 'e Sitaní 'oku mo'oni 'oku 'ikai te ne 'alu tokotaha holo pē. Na'á ku ako foki mo au ha lēsoni he 'aho ko iá: 'Oua, 'oua, 'oua 'aupito 'e fakatoloi ha angi 'a e Laumālié” ('i he Conference Report, Epeleli 1985, 87; pe *Ensign*, Mē 1985, 70).

Fehu'i:

- Na'e anga fēfē 'a e 'afio'i 'e he Tamai Hēvani 'a e fakakaukau 'a Sitaní peá ne fakahā ia kia 'Eletā Monisoni koe'uhí ke ne 'alu 'o tokoni kiate ia.
- Ko e hā na'e mahu'inga ai ke mo'ui taau 'a 'Eletā Monisoni ke ne ma'u 'a e ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni?
- Ko e hā 'a e me'a na'e totonu ke fai 'e 'Eletā Monisoni 'i he hili pē 'ene ma'u 'a e ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke tokoni ki hono kaume'á? (Na'e fie ma'u ke ne ngāue leva 'o muimui ki he ue'i ko iá.)

Fakaafe'i 'a e kalasí ke nau tohi 'i ha la'í pepa 'a e ngaahi me'a te nau fakahoko ke (1) taau ke ma'u 'a e angi fakalaumālie mei he 'Eikí (2) lava 'o tala 'a e ue'i 'a e Laumālie, pea (3) ke fai lava 'a e ngāue 'oku ue'i ki aí ke tokoni ki he Tamai Hēvani pea tāpuekina ai 'Ene fānaú..

'Alamā 12:8–11.'Oku tau ako ki he ngaahi me'a lilo 'a e 'Otua 'o fakatatau ki he'etau talangofua mo faivelenga kiate lá pea fakatatau ki He'ene finangalo lelei ke fakahā mai ia kiate kitautolú. (miniti 'e 10–15)

Fehu'i ki he kau akó:

- Kapau 'okú ke fie pōtalanoa mo ha taha pē 'i he Siasí 'i ha miniti 'e hongofulu mā nima, ko hai 'a e toko taha ko iá? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā e me'a te ke 'eke ange ki he tokotaha ko 'ení?
- Ko e hā ha'o me'a 'e fai kapau 'e tokoni atu kiate koe 'a e tokotahá ni? Ko e hā hono 'uhingá?

Lau ki he kau akó 'a e me'a na'e hoko kia 'Eletā Melioni G. Lomení, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

“'I he fa'ahita'u fakatōlau kuo 'osí, ko e ofi ia ke faka'osi 'o 'eku fononga 'a'ahi ki ha misiona 'e tolu na'á ku 'initaviu fakatāutaha ai ha kau faifekau 'e toko 400, na'e hangē na'á ku ongo'i tukuhāusia mo'oni 'i he ngāue 'a e ki'i faifekau 'e taha, 'a ia ko 'ene tali 'i he'eku fehu'i ange ki ai pe 'oku 'i ai ha toe me'a kehe 'oku fie lave mo fehu'i ki ai, peá ne pehē mai: 'Ko e hā hano fu'u 'aonga ke pōtalanoa mo ha Taki Mā'olunga?'. . .

“... Ko e tokolahi taha 'o e kau faifekau 'oku nau 'unaloto atu ki ha taimi te nau pōtalanoa taautaha ai mo e Taki Mā'olungá, ko 'ene 'osi ko iá pea nau toki talanoa 'o kau ki ai ha taimi lahi. 'Oku 'ikai te u sio ki ha fu'u me'a lahi pe makehe ai.”

Tuku ki he kau akó ke nau fakakaukau angé 'o hangē pē 'oku nau fononga fakataha mo Palesiteni Lomení peá ne tukuange kiate kinautolu ke tali 'a e fehu'i 'a e faifekau. 'E fēfē ha'anau tali? Hili hano alea'i 'a e ngaahi talí pea faka'osi 'aki 'a e fakamatala na'e hoko atu ki ai 'a Palesiteni Lomení:

“I he ‘osi ‘eku ‘ohovalé. . . .pehē ange, ‘Mahalo pe te ke lava ‘o tali mai ‘a e fehu‘i ko ‘enī. Ko e hā hono ‘uhinga ‘e nofo fakataha ai ha ongo tangata ‘i he konifelenisī pea ‘i he taimi ‘ena mātuku ‘o ‘alú, ‘e pehē ange ‘a e tokotaha: “Ikai ko e toki konifelenisi faka‘ofu‘ofa taha ‘eni kuo tau kau ki ai? Na‘á ku fiefia ai. Pea toki pehē mai ‘a e tokotaha ko ē: “Oku ‘ikai te u tui au na‘e fu‘u faka‘ofu‘ofa pehē fau. Ko e me‘a tatau ai pē mo e me‘a motu‘á kiate au.” (‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1970, 66).

Kole ki he kau akó ke nau fokotu‘u mai ha ngaahi ‘uhinga ‘oku hoko peheni ai ki ha ongo tangata na‘á na ‘alu ki ha fakataha tatau pea na ma‘u mei ai ‘a e ongo kehekehe ‘e ua. Fakaafe‘i ha tokotaha ‘o e kau akó ke ne lau le‘o lahi ‘a e fehu‘i ‘a Sisolome ‘i he faka‘osi ‘o e ‘Alamā 11:21. Kole ange ki he kalasí ke nau lau ‘a e veesi 22 pea nau fakakaukau pe na‘e ongo‘i fakamātoato ‘a Sisolome ‘i he‘ene feinga mo fekumi ke ako ki he ongoongoleléi. Tuku ki ha tokotaha ke ne lau le‘o lahi ‘a e sētesi ‘uluaki ‘i he ‘Alamā 12:8, pea mou alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘enī:

- Ko e hā ‘a e ngaahi lea ‘okú ne fakahā mai na‘e ‘osi liliu ‘a e fakakaukau ‘a Sisolomé?
- Ko e hā ‘a e ngaahi founga ‘oku ‘asi ai ‘a e liliu?
- ‘E anga fēfē ‘a e hoko ‘a e me‘á ni ke liliu ‘a e mālohi ‘o Sisolomé ke mahino lelei ki ai ‘a e ngaahi mo‘oni ‘o e ongoongoleléi?
- ‘Oku mou pehē na‘e kaunga fēfē ‘a e fehu‘i fakamātoato ‘a Sisolomé ke ne ‘iló pea ne ului ai ki he ongoongoleléi?

Tuku ki he kalasí ke nau lau ‘a e veesi 9. Fakamatala‘i ko e kupu‘i lea ko e *ngaahi me‘a lilo ‘a e ‘Otuá* ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi mo‘oni ‘oku ‘ikai ke fakahā mai ki he māmaní ka ‘oku tuku pe ke ‘ilo ‘e he kau mā‘oní‘oní ‘o fakafou mai ‘i he fakahā (vakai ‘Alamā 26:22). Fehu‘i: ‘O fakatata ki he veesi ko ‘enī, ko e hā ‘a e me‘a ‘oku pau ke fai ‘e ha tokotaha kae toki lava ‘o ako ki he ngaahi me‘a lilo ‘a e ‘Otuá? Lau ‘a e veesi 10–11, pea fekumi kiate kinautolu te nau ma‘u ‘a e “kongá sí‘i ‘o e folofolá” pea mo ia ‘oku ma‘u ‘a e “kongá lahi ‘o e folofolá.” Fehu‘i: Ko e hā ‘a e ola ‘o kapau te tau fakafefeka hotau ngaahi lotó?

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke nau fakafanongo pe ‘oku kaunga fēfē ‘a e “fanongó mo e faivelengá” ‘i hono ma‘u ‘o e “kongá lahi ange ‘o e folofolá” ‘i ho‘omou fanongo ki he lea na‘e fai ‘e ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesí:

“Oku tau mateuteu ange ke ma‘u ‘a e ue‘i mo e fakahā fakalaumālié ‘i he talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá ‘i he lotú, pea mo e tuku ‘etau tokangá ki he ngaahi akonaki ‘a e kau palōfita mo‘uí. ‘Oku hoko ‘enau ngaahi leá ko e tatakí kiate kinautolu taki taha ‘i hono faka‘uhinga‘i ‘o e ngaahi folofolá pea ‘i he ngaahi me‘a kehe. . . .

“ . . .Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Pulusi R. Makongiki, ‘Na‘á ku fa‘a fakakaukau ko e kongá faka‘ofu‘ofa taha ‘o e ngaahi me‘a fakapulipuli ‘o e pule‘angá ko e mo‘oni ko ia ‘oku

hanga ‘e he ngaahi folofolá ‘o fakaava mai ‘a e matapā ke ma‘u ‘a e fakahā ‘ (*Doctrines of the Restoration*, ‘ātita‘i ‘e Mark L. McConkie, Salt Lake City: Bookcraft, 1989, p. 243). ‘Oku hoko ‘eni koe‘uhi he ‘oku hanga ‘e he lau folofolá ‘o ngaahi kinautolu ke tau ongo‘i taau ki he Laumālie ‘o e ‘Eiki” (“Scripture Reading and Revelation,” *Ensign*, Sānuāli 1995, 7–8).

Fehu‘i ki he kau akó ke nau fakamatala angé pe ‘oku hanga fēfē ‘e he ngaahi me‘a ‘oku fai ki ai ‘a e fealea‘akí ‘o tatakí kinautolu ki ha mahino ‘oku lahi ange ki he ongoongoleléi:

- Fekumi ki he ngaahi folofolá
- Lotu fakamātoató
- Talangofua ki he ngaahi akonaki ‘a e kau palōfita mo‘uí.

Fakamo‘oni ‘oku hanga ‘e he Laumālie ‘o tatakí kinautolu ‘i he taimi ‘oku tau fekumi fakamātoato ai mo ako ‘a e ongoongoleléi pea fakafanongo ki he ngaahi mo‘oní. Na‘e hoko ‘a e Fakamo‘uí ko e fa‘ifa‘itaki‘anga haohao taha kiate kinautolu ‘i hono faka‘aonga‘i ‘a e ongoongoleléi ‘i he‘etau ngaahi mo‘uí.

‘Alamā 12:12–18. ‘E fakamaau‘i kinautolu ‘o fakatata ki he‘etau ngaahi leá, ngaahi ngāuē, mo e ngaahi fakakaukau. (miniti ‘e 10–15)

Kole ki he kalasí ke nau fakahā mai ha fakatātā ‘oku hanga ai ‘e he‘etau ngaahi fakakaukau mo ‘etau tuí ‘o uesia ‘etau ngaahi ngāuē. Lau ‘Alamā 12:12–13 pea fekumi ai ki he fekau‘aki ‘a e tefito‘i mo‘oni ko ‘enī pea mo e akonaki ‘a ‘Amulekí.

Na‘e ‘oange ‘e ‘Amuleki ha fakatokanga mamafa kia Sisolome. Lau ‘a e veesi 14 pea fokotu‘u ki he kalasí ke nau faka‘ilonga‘i ‘a e founga ‘e tolu ‘e lava ke fakamala‘ia‘i ai kinautolu. Lau ‘a e Mōsaia 4:30 pea fakafehoanaki ia ki he veesi 14. Fehu‘i: Ko e hā hono ‘uhinga “pea ‘e ‘ikai te tau loto to‘a ke sio hake ki hotau ‘Otuá” kapau na‘e ‘ikai ke ma‘a ‘etau ngaahi leá, ngaahi ngāuē, pe ko e ngaahi fakakaukau? Lau ‘a e veesi 15–18 pea hiki ‘a e ngaahi ola ‘e hoko kapau ‘e ‘ikai te tau lava ‘o mapule‘i ‘a e ngaahi fakakaukau, ngaahi leá mo e ngaahi ngāuē.

Fehu‘i: Koe‘uhí ko e kongá lahi ‘etau mo‘uí mo e ngaahi me‘a ‘oku faí ‘oku kamata ‘ene ha‘ú mei he‘etau fakakaukau, ko e hā leva ‘a e me‘a te tau fai ke mapule‘i ‘aki ‘etau ngaahi fakakaukau? Vahevahe mo e kalasí ‘a e ngaahi fokotu‘u na‘e fai ‘e ‘Eletā Poiti K. Peeka, ‘a ia ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘a e Toko Hongofulu Mā Uá, ke tau lava ‘o mapule‘i ‘etau ngaahi fakakaukau:

“Kapau te ke lava ‘o mapule‘i ho‘o ngaahi fakakaukau, te ke lava ‘o ikuna‘i ‘a e ngaahi ‘ulungāngá—‘o a‘u ki he ngaahi ‘ulungāngá fakafo‘ituitui ‘oku ‘ikai ke fu‘u lelei. Kapau te ke lava ‘o mapule‘i lelei kinautolu, te ke ma‘u ha mo‘uí fiefia.

“Te u ako‘i atu ‘a e me‘a ko ‘enī. Fili ha ngaahi himi ‘a e Siasí ha fo‘i hiva ‘okú ke manako taha aí ‘a ia ‘oku hanga

'e hono ngaahi lea faka'ofa'ofa mo hono ngaahi ongo 'o 'omi kiate koe ha fa'ahinga ongo 'oku fakalaumālie 'o vāofi mo hono ma'u 'a e ngaahi ue'i fakalaumālie. . . .

"I he taimi ni, fokotu'u 'a e fo'i himi ko 'eni ko e feitu'u ia 'e foki ma'u pe ki ai ho'o fakakaukau. 'E hangē ko ha feitu'u ma'u'anga tokoni fakavavevave kiate koe. . . .

"I he taimi 'e kamata ai 'a e hiva ko 'eni mo hono ngaahi lea ke nofo 'i ho 'atama'i, 'e hū leva ki tu'a 'a e ngaahi fakakaukau ta'efe'unga 'o mama'o meiate koe" (*Teach Ye Diligently* [1975], 46–47).

Na'e pehē 'e Palesiteni Melioni G. Lomeni, 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisi 'Uluaki:

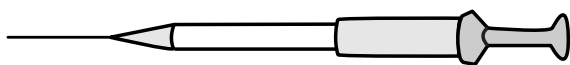
"Ko e fe'auhi lahi taha 'i he māmani he 'ahō ni 'o hangē pe ko ia na'e hoko 'i he kamata'angā, ko e fe'auhi ki he ngaahi laumālie 'o e tangatā. Ko e laumālie taki taha 'oku kau mo fekuki 'i he fefusiaki ko 'eni, pea kuo pau ai ko e tau 'a e tokotaha kotoa pē 'oku fai ia 'i hono 'atama'i. 'Io, ko e mo'oni ko e mala'e ta'u 'oku 'i he loto 'o e tokotaha kotoa pē. Ko e me'a 'e hokō ko e foki 'a e me'a kotoa pē ki he anga 'ene ngaahi fakakaukau. 'I h e ngaahi ta'u lahi kuo hili angē na'e hanga ai 'e ha tangata poto 'o fokotu'u mai 'a e tefito'i mo'oni ko 'eni: 'He ko e ngaahi mahalo 'o hono lotō, ko ia ai pē ia' [Lea Fakatātā 23:7]. . . .

"'Oku ou tui, 'e hoku ngaahi tokoua mo e tuofāfine, 'e 'ikai ke tonu 'etau 'amanaki ko ia 'e mole atu pe 'a e ngaahi fakakaukau 'uli meiate kitautolu 'o kapau 'e 'ikai ke tau fakafetongi 'a e ngaahi me'a ni 'aki ha ngaahi fakakaukau mei he Laumālie, pea 'oku ou 'ilo ko e ngaahi me'a fakalaumālie 'oku ako'i lelei mo ma'ongo'onga taha 'i he Tohi 'a Molomonā. . . .

"Ko ia, 'oku ou fie na'ina'i kiate kimoutolu, 'e hoku ngaahi tokoua mo e tuofāfine 'ofeina mo e ngaahi kaungā-me'a 'i he feitu'u kotoa pē, mou hanga mu'a 'o lau 'a e Tohi 'a Molomona 'i ha ngaahi miniti si'i he 'aho kotoa ko ha kongā ia 'a e toenga ho'o mo'ui' 'i he Conference Report, 'Epeleli 1980, 88–90; pe *Ensign*, Mē 1980, 66–67).

Tuku ki he kalasi ke nau vahevahe 'a e anga 'o e kau mai ha ngaahi hiva faka'ofa'ofa mo hono lau faka'aho 'o e Tohi 'a Molomonā ke tokoni ki he'enua mapule'i 'enua ngaahi fakakaukau, ngaahi lea, mo e ngaahi ngāuē.

'Alamā 12:22–37. Na'e 'omai 'e he 'Otua 'a e palani 'o e Fakamo'ui ke fakahaofi katoa ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatā mei he tu'unga 'o e hingā. 'Okū ne tuku mai 'ene kau tamaio'eiki ke ako'i 'a e palani ki He'ene fānaū. (miniti 'e 40–45)

Tā ha fakatātā 'o ha me'a huhu faito'o 'i he palakipoē. Fehu'i:

- 'Oku anga fēfē 'a e hoko e me'angāue ko 'eni ke malu'i kitautolu mei hano ma'u ha fa'ahinga puke pe mahakī? ('Oku faka'aonga'i ke huhu 'aki 'a e ngaahi faito'o ta'ofi mahakī ki hotau ngaahi halanga totō.)
- Ko e hā e me'a 'a e ngaahi faito'o 'oku fai 'i hono huhu ki lotō? ('Okū ne hanga 'o ue'i hake 'a e kongā hotau sinō 'oku nau fa'u mo malu'i 'a e sinō mei he mahakī ke nau mateuteu pea fa'u ha ngaahi me'a ke ne fakafetau'i 'a e siemu 'e hū mai 'o fakahoko ai 'a e puké.)
- 'Oku 'ikai ke tau lava 'o sio 'aki hotau matā ki he siemū. 'Oku tau 'ilo fēfē hono fakatu'utāmaki? (Koe'uhī na'a tau sio ki ha ni'ihī na'a nau ma'u 'a e mahaki ko iā pea nau puke pe mate ai.)

Fakaafe'i ha tokotaha 'o e kau akō ke lau 'a e fakamatala 'a Palesiteni Poiti K. Peekā:

"I he taimi na'a mou hoko ai ko e fānau ikī, na'a mou kau ki he huhu ta'ofi 'o e ngaahi mahakī. Na'e kau ai ki hono huhu atu ki homou halangatotō 'a e fanga ki'i faito'o ke ne ta'ofi mei homou sinō 'a hono ma'u ha fa'ahinga mahaki pipihi, 'a ia 'oku 'ikai te tau lava 'o sio ki he fanga ki'i siemu 'okū ne fakatupū. . . .

". . . 'Oku 'ikai te u 'ilo'i pe ko e tu'o fiha 'eni 'a e mei lava ke u puke 'i ha mahaki fakatu'utāmaki kau hao pē ko e tupu mei he'eku loto fiemālie ke u ki'i mamahi'i taimi nounou pē kae fakahoko hoku huhu malu'i.

"Neongo te tau lava 'o malu'i hotau sinō mei hono ma'u 'o e ngaahi mahaki pipihī 'aki hono huhu ki loto 'a e faito'o totonū, he'ikai ke tau lava 'o fai 'a e me'a tatau ki hotau ngaahi 'atama'i mo hotau ngaahi laumālie. 'Oku tau hanga 'o teuteu'i mo feinga'i hotau 'atama'i mo hotau laumālie ke matu'uaki 'a e ngaahi me'a 'e hū ki ai 'aki 'a e ngaahi fakakaukau lelei, mo e mo'oni" (*The Play and the Plan* [lea na'e fai ki he kau tāutahā, 7 Mē 1995], 1).

Tuku ki he kalasi ke nau lau 'a e 'Alamā 12:25–26, 30, 32–33 pea nau fekumi ki he kupu'i lea 'oku 'asi tu'o fitu. ("Hala 'o e Huhu'i") Fokotu'u ke nau faka'ilonga'i 'a e kupu'i lea ko 'eni 'i he taimi kotoa pē 'oku nau a'u ki ai 'enua lau. Fakamahino'i ko e ngaahi kupu'i lea ko ia hangē ko e "hala 'o e huhu'i," ko e "palani 'o e fiefiā," "ko e founga lahi 'o e 'alo'ofā," "ko e palani 'o e fakamo'ui," pea mo e "founga manava'ofa 'o e Tupu'anga lahi" 'oku 'asi 'o lahi ange 'i he tu'o uofulu-mā-fā 'i he Tohi 'a Molomonā. Ko e hā hono 'uhinga 'oku fakamamafa'i tu'o lahi ai 'e he kau palōfita 'a e 'Eiki 'a e tokāteline ko 'eni? Fakaafe'i 'a e kau akō ke nau fakakaukau ki he founga 'e lava ai 'e he 'ilo ki he palani 'o e fakamo'ui mo e huhu'i 'o faitatau ai mo e faito'o na'e me'a ki ai 'a Palesiteni Peekā.

Tuku ki he kau akō ke nau toe lau 'a e 'Alamā 12:25, 30 pea fekumi ki he taimi na'e teuteu'i ai 'a e palani 'o e huhu'i. Fakamo'oni kiate kinautolu na'e ako'i 'a e palani ko 'eni kiate kitautolu kimu'a pea tau toki ha'u ki he māmani. Na'e mahino pea tali 'e he tokotaha kotoa pē 'iate kitautolu 'a e palani. Na'e ako'i 'e Palesiteni Peekā 'o pehē:

“Ko e kānokato ko ia ‘etau mo‘ui fakamatelié, mei hotau fanau‘i ki he ‘etau maté, ‘oku muimui totonu pē ki he ngaahi fono ta‘engata ‘a ia ko e palani ‘oku fakamatala ki ai ‘a e ngaahi fakahaá ‘o ui ko e palani ‘o e fiefiá. Ko e fo‘i fakakaukau pē ‘eni ‘e taha mo e fo‘i mo‘oni pē ‘e taha ‘oku ou fie ma‘u ke fakahū ki homou ngaahi ‘atamaí, pea ko ‘eni ia: ‘Oku ‘i ai ‘a e konga lalahi ‘e tolu ‘i he palani. Pea ‘okú ke lolotonga mo‘ui ‘i he konga hono uá, ‘a ia ko e konga ‘eni kuo pau ai ke tesi‘i koe ‘aki ‘a e ngaahi ‘ahi‘ahi, ngaahi mamahi, mo e ngaahi faingata‘á. ‘I he taimi ‘e mahino kiate koe ‘a e ngaahi me‘a sí‘i pea ‘e mahinongofua leva kiate koe ‘a e taumu‘a ‘o e mo‘ui ní pea te ke lava ‘o kātaki‘i lelei ange ‘a e ngaahi mahaki ‘o e veiveiuá mo e faingata‘a‘iá mo e ta‘emanongá”
(*The Play and the Plan*, 1–2).

Neongo pē ‘oku hanga ‘e veilí ‘o ta‘ofi meiate kitautolu ‘etau manatu ki he mo‘ui ‘i he maama fakalaumālié, ka na‘a tau mo‘ui kimu‘a pea tau toki ha‘u ki he māmaní ‘o hangē pe ko ‘etau mo‘ui ‘e hoko atu hili ‘a e maté. Fehu‘i:

- ‘E anga fēfē ‘ene mahino kiate koe ‘oku tau mo‘ui ‘i he konga hono ua ‘o ha palani konga tolu ke tokoni‘i koe ‘i ho‘o fehanganhangai mo e ‘ahi‘ahi?
- ‘E anga fēfē hono tokoni‘i koe ‘e he mahino ko ‘eni ke ke fehanganhangai mo e ngaahi faingata‘á?

Na‘e fakamatala‘i ‘e ‘Alamā ‘a e palani ‘o e huhu‘i kia Sisolome. ‘E hanga ‘e he ‘ekitiviti ko ‘eni ‘o tokoni‘i ‘a e kau akó ke nau lava ‘o tala mo fakahingoa ‘a e ngaahi konga kehekehe ‘o e palani.

Vahevahe ‘a e kalasí ke tautau toko ua pe toko tolu. Pea tuku ki he kulupu takitaha ha veesi ‘e taha pe ua mei he ngaahi potu folofola ‘i he sātí. ‘Oange ki he kulupu takitaha ha la‘ipepa ke nau ngāue ki ai pea mo e ngaahi potu folofola kuo vahe‘i atú. Tuku ke nau kumi ‘a e konga takitaha ‘o e palani ‘o e fakamo‘uí ‘i he ngaahi veesi ko ia ‘oku nau laú. Tuku ke nau hiki ‘a e fakamatala ‘i he‘enau pepá ‘a e ‘elemēniti takitaha ‘i he palani ‘o e huhu‘i (‘E lava pē ke nau tā ha fanga ki‘i fakatāta faingofua pē ke fakatāta‘i ‘aki). ‘I he taimi te nau ‘osi aí, tuku ki he ngaahi kulupú ke lau ‘enau ngaahi vēsí ki he kalasí pea fakamatala‘i mai ‘a e ngaahi me‘a na‘a nau hiki.

‘Alamā 12

v. 22	Koe‘uhi ko e Hinga ‘a ‘Ātamá, na‘e hoko ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangata kotoa pē ‘o hē mo tōkilalo.
v. 23, 26	Ko e maté ko e ola ia ‘o e Hinga ‘a ‘Ātamá pea ko e fu‘u konga mahu‘inga ia ‘o e palani.
v. 24	Ko e mo‘ui he māmaní ko ha tu‘unga ‘ahi‘ahi‘anga pea ko e taimi ke teuteu ai ke fe‘iloaki mo e ‘Otuá.
v. 25	Ka ne ta‘e‘oua ‘a e hala ‘o e huhu‘i, kuo ‘ikai lava ke ‘i ai ha toetu‘u.

v. 25, 30	Na‘e teuteu‘i ‘a e palani kimu‘a ‘i hono fakatupu ‘o e māmaní.
v. 27	Ko e kakai kotoa pē kuo pau ke nau mate pea fakamaau‘i kinautolu..
v. 28–30	‘Oku ako‘i ‘e he ‘Otuá ‘a e palani ki He‘ene fānaú ‘o fakatatau ki he‘enau tuí, fakatomalá, mo e ngaahi ngāue mā‘oni‘oni.
v. 32	Na‘e tuku mai ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi fekaú hili ia ‘Ene ako‘i ‘a e palani ‘o e fakamo‘uí.
v. 33–34	Ko e feilaulau Huhu‘i ko ia ‘a e ‘Alo pē Taha Na‘e Fakatupú ko e ‘elito ia ‘o e palani ‘o e fakamo‘uí.

Fakapipiki ‘a e ngaahi la‘ipepa he palakipoé ‘i he hokohoko ‘o e ngaahi vēsí. Toe fakamanatu‘i ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni ko ia ‘oku fakamatala‘i ‘e he ngaahi vēsí ke tokoni ki he kau akó ki hono fokotu‘utu‘u fakalelei ‘a e ngaahi konga kotoa pē ‘o e palani mo ‘enau fengāue‘aki fakatahá. Fakapapau‘i ‘oku mahino ki he kau akó ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘i he kōlomu to‘omata‘u ‘o e siaté. Mou pōtalanoa ki he ngaahi founga ‘oku hanga ai ‘e he ngaahi tokāteline ko ‘eni ‘o foaki mai kiate kitautolu ‘a e me‘a mahu‘inga ‘o hangē ko e “huhu malu‘i fakalaumālie.”

Taki e tokanga ‘a e kalasí ki he mahu‘inga ‘o e veesi 33–34. Pea fakamatala‘i na‘e fakapapau‘i ‘e he Fakamo‘uí Kuo pau ke fakahoko ‘a e palani ‘o e fakamo‘uí. Fakamahino ange ko e tupu‘anga ko ia ‘oku ha‘u mei ai ‘a e ongo fo‘i lea ko e fakamo‘uí mo e Huhu‘i ko e huhu‘i. Tohi ‘i he palakipoé ‘a e ‘uhinga ‘o e fo‘i lea ko e huhu‘i: ke fakatau fakafoki mai; ke toe ma‘u mai; ke fakatau‘atāina‘i ‘aki hano fai ha totongi; fakahaofi; fakafoki; fakalelei‘i.” Fehu‘i: Ko e hā ‘a e kaunga ‘a e ngaahi fo‘i lea kotoa ko ‘eni ki he‘etau ako ki he Fakamo‘uí mo hono fatongia mahu‘inga ‘i he palani ‘o e fakamo‘uí? Lau ‘a e Mōsaia 3:7 pea mo e veesi tolu ‘o e “‘Oku ‘i ai ha Fonua” (*Ngaahi Himi*, fika 103). Fehu‘i: Ko e hā hono ‘uhinga na‘e hoko tokotaha ai pē ‘a Sīsū Kalaisi ke ne fakahoko mo fakakakato ‘a e palani ‘o e fakamo‘uí?

Na‘e akonaki ‘a Palesiteni Peeka ‘o pehē:

“‘Oku fanau‘i mai ‘a e ni‘ihi ‘oku masiva mo e ni‘ihi ‘oku ma‘u-koloa. ‘Oku fanau‘i mai ‘a e ni‘ihi ‘i he tukuhāusia, pea ni‘ihi ‘oku fakakonga pe ‘a e mo‘uí, pea mo e faingata‘a‘ia mo e mamahi. Ko e fa‘ahinga ‘e ni‘ihi ‘oku mate te‘eki ai ke a‘ua‘u e mo‘uí, pehē foki ki he fānau iiki. Ko e anga ena ‘o e ngaahi faingata‘a, ‘o e ngaahi lao ta‘etoeliua ‘o natulá pea mo e anga fita‘a ‘o e mo‘uí ‘a e tangatá. Kuo tau māta‘ia ha ngaahi me‘a lahi kimui ni.

“‘Oua na‘a tau pehē ‘oku hanga ‘e he ‘Otuá ‘o fakatupu noa‘ia ‘a e ngaahi me‘a ni, ka ‘okú ne hanga ‘o fakangofua pē ke hoko ‘i He‘ene ‘uhinga pē ‘a‘ana. Ka mahino kiate kimoutolu ‘a e palani mo hono ‘uhingá ‘e toki mahino ai ko e ‘omai ia ‘e ha Tamai Hēvani ‘ofa” (*The Play and the Plan*, 2).

Fakahā ha fakamālō loto hounga ki he Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló koe'uhi ko e 'ofa 'o 'omi 'a e palani 'o e fakamo'uí kiate kitautolu.

'Alamā 12:31–13:2. Ko e taha 'o e ngaahi fatongia 'o kinautolu 'oku nau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki ko hono ako'i 'a e fānau 'a e 'Otuá ke nau mo'ui taau, pea mo'ui faka-Kalaisi pea ke nau ma'u ai 'a e mo'ui ta'engata. (miniti 'e 25–30)

Kimu'a pea toki kamata 'a e kalasí, hanga 'o fakapipiki 'a e fakatātā 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he palakipoé. Pea hoko hake pē ki ai, hiki ki ai 'a e fakamatala ko 'ení:

“Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki . . . ko e founa ia 'oku fakahoko mai ai 'a e 'ilo kotoa pē, mo e tokāteline, palani 'o e fakamo'uí mo e me'a mahu'inga kotoa pē 'oku fakahā mai mei hēvaní” (*Teachings of the Prophet Joseph Smith, 166–67*).

Fehu'i ki he kalasí pe ko e hā 'oku tatau ai 'a e ngaahi me'á ni: ko ha laini 'oku vali matolu 'i he loto halá, ko e laini fakangata 'o ha ongo 'api, laini ngata'anga 'o e taimí, laini fakangata 'o ha ongo fonua, laini longituté mo e laini latituté, ngaahi houá mo e minití. (Ko e kátoa 'o e ngaahi me'á ni ko e fa'u pē 'e he tangatá.) 'Oku hangē pē 'a e ngaahi me'á ni ko hono vahevahe mo e fakafika 'o e vahe mo e veesi folofolá, ko e tānaki 'e he tangatá. 'Oku nau tokoni mai 'i hono kumi 'o e folofolá. Ka neongo ia, 'i he taimi 'e ni'ihí 'oku hanga 'e he vahevahe ko 'ení 'o maumau'í 'a e fokotu'utu'u 'o ha ngaahi fakakaukau mahu'inga 'oku tau fekumi ki ai. Faka'alí'ali ki he kalasí 'aki ha fakatātā mei he Tohi Tapú 'aki ha'ou lau 'a e ngaahi veesi faka'osi 'o e Mātiu vahe 24 mo e ngaahi veesi 'uluaki 'o e Mātiu vahe 25. Ko e fakatātā 'e taha 'e lava 'o ma'u ia 'i he ngata'anga 'o e 1 Kolinitō vahe 12 mo e kamata'anga 'o e vahe 13.

Fakamatala'í 'e lava 'o mahinongofua ange 'a e ngaahi vahe 'i he Tohi 'a Molomoná he taimi 'oku tau lau fakakātoa ai kinautolu mo e ngaahi vahe 'i mu'á. Tuku ki he kau akó ke lau 'a e 'Alamā 13:1, pea tuku 'a e lau 'i he 'enau a'u ki he “ngaahi fekaú ni.” Fehu'i: Ko e hā e ngaahi fekau 'oku 'uhinga ki ai 'a 'Alamā? Fakaafe'í ke nau lau 'a e 'Alamā 12:37 ke nau 'ilo ai 'a e fekau'aki e ngaahi fekau ko 'ení. Ke fakapapau'í pe 'oku 'uhinga ki he hā 'a e “ngaahi fekau hono ua” ko 'ení, lau 'a 'Alamā 12:31 pea fakamahino'í ange 'a e ngaahi fo'í lea ko e *ngaahi 'uluaki fekau*. Tuku ki he kalasi ke nau fekumi 'i he Sēnesi 2:16–17 mo e 2 Nīfai 2:18–19 ke nau 'ilo ai 'a e ngaahi 'uluaki fekaú. Lau 'a e 'Alamā 12:32 pea fehu'i:

- Ko e hā 'a e ngaahi me'á na'e fai 'e he 'Otuá kimu'a pea ne toki 'oange kia 'Ātama mo 'Ivi 'a e ngaahi fekau fo'ou? (Na'á ne fakahā kiate kinaua 'a e palani 'o e fakamo'uí.)
- 'Oku anga fēfē 'a e 'uluaki 'ilo ki he palani 'o e fakamo'uí 'o tokoni'í kitautolu ke talangofua ki he ngaahi fekau 'a e Tamai Hēvaní? ('Oku tokoni mai 'a e palani ke mahino kiate kitautolu 'a e 'uhinga 'oku 'i ai 'a e ngaahi fekaú.)

- Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:3. 'Oku anga fēfē 'a e kau 'a e vēsí ni ki he tefito'í mo'oni 'oku ako'í 'i he 'Alamā 12:32? ('Oku fie ma'u ke tau mo'ui'aki ha fonu 'oku toe mā'olunga ange *hili* ia hono ako'í kitautolú.)

Hiki 'a e *Ngaahi Fekau Ko 'ení* 'i he palakipoé. Fai 'a e ngaahi fehu'í ko 'ení, pea 'i he taimi 'oku tali mai ai 'e he kau akó, hiki 'enau ngaahi talí 'i he palakipoé:

- Fakatatau ki he 'Alamā 12:32, ko e hā ha taha 'o e ngaahi fekau kuo foaki mai 'e he 'Otuá?
- Lau 'a e veesi 33–34. Ko e hā e ngaahi me'a 'oku toe fie ma'u kitautolu 'e he 'Otuá ke tau fakahokó?
- 'Oku anga fēfē hono 'omai kitautolu 'e he ngaahi me'á ni kia Kalaisi?

Tuku ki he kau akó ke nau lau 'a e 'Alamā 13:1–2 pea fekumi ki he founa 'oku hanga ai 'e he Tamai Hēvaní 'o ako'í 'a e “ngaahi fekaú ni” ki he 'Ene fānaú. Fokotu'u ki he kau akó ke lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:2–4. Fehu'i: Ko e hā 'a e mafai 'oku 'uhinga ki ai 'a e ngaahi fo'í lea “'o fakatatau ki he lakanga 'o hono 'Aló” 'i he 'Alamā 13:2? (Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.) Lau 'a e fakamatala na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikiá:

“Na'e ngāue'aki 'e he kau palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná 'a e hingoa ko ia ko e *taula'eiki* kiate kinautolu na'a nau ma'u 'a e ngaahi lakanga 'o hangē ko ia 'i he kuonga fakakōsipeli ni ko e *taula'eiki lahí*. 'A ia ko e kau taula'eiki 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki. . . . Koe'uhi na'e 'ikai ha Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné 'i he kau Nīfai 'i he ngaahi 'aho 'o 'Alamā. . . , na'e 'ikai ha fu'u mahu'inga ia ke fakafaikehekehe'í 'a e kau taula'eiki 'i he lakanga taula'eiki si'í mo e lakanga taula'eiki mā'olunga angé” (*Mormon Doctrine, 599*).

'O fakatatau ki he 'Alamā 13:1, ko e hā hono 'uhinga na'e foaki ai 'e he 'Eiki 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki? Kapau 'e 'i ai hao taimi, te ke fie faka'alí'ali ha fakatātā 'o e me'a ko 'ení mei ha vahe kimu'a 'i he Tohi 'a Molomoná. Hangē ko 'ení, lau 'a e 'Alamā 6:1–5 pea fekumi pe na'e anga fēfē hono faka'aonga'í 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki ko 'ení 'a honau uiui'í. Lau 'a e fakamatala 'i he palakipoé na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá pea vakai ki he lisi 'o e “ngaahi fekaú ni.” Kole ki he kau akó ke nau fokotu'u mai ha ngaahi founa 'oku hanga ai 'e he kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'o faka'aonga'í 'i hono fakahoko honau ngaahi uiui'í. ('E kau ki he ngaahi talí 'a e fakahoko 'a e ngaue fakafaipekaú, fakahoko 'a e faiako faka'apí, ma'u 'a e ngaahi fakataha fakakōlomú, faingāue kiate kinautolu 'oku fie ma'u 'a e ngaahi tāpuakí pea fakahoko mo e ngaahi fuakava mo e ngaahi ouau fakatemipalé.

Fakamo'oni 'oku hanga 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'o 'omi kiate kitautolu kotoa pē 'i he kāingalotú ha faingamālie ke ngaue, fakahoko 'a e ngaahi fuakava mo e ngaahi ouau, fakahoko 'a e ngaahi uiui'í koe'uhi ke tau lava 'o ako ke tau mo'ui tatau pē mo Kalaisi.

'Alamā 13. Na'e tomu'a fakanofa ha ni'ihī tokolahi 'i he maama fakalaumālie ke nau ma'u 'a e ngaahi uiui'i 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'i māmani. Ko e uiui'i ki he lakanga fakataula'eiki 'oku makatu'unga ia 'i he mo'ui taau fakatāutahā mo e muimui ki he fa'ifa'itaki'anga 'a Sisū Kalaisi. (miniti 'e 35–40)

Faka'ali'ali ha fakatātā 'o e Tempale Sōlekī (hangē ko e Ngaahi Fakatātā 'o e Ongoongolelei, fika 502). Fehu'i ki he kau akō 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā hono fuoloa 'o e langa 'o e tempale ko 'eni? (Ta'u 'e fāngofulu.)
- Ko e hā 'a e ngaahi teuteu na'e fiema'u kimu'a pea toki fakahoko 'a hono langā? (Na'e tā 'a e palanī, tānaki mai mo e ngaahi nāunaú, fokotu'utu'u mo e kau ngāuē.)
- Ko hai na'á ne ma'u 'a e 'ilo ki he tempale ko 'eni 'i he ngaahi ta'u 'e laungeau kimu'a pea toki ha'u 'a e kāingalotú ki he Tele'a 'o Sōlekī? (Lau mo e kalasí 'a e 'Īsaia 2:2–3. Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'Uluakí, 'o felāve'i mo e Tempale Sōlekí, "Ko e fakahoko mo'oni 'eni 'o e kikite ko ia mo e ngaahi lea na'e fai 'e 'Īsaia' ["The Salt Lake Temple," *Ensign*, Mā'asi 1993, 6].)
- 'E anga fēfē 'etau mo'ui ke tau taau ke hū ki he fale toputapu ko 'eni? (vakai T&F 97:15–16).

Ako'i 'a e kalasí ke mahino kiate kinautolu 'oku tatau pe 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mo ha tempale. 'Oku fie ma'u 'a e teuteu fakatu'asinó, pea mo e kimu'a ke tau hū ki he tempalé kuo pau ke tau mateuteu fakalaumālie. 'Oku ako'i 'i he 'Alamā vahe 13 ko kinautolu 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki 'i he mo'ui fakamatelié na'e ui, teuteu'i, pea tomu'a fakanofa kinautolu 'i he maama fakalaumālie.

Lolotonga hono fakahoko 'a e 'ekitiviti ko 'eni, fakalotolahi'i 'a e kau akō ke nau faka'ilonga'i 'i he'enua ngaahi tohi folofolá 'a e ngaahi lea mo e ngaahi kupu'i lea 'okú ne ako'i kinautolu 'o fekau'aki mo e lakanga taula'eiki. Fokotu'utu'u ho'o kalasí ki ha kulupu 'e ua. Tuku ki he ongo kulupú ke na takitaha lau 'enua ngaahi konga folofola mei he sātí pea tali 'a e ngaahi fehu'i 'oku 'alu atu fakataha mo iá. Hiki 'a e ngaahi me'a na'a nau 'iló 'i he palakipoé, pea hoko atu ho'omou fealea'aki mo e kalasí.

'Alamā 13:1–9 Ko e Ngaahi Fiema'u ki he Ma'u 'o e Lakanga Fakataula'eiki

- Ko e hā hono 'uhinga 'oku fakanofa ai 'a e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki? (vakai, v. 1,6).
- Na'e 'uluaki ui fakakū kinautolú? (vakai, v. 3, 5).
- Ko e hā 'okú ne faka-fe'unga'i kinautolu ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki? (vakai, v. 3–4).
- Ko e hā 'a e natula 'o e lakanga fakataula'eiki? (vakai, v. 7–9).

'Alamā 13:10–19 Faka'apa'apa'i 'a e Lakanga Fakataula'eiki

- 'Oku anga fēfē 'a e taau 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eiki ki honau uiui'i toputapú? (vakai v. 10–12).
- 'E anga fēfē 'a e mo'ui 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eiki (pea pehē ki he kau Mā'oní'oni kehé) ke hokohoko atu 'enua mo'ui tāú? (vakai v. 12–14).
- Ko e hā 'a e fa'ifa'itaki'anga lelei 'a Melekisēteki 'oku ako'i ai 'a hono faka'apa'apa'i 'o e lakanga fakataula'eiki? (vakai v. 17–19).

Faka'aonga'i 'a e ngaahi fakamatala 'a e kau palōfita ko 'eni ke tokoni atu ki ho'omou fealea'aki. Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

“Ko e tokotaha kotoa pē kuo uiui'i ke ngāue fakafaipekau ki he kakai 'o e māmani, na'e fakanofa ia ki he taumu'a pē ko iá 'i he Fakataha Lahi 'i langí kimu'a pea fa'u 'a e māmani ko 'eni. 'Oku ou tui na'e fakanofa au ki he lakanga ko 'eni 'i he Fakataha Lahi ko iá” (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, 365).

Na'e pehē 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake ko e Sī'í, 'a ia na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'Uluakí:

“'Oku ou manako ke fakakaukau ki he [lea ko 'eni na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá] 'oku kau kātoa pe ki ai mo kitautolu 'oku 'i ai hotau uiui'i 'oku ngali si'i angé. . . . 'oku ou manako ke fakakaukau 'o pehē 'i he fakataha lahi ko iá na'e fakamatala'i ai 'a e fiema'u meiate kitautolú, pea fakamafai'i ai kitautolu, 'o talitali ki hano toe fakapapau'i 'i māmani, ke tau fakahoko ha ngaahi me'a pau 'i hono langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmani” ('i he Conference Report, 'Okatopa 1950, 170–71).

Na'e pehē 'e Palesiteni Uilifooti Utalafi, 'i he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

“'Oku ou tui 'o felāve'i mo hono ma'u 'e he kau 'apostoló, mo e kau taula'eiki lahi, kau fitungofulú mo e kau mātu'a 'o 'Īsilelí 'a e lakanga fakataula'eiki, 'oku ou tui na'e fakanofa kinautolu kimu'a pea nau toki ha'u ki hení; pea 'oku ou tui na'e hanga 'e he 'Otuá 'o 'Īsilelí 'o tauhi kinautolu, pea tokanga'i kinautolu mei he'enua kei si'i, 'o a'u mai 'eni ki he ngaahi tu'unga 'enua mo'ui tatau pe na'e 'ilo'i lelei pe na'e 'ikai, ka kuo nau hoko 'eni ko e me'angāue 'i hono to'ukupú ke fataki hake pea tatakí hono pule'angá” ('i he *Journal of Discourses*, 21:317).

Na'e pehē 'e Palesiteni Hāloti B. Lī:

“'O makehe mei he uiui'i 'oku lau ki ai 'a e ngaahi folofolá ko e 'tomu'a fakanofa,' 'oku 'i ai ha toe fanongonongo fakalaumālie 'e taha: 'Vakai, 'oku ui 'a e tokolahi, kae fili 'a e toko si'i. . . .’ (T&F 121:34.)

“'Oku fokotu'u mai neongo 'oku tau ma'u 'a e tau'atāina ke filí 'i māmani, ka na'e 'i ai 'a e tokolahi na'e tomu'a fakanofa kimu'a 'i he māmani, ki ha tu'unga mā'olunga ange 'i he tu'unga ko ia kuo nau teuteu'i kinautolu ki ai 'i he māmani. Neongo na'e totonu ke nau kau 'iate kinautolu ko ia na'e ngali 'eiki mo faka'e'i'eiki, 'a ia na'e mei fili kinautolu 'e he Tamai ko 'ene kau takimu'a, 'e lava pē ke nau tō mei he uiui'i ko iá 'i māmani” (*Stand Ye in Holy Places* [1974], 9).

Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí, 'i he'ene hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisi 'Uluaki:

“Ko e tokotaha kotoa pē 'iate kitautolu 'oku tau ma'u 'a e mafai fakalangi ko 'ení 'oku totonu ke tau fakatokanga'i 'a e mo'oni'i me'a ko 'ení—ko e ngaahi mālohi 'o e langí 'oku fepikitaki lelei pe mo e lakanga fakataula'eikí pea “oku 'ikai lava ke mapule'i pe ngāue'aki 'a e ngaahi mālohi 'o e langí kae ngata pē 'i he ngaahi founga 'o e mā'oni'oni.” (“Only upon Principles of Righteousness,” *Ensign*, Sepitema. 1992, 69; vakai, T&F 121:36).

Kole ange ki he kau akó ke nau hiki mai ha lisi 'o e ngaahi founga 'e lava ai 'e ha kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mā'oni'oni 'o hoko ko e tāpuaki ki he kāingalotu 'o e Siasí. ('E kau 'i he ngaahi talí 'a e fa'ifa'itaki'anga lelei, ngāue 'ofá, foaki 'o e ngaahi tāpuaki fakataula'eikí, ngaahi tāpuaki fakapēteliaké, ngaahi ouaú.) Fehu'i:

- 'E anga fēfē ha teuteu 'a ha ki'i talavou ke ma'u 'a e Lakanga Fakataula'eiki Faka-Melekisēteki?
- Ko e hā 'a e ngaahi founga 'e tokoni ai 'a e kau finemuí ki he kau talavou ke nau mateuteu?
- Ko e hā 'a e ngaahi founga 'e mateuteu ai 'a e kau talavou mo e kau finemuí ke ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e tempalé?

Lau fakataha mo e kau akó 'a e 'Alamā 13:27–28 pea fokotu'u ange ke nau faka'ilonga'i 'a e ngaahi founga te tau lava 'o tauhi kitautolu ke taau mo e ngaahi tāpuaki ko 'ení.

'Alamā 14. 'Oku fu'u mahu'inga 'aupito 'a e tau'atāina ke filí pea 'oku fakangofua ai 'e he 'Otuá he ngaahi taimi 'e ni'ihí ke mamahi 'a e kau mā'oni'oni koe'uhi ko e ngaahi ngāue kovi 'a e ni'ihí kehé. Neongo ia, 'okú Ne 'afio'i 'etau ngaahi faingata'a'ia pea te Ne tāpuekina 'a kinautolu 'oku nau tui faivelenga 'i honau ngaahi 'ahí'ahí. (miniti 'e 30–35)

Fehu'i ki he kau akó pe kuo 'i ai ha taimi kuo tukuaki'i ai kinautolu 'i hono fai ha me'a hala na'e 'ikai te nau fakahoko. Mou alea'i 'a e ngaahi ongo 'oku fa'a hoko 'i he me'a ni. Fehu'i ki he kalasí ke nau vahevahe mai 'a e ngaahi me'a na'e hoko 'i he folofolá ki he kakai na'e manuki'i pea fakaanga'i, pe tāmata'i. 'Oku kau 'i he 'Alamā vahe 14 'a e fakamatala ki he kakai fefine tui mālohi mo e fānau na'e mole 'enau mo'u'i 'i he 'aofinima 'o ha kakai anga kovi. Mahalo pē te ke fiema'u ke mou lau kātoa 'a e vahe mo e kalasí. 'E kau 'a e ngaahi fehu'i mo e ngaahi fokotu'u ko 'ení ke tokoni ki he kau akó ke ma'u ha mahino lelei ange.

Veesi 3

Lau 'a e 1 Nifai 16:2 pea fakafehoanaki ia mo e 'Alamā 14:3. Fehu'i: Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ita lahi ai 'a e kau fai halá kiate kinautolu 'oku malanga ange ke fakatomalá?

Veesi 6–7

Ne fakatokanga'i foki 'a Sisolome ko ha “taha ia 'i honau kau pototo tahá” 'i he kau loeá ('Alamā 10:31). Ko e hā hono 'uhinga 'e 'ikai toe fie fanongo ai 'a e kakai kiate ia he taimí ni?

Veesi 10

Ko e hā hono 'uhinga 'okú ke pehē ai 'oku fakangofua 'e he 'Eikí ke mamahi ha kakai anga-tonu 'i he 'aofinima 'o e kau fai angahalá? (Lau 'a e 'Alamā 60:13 ke tokoni ki hono tali 'o e fehu'i ko 'ení.)

Veesi 11

Fehu'i:

- Ko e hā 'a e tokāteline 'i he veesi ko 'ení 'okú ne 'omai ha ongo fakafiemālie 'o fekau'aki mo kinautolu 'oku nau kātekina 'a e mamahí koe'uhi ko e ongoongolelei?
- 'E anga fēfē 'a e hoko 'a e tā sīpinga 'a kinautolu na'a nau kātaki 'i he faingata'a 'o fakamālohia kitautolu 'i he ngaahi taimi 'etau faingata'a'ia?

Toe fakamanatu mo vahevahe mo e kalasi 'a e talanoa 'o Lafaele Monilou mo Visenitē Molālesi 'i he fokotu'u ki hono ako'i 'i he Mōsaia 17:11–20 (pp. 00 [118–19]).

Veesi 17–19

Fakafehoanaki 'a e ngaahi veesi ko 'ení mo e tali na'e fai 'e he 'Eikí 'i he Mātiu 27:12–14. Fehu'i: Ko e hā hono 'uhinga 'okú ke pehē ai ko e fakalongolongo ko e tali lelei tahá ia?

Veesi 26–29

- Fakatokanga'i 'a e 'uluaki fehu'i 'a 'Alamā. Kuo 'i ai nai ha taimi kuó ke ongo'i ke fai ha fehu'i tatau? Ko e taimi fē ia?
- Na'e founga fēfē hono fakahaofi 'e he 'Eikí 'a 'Alamā mo 'Amuleki mei hona faingata'a'ia?
- Ko e hā e 'uhinga na'e fakahaofi ai kinauá?

Vahevahe 'a e fakamatala ko 'eni 'a Palesiteni Sēmisi E. Fausi:

“Oua 'aupito na'a 'i ai ha taimi 'oku taulōfu'u mai 'a e faingata'á, 'oku 'ikai ke tokanga mai 'a e Tamai Hēvaní kiate kitautolu. . . . 'Ofa pē te tau faka'aonga'i 'a e akonaki fakafiemālie 'a e 'Eikí: 'Ke ke fa'a kātaki pē 'i he ngaahi faingata'á, he 'e hoko 'a e ngaahi faingata'a lahi kiate koe; ka ke ke kātaki'i ia, he vakai 'oku ou 'iate koe, 'io, 'o a'u ki he ngata'anga 'o ho ngaahi 'ahó' (T&F 4:8)“ (“The Blessings of Adversity,” *Ensign*, Fēpueli 1998, 7).

Fakamo'oni 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá hotau ngaahi faingata'á pea te ne tāpuaki'i kitautolu kapau te tau kātaki 'o a'u ki he ngata'angá.

'Alamā 15:3–11. 'E lava pē ke fakamo'ui kitautolu 'i hotau ngaahi faingata'á kapau te tau tui kia Sisú Kalaisi pea ko e finangalo ia 'o e 'Otuá. (miniti 'e 15–20)

Fehu'i ki he kau akó pe kuo 'osi hoko kiate kinautolu pe ko ha taha 'oku nau 'ilo ha taimi kuo nau fu'u hoha'a ai ki ha me'a pea hoko ai mo 'enau puké. Tuku ke nau fakahā mai 'a e me'a na'e hokó. Na'e pehē 'e 'Eletā Poiti K. Peekā:

“Na’e ‘ikai ke fu’u fuoloa ha’aku ‘eke ange ki ha toketā ‘okú ne ‘ilo lahi ki he faito’o fakafāmilí pe ko e hā ‘a e kongā ‘o hono taimí ‘oku tuku pē ki hono fakatonutonu ‘o e ngaahi fehalaaki fakaesinó. ‘Okú ‘i ai ‘ene pisinisi lahi, kae hili ‘ene fakakaukau loloto ki aí, na’á ne pehē mai, ‘Okú ‘ikai laka hake ‘i he peseti ‘e 20. Ko e toenga ‘o e taimí ‘oku ou fakamoleki ‘i he ngaahi palopalema kehe ‘okú ne uesia ‘a e sinó ka ‘oku ‘ikai ke tupu ia mei he sinó.

“Ko e ngaahi fehalaaki ko ‘ení ‘i he lau ‘a e toketaá,” ko e ngaahi faka’ílonga pe ia ‘o e ngaahi faingata’a ‘oku ha’u mei tu’a ki he sinó, ‘oku ‘ikai tupu ia mei he sinó.” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1977, 89; pe *Liahona*, Mā’asi 1978, 59).

Fehu’i:

- Ko e hā ha ngaahi me’a ‘oku ‘ikai felāve’i mo e sinó te ne lava ‘o fakatupu ‘a e puke ‘a e sinó? (‘E kau ki ai ‘a e ongosíá, hoha’á, ‘itá, mo e ilifíá.)
- ‘E lava ‘e he angahalá ke ngaohi ha tangata ke puke fakaesino?

‘Oua leva hono tala ki he kalasí ‘a e fakamo’oni folofolá, lau ki he kau akó ‘a e ‘Alamā 15:1–3, pea tu’u ‘i he ngaahi fo’i lea ko ‘ení, “tupunga ‘i he.” Pea kole kiate kinautolu ke fakakakato ‘a e sētesi. Tuku ki he kalasí ke nau lau ‘a e veesi 3 ke ‘ilo ai ‘a e tupu’anga ‘o e puke ‘a Sisolomé. Tuku ange ke nau faka’ílonga’i e ‘uhinga na’e puke ai ‘a e tangatá ni, pea fehu’i pe ‘oku nau pehē ko e hā hono ‘uhinga na’á ne puke ai ‘i he me’á ni.

Lau ‘a e veesi 4–5 pea fehu’i:

- Ko e hā ‘a e tupu’anga ‘o e fu’u faingata’a lahi ‘a Sisolomé?
- Na’e anga fēfē ‘a e malava ‘a ‘Alamā ke tokoni kiate iá?

Na’e hoko atu ‘a ‘Eletā Peekā:

“‘Okú ‘i ai ha kongā ‘o kitautolu, neongo ‘oku ‘ikai te tau lava ‘o ala ki ai pe ongo’i, ka ‘oku mo’oni ‘aupito ‘o hangē pe ko e mo’oni ‘oku ‘i ai hotau sino fakamatelié. Ko e kongā ko ‘eni ‘oku ‘ikai ke tau lava ‘o ongo’i, ko e ‘atamaí, ko e ongo ‘o e lotó, ko e potó, ko e ‘ita mo e anga mokomokó, pea mo e ngaahi me’a kehe. ‘Okú fa’a sí’isi’i pē hono fakamatala’i ko e me’a fakalaumālie.

“Ka ‘oku ‘i ai ‘a e laumālie ‘i he tangatá; ka tukunoa’i ia ‘oku tatau pē ia mo hono tukunoa’i ‘a e ngaahi mo’oni’i me’a ‘oku hoko he māmaní. ‘Okú ‘i ai ‘a e ngaahi fehālaaki fakalaumālie, mo e ngaahi mahaki fakalaumālie te ne ‘omai ha mamahi lahi ‘aupito.

“Ko e sino mo e laumālie ‘o e tangatá ‘oku fakataha’i kinaua. Ko e taimi lahi, ‘o ka hoko ha fehālaaki fakasino ‘oku fa’a faingata’a ke tala pe ko e mamahi fakalaumālie pe ko e mamahi fakasino” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1977, 89; pe *Liahona*, Mā’asi 1978, 59).

Lau ‘a e ‘Alamā 15:6 pea fehu’i: Ko e hā hono ‘uhinga na’e mahu’inga ai ‘a e ngaahi fehu’i na’e ‘oange ‘e ‘Alamā ki hono fakamo’ui ‘o Sisolomé? (Na’e makatu’unga hono fakamo’ui ‘a Sisolomé mei he ‘ilo’i pe na’e ‘i ai ha’ane tui kia Sīsū Kalaisi.) Fakaafe’i ha toko tolu ke nau takitaha lau ‘a e ngaahi potu folofola ko ‘ení ki he kalasí: ‘Alamā 15:7–12; Mātīu 9:2–7; Sēmisi 5:14–15. Fehu’i: Makehe mei hono ikuna’i ‘o e mofi ‘o Sisolomé, ko e hā mo ha toe fakamo’ui na’e hoko kia Sisolomé? Vahevahe ‘a e fakamatala na’e fai ‘e ‘Eletā Pulusi R. Makongikií:

“Ko e tokotaha ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e tuí, mateakí, angatonú, mo e mo’ui tāú, ‘okú ne ‘i he tu’unga ke fakamo’ui, ‘okú ne ‘i he tu’unga ke ne ma’u ai ‘a e fakamo’oni ‘a e Laumālie ki he anga ‘ene mo’ui, pea fakamolemole’i ai ‘ene ngaahi angahalá, ‘e fakamo’oni’i ia he’ene ma’u ‘a e feohi ‘a e Laumālie, ‘a ia na’e ‘ikai ke ne mei ma’u kapau na’á ne ta’e taau” (*Mormon Doctrine*, 297–98).

Fakamo’oni ko e mālohi tatau ke ne fakamo’ui fakasino kitá te ne toe lava pē ke fakamo’ui fakalaumālie ‘a e laumālie ‘oku mahamahakí. (Vakai kia Mātīu 9:5; Luke 5:18–25; LSS 5:23). ‘E lava lōua pē ‘a e fakamo’ui ‘o e sinó mo e laumālie ‘o hoko ‘i he tui mateaki kia Sīsū Kalaisi. Vahevahe ha me’a na’e hoko kiate koe pe ko ha taha kehe na’e puke pea toe fakamo’ui.

‘Alamā 16:14–17. Ko hono ako’i mo hono ma’u mai ‘o e folofola ‘a e ‘Otuá ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘e tokoni ia ki he’etau mateuteu ki he Hā’ele ‘Angaua mai ‘a Sīsū Kalaisi. (miniti 20–25)

‘I ha ‘aho ‘e taha pe ua pea faka’aonga’i ‘a e fokotu’u ko ‘ení ki hono ako’i, fakaafe’i ha toko ua ki he toko fā ke nau teuteu ko ha kau “fai ongoongo” ke nau fakamafola ‘a e ngaahi me’a na’e hoko ‘i he ‘Alamā vahe 16. Fakalotolahi’i kinautolu ke fakatupu-laki honau ‘atamaí pea ke fakamanakoa foki. Fakamahino ki he vaheua ‘o e kau faiongoongó ke nofo ma’u ‘enau fakamafola leá ‘i hono faka’auha ‘o ‘Amonaihā (vakai ‘Alamā 16:1–11). Tuku ke nau fakamatala’i ‘a e fa’ahinga kakai na’e nofo aí (vakai ‘Alamā 8:9; 9:4; 14) pea mo e ola ‘enau faiangahalá. Fakamahino leva ki he vaheua ‘e taha ‘o e kau faiongoongó ke nau fakamatala ki he anga ‘o e tupulaki ‘a e malanga ‘a ‘Alamā mo ‘Amuleki ki he kau Nifái hili hono faka’auha ‘o ‘Amonaihā (vakai, ‘Alamā 16:12–21). Tuku ke nau fakakau ‘a e founga hono talitali ‘e he kakai ‘ena malangá (tautefito ho’o vakai ‘Alamā 16:13, 16–17, 21).

Fakafe’iloaki ‘aki ‘a hono fakahā ki he kalasí ‘oku ‘amanaki ke nau mamata ki ha kau faiongoongo mei he ngaahi ‘aho ‘o ‘Alamā. Fakaafe’i ‘a e kalasí ke nau fakafanongo ki he faikehe-kehe ‘o e kakai ‘o ‘Amonaihaá pea mo hono tali ‘e he kakai ‘i he ngaahi kolo kehe ‘o e kau Nifái ‘a e ongoongoleléi.

‘I he ‘osi hono fai ‘a e ongoongó, fehu’i ki he kalasí ko e hā ‘a e faikehekehe lahi na’e ‘asi mei he ongoongo na’e fakamafolá. Lau ‘a e ‘Alamā 16:12–17 pea fekumi pe na’e founga fēfē hono tāpuekina ‘a kinautolu na’e ako’i ngofuá mo tuí. Fakalotolahi’i ‘a e kau akó ke faka’ílonga’i ‘a e ngaahi lea ‘okú ne fakahā mai ‘a e ngaahi tāpuaki ko ‘ení. Lau ‘a e ‘Alamā 14:26–27, 29 pea

tuku ki he kau akó ke nau fakatokanga'i 'a e fo'i lea ko e *ilifia*. Lau 'a e 'Alamā 16:20 pea fekumi ki he ngaahi ongo na'e fehanga'angai mo e ilifia na'e ongo'i 'e he kau faiangahala 'i 'Amonaihaá. Lau 'a e veesi 21 pea mou alea'i 'a e 'uhinga na'e mateuteu ai 'a e kakai ko 'eni ki he hā'ele mai 'a e Fakamo'uí. Fehu'i: Ko e hā 'a e me'a 'oku tau ako ke tau mateuteu ai ki he Hā'ele 'Angaua mai 'a Sisū Kalaisí?

'Alamā 17-19

Talateú

Ko e hā hono 'uhinga 'oku foki mai ai ha kau tangata mo e kau fefine 'e laui afe mei he ngāue fakafaipekaú 'o fakamatala'i ko e ngaahi ta'u lelei taha ia 'enau mo'uí. Na'e pehē 'e 'Eletā Lōleni C. Tani, ko e mēmipa 'o e Kau Fitungofulú, "Na'a nau ha'u ki he ngāue fakafaipekaú mo ha ngaahi 'uhinga kehekehe: ko e ngafa ke fai, ngāue 'ofa, ma'u ha fakamo'oni ki he'enau pōpoaki. Kae hili 'enau ngāue lelei 'i ha māhina 'e hongofulu-mā-valu pe ta'u 'e ua, 'oku meimei ko kinautolu kotoa pē kuo nau fakatupulaki ha 'ofa mamae ki he kakai na'a nau ngāue ai" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1985, 12; pe *Ensign*, Nōvema 1985, 10).

Ko e ngaahi foha 'o Mōsaiá ko e kau Nifai kinautolu na'a nau vahevahe 'a e ongoongolelei 'i ha ta'u 'e hongofulu-mā-fa ki ha kakai na'a nau fehí'a ki he kau Nifai. Neongo 'a e mamahí mo e fakatanga na'a nau fehanga'angai mo iá, na'a nau tupulaki 'i hono liliu 'o e ngaahi loto 'o e kau Leimaná ki he ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí (vakai, 'Alamā 17:4-5). Ko 'enau 'ofa mo e ngaue ki he kau Leimaná na'e molū ai 'a e loto 'o e kau Leimaná pea fakaava honau ngaahi matapā kiate kinautolu ke ako'i. 'I he'enau fekumi lahi ki he ngaahi folofolá mo e lotu lahi mo e 'aukai na'a nau ma'u ai 'a e laumālie 'o e kikite mo e fakahā ke nau lava 'o akonaki 'i he mālohi mo e mafai (vakai, 'Alamā 17:2-3). "He na'e 'ikai te nau fa'a kātaki ke mala'ia ha toko taha, 'io na'e langaki 'enau tetetete mo e manavahē 'i he fakakaukau ki he tō 'a e fo'i tokotaha ki he mamahi ta'engata" (Mōsaiá 28:3). 'I ho'oko ako 'a e ngaahi vahe ko 'eni, fekumi ki he ngaahi ngāue 'o e 'ofa mo e tokoni na'e fai 'e he ngaahi foha 'o Mōsaiá ki he kau Leimaná, pea fakatokanga'i na'e hanga 'e he ngaahi ngāue ni 'o 'omai 'a e faikehekehe ki he'enau ikuna kāfakafa 'i he ngāue fakafaipekaú.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Tokanga Ki Ai

- 'Oku tokoni'i kaitautolu 'e he 'aukaí, lotú, mo e ako 'o e folofolá ke tau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní pea mahino

lelei ai 'a e ongoongolelei (vakai 'Alamā 17:1-3, 9-10; vakai foki Sēkope 4:6; T&F 88:76-78).

- Ko kinautolu 'oku nau ngāue 'i ha founa faka-Kalaisí te nau ma'u 'a e mālohi lahi ange ke liliu mo tākiekina 'a kinautolu na'a nau ako'i (vakai, 'Alamā 17:11, 20-25; 18:8-23).
- Ko hono ako'i 'a e tokāteline mo'oní, kau ai 'a e 'ulungāanga 'o e 'Otuá, ko e Fakatupú, Hinga 'a 'Ātamá, ko hotau tu'unga tōkilaló, mo e fiema'u 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'uí, te ne lava ke tataki 'a e kakai ke fakatomala pea liliu 'enau mo'uí (vakai, 'Alamā 18:24-41; vakai foki, Kolose 1:13-16; 'Alamā 22:10-14).
- 'Oku 'omai 'e he ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí 'a e maama, 'amanaki lelei, mo e fiefia ki he laumālie (vakai, 'Alamā 19:6, 12-14, 29-36).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 81-82.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i

'Alamā 17:1-6. Vakai'i Fakalūkufua 'o e Fakahokohokó (miniti 'e 10)

Lau 'a e 'Alamā 17:1-4 pea fekumi pe ko e hā 'a e lōloa 'o e ngāue fakafaipekaú 'a 'Alamā mo e ngaahi foha 'o Mōsaiá. Tuku ki he kau akó ke nau fekumi he Saati Hokohoko 'o e Tohi 'a Molomoná 'oku 'i he'enau kaati faka'ilonga'i 'o e tohi (fika 32336) fekumi ki he "'Alamā ko e Si'i" mo e "Ngāue Fakafaipekaú ki he Kau Leimaná." ('Oku 'oatu 'a e tatau 'o e saati ko 'eni 'i he konga kimui 'o e tohi fakahinohino ma'á e fānau akó.)

Tuku ki ha tokotaha ke ne lau 'a e fakamatala 'oku 'i 'olunga 'i he kamata'anga 'o e 'Alamā vahe 17 'i he Tohi 'a Molomoná. Mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā 'oku fakamatala ki ai 'a e 'Alamā vahe 17-26?
- Ko e hā mo ha ngaahi me'a kehe na'e hoko he taimi tatau 'i he Tohi 'a Molomoná? (Ko e ngāue fakafaipekaú 'a 'Alamā mo 'Amulekí.)
- 'Oku fakafuofua ko e fē 'a e ngaahi ta'u na'e hoko ai 'a e ngaahi vahe ko 'eni? (Meimei 91-77 K.M.)

Faka'ali'ali ki he kau akó 'a e sātí pea sio fakavavevave ki he lisi 'o e ngaahi folofolá. Fakakaukau 'i ke 'oange ha ngaahi tatau 'o e sātí ki he kau akó ke nau tauhi 'i he'enau ngaahi folofolá.

Ko Hono Vakai'i Fakalūkufua 'o 'Alamā 1-27

(ko e ngaahi 'ahó 'oku fakafuofua pē)

'I he kau Nifai		'I he kau Leimaná
'Oku hoko 'a 'Alamā ko e tu'i fakamaau lahi ki he kau Nifai (vakai, 'Alamā 1-4).	91 K.M.	91 K.M. 'Oku 'alu 'a e ngaahi foha 'o Mōsaiá 'o ngāue fakafaipekaú ki he kau Leimaná (vakai 'Alamā

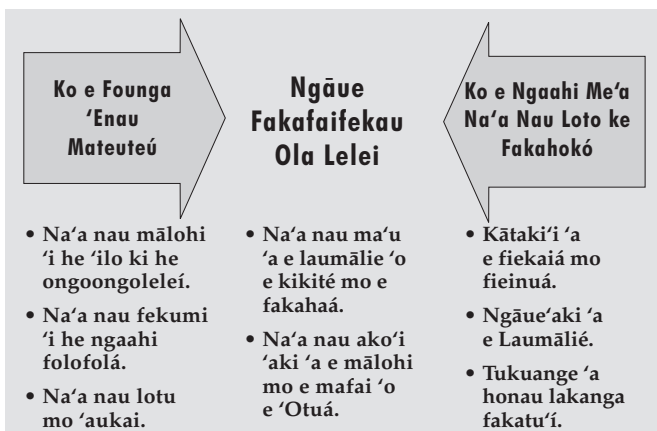
<p>83 K.M. Ko hono tuku ange 'e 'Alamā 'a e fakamaau fakapule'angá kae 'alu 'o ngāue fakafaifekau ('Alamā 5–15).</p>	<p>81–78 K.M. Ko e kau Leimana na'e 'ikai te nau uluí na'a nau tau'í 'a e kau Nifai pea nau faka'auha ai 'a e fu'u kolo ko 'Amonaihaá (vakai, 'Alamā 16; 25).</p>	<p>Ko e fiefia 'a e ngaahi foha 'o Mōsaia 'i he lava lelei 'a 'enau ngāue fakafaifekau (vakai, 'Alamā 25:17; 26).</p>
<p>77 K.M. Ko e fetaulaki 'a 'Alamā mo e ngaahi foha 'o Mōsaia (vakai, 'Alamā 17:1–5; 27:16).</p>		<p>77 K.M. Ko e ngaahi foha 'o Mōsaia mo e kau Leimana na'a nau uluí 'oku nau teuteu ke 'alu ki Seilahemala (vakai, 'Alamā 27:1–15).</p>

'Alamā 17:1–12. 'Oku hanga 'e he 'aukai, lotu, mo e ako 'o e folofola 'o tokoni'i kitautolu ke tau ma'u 'a e laumalie mā'oni'oni mo ako'i 'a e ongoongolelei
(miniti 'e 10–15)

Fehu'i ki he kau akó: Ko e hā ha teuteu fakatu'asino 'oku totonu ke mateuteu ai 'a e kau faifekau kimu'a pea nau toki 'alu 'o ngāue fakafaifekau? Hiki 'enau ngaahi talí 'i he palakipoé 'i lalo he taumu'a ko e Teuteu Fakatu'asino. ('E kau ai 'a e ngaahi vala, ngaahi sivi fakafalemahaki mo e sivi nifo, mo e malu'í ha pa'anga). Fehu'i: Ko e hā 'a e ngaahi teuteu fakalaumalie 'oku totonu ke fai 'e he kau faifekau? Hiki 'a e ngaahi talí 'i lalo he taumu'a ko e Ngaahi Teuteu Fakalaumalie. ('E kau mai ki ai 'a e lau 'o e Tohi 'a Molomoná, lotu, 'aukai, ako 'o e ngaahi lēsoni fakafaifekau, tauhi 'a e ngaahi fuakava 'o e temipalé. Mou fealea'aki 'i he ngaahi fehu'í ko 'ení:

- Ko e hā 'oku mahu'inga ai 'a e mateuteu fakatu'asinó ke fakalalaka ai 'a e ngāue fakafaifekau?
- Ko e hā 'oku totonu ai ke fai ha mateuteu fakalaumalie ke fakalalaka ai 'a e ngāue fakafaifekau?
- Ko e hā 'a e kaunga 'o e lavame'a 'i he ngāue fakafaifekau tu'unga 'i he sí'isi'í 'o e mateuteu? ki he ngāue fakafaifekau? Ko e hā hono 'uhingá?

Lau 'a e 'Alamā 17:1–6 pea fekumi ki he founga na'e mateuteu ai 'a e ngaahi foha 'o Mōsaia mo e ngaahi me'a na'a nau loto ke fakahoko ke fakalalaka ai 'enau ngāue fakafaifekau. 'I ho'o ma'u 'a e ngaahi talí, hiki 'i he palakipoé 'o fakatatau mo e fakatātā ko 'ení.

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau ko e hā 'enau ongo'í ki he ngāue fakafaifekau pea fakahoa ia ki he ngaahi fiema'u 'a e ngaahi foha 'o Mōsaia. Vahevahe ha ngaahi me'a na'a nau ma'u 'i he ngāue fakafaifekau 'a ia 'okú ne faka'ali'ali mai 'a e ngaahi feilaulau 'a e kau faifekau he 'aho ni, 'enau ngāue, 'enau akó, mo 'enau 'aukai ke ma'u 'a e mālohi 'o e 'Eiki. Lau 'a e 'Alamā 17:9–10 pea fakamo'oni ki he tataki, fakahaofi, mo e fakafiemalie 'oku 'omai kiante kinautolu 'oku ngāue.

Fehu'i: 'Oku founga fēfē 'a hono tāpuaki'í 'e he laumalie 'o e fakahā pea mo e malava ke ako'í 'i he "mālohi mo e mafai 'o e 'Otua" (v. 3) ha ni'ihí kehe? tāpuaki'í koe? Vahevahe 'a e fakamatala na'e fai 'e 'Eletā W. Meki Loulenisi, na'á ne hoko ko e mēmipa 'o e Kau Fitungofulu:

"Ko e tatau 'o e laumalie 'o e fakahaá—ko e laumalie ko ia 'o e fakauluí, kapau te ke lava—'oku tau lava ke ma'u kapau 'oku tau fekumi fakamātoato ki ai 'i he 'aukai, lotu, talangofua, mo e fekumi 'i he ngaahi folofola" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1996, 104; pe Liahona, Siulai 1996, 75).

Lau 'a e palōmesi 'a e 'Eiki 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:85. Fakamo'oni ki he laumalie 'o e fakahā 'oku ha'u 'i he 'aukai, lotu, talangofua, mo e fekumi 'i he ngaahi folofola. Fakamatala 'oku fiema'u 'a e laumalie ko 'ení ke tokoni'í kitautolu 'i hono vahevahe 'o e ongoongolelei mo e ni'ihí kehé.

'Alamā 17:19–18:17. 'Oku fa'a hoko 'a e mo'ui 'a e kau palōfitá ko e fakataipe ia 'o e mo'ui 'a e Fakamo'ui. (miniti 'e 45–50)

Fakatokanga: Ko e fokotu'u ki hono ako'í 'oku fekau'aki ia mo e ngaahi fokotu'u ki hono ako'í 'i he Mōsaia 7:1–8, 16 mo e Mōsaia 11–17.

Kimu'a he kalasí hiki 'a e fakamatala ko 'ení 'i he palakipoé:

"Mo'ui'aki ha founga mo'ui 'e lava ai 'e he kakai 'oku nau 'ilo'í koe kae 'ikai 'ilo'í 'a Kalaisi 'o fie ma'u ke 'ilo'í 'a Kalaisi koe'uhi ko 'enau 'ilo'í koe" ('i he H. David Burton, 'i he Conference Report, 'Epeleli 1994, 89; pe Liahona, Siulai 1994, 68).

Fakaafe'í 'a e kau akó ke nau lau 'a e Mōsese 6:63, pea fehu'í ange:

- 'Oku fekau'aki fēfē 'a e folofola ko 'ení mo e fakamatala 'i he palakipoé?
- Ko e hā 'a e ngaahi founga 'e hanga ai 'e he'etau mo'ui 'o fakamo'oni'í 'a Sisū Kalaisi?

Lau 'a e 1 Nifai 22:20–21 pea fekumi pe ko hai na'e fakamatala'í 'e Mōsese ki hono kakai. Tuku ki he kau akó ke nau fai mai ha fokotu'u ki he ngaahi founga na'e tatau ai 'a e mo'ui 'a Kalaisi mo e mo'ui 'a Mōsesé. (Na'á na fakatou hao he fie ma'u ke tāmate'í kinaua 'i he'ena kei pēpē, na'á na lava fakatou'osi 'o

'aukai he 'aho 'e fāngofulu mo e pō 'e fāngofulu, na'á na fafanga 'a hona kau muimuí 'i he founga 'o e mana, na'á na fakatau'a-tāina'í 'a hona kau muimuí mei he pōpūlá.) 'Oku tuhu foki 'a e mo'ui 'a e kau palōfita kehe 'i he folofolá kia Sisū Kalaisi. Fehu'í ki he kau akó pe na'e anga fēfē 'a hono fie ma'u 'a 'Ēpalahame ke feilaulau'í 'a 'Aisaké ko ha fakamanatu kiate kinautolu 'a hono feilaulau'í 'e he Tamai Hēvaní 'a Hono 'Alo pē 'e Tahá (vakai, Sēkope 4:5).

Vahevahe 'a e ngaahi kongokonga 'o e sātí ki he kau akó. ('Oku totonu ke ma'u 'e he tokotaha kotoa pē ha veesi 'e taha pe toe lahi ange ai 'o kau kia 'Āmoni mo e veesi 'o kau kia Sisū Kalaisi.) Tukuange ha taimi ke nau lau fakalongolongo ai 'enau ngaahi vēsí. Tuku ke lau fakataha 'e he kalasí 'a e 'Alamā 17:19–18:17. Fakatatali ho'omou laú 'i he taimi 'oku mou a'u ai ki he ngaahi veesi 'oku 'asi atu 'i he sātí ke mou lava 'o vahevahe 'a e ngaahi me'a na'e 'ilo 'e he kau akó 'oku meimeí faitatau ai 'a e mo'ui 'a 'Āmoni mo e mo'ui 'a Sisū Kalaisi.

'Āmoni	Sisū Kalaisi
'Alamā 17:20	Mātiā 27:2
'Alamā 17:25	Sione 10:11
'Alamā 17:31	Mātiā 18:12–13
'Alamā 17:37	T&F 6:2
'Alamā 18:3	Sione 10:17–18
'Alamā 18:10	Sione 6:38
'Alamā 18:13	Sione 20:16
'Alamā 18:17	Luke 22:42

Fakamo'oni ki he kau akó ko e taumu'a lahi 'o e Tohi 'a Molomoná ke fakaloto'í 'a e "kau Siú mo e Senitailé ko Sisū ko e Kalaisi, ko e 'OTUA TA'ENGATÁ, 'a ia 'okú ne fakahā ia 'e ia ki he ngaahi pule'anga kotoa pē" (mei he peesi mu'omu'a 'o e Tohi 'a Molomona). Vahevahe 'a e akonaki meia Palesiteni 'Ēsela Tafu Penisoní:

"Ko e tokotaha 'oku fekumi mo'oni ki he mo'oní te ne lava 'o ma'u ha fakamo'oni ko Sisū ko e Kalaisi ia 'i he taimi 'okú ne lotu mo fakakaukau loto ai ki he ngaahi tākiekina 'o e Tohi 'a Molomoná. . . .

". . . Tau lau mu'a 'a e Tohi 'a Molomoná pea tau ma'u 'a e tui mo'oni ko Sisū ko e Kalaisi ia. Tau hokohoko atu hono lau 'a e Tohi 'a Molomoná koe'uhí ke tau lava 'o ha'u kakato kia Kalaisi, mo tukupā 'etau mo'uí kiate Ia, hoko ko e uho 'etau mo'uí, pea ke Ne kāpui 'etau mo'uí" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1987, 101, 104; pe *Liahona*, Sānuai 1987, 83, 85).

'Alamā 17:19–18:23. Ko kinautolu 'oku ngāue 'i he founga tatau mo Kalaisi 'e lahi ange 'a e liliu 'oku nau fakahoko kiate kinautolu 'oku nau ako'í.

(miniti 'e 15–20)

Fakatokanga: 'Oku faka'amu ko e ngaahi fokotu'u ki hono ako'í 'e lelei ia kapau kuo maheni 'a e kalasí mo e talanoa 'o 'Āmoni 'i he 'Alamā 17–18.

Fakahoko ki he kalasí 'oku 'oange ki he kau faifekau 'a e ki'í tohi tu'utu'uni 'i he kamata'anga 'enau ngāue fakafaifekau. Kapau te ke lava 'o ma'u ha ki'í tohi, pea faka'alí'ali ia ki he kau akó. Fakamatala ange 'oku fakahā 'i he tohi ni 'a e tu'utu'uni, ngaahi tefito'í mo'oni, mo e ngaahi fono ki he founga ko ia 'e ma'u ai 'a e ola lelei 'i he ngāue fakafaifekau. 'Oku fie ma'u 'a e faifekau kotoa pē ke ne to'oto'o 'a e ki'í tohi he taimi kotoa pē, lau ia, pea mo mo'uí'aki 'a e ngaahi akonaki 'i lotó. Lau ki he kau akó 'a e fakahinohino ki he ngāue-'ofá 'oku hā 'i he tohi tu'utu'uni:

"1. Faka'apa'apa mo ke fai ha ngaahi ngāue-'ofa.

"2. Fai ha ngaahi ngāue-'ofa fakakolo, fakafeitu'u, pe fakafonua 'i hono fakangofua 'e ho'o palesiteni fakamisioná. Fakangatanga 'a e ngāue-'ofá ki ha houa 'e fā 'i he uike tuku kehe pe 'i he ngaahi taimi fakatu'utāmaki, 'i hano tu'utu'uni 'e ho'o palesiteni fakamisioná" (Tohi Tu'utu'uni 'a e Kau Faifekau [1990], p.40).

Fehu'í: Ko e hā e 'uhinga 'okú ke pehē 'oku fakakau ai 'a e fakahinohino ki he ngāue-'ofa 'i he tohi tu'utu'uni 'a e kau faifekau?

Fakamanatu ki he kalasí 'a e ngaahi me'a na'á ne tataki atu 'a 'Āmoni ke ne ako'í 'a e Tu'í ko Lamōnaí. 'I he taimi na'á ne hū atu ki he fonua ko 'Isime'elí, na'e puke pōpula atu 'a 'Āmoni 'e he kau le'o 'a e tu'í. 'O fakatata ki he 'ulungāanga fakafonua, na'e mei lava pē 'e he tu'í ke to'o 'a e mo'ui 'a 'Āmoni. . Ka neongo ia, 'i ha ngaahi 'aho si'í pe na'e liliu 'a e faka'amu 'a e tu'í 'o fie ako ki he ongoongoleléi peá ne loto ai ke fakahaofi 'a 'Āmoni mei hono ngaahi filí (vakai 'Alamā 18:20–21).

- Lau 'a e 'Alamā 17:20–25; 18:10. Ko e hā 'a e me'a na'á ne liliu faka'aufuli 'a e ongo'í 'a e tu'í kia 'Āmoni?
- Ko e hā hono lōloa 'a e loto 'a 'Āmoni ke nofo 'o ngāue ma'á e Tu'í? (vakai v. 23).
- Lau 'a e Mōsaia 28:3; 'Alamā 17:9, 16. Ko e hā hono 'uhinga na'e fu'u fiema'u ai 'e he ngaahi foha 'o Mōsaia ke nau fai 'a e me'a ma'ongo'onga ko 'eni ma'á e kau Leimaná?
- 'Oku mou pehē na'e mei kehe 'a e taukei 'a 'Āmoni pea mo e anga 'ene mo'uí kapau na'á ne talaange hangatonu ki he kau le'ó ko 'ene 'i aí ke ako'í 'a e ongoongoleléi ki he tu'í?

Na'e pehē 'e 'Eletā Henelī B. 'Aealingi, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá:

"'Oku lauiafe 'i he 'aho, 'a e taimi 'oku siofia ai 'a e kau mēmipa 'o e Siasí. . . . 'e kakai 'oku tupu 'i honau lotó 'enau fie 'ilo pe ko e hā 'a e fa'ahinga mo'ui 'oku tau mo'uí'aki. Koe'uhí kuo tau 'osi fai ha fuakava ke tau hoko ko e kau fakamo'oni, te tau feinga ke talaange kiate

kinautolu ‘a e founa ‘oku hanga ai ‘e he ongoongolelei ‘o ‘omai ‘a e fiefiā ki he ‘etau mo‘uí. Ko e hā ‘a e anga ‘enau fakakaukau ki he ngaahi me‘a te tau lea‘aki ‘e makatu‘unga ia ‘i he kongā lahi ‘o e founa ‘oku tau tokanga ange ai kiate kinautolu.”

Fehu‘i:

- Na‘e founa fēfē hono ako‘i ‘e ho‘omou mātu‘á ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelei kiate kimoutolú?
- Ko e hā na‘á ne ngaohi ‘enau akonaki ke ‘aongá?

Tuku ki he kau akó ke nau fakakaukau ki ha kau faiako na‘a nau hanga ‘o ue‘i ‘enau mo‘uí kau ki he ongoongolelei. Fehu‘i:

- Ko e hā na‘á ne ngaohi ‘a e kau faiako ko ‘ení ke nau makehe aí?
- Ko e hā ‘a e mahu‘inga ke ke ‘ilo‘i na‘e tokanga mai ‘a e kau faiako ko ‘ení kiate koe?
- Ko e hā leva ‘oku ako‘i kiate koe ‘e he me‘á ni ‘o felāve‘i mo hono ako‘i ‘o e ongoongolelei ki he ní‘ihi kehé?

Tuku ki ha taha ke ne lau ‘a e toenga ‘o e lea na‘e fai ‘e ‘Eletā ‘Ailingi:

“Ko kinautolu ‘oku tau fetaulaki te nau ongo‘i ‘a e ‘ofá. . . . Mahalo pē ‘e ‘ikai lau houa pe lau ‘aho ‘o hangē ko e talanoa ‘o e Tu‘i ko Lamōnai, ka te nau ongo‘i ‘etau ‘ofá hili ia ‘enau sivi‘i hotau ngaahi lotó. Pea ‘i he taimi te nau ‘ilo ai ‘oku mo‘oni mo fakamātoato ‘etau ongo‘i, ‘e lava leva ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oni ‘o ngāue ke ue‘i ‘enau mo‘uí ke lava ai ‘o ako‘i pea fakamo‘oni kiate kinautolu, ‘o hangē ko ia na‘e hoko kia ‘Āmoni” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1996, 42; pe *Liahona*, Sānuai 1997, 32).

Fakahā ki he kau akó ko e vahevahe ‘o e ongoongolelei ko e ngāue-‘ofa ia. Ko e ngāue-‘ofá ‘oku ‘ikai ko ha founa faingofua ke ue‘i ‘a e kakaí ke nau fanongo ki he ongoongolelei. Ko e ngāue-‘ofa ko ‘ení ‘oku ‘alu atu ia ‘i he ‘ofa mo e tokanga ki he kakai kehé, ‘o tatau ai pē pe ‘oku fēfē ‘enau tali ‘a e pōpoaki ‘o e ongoongolelei.

Fakaafe‘i ‘a e kau akó ke nau fakakaukau ki ha taha ‘a ia te nau lava ‘o fie vahevahe ‘a e ongoongolelei mo ia. Kole ange ke nau hiki ‘i ha la‘ipepa pe ko e hā e ngaahi me‘a te nau fai ma‘á e tokotaha ko iá. Kole ke nau fakakau ai ha potu folofola ‘o fekau‘aki mo e ngāue-‘ofa pea nau hiki ai pe ‘e lava fēfē ‘e he ngāue-‘ofa ko ‘ení ‘o ‘omai kinautolu kia Kalaisi.

‘Alamā 18:24–19:36. ‘I hono ako‘i ‘o e tokāteline mo‘oni, kau ai mo e ‘ulungāanga mo‘oni ‘o e ‘Otúá, Fakatupú, Hinga ‘a ‘Ātamá, ko hotau tu‘unga tō ki laló, mo ha fiema‘u ‘o e Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí, te ne tataki ‘a e kakaí ki he fakatomalá pea mo liliu ‘enau mo‘uí. (miniti ‘e 45–55)

Faka‘ali‘ali ki he kau akó ha kongā tupenu matolu pe ko ha fakatātā pe ko ha la‘itā ‘oku ‘asi ai. Fakamatala‘i ange ko e kongā tupenu ko ‘ení ‘oku matolu, ‘oku tui ki ai ha ngaahi fakatātā, pea faka‘aonga‘i ia ki he puipuí, pe tautau he holisí, pea ‘oku lava ‘o kofu ‘aki ha sea. ‘I he kuohilí, na‘e fa‘a faka‘aonga‘i ia ke tala ha talanoa pe ko hono tohi ai ha ngaahi me‘a mahu‘inga. Fehu‘i: ‘E anga fēfē ha ‘aonga ‘a e fakatātā ko ‘ení kapau ‘oku puli ha ngaahi filo mei ai? Fakamahino‘i ‘a hono mahu‘inga ‘o e fiema‘u ‘o e me‘i filo kotoa pē he ko e kongā mālohi ia ‘o e fakatātā ko ‘ení pea te ne fakakakato ‘a e fakatātā ‘okú ne tā.

Fakahoā ‘a e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi ki he kongā tupenu ko ‘ení na‘a tau lau ki aí. Ko e fo‘i filo kotoa pē ‘oku kāinga ia mo e ngaahi filo kehé. Hangē ko ‘ení, fakatomalá ‘okú na ngāue lelei mo fetokoní‘aki mo e papitaisó . Kole ki he kau akó ke nau fokotu‘u ha ngaahi mo‘oni kehe ‘o e ongoongolelei pea mo ‘enau fekau‘aki mo e ngaahi tefito‘i mo‘oni kehé. (‘E kau ki he ngaahi talí ‘a e papitaisó mo e foaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni, tuí mo e ngāue, talangofuá mo e ngaahi tāpuaki.) Fakamo‘oni koe‘uhi ‘oku fu‘u fekau‘aki ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelei, ko e taimi ‘okú te ako ai ki he fo‘i tokāteline ‘e taha, te ne lava pē ‘o ‘omai ha mahino ki ha tokāteline kehe ‘e taha. Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Pulusi R. Makongiki:

“Ko e ngaahi me‘a lalahi taha ‘eni ‘e tolu kuo hoko pe ‘e hoko ki he ‘etau mo‘uí:

“1. Ko hono fakatupu ‘o e ngaahi langí pea mo e māmaní, ‘a e tangatá, pea mo e ngaahi me‘a mo‘ui kotoa pē ‘oku ‘i aí;

“2. Ko e hinga ‘a e tangatá, mo e ngaahi me‘a mo‘ui kotoa pē na‘e ‘i aí, mo e māmaní mo hono tu‘unga ‘i mu‘á mo hono nāunau faka-palataisi ‘o nofo ‘i hono tu‘unga fakamatelie he taimí ni; mo e

“3. Ko e feilaulau huhu‘i, ko hono toe totongi huhu‘i ki he tangatá, mo e me‘a mo‘ui kotoa pē, pea mo e māmaní mei hono tu‘unga tōkilaló koe‘uhi ke toe lava ‘o fakamo‘ui ‘a e māmaní mo e me‘a mo‘ui kotoa pē ‘oku ‘i aí ke nau kakato.

“Ko e ngaahi me’a lalahi fakalangi ko ‘eni ‘e tolu ‘oku hokó—ko e ngaahi pou ia ‘e tolu ‘o e ta’engata—‘oku ‘ikai lava ke nau mavahevahe ka ‘oku lalanga fakataha kinautolu ki he fakatāta pē ‘e taha ‘oku ‘iloa ko e palani ta’engata ‘o e fakamo’uí” (*A New Witness for the Articles of Faith*, 81).

Tokoni ki he kalasí ke mahino kiate kinautolu ko e faiako ma’ongo’onga ‘i he ongoongoleléi ‘oku kau ai hono ako’i ‘o e ngaahi me’a mahu’inga lahi ka ‘oku nau fengāue’aki fakataha. Tohi ‘i he palakipoé ‘a e ngaahi fo’i lea ko e mo’ui ‘a e ‘Otuá, ko e Fakatupú, ko e Hingá, mo e palani ‘o e fakamo’uí. Fakamatala’i na’e ako’i ‘e ‘Āmoni ‘a e ngaahi tefito’i mo’oni mahu’inga ko ‘eni ki he Tu’i ko Lamōnai. Lau ‘a e ‘Alamā 18:24—40 pea kole ki he kalasí ke nau tuhu’i mai ‘a e ngaahi veesi ‘oku ‘asi ai hono ako’i ‘e ‘Āmoni ‘a e ngaahi tokāteline ‘oku hiki atu ‘i he palakipoé.

Lau ‘a e ‘Alamā 18:40—43; 19:6 ke ‘ilo ai ‘a e ngaahi me’a na’e hoko kia Lamōnai ko e ola ‘o e fu’u liliu mo ‘ene ako ‘a e ngaahi tokāteline ko ‘eni. (Mahalo pē ‘e fakakaukau ‘a e kau akó pe ko e hā ‘a e ‘uhinga na’e pehē ai ‘a Lamōnai ‘i he taimi na’e fanongo ki he ongoongoleléi. Neongo ‘oku fu’u makehe ‘a e me’a na’e hoko kia Lamōnai, ka ‘oku ‘i ai ‘a e tokolahi ‘oku hoko pē mo e me’a tatau kiate kinautolu; vakai, Mōsaia 27:11, 19; ‘Alamā 22:18—19.)

Lau fakataha mo e kalasí ‘a e ‘Alamā vahe 19, pea mou alea’i ‘a e ngaahi tokāteline mo e ngaahi tefito’i mo’oni mahu’inga ‘i he vahe ko ‘eni. (Ko e ngaahi fakamatala ko ‘eni ‘e ‘alu māmālie pē mo ne ma’u ‘a e tokanga ‘a e kalasí.) Ko e ngaahi fehu’i mo e ngaahi fokotu’u ko ‘eni ‘e lava ke tokoni atu ‘i ho’omou fealea’aki.

Veesi 5

Fehu’i: Ko e hā hono ‘uhinga na’e kehe ai ‘a e fakakaukau ‘a e kuini meiate kinautolu na’a nau pehē ‘oku mate hono hoá, ko e tu’i? (Ko e me’a mālie ‘eni ke veteki ‘e he kalasí.)

Veesi 6

Fehu’i:

- Ko e hā e liliu na’e hoko kia Lamōnai?
- Ko e hā e me’a na’á ne hanga ‘o ue’i iá?

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Pulusi R. Makongiki:

“Ko kinautolu ko ia ‘oku fanongo ki he fanafana fakatauelé mo muimui ki he ngaahi feinga mai ‘a e Laumālie (ko e maama ‘a Kalaisí) ‘oku lava pē ke ne ma’u ‘a e Laumālie (‘a ia ko e Laumālie Mā’oni’oni).

“‘Oku ‘ikai ha fakamatala ‘e toe lelei ange ‘o kau ki he maama ‘o Kalaisí ki ha taha ‘okú ne fekumi ki he ongoongoleléi ‘o hangē ko ia na’e hoko ki he Tu’i ko Lamōnai” (*A New Witness for the Articles of Faith*, 261).

Veesi 13

Fehu’i: Ko e hā ‘a e ola ‘o e fakamo’oni na’e ma’u ‘e Lamōnai pea mo e mālohi ‘o e Laumālie ‘o e ‘Otuá ki hono uai’i, ko e kuini?

Veesi 14

Fehu’i: Na’e anga fēfē ‘a hono fakahā ‘e Āmoni ko e faifekau loto-mā’ulalo iá?

Veesi 16–17

Fehu’i:

- Ko e hā ‘etau ‘ilo kia ‘Apisí?
- Ko e hā ‘a e faingamālie na’á ne fakatokanga’i ‘o puké? (Faingamālie ke vahevahe ‘a e ongoongoleléi.)
- Ko e hā ha ngaahi faingamālie fakangāue fakafaifekau kuó ke ma’ú?

Veesi 22–23

Fokotu’u ki he kalasí ke nau lau ‘a e Mōsaia 28:7; mo e ‘Alamā 17:35. Fehu’i: Ko e hā te tau lava ‘o ako mei he ngaahi veesi ko ‘eni fekau’aki mo e ngaahi tala’ofa ‘a e ‘Eiki’?

Veesi 24–29

Fakatokanga’i ‘a e fakakikihi na’e hoko tupu mei he ngaahi mana na’e hokó. Ko hai ia te ne fie ma’u ke fai ha fakakikihi lolotonga ‘oku fakahoko ‘e he ‘Otuá ha ngaahi mana? (vakai, 3 Nifai 11:29). Ko e hā hono ‘uhingá?

Veesi 31–35

Tuku ki he kau akó ke nau tohi ‘i he palakipoé ‘a e founga fakaului ko ia ‘o e kakai ‘o Lamōnai ‘i he taimi ko ia na’e kamata ke malanga ai ‘a Lamōnai.

Veesi 36

- Ko hai ‘oku fakaafe’i ke ma’u ‘a e Laumālie Mā’oni’oni?
- Ko e hā ‘a e me’a kuo pau ke nau fai ke ma’u ai ‘a e Laumālie Mā’oni’oni?

Fakamo’oni ko e tokotaha kotoa pē ‘oku fie fanongo mo ako ‘a e ongoongoleléi te ne ma’u ‘a e fu’u liliu ‘o e lotó ‘i he ivi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni. (Kapau te ke ongo’i ‘e ngali loto-tāfu’ua ‘a e kalasí pe loto ta’efiemālie nai ko’e’uhi he ‘oku te’eki ai te nau ma’u ‘e kinautolu ha fu’u liliu pehē ‘i he’enu mo’uí, pea mahalo te ke fie ma’u ke vahevahe ‘a e fakatokanga ko ia na’e fai ‘e Palesiteni ‘Ēsela Tafu Penisoni ‘a ia ‘oku ma’u ‘i he ngaahi fokotu’u ki hono ako’i ‘o e ‘Alamā vahe 5, pp. 149–50.)

‘Alamā 20–29

Talateú

Na’e ako’i ‘e ‘Eletā L. Tomu Peuli, ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá ‘o pehē “te tau hoko ko ha fa’ifa’itaki’anga lelei ‘aupito ki he nī’ihi kehē kapau ‘e ‘ikai te tau fetongi ‘a e kovi na’a nau fai maí. Te tau lava ‘o liliu honau lotó ‘i he taimi ‘oku tau fa’ifa’itaki ai ki he sīpinga ‘a Kalaisí ‘o fulihi atu ‘a e kou’ahē ‘e tahá. ‘E hanga ‘e he sīpinga ‘o ‘etau hoko ko e kau muimui anga-fakamelino ‘o Kalaisí ‘o ue’i hake ‘a e nī’ihi kehē ke nau muimui foki kiate ia” (*Living with Enthusiasm* [1966], 128). Na’e hoko ‘a e ngaahi foha ‘o Mōsaiá ko ha me’a ke ‘omi ai ha tokolahi ki he mo’oni ‘i he’enu tuku ‘enu fa’ahinga mo’ui lilingi totó. Na’e ongo ki ha tokolahi ‘o honau ngaahi filí ‘a ‘enu anga-vaivaí, pea na’e tupu ai ha’anau tuku mo ‘enu ngaahi me’ataú ‘o nau kau fakataha mo honau ngaahi tokoua mo e tuofāfine ne uluí. Tokoni’i ho’o kau akó ke nau ‘ilo’i, ko e ngaahi liliu ko ia ne hoko ‘i he mo’ui ‘a e kau uluí mo e fiefia ne ma’u ai, ko ha me’a ia ‘oku hoa mo ha fa’ahinga feilaulau pē ‘e fie ma’u ke nau fai.

Ngaahi Tefito’i Mo’oni Mahu’inga ‘o e Ongongolelei ke Tokanga ki Ai

- ‘Oku hanga ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ‘o ue’i hake ‘a kitautolu ke tau fai ‘a e finangalo ‘o e ‘Otuá, neongo pe ko e hā hano faingata’a (vakai ki he ‘Alamā 20:1–5; 21:13–18; 22:1–4; vakai foki ki he Lea Fakatātā 3:5–6; 1 Nīfai 4:10–13; T&F 11:12–13).
- ‘Oku lava ‘e he loto-’ita ‘o fakatupu ha ngaahi angahala lalahi ange (vakai ki he ‘Alamā 20:8– 18; vakai foki ki he 3 Nīfai 11:29–30; LSS, ‘Efesō 4:26).
- ‘Oku ‘ikai ke hanga ‘e hono mo’ui’aki ‘a e ongoongolelei ‘o ta’ofi ma’u pē ‘a e ngaahi faingata’a. Neongo iá, ‘e hanga ‘e he ‘Eikí ‘o fakahaofi ‘a kinautolu ‘oku nau kātaki ‘o a’u ki he ngata’angá (vakai ki he ‘Alamā 20:28–30; 21:13–14; vakai foki ki he Siope 1:1; 2:7; Mātiu 5:38–42; T&F 67:13; 90:24).
- Kuo pau ke tau tomu’a ‘ilo’i ‘oku mo’ui ‘a e ‘Otuá, pea na’a Ne fakatupu ‘a e me’a kotoa pē, pea na’e tupu mei he Hingá mo ‘etau ngaahi angahala ‘atautolu peé, ‘a hono motuhi ‘a kitautolu mei he ‘afio’anga ‘o e ‘Otuá, pea ‘e toki mahino ai ‘a ‘etau fie ma’u ha Fakamo’uí (vakai ki he ‘Alamā 22:7–14; vakai foki ki he Kolose 1:13–16; ‘Alamā 18:24–41).
- Kapau te tau lí’aki ‘a ‘etau ngaahi angahalá pea tau loto-fiemālie ke tau feilaulau’i ‘a ‘etau ngaahi me’a kotoa pē, te

tau toki ma’u ai ‘a e mo’ui ta’engatá mo e fiefia ‘i hono ‘ilo’i ‘a e ‘Otuá (vakai ki he ‘Alamā 22:15–18; vakai foki ki he Mātiu 13:44–46; ‘Amenai 1:26).

- Ko kinautolu kotoa pē ‘oku nau ului ki he ‘Eikí, ‘oku nau lāngilangi’ia ‘i Hono nāunaú mo Hono mālohí mo e anga-lelei, pea nau manavahē ki he angahalá ‘o lahi ange ‘i he maté, pea nau fiefia ‘i he tokoni ke fakamo’ui ha ngaahi laumālie, pea ‘oku fakamālohia ‘a kinautolu ke nau hao mei he heé (vakai ki he ‘Alamā 23:1–7; 24:6, 16–26; 26:11–17, 35–37; 29:1–3; vakai foki ki he ‘Alamā 30:19–20; T&F 18:10–16).
- ‘Oku tau mamahi koe’uhi ko kinautolu ‘oku nau mate ‘i he fai angahalá. ‘Oku tau ako’i ‘a e ongoongolelei ‘a Sīsū Kalaisí ki he fānau kotoa ‘a e ‘Otuá koe’uhí ke nau hao mei he ngaahi nunu’a ‘o e mate ‘i he fai angahalá (vakai ki he ‘Alamā 28:11–29:5; vakai foki ki he T&F 42:46– 47).

Ngaahi Ma’u’anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122, pp. 82–86.*

Ngaahi Fokotu’u ki Hono Ako’i

‘Alamā 20:1–5; 21:16. ‘Oku hanga ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ‘o ue’i hake ‘a kitautolu ke tau fai ‘a e finangalo ‘o e ‘Otuá, neongo pe ko e hā hano faingata’a. (miniti ‘e 15–20)

Faka’ali’ali ki he kalasí ha sioki vai. Kole ki ha taha ‘o e kau akó ke ha’u ki mu’a ‘i he kalasí. Kole ange ki he tamasi’i/ta’ahine ako ko iá ke ne hanga ‘o liliu ‘a e vaí ke lanu moli, ta’e te ne ngāue’aki ha me’a kehe. Fehu’i ange ki he tamasi’i/ta’ahine akó:

- Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘e ‘ikai te ke lava ai ‘o liliu hono lanú?
- Ko e hā nai hano faikehekehe, kapau ‘e fekau’i koe ‘e he ‘Eikí ke ke liliu ia?
- Ko e hā nai ha ngaahi fekau, kuo foaki mai ‘e he ‘Eikí ‘a ia ‘oku hangē ka ‘ikai te tau lava ‘o tauhi?

Kole ki he kalasí ke nau fakahā atu ha kakai ‘i he ngaahi folofolá ‘a ia na’e folofola ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu ke nau fai ha me’a ‘a ia na’e hangē ka ‘ikai te nau lava ‘o faí. Hiki ‘a ‘enu ngaahi talí ‘i he palakipoé. (‘E lava ‘o kau ki he nī’ihi ko ia ‘a Noa ‘i hono fekau’i ia ke ne fo’u ha ‘a’aké, ko Mōsese ‘i hono ui ia ke ne tataki atu ‘a e fānau ‘a ‘Isilelí mei ‘Isipité, pea mo e nī’ihi kehe foki). Fehu’i ange:

- Ko e hā ha me’a na’e tupu ai ‘a e lava ‘e he toko taha taki taha ‘o fakahoko ‘a e fekau ko iá?
- ‘Oku mou pehē ko e hā ‘a e ‘uhinga na’e tupu ai ‘a ‘enu feinga ke fakahoko ‘a e ngāue ko iá?
- Na’a nau tomu’a ‘ilo’i nai ki mu’a ‘i he taimi kotoa pē ‘a e founa ke nau fakahoko ai ‘a ‘enu ngaahi ngāué?
- Ko e hā nai ha me’a te nau fakafalala ki ai kae ‘oua kuo fakahoko ‘a e fekau?

Kole ki ha taha 'i he kau akó ke ne lau 'a e 'Alamā 20:1–3, pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e ngāue na'e tuku 'e he 'Eikí kia 'Āmoni ke ne fai?
- Ko e hā nai ha 'uhinga 'e faingata'a ai 'a e ngāue ko 'ení? (Na'e fehi'a 'a e kakai 'o Mitonai ki he ngaahi tokoua 'o 'Āmoni pea na'e 'ikai te nau 'ilo'i foki 'a 'Āmoni.)
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e teuteu ai pē 'a 'Āmoni ia ke ne 'alu ki ai, neongo na'e te'eki te ne 'ilo'i pe 'e anga-fēfē ha'ane fakahaofi hono ngaahi tokouá?

Fakamanatu'i ange ki he kau akó, na'e tuku foki kia Nifai mo ha ngāue faingata'a ke ne fai. Fekau ke nau lau 'a e 'ulu'i fakamatala ki he 1 Nifai vahe 3, ke 'ilo'i mei ai 'a e ngāue ko iá. Kole ki ha taha 'i he kau akó ke ne lau 'a e 1 Nifai 4:6 pea ne fakamatala ki he founga 'oku faitatau ai ia mo e ngāue na'e tuku kia 'Āmoni. (Na'e fakahā kia 'Āmoni ha palōpalema pea na'e 'ikai fakahā ange 'a e founga ke ne fakalelei'i ai iá.) Lau 'a e 'uluaki sētesi 'i he 'Alamā 20:4 pea fehu'i ange: Na'e anga-fēfē hono fakahā 'e Lamōnai 'a 'ene falala ki he māfima'fai 'o e 'Eikí ke tokoni'i 'a 'Ene fānaú ke nau fakahoko 'a 'Ene ngaahi fekau'i Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e Loma 8:31 pea fakafekau'aki ia mo e 'Alamā 20:4. Fehu'i ki he kau akó pe ko e hā 'a e tefito'i mo'oni na'e fakamo'oni ki ai 'a Lamōnai mo Paulá.

Lau 'a e 'Alamā 20:4–7 pea fehu'i ange: Na'e anga-fēfē hano foaki mai 'e he 'Eikí ha founga ke lava ai 'e 'Āmoni 'o fakahaofi hono kaungā-ngāue fakafai'ekau'i? Te ke lava 'o kole heni ki he kau akó ke nau fakamatala ki ha ngaahi me'a na'e hoko 'a ia na'a nau ongo'i ai ke nau fai ha me'a 'oku faingata'a, pea nau 'ilo'i ha founga ke nau lava 'o 'ilo'i tu'unga 'i ha tokoni mei he 'Eikí 'a e founga ke nau fakahoko ai iá. Fakamo'oni'i ange, ko e taimi ko ia 'oku tau mo'ui fe'unga mo taau a'i, te tau ma'u ai 'a e ngaahi fakahinohino fakalaumālie ke fai 'a e ngāue 'a e 'Eikí. 'E 'ikai faingofua ma'u pē ke tau muimui pau ki he ue'i fakalaumālie ko iá, ka 'o kapau pē te tau ma'u ha loto-tui mo fa'a lotu te tau lava 'o fai 'a e ngāue ko ia kuo fekau'i kitautolu ke tau fa'i.

'Alamā 20:8–17. 'Oku lava 'e he loto-'ita 'o fakatupu ha ngaahi angahala lalahi ange (miniti 'e 20–25)

Kole ki he kau akó ke nau fokotu'u mai ha ngaahi 'uhinga 'e ni'ihi 'oku tupu ai ha 'ita 'a e kakai. Lau 'a e 3 Nifai 11:29 pea fehu'i ange pe ko hai 'okú ne fakatupu 'a e loto 'itá mo e feke'ike'i. Lau 'a e 'Alamā 20:16 pea fehu'i ange ki he kau akó pe ko e hā 'a e me'a na'e tupu ai 'a e houhau 'a e tamai 'a Lamōnai. Fekau ke nau lau 'a e veesi 8–15 ke nau 'ilo'i mei ai 'a e ngaahi 'uhinga na'e tupu ai 'a 'ene houhau, pea tuku ange ke nau fai mai ha fakamatala ki he ngaahi 'uhinga na'a nau 'ilo'i. Fehu'i ange: 'Oku anga-fēfē ha fekau'aki 'a e ngaahi 'uhinga ko 'ení mo e tokāteline 'oku akó'i 'i he 3 Nifai 11:29?

Lau 'a e 'Alamā 20:17 pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha fakatokanga na'e fai ange 'e 'Āmoni ki he tu'í 'o kau ki he'ene houhau?
- 'Oku mou pehē ko e hā 'a e 'uhinga na'e fakahā ange ai 'e 'Āmoni ki he tu'í hono fakatu'utāmaki fakalaumālie 'o e 'itá, kae 'ikai te ne to'o pē 'ene heletaá 'o malu'i 'a Lamōnai?

- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku fu'u faingata'a ai ke tau ongo'i 'a e Laumālie 'i he taimi 'oku tau 'ita ai?

Hiki 'a e ngaahi potu folofola ko 'ení 'i he palakipoé: *LSS, 'Efesō 4:26; 3 Nifai 11:30; 12:22*. Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e ngaahi potu folofolá pea nau fakamatala'i fakanounou hono pōpoaki 'i ha sētesi pē 'e taha. Fakahā ange kuo pau ke tau fakatomala mei he 'itá koe'uhí ka tau lava 'o ongo'i 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau mo'uí (vakai ki he T&F 1:33). Tuku ange ki he kau akó ke nau fakamatala ki ha ngaahi founga kuo nau ikuna'i ai 'enau 'itá.

Lave ki he fakamatala ko 'ení 'oku kau ki he 'itá pea tuku ange ki he kau akó ke nau fai mai ha'anau fakamatala 'o kau ki ai. Na'e pehē 'e 'Eletā Lini G. Lōpini, 'a ia ko ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulú:

"Te tau lava 'o 'li'aki 'a e 'itá, he kuó Ne ako'i mai ia mo fekau'i kitautolu ke tau fai ia.

"Ko e 'itá ko ha mo'ulaloa ia ki he mālohi 'o Sētané 'i he'ete ta'ofi 'a 'ete mapule'i kitá. Ko e angahala ia 'i he fakakaukáu 'a ia 'okú ne fakatupu 'a e loto pe 'ulungāanga tāufehi'á. Ko e me'a ia 'okú ne fakatupu 'a e 'ulungāanga fakaehaua 'i he ngaahi hala pule'anga lalahí, mo e ngaahi loto-'ita 'i he ngaahi mala'e sipotí, mo e ngaahi anga-fakamālohi 'i he ngaahi 'apí.

"Kapau 'e 'ikai ta'ofi 'a e 'itá, 'e vave 'aupito ha'ane fakatupu ha puna 'a e ngaahi lea ta'efe'ungá mo e ngaahi tō'onga kehe 'o e fakamamahi'i fakaeloto ko ia 'oku fakatupu kafo ki he loto 'oku pelepelengesi' (i he Conference Report, Apr. 1998, 106; pe *Ensign*, May 1998, 80–81).

Na'e me'a 'a Palesitani Kōtoni B. Hingikeli 'i he'ene kei hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitani 'Uluaki, 'o ne pehē:

"Oku ou fie fokotu'u atu ke mou tokanga he taimí ni ki he anga 'o homou lotó, lolotonga 'a e ngaahi ta'u ko 'ení 'oku fa'u ai homou mo'uí. . . . Ko e taimi 'eni ke fakatupulekina ai 'a e mālohi mo e ivi ke mou lava 'o mapule'i 'a kimoutolú. Te mou pehē ko ha me'a 'oku hā ngali tangata ai ha taha 'o kapau te ne fakahā ha'ane 'ita mo kapekape pe takuanoa 'a e huafa 'o e 'Eikí. 'Oku 'ikai ko ha me'a ia 'oku ngali tangata. Ko hano fakahā pē ia 'o hato vaivai'anga. 'Oku 'ikai ko e 'itá ko hano fakahā ia 'o e ivi lahi. Ka ko hano fakahā ia 'o e 'ikai te te lava 'o mapule'i 'a 'ete ngaahi fakakaukáu, ngaahi leá, pea mo hoto lotó. 'Oku mo'oni 'aupito 'oku faingofua ke te 'ita. Ka ko e taimi ko ia 'oku pule'i ai kita 'e hoto vaivai'anga ko e 'itá, 'oku mole atu leva meiate kita 'a e ivi 'o e fakakaukau lelei. Fakatupulekina 'iate kimoutolu 'a e ivi mālohi lahi 'o e mapule'i kitá' (i he Conference Report, Oct. 1991, 71; pe *Ensign*, Nov. 1991, 51)

Na'e toki me'a 'a Palesitani Hingikeli ki mui, 'i he'ene hoko ko e Palesitani 'o e Siasí, 'o ne pehē:

“Kapau ‘okú ke loto-‘ita, ko e taimi ‘eni ke ke ako ai ke ke mapule‘i iá. Kapau te ke feinga lahi ange ke ke mapule‘i ia ‘i ho‘omou kei sí‘i, ko ‘ene faingofua ange ia ha‘amou mapule‘i iá. ‘Ofa ke ‘oua na‘a ‘i ai ha mēmipa ‘o e Siasi ko ‘eni ‘e ‘ikai te ne mapule‘i ia ‘o tupu ai ha hoko ha fa‘ahinga ‘ulungāanga ta‘etotonu pe fulikivanu pehē” (‘i he Conference Report, Apr. 1998, 68; pe *Ensign*, May 1998, 50; pe *Liahona*, Siulai 1998, 52).

‘Alamā 20:28–30; 21:13–14. ‘Oku ‘ikai ke hanga ‘e hono mo‘ui‘aki ‘o e ongoongolelei ‘o ta‘ofi ma‘u pē ‘a e ngaahi faingata‘á. Neongo iá, ‘e hanga ‘e he ‘Eikí ‘o fakahaofi ‘a kinautolu ‘oku nau kātaki ‘o a‘u ki he ngata‘angá. (miniti ‘e 20–25)

Faka‘ali‘ali atu ki he kau akó ha fo‘i maka hamolemole, mo ha kongamea ne haka ‘o fa‘u mei ai ha me‘a (hangē ko e ukamea ‘oku ngaohi mei ai ha ngaahi me‘angāue ukamea lahi), mo ha kongamea hamolemole. Fehu‘i ange pe ko e hā ha me‘a ‘oku nau faitatau ai. Tokoni‘i kinautolu ke nau ‘ilo‘i na‘e fai hano fakalelei‘i ‘o e ngaahi me‘a kotoa—na‘e fakamolemole‘i ‘a e fo‘i maká, pea na‘e haka ‘a e ukamea, pea tongitongi ‘o sanipepa‘i ‘a e ‘akaú. Fakamatala‘i ange ‘a e me‘a ko ‘eni ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmítá:

“‘Oku ou tatau mo ha fu‘u maka petepete lahi ‘oku teka hifo mei ha mo‘unga mā‘olunga, pea ko e founda pē ‘oku fakamolemole‘i ai aú ko e tau ‘a e ngaahi petepete ‘i ha ngaahi me‘a kehe ‘i he‘eku teka hifó, . . . ‘o mapaki atu ai haku ngaahi kongamea. Ko e anga ia ‘o ‘eku hoko ko ha ngahau molemole mo ngingila ‘i he hōfangahau ‘a e ‘Otua Māfima‘i” (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, 304).

Alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko e hā ‘a e me‘a ‘a Siosefa Sāmítá ‘o kau ki he me‘a na‘á ne tokoni‘i ia ke ne hoko ko ha tamaio‘eiki lelei ange ‘a e ‘Eikí?
- Ko e hā ha ngaahi sipinga ‘o ‘ene ngaahi faingata‘á‘iá?
- Ko e hā ha ngaahi sipinga ‘e ni‘ihi ‘o ha kau mā‘oni‘oni ‘i he ngaahi folofolá ‘a ia na‘a nau faingata‘á‘ia? (Hiki ‘a e ngaahi talí ‘i he palakipoé ke mou toki lau ki ai ‘amui.)
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku tuku ai ‘e he Tamai Hēvaní ke faingata‘á‘ia ‘a Hono kau muimuí?

Vahe ki ha toko tolu ‘i he kau akó ke nau lau ha taha ‘o e ngaahi potu folofola ko ‘eni ki he kalasi: ‘Alamā 17:2–3, 5; ‘Alamā 20:28–30; ‘Alamā 21:13–14. Alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko e hā ha ngaahi me‘a na‘e fehangaangai mo e ngaahi tokoua ‘o ‘Āmoní ‘a ia na‘e ‘ahi‘ahi‘i ai ‘a ‘enau tuí?
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga na‘e kehe ai ‘a e ngaahi me‘a na‘e hoko kiate kinautolu ‘i he ‘enau ngāue fakafaipekaú mo e me‘a na‘e hoko kia ‘Āmoní?
- Na‘e anga-fēfē ha‘anau tali ‘a e ngaahi faingata‘á na‘e hoko kiate kinautolú? (vakai ki he ‘Alamā 20:29).

‘E tokoni‘i ‘a e kau akó ke mahino lahi ange kiate kinautolu ‘a e anga ‘o ‘enau fehangaangai mo e ngaahi ‘ahi‘ahi pe ngaahi faingata‘á ‘oku hoko kiate kinautolú, kapau te ke fekau ke nau hanga ‘o fakahokohoko fakasēini ‘a e ngaahi potu folofola ko ‘eni: Mātiu 5:10–12, 38–44; Mōsaia 24:13–14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 24:8; 67:13; 90:24 (vakai ki he peesi 310 ke ma‘u mei ai ha ngaahi fakahinohino ki he anga hono fakahokohoko sēini ‘a e ngaahi potu folofolá).

Fakamatala ki he ngaahi lea ko ‘eni ‘o kau ki he fa‘a kātaki lolotonga ‘a e faingata‘á. Na‘e me‘a ‘a ‘Eletā Melioni D. Hengisi, ko e mēmipa mālolō ‘o e Kau Fitungofulú, ‘o pehē:

“Ko e tala‘ofa ‘eni ‘oku fai mai kiate kinautolu ‘i he taimi ‘o e mamahí mo e faingata‘á, kapau te tau kātaki mo loto-tui ma‘u pē pea tau falala kiate ia mo loto-to‘a, ‘e hanga ‘e he ‘Eikí ‘o ngaohi kinautolu ke tau ongo‘i ‘a Hono mālohí mo ‘ene ngaahi tāpuaki ‘i hotau ngaahi faingata‘á, pea te ne fakamālohia ‘a kinautolu ke tau lava ‘o fuesia ‘a ‘etau ngaahi kavengá, mo poupu‘i hake ‘a kinautolu ‘i hotau ngaahi ‘ahi‘ahi mo e ngaahi faingata‘á‘iá. Te Ne ‘iate kinautolu ‘o a‘u ki he ngata‘anga ‘o hotau ngaahi ‘ahó, pea hiki hake ‘a kinautolu ‘i he ‘aho faka‘osí ki ha ngaahi faingamālie mā‘olunga ange ‘o e ngāue, pea hakeaki‘i ‘a kinautolu ke tau nofo fakataha mo ia pea fakataha mo hotau ngaahi ‘ofa‘angá, pea te ne fakatapui ‘a hotau ngaahi faingata‘á‘iá ke hoko ko ha tāpuaki kiate kinautolu” (‘i he Conference Report, Oct. 1992, 87; pe *Ensign*, Nov. 1992, 64).

Na‘e ako‘i ‘e ‘Eletā Lekisi D. Pinikā, ‘i he‘ene kei hoko ko ha mēmipa ‘o e Kau Palesitani ‘o e Kau Fitungofulú, ‘o pehē:

“‘Oku ‘i ai ha faingata‘á‘ia fakamamahi lahi ‘i hotau māmaní ‘i he ‘ahó ni. ‘Oku hoko ha ngaahi me‘a fakamamahi ki he kakai lelei. ‘Oku ‘ikai ko ha fakatupu ia ‘e he ‘Otuá, pea ‘oku ‘ikai foki te Ne ta‘ofi ia ma‘u pē. Ka neongo iá, ‘okú Ne hanga ‘o fakamālohia kinautolu mo tāpuaki‘i kinautolu ‘aki ‘a ‘Ene melinó kapau te tau lotu fakamātoato kiate ia” (‘i he Conference Report, Apr. 1993, 83).

Na‘e me‘a ‘a ‘Eletā Loni E. Polamani, ‘i he taimi na‘á ne kei hoko ai ko ha mēmipa ‘o e Kau Fitungofulú, ‘o ne pehē:

“‘Oku tau fakahema ke tau fakangalo‘i ‘a e taumu‘a fakalangi ‘o e mo‘ui fakamatelié pea tau fakataumu‘a ‘etau mo‘uí ki he ngaahi me‘a feliliuaki ‘o e māmaní, he taimi ‘oku ‘ikai te tau fepaki ai mo e faingata‘á.

“‘Oku totonu nai ai ke tau holi pe kumi ke tau fepaki mo e faingata‘á pe mamahí? ‘Ikai! Te tau feinga nai ke tau faka‘ehi‘ehi mei ai? ‘Io! ‘Oku totonu nai ke tau kole ke

ma'u ha fakafiemālie? 'Io, pea ke tau tānaki atu ma'u pē ki ai, 'o fakatatau ki he sīpinga 'a e Fakamo'uí, 'kae 'oua na'a fa'itelihia pē au, ka ko koe pē' (Mātiu 26:39)" ('i he Conference Report, Apr. 1989, 31; pe *Ensign*, May 1989, 24).

Fekau 'a e kau akó ke nau toe vakai ki he lisi 'i he palakipoé 'o e kakai mā'oni'oni 'a ia na'a nau faingata'a'ia. Fehu'í ange, pe ko hai 'i he kakai ko iá na'a nau kātaki'í 'a honau ngaahi faingata'a'ia 'i he fa'a kātaki. Kole ki he kau akó ke nau fai mai ha fakamatala 'o kau ki ha sīpinga 'o ha kakai 'oku nau 'ilo'í na'a nau fa'a kātaki 'i he taimi 'o e faingata'a. Kole ange ke nau fakamatala ki he me'a na'a ne tokoni'í 'a e kakai ko iá ke nau kātaki 'i he fa'a kātaki.

'Alamā 22:1–14. Kuo pau ke tau tomu'a 'ilo'í 'oku mo'ui 'a e 'Otuá, pea na'á Ne fakatupu 'a e me'a kotoa pē, pea na'e tupu mei he Hingá mo 'etau ngaahi angahala 'atautolu peé, 'a hono motuhi 'a kitautolu mei he 'afio'anga 'o e 'Otuá, pea 'e toki mahino ai 'a 'etau fie ma'u ha Fakamo'uí. (miniti 'e 30–35)

Faka'alí'ali ki he kalasí ha ngaahi ipu mo ha sioki vai momoko 'aupito. Hua'í ange ha inu 'o ha ní'ihí 'i he kau akó 'a ia 'oku nau fieinua. Fehu'í ange pe 'oku 'i ai ha taha 'i he kau akó 'oku 'ikai fie inu vai ia. Fehu'í ange:

- Ko e hā 'a e me'a 'okú ne ngaohi 'a e ipu vai ke fiema'uá?
- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku fie ma'u ai 'e he kakai kotoa pē 'a e vai?
- Ko e hā nai ha 'uhinga 'e 'ikai fie ma'u ai ia 'e ha ní'ihí?

Faka'alí'ali ange ha ngaahi fa'ahinga me'akai kehekehe, pe ha fakatātā pē 'o ha me'akai 'i ha funga tēpile, pea fehu'í ange 'e 'oku 'i ai ha taha 'oku fiekaia.

- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku tokanga ai ha taha 'oku fiekaia ki he me'akai?
- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku fie ma'u ai 'e he kakai kotoa pē 'a e me'akai?
- Kapau 'oku 'ikai te tau fiekaia, 'oku mahu'inga tatau nai kiate kitautolu 'a e me'akai? Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku 'ikai ke mahu'inga tatau aí?

Faka'alí'ali ha fakatātā 'o Kalaisi. Fehu'í ange:

- 'Okú fie ma'u nai 'e he kakai kotoa pē 'a e Fakamo'uí 'i he'enua mo'uí? Ko e hā hono 'uhingá?
- 'Okú 'ilo'í nai 'e he kakai kotoa pē 'oku nau fie ma'u Ia? Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku nau 'ilo'í pe 'ikai te nau 'ilo'í ai 'oku nau fie ma'u iá?

Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni:

“Okú tatau pē 'a e 'ikai fie ma'u mo'oni 'e ha tangata ha me'akai kae 'oua kuó ne fiekaia, mo e 'ikai te ne fie ma'u 'a e fakamo'ui 'ia Kalaisi kae 'oua kuó ne 'ilo'í 'a e 'uhinga 'okú ne fie ma'u ai 'a Kalaisi.

“Okú 'ikai 'ilo'í fe'unga pe totonu 'e ha taha 'a e 'uhinga 'okú ne fie ma'u ai 'a Kalaisi, kae 'oua kuo mahino kiate ia pea ne tali 'a e tokāteline 'o e Hingá pea mo e me'a 'oku hoko ai ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.. Pea 'oku 'ikai mo ha toe tohi 'i he māmaní 'okú ne fakamatala'í fe'unga 'a e tokāteline mahu'inga ko 'ení 'o hangē ko e Tohi 'a Molomoná” ('i he Conference Report, Apr. 1987, 106; pe *Ensign*, May 1987, 85).

Na'e hanga 'e 'Āmoni 'o ako'í kia Lamōnai 'a e Hingá koe'uhí ke mahino kiate ia 'a e 'uhinga 'oku tau fie ma'u ai 'a Kalaisi (vakai ki he 'Alamā 18:36–39). Na'e fai 'e 'Ēlone 'a e me'a tatau ki he tamai 'a Lamōnai. Lau fakataha mo e kau akó 'a e 'Alamā 22:1–8 ke 'ilo'í mei ai 'a e anga hono teuteu'í 'e 'Ēlone 'a e tu'í ke ne ako 'a e ngaahi tokāteline 'o e Hingá mo e Fakalelei. Fehu'í ange: 'Okú mou pehē ko e hā 'a e 'uhinga na'e kamata ai 'e 'Ēlone 'a 'ene ako'í 'a e tu'í 'aki fehu'í ange kiate ia 'o kau ki he'ene tui ki he 'Otuá? Fai 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongiki:

“Okú mahu'inga ki he fakamo'uí ha 'ilo ki he 'Otuá mo 'ene ngaahi fonó. 'E 'ikai lava 'o fakamo'ui ha taha 'i ha'ane ta'e'ilo ki he 'Otuá” (*A New Witness for the Articles of Faith*, 43).

Fakahā ki he kau akó, na'e hili hono ako'í 'e 'Ēlone 'a e tu'í 'o kau ki he 'Otuá, na'á ne lau mo fakamatala'í ange kiate ia 'a e ngaahi folofolá. Na'e pehē 'e 'Eletā Heneli B. 'Aealingi, “Na'e ako'í 'e 'Ēlone 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i ha founga 'a ia na'e fakamamafa'í ai 'a e 'ofa 'a e 'Otuá mo 'etau fie ma'u Iá” ('i he Conference Report, Sept.–Oct. 1995, 52; pe *Ensign*, Nov. 1995, 39; pe *Tūhulu*, Sānuali 1996, 41).

Hanga 'o hiki 'i he palakipoé 'a e ngaahi 'ulu'í fakamatala ko 'ení, *Fakatupu'í*, *Hingá*, mo e *Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi*. Fekau 'a e kau akó ke nau lau 'a e 'Alamā 22:9–14 mo nau kumi 'a e ngaahi veesi 'oku ako'í ai 'a e ngaahi tokāteline ko 'ení. Hili ia pea kole ki ha ní'ihí 'o kinautolu ke nau ha'u 'o hiki 'i he palakipoé 'a e ngaahi veesi na'a nau 'ilo'í, mo ha ki'í fakamatala nounou ki he tokāteline 'oku ma'u 'i he ngaahi veesi ko iá 'i lalo 'i he 'ulu'í fakamatala taki taha. 'Okú totonu ke hangē 'a e lisi 'i he palakipoé ko 'ení:

Fakaturupú	Hingá	Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí
Veesi 10–11. Na’e fakaturupu ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi langí pea mo e māmaní.	Veesi 12–13. Na’e tupu ‘i he maumau-fonó ‘a e hingá ‘a e tangatá, ‘o ne ‘i ha tu’unga fakakakano.	Veesi 13. Na’e teuteu ‘a e palani ‘o e huhu’í mei he maama fakalaumālié.
Veesi 12. Na’e fakaturupu ‘e he ‘Otuá ‘a e tangatá ‘i Hono tatau.	Veesi 14. ‘Oku “‘ikai. . . lava [‘e he tangata kuo hingá] ke ngāue ‘i ha me’a ‘iate ia pē.”	Veesi 14. “Na’e hanga ‘e he mamahi mo e pekia ‘a Kalaisí ‘o fai ‘a e fakalelei ki he ‘etau ngaahi angahalá, tu’unga ‘i he tui mo e fakatomala.”
		Veesi 14. Na’e hanga ‘e he Fakalelei ‘a Kalaisí ‘o maumau ‘i ‘a e ngaahi ha’i ‘o e maté (pea ‘e toe tu’u ‘a e kakai kotoa pē).

Fekau ‘a e kau akó ke nau vakai ki he ‘ulu’i fakamatala ‘e tolu ‘i he palakipoé pea fehu’i ange:

- ‘Oku anga-fēfē hano tokoni ‘i kimoutolu ‘e he tokāteline na’e fakaturupu ‘a kitautolu ‘i he tatau ‘o e ‘Otuá, ‘o tokoni ‘i kimoutolu ke mou ‘ilo’i ‘a ‘Ene ‘ofa ‘iate kimoutolú?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku tuku ai ‘e he ‘Otuá ke hanga ‘e He’ene fānaú ‘o maumau ‘i ‘a ‘Ene ngaahi fekaú?
- Ko e hā ha me’a na’e fai ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí ma’atautolu ‘a ia na’e ‘ikai te tau lava ‘o fai ma’atautolu pē?
- Ko e hā nai ha me’a kuo pau ke tau fai ke tau lava ai ‘o faka’aonga ‘i he ‘etau mo’ui ‘a e me’a’ofa ‘o e Fakalelei?

Fai ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni na’e fai mai ‘e Palesitini ‘Ēsela Tafi Penisoni, pea kole ki he kau akó ke nau hiki ‘enau talí ‘i ha lau’i pepa:

“Ko e hā nai hano mahu’inga fakafo’ituitui ‘o e faingata’a’ia ‘a e ‘Eikí ‘i Ketisemani mo Kalevale kiate kitautolu taki taha?

“Ko e hā hano ‘uhinga kiate kitautolu ‘a e huhu’i mei he Hingá? Pea hangē ko e lea ‘a ‘Alamaá, ‘oku tau ‘hiva ‘aki ‘a e hiva ‘o ‘ene ‘ofa huhu’í” (‘Alamā 5:26) (‘i he Conference Report, Apr. 1987, 107; pe *Ensign*, May 1987, 85).

 ‘Alamā 22:15–18. Kapau te tau li’aki ‘a ‘etau ngaahi angahalá pea tau loto-fiemālie ke tau feilaulau’i ‘a ‘etau ngaahi me’a kotoa pē, te tau toki ma’u ai ‘a e mo’ui ta’engatá mo e fiefia ‘i hono ‘ilo’i ‘a e ‘Otuá (miniti ‘e 25–30)

Hiki ‘i he palakipoé ‘a e papitaiso, ko e foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni, fakanofa ki he lakanga taula’eikí, mo e ngaahi fakama’u ‘i he tempalé. Fehu’i ange:

- Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘oku mahu’inga lahi ai ‘a e ngaahi ouau ko ‘eni?
- Ko e hā ha me’a te ke fie feilaulau’i koe’uhi ka ke ma’u ‘a e ngaahi ouau ko ‘eni?

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesi:

“‘Oku ‘i ai ha ‘ulungāanga mahu’inga ‘e ua na’e hā mei he mo’ui ‘a hotau kau paionia ‘i mu’a pea mo e lolotonga ní foki, ‘a ia ko e ta’esiokitá mo e feilaulau. Na’e tu’u-ki-mu’a ‘a hotau kau paionia ‘i Tutaá ‘i hono ‘fakamu’omu’a ‘a e lelei fakalūkufua mo e ngaahi taumu’a fakaenofó ‘i he’enu lelei mo ‘enu ngaahi faka’amu fakafo’ituitui ‘anautolú’ [Carol Cornwall Madsen, *Journey ta Zion: Voices from the Mormon Trail* (1997), 6]. ‘Oku hā ‘a e fa’ahinga ‘ulungāanga tatau ‘i he ngaahi talanoa kau ki he ului ‘a e kau paionia ‘o e onopōni. Ko e hili pē ‘a ‘enu ma’u ha fakamo’oni ki he mo’oni ‘o e ongoongolelei na’e fakafoki maí, na’e ‘ikai te nau toe heliaki, ka na’a nau feilaulau’i ‘a e me’a kotoa pē na’e fie ma’u ke fakapapau’i ‘aki ‘oku ‘atā ‘a hono ngaahi tāpuaki ke ma’u ‘e he’enu fānu mo e ngaahi to’u tangata ‘oku te’eki fānu’i maí. Kuo fakatau atu ‘e ha ní’ihi ‘a ‘enu koloa kotoa pē ke nau folau ki ha tempale. Kuo mole ‘a e ngāue ‘a ha ní’ihi. Kuo mole mei ha tokolahi ‘a honau ngaahi kaume’á. Kuo a’u ki ha mole mei ha ní’ihi ‘a ‘enu ngaahi mātu’á mo e ngaahi kāingá, pea motuhi atu ha kau ului fo’ou koe’uhi ko ‘enu tui fo’ou. ‘Oku pau pē ko e feilaulau lahi taha ‘eni ‘i he ngaahi feilaulau kotoa pē” (‘i he Conference Report, Oct. 1997, 100; pe *Ensign*, Nov. 1997, 72; pe *Liahona*, Sānuali 1998, 91).

‘E lava ke ke fakamatala heni ki ha kāingalotu ‘a ia na’a nau feilaulau’i ha ngaahi me’a lahi koe’uhi ke nau tali ‘a e ongoongolelei pe ma’u ‘a e ngaahi ouau ‘o e ongoongolelei, pe tuku ange ki he kau akó ke nau fai mai ha fakamatala ki ha ngaahi me’a na’e hoko. Manatu’i ke fakapapau’i ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e ngaahi feilaulau ko iá.

Fakahā ki he kau akó, ‘oku ‘i ai ha taimi ‘e ní’ihi ‘oku fie ma’u ai ke tau fai ha ngaahi feilaulau ‘i he’etau koloá koe’uhi ka tau ma’u ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e ongoongolelei. Pea neongo ‘oku ma’u ta’etotongi ‘a e ngaahi ouau, ka kuo pau pē ke tau fakahoko ‘a e ngaahi me’a ‘oku fie ma’u ke tau fai ka tau ma’u ai iá. Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:34, pea fokotu’u ange ke nau hanga ‘o faka’ilonga’i ‘a e me’a ‘oku fie ma’u ‘e he ‘Eikí. Lau ‘a e ‘Alamā 22:15 ke ‘ilo’i mei ai ‘a e me’a na’e finangalo ‘a e tamai ‘a e Tu’i ko Lamōnai ke ne foaki ka ne ma’u ‘a e fiefia ‘o e ongoongolelei. Fehu’i ange:

- Na’e anga-fēfē ‘a e kamata ke hanga ‘e he me’a na’e foaki ‘e he tu’i ‘a e me’a na’e finangalo ki ai ‘a e ‘Eikí ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:34?
- Ko e hā ‘a e ‘uhinga na’e pau ai ke foaki ‘e he tu’i ha me’a lahi ange ‘i he’ene koloa fakamāmaní ka ne ma’u ‘a e fiefiá?
- Ko e hā ha faka’ilonga te ke ‘ilo’i mei ai na’e totonu ‘a e loto mo e taumu’a ‘a e tu’i?

Lau 'a e 'Alamā 22:16–18 pea kole ki he kau akó ke nau hanga 'o faka'ilonga'i 'i he'enua tohi folofolá 'a e me'a na'e foaki 'e he tu'í mo e me'a na'á ne holi ke ne ma'u ai. Fai ange ha ni'ihí 'o e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Na'e anga-fēfē hano fakahā 'e he "tuku ange kotoa" 'e he tu'í 'a 'ene ngaahi angahalá ko ha'ane feilaulau'i ia hono "loto mo e 'atamai fie fai"?
- Ko e hā ha ngaahi founa 'oku hoko ai 'a e ngaahi angahalá ko ha'ate koloa pe ngaahi me'a 'okú te ma'u?
- Ko e hono 'uhinga 'o e lí'aki 'o e angahala kotoa pē?
- 'Oku mou pehē ko e fē 'a e me'a na'á ne fie ma'u ('i he veesi 15 mo e 18) na'e fie ma'u ha feilaulau lahi ange ki ai? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku faingata'a ai ke lí'aki 'a 'etau ngaahi angahalá?

Fehu'i ki he kau akó pe 'oku nau pehē ko e hā hono 'uhinga 'o e 'ilo'i 'o e 'Otuá. Fekau ke nau fakakaukau ki ha me'a kuo pau ke tau fai ke tau lí'aki ai 'etau ngaahi angahalá. Faka'alí'ali ki he kau akó 'a e ngaahi fakamatala ko ia 'i h e "Lí'aki 'o 'Etau Ngaahi Angahalá" 'i he fakalahi ki he tohí (p. 328). (Te ke lava 'o faka'alí'ali atu ia 'i he palakipoé 'i ha misini hulu faka'ata lahi (overhead projector), pe te ke paaki ia 'o tufa ki he kau akó.) Kole ki he kau akó ke nau kumi ha ngaahi fo'i lea pe kupu'i lea 'i he ngaahi fakamatalá 'a ia 'okú ne fakamatala'i 'a e me'a te tau lava 'o fai ke tau lí'aki ai 'etau ngaahi angahalá, pea mou alea'i 'a e ngaahi lea na'a nau 'ilo'i.

'Alamā 23–29. Ko kinautolu kotoa pē 'oku nau ului ki he 'Eikí, 'oku nau lāngilangi'ia 'i Hono nāunaú mo Hono mālohí mo e angaleléi, pea nau manavahē ki he angahalá 'o lahi ange 'i he maté, pea nau fiefia 'i he tokoni ke fakamo'ui ha ngaahi laumalié, pea 'oku fakamālohia 'a kinautolu ke nau hao mei he heé.
(miniti 'e 35–40)

Fehu'i ange ki he kau akó pe kuo fehu'i ange 'e ha kakai 'o kau ki he'enua ului ki he ongoongoleléi. Fehu'i ange: Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku nau vēkeveke ma'u pē ki he ongoongoleléi? Tokoni'i ke mahino ki he kau akó 'oku 'omi 'e he ului mo'oni ki he ongoongoleléi ha ngaahi tāpuaki lahi. Lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni, pea fekau ke nau kumi 'a e ngaahi lea ko ia 'okú ne fakamatala'i 'a kinautolu 'oku nau ului mo'oni:

"Ko e kakai ko ia 'oku hoko 'a Kalaisi ko honau 'eikitaú 'e fonu 'enua mo'uí 'ia Kalaisi. Pe ko hono fakanounou'i 'a e lea na'e fai 'e Palesiteni Hāloti B. Lī, 'oku nau tutu ha afi 'i ha ni'ihí kehe koe'uhí he kuo 'osi mo'ui pē 'a e afi ia 'iate kinautolu. (Vakai ki he *Stand Ye in Holy Places* [Salt Lake City: Deseret Book Co., 1974], p. 192.)

""Oku makupusi 'a honau lotó 'i Hono finangaló. (Vakai ki he Sione 5:30.)

""Oku nau fai 'a e me'a kotoa pē 'oku hōifua ki ai 'a e 'Eikí. (Vakai ki he Sione 8:29.)

""Oku 'ikai ke ngata 'i he'enua mate ma'á e 'Eikí, ka 'oku mahu'inga ange 'a 'enua mo'ui koe'uhi ko Ia.

"Hū atu ki honau ngaahi 'apí, pea 'oku mahino ko e kau Kalisitiane 'a kinautolu, 'i he ngaahi fakatātā 'oku tautau 'i honau ngaahi holisí, mo e ngaahi tohi 'i honau ngaahi funga laupapá, ko e mūsika 'oku nau taá, pea mo 'enua ngaahi leá mo e ngaahi ngāuē.

""Oku nau tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē. (Vakai ki he Mōsaia 18:9.)" ('i he Conference Report, Oct. 1985, 6; pe *Ensign*, Nov. 1985, 6–7).

Vahevahe ho'o kalasí ki ha kulupu 'e fā. Vahe ki he kulupu taki taha ha taha 'o e ngaahi potu folofola ko 'ení:

- 'Alamā 23:1–7, 16–18
- 'Alamā 24:6, 16–26
- 'Alamā 26:11–17, 35–37
- 'Alamā 29:1–3, 9–14

Tufa ki he kulupu taki taha ha tatau 'o e ngaahi lea 'oku fekau'aki mo 'enua ngaahi potu folofolá mei he "Ko Kinautolu 'Oku Ului Mo'oni" 'i he fakalahi ki he tohí (p. 328). Fekau ke nau lau 'a 'enua ngaahi veesi folofolá mo e ngaahi leá, pea tuku ange lea ki he kulupu taki taha ke nau ako'i ki he toenga 'o e kalasí 'a e me'a na'a nau ako 'o kau ki he ului mo'oni.

Tokoni'i 'a e kau akó ke nau hanga 'o fakamatala'i fakanounou 'a e anga hono liliu kinautolu 'e he uluí (te ke lava 'o hiki ha ngaahi founa 'e ni'ihí 'i he palakipoé). Fakamo'oni'i ange 'oku lava ke hokohoko atu ha ni'ihí 'o e ngaahi liliu ko 'eni 'i he'etau mo'uí 'o kapau te tau faivelenga 'i hono tauhi 'etau ngaahi fuakavá.

'Alamā 28–29. 'Oku tau mamahi koe'uhi ko kinautolu 'oku nau mate 'i he fai angahalá. 'Oku tau ako'i 'a e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisi ki he fānau kotoa 'a e 'Otuá koe'uhí ke nau hao mei he ngaahi nunu'a 'o e mate 'i he fai angahalá (miniti 'e 40–45)

Kole ki he kau akó ke nau fakamatala ki ha me'a 'oku nau pehē ko e me'a fakamamahi taha ia 'i he mo'uí. Fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a 'oku tupu ai 'a e fakamamahi 'a e me'a ko iá?
- 'E lava nai 'o ta'ofi ha'ane hoko? 'E anga fēfē hano ta'ofi?

'Oku 'i he 'Alamā 28 ha fakamatala ki ha me'a fakamamahi na'e hoko. Lau fakataha mo e kalasí 'a e veesi 1–11, pea ki'i mālōlō si'i hili 'a e veesi 2 mo e 6 ke tali 'a e ngaahi fehu'i 'i 'olungá. Lau 'a e veesi 12 pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a 'oku kehe ai 'a e fakamatala ko 'ení?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku hoko ai 'a e fakakaukau ki ha taha 'oku mate 'i he fai angahalá ko ha 'uhinga ia ke fai ai ha mamahi?

- Ko e hā ‘a e ‘uhinga te tau lava ai ‘o fiefia ‘i he mate ‘a ha toko taha ‘oku mā‘oní‘oní, neongo ‘a ‘etau ongo‘i ‘a ‘etau māvae mo iá?
- ‘E anga-fēfē nai ha kehe ‘a ‘etau mamahi koe‘uhi ko e mate fakasino ‘a ha taha ‘oku tau ‘ofa aí, pea mo ‘etau mamahi ‘i he mate fakalaumālie ha taha ‘oku tau ‘ofa aí?

Lau pea fakafekau‘aki ‘a e ‘Alamā 28:13–14 mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:38–39. Kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘ení:

- ‘Okú fanau‘i mai ‘a e kakai kotoa pē ‘oku nau ta‘ehalaia (vakai ki he T&F 93:38). Ko e hā ‘a e me‘a ‘okú ne fakatupu ‘a e tu‘unga ta‘etatau ‘oku fakamatala ki ai ‘a e ‘Alamā 28:13? (Ko e angahalá, maumau-fonó, mo e talangata‘á.)
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke tatau ai ‘a e mahino ‘a e kakai kotoa pē ‘i he‘enau fehanganhangai mo e maté?
- Ko e hā nai ha me‘a te tau lava ‘o fai ke ma‘u ai ‘e he ní‘ihi kehé ha mahino ‘oku lelei ange ‘o kau ki he mo‘uí mo e maté?
- Te tau lava fēfē ‘o “ngāue ‘i he ngaahi ngoue vaine ‘a e ‘Eikí’?” (‘Alamā 28:14).

Fekau ha taha ‘i he kau akó ke ne lau ‘a e ‘Alamā 29:1–3, pea fehu‘i ange:

- Ko e me‘a na‘e faka‘amu ki ai ‘a ‘Alamaá?
- Ko e hā ‘a e me‘a na‘á ne loto-mamahi aí?

Hoko atu ‘a e laú ki he veesi 4–5 pea feinga ke ‘ilo‘i ‘a e me‘a na‘e mahino kia ‘Alamā ‘o kau ki hono fakahā ‘o e ongoongoleléi ke ‘inasi ai mo e kakai kehé. (‘Okú ma‘u ‘e he kakaí ‘a ‘enau tau‘atāina ke filí pea ‘oku nau lava ‘o fili ke tali pe fakafisinga ‘a e pōpoaki ‘o e ongoongoleléi.)

Fakahā ‘oku hanga ‘e hono fakahā ‘o e ongoongoleléi ki he kakai kehé ‘o ‘omi ha fiefia lahi, pea ‘oku toe lava foki ke faingata‘a ‘aupito ia. ‘Okú faka‘amu ha tokolahi ke nau fakahā ‘a e pōpoaki ‘a e ‘Eikí ki he kakai kehé, ka ‘oku ‘ikai te nau ‘ilo‘i ‘a e founga ke fakahoko ai iá.

Vahevahe ‘a e kau akó ki ha kulupu ‘e nima. Tuku ange ke nau teuteu‘i mo fakafaiva‘i ‘a e ngaahi me‘a ko ‘eni ‘oku hoko:

1. ‘Okú ke lau ko ho kaume‘a lelei tahá ‘a Monika. ‘Okú lahi ha ngaahi me‘a ‘okú mo fai fakataha, ka ‘oku te‘eki pē te mo talanoa ‘o kau ki he ongoongoleléi. Ko ho‘o tukupaá ke ke faka‘ali‘ali kiate ia ‘a e Tohi ‘a Molomoná pea fakaafe‘i ia ke ne kamata lau ia.
2. ‘Okú kamata ke ke kaume‘a mo Teni. Ko e tamasi‘i fakafiefia ia he feohi mo iá ka ‘oku te‘eki ai ke ne kau ki he Siasí. ‘Okú mā‘olunga ‘a e anga ‘o ‘ene tu‘unga mo‘uí pea ‘oku anga-lelei atu kiate koe ma‘u pē. ‘Okú ne nofo ‘i he ‘ēlia ‘o homou uōtí. Ko ho‘o tukupaá ke ke feinga‘i ia ke mo ‘alu ki he lotú.
3. ‘Okú ke kau ki ha timi sipoti ‘a e ‘api akó. ‘Okú tuku ho‘omou fakamālohi-sino ‘i he ‘aho taki taha, pea ‘okú ke foki fakataha mo Niko ki ‘api, pea ko e tamasi‘i sipoti lelei mo manakoa ia. Ko ho‘o toki feohi lahi mai pē mo ia ki muí ni. ‘Okú ke sai‘ia ‘i hono ‘ulungāngá. ‘Okú palani ha ‘ekitiviti ma‘á e to‘u tupu ‘i homou uōtí. Ko ho‘o tukupaá ke ke fakaafe‘i mai ia ke mo ‘alu ki he ‘ekitiviti.

4. ‘Okú fakataha mai ha ní‘ihi ‘o ho ngaahi kaume‘á ki homou ‘api ‘i ha efiafi ‘e taha. Ko Lisiate toko taha pē ‘oku ‘ikai Siasí ‘i ho‘omou kulupú. Na‘a mou fiefia ‘aupito ‘i ho‘omou ngaahi va‘inga mo ho‘omou fiefia fakatahá. Na‘e faka‘ohovale ha pehē atu ‘e Lisiate, “‘Okú mou ngali fiefia ma‘u pē ‘a kimoutolu ia kau Māmongá.” Ko ho‘o tukupaá ke ke fakamahino‘i ange kiate ia ‘a e ‘uhinga ‘oku fiefia ai ‘a e kau Māmongá ‘i he ngaahi founga fakafiefia mo ma‘a pehē, pea ke ke fakaafe‘i ia ke mo ‘alu ki he lotú ‘i he ‘aho Sāpaté.

5. ‘Okú ke ngāue ‘i ha fale kai fakataha mo Niki. Ko e ta‘u ‘eni ‘e ua ‘a ‘ene mali, pea ‘oku palōpalema‘ia ‘a ‘ene nofo malí. Na‘e mahino kiate koe ‘i he‘ene fakamatala‘i atu ‘a ‘ene ngaahi palōpalemá, ‘e lava ‘e he ngaahi akonaki ‘o e Siasí ‘o tokoni‘i ia ke ne ma‘u ‘a e me‘a ‘oku ‘ikai te ne ma‘u mo hono husepānití. Ko ho‘o tukupaá ke ke fakaafe‘i ia ke ne fanongo ki he kau faifekau taimi kakató.

Fakakaukau ke mou alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘ení:

- Lau ‘a e ‘Alamā 29:8. Ko e hā ha ngaahi founga ‘e ní‘ihi ‘oku fakahoko ai ‘e he ‘Eikí ‘a e me‘a ‘oku fakamatala‘i mai ‘i he veesi ko ‘ení?
- Te ke lava fēfē ‘o tokoni kiate Ia?
- Lau ‘a e veesi 9–10. ‘Okú anga-fēfē ha hanga ‘e he‘etau fakahā ‘a e ongoongoleléi ki he kakai kehé ‘o fakatupu ha fiefia ‘a e ‘Eikí?
- Ko e hā ha ngaahi founga ‘oku tau ma‘u ai ha fiefia ‘i he‘etau fakahā ‘a e ongoongoleléi ki he kakai kehé? (Kole ki ha kau ako ne nau fakahā ‘a e ongoongoleléi ki ha ní‘ihi kehe ke fai ha‘anau fakamatala ki ha‘anau feohi vāofi ai mo e toko taha ko ia na‘a nau fakahā ki ai ‘a e ongoongoleléi, pea toe ofi ange ki he‘enau Tamai Hēvaní.)
- Lau ‘a e veesi 14–15. ‘Okú mou pehē ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘oku ma‘u ai ‘e he kau faifekau mālōloó ha ‘ofa lahi pehē ki he kau faifekau na‘a nau ngāue fakatahá?

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na‘e fai ‘e Palesitani Kōtoni B. Hingikeli:

“‘Okú ‘amanaki [‘a e ‘Eikí] te tau hoko ko ha ngaahi kaungā-‘api lelei, mo e kau Kalisitiane ‘i hono ‘uhinga kotoa ‘o e fo‘i lea ko iá. Ko kinautolu ‘oku nau muimui ki he lao koulá—‘ko e me‘a kotoa pē ‘oku mou loto ke fai ‘e he kakaí kiate kimoutolú, ke mou fai ia kiate kinautolu.’ (Mātiu 7:12; 3 Nīfai 14:12.) Sí‘oku ngaahi tokoua mo e tuofāfine, kuo pau ke tau hoko ko e ngaahi kaungā-‘api lelei. Kuo pau ke tau hoko ko ha kakai anga-fakakaume‘a. Kuo pau ke tau ‘ilo‘i ‘a e lelei ‘oku ‘i he kakai kotoa pē. ‘Okú ‘ikai te tau feinga ke fakaanga‘i ma‘u pē ‘a e ngaahi siasi kehé. ‘Okú tau malanga mo ako ‘i he founga ‘oku lelei. ‘Okú tau pehē ki he ngaahi siasi kehé, ‘mou ‘omi ‘a e ngaahi lelei ‘oku mou ma‘ú pea tuku ke mau fakalahi mo tñaki atu ki ai.’ Ko hono kñnokato. . . ia ‘o ‘etau polokalama ngāue fakafaifekau pea ‘oku lahi ha ngaahi fua ‘oku ma‘u ai” (“Messages of Inspiration from President Hinckley,” *Church News*, 7 Nov. 1998, 2).

'Alamā 30–35

Talateú

Kuo tuku mai 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a 'Ene folofolá ke tokoni'i kitautolu ke tau tupulaki fakalaumālie 'i he ngaahi taimi faingata'a ko 'ení. Na'e me'a 'a Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni 'o pehē, "'Oku ma'u 'e he folofola 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku ma'u 'i he ngaahi folofolá, mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'uí, pea 'i he fakahā fakafo'ituituí, 'a e mālohi ke fakamālohia 'a e Kāingalotú pea fakateunga 'aki 'a kinautolu 'a e Laumālié koe'uhi ke nau lava 'o fakafepaki'i 'a e koví, pea pikitai ki he lelei, pea ma'u 'a e fiefia 'i he mo'ui ko 'ení'" ("The Power of the Word," *Ensign*, May 1986, 80). 'Oku fakatāta'a'i mai 'i he 'Alamā 30–35 'a e mālohi 'o e folofola 'a e 'Otuá ke liliu 'a e mo'uí mo fakamālohia 'a e Kāingalotú ke fepaki mo e ngaahi fili 'o e ngāue 'a e 'Eikí.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Tokanga Ki Ai

- 'Oku ngāue'aki 'e Sētane 'a kinautolu 'oku nau mo'ulaloa ki hono mālohí ke nau ako'i 'a 'ene ngaahi tokāteline halá. 'Oku hanga 'e he ngaahi lea 'a e kau palōfitá mo e ngaahi folofolá 'o fakahā 'a e ngaahi loi 'a Sētane (vakai ki he 'Alamā 30:6–18).
- 'Oku hoko 'a e melino mo e fiefia 'oku ma'u mei he Laumālié, fakataha mo e ngaahi fakamo'oni 'a e kau palōfitá, mo e ngaahi folofolá, pea mo e ngaahi fakatupu kotoa pē, 'oku mo'ui 'a e 'Otuá (vakai ki he 'Alamā 30:34–44; vakai foki ki he Mōsese 6:63).
- 'Oku ma'u 'e he folofola 'a e 'Otuá 'a e mālohi ke liliu 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi 'ulungāanga 'o e kakaí pea tākiekina atu 'a kinautolu ke nau fili ki he totonú (vakai ki he 'Alamā 31:5; 35:3; vakai foki ki he 1 Nifai 11:25; Hīlmani 6:37).
- Kuo pau ke loto-fakatōkilalo 'a e kakaí ki mu'a pea nau toki fakatomala mo tali 'a e ongoongolelei (vakai ki he 'Alamā 31:24–28; 32:6–8, 12–16, 25; vakai foki ki he T&F 136:32–33).
- Ko e tuí ko ha "'amanaki lelei [ia] ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mamata ki ai, 'a ia 'oku mo'oni'" ('Alamā 32:21). 'Oku hoko 'a e ma'u 'o e tui kia Sīsū Kalaisí ko ha me'a 'oku hoko māmālie (vakai ki he 'Alamā 32:21–43; 33:12–23; vakai foki ki he Hepelū 11:1; 'Eta 12:6).
- 'Oku 'afio mai 'a e 'Otuá mo tali 'a 'etau ngaahi lotú. 'Oku hanga 'e he lotu faka'ahó 'o tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo'i 'a 'etau fakafalala ki he Fakamo'uí (vakai ki he 'Alamā 33:2–11; 34:17–27, 39).

- 'Oku hoko 'a e Fakalelei ta'e-fakangatangata mo ta'engata 'a Sīsū Kalaisí ko e tefito pe uho ia 'o e palani 'o e huhu'í (vakai ki he 'Alamā 34:2, 6–16).
- Ko e mo'ui fakamatelié ko e taimi ia kiate kitautolu ke tau fakatomala ai. Te tau 'alu atu mo e ngaahi 'ulungāanga mo e ngaahi tō'onga 'oku tau ma'u 'i he mo'ui ko 'ení ki he maama ka hoko maí (vakai ki he 'Alamā 34:32–35).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122 pp 87-92.*

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

'Alamā 30:1–18. 'Oku ngāue'aki 'e Sētane 'a kinautolu 'oku nau mo'ulaloa ki hono mālohí ke nau ako'i 'a 'ene ngaahi tokāteline halá. 'Oku hanga 'e he ngaahi lea 'a e kau palōfitá mo e ngaahi folofolá 'o fakahā 'a e ngaahi loi 'a Sētane (miniti 'e 25–30)

Kole ki ha toko ua 'o e kau akó ki mu'a ke na tokoni atu kiate koe 'i he lēsoni fakatāta'a'i ko 'ení. Ngāue'aki ha fo'i fa'o 'o avangi ha ki'i ava si'isi'i 'i he tafa'aki ki lalo 'o ha kapa inu pea tuku ke tafe ki tu'a 'a e inú. Fekau leva ki ha taha 'iate kinaua ke ne faka'alí'ali 'a e kapá ki he kalasí, kae 'oua na'a fakahā ange 'oku maha ia, pea fakahā ange te ne fakatau atu ia ki he toko taha 'e mā'olunga taha 'ene tala mahu'inga ki aí. Ko e taimi ko ia 'e kamata ai 'a e tala mahu'inga maí, pea fekau leva 'a e tamasi'i/ta'ahine ako 'e tahá ke ha'u 'o to'o 'a e kapa inú 'o vakai'i 'a e kapá, peá ne fakahā leva ki he kalasí 'a e me'a 'oku 'i lotó.

Fakahā ange na'e ngali faka'ofó'ofa mo fakamānako 'a e kapá ki he lotó, ka na'e kākāa'i kinautolu 'e hono fōtunga ki tu'á. Fehu'i ange:

- Na'e anga-fēfē hono 'ilo'i 'e he tamasi'i/ta'ahine ako hono uá 'a e me'a na'e 'ikai 'ilo'i 'e he toenga 'o e kalasí?
- Te tau lava fēfē 'o fakatatau 'a e tamasi'i/ta'ahine akó hono uá ki he kau palōfita mo e ngaahi folofola 'a e 'Eikí?

'Oku hoko 'a e me'a na'e hoko ki he palōfita ko 'Alamaá mo Koliholá ko e sipinga ia 'o e hanga 'e he kau palōfitá mo e ngaahi folofolá 'o fakahā 'a e mo'oni pea faka'ilo mai 'a e ngaahi tokāteline halá. Fekau ki he kau akó ke nau lau vave 'a e veesi 1–5 ke tokoni'i kinautolu ke nau 'ilo ki hono kakato 'o e 'Alamā vahe 30, pea fehu'i ange:

- Na'e anga-fēfē hono tauhi 'e he kakai 'o Nifai 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí?
- Ko e hā ha ngaahi tāpuaki na'a nau ma'u ai?

Fekau ke nau lau vave 'a e veesi 6–11, pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha ngaahi lao 'a e kau Nifai na'e fakangofua ai 'a e kakaí ke nau malanga'i 'e 'ikai hā'ele mai 'a Kalaisí?
- Ko hai 'a e fili 'o Kalaisí? (Ko ha taha ia 'okú ne fakakehe'i 'a e palani totonu 'o e ongoongolelei pea fakafepaki kia Kalaisi.)
- Lau 'a e veesi 12. Ko hai 'a e hingoa 'o e fili 'o Kalaisí?

Hiki 'i he palakipoé 'a e ngaahi fakatauhoa ko 'enī. Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 'Alamā 30:12–18 pea nau taufetongi leva 'i hono fakahoa 'a e ngaahi akonaki 'a Koliholā 'i he tafa'aki to'ohemá ki hono ngaahi 'uhinga 'i he tafa'aki to'omata'ú. ('Oku 'oatu 'i mui 'a hono ngaahi talí.)

Ngaahi Akonaki 'a Koliholā ko e Fili 'o Kalaisi	
1. "'Oku 'ikai ke lava 'e ha tangata 'o 'ilo'i ha me'a 'e hoko mai'" (veesi 13)	A. 'Oku totonu ke 'oua na'á ke tui, kae 'oua ke ke ma'u ha fakamo'oni sio pau ki he ngaahi mo'oni fakalotu ko ia.
2. "Ko e ngaahi me'a ko 'eni 'a ia 'oku mou ui ko e ngaahi kikité. . . ko e ngaahi talatukufakaholo fakasesele ia" (veesi 14).	E. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia ko e anghala.
3. "'Oku 'ikai te mou lava 'o 'ilo'i ha ngaahi me'a 'oku 'ikai te mou mamata ki ai'" (veesi 15).	F. 'Oku tu'umālie 'a e kakaí 'i he'enua ngaahi ngāue 'anautolu pē, kae 'ikai 'i he ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá.
4. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fakamolemole ki he ngaahi anghalá (vakai ki he veesi 16).	H. 'Oku 'ikai mo'oni 'a e ngaahi folofolá.
5. "'Oku tu'u 'a e tangata 'i he mo'ui ni 'o fakatatau ki he anga 'o 'ene ngāue 'a'aná'" (veesi 17).	I. 'Oku 'ikai te mou lava 'o tui ki he kau palōfitá pe ko 'enua ngaahi kikité.
6. "'Ilonga ha me'a 'oku fai 'e ha tangata 'oku 'ikai ko e hia ia'" (veesi 17).	K. Koe'uhi 'oku 'ikai ke 'i ai ha Kalaisi, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakalelei ki he anghalá.
7. Ko e mate pē ha tangata, ko hono ngata'angá ia (vakai ki he veesi 18).	L. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha taimi ke te fakamatala ai ki he'ete ngaahi ngāue pe ko ha fakamaau 'i he kaha'ú koe'uhí he 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha mo'ui ia hili 'a e maté.

(Ngaahi Talí: 1–I, 2–H, 3–A, 4–K, 5–F, 6–E, 7–L)

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e veesi 18 pea nau fakamatala ki he me'a na'e hoko ki he tokolahī 'o e kakaí 'i he ngaahi akonaki 'a Koliholá. Alea'í 'a e ngaahi fehu'í ko 'enī:

- Ko e fē ha ngaahi akonaki 'a Koliholā kuo mou fanongo 'i hano ako'í 'e ha taha?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku kei manakoa ai 'i he 'ahó ni ha kongā lahi 'o e ngaahi akonaki 'a Koliholá?

Fakahā ki he kau akó na'e hanga 'e he 'Eikí 'o ue'i hake 'a e palōfita ko 'Alamaá ke ne hanga 'o fakamahino'í mo veuveuki 'a e ngaahi akonaki hala 'a Koliholá. Fehu'í ange: Ko e hā ha me'a kuo foaki mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu ke malu'í 'aki kitautolu mei he ngaahi fili 'o e mo'oni?

Fakamo'oni'í ange kuo hanga 'e he Tamai Hēvaní 'o tāpuaki'í kitautolu 'aki 'a e folofolá mo e kau palōfita 'o e onopōni ke nau tokoni'í kitautolu ke tau 'ilo'í 'a e ngaahi akonaki hala 'i hotau 'aho ní. Na'e lea 'a Palesitēni 'Ēsela Tafi Penisoni, 'i he'ene kei hoko ko e Palesitēni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, 'o pehē:

"'Oku hanga 'e he Tohi 'a Molomoná 'o fakahā mai 'a e ngaahi fili 'o Kalaisi. 'Okú ne hanga 'o veuveuki 'a e ngaahi tokāteline halá pea ta'ofi 'a e fakakikihī. (Vakai ki he 2 Nifai 3:12.) 'Okú ne hanga 'o malu'í 'a e kau muimui loto-fakatōkilalo 'o Kalaisi mei he ngaahi filio'í kovi, ngaahi founga kākā, mo e ngaahi tokāteline 'a e tēvoló 'i hotau 'ahó ni. 'Oku faitatau 'a e kau angatu'ú ki he Siasí 'i he Tohi 'a Molomoná mo e kau angatu'ú 'oku tau ma'u 'i he 'aho ní. Tu'unga 'i he tokaima'ananga ta'e-fakangatangata 'a e 'Otuá, kuó ne ngaohi ai 'a e Tohi 'a Molomoná ke tau lava 'o mamata ai ki he ngaahi halá pea 'ilo'í mo e founga ke tau tau'í ai 'a e ngaahi fakakaukau fakapoto, fakapolitikale, fakalotu, mo fakafilōsefia hala 'o hotau kuonga ní" ('i he Conference Report, Apr. 1975, 94–95; pe *Ensign*, May 1975, 64; pe *Tūhulu*, 'Aokosi 1975, 23).

Na'e ako'í 'e 'Eletā Henelī B. 'Aealingi 'o pehē:

"Ko e taimi kotoa pē 'oku ou fanongo ai ki he akonaki 'a e kau palōfitá, peá u lotu 'o fakapapau'í mai ki hoku lotó, peá u muimui ki ai, 'oku ou 'ilo'í ai 'oku ou laka atu ki mu'a ki hoku malu'í. Kuó u 'ilo'í ai 'i he'eku fonongá, kuo 'osi teuteu mai hoku halá, pea kuo fakatokalelei'í 'a e ngaahi potu 'oku tokakoví. Na'e tataki atu au 'e he 'Otuá ki he potu 'oku malú 'i ha hala 'a ia kuo 'osi teuteu'í mai mo'oku 'i he 'ofa, pea ne 'osi teuteu'í fuoloa mai ia 'i ha taimi 'e ni'ihī" ('i he Conference Report, Apr. 1997, 33; pe *Ensign*, May 1997, 25; pe *Liahona*, Siulai 1997, 27).

'Alamā 30:19–60. 'I he'etau fehanganagai mo e fakafepaki mei he ngaahi fili 'o e Siasí 'o e 'Eikí, 'e 'ikai te tau tali ia 'i he fakakikihī 'o tau fai ai ki he ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí. (miniti 'e 30–35)

Fakamatala 'i ange 'a e fepale faka-Siaina ko 'enī, 'a ia na'e me'a ki ai 'a 'Eletā Siaso A. Sāmīta, 'i he'ene kei hoko ko e mēmīpa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

"Na'e 'i ai ha tangata na'e fononga mai 'i he fonuá 'o ne a'u mai ai ki ha fu'u kolo lahi, 'oku faka'ofa'ofa 'aupito mo lelei, peá ne vakai atu ki ai peá ne pehē ange ki he'ene taki mamatá, "'Oku pau pē ko ha kakai mā'oni'oni 'a e kakai 'o e kolo ko 'enī, he ko e ki'í tēvoló si'isi'í pē 'e taha 'oku ou sio ki ai 'i he fu'u koló ni."

"Na'e pehē ange leva 'e he taki mamatá, "'E tangata'eiki, 'oku 'ikai te ke 'ilo'í 'a e me'a 'oku hokó. Ko e kolo 'eni ia kuo pōpula 'aupito pē ia ki he fai anghalá, kovi, anga fulikivanú, mo e anga fakalielia 'o e fa'ahinga kotoa pē, ko ia 'oku fie ma'u ai 'a e tēvoló pē 'e toko taha ke ne pule'í 'a kinautolu kotoa."

"Na'e hoko atu 'ena fononga, 'o na a'u mai ai ki ha hala motu'a tokakovi 'o na mamata ai ki ha tangata'eiki vaivai

'oku feinga ke kaka hake 'i ha tafungofunga, pea 'oku 'ātakai' i ia 'e ha fanga tēvolo, lalahi, mo fofonga fakamanavahē 'e toko fitu.

“Na'e pehē ange leva 'e he tangata fonongá, 'Mahalo ko e tangata fai angahala lahi taha 'eni! Vakai atu ki hono lahi 'o e fanga tēvolo 'oku nau 'ātakai' i ia!”

“Na'e pehē ange leva 'e he taki mamatá, 'Ko e tangata mā'oni'oni pē 'eni 'e toko taha 'i he fonuá, pea ko e 'uhinga ia 'oku 'i ai 'a e kau tēvolo lalahi taha 'e toko fitú ke nau feinga' i ke fakatafoki ia mei hono halá, ka 'oku 'ikai pē te nau lava 'o fakatafoki ia.” (‘i he *Journal of Discourses*, 5:363–64).

Tuku ki he kau akó ke nau hanga 'o alea' i 'a e tefito' i mo'oni na'e akó' i mai 'e 'Eletā Sāmīta 'i he fepale ko 'eni. Fehu' i ange kiate kinautolu pe 'oku anga-fēfē hano tokoní' i kinautolu 'e he fepalé ke nau 'ilo' i 'a e fakafepaki 'oku fehanga hangai mo e Siasí talu mei he 'Uluaki Mata Me'a-hā- maí. Fakamo'oni' i ange kuo pau pē ke 'i ai ha kakai 'oku nau fakafepaki ki he Siasí, koe' uhi ko e hoko 'a e ongoongolelei kuo fakafoki maí ko ha fakamana- mana ki he ngaahi ngāue 'a Sētané. Te tau lava 'o ako ha me'a lahi 'o kau ki he me'a ke fai ki he ngaahi tokāteline halá 'i ha' atau lau ki he me'a na'e fai 'e he kau palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he' enau fehanga hangai mo e fakafepaki.

Kapau kuó ke 'osi ako' i 'a e 'Alamā 30:1–18, peá ke hoko atu ki he ngaahi fehu' i 'i laló. Kapau 'oku te' eki ai, pea 'e fie ma' u leva ke ke 'uluaki fakafē' iloaki ange 'a Kolihola peá ke lave nounou ki ha ní' ihi 'o 'ene ngaahi akonakí (vakai ki he veesi 13–18).

- Lau 'a e 'Alamā 30:18. Na'e anga-fēfē hono tali 'e he kakai 'o Seilahemalá 'a e ngaahi akonaki 'a Koliholá?
- Lau 'a e veesi 19–20. Ko e hā 'a e me'a na'e fai 'e he kakai 'o 'Āmoní kia Kolihola 'i he' ene kamata ke malanga 'i honau fonuá?
- 'Oku mou pehē ko e hā 'a e 'uhinga na'e pehē ai 'e Molomona na'a nau poto ange kinautolu 'i he tokolahi 'o e kau Nīfai?
- Lau 'a e veesi 21–22. Ko e hā 'a e 'uhinga na'e 'ikai ola lelei ai 'a e ngāue 'a Kolihola 'i Kitioné?
- Lau 'a e veesi 23–31. Ko e hā ha ngaahi me'a na'e tukuakí' i ai 'e Kolihola 'a e kau taki 'o e Siasí?
- Na'e tonu nai 'a e ngaahi tukuakí' i? (vakai ki he veesi 35).

'Oku hoko 'a e tali 'a 'Alamā kia Kolihola ko ha sīpinga lelei ia 'o e anga 'o ha' ate tali 'a e fakafepaki. Na'e 'ikai ke fakakikihi 'a 'Alamā ia mo Kolihola, 'o fakatatau ki he ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí (Vakai ki he 3 Nīfai 11:29; T&F 60:14). Na'á ne hanga 'o fakatonutonu 'a e ngaahi tukuakí' i hala na'e fai 'e Kolihola ki he kau taki 'o e Siasí. Na'á ne hanga 'o fakamahino' i 'a e hanga 'e Kolihola 'o fakakehe' i 'a e mo'oni. Pea na'á ne ngāue' aki 'a 'ene fakamo'oni mo e ngaahi akonaki 'a e kau palōfita mo e ngaahi folofolá ke malu' i 'aki 'a e mo'oni. Lau 'a e 'Alamā 30:31–45 fakataha mo ho' o kau akó ke mou 'ilo' i 'a e founa na'e ngāue' aki 'e 'Alamaá. Fili ha ngaahi fakakaukau 'e ní' ihi mei he saati 'i laló, mo e ngaahi fehu' i 'oku 'i muí ke tokoni ki ho' omou fealelea' aki.

'Alamā 30

Na'e Pehē 'e Kolihola	Ko e Tali 'a 'Alamaá
'Oku fakahōhōloto 'a e kau takí 'i he ngāue 'a e kakai (vakai ki he veesi 31).	'Oku mou 'ilo' i 'oku 'ikai ke ma' u 'e he kau taki 'o e Siasí ha tupu mei he' enau ngāue 'i he Siasí, ko 'emau me'a pē 'oku ma' u ko e nēkeneka 'i he fiefia 'a homau kāingá (vakai ki he veesi 32– 34).
'Oku 'ikai te mou lava 'o 'ilo' i ha ngaahi me'a 'oku 'ikai te mou mamata ki ai vakai veesi 15). Kuo 'ikai ai pe ke 'i ai 'a e 'Otuá, pea 'e 'ikai ai pe ke 'i ai (vakai ki he veesi 28).	'Oku ou 'ilo' oku 'i ai ha 'Otuá (vakai ki he veesi 39). 'Oku 'ikai ke 'i ai ha' o fakamo'oni 'oku 'i ai ha 'Otuá (vakai ki he veesi 40). 'Oku fakamo'oni 'a e kau taki 'o e Siasí, ko e kau palōfita, mo e ngaahi folofolá, pea mo e fakatupu kotoa pē 'oku 'i ai ha 'Otuá (vakai ki he veesi 44).
'Oku 'ikai te u tui ki he 'Otuá (vakai ki he veesi 37–38, 45).	'Oku ou 'ilo' okú ke tui, ka kuo uluisino 'iate koe ha laumālie kākā (vakai ki he veesi 42; vakai foki ki he veesi 52–53).
'E 'ikai te u tui ki ha 'Otuá kae 'oua ke ke fakahā mai kiate au ha faka' ilonga (vakai ki he veesi 43, 45, 48).	Kuó ke 'osi ma' u 'a e ngaahi faka' ilonga (vakai ki he veesi 44–45). Ko ia 'e 'oatu kiate koe ha faka' ilonga 'e taha, pea 'e te' ia koe ke ke noa (vakai ki he veesi 49, 51).

'Alamā 30:37–43

- Ko e hā ha me'a 'oku tau ako 'o kau kia Kolihola 'i he' ene kole ki ha faka' ilongá? (vakai ki he Mātiu 16:4; vakai foki ki he fakamatala ki he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122, p 88.*

'Alamā 30:39, 44

- Ko e hā ha me'a 'e fā na'e fakahā ange 'e 'Alamā okú ne fakamo'oni' i 'oku mo' ui 'a e 'Otuá? (Ko 'ene fakamo'oni, ko e fakamo'oni 'a e kāingalotu mo e kau palōfita 'o e Siasí, ko e ngaahi folofolá, pea mo e māmaní mo e fe' alu' aki holo 'a e ngaahi palanité.)
- Ko e fē 'a e ngaahi fakamo'oni 'oku kei 'i ai 'o a' u mai ki he 'aho ní? (vakai ki he fakamatala ki he 'Alamā 30:44–45 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122, p.88.*)

'Alamā 30:48–51

- 'Oku mou pehē ko e hā 'a e 'uhinga na'e finangalo ai 'a e 'Eikí ke te' ia 'a Kolihola ke ne noa kae 'ikai fakahā kiate ia ha faka' ilonga kehe? (*Fakatokanga' i ange: Fakamanatu' i ki he kalasí 'oku 'ikai ke te' ia ke noa 'a kinautolu kotoa pē 'oku nau faka' ikai' i 'a e 'Eikí pe tau' i 'a 'Ene ngāue, ka kuo pau pē ke tuku kiate kinautolu 'a e tautea 'o fakatatau ki he' enau ngaahi ngāue.*)

'Alamā 30:54–56

- Na'e anga-fēfē hono 'ilo' i 'e 'Alamā 'e toe feinga pē 'a Kolihola ke tākiekina 'a e kakai ke nau fai angahala?

- Ko e hā ha ngaahi founa ‘oku fai mai ai ‘e hotau palōfita ha fakatokanga kiate kinautolu ‘o kau kiate kinautolu te nau tākiekina atu ‘a kitautolu ke fai angahalá?

‘Alamā 30:59–60

- Ko e hā ha me‘a ‘oku ako‘i mai ‘e he ngaahi veesi ko ‘eni kiate kitautolu ‘o kau ki he anga ‘o e kakai Sōlamí?
- Lau ‘a e Molomona 4:5. Na‘e anga-fēfē hano fakatāta‘i mai ‘e he mate ‘a Koliholá ‘a e tefito‘i mo‘oni ‘oku ako‘i mai ‘i he veesi ko ‘eni?
- Ko e hā hono faikehekehe ‘o e pou pou mo e tokoni ‘a e tēvoló pea mo e pou pou mo e tokoni ‘oku tau ma‘u mei he Siasí?

Fakamatala ki he faka‘uhinga ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā Siasoi A. Sāmīta ‘o kau ki he fepale na‘a tau lave ki ai ki mu‘á:

“‘Oku ma‘u tangī ‘e he ‘e he Tēvoló. . . ‘a e māmaní kotoa. . . ‘i hono mālohí, ko ia ‘okú ne fie ma‘u ha fanga tēvolo tokosi‘i pē ke nau puke pōpula ‘a e māmaní kotoa, lolotonga ia ‘oku ‘i ai ha fu‘u lisione kakato ‘o e fanga tēvolo ‘oku ‘ikai ha me‘a kehe ke nau fai ka ko hono tokanga‘i pē ‘o e kau Māmōngá, mo ue‘i hake ‘a e loto ‘o e fānau ‘a e tangatá ke nau faka‘auha kinautolu—ke tāmāte‘i ‘aupito ‘a kinautolu” (‘i he *Journal of Discourses*, 5:364).

Fakamatala ki he akonaki ko ‘eni na‘e fai mai ‘e ‘Eletā Kālosi E. ‘Eisī, ‘a ia na‘e hoko ko ha mēmipa ‘o e Kau Palesiteni ‘o e Kau Fitungofulú:

“Ko e hā ha me‘a te tau fai ki he ngaahi founa faka-ongoongokovi mo kovi peheé? ‘Oku tau fakafepaki‘i ia? Tuku mu‘a ke u fokotu‘u atu ha me‘a ke tau fai ki ai—ko e founa ia ‘oku hoa mo e ngaahi akonaki ‘a e Fakamo‘uí, pea kapau te tau muimui ki he akonaki ko iá, te tau fai ai ‘o fakatatau ki he akonaki poto kuo fai mai ‘e he kau palōfita ‘i mu‘a mo e lolotonga foki:

“1. *Faka‘ehi‘ehi meiate kinautolu te nau holoki ki lalo ho‘omou tuí.* Fakamama‘o meiate kinautolu ‘oku nau tāmāte tuí. ‘Oku tupu ‘a e ngaahi tenga ‘oku nau tō ‘i he ‘atamai mo e loto ‘o e tangatá ‘o hangē ha kanisaá pea ‘okú ne faka‘auha ‘a e Laumālié. Ko e kau talafekau mo‘oni ‘a e ‘Otuá ko ha kakai ia ‘oku nau langa hake—ka ‘oku ‘ikai ko ha kau faka‘auha. . . .

“2. *Tauhi ‘a e ngaahi fekaú.* Na‘e palōmesi mai ‘e Palesiteni Pilikihami ‘Iongi, ‘Ko e me‘a pē ‘oku fie ma‘u ke tau fai ko ‘etau laka atu ki mu‘a pea laka hake ki ‘olunga, mo tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a ‘etau Tamai mo hotau ‘Otuá; pea te ne hanga ‘o veuveuki hotau ngaahi filí.’ (*Discourses of Brigham Young*, sel. John A. Widtsoe, Salt Lake City: Deseret Book Co., 1957, p. 347.) . . .

“3. *Muimui ki he kau palōfita mo‘uí.* . . . ‘Tau hanga taha ma‘u pē ki he Palesiteni ‘o e Siasí, pea kapau te ne fakahā

mai ke ke fai ha me‘a, pea na‘á ke fai pē ia, neongo ha‘ane halá, ‘e kei tāpuaki‘i koe ‘e he ‘Eikí koe‘uhi ko ho‘o fai iá. . . . Ka ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke ke hoha‘a. ‘E ‘ikai tuku ‘e he ‘Eikí ‘a hono fakafongā ke ne takihala‘i ‘a e kakai.’ (Ko e lea ‘a Hiipa J. Kalānīte na‘e toe fai ‘e Melioni G. Lomenī ‘i he Conference Report, Oct. 1960, p. 78.) . . .

“4. *‘Oua na‘a fakakikihi‘i pe tipeiti‘i ha fa‘ahinga tokāteline.* Na‘e fai mai ‘e he ‘Eikí ‘a e fakatokanga ko ‘eni, ko e ‘laumālie ‘o e fakakikihi‘i ‘oku ‘ikai ‘a‘aku ia, ka ‘oku ‘o e tēvoló ia.’ (3 Nīfai 11:29.) ‘Oku ‘ikai te tau fai ki he akonaki kapau ‘oku tau muimui ki he ngaahi founa ‘a Sētane ‘i ha‘atau feinga ke tau fakahoko ha ngaahi me‘a ‘oku mā‘oni‘oni. ‘Oku hanga ‘e he fa‘ahinga founa kehe ko iá ‘o fakatupu ‘a e loto-fo‘i pē, mo e mole atu ‘a e Laumālié, pea mo hono ikuna‘i faka‘aufuli kitautolu. . . .

“5. *Fakatotolo ‘i he ngaahi folofolá.* ‘E ‘i ai ha tokosi‘i ‘aupito ‘o kitautolu te tau hē pea tau afe mei hotau halá kapau te tau lau ‘a e ngaahi folofolá ko hotau takihala mo hotau kāpasá. . . .

“6. *‘Oua na‘a tuku ke fakaloto‘i ke tohoaki‘i atu kita mei he misiona ‘a e Siasí.* . . . Na‘e ngāue‘aki ‘e Sētane ha fanga ki‘i founa tauhele ‘i he‘ene ‘ahi‘ahi‘i ‘a Kalaisi ‘i he toafá. ‘Oku hoko ko ha sīpinga lelei kiate kitautolu kotoa, ‘a e tali mahino ko ia na‘e fai ange ‘e he Fakamo‘uí, ‘Ke ke ‘alu ‘i heni, Sētane’ (Mātiu 4:10). . . .

“7. *Lotua homou ngaahi filí.* . . .

“8. *Ngāue‘aki ‘a e ‘lotu haohaoá.*’ Mou fai ‘a e ngāue‘ofa faka-Kalisitiané. . . .

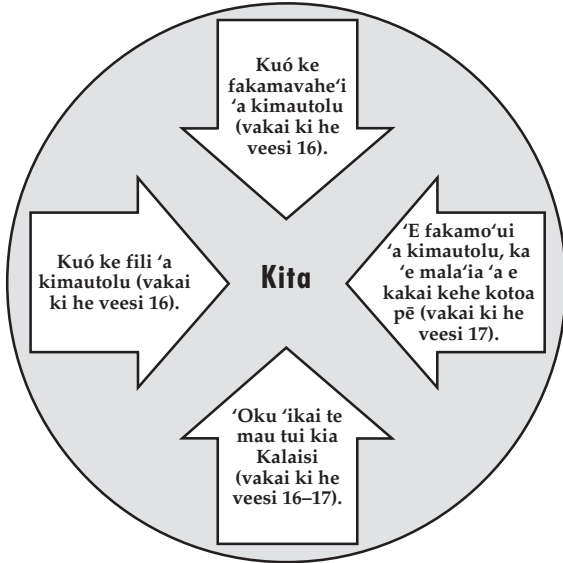
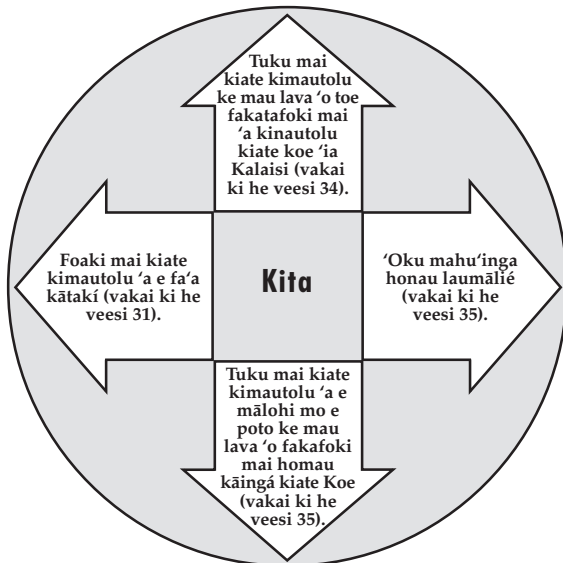
“9. *Manatu‘i ‘oku ‘i ai ha ngaahi fehu‘i lahi ‘a ia ‘oku te‘eki te tau ma‘u ha tali ki ai, pea kuo pau ke tau tali ‘a e ngaahi me‘a ‘e ní‘ihi ‘i he tui pē*” (‘i he Conference Report, Oct. 1981, 93–94; pe *Ensign*, Nov. 1981, 67–68).

‘Alamā 31. ‘Oku ma‘u ‘e he folofola ‘a e ‘Otuá ‘a e mālohí ke liliu ‘a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ‘ulungānga ‘o e kakai pea tākiekina atu ‘a kinautolu ke nau fili ki he totonú (miniti ‘e 40–45)

Hanga ‘o fakaafe‘i ki mu‘a ‘i he kalasí ha taha ‘i he kau akó ‘a ia ‘oku laukonga lelei ke kau ‘i he ‘ekitiviti ko ‘eni. ‘Oua ‘e fakahā ange ha potu folofola pe fai ha fakamatala ki he kalasí, kae kole ki he tamasi‘i/ta‘ahine akó ke ha‘u ki mu‘a ‘o lau ‘a e ‘Alamā 31:15–18. Fehu‘i ki he kau akó pe ‘oku nau ‘ilo‘i ‘a e feitu‘u na‘e ma‘u mei ai ‘a e lotu ko ‘eni. Fakahā ange ko e lotu ia ‘oku fai ‘e he kau Sōlamí lolotonga ‘a ‘enau tu‘u ‘i ha taua mā‘olunga. Kole ki he kalasí ke nau fai mai ha fakafuofua ki he tu‘unga fakalaumālie ‘o e kakai ko ‘eni. Kole ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘uluaki kupu‘i lea ‘e ua ‘i he ‘ulu‘i fakamatala ki he ‘Alamā 31, pea fakahoa ‘a e kupu‘i lea ko iá mo ‘enau talí.

Hiki ‘i he palakipoé ‘a e mau, kimautolu, homau. Kole ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 31:15–18 pea nau lau pe ‘oku tu‘o fiha ‘a e hā ‘a e ngaahi fo‘i lea ko ‘eni i he lotú. Ko e hā ha

me'a 'oku tau ako mei ai 'o kau ki he kau Sōlamí? Hanga 'o hiki 'a e ngaahi saati 'oku 'oatu hení 'i he palakipoé. Fakakau atu ki he ongo sātí 'a e fo'i lea ko e *kita*, kae tuku 'a e ngaahi fo'i lea kehé ia. Fehu'i ange pe ko e fē 'a e saati 'okú ne fakafofonga'i lelei taha 'a e lotu 'a e kau Sōlamí. Kole ki he kau akó ke nau fokotu'u atu ha ngaahi fo'i lea mo e ngaahi fakakaukau mei he lotú 'a ia 'e lava 'o hiki 'i he ngaahi ngahau 'i he saati 'oku nau fili ke fakatātaá 'i ai 'a e anga siokita 'o e lotu 'a e kau Sōlamí. (Mahalo 'e 'ikai hoa lelei 'a e ngaahi tali 'a e kau akó ia mo e ngaahi tali 'oku fokotu'u atu 'i hení.)

Lau 'a e lotu na'e fai 'e 'Alamā ki mu'a pea ne toki ako'i 'a e kau Sōlamí ke fakafehoanaki ia mo e lotu 'a e kau Sōlamí (vakai ki he 'Alamā 31:26-35). Fekau 'a e kau akó ke nau kumi ha ngaahi fo'i lea mei he lotu 'a 'Alamaá 'a ia 'e lava 'o hiki 'i he ngaahi ngahau 'oku tuhu ki tu'á.

Lau 'a e 'Alamā 31:13, 21-22 'o feinga ke 'ilo'i 'a e anga 'o e lotu 'a e kau Sōlamí. Fekau 'a e kau akó ke nau taufetongi 'i hono lau 'a e veesi 8-10, 23-25, 27-28 pea fakamatala'i fakanounou 'a e lau 'a e ngaahi vēsí ni 'o kau ki he kau Sōlamí. Fekau ke nau lau 'a e veesi 1-2 pea fakamatala ki he me'a na'e hoko kia

'Alamā tu'unga 'i he fai angahala 'a e kau Sōlamí. Fekau ki he kau akó ke nau 'ai 'o pehē 'oku ha'u 'a 'Alamā ko ha'ane fie ma'u fale'i meiate kinautilu 'o kau ki ha me'a ke ne fai ki he kau Sōlamí, pea fehu'i ange: Ko e hā ha me'a te mou fokotu'u ange kiate ia? Lau 'a e veesi 3-4 pea fehu'i ange: Kapau na'e pehē 'e 'Alamā ke fekau mai ha kau tau ki he fonua 'o e kau Sōlamí, 'oku mo pehē 'e liliu ai 'enau tuí mo honau 'ulungāangá? Ko e hā 'a e 'uhinga ka liliu ai, pe ko e 'uhinga 'e 'ikai liliu ai?

Fekau 'a e kau akó ke nau lau 'a e 'Alamā 31:5 pea faka'ilonga'i 'a e me'angāue na'e fakakaukau 'a 'Alamā ke ne ngāue'aki ki he kau Sōlamí, pea mo 'ene 'uhinga ki he'ene ngāue'aki ia. Fehu'i ange: Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku lelei ai 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i hono tākiekina 'o e kakai ke nau fai 'a e me'a 'oku totonú? Lau 'a e Hilamani 6:37 pea feinga ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'atau na'e ngāue'aki 'e he kau Leimaná ki hono faka'auha 'o e kau kaiha'a 'a Katianetoní. Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Poiti K. Peeka:

“Oku hanga 'e he tokāteline mo'oni 'oku mahino, 'o liliu 'a e ngaahi fakakaukau mo e 'ulungāangá.

“E hanga 'e ha ako ki he ngaahi tokāteline 'o e ongo-ongolelei 'o fakalelei'i vave ange 'a e 'ulungāangá, 'i he hanga 'e ha ako ki he 'ulungāangá 'o fakalelei'i 'a e 'ulungāangá” ('i he Conference Report, Oct. 1986, 20; pe *Ensign*, Nov. 1986, 17).

Lau foki mo e me'a 'a Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni 'i he fokotu'u ki hono ako'i 'o e 'Alamā 4:11-20 (p. 00 [135]).

'Alamā 32:1-16. Kuo pau ke loto-fakatōkilalo 'a e kakai ki mu'a pea nau toki fakatomala mo tali 'a e ongoongolelei (miniti 'e 10-15)

Faka'ali'ali ki he kalasí ha kongá 'umea (pe pate) 'oku molū mo ha kongá 'umea (pate) 'oku mōmoa pea fefeká. (Kapau 'oku 'ikai ke ma'u ha 'umea (pe pate), pea te ke lava 'o faka'aonga'i ha kekelele 'oku molū mo fefeká.) Fehu'i ange:

- Ko e fē 'a e me'a 'oku faingofua taha 'ete ngāue'aki? Ko e hā hono 'uhingá?
- Te mou fakafehoanaki fēfee'i 'a e 'umea (pe pate) moluú ki ha papi ului fo'ou ki he Siasí?
- Ko e hā hono 'uhinga 'o e loto-vaivaí? 'o e loto-fefeká?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku 'aonga ai ke te ma'u ha loto-vaivaí ka te lava 'o ako 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei?

Fakamanatu'i ki he kau akó 'a e tu'unga fakalaumālie 'o e kau Sōlamí (vakai ki he 'Alamā 31:20-25). Kole ange ke nau lau 'a e 'Alamā 32:1-3 ke 'ilo'i mei ai 'a e fa'ahinga kakai Sōlamí na'a nau fie fanongo taha ki he pōpoaki 'a 'Alamā mo hono kaungāngāue. Fehu'i ange: 'Oku mou pehē ko e hā 'a e 'uhinga 'oku fa'a fie fanongo ange ai 'a e kakai masivá 'i he kakai ma'u me'a ki he pōpoaki 'o e ongoongolelei? Lau 'a e 'Alamā 32:5-6 'o feinga ke 'ilo'i 'a e 'uhinga na'e mateuteu ange ai 'a e kakai ko 'eni ke ako'i kinautilu. Fehu'i ange:

- Ko e fē nai 'a e ngaahi taimi 'i ho'omou mo'u' 'a ia na'a mou vēveveke mo fie ako ai ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei?
- Ko e hā nai ha ngaahi founa ne tokoni ai 'a e 'Eikí ki hono ngaahi kitautolu ke tau loto- fakatōkilaló?

Lau 'a e 'Alamā 32:14 pea feinga ke 'ilo'i 'a e ngaahi founa na'e pehē 'e 'Alamā te tau lava 'o ma'u ai ha loto-fakatōkilaló. Fehu'i ange:

- 'E anga-fēfē nai ha'atau tali 'a e folofola 'a e 'Eikí? ('E lava 'o kau 'i he ngaahi talí 'a e ako ki he ngaahi folofolá, fakafanongo ki he kau palōfita mo e kau taki fakalaumālié, muimui ki he ngaahi fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni, ako hotau ngaahi tāpuaki fakapētiakié.)
- 'E anga-fēfē nai hano ngaahi kitautolu 'e he folofola 'a e 'Eikí ke tau loto-fakatōkilaló?

Fekau 'a e kau akó ke nau lau 'a e 'Alamā 32:13, 16 pea fakafehoanaki 'a e founa 'e ua ke tau loto-fakatōkilaló aí. Lau 'a e 'Alamā 32:15–16 pea fehu'i ange: Ko e hā nai 'a e 'uhinga ka pehē ai 'e 'Alamā 'oku tāpuekina lahi ange kitautolu 'o kapau 'oku tau fakavaivai'i pē 'e kitautolu 'a kitautolu, kae 'ikai fakamālohi'i kitautolu ke tau loto-fakatōkilaló? Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau-loto atú pe na'a nau ma'u 'a e loto-fakatōkilaló tu'unga ai he folofolá pe na'e fa'a fakamālohi'i 'a kinautolu ke nau loto-fakatōkilaló.

Fakamatala ki he lea ko 'eni 'a 'Eletā Niila A. Mekisuale:

“'Oku fie ma'u 'e he ongoongolelei ke tau tukulolo hotau ngaahi 'atamaí pea peluki foki mo hotau tuí. 'Oku fa'a lahi ange 'a e faingata'a'ia hotau 'atamaí 'i hotau ongo tuí” (That Ye May Believe [1992], 101).

Fehu'i ange: 'Oku fekau'aki fēfē 'a e lea ko 'eni mo e 'Alamā 32:15–16?

Fakamo'oni'i ange 'oku lava ke tupu 'a e loto-fakatōkilaló mei he ngaahi me'a iiki 'oku hoko faka'aho, hangē ko e lotú, ako ki he folofolá, 'ilo'i 'etau fakafalala ki he 'Eikí, mo e fai 'etau fakamo'oni ki he ní'hi kehé.

'Alamā 32:21 (Potu folofola Ako Ma'uloto). Ko e tuí ko ha "amanaki lelei [ia] ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mamata ki ai, 'a ia 'oku mo'oni"

(miniti 'e 5–10)

Fehu'i ange pe kuo 'i ai ha taha 'i he kau akó kuo 'osi 'alu ki Siapani (pe ko ha fonua 'iloa mama'o pē). Fai 'a e fehu'i ko 'eni kiate kinautolu 'oku te'eki te nau 'alu ki he fonua ko iá:

- 'Oku mou 'ilo'i fēfē 'oku 'i ai ha fonua pehē?
- Ko e hā ha fakamo'oni ke mou 'ilo'i ai 'oku 'i ai ha fonua pehē? (Te nau mei 'ilo'i ha kakai kuo nau 'alu ki ai, pe kuo mamata 'i ha ngaahi tā 'o e fonua ko iá pe kuo nau sio ai 'i ha ngaahi mape.)
- 'E anga-fēfē nai ha faifai pea mou 'ilo'i fakapapu 'oku 'i ai ha fonua pehē?

Lau 'a e 'Alamā 32:21 pea kole ki he kau akó ke nau hanga 'o fakafehoanaki 'a e tui ki he 'Otuá mo e 'ilo'i 'oku 'i ai ha fonua 'oku te'eki ke mou 'alu ki ai. Lau 'a e Hepelū 11:1 pea feinga ke ma'u ha ngaahi 'ilo makehe 'o kau ki he tuí. Fehu'i ange:

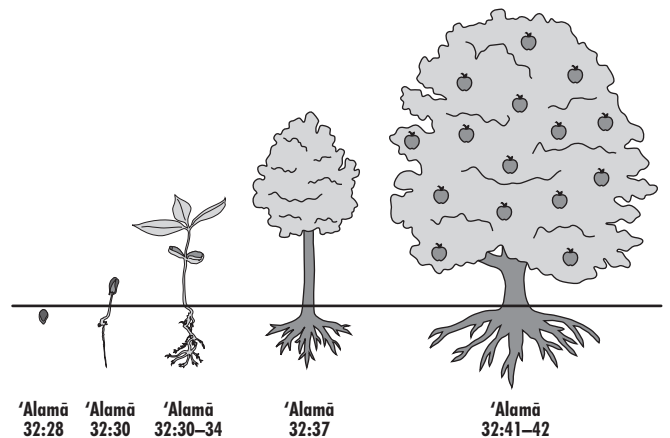
- Te tau lava fēfē nai 'o 'ilo'i ko ha palōfita 'a e 'Otuá 'a e Palesiteni 'o e Siasi?
- Te ke lava fēfē 'o ma'u ha' o fakamo'oni ko ha palōfita ia, kapau 'oku te'eki ai te ke ma'u ha fakamo'oni ko e palōfita ia?

Fakahā ange na'e hanga 'e 'Alamā 'o fakatatau 'a e folofola 'a e 'Eikí ki ha tenga'i 'akau. Kapau te tau tō ha tenga'i 'akau mo fakaili ia, pea kapau ko ha tenga ia 'oku lelei, 'e tupu 'a 'etau tuí 'o hoko ko ha 'ilo haohaoa (vakai ki he veesi 34). Ka kuo pau ke ngāue'i ma'u pē 'a 'etau tuí 'aki ha'atau tō ha ngaahi tenga kehe. Fakahā ki he kau akó, kapau te tau ngāue'i 'a 'etau tui kia Sisū Kalaisí pea mo'u' 'aki ha tefito'i mo'oni, 'e tupulaki ai 'a 'etau fakamo'oni (vakai ki he Sione 7:17).

'Alamā 32:21–33:23. 'Oku hoko 'a e ma'u 'o e tui kia Sisū Kalaisí ko ha me'a 'oku hoko māmālie
(miniti 'e 50–55)

Hanga 'o tā 'a e fakatātā 'oku 'oatu hení 'i he palakipoé ki mu'a pea toki kamata 'a e kalasí ('oua 'e fakakau ai 'a e ngaahi potu folofolá).

Faka'alí'ali ki ha ní'hi 'i he kau akó ha tenga'i 'akau pea mo ha konga 'o e fo'i 'akau 'oku tupu mei he fa'ahinga tenga ko iá. Fehu'i ange pe ko e toko filha 'i he kau akó kuo nau tō mo tauhi ha ngoue. Alea'i 'a e me'a 'oku fie ma'u ke tupu ai ha fua mei ha tenga'i 'akaú. Fakakau ai 'a e ngaahi me'a ko 'eni:

- Kuo pau ke mo'ui 'a ho'o kekelelé.
- Kuo pau ke lelei ho'o tenga'i 'akaú.
- Kuo pau ke ke tō 'a e tenga'i 'akaú.
- Kuo pau ke ke fu'ifu'i ia, mo huo 'a e vaó, pea fafanga'i 'aki foki ha fafanga kekelele, pea tuku ke a'u ki ai 'a e la'áa.
- Kuo pau ke ke toli hono fuá.

Kole ki he kau akó ke nau hanga 'o fakafehoanaki hono fakatupulaki 'o e tui kia Sisū Kalaisí mo e tō 'o ha ngoue. Kole ange ke nau feinga ke 'ilo'i 'a e anga hono ngāue'aki 'e 'Alamā 'a e fa'ahinga fakatātā tatau ke ako'i 'a e kau Sōlamí.

Lau 'a e 'Alamā 32:21 pea kole ki ha toko ua pe toko tolú 'i he kau akó ke nau fakamatala'i 'a e pōpoaki 'a 'Alamā 'i he'ena lea pē 'anautolú. Fekau 'a e kau akó ke nau lau 'a e veesi 22 mo e 26 'o feinga ke 'ilo'i 'a e me'a 'oku fakaafe'i kinautolu 'e 'Alamā ke nau tui ki ai. (Ko 'ene ngaahi folofolá.) Na'e hanga 'e 'Alamā 'o fakafehoanaki 'i he 'Alamā 32:28, 'e folofolá ki ha tenga'i 'akau. Fekau 'a e kau akó ke nau kumi 'i he 'Alamā 33:1, 11, 13–14, 16–18, 22–23 pe 'oku 'uhinga ki he hā 'a e "folofolá" ki mu'a pea mou toki alea'i 'a 'ene malangá. (Ko e ongoongoleléi, 'a ia 'oku fakataumu'a kia Sisū Kalaisi mo 'Ene Fakaleléi.) Alea'i 'a e ngaahi me'a na'a nau 'iló. Fekau ki he kau akó ke nau hanga 'o fakafehoanaki 'a e 'Alamā 30:12 mo e 'Alamā 31:16. Fehu'i ange: Ko e hā ha tokāteline hala na'e toe fehanganhangai mo 'Alamā 'i he'ene kamata ke ako'i 'a e kau Sōlamí? ('E 'ikai ke 'i ai ha.) Fakapapau'i 'oku mahino ki he kau akó 'oku 'ikai ko e 'Alamā 32 ko ha malanga pē 'o fakamatala'i 'a e tuí. Ko ha akonaki ia 'o kau ki he founga ke fakatupulaki pe fakaake hake 'a e tui kia Sisū Kalaisi.

Fekau 'a e kau akó ke nau vakai ki he fakatātā 'i he palakipoé. Lau 'a e 'Alamā 32:6, 27–43; 33:22–23. Kole ki he kau akó ke nau fakasio 'a e ngaahi veesi 'oku hoa mo e 'akau taki taha 'i he fakatātaá he lolotonga ho'omou laú, pea hiki 'a e ngaahi veesi ko iá ki he palakipoé. 'E tokoni atu ki ho'omou fealēlea'aki 'a e ngaahi fehu'i mo e ngaahi fokotu'u ko 'eni:

'Alamā 32:6

Fehu'i ange: Ko e hā ha fa'ahinga loto kuo pau ke tau ma'u kae lava ke tupu ai 'a e tenga 'i loto 'iate kitautolu?

'Alamā 32:27

Kole ki he kau akó ke nau feinga ke fakahā 'a e ngaahi kupu'i lea 'oku nau fakamatala'i 'a e ngaahi me'a kehe kuo au ke tau fai ke fafanga'i ai 'a hotau kekelelé. ('Oku lava ke kau 'eni ki he talí, "'ā hake 'o fakaake homou 'atamaí," "holi pē ke tui," "faka'atā ha potu ki ha kongá 'o 'eku ngaahi leá.")

'Alamā 32:28

Fakahā ange na'e hanga 'e 'Alamā 'o fakafehoanaki 'a e "folofolá"—ka 'oku 'ikai ko e tuí—ki ha tenga'i 'akau. 'Oku 'uhinga 'a e "folofolá" ki he ongoongoleléi, 'a ia 'oku makatu'unga 'ia Sisū Kalaisi. Fehu'i ange:

- 'Oku anga-fēfē ha'atau tō 'a e folofola ko 'eni 'i hotau lotó?
- Ko e hā ha me'a kuo pau ke 'oua te tau fai ki he tengá?
- Te tau 'ilo'i fēfē 'a e taimi 'oku kamata ke tupu ai 'a 'etau fakamo'oni ki he folofolá? (Te tau ongo'i 'oku tupu hake hotau lotó, pea te ne fakatupulekina lahi hotau laumālié, pea fakamāma'i 'etau 'iló, pea 'e kamata ke melie ia kiate kitautolu.)

'Alamā 32:30

Fehu'i ange: Ko e hā nai ha me'a 'e kamata ke tau 'ilo'i 'o kau ki he tengá, pe ko e folofola 'a e 'Otua, 'i he taimi 'e kamata ai ke tau ongo'i 'oku tupu iá? (Ko ha tenga ia 'oku lelei; vakai foki ki he veesi 31–32.)

'Alamā 32:34–36

- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku 'ikai totonu ke ta'ofi ai 'etau fekumí mo 'etau lotú 'i he taimi 'oku kamata ai ke tau ongo'i ko e tenga ia 'oku lelei?
- Ko e hā ha me'a 'e hoko ki ha ngoue 'oka pau 'e 'ikai te ke fu'ifu'i iá?

'Alamā 32:37–40

Fehu'i ange: Ko e hā ha ngaahi 'ekitiviti fakalaumālie 'a ia 'e lava 'o fakatautu ki hono huo 'a e vaó, fu'ifu'i, mo e fafanga'i 'o e kekelelé? (Fakatotolo mo fakalaululoto ki he ngaahi folofolá, lotu, talangofua ki he kau taki 'o e Siasí, tauhi 'a e ngaahi fekaú, 'aukai, fai ha ngāue-ofa, fakamālohia 'a e fāmilí mo e ní'ihí kehé, tali ha ngaahi lakanga 'i he Siasí, mo e ngaahi alā me'a peheé.)

'Alamā 32:41–43

Fehu'i ange: Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku hoko ai 'a e tuí, faivelengá, mo e fa'a kātaki ko e ngaahi 'elemēniti mahu'inga 'o e fakamo'oni ki he Fakamo'u'i 'a ia 'oku tupulaki? Na'e pehē 'e 'Alamā 'e fua mai 'a e fu'u 'akau'aki 'a e fua 'oku melie, hinehina, haohaoa, mo ma'a, pea te tau kai 'i he fua ko ia kae 'oua kuo fakafonu 'a kitautolu. Fehu'i ange: Ko e hā 'a e me'a 'oku fakafongá 'i 'e he fua ko 'eni? (Tokoni 'i 'a e kau akó ke nau 'ilo'i 'oku hanga 'e he fuá 'o fakafongá 'i 'a e mo'ui talangofua ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi, ko e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei he mo'ui 'aki 'a e ongoongoleléi, mo e ngaahi fiefia i he mo'ui ta'engatá, vakai ki he 1 Nifai 8:10–12; 15:36; T&F 14:7.)

'Alamā 33:22–23

- Ko e hā 'a e pōpoaki na'e pehē 'e 'Alamā 'oku totonu ke tau tō 'i hotau ngaahi lotó, pea fafanga'i 'aki 'etau tuí, pea tuku ke tupu haké?
- Ko e hā ha fakamatala 'i he veesi 23, ki he founga 'e fakama'ama'a'i ai 'a 'etau ngaahi kavengá? (vakai foki ki he Mātiu 11:28–30).

Kole ki he kau akó ke nau fakamatala ki ha ngaahi kavenga kuo hanga 'e he 'Eiki 'o ngaohi ke ma'ama'a kiate kinautolu pe ko ha ní'ihí 'oku nau 'ilo ki ai.

Toe fakamanatu mo ho'o kau akó 'a e founga ke ma'u ai ha fakamo'oni ki he Fakamo'u'i mo 'Ene ongoongoleléi. Tokoni 'i kinautolu ke nau 'ilo'i kuo pau ke kau ai 'a e loto-fakatōkīlaló, ko ha holi pē ke tui, tui ki he 'Eiki, tokāteline totonú, akó, lotú, fa'a kātaki, talangofuá, mo e faivelengá. Kuo pau ke makatu'unga 'etau fakamo'oni 'ia Sisū Kalaisi mo 'Ene Fakaleléi. Fakamatala ki he me'a ko 'eni 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí:

"Oku makatu'unga 'a e ivi 'o e Siasí 'i he tui 'oku 'i he loto 'o hono kāingalotú, 'a e mēmipa fakafō'ituitui 'o e Siasí. Ko e faingamālié, ko e tufakangá, mo e fatongia 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní kotoa pē ke ne feinga 'iate ia pē ke ma'u ha 'ilo ko e ngāue 'eni 'a e 'Otua Māfimaí, pea 'oku mo'ui 'a e 'Otua ko 'etau

Tamai Ta'engata pea 'okú Ne 'afio mai ki He'ene fānaú 'i he taimi 'oku nau hanga hake ai kiate Ia 'i he tuí, pea ko Sīsū 'a e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, ko e Huhu'í 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, 'a ia kuo toe tu'u hake mei he maté 'o hoko ko e 'uluaki fua 'o kinautolu na'e mohé. Ko e fakamo'oni ko ia. . . 'a e koloa mahu'inga taha 'e ma'u 'e ha taha 'o kinautolu" (*Teachings of Gordon B. Hinckley*, 647).

""Oku ou tui au, pea 'oku ou 'ilo 'oku mo'oni, ko e taimi pē 'oku ma'u ai 'e ha taha ha fakamo'oni mo'oni 'i hono lotó 'oku mo'ui mo'oni 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'e hoko mai leva mo e ngaahi me'a kehé kotoa 'o hangē ko ia 'oku totonu ke hokó. . . . Ko e tefito ia 'oku totonu ke tupu mei ai 'a e ngaahi lelei kotoa pē 'i he kakai kotoa pē 'a ia 'oku ui 'a kinautolu ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní" (*Teachings of Gordon B. Hinckley*, 648).

'Alamā 33:2–11; 34:17–27. 'Oku 'afio mai 'a e 'Otuá mo tali 'a 'etau ngaahi lotú. 'Oku hanga 'e he lotu fakalahó 'o tokoni'í kinautolu ke tau 'ilo'í 'a 'etau fakafalala ki he Fakamo'uí. (miniti 'e 20–25)

Faka'alí'ali 'a e fakatātā 'o Sīsū 'oku Lotu 'i Ketisemaní (Sila Fakatātā 'o e Ongoongoleléi, fika 227). Fehu'í ki he kau akó pe ko e hā 'a e me'a na'e lotua 'e Sīsū 'i Ketisemaní (vakai ki he Mātu 26:39, 42, 44). Fekau ke nau hanga 'o hiki ha ngaahi taimi kehe na'á Ne lotu ai lolotonga 'ene ngāue fakafaifekau. ('E lava 'o kau ki he ngaahi talí 'a 'ene lotu ki mu'a peá ne toki fili 'a e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu-Mā-Uá [vakai ki he Luke 6:12–13]; mo e 'Ohomohe Faka'osí 'i He'ene lotua 'a 'Ene kau ākongá [vakai ki he Sione 17]; mo e taimi na'á Ne hā'ele mai ai ki he kau Nifai [vakai ki he 3 Nifai 17:15–17].) Alea'í 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni:

- Ko e hā nai ha ngaahi 'uhinga kuó ke hanga hake ai ki he Tamai Hēvaní 'i he lotu?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku fie ma'u ai 'a e loto-fakatōkikaló 'i he lotú?

Fakahā ange na'e tali 'e he kau Sōlamí 'a e ngaahi founa hala 'o e huú mo e lotú. Lau 'a e 'Alamā 33:1 fakataha mo e kau akó pea tokoni'í kinautolu ke nau 'ilo'í na'e fie 'ilo 'a e kau Sōlami loto-fakatōkikaló ke nau 'ilo'í 'a e founa ke tō ai 'a e tengá. Lau 'a e 'Alamā 32:4–5 pea feinga ke 'ilo'í ha me'a na'e hoha'a ki ai 'a e kau Sōlami na'e masiva angé. Hiki 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni 'i he palakipoé:

- Ko e fē nai 'a e taimi 'oku lava ke 'afio mai ai 'a e 'Eiki mo tali 'etau ngaahi lotú?
- Ko e fē 'a e feitu'u te tau lava 'o lotu mo hū aí?
- Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke tau lotuá?
- 'Oku anga-fēfē hano tokoni'í kinautolu 'e he lotú ke tau 'ilo'í 'a 'etau fie ma'u 'a e Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló?
- Ko e hā ha ngaahi me'a 'a ia 'oku fakahā mai ai 'e he Tamai Hēvaní 'a 'Ene 'alo'ofa kiate kinautolú?

Kole ki ha kongá 'o e kalasí ke nau lau 'a e 'Alamā 33:2–10 pea kole leva ki he kongá 'e tahá ke nau lau 'a e 'Alamā 34:17–27. Fekau ke nau kumi mo alea'í 'a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'í 'i he palakipoé.

Lau 'a e 'Alamā 33:11 pea fehu'í ange:

- 'E anga-fēfē hano tokoni'í kinautolu 'e hotau ngaahi faingata'a'ia ke tau 'ilo'í 'a 'etau fie ma'u 'a e Fakamo'uí?
- Ko e hā 'a e 'uhinga kuo pau ke fai fakamātoato ai 'a 'etau ngaahi lotú?
- 'Oku anga-fēfē hano 'omi 'e he 'etau ngaahi lotú ha founa ke tau ala ma'u faka'aho ai 'a e 'alo'ofa 'a e 'Eiki?

Lau 'a e 'Alamā 33:1; 34:8 pea fehu'í ange: Ko e hā ha me'a na'e ako 'aki 'e 'Alamā mo hono ngaahi hoa ngāue? ((Tui ki he Fakamo'uí.) Fakahā ange kuo 'osi fekau'í kinautolu ke tau lotu ki he Tamai 'i he huafa 'o e 'Aló (vakai ki he 2 Nifai 32:9; 3 Nifai 18:19). 'Oku hanga 'e he lotú 'o fakamanatu'í mai 'e he kiate kinautolu 'a 'etau fakafalala ki he Fakamo'uí 'i he 'etau feinga ke ma'u ha fakamolemole ki he 'etau ngaahi angahalá mo kole ha tokoni 'i he 'etau tauhi 'a e ngaahi fekau. 'Oku hanga 'e he lotú 'o faka'atā mai ke tau feinga ke tau feohi mo e Laumalié 'i he 'aho taki taha.

Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Sini R. Kuki, 'a ia ko ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulú:

"Kuo pau ke tokanga taha pē 'a hotau mata mo hotau lotó ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, kae lava ke tau ikuna'í lelei 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'oku tau fehangahangai mo ia. 'Ko e me'a 'i he hinga 'a e tangatá 'e 'ikai te ne lava ke ngāue'í ha me'a 'iate ia pē' ('Alamā 22:14); ko ia, na'a tau fie ma'u ai ha fakalalao, mo ha taukapo ke ne tokoni'í kinautolu. 'Pea koe'uhi ko ho 'Aló kuó ke 'alo'ofa pehē ai kiate [kinautolu]. ('Alamā 33:11; na'e toki fakamata'itohi faka-'Itali)" ('i he Conference Report, Apr. 1993, 98; pe *Ensign*, May 1993, 80).

Kole ki he kau akó ke nau tali mai 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni 'i ha lau'í pepa:

- Ko e hā ha me'a te u fai ke lelei ange ai 'a 'eku ngaahi lotú?
- 'E founa fēfē hano tokoni'í au 'e he lotú ke u manatu'í 'a e Fakamo'uí?

'Alamā 34:1–16. 'Oku hoko 'a e Fakalelei ta'e-fakangatangata mo ta'engata 'a Sīsū Kalaisí ko e uho ia 'o e palani 'o e huhu'í. (miniti 'e 20–25)

'Oku totonu ke hanga 'e he 'ekitivi'í ko 'eni 'o tokoni'í 'a e kau akó ke mahino kiate kinautolu 'a e fakamo'oni hono ua na'e fai 'e 'Amuleki ki he ngaahi akonaki 'a 'Alamā ki he kau Sōlamí. Tufa ki he kau akó 'a e peesi ko e ""Oku Fakamo'oni'í 'e 'Amuleki 'Oku 'Ia Kalaisí 'a e Folofolá" mei he fakalahi ki he tohí (p. 329). Fekau ke nau ngāue fakafō'ituitui pē ki ai pe te nau tauhoa 'o ngāue ai. Fakatonutonu fakakalasi 'a e ngāue mei he pēsí pea alea'í 'a e me'a na'a nau ako mei aí.

Ngaahi Talí

1. Tuí, fa'a kātakí.
2. "Pe 'oku 'i he 'Alo 'o e 'Otuá 'a e folofolá, pe 'e 'i ai koā ha Kalaisi."
3. 'Alamā, Seinosi, Seinoki, Mōsese, mo 'Amuleki.
4. Kuo hinga pea hē kotoa pē.
5. Ta'e-fakangatangata, ta'engata.
6. Na'e fakahoko ia. Ko e feilaulau 'a Sīsū Kalaisi.
7. Fakamo'uí. Tui ki he fakatomalá.
8. Fili 'a e kau akó.

Fakamatala ki he lea ko 'eni 'a 'Eletā Pulusi R. Makongikí:

“'Oku pehē 'i he ongoongolelei ko e fakatomalá 'a e founa kuo tu'utu'uni 'e he 'Otuá, 'a ia 'e lava 'o fakamo'ui ai 'a e tangata kuo hinga. Ko e palani ia 'o e 'alo'ofa 'a ia 'okú ne faka'atā 'a e kau angahalá ke nau fakalelei mo e 'Otuá. Ko e founa ia 'oku lava ai 'e he kakai kotoa pē, 'i he'enu hoko ko e kau angahalá, ke nau hao mei he tu'utu'uni 'a e fakamaau totonú pea 'ākilotoa 'a kinautolu 'o ta'engata 'e he to'ukupu 'o e 'alo'ofá. 'Oku ngāue ia 'i loto pea fakafou atu tu'unga 'i he fakalelei ta'e-fakangatangata mo ta'engatá; pea kapau na'e 'ikai ke 'i ai ha fakalelei, 'oku 'ikai ke 'i ai hano taumu'a 'o e tokāteline 'o e fakatomalá pea 'e 'ikai te ne fakahaofi ha taha. 'Oku hoko mai 'a e fakamo'uí tu'unga 'i he fakalelei pea 'oku 'aonga pē ia kiate kinautolu 'oku fakatomalá” (A New Witness for the Articles of Faith, 217).

 'Alamā 34:32–34 (Potu folofola Ako Ma'uloto). Ko e mo'ui fakamatelié ko e taimi ia kiate kitautolu ke tau fakatomala ai. Te tau 'alu atu mo e ngaahi 'ulungāanga mo e ngaahi anga 'oku tau ma'u 'i he mo'ui ko 'eni ki he maama ka hoko mai (miniti 'e 10–15)

Hiki 'i he palakipoé 'a e 'Oku hanga 'e he fakatoloi 'o kaiha'asi 'a e mo'ui ta'engatá (vakai ki he Joseph Fielding Smith, "Procrastination Is the Thief of Eternal Life," *Improvement Era*, June 1969, 37; pe "'Oku Kaiha'asi 'e he Fakatoloi 'a e Mo'ui Ta'engatá," *Tūhulu*, 'Aokosi 1969, 59). Kole ki he kau akó ke nau alea'i hono 'uhinga 'o e sētesi ko 'eni. Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikí:

“Na'á ku 'ilo'i ha tangata, kuo 'osi mālōlō ia, pea na'e 'ikai kau ia ki he Siasí, 'a ia ko ha tangata'eiki mo'ui fakaholomui mo anga fulikivanu, 'a ia na'e ma'u 'ene fiefiá 'i he'ene mo'ui 'o fakatatau ki he anga 'o māmaní. Na'e 'i hono ngutú ma'u pē ha fo'i sikaleti, pea 'i he'ene mānava ma'u pē 'a e nanamu 'o e kava mālohí, pea na'e

'i hono loungutú ma'u pē 'a e ngaahi lea kapekape mo e ngaahi talanoa 'ulí. Na'e lahi 'aupito 'a e ngaahi me'a na'e fie ma'u ke fakalelei 'i he'ene mo'ui fakaeangama'á.

“Na'e kau hono uaifi 'i he Siasí, pea na'á ne fai mālohi 'aupito. Na'á ne pehē ange 'i ha 'aho 'e taha ki hono malí, “Okú ke 'ilo'i 'oku mo'oni 'a e Siasí, ko e hā 'oku 'ikai te ke papitaiso ai?” Na'á ne tali ki ai 'o pehē ange, “Oku ou 'osi 'ilo'i 'oku mo'oni 'a e Siasí, ka 'oku 'ikai te u fie liliu hoku ngaahi 'ulungāngá koe'uhí ke u kau ki ai. 'Oku ou fie mo'ui pē 'o hangē ko 'eku mo'ui he taimi ní. Ka 'oku 'ikai ke u hoha'a au ia ki ai. 'Oku ou 'ilo'i ko 'eku mate pē, kuó ke fekau ha taha ke 'alu ki he tempalé 'o fai 'a e ngāue ai kiate au pea 'e faingamālie 'a e me'a kotoa kiate au.”

“Na'á ne mate pea na'e fai 'a e ngāue kiate ia 'i he tempalé. 'Oku 'ikai ko ha'atau fie fakamaau pe ta'ofi 'a e ngaahi ouau fakafongá mei ha ni'ihí. Ka ko e hā nai hano 'aonga kiate ia?” (“The Seven Deadly Heresies,” in 1980 *Devotional Speeches of the Year: BYU Devotional and Fireside Addresses* [1980], 77).

Kole ki ha kau ako 'e toko tolu ke nau lau ha veesi 'e taha mei he 'Alamā 34:32–34. Kole ange ke nau fakahā mai ha kupu'i lea te nau fie lau ki he tangata 'i he talanoá 'o kapau te ne fie fanongo. Kole ki he kalasí ke nau faka'ilonga'i 'a e ngaahi kupu'i lea na'e fakahā mai 'e he kau ako 'e toko tolu.

Tuku ki he kau akó ke nau fakakaukau ki ha fa'ahinga angahala 'oku te'eki ke nau fakatomala'i. Poupou'i kinautolu ke nau fakakaukau ā ke nau fai ha liliu 'i he'enu mo'ui. Lau 'a e Hilamani 13:38–39 pea mou alea'i 'a e anga 'o 'ene fekau'aki mo e ngaahi potu folofola ako ma'uloto. Fakamatala ki he akonaki ko 'eni na'e fai mai 'e Palesiteni Hāloti B. Lī:

“Kapau kuo mou fai ha ngaahi fehalaaki, mou ngaohi 'a e 'ahó ni ke hoko ia ko ha kamata'anga 'o ha liliu 'i ho'omou mo'ui. Mou tafoki mei he me'a ko ia kuo mou fai 'a ia 'oku halá. Ko e fekau mahu'inga taha 'a e 'Otuá 'a e fekau ko ia 'oku mou faingata'a'ia lahi taha 'i hono tauhi 'i he 'aho ní. Kapau ko ha me'a ia 'oku kau ki he ta'e-faitotonú, pe ko e ta'etauhi 'o e anga-ma'á, kapau ko ha me'a ia 'oku kau ki he kākāá, pe ko e loí, ko e 'aho 'eni ke mou ngāue ai ki ai kae 'oua kuo mou lava 'o ikuna'i homou vaivai ko iá. Mou fakatonutonu ia pea mou hoko atu leva ki he me'a hono hoko 'oku faingata'a ho'omou tauhi. Ko e founa ia ke fakamā'oni'oni' ai 'a kimoutolu 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá” (*The Teachings of Harold B. Lee*, ed. Clyde J. Williams [1996], 82).

‘Alamā 36–42

Talateu

Kuo finangalo ma’u pē ‘a e ‘Eiki ke hanga ‘e he mātu’á ‘o ako’i ‘a e ongoongolelei ki he ‘enau fānaú. Na’e hoko ‘a ‘Ātama mo ‘Tvi ko ‘etau ‘uluaki sīpinga fakamatelie ia ki hono ako’i ‘e he mātu’á ‘a e ongoongolelei (vakai ki he Mōse 5:12). Na’e hili pē ha ki’i taimi si’i mei hono fakafoki mai ‘o e Siasí, na’e ma’u ai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ha fakahā na’e tu’utu’uni ai ki he ngaahi mātu’a ‘i Saioné ke nau ako’i ki he ‘enau fānaú ‘a e fakatomalá, tui kia Kalaisí, papitaisó, mo e foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni (vakai ki he T&F 68:25; vakai foki ki he T&F 93:40–49). Na’e toki fakamanatu’i ni mai ‘e he Kau Palesiteni ‘Uluaki mo e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá ki he ngaahi mātu’á ‘a honau “tufakanga toputapu ‘o e mātu’á ke nau lehilehi’i hake ‘enau fānaú ‘i he ‘ofa mo e mā’oni’oni, mo fakalato ‘enau ngaahi fiema’u fakasino mo fakalaumālie, mo ako’i ‘a kinautolu ke nau ‘ofa mo fetauhi’aki ‘iate kinautolu, mo tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá” (“Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki he Māmani,” *Liahona*, Sune 1996, 10).

Na’e tuku ki he ngaahi mātu’a ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a e ngaahi fatongia tatau ko ‘ení. Na’e na’ina’i ‘a e Tu’i ko Penisimaní ki he ngaahi mātu’a Nifái ‘i hono taimí ‘o pehē; “E ‘ikai te mou tuku ho’omou fānaú ke fiekaia, pe tēlefua; pea ‘e ‘ikai foki te mou tuku ke nau maumau’i ‘a e ngaahi fonó ‘a e ‘Otuá, pea kē mo feke’ike’i ‘iate kinautolu” (Mōsaia 4:14). ‘Oku faka’ali’ali mai ‘e he ‘Alamā 36–42 ‘a e mahino lelei ki he Palōfita ko ‘Alamaá ‘a hono fatongia ke ako’i ‘a ‘ene fānaú pea ui kiate kinautolu ke nau fakatomala ‘i he taimi ‘oku fie ma’u aí. Na’e fakahinohinó’i fakafo’ituitui ‘e ‘Alamā ‘a ‘ene fānaú taki taha, ‘o fakataumu’a ‘a ‘ene pōpoaki ki he Fakalelei mo e ngaahi akonaki ‘a e Fakamo’u.

Ngaahi Tefito’i Mo’oni Mahu’inga ‘o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai.

- ‘Oku hanga ‘e he angahalá ‘o fakatupu ‘a e faingata’a’iá. ‘Oku hanga ‘e he fakatomalá ‘o to’o atu ‘a e faingata’a’iá pea fetongi ‘aki ia ‘a e fiefiá (vakai ki he ‘Alamā 36:10–22; vakai foki ki he Mōsaia 27:28–29; T&F 19:16–17).
- ‘Oku “fakafou ‘i he ngaahi me’a ikí,” ‘a hono fakahoko ‘o e ngaahi me’a ‘oku mahu’inga mo lalahí (vakai ki he ‘Alamā 37:3–12, 38–47; vakai foki ki he 2 Timote 3:15; 1 Nifai 15:23–24; ‘Alamā 31:5).
- ‘Oku fakapotopoto ke tau ako ‘i he ‘etau kei talavou’i ke tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá (vakai ki he ‘Alamā 37:35; 38:2; vakai foki ki he Lea Fakatātā 22:6).

- ‘Oku fakatupu ‘e he loto-híkisiá mo e pōlepolé ‘a e angahalá, ka ‘oku hanga ‘e he falala ‘i he loto-fakatōkilalo ki he ‘Eiki ‘o malu’i kitautolu mei he angahalá (vakai ki he ‘Alamā 38:11–39:4; vakai foki ki he 2 Nifai 4:30–35).
- ‘Oku kau lahi ki he Siasí ‘a e ngaahi sīpinga ‘a e kāingalotú, neongo pe ‘oku lelei pe kovi ia (vakai ki he ‘Alamā 39:1–12; vakai foki ki he Mātiu 5:14–16; Sēkope 2:35; ‘Alamā 4:10–11).
- Ko e angahala mamafa mo fakalielia ‘a hono maumau’i ‘a e fonó ‘o e anga-ma’á. ‘Oku toki lava pē ke ma’u ‘a e fakamole-molé ‘i ha fakatomala kakato (vakai ki he ‘Alamā 39:3–9; vakai foki ki he Sēkope 2:28; T&F 59:6).
- Na’e hanga ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí ‘o faka’atā ke toetu’u ‘a e kakai kotoa pē (vakai ki he ‘Alamā 40; vakai foki ki he 1 Kolinitō 15:22; Hilamani 14:16–17).
- ‘E toe fakataha ‘a hotau laumālie mo hotau sinó tu’unga ‘i he palani ‘o e fakafokí, pea tu’u ‘i he Fakamāú. ‘E fakafoki ‘a e kau mā’oni’oni ki he fiefia, kae fakafoki ‘a e kau angahalá ki he mamahi (vakai ki he ‘Alamā 41; vakai foki ki he Kalētia 6:7; T&F 6:33).
- ‘Oku pehē ‘e he fonó ‘o e fakamaau totonú, ko e taimi ko ia ‘oku tau fai angahala aí ‘oku motuhi atu ‘a kitautolu mei he ‘afio’anga ‘o e ‘Otuá. Ka ‘oku tu’unga ‘i he Fakalelei mo e ‘alo’ofa ‘a e Fakamo’uí hono fakafiemālie’i ‘a e ngaahi fiema’u ‘a e fakamaau totonú kiate kinautolu kotoa pē ‘oku fakatomalá (vakai ki he ‘Alamā 42:1–28; vakai foki ki he ‘Alamā 34:16; T&F 19:16–17).

Ngaahi Ma’u’anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122, pp 93-97.*

Ngaahi Fokotu’u ki Hono Ako’i

‘E lava ‘o faka’aonga’i ‘a e *Book of Mormon Video*, kongá fika 13, “God Has Delivered Me,” ‘i hono ako’i ‘o e ‘Alamā 36. ‘E lava ‘o faka’aonga’i ‘a e kongá fika 14, “These Things Are an Abomination,” ‘i hono ako’i ‘a e ‘Alamā 39. ‘E lava ‘o ngāue’aki ‘a e vitiō fika 15, “The Mediator,” ‘i hono ako’i ‘o e ‘Alamā 40–42. (Vakai ki he *Book of Mormon Video Guide* ke ma’u mei ai ha ngaahi fokotu’u ki hono ako’i.)

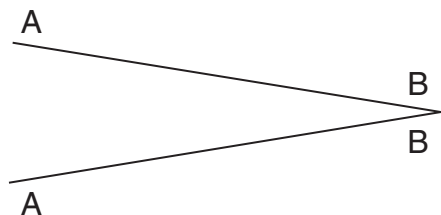

‘Alamā 36. ‘Oku hanga ‘e he angahalá ‘o fakatupu ‘a e faingata’a’iá. ‘Oku hanga ‘e he fakatomalá ‘o to’o atu ‘a e faingata’a’iá pea fetongi ‘aki ia ‘a e fiefiá. (miniti ‘e 45–50)

Hanga ‘o lau ha ki’i maau ‘oku ongo mālie ‘a e hokohoko hono ngaahi fakamamafá ki ho’o kau akó. Fehu’i ange kiate kinautolu pe ko e fa’ahinga fa’u tohi hā ia. Fakahā ange ko e maau ‘oku ongo mālie ‘a e hokohoko hono ngaahi fakamamafá ko e fa’ahinga fa’u ia ‘oku faingofua ‘a e fanongo ki ai koe’uhí he ‘oku mahino ‘a hono sīpingá. ‘Oku ‘i ai ha fa’ahinga fa’u tohi ‘e taha ‘oku ‘ikai loko ‘iloa ka ‘oku ui ia ko e “kiasimasi” (chiasmus). Na’e fa’a ngāue’aki ‘a e kiasimasi ‘e he kau fa’u tohi ‘i he kakai Hepelú. ‘Oku tatau ia mo e maau ‘oku ongo

mālie 'a e hokohoko hono ngaahi fakamamafá he 'oku muimui ia ki he fa'ahinga sīpinga tatau.

Ko e kiasimasí ko hano fokotu'utu'u ia 'o e ngaahi fo'i lea pe ngaahi fakakaukau 'i hano fa'ahinga fakahokohoko, hili ia pea toe fakamanatu mai ia 'i hano fokotu'utu'u 'oku 'omi ai 'a e ngaahi lea pe fakakaukau na'e 'i mu'á 'o tu'u 'i mui, kae 'oatu 'a e ngaahi lea pe fakakaukau na'e 'i muí ki mu'a. Hanga 'o hiki 'a e ki'i fakatātā ko 'eni 'i he palakipoé:

Fekau 'a e kau akó ke nau lau 'a e sīpinga 'o e kiasimasí 'i he 'Īsaia 55:8 mo e Mātiu 10:39 pea feinga ke nau 'ilo'i 'a e anga 'o hono hanga 'e he fakatātā 'i he palakipoé 'o fakatāta'a mai 'a e kiasimasí 'i he ngaahi veesi ko iá. 'Oku fokotu'u atu 'i lalo ha ngaahi potu folofola pea hiki mata'itohi faka-'Ītali mo faka'ilonga'i atu 'a e ngaahi fo'i lea 'oku fekau'aki pea faka'ilonga'i 'aki ia 'a e A mo e B:

'Īsaia 55:8

He 'oku pehē 'e Sihova, 'oku 'ikai ko (A) ho'omou ngaahi mahaló 'a 'eku (B) mahaló, pea 'oku 'ikai ko (B) homou ngaahi halá 'a hoku (A) ngaahi halá

Mātiu 10:39

Ko ia 'oku (A) kalofaki 'ene mo'uí, 'e (B) mole ia 'iate ia: ka ko ia 'oku (B) mole 'ene mo'uí koe'uhí ko aú, 'e (A) ma'u 'e ia ia.

Fakamahino'i ange, 'oku toutou fakamamafá 'i he kiasimasí 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi fo'i lea mahu'ingá. Pea ko e tahá, 'oku ma'u 'i loto mālie 'i he kiasimasí 'a e tefito'i fakakaukau 'a e toko taha fa'u tohí.

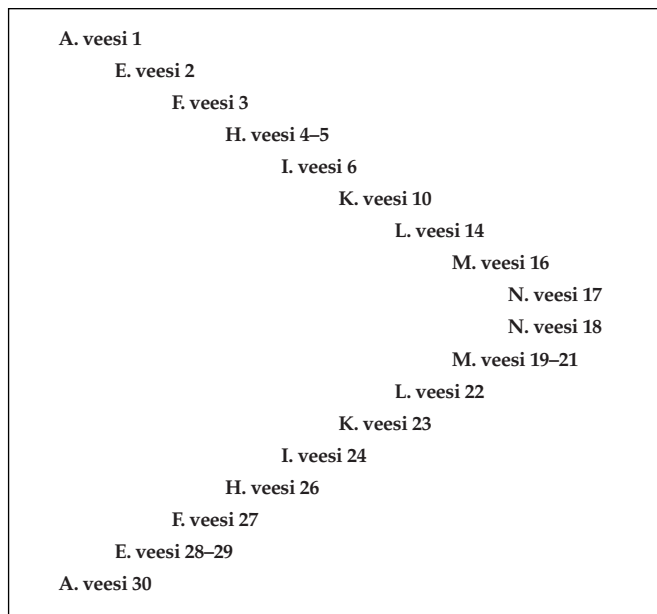
Fakahā ange na'e ngāue'aki 'e 'Alamā 'a e kiasimasí 'i he'ene fakamatala'i ki hono foha ko Hilamaní 'a e talanoa ki hono fakaului iá. Vahe ki he toko taha kotoa 'i he kalasí ke ne ako ki ha taha 'o e ngaahi veesi mei he saati 'oku 'oatu hení. (Te ke lava 'o tuku ange ke tauhoa 'a e kau akó 'o ngāue ai, kae fakatatau pē ki hono tokolahi 'o ho'o kalasí.) Fekau ki he kau akó ke nau fakakaukau'i pe 'oku anga-fēfē 'a e fekau'aki 'a e ngaahi vēsí, pea fekau ke nau hanga 'o hiki 'i ha lau'i pepa ha'anau ki'i fakamatala fakanounou ki he veesi taki taha.

'Alamā 36

tu'ungá	veesi (ngaahi)	veesi (ngaahi)
A	1	30
E	2	28–29

F	3	27
H	4–5	26
I	6	24
K	10	23
L	14	22
M	16	19–21
N	17	18

Hanga 'o hiki 'a e fokotu'utu'u ko 'eni ki he palakipoé. Mou lau fakataha i he kalasí 'a e vahé kotoa. Mou ki'i ta'ofi si'i 'i he 'osi 'a e veesi taki taha 'oku kau 'i he fokotu'utu'u 'i he palakipoé, pea tuku ki he kau akó ke nau hiki ki he palakipoé 'a 'enau fanga ki'i fakamatala fakanounou ki he veesi ko ia 'i he tafa'aki 'o e fika 'o e ngaahi veesi na'a nau lau.

(Na'e liliu mei he John W. Welch, "Chiasmus in the Book of Mormon," 'i he Noel B. Reynolds, ed., *Book of Mormon Authorship* [1982], 49–50.)

Fakamanatu ki he kau akó, 'oku fa'a tu'u 'i loto mālie ma'u pē 'a e pōpoaki mahu'ingá 'o e kiasimasí. Fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e tefito'i pōpoaki 'o e kiasimasí ko 'eni? (vakai ki he veesi 17–18).
- Ko e hā ha me'a 'oku tau ako mei he me'a na'e hoko kia 'Alamaá 'o kau ki he me'a te tau lava 'o fai ke fakahaofi ai 'a kitautolu mei he mamahi koe'uhi ko 'etau ngaahi anghalá?
- Te mou fakamatala'i fēfē mei he sīpinga 'a 'Alamaá 'a e fakatomala 'a ia 'oku makatu'unga 'ia Sīsū Kalaisí?

Fekau ki ha taha 'i he kau akó ke ne lau 'a e fakamo'oni ko 'eni 'a 'Eletā Sefilī R. Hōlani, 'a ia na'a ne hoko ki mui ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá

“Ko Kalaisi ‘a e mālohi ‘oku makatu’unga ai ‘a e fakatomala kotoa pē . . . Na’e ue’i hake ‘a e loto ‘o ‘Alamā ‘e he ngaahi akonaki ‘a ‘ene tama’i, ka ‘oku mahu’inga makehe ‘a ‘ene manatu’i ‘a e kikite ko ia ‘oku kau ki he “ki he hā’ele mai ha tokotaha ‘a ia ko Sīsū Kalaisi, ko ha ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ke ne fai ha fakalelei ki he ngaahi angahala ‘a e māmaní.” (‘Alamā 36:17.) Ko e huafá pea ko e pōpoaki ia kuo pau ke fanongo ki ai ‘a e kakai kotoa pē. . . . E tatau ai pē pe ko e hā ha ngaahi lotu kehe ‘oku tau fai, pe ko ha ngaahi me’a kehe ‘oku tau fie ma’u, ‘oku makatu’unga kotoa ia ‘i he kole tautapa ko ‘ení: ‘E Sīsū, ‘a koe ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘alo’ofa mai kiate au.’ Okú Ne mateuteu ma’u pē ke ‘alo’ofa mai. Na’á Ne totongi ‘aki ‘a ‘ene mo’uí tonu koe’uhí ka ne lava ‘o foaki atu ia” (However Long and Hard the Road [1985], 85).

Fakahā ange kuo pau ke tau loto-fakatōkilalo ki mu’a pea tau toki lava ‘o ‘ilo’i ‘a ‘etau fie ma’u ‘a e tokoni ‘a e Fakamo’uí ‘i he ‘etau mo’uí. ‘Oku ‘ikai ke ngata ‘i he hanga ‘e he ‘etau tokanga taha kiate Ia ‘o tokoni’i kitautolu ke tau loto-fakatōkilalo ka te ne toe ‘omi foki ha fiefia ‘oku lahi angé kiate kitautolu. Lau ‘a e lea ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Hōlani:

“E liliu mo’oni hotau lotó ke tau tali *Hono* finangaló. Mahalo na’a tau faka’ehi’ehi mei he ma’ulotú, ko e sākalamēniti, pīsopé, ko ‘etau ongo mātu’á, mo hotau ngaahi hoa ‘oku fe’unga mo tāu—‘o tau faka’ehi’ehi meiate kinautolu kotoa pē kuo tau fai hala ki ai, kau ai foki mo e ‘Otuá—ka ‘oku holi tu’u hotau loto-fakatomalá he taimi ko ‘ení ke tau feohi mo kinautolu. Ko e kongia ia ‘o e fiefia mo e maama ‘o e Fakalelei. . . . ia ‘oku ‘ikai ke ngata ‘i he’ene ha’i kitautolu ki he ‘Otuá, ka ‘okú ne ‘omi kitautolu ke tau faaitaha makehe mo hotau tu’unga fakanatula lelei tahá pea mo hotau kaungā-ngāue ‘ofeina tahá” (However Long and Hard the Road, 86–87).

Hiva’i pe lau ‘a e veesi ‘uluaki mo e tolu ‘o e “Ha’u Kia Sīsū,” (Ngaahi Himi, fika 53).

 ‘Alamā 37:1–20, 38–47 (Potu folofola Ako Ma’uloto, ‘Alamā 37:6–7). ‘Oku “fakafou ‘i he ngaahi me’a ikí,” ‘a hono fakahoko ‘o e ngaahi me’a ‘oku mahu’inga mo lalahí. (miniti ‘e 30–35)

Faka’ali’ali atu pe tā ‘i he palakipoé ngaahi me’a hangē ko ‘ení: ko ha fo’i sipaaka palaki (spark plug), piti hoosi, fo’i tisi komipiuta, fakatātā ‘o ha fohe’uli vaka, ko k’i me’a fakama’u pepa (paper clip), ko ha kāpasa, mo ha k’i ipu sākalamēniti. Fehu’i ange ki he kau akó: Ko e hā ha me’a ‘oku faitatau ai ‘a e ngaahi me’a ko ‘ení? Ka hili ha’anau fakamatala ki he’enau ngaahi fakakaukáu, peá ke hanga ‘o hiki ‘i he palakipoé ‘a e *iiki mo faingofua*. Fehu’i ange: ‘Oku anga-fēfē ha hoa ‘a e fanga k’i me’a taki taha mo e fakamatala ko ‘ení? Kole ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 37:6–7 pea nau fili pe ko e fē ‘i he ngaahi me’a ko ‘ení ‘oku fakamatala’i lelei taha ‘e he ngaahi veesi ko ‘ení, pea mo hono ‘uhingá.

Mou lau fakakalasi ‘a e ‘Alamā 37:1–5 pea feinga ke ‘ilo’i ‘a e me’a na’e hanga ‘e ‘Alamā ‘o fakamatala’i ange ki hono fohá (ko e ngaahi peleti palasá). Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘uluaki kupu’i lea ‘i he ‘ulu’i fakamatala ki he vahé, ‘o feinga ke ‘ilo ai ha me’a ‘e taha ‘a ia ‘e lava ‘o tātaki ki he faka’ali’ali ‘o e ngaahi me’a “iiki mo faingofuá” (“ngaahi folofola kehé”).

Lau ‘a e ‘Alamā 37:8–10 pea fekau ki he kau akó ke nau hanga ‘o faka’ilonga’i ‘a e ngaahi fo’i lea ko ‘ení, *ngaahi me’a ní* mo e *kinautolu*. Fehu’i ange pe ‘oku ‘uhinga ki he hā ‘a e ngaahi lea ko ‘ení. Hiki ‘i he palakipoé ‘a e “ngaahi fu’u me’a lalahi” kuo fai ‘e he ngaahi folofolá ma’á e kau Nifai mo e kau Leimana ko ia na’a nau fanongo kiate kinautolú. Fehu’i ange:

- Ko e hā ha ngaahi lelei ‘i he ngaahi lelei ko ‘ení kuo ‘omi ‘e he ngaahi folofolá ki ho’omou mo’uí?
- Ko e hā nai ha ngaahi founa kuo hanga ai ‘e he ngaahi folofolá ‘o fakalahi ho’omou manatú pe fakamahino’i kiate kimoutolu ‘a e hala ‘o homou ngaahi halá?
- ‘Oku mou ‘ilo’i nai ha ní’ihi kuo nau ma’u ha ‘ilo ki he ‘Otuá koe’uhi ko e ngaahi folofolá?

Fekau ki he kau akó ke nau hanga ‘o fakafehoanaki ‘a e veesi 15 mo e veesi 16–18. Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā ha me’a na’e fakatokanga kia Hilamani ‘i he veesi 15, ‘e ‘ave meiate ia ‘o kapau te ne maumau’i ‘a e ngaahi fekaú?
- Ko e hā nai ha me’a ‘e lava ‘o ‘ave meiate kitautolu ‘o kapau te tau maumau’i ‘a e ngaahi fekaú?
- ‘E founa fēfē nai hano fakamālohia kitautolu ‘e he mālohi ‘o e ‘Otuá ke tau tauhi ‘Ene ngaahi fekaú? (vakai ki he veesi 16).
- ‘Oku anga-fēfē hano fakahoko ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘a e ngaahi tala’ofa na’e fai ‘e he ‘Otuá ki he “ngaahi tama’i” ‘a Hilamaní? (vakai ki he veesi 17–18).

Faka’ali’ali ki he kalasí ha kāpasa pea fehu’i ange:

- ‘Oku anga-fēfē ‘a e ngāue ‘a e kāpasá?
- Ko e hā ha ngaahi mālohi te ne ta’ofi ia mei ha’ane ngāue totonu?
- ‘E anga-fēfē hano ta’ofi hono ‘aongá ‘e ha ta’e’ilo ki he anga hono ngāue’akí?

Hiki ‘a e ngaahi me’a ko ‘ení ‘i he palakipoé:

- ‘Alamā 37:40. ‘Oku ngāue ‘a e Liahoná ‘o fakatau ki he _____.
- ‘Alamā 37:41–42. Na’e ‘ikai toe ngāue ‘a e Liahoná ‘i he taimi ‘oku _____.
- ‘Alamā 37:43–45. ‘Oku anga-fēfē ‘a e faitatau ‘a e Liahoná mo e ngaahi folofola ‘a Kalaisí? _____.
- ‘Alamā 37:46. ‘Oku fakatokanga mai ‘e ‘Alamā kiate kitautolu _____.

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e ngaahi veesi 'oku fakahā atú pea fakafonu 'a e ngaahi lainé. Alea'i 'a 'enau ngaahi talí, pea kole ange ke nau fakahā mai ha ngaahi fakatātā ki he founga 'oku fakahoko ai 'a e ngaahi veesi ko 'ení 'i he 'enau mo'uí. (*Fakatokanga'i ange: 'E fie ma'u 'e he kau akó ha tokoni 'i he veesi 43–45, 'i hono faka'uhinga'i 'o e ngaahi fo'i lea hangē ko e 'ata. Ko e 'atá ko e faka'ilonga pe fakafofonga ia 'o ha ngaahi me'a kehe, kae tautautefito ki he Fakamo'uí.*)

Fakamo'oni'i ange 'oku hoko 'a e ngaahi folofola 'a Kalaisí ko e matavai 'o e mālohi mo e tokoni. 'E 'ikai te tau lava 'o ta'e tokanga ki he fakatotolo 'i he ngaahi folofolá koe'uhí ko ha fehalaaki 'a 'etau tuí 'o pehē 'oku nau fu'u "iiki mo faingofua" ke ne tokoni'i 'etau ngaahi palōpalema faingata'á. Lau 'a e 'Alamā 37:47 mo e akonaki ko 'eni na'e fai mai 'e 'Eletā Māvini J. 'Esitoni, 'a ia na'e hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

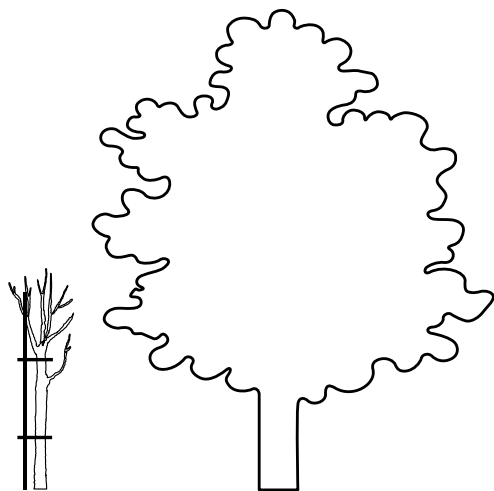
"Kuo tu'ó fiha nai ha'atau pehē 'e kitautolu pe ko ha pehē 'e ha ni'ihí kehe 'i he taimi 'o e faingata'á pe mamahí, "Oku 'ikai te u 'ilo pe te u toe 'alú ki fē'?"

"Oku 'i ai ha me'a-foaki 'oku 'atā ke tau ma'u kotoa pē 'o kapau te tau faka'aonga'i ia—ko e me'a-foaki ia 'o e hanga hake ki he 'Otuá ke ma'u ha fakahinohino meiate Ia. 'Oku tupu meiate ia 'a e mālohí, fakafiemālié, mo e fakahinohinó" (*The Measure of Our Hearts* [1991], 18).

'Alamā 37:35 (Potu Folofola Ako Ma'uloto). 'Oku fakapotopoto ke tau ako 'i he'etau kei talavou ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. (miniti 'e 15–20)

Tā 'a e fakatātā 'oku 'oatu hení 'i he palakipoé:

Fehu'i ange ki he kau akó:

- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku fa'a ha'i ai 'a e fanga ki'i 'akau íki ki ha ngaahi 'akau 'oku tō 'i he tafa'akí?
- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku to'o ai 'a e ngaahi poupou mei he 'akau 'oku lalahí?

Fakahā ange 'oku fa'a 'auhani pe tu'utu'u hifo 'e he kakai 'a e ngaahi 'akau íki koe'uhí ke nau tupu lelei hake. Fehu'i ange:

Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke 'auhani 'a e 'akau 'i he'ene kei si'i, kae 'ikai tatali 'i ha ngaahi ta'u lahi pea toki 'auhani iá?

Kole ki ha taha 'i he kau akó ke ne lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli, lolotonga 'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesiteni 'Uluaki:

"Na'á ma langa homa 'uluaki 'apí 'i ha ki'i taimi si'i pē mei he'ema malí. Na'e si'isi'i 'aupito 'a e pa'anga na'á ma ma'ú. Na'á ku fai pē 'e au ha kongá lahi 'o e ngāue. 'Oku ui ia 'i he 'ahó ni ko e 'mahu'inga ki he 'apí 'a ia na'e ngāue'i. Ko e fakakaukau 'aku pē 'a e ngaahi me'a kotoa pē na'e fai 'i tu'a ki hono teuteu'i 'o e kongá 'apí. Ko e taha 'o e ngaahi 'uluaki 'akau na'á ku toó ko e 'akau na'e 'ikai talatala ko e hone loukasi (honey locust). Na'á ku fakakaukau mai 'i he'eku tō iá ki ha 'aho 'e tokoni ai hono malumalú ki hono fakamokomoko 'a e falé 'i he fa'ahita'u māfaná, Na'á ku tō ia 'i he tuliki 'a ia na'e angi mālohi mei ai 'a e matangi mei he 'otu mo'unga 'i he fakahahaké. Na'á ku keli 'a e luó pea fokotu'u hifo hono aká ki loto, pea tanumaki 'aki ia 'a e kelekele, pea hua'i ki ai mo e vai, pea 'ikai te u toe fai ha ngāue ki ai. Ko ha ki'i fu'u 'akau si'isi'i ia, na'e vahefā 'e tolu hono fuolahi hono sinó. Ko e fu'u 'akau ngāvaivai ia, he na'á ku lava pē 'o ofe'i fiemālie ia ki ha fa'ahinga tafa'aki pē. Na'e 'ikai te u fu'u tokanga ki ai 'i he ngaahi ta'u na'e hokó.

"Na'e 'i ai ha fa'ahita'u momoko 'e taha, lolotonga 'a e taimi na'e ngangana kotoa hono lau 'o e fu'u 'akau, na'á ku ma'u ai ha faingamālie ke u tu'u 'o sio atu ki ai mei he matapā sio'atá. Na'á ku fakatokanga'i ai 'oku fakaheihei ia ki he hihifó, pea 'oku 'ikai palanisi lelei 'ene tu'ú. Na'e 'ikai te u fa'a tui ki he me'a 'oku hokó. Na'á ku 'alu atu leva 'o feinga ke teke'i ia ke tu'u totonu ki 'olunga. Ka kuo meimei fute 'e taha he taimi ko 'ení 'a hono fuolahi 'o hono sinó. Na'e 'ikai ha ongo 'e taha hoku ivi 'i he'eku teké. Na'á ku 'omi leva mei hoku ki'i fale tauhi'anga me'angāue ha me'a fusi. Na'á ku nono'o 'a e mui 'e taha ki he fu'u 'akau, pea nono'o 'a e tafa'aki 'e tahá ki ha fu'u pou mālohi. Na'á ku fusi leva 'a e maeá. Na'e ki'i ngaue si'isi'i pē 'a e fo'i puloka 'o e me'a fusi, pea hangē 'oku ki'i ngaue si'i hono sinó. Ka ko ia pē."

Fekau 'a e kau akó ke nau lau 'a e 'Alamā 37:35 pea fakafe-kau'aki ia ki he me'a na'e hoko kia Palesiteni Hingikeli mo 'ene fu'u 'akau. Fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a na'e ako'i 'e 'Alamā ki hono fohá 'o kau ki hono tauhi 'o e ngaahi fekaú?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e ngāue'aki ai 'e 'Alamā 'a e fo'i lea ko e potó ke ne fakamatala'i 'aki 'a kinautolu 'oku nau ako ke nau tauhi 'a e ngaahi fekaú lolotonga 'enau kei si'i?
- Ko e hā ha ngaahi fekau kuo mou tauhi talu mei ho'omou kei si'i 'a ia 'e faingata'a ange ke kamata hono tauhi 'e ha talavou? pe ha kakai lalahi?

Fakamatala leva ki he kongā faka’osi ‘o e talanoa ‘a Palesitēni Hingikēlī:

“Na’e faifai peā u ‘omi ‘eku kilī ‘o tu’usi ‘a e fu’u va’a lahi ‘i he tafa’aki fakahihifo ‘o e fu’u ‘akaú. Na’e tuku ai ‘e he kilī hano faka’ilonga ngali kovi ‘a ia na’e ‘inisi ‘e valu hono lahi. Na’á ku holomui mai ki mui ‘o vakai atu ki he me’a na’á ku faí. Na’á ku hanga ai ‘o tu’usi ‘a e va’a lahi taha ‘o e fu’u ‘akaú, pea toe pē hano va’a ‘e taha ‘oku tupu hangatonu ki ‘olunga.

“Na’e ‘osi atu ha ta’u ‘e nimangofulu tupu mei he’eku tō ‘a e fu’u ‘akaú. ‘Oku nofo ai he taimi ni hoku ‘ofefinē mo hono fāmīlī. Na’á ku toe vakai ‘i he ‘aho atú ki he fu’u ‘akaú. Ko e fu’u ‘akau lahi ‘aupito ia. ‘Oku lelei ange he taimi ni hono fōtungá. ‘Oku hoko ia ko ha koloa mahu’inga lahi ki he ‘apí. Ka ko e me’a fakamamahi mo’oni ki ai ‘a e me’a na’e hoko ki ai ‘i he’ene kei si’i mo e me’a fakamamahi na’á ku fai ki ai ke fakatonutonu ia ke hangatonú.

“Na’e mei tokoni ‘i he taimi na’e ‘uluaki tō ai iá, ke ha’i ha ki’i maea ki ai ke ne pukepuke hake ia ‘i he tō mai ‘a e matangí. Na’e mei faingofua pea faingofua ‘a e ngāue kapau na’á ku ‘omi ha ki’i maea he taimi ko iá. Ka na’e ‘ikai te u ngāue’aki ia, ko ia na’e mapelu ai ia ‘i he ngaahi mālohi na’e tō mai ki ai” (‘i he Conference Report, Oct. 1993, 77–78; pe *Ensign*, Nov. 1993, 59; pe *Tūhulu*, Sānuai 1994, 75).

Kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o hiki ‘i ha lau’i pepa ‘a ‘enau fakakaukau mo ‘enau ongo’i ‘o kau ki he ‘Alamā 37:35. Fokotu’u ange ke nau fakakau ki ai ‘a e:

- Pōpoaki ‘o e veesi ko ‘enī ‘i he’enau fakalea pē ‘anautolu.
- Ko e anga ‘o ‘enau fakakaukau ki ha fekau na’a nau tauhi talu mei he’enau kei si’i.
- Ko e taimi na’a nau ‘uluaki ‘ilo ai ki he fekau ko ‘enī mo e ‘uhinga na’a nau kamata ai ke tauhi iá.
- Ko e faingofua ange hono tauhi ‘o e fekau ko ‘enī koe’uhi ko ‘enau kamata kei si’i hono tauhi iá.

Poupou’i ke nau hanga ‘o hiki ‘a e me’a na’a nau hikí ki he’enau ngaahi tohi fakamatalá ‘i ‘api.

‘Alamā 37:32–37; 38:11–39:4. ‘Oku fakatupu ‘e he loto-hikisiá mo e pōlepolé ‘a e angahalá, ka ‘oku hanga ‘e he falala ‘i he loto-fakatōkilalo ki he ‘Eikí ‘o malu’i kitautolu mei he angahalá. (miniti ‘e 10–15)

Hiki ‘i he palakipoé ‘a e: *Tonu pe Hala Na’e hanga ‘e ha palōfita ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘o fale’i hono fohá ke ne ako’i ki he kakaí ke nau ma’u ha fehí’a ‘oku ta’engata.* Fekau ‘a e kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 37:32 ke ma’u mei ai ‘a e talí. Fehu’i ange:

- Ko e hā ‘a e me’a na’e fakahā ‘e ‘Alamā kia Hilamani ke ne ako’i ki he kakaí ke nau ma’u ha fehí’a ta’engata ki he aí?
- Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘oku totonu ke tau fehí’a ai ki he angahalá?

- ‘E anga-fēfē hano maumau’i ‘e he angahalá ‘a e mo’ui ‘a ha taha?

Lau ‘a e ‘Alamā 37:33–35 ke ‘ilo’i mei ai ‘a e founga te tau lava ai ‘o ikuna’i ‘a e ngaahi ‘ahi’ahi ‘a e tēvoló. Fehu’i ange:

- ‘Oku mou pehē ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘oku mahu’inga ai ke tau loto-fakatōkilaló?
- Ko e hā nai ha ngaahi founga ‘e lava ai ‘e he loto-fakatōkilaló ‘o tokoni’i kimoutolu ke mou tauhi lelei ange ‘a e ngaahi fekaú?

Kole ki he kau akó ke nau fai mai ha fakamatala ki ha taimi na’e hanga ‘e he’enau tui kia Sisū Kalaisí ‘o tokoni’i kinautolu ke nau fakafepaki’i ‘a e ‘ahi’ahi. Lau ‘a e akonaki ‘a ‘Alamā ki hono foha ko Kolianitoni ‘i he ‘Alamā 39:1–3, ‘o feinga ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi angahala mamafa ange ‘a ia na’e mo’ulaloa ki ai ‘a Kolianitoni. Fehu’i ange: Ko e hā nai ha angahala na’á ne tohoaki’i atu ia ki he’ene angahala mamafa angé? Na’e founga fēfē ia?

Kole ki ha vaeua ‘o ho’o kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 37:36–37 pea hanga ‘e he kongā ‘e tahá ‘o lau ‘a e ‘Alamā 38:11–14. Fekau ke nau hanga ‘o laine’i ‘a e fale’i ‘a ‘Alamā ‘a ia te ne lava ‘o tokoni’i kitautolu ke tau ikuna’i ‘a e ‘ahi’ahi, pea mou alea’i ‘a e me’a na’a nau ma’ú.

Lau ‘a e fakatātā ko ‘eni na’e fai mai ‘e ‘Eletā Poiti K. Peekā:

“Lolotonga ‘a e taimi na’á ku hoko ai ko e palesitēni ‘o e Misiona Niu ‘Ingilaní, na’e hiva ai ‘a e Kuaea ‘a e Tāpanekalé ‘i he faka’ali’ali lahi ‘a e māmaní ‘i Moniteleo (Montreal). Na’e ‘i ai ha ‘aho ‘e taha ‘a ia na’e ‘ikai ke kau ai ‘a e kuaea ki ha me’a ko ia na’e fokotu’u ai ke fai ha’anau koniseti ‘i Niu ‘Ingilani. Na’e kole ai ‘e he taha ‘o e kau taki ngāue ‘iloa ‘o e feitu’u ko iá ke ne ma’u ‘a e faingamālie ki hono tokanga’i mo fakalele ‘a e koniseti.

“Na’e ‘alu ange ai ki Positoni ‘a Koniti mo Situati ke alea’i ia. Na’a mau fe’iloaki ai ‘i he mala’e vakapuná pea mau fononga mai leva ki ‘Atelapolo, ‘i Masasūseti. Na’e fehu’i ange ‘e Misa ‘Tekā lolotonga ‘emau fononga maí ‘o kau ki he koniseti. Na’á ne pehē ange, “Oku ou fie fai hano talitali ‘o e kau mēmipa ‘o e kuaea. ‘E fai ia ‘i hoku ‘apí pe ‘i he’eku kalapú. Na’á ne fie fakaafe’i mai ki ai hono ngaahi kaume’á, ‘a ia ko e kakai ‘iloa taha ia ‘o Niu ‘Ingilaní—‘io, ‘i he fonuá. Na’á ne talanoa ‘o kau ki ai, peá ne fehu’i ange ai ‘o kau ki hono faka’atā ai ‘a e ma’u kava mālohi.

“Na’e tali ki ai ‘e Misa Sitūati ‘o pehē ange, “E Misa ‘Tekā, ‘oku ou tui te ke lava pē ‘e koe ‘o fai ha me’a ‘okú ke fie faí, he ‘oku fai foki ia ‘i ho ‘apí.’

“Na’e pehē ange ai ‘e he tangata lelei ko ‘enī, “Oku ‘ikai ko e me’a ia na’á ku fakakaukau ki ai, ‘oku ‘ikai te u fie fai ‘a e me’a ‘oku ou loto ke faí. ‘Oku ou loto au ke fai ‘a e me’a ‘oku ou fie ma’u ke u faí.’

“Oku ‘i he laumālie ko iá ‘a e ki ki he tau’atāinā ‘Oku totonu ke tau fokotu’u kitautolu ki he tu’unga ‘i he ‘ao ‘o

'etau Tamai 'i Hēvaní pea tau pehē, fakafo'ituitui ai, "Oku 'ikai te u fie fai 'a e me'a 'oku ou loto ke u fai. 'Oku ou fie fai 'a e me'a 'okú Ke finangalo ke u fai.' 'Oku folofola mai leva 'a Sisū, 'o hangē ko ia 'oku fai 'e he tamai kotoa pē, 'Ko e toko taha 'ena 'o 'eku fānaú 'a ia kuo mei tau'atāina 'aupito ia mei he fie ma'u ke tokanga'i mo toutou vakai'i ma'u pē.'" (*That All May Be Edified* [1982], 257).

Kole ki he kau akó ke nau hanga 'o fakamatala'i 'a e founga 'oku hanga ai 'e he talangofua 'i he loto-fakatōkilaló 'o fakatau'atāina'i 'a kinautolu mei he angahalá.

'Alamā 39:1–11. Ko e angahala mamafa mo fakalielia 'a hono maumau'i 'a e fono 'o e anga-ma'á. 'Oku toki lava pē ke ma'u 'a e fakamolemolé 'i ha fakatomala kakato. (miniti 'e 50–55)

Fakatokanga'i ange: 'Oku kau 'i he fokotu'u ki hono ako'i ko 'ení ha ngaahi lea lahi 'oku lōloa. 'E lelei kapau te ke hanga 'o hiki ha tatau 'o e ngaahi lea ko iá ke lau mo tauhi 'e he kau akó.

Lau 'a e 'Alamā 39:3–5 pea kole ki he kau akó ke nau fakahā atu ha angahala 'e tolu 'a ia 'oku fakalielia 'i he 'ao 'o e 'Eikí. Fakahā ki he kau akó na'e kau 'a e foha 'o 'Alamā ko Kolianitoni 'i ha taha 'o e ngaahi angahala ko iá Lau 'a e 'Alamā 39:1–2 pea feinga ke 'ilo'i 'a e me'a na'e fai 'e Kolianitoni 'a ia na'e fakatupu ai 'ene fai 'a e angahala mamafa ange ko 'ení. Lau 'a e Lea Fakatātā 3:3–6 pea fehu'i ange: 'E anga-fēfē nai hano fakahaofi 'o Kolianitoni mei he'ene hingá 'o kapau na'á ne tauhi 'a e ngaahi akonaki ko 'ení?

Fakamatala ki he lea ko 'ení:

"Ko e taha 'o e ngaahi mālohi lahi 'o e 'Otuá, pea ko e mālohi ia 'oku mahu'inga lahi kiate Ia, ko e mālohi ko ia ke foaki mo to'o 'a e mo'uí. Kuó Ne tapui ke 'oua na'a tau to'o ha mo'uí, ka kuó Ne foaki mai kiate kitautolu ke tau ma'u 'a e mālohi ke fakatupu iá, 'i He'ene tuku ke tau 'omi ha fānau ki he māmaní. Pea koe'uhi ko ha mālohi faka'Otuá, kuó Ne fekau'i ai 'a 'Ene fānau kotoa pē ke nau faka'aonga'i ia 'i he founga totonú, pea ke toki ngāue'aki pē ia 'i he nofo malí. Kuó Ne toe folofola mai foki kiate kitautolu, 'oku totonu ke mapule'i totonu pea faka'aonga'i 'a e holi ke ngāue'aki 'a e mālohi mahu'inga ko iá 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni kuó Ne fokotu'ú" (*The Uniform System for Teaching Families* [ngaahi lēsoni fakafaipekau, 1973], H-13).

Fehu'i ange: 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku hoko hake ai hono mamafa 'o e ngaahi angahala fakaekakano ki he fakapoó? Fakahā ange 'oku feinga lahi 'a Sētane ke ne fakaloto'i kitautolu ke tau faka'aonga'i ta'etotonu 'a e mālohi ke fakatupu ha mo'uí koe'uhi ko hono fu'u mahu'inga lahi. Fakamatala ki he lea ko 'ení na'e fai 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti, 'a ia ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

"Oku hanga 'e Sētane 'o 'ahi'ahi'i 'a e toko taha 'oku vaivaí ke ne pehē, ko e taimi 'e fe'ofa'aki ai ha ongo me'a, peá na felotoi ke na fetu'utaki fakasekisuale, 'okulelei pē 'a e ngaahi me'a ia ko iá. 'Oku 'ikai 'aupito mo'oni ia. Kuo fakamahino'i mai 'e he 'Otuá 'a e ngaahi fakangatangata ki he 'ulungāanga 'oku totonú.

"Oku fekau'aki mālohi 'aupito mo e ngaahi kupu topu-tapu, mo fakafo'ituitui 'o e sinó ha ngaahi ongo pe holi 'oku mālohi 'a ia 'oku fakataumu'a ke toki ngāue'aki pē ia 'i loto 'i he fuakava 'o e mali 'a ha tangata mo ha fefine 'i he ngaahi founga 'oku totonu mo fe'unga mo kināua fakatou'osi. 'Oku nau hoko ko ha kongā mahu'inga 'o e 'ofa mo e fefalala'aki 'a ia 'okú ne ha'i fakataha ha huse-pāniti mo hono uai'fi pea teuteu'i ai kināua ki he ngaahi fatongia ki ha fāmilí. 'Oku nau 'omi 'a e tāpuaki 'o e ma'u ha fānau. Ko e ngaahi ongo 'eni 'oku 'ikai totonu ke faka'ai'ai 'i ha founga kehe pe 'e ngāue'aki koe'uhi ko hano fakafiemālie'i fakafo'ituitui ha taha 'i tu'a 'i he fuakava 'o e malí. 'Oua 'e ala ki he ngaahi kupu fakafo'ituitui 'o hoto sinó, pe ko e ngaahi kupu toputapu 'o e sino 'o ha toko taha kehe ke faka'ai'ai mo fakatupu hake 'a e ngaahi ongo ko iá. 'Oua 'e tuku ha toko taha kehe ke mo fai 'a e ngaahi me'a ko iá 'o tatau ai pē 'okú mo tui pe vete homo valá. 'Oua na'á ke hanga 'o faka'ai'ai mo fakatupu hake 'a e ngaahi ongo ko iá 'i ho sino pē 'o'ou. 'Oku hala 'a e ngaahi me'a ko iá. 'Oua na'a mou fai ia. 'E hanga 'e he ngaahi founga ko iá 'o ta'ofi 'a ho'omou lava ke ma'u ha fakahinohino mei he Laumālie Mā'oni'oni 'i he ngaahi fakakaukau mahu'inga kuo pau ke mou fai koe'uhi ko homou kaha'ú. 'Oku nau hanga 'o fakatupu ha'amou pōpula ki hono fai 'o e ngaahi me'a ko iá pea mo ho'omou fai ha ngaahi angahala 'oku mamafá.

"Oku 'ilo'i 'e Sētane 'oku lava 'o faka'ai'ai hake 'a e ngaahi ongo mālohi ko iá 'aki 'a e ngaahi me'a 'oku mou sio, fanongo pe ala ki ai. Kapau 'e ue'i hake 'a e ngaahi ongo ko iá, 'e lava 'o ngāue'aki ia ke tohoaki'i ha taha mei ha'ane 'ahi'ahi'i ia ke ne fai ha me'a 'oku fakatupu kovi kiate ia, pea hoko ai mo ha'ane fai ha ngaahi angahala 'oku mamafá. 'Okú ne ngāue'aki 'a e ponokalafi 'i he ngaahi vitiō, ngaahi hele'uhila, ngaahi makasini, ngaahi fakatātā fakakomipiuta, pe ngaahi mūsika ta'efe'ungá ke fakahoko 'aki 'ene taumu'a ko iá. Tāpuni'i homou matá, telingá, 'atamaí, mo e lotó ki he ngaahi me'a ko iá. Kapau 'e 'ikai ta'ofi ia, 'e tupulaki fakautuutu ia mei hano ki'i 'ahi'ahi'i fie 'ilo mei he ki'i sitepu 'e taha ki ha sitepu 'e taha 'o a'u ki ha'ane hoko ko ha fu'u me'a faka'ulia. 'E hanga 'e he fu'u me'a faka'ulia ko iá 'o maumau'i 'a e ngaahi holi kotoa pē 'oku lelei, ko e feohi 'oku fe'unga mo tāú, mo e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ngāue 'oku faka'e'i'eikí 'o a'u ki he'ene hanga 'o faka'auha kimoutolu. 'Oua na'a mou fakaava hake 'a e takafi 'o ha fa'ahinga nāunau fakatupu holi kovi pē, he kapau te mou fakaava hake ia te ne puke pōpula 'a kimoutolu" ('i he Conference Report, Oct. 1998, 88; pe *Ensign*, Nov. 1998, 69; pe *Liahona*, Sānuali 1999, 85).

Fakahā ki he kau akó, na’e tupu ‘i he hanga ‘e Kolianitoni ‘o maumau’i ‘a e fonon ‘o e anga-ma’á, na’e faka’amu ai ‘ene tamai ko ‘Alamaá ke tokoni’i ia ke ne fakatomala pea toe fakama’a ‘a ‘ene mo’uí. Lau ‘a e ‘Alamā 39:7–8 pea alea’i ‘a e me’a ‘oku fie ma’u ke ‘ilo’i ‘e Kolianitoni ‘o kau ki he’ene angahalá. Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:7 pea fakafekau’aki ia mo e ‘Alamā 39:7–8. Lau ‘a e Sione 3:20 pea alea’i ‘a e anga ‘o ‘ene fekau’aki mo Kolianitoni. Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni:

- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku hanga ai ‘e he kakai ‘o fufuu’i ‘enau ngaahi angahalá? Ko e hā nai ha me’a ‘oku nau ‘amanaki ke nau ma’u ai?
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku ako’i ai kitautolu ‘e Sētane ke tau fufuu’i ‘etau ngaahi angahalá pea tauhi ia ke fakapulipulí?
- ‘Oku anga-fēfē nai ‘a e hanga ‘e he’etau feinga ke fufuu’i ‘etau ngaahi angahalá ‘o fakatuai ‘a ‘etau fakatomalá?
- Ko e hā nai ‘a e ngaahi me’a ‘oku hoko ‘i ha feinga ha faifekau ke fufuu’i ‘ene ngaahi angahalá mei ha taki lakanga taula’eiki?

Kole ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 39:9–11 pea faka’ilonga’i ‘a e akonaki ‘a ‘Alamā ‘o kau ki he fakatomala mo lí’aki ‘a e ngaahi angahala ‘oku mamafá. Kole ki he kau akó ke nau fakahā atu ha ngaahi fo’i lea na’a nau hanga ‘o faka’ilonga’i, pea mo hono ‘uhinga ‘o ‘enau faka’ilonga’i iá. Alea’i ‘a e kupu’i lea ko ia ko e *kae fakafisi koe* ‘i he veesi 9. (Lau fakataha mo e kau akó ‘a e LSS Mātiu 16:24, mo e futinouti d.) Na’e fai mai ‘e ‘Eletā Lisiate G. Sikoti, ‘o pehē:

“‘Oku ou fie lea sí’i ki ha taha pē kuó ne mo’ulaloa ki ha ‘ahi’ahi mamafa. Fakamolemole ‘o kí’i tu’u ma’u he taimí ni. Te ke lava ‘o ikuna’i ia ‘i ha tokoni ‘e fai atu ‘e ha mātu’a, pīsope, pe palesitini fakasiteiki ‘okú ne ma’u ha loto-mahino. ‘Oku fie ma’u ‘i he angahala ‘oku mamafa hangē ko e maumau’i ‘o e fonon ‘o e anga-ma’á, ke tokoni atu ha taha ‘a ia ‘okú ne ma’u ‘a e ngaahi kí ‘o e mafai, hangē ko ha pīsope pe palesitini fakasiteiki, ke fakahoko lelei ‘a e founa ‘o e fakatomalá ke fakapapau’i ‘oku kakato ia pea fakahoko ‘i he founa totonú. ‘Oua na’a mou ‘efihia ‘i he tui hala ko ia ‘oku pehē, kuo mou ‘osi fakatomala’i ha angahala, he kuo mou ‘osi vete ‘a ho’omou angahala mamafa ko iá. Ko e konga mahu’inga ia, ka ‘oku ‘ikai ko hono kotoa ia ‘o e ngaahi me’a ‘oku fie ma’u ke faí. Pe te mou pehē ‘oku ‘ikai fie ma’u ke mou toe fai ha fakamatala ‘o kau ki ha angahala, he kuo ‘osi fakafehu’i kimoutolu ‘e ha taha ‘o kau ki he ngaahi me’a fakaiiki mahu’inga taha ‘o kau ki ha angahalá. Kuo pau ke mou feinga fakafo’ituitui ke fakapapau’i ‘oku mahino ki he pīsope pe palesitini fakasiteiki ‘a e ngaahi fakamatala fakaiiki ko iá koe’uhi ka ne lava ‘o tokoni’i totonu kimoutolu ‘i he founa ‘o e fakatomalá ke mou ma’u ai ‘a e fakamolemole ‘oku kakató” (‘i he Conference Report, Oct. 1998, 89; pe *Ensign*, Nov. 1998, 69–70; pe *Liahona*, Sānuai 1999, 85).

Na’e ako ‘aki ‘e ‘Eletā Sefilī R. Hōlani, ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, ‘o pehē:

“‘Oku foaki kiate kimoutolu ‘a e melino mo e fakafo’ou ‘i he fakatomala ko ia ‘oku lava ‘o ma’u tu’unga ‘i he feilaulau fakalelei ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisi. “I he ngaahi me’a mamafa peheé ‘oku ‘ikai faingofua hono kamata ‘a e hala ‘o e fakatomalá pe ‘oku ‘ikai ha faingata’a’ia ‘i hono fononga’ia ‘a e hala ko iá. Ka ‘e fononga fakataha mo kimoutolu ‘a e Fakamo’ui ‘o e māmaní ‘i he fononga’anga mahu’inga ko iá. Te Ne fakamālohia ‘a kimoutolu ‘i he taimi ‘oku mou faingata’a’ia ai. Te Ne hoko ko ho’omou maama ‘i he taimi ‘oku ngali fu’u matolu ai ‘a e fakapo’ulí. Te ne puke homou nimá pea hoko ko homou ‘amanaki lelei’anga, ‘i he taimi ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha toe me’a kehe ‘oku mou ma’u ka ko e ‘amanaki lelei pē. ‘Oku foaki tau’atāina ‘a ‘Ene ‘ofá mo e ‘alo’ofá, fakataha mo hono mālohi ke fakama’a mo fakamo’ui ki he kakai kotoa pē ‘oku nau holi ke ma’u ha fakamolemole kakato, pea nau fie fononga atu ‘i he hala ke nau ma’u ai iá” (‘i he Conference Report, Oct. 1998, 101–2; pe *Ensign*, Nov. 1998, 78; pe *Liahona*, Sānuai 1999, 94).

Fakamo’oni’i ange ‘oku mamafa ‘a e ngaahi angahala fakasekisuálé pea te ne ‘omi ha mamahi lahi. Neongo ia, ‘oku hanga ‘e he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisi ‘o ‘omi ‘a e melinó mo e konisēnisi tau’atāina kiate kinautolu ‘oku nau kumi ha tokoni mei he kau taki lakanga taula’eiki pea nau fakatomala kakató.

‘Alamā 40; 41:2; 42:23. Na’e hanga ‘e he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisi ‘o faka’atā ke toetu’u ‘a e kakai kotoa pē. (miniti ‘e 50–55)

Kole ki he kau akó ke nau hiki ‘a e ngaahi mana kotoa pē ‘oku ‘i he ngaahi folofolá. Fehu’i ange: Ko e fē ha mana ‘i he ngaahi mana ko ‘eni ‘e hoko ki he toko taha kotoa pē ‘i ha ‘aho? Lau ‘a e 1 Kolinitó 15:21–22 pea alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni:

- Ko e hā ‘a e mana na’e fakamo’oni’i ‘e Paula ‘e hoko ki he toko taha kotoa pē?
- Ko e hā nai ha me’a ‘oku hoko ki ho’o fakakaukau ki he mo’uí mo e maté tu’unga ‘i ho’o ‘ilo ki he Toetu’ú?

Fakahā ki he kau akó ‘oku tu’o onongofulu tupu ‘a e ‘asi ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a e fo’i lea ko e toetu’ú (toe tu’ú) pe ko hano fa’ahinga sipela pe anga pē. Fehu’i ange: ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku lahi ai ‘a e fakamatala ‘a ha tohi na’e tohi koe’uhi ko hotau ‘ahó ni ‘o kau ki he kaveinga ko iá? Lau ‘a e lea ko ‘eni na’e fai ‘e Palesitini ‘Ēsela Tafi Penisoni:

“Na’e tala’ofa mai ‘e he ‘Eiki. . . ‘e ‘alu hifo ‘a e mā’oni’oni mei he langí pea mo e mo’oni mei he kelekelé. Kuo tau mamata ki hano fakahoko fakafo’o e kikite ko iá ‘i hotau to’u tangatá. Kuo ‘alu atu ‘a e Tohi ‘a Molomona mei he kelekelé, kuo fonu ia ‘i he mo’oni” (‘i he Conference Report, Oct. 1986, 102; pe *Ensign*, Nov. 1986, 79; pe *Tūhulu*, Sānuai 1987, 94).

Lau 'a e Mōsese 7:62 'o feinga ke 'ilo'i ha fo'i mo'oni 'e ua 'e 'omi 'e he 'Eiki "mei he kelekelé" (ko hono mo'oni 'o e Toetu'u 'a Sisū Kalaisi). Fakahā ange na'e fai 'e 'Alamā 'a e taha 'o e ngaahi malanga lōloa taha 'i he Tohi 'a Molomoná 'o kau ki he Toetu'u. Vahevahe 'a e ngaahi veesi mei he saati 'i laló ki he kau akó pea kole ange ke nau lau mo fai ha fakamatala fakanounou ki ai. Hanga 'i hiki 'i he palakipoe 'a 'enau ngaahi fakamatalá pea alea'i ia 'o fakatatau ki hono fie ma'ú. ('Oku fokotu'u atu 'i he tafaki to'omata'u 'o e sātí 'a e ngaahi talí.) Fekau ki he kau akó ke nau hanga 'o laine'i 'a e ngaahi fo'i lea pe kupu'i lea 'i he'enua ngaahi tohi folofola 'a ia te ne tokoni'i kinautolu ke nau manatu'i 'a e me'a 'oku akó'i 'e he ngaahi vēsí. 'Oku fokotu'u atu foki 'i lalo ha lisi 'o e ngaahi potu folofola mo e ngaahi lea kehe fekau'aki mo e ngaahi kulupu 'e hiva 'o e ngaahi vēsí. Faka'aonga'i 'a e ngaahi potu folofola ko iá 'o ka fiema'u ke tokoni ki he fealēlea'akí.

'Oku Akó'i 'e 'Alamā 'a Kolianitoni 'o kau ki he Toetu'ú

1.	'Alamā 40:1-2	'E 'ikai ke 'i ai ha Toetu'u kae 'oua ke hili 'a e hā'ele mai 'a Sisū Kalaisí.
2.	'Alamā 40:3	'Oku 'omi 'e Sisū Kalaisi 'a e Toetu'ú.
3.	'Alamā 40:4	'Oku 'i ai ha taimi kuo tu'utu'uni ke toetu'u ai 'a e kakai kotoa pē.
4.	'Alamā 40:6-9	'Oku 'i ai ha vaha'ataimi 'i he vaha'a 'o e maté mo e Toetu'ú.
5.	'Alamā 40:11-12	'Oku tatali 'a e laumālie 'o e kau mā'oni'oni ki he Toetu'ú 'i ha tu'unga 'o e fiefia 'a ia 'oku ui ko palataisi.
6.	'Alamā 40:13-14	'Oku tatali 'a e kau fai anghalá ki he Toetu'ú 'i he fakapo'uli pea 'oku nau ilifia ki he fakamāú.
7.	'Alamā 40:16-19	'Oku toe tu'u 'a kinautolu na'a nau mo'ui ki mu'a 'ia Sisū Kalaisi 'iate kinautolu na'a nau mo'ui ki mui 'iate Iá. (Fakatokanga'i ange: Fakapapau'i 'oku mahino ki he kau akó 'oku toe tu'u 'a e kau mā'oni'oni ki mu'a 'i he kau anghalá; vakai ki he Sione 5:29; T&F 88:95-102.)
8.	'Alamā 40:23; 41:2	Ko e taimi ko ia 'oku toe fakataha'i ai 'a e laumālie mo e sinó, 'oku toe fakafoki ai 'a e kupu, hokotanga hui, lou'ulu, pea mo e konga kotoa pē 'o e sino fakamatelié ki hono tu'unga totonú.
9.	'Alamā 42:23	'Oku hanga 'e he Fakalelei 'o fakafaingamālie'i hono fakahoko 'o e Toetu'ú, pea 'oku hanga 'e he Toetu'ú 'o fakafoki mai 'a e kakai kotoa pē ki he 'ao 'o e 'Otuá ke fakamāu'i 'a kinautolu.

1. 1 Kolinitō 15:20, 25-26; 2 Nifai 2:8.
2. Mōsaia 16:7; 'Alamā 7:12; 11:42.
3. Sione 5:28-29.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:11, 15-16.
5. *Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "palataisi"* .

Na'e ako 'aki 'e Palesitene Siaosi Q. Kēnoni, 'a ia na'e hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Palesitene 'Uluaki, 'o pehē:

“Oku mahino ko e me'a na'e 'i he fakakaukau 'a 'Alamā 'i he'ene pehē, “oku fakafoki 'a e laumālie 'o e tangata kotoa pē, 'o ka hili ange 'a 'enau mavahe mei he sino fakamatelié ni . . . ki honau 'apí ki he 'Otuá pē ko ia 'a ia na'e foaki 'a e mo'uí kiate kinautolú, 'oku 'afio'i 'e hotau 'Otuá 'a e me'a kotoa pē—'o 'ikai 'iate Ia pē, ka 'i Hono fakafofonga, ko e Laumālie Mā'oni'oni.

“Oku 'ikai ko 'ene fakakaukau ke pehē 'oku 'oatu leva 'a kinautolu ki he 'afio'anga tonu 'o e 'Otuá. Ka na'a ne faka'aonga'i 'a e kupu'i lea ko iá 'i hono fakamahino'i pē 'a e me'a 'e hokó” (*Gospel Truth: Discourses and Writings of President George Q. Cannon*, ed. Jerreld L. Newquist, 2 vols. [1957], 1:73).

6. Vakai ki he 'uluaki lea na'e fai 'e 'Eletá Pulusi R. Makongiki 'i he fakamatala ki he 'Alamā 40:11-15 'i he
7. Mōsaia 15:21-22.

Na'e tohi 'e Palesitene Siosefa Filitingi Sāmita, lolotonga 'ene hoko ko e Palesitene 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, 'o pehē:

“Oku 'ikai ko e taumu'a 'a 'Alamaá ke pehē, 'e fokotu'u hake 'a e kau anghala 'a ia na'a nau mo'ui ki mu'a 'ia Kalaisi ki mu'a 'i he kau mā'oni'oni 'a ia na'a nau mo'ui hili 'a e hā'ele mai 'a Kalaisi, neongo 'oku 'uhinga pehē 'a e lau 'a e veesi 19 'i he vahe 40, 'oku ngali ke 'uhinga pehē 'a e lau 'a e veesi 19, ka na'a ne toe fakamahino'i mai ia 'i he veesi 20 'o ne pehē 'oku 'uhinga ia ki he laumālie mo e sino 'o e kau mā'oni'oni 'a ia te nau 'alu atu 'i he taimi ko ia 'i he toetu'ú” (*Doctrines of Salvation*, comp. Bruce R. McConkie, 3 vols. [1954-56], 2:300).

8. Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

“Te u pehē 'o fekau'aki mo e toetu'ú, 'e 'alu atu 'a e kakai kotoa pē mei he fa'itoká 'o hangē pē ko honau anga 'i he'enua 'alu hifo ki ai, 'oku nau motu'a pe kei talavou, pea 'e 'ikai 'lava 'o fakalahi ki he lōloa 'o hono sinó 'aki ha ofa 'e taha, 'pe fakasi'isi'i mei ai; 'e fokotu'u hake 'a e kakai kotoa pē 'i he mālohi 'o e 'Otuá, kuo 'i honau sinó ha laumālie, kae 'ikai ha toto” (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, 199-200).

Na'e tohi 'e Palesitene Siosefa Filitingi Sāmita 'o pehē:

“Ko e mo'oni, 'oku 'ikai tupu 'a e fānau ko ia 'oku maté 'i he fa'itoká. Te nau toe tu'u hake mo honau sinó 'o hangē pē ko hono fakatokoto hifo 'a kinautolú, pea te nau toki tupu 'o hoko ko ha tangata mo fefine lahi 'i he hili 'a e toetu'ú. . . .

“... na’e pehē ‘e Palesiteni Siosefa F Sāmīta, ‘e tu’u hake ‘a e tangata tatau, ‘i he anga mo e fōtungā tatau, pea te nau ‘alu atu “o a’u ki he ngaahi kafo ‘i he kakanó. Pea ‘e ‘ikai ke kei ‘i ha taha ma’u ai pē ‘a hono ngaahi mata kafó, pe ngaahi palōpalema fakaesinó, he ‘e to’o atu ia ‘i hono taimi totonu, ‘o fakatatau ki he finangalo ‘alo’ofa ‘o e ‘Otuá’ [Gospel Doctrine, 5th ed. (1939), 23]” (Doctrines of Salvation, 2:293).

9. Hilamani 14:15–17.

‘Alamā 41. ‘E toe fakataha ‘a hotau laumālié mo hotau sinó tu’unga ‘i he palani ‘o e fakafokí, pea tu’u ‘i he Fakamāú. ‘E fakafokí ‘a e kau mā’oni’oni ki he fiefia, kae fakafokí ‘a e kau angahalá ki he mamahi.

(miniti ‘e 25–30)

Faka’alí’ali ha fa’ahinga nāunau fale na’e toe fakalelei’i, ngaahi tā ‘o ha kā maumau ki mu’a pea ki mui ‘i hono ngaohi fakalelei iá, pe ko ha kí’i pāsolo ‘oku faingofua pē hono veteki pea toe fokotu’utu’u fakatahá. Hiki ‘a e fo’i lea *fakafokí* ‘i he palakipoé pea tuku ki he kau akó ke nau hanga ‘o alea’i ‘a e founa ‘oku hanga ai ‘e he nāunau pe taá ‘o fakatāta’i ‘a e fo’i leá. Lau ‘a e ‘Alamā 41:13 pea kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o faka’ilonga’i ‘a e fo’i lea *fakafokí* mo hono ‘uhinga ke *toe fakafokí mai*.

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 41:1–2 pea nau kumi ki ha ngaahi sīpinga ‘o e fakafokí. Fehu’i ange: Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘oku hoko ai ‘a e Toetu’ú ko ha sīpinga lelei ‘o e fakafokí?

Fakahā ange, ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ‘a ‘Alamā ki he Toetu’ú pē, ka ‘oku kau ‘i he fakafokí ko ia na’á ne lea ‘o kau ki aí ‘a e Fakamāú. Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 41:3 pea laine’i ‘a e me’a ‘e ua ‘e fakamāú’i ai ‘a kitautolu. Lau ‘a e Molonai 7:8 mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 137:9, pea fokotu’u atu ki he kau akó ke nau hanga ‘o fakafekau’aki ‘a e ngaahi veesi ko iá ki he ‘Alamā 41:3. Fehu’i ange: Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku mahú’inga tatau ai ‘a e me’a ‘oku tau holi ki aí pea mo e me’a ‘oku tau faí? Lau ‘a e ‘Alamā 41:5–6 pea alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni:

- Ko e hā ‘a e me’a ‘oku fakafokí pe toe ‘omi kiate kitautolu ‘i he Fakamāú?
- Ko e hā ha me’a ‘oku fakatāta’i mai kiate kitautolu ‘o kau ki he Fakamāú ‘e he’etau ma’u ‘a e fiefia koe’uhi ko ‘etau mo’ui mā’oni’oni?
- Ko e hā ha fakatāta’i ‘o ha ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e ongo-ongolelei ‘oku ngali faingata’a ange ki ha kakai ‘e ni’ihi ke nau tauhi? (Ko e tali ‘e taha ‘e lava ‘o kau ki ai ko e ‘alu ki he temipalé, tu’unga ‘i he nofo mama’o ha kakai ‘e ni’ihi mei he ngaahi temipalé.)
- ‘E anga-fēfē nai ha’atau fakakaukau ki he Fakamaau Faka’osí ‘i he’etau ‘ilo ‘e fakamāú’i ‘a kitautolu ‘o fakatatau ki he ngaahi holi ‘a hotau lotó pea mo ‘etau ngaahi ngāuē fokí?

Fakamatala ki he fakahinohino ko ‘eni na’e fai mai ‘e ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesi:

“‘Oku hangē pē ko ia ‘e ‘ekea meia kitautolu ‘a ‘etau ngaahi holi ‘oku kovi’ ‘e pehē pe hano fakapale’i ‘a ‘etau ngaahi holi ‘oku mā’oni’oni. ‘E tali ‘e he’etau Tamai ‘i Hēvaní ha holi ‘oku mā’oni’oni mo’oni ke fetongi ‘aki ha ngaahi ngāue ‘oku ‘ikai pē ha ‘amanaki ‘e lava ‘o fakahoko. Na’e manako ma’u pē ‘a ‘eku tamai ‘i he fonó ke fakamatala’i ‘a ‘ene fakakaukau ki he tefito’i mo’oni ko ‘eni. Kapau ‘e ‘i ai ha taha na’á ne fie fai ange ha me’a ma’ana, ka na’e ‘ikai lava ‘eni ko ha fa’ahinga ‘uhinga, na’á ne fa’a pehē ange pē ki ai, ‘Mālō ‘aupito. Te u tali lelei pē ho’o loto fiemālie ke fai ‘a e ngāuē ‘o fetongi ‘aki ‘a e ngāue na’e ‘ikai lava ke faí.

“Ko e tefito’i mo’oni ‘eni na’e tāpuekina ai ‘a ‘Ēpalahame ‘i he’ene loto ke feilaulau ‘aki hono foha ko ‘Aisaké. Na’e ta’ofi ia ‘e he ‘Eikí ‘i he momeniti faka’osí (vakai ki he Sēnesi 22:11–12), ka na’e lau ‘a ‘ene fie talangofua ke fai ki he fekau ‘a e ‘Eikí ‘ko e mā’oni’oni kiate ia’ (T&F 132:36).

“‘Oku ‘uhinga ‘a e tefito’i mo’oni ko ‘eni, ki he taimi kotoa pē kuo tau *fai ai* ‘a e me’a kotoa pē te tau lava ‘o faí, ‘e hanga leva ‘e he’etau *ngaahi holi* ‘o fakaa’u kitautolu ki he’etau taumu’á. ‘Oku toe ‘uhinga fokí ia ki he me’a ko ‘eni, kapau ‘oku totonu ‘a ‘etau ngaahi holi, ‘oku lava leva ‘o fakamolemole’i kitautolu mei he ngaahi fehalaaki ‘oku hoko ka na’e ‘ikai te tau loto ke hokó ‘i he’etau feinga ke fakahoko ‘a ‘etau ngaahi holi ko iá ke mo’oni. Ko ha fakafiemālie lahi ‘eni ki he’etau ngaahi ongo’i ta’efe’ungá!” (Pure in Heart [1988], 59).

Faka’alí’ali ki he kalasí ha tenga’i ‘akau kehekehe ‘aupito ‘e ua (hangē ko ha tenga’i mango mo ha tenga’i moli). Vahevahe ‘a e kalasí ki ha kulupu ‘e tolu pea fekau ‘a e kulupu taki taha ke nau lau ‘a e ngaahi veesi ko ‘eni: 2 Kolinitó 9:6; Kalētia 6:7; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:33. Fekau ki he ngaahi kulupú ke nau kumi ‘i he ngaahi veesi ko iá ki he founa ‘oku ngāuē’aki ai ‘a e tenga’i ‘akau’i ha tefito’i mo’oni ‘o e ongoongolelei. Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni:

- ‘E anga-fēfē nai hano fakatāta’i ‘e ha fa’ahinga tenga’i ‘akau kehekehe ‘e ua ‘a e palani ‘o e fakafokí ko ia ‘oku fakamatala’i ‘i he ‘Alamā 41:5–6? (‘Oku fakatupu ‘e he mā’oni’oni ha fua ‘e taha, pea fakatupu ‘e he fai angahalá ha fua kehe.)
- Ko e hā ha “fua” ‘oku tupu mei he ngaahi tenga ‘o e mā’oni’oni?

Lau ‘a e fakatokanga na’e fai ‘e ‘Alamā kia Kolianitoni ‘i he ‘Alamā 41:9–11 pea fehu’i ange:

- Ko e hā ha kupu’i lea nounou te ne fakamatala fakanounou lelei taha ‘a e pōpoaki ‘a ‘Alamaá?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘e ‘ikai lava ai ‘e he ngaahi tenga ‘o e fai angahalá ‘o fakatupu ha fiefiá?

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 41:14–15 pea laine’i ‘a e founa na’e pehē ‘e ‘Alamā ‘oku totonu ke tau fakahoko ai ‘a e tokāteline ‘o e fakafokí ‘i he’etau mo’ui. Kole ange ke nau fakahā mai ‘a e me’a na’a nau laine’i. Kole ange ke nau fakahā

atu ha ngaahi fakatātā lelei 'o e founga 'o e "me'a 'okú ke 'oatú 'e toe foki mai ia kiate koe" (veesi 15).

**'Alamā 41:10 (Potu Folofola Ako Ma'uloto).
"Kuo te'eki hoko 'a e fai angahalá ko e fiefia."**

(miniti 'e 10–15)

Kole ki ha toko tolu 'i he kau akó ke nau taki taha lau ha taha 'o e ngaahi lea ko 'ení ki he kalasí. Ka ki mu'a ke nau lau 'a e leá, fekau ke nau kole ki ha taha 'i he kalasí ke ne hanga 'o fakamatala'i fakanounou 'a e lea te nau lau 'aki ha sētesi pē 'e taha 'i he palakipoé.

Na'e pehē 'e 'Eletā Siosefa B. Uefilini, 'a ia ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu- Mā-Uá:

"Na'e 'omi 'a e ngaahi fekau 'o e ongoongolelei mei ha Tamai anga-'ofa mo 'ofa, 'a ia na'e foaki mai 'Ene ngaahi fonó ke ngaohi kitautolu ke tau fiefia, mo malu'i kitautolu, pea ke tokoni'i kitautolu ke tau faka'ehi'ehi mei he mamahi mo e faingata'a ko ia 'oku 'ikai te tau fa'a lava 'o hao mei ai 'a ia 'oku tupu ma'u pē mei he fakavaivai kia Sētane mo e tukulolo ki he 'ahi'ahi'" ('i he in Conference Report, Apr. 1994, 56; pe *Ensign*, May 1994, 42; pe *Tūhulu*, Siulai 1994, 53).

'Oku fale'i mai kitautolu 'e he ki'i tohi tufa ko e Ki Hono Fakamālohia 'o e To'utupú, 'a ia na'e pulusi 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Kau Palesiteni 'Uluaki mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, 'o pehē:

"'E 'ikai te mou fai ha me'a hala pea mou ongo'i fiemālie. 'E 'ikai lava 'o hoko ia! . . . 'E ngaohi kimoutolu 'e Sētane ke mou tui 'oku toki ma'u pē 'a e fiefiá 'i ho'omou tukulolo ki he'ene ngaahi fakatauele ke te mo'ui fakalusá. Ko e me'a pē te tau 'ilo'i ai 'a e 'uhinga 'oku ui ai 'a Sētane ko e 'tamai 'a e ngaahi loi kotoa pē' (2 Nīfai 2:18), kapau te tau vakai pē ki he mo'ui moveuveu 'a e kakai na'a nau maumau'i 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá. . .

"'Oku tupu 'a e fiefiá mei he mo'ui 'o fakatatau ki he founga 'oku finangalo 'a e 'Eiki ke mou mo'ui ai'" (Ki Hono Fakamālohia 'o e To'utupú, [1990] 4,).

Na'e me'a 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli 'o pehē:

"Kuo te'eki hoko 'a e kovi ko e fiefia. Kuo te'eki hoko 'a e angahalá ko e fiefia. 'Oku makatu'unga 'a e fiefiá 'i he mālohi mo e 'ofa pea mo e ngaahi akonaki mahinongofua 'o e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí'" ('i he Conference Report, Apr. 1997, 69–70; pe *Ensign*, May 1997, 49; pe *Liahona*, Siulai 1997, 57).

Kole ki he kau akó ke nau kumi ha veesi 'i he 'Alamā vahe 41 'a ia 'okú ne hanga 'o fakamatala'i fakanounou mai 'a e sētesi

ko ia 'e tolu 'i he palakipoé. Fekau ke nau hanga 'o faka'ilonga'i 'a e 'Alamā 41:10 ke hoko ia ko ha potu folofola ako ma'uloto. Fai mo ho'o fakamo'oni 'o kau ki he tupu 'a e fiefiá mei hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e Tamai Hēvaní.

'Alamā 42:1–28. 'Oku pehē 'e he fono 'o e fakamaau totonú, ko e taimi ko ia 'oku tau fai angahala ai 'oku motuhi atu 'a kitautolu mei he 'afio'anga 'o e 'Otuá. Ka 'oku tu'unga 'i he Fakalelei mo e 'alo'ofa 'a e Fakamo'uí hono fakafiemālie'i 'a e ngaahi fiema'u 'a e fakamaau totonú kiate kinautolu kotoa pē 'oku fakatomalá. (miniti 'e 55–60)

Hanga 'o hiki 'a e saati 'oku 'oatu hení 'i he palakipoé ki mu'a pea toki kamata 'a e kalasí.

'Alamā 42	Fo'i Lea	'Uhingá
veesi 1	tuku	fakahaofi, tuku atu, tuku ange
veesi 2–3	selupimi	kau 'āngelo
veesi 4	taimi 'ahi'ahi'anga	'ahi'ahi, sivi'i
veesi 7	anga-fakasinó	fakasino, fekau'aki mo e sino fakamatelié
veesi 8	'aonga	fe'unga, totonu
veesi 8	fakahaofi	toe 'omi, fakafoki
veesi 10	anga-fakakakano	fakamāmani, vaivai ki he ngaahi fiefia fakasinó

Hiki 'eni ki he palakipoé 'Oku ou loto ke totonu 'a e Fakamaau Faka'osí. Kole ki he kau akó ke hiki hake honau nimá kapau 'oku nau poupu'u 'a e fakamatala 'i he palakipoé. Lau honau tokolahí pea hiki 'a e fika ko iá ki he palakipoé. ('Oku totonu ke nau poupuu kotoa ki ai.)

Vahe ki ha ní'hi 'i he kau akó ke nau lau 'a e ngaahi potu folofola ko 'ení ki he kalasí: Teutalōnome 32:4; Mōsaia 16:1; 2 Nīfai 26:7. Fekau ki he kalasí ke nau fakafanongo ke nau 'ilo'i 'a e me'a 'oku ako'i mai 'e he ngaahi potu folofola ko 'ení 'o kau ki he 'Otuá, pea toki tuku ange leva ki he kau akó ke nau fakahā mai 'a e me'a na'a nau ako mei aí. Fakamo'oni'i ange 'oku anga-tonu 'a e 'Otuá pea 'e totonu 'a 'Ene ngaahi fakamāú, peá ke fakahā ange ka 'e hoko ia ko ha palōpalema kiate kitautolu kotoa. Lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi:

"'Oku lahi 'a e ngaahi 'uhinga 'o e fakamaau totonú. Ko e taha ko e potupotutatau (palanisi). . .

"'Oku fa'a pehē ma'u pē 'e he kakai kuo fakahoko 'a e fakamaau totonú 'i he taimi 'oku fai ai ki he toko taha 'oku halaiá 'a e me'a 'oku totonu ke fai kiate ia—'i he taimi 'oku hoa ai 'a e tautea pea mo e hia na'e fai. . .

". . . Ko e fakakaukau ko ia ki he fakamaau totonú, 'a ia ko e fakahoko ki ha taha 'a e me'a 'oku totonu ke fai kiate

iá, ko e taha ia ‘o e ngaahi tefito‘i fakakaukau mahu‘inga taha ‘i he ngaahi folofolá ‘a ia ‘oku pehē ai ‘e fakamaau‘i ‘a e tangatá ‘o fakatatau ki he‘enua ngaahi ngāuē. . . .

“‘Oku tu‘utu‘uni ‘e he fakamaau totonu ‘a e ‘Otuá ke ‘eke‘i meiate kitautolu taki taha ‘a ‘etau ngaahi angahala ‘atautolu pē pea tuku ai mo e tautea ki he‘etau ngaahi angahala ko iá” (*Sins, Crimes, and Atonement* [ko e lea na‘e fai ki he kau faiako fakalotu ‘a e CES, 7 Feb. 1992], 1–2).

Fehu‘i ange: ‘Oku anga-fēfē ‘a e hoko ‘a e fakamaau totonu ‘a e ‘Otuá ko ha palōpalema kiate kitautolu? Fakapapau‘i ‘oku mahino ki he kau akó ‘oku hanga ‘e he angahalá ‘o ngaohi kitautolu kotoa ke tau ta‘efe‘unga ke tau hū atu ki he ‘afio‘anga ‘o e ‘Otuá. Na‘e hoko atu ‘a e lea ‘a ‘Eletā ‘Oakesi ‘o ne pehē:

“‘Oku toe fakapapau‘i foki ‘e he fakamaau totonu ‘oku tau ma‘u ‘a e me‘a ‘oku totonu ke tau ma‘u, pea ko ha me‘a ia ‘oku ou manavahē ki ai. ‘E ‘ikai te u lava ‘o a‘usia ‘a ‘eku ngaahi taumu‘a ta‘engatá ‘o makatu‘unga pē ‘i he me‘a ‘oku totonu ke u ma‘u. Neongo te u feinga ‘aki hoku tūkingatá kotoa, ka te u kei hangē pē ko e me‘a na‘e ui ‘e he Tu‘i ko Penisimaní ko ha “tamaio‘eiki ta‘e‘aonga” (*Sins, Crimes, and Atonement*, 2).

Fakahā ange na‘e faingata‘a‘ia ‘a e foha ‘o ‘Alamaá ‘i ha fa‘ahinga me‘a na‘e fekau‘aki mo e fakamaau totonu. Lau ‘a e ‘Alamā 42:1 pea feinga ke kumi ki he me‘a na‘e hoha‘a ki ai ‘a Kolianitoni. (Na‘á ne pehē ‘oku ‘ikai totonu ke mamahi ha toko taha fai angahala koe‘uhi ko ‘ene ngaahi angahalá.) Fakahā ange na‘e ‘ikai mahino kia Kolianitoni ‘a e palani ‘a e Tamai Hēvaní. Lau fakataha mo e kau akó ‘a e ‘Alamā 42:2–11. Fekau ke nau vakai ki he saati ‘i he palakipoé ke ma‘u mei ai ha tokoni ‘i he ngaahi lea ‘oku mahinongata‘á. Fekau leva ki he kau akó ke nau kumi ‘a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko e hā ‘a e me‘a na‘e foaki ‘e he ‘Otuá kia ‘Ātama mo ‘Ivi mo hona ngaahi hakó hili ‘a e Hingá? (vakai ki he veesi 4).
- Ko e hā ha founga ‘e ua na‘e motuhi atu ai ‘a ‘etau ‘uluaki ongo mātu‘á (pea mo hona hakó foki)? (vakai ki he veesi 7–9).
- Ko e hā nai ha tu‘unga te tau ‘i ai kapau na‘e ‘ikai ke ‘i ai ha Fakalelei? (vakai ki he veesi 11).

Fakahā ange na‘e ‘aonga ke Hinga ‘a ‘Ātama ‘o hoko ko ha kongu mahu‘inga ‘o e palani ‘o e fakamo‘uí. Kapau na‘e ‘ikai ke ‘i ai ha Hinga, ‘e ‘ikai te tau lava ‘o ha‘u ki he māmaní ‘o ma‘u hotau sinó pea sivi‘i ai kitautolu ke teuteu‘i ‘a kinautolu ‘oku tui faivelengá ki he mo‘ui ta‘engatá. Ka ‘e ‘ikai lava ‘o fakahaofi ‘a kitautolu ‘i hotau tu‘unga hingá. Hiki ‘i he palakipoé ‘a e fakamaau totonu mo e ‘alo‘ofá. Hiki ‘i he tafa‘aki ‘o e fakamaau totonu ‘a e ma‘u ‘a e me‘a ‘oku totonu ke tau ma‘u. Tuku ki he kau akó ke nau fokotu‘u mai hano ‘uhinga ‘o e ‘alo‘ofá. (Ko e tali ‘e taha ‘e lava ‘o kau ki ai, ko ‘ete ma‘u ha me‘a ‘oku lelei ange ‘i he me‘a na‘e totonu ke te ma‘u.) Fehu‘i ange:

- Ko e toko fiha nai ‘o kitautolu ‘oku tau fie ma‘u ‘a e ‘alo‘ofá? Ko e hā nai hono ‘uhingá?
- ‘Oku anga-fēfē nai hano fokotu‘u mai ‘e he Tamai Hēvaní ha founga ke tau ma‘u ai ‘a e ‘alo‘ofá?

Lau ‘a e ‘Alamā 42:14–15, pea fakamatala ki he lea ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā ‘Oakesi:

“‘Oku hoko ‘a e Fakalelei ‘i he‘ene fekau‘aki mo e fakamaau totonu mo e ‘alo‘ofá, ko e founga ia ‘oku fakahoko ai ‘a e fakamaau totonu pea a‘u atu mo e ‘alo‘ofá. Ka ‘i hono fakataha‘i ‘a e fakamaau totonu mo e ‘alo‘ofá pea mo e Fakalelei, ‘oku nau hoko ai ko hono kānokato nāunau‘ia ia ‘o e fakamaau totonu mo e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Otuá” (*Sins, Crimes, and Atonement*, 2).

Lau ‘a e ‘Alamā 42:13 pea feinga ke ‘ilo‘i ‘a e me‘a kuo pau ke tau fai ke tau ma‘u ai ‘a e ‘alo‘ofa ‘i he Fakalelei. Fokotu‘u atu ki he kau akó ke nau hanga ‘o fakafekau‘aki ‘a e veesi ko ‘eni mo e ‘Alamā 34:16 mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:16–17.

Lau ‘a e ‘Alamā 42:16–18 pea fehu‘i ange: Ko e hā ha me‘a-foaki ‘e ‘ikai lava ‘o fakaa‘u mai kiate kitautolu kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fono pe ha tautea? Ko e hā hono ‘uhingá? ‘E fifili ha kau ako ‘e ni‘ihi ki hono ‘uhinga ‘oku kei fie ma‘u ai ke fepaki mo e faingata‘á ‘a e kakai, pea kau ai mo kinautolu ‘oku fakatomalá? ‘E ‘aonga ‘a e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e Palesitini Sipenisá W. Kimipolo:

“Kapau ‘oku te‘eki mamahi ha taha, ‘oku te‘eki te ne fakatomala. . . . Kuo pau ke hoko ha liliu ki he‘ene mo‘uí ‘a ia ‘okú ne mamahi ai pea ‘e toki lava leva ke fakamolemole‘i ia” (*The Teachings of Spencer W. Kimball*, ed. Edward L. Kimball [1982], 99).

Na‘e toe pehē ai ‘e ‘Eletā ‘Oakesi:

“‘Oku ‘ikai fie ma‘u ke mamahi ‘a e toko taha ‘oku fakatomalá ‘o hangē ko e mamahi ‘a e Fakamo‘uí koe‘uhi ko e angahala ko iá. ‘Oku fepaki ‘a e kau angahala ko ia ‘oku fakatomalá mo ha mamahi, ka koe‘uhi ko ‘enua fakatomalá pea mo e Fakalelei, ‘e ‘ikai te nau fepaki mo hono kakato ‘o e mamahi mo e faingata‘a‘ia ko ia na‘e fepaki mo e Fakamo‘uí koe‘uhi ko e angahala ko iá. . . .

“... Ko e toko taha fai angahala ko ia ‘oku loto fakatomala pea ha‘u kia Kalaisi mo e loto mafesifesi mo e laumālie fakatomalá, kuó ne ‘osi fepaki ia mo e mamahi mo e faingata‘a‘ia fakafotu‘u koe‘uhi ko e angahalá. ‘Oku mahino kiate ia hono ‘uhinga ‘o e lea ‘a ‘Alamā ‘ko ia pē ‘oku loto-fakatomala mo‘oní ‘oku fakamo‘uí’ (‘Alamā 42:24)” (*Sins, Crimes, and Atonement*, 5).

Lau mo alea'i 'a e 'Alamā 42:18–31, 'o ngāue'aki 'a e ngaahi fokotu'u mo e ngaahi fehu'i ko 'eni:

Veesi 18–20

'Oku anga-fēfē 'ene hoko ko ha tāpuaki kiate kitautolu ha'atau fakatomala pe mamahi.? (vakai ki he veesi 18–20).

Veesi 23

Fakahā ange, ko e taimi ko ia 'oku tau fakatomala aī, 'oku hanga leva 'e he 'alo'ofa 'a e 'Eiki 'o ta'ofi kitautolu mei ha'atau fuesia hono kakato 'o e tautea na'e totonu ke tau ma'u koe'uhi ko 'etau ngaahi angahalá. Fehu'i ange: Ko e hā ha tāpuaki 'e taha 'o e 'alo'ofá 'oku toe foaki mai kiate kitautolu tu'unga 'i he Fakalelei? (Te tau toetu'u pea 'e fakafoki atu 'a kitautolu ki he 'ao 'o e 'Otuá.)

Veesi 29

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 2 Kolinitō 7:9–10, pea fokotu'u ange ke nau hanga 'o fakafekau'aki ia mo e veesi ko 'eni. Fehu'i ange:

- Na'e anga-fēfē hano fakamatala'i 'e Paula 'a e ongo'i "hoha'a 'a ia 'e 'ohifo ai koe ki he fakatomalá"? ("Mamahi faka-'Otuá.")
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga kuo pau ke tau ma'u ai 'a e "mamahi faka-'Otuá" 'i he taimi 'oku tau fakatomala aī?

Veesi 30–31

Neongo ne fai 'e Kolianitoni ha ngaahi angahala mamafa 'aupito, ka na'e malava ke ma'u 'a e fakatomalá mo e fakamolemolé.

- Ko e hā ha fakamo'oni 'oku hā mei he ngaahi veesi ko 'eni na'e fakatomala pea fakamolemolé 'i 'a Kolianitoni?
- Ko e hā ha me'a 'oku ako'i mai heni kiate kimoutolu 'o kau ki he ngaahi angahala kuo mou faí?

Ko e kole 'eni meia 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi kiate koe, ko e faiakó:

“'Oku ou faka'amu te mou tokoni'i ho'omou kau akó ke nau ongo'i 'enau fetu'utaki mo e 'Otuá, pea ongo'i 'a 'Ene tokanga mai kiate kinautolú, pea ongo'i mo 'Ene 'ofa kiate kinautolú. 'Oku fakahā mai 'a e 'ofa ko iá 'i he Fakalelei, pea 'oku tau tali 'a e 'ofa ko iá 'i he'etau fakahoko 'a e tefito'i mo'oni 'o e fakatomalá.

“Ko e fakatomalá ko ha me'a ia 'oku hokohoko ma'u pē, pea 'oku fie ma'u ia 'e kitautolu kotoa pē koe'uhi 'he kuo fai angahala kotoa pē, pea tōmui 'i he fakamālō mei he 'Otuá' (Loma 3:23). Ako'i ho'o kau akó 'oku mahu'inga 'a e fakatomala kakatō he ka hili ia 'oku toki lava leva ke ma'u 'a e fakamolemolé” (*Sins, Crimes, and Atonement*, 8).

Talateú

Na'e pehē 'e Molomona 'i he 'Alamā 43:3, “Pea ko 'eni 'oku ou toe foki ki ha fakamatala 'o e ngaahi tau 'i he vaha'a 'o e kau Nifai mo e kau Leimaná.” 'Oku fifili ha ní'hi ki he 'uhinga 'oku lahi ai 'a e ngaahi fakamatala 'i he Tohi 'a Molomoná 'o kau ki he taú. Na'e fakamanatu mai 'e Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni kiate kitautolu, na'e “mamata mai ki hotau 'ahó” 'a kinautolu na'a nau fakatahataha'i 'a e Tohi 'a Molomoná “pea nau fili 'a e ngaahi me'a ko ia 'e mahu'inga lahi taha kiate kitautolú” ('i he Conference Report, Oct. 1986, 5; pe *Ensign*, Nov. 1986, 6; pe *Tūhulu*, Sānuai 1987, 2). 'Oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga lahi na'e fakakau ai 'e Molomona ha ngaahi fakamatala lahi pehē 'o kau ki he taú, 'a ia 'oku kau ai 'a e ngaahi 'uhinga ko 'eni:

- 'E lahi 'aupito 'a e ngaahi tau 'i he ngaahi 'aho faka'osí (vakai ki he Fakahā 9). Na'e pehē 'e Palesiteni Penisoni, “'Oku tau 'ilo'i mei he Tohi 'a Molomoná 'a e anga 'o e mo'ui 'a e kau ākonga 'a Kalaisí 'i he ngaahi taimi 'o e taú” ('i he Conference Report, Oct. 1986, 5; pe *Ensign*, Nov. 1986, 7; pe *Tūhulu*, Sānuai 1987, 2). 'Oku kau ki ai hono 'ilo'i 'o e 'uhinga 'oku fakatonuhia'i ai 'a e taú pea mo e fakakaukau totonu fekau'aki mo e lilingi totó.
- 'Oku 'i ai ha ngaahi tefito'i mo'oni 'e ní'hi mei he ngaahi tau fakasinó 'e lava 'o fakahoko ia 'i he tau'i fakalaumalie 'o e fai angahalá.
- Te tau lava 'o 'ilo'i 'a e malu'i ko ia 'oku tau ma'u 'i he taimi 'oku tau fai mo tauhi ai 'a e ngaahi fuakavá.
- 'Oku tau lava 'o 'ilo'i 'a e anga 'o e ma'u 'e ha ní'hi 'a e fiefia 'i he mo'ui mā'oni'oní, neongo hono 'ākilotoa kinautolu 'e he fai angahalá mo e faka'auhá.
- 'Oku tau lava 'o ma'u ha tokoni 'i he'etau mo'ui faka'aho 'aki 'a e ongoongolelei, pea hangē ko e lea 'a Palesiteni Penisoni, “te tau lava 'o 'ilo'i ai ha sīpinga ki he anga 'o ha'atau teuteu ki he Hā'ele 'Anga Uá” ('i he Conference Report, Oct. 1986, 5; pe *Ensign*, Nov. 1986, 6; pe *Tūhulu*, Sānuai 1987, 4).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Tokanga ki Ai

- Neongo 'oku 'ikai fiefia 'a e kau mā'oni'oní 'i he lilingi totó, ka 'oku nau tonuhia pē 'i ha'anau 'alu atu ke tau ke malu'i 'enau tau'atāinā, melinó, ngaahi fāmili, mo 'enau ngaahi totonu fakalotú (vakai ki he 'Alamā 43:9–14, 45–54; 44:1–7; 46:12, 20–21, 28; 48:10–16, 21–23; vakai foki ki he Teutalōnome 20:10–12; Molomona 3:9, 15; T&F 98:32–38).

- 'Oku hanga 'e he tui ki he 'Otuá 'o tokoni'i kitautolu ke tau ikuna'i hotau ngaahi filí (vakai ki he 'Alamā 43:49–50; 44:3–6; 48:7).
- 'Oku hanga 'e hono maumau'i 'o e ngaahi fekau 'a e 'Eiki 'o fakatupu 'a e angatu'ú mo e feke'ike'i, ka 'oku hanga 'e he'etau tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'o fakatupu 'a e nofo uouangatahá, pea 'omi 'a e ngaahi tāpuakí, malu'i, mo e melinó (vakai ki he 'Alamā 46:4–8, 11–15, 21–22; 49:23, 30; 50:21–24; vakai foki ki he 2 Nīfai 2:11).
- 'Oku tui 'a e "kau Kalisitiané" kia Sīsū Kalaisi. 'Oku nau to'o kiate kinautolu 'a Hono huafá 'i he loto fiemālie mo e loto faivelenga (vakai ki he 'Alamā 46:13–15; vakai foki ki he Ngāue '11:26; Mōsaia 5:7–12).
- 'Oku hanga 'e he mā'oni'oni 'o fakangata 'a e mālohi 'o Sētané (vakai ki he 'Alamā 48:11–17; vakai foki ki he 1 Nīfai 22:26).
- 'Oku lava ke mā'u 'a e mā'oni'oni mo e fiefiá 'i ha feitu'u pē, 'o a'u ki he ngaahi 'ātakai 'o e tau mo e ngaahi ongoongo 'o e tau (vakai ki he 'Alamā 50:22–23; vakai foki ki he 'Alamā 62:39–41).
- Ko e fānau ko ia 'oku nau tui tala ki he ngaahi akonaki 'a e ngaahi mātu'a 'oku mā'oni'oni, pea 'oku nau tupu hake 'i he mā'oni'oni, pea 'oku nau fonu 'i he tuí te nau lava 'o mamata ki ha ngaahi mana lalahi 'e hoko 'i he'enu mo'uí (vakai ki he 'Alamā 53:16–21; 56:44–56; 57:19–27; 58:37–40).
- Ko e tuí, 'amanaki lelei, mo e melinó ko ha ngaahi me'a-foaki ia mei he 'Otuá. 'Oku foaki mai 'a e ngaahi me'a-foaki ko 'ení kiate kinautolu 'oku nau lotu fakamātoato pea nau 'ilo'i ko e 'Otuá 'a e tupu'anga 'o 'enu ikuná (vakai ki he 'Alamā 57:35–36; 58:10–13).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122.*

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

 'E lava 'o ngāue'aki 'a e *Book of Mormon Video* presentation 16, "Firm in the Faith of Christ," 'i hono ako'i 'o e 'Alamā 43–48 (vakai ki he *Book of Mormon Video Guide* ke ma'u mei ai ha ngaahi fokotu'u ki hono ako'i).

Fakatokanga'i ange: Te ke lava 'o vakai ki he mape "Ngaahi Feitu'u 'i he Tohi 'a Molomoná" 'i he fakalahi ki he tohi (p. 322) 'i ho'o ako'i 'a e ngaahi vahe ko 'ení. Te ke lava 'o tā ia 'i he palakipoé pe te ke tufa ia ki he kau akó.

'Alamā 43:1–14, 45–54; 44:1–2; 48:10–23. Neongo 'oku 'ikai fiefia 'a e kau mā'oni'oni 'i he lilingi totó, ka 'oku nau tonuhia pē 'i ha'anau 'alu atu ke tau ke malu'i 'enu tau'atāiná, melinó, ngaahi fāmili, mo 'enu ngaahi totonu fakalotú. (miniti 'e 20–25)

Hanga 'o hiki 'i he palakipoé 'a e fehu'i ko 'ení: *Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku fakamatala ai ha kongā lahi 'o e Tohi 'a Molomoná ki he tau?* Tuku ki he kau akó ke nau tali ki he fehu'i pea mou alea'i 'enu ngaahi fakakauká.

Lau 'a e Molomona 8:30 pea feinga ke 'ilo'i ha taha 'o e ngaahi me'a 'oku lolotonga hoko 'i he 'aho ní. Lau 'a e Molomona 8:34–35 ke 'ilo'i mei ai 'a e anga 'o e tomu'a 'ilo'i 'e he kau tangata na'a nau tohi 'a e Tohi 'a Molomoná te tau mo'ui 'i he taimi 'o e ngaahi tau mo e ngaahi ongoongo 'o e ngaahi tau. Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni 'i he 'uluaki palakalafi 'o e talateu ki he 'Alamā 43–58 (pees 202).

Fakahā ange ko e taha 'o e ngaahi palōpalema 'o e faivelenga 'i he mo'ui 'i he taimi 'o e taú, ko hono 'ilo'i 'o e taimi 'oku fakatonuhia'i ai 'a e taú. Lau 'a e 'Alamā 43:5–8 pea alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā 'a e 'uhinga na'e 'ohofi ai 'e he kau Leimaná 'a e kau Nīfai? (Hiki 'a e ngaahi talí 'i he palakipoé 'i lalo 'i he 'ulu'i tohi *Ko e taumu'a 'a e kau Leimaná ki he taú.*)
- Kapau ko ha Nīfai koe, te ke ongo'i nai 'okú ke tonuhia ke ke 'alu 'o tau mo e kau Leimaná? Ko e hā 'a e 'uhinga te ke ongo'i pe ta'e ongo'i pehē ai?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 'Alamā 43:9–14 pea laine'i 'a e ngaahi 'uhinga na'e fakakaukau ai 'a e kau Nīfai ke nau malu'i 'a kinautolú. Kole ki he kau akó ke nau fakahā mai 'a e me'a na'a nau 'ilo'i, pea hiki 'a 'enu ngaahi talí 'i he palakipoé 'i lalo 'i he 'ulu'i tohi Ko e taumu'a 'a e kau Nīfai ki he taú. Fehu'i ange: Na'e anga-fēfē 'a e kehe 'a e taumu'a 'a e kau Nīfai mei he taumu'a 'a e kau Leimaná? Lau 'a e veesi 44–48 ke 'ilo'i mei ai 'a e me'a na'e hoko ki he'enu taú tu'unga 'i he'enu ngaahi taumu'a. Lau 'a e 'Alamā 43:49–44:2 pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a na'e fai 'e he kau Nīfai 'i he taimi na'a nau faingamālie ai ke faka'osi 'a e taú?
- Ko e hā 'a e fakakaukau 'a honau taki fakakautau, ko e 'Eikitau ko Moloná ki he mate 'a ha taha 'o honau filí?

Lau 'a e 'Alamā 48:11, 14, 16 pea fokotu'u atu ki he kau akó ke nau hanga 'o fakafekau'aki 'a e ngaahi veesi ko 'ení ki he 'Alamā 44:1. Fehu'i ange: Ko e hā ha me'a na'e hoko ki he Kau Nīfai 'i he tau ko 'ení tu'unga 'i he'enu tui kau ki he lilingi totó?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 'Alamā 48:21 pea faka'ilonga'i 'a e kupu'i lea ko ia 'okú ne fakamatala'i lelei taha 'a e fakakaukau 'a e kau Nīfai ki he'enu tau mo honau ngaahi tokoua i he kau Leimaná. Fehu'i ange: 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'o e "fa'a fakamālohi'i kinautolu ke nau tau ta'eloto pē"? Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e veesi 23 pea faka'ilonga'i 'a e 'uhinga 'e ua na'e loto-mamahi ai 'a e kau Nīfai 'i he'enu tau mo e kau Leimaná.

Fehu'i ki he kau akó pe ko e hā 'a 'enu fakakaukau 'o kau ki he taú. Fakahā ange 'oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihī 'oku nofo ha kāingalotu 'o e Siasí 'i he ngaahi founga 'a ia 'oku fai ai ha ngaahi tau faka'auha lahi. Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e he Kau Palesiteni 'Uluaki 'i he 1942:

“Oku 'ikai poupu'i pea 'e 'ikai poupu'i 'e he Siasí 'a e taú. 'Oku 'ikai lava 'e he Siasí ke fakatupu ha tau, tuku kehe ka toki fai mai 'e he 'Eiki ha ngaahi fekau fo'ou. 'Oku 'ikai lau 'e he Siasí ko ha founga mā'oni'oni 'a e taú

ki hono fakalelei'í 'o ha ngaahi feke'ike'í fakavaha'a pule'anga; he ko e ngaahi me'a ia 'oku totonu pea 'e lava pē 'o fakalelei'í—'i ha loto-taha ki ai 'a e ngaahi pule'angá—'i ha alea mo e loto-taha fakamelino ki ai.

“Ka 'oku hoko 'a e kāingalotu 'o e Siasí ko e tanga-ta'ifonua pe kakai 'o e ngaahi pule'anga 'a ia 'oku 'ikai pule ki ai 'a e Siasí. Kuo 'osi folofola tonu mai 'a e 'Eikí kiate kitautolu ke tau 'poupou'í 'o e laó 'a ia ko e lao fakakonisitütone 'o e fonuá' [vakai ki he T&F 98:4–7]. . . .

“. . . Ko ia, 'i he lao fakakonisitütone, 'oku kau 'i he talangofua ki he ngaahi tefito'í mo'oni ko 'ení, 'a e fie ma'u 'o e kakai 'o e Siasí ke nau tali ha ui mei he fonua 'oku nau nofo a'í ke nau kau ki he'enua ngaahi kau táu, 'oku hoko leva ko honau fatongia fakafonua mā'olunga tahá ke nau tali 'a e ui ko iá. Pea kapau te nau tau pea to'o ai 'a e mo'ui 'a ha kakai kehe 'i he'enua talangofua ki he ui ko iá mo 'enua kau taki fakakautá, 'e 'ikai ke lau ai 'a kinautolu ko ha kau fakapō, pe te nau 'efihia ai ki he tautea kuo tu'utu'uni 'e he 'Otuá kiate kinautolu 'oku fakapoó'” ('i he Conference Report, Apr. 1942, 94).

Fakamo'oni'í ange kuo pau ke faka'ehi'ehi mei he táu 'i he taimi kotoa pē 'e lava a'í. Ka neongo iá, kuo 'osi folofola mai 'a e 'Eikí 'oku tau tonuhia 'i he 'alu atu ke tau ke malu'í 'a e tau'atāiná, ngaahi fāmílí, mo e ngaahi totonu ki he lotú. Ko e me'a foki 'e tahá, kapau te tau 'alu atu ki he táu koe'uhi ko hotau fatongia ki hotau fonuá, pea kapau 'oku tau tauhi faivelenga 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí, pea 'ikai te tau fiefia 'i he lilingi totó, te Ne fakatonuhia'í 'a kitautolu 'i he me'a ko iá.

'Alamā 43:18–38; 48:15–16; 49:1–15; 50:1–6. Hangē ko e hanga 'e he kau Nifai 'o fakamālohia honau ngaahi koló pea 'ai kiate kinautolu 'a e ngaahi feungata táu, 'oku pehē foki mo e pau ke tau hanga 'o fakamālohia 'a kitautolu 'aki 'a e folofola 'a e 'Eikí koe'uhi ke malu'í 'a kitautolu mei he kovi fakalaumālié. (miniti 'e 20–25)

Fekau ki he kau akó ke nau lau fakalongolongo 'a e fakalea 'o e ngaahi himi ko 'ení, 'o nau feinga ke 'ilo'í 'a e me'a 'o ku nau faitatau a'í: “Tuku ke Tau Faimālohi” (Ngaahi Himi, fika 149), “E Kāinga Kuo Hao” (fika 161), “A e Kau Tau 'a e 'Otuá” (fika 154). Kole ki he kau akó ke nau kumi hake ha ngaahi himi kehe 'a ia 'oku kau ki he táu. ('Oku lava 'o kau ki he ngaahi himi ko iá 'a e “Laka Atu 'e Kāinga ki he Tau” [fika 150], “A Hake Kau Le'o 'o Saioné” [fika 151].) Alea'í 'a e ngaahi fehu'í ko 'ení:

- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku kau ai ha'atau ngaahi himi lahi ki he táu?
- Ko hai 'oku tau tau mo iá?
- Lau 'a e Fakahā 12:7–9. Ko e hā ha lau 'a e ngaahi veesi ko 'ení ki he taimi na'e kamata ai 'a e tau mo Sētané?
- Lau 'a e veesi 11. Ko e hā ngaahi mahafu tau 'oku tau lava 'o ngāue'aki 'i he'etau tau mo Sētané?
- Ko e hā ha fa'ahinga fakatu'utāmaki 'oku fakatupu 'e he tau ko 'ení?

- Kuo uestia nai 'e he tau ko 'ení ha taha 'oku mou vāofi mo ia? 'I he founga fēfē?
- Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:15–18. Ko e hā ha me'a 'oku ako'í mai 'e he ngaahi veesi ko 'ení 'o kau ki hono malu'í kitautolu mei he tau ko 'ení?

Fakahā ki he kau akó te tau lava 'o ako ha me'a lahi 'aupito 'o kau ki hotau malu'í 'i he ngaahi tau fakalaumālié 'i ha'atau ako ki he ngaahi teuteu mo e ngaahi palani na'e fai 'e he 'Eikitau ko Molonai mo 'ene kau sōtiá ki he'enua ngaahi tau fakasino na'e fai. Hiki 'a e ngaahi potu folofola ko 'ení 'i he palakipoé:

• 'Alamā 43:18–21, 37–38	• 'Alamā 48:15–16
• 'Alamā 43:23–24	• 'Alamā 49:1–4, 8, 14–15
• 'Alamā 43:28–30	• 'Alamā 50:1–6

Vahevahe 'a e kalasí ki ha kulupu 'e ono pea vahe ki he kulupu taki taha ha taha 'o e ngaahi potu folofola 'i he palakipoé. Tuku ange ha taimi ki he kau akó ke nau lau ai 'a 'enua ngaahi veesi folofolá pea nau fakakaukau'í ai 'a e ngaahi fehu'í ko 'ení: “E anga-fēfē nai ha'aku fakahoko ha founga tatau ki hono malu'í au mei he ngaahi 'oho mai 'a Sētané?” Kole ke nau fakamatala ki he ngaahi me'a na'a nau ako a'í, pea mou alea'í 'a e ngaahi me'a ko iá.

'Alamā 43:49–50; 44:3–5; 48:7, 15–16. 'Oku hanga 'e he tui ki he 'Otuá 'o tokoni'í kitautolu ke tau ikuna'í hotau ngaahi filí. (miniti 'e 15–20)

Kole ki ha ni'ihí 'i he kau akó ke nau fai ha ki'í fakamatala nounou ki ha taimi na'a nau manavahē ai. Tuku ki he kalasí ke nau fokotu'u atu 'a e ngaahi fa'ahinga ilifia pe manavahē kotoa pē 'oku nau lava 'o fakakaukau ki ai. Fakahā ange 'oku fakamatala 'a e folofolá ki he manavaheé (ilifiá) 'i ha founga kehekehe 'e ua. 'Oku 'uhinga 'a e manavaheé 'i he taimi 'e ni'ihí ki he “faka'apa'apa'í pe 'apasía.” Ko hono 'uhinga 'o e manavahē ki he 'Otuá ke faka'apa'apa pe 'apasía kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku 'uhinga leva 'a e manavaheé ia 'i he taimi 'e ni'ihí “ke ilifia ki ha fakatu'utāmaki, kovi, mamahi, pe ki ha me'a ta'e'iloa.” Fekau 'a e kau akó ke nau kumi hake ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá pe ko e fakalahi ki he tohi 'i he'enua ngaahi folofolá. Fekau ke nau kumi 'i he folofolá ha fakamatala 'o kau ki he fa'ahinga manavahē hono uá mo e founga te nau lava 'o ikuna'í ai iá. Hiki ha ni'ihí 'o e ngaahi potu folofola ko iá 'i he palakipoé, fakataha mo ha ki'í fakamatala fakanounou ki he ngaahi tefito'í mo'oni 'oku ako'í ai.

Fehu'í ange: Ko e hā 'a e fa'ahinga manavahē te ke ma'u 'o kapau 'e tuku koe 'i ha mala'e tau fakaonopooni, mo ha heletā pē ke ke malu'í 'aki koe? Lau 'a e 'uluaki sētesi 'i he 'Alamā 43:48 pea fehu'í ange: Na'e 'i ai nai ha 'uhinga 'a e kau tangata 'a Molonai ke nau manavahē ai? Ko e hā hono 'uhingá? Lau 'a e veesi 49–51 'o feinga ke 'ilo'í 'a e me'a na'e fai 'e he kau Nifai 'i he'enua tali 'a e 'oho mai 'a honau ngaahi filí. Alea'í 'a e ngaahi fehu'í ko 'ení:

- Ko e hā ha tefito'í mo'oni 'o e ongoongolelé 'a ia na'e faka'alí'ali mai 'e he kau Nifai?

- Na’e anga-fēfē hano fakahaofi kinautolu ‘e he’enu tui ki he ‘Otuá?

Fakahā ki he kau akó, ‘i he taimi ko ia na’e hanga ai ‘e he kau Nīfai ‘o ‘ākilotoa ‘a e kau Leimaná, na’e ta’ofi leva ‘e Molonai ‘a e taú peá ne lea kia Seilahemena, ‘a ia ko e taki ‘o e kau Leimaná. Fekau ‘a e kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 44:3–4; 48:7, 15–16 pea faka’ilonga ‘i ‘a e ngaahi ‘uhinga na’e ma’u ai ‘e he kau Nīfai ‘a e mālohi ki he kau Leimaná. Lau ‘a e ‘Alamā 44:5 ‘o feinga ke ‘ilo’i ‘a e tupu’anga ‘o e fiefia ‘a e kau Nīfai, ‘o a’u ki he taimi ‘o e taú. Fehu’i ange:

- ‘Oku ma’u ‘i fē ‘a e “folofola toputapú”?
- ‘E anga-fēfē ha’ane lava ‘o fakatupulekina ‘a ‘etau tuí?
- Ko e hā ha “ngaahi fili” ‘e lava ‘e he tui kia Sīsū Kalaisi ‘o tokoni’i kimoutolu ke mou ikuna’i?
- Ko e fē ‘a e fili ‘oku lahi angé: ko e toko taha ‘okú ne fakatupu ha mamahi ki hono sinó pe ko e toko taha ‘okú ne fakatupu ha kovi (maumau) fakalaumālie kiate koe? Ko e hā hono ‘uhingá?
- Ko e hā ha ngaahi founga ‘oku ‘ohofi ai ‘e Sētane ‘a hotau laumālie?

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na’e fai ‘e Palesitini Kōtoni B. Hingikeli, ‘i he taimi na’á ne kei mēmipa ai ‘i he Kau Palesitini ‘Uluaki:

“‘Oku tokolahi ‘aupito ‘a e kau fakaanga ki he Siasí pea mo ha kau tau tokolahi ‘o hono ngaahi fili. ‘Oku nau manuki’i ‘a e me’a ko ia ‘oku toputapú. ‘Oku nau faka-ongoongokovi’i mo fakasi’isi’i ‘a e me’a mei he ‘Otuá. ‘Oku nau fakavaivai ki he ngaahi holi ‘a e kakai kehe ‘a ia ‘oku nau fiefia he’enu mamata ki hono fakama’ama’a’i ‘a e me’a ko ia ‘oku toputapú. ‘Oku ‘ikai te u ‘ilo ki ha me’a ‘oku ta’ehoa lahi ange mo e laumālie ‘o Kalaisi ‘i he fa’ahinga ngāue ko iá.

“‘Oku mamahi hotau lotó ‘i hono ngaohi ke fakalielia ‘a e ngaahi me’a ko ia ‘oku toputapu mo mā’oni’oni kiate kitautolú. Ka ‘oku ‘ikai fie ma’u ke tau manavahē. ‘Oku mahu’inga lahi ange ‘a e ngāue ko ‘eni ‘i ha tangata. Te ne ikuna’i ‘a hono ngaahi fili kotoa pē. Ko e me’a pē ‘oku fie ma’u ke tau fai, ko ‘etau laka atu ki mu’a, ‘i he ta’e manavahē, pea ‘i he mālohi ‘o e tuí” (Faith: the Essence of True Religion [1989], 16).

Fehu’i ange:

- Ko e hā ha fekau’aki ‘a e tuí mo e manavaheé?
- Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:34, 36–37. ‘E anga-fēfē ha hanga ‘e he tui ki he Fakamo’uí ‘o ‘omi ha ivi kiate kitautolu ke tau ikuna’i ai hotau ngaahi fili?

‘Alamā 45:1–19. ‘Oku ‘afio’i ‘e he ‘Eiki ‘a e ngaahi me’a ‘oku hoko ‘i he kaha’ú pea ‘okú ne fakahā ia ki He’ene kau palōfitá. (miniti ‘e 15–20)

Lau ‘a e tala matangi mei he ‘aneafi ki he anga ‘o e ‘ea ‘i he ‘aho ní. Fehu’i ange ki he kau akó:

- Na’e tonu fēfē ‘a e tala matangi ko iá?

- Ko e hā nai hano tu’o lahi ha tonu ‘a e ngaahi tala matangi?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke fa’a tonu ai ‘a e ngaahi tala matangi?
- ‘Oku anga-fēfē hono faikehekehe ‘o fai ‘e he kau tala matangi ‘a e anga ‘o e ‘eá pea mo e kikite ‘a ha tamaio’eiki ‘a e ‘Eiki?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga kuo pau ke hoko ma’u ai pē ‘a e ngaahi tala’ofa ‘a e ‘Eiki?

Fakahā ki he kau akó, na’e tuku ‘e he palōfito ko ‘Alamaá ‘a hono fāmili mo e kakaí ‘i he faka’osi ‘o ‘ene ngāue fakafaifekau. Fekau ‘a e kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 45:18–19 ke nau ‘ilo’i mei ai ‘a e feitu’u na’á ne ‘alu ki aí. Ka ki mu’a ke ‘alu ‘a ‘Alamaá na’á ne faka’eke’eke mo ako’i hono foha ko Hilamani. Fekau ‘a e kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 45:1–8 pea fakamatala ki he me’a na’e fie ‘ilo’i ‘e ‘Alamā ‘o kau ki hono fohá. Lau ‘a e ‘Alamā 37:1 pea fehu’i ange:

- Ko e hā ‘a e me’a na’e fekau’i ‘a Hilamani ke ne fai ‘a ia na’e mahu’inga ai ke ne ma’u ha fakamo’oni ‘oku mālohi?
- ‘E anga-fēfē ha’amou fakahā ho’omou fakamo’oni ki he ngaahi to’u tangata ‘o e kaha’ú?

Fakahā ki he kalasí na’e fai ‘e ‘Alamā ha kikite mahu’inga ‘o kau ki he kaha’u ‘o e kau Nīfai. Fekau ‘a e kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 45:10–17 pea laine’i ‘a e ngaahi kongā kehekehe ‘o e kikite ko iá. Fehu’i ange: Koe hā ‘a e me’a te ne fakatupu hono faka’auha ‘o e kau Nīfai? Kole ki he kau akó ke nau ngāue’aki ‘a e ngaahi futinoutí mo e ngaahi ‘ulu’i fakamatala kai he ngaahi vahé ke nau ‘ilo’i ai ‘a e feitu’u ‘i he Tohi ‘a Molomona ‘a e feitu’u ‘oku ma’u ai ‘a hono fakahoko ‘o e kikite ko ‘eni ki hono faka’auha ‘o e kau Nīfai. (Molomona 6.) Fakahā ki he kau akó ‘a e ngaahi ‘aho ‘i lalo i he peesi ‘oku ‘i ai ‘a e Molomona vahe 6, pea toki fehu’i ange kiate kinautolu ‘a e taimi ‘e kakato ai ‘a e faka’auha ko ‘eni:

- Na’e anga-fēfē hono ‘ilo’i ‘e ‘Alamā ‘i ha ta’u ‘e meimei 500 ki mu’a ‘a e taimi totonu ‘e hoko ai ‘a e me’a ko iá?
- Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:38. ‘Oku anga-fēfē ha kau ‘a e tala’ofa ‘a e ‘Eiki ‘i he veesi ko ‘eni ki he kakai ‘o e Tohi ‘a Molomona?
- ‘Oku anga-fēfē ha’ane ‘uhinga mai ki hotau ‘aho ní?

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na’e fai ‘e Palesitini Uilifooti Utalafi:

“Kapau ‘e tuku ‘i hotau ‘aó ‘a e fakahā kotoa pē kuo fai mai ‘e he ‘Otuá ki he tangatá. . . pea fokotu’u ia ‘o fute ‘e teau hono mā’olungá, ‘e ‘ikai lava ‘a e Siasí mo e pule’anga ‘o e ‘Otuá ‘o tupulaki, ‘i he kuonga ko ‘eni pe ‘i ha toe kuonga kehe ‘o e māmaní, kapau ‘e ‘ikai ke ‘i ai ha kau tangata kikite mo ma’u fakahā” (“The Keys of the Kingdom,” *Millennial Star*, 2 Sept. 1889, 548).

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Sione Teila, ‘i he’ene kei hoko ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Na’e ‘ikai ke hanga ‘e he fakahā kia ‘Ātamá ‘o fakahino-hino’i ‘a Noa ke ne fo’u ‘a ‘ene ‘a’aké; pe na’e fakahā ‘e

he fakahā kia Noā kia Lote ke ne 'alu mei Sōtoma; pea na'e 'ikai kau 'a e ongo fakahā ko 'enī ki he mavahe 'a e fānau 'o 'Isilelī mei 'Isipitē. Na'a nau ma'u 'e kinautolu kotoa pē ha fakahā 'iate kinautolu pē" ("On Priesthood," *Millennial Star*, 1 Nov. 1847, 323).

Na'e pehē 'e Palesitēni 'Ēsela Tafi Penisoni, lolotonga 'ene hoko ko e Palesitēni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uā, "'Oku mahu'inga ange kiate kinautolu 'a e palōfita mo'u' 'i he ngaahi tohi tapu 'a e Siasī'" ("Fourteen Fundamentals in Following the Prophet," 'i he 1980 *Devotional Speeches of the Year* [1981], 26). Fehu' i ange: 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mo'oni ai 'a e lea ko 'enī? Tuku ki he kau akó ke nau fakamatala ki ha taimi na'a nau ongo' i ai 'oku folofola mai 'a e 'Eikī kiate kinautolu 'i He'ene palōfita. Fehu' i ange: 'Oku anga-fēfē nai hano tāpuekina ho'omou mo'u' tu'unga 'i he ngaahi lea 'a ha palōfita mo'u'?

Na'e pehē 'e Sisitā Veisinia U. Seniseni, ko ha mēmipa 'o e kau palesitēni lahi 'o e Fine'ofá:

"'Oku 'ikai ke lahi ha ngaahi me'a kuo fakapapau' i mai 'e hoko 'i he mo'ui ko 'enī. . . 'Oku 'ikai ha me'a kuo ngaohi pe pule' i 'e he tangatā kuo fakapapau' i mo'oni hono olá! Ka ko 'enī 'a e maná! Kuo fakahā mai 'e he 'Eikī ha ngaahi me'a kuo fakapapau' i faka'ofa 'a 'ene hoko ta'e 'i ai 'uhinga ke faka'atā ai ha'ane ta'ehoko. Pea ko e taha 'eni 'o e ngaahi me'a ko iá: Te Ne fili 'a e palōfita, pea 'e 'ikai te ne tuku 'a e tangata ko iá ke ne takihala' i 'a kinautolu. Mou ki' i fakakaukau si' i ki hono mālohi 'o e tala'ofa ko iá. 'Oku 'i ai ha feitu' u 'e taha te tau lava 'o hanga ki ai ke tau ma'u mei ai 'a e faka-hinohino 'oku haohaoa mo ta'e 'uli' i'" ('i he Conference Report, Oct. 1998, 14; pe *Ensign*, Nov. 1998, 13; pe *Liahona*, Sānuai 1999 ,14).

'Alamā 46. 'Oku hanga 'e hono maumau' i 'o e ngaahi fekau 'a e 'Eikī 'o fakatupu 'a e angatu'ú mo e feke'ike' i, ka 'oku hanga 'e he'etau tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'o fakatupu 'a e nofo uoungatahá, pea 'omi 'a e ngaahi tāpuaki, malu' i, mo e melinó. (miniti 'e 40–45)

Faka'alī'ali ki he kau akó ha tatau 'o e makasini ko e *Liahona*. Fehu' i ange pe ko e hā hono 'uhinga 'o e fo' i lea ko ia ko e *Liahona*. Kapau 'e fie ma'u pea 'oange ki ha taha 'i he kau akó ha tikisinala ke ne kumi hake hono 'uhingá (ko ha fuka pe faka'ilonga). Tuku ki he kau akó ke nau fokotu' u mai 'a e ngaahi 'uhinga 'oku ui ai 'e he Siasī 'a 'ene makasiní ko e *Liahona*. Fehu' i ange: Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku faka'aonga' i ai 'e ha taki fakakautau ha fuka pe faka'ilonga? Poupou' i 'a e kau akó ke nau feinga ke 'ilo' i 'a e anga hono ngāue'aki 'e he 'Eikitau ko Moloná 'a 'ene fuká pe faka'ilongá ki he kau Nifai.

Fakatokanga' i ange: Kapau 'oku 'ikai ma'u 'a e *Ensign* 'i homou feitu' u, pea ngāue'aki 'a e lēsoni fakatāta' i ko 'enī. Faka'alī'ali ki he kau akó ha fuka 'o homou fonuá. Kole ange ke nau hanga 'o fakamatala' i 'a e ngaahi lanu 'oku 'i ho'omou fuká mo hono ngaahi faka'ilongá. Fehu' i ange: Ko e hā ha fa'ahinga ongo 'oku

'omi 'e he fuká ki he loto 'o e kakai ko ia 'oku nau mahu'inga'ia lahi 'i honau fonuá? Poupou' i 'a e kau akó ke nau fekumi ke nau 'ilo' i 'a e ngaahi me'a na'e ngāue'aki 'e he 'Eikitau ko Moloná ki he tānaki 'aki hono kakai.

Hanga 'o hiki 'a e saati ko 'enī 'i he palakipoé. Hiki 'a e ngaahi potu folofolá 'i he tafa'aki to'ohemá, pea 'oua 'e hiki 'a e ngaahi talí 'i he tafa'aki 'e tahá. Vahevahe 'a e kalasí ki ha kulupu 'e fā. Vahe ki he kulupu taki taha ha seti 'o e ngaahi vēsí, pea fekau ke nau hanga 'o fakafonu 'a e sātí ki he ngaahi veesi ko iá.

Potu folofolá	Takimu'ú	Ko ha kau Leimana nai 'a e kau takimu'ú?	Ko e kau takimu' a ko ha ni'ihī nai ia ne nau mavahe me' i he kau Nifai?
'Alamā 43:5–8	Seilahemena	'Ikai	'To
'Alamā 46:3–7	'Amalekaia	'Ikai	'To
'Alamā 50:25–29	Molianitoni	'Ikai	'To
'Alamā 61:8; 62:6	Peikesi	'Ikai	'To

Fakahā ange ko e ngaahi fili kotoa na'e fakahā mai 'e Molomona 'i he 'Alamā 43–63, ko ha ni'ihī kinautolu 'o ha kulupu 'o e kau angatu' u mei he kau Nifai pe ko ha ni'ihī kinautolu na'e taki pe faka'ai' ai kinautolu 'e he kau angatu' u mei he kau Nifai. Na'e hanga 'e he kakai na'a nau angatu' u pea nau 'alu mei he kau Nifai 'o fakatupu ha ngaahi palōpalema lahi 'i he' enau angatu' u. Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 'Alamā 47:36 pea alea' i 'a e 'uhinga na'e hoko ai 'a e kau angatu' u ko ha fakamanamana lahi ki he melino mo e malu 'a e kau Nifai mā'oni'oni.

Fehu' i ange: 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e 'alu atu ai 'a e kau angatu' u ko 'enī mei he kau Nifai 'o kau mo e kau Leimaná 'i he' enau tau' i 'a e kakai na'a nau ha' u mei ai? Lau 'a e 'Alamā 45:23–46:3 ke 'ilo' i mei ai 'a e 'uhinga na'e tupu ai 'enau angatu' u 'o 'alú. Fehu' i ange:

- 'Oku anga-fēfē nai hano fakatupu 'e he ngaahi koloá 'a e nofo moveuveu 'a ha kakai?
- Ko hai ha taha mei he 'Otuá 'oku fakafalala ki ai ha tangata 'oku loto-pōlepolé?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku 'ikai loto-fiemālie ai ha tangata 'oku loto-pōlepole ke ne talangofua ki he akonaki 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikī?
- Ko e hā ha me'a 'oku fa' a fai 'e kinautolu 'oku nau fakafisinga 'a e akonaki 'a e 'Eikī kiate kinautolu 'oku nau tali 'a e akonaki ko iá?

Lau 'a e 'Alamā 46:4–7 pea kole ki he kau akó ke nau hanga 'o laine' i 'a e ngaahi 'uhinga na'e ola lelei ai 'a hono taki 'e 'Amalekaia 'a e kakaí ke nau 'alu mei he Siasí. Lau 'a e 'Alamā 46:8–9 pea kole ki he kau akó ke nau fakahā atu ha ngaahi fakatātā ki he ngaahi 'uhinga ko iá, mei he folofolá pea mei he mo'u' i, 'a ia 'oku hā mei ai 'oku mo'oni 'a e me'a na'e lea 'aki 'e Molomona 'i he ngaahi veesi ko 'enī.

Mou lau fakataha 'a e 'Alamā 46:11–12 pea feinga ke 'ilo' i 'a e 'uhinga 'e ono na'e pehē ai 'e he kau Nifai 'oku fakatonuhia' i ai 'a 'enau 'alu atu ke tau' (vakai foki ki he 'Alamā 43:45–47). Vahevahe 'a e kau akó ki ha kulupu 'e ono. Vahe ki he kulupu taki taha ke nau hanga 'o tā 'i ha lau' i pepa ha fakatātā 'okú ne

fakafofonga’i ha taha ‘o e ngaahi ‘uhinga ko ‘enī. Hanga ‘o tā ‘a e fuka ‘o e tau’atāina ‘i he palakipoé, pe faka’ali’ali ha konga tupenu lau lahi. Kole ki ha taha mei he kulupu taki taha ke ne hanga ‘o fakapipiki ‘a e fakatātā ‘a ‘enau kulupú ki ho’o fuka ‘o e tau’atāina pea fakamatala’i hono ‘uhinga ‘o e fakatātā ko ia ki he kalasí. Lau ‘a e ‘Alamā 46:13–22 pea alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘enī:

- Ko e hā ha me’a kehe na’e fai ‘e he ‘Eikitau ko Molonai mei he’ene hiki hake ‘a e fuka ‘o e tau’atāina, ke teuteu ki hono fakafepaki’i ‘o e ngaahi feinga ‘a ‘Amalekaiá (vakai ki he veesi 16).
- ‘E anga-fēfē ha tokoni ‘a e lotú ki hono fakataha’i mai ‘o e kakai ‘i ha ngāue ‘oku nau loto taha ke fai?
- Ko e hā ‘a e me’a na’e fakakaukau ki ai ‘a e kakai ‘i he’enau hae’i honau kofú pea li ia ki lalo ‘i he va’e ‘o Molonai? (vakai ki he veesi 20–22).
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ha me’a ‘e hoko ki he kakai ‘i he’enau fuakava ke nau faivelenga lolotonga ‘enau malu’i honau ngaahi fāmilí mo ‘enau tau’atāina?

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e veesi 28–29, pea fehu’i ange: Na’e ola fēfē ‘a e feinga ‘a e ‘Eikitau ko Molonai ke fakataha’i mai ‘a e kau Nifai ki he ngāue mā’oni’oni na’á ne feinga ke fai? Lau ‘a e veesi 33–35 pea fakamahino’i ange neongo ‘oku hala ke fakahoko ha fuakava ‘i ha fakamanamana mai ‘a e maté, ka na’e hanga ‘e he ngaahi me’a na’e fai ‘e he kau ‘Amalekaiá ‘o fakafaingata’ia’i ‘a e mo’ui mo e tau’atāina ‘a e kau Nifai. ‘Oku toe mahu’inga foki ke manatu’i na’e ngāue ‘a e ‘Eikitau ko Molonai ‘i ha mafai mei he pule’angá. Fehu’i ange: Na’e fakamahu’inga’i fēfē ‘e Molonai ‘a hono fai mo hono tauhi ‘o e ngaahi fuakavá? Fakahā ange na’e mahu’inga’ia lahi ‘a e kakai ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘i he ngaahi fuakavá, na’e tupu ai ‘a e loto ‘a Molonai ke falala ki he kau lavakí ‘o ka hili ha’anau fai ha fuakavá (vakai foki ki he ‘Alamā 44:6, 8, 19–20). Lau ‘a e ‘Alamā 46:36–41 pea fehu’i ange: Ko e hā nai ha ngaahi me’a makehe na’e hoko ‘i he tauhi ‘e he kau Nifai ‘a ‘enau ngaahi fuakavá?

Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘enī:

- Ko e hā nai ha ngaahi founga ‘oku hanga ai ‘e ho’omou tauhi ho’omou ngaahi fuakavá ‘o teuteu’i kimoutolu ki he ngaahi “tau” fakalaumalié?
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku hanga ai ‘e hono tauhi ‘o ‘etau ngaahi palōmesi ki he ‘Eiki ‘o ‘omi ha melino mo e fiefia ‘oku lahi angé?
- Ko e hā nai ha ngaahi founga ‘oku hanga ai ‘e hono tauhi ‘o e ngaahi fuakavá neongo ‘ene faingata’á ‘o fakamālohia ‘a kimoutolú?

Fakamatala ki he tala’ofa ko ‘eni na’e fai mai ‘e ‘Eletā Sefili R. Holland: “‘E hoko mai ‘a e melino mo e tau’atāina mei he manavaheé . . . kiate kinautolu ‘oku nofo ‘i Saioné, kau ai—pea tautautefito—ki he fānau ‘a kinautolu kuo nau fai mo tauhi ‘a ‘enau ngaahi fuakavá” (*Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* [1997], 291).

‘Alamā 46:13–15. ‘Oku tui ‘a e “kau Kalisitané” kia Sīsū Kalaisi. ‘Oku nau to’o kiate kinautolu ‘a

Hono huafá ‘i he loto fiemālie mo e loto faivelenga.

(miniti ‘e 15–20)

Hiki ki he palakipoé ‘a e me’a ko ‘enī *Ko e Kau Kalisitiane ‘a e kau Māmongá?* Fehu’i ki he kau akó:

- Ko e hā ‘a e taimi fakamuimui taha ne mou fanongo ai ‘i he fehu’i ko ‘enī?
- Kapau na’e fai atu ‘e ha taha ‘a e fehu’i ko ‘enī kiate koe ‘i he ‘ahó ni, ko e hā ha’o tali ‘e fai ki aí?

Kole ki he kalasí ke nau fokotu’u atu ‘a e ngaahi me’a ‘e tu’unga ai hano lau ha taha ko ha Kalisitiane, pea hiki ia ‘i he palakipoé.

Fehu’i ange pe na’e ui ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he Tohi ‘a Molomona ko e Kalisitiane. Kole ki he kau akó ke nau kumi ‘i he fakalahi ki he tohi ‘i he’enau ngaahi folofolá ‘a e ngaahi potu folofola ‘oku kau ki he Kalisitiane ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Fekau ke nau lau ‘a e ‘Alamā 46:13–16 pea laine’i ‘a e fo’i lea *kau Kalisitiane*. Fehu’i ange: ‘Oku fakamatala’i fēfee’i ‘a e kau Kalisitané ‘i he ngaahi veesi ko ‘enī? Fokotu’u atu ki he kau akó ke nau hanga ‘o laine’i ‘a e ngaahi fakamatala ko ia. Fehu’i ange:

- ‘Oku anga-fēfē hono fakahoa atu ‘a e ngaahi ‘ulungāanga ko ‘enī ki he lisi ‘i he palakipoé?
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga na’e to’o ai ‘i he “fiefia” ‘e he kau tui mo’oni ‘a e huafa ‘o Kalaisi kiate kinautolú? (veesi 15).

Fokotu’u ange ke hanga ‘e he kau akó ‘o fakafekau’aki ‘a e ‘Alamā 46:14–15 mo e Mōsaia 5:7–12. Fakamatala ki he lea ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Siosefa W. Uefilini:

“‘Oku ‘i ai ha ‘ulungāanga ‘e ua ‘okú na fakamahino’i ‘a e kau Kalisitané: (1) ‘oku nau fakahā ‘a ‘enau tui ki he Fakamo’uí, pea ko hono (2) ‘oku nau ngāue ‘o hoa mo e ngaahi akonaki ‘a e Fakamo’uí. ‘Oku mahino ‘aupito ‘a e fe’unga ‘a e kāingalotu tui faivelenga ‘o e Siasí, ‘a ia ‘oku ui ko e Kāingalotu pe Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, ke ui ‘a kinautolu ko ha kau Kalisitané. ‘Oku tau fakahā ‘i he’etau tuí mo ‘etau ngāue, ‘oku hoko ‘a ‘Sīsū Kalaisi tonu ko e [fungani] maka-tuliki’ ‘o ‘etau tuí [‘Efesō 2:20]. . . .

“. . . ‘I hono faka’uhinga’i ‘o e Kalisitané, ‘oku ‘ikai ke ngata ai ‘i he’enau fakahā ‘a e tui ki he Fakamo’uí, ka ‘oku toe mo’ui mo ngāue foki ‘a e Kalisitané ‘o fakatata ki he ngaahi akonaki mo e ngaahi fekau ‘a Sīsū Kalaisí. Na’á Ne akonaki foki ‘o pehē, “‘E ‘ikai hū ki he pule’anga ‘o e langí ‘a kinautolu kotoa pē ‘oku pehē mai kiate au, ‘Eiki, ‘Eiki, ka ko ia ‘okú ne fai ‘a e finangalo ‘o ‘eku Tamaí’ [Mātiu 7:21; na’e toki hiki mata’itohi faka-‘Itali]. Na’e toe folofola foki ‘a Sīsū, ‘Kapau ‘oku mou ‘ofa kiate au, fai ‘eku ngaahi fekaú’ [Sione 14:15; T&F 124:87]. Na’á Ne folofola mai ‘o fekau ke tau fakatatau ‘etau mo’uí ki He’ene mo’uí [vakai ki he 3 Nifai 12:48; Mātiu 5:48; 3 Nifai 27:27]. Kuo pau ke hoko ‘a e kau ākongā mo’oni ‘a e ‘Eiki ko e [kau] fai . . . ki he folofolá, pea ‘oua na’a ngata ‘i he fanongo pē’ [Sēmisi 1:22]. . . .

“Ko e kau Kalisitiane mo’oni ‘a kitautolu ‘i he’etau to’o Hono huafá kiate kitautolú, he ‘oku ui ‘aki ‘a kitautolu ‘a e huafa ‘o Kalaisí. ‘Oku tau ma’u ‘a e mo e vaí ‘i he uike taki tahá, ‘oku tau fai ia ‘i he fakamanatu kiate Ia. ‘Oku tau fakafo’ou ‘etau fuakava ‘oku tau ‘loto fiemalie ke to’o kiate [kitautolu] ‘a e huafa ‘o e ‘Alo [‘o e ‘Otuá], pea manatu ma’u ai pē kiate ia mo tauhi ‘ene ngaahi fekau ‘a ia kuó ne tuku kiate [kitautolú] [T&F 20:77]” (‘i he Conference Report, Oct. 1996, 96, 98–99; pe *Ensign*, Nov. 1996, 70, 72; pe *Liahona*, Sānuai 1997, 86).

Fakahā ki he kau akó, ‘i hona ‘uhinga mo’oni ‘o e ongo fo’i lea ‘oku ‘uhinga ki he me’a tatau pē ‘a e *Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní* mo e Kalisitiane. Kole ki he kau akó ke nau fai mai ‘enua tali ki he ongo fehu’i ‘i lalo ní ‘i ha lau’i pepa:

- Ko e hā ha ngaahi founa ‘oku ou fakahā ai ko ha Kalisitiane au?
- Ko e hā ha ngaahi founa ‘oku ou hoko ai ko ha Kalisitiane lelei angé?

‘Alamā 47; 48:11–20. ‘Oku hanga ‘e he mā’oni’oni ‘o ta’ofi ‘a e mālohi ‘o Sētané. (miniti ‘e 45–50)

Fekau ki he kau akó ke nau fakakaukau ki ha takimu’a ‘a ia ‘oku nau faka’apa’apa’i. Fekau ke nau fokotu’u mai ha ngaahi ‘ulungāanga ‘a ia ‘oku tokoni ki he ola lelei ‘a e ngāue ‘a e takimu’a ko iá. Hiki ‘i he palakipoé ‘a e ongo ‘ulu’i fakamatala ko ‘ení, *Kau Takimu’a Mā’oni’oni* mo e *Kau Takimu’a Fai Angahala*. Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41–43 pea hiki ‘i he palakipoé ‘a e ngaahi ‘ulungāanga ‘o e kau takimu’a mā’oni’oni ‘a ia ‘oku fokotu’u mai ‘i he ngaahi veesi ko ‘ení. Fehu’i ange: ‘Oku anga-fēfē hano tokoni’i kitautolu ‘e he ngaahi ‘ulungāanga ko ‘ení ke tau hoko ko ha kau tamaio’eiki lelei ange ‘a e ‘Eikí?

Fakahā ange ‘oku tokolahi ‘aupito ‘a e kau takimu’a mā’oni’oni ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ‘a ia te tau lava ‘o fa’ifa’itaki ki he ‘enua ngaahi sīpingá. Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 48:11–20 pea nau hiki ‘a e ngaahi fakamatala ai ‘oku kau ki he ‘Eikitau ko Moloná mo Hilamani. Hiki ‘a e ngaahi fakamatala ko iá ‘o hoko atu ‘i he lisi ‘o e “*Kau Takimu’a Mā’oni’oni*”. Fehu’i ange: Ko e hā nai ha ‘uhinga te mou muimui ai ki ha takimu’a pehē? Tuku ange ke alea’i ‘e he kau akó ‘a e founa ‘e lava ai ‘e he ngaahi ‘ulungāanga mā’oni’oni ‘o Moloná mo Hilamaní ‘o tokoni’i kinautolu ‘i honau ngaahi uiui’i ‘i he Siasí, ‘i honau ‘api akó, ko ‘enua ngāué, pea ‘i honau ngaahi ‘apí.

Fakahā ange, ‘oku hangē ‘a hono tokoni’i kitautolu ke tau muimui ki he kau takimu’a lelei ‘i he’etau ako ke ‘ilo kiate kinautolú, ‘oku pehē pē mo hono tokoni’i kitautolu ‘e he’etau ako ke tau ‘ilo ki he kau takimu’a koví ke ‘oua na’a nau kākaa’i ‘a kitautolu. Mou lau fakataha fakakalasi ‘a e ‘Alamā 46:9–10; 47:1–35; 49:10. Fekau ki he kau akó ke nau hanga ‘o hiki ‘a e ngaahi ‘ulungāanga, ngaahi taumu’a, mo e ngaahi founa ‘a ‘Amalekaia ‘i ho’omou lau ‘a e ngaahi vēsí. Ka hili ho’omou lau, pea hiki ‘a e ngaahi me’a na’a nau ma’ú ki he palakipoé ‘i lalo ‘i he *Kau Takimu’a Fai Angahala*. Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā nai ha’amou fakakaukau kapau ‘e hoko ‘a ‘Amalekaia ko homou takimu’a? Ko e hā hono ‘uhingá?
- Ko hai nai mo ha ní’ihi kehe meia ‘Amalekaia, ‘oku fakamatala’i ‘e he lisi ko ‘ení?
- Lau ‘a e Mōsese 4:1–6. Ko e fē ha ngaahi ‘ulungāanga, ngaahi taumu’a, mo e ngaahi founa ‘a ‘Amalekaia ‘a ia ‘oku faitatau mo Sētane?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku ‘aonga ai ke tau ‘ilo ki he ngaahi founa ‘a Sētané (vakai ki he 2 Kolinitō 2:11).

Alea’i ‘a e lea ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Sēmisi E. Fausi, ‘i he’ene kei hoko ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Oku tau ma’u kotoa pē ha founa ‘i loto ‘iate kitautolu ke ta’ofi ai ‘a kitautolu mei ha’atau muimui ‘ia Sētane ‘o fu’u mama’o ‘i he hala ta’etotonú. Ko e kihí’i le’o-sí’i ia ‘a ia ‘oku ‘i loto ‘iate kitautolú. Ka ko e taimi pē ‘oku tau tukulolo ai kiate iá, ‘oku kamata leva ke mama mai ‘a e lolo ta’ofi mei he me’a ta’ofi, pea ‘oku vaivai mo ta’e’onga leva ‘a ‘etau me’a ta’ofi. . . .

“. . . ‘Oku ‘ikai fie ma’u ke tau pōpula ki he manavahē ki he mālohi ‘o Sētané. ‘Oku ‘ikai te ne ma’u ha mālohi kiate kitautolu, tuku kehe pē kapau te tau tukulolo kiate ia. Ko e toko taha ia ‘oku loto-fo’i, pea kapau te tau tu’u ma’u, kuo pau ke ne holomui meiate kitautolu [vakai ki he Sēmisi 4:7; 1 Nīfai 22:26]. . . .

“. . . Ko e taha ‘o e ngaahi founa ‘a Sētané ko ‘ene fakaloto’i ‘a e tokotaha kuo fai angahalá ke ne tui ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha ‘amanaki ki hano fakamolemole’i ia. Ka ‘oku ‘i ai ma’u pē ha ‘amanaki lelei. ‘Oku tatau ai pē pe ko e hā hano mamafa ‘o e ngaahi angahalá, ‘oku kei lava pē ke fakatomala’i ha konga lahi ‘o e ngaahi angahala ko iá ‘o kapau ‘oku fakamātoato fe’unga ‘a e holi ke fakatomalá. . . .

“. . . ‘E lava ‘o ta’ofi ‘a e ngaahi feinga ‘a Sētané ‘e kinautolu kotoa pē ‘oku nau ha’u kia Kalaisí ‘i he talangofua ki he ngaahi fuakava mo e ngaahi ouau ‘o e ongoongolelé. ‘Oku ‘ikai fiema’u ke kākaa’i ‘e he tēvoló ‘a e kau muimui anga-fakatōkilalo ‘o e ‘Eiki fakalangí ‘o kapau ‘oku nau faitotonu mo anga-tonu ki honau kāingá, pea ‘alu ki he fale ‘o e ‘Eikí, ma’u ‘a e sākalamēnití ‘i he fe’unga mo taau, tauhi ‘a e ‘aho Sāpaté ke mā’oni’oni, totongi ‘enua ngaahi vahehongofulú mo e ngaahi foakí, fai ‘a e ngaahi lotú ‘i he loto-fakatomala, mo tokoni ki he ngāue ‘a e ‘Eikí, pea muimui kiate kinautolu ‘oku nau tataki kinautolú” (‘i he Conference Report, Oct. 1987, 41, 43– 44; pe *Ensign*, Nov. 1987, 34–36). . . .

‘Alamā 50:19–23. ‘Oku lava ke ma’u ‘a e mā’oni’oni mo e fiefiá ‘i ha feitu’u pē, ‘o a’u ki he ngaahi ‘atakai ‘o e tau mo e ngaahi ongoongo ‘o e tau. (miniti ‘e 15–20)

Faka’alí’ali ki he kalasi ha fakamatala ‘i ha nusipepa pe makasini ‘a ia ‘oku kau ki ha fakatu’utāmaki na’e toki hoko ‘a ia na’e fakatupu ‘e ha matangi, afā, afā sinou, pe ko ha tāfea. Fehu’i ange:

- Kapau na’e hoko ha fakatu’utāmaki pehē ‘o ofi atu ki homou ‘apí, te mou ‘alu nai ki fē ke mou hao ki aí?
- Ko e hā nai ha me’a ‘oku kau ki he feitu’u ko iá ‘a ia te ne ngaahi kimoutolu ke mou ongo’i ‘oku mou malu lolotonga ‘a e taimi ta’emanonga mo fakatu’utāmaki?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku lava ai ke tau ongo’i fiemālie mo nonga ‘i he ngaahi taimi fakatu’utāmaki?

Fakakaukau ke mou hiva’i ‘i he kalasí ‘a e “Tuku ke Tau Faimālohi” (*Ngaahi Himi*, fika 149). Fakahā ange ‘oku ako’i mai ‘i he himi ko ‘ení te tau lava ‘o fiefia ‘i he taimi ‘o e faingata’á.

Fakahā ange, ‘i he taimi ko ia na’e hanga ai ‘e Molomona ‘o fakanounou’i ‘a e Tohi ‘a Molomoná, na’á ne fa’a tñaki mai ki ai ha’ane ngaahi fakamatala pē ‘a’ana ke fakamatala’i hono ‘uhinga na’á ne fakakau ai ha ngaahi fakamatala ‘e ní’ihí. Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 50:19 mo nau feinga ke ‘ilo’i ha kupu’i lea na’e ngāue’aki ‘e Molomona ‘e fakatokanga’i kiate kinautolu te nau lau ‘a e tohi, ha tefito’i mo’oni mahu’inga (“ko ia ‘oku tau vakai”). Fehu’i ange: Ko e hā ha me’a ‘oku ako’i mai ‘e Molomona kiate kitautolu ‘i he veesi ko ‘ení ‘o kau ki he ‘alo’ofa mo e fakamaau totonu ‘a e ‘Eiki? Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e veesi 20 pea nau laine’i ‘a e tala’ofa kongā ua ko ia na’e fai ‘e he ‘Eiki ki he ngaahi hako ‘o Lihai. Fehu’i ange:

- Ko e hā ‘a e tala’ofa kiate kinautolu ‘oku nau tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Eiki?
- Ko e hā ha me’a ‘oku mole meiate kinautolu ‘oku ‘ikai te nau tokanga ki He’ene ngaahi fekaú?

Fekau ‘a e kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 50:21–23 pea feinga ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi founa na’e fakahoko ai ‘a e ongo kongā ‘o e tala’ofa ko ‘ení. Fehu’i ange:

- Ko e hā ‘a e kupu’i lea ‘okú ne fakamatala’i ‘a kinautolu na’a nau tauhi ma’u ‘a e tuí lolotonga ‘a e taimi tau ko ‘ení? (“na’e te’eki ke ‘i ai ha taimi fakafiefia ange ‘i he kakai ‘o Nifai.”)
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga na’a nau fiefia ai lolotonga ha taimi faingata’ a pehē?
- ‘E anga-fēfē nai ha hoko ‘a e me’á ni ki he kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he māmaní ‘i he ‘ahó ni?

Fakamatala ki he lea ko ‘ení na’e fai ‘e ‘Eletā M. Lāsolo Palati :

“Te tau lava ‘o ma’u ‘i he tuí ‘a e melinó, fiemālié, mo e loto-to’a ke tau kātaki. ‘Oku tupu ‘a e ‘amanaki lelei mei he’etau falala ki he ‘Otuá mo ‘ene palani ki he’etau fiefiá, ‘aki hotau lotó kotoa pea ‘ikai falala ki hotau potó ‘otautolú (vakai ki he Lea Fakatātā 3:5). ‘Oku tupu ‘a e ‘amanaki lelei mei he tuí pea ‘okú ne fokotu’u mai hano ‘uhinga mo e taumu’a ki he me’a kotoa pē ‘oku tau fai. Te ne lava ‘o foaki mai kiate kitautolu ‘a e nonga ‘i he’etau fehangahangai mo e faingata’á, mo ha ivi ‘i he taimi ‘o e ‘ahí’ahí, mo e melino ‘i he taimi ‘oku veiveiua ai ‘etau fakakaukau pe faingata’á ia hotau lotó” (‘i he Conference Report, Apr. 1995, 30; pe *Ensign*, May 1995, 23–24; pe *Liahona*, Siulai 1995, 30).

‘Alamā 53:10–21; 56:44–56; 57:19–27. Ko e fānau ko ia ‘oku nau tui tala ki he ngaahi akonaki ‘a e ngaahi mātu’a ‘oku mā’oni’oni, pea ‘oku nau tupu hake ‘i he mā’oni’oni, pea ‘oku nau fonu ‘i he tui te nau lava ‘o mamata ki ha ngaahi mana lalahi ‘e hoko ‘i he’enua mo’uí. (miniti ‘e 45–50)

Faka’ali’ali ‘a e ngaahi fakatātā ko ‘ení mei he Sila Fakatātā ki he Ongongolelei ‘o fokotu’utu’u fakahokohoko mai mei he palakipoé: Ko e Tanu ‘e he Kau ‘Anitai-Nifai-Lihai ‘a ‘Enau Ngaahi Heletaá (fika 311) mo e Kau Talavou Sōtia ‘e Toko Ua Afé (fika 313). Fehu’i ange:

- Ko hai ‘ení ‘oku ‘asi atu ‘i he ongo tā ko ‘ení?
- Ko e hā ha ngaahi me’a ‘oku fokotu’u atu mei he ongo tā ko ‘ení ko e kakai ‘ení ‘o ‘Āmoni (ko e kau ‘Anitai-Nifai-Lihai)?

Kole ki ha taha ‘i he kau akó ‘a ia na’á ne lau ‘a e ngaahi vahe ko ‘ení ke ne fakamatala ki he fetu’utaki ‘a e kau talavou sōtia ko ‘ení mo e kakai ‘o ‘Āmoní.

Hiki ‘i ‘olunga ‘i he fakatātā hono uá ‘a e *Ko e Kakai ‘o ‘Āmoní*. Kole ki ha vaeua ‘o e kalasí ke nau lau ‘a e ‘Alamā 24:13, 16, 18. Kole ki ha toko taha ‘o e kulupu ko iá ke ne hanga ‘o hiki ‘i lalo ‘i he ‘uluaki fakatātaá ‘a e ngaahi kongā mahu’inga ‘o e fuakava na’e fai ‘e he kakai ‘o ‘Āmoní. Kole leva ki hono toenga ‘o e kalasí ke nau lau ‘a e ‘Alamā 53:16–17. Kole ki ha taha ‘o e kau ako mei he kulupu ko iá ke ne hanga ‘o hiki hake ‘i lalo ‘i he fakatātā hono uá ‘a e ngaahi kongā mahu’inga ‘o e fuakava na’e fai ‘e he kau talavou sōtia.

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 53:10–13 pea fakamatala ki hono ‘uhinga na’e ‘amanaki ke hanga ai ‘e he kakai ‘o ‘Āmoní ‘o maumau’i ‘a ‘enau fuakavā. Lau ‘a e veesi 14–15 pea fehu’i ange:

- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga na’e hanga ai ‘e Hilamani ‘o fakaloto’i kinautolu ke nau tauhi ‘enau fuakava?
- Ko e hā ha me’a ‘oku ako’i mai ai ‘o kau ki hono mahu’inga ‘o e tauhi ‘o e ngaahi fuakavá?
- Ko e hā ha ngaahi fuakava kuo mou fai mo e ‘Eiki?

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e veesi 19–21 pea laine’i ‘a e ngaahi ‘ulungāanga ‘o e kau talavou ko ‘ení. Kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o alea’i ‘a e founa na’e hanga ai ‘e hono ma’u ‘o e ngaahi ‘ulungāanga ko ‘ení ‘o tokoni’i kinautolu ke nau tui faivelenga ma’u pē ‘i he “ngaahi tau” na’a nau kau ki ai ‘i he ‘aho taki tahá.

Vahe ki ha kau ako ‘e toko ono ke nau lau ha taha ‘o e ngaahi veesi ko ‘ení mei he ‘Alamā 56: veesi 1–2, 3–4, 5–6, 7–8, 9–10, 16–17. Tuku ki he kau akó ke nau hanga ‘o fakamatala’i fakanounou ‘a e veesi na’a nau laú. Fakahā ange na’e kole ki he kau tau tokosi’i na’e ‘ikai maheni tau ko ‘ení ‘a Hilamani, ke nau ‘alu atu ‘o tau mo e kau tau Leimana mālohi angé (vakai ki he veesi 34–44). Lau ‘a e ‘Alamā 56:45–46 pea fehu’i ange:

- Ko hai na’e falala ki ai ‘a e kau talavou ko ‘ení?
- Ko e hā ha lea na’e fai ‘e he kau talavou’ a ia na’e hā mei ai ‘a e toko taha ‘oku nau falala ki ai?
- Lau ‘a e veesi 47–48. Ko e hā ‘a e ‘uhinga na’a nau loto-to’a lahi pehē ai?

- Lau 'a e veesi 49, 54–56. Ko e hā ha me'a na'e tupu ai 'a e "fu'u fiefia lahi" 'a Hilamani hili 'a e taú?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e malu'i ai 'a e kau talavou kotoa ko 'ení?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku 'ikai ke malu'i fakasino ma'u ai pē 'a e kau mā'oni'óni 'i he taú?
- Lau 'a e 'Alamā 57:36. 'Oku anga-fēfē nai 'a e ikuna 'a e kakai tui faivelengá neongo 'a e mole 'a 'enau mo'uí?

Fakamatala'i fakanounou ki he kau akó 'a e anga 'o e 'alu atu 'a e ngaahi foha 'o Hilamani ki he'enau tau hono uá 'a ia na'e fu'u tokolahi ange ai honau ngaahi filí 'iate kinautolu (vakai ki he 'Alamā 57:1–19). Lau 'a e 'Alamā 57:20–22, 25–27 pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a na'e fai 'e he kau tangata ko 'ení 'i he tau ko 'ení?
- Ko hai na'e lau 'e Hilamani na'e tupu mei ai honau 'ulungāanga peheé?
- Ko e hā nai ha ngaahi founa kuo hanga ai 'e he ngaahi akonaki, fakamo'oni, mo e fa'ifa'itaki'anga 'a ho'omou mātu'á 'o tākiekina 'a kimoutolú?
- 'Oku fēfē nai hano fakafehoanaki 'a e ola 'o e tau ko 'ení ki he tau 'i mu'á? (vakai ki he 'Alamā 56:56).
- Ko hai na'e pehē 'e he kau sōtia 'okú ne malu'i 'a kinautolú?

Tuku ki he kau akó ke nau fakamatala ki ha taimi na'e tokoni'i ai kinautolu 'e he mālohi 'o e 'Otuá koe'uhi ko 'enau tui kiate Iá. Fai ho'o fakamo'oni ki he mālohi 'o e tui. Fakamatala ki he lea ko 'ení na'e fai 'e 'Eletā Lekisi D. Pinekā:

"Kuó u ako mei he ngaahi faingata'a kuó u fepaki mo ia i he'eku mo'uí, 'oku hanga 'e he tui ki he 'Otuá 'o fakatupu ha'ate 'ofa fakafo'ituitui kiate Ia 'a ia 'oku fakafoki mai ia 'i he'ene ngaahi tāpuaki kiate kinautolu i he ngaahi taimi 'o e faingata'á. . . . 'Oua 'e manavahē ki he ngaahi faingata'a 'o e mo'uí, ka mou fehangahangai mo ia 'i he fa'a kātaki, mo e tui ki he 'Otuá. Te ne fakapale'i ho'omou tuí 'aki 'a e mālohi, 'o 'ikai koe'uhí ke mou fa'a kātaki'i pē, ka ke mou ikuna'i foki 'a e ngaahi faingata'á, ngaahi loto-mamahí, ngaahi 'ahi'ahí, mo e ngaahi palōpalema 'o e mo'ui faka'ahó. Kapau 'oku tau feinga faivelenga ke tau mo'ui 'aki 'a e fono 'a e 'Otuá 'i he tui kiate Ia, 'e 'ikai tohoaki'i atu 'a kinautolu ke tau hē mei he'etau taumu'a ta'engatá 'e ha ngaahi founa pe ko e fakamālō 'a e māmani" ('i he Conference Report, Oct. 1982, 36; pe *Ensign*, Nov. 1982, 26; pe *Tūhulu*, Sānuai 1983,53).

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau ki he ni'ihī na'a nau 'uluaki ako'i 'a e tui ki he kau sōtia ko 'ení (vakai ki he 'Alamā 56:47–48). Fakamatala ki he fakahinohino ko 'ení na'e fai mai 'e he Kau Palesitēni 'Uluaki:

"'Oku mau na'ina'i atu ki he ngaahi mātu'á mo e fānau ke nau fokotu'u ke mu'omu'a taha pē 'a e lotu fakafāmilí, efiāfi fakafāmilí 'i 'apí, ako mo hono ako'i 'o e ongoongo-leleí, mo e ngaahi 'ekitiviti fakafāmilí 'oku leleí. Pea neongo hono leleí 'o ha ngaahi 'ekitiviti mo ha ngaahi me'a ke fai, ka 'oku 'ikai totonu ke ne fetongi 'a e ngaahi fatongia fakalangí ko ia kuo tu'utu'uni mai 'e leleí taha pē hono fakahoko 'e he ngaahi mātu'á mo e ngaahi fāmilí (First Presidency letter, 11 Feb. 1999).

Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko hai 'oku fakataumu'a ki ai 'a e fale'i ko 'ení mei he Kau Palesitēni 'Uluaki?
- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mou pehē ai 'oku 'ikai fakataumu'a 'ata'atā pē ia ki he ngaahi mātu'á?
- Ko e hā nai ha me'a te mou lava 'o fai ke tokoni'i ai homou fāmilí ke mou fokotu'u ke mahu'inga taha 'a e lotu fakafāmilí, efiāfi fakafāmilí 'i 'apí, ako mo e ako'i 'o e ongoongoleleí, mo e ngaahi 'ekitiviti fakafāmilí 'oku leleí?
- 'E anga fēfē nai ha hanga 'e he muimui ki he fale'i ko 'ení 'o fakamālohia ho'omou tuí mo e tui 'a homou fāmilí?

Talateu

Na'e toe a'u mai 'ení 'a e pule'anga 'o e kau Nifái ki he tu'unga na'e mei faka'auha ai 'a kinautolu koe'uhi ko e fai angahala 'a hono kakaí mo hono kau takimu'á. Neongo na'e ola leleí 'a e taki 'e he 'Eikitau ko Molonai 'a hono tau'i 'o e kau Leimaná, ka na'e hanga 'e he puputu'u mo e moveuveu fakalotofonuá 'o tohoaki'i atu hono pule'angá 'o fu'u ofi 'aupito ki he tu'unga na'e fakatu'utāmaki. Na'e fanongo pe 'a Molonai ki he palopalema 'oku hoko 'i honau fonuá, na'á ne taki atu leva 'ene kau tau ki Seilahemala 'o fakataha'i 'ene kau tau mo e kau tau 'a Peiholaní, 'o nau ikuna'i 'a e kau tangata tu'i ko ia na'a nau puke fakamālohi'i 'a e pule ki he pule'angá.

Ko e taimi ko ia 'oku fai angahala ai 'a e kau takí pea nau feinga ke fakamālohi'i ke tali 'e honau pule'angá, 'oku fa'a mole leva mei he kakai 'a 'enau tau'atāina fakalotú. Ko e me'a ia na'e hoko 'i Seilahemalá 'i he taimi na'e puke fakamālohi'i ai 'e he kau tangata tu'i 'a e pule'angá. Na'e folofola mai 'a e 'Eikí 'i he 'eikitau ko Molonai, " Kuo pau ke tomu'a fakama'a 'a e lotu ipú pea toki fakama'a 'a e tu'a ipú foki" ('Alamā 60:23) Na'e tu'u fakataha e 'Eikitau ko Molonai mo Peiholani 'i hono tau'i

‘o e kau tangata tu‘i koe‘uhí ke lava honau kakai ‘o “tu‘u ma‘u ‘i he tau‘atāina ‘a ia kuo fakatau‘atāina ‘aki ‘a kinautolu ‘e he ‘Otuá” (‘Alamā 61:21).

Ngaahi Tefito‘i Mo‘oni Mahu‘inga ‘o e Ongongolelei ke Tokanga ki Ai

- ‘Oku lava ‘e he ta‘e uouangatahá ‘o fakavaivai‘i ha pule‘anga. ‘Oku lava ‘e he mā‘oni‘oní mo e tui ki he ‘Otuá ‘o fakatupulaki ‘a e uouangatahá pea fakamālohia ha pule‘anga (vakai ki he ‘Alamā 59:9–13; 60:6–24; vakai foki ki he Mātiu 12:25; T&F 38:27).
- Kuo pau ke tomua fakama‘a ‘e he kakai mo e kau taki ‘o ha pule‘anga ‘a lotu ki mu‘a pea toki fakahaofi ‘a kinautolu mei honau ngaahi filí pea ma‘u mo e ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Otuá (vakai ki he ‘Alamā 60:23; 61:19–20; 62:6–13).
- ‘Oku tafoki ‘i he anga-fakavaivai ‘a e kau mā‘oni‘oní ki he ‘Eikí ‘i he taimi ‘o e ‘ahi‘ahí, pea ‘okú Ne fakamālohia mo tāpuaki‘i leva ‘a kinautolu, ka ‘oku fakafisinga ‘e he kau fai angahalá ‘a e ‘Eikí pea fakafefeka honau lotó (vakai ki he ‘Alamā 62:39–51).
- ‘Oku hanga ‘e he ‘Eikí ‘o fakahaofi ‘a e kau fai angahalá ‘i he taimi ‘e ni‘ihi koe‘uhi ko e ngaahi lotu ‘a e kau mā‘oni‘oní (vakai ki he ‘Alamā 62:40; vakai foki ki he ‘Alamā 10:22–23; Hilamani 13:13–14).

Ngaahi Ma‘u‘anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122.*

Ngaahi Fokotu‘u ki Hono Ako‘í

‘Alamā 59–61. ‘Oku lava ‘e he ta‘e uouangatahá ‘o fakavaivai‘i ha pule‘anga. ‘Oku lava ‘e he mā‘oni‘oní mo e tui ki he ‘Otuá ‘o fakatupulaki ‘a e uouangatahá pea fakamālohia ha pule‘anga. (miniti ‘e 45–50)

Kole ki ha taha ‘i he kau akó ke ne lau ‘a e lea ko ‘eni na‘e fai ‘e he Pālofita ko Siosefa Sāmitá:

“Ko e mālohi ‘a e uouangatahá, pea ‘i he‘eku fakakaukau atu ki he‘ene mahu‘inga ko ia ki he ma‘uma‘uluta ‘a e ngaahi pule‘angá kotoa, ‘oku ou tāfu‘ua ai ‘i he ngaahi feinga vale ‘a ha ni‘ihi fakafō‘ituitui pe ko ha falukunga kakai ke fakatupu ‘a e vākovi koe‘uhí ke nau ma‘u ai ha mālohi ‘i ha ngaahi lakanga ‘oku nau feinga ki ai”
(*History of the Church*, 6:198).

Fehu‘i ange:

- ‘Oku mou pehē ko e hā hono ‘uhinga ‘o e lea ko ‘eni?
- ‘Oku anga-fēfē ‘a e hoko ‘a e uouangatahá ko e mālohi?
- Ko e hā ha ngaahi kulupu, ngaahi timi, pe ngaahi kautaha kuo mou mamata ki ha‘anau ma‘u ha mālohi lahi ange koe‘uhi ko ‘enau uouangatahá?

- Ko e hā nai ha ‘uhinga ‘e fiema‘u ai ‘e Sētane ke veuki ‘a e uouangatahá ‘a ha pule‘anga? ‘a e Siasí? ‘a homou fāmilí?
- Hiki ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni ‘i he palakipoé (‘oua na‘a kau ai mo e tali ‘oku fokotu‘u atu ki he fehu‘i hono faá). Fekau ki he kau akó ke nau kumi fakavave ‘a ‘Alamā 59:1–13 ‘o kumi ‘a e tali ki he ngaahi fehu‘i.

- Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘i he veesi 1 ‘a ia na‘e “fu‘u fiefia ‘aupito” ai ‘a Molonai kae “fu‘u lotu- mamahi ‘aupito” ai ‘i he veesi 11?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ne fekau‘i atu ai ‘e Peiholani ha kau tangata ki he kolo ko Nifaihaá?
- Ko e hā ha tefito‘i mo‘oni mahu‘inga ‘oku mou ako mei he veesi 9?
- ‘Oku fekau‘aki fēfē nai ia mo e fakavaivai ki he angahalá? (‘Oku faingofua ange hono fakafepaki‘i ‘o e ‘ahi‘ahí ‘i hono fakatomala‘i ‘o e angahalá.)
- Na‘e anga fēfē ‘a e makatu‘unga ‘a e me‘a na‘e hoko ki he kau Nifai ‘i he‘enau fai angahalá pe mā‘oni‘oní? (vakai ki he veesi 11–13).
- ‘Oku anga-fēfē ha hoko ‘eni ‘i he‘etau mo‘uí?

Kole ki he kau akó ke nau lau ko ha kau fale‘i fakapolitikale ‘a kinautolu kia Peiholani, ‘a ia ko e fakamaau lahi pule ki he pule‘anga ‘o e kau Nifai. Fakahā ange na‘e toki ma‘u pē ‘e Peiholani ha tohi mei he ‘Eikitau ko Molonai, pea ‘okú ne fie ma‘u ‘a ‘enau fale‘i pe ‘e anga-fēfē ha‘ane tali ‘a e tohi. Kole ange ke nau tautaufetongi ‘i hono lau ‘a e ‘Alamā 60:1–21, 36 (pe ko ha ngaahi veesi kehe ‘okú ke fili ke nau laú). Fehu‘i ange:

- Ko e hā ‘a e ngaahi tukuaki‘i na‘e fai ‘e he ‘Eikitau ko Molonai?
 - Na‘e totonu ‘apē ke ‘ita ‘a Peiholani mo e kau taki ‘o e pule‘angá ‘i he tohi ko ‘eni? Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘oku totonu ke nau ‘ita aí, pe ko e ‘uhinga ‘oku ‘ikai totonu ke nau ‘ita aí?
 - Te mou lau ko e tangata fēfē ‘a e ‘Eikitau ko Molonai? Ko ha tangata angatu‘u pe mateaki‘i fonua nai ia? Te mou lava ‘o ‘ilo‘i fēfē‘i ia?
 - Ko e hā ha fale‘i Te mou fai kia Peiholani ke tali ‘aki ‘a e tohi?
- Mou lau fakakātoa ‘i he kalasí ‘a e ‘Alamā 61:2–21 (pe ko ha ngaahi veesi pē ‘e ni‘ihi ‘e fili ke mou laú) ke mou ‘ilo‘i ai ‘a e anga hono tali ‘e Peiholani ‘a e tohi mei he ‘Eikitau ko Molonai. Alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko e hā ha ngaahi ‘uhinga na‘e fokotu‘u atu ‘e Peiholani ki he ‘ikai te ne ‘oatu ha kau tangata mo e me‘akai ki he kau tau ‘a Molonai? (vakai ki he veesi 1–8).
- Ko hai ‘a e fili anga maheni na‘e fakamanamana mai ke fakā‘auha ‘a honau fonuá (vakai ki he veesi 3–5).
- Ko e hā ha me‘a na‘e faitatau ai ‘a Peiholani mo Molonai? (vakai ki he ‘Alamā 60:36; 61:9– 10).
- Ko e hā ha ngaahi founga ‘e lava ‘o lau ai ‘a kinaua ko ha ongo tangata mateaki‘i fonua mo‘oni ‘a kinaua?
- ‘E lava fēfē nai ‘e he fai angahalá ‘o vaetu‘uua ha pule‘anga?
- ‘E founga fēfē hano fakā‘auha ha pule‘anga tu‘unga ‘i hono veuveuki iá?

- Lau 'a e 'Alamā 62:6–8. Ko e hā ha ngaahi tāpuaki 'e ma'u 'e kinautolu 'oku nau uouangataha 'i hono poupu'u ha ngaahi tefito'i mo'oni 'oku mā'oni'oni?
- 'Oku anga-fēfē ha kau 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni ki ho'omou mo'u'i? ki homou fāmili? ki he Siasí?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e ngaahi lea ko 'eni pea nau alea'i 'a e founga 'oku nau fakahoko ai ia 'i he'enua mo'u'i. Na'e tohi 'e 'Oasoni F. Uiteni, 'a ia na'á ne hoko ki mui ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, 'o ne pehē:

“Oku 'i ai ha mālohi 'i he uouangatahá, ka 'oku'ikai 'i he loto-kehekehe, 'oku 'i he loto- fakatōkikaló kae 'ikai ko e loto-híkisiá, 'i he feilaualú kae 'ikai ko e siokitá, talangofuá kae 'ikai ko e angatu'ú” (*Life of Heber C. Kimball* [1945],64).

Na'e pehē 'e 'Eletā Heneli B. 'Aealingi 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu -Mā-Uá:

“Vakai telia 'a e fielahí. Ko e uouangataha ko ia 'oku nofo'ia ha fāmili pe ha kakai 'a ia 'oku fakafiemālie'i 'e he Laumālie, te ne 'omi ha fu'u mālohi lahi. 'Oku ha'u fakataha mo e mālohi ko iá hano fakahounga'i 'e he māmaní. 'E tatau ai pē pe 'oku 'omi 'e he fakahounga'i ko iá ha fakalāngilangi'i pe meheka, ka 'e lava ke ne tākiekina atu 'a kitautolu ki he híkisiá pe fielahí. 'Oku fepaki ia mo e Laumālie. Ka 'oku 'i ai ha malu'i mei he loto-híkisiá, 'a ia ko e tupu'anga ia 'o e nofo moveueu'i. Ko e malu'i ko iá, 'a 'etau vakai ki he ngaahi mahu ko ia kuo lilingi hifo 'e he 'Otuá kiate kitautolú, 'oku 'ikai ke ngata 'i he'ene hoko ko ha faka'ilonga 'o 'Ene 'ofeina 'a kitautolú, ka ko ha faingamālie foki ia ke tau kau fakataha ai mo kinautolu 'oku tau feohi mo iá 'i he fai ha ngāue-ofa 'oku lahi angé” ('i he Conference Report, Apr. 1998, 89; pe *Ensign*, May 1998, 68; pe *Liahona*, Siulai 1998, 82).

'Alamā 62:1–13. Kuo pau ke tomu'a fakama'a 'e he kakai mo e kau taki 'o ha pule'anga 'a loto ki mu'a pea toki fakahaofi 'a kinautolu mei honau ngaahi fili pea ma'u mo e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá. (miniti 'e 25–30)

Faka'alí'ali ki he kalasi ha ipu sio'ata 'e ua, 'oku 'uli 'a e taha 'i tu'a pea 'uli 'a e taha 'i loto. Hua'i ha vai ki he ongo ipú, pea fehu'i ki he kau akó pe ko e fē 'a e ipu te nau fie inu mei aí. Fehu'i ange:

- Ko e hā hono faikehekehe 'o e inu mei he ipu 'oku 'uli 'i tu'a mo e inu mei he ipu 'oku 'uli 'i lotó?
- Ko e hā ha me'a te ke fie fai ki mu'a peá ke toki inu mei ha ipu 'oku 'uli 'i loto?
- 'Oku anga-fēfē ha faitatau 'a e kakai mo e ongo ipu sio'ata ko 'eni?
- Lau 'a e Mātiu 15:18–20. Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ange ai ke te ma'a 'i lotó?

Lau 'a e 'Alamā 60:23–24 'o feinga ke 'ilo'i 'a e anga 'o 'ene fekau'aki mo e fealēlea'aki. Fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mou pehē ai kuo pau ke 'uluaki fakama'a 'a e "loto'i ipú"? (vakai ki he Mātiu 23:26).
- Ko e hā 'a e loto'i ipu 'oku 'uhinga ki ai 'a e 'Eikitau ko Molonai?

Kole ki ha taha 'i he kau akó ke ne hanga 'o fakamatala'i fakamatala'i 'a e tu'unga na'e 'i ai 'a e kau Nifai 'i he 'Alamā 59–61. Fakamanatu ki he kalasi na'e fa'ao fakamālohi 'e he kau tangata tu'i 'a e pule'angá pea na'a nau feinga ke nau kau fakataha mo e kau Leimaná. Lau 'a e 'Alamā 61:17–18 pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a na'e loto 'a Peiholani ke fai 'e Molonai?
- 'Oku anga-fēfē 'a e fekau'aki 'eni mo hono fakama'a 'a e loto'i ipú?

Lau 'a e 'Alamā 62:1–13 pea alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā ha founga 'e ua na'e tali ai 'e he 'Eikitau ko Molonai 'a e tohi 'a Peiholani? (vakai ki he veesi 1–2).
- Na'e anga-fēfē hano tākaki 'e Molonai ha kau tau tokolahia fe'unga ke nau laka atu 'o tau'i 'a e kau angatu'u Seilahemalá? (vakai ki he veesi 3–6).
- Na'e anga-fēfē 'a e faitatau 'a hono tau'i 'o e kau tangata tu'i 'a Peikesi mo hono fufulu 'o e loto'i ipú? (vakai ki he veesi 7–9).
- Ko e hā ha lao na'e fakamālohi'i 'a e kau Nifai ke nau "fai pau ki he lao ko 'eni koe'uhi ko e malu 'a honau fonuá"? (vakai ki he veesi 10–11; vakai foki ki he fakamatala fekau'aki mo e 'Alamā 62:3–14 'i he *Book of Mormon Student Manual Religion* 121 mo e 122).
- 'Oku mou pehē na'e faingata'a fēfē nai ki he kau Nifai ke nau fakama'a 'a e loto'i ipú? Ko e hā hono 'uhingá?
- Na'e anga-fēfē hano fakahaofi 'o e kau Nifai mei he faka'auhá 'i he'enua fufulu 'a e loto'i ipú? (vakai ki he veesi 12–13).
- 'E anga-fēfē ha'atau fakahoko 'a e tefito'i mo'oni ko 'eni ki hotau 'aho ní?

Alea'i 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e Palesitani 'E'sela Tafi Penisoni:

“Oku kamata 'a e ngāue 'a e 'Eiki mei loto 'o fai mei ai ki tu'a. 'Oku kamata 'a e ngāue ia 'a e māmaní mei tu'a 'o fai atu ai ki loto. 'Oku hanga 'e he māmaní 'o 'ave 'a e kakaí mei he ngaahi feitu'u masivá. Ka 'oku hanga 'e Kalaisi ia 'o to'o atu 'a e masivá mei he kakaí, pea toki hanga leva 'e he kakaí 'o to'o atu 'a kinautolu mei he ngaahi feitu'u masivá. 'Oku hanga 'e he māmaní 'o o'i 'a e kakaí 'aki hono liliu honau 'ātakaí. Ka 'oku hanga 'e Kalaisi ia 'o liliu 'a e tangatá, pea 'oku nau toki liliu leva 'e kinautolu 'a honau 'ātakaí. 'Oku hanga 'e he māmaní 'o liliu 'a e 'ulungāanga 'o e tangatá, ka 'oku hanga 'e Kalaisi ia 'o liliu 'a e natula 'o e tangatá” ('i he Conference Report, Oct. 1985, 5; pe *Ensign*, Nov. 1985, 6; pe *Tūhulu*, Sānuai 1986, 4).

‘Alamā 62:39–51. ‘Oku tafoki ‘i he anga-fakavaivai ‘a e kau mā’oni’oni ki he ‘Eiki ‘i he taimi ‘o e ‘ahi’ahi, pea ‘okú Ne fakamālohia mo tāpuaki’i leva ‘a kinautolu, ka ‘oku fakafisinga ‘e he kau fai angahalá ‘a e ‘Eiki pea fakafefeka honau lotó. (miniti ‘e 20–25)

Kole ki he kau akó ke nau fakahā mai ha ngaahi tau lahi na’e toki fai. ‘E ‘aonga kapau te mou alea’i ha ngaahi fehu’i fekau’aki mo ia, hangē ko ‘ení, “Ko e hā hono fuoloa ‘o e ngaahi tau ko iá?” mo e “Ko e hā ha me’a na’e hoko ai ki he kakaí?”

Kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o fakafehoanaki ‘a e ‘Alamā 62:39 mo e ‘Alamā 43:3 ke fakapapu’i ai hono fuoloa ‘o e fetau’aki ‘a e kau Nifai mo e kau Leimaná (ta’u nai ‘e hongofulu-mā-tolu). Fehu’i ange:

- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ha me’a na’e hoko ki he pule’anga Nifai tu’unga ‘i he “ngaahi ta’u lahi” ‘o e ngaahi tau mo e lilingi totó?
- ‘Oku mou pehē ko e hā me’a na’e mei hoko ki he Siasí ‘i he ngaahi ta’u ko iá?

Fakamahino’i ange ‘oku faikehekehe ‘a e ngaahi me’a ‘oku hoko ki he kakaí tu’unga ‘i he ngaahi faingata’á mo e ngaahi ‘ahi’ahi. Alea’i ‘a e founga ‘oku kehekehe ai ‘a e me’a ‘oku hoko ki he kakaí ‘i he ngaahi me’a tatau. Lau ‘a e ‘Alamā 62:40–41 pea fehu’i ange:

- Ko e hā ‘a e me’a ‘oku tu’unga ai hono fakahaofi ‘o e kakai lelei mo e kakai kovi mei he faka’auhá?
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku mavahe ai ha kakai ‘e ní’ihi mei he ‘Eiki ‘i he taimi ‘o e ‘ahi’ahi mo e faingata’á?
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku ofi ange ai ha kakai ‘e ní’ihi ia ki he ‘Eiki?
- ‘E anga-fēfē hano tokoni’i kitautolu ‘i he’etau ‘ilo’i ‘ení ke tau fehanganangi mo hotau ngaahi ‘ahi’ahi’i?

Fakahā ange na’e faingata’á ia ‘aupito ‘a e Siasí tu’unga ‘i he taú. Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘Alamā 62:44–51 pea feinga ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā ha me’a na’e fai ‘e “Hilamani mo hono kāingá” ke toe fokotu’u, pe fakamālohia, ai ‘a e Siasí? (vakai ki he veesi 44–46).
- Ko e hā ha me’a na’e hoko ki he pule’angá fakakātoa ‘i hono fokotu’u ‘o e Siasí pea mo e pule’angá? (vakai ki he veesi 47–48).
- Ko e hā ha me’a na’e fai ‘e he kakaí ke hokohoko atu ai ‘enau ma’u ‘a e ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Eiki? (vakai ki he veesi 49–51).
- ‘E anga-fēfē hano tokoni’i kitautolu ‘i he ‘ahó ni kapau te tau muimui ki he sipinga ‘a e kau Nifai?

‘Alamā Ko hono faka’osi ‘o e tohi ‘a ‘Alamaá.
(miniti ‘e 15–20)

Hanga ‘o hiki ‘i he palakipoé ‘a e ngaahi ‘ulu’i fakamatala ko ‘ení: *Ta’u hono 36, T a’u hono 37, Ta’u hono 38, mo e Ta’u hono 39.*

Vahevahe ‘a e kalasí ki ha kulupu ‘e fā, pea vahe ki he kulupu taki taha ha taha ‘o e ngaahi kulupu veesi ko ‘eni mei he ‘Alamā 63: veesi 1–3, 4–6, 7–9, 10– 16. Fekau ki he ngaahi kulupú ke nau fakahā mai ‘a e ngaahi me’a na’e hoko ‘i he’enau ngaahi vēsí, pea nau hiki ia ki he palakipoé ‘i lalo ‘i he ngaahi ‘ulu’i fakamatala totonú.

Faka’ali’ali ki he kau akó ‘a e mape ‘o e māmaní pea fehu’i ange pe ko e hā hano mama’o ‘o e fefolau’aki holo ‘a e ngaahi hako ‘o Lihai. Fakahinohino’i ange ‘a e ‘otu motu ‘i he Pasifikí hangē ko Hauai’i, Ha’amoá, Tonga, mo Nu’u Sila, pea fehu’i ange pe ko hai na’a nau nofo’i ‘a e ngaahi feitu’u ko iá. Fakahā ange na’e kau ‘a Palesiteni Sipenisá W. Kimipolo ki ha konifelenisi faka’elia ‘i Ha’amoá, pea na’á ne lau ai mei he ‘Alamā 63 pea ne pehē ange ki he Kāingalotú:

“Pea ‘oku hā mahino mai kiate au na’e folau fakatokelau mai ho’omou ngaahi kuí ‘o nau folau mai ‘i ha kongá ‘o e Pasifikí Tongá. Na’e ‘ikai te mou ha’u mo ha’amou ngaahi lekōtí, ka na’a mou ha’u mo ha me’akai mo e ngaahi nāunau lahi. Pea ‘oku ‘i ai ha tokolahi fau ‘o e kakai ‘i he Ngaahi Tahí Sauté ko ‘enau ha’u mei he kau Nifai, pea na’a nau ha’u mei he fonua ‘i he faka- tongá ki he fonua ‘i he faka-tokelau ‘a ia ko Hauai’i. Pea ‘i he toe hiki atu ‘a e fononga ‘a e kau nofo’i fonua na’a nau toe folau fakatonga ai ‘o nau a’u mai ki he ‘otu motu ko ‘eni pea mo Nu’usila foki. ‘oku ‘afio’i ‘e he ‘Eiki ‘a e me’a ‘okú ne fai ‘i he’ene fekau’i atu ‘a hono kakaí mei he feitu’u fonua ‘e taha ki he feitu’u fonua kehe. Ko hono fakamovetevete’i ia ‘o ‘Isilelí. Na’e nofo hanau ní’ihi ‘i ‘Amelika pea nau ‘alu mei ‘Alasiká ki he muitolotolo ‘o ‘Amelika Sauté. Pea na’e folau mai ‘a homou ní’ihi ki he feitu’u ko ‘ení.

“Lolotonga ‘a e hoko ‘a Palesiteni Siosefa F. Sāmita, ko e palesiteni ‘o e Siasí, na’á ne pehē ai ki he kakai [Mauli] ‘o Nu’usilá, “Oku ou fie pehē atu kiate kimoutolu ‘e hoku ngaahi tokoua mo e tuofāfine mei Nu’usilá, ko e ní’ihi kimoutolu ‘o e ka kai ‘o Heikotí, pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha toe FAKAMAHAMAHALO ia ‘o kau ki ai!” (Joseph F. Smith, quoted by William A. Cole and Elwin W. Jensen, *Israel in the Pacific*, p. 388.) Na’e ‘ikai te ne loto ke toe fai ha fakakikihi ‘o kau ki ai” (‘i he Conference Report, Samoa Area Conference 1976, 15).

Fekau ki he kau akó ke nau fa’u ha ki’i fakamatala palakalafi ‘e taha ‘o kau ki ha taha ‘i he tohi ‘a ‘Alamaá ‘a ia ‘oku nau mahu’inga’ia ai (hangē ko ‘Alamā, ‘Amuleki, ‘Āmoni, Limihai, ‘Āpisi, Hilamani, ‘Eikitau ko Molonaí, pe Teanikumi). Fekau ke nau fakakau ki ai ‘a e ‘uhinga ‘oku nau mahu’inga’ia ai he tokotaha ko iá pea koe fē ha ‘ulungāanga ‘o e toko taha ko iá ‘oku nau fie fa’ifa’itaki ki ai. Kole ki ha ní’ihi ‘i he kau akó ke nau lau ki he kalasí ‘a ‘enau fakamatala na’e fa’ú.

KO E TOHI 'A HILAMANI

'Oku fakamatala 'a e kongā ki mui 'o e tohi 'a 'Alamaá 'o kau ki he anga 'o hono faka'auha 'o e sivilaise 'o e kau Nifai 'e he taú. Na'e hanga 'e he ngaahi tau mo e kau Leimaná 'i he ngaahi ta'u 'e lau teau lahi, kae 'uma'á 'a e tau fakalotofonua 'i he vaha'á 'o e kau tangata tu'í mo e kau tangata tau'atāinā 'o maumau'í 'a e tu'unga 'o e pule'angá ke ne lava 'o tu'u pe 'iate ia.

'Oku hanga 'e he tohi 'a Hilamani 'o fakahā mai ha fakamana-mana f'ou, 'a ia 'oku toe olopoto ange, pea toitoi mai 'i he fa'unga 'o e sōsaieti 'o e kau Nifai. Na'e to'o 'a e tohi ko 'eni mei hono fakanounou'í 'e Molomona 'a e ngaahi peleti lalahi 'a Nifai, pea 'oku fakamatala'í fakaikiiki mai ai 'a e tupu hake 'a e kautaha fufū ko ia 'oku 'iloa ko e kau kaiha'á 'a Katianetoní. Ko 'enau taumu'a ke ma'u ha mālohi mo ha tupu 'i he fakapō, kaiha'á, mo e ngaahi filio'í kākā (vakai ki he Hilamani 2:8). Na'e ma'u 'e Sētane 'ia Katianetoni ha tangata 'oku hangē ko Keini 'a ia te ne fakahā mai ki ai 'a 'ene ngaahi fakapapau mo e ngaahi fuakava fufuú (vakai ki he Hilamani 6:26–27). Na'e pehē 'e Molomona, "Na'e hoko 'a e kakai Katianetoni ko 'eni ko e 'auha'anga, 'io, 'a e meimei faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'o e kakai Nifai" (Hilamani 2:13).

Hilamani 1–6

Talateu

Neongo 'a e fakapo'uli na'e 'ufi'ufi 'a e māmani 'o e kau Nifai mo e kau Leimaná, ka na'e kei ulu atu pē 'a e maama 'o e ongoongolelei. Ka 'i he mālohi 'o e "folofola 'a e 'Otuá" (Hilamani 3:29), na'e kau mai ha lau afe ki he Siasí pea nau ma'u 'a e tala'ofa 'o e fakamo'uí (vakai ki he veesi 24–26, 29–30). Na'e hanga 'e he pule'anga 'o e kau Leimaná 'o faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'a e kau kaiha'á 'a Katianetoní mei honau lotolotonga (vakai ki he Hilamani 6:37). Fakatokanga'í 'a e anga hono ikuna'í 'e he maama 'a e 'Eikí 'a e ngaahi mālohi 'o e fakapo'ulí pea fokotu'u mai ha 'amanaki lelei kiate kinautolu 'oku nau tali iá. Na'e pehē 'e P Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni, "'Oku ma'u 'e he folofola 'a e 'Otuá 'a ia 'oku 'i he ngaahi folofolá, ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'uí, pea 'i he fakahā fakafo'ituituí, ke fakamālohia 'a e kau Mā'oni'oni'oni pea fakamahafu 'a kinautolu 'aki 'a e Laumālie koe'uhí ke nau lava 'o fakafepaki'í 'a e koví, pea piki ma'u ki he lelei, pea ma'u 'a e fiefia 'i he mo'ui ko 'eni'" ("The Power of the Word," *Ensign*, May 1986, 80)

Ngaahi Tefito'í Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga ki Ai

Fakatokanga'í ange: Ako 'i he fa'a lotu ki he ngaahi kongā folofola 'oku vahe'í atu pea fakakaukau ki he ngaahi tefito'í mo'oni 'i he kongā ko 'eni ki mu'a peá ke toki teuteu ki ho'o ngaahi lēsoní.

- 'Oku hanga 'e he fakapoó, kākāá, feke'ike'í, mo e loto-kehekehe 'o fakavaivai'í ha pule'anga pea ngaohi ia ke mo'ulaloa ki he faka'auhá (vakai ki he Hilamani 1:1–22, 27; 2; 3:17–23).
- Ko e taimi ko ia 'oku lotu ai 'a e kāingalotu tui faivelengá mo "puke 'a e folofola 'a e 'Otuá" (Hilamani 3:29), 'oku tu'umālie ai 'a e Siasí neongo 'a e ngaahi palōpalema kotoa 'oku hoko 'i he māmani (vakai ki he Hilamani 3:1–3, 17–35).
- Ko e taimi pē 'oku fakangalo'í ai 'e he kakaí 'a e 'Eikí pea nau falala ki honau ivi 'onautolu peé, 'oku nau hoko leva 'o vaivai ai (vakai ki he Hilamani 4:11–26).
- Na'e pau ke fili 'e he "tokolahi ange" 'o e kakai 'o e fonua 'o e tala'ofá 'a e mā'oni'oni'oni pe ko hano faka'auha 'a kinautolu (vakai ki he Hilamani 5:2–3; 6:37–40; vakai foki ki he Mōsaia 29:25–27).
- Ko e taimi ko ia 'oku tau langa hake ai 'a 'etau mo'uí 'i he ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí, 'oku tau ma'u ai ha ivi ke tau lava 'o ikuna'í 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'a Sētane (vakai ki he Hilamani 5:12).
- 'Oku lava 'e he kau tamaio'eiki 'a e 'Otuá 'a ia 'oku nau akonaki 'i he mālohi 'o Hono Laumālie, ke fai ha liliu lahi ange 'i he lotu 'o honau ngaahi filí 'i he me'a 'e lava 'e he ngaahi kau taú (vakai ki he Hilamani 5:13–19, 49–52; vakai foki ki he 'Alamā 31:5).
- 'Oku faingofua 'a e fakavaivai 'a e kau tangata fai angahala ki he mālohi 'o Sētane 'a ia "ko e tupu'anga 'o e angahala kotoa pē" (Hilamani 6:30). Na'e talu pē mei he kamata'angá mo hono ako'í 'e Sētane 'a e kakaí ke nau ma'u 'a e koloa mei he'enau fakapoó mo e kaiha'á (vakai ki he Hilamani 6:21–32; vakai foki ki he Mōsese 5:29–31).
- 'Oku mavahe 'a e Laumālie 'o e 'Eikí mei he kau fai angahala ko ia 'oku fakafefeka honau lotó (vakai ki he Hilamani 6:35).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122.*

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'í

Fakatokanga'í ange: Fili mei he ngaahi fakakaukau 'i he kongā ko 'eni, pe ngāue'aki ha ngaahi fakakaukau pē 'a'au, 'i ho'o teuteu ke ako'í 'a e kongā folofola 'oku vahe'í atu ke ako'í.

‘E lava ‘o faka‘aonga‘i fakataha ‘a e *Book of Mormon Video* konga 17, “The Pride Cycle,” ‘a ia ‘oku kau ki he Hilamani 1–12, ‘i he konga folofola ko ‘enī pe ko e konga folofola ‘oku Hokó (vakai ki he *Book of Mormon Video Guide* ke ma‘u mei ai ‘a e ngaahi fokotu‘u ki hono ako‘i).

Hilamani 1—3 Nifai 11. ‘Oku faitatau ‘a e hā‘ele mai ‘a Sisū Kalaisi ki ‘Ameliká mo e Hā‘ele ‘Anga Uá.

(miniti ‘e 30–35)

Kole ki he kau akó ke nau tu‘u hake ki ‘olunga, pea fekau ke nau tangutu ki lalo ‘i ha‘anau pehē kuo ‘osi ha sekoni ‘e fāngofulu-mā-fitu (fakapapau‘i ‘oku ‘ikai te nau ngāue‘aki ha uasi ‘i he‘enau fai ‘a e kī‘i ‘ekitiviti ko ‘enī). Alea‘i leva ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘enī:

- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga na‘e faingata‘a ai hono fakapapau‘i ‘o e taimi ‘i he‘ene ‘osi?
- Ko e hā ha me‘a te ne tokoni‘i kimoutolu ke tonu ange ho‘omou tauhi taimi?
- ‘E anga-fēfē nai hano fakafehoanaki ‘eni ki he Hā‘ele ‘Anga Ua mai ‘a Sisū Kalaisi? (‘Oku ‘ikai ke ‘ilo‘i ‘e ha taha ‘a e ‘ahó pe ko e houá.)
- Ko e hā ha me‘a kuo tuku mai ‘e he ‘Eiki ke tokoni‘i kitautolu ke tau ‘ilo‘i ‘a e ofi mai ‘a e Hā‘ele ‘Anga Uá? (‘E lava ‘o kau ‘i he ngaahi talí ‘a e ngaahi folofolá, kau palōfitá, ko e Fakafoki Mai ‘o e Ongongolelei, ngāue fakafaifekau, mo e ngaahi faka‘ilonga ‘o e ngaahi kuongá.)

Fekau ki he kau akó ke nau toe tu‘u hake ki ‘olunga pea nau toe tangutu hifo ki lalo ‘i ha ‘osi ha sēkoni ‘e uofulu. Fekau ke nau ngāue‘aki ha uasi ‘i he taimi ko ‘enī. Fehu‘i ange: ‘E anga-fēfē hano tokoni‘i kimoutolu ‘e ho‘omou ‘ilo ki he ngaahi faka‘ilonga ‘o e Hā‘ele ‘Anga Uá ke mou teuteu ai ki he ‘aho ko iá? Alea‘i ‘a e ngaahi talí ‘a e kau akó.

Lau ‘a e lea ko ‘eni na‘e fai ‘e Palesitēni ‘Ēsela Tafi Penisoni: “‘Oku hanga ‘e he lekooti ‘o e hisitōlia ‘o e kau Nifai ki mu‘a ‘i he hā‘ele mai ‘a e Fakamo‘uí ‘o fakahā mai ha ngaahi me‘a ‘oku faitatau ai ia mo hotau ‘ahó ni ‘i he‘etau nofo ‘o ‘amanaki atu ki he hā‘ele ‘anga ua mai ‘a e Fakamo‘uí” (‘i he Conference Report, Apr. 1987, 3; pe *Ensign*, May 1987, 4; pe *Tūhulu*, Siulai 1987, 3). Fehu‘i ange:

- Ko e hā ha me‘a ‘oku fakahā mai ‘e he lea ko ‘enī ‘e lava ai ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘o tokoni‘i kitautolu ke tau teuteu ki he Hā‘ele ‘Anga Uá?
- ‘Oku mou pehē ko e hā ha me‘a ‘oku faitatau ai hotau ‘ahó ni mo e ngaahi me‘a na‘e hoko ‘i he Tohi ‘a Molomoná?

Tufa ki he kau akó ha tatau ‘o e saati “Hilamani mo e 3 Nifai: Ko ha Fakafehoanaki ki he Hā‘ele ‘Anga Ua Mai ‘a Kalaisi” mei he fakalahi ki he tohi (pp. 330–31), pe te ke hiki ia ‘i he palakipoé. Vahevahe ho‘o kalasi ki ha kulupu ‘e nima pea vahe‘i ki he kulupu taki taha ha taha ‘o e ngaahi konga ‘e nima ‘o e sātī (“Moveuveu Fakasōsiale mo Fakapolitikalé,” “Ngaahi Faka‘auha Na‘e Hokó,” pea mo e ngaahi konga kehé). Fekau ke nau ako ki he ngaahi veesi ki he‘enau kongá. Ka ‘osi ‘enau laú, pea fekau ki he ngaahi kulupú ke nau lipooti mai ‘a

e ngaahi me‘a ‘oku ako‘i ‘e he‘enau ngaahi vēsī ‘o kau ki he hā‘ele mai ‘a e ‘Eiki ki he kau Nifai pea mo e anga ‘o ‘ene faitatau mo e Hā‘ele ‘Anga Uá.

Poupou‘i ‘a e kau akó ke nau feinga ke ‘ilo‘i ‘a e ngaahi me‘a ‘oku faitatau ai ‘a e Hā‘ele ‘Anga Uá, ‘i he‘enau ako ki he tohi ‘a Hilamani mo e 3 Nifai, koe‘uhi ke fakamālohia ai ‘a ‘enau tukupā ke nau mateuteu ki ai.

Hilamani 1–6. ‘Oku lava ‘e he ongoongolelei ‘a Sisū Kalaisi ‘o faito‘o ‘a e ngaahi mahaki ‘o e kakai fakafaitu‘i mo e ngaahi pule‘angá.

(miniti ‘e 40–50)

Kole ki ha toko taha pe toko ua ‘i he kau akó ke fakamatala ki ha taimi na‘e puke ai pea mo e me‘a na‘e fai kiate kinaua ‘o na toe sai ai. Hiki ki he palakipoé ‘a e ngaahi ‘ulu‘i fakamatala ko ‘enī *Mahaki, Faito‘o*, mo e *Mo‘ui Lelei*. Fekau ki he kau akó ke nau feinga ke ‘ilo‘i ‘a e ngaahi me‘a ko ‘enī mei he ngaahi fakamatala ‘a e toko ua mei he kau akó, pea hiki ia ‘i lalo ‘i he ngaahi ‘ulu‘i fakamatala totonú. Fakahā na‘e mo‘ua ‘a e kau Nifai mo e kau Leimana ‘i he tohi ‘a Hilamani mei he fa‘ahinga mahaki kehe pea na‘a nau fie ma‘u foki mo ha faito‘o ke nau toe mo‘ui lelei.

Lau ‘a e Hilamani 4:11–15 ‘o feinga ke ‘ilo‘i ‘a e ngaahi mahaki ‘oku fakamatala‘i mai ai, pea hiki ia ‘i lalo ‘i he ‘ulu‘i fakamatala totonu ‘i he palakipoé. Fai ange ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘enī pea hiki ‘a ‘enau ngaahi talí ‘i he palakipoé:

- Ko e hā ‘a e faito‘o na‘e fakahā mai? (vakai ki he veesi 14).
- Ko e hā ha faka‘ilonga na‘e hā mei ai kuo mo‘ui lelei ‘a e kakai? (vakai ki he veesi 15).

Fekau ki ha taha ‘i he kau akó ke ne lau ‘a e lea ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā ‘Ēsela Tafi Penisoni, i he taimi na‘a ne kei mēmipa ai ‘i he Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Ua:

“‘Oku ‘ikai fakalotomāfana ‘a ‘ete vakai atu ki he me‘a ‘e hoko ki he māmaní, ka ‘oku tau ‘ilo‘i ‘a e tali ki ai. ‘Oku taha pē ‘a e talí, ‘a ia ko e ongoongolelei ‘a Sisū Kalaisi. Kuo pau ke ‘alu hake mei he lotó ‘a e melinó. Kuo pau ke liliu ‘a e loto ‘o e tangatá, pea kuo pau ke pule ‘a e mā‘oni‘oní ‘i he mo‘ui ‘a e kakai ‘o e māmaní pea ‘e toki lava ke hoko mai ‘a e melinó. ‘Ofa ke fakavave‘i ‘e he ‘Otuá ha hoko mai ‘a e ‘aho ko iá. ‘Ofa ke mafola atu ‘a e pōpoaki ‘o e ongoongolelei kuo fakafoki mai ‘i he mālohi lahi, ‘e ha kakai tokolahi ange, koe‘uhi ke hao ai ‘a e fānau ‘a e ‘Otuá mei he ngaahi faka‘auha ‘oku hanganaki ke hoko mai” (‘i he Conference Report, Apr. 1947, 157).

Fehu‘i ange:

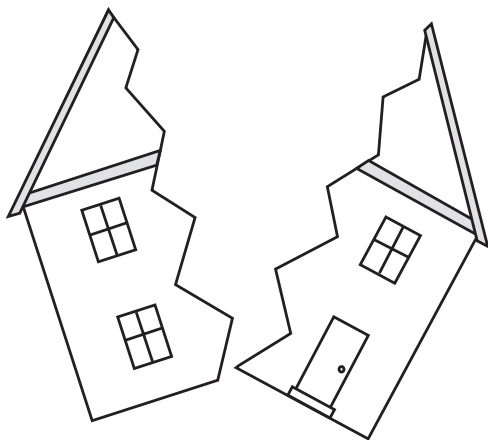
- Ko e hā ha ngaahi tala‘ofa kuo fai mai kiate kinautolu ‘oku nau faka‘aonga‘i ‘a ‘enau “faito‘o”? (‘E lava ‘o kau ki he ngaahi talí ‘a e melinó, liliu ‘a e lotó, malu‘i.)
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ha ngaahi faka‘auha te tau hao mei ai ‘o kapau te tau mo‘ui ‘aki ‘a e ongoongolelei?

Vahevahe 'a e kau akó ki ha kulupu 'e fā ; pea vahe'i ki he kulupu taki taha ha vahe mei he Hilamani 1–3, 5. Fekau ki he kulupu taki taha ke nau kumi ha ngaahi fo'i lea pe kupu'i lea 'a ia 'oku hā mei ai ha puke fakalaumālie, ko ha faito'o, mo e faka'ilonga 'o e toe mo'ui lelei. Kole ki ha toko taha 'i he kulupu taki taha ke ne lipooti mai 'a e ngaahi me'a na'a nau ma'ú, pea hiki ia 'i lalo 'i he 'ulu'i fakamatala totonu 'i he palakipoé.

Alea'i fakakalasi 'a e founga 'e lava ai 'e he faito'o 'oku fakahā mai ki he kau Nifai 'o tokoni'i 'a e kakai 'o e 'aho ní. Lau 'a e Hilamani 6:1–2, 34–36, pea kole ki he kau akó kotoa ke nau hanga 'o fa'u ha ki'i fakamatala palakalafi 'e taha 'o kau ki hono 'uhinga kiate kinautolu 'o e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni. Kole ki ha ni'ihī 'i he kau akó ke nau lau ki he kalasi 'a e fakamatala na'a nau hikí.

Hilamani 1:1–22, 27; 2:1–14. 155. 'Oku hanga 'e he fakapoó, kākāá, feke'ike'i, mo e loto- kehekehé 'o fakavaivai'i ha pule'anga pea ngaohi ia ke mo'ulaloa ki he faka'auhá. (miniti 'e 35–40)

Fakatokanga'i ange: Na'e kikite'i 'e 'Eletā Pulusi R. Makongiki, 'a ia ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, 'o pehē: "E mafola 'a e kau kaiha'a 'a Katianetoni ki he ngaahi pule'anga kotoa pē" ('i he Conference Report, Mar.–Apr. 1979, 131; pe *Ensign*, May 1979, 93; pe *Tūhulu*, 'Okatopa 1979, 178) Na'e talu mei ai mo e hanga 'e he ngaahi kautaha fufuú 'o fakatupu hono faka'auha 'o e pule'anga 'o e kau Nifai mo e pule'anga 'o e kau Sēletí (vakai ki he Hilamani 2:13; 'Eta 8:20–21), ko ia 'oku mahu'inga ai ke tau 'ilo ki he fakamanamana fakamanavahē ko 'eni 'oku hanga mai ki hotau ngaahi fonuá. Fakamamafa'i 'a e ngaahi 'ulungāanga 'e valu 'o e ngaahi kautaha fufuú 'a ia 'oku hiki atu 'i he fakamatala ki he Hilamani vahe 6 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* kae 'ikai ko ha ngaahi kautaha noa pē.

Tā 'a e fakatātā ko 'eni 'i he palakipoé. Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Mātiu 12:25 pea nau fokotu'u mai ha fakalea ke fakamatala'i 'aki 'a e fakatātaá. Fehu'i ange:

- Ko e hā hono 'uhinga 'o e "ko e fale kotoa pē kuo fe'ite'itaní"?

- 'Oku anga-fēfē hano fakafekau'aki 'eni ki he fāmili? ki ha kolo? ki ha pule'anga?
- Lau 'a e Hilamani 1:1–8. Ko e hā 'a e me'a na'e tupu ai 'a e fakafa'afa'ahi 'i he kau Nifai 'a ia 'oku fakamatala'i 'i he ngaahi veesi ko 'eni?
- Ko e hā ha me'a na'e fakatupu 'e he fakafa'afa'ahi ko 'eni 'i he fāmili 'o Peiholani? 'i he sōsaieti 'o e kau Nifai?
- Lau 'a e 3 Nifai 11:29. Ko e hā ha lau 'a e veesi ko 'eni 'o kau ki he tupu'anga 'o e fakakikihí?
- 'E lava fēfē ke ne hanga 'o uestia kimoutolu?

Fakahā ange na'e hanga 'e he fakakikihī 'i he kau Nifai 'o fakatupu hano faingofua hono ikuna'i 'a kinautolu mei loto pe mei tu'a. Fekau 'a e kau akó ke nau vakai ki he Hilamani 1:9–13 'o kumi ki he ngaahi founga na'e vaivai ai 'a e kau Nifai 'i lotó. Hili ia pea fekau ke nau lau 'a e veesi 14–22, 27 'o feinga ke 'ilo'i 'a e ngaahi founga na'e faingofua ai hono ikuna'i 'a kinautolu mei tu'a. Fehu'i ki he kau akó pe ko e fakamanamana fē 'oku nau pehē na'e fakatu'utāmaki taha ki he sōsaieti 'o e kau Nifai, pea ko e hā hono 'uhingá.

Mou lau fakakalasi 'a e talanoa 'i he Hilamani vahe 2, pea mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Na'e hili hono ikuna'i 'e he kau Nifai 'a e fakamanamana mei tu'a mei he kau Leimaná, na'e anga-fēfē leva 'a 'enua feinga ke fakanofa ha taha ki he nofo'anga fakamāú? (vakai ki he veesi 1- -2).
- Ko e hā ha fakamanamana mei loto na'e tupulaki lahi hono mālohí? (vakai ki he veesi 3–5).
- Ko e hā nai ha hingoa lelei 'e ui 'aki 'a e fakamanamana ko 'eni? ('E lava 'o kau ki he ngaahi talí 'a e "Kau kaiha'a 'a Katianetoni" pe "kautaha fufū.")
- Ko e hā 'a e taumu'a 'o e kautaha fufū ko 'eni? (vakai ki he veesi 8).
- Ko e hā ha me'a na'e fakatupu ki mui 'e he kautaha fufū ko 'eni 'i he pule'anga 'o e kau Nifai? (vakai ki he veesi 13–14).

Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā ha me'a 'oku fakamanamana mai ki hotau sōsaieti mei tu'a?
- Ko e hā ha me'a 'oku fakamanamana mai ki hotau sōsaieti mei loto?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai kiate kitautolu ke tau faka'ehi'ehi mei he fakakikihí mo e feke'ike'i ka tau uouangataha?

Lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Heneli B. 'Aealingi ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Ua, pea alea'i 'a e ngaahi tala'ofa mo e ngaahi fakatokanga 'oku fai mai ai :

"Oku lava 'e he lotu tāpuaki'i 'o e sākalamēnití 'o fakamanatu mai kiate kitautolu 'i he uike kotoa pē 'a e founga 'oku lava ke hoko mai ai 'a e me'a-foaki 'o e uouanga-

tahá 'i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí. Ko e taimi ko ia 'oku tau tauhi ai 'etau fuakava ke tau to'o kiate kিতautolu Hono huafá, pea tau manatu ma'u ai pē kiate Ia, mo tauhi 'Ene ngaahi fekau kotoa pē, te tau ma'u ai 'a e feohi 'a Hono Laumālié. 'E fakamolú ai 'a hotau lotó 'o ngaohi 'a kিতautolu ke tau uouangataha. Ka 'oku 'i ai ha fakatokanga 'e ua 'oku fai fakataha mai mo e talá'ofa ko iá.

“Uluakí, 'e nofo'ia 'a kিতautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni kapau 'oku tau ma'a pea tau 'atā mei he 'ofa ki he ngaahi me'a 'o e māmaní. Kapau te tau fili ke tau ta'ema'a, 'oku tau teke'i atu ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku 'afio 'a e Laumālié 'iate kিতautolu pē 'oku nau fili 'a e 'Eikí kae lí'aki 'a e māmaní. . .

“Ko e fakatokanga 'e tahá, ko e vakai telia 'a e loto-híkisiá. Ko e uouangataha ko ia 'oku nofo'ia ha fāmi pe ha kakai 'a ia 'oku fakafiemālie'i 'e he Laumālié, te ne 'omi ha fu'u mālohi lahi. 'Oku ha'u fakataha mo e mālohi ko iá hano fakahounga'i 'e he māmaní. 'E tatau ai pē pe 'oku 'omi 'e he fakahounga'i ko iá ha fakalāngilangi'i pe meheka, ka 'e lava ke ne tākiekina atu 'a kিতautolu ki he loto-híkisiá. 'Oku fepaki ia mo e Laumālié. Ka 'oku 'i ai ha malu'i mei he loto- híkisiá, 'a ia ko e tupu'anga ia 'o e nofo moveuveú. Ko e malu'i ko iá, 'a 'etau vakai ki he ngaahi mahu ko ia kuo lilingi hifo 'e he 'Otuá kiate kিতautolú, 'oku 'ikai ke ngata 'i he'ene hoko ko ha faka'ilonga 'o 'Ene 'ofeina 'a kিতautolú, ka ko ha faingamālie foki ia ke tau kau fakataha ai mo kinautolu 'oku tau feohi mo iá 'i he fai ha ngāue-'ofa 'oku lahi angé” ('i he Conference Report, Apr. 1998, 88–89; pe *Ensign*, May 1998, 68; pe *Liahona*, Siulai 1998, 82).

Hilamani 3:1–3, 17–35. Ko e taimi ko ia 'oku lotu ai 'a e kāingalotu tui faivelengá mo “puke 'a e folofola 'a e 'Otuá,” 'oku tu'umālie ai 'a e Siasí neongo 'a e ngaahi palōpalema kotoa 'oku hoko 'i he māmaní. (miniti 'e 20–25)

Kole ki he kau akó ke nau fokotu'u mai ha ngaahi me'a 'oku lolotonga hoko 'a ia 'oku hā mei ai 'a e moveuveu mo e fai angahala 'i he māmaní. Fehu'i ange:

- 'Oku mou tui 'oku tupulaki pe 'oku faka'au ke sí'i ange 'a e moveuveú? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā ha me'a 'oku fakatupu 'e he ngaahi me'a ko 'ení ki he Siasí mo hono kāingalotú?

Hiki 'i he palakipoé 'a e 'ulu'i fakamatala ko e *Māmani 'o e Kau Nifai*. Lau 'a e Hilamani 3:1–3, 17 pea feinga ke 'ilo mei ai 'a e tu'unga na'e 'i ai 'a e māmaní 'o e kau Nifai. Fehu'i ange pe ko e hā 'a e ngaahi kupu'i lea 'i he ngaahi veesi ko 'ení 'oku nau fakahā na'e faka'au ke kovi ange 'a e tu'unga 'o e mo'uí, pea hiki 'a e ngaahi me'a ko iá 'i lalo 'i he 'ulu'i fakamatala 'i he palakipoé. ('E lava 'o kau ki he ngaahi talí 'a e “'ikai ha feke'ike'i,” “ha kí'i loto-híkisiá sí'i” [veesi 1], “lahi 'a e fakakikihi” [veesi 3], mo e “ngaahi fu'u fakakikihi” [veesi 17].)

Hiki 'a e 'ulu'i fakamatala *Siasí 'o e 'Otuá* 'i he tafa'aki 'o e 'uluaki 'ulu'i fakamatalá. Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Hilamani 3:24–26 'o feinga ke kumi 'a e tu'unga na'e 'i ai 'a e Siasí. Fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a na'e hoko ki he Siasí 'i he taimi tatau ko 'ení?
- Te mou lava 'o fakamatala'i fēfee'i 'a e fu'u tupulaki lahi ko 'ení?
- Ko e hā ha ngaahi me'a 'oku mou pehē 'oku faitatau ai 'a e taimi ko iá mo e māmaní mo e Siasí 'i he 'aho ní?

Fakahā ange ki he kau akó na'e fakamatala'i 'e Molomona 'a e tupu 'a e Siasí 'i ha fakamatala 'e tolu 'o pehē, “ko ia 'oku tau vakai”. Ko e “ko ia 'oku tau vakai” ko hano fakalea ia 'e taha 'o e “Ko e me'a 'eni 'oku tau 'ilo'i mei ai.” Kole ki he kau akó ke nau lau fakalelei 'a e Hilamani 3:27–30 pea hiki ha founga 'e tolu 'oku lava ai 'e he kāingalotú 'o tokoni'i 'a e Siasí ke tu'umālie 'i he ngaahi taimi faingata'á. Fili pē pe te ke ngāue'aki 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení pe 'ikai:

- Ko e hā ha me'a 'oku fekau'aki ai 'a e “ mo'oni 'o e lotó “ mo 'etau ngaahi lotú? (vakai ki he veesi 27).
- 'Oku mou pehē ko e hā 'a e “matapā 'o e langi”? (veesi 28).
- Ko e hā ha tāpuaki 'e ua 'oku ma'u 'e kinautolu 'oku nau “puke 'a e folofola 'a e 'Otuá”? (veesi 29).
- Ko e hā nai ha me'a te tau lava 'o fai ke tau hoko ai ko ha kau tangata mo ha kau fefine 'a Kalaisí?

Fakahā ki he kau akó 'e 'ikai ma'u 'e he kāingalotu kotoa 'o e Siasí 'a e ngaahi tāpuaki ko 'ení. Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e Hilamani 3:33–35 'o nau feinga ke 'ilo mei ai 'a e fa'ahinga 'e ua 'o e kāingalotu 'o e Siasí 'oku fakamatala'i mai 'e he ngaahi veesi ko 'ení. Fehu'i ange:

- Ko e hā hono 'uhinga 'o e “mou pehē” 'oku mou kau ki he Siasí? (vakai ki he 'Alamā 5:37).
- Ko e hā ha me'a na'á ne ngaohi 'a e kakai loto-fakatōkialó ke nau “faka'au 'o mālohi ange ai pē” pea nau “tu'u mālohi ai pē” 'i he tu'i? (Hilamani 3:35).

Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikí, 'a ia na'e hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, pea fakamo'oni ki hono mo'oni:

“Ko e mo'oni, 'oku hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ha tokotaha 'okú ne fakamā'oni'oni'i 'a e kakai, 'o a'u ki he ma'u 'e he tangatá pea fiefia 'i he me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'o fakatatau ki honau fakamā'oni'oni'i. 'Oku hoko 'a e fakamā'oni'oni'i 'i he mo'ui 'a ha tokolahi 'o kিতautolu ko ha me'a 'oku fakahoko ma'u pē, pea 'oku tau a'usia 'a e tu'unga nāunau'ia ko iá 'i he'etau kaka mei he sitepu ki he sitepu 'i he'etau ikuna 'i 'a e māmaní pea tau hoko ko e kakai mā'oni'oni 'i he'etau ngaahi ngāue' pea mo e hingoa 'oku ui 'aki 'a kিতautolú foki” (*A New Witness for the Articles of Faith* [1985], 266).

Hilamani 4:11–26. Ko e taimi pē 'oku fakangalo'i ai 'e he kakai 'a e 'Eiki pea nau falala ki honau ivi 'onautolu peē, 'oku nau hoko leva 'o vaivai ai. (miniti 'e 25–30)

Faka'alii'ali ki he kau akó ha va'akau 'oku fakahingoa ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:20–21. Lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Poiti K. Peka, 'i he'ene kei hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá: "'Oku 'i ai ha lea 'oku pehē, kapau te ke to'o hake 'a e mui'i va'akau, 'okú ke to'o hake foki ai mo e mui 'e tahá'" ('i he Conference Report, Oct. 1984, 82; pe *Ensign*, Nov. 1984, 66; pe *Tūhulu*, Sānuali 1985, 72). Faka'alii'ali 'a e tefito'i mo'oni ko 'eni 'aki ha va'akau. Fekau leva ki he kau akó ke nau lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:20–21, pea feinga ke 'ilo'i 'a e 'uhinga na'á ke fakahingoa ai 'a e va'akau 'aki 'a e ngaahi veesi ko 'eni.

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:20–21

fai angahalá

loto-mamahí

ala ki ha afi

vela ai

maumau'i 'o ha fekau

tautea'i ai

Faka'alii'ali ki he kau akó ha ngaahi va'akau kehe 'a ia 'oku hiki 'i he mui 'e taha ha fili ke nau fai, pea hiki leva 'i he mui 'e tahá 'a hono nunu'a 'o e fili ko iá. Alea'i 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá: "Neongo 'oku tau tau'atāina ke tau fili, ka 'i he hili pē 'a 'etau fai 'a e ngaahi fili ko iá, 'oku tau ha'isia leva ki he ngaahi nunu'a 'o e ngaahi fili 'oku tau faí'" ('i he Conference Report, Oct. 1988, 6; pe *Ensign*, Nov. 1988, 7). Kole ki he kau akó ke nau hiki ha ngaahi fili kehe mo e ngaahi nunu'a 'o e ngaahi fili ko iá ke fakatāta'i 'aki 'a e tefito'i mo'oni.

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 'ulu'i fakamatala ki he vahe 4 'o e tohi 'a Hilamani, 'o feinga ke 'ilo'i 'a e 'oho fakamuimui taha 'a e kau Leimaná. Lau 'a e Hilamani 4:11–13 pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha ngaahi faingata'a na'e fepaki mo e kau Nifai?
- Ko e hā 'a e ngaahi fili na'e tupu mei ai 'a e ngaahi nunu'a ko 'eni?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e Hilamani 4:14–20 pea fakamatala ki he me'a na'e feinga 'a Molonaihā mo ha ni'ihī kehe ke nau fai ke tokoni ki he kau Nifai. Fehu'i ange:

- Na'e anga-fēfē hano tali ia 'e he kau Nifai?
- 'Oku anga fēfē nai 'a e tu'u 'a e kaha'u 'o e kau Nifai?

Lau 'a e lea ko 'eni:

"Neongo pe na'e lahi fēfē 'a e fai angahala mo e anga-fekai mo e anga-fulikivanu 'a e kau Leimaná (he na'a

nau anga-pehē foki!), pea neongo 'enau fu'u tokolahi ange 'aupito 'i he kau Nifai, 'o nau 'oho mai mei he ngaahi tafa'aki kotoa pē, . . . *ka na'e 'ikai ko e palōpalema ia 'a e kau Nifai*. Na'e 'uhinga 'o 'enau 'i ai ke fakamanatu'i ma'u pē ki he kau Nifai 'a honau tefito'i vaivai'anga, 'a ia ko e 'a'eva anga-tonu 'i he 'ao 'o e 'Eiki'" (Hugh Nibley, *Since Cumorah*, 2nd ed. [1988], 339–40; vakai foki ki he 1 Nifai 2:21–24).

Na'e faifai pea toki mahino ki he kau Nifai 'a honau faingata'a'ia 'i he'enau fehingahangai mo e tu'unga fakatu'utāmaki na'a nau 'i ai. Kole ki ha taha 'i he kau akó ke ne lau 'a e Hilamani 4:21 pea kole ki he kau akó ke nau fokotu'u mai ha fo'i lea mahu'inga 'i he veesi ko iá. Fehu'i ange:

- Ko e hā nai 'a e me'a na'e fakahā mai 'e he fo'i lea ko e *manatú*, 'a e me'a na'e halaia ai 'a e kau Nifai?
- Ko e hā ha me'a na'e hoko ki he kau Nifai tu'unga 'i he'enau fakangalo'i 'a e 'Eiki mo 'Ene kau palōfitá?

Lau 'a e Hilamani 4:21–26 'o kumi ha ngaahi maumau-fono 'e nima na'e 'ilo'i 'e he kau Nifai na'a nau fai pea mo e nunu'a 'e nima 'o e ngaahi maumau-fono ko iá.

Hilamani 5:2–3; 6:37–40. Na'e pau ke fili 'e he "tokolahi ange" 'o e kakai 'o e fonua 'o e tala'ofá 'a e mā'oni'oni pe ko hano faka'auha 'a kinautolu. (miniti 'e 10–15)

Faka'alii'ali ki he kalasi ha fua'i 'akau 'oku pala (pe ko ha fa'ahinga me'akai kehe pē 'oku kovi). Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā 'a e me'a maheni 'oku fa'a fai ki he fua'i 'akau 'oku palá?
- 'Oku anga-fēfē ha'amou 'ilo'i 'oku pala fe'unga ia ke li'aki?
- Ko e hā ha ngaahi 'uhinga 'e ni'ihī 'oku tau li'aki ai 'a e me'akai 'oku kovi?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e Hilamani 5:2–3; 6:37–40 pea fakahaa'i 'a e ngaahi founa 'oku "faka'au 'o taau mo e faka'auhā" 'a e pule'anga 'o e kau Nifai. (Na'e fili 'e he tokolahi ki he kovi, na'a nau kia-kekeva, na'a nau angatu'u, na'a nau poupu'u 'a e kau kaiha'a 'a Katianetoní.) Fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e fiema'u lahi taha 'a e kau Nifai?
- 'Oku fakafehoanaki fēfē nai 'eni ki hotau pule'angá? (Kapau 'oku fai angahala ha konga lahi ange 'o e kakai, 'oku nau fehingahangai ai mo e faka'auhā.)

Hilamani 5:12 (Potu lolofola Ako Ma'uloto). Ko e taimi ko ia 'oku tau langa hake ai 'a 'etau mo'ui 'i he ngaahi akonaki 'a e Fakamo'ui, 'oku tau ma'u ai ha ivi ke tau lava 'o ikuna'i 'a e ngaahi 'ahī'ahi 'a Sētané. (miniti 'e 10–15)

Faka'alii'ali ki he kau akó ha fu'u maka lahi pea fehu'i ange pe ko e hā ha me'a 'e hoko ki ai 'o kapau 'e tuku ia 'i tu'a 'i ha tō mai afā. Hili ia pea faka'alii'ali ange kiate kinautolu ha

falukunga ‘one’one pea fehu’i ange pe ko e hā ha me’a ‘e hoko ki ai ‘i ha afā. Fehu’i ange:

- Kapau ‘oku mou fie langa ha fale, ko e fē ‘a e me’a te mou langa ai homou falé? Ko e hā hono ‘uhingá?
- ‘Oku tatau fēfē ‘a e ngaahi ‘ahi’ahi ‘a Sētané mo ha afaá?
- ‘Oku faitatau fēfē ‘a e maká mo Sisū Kalaisi?

Lau ‘a e Hilamani 5:12 pea alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā ha founga te tau lava ai ‘o langa ha fakava’e ‘i he maka ‘o Kalaisi?
- ‘E anga-fēfē hano tokoni’i kitautolu ke tau matu’uaki ‘a e ngaahi afā ‘a Sētané mo e ngaahi ‘ahi’ahi ‘o e mo’uí ‘i he ‘etau langa ki he maka ko ‘ení?
- Ko e hā ha tala’ofa kuo fai kiate kinautolu ‘oku nau langa ‘i he maka ko ‘ení?

Kole ki he kau akó ke nau lau ‘a e Hilamani 5:5–12 ‘o fekumi ki ha fo’i lea mahu’inga ‘oku hā mei ai. Fehu’i ange:

- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga na’e toutou faka’aonga’i ai ‘e Hilamani ‘a e fo’i lea ko e *manatú*?
- Ko e hā ha me’a te tau lava ‘o ako heni ‘o kau ki he natula fakaetangata?

Lau ‘a e lea ko ‘ení na’e fai ‘e ‘Eletā Sipenisā W. Kimipolo, ‘i he’ene kei mēmipa ‘i he Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, pea pou pou’i ‘a e kau akó ke nau manatu’i ia ma’u pē:

“‘Oku mou ‘ilo’i nai ‘a e fo’i lea mahu’inga tahá, he taimi ‘oku mou kumi ai ia ‘i he tikisinale? ‘E lava pē ke hoko ‘a e ‘manatú’ ko e fo’i lea ko iá. Pea koe’uhi kuo tau fai kotoa pē ha ngaahi fuakava. . . ko e me’a ‘oku tau fie ma’u lahi tahá ke tau manatu ki ai” (“Circles of Exaltation” [Brigham Young University devotional address, 28 June 1968], 8).

Hilamani 5:13–19; 49–52. ‘Oku lava ‘e he kau tamaio’eiki ‘a e ‘Otuá ‘a ia ‘oku nau akonaki ‘i he mālohi ‘o Hono Laumālie, ke fai ha liliu lahi ange ‘i he loto ‘o honau ngaahi filí ‘i he me’a ‘e lava ‘e he ngaahi kau taú. (miniti ‘e 35–40)

Hanga ‘o tā ha fakatātā ‘o ha heletā ‘i he palakipoé. Fekau ki he kau akó ke nau fakakaukau ki ha ngaahi me’a na’e hoko ‘o a’u mai ki he taimi ko ‘ení ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a ia ‘oku hā ai hono mālohi ‘o e heletaá. (Na’e tokolahi ‘a e kakai na’e tāmata’i ‘a kinautolu ‘i he heletā pea na’e lahi mo e ngaahi kolo na’e ikuna’i ‘i he heletā foki.) Fehu’i ange pe anga-fēfē ‘a e lava ‘e ha taha mo ha heletā ‘o fakaloto’i ha taha. Fakamatala ki he fakamo’oni ko ‘ení na’e fai ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli, ‘i he’ene kei mēmipa ‘i he Kau Palesiteni ‘Uluakí:

“Mou tali ‘a ‘emau fakamo’oni, ‘a ia ko e fakamo’oni tatau pē ‘oku mou lava ‘e kimoutolu taki taha ‘o fai, ‘oku mo’uí ‘a e ‘Otuá ko ‘etau Tamai Ta’engatá, pea ko ‘etau Tamai, ‘a ia ko e pule mo e ‘eiki ‘o e ‘univēsī, ‘a ia ‘oku tau lava ‘o hanga hake ki ai, pea tau lava ‘o fakataufolofola ki ai ‘i he lotu. Ko Sisū ‘a e Kalaisi, ko e ‘Alo pē Taha na’e Fakatupu ‘o e Tamai ‘i he kakanó, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá mo’uí, ‘a ia na’á ne foaki ‘a ‘ene mo’uí ko e fakalelei ki he ngaahi angahala ‘a e fa’ahinga kotoa ‘o e tangatá. Na’á na hā’ele mai ki he māmani ke kamata, ‘a e kuonga ko ‘ení ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuongá, pea foaki kiate ia na’e hoko ko e Palōfitá ‘a e ngaahi kī mahu’inga ‘a ia ko e makatu’unga ia ‘o e ngāué ni. Ko ‘etau tu’i ia; ko ‘etau fakamo’oni ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni” (‘i he Conference Report, Apr. 1993, 116; pe *Ensign*, May 1993, 94; pe *Tūhulu*, Siulai 1993, 110).

Fehu’i ki he kau akó pe ko e fē ‘a e me’a te ne fakalotoa ange kinautolú, ko e heletaá pe ko e fakamo’oni. Lau ‘a e ‘Alamā 31:5 pea fakahā ange ki he kau akó te nau mamata he ‘ahó ni ki ha ngaahi sīpinga ‘o e mālohi ‘o e folofolá (vakai foki ki he ‘Efesō 6:17; Hepelū 4:12).

Kole ki he kau akó ke nau lau fakavavevave ‘a e Hilamani 4:15–20. Fehu’i ange:

- Ko e hā nai hano lahi ‘o e konga fonua kuo mole mei he kau Nīfai ki he kau Leimaná?
- Na’e anga-fēfē ‘a ‘enau feinga ke toe ma’u mai honau fonuá?

Fakahā na’e kamata ke fiu ‘a e ongo foha ‘o Hilamani, ‘a Nīfai mo Līhai tu’unga ‘i he fai angahala ‘a hona kakai, ko ia na’á na ‘alu atu ai ke fakatafoki mai ‘a kinautolu. Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e Hilamani 5:13–19, pea alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko hai na’e ‘uluaki malanga ki ai ‘a Nīfai mo Līhai?
- Ko hai na’á na malanga ki ai ‘i Seilahemalá?
- Ko e hā ha faka’ilonga na’e hā mei ai na’e ‘iate kinaua ‘a e ‘Eiki?
- Ko e hā hano ola ‘o ‘ena ngāue fakafaifekau?

Fakahā ange ‘oku hoko hono tuku pōpula ‘a Nīfai mo Līhai ‘i he fale fakapōpulá ‘i he Hilamani 5:21–50 ko ha sīpinga faka’ofo’ofa ia ‘o e mālohi ‘o e folofola ‘a e ‘Otuá. Kole ki he kau akó ke nau lau fakafo’ituitui ‘a e fakamatala ko ‘ení, he ‘oku faingofua hono lau pea ‘okú ne ue’i fakalaumālie hake ‘a kinautolu te nau lau iá. Hiki ‘a e fehu’i ko ‘ení ‘i he palakipoé pea fekau ‘a e kau akó ke nau kumi ‘a e ngaahi tali ki ai ‘i he’enu lau ‘a e potu folofolá:

- Ko hai na’a nau tuku pōpula ‘a Nīfai mo Līhai?
- Na’e anga-fēfē hono tauhi ‘a Nīfai mo Līhai ‘i he fale fakapōpulá?
- Na’e anga-fēfē hano malu’i ‘e he ‘Eiki ‘a ‘Ene kau tamaio’eiki?
- Ko e hā ha me’a na’e hoko ki he kau Leimaná tu’unga ‘i he folofola ‘a e ‘Otuá?

- Ko e hā 'a e me'a na'e hoko ki he ngaahi holisi 'o e fale fakapōpulá?
- Ko e hā ha me'a na'e hū ki he loto 'o e kau Leimaná hili 'enau tangi ki he 'Otuá?
- Ko e toko fiha nai na'e ului aí?
- Ko e hā ha me'a na'e fai 'e kinautolu na'e uluí?

Lau ki he kalasí 'a e Hilamani 5:51–52 pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a na'e hoko ki he kau Leimaná tu'unga 'i he ngāue fakafaifekau 'a Nifai mo Lihái?
- Ko e hā ha me'a na'e fai 'e he kau Leimaná ki he fonua 'o e kau Nifái 'a ia na'a nau ma'ú?

Fakamo'oni ki he mālohi 'o e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí ke liliu 'a e loto 'o e kakai fakafa'ituitui pea mo e ngaahi pule'anga.

Hilamani 6:21–32. 'Oku faingofua 'a e vaivai 'a e kau tangata fai angahalá ki he mālohi 'o Sētane, 'a ia "ko e tupu'anga 'o e angahala kotoa pē." Na'e talu pē mei he kamata'angá mo hono ako'i 'e Sētane 'a e kakai ke nau ma'u 'a e koloa mei he'enau fakapoó mo e kaiha'á.(miniti 'e 25–30)

Lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Ko ha pamu fakafo mo'oni 'a e mafú. 'Oku 'i ai ha fo'i hū'anga (valve) pepepengesi 'e fā 'a ia 'oku nau pule'i 'a e feitu'u 'oku tafe ki ai 'a e totó. 'Oku tu'o 100,000 tupu 'a e ava mo mapuni 'a e ngaahi hū'anga ko 'eni 'i he 'aho—pea tu'o 36 miliona 'i he ta'u. Pea kapau 'e 'i kai liliu ia 'e ha fa'ahinga mahaki, 'oku nau lava ke kātaki'i ta'e-fakangatangata 'a e faingata'á mo e hela'ía. 'Oku te'eki ke 'i ai ha fa'ahinga me'a 'e ngaohi 'e he tangatá he 'aho ni 'e lava 'o ngāue hokohoko pehē ta'e maumau.

“'Oku pamu 'e he mafu 'o e kakai lalahí 'i he 'aho taki taha 'a e toto te ne lava 'o fakafonu ha tangikē kālani 'e 2,000” ('i he Conference Report, Oct. 1998, 111; pe *Ensign*, Nov. 1998, 85; pe *Liahona*, Sānuali 1999, 106).

Fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a fakafo taha 'oku mou 'ilo 'o kau ki he mafú?
- Ko e hā ha fa'ahinga mo'ui 'oku lava ke 'omi 'e he mafu 'oku mo'ui lelei? pe ha mafu 'oku mahamahakí?
- Ko e hā ha me'a te mou fie fai ke tauhi ai homou mafú ke mo'ui lelei?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e Lea Fakatātā 23:7, pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a 'oku 'uhinga ki ai 'a e “loto” 'i he veesi ko 'eni? (Ko hotau loto fakalaumālié, ko 'etau ngaahi holí mo e ngaahi ongo 'i hotau lotó.)

- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke tauhi hotau loto fakalaumālié ke mo'ui lelei 'o hangē ko hotau loto fakakakanó?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga'ia ai 'a Sētane 'i he loto 'o e tangatá?
- Ko e hā ha me'a 'oku hoko ki ha taha 'a ia 'oku tākiekina pe pule'i hono lotó 'e Sētane?

Hiki ki he palakipoé 'a e ngaahi potu folofola ko 'eni pea alea'i 'a e me'a 'oku nau ako 'o kau ki he lotó: Mātiu 5:27–28; 2 Nifai 28:19–20; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:34–36. Lau 'a e Hilamani 6:1–5, 15 'o fakatokanga'i 'a e ngaahi fakakaukau ko 'eni:

- Na'e mā'oni'oni ange 'a e tokolahi 'o e kau Leimaná 'i he kau Nifái. Na'e malanga 'a e kau Leimaná 'i he ngaahi fonua 'o e kau Nifái 'o na'ina'i ki he kau Nifái ke nau fakatomala.
- Na'e 'ikai fakatomala ha tokolahi 'o e kau Nifái pea na'a nau fu'u fai angahala lahi 'aupito, 'o a'u ki he'enau alea fufū ke tāmata'i honau kau fakamaau lahi (vakai foki ki he veesi 19).

Tuku ki he kau akó ke nau lau fakavavevave 'a e Hilamani 6:17–33 pea faka'ilonga'i 'a e fo'i lea ko e lotó 'i he taimi kotoa pē 'oku 'asi mai ai ia 'i he vēsí. Alea'i 'a e me'a na'e fai 'e Sētane ke ne “ma'u 'a e loto 'o e fānau 'a e tangatá” (veesi 30). Fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a na'e hoko ki he sōsaieti 'o e kau Nifái koe'uhi ko e mālohi 'o Sētane?
- Ko e hā ha me'a te tau lava 'o fai ke ta'ofi ai 'a Sētane mei ha'ane ma'u 'a hotau lotó?

Alea'i 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Māvini J. 'Esitoni, 'a ia na'e hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Kuo pau ke tau toutou fakamamafa'i ma'u pē 'a e mo'oni ko 'eni, 'oku tau 'ofa 'i he me'a ko ia 'oku tau foaki ki ai hotau taimí, 'o tatau ai pē pe ko e ongoongolelei, ko e 'Otuá, pe ko e koulá. 'Oku tau fa'a fanongo 'i hono fakahā 'o e 'ofa 'i he ngaahi folofolá, kau ai mo e ngaahi akonaki 'a Sisú. 'Oku 'ikai ke ngata 'i hono 'ilo'i lelei 'a e mo'oni 'e kinautolu 'oku nau ako ki ai, pea nau ngāue'aki, mo fakahoko iá, ka 'oku toe fakamālohia foki 'a kinautolu ke nau ngāue'aki ia ke ne tatakí 'a kinautolu 'i he ngaahi hala 'o e mo'uí. Ko e tangata 'okú ne fakahounga'i lahi taha 'a e faingamālie ke totongi vahehongofulú, 'a e tangata ko ia 'okú ne ma'u 'a e ngaahi fiefia mo e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei he feilaulá, mo e talangofua ki he fono ko iá. Kuo pau ke hoa tatau ma'u pē 'a 'etau fakahounga'i mo 'etau 'ofa ki he ongoongolelei mo hono ngaahi akonaki pea mo 'etau ngāue mo 'etau tukupā ke tauhi ki he ongoongolelei” ('i he Conference Report, Apr. 1981, 31; pe *Ensign*, May 1981, 24; pe *Tūhulu*, 'Okatopa 1981, 54).

Hilamani 7–12

Talateu

Na'e tohi 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, 'o kau ki he vaha'a taimi ko 'eni 'o e hisitōlia 'o e kau Nīfai: "Na'e faka'au ke lahi ange 'a e moveuveu fakasōsialé 'i he ofi ke hā'ele mai 'a Kalaisi, pea fakautuutu mo e lahi 'a e ngaahi taú, fakapoó, mo e moveuveu fakapolitikalé. Na'e feinga ai 'a Nīfai ke ne fakafepaki 'a e hoko 'a e ngaahi me'a ko 'eni, 'aki 'a 'ene fakamanatu ki hono kakai 'a e ngaahi akonaki fakakuongamu'a na'a nau maheni lelei mo iá, 'o ne fakamo'oni 'a e hoko 'a e ngaahi palōpalema ko 'eni pea mo e hā'ele mai 'a e Mīsaia 'a ia te ne hanga 'o fakalelei 'a e ngaahi palōpalema ko iá" (*Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* [1997], 129). Mou feinga ke mou 'ilo'i 'i ho'omou lau 'a e ngaahi vahe ko 'eni, 'a e ngaahi palōpalema ko ia na'e fakatokanga mai ki ai 'a Nīfai mo e me'a 'oku fie ma'u ke fai kae ma'u ai 'a e tokoni mo e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eiki.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga ki Ai

- Kapau 'oku tau feinga ke tau ma'u 'a e ngaahi koloa mo e fakamālō 'a e māmaní, 'oku tau vaivaingofua ai ki he ngaahi 'ahi'ahi 'a e tēvoló (vakai ki he Hilamani 7:13–29; vakai foki ki he T&F 121:34–35).
- 'Oku hanga 'e he ngaahi kautaha fufuú 'o tau'i 'a kinautolu 'oku nau fakafepaki'i kinautolu mo kinautolu 'oku nau feinga ke fakahā 'a 'enau ngaahi ngāue 'o e fakapo'ulí, ko'e'uhí ke nau lava 'o pukepuke ai 'a honau mālohí, mo 'enau koloá, mo honau nāunaú (vakai ki he Hilamani 8:1–10; 11:1–2, 24–34; vakai foki ki he 1 Nīfai 16:1–3).
- 'Oku fakamo'oni 'a e kau palōfita mā'oni'oni kotoa kia Sīsū Kalaisi pea nau nofo 'o 'amanaki atu ki he 'aho 'o 'Ene hā'ele maí (vakai ki he Hilamani 8:13–25; vakai foki ki he Sēkope 4:4–6; 7:11).
- Kuo pau ke fakahoko 'e he 'Eiki 'a e ngaahi kikite mo e ngaahi tala'ofa kotoa pē na'e fai 'e he kau palōfita (vakai ki he Hilamani 8:26–9:5, 16–41; vakai foki ki he T&F 1:37–38).
- Ko e mālohi ke fakama'u 'o e lakanga taula'eiki, ko e mafai ia ke fakahoko ha ngaahi ngāue 'a ia 'oku tali ia 'i he māmaní pea 'i he langí foki (vakai ki he Hilamani 10:3–12; 11:4–17; vakai foki ki he Mātiu 16:15–19).

- 'Oku fou atu 'a e kakai mo e ngaahi pule'angá 'i ha ngaahi siakale 'o e mā'oni'oni mo e fai angahalá. Te nau lava 'o faka'ehi'ehi mei he ngaahi siakale ko iá 'i ha'anau fakatomala mo muimui ki he 'Otuá (vakai ki he Hilamani 12:1–6, 23–26).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122.*

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

'E lava 'o ngāue'aki 'a e *Book of Mormon Video* fakamatala fika 17, "The Pride Cycle," 'a ia 'oku kau ki he Hilamani 1–12, ki he konga folofola ko 'eni pe ko e konga folofola kuo 'osí (vakai ki he *Book of Mormon Video Guide* ke ma'u mei ai ha ngaahi fokotu'u ki hono ako'i).

Hilamani 7:13–29. 'Oku vaivaingofua 'a e kau fai angahalá ki he ngaahi 'ahi'ahi 'a e tēvoló 'i he'enau kumi ki he ngaahi koloa mo e fakamālō 'a e māmaní. 'Oku ma'u 'e he kau mā'oni'oni 'a e ngaahi tāpuaki mahu'inga taha 'a e 'Eiki 'i he'enau fakatomala mo muimui ki Hono finanaló. (miniti 'e 25–30)

Kole ki ho'o kau akó ke nau fakahā atu 'a e hingoa 'o ha taha 'o e kau palōfita, toko taha 'o 'enau ngaahi kuí, pe ko ha toko taha kehe pē kuo fuoloa ha'anau mate, ka 'oku nau faka'amu ke pehē ange mai na'a nau mo'ui 'i he taimi ko iá. Kole ange ke nau fakamatala'i 'a e 'uhinga na'a nau fili ai 'a e toko taha pea mo e vaha'a taimi ko iá. Lau 'a e Hilamani 7:6–9 pea mou alea'i 'a e ngaahi fakakaukau 'a Nīfai ki hono taimí.

Hiki 'i he palakipoé 'a e: "Ko e kuonga lelei taha ia 'i he ngaahi kuonga kotoa pē, ko e kuonga kovi taha ia 'i he ngaahi kuonga kotoa pē" (Charles Dickens, *A Tale of Two Cities* [1997], 1). Fakamatala'i ange 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi faingata'a 'oku nau fepaki mo ia 'okú ne ngaohi ke faingata'a 'a e mo'uí, 'o tatau ai pē pe ko e fē 'a e kuonga 'oku tau mo'ui aí. Fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a 'okú ne ngaohi hotau 'ahó "ko e kuonga kovi taha ia 'i he ngaahi kuonga kotoa pē"?
- Ko e hā ha me'a 'okú ne ngaohi ia ke hoko "ko e kuonga lelei taha 'i he ngaahi kuonga kotoa pē"?

Lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālatai, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

""Oku 'atā 'a e palani 'o e fiefiá ki he fānau kotoa [a e 'Otuá]. Kapau na'e tali mo mo'ui 'aki ia 'e he māmaní, 'e fonu 'a e māmaní 'i he melinó, mo e fiefiá, pea mahu tafea foki. 'E 'ikai hoko ha konga lahi 'o e ngaahi faingata'a'ia 'oku tau vakai ki ai 'i he 'aho ní kapau na'e 'ilo'i pea mo'ui 'aki 'e he kakai 'o e māmaní 'a e ongoongolelei" ('i he Conference Report, Apr. 1995, 30; pe *Ensign*, May 1995, 23; pe *Liahona*, Siulai 1995, 78).

Alea'i 'a e founga 'e lava ai 'a e ongoongolelei 'o tokoni ke ngaohi ha 'aho pē ke hoko ko e "kuonga lelei taha ia 'i he ngaahi kuonga kotoa pē."

Vahevahe 'a e kalasi ki ha kulupu 'e ua pea fekau ke nau kumi 'i he Hilamani 78:13–29 ke nau 'ilo'i 'a e 'uhinga na'e "loto-mamahi lahi" ai 'a Nifai koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakai 'o hono taimi (Hilamani 7:9). Vahe ki he kulupu 'e taha ke nau kumi ki he ngaahi fai hiva (ngaahi angahala) 'a e kau Nifai, pea tuku ki he kulupu 'e tahā ke nau kumi ki he me'a na'e kikite'i 'e Nifai 'e hoko kapau 'e 'ikai te nau fakatomala. Tuku ke nau lipooti mai ki he me'a na'a nau ma'ú, pea mou toki alea'i 'a e 'uhinga na'e fekau'i mai ai 'e he 'Eiki 'a e kau palōfita ke fakatokanga ki Hono kakai.

Fekau ki he kau akó ke nau hanga 'o fakafehoanaki 'a e Hilamani 7:21 mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:35 pea nau fekumi ke 'ilo'i ha 'uhinga faitatau 'e ua 'a ia 'oku fai angahala ai 'a e kakai. Hiki 'a e ongo 'uhinga ko iá 'i he palakipoé 'o hangē ko e saati 'oku 'oatu hení, pea mou alea'i 'a e 'uhinga 'oku hanga ai 'e he ongo me'a faka'ai'ai ko 'eni 'o tākiekina ha taha ke fai angahalá.

Hilamani 7:21	T&F 121:35
"ke ma'u ha tupu"	""oku mālohi pehē fau hono tuku 'o honau lotó ki he ngaahi me'a 'o e māmani ko 'eni"
"[ke ma'u 'a e] fakamālō'ia 'e he kakai"	"holi ki he faka'apa'apa 'a e kakai"

Lau pea alea'i 'a e lea ko 'eni, na'e fai 'e 'Eletā Pālati:

"Ko e taha 'o e ngaahi founga olopoto 'a Sētane ke 'ahi'ahi'i kitautolu ke tau tokanga tāfataha pē ki he lolotongá pea tukunoa'i pe 'a e kaha'ú. Na'e folofola mai 'a e 'Eiki 'o fakatokanga kia Siosefa Sāmīta 'o pehē, "oku feinga 'a Sētane ke fakatafoki 'a honau lotó mei he mo'oni, koe'uhí ke nau hoko 'o kui 'o 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a kuo teuteu ma'anautolú' (T&F 78:10). Ko e 'ngaahi me'a kuo teuteu ma'anautolú' 'a e tala'ofa 'o e pale 'o e mo'ui ta'engata ko ia te nau ma'u tu'unga 'i he talangofuá. 'Oku feinga 'a e tēvoló ke fakakuihi kitautolu ke 'oua te tau tokanga ki he ngaahi pale ko iá. Na'e pehē 'e Palesiteni Hiipa J. Kalānite, kapau te tau faivelenga 'i hono tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá kuo pau ke fakahoko 'a 'ene ngaahi tala'ofá 'i hono mata'itohi kotoa pē. . . . Ka ko hono fakatu'utāmaki ko e hanga 'e he fili 'o e laumālie 'o e tangatá 'o fakakuihi honau 'atamaí. 'Oku hangē ia ha'ane laku mai ha efuefu ki homau matá, pea nau kui ai 'i he ngaahi me'a 'o e māmani ko 'eni' (Gospel Standards, comp. G. Homer Durham [Salt Lake City: Improvement Era, 1941], pp. 44–45). 'Oku ne 'ahi'ahi'i kitautolu 'aki 'a e ngaahi fiefia movete ngofua 'o e māmani koe'uhí ke 'oua na'a tokanga hotau 'atamaí mo 'etau ngaahi ngāue ki he ngaahi me'a te tau ma'u ai 'a

e fiefia ta'engata. Ko e tangata fuhu kākā 'a e tēvoló, pea kuo pau ke tau tokanga ke tau 'ilo'i 'ene ngaahi founga" ('i he Conference Report, Oct. 1990, 45–46; pe *Ensign*, Nov. 1990, 36; pe *Tūhulu*, Sānuai 1991, 52).

Fakamo'oni'i 'oku ma'u 'e Sētane 'a e mālohi ke taki atu 'a kitautolu ke tau hē, ka 'oku 'i ai foki mo ha founga 'a ia te tau ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eiki neongo 'a e mālohi 'o Sētane. Toe lau 'a e Hilamani 7:17–19 pea feinga ke 'ilo'i 'a e me'a kuo pau ke tau fai ke tau ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eiki.

Hilamani 8:1–10; 11:1–2, 24–34. 'Oku hanga 'e he ngaahi kautaha fufuú 'o tau'i 'a kinautolu 'oku nau fakafepaki'i kinautolu mo kinautolu 'oku nau feinga ke fakahā 'a 'enau ngaahi ngāue 'o e fakapo'ulí, koe'uhí ke nau lava 'o pukepuke ai 'a honau mālohi, mo 'enau koloá, mo honau nāunaú. (miniti 'e 20–25)

Fakatokanga'i ange: Vakai ki he fakatokanga 'i he kamata'anga 'o e founga 'oku fokotu'u atu ki hono akó'i 'o e Hilamani 1:1–22, 27; 2:1–14 (p. 195).

Hiki 'a e fakamatala ko 'eni 'i he palakipoé, 'E 'ikai kovi kiate koe ha me'a 'oku 'ikai te ke 'ilo'i. Fehu'i ki he kau akó pe 'oku nau pehē 'oku mo'oni 'a e fakamatala ko 'eni pe 'ikai. Fekau ke nau fakakaukau 'oku hoko ha mofuie 'i homou feitu'ú. Fehu'i ange: 'E 'aonga ange ha'amou tomu'a 'ilo'i ki mu'a pe faka'ohovale'i pē 'a kimoutolu 'i he'ene hoko ma'i? Ko e hā hono 'uhingá?

Lau 'a e Hilamani 7:4–5 pea alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko hai na'á ne ma'u 'a e ngaahi nofo'anga fakamāu?
- Na'e anga-fēfē 'a e ma'u 'e he kau kaiha'a 'a Katianetoní 'a e ngaahi tu'unga na'a nau ma'u ai 'a e mālohi mo e mafai? (Na'a nau 'ai pē ke pehē ko ha kakai lelei 'a kinautolu 'o e fonuá, pea nau fepoupou'aki 'iate kinautolu, ka na'a nau fufuu'i pē 'a 'enau kau ki he kautaha 'a e kau kaiha'á.)
- Ko e hā 'a e me'a na'e fai 'e he kau fakamaau fai angahala ko 'eni ki he kau mā'oni'oni? ki he kakai na'a nau halaiá? Ko e hā hono 'uhingá?

Fekau 'a e kau akó ke nau toe vakai ki he fakamatala 'i he palakipoé pea fehu'i ange: Ko e hā ha me'a na'e hoko ki he kakai Nifai 'i he me'a na'e 'ikai te nau 'ilo'i?

Fekau 'a e kau akó ke nau lau fakavavevave 'a e Hilamani 8:1–7, pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a na'e fai 'e kinautolu na'a nau kau ki he ngaahi kautaha fufuú 'i he taimi na'e fakafepaki'i ai kinautolu 'e Nifai?
- Ko e hā 'a e 'uhinga na'a nau 'ita ai kia Nifai?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga na'a nau hoha'a ai 'i he taimi na'e "lea mahinongofua" ai 'a Nifai 'o kau ki he'enu ngaahi ngāue fufuú? (veesi 4).

Mou lau fakakalasi 'a e Hilamani 11:1–2, 25–33 ke 'ilo'i ai 'a e me'a 'e lava 'o hoko ki ha kolo 'o kapau 'e tuku ha ngaahi kautaha fufuú ke nau tu'umālie mo tupulaki. Fekau ki ha taha 'i he kau akó ke ne lau 'a e lea 'a 'Eletā M Lāsolo Pālati:

“Oku ako’i mai ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘oku hoko ‘a e fai ‘e he ngaahi kautaha fufuú ‘a e ngaahi hiá ko ha palō-palema faingata’a, ‘o ‘ikai ki he kakai fakafō’ituitui mo e ngaahi fāmili pē ka ki he ngaahi sivilaisé fakakātoa... .

“Kapau ‘oku ‘ikai te tau tokanga, ‘e vave ‘aupito ha ma’u ‘e he ngaahi kautaha fufū ‘o e ‘aho ní ‘a e mālohi ki he me’a kotoa pē ‘o hangē ko e ngaahi kuonga ‘o e Tohi ‘a Molomoná. ‘Oku mou manatu’i nai ‘a e fongá? Na’e kamata ‘a e ngāue ‘a e ngaahi kautaha fufuú ‘o kamata ‘i honau ‘konga na’e fai angahala ange’ ‘i he nofó, pea na’e faifai ‘o a’u ki he’enua ‘fakatauele’i ‘a e konga lahi ange ‘o e kau mā’oni’oni’ kae ‘oua kuo ‘uli’i kotoa ‘a e kakai [Hilamani 6:38]” (‘i he Conference Report, Oct. 1997, 51; pe *Ensign*, Nov. 1997, 38; pe *Liahona*, Sānuali 1998, 47).

Fehu’i ange:

- Ko e hā nai ha me’a te tau lava ‘o fai ke ta’ofi ai ‘a e ngaahi kautaha fufuú mei he’enua ma’u ha mālohi ‘i hotau ngaahi koló pe pule’angá?
- ‘E anga-fēfē nai ha tokoni ‘a e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e ongoongolelei ‘o tau’i ‘a e mālohi ko ‘ení?
- Ko e hā nai ha me’a ‘e hoko ki he ngaahi kautaha fufuú kapau na’e ‘ikai ke ‘i ai ha “ní’ihi na’e fai angahala ange” ‘i he sōsaieti?

Na’e hoko atu ‘a e lea ‘a ‘Eletā Palāti ‘o pehē:

“Oku tau ‘ilo’i ‘i he Siasí, ‘oku hoko ‘a e ongoongolelei ‘a Sisū Kalaisí, fakataha mo hono ngaahi mo’oni mo e ngaahi akonaki fakamo’ui, ko e fongá lelei taha ia ki hono ta’ofi mo hono lilii ‘a e ‘ulungāanga faihiá. ‘Oku ma’u ‘e he ngaahi mātu’á ‘a e tefito’i fatongia mahu’inga taha ke ako’i ki he’enua fānaú ‘a e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e mo’ui ‘aki ‘a e ongoongolelei mo e hoko ko ha tangata’i fonua lelei. . . .

“Oku totonu ke tau poupu’i foki ‘a e ngaahi feinga ‘a ha kakai fakafō’ituitui, ngaahi kautaha, ngaahi kolo, mo e ngaahi pule’anga ke tokoni’i kinautolu mo ta’ofi ‘a e faihiá. ‘Oku totonu ke tau ngāue ‘o fakatatau ki he’etau ngaahi me’a fakalao ke fakahoko mo fakahoko ‘a e ngaahi lao ko ia ‘oku malu’i ai ‘a e kakai mei he kau faihiá, pea kei fakapapu’i ai ‘oku ma’u ‘e he kakai ‘a ‘enua ngaahi totonu mo ‘enua tau’atāina. Pea ‘oku totonu ke tau fie tokoni ke poupu’i mo tokoni’i ‘a e kau taki fakapule’angá ‘i hono fakahoko ‘o e ngaahi polokalama kuo fa’u ke malu’i mo fakamālohia ‘a e ngaahi fāmili mo e ngaahi koló. . . .

“Oku ou ‘ilo’i ‘oku faingata’a ‘i he taimi ‘e ní’ihi ke te tu’u hake ‘o taukave’i ‘a e mo’oni mo e me’a ‘oku totonu. Ka ‘oku kei fie ma’u foki ke tau hoko ko ha ngaahi fa’ifa’itaki’anga lelei ‘o kapau ‘oku tau fie tokoni ki he kakai kehé ke nau fononga atu ‘i ha hala ‘oku lelei angé. Ka ‘oku tau fakafeta’i ‘i he’etau lava ke ma’u ha ivi meiate

kinautolu kuo nau mu’omu’a atu ‘iate kinautolú. Neongo ne kehe ‘a e hala na’a nau fouá ‘i he hala ‘oku tau fononga ai ‘i he ‘aho ní, ka ‘oku tatau pē ‘a e loto-to’a ko ia na’e makatu’unga ai ‘enua faivelengá, pea ‘oku hoko ‘a e ngaahi me’a ne hoko kiate kinautolú ko ha me’a ke tau ako mei ai” (‘i he Conference Report, Oct. 1997, 52–53; pe *Ensign*, Nov. 1997, 38–39; pe *Liahona*, Sānuali 1998, 47).

Fehu’i ange:

- Ko e hā ha ngaahi fongá na’e fokotu’u mai ‘e ‘Eletā Palāti ‘e ala tokoni kiate kinautolu ‘i he’etau fakalelei’i ‘a hotau ngaahi koló?
- ‘E anga-fēfē ha’atau poupu’i ‘etau ngaahi mātu’á ‘i honau fatongia ke ako’i ‘enua fānaú?
- Ko hai ha taha te tau lava ‘o hanga ki ai ke tau ma’u mei ai ha ivi ‘i he ngaahi taimi faingata’a mo e ngaahi taimi fiemālié?
- ‘E anga-fēfē nai ha’atau ma’u ‘a e ivi ko iá?

Hilamani 8:13–25. ‘Oku fakamo’oni ‘a e kau palōfita mā’oni’oni kotoa kia Sisū Kalaisí pea nau nofo ‘o ‘amanaki atu ki he ‘aho ‘o ‘Ene hā’ele mai.

(miniti ‘e 10–15)

Kole ki he kau akó ke nau lau ko e kau fa’u lea kinautolu ma’á e taki ‘o homou fonuá. Kuo kole mai kiate kinautolu ke nau fili mo fa’u ha lea ‘o kau ki he pōpoaki mahu’inga taha ke fai ki he kakai ‘o homou fonuá. Fehu’i ange: Ko e hā ha me’a te mou tohi, pea ko e hā ho’omou ‘uhinga ki ai? Lau ‘a e Hilamani 8:13–25 mo feinga ke ‘ilo’i ‘a e pōpoaki na’e fakahā ‘e he kau palōfita kotoa pē. Alea’i ‘a e ‘uhinga ‘oku hoko ai ia ko e pōpoaki mahu’inga taha ki he kakai kotoa pē. Fekau ki ha taha ‘i he fānaú ke ne lau ‘a e lea ko ‘eni na’e fai ‘e Palesiteni Hauati W. Hanitā, lolotonga ‘ene hoko ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Ko Kalaisi pē ‘a e maama faka’ilonga te tau lava ‘o falala kakato ki ai ‘i he’etau feinga ke tau a’u ki he taulanga ‘o e malu mo e melinó, neongo pe ko ha’atau fononga fakatātutaha ko e kau fefine pe kau tangata, pe ngaahi fāmili, ngaahi kolo, pe ngaahi pule’anga. Ko Ia ia na’e folofola mai ‘o kau ki he’ene misioná, ‘Ko au ko e halá, mo e mo’oni, pea mo e mo’ui’ (Sione 14:6).

“Ko e me’a lahi taha ‘oku fie ma’u ‘i he māmani kotoa ‘i he kuonga ko ‘ení, pea ‘i he kuonga kotoa pē ki mu’a ‘iate kinautolú pea mo e kuonga kotoa pē ki mui ‘iate kinautolú, ko ha tui mālohi mo fakamātoato ki he ngaahi tefito’i akonaki ‘a Sisū ‘o Nāsaleti, ‘a ia ko e ‘Alo mo’ui ‘o e ‘Otua mo’ui. Ka koe’uhi ko hono fakafisinga ‘o e ngaahi akonaki ko iá ‘e ha tokolahí, ‘oku hoko ai ia ko ha ‘uhinga mahu’inga ki he kakai tui fakamātoato kotoa pē ki he ongoongolelei ‘a Sisū Kalaisí ke nau fakahā hono mo’oni pea faka’ali’ali ‘i he fa’ifa’itaki’anga ‘a hono mālohí mo

e melino 'oku ma'u 'i he mo'ui mā'oni'oni, mo angavaivaia" ('i he Conference Report, Oct. 1992, 22; pe *Ensign*, Nov. 1992, 18; pe *Tūhulu*, Sānuai 1993, 21).

Lau pe hiva'i 'a e "Sisū ko Hoku Malu'i" (*Ngaahi Himi*, fika 71). Fekau ki he kau akó ke nau hanga 'o hiki 'i ha lau'i pepa 'a e founga te nau lava 'o ngaohi ai 'a Kalaisi ke hoko ko ha maama faka'ilonga lahi ange 'i he'enu mo'uí. Tuku ange ha faingamālie kiate kinautolu 'oku nau fie fai 'enu fakamo'oni 'o kau kia Sisū Kalaisi.

Hilamani 8–9. Kuo pau ke fakahoko 'e he 'Eiki 'a e ngaahi kikite mo e ngaahi tala'ofa kotoa pē na'e fai 'e he kau palōfitá. (miniti 'e 20–25)

Fai ha ki'i fakamatala nounou ki he Hilamani 8:1–9, pea fakahā ki he kau akó 'okú ke loto ke nau tokoni atu ki hono fakamatala'i 'a e konga faka'osi 'o e talanoá. Kole ki ha taha 'i he kau akó 'a ia 'oku lelei 'ene laukongá ke hoko ia ko e toko taha fakamatalá 'o ne lau 'a e "fakamatala" ko 'eni:

- Konga 1: Ko e Fakapoó (Hilamani 8:27–28)
- Konga 2: Ko e Sivi (Hilamani 9:1–4)
- Konga 3: Ko Hono Fakamo'oni'i 'o e Kikité (veesi 5–9)
- Konga 4: Ko e Kakai Ta'ehalaia (veesi 10–15)
- Konga 5: Ko e Tukuaki'i (veesi 16–24)
- Konga 6: Ko e Tali Halaiá (veesi 25–38)

Vahe ki ha kau ako kehe ke nau lau 'a e konga 'a e kakai 'e toko nima, ko e kakai, ko e kau fakamāu, Nifai, mo Seianetumi. Kole ange ke nau fakatāta'i 'a 'enu ngaahi kongá 'i he taimi 'e lau mai ai ia 'e he toko taha fakamatalá.

Lau fakataha 'e he kalasi 'a e Hilamani 9:39–10:1 pea mou alea'i 'a e 'uhinga na'e 'ikai ke tui ai 'a e ni'ihiki he ngaahi lea 'a Nifai, neongo 'ene fakahā ange ha ngaahi faka'ilonga faka'ofa 'o hono ui fakapalōfitá. Fili ha lea na'e toki fai ki muí ni 'e he palōfitá 'o lau ia ki ho'o kau akó. Poupou'i ke nau tui mo muimui ma'u pē ki he kau palōfita mo'uí.

Hilamani 10:3–12; 11:4–17. Ko e mālohi ke fakama'u 'o e lakanga taula'eiki, ko e mafai ia ke fakahoko ha ngaahi ngāue 'a ia 'oku tali ia 'i he māmaní pea 'i he langi foki. (miniti 'e 40–45)

Faka'alí'ali ki ho'o kau akó ha sēini pe tā ha sēini 'i he palakipoé, pea fehu'i ange pe ko e hā ha sēini kuo ngāue'aki mai 'i he ngaahi kuongá kotoa. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- 'E fakatatau'i fēfē nai 'e ha kakai 'e ni'ihiki 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá ki ha ngaahi sēini?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku ongo'i ai 'e ha kakai 'e ni'ihiki 'oku fakangatangata 'enu mo'uí 'e he ngaahi fekaú?

- 'Oku anga-fēfē hono to'o 'e he angahalá 'a 'etau tau'atāina ke filí?
- Ko e hā ha ngaahi founga 'oku hanga ai 'e hono tauhi 'o e ngaahi fekaú 'o fakatau'atāina'i 'a kitautolú? (Fakamanatu'i ki he kau akó 'oku 'ikai ke hanga 'e he ngaahi fekaú 'o fakangatangata 'etau mo'uí, ka 'okú ne fakahā mai kiate kitautolu 'a e hala te tau ma'u ai 'a e fiefiá mo e tau'atāina, vakai ki he T&F 59:23.)

Lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Toni L. Siteli, ko ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulú:

"Neongo pe ko e hā hotau ta'u motu'á pe ko hotau tu'unga 'i he mo'uí, ka 'oku hoko 'a e talangofua ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolei ko e hala pau pē ia 'e taha ki he fiefia ta'engata. Na'e hanga 'e Palesitene 'Ēsela Tafi Penisoni 'o fakamahino'i hono mamafa 'i he'ene pehē, 'Ko e taimi ko ia 'oku 'ikai toe hoko ai 'a e talangofuá ko ha me'a fakatupu mamahi, kae hoko ia ko ha me'a 'oku tau fekumi ki ai, 'oku hanga 'e he 'Otuá 'i he taimi pē ko ia 'o tāpuaki'i 'a kitautolu 'aki ha mālohi.'" ('i he Conference Report, Apr. 1998, 108; pe *Ensign*, May 1998, 82; pe *Liahona*, Siulai 1998, 100).

Fehu'i ange:

- Ko e kakai fē 'oku nau lau 'oku fakatupu 'ita 'a e ngaahi fekaú? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā ha me'a 'oku tau fekumi ki ai? (Ko ha fekumi faivelenga pe ko ha fononga ia ki ha taumu'a 'oku faka'eieiki.)
- 'E anga-fēfē ha hanga 'e hono lau 'o e ngaahi fekaú ko ha tāpuaki 'o fakatupu ha liliu 'i he anga 'o 'etau talangofua ki ai?
- 'E anga-fēfē nai 'ene hoko ko ha tāpuaki hao ma'u 'o lahi ange 'a e mālohi 'o e 'Otuá 'i ho'o mo'uí?

Fakahā ki he kau akó te nau mamata he 'ahó ni ki ha sippinga 'o ha taha 'a ia na'e ne ma'u 'a e mālohi ko 'eni. Lau 'a e Hilamani 10:4 pea feinga ke 'ilo'i ha 'uhinga 'e ua na'e ui ai 'e he 'Eiki 'a Nifai ko e "monū'ia." Fehu'i ange:

- Ko e hā hono 'uhinga 'o e vilitaki ta'etukú? (Faivelenga, tui faivelenga, 'ikai ha lāunga.)
- Ko e hā ha ngaahi founga na'e fekumi ai 'a Nifai ki he finangalo 'o e 'Otuá?

Lau 'a e Hilamani 10:5 'o feinga ke 'ilo'i ha tāpuaki 'e ua na'e tala'ofa kia Nifai.

- Ko e hā hono 'uhinga 'o e tāpuaki'i 'o ta'engata?
- Ko e hā ha ngaahi founga na'e ngaohi ai 'e he 'Eiki 'a Nifai ke mālohi?
- Ko e hā ha ngaahi 'uhinga kehe mei he vilitaki ta'etuku 'a Nifai 'a ia na'e tu'unga ai hono foaki mai 'e he 'Eiki ha fu'u mālohi lahi pehē? (Koe'uhí na'e 'ikai te ne kole ha me'a na'e ta'ehoa mo e finangalo 'o e 'Otuá.)

Lau 'a e Hilamani 10:6–10 'o kumi 'a e ngaahi fo'i lea 'a ia 'oku nau fakamatala'i 'a e founga na'e ngaohi ai 'e he 'Eiki 'a Nifai ke

“mālohi ‘i [he] ngaahi leá mo e ngaahi me‘a te [ne] fai” (veesi 5), pea hiki ‘a e ngaahi fo‘i lea ko iá ‘i he palakipoé. Fehu‘i ange:

- ‘Oku tokoni‘i fēfē nai ha palōfita ke ne tauhi hono kakaí ke nau loto-fakatōkilalo tu‘unga ‘i he‘ene ma‘u ha mālohi ki he māmani?
- Ko e hā ‘a e mālohi ‘o e fakama‘ú? (Ko e mafai ia ke fakahoko ‘a e ngaahi ouau mo e ngaahi ngāue kehe ‘a ia ‘oku lava ke fakama‘u ia ‘i he māmani pea ‘i he langí foki.)
- ‘E lava fēfē nai ‘o ngāue‘aki ia ke tāpuaki‘i ‘a e kakaí?
- ‘E lava fēfē nai ‘o ngāue‘aki ia ke valoki‘i ‘a e kakaí?
- ‘Oku lava fēfē ‘e he mālohi ‘o e fakama‘ú ke tāpuaki‘i homou fāmílí ‘o ta‘engata?

Fakamatala‘i pea alea‘i ‘a e lea ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā Pulusi R. Makongiki:

“Ko ia, ko e tokāteline ‘eni ‘o e lakanga taula‘eiki. . . . Ko e mālohi ‘eni te tau lava ‘o ma‘u ‘i he tui mo e mā‘oni‘oni.

“‘Io ko e mo‘oni, ‘oku ‘i ai ha mālohi ‘i he lakanga taula‘eiki—ko ha mālohi ke fai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē!

“Kapau na‘e fakatupu ‘a e māmani ‘aki ‘a e mālohi ‘o e lakanga taula‘eiki, kuo pau ke lava ‘e he mālohi pē ko iá ‘o hiki atu ‘a e ngaahi mo‘ungá pea pule‘i mo e ngaahi ‘elemēnití.

“Kapau na‘e kapusi hifo ki he māmani ‘a e vahetolu ‘e taha ‘o e ngaahi laumālie ‘i he langí ‘i he mālohi ‘o e lakanga taula‘eiki, kuo pau ke lava ‘e he mālohi pē ko iá ‘o ta‘ofi ‘a e ngaahi kau tau ‘o e ngaahi pule‘angá, pea mo tō mai ‘a e ngaahi pomu faka‘ātomí.

“Kapau ‘oku lava ‘o fokotu‘u hake ‘a e kakai kotoa pē mei he fa‘a-maté ki he ta‘e-fa‘a-maté ‘i he mālohi ‘o e lakanga taula‘eiki, kuo pau ke lava ‘e he mālohi pē ko iá ‘o fakamo‘ui ‘a e kakai ‘oku puke ‘i he ngaahi mahakí mo tei maté pea fokotu‘u hake mo e maté.

“‘Io, ko e mo‘oni ‘oku ‘i ai ha mālohi ‘i he lakanga taula‘eiki—‘a ia ko e mālohi ‘oku tau feinga ke tau ma‘u ke tau ngāue‘aki, ko e mālohi ‘a ia ‘oku tau lotoa fakamātoato ke ne nofo‘ia ‘a kitautolu pea ‘i hotau hakó foki ‘o ta‘engata” (‘i he on conference Report, Apr. 1982, 50; pe *Ensign*, May 1982, 34).

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e Hilamani 10:11–12, 15–16. Fehu‘i ange:

- Ko e hā ha me‘a na‘e fekau kia Nifai ke ne fai hili ‘ene ma‘u ‘a e mālohi ‘o e fakama‘ú?
- Na‘e anga-fēfē ha‘ane tali iá?
- Ko e hā ha me‘a te mou lava ‘o ako mei he sipinga ‘a Nifai?
- Kuo hoko nai ha‘amou toloi ha me‘a pe ko ha‘amou talangofua ‘o ‘ikai toe tatalí ko ha tāpuaki? Na‘e anga-fēfē ‘ene hoko ia?

- Na‘e anga-fēfē hano tali ‘e he kau Nifai ‘a e fakamo‘oni ‘a Nifai?
- Ko e hā ha me‘a na‘e fai ‘e he ‘Eiki ke malu‘i ai ia?

Fakamanatu ki he kau akó ‘a e tala‘ofa na‘e fai ‘e he ‘Eiki kia Nifai te ne ngaohi ia “ke mālohi ‘i he lea mo e ngaahi ngāue” (Hilamani 10:5). Vahevahe ‘a e kalasí ki ha kulupu ‘e ua. Fekau ki he kulupu ‘e taha ke nau lau ‘a e Hilamani 11:1–6 pea lau ‘e he kulupu ‘e tahá ‘a e Hilamani 11:11– 17. Fekau ki he ongo kulupú ke nau kumi ki ha ngaahi fakamo‘oni na‘e faka‘au ‘o mālohi ‘a Nifai ‘i he lea mo e ngāue. Kole ange ke nau fakahā mai ‘a e ngaahi me‘a na‘a nau ‘iló ki he kalasí.

Toe faka‘ali‘ali atu ki he kau akó ‘a e sēini pea fehu‘i ange:

- Ko e hā ha ngaahi founa na‘e ‘uluaki hangē ai ‘oku hanga ‘e he ngaahi fekaú ‘o ta‘ota‘ofi ‘a Nifai?
- Ko e hā ha ngaahi founa na‘e foaki mai ai ‘e he ngaahi fekaú ha tau‘atāina kiate iá?

Hiki ki he palakipoé ‘a e lea na‘e fai ‘e Palesiteni ‘Ēsela Tafi Penisoni ‘o kau ki hono ngaohi ‘o e talangofuá ko ha me‘a ke tau fekumi ki ai (vakai ki he lea ‘a ‘Eletā Toni L. Siteli ‘i he ‘uluaki kongá ‘o e founa ‘oku fokotu‘u atu ki hono ako‘i ko ‘eni). Alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko e hā ha me‘a te mou lava ‘o fai ke ngaohi ke lahi ange ai ‘a e hoko ‘a e talangofuá ko ha me‘a ke mou fekumi ki ai ‘i ho‘omou mo‘ui?
- Ko e hā ha ngaahi founa ‘oku lava ai ‘e he talangofuá ‘o “tāpuaki‘i ‘a kitautolu ‘aki ‘a e mālohi” ‘i he akó? ‘i homou ‘apí? mo hotau ngaahi kaume‘á?

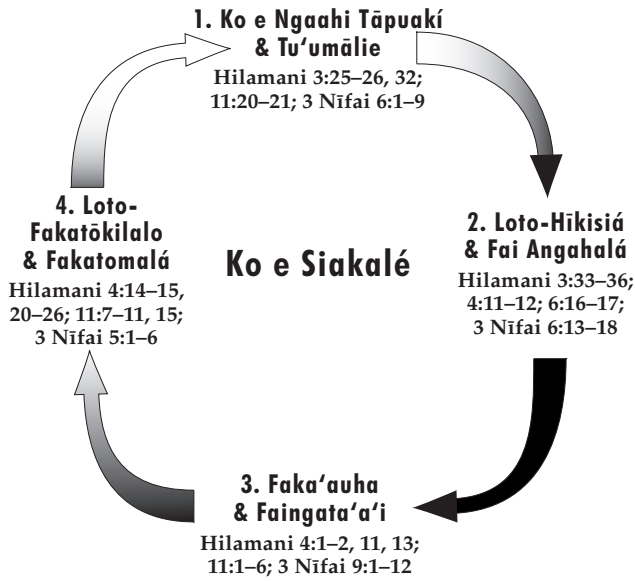

Hilamani 12:1–6, 23–26. ‘Oku fou atu ‘a e kakai mo e ngaahi pule‘angá ‘i ha ngaahi siakale ‘o e mā‘oni‘oni mo e fai angahalá. Te nau lava ‘o faka‘ehi‘ehi mei he ngaahi siakale ko iá ‘i ha‘anau fakatomala mo muimui ki he ‘Otuá. (miniti ‘e 40–45)

Hiki ki he palakipoé ‘a e lea ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā L. Tomu Peuli, ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, pea faka‘atā ha kongá he me‘a ‘oku tu‘u ai ‘a e fo‘i lea ko e *hisitōliá*: “‘Oku ou tui ko e taha ‘o e ngaahi misiteli lahi taha ‘o e mo‘ui fakamatelié, ko e ‘uhinga ‘o e ‘ikai ke lava ‘e he fa‘ahinga ‘o e tangatá ‘o ako mei he hisitōliá” (‘i he Conference Report, Oct. 1992, 19; pe *Ensign*, Nov. 1992, 16; pe *Tūhulu*, Sānuali 1993, 17). Tuku ki he kau akó ke nau mate‘i mai ‘a e fo‘i lea ‘oku puliá, pea alea‘i ‘a ‘enau ngaahi tali. Hiki leva ‘a e fo‘i leá ki hono tu‘ungá pea fehu‘i ange: Ko e hā nai ha fa‘ahinga fakamo‘oni ‘oku mou fakakaukau ki ai ‘a ia ‘oku hā mei ai ‘oku mo‘oni ‘a e lea ko ‘eni?

Lau ‘a e lea ko ‘eni ki he kau akó: “Ko kinautolu ko ia ‘oku ‘ikai te nau manatu ki he kuohilí, kuo pau pē ke nau toe fai ‘a e me‘a tatau” (George Santayana, *The Life of Reason; or the Phases of Human Progress*, 5 vols. [1905], 1:284). Fakahā ki he kau akó na‘e ‘ikai ako ‘a e kau Nifai mei honau hisitōliá, pea na‘e tupu ai ‘a ‘enau toe foua ‘a e siakale tatau ‘o e mo‘ui mā‘oni‘oni mo e fai angahalá. Na‘e ‘uluaki tāpuaki‘i kinautolu ‘e he ‘Eiki koe‘uhi ko ‘enau talangofuá. Na‘e tupu leva ai ‘a ‘enau hikisia pea kamata

ke nau fai angahala. Na'e hanga leva 'e he 'Eikí 'o tautea'í 'a kinautolu 'aki 'a e faka'auha mo e faingata'á. Na'e faifai pea nau fakavaivaí 'a kinautolu mo fakatomala, pea na'e toe tāpuaki'í 'a kinautolu 'e he 'Eikí, pea na'e toe kamata leva 'a e siakalé.

Faka'ali'ali 'a e fakatātā 'oku 'oatu hení 'i he palakipoé pe ngāue'aki ha mīsini faka'ata lahi 'o hulu'í 'aki, ke fakatāta'a'í ai 'a e siakale ko 'ení. Vahevahe 'a e kalasí ki ha kulupu 'e fā pea vahe ki he kulupu taki taha ha'anau konga 'o e siakalé pea nau alea'í ia 'i he'enua kulupú. Ka 'osi ia pea kole ange ke nau lipooti mai 'a e me'a na'a nau 'ilo'í ki he kalasí. Fehu'í ange:

- 'Oku mou pehē ko e fē 'a e tu'unga 'oku 'i ai homou fonuá 'i he siakalé he taimí ni? Ko e hā hono 'uhingá?
- 'Oku faingata'a'ia nai mo e kāingalotu tui faivelenga 'o e Siasí 'i he taimi 'oku hanga ai 'e he 'Eikí 'o tautea'í ha pule'anga koe'uhi ko 'ene fai angahalá? (vakai ki he 'uluaki lea na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikí 'i he founa 'oku fokotu'u atu ki hono ako'í 'o e 2 Nīfai 25:1–8, p. 69).
- Lau 'a e Hilamani 11:34–36. Ko e hā ha fakamatala 'a e ngaahi veesi ko 'ení, ki hono vave 'o e toutou-mo-liliu 'a e siakalé?

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Hilamani 12:1–6 pea nau faka'ilonga'í 'a e ngaahi fo'í lea ko ia 'oku nau fakamatala'í 'a e siakalé. Fekau ke nau toe lau 'a e ngaahi veesi tatau 'o kumi ki he ngaahi 'uhinga 'oku fakahema ai 'a e kakaí ke nau toe fai 'a e me'a tatau kuo hoko 'i he hisitōliá. ('Oku nau fakangalo'í 'a e 'Otuá mo 'Ene akonakí 'o lau ko ha me'a noa pē ia.) Fehu'í ange:

- Ko e hā ha me'a te tau lava 'o fai ke tau faka'ehi'ehi ai mei he siakale ko 'ení?
- Lau 'a e Hilamani 12:23–26. Ko e hā ha fale'í 'a Molomona ki ha me'a ke tau faka'ehi'ehi ai mei he siakalé?
- Ko hai 'a e kakai 'oku tāpuekiná?
- Ko e hā hono 'uhinga 'o e tokanga ki he 'Otuá?
- Ko hai 'e fakamo'uí?

Ko e ngaahi fehu'í 'eni 'e lava ke ke fakakaukau'í ke ke fai:

- Ko e hā nai ha ngaahi founa 'oku fa'a fou ai 'a e kakaí 'i ha "siakale 'o e loto-hikisia fakafo'ituitui"?

- Ko e hā nai ha ngaahi konga 'o e siakalé 'a ia 'oku tau loto ke toutou hoko mai kiate kitautolu?
- Ko e hā ha me'a kuo mou 'ilo'í 'a ia ne tokoni ia ki ho'omou loto-fakatōkilalo mo loto-fakatomala ma'u pē?

Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā 'Ēsela Tafi Penisoni, lolotonga 'ene kei mēmipa 'i he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Oku 'ikai fakalotomāfana 'a 'ete vakai atu ki he me'a 'e hoko ki he māmaní, ka 'oku tau 'ilo'í 'a e tali ki aí. 'Oku taha pē 'a e talí, 'a ia ko e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí. Kuo pau ke 'alu hake mei he lotó 'a e melinó. Kuo pau ke liliu 'a e loto 'o e tangatá, pea kuo pau ke pule 'a e mā'oni'oni 'i he mo'ui 'a e kakai 'o e māmaní pea 'e toki lava ke hoko mai 'a e melinó. 'Ofa ke fakavave'í 'e he 'Otuá ha hoko mai 'a e 'aho ko iá. 'Ofa ke mafola atu 'a e pōpoaki 'o e ongoongolelei kuo fakafoki maí 'i he mālohi lahi, 'e ha kakai tokolahi ange, koe'uhi ke hao ai 'a e fānau 'a e 'Otuá mei he ngaahi faka'auha 'oku hanganaki ke hoko maí” (i he Conference Report, Apr. 1947, 157).

Alea'í 'a e founa 'e lava ai 'e he akonaki ko 'ení 'o tokoni'í kitautolu ke tau faka'ehi'ehi mei he siakalé.

Talateu

Na'e 'alu pē 'a e taimi mo e faka'au ke lahi ange 'a e fai angahala 'a e kakai, neongo 'a e ngaahi feinga 'a Nīfai ke malanga 'aki 'a e fakatomalá kiate kinautolú. Na'e 'omi 'e he 'Otuá ha fakamo'oni hono ua ke fakatokanga ki he kakai Nīfai ki mu'a honau faka'auhá. Na'e tohi 'e 'Eletā Sefilí R. Hōlani 'o pehē:

“Na'e fakamahino'í hono lahi 'o e moveuveu fakasōsiale mo fakalotu 'i he kau Nīfai 'i he hā mai ha tangata Leimana. . . . ke ui ki he kau Nīfai ke nau fakatomala. Na'e ta'etali fakahāhā 'a Samuela 'i Seilahemalá, na'á ne talangofua ai ki he le'o 'o e 'Eikí, 'o ne kaka hake 'i he 'a na'e 'ātakai'í 'a e koló, 'o ne 'kikite ki he kakai 'aki 'a e ngaahi me'a kotoa pē na'e fakahū 'e he 'Eikí ki hono lotó' [Hilamani 13:4].

“Ko e taha 'o e ngaahi me'a na'e tuku 'e he 'Eikí ki hono lotó, ke ne fakatokanga ki he kakai 'o kau ki ha 'faka'auha lahi' 'a ia 'oku hanga mai kiate kinautolu kapau 'e 'ikai te nau liliu 'a 'enua ngaahi tō'onga mo'uí. Na'e kaila 'a Samuela mei hono tu'unga 'i he funga 'aá 'o ne pehē “oku 'ikai ha me'a te ne fa'a

fakahaofi 'a e kakaí ni ka ko e fakatomalá mo e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'a ia kuo pau 'e hā'ele mai ki he māmaní, pea te ne kātēkina 'a e ngaahi me'a lahi pea 'e tāmāte'i ia koe'uhi ko hono kakaí' [Hilamani 13:6].

"Na'e kikite 'a Samuela 'o kau ki He'ene hā'ele mai ko iá—'a ia na'e toe pē ha ta'u 'e nima mei he taimi ko iá—mo e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi me'a fakafo 'e hoko ko ha mo'ui'anga mo ha mate'anga ki he kau Nifai tui faivelenga ko ia te nau nofo 'o vakai ki hono fakahoko 'o e ngaahi tala'ofa ko iá neongo hono fakatu'utāmaki ki he'enau mo'ui'" (*Christ and the New Covenant*, 131).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Tokanga ki Ai

- Kapau 'e hokohoko atu e fai angahala 'a e kakaí, kuo pau ke hokosia 'a e taimi 'a ia 'e 'ikai te nau toe lava ai 'o fakatomala (vakai ki he Hilamani 13:5–11, 38–39; vakai foki ki he 'Alamā 34:32–34; Molomona 2:12–15).
- 'Oku fa'a fakahaofi 'e he 'Eiki 'a e kau angahalá tu'unga pē 'i he kau mā'oni'oni. Kapau 'oku kapusi ki tu'a 'e he kau fai angahalá 'a e kau mā'oni'oni meiate kinautolu, 'oku nau fe'unga ai ki he faka'auhá (vakai ki he Hilamani 13:12–14; vakai foki ki he 'Alamā 10:22–23).
- Ko e taimi ko ia 'oku tokanga taha ai hotau lotó ki he ngaahi koloa 'o e māmaní, 'oku fa'a ngalo ai 'a e 'Eiki 'iate kinautolu, pea tau fakavaivai ai ki he 'ahi'ahi, pea iku 'o tau fepaki ai mo e tautea 'a e 'Otuá (vakai ki he Hilamani 13:17–23; vakai foki ki he T&F 121:34–38).
- Na'e hanga 'e he pekia mo e Toetu'u 'a Sisū Kalaisí 'o ikuna'i 'a e mate fakasinó mo e mate fakalaumālie ko ia na'e tupu mei he Hingá. 'Oku hanga 'e He'ene Fakalelei 'o faka'atā mai kiate kinautolu 'oku fakatomalá ke nau hao mei he mate fakalaumālie hono uá, 'a ia 'oku hoko mai ia 'i he 'Aho Fakamāu tu'unga 'i he'etau ngaahi angahalá (vakai ki he Hilamani 14:15–19; vakai foki ki he 2 Nifai 2:4–10; 9:22).
- 'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'i He'ene fānaú. Te tau lava 'o ma'u 'a 'Ene ngaahi tāpuakí 'i ha'atau fakatomala mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, ka 'e 'ikai te tau lava 'o ma'u 'a 'Ene ngaahi tāpuakí 'i he taimi 'oku tau fai angahala aí (vakai ki he Hilamani 15:1–10; vakai foki ki he Same 5:4–5, 11–12; 2 Nifai 7:1; T&F 95:12).
- 'Oku malu'i 'e he 'Otuá 'a 'Ene kau tamaio'eiki kae 'oua kuo nau fakahoko 'a 'enau misiona 'a ia na'á Ne fekau mai ke nau ha'u 'o fai (vakai ki he Hilamani 16:1–3, 6–8).
- 'Oku fakahā mai 'e he 'Eiki 'a e ngaahi faka'ilongá mo e ngaahi me'a fakafofó ke fakapapau'i 'a e tui 'a e kau mā'oni'oni. Na'e fakasitu'a'i 'e he kau fai angahalá 'a e ngaahi faka'ilongá mo e ngaahi me'a fakafofó, 'o falala pē ki honau poto 'onautolú, pea na'e 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá (vakai ki he Hilamani 16:4–5, 13–23; vakai foki ki he 1 Kolinitó 2:10–14; Sēkope 4:8–10).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 110–12.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

Hilamani 13–16. Ko ha palōfita, tangata kikite, mo e tangata ma'u fakahā 'a e Palesiteni 'o e Siasí. (miniti 'e 35–40)

Faka'ali'ali ha tā 'o e Palesiteni lolotonga 'o e Siasí. Fehu'i ange: Kapau 'e kole atu 'e hao kaume'a 'oku te'eki Siasí ke ke fakamatala'i ange pe ko e hā 'a e me'a 'oku fai 'e he Palesiteni 'o e Siasí, ko e hā ha me'a te ke tala ange ki ai? Kole ki ha taha 'i he kau akó ke ne lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Sione A. Uitisou, 'a ia na'e hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Oku poupou'i 'e he kakaí 'a e Palesiteni 'o e Siasí ko ha 'Palōfita, Tangata Kikite, mo e Tangata Ma'u Fakahā.' . . .

“Ko e palōfitá ko ha faiako ia. Ko hono 'uhinga ia 'o e fo'i lea ko iá. 'Okú ne ako'i 'a e mo'oni, ko e ongoongolelei, kuo fakahā mai 'e he 'Eiki ki he tangatá, peá ne fakamatala'i ia 'o fakatatau ki hono fakahinohino'i fakalaumālie iá ke mahino ki he kakaí. . . .

“Ko e tangata kikité ko e toko taha ia 'okú ne mamata 'aki 'a e ngaahi fofonga fakalaumālie. 'Okú ne 'ilo'i hono 'uhinga 'o e ngaahi me'a ko ia 'oku ngali mahinongata'a ki he kakai kehé, ko ia 'okú ne hoko ai ko ha tangata fakatonu-lea mo e toko taha ke fakamahino'i 'a e mo'oni ta'engatá. 'Okú ne tomu'a vakai atu ki he kaha'ú mei he kuohilí mo e lolotonga. . . .

“Oku hanga 'e he tangata ma'u fakahā 'o fakahā mai ha me'a na'e 'ikai ke 'ilo'i 'i mu'a, tu'unga 'i he tokoni 'a e 'Eiki. Ko ha fo'i mo'oni 'oku fo'ou pe motu'a, pe ko ha founa fakahoko fo'ou pe motu'a 'o ha mo'oni kuo 'ilo'i 'o fakatatau ki he fie ma'u 'a e tangatá. 'Oku ngāue ma'u pē 'a e tangata ma'u fakahā ki he mo'oni, 'a e mo'oni 'oku paú (T&F 100:11) pea 'oku fakamahino'i ma'u ia ma'u pē 'aki 'a hono fakamo'oni'i fakalangi mai hono mo'oni" (*Evidences and Reconciliations*, arr. G. Homer Durham, 3 vols. in 1 [1960], 256–58).

Fehu'i ange:

- Ko e hā ha'amou fakakaukau ki ho'omou 'ilo'i 'oku tataki 'a e Siasí 'i he 'ahó ni 'e ha kau palōfita, kau tangata kikite, mo ha kau tangata ma'u fakahā?
- Ko e hā ha ngaahi fakatātā 'o ha ngaahi me'a 'oku hā mei ai 'a e anga hono fakahoko 'e he Palesiteni 'o e Siasí 'a e ngaahi fatonga ko 'eni?
- Ko e hā ha me'a 'oku hoko kiate kinautolu 'oku nau fili ke 'oua te nau muimui ki he Palesiteni 'o e Siasí 'i ha taha 'o hono ngaahi fatongiá?

Fakahā ki he kau akó te nau hānga 'o vakavakai'i 'i he 'ahó ni 'a e mo'ui 'a Samuela ko e Tangata Leimaná, ko'e'uhí ke mahino lahi ange ai kiate kinautolu 'a e ngaahi fatongia 'o e palōfitá, tangata kikitē, mo e tangata ma'u fakahaá. Hanga 'o hiki ki he palakipoé 'a e ngaahi 'ulu'i fakamatala ko 'ení, Palōfita, Tangata Kikite, mo e Tangata Ma'u Fakahā. Vahevahe ho'o kalasí ki ha kulupu 'e tolu, pea vahe'i ki he kulupu taki taha ha taha 'o e ngaahi fatongia. Fekau ke nau lau fakavavevave 'a e Hilamani 13-15 'o feinga ke 'ilo'i ha sippinga 'e ua 'o e founga na'e fakahoko ai 'e Samuela 'a e fatongia ko iá. Fekau ki he kulupu taki taha ke nau fili ha taha 'iate kinautolu ke ne lipooti mai ki he kalasí 'a e me'a na'a nau ma'ú.

Alea'i 'a e ngaahi fatongia 'o e palōfitá, tangata kikite, mo e tangata ma'u fakahaá mo e 'uhinga 'oku nau mahu'inga ai ki he Siasí 'o e 'Eikí. Fehu'i ange:

- Te mou lava fēfē 'o poupou'i 'a e Palesiteni 'o e Siasí 'i he'ene fakahoko 'a e ngaahi fatongia ko 'ení?
- 'E tokoni'i fēfee'i nai 'a e Siasí kapau 'e hanga 'e hono kāingalotú kotoa 'o poupou'i 'a e Palesiteni 'o e Siasí 'i he founga ko 'ení?

Hilamani 13. Kapau 'e hokohoko atu e fai angahala 'a e kakaí, kuo pau ke hokosia 'a e taimi 'a ia 'e 'ikai te nau toe lava ai 'o fakatomala. (miniti 'e 25-30)

Kole ki he kau akó ke nau pehē 'oku nau fononga atu 'i ha vao 'akau pea 'oku 'ātakai'i kinautolu 'e he ngaahi 'akau. Fehu'i ange:

- Te mou fie fononga atu nai 'i ha vao 'akau 'i he 'aho pe 'i he po'ulí?
- Ko e hā nai ha ngaahi faingata'a 'o e fononga 'i ha vao 'akau 'i he fakapo'ulí?

Fakahā ange 'oku lava ke fakatatau 'a e mo'ui fakamatelié ki ha vao 'akau. Fekau 'a e kau akó ke nau lau 'a e Hilamani 13:29, pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a na'e fili 'e he kau Nīfai 'i he taimi 'o Samuelá?
- Ko e hā nai ha fekau'aki 'a e ngaahi lea hangē ko e fai angahala, anga-fakalielia, loto-fefeka, mo e kia-kevea mo e fili ki he fakapo'ulí?
- Ko e hā ha ngaahi sippinga 'o e "kau taki kui" 'i he māmaní 'i he 'ahó ni?
- Ko e hā ha founga 'oku tatau ai ha'ate muimui ki ha taha 'o e kau taki ko 'ení mo ha'ate fili ki he fakapo'ulí?
- Ko e hā ha ngaahi founga 'oku hā mai ai 'a e fakapo'ulí 'i he 'aho ní?

Lau 'a e Hilamani 13:1-4, 21-28 'o feinga ke 'ilo'i ha founga 'e ua pe lahi ange na'e fili ai 'a e kau Nīfai ki he fakapo'ulí kae tuku 'a e māamá. Fehu'i ange:

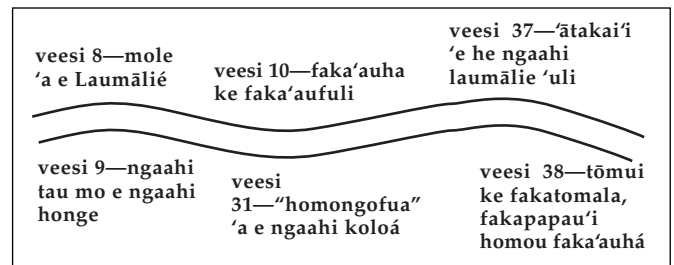
- Ko e hā nai ha ngaahi founga 'oku fili ai 'a e kakaí ke nau fakafisinga'i e fakamo'oni 'a e kau palōfitá 'i he 'aho ní?

- Ko e hā hono fakatu'utāmaki 'o e tokanga taha hotau lotó ki he ngaahi koloá?

Lau 'a e Hilamani 13:5-7 pea fehu'i ange:

- 'Oku fakatau nai ki fē 'a e hala 'o e fakapo'ulí?
- Ko e hā 'a e founga pē 'e taha 'e fakahaofi ai 'a e kakaí?
- Ko e hā nai ha 'uhinga te tau lau ai 'eni ko e "ngaahi ongoongo fakafiefia"? (veesi 7).

Faka'ali'ali 'a e fakatātā 'oku 'oatu hení 'i he palakipoé, ke tokoni ki he kau akó ke mahino kiate kinautolu 'a e hala 'o e fakapo'ulí. Fakakau ai 'a e ngaahi potu folofolá kae 'oua 'e kau ki ai 'a e ngaahi fo'i lea kehé. 'E lava ke fakahokohoko kehekehe 'a e tu'u 'a e ngaahi potu folofolá, kae manatu'i pē ke fokotu'u 'a e veesi 38 'i he ngata'anga 'o e halá. Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e veesi taki taha ke nau 'ilo'i mei ai 'a e fakatokanga na'e fai mai 'e Samuela 'e hoko ki he kau Nīfai kapau 'e 'ikai ke nau fakatomala. Ka fakahā mai 'e he kau akó 'a e ngaahi fakatokangá, hanga 'o hiki ha ngaahi fo'i lea mahu'inga ki he potu folofola taki taha ke hangē ko e fakatātā 'oku 'oatu hení.

Kole ki ha taha 'i he kau akó ke ne lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita, lolotonga 'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Oku faingofua ki ha kakai ke nau nofo ma'u 'i he fakapo'ulí tu'unga 'i he'enu angatu'u mo e fai angahalá, pea mavahe ai 'a e laumalié 'o e fakatomalá meiate kinautolu. . . .

“Na'e fai angahala fakahāhā [l'a e kau Nīfai mo e kau Leimana na'a nau mavahe mei he Siasí hili 'a e hā'ele mai 'a Kalaisí], pea na'e tupu ai 'a e 'ikai hoko mai kiate kinautolu 'a e fakamo'ui. Na'e foaki ia kiate kinautolu, ka na'e 'ikai te nau tali ia. Na'a nau fakafisinga ia 'o nau fili ai ke nau angatu'u pē” (Doctrines of Salvation, comp. Bruce R. McConkie, 3 vols. [1954-56], 2:194- -95).

Fehu'i ange:

- 'Oku anga-fēfē 'a e fekau'aki 'a e lea ko 'ení mo e tu'unga na'e 'i ai 'a e kau Nīfai?
- 'E anga-fēfē nai ha'ane fekau'aki mo kinautolu?
- Ko e hā ha me'a te tau lava 'o ako mei he ngaahi fakatokanga 'a Samuelá?

Faka'osi 'aki ha'o kole ki he kau akó ke nau fakahā mai ha ngaahi potu folofola kehe 'a ia 'oku ako'i ai 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení, pea fekau ke nau faka'ilonga'i ia 'i he'enu ngaahi

folofolá. Kole ange ke nau fakakaukau ki ha me’a te nau lava ‘o fai ke nau fakatomala ai mei he’enua ngaahi anghahalá.

Hilamani 13:12–14. ‘Oku fa’a fakahaofi ‘e he ‘Eiki ‘a e kau anghahalá koe’uhi ko e kau mā’oni’oni. Kapau ‘oku kapusi ki tu’a ‘e he kau anghahalá ‘a e kau mā’oni’oni meiate kinautolu, ‘oku nau fe’unga ai ki he faka’auhá. (miniti ‘e 10–15)

Lau ha ngaahi ‘ulu’i fakamatala mei ha nusipepa ‘a ia ‘oku hā ai hono lahi ‘o e fai anghahala ‘i he ‘aho ní. Fehu’i ki he kau akó:

- Kuo liliu fēfē ‘a e ngaahi tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e māmaní lolotonga ho’o mo’uí?
- Ko e hā ha me’a ‘okú ke hoha’a ki ai ‘o fekau’aki mo e taumu’a ‘oku hanga ki ai ‘a e tokolahi ‘i he māmaní?
- Ko e hā nai ha me’a te mou lava ‘o fai ke tokoni ki hono fakahaofi ‘a kinautolu?

Mou lau fakakalasi ‘a e ‘Alamā 10:22–23 mo e Hilamani 13:12–14 pea mou alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni:

- Ko e hā nai ha me’a ‘e lava ‘e he kau mā’oni’oni ‘o fai ke fakahaofi ‘a e māmaní mei he faka’auhá?
- Ko e hā nai ha me’a kuo pau ke tau fai ke lau ai ‘a kitautolu ko ha kau mā’oni’oni?
- Ko e hā nai ha me’a ‘e lava ‘o hoko ki he māmaní kapau te nau kapusi ki tu’a ‘a e kau mā’oni’oni?

Lau ‘a e 3 Nifai 1:9 pea fehu’i ange:

- Ko e hā ‘a e me’a na’e ‘amanaki fai ‘e he kau ta’etu’i?
- Ko e hā ha lau ‘a e Hilamani 13:12–14, ki he me’a ‘e hoko ki he kau ta’etu’i kapau te nau tāmata’i ‘a e kakai tui?

Fakamanatu ki he kau akó ‘a e me’a na’e hoko ki he kolo ko ‘Amonaihaá ‘i he taimi na’a nau fakapoongi ai mo kapusi ki tu’a ‘a e kau mā’oni’oni (vakai ki he ‘Alamā 16:2–3). Lau ‘a e 3 Nifai 9:3 pea feinga ke ‘ilo’i na’e iku ki ai ‘a e kolo ko Seilahemalá. Fakamo’oni’i ange ‘e hanga ‘e he ‘Eiki ‘o tautea’i ‘a e kau fai anghahala ‘o fakatatau ki He’ene folofolá.

‘E tokoni’i ‘a e kau akó ke mahino kiate kinautolu ‘oku kei ‘i ai pē ha kakai lelei tokolahi ‘oku nau kei mo’ui ‘i he māmaní, kapau te ke lau ange ‘a e lea ko ‘eni ‘a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo, lolotonga ‘ene hoko ko e Palesiteni Le’ole’o ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā- Uá: “Ko e mo’oni, ‘oku kei tokolahi pē ha kakai angatonu mo tui faivelenga ‘oku nau tauhi ‘a e ngaahi fekau’i pea ‘oku nau mo’ui mo lotua ke ‘oua na’a faka’auha ‘a e māmaní” (‘i he Conference Report, Apr. 1971, 7; pe *Ensign*, June 1971, 16).

Hilamani 14:2–6, 14, 20–25. Na’e fakahā ‘e Samuelā ko e Tangata Leimaná ‘a e ngaahi faka’ilonga ‘o e ‘alo’i mai mo e pekia ‘a Kalaisí. (miniti ‘e 25–30)

Kole ki ha taha ‘i he kau akó ke ne lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:38, pea mou alea’i fakakalasi ia. Fakahā ki he kau akó te nau mamata ki ha fakatātā ‘o e tefito’i mo’oni ko ‘eni ‘i he’enua ako ki he Hilamani vahe 14. Hanga ‘o ‘ai ha tatau

‘o e saati ‘oku ‘oatu hení ‘i ha milemila ki he mīsini faka’ata lahi, pe te ke tā ia ‘i he palakipoé, pea mou ngāue fakakalasi ki ai. Pe te ke tufa ki he kau akó ha tatau ‘o e sātí ‘i ha’o peesi ke tufaki pea fekau ke nau fakakakato fakatātutaha ia pe fakakulupu iiki. Te ke lava ‘o kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o tā ha fakatātā ‘o e me’a na’a nau laú.

Ngaahi Faka’ilonga ‘o e ‘Alo’i ‘o Sīsū Kalaisí

Hilamani 14	Ngaahi Kikité	3 Nifai 1	Fakaho
veesi 2		veesi 13	
veesi 3–4		veesi 15	
veesi 5		veesi 21	

Ngaahi Faka’ilonga ‘o e Pekia ‘a Sīsū Kalaisí

Hilamani 14	Ngaahi Kikité	3 Nifai 8	Fakahokó
veesi 20, 27		veesi 19–23	
veesi 21–22		veesi 5–7, 17–18	
veesi 23		veesi 12	
veesi 24		veesi 8–10, 13	

Lau ‘a e Hilamani 14:25 pea feinga ke ‘ilo’i ha faka’ilonga ‘e taha ‘o e pekia ‘a Sīsū Kalaisí. Hili ia pea lau ‘a e 3 Nifai 23:9–13 pea fehu’i ange:

- Ko e hā ha kikite na’e hanga ‘e he ‘Eiki kuo toe tu’ú ‘o fakamanatu’i ange ki he kau Nifai?
- Ko e hā ha lau ‘a e kau ākongá ‘o kau ki he kikite ko ‘eni?
- Ko e hā ha me’a na’e fekau’i ‘e Sīsū Kalaisi ke nau fai?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku mahu’inga ai kiate kimoutolu ‘i he ‘ahó ni ‘a e Toetu’ú mo hono fakahoko ‘o e kikité?

Hilamani 14:15–19. Na’e hanga ‘e he pekia mo e Toetu’u ‘a Sīsū Kalaisí ‘o ikuna’i ‘a e mate fakasinó mo e mate fakalaumālie ko ia na’e tupu mei he Hingá. ‘Oku hanga ‘e He’ene Fakaleleí ‘o faka’atā mai kiate kinautolu ‘oku fakatomalá ke nau hao mei he mate fakalaumālie hono uá, ‘a ia ‘oku hoko mai ia ‘i he ‘Aho Fakamāu tu’unga ‘i he’etau ngaahi anghahalá. (miniti ‘e 15–20)

Fai ‘a e talanoa ko ‘eni na’e fai ‘e ha tangata poto ‘i he Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní:

“‘I he’eku fakakaukau atu ki he mo’ui ‘i he maama ka ha’ú, ‘oku ou manatu ai ki he talanoa ‘o ha faifekau fakakautau ‘a ia na’a ne feinga ke fakafiemālie’i ha tamasi’i Siasi ‘a ia na’e ma’u ia ‘i ha fefana’aki mo e filí ‘i ha fetau’aki he Tau Lahi Hono II. Na’e ofi ke mate ‘a e sōtia ko ‘eni. Na’e ‘ilo’i ‘e he faifekau fakakautau ‘i he’ene vakai ki he lau’i kapa faka’ilonga ‘o e sōtiá, na’a ne ‘ilo’i ai ‘oku kau ki he Siasi. Na’e pehē ange leva ‘e he faifekau fakakautau, ‘E tamasi’i, ‘oku ‘ikai te u kau

ki homou siasí, ka 'okú ke loto ke u fai ha' o lotu?' Na'e pehē ange leva 'e he talavou, "Io, 'oku ou loto ke ke fai ha'aku lotu.' Ko ia na'e tū'ulutui leva 'a e faifekau fakakautau, pea na'e lotu fakataha ai 'a e ongo tangata ko 'eni 'a e 'Otuá. Na'e toki pehē ai 'e he sōtia ki mui, "Oku ou manatu'í lelei 'a e ngaahi lea ko 'eni 'a e faifekau fakakautau: "'E 'Otuá, tokoni'í kimaua ke ma mo'ui koe'uhí ka hoko mai 'a e taimi ke ma mate aí, 'e 'ikai te ma manavahē ke ma mate, pea kapau te ma mate, ke 'oua te ma manavahē ke toe mo'ui.'" (Stan H. Watts, *The Blessings of This Day*, Brigham Young University Speeches of the Year [23 Nov. 1971], 2).

Lau 'a e Hilamani 14:15–19 pea alea'í 'a e ngaahi fehu'í ko 'ení:

- Ko e hā ha lau 'a e ngaahi veesi ko 'ení 'o kau ki he fa'ahinga mate 'e lava 'o hoko mai ki ha tahá? (Fakatokanga'í ange, neongo 'a e mate fakasinó, ka na'e 'uluaki mate 'a e fa'ahinga 'o e tangatá 'í ha mate fakalaumālie 'í he taimi na'e hinga ai 'a 'Ātamá, pea 'oku hoko ki he kakai 'oku 'ikai fakatomalá ha mate fakalaumālie hono ua 'í he hili 'a e fakamaau faka'osí.)
- Ko e hā 'a e mate fakalaumālié?
- 'Oku anga-fēfē hano fakahaofi kitautolu 'e he pekia 'a Sīsū Kalaisí mei he 'uluaki mate fakalaumālié?
- 'E anga-fēfē hano fakahaofi kitautolu 'e He'ene Fakaleleí mei he mate fakalaumālie hono uá?
- 'Oku anga-fēfē hano teuteu'í kitautolu 'e he loto-fakatomalá ke "'oua te tau manavahē ke toe mo'ui"?

Fakahā ange na'e 'ikai tali 'e he kau Nifai 'o e taimi 'o Samuelá 'a e ngaahi fakatokanga na'á ne fai maí. Fehu'í ange. Te tau lava nai 'o mate fakalaumālie ka tau kei pehē pē 'oku tau mo'ui fakalaumālie? 'Oku founga fēfē ia? Kole ki ha taha 'í he kau akó ke ne lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Sipenisā W. Kimipolo, 'í he taimi na'á ne kei mēmipa ai 'í he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

"Oku 'í ai ha kakai tokolahi 'í he Siasí 'í he 'ahó ni 'oku nau pehē 'oku nau mo'ui, ka kuo nau 'osi mate kinautolu ia ki he ngaahi me'a fakalaumālie. Pea 'oku ou tui 'oku 'í ai mo e tokolahi foki 'oku nau fakangalingali 'o pehē 'oku nau mo'ui ka 'oku nau mate fakalaumālie mo kinautolu foki. 'Oku lahi ange 'enau ngāue ki he mata'itohi 'o e fonó kae 'ikai ki hono laumālié" (in Conference Report, Apr. 1951, 105).

Fehu'í ange: Ko e hā nai ha me'a te tau lava 'o fai he taimi ni ke tau hao ai mei he mate fakalaumālie 'í he'etau mo'ui? Lau 'a e Mōsaia 2:41 pea feinga ke 'ilo'í 'a e ngaahi tāpuaki ko ia 'oku ma'u 'e kinautolu 'a ia 'oku nau teuteu 'í he mo'ui ko 'eni ki he maama ka hoko maí.

Hilamani 15:1–10. 'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'í He'ene fānaú. Te tau lava 'o ma'u 'a 'Ene ngaahi tāpuaki 'í ha'atau fakatomala mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, ka 'e 'ikai te tau lava 'o ma'u 'a 'Ene ngaahi tāpuaki 'í he taimi 'oku tau fai angahala aí. (miniti 'e 25–30)

Tuku ki he kau akó ke nau fakamatala ki he me'a 'oku nau manavahē ange ai 'í ha toe me'a kehe. Hiki 'a 'enau ngaahi talí 'í he palakipoé pea mou alea'í ia. Fehu'í ange: Ko e hā nai ha me'a 'oku totonu ke tau manavahē lahi ange ki ai 'í he ngaahi me'a 'oku hiki atu 'í he palakipoé? Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e Hilamani 15:9 'o feinga ke nau 'ilo'í 'a e me'a na'e manavahē ai 'a e kau Leimaná. Fehu'í ange:

- Ko e hā nai 'a e me'a na'e loto 'a e kau Leimaná ia ke hoko mai kiate kinautolu, kae 'oua pē te nau fai angahala?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga na'a nau manavahē lahi pehē ai ki he angahalá?

Lau 'a e 2 Nifai 4:31 pea feinga ke 'ilo'í 'a e me'a na'e lotua 'e Nifai.

Lau 'a e Hilamani 15:4–8, ke 'ilo'í mei ai 'a e founga na'e ma'u ai 'a he kau Leimaná 'a e fa'ahinga fakakaukau ko 'eni 'o kau ki he angahalá. Fekau ki he kau akó ke nau hanga 'o hiki 'a e ngaahi me'a na'á ne fakatupu 'a e ma'u 'e he kau Leimaná 'a e tui kia Sīsū Kalaisí, pea fakatomala, mo ha liliu lahi 'í honau lotó, pea mou alea'í 'a 'enau ngaahi talí. 'E ala tokoni 'a e ngaahi fehu'í ko 'ení ki ho'omou fealea'akí:

- Ko e hā ha me'a na'e fai 'e he kau Nifai 'o kamata fononga atu ai 'a e kau Leimaná 'í he hala ki he fakamo'uí?
- 'Oku mou pehē ko e 'uhinga ki he hā 'a e "hala ki honau fatongiá"? (veesi 5).
- Ko e hā ha me'a na'e feinga 'a e kau Leimana na'e uluí ke nau fai?
- Ko e hā ha me'a na'e fai 'e he ngaahi folofolá 'o tu'unga ai honau fakauluí?
- Ko e hā ha me'a te tau lava 'o ako mei he me'a na'e hoko kiate kinautolú?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e Hilamani 15:1–3, 17 pea fakafehoanaki 'a e me'a 'oku nau 'ilo'í 'o kau ki he kau Leimaná mo e ngaahi me'a 'oku ako'í mai 'e he ngaahi veesi ko 'ení 'o kau ki he kau Nifai. 'E lava 'o hoko ko ha kongá 'o ho'omou fealea'akí ha' o fai ange 'a e ngaahi fehu'í ko 'ení:

- Ko e hā ha me'a na'e fakatokanga mai 'e Samuela 'e hoko ki he kau Nifai kapau 'e 'ikai te nau fili ke fakatomala?
- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku hanga ai 'e he 'Eikí 'o tautea'í Hono kakai? 'Oku anga-fēfē nai Ha'ane fai iá?
- 'Oku founga fēfē ha hoko 'a e tauteá ko hano fakahā ia 'o e 'ofa?
- Na'e mei anga-fēfē nai hano tali 'e he kau Nifai 'a e ngaahi fakatokanga 'a Samuelá kapau na'a nau manavahē ke fai angahala?

Fakamo'oni'í ange, 'oku lava 'e he manavahē ki he angahalá mo hono tauteá 'o ue'í hake 'a kitautolu ke tau mo'ui koe'uhí

ke tau lava 'o hao mei he ngaahi tautea ko ia na'e hoko mai ki he kau Nifai. Ka neongo ia, 'oku 'i ai ha me'a 'oku ma'olunga ange te ne lava 'o malu' 'a kitautolu. Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli:

“Ko ha fakatupu ue'i fakalaumalie 'a 'ete vakai atu ki he fofonga 'o e kau talavou mo e kau finemui ko ia 'oku nau 'ofa 'i he 'Eiki, pea 'oku nau fie fai 'a e me'a 'oku totonu, pea 'oku nau fie fakatupulekina 'a e mo'ui 'oku fonu 'i he ngaahi lelei lahi. 'Oku nau ngāue mālohi ke fakatupulaki 'a e ngaahi poto taukei ko ia te ne tāpuekina 'a kinautolu pea mo e sōsaieti ko ia 'oku nau kau ki ai. 'Oku tokolahi fau hanau ni'ihī 'oku ngāue fakafaipekau ma'a e Siasī. 'Oku nau ma'a, poto, fa'a ngāue, mo fiefia. Ko e mo'oni 'oku 'ofeina 'e he 'Eiki 'a kinautolu 'i he to'u tangata ko 'eni 'a ia 'oku nau ako mo ngāue 'i Hono Siasī. 'Oku ou 'ofa 'iate kinautolu, pea 'oku ou loto ke nau 'ilo'ia" ('i he Conference Report, Apr. 1996, 90; pe *Ensign*, May 1996, 66; pe *Liahona*, Siulai 1996, 71).

Hilamani 15:11–13. Ko ha kakai 'o e tala'ofa 'a e kau Leimaná. (miniti 'e 5–10)

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Hilamani 15:11–13 mo feinga ke 'ilo'ia 'a e me'a na'e kikite' 'e Samuela 'o kau ki he kau Leimaná “i he ngaahi kuonga faka'osi.” Fehu'i ange: 'Oku mou pehē 'oku fēfē hono fakahoko 'o e kikite ko 'eni? Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Sipenisā W. Kimipolo, lolotonga 'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Na'e finangalo 'a e 'Eiki ke ui kinautolu ko e kau Leimana. 'Oku nau fakahoko 'a e ngaahi kikitē. Ko ha kakai kuo fili 'a kinautolu, pea 'oku tafe 'i honau ngaahi halanga totó 'a e toto mahu'inga. 'Oku nau lolotonga hu'ihu'atu 'a e ngaahi ha' 'o e ngaahi talatupu'á, manavaheé, ta'e'ilo, mo e tāufehi'á, pea 'oku nau fakakofu' 'a kinautolu 'aki 'a e 'ilo, ngaahi ngāue lelei, mo e mā'oni'oni. Pea 'oku fiefia 'a e Siasī ko 'eni 'i he 'i ai hono fatongia mahu'inga 'i hono fakahoko 'a e liliu ko ia. . . .

“Na'e fakamasiva' 'a kinautolu 'i he 'aneafi, pea fakavaivai' 'i, mo faka'au ke puli atu; ka 'oku 'i ai hanau laui afe he 'ahó ni 'oku. . . . kau mau pē ki he ngaahi seminelí mo e ngaahi 'inisititiuti. . . . Pea 'oku 'i ai honau tokolahi 'oku nau ma'u ha ako faka'atamai mo fakalaumalie foki 'i Mekisikou, 'Amelika Tonga, mo Hauai' pea mo e ngaahi motu 'o e tahí. 'Oku 'i ai honau tokolahi 'oku nau 'i he ngaahi kolisi 'i he taimi ni, pea 'i ai mo honau tokolahi fau 'oku nau lolotonga ngāue fakafaipekau taimi kakato. 'Oku 'i ai honau lau mano kuo nau fe'unga he taimi ni ke nau kau ki ha ngaahi ako mo e ngāue mā'olunga ange 'i he ngaahi kautaha 'a e Siasī 'i he ongo 'Ameliká pea 'i he Pasifiki.

Kuo tu'u hake ha kau taki mei he kau Leimana-Nifai ke tataki mo ue'i hake 'a honau kakaí. *Kuo hokosia 'a e 'aho 'o e kau Leimaná*, pea 'e toe lelei ange foki 'a e 'apongipongi ia" (in Conference Report, Oct. 1965, 70–71).

Hilamani 16:1–3, 6–8. 'Oku malu' 'e he 'Otuá 'a 'Ene kau tamaio'eiki kae 'oua kuo nau fakahoko 'a 'enau misiona 'a ia na'a Ne fekau mai ke nau ha'u 'o fai. (miniti 'e 10–15)

Kole ki he kau akó ke nau fakamatala ki ha taimi na'a nau ongo'i ai ne malu' kinautolu 'e he 'Eiki mei ha fakatu'utāmaki. Fehu'i ange: Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mou pehē ai 'oku malu' 'e he 'Eiki 'a 'Ene fānaú? Alea' 'a e ngaahi tali 'a e kau akó. Fehu'i ange pe 'oku nau lava 'o fakakaukau ki ha taimi na'e tuku ai 'e he 'Eiki ke hoko ki He'ene fānaú ha fakatu'utāmaki. ('E lava 'o kau ki he ngaahi talí 'a e mate 'a 'Apinetai, Siosefa Sāmita, Sīsū Kalaisi.) Fehu'i ange: Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku tuku ai ke hoko ia? (*Fakatokanga'i ange*: Tokanga ke 'oua na'e pehē 'e he kau akó 'oku 'ikai ke 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kinautolu 'okú Ne tuku ke hoko ki ai ha faingata'á pe 'oku nau maté. Ko e tefito'i fakakaukau 'oku fakamamafa' 'i he fealea'aki ko 'eni, 'oku hanga 'e he 'Otuá 'o malu' 'a 'Ene kau tamaio'eiki kae 'oua kuo nau fakahoko 'a 'enau ngaahi misioná.)

Fakamanatu mo e kau akó 'a e misiona 'a Samuela ki Seilahemalá, 'aki ha'amou lau 'a e ngaahi 'ulu' fakamatala ki he Hilamani vahe 133–15. Tuku ki he kau akó ke nau hanga 'o fakafuofua' hono fuoloa 'o e tu'u 'a Samuela 'o malanga 'i he ngaahi 'ā 'o e koló. Lau 'a e Hilamani 16:1–3, 6–8 pea feinga ke mou 'ilo'ia 'a e anga hono tali 'e he kau Nifai 'a e pōpoaki 'a Samuelá. Alea' 'a e ngaahi fehu' 'i ko 'eni:

- Ko e hā 'a e 'uhinga na'e 'ikai ke lava ai 'o tau ha maka pe ngahau 'a e kau Nifai 'ia Samuela?
- Ko e hā ha me'a na'e hoko ki ha ni'ihī 'o e kau Nifai tu'unga 'i he me'a ko 'eni?
- Na'e anga-fēfē hano tali ia 'e "honau tokolahi angé"?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e malu' ai 'e he 'Eiki 'a Samuelá? (Na'e te'eki kakato hono fakahoko 'a 'ene misioná; vakai ki he veesi 7.)

Lau fakataha mo e kau akó 'a e Hilamani 5:12 pea alea' 'a e founga te tau lava ai 'o fakafepaki' 'a e ngaahi fakatanga 'a Sētané, 'o hangē ko e tu'u 'a Samuela 'i he funga 'ā 'o Seilahemalá.

Hilamani 16:4–5, 13–23. 'Oku fakahā mai 'e he 'Eiki 'a e ngaahi faka'ilongá mo e ngaahi me'a fakaofó ke fakapapau' 'a e tui 'a e kau mā'oni'oni. Na'e fakasitu'a' 'e he kau fai angahalá 'a e ngaahi faka'ilongá mo e ngaahi me'a fakaofó, 'o falala pē ki honau poto 'onautolú, pea na'e 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá. (miniti 'e 20– 25)

Hanga 'o kosi ha fo'i fetu'u ki mu'a pea toki fai 'a e kalasi pea fakapipiki ia 'i ha feitu'u 'i ho loki akó. ('Oku totonu ke 'asi lelei

ia, kae 'oua 'e fakapipiki ia 'i ha feitu'u 'oku anga-maheni e fānau akó he sio ki aí.) Fehu'i ki he kau akó pe 'oku nau fakatokanga'i ha me'a 'oku ki'i kehe 'i he loki akó. 'I he'enua 'ilo'i 'a e fetu'ú, fehu'i ange leva pe ko e toko fiha na'a nau fakatokanga'i ia te'eki ke fakahā ange kia kinautolú. Fehu'i ange:

- Ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e 'ikai ke fakatokanga'i ai ia 'e ha ní'ihí 'o kimoutolu 'i he kamata 'a e kalasí?
- Ko e toko fiha nai 'o kimoutolu na'a mou mei fakatokanga'i ia, kapau na'á ku fakahā atu ia kiate kimoutolu 'i ho'omou hū mai ki he loki akó?
- 'E fakafehoanaki fēfee'i nai 'eni ki he me'a 'oku fai 'e he palōfitá?

Lau 'a e Hilamani 16:4–5 pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e fatongia 'o e palōfitá 'o fekau'aki mo e "ngaahi faka'ilongá mo e ngaahi me'a fakaofó"?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku fakahā mai ai 'e he 'Otuá 'a e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi me'a fakaofó?
- Ko e hā nai ha me'a 'e hoko ki he'etau tuí 'i hono fakahoko 'o e ngaahi faka'ilongá?
- Ko e hā nai ha me'a 'oku hoko ai ki he anga 'o 'etau mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei?

Lau 'a e Hilamani 16:13–14 pea feinga ke 'ilo'i ha me'a 'e ua na'e kamata ke fakahoko. Fehu'i ange: Ko e hā ha me'a te tau 'amanaki ki ai 'i he'etau tatali ki hono fakahoko 'o e ngaahi faka'ilonga 'o Hā'ele 'Anga Uá?

Fakahā ange 'oku 'ikai ke tui 'a e kakai kotoa pē ki he ngaahi faka'ilongá mo e ngaahi me'a fakaofó 'oku fakahā mai 'e he 'Otuá. 'Oku pehē 'e he kau ta'etuí 'oku 'i ai ha'anau ngaahi 'uhinga lelei ki he'enua ta'etuí. Fekau ki he kau akó ke nau lau fakalongolongo 'a e Hilamani 16:15–23 pea nau feinga ke nau 'ilo'i ha 'uhinga 'e fā nai 'oku faka'ikai'i 'aki 'e he kau ta'etuí 'a e ngaahi faka'ilongá. Kole ki he kau akó ke nau fakahā atu 'a e ngaahi me'a na'a nau ma'ú, pea 'e lava ke hiki ia ki he palakipoé. 'E lava 'o kau ki ai 'a e ngaahi me'a ko 'ení:

- 'Oku nau fakafalala ki honau poto pē 'onautolú pea nau pehē na'e " 'i ai 'a e ngaahi me'a 'e ní'ihí na'e totonu 'enua fakalavelavé" (veesi 16; vakai ki he veesi 15).

- Na'a nau pehē, 'oku "'ikai ha 'uhinga lelei ke 'i ai ha taha 'o hangē ko ha Kalaisí 'e hā'ele mai" (veesi 18).
- Na'a nau lau 'a e talanoa kia Kalaisí ko ha "tala tukufakaholo kovi" (veesi 20) pea nau pehē 'oku 'ikai ke 'i ai ha fa'ahinga founa ke 'ilo'i ai kuo 'alo'i mai 'a Kalaisí 'i ha fonua muli mama'o (vakai ki he veesi 19–20).
- Na'a nau tukuaki'i 'a e kakai tuí 'oku nau ngāue'aki 'a e "olopoto mo e ngaahi faiva fufū 'o e tokotaha angakoví" ke pukepuke 'aki 'a e kakai ke 'oua te nau 'ilo'i pea nau fakafalala ki he'enua kau akonakí (veesi 21)..

Alea'i mo e kau akó 'a e me'a te tau lava 'o fai ke ta'ofi ai 'a kitautolu mei hano kākaa'i 'e ha ngaahi faka'uhinga pehē. Fakamo'oni ki hono mahu'inga 'o e fanongo mo talangofua ki he kau palōfita 'a e 'Eiki. Faka'osi 'aki ha'o lau 'a e lea na'e fai 'e 'Eletā Heneli B. 'Aealingi:

"Oku hā mai 'oku 'ikai hano ngata'anga 'o e finangalo 'a e Fakamo'ui ke tataki atu kitautolu ki he potu 'oku malú. Pea 'oku pau e anga 'o 'Ene faka'ali'ali mai kiate kitautolu 'a e halá. 'Oku lahi 'a e ngaahi founa 'okú Ne folofola mai aí ko'e'uhí ke a'u 'a 'Ene pōpoakí kiate kinautolu kotoa pē 'oku nau fie tali iá. Pea 'oku kau ma'u pē 'i he ngaahi founa ko iá 'a hono fakahā mai 'o e pōpoakí 'i he ngutu 'o 'Ene kau palōfitá 'i he taimi 'oku fe'unga ai 'a e kakai ke nau ma'u ha kau ha kau palōfita 'a e 'Otuá 'i honau lotolotonga. 'Oku tuku ma'u pē ki he kau tamaio'eiki kuo fakamafai'i ko iá 'a e fekau ke nau fai 'a e fakatokangá ki he kakai, 'o fakahā kiate kinautolu 'a e hala ki honau malu'angá" ('i he Conference Report, Apr. 1997, 32; pe *Ensign*, May 1997, 24; pe *Liahona*, Siulai 1997, 26).

Na'e tohi 'a e Tohi 'a Molomoná ke fakaloto'i 'a e "Siú mo e Senitailé ko SĪSŪ ko e KALAIŚI, ko e 'OTUA TA'ENGATÁ, 'okú Ne fakahā ia 'e ia ki he ngaahi pule'anga kotoa pē T'" (peesī talamu'aki 'o e Tohi 'a Molomoná). 'Oku tokoni 'a e fakamatala ko ia 'oku tohi 'i he 3 Nīfai ki he hā'ele mai 'a e Fakamo'uí ki he ongo 'Ameliká, ki hono fakahoko 'a e taumu'a ko 'enī. Na'e pehē 'e Palesitēni N. 'Eletoni Tena, 'a ia na'e hoko ko ha mēmīpa 'o e Kau Palesitēni 'Uluakī:

“'Oku ou tui 'oku 'ikai ke 'i ai ha feitu'u 'i he ngaahi folofolá 'oku tau ma'u ai ha fakamatala 'oku faka'ofó'ofa pe faka'āuililiki ange ki he ngaahi ngāue mai 'a e 'Otuá ki he tangatá 'o hangē ko e fakamatala 'o e hā'ele mai ko 'enī 'i he Tolu Nīfai. . . . [Ko e] ngaahi fakatokanga mo e ngaahi akonaki faka'ofó'ofa ko iá. . . . kapau 'e tali ia pea mo'ui 'aki, te ne lava 'o fai ha me'a lahi ange ki hono fokotu'u 'o e melinó mo e fiefiá 'i he māmani pea mo e kakai fakafo'ituitui 'oku nau fekumi ki ha fa'ahinga tō'onga mo'ui peheé. 'Oku tau ma'u ai ha ngaahi fakamatala ki ha ngaahi fehu'i lahi 'oku 'ikai ke tali mai 'i he Tohi Tapú.

“'Oku 'omi 'e he Tolu Nīfai ha ngaahi fakamatala kehe 'oku faka'āuililiki ange 'i he ngaahi fakamatala 'i he faa'i Kōsipeli 'i he Fuakava Fo'ou, pea fakatolonga mai ai 'a e ngaahi tokāteline, ngaahi akonaki mo e 'ofa 'a e 'Eikí. Ko e 'uhinga ia 'oku ui ai 'e ha tokolahi 'a e Tolu Nīfai ko e 'Kōsipeli hono nimá.” (‘i he Conference Report, Apr. 1975, 52; pe *Ensign*, May 1975, 34).

Na'e pehē 'e Palesitēni 'Ēsela Tafi Penisoni:

“Ko ha tāpuaki lahi mo'oni 'o ka lau fakataha 'e he fāmili kotoa pē 'a e 3 Nīfai, pea nau alea'i hono ngaahi mo'oni toputapú, pea nau toki fakapapau'i leva pe 'e anga-fēfē ha'anau fakatata ia kiate kinautolu pea fakahoko hono ngaahi akonakī 'i he'enau mo'ui.

“Ko e tohi Tolu Nīfai ko ha tohi ia 'oku totonu ke lau mo toutou lau. Ko ha fakamo'oni ia kia Kalaisi kuo toetu'ú 'i 'Amelika 'a ia 'oku haohaoa mo faka'ofó'ofa” (‘i he Conference Report, Apr. 1987, 5–6; pe *Ensign*, May 1987, 6; pe *Tūhulu*, Siulai 1987, 00).

Talateu

'Oku kamata 'a e fakamatala fakahisitōlia 'o e Tolu Nīfai 'i he "ta'u hono onongeau talu mei he taimi na'e ha'u ai 'a Lihai mei Selūsalemá" (3 Nīfai 1:1). Na'e kamata hono fakahoko lolotonga 'a e vaha'ataimi ko 'enī ha ngaahi kikite mo e ngaahi faka'ilonga

lahi na'e kau ki he 'alo'i mai 'o Sīsū Kalaisi. Na'e faka'ilonga 'i 'i he ongo 'Ameliká 'a hono 'alo'i mai 'o e Fakamo'uí 'i Selūsalemá 'aki hā pō 'e taha 'a ia na'e 'ikai fakapo'uli, 'o hangē pē ko hono kikite'i 'e Samuela ko e Tangata Leimaná (vakai ki he Hilamani 14:2–6). Na'e hoko 'a e ta'u 'e tolungofulu-mā-tolu na'e hokó, 'a ia ko e taimi ia 'o e mo'ui fakamatelie 'a Sisuú, ko ha taimi maveuveu ki he kau Nīfai mo e kau Leimaná. Na'e tokolahi 'a e kakai tui na'a nau teuteu atu ki he taimi 'a ia 'e ngāue ai 'i honau lolotonga 'a e 'Eiki kuo toetu'ú, 'o hangē ko hono kikite'i 'e Nīfai (vakai ki he 1 Nīfai 12:1–6). Na'e feinga 'a e kau fai angahalá 'i he taimi tatau pē ke nau tāmāte'i 'a e kau mā'oni'oni, pea na'e tupulaki fakautuutu 'a e fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá, pea tupu hake 'a e loto-hīkisiá mo e fakafa'afa'ahingá 'i he loto Siasí, pea na'e fakatupulekina 'e Sētane 'a hono mālohí.

Na'e pehē 'e Palesitēni 'Ēsela Tafi Penisoni, “'Oku hā mei he lekooti 'o e kau Nīfai 'i ha ki'i taimi si'i pē ki mu'a 'i he hā'ele mai ki ai 'a e Fakamo'uí, 'oku 'i ai ha ngaahi me'a na'e faitatau ai 'a e taimi ko iá mo hotau 'ahó ni 'i he'etau nofo 'amanaki atu ki he hā'ele 'anga ua mai 'a e Fakamo'uí” (‘i he Conference Report, Apr. 1987, 3; pe *Ensign*, May 1987, 4; pe *Tūhulu*, Siulai 1987). Feinga ke mou 'ilo'i 'a e ngaahi me'a faitatau ko iá 'i ho'omou lau 'a e tohi. Toe fakatokanga'i foki 'a e anga hono malu'i 'e he 'Eiki mo fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku nau tauhi ma'u 'a e tuí lolotonga 'a e ngaahi taimi faingata'a ko iá.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga'i ange: Ako 'i he fa'a lotu ki he kongā folofolá pea fakakaukau'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'i he kongā ko 'enī ki mu'a 'i ho'o teuteu ho'o ngaahi lēsoni.

- 'Oku faka'ikai'i 'e he kau fai angahalá hono fakahoko 'o e kikite, ka 'oku fiefia 'a e kau tui faivelengá 'i he kikite pea nau nofo 'amanaki atu ki hono fakahoko iá (vakai ki he 3 Nīfai 1:5–8, 22; 2:1–3; vakai foki ki he Hilamani 16:4–6, 13–23).
- Kuo pau ke fakahoko 'a e kikite kotoa pē mei he 'Eiki (vakai ki he 3 Nīfai 1:15–21; vakai foki ki he T&F 1:37–38).
- 'Oku fa'a tukuaki'i 'e he kau talangata'a 'a e ni'ihī kehé ki honau ngaahi faingata'a'ia (vakai ki he 3 Nīfai 3:9–11).
- 'E lava 'o ikuna'i 'a e koví 'i ha fāmili, siasi, pe pule'anga 'i he lotu, fakatomala, muimui ki he kau takimu'a mā'oni'oni, mo falala ki he ngaahi folofola 'a e 'Eikí (vakai ki he 3 Nīfai 3:12–5:6).
- Na'e tohi mo fakatolonga mai 'a e Tohi 'a Molomoná koe'uhī ke lava 'e he kau Leimaná 'o ma'u ha 'ilo ki he'enau ngaahi tama'i pea ke 'ilo 'e he kakai kotoa pē ki honau Fakamo'uí (vakai ki he 3 Nīfai 5:12–26; vakai foki ki he 'Īnosi 1:11–18; T&F 3:16–20).
- 'Oku lava 'e he loto-hīkisiá, falala ki he nima 'o e kakanó, mo e nofo feke'ike'i 'o fakatupu hono faka'auha 'o ha ngaahi pule'anga (vakai ki he 3 Nīfai 6:10–18; 7:2–8).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 113–14.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

Fakatokanga'i ange: Fili mei he ngaahi fakakaukau 'i he kongā ko 'enī, pe te ke ngāue'aki ha'o ngaahi fakakaukau 'a'au pē, 'i ho'o teuteu ke ako'i 'a e kongā folofola 'oku vahe'i atu ke ako'i.

3 Nifai. Ko hano vakai'i fakalūkufua 'o e 3 Nifai.

(miniti 'e 10–15)

Fakahā ki he kau akó 'oku fa'a tufa 'e he kau faifekau ha ngaahi Tohi 'a Molomona ki he kakai ko ia 'oku 'ikai te nau mēmipa 'i he Siasí, pea nau kole ange ke nau lau ia mo lotu 'o kau ki hono mo'oní. Fili ha taha 'i he kau akó ke ne fakatāta'a 'i ha'ane fakaafe'i hano kaume'a ke ne lau 'a e Tohi 'a Molomoná. Fehu'i ange ki he kau akó:

- Kapau ko ha faifekau koe, ko e hā ha ngaahi kongā 'o e Tohi 'a Molomoná te ke kole ki ha ní'hi kehe ke nau hanga 'o lau? Ko e hā hono 'uhingá?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai hano mahu'inga 'o ha kole ki he kakai 'oku 'ikai te nau mēmipa 'i he Siasí ke nau lau 'a e 3 Nifai?
- Ko e hā 'a e 'uhingā 'oku hoko ai 'a e 3 Nifai ko ha kongā mahu'inga 'o e Tohi 'a Molomoná?

Fakamatala ki he lea 'a Palesiteni N. 'Eletoni Tena mo Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni mei he talateu ki he 3 Nifai (p. 233) Fehu'i ange: Ko e hā ha me'a 'okú ke mahu'inga'ia makehe ai 'i he ongo lea ko 'enī? Hanga 'o hiki 'a e ngaahi fakamatala ko 'enī 'i he palakipoé pe te ke tufa hano ngaahi tatau ki he kau akó 'o hoko ko ha'o peesi ke tufaki:

1. 3 Nifai 1–7. Lototonga 'a e ta'u 'e tolungofulu-mā-tolu hili 'a e 'alo'i mai 'o Kalaisí, na'e faka'auha faka'aufuli ai 'a e sōsaieti 'o e kau Nifai koe'uhi ko e fai angahalá, fakapoó, mo e taú.
2. 3 Nifai 8–10. Na'e tō mai ha fakapo'uli, ngaahi fakatu'utāmaki, mo e faka'auha ki he konitinēniti 'o 'Ameliká 'i ha 'aho 'e tolu 'i he taimi na'e pekia ai 'a Kalaisí.
3. 3 Nifai 11–26. Na'e ngāue 'a e 'Eiki kuo toetu'ú 'i he lotolotonga 'o e kau Nifai.
4. 3 Nifai 27–28. Na'e hanga 'e he Fakamo'uí 'o fakahinohino'i 'a 'Ene kau ākongā Nifai 'e toko hongofulu-mā-uá.
5. 3 Nifai 29–30. 'Oku na'ina'i mai 'a Molomona ki he kakai 'o e ngaahi 'aho faka'osí.

Lau 'a e 'ulu'i fakamatalá 'i he kamata'anga 'o e 3 Nifai pea alea'i pe ko hai 'a Nifai pea ko e hā 'a 'ene fetu'utaki mo e kau

Nifai kehe 'i he Tohi 'a Molomoná. Lau 'a e 3 Nifai 1:1–3; 2:9 pea fehu'i ange: Ko e hā ha lau 'a e ngaahi veesi ko 'enī 'o kau ki hono 'uhingā na'e fili ai 'a Nifai ke ne tauhi 'a e ngaahi lekooti 'a e kau Nifai, pea hoko atu hono tauhi mo hono hiki 'o e hisitōlia 'o e kau Nifai? Poupou'i 'a e kau akó ke nau fakatokanga'i 'i he'enua ako ki he 3 Nifai ki hono 'uhingā 'oku hoko ai ia ko ha tohi fakalaumālie mo fakatokāteline mahu'inga.

3 Nifai 1. 'Oku fakahoko 'a e ngaahi kikite kotoa pē mei he 'Eiki. 'Oku faka'ikai'i 'e he kau fai angahalá hono fakahoko 'o e kikitē, ka 'oku fiefia 'a e kau tui faivelengá 'i he kikitē pea nau nofo 'amanaki atu ki hono fakahoko iá. (miniti 'e 40–45)

Kole ki he kau akó ke nau fakahā atu ha ngaahi 'aho mālōlō pe ngaahi me'a mahu'inga kehe 'oku hoko 'a ia te nau fakamanatu 'i he'enua mo'uí. Hanga 'o hiki ia 'i he palakipoé, pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e 'uhingā 'oku mou nofo 'o 'amanaki atu ai ki he ngaahi me'a ko iá?
- 'Oku anga-fēfē ha'amou teuteu ki ai?
- 'Oku anga-fēfē hano tokoni'i 'e ho'omou teuteu ki he ngaahi me'a ko iá 'o fakapapau'i 'a e anga 'o ho'omou fakamanatu 'a e ngaahi me'a ko iá?

Fehu'i ki he kau akó, ke nau fakahā mai ha taha 'oku 'ikai nofo ia 'o 'amanaki atu ki hono fakamanatu 'o e me'a taki taha 'oku hiki 'i he palakipoé, pea mo e 'uhingā 'oku 'ikai te nau nofo 'amanaki fiefia atu ai ki ai. (Hangē ko 'enī, ko ha taha 'a ia 'oku 'ikai tui kia Kalaisi, 'oku 'ikai te ne lau 'e ia 'oku mahu'inga 'a e Kilisimasí mo e Pekia mo e Toetu'ú.)

Lau 'a e 3 Nifai 1:1, 4–5 pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha ngaahi kikite na'e kamata hono fakahokó? (vakai ki he Hilamani 14:1–6).
- 'Oku mahu'inga fēfē 'i ho'omou mo'uí 'a hono 'alo'i mai 'o Kalaisi? Ko e hā hono 'uhingá?

Fakahā ange, hangē ko e ngaahi me'a ko ia 'oku hiki 'i he palakipoé, na'e 'i ai foki 'a e kakai na'a nau nofo 'o 'amanaki atu ki he 'alo'i mai 'o e Fakamo'uí, pea na'e 'i ai foki mo e ní'hi na'e 'ikai te nau nofo 'o 'amanaki atu ki ai. Hiki 'a e ongo 'ulu'i fakamatala ko 'enī 'i he palakipoé, *Kakai Tuí* mo e *Kakai Ta'etuí*, ke tokoni'i 'a e kau akó ke nau hanga 'o fakafehoanaki 'a e ongo fa'ahinga kakai ko iá. Lau 'a e 3 Nifai 1:5–14 mo e kalasí pea mou kumi ki he ngaahi 'ulungāanga 'o e kakai tuí mo e kakai ta'etuí, pea hiki ia 'i lalo 'i he 'ulu'i fakamatala totonú. Alea'i 'a e me'a na'e fai 'e he kulupu taki taha, mo e anga 'o 'enua fetauhi'aki 'iate kinautolú, mo e ngaahi me'a na'a ne ue'i hake 'a kinautolú.

Fakahā ki he kau akó 'e 'i ai 'a e kakai tui mo e kakai ta'etuí fakatou'osi 'i he māmani ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Uá. Fakamatala ki he lea na'e fai 'e Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni mei he talateu ki he 3 Nifai 1–7 (p. 210). Fehu'i ange: Ko e hā ha me'a na'a mou ako mei he 3 Nifai 1 'a ia te ne lava 'o tokoni'i kimoutolu ke mou teuteu ki he Hā'ele 'Anga Uá?

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 1:29–30, pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a 'oku ako'i mai 'e he ngaahi veesi ko 'eni 'o kau ki he to'u tangata 'oku tupu hake?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'o e kupu'i lea "'o nau fai 'enau fakakaukau 'anautolu pē"? (veesi 29).
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga lahi ai 'a e mālohinga mo e ngaahi fakamo'oni 'a e kau talavou mo e kau finemu'i?

Fakamo'oni ki hono mahu'inga 'o e fatongia 'o e to'u tupu 'i he Siasí. Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e Palesitani Tēvita O. Makei: "'E tatau 'a e tu'unga fakalaumālie 'o ha uooti ki he anga 'o e ngāue 'a e to'u tupu 'o e uōtí'" ('i he Robert L. Backman, 'i he Conference Report, Oct. 1982, 57; pe *Ensign*, Nov. 1982, 40; pe Tūhulu, Sānuai 1983).

Kole ki he kau akó ke nau hanga 'o fakafehoanaki 'a e to'u tangata tupu hake 'o e kau Leimana 'i he 3 Nifai 1:29–30 mo e kau talavou 'i he kau tau 'a Hilamani 'e toko ua afé (vakai ki he 'Alamā 53:16–22; 56:44–48). Fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a na'e fai 'e he kau tau kei talavou ke tauhi ma'u ai ke mālohi 'a 'enau tu'i?
- Ko e hā nai ha me'a te tau lava 'o fai ke tau tauhi ma'u ai 'a e tu'i?
- 'E anga-fēfē hano tokoni'i kitautolu 'e he'etau tau tauhi ma'u 'a e tu'i, ke tau teuteu ai ki he Hā'ele 'Anga Uá?

3 Nifai 2:11–19. 'Oku fakafepaki'i 'e he kakai kovi 'a e kau mā'oni'oni. (miniti 'e 15–20)

Hanga 'o ngaohi ha papa lau kai pea faka'alí'ali ia ki he kalasí, pe te ke hanga 'o tā ha papa lau kai 'i he palakipoé. Fai ha kí'i fakamatala nounou ki ha fa'ahinga sipoti mālie ná'a ke toki kau ki ai, pe te ke mamata ai, pe te ke kole ki ha taha 'i he kau akó ke ne fakamatala ki ai. Alea'i ha ní'ihí 'o e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā hono taumu'a 'o ha papa lau kai 'i he ngaahi sipoti?
- 'Oku toki mahu'inga pē 'a e papa lau kaí 'i he 'osi 'a e sipoti 'oku fai? Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mou tali 'io pe 'ikai ai ki ai?
- 'Oku anga-fēfē hano tokoni'i 'o ha toko taha va'inga, faiako sipoti, pe ha timi 'e he'enau 'ilo'i 'a e kaí?

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 2:11–12 pea feinga ke nau 'ilo'i ha "timi" pe fa'ahinga kakai 'e ua. Fehu'i ange:

- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku hoko ai ha tau 'i he vaha'a 'o e angahalá mo e mā'oni'oni?
- Kapau 'oku 'i ai ha'atau papa tohi kai ki he tau 'i he vaha'a 'o e lelei mo e koví, ko e hā nai ha me'a 'oku faka'alí'ali mai 'e he papa tohi kaí? ('E lava 'o kau ki he ngaahi talí 'a e tokolahi 'o e ngaahi laumālie ne fakahaofi mai pe mole atú, ko hono lahi 'o e mālohi 'o e lelei pe koví 'i he māmani, mo e ngaahi alā me'a peheé.)

Lau 'a e 3 Nifai 2:13–19 pea feinga ke 'ilo'i 'a e tu'unga na'e 'i ai 'a e kau Nifai 'i he vaha'a taimi ko 'eni. Fakahā ki he kau akó 'oku hoko atu 'e he 3 Nifai 3–7 'a e fakamatala ki he ngaahi tau mo e ngaahi fefa'uhi 'i he vaha'a 'o e kau angahalá mo e kau mā'oni'oni. Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 'ulu'i fakamatala ki he ngaahi vahé pea nau ki'i vakai vave pē ki he ngaahi vahe

ko 'eni. Kole ange ke nau hanga 'o fakamatala 'i 'a e fefa'uhi fakalaumālie 'i he vaha'a 'o e kau fai angahalá mo e kau mā'oni'oni 'i he vahe taki taha.

Lau 'a e 3 Nifai 9:13; 10:12 pea feinga ke 'ilo'i 'a e falukunga kakai ne nau mo'ui 'o mamata 'i he hā'ele mai 'a e Fakamo'ui. Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:21–25 pea feinga ke 'ilo'i 'a e falukunga kakai te nau ikuna'i 'a e ngaahi faingata'a 'e hoko mai ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Uá. Alea'i ha ní'ihí 'o e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā ha ngaahi faka'ilonga 'oku mou lava 'o fakakaukau ki ai 'a ia 'oku faka'alí'ali mai ai 'a e tau 'i he vaha'a 'o e kau fai angahalá mo e kau mā'oni'oni 'a ia 'oku kei hokohoko atu he 'aho ní?
- Ko e hā nai ha ngaahi 'uhinga 'e faka'alí'ali mai 'e he kau fai angahalá ke fakamahino'i ai 'oku nau ikuna'i 'a e taú?
- Ko e hā nai ha faka'ilonga 'e fakahā mai 'e he kau mā'oni'oni 'oku fakamo'oni'i ai 'oku nau ikuna 'a e taú? ('E lava 'o kau 'i he ngaahi talí 'a e tupulaki 'a e tokolahi 'o e kāingalotú, ngaahi tempalé mo e kau ma'u lakanga fakataula'eikí.)
- Ko e hā nai ha 'uhinga te mou fie kau ai ki he fa'ahi 'a e 'Eikí 'i he ngaahi 'aho faka'osi?

Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletá 'Ēsela Tafi Penisoni, 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

"Ko e kuonga faka'osi mo mahu'inga taha 'eni 'a ia 'e fakahoko ai 'a e ngaahi taumu'a mahu'inga 'a e 'Otuá, pea ko e kuonga pē ia 'e taha kuo tala'ofa mai 'e he 'Eikí 'e 'ikai ikuna ai 'a e fai angahalá. 'E 'ikai toe 'ave 'a e Siasí mei he māmani. Ko hono fakafoki mai 'eni pea 'e 'ikai toe 'ave. Kuo 'osi tala'ofa mai ia 'e he 'Eikí pea 'oku mou hoko ko ha kongá 'o e Siasí mo e pule'anga ko iá. . . . 'E fakataha'i 'a e pule'anga 'o e langí pea mo e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmani 'i he hā'ele mai 'a Kalaisí—pea 'oku 'ikai ke mama'o 'a e taimi ko iá. 'Oku faka'amu ke peheange mai 'oku mahino kiate kitautolu 'a e tu'unga 'o e ngāue ko 'eni, mo hono potó, pea tau 'ilo'i 'a e fu'u ofi ke hoko mai 'a e me'a mahu'inga lahi ko iá. 'Oku ou tui fakapapau kapau te tau fakatokanga'i 'a e me'a 'oku hanga mai mei mu'a kiate kitautolú, te tau fakakaukau fakamātoato 'aupito ki ai" (*The Teachings of Ezra Taft Benson* [1988], 19).

Fakamatala ki he ngaahi lea foki ko 'eni 'a ia na'e fai 'e Palesitani Penisoni lolotonga 'ene hoko ko e Palesitani 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

"'Oku tau mo'ui he 'ahó ní 'i ha māmani fai angahala. 'Oku te'eki te tau manatu ki ha taimi ne fakatu'utāmaki lahi pehē ai 'a e koví. 'Oku maau mo fokotu'utu'u lelei 'aupito 'a e ngāue 'a e tēvoló, pea 'oku tokolahi hano

kau fakafofonga 'a ia 'oku nau ngāue ma'ana. Kuo fakamahino'i mai 'e hono anga-faka'eieiki faka-Sētané 'a 'ene fakakaukau ke faka'auha 'a 'etau fānau tupú, pea fakavaivai'i 'a e 'apí mo e fāmīlī, pea ke ikuna'i 'a e ngaahi taumu'a 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisi 'o fakafou mai 'i hono fu'u siasi lahi'" (*God, Family, Country: Our Three Great Loyalties* [1974], 90).

"Kuo nofo 'a e kau palōfita 'i he ngaahi kuonga kotoa pē 'o vakai mai 'i he ngaahi matapā 'o taimi ki hotau 'ahó ni. Kuo nofo 'a e laui piliona 'o e kakai kuo pekia pea mo kinautolu 'oku te'eki fanau'i ma'i 'o vakai mai kiate kitautolu. 'Oua na'a mou nofo mūnoa—ka ke mou 'ilo'i ko e to'u tangata kimoutolu kuo 'osi faka'ilonga'i. 'Oku te'eki ke fie ma'u ha me'a lahi pehē mei he kakai tui faivelengá 'i ha ki'i vaha'a taimi nounou 'o hangē ko ia 'oku 'amanaki mai meiate kitautolú. Kuo te'eki ke 'i ai ha taimi 'i he funga 'o e māmani 'e maau mo fokotu'utu'u lelei pehē ai 'a e ngāue 'a e ngaahi mālohi 'o e kovi mo e ngaahi mālohi 'o e lelei. Ko e fu'u 'aho lahi 'eni 'o e mālohi 'o e tēvoló. . . . Pea ko e 'aho lahi foki mo 'eni 'o e mālohi 'o e 'Eiki, mo e kau ma'u lakanga fakataula'eiki tokolahi taha pē 'oku nau 'i he māmani'" ("In His Steps," 'i he 1979 *Devotional Speeches of the Year* [1980], 59).

3 Nifai 3–4. 'E lava 'o ikuna'i 'a e kovi 'i ha fāmīlī, siasi, pe pule'anga 'o fakafou he lotú, fakatomalá, muimui ki he kau takimu'a 'oku mā'oni'oni pea mo e falala ki he ngaahi folofola 'a e 'Eiki. (miniti 'e 35–40)

Faka'alī'ali ki he kau akó ha ngaahi fa'ahinga tohi kehekehe, hangē ko ha tohi fakafo'ituitui, ko ha ui ki he ngāue fakafai'efekau, ko ha tohi mei ha toko taha tu'uaki, mo ha tohi fakamālō. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i hangē ko 'eni:

- Ko e hā ha tohi lelei taha kuo mou ma'u? Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku hoko ai ia ko e tohi lelei tahá?
- Kuo mou ma'u nai ha tohi na'á ne ngaohi kimoutolu ke mou tangi? kata? fiefia? 'ita? pe liliu e anga ho'omou fakakaukau?

Fakahā ki he kau akó 'oku kau 'i he 3 Nifai 3:2–10 ha tohi meia Kitianehai ko e takimu'a 'o e kau kaiha'a 'a Kationetoní, kia Leikoneose, ko e kōvana 'o e kau Nifai. Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 3:1–10 pea nau fakakaukau ki ha me'a te nau fai kapau na'a nau ma'u 'a e tohi ko 'eni. Alea'i 'a 'enau ngaahi fakakaukau. (Kapau 'e fe'unga 'a e taimi, peá ke fakakaukau ke kole ki he kau akó ke nau tali 'a e tohi ko 'eni, pea lau mo alea'i 'i he kalasi ha ní'hi 'o 'enau ngaahi tohi.)

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 3:11–12 pea feinga ke nau 'ilo'i 'a e anga hono tali 'e Leikoneose 'a e tohi 'a Kitianehai.

- 'Oku fēfē nai 'a 'ene talí 'o ka fakafehoanaki ia ki ho'omou tali 'a kimoutolú?
- 'Oku mou tui nai na'e fe'unga 'a e tali na'e fai ki ai 'e Leikoneose? Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku fe'unga pe ta'efe'unga ai iá?

Kole ki he kau akó ke nau hanga 'o siakale'i 'a e fo'i lea ko e *ko ia* 'i he veesi 12. Fakahā ange kiate kinautolu, 'oku hanga 'e he

fo'i lea ko 'eni 'o fakamahino'i mai ko e fakamatala ko ia 'oku hoko haké, ko e tupu hangatonu ia mei he hoko 'a Leikoneose ko ha tangata angatonu mo to'a. Lau 'a e 3 Nifai 3:12–21. Kole ki he kau akó ke nau feinga ke 'ilo'i lolotonga ho'omou lau 'a e me'a na'e kole 'e Leikoneose mo Kitikitonai ki he kau Nifai ke nau fai ke malu'i kinautolu mei he kau kaiha'a 'a Kationetoní, pea hiki 'a e ngaahi me'a na'a nau ma'u 'i he palakipoé.

Tokoni ki he kau akó ke nau hanga 'o fakahoko 'a e lēsoni ko 'eni 'i he'enau mo'uí 'i ha'amo alea'i ha ní'hi 'o e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Na'e hanga 'e he kau kaiha'a 'a Kationetoní 'o fakafepaki'i 'a e kau Nifai. Ko e hā ha ngaahi kovi 'oku nau fakafepaki'i 'a kitautolu 'i he 'ahó ni?
- Ko e hā ha ngaahi founa 'oku faitatau ai 'a e ngaahi kovi 'i hotau sōsaieti mo e ngaahi kovi 'a e kau kaiha'a 'a Kationetoní?
- 'E founa fēfē nai hano tokoni'i kitautolu 'e he ngaahi fakatokanga na'e fai 'e Leikoneose mo Kitikitonai ki he kau Nifai?
- Na'e kole ki he kau Nifai ke nau fakataha mai ki Seilahemala. Te tau malu nai 'i fē 'i he 'ahó ni?(vakai ki he T&F 115:4–6).
- Ko e hā nai ha ngaahi founa kuo hoko ai 'a e Siasí ko ha malu'i pe ko ha tokoni kiate kimoutolu? ('Oku ako'i ki he kāingalotu 'o e Siasí 'a e ngaahi tokāteline totonu, pea nau ma'u mo e ngaahi fakatokanga fakapalōfita 'o kau ki he ngaahi kovi 'i he sōsaieti, pea feohi mo e kakai 'oku tauu 'a honau ngaahi tu'unga 'ulungāangá, mo e alā me'a pehē.)

Lau 'a e 3 Nifai 3:22, 25–26 ke 'ilo'i ai na'e muimui 'a e kau Nifai ki he akonaki 'a Leikoneose mo Kitikitonai. Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:14 pea fakamo'oni ki he ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei he muimui ki he kau taki fakalaumālié. Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e 'ulu'i fakamatala ki he vahe 4 'o e 3 Nifai. Fehu'i ange:

- Ko e hā ha ngaahi tāpuaki na'e ma'u 'e he kau Nifai koe'uhi ko 'enau talangofua ki he akonaki na'e fakahā fakalaumālie ma'i?
- Lau 'a e 3 Nifai 4:30–33. Ko hai na'e pehē 'e he kau Nifai na'e tupu mei ai 'a 'enau ikuná?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'e mahu'inga ai ke tau muimui ki he fa'ifa'itaki'anga ko 'eni?

Kole ki he kau akó ke nau fakamatala ki ha taimi na'a nau ongo'i ai 'o hangē ko e me'a na'e ongo'i 'e he kau Nifai 'i he ngaahi veesi ko 'eni.

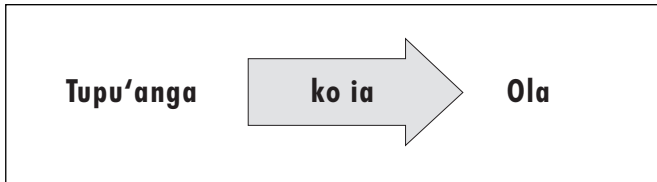
3 Nifai 5. Na'e tohi mo fakatolonga mai 'a e Tohi 'a Molomoná koe'uhi ke lava 'e he kau Leimaná 'o ma'u ha 'ilo ki he'enau ngaahi tama'i pea ke 'ilo 'e he kakai kotoa pē ki honau Fakamo'uí. (miniti 'e 20–30)

Hiki ki he palakipoé 'a e *Tupu'angá* mo e *Olá* (pea faka'atā hona vaha'á ke hiki ai ha fo'i lea 'e taha). Fehu'i ange ki he kau akó:

- Ko e hā hono 'uhinga 'o e ongo fo'i lea ko 'eni?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'okú na fekau'aki ai? (Kapau 'oku fe'unga homou taimi, peá ke fai ha ki'i lēsoni fakataumu'a,

‘a ia ‘oku fakatātaā’i ai ‘a e ongo fo’i leá. Hangē ko ‘ení, te ke lava ‘o fakatātaā’i ‘a e “tupu’angá” ‘aki hano tō ha tenga’i ‘akau’i ha ki’i puha ‘oku tō ai ‘a e matala’i ‘akaú, pea fu’ifu’i ia, mo tuku ia ki he la’áá. Te ke lava ‘o fakatātaā’i ‘a e “olá” ‘aki ha’o faka’ali’ali atu ki he kau akó ha ki’i fu’u ‘akau kuo fu’u lahi i ha ki’i puha ‘e taha kehe.)

Hanga leva ‘o hiki ‘a e fo’i lea ko e *ko iá* ‘i he vaha’a ‘o e ongo fo’i lea ‘i he palakipoé, pea tā ha fo’i ngahau ke ne siakale’i ia.

Fehu’i ki he kau akó pe ko e hā hono ‘uhinga ‘o e fo’i lea ko e *ko iá*. (Ko hono ‘uhinga ‘o e fo’i lea *ko iá* ko e me’a ko ia na’e hoko ki mu’a ‘i he *ko iá*, na’á ne fakatupu e hoko ‘a e me’a ko ia ‘oku muimui mai ‘i he fo’i lea ko e *ko iá*.)

Hiki ‘a e 3 Nifai 5:1–2 ‘i lalo ‘i he *Tupu’angá* mo e 3 Nifai 5:3 ‘i lalo ‘i he *Olá*. Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e 3 Nifai 5:3 pea feinga ke nau ‘ilo’i ‘a e me’a ‘oku muimui mai ‘i he *ko iá* (na’e lí’aki ‘e he kau Nifai ‘a ‘enau ngaahi angahalá). Lau he taimí ni ‘a e 3 Nifai 5:1–2 pea feinga ke ‘ilo’i ‘a e me’a na’á ne fakatupu ‘a e hoko ‘a e me’a ko ‘ení. (Na’a nau ‘ilo’i kuo fakahoko ‘a e ngaahi kikite kau ki he ‘alo’i mai ‘o Kalaisi pea ‘e fakahoko ‘a e ngaahi me’a kotoa pē kuo lea ‘aki ‘e he kau palófitá.) Fakamo’oni’i ange, ko ‘etau ‘ilo’i pē ‘a e mo’oni, ‘oku tau lava leva ‘o ma’u ‘a e mālohi ke tau fakafepaki’i ‘a e ‘ahi’ahi pea tau ikuna’i ai ‘a e (vakai foki ki he Hílamani 5:12).

Fakahā ki he kau akó na’e lea ‘a Molomona ‘i he 3 Nifai 5:10–26 ‘o kau ki he ngaahi lekooti ‘a e kau Nifai mo e kaha’u ‘o e hako ‘o Sēkopé (ko e fale ‘o ‘Isilelí). Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e 3 Nifai 5:21–26, pea fehu’i ange:

- Ko e hā ha lau ‘a e ngaahi veesi ko ‘ení ‘o kau ki he ngaahi tāpuaki ‘e ma’u ‘e he ngaahi hako ‘o Sēkope ‘a ia te nau fakataha mai ‘i he ngaahi ‘aho faka’osi? (“Oku kau ‘i he ngaahi tāpuaki ‘a ‘enau ma’u ha “‘ilo ki honau Huhu’í, ‘a ia ko Sīsū Kalaisi” [veesi 26].)
- Lau ‘a e 2 Nifai 3:12. Ko e hā ha fatongia ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘i he tñaki ko ‘ení?

Faka’ali’ali ki he kau akó ‘a e fakatātā ‘i he palakipoé pea fehu’i ange: Ko e hā ha me’a ‘e hanga ‘e he’etau ‘ilo’i hotau Huhu’í ‘o ngaohi kitautolu ke tau fai? (Hangē ko e kau Nifai, te ne lava ‘o ngaohi pe tākiekina kitautolu ke tau lí’aki ‘etau ngaahi angahalá pea foaki mai kiate kitautolu ha mālohi ke tau fakafepaki’i ‘aki ‘a e ‘ahi’ahi.)

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na’e fai ‘e Palesitani Melioni G. Lomeni, ‘a ia na’e hoko ko ha mēmipa ‘o e Kau Palesitani ‘Uluaki:

“Oku ou ‘ilo’i fakapapau kapau, ‘e lau ‘e he ngaahi mātu’á ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i hotau ngaahi ‘apí ‘iate kinaua pē pea fakataha mo ‘ena fānaú ‘i he fa’a lotu ‘i

he taimi kotoa pē, ‘e nofo’ia ‘e he laumālie ‘o e tohi mahu’inga ko iá ‘a hotau ngaahi ‘apí mo kinautolu kotoa pē ‘oku nofo ‘i aí. ‘E tupulekina ‘a e laumālie ‘o e loto-‘apasiá, pea tupulaki mo e fefaka’apa’apa’aki mo e fetoka’í’aki. ‘E mole atu ‘a e laumālie ‘o e feke’ike’í. ‘E akonaki’i ‘e he ngaahi mātu’á ‘a ‘enau fānaú ‘aki ha ‘ofa mo e poto ‘oku lahi ange. ‘E tali lelei pea ‘e ongongofua lahi ange ‘a e fānaú ki he akonaki ‘a ‘enau mātu’á. ‘E tupulekina ‘a e mā’oni’oni. ‘E fonu ‘a hotau ngaahi ‘apí mo ‘etau mo’uí ‘i he tuí, ‘amanaki lelei, mo e mana-va’ofá—‘a ia ko e ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisi—pea ‘omi ai ‘a e melinó, nēkeneká, mo e fiefiá” (‘i he Conference Report, Apr. 1980, 90; pe *Ensign*, May 1980, 67).

3 Nifai 6. ‘Oku lava ‘e he loto-hikisiá, falala ki he nima ‘o e kakanó, mo e nofo feke’ike’i ‘o fakatupu hono faka’auha ‘o ha ngaahi pule’anga.
(miniti ‘e 20–30)

Hiki ‘i he palakipoé ha ngaahi mahaki (hangē ko e langa huí, kanisaá, huhunú, mahaki mafú, kiliá, malēliá, mofi huí). Kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o fakahokohoko ‘a e ngaahi mahaki ‘o fakatata ki hono lahi ‘o ‘enau manavahē ki aí. Fehu’i ange: ‘Oku mou pehē ko e hā ‘a e mahaki ‘oku manavahē taha ki ai ‘a e kakai? Fai ‘a e fakamatala ko ‘ení:

“Ko e me’a ko ia ‘oku tau lau ‘i he Tohi ‘a Molomoná ko e alanga mahaki ia ‘o e kau Nifai—pea ‘oku tau ma’u foki ia. . . Ko ia ai, ‘oku totonu ke tau fakafeta’i kuo hanga ‘e he ‘Otuá ‘o fakahā mai ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a e mahaki ko ia ‘oku tau puke aí, peá ne fakahā mai mo e faito’o ke tau mo’uí aí, neongo pe ko e hā hono lahi ‘o e puke ‘a e kakai kehé” (Hugh Nibley, *Since Cumorah* [1967], 354).

Fehu’i ki he kau akó pe ko e hā ha’anau fakakaukau ‘o kau ki he “mahaki ‘o e kau Nifai” pea mou alea’i ‘a ‘enau ngaahi talí.

Lau ‘a e 3 Nifai 6:10, 13, 15 pea feinga ke ‘ilo’i ‘a e mahaki ‘o e kau Nifai. Lau mo alea’i ‘a e lea ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Siosefa B. Uefilini, ‘a ia ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Oku lava ‘e he hikisiá mo e loto-fieme’á, ‘a e ongo fehengahangai ‘o e loto-fakatōkilaló, ‘o faka’auha ‘a ‘etau mo’uí lelei fakalaumālie ‘o hangē pē ko e hanga ‘e ha mahaki faka’au’ausino ‘o faka’auha ‘a ‘etau mo’uí lelei fakasinó” (‘i he Conference Report, Oct. 1990, 82; pe *Ensign*, Nov. 1990, 65).

Na’e ako ‘aki ‘e Palesitani ‘Ēsela Tafi Penisoni ‘o pehē:

“Ko e angahala ‘oku ‘ikai ke fu’u mahino ‘a e hikisiá, pea ‘oku ‘i ai ha tokolahi ‘oku nau fai angahala ta’e ‘ilo ai (vakai ki he Mōsaia 3:11; 3 Nifai 6:18). ‘Oku ‘ikai ke hā ‘i

he folofolá ha me'a ko e loto-híkisia 'oku mā'oni'oni — he 'oku lau ma'u pē ia ko ha angahala. Ko ia ai, 'e tatau pē pe ko e hā ha founa 'e ngāue'aki ai 'e he māmani 'a e fo'i lea ko iá, ka 'oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'a e anga hono folofola'aki ia 'e he 'Otuá ke mahino ai kiate kitautolu 'a e 'uhinga 'o hono ngāue'aki 'i he folofolá (2 Nifai 4:15; Mōsaia 1:3-7; 'Alamā 5:61).

“Oku pehē 'e ha tokolahi 'o kitautolu ko e loto-híkisia ko ha'ate tokanga taha pē kiate kita, ko ha'ate kākā, pōlepole, ta'e-fieauna, pe loto-fielahi. Ko e ngaahi 'elemēniti kotoa 'eni 'o e angahala ko iá, ka 'oku kei puli pē mei ai 'a hono 'elitó.

“Ko e tefito'i 'ulungāanga 'o e loto-híkisia ko e taufehi'á— ko e fehi'a ki he 'Otuá mo e fehi'a ki hotau kāingá. Ko e 'uhinga 'o e *taufehi'a* ko e 'fehi'a ki ha me'a, fakafili, pe ko ha tu'unga 'o e fakafepaki.' Ko e mālohi ia 'oku loto 'a Sētane ke ne pule'i 'aki 'a kitautolu” ('i he Conference Report, Apr. 1989, 3; pe *Ensign*, May 1989, 4; pe *Tūhulu*, Siulai 1989, 00.)

Fehu'i ki he kau akó pe 'oku anga-fēfē 'a 'etau tala pe 'ilo'i ha fa'ahinga mahakí. ('E lava 'o kau ki he ngaahi talí 'a hono fakakaukau'i 'o hono ngaahi faka'ilongá, 'alu ki ha toketaá.) Vahevahe 'a e kau akó ki ha “timi fakafaito'o” 'e nima. Fekau 'a e timi taki taha ke nau kumi hake ki he 3 Nifai 6 pea nau ako ki ha taha 'o e ngaahi kulupu veesi ko 'ení, veesi 1–9, 10–14, 15–18, 19–26, 27–30. Ka 'osi pē 'enau lau iá pea fekau leva ki he kulupu taki taha ke nau tali 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení ma'á e kalasí:

- Ko e ta'u pe ngaahi ta'u fē 'oku fakamatala'i 'e he ngaahi veesi na'e vahe atu kiate kimoutolú?
- Ko e hā ha'amou “fakafuofuá”? (Pe ko hono fakalea 'e tahá, na'e fēfē 'a e tu'unga fakalaumālie 'o e kau Nifai 'i he taimi ko iá?)
- Ko e hā ha me'a na'a nau fai pe na'e 'ikai te nau fai ke tauhi ma'u ai 'a 'enau mo'ui lelei fakalaumālié?
- 'Oku mou pehē ko e veesi pe ngaahi veesi fē 'okú ne tokoni'i lelei taha kitautolu ke mahino kiate kitautolu 'a e tu'unga na'e 'i ai 'a e kau Nifai 'i he taimi ko 'ení?

Alea'i 'a e ngaahi me'a na'e ma'u mai 'e he kulupu taki taha. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- 'Oku anga-fēfē ha mahino lahi he 'ahó ni 'a e angahala 'o e loto-híkisia?
- Ko e hā 'a e me'a 'okú ne fakatupu 'a e loto-híkisia?
- Te tau lava fēfē 'o faka'ehi'ehi mei ai?

Lau 'a e 3 Nifai 6:5 pea fakamo'oni ki he tefito'i mo'oni 'okú ne ako'i. Te ke lava 'o fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ke tokoni'i ai 'a e kau akó ke mahino kiate kinautolu, 'oku 'i ai ha kaha'u fisifisimu'a ia 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'o 'ikai hangē ko e me'a na'e hoko ki he pule'anga 'o e kau Nifai:

“'E 'ikai lava 'e ha nima ta'ema'a ke ta'ofi 'a e ngāue mei he'ene laka atu ki mu'á, pea neongo 'e hoko mai 'a e ngaahi fakatangá, pea fakatahataha 'a e kau fakatangá, pea uki fakataha mai mo e ngaahi kau taú, pea fai 'e he ngaahi lau'ikovi loí 'a 'ene fakaongoongokovi'i, ka 'e kei laka atu 'a e mo'oni 'a e 'Otuá 'i he loto-to'á, mo e anga-faka'e'i'eiki, 'o 'ikai fakafalala ki ha me'a, kae 'oua kuo a'u atu ia ki he konitinēniti kotoa pē, mo e fa'ahinga kotoa pē, mo e fonua kotoa pē, pea fakaongo atu ia ki he telinga fulipē, kae 'oua kuo fakahoko 'a e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá, pea toki folofola mai 'a Sihova Māfima'fi kuo lava 'a e ngāue” (*History of the Church*, 4:540).

3 Nifai 7. Te tau lava 'o mo'ui mā'oni'oni ma'u pē neongo 'etau nofo 'i ha māmani 'oku fonu 'i he fai angahalá. (miniti 'e 20–30)

Faka'alí'ali atu ki he kalasí ha kane pelepela mo ha kongatupenu hinehina ma'a. Fakahā ki he kau akó 'oku hanga 'e he pelepelá 'o fakafongá 'i 'a e fai angahalá pea 'oku hanga 'e he kongatupenú 'o fakafongá 'i 'a e mā'oni'oni. Fakahā ange 'oku hanga 'e he 3 Nifai vahe 7 'o fakamatala'i 'a e sivilaise 'a e kau Nifai ki mu'a 'i he pekia mo e Toetu'u 'a Sisū Kalaisi.

Hanga 'o fakahingoa 'a e kane pelepelá ko e 3 Nifai 7:1–14 pea ui 'a e kongatupenu hinehiná ko e 3 Nifai 7:15–26. Vahe ua 'a e kalasí pea vahe ki he vaeua 'e taha ke nau ako ki he ngaahi veesi 'i he kané pea ako 'a e konga 'e tahá ki he ngaahi veesi 'i he kongatupenú. Fekau ki he kulupu taki taha ke nau tali 'a e fehu'i ko 'ení ma'á e kalasí 'i ha 'osi 'a 'enau lau 'a e ngaahi vēsí:

- Ko e hā ha me'a 'oku ako'i mai 'e ho'omou ngaahi vēsí 'o kau ki he fai angahalá mo e mā'oni'oni?
- Ko e hā ha me'a na'e fai 'e he kakaí 'a ia na'e hōifua pe houhau ki ai 'a e 'Eiki?
- 'Oku lahi fēfē 'a e ngaahi ngāue 'o e fai angahala mo e mā'oni'oni ko 'ení 'i he māmani 'i he 'ahó ni?

Fakahā ki he kau akó te ke unu 'a e kongatupenu hinehiná 'i he kane pelepelá, ka te ke feinga ke 'oua na'a 'uli 'a e kongatupenú. Fehu'i ange pe 'oku nau pehē 'e lava ia. Fehu'i ange: 'Oku mo tui nai te mou lava 'o nofo 'i ha māmani 'oku fonu 'i he fai angahalá pea mou kei lava pē 'o mā'oni'oni? 'E anga-fēfē ia?

Fa'o 'a e kongatupenu hinehiná 'i ha tangai milemila, pea fakahingoa ia ko e 3 Nifai 7:18, 21, 24. Faka'alí'ali ange leva 'a e founa 'e lava ai 'o unu 'a e kongatupenú 'i he pelepelá, pea kei ma'a pē ia 'i hono malu'i 'e he tangai milemilá. Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e ngaahi veesi 'i he tangai pea nau feinga ke 'ilo'i 'a e me'a na'e ma'u ai 'e Nifai mo e kakai mā'oni'oni kehé 'a e mālohi ke nau ma'a ma'u ai pē (Fakamo'oni, tui, fakatomalá, papitaisó, mālohi 'o e Laumālié.) Fakamo'oni 'oku lava 'e he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau tatau 'o tokoni'i kitautolu ke tau ma'u 'i he 'ahó ni. Kole ki he kau akó ke nau fakamatala ki ha ngaahi founa kuo hanga ai 'e he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau tatau 'o tokoni'i kinautolu ke nau ma'a mo fe'unga ma'u pē.

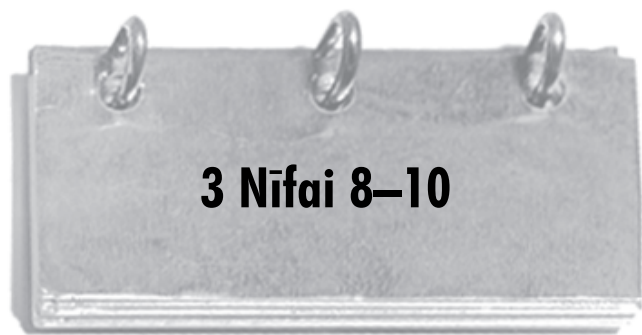
Fakamatala ki he fakamo'oni ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Lūloni G. Kalāveni, lolotonga "ene kei hoko ko ha Fitungofulú:

"Ko ha me'a fakailifia mo'oni 'a 'ete 'ilo'i 'e tupulaki lahi 'a e ngaahi mālohi 'o e koví 'i he māmaní. 'Oku tau fehangahangai ai mo e fehu'i ko 'ení, Ko e hā ha me'a te tau lava 'o fai? 'Oku 'i ai nai ha founga ke tau hao ai mei he ngaahi mālohi 'o e koví? 'Io, 'oku 'i ai.

"E lava 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'o ikuna'i 'a e 'ahí'ahí 'i he'enua (1) talangofua ki he ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga mo e ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí, (2) muimui ki he akonaki 'a hotau kau palōfitá mo e kau takimu'á, pea (3) mo'ui 'i he founga 'a ia 'e lava ke fakahinohino'i ma'u ai pē 'a 'etau mo'uí 'e he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

"Ako'i homou 'atamaí ke talangofua ki he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi fuakava 'o e ongoongolelei. Nofu ma'u 'i he hala 'o e lotu fakafo'ituitui mo fakafāfāmi 'i he 'aho kotoa pē, mo e hala 'o e ako ki he ngaahi folofolá mo e ngaahi akonaki 'a e kau palōfitá, mo e hala 'o e ngāue 'i he Siasí, pea loto lelei ke tafoki mei he hala 'oku halá 'i he 'aho taki taha pea nofo ma'u 'i he hala totonu ko ia 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá. 'Oku ma'u 'a homou malu'i lahi taha mei he 'ahí'ahí mei ha fakamo'oni mālohi mo longomo'ui ki he ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí, 'a ia 'okú ne ngaohi 'a kitautolu ke tau ofi ma'u pē ki he'etau Tamai 'i Hēvani'" ('i he Conference Report, Apr. 1996, 107; pe *Ensign*, May 1996, 77; pe *Tūhulu*, Siulai 1996, 79).

Poupou'i 'a e kau akó ke nau malu'i 'a kinautolu mei he fai anghala ko ia 'oku 'i he māmaní.

Talateu

Na'e kikite'i 'e he palōfita ko Seinosí 'e hoko fakataha hono kalusefai 'o Kalaisí mo ha ngaahi afā, ngaahi afi, ngaahi mofuieki, mo ha 'aho 'e tolu 'o e fakapo'uli (vakai ki he 1 Nīfai 19:10–14). 'Oku tohi 'a hono fakahoko 'o e kikite ko 'ení 'i he 3 Nīfai 8–10. Na'e liliu 'a e fōtunga kotoa 'o e funga fonuá 'i he ngaahi me'a ko 'ení, pea na'e tokolahi 'a e kakai mo e ngaahi kolo na'e faka'auha, ka na'e fakahaofi pē 'a e "kongā 'o e kakai na'e mā'oni'oni angé" (3 Nīfai 10:12). Na'e hanga 'e he 'Eikí 'o faka-fiemālie'i 'a hono kakai 'i He'ene folofola mai kiate kinautolu.

Ko ha fo'i mo'oni 'e taha te tau lava 'o ako mei he 3 Nīfai 8–10, te tau ma'u 'a e melino mo e 'amanaki lelei lolotonga 'a e taimi 'o e faingata'á kapau te tau talangofua ki he ngaahi folofola 'a Sīsū Kalaisí. Mou feinga lolotonga ho'omou lau 'a e ngaahi vaha ko 'ení ke mou 'ilo'i 'a e me'a na'e ako'i mai 'e he 'Eikí te ne tākiekina atu kitautolu ki he 'amanaki lelei mo e fakamo'uí.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

- Kuo pau ke tau fe'unga mo taau kae lava ke tau ngāue'aki 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he'etau mo'uí (vakai ki he 3 Nīfai 8:1; vakai foki ki he T&F 50:29; 121:34–46).
- Kuo pau ke faka'auha 'a kinautolu na'a nau fakapoongi 'a e kau palōfitá mo faka'ikai'i 'a 'enua fakamo'oni, ka 'e tāpuaki'i 'a e kau mā'oni'oni (vakai ki he 3 Nīfai 8:5–25; 9:5–13; 10:12–13, 18–19; vakai foki ki he T&F 1:14; 97:21–26).
- 'Oku foaki mai 'e Kalaisí 'a e fiemālie, fiefiá, mo e mo'ui ta'engatá kiate kinautolu 'oku ha'u kiate la tu'unga 'i he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei (vakai ki he 3 Nīfai 9:14–10:10).
- Na'e fakakakato 'a e fono 'a Mōsesé 'i he feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí, pea 'oku 'ikai toe fie ma'u 'a e ngaahi feilaulau tutú. Ka 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí 'a e feilaulau 'o e loto-mafesi-fesi mo e laumālie fakatomalá (vakai ki he 3 Nīfai 9:16–20).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 114–15.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

 3 Nīfai 8:1–9:14. Kuo pau ke faka'auha 'a kinautolu na'a nau fakapoongi 'a e kau palōfitá mo faka'ikai'i 'a 'enua fakamo'oni, ka 'e tāpuaki'i 'a e kau mā'oni'oni. (miniti 'e 20–25)

Tāmate'i 'a e maama 'i he lokí pe 'ai pē ki he fakapo'upo'uli taha 'e ala lavá, pe fekau 'a e kau akó ke nau kuikui. Kole ange ke nau fanongo ka ke lau 'a e 3 Nīfai 8:1–23 (te ke lava 'o lekooti ia ki mu'a 'i ha tepi), pea fekau ke nau fakakaukauloto atu ki he ngaahi me'a na'e hoko 'i he ngaahi veesi ko ení. Ka 'osi ho'ou lau iá, pea ke fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a na'a mou mahu'inga'ia taha ai 'i he ngaahi veesi ko 'ení?
- Ko e hā ha me'a na'a mou ongo'i 'i homou lotó 'i ho'omou fanongo ki he ngaahi vēsí?
- 'Oku mou pehē ko e hā 'a e me'a na'e ongo'i 'e he kakai na'a nau 'i he faka'auha ko 'ení?

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Mātiu 27:45–54 pea feinga ke nau 'ilo'i 'a e me'a na'e hoko 'i Selūsalema 'i he taimi na'e kalusefai ai 'a Sīsúu. Fehu'i ange:

- Ko e hā ha ngaahi me'a 'oku mou pehē na'e faitatau ai ia mo e ngaahi me'a na'e hoko 'i he ongo 'Ameliká?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e hoko ai 'a e fakapo'uli mo e faka'auha 'i he pekia 'a Sīsū Kalaisí?
- Lau 'a e Sione 8:12. 'Oku tokoni'i fēfē kimoutolu 'e he veesi ko 'eni ke mahino kiate kimoutolu 'a e fakapo'uli na'e hoko fakataha mo 'Ene pekia?

Lau 'a e 3 Nifai 9:10–14 pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a na'e hoko ki he kau mā'oni'oni 'i he fakapo'ulí mo e faka'auhá? ki he kau fai angahalá?
- Ko e hā ha ngaahi 'uhinga na'e fakahā mai 'e he 'Eikí ki hono faka'auha 'o e kau fai angahalá?

Fakahā ki he kau akó 'e toe hoko foki ha faka'auha mo ha ngaahi fakatamaki lahi 'i he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a Sīsū Kalaisí. Fakamo'oni'i ange 'e tāpuekina 'a kitautolu mo malu 'i he ngaahi taimi ko iá. Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:14; 109:22–26 ke nau 'ilo'i mei ai 'a e anga pe ko e feitu'u te tau lava 'o ma'u ai ha malu 'i hotau 'aho ní. Fekau ke nau lau 'a e 3 Nifai 11:1 mo feinga ke 'ilo'i 'a e feitu'u na'e fakataha ki ai 'a e kau Nifai hili 'a e faka'auhá. Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Lēnisi B. Uikemani, ko ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulu:

“I he kaka hake 'a e Fakamo'uí 'i he Mo'unga 'o e 'Ōlivé mo 'ene kau ākongá, na'á ne kikitē'i ange ai 'a e ngaahi me'a fakamanavahē 'e hoko ki mu'a 'i hono faka'auha 'o Selūsalema 'i he'ene hā'ele 'anga ua maí. Hili ia na'á Ne fai leva 'a 'ene enginaki fakapalōfita ki he'ene kau ākonga 'i he kuonga mu'a pea mo e onopōnī foki 'o pehē: 'Ke mou tu'u leva 'i he *potu toputapú*; ko ia ia 'okú ne laú tuku ke mahino kiate ia' (Siosefa Sāmīta 1:12; na'e toki fakamata'itohi faka-Ítali; vakai foki ki he Mātiu 24:15). 'Oku 'omi 'e he ngaahi fakahā 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ha 'ilo lahi ange. 'Oku nau ako'i, 'oku 'i ai ha pulé'anga 'e ua 'okú na fefa'uhi koe'uhi ko e ngaahi laumālie 'o e tangatá 'i he 'ahó ní, 'i he ngaahi feke'ike'i mo e ngaahi me'a fakatu'utāmaki mo e ngaahi mahaki faka'auha—'a ia ko Saione mo Pāpīlone. 'Oku tu'o lahi ha'anau toe fakamanatu mai 'a e fekau ko ia ke 'tu'u 'i he ngaahi potu toputapú' ke hoko ia ko ha hūfanga'anga mei he ngaahi afā ko 'eni 'o e mo'ui 'i he ngaahi 'aho faka'osí (T&F 45:32; vakai foki ki he T&F 87:8; 101:16–23). 'Oku hiliō 'a e temipale 'o e 'Eikí 'i he ngaahi potu toputapu ko iá, pea mahu'inga ki he ngaahi feitu'u kehe kotoa pē” (i he Conference Report, Oct. 1994, 110; pe *Ensign*, Nov. 1994, 82–83; pe *Liahona*, Sānuali 1995, 00).

3 Nifai 8–10. 'Oku foaki mai 'e Kalaisi 'a e fiemālie, fiefiá, mo e mo'ui ta'engatá kiate kinautolu 'oku ha'u kiate la tu'unga 'i he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei. (miniti 'e 30–35)

Kole ki he kau akó ke nau fakamatala ki he fakatu'utāmaki fakanatula fakalilifu taha kuo nau mamata ai mo e me'a na'e

hoko ai kiate kinautolú. Pe te ke kole ange ke nau fakamatala ki ha fakatu'utāmaki fakanatula fakamanavahē na'a nau mamata pe fanongo ai 'i he ongoongó. Fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a na'e fakatupu 'e he fakatu'utāmaki ko iá ki he nofó pe feitu'u na'e hoko ai iá?
- Ko e hā ha me'a na'e fai ke tokoni ki he kolo pe ngaahi fāmili na'e nofo ai ke nau fakalelei 'i 'a e ngaahi me'a na'e hoko 'i he faka'auhá?

Kole ki he kau akó ke nau lau fakavavevave 'a e 3 Nifai 8:1–22 mo fakasio ki he ngaahi fakamatala faka'āuililiki 'o e ngaahi faka'auha na'e hoko 'i he ongo 'Ameliká 'i he pekia 'a Sīsū Kalaisí. Fehu'i ange:

- 'Oku faitatau fēfē nai 'a e ngaahi me'a na'e hokó mo e fakatu'utāmaki fakanatula na'a mou mamata tonu ai pe lau ai 'i he ongoongó?
- Lau 'a e 3 Nifai 8:23–25. Ko e hā ha me'a na'e hoko ki he kakai na'e hao mei he faka'auha ko 'eni?

Kole ki he kau akó ke nau kumi 'a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i ko 'eni 'i ha'anau lau 'a e ngaahi potu folofola 'oku 'oatu hení:

- Ko hai na'á ne fakatupu 'a e faka'auha ko 'eni? (vakai ki he 3 Nifai 9:3–8).
- Ko e hā 'a e 'uhinga na'e tupu ai 'a e faka'auha ko 'eni? (vakai ki he 3 Nifai 9:9–12).
- Ko hai na'e fakahaofi 'i he taimi ko 'eni? (vakai ki he 3 Nifai 9:13; 10:12–13).
- Na'e anga-fēfē hano tali 'e Sētane 'a e faka'auha ko 'eni? (vakai ki he 3 Nifai 9:2).

Fakahā ki he kau akó na'e folofola mai 'a e 'Eikí ki he kakaí lolotonga 'a e tō 'a e fakapo'ulí mo e fakamamahí peá ne foaki mai ha fakanonga mo e fakafiemālie. Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Oku hanga 'e he kakato 'o e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí 'o 'omi 'a e fiemālie 'i he ngaahi taimi faingata 'a 'o e mo'ui fakamatelié. 'Okú ne 'omi 'a e maama 'i he potu 'oku fakapo'ulí mo e mālohi fakanonga 'i he potu 'oku 'i ai 'a e moveuveú. 'Okú ne foaki mai 'a e 'amanaki lelei ta'engata 'i he potu 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakatu'amelie 'i he mo'ui fakamatelié. 'Okú 'ikai ke ngata pē 'i he'ene hoko ko ha tokāteline faka'ofó'ofá. Ko ha fo'i me'a mo'oni ia 'i he'etau mo'ui, 'a ia kapau te tau talangofua ki ai mo ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ta'engata 'oku foaki mai ai 'e he 'Otuá kiate kitautolú, pea tau 'unu'unu atu kiate Ia 'o tali 'a e tokāteline ta'engatá, 'e tāpuekina 'a kitautolu” (i he Conference Report, Oct. 1996, 89; pe *Ensign*, Nov. 1996, 66; *Tūhulu*, Sānuali 1997, 78).

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 9:14–10:10. Kole ange ke nau fakamatala ki ha kongá 'o e pōpoaki 'a e Fakamo'uí 'a ia

‘oku nau pehē ‘oku lava ‘o ma’u ai ha ‘amanaki lelei, fiemālie, mo e maama, pea alea’i fakakalasi ia. Fehu’i ange:

- ‘Oku mou pehē ‘e anga-fēfē ha tokoni ‘a e pōpoaki ‘a e Fakamo’uí ke fakafiemālie’i ‘a e loto ‘o e kakai?
- ‘E anga-fēfē ha tokoni’i kitautolu ‘e he’ene pōpoaki ke tau ma’u ha fiemālie mo ha nonga?

3 Nīfai 11–14

Talateu

Na’e tohi ‘e ‘Eletā Sefilī R. Hōlani, ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá ‘o pehē, ‘oku hoko ‘a e hā mai ‘a e ‘Eiki kuo toe tu’ú ki he kau Nīfai mo ‘Ene folofola ‘o fakahā ‘a ‘Ene hoko ko e Mīsaia, “ko e taimi mahu’inga taha ia, mo e momeniti tu’u-ki-mu’a taha ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Ko hono fakahā ko ia pea mo e folofola ia na’á ne hanga ‘o fakahinohino’i mo ue’i hake ‘a e palōfita Nīfai kotoa pē ‘i he ta’u ‘e onongeau kuo hilí, tuku kehe ‘a ‘enua ngaahi kui ‘i ‘Isileli mo e kakai Sēletí ‘i he ngaahi ta’u ‘e lau afe ‘i mu’a ‘iate kinautolu.

“Na’a nau lea kotoa pē ‘o kau kiate ia, pea nau misi ‘o kau kiate ia, pea nau lotu ke Ne hā’ele mai—pea ko ‘ene hā’ele tonu mai ‘eni. Ko e ‘aho ia ‘o e ngaahi ‘ahó! Kuo hā’ele mai ‘a e ‘Otua ko ia ‘okú ne liliu ‘a e pō fakapo’uli kotoa pē ke hoko ko e maama ‘o e pongipongi” (*Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* [1997], 250–51).

Ngaahi Tefito’i Mo’oni Mahu’inga ‘o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

- Na’e hā mai ‘a Sisū Kalaisi ‘i he māmaní pea ‘e toe hā mai ia ke ‘oange ki he kakai ha fakamo’oni fakafo’ituitui ki He’ene Toetu’ú (vakai ki he 3 Nīfai 11:1–19; vakai foki ki he T&F 93:1; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 2:16–17).
- Ko ha ouau ‘o e lakanga fakataula’eiki ‘a e papitaisō ‘a ia ‘oku ‘aonga ki he fakamo’uí. ‘E finangalo lelei ki ai ‘a e ‘Otua, kapau ‘e fakahoko ia ‘i he founga totonú ‘e kinautolu kuo nau ma’u ‘a e mafai ‘o e lakanga fakataula’eiki (vakai ki he 3 Nīfai 11:20–34; vakai foki ki he Sione 3:5; T&F 132:7).
- ‘Oku kau ‘i he tokāteline ‘a e ‘Eiki ‘a e tui kia Sisū Kalaisi, fakatomalá, papitaiso ‘i he fakaukú, pea mo e me’a-foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni (vakai ki he 3 Nīfai 11:31–41; vakai foki ki he LSS, Hepelū 6:1–3).
- ‘Oku ui mo fakamafai’i ‘e he ‘Otua ‘a e kau tamaio’eiki ke nau ngāue ‘i he māmaní. ‘E tāpuekina ‘a kitautolu ‘o kapau

te tau muimui kiate kinautolu (vakai ki he 3 Nīfai 12:1–2; vakai foki ki he T&F 84:36–38; Ngaahi Tefito ‘o e Tui 1:5).

- ‘Oku tāpuaki’i ‘e he ‘Eiki ‘a kinautolu ‘oku hoko ko ha kau fa’ifa’itaki’anga lelei ‘o ‘Ene ngaahi akonaki (vakai ki he 3 Nīfai 12:3–16).
- Na’e hanga ‘e Sisū Kalaisi ‘o fakakakato ‘a e fono ‘a Mōsesé ‘i He’ene feilaulau fakalelei pea toe fakahā mai ‘a e kakato ‘o e ongoongolelei (vakai ki he 3 Nīfai 12:17–47).
- ‘Oku totonu ke tau feinga ke tau hoko ‘o haohaoa ‘o hangē ko e Tamai ‘i Hēvaní mo Sisū Kalaisi (vakai ki he 3 Nīfai 12:48; vakai foki ki he Mātiu 5:48).
- ‘I he taimi ‘oku tau tauhi ai ki he ‘Otua mo hotau kāingá, ‘oku totonu ke makatu’unga ‘a ‘etau ngaahi ngāue ‘i he ‘ofa kae ‘ikai koe’uhi ke mamata pē ki ai ‘a e kakai (vakai ki he 3 Nīfai 13:1–8, 16–20; vakai foki ki he Molonai 7:6).
- ‘Oku ‘afio mai ‘a e Tamai Hēvaní mo tali mai ‘a ‘etau ngaahi lotú (vakai ki he 3 Nīfai 13:6; 14:7–11; vakai foki ki he 2 Nīfai 32:9).
- ‘E hanga ‘e he ‘Eiki ‘o fakamaau’i mo fakamolemole’i ‘a kitautolu ‘o fakatata ki he anga ‘o ‘etau fakamaau’i mo fakamolemole’i ‘a e kakai kehé (vakai ki he 3 Nīfai 13:14–15; 14:1–5; vakai foki ki he T&F 64:9).
- Te tau lava ‘o ‘ilo’i ‘a e kau mā’oni’oni mei he kau fai angahalá ‘i honau ngaahi fuá. Ko kinautolu pē ‘e mā’oni’oni te nau hū ki he pule’anga ‘o e langí (vakai ki he 3 Nīfai 14:12–27; vakai foki ki he Luke 6:46–49).

Ngaahi Ma’u’anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 116–19.

Ngaahi Fokotu’u ki Hono Ako’í

 3 Nīfai 11:1–19. Na’e hā mai ‘a Sisū Kalaisi ‘i he māmaní pea ‘e toe hā mai ia ke ‘oange ai ki he kakai ha fakamo’oni fakafo’ituitui ki He’ene Toetu’ú. (miniti ‘e 20–25)

Hanga ‘o tā le’o-si’i ha mūsika pe ha lea ‘i he taimi ‘oku hū mai ai ‘a e kau akó ki he kalasi. Tāmate’i ‘a e tepi kae fai ‘a e fua lotú, pea toki fehu’i ange leva ki he kau akó pe ko hai fua ‘iate kinautolu na’a nau fanongo ki he tepi. Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni:

- Na’a mou tokanga nai ki he mūsiká pe leá? Ko e hā ‘a e ‘uhinga na’a mou fanongo ai pe ‘ikai fanongo ai ki ai?
- Ko e hā ha ngaahi me’a pe le’o kehe na’a mou tokanga ki ai ki mu’a pea toki kamata ‘a e kalasi?
- Na’e mei lava nai ke mou fanongo ki he mūsiká pe leá?
- Ko e hā nai ha me’a na’á ne mei tākiekina kimoutolu ke mou fanongo ki he mūsiká pe leá?

Lau ‘a e 3 Nīfai 11:1–6 pea fehu’i ange:

- ‘Oku anga-fēfē ha faitatau ‘a e me‘a na‘e fakamatala‘i atu ‘e he ngaahi veesi ko ‘eni mo e tepi na‘a mou fanongo ki ai ‘i he kamata‘anga ‘o e kalasi?
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga na‘e ‘ikai mahino ai ki he kakaí ‘a e le‘ó ‘i he‘ene ‘uluaki ongo tu‘o ua maí?
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai hono ‘uhinga ‘o e “nau fakaava honau telingá”? (veesi 5).
- Te tau lava fēfē ‘o “fakaava [hotau] telingá” ke mahino kiate kitautolu ‘a e ngaahi folofola ‘a e ‘Otuá?

Lau ‘a e 3 Nifai 11:7–11 pea kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o hiki ha ngaahi fo‘i mo‘oni mahu‘inga ‘e ni‘ihi mei he ngaahi veesi ko ‘eni. (‘E lava ke kau ki he ngaahi talí ko e ongo tangata kehekehe ‘a e Tamai Hēvaní pea mo e ‘Aló, ko e ‘Alo ‘o e Tamai Hēvaní ‘a Sisū, ‘oku lava ke hā mai ‘a e ‘Otuá ki he tangatá, pea na‘e ngaohi ‘a e tangatá ‘i he tatau ‘o e ‘Otuá.) Fehu‘i ange:

- ‘Oku anga-fēfē hano fakamahino‘i ‘e he ngaahi mo‘oni ko ‘eni ‘a e ta‘emahino ki he māmani ‘i he ‘ahó ni ‘a e Tolu‘i ‘Otuá?
- ‘Oku anga-fēfē ha faitatau ‘a e hā mai ‘a e Fakamo‘uí ki he kau Nifai pea mo ‘Ene hā mai kia Siosefa Sāmítá? (vakai ki he Siosefa Sāmíta—Hisitōlia 2:16–17).
- ‘Oku mou pehē nai ‘e fēfē ha‘ate ‘i he ‘ao ‘o Sisū Kalaisí?

Fakamatala ki he fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā Melevini J. Pālati, ‘a ia na‘e hoko ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Na‘á ku lolotonga fai ha‘aku lotu ki he ‘Eikí ‘i he taimi ko ‘eni, . . . pea na‘e fai mai ha fakahā fakafo kiate au ‘i he pō ko iá ‘a ia ‘e ‘ikai ngalo ‘iate au. Na‘e ‘oatu au ki he feitu‘u ko ‘eni [ko e Temipale Sōlekí]—ki he loki ko ‘eni. . . . Na‘e fakahā mai ai kiate au ‘oku ‘i ai ha faingamālie ‘e taha ‘e foaki mai mo‘oku; pea na‘e taki atu au ki ha loki ‘a ia na‘e fakahā mai ai te u fe‘iloaki ai mo ha taha. ‘I he‘eku hū atu ki he loki ko iá, na‘á ku mamata ai, ‘o ‘i ai ha toko taha ‘oku tangutu mai ‘i ha me‘a hangē ha funga siteisí, pea ko e tokotaha nāunau‘ia mo lāngilangi‘ia taha ia kuó u mamata ai, pea na‘e ‘oatu au ke fakafe‘iloaki atu kiate ia. Na‘á Ne malimali mai ‘i he‘eku fakaofi atu kiate iá, peá ne ui mai au ‘aki hoku hingoá, pea mafao mai Hono nimá kiate au. ‘E ‘ikai ngalo ‘iate au ‘a ‘Ene malimali ko iá neongo kapau te u mo‘ui ‘i ha ta‘u ‘e taha miliona. Na‘e ala mai Hono nimá ‘o puke atu au ‘o ‘uma mai kiate au, ‘i He‘ene fā‘ofua mai kiate au, peá Ne tāpuakí‘i au ‘o a‘u ki he fonu hoku sinó kotoa ‘i he fiefia. ‘I he ‘osi ‘Ene tāpuakí‘i aú, na‘á ku tōmape‘e ‘i Hono va‘é, peá u mamata ai ki he ngaahi faka‘ilonga ‘o e ngaahi mata‘i fa‘ó, pea ‘i he‘eku ‘uma ki aí, na‘e fonu hoku sinó kotoa ‘i ha fu‘u fiefia lahi ‘aupito, peá u ongo‘i ai ‘o hangē mo‘oni ‘oku ou ‘i he langí. Ko e ongo leva na‘e hū mai ki hoku lotó ‘i he taimi ko iá: “Oiau! pehe ange mai ke u mo‘ui fe‘unga mo taau. . . . koe‘uhí ka a‘u ki he ngata‘angá ‘i ha ‘osi ‘a ‘eku mo‘uí ke u hū atu ki Hono ‘afio‘angá ‘o toe ma‘u ‘a e fa‘ahinga ongo ko ia na‘á ku ma‘u he taimi ko iá ‘i he‘eku ‘i Hono ‘aó, te u

luva ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku ou ma‘ú pe ‘amanaki ke u ma‘ú koe‘uhí ke u ma‘u ia!” (‘i he *Melvin J. Ballard . . . Crusader for Righteousness* [1966], 66).

Kole ki he kau akó ke nau lau ‘a e fakamatala toputapu ki he hā mai ‘a e Fakamo‘uí ki he kau Nifai ‘i he 3 Nifai 11:12–19. Alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko e hā ha me‘a na‘e fai ‘e he kakaí ke fakahā ai ‘a ‘enau ‘ofa mo e faka‘apa‘apa ki he Fakamo‘uí?
- Na‘e anga-fēfē hano fakahā ‘e he Fakamo‘uí ‘a ‘Ene ‘ofa ki he toko taha kotoa pē ‘o e kakai ‘e toko 2,500 na‘e ‘i aí?
- Ko e hā ha me‘a ‘okú ke mahu‘inga‘ia taha ai ‘i he me‘a ko ‘eni?
- Ko e hā ha founga kuo fakahā atu ai ‘e he Fakamo‘uí Ha‘ane tokanga fakafo‘ituitui kiate koe?
- ‘Oku mou ‘ilo‘i fēfē ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kimoutólú?

3 Nifai 11:20–27, 31–41. Ko ha ouau ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘a e papitaisó ‘a ia ‘oku ‘aonga ki he fakamo‘uí. ‘E finangalo lelei ki ai ‘a e ‘Otuá, kapau ‘e fakahoko ia ‘i he founga totonú ‘e kinautolu kuo nau ma‘u ‘a e mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí. (miniti ‘e 20–25)

Fai ki he kau akó ‘a e ki‘i sivi tonu-hala ko ‘eni:

1. Kuo pau ke fakahoko ‘a e papitaisó ‘e ha taha ‘okú ne ma‘u ‘a e mafai totonu ‘o e lakanga fakataula‘eikí. (Tonu; vakai ki he 3 Nifai 11:21–22.)
2. ‘I he ‘ahó ni, ‘oku ui ‘e he toko taha ‘okú ne fai ‘a e papitaisó ‘a e toko taha ‘oku papitaisó ‘aki hono hingoá pea pehē ange, “Kuo fakamafai‘i au ‘e Sisū Kalaisi, pea ‘oku ou papitaiso koe ‘i he huafa ‘o e Tamai, pea mo e ‘Aló, pea mo e Laumālie Mā‘oni‘oní. ‘Ēmeni.” (Tonu; vakai ki he veesi 25; T&F 20:73.)
3. Kuo pau ke fakauku kakato ‘i he vaí ‘a e sino ‘o e toko taha ‘oku papitaisó. (Tonu; vakai ki he 3 Nifai 11:26.)
4. ‘Oku mahu‘inga ‘a e ouau ‘o e papitaisó ki he‘etau ma‘u ‘a e pule‘anga fakasilesitialé. (Tonu; vakai ki he veesi 33.)
5. ‘Oku kau ‘i he ngaahi me‘a ‘oku fie ma‘u ki mu‘a pea toki papitaiso ha tahá ‘ene holi ke papitaiso peá ne fakatomala mei he‘ene ngaahi angahalá (Tonu; vakai ki he veesi 37–38.)
6. ‘Oku kau ‘i he fuakava ‘oku tau fai ‘i he papitaisó, ke tau to‘o kiate kitautolu ‘a e huafa ‘o e ‘Eikí, tauhi kiate ia, manatu ma‘u ai pē kiate ia, mo tauhi ‘Ene ngaahi fekaú. ‘Okú Ne tala‘ofa mai leva te Ne foaki mai kiate kitautolu ‘a e me‘a-foaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ke hoko ko hotau takaua ma‘u pē kapau te tau taau mo fe‘unga ma‘u pē. (Tonu; vakai ki he Mōsaia 18:8–13; T&F 20:37.)

Fakatonutonu ‘a e ki‘i sivi ‘aki hano lau ‘o e 3 Nifai 11:20–27, 31–41. Ko ho‘omou a‘u mai pē ki ha veesi ‘a ia ‘oku kau i ha taha ‘o e ngaahi fehu‘i ‘i he ki‘i sivi, pea ki‘i ta‘ofi ai ka mou alea‘i fakakalasi ‘a e talí. Fakamatala ki he lea ko ‘eni na‘e fai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá ‘o kau ki he papitaisó:

“Ko e papitaisó ko ha faka‘ilonga ia ki he ‘Otuá, mo e kau ‘āngeló, pea ki he langí ‘oku tau fai ‘a e finangalo ‘o e ‘Otuá, pea ‘oku ‘ikai mo ha toe founa kehe ‘i he lalo langí ‘a ia kuo tu‘utu‘uni ‘e he ‘Otuá ke ha‘u ai ‘a e tangatā kiate ia ‘o ma‘u ‘a e fakamo‘uí, pea hū atu ki he Pule‘anga ‘o e ‘Otuá, kae ‘i he tui ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisi, fakatomala, mo e papitaiso ki he fakamolemole ‘o e ngaahi angahalá, pea ‘oku ta‘e‘aonga ha toe founa pe hala kehe ia; hili ia ‘oku mou ma‘u leva ‘a e tala‘ofa ‘o e me‘a-foaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni” (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, sel. Joseph Fielding Smith [1976], 198).

Fakamo‘oni‘i ange ko e Siasi pē ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘oku ma‘u ai he ‘ahó ni ‘a e mafai ke fakahoko totonu ai ‘a e ngaahi papitaisó.

3 Nīfai 11:29 (Potu folofola Ako Ma‘uloto). Kuo fekau‘i kitautolu ke ‘oua te tau fakakikihi mo ha ni‘ihi kehe ‘o kau ki he ngaahi tefito ‘o e tokāteline.

(miniti ‘e 10–15)

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau ki he taimi fakamuimui taha ne nau vakai pe kau ai ki ha fakakikihi. Fehu‘i ange:

- Ko e hā ha fa‘ahinga ongo na‘a mou mau ‘i he fakakikihi ko iá?
- Ko e hā ha fa‘ahinga ongo na‘a mou ma‘u ‘i he hili ‘a e fakakikihi?
- Na‘e mapule‘i fēfē ‘e he kakai ‘i he ongo fa‘ahí ‘a kinautolú?
- Kuo mou mamata nai ‘i ha tipeiti pe fakakikihi ‘o kau ki he lotú?
- Na‘e mālohi fēfē ‘a e Laumālie ‘i he lolotonga e fakakikihi ko iá?
- Na‘e tui nai pe tali ‘e he ongo fa‘ahí ‘a e ngaahi fakakaukau ‘a e fa‘ahí ‘e tahá? Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga na‘e tali pe ‘ikai tali ai?
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e finangalo ‘o e ‘Eiki ‘o kau ki he ngaahi fakakikihi fekau‘aki mo e lotú?

Lau ‘a e 3 Nīfai 11:28–30 pea feinga ke ‘ilo‘i ‘a e me‘a na‘e akó‘i ‘e he ‘Eiki ‘o kau ki he fakakikihi. Lau ‘a e Sione 17:20–23 pea fehu‘i ange:

- Ko e hā ha ngaahi me‘a ‘oku tñaki mai ‘e he ngaahi veesi ko ‘eni ki he‘etau ‘ilo ki he akonaki ‘a e Fakamo‘uí ‘o kau ki he fakakikihi?
- Ko hai ‘a e tupu‘anga ‘o e fakakikihi? (vakai ki he T&F 10:63).
- Lau ‘a e 3 Nīfai 11:27. Ko e hā nai ha akonaki kau ki he Tolu‘i ‘Otuá ‘i he veesi ko ‘eni ‘oku tñaki mai ki he‘etau ‘ilo ki he ‘uhinga kuo pau ke tau faka‘ehi‘ehi ai mei he fakakikihi?

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā Lāsolo M. Nalesoni, ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“‘Oku hoko ‘a e tokāteline fakalangi ‘a e Siasi ko e taumu‘a ‘o e fakaanga ‘a e kakai fakakikihi fakalaumālie. . . .

“‘Oku ‘ikai hōifua ‘a e ‘Eiki ki hono sivismi‘i faka‘āuliliki ‘o ha tokāteline ‘i ha founa fakakikihi koe‘uhí ke takiaki‘i mai ai ‘a e tokangá kiate kita. . . .

“‘Oku ohi ‘e he fakakikihi ‘a e nofo moveuveú. . . .

“Ko e hā nai ha me‘a te tau lava ‘o fai ke tau‘i ‘aki ‘a e me‘a fakatupu ‘auha ko e fakakikihi? Ko e hā nai ha ngaahi me‘a te tau taki taha ‘o fai ke fetongi ‘a e laumālie ‘o e fakakikihi ‘aki ‘a e laumālie ‘o e melino fakafa‘ituitui?

“Kamata ‘aki, hano fakahā ‘o ha tokanga ‘ofa ki he kakai kehé. Mapule‘i ‘a e ‘eleló, ko e pení, mo e komipiutá. Ko e taimi pē ‘oku ‘ahí‘ahí‘i ai kita ke fakakikihi, manatu‘i ‘a e palōvepi ko ‘eni: ‘Ko ia ‘oku masiva potó ‘okú ne fehí‘a ki hono kaungā‘apí; ka ‘oku fakalongo pē ‘a e tangata potó’ (Lea Fakatātā 11:12; vakai foki ki he 17:28). . . .

“‘E lava ‘o tāmata‘i mei he laumālie ‘a e ngaahi ngahau vela faka‘auha ‘o e fakakikihi tu‘unga ‘i he ‘ofa ‘a e ‘Otuá. . . . ‘E mafola atu ‘a e tukupā ko iá ki he fāmilí mo e ngaahi kaume‘á, pea te ne ‘omi ‘a e melinó ki he ngaahi kaungā‘apí mo e ngaahi pule‘angá” (‘i he Conference Report, Apr. 1989, 87–88; pe *Ensign*, May 1989, 70–71).

Poupou‘i ‘a e kau akó ke nau faka‘ehi‘ehi mei he fakakikihi.

3 Nīfai 12:3–16. ‘Oku hanga ‘e he ‘Eiki ‘o tāpuaki‘i ‘a kinautolu ‘oku nau hoko ko ha fa‘ifa‘itaki‘anga lelei ‘o ‘Ene ngaahi akonaki.

(miniti ‘e 15–20)

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na‘e fai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, kae ‘oua na‘a fakahā ange pe ko e lea ia ‘a hai: “‘Oku hoko ‘a e fiefiá ko e taumu‘a mo e palani ki he‘etau mo‘uí.” Fehu‘i ki he kau akó pe ‘oku nau tui ‘oku mo‘oni ‘a e lea ko ‘eni. Fehu‘i ange: Ko e toko fiha nai ‘o kimoutolu ‘oku mou loto ke mou fiefiá?

Fakahā ki he kau akó ko e lea ‘eni na‘e fai ‘e Siosefa Sāmita, hili ia peá ke toki lau ange leva hono toe ‘o ‘ene lea kiate kinautolu: ‘Oku hoko ‘a e fiefiá ko e taumu‘a mo e palani ki he‘etau mo‘uí; pea ko hono ikun‘angá ia, ‘o kapau te tau muimui ‘i he ngaahi hala ‘oku fakatau ki ai” (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, 255).

Alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko e hā ‘a e hala ‘oku fakatau ki he fiefiá?
- Ko e hā nai ha me‘a kuo pau ke mou fai ke mou ma‘u ai ‘a e fiefiá na‘e lea ki ai ‘a Siosefa Sāmitá?
- Ko e hā nai ha ngaahi me‘a ‘e lava ‘o hoko ‘i ha mo‘uí ‘a ha tamasi‘i pe ta‘ahine ako semineli ‘i he ta‘u ‘e nima ka hokó ‘a ia te ne lava ‘o ma‘u ai ‘a e fiefiá?

- Kuo mou fakakaukau nai te mou ma'u ha fiefia mei ha me'a, pea toki mahino pē ki mui na'e 'ikai te mou ma'u ai ha fiefia? Kapau na'e 'i ai, ko e hā nai 'a e me'a ko iá?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e 'ikai te mou ma'u ai 'a e fiefiá?

Fehu'i ki he kau akó pe kuo nau mamata pe ngāue'aki ha mape ki ha fale. Fehu'i ange:

- Ko e hā hono 'uhinga 'oku nau mahu'inga aí?
- Ko e hā nai ha me'a 'e hoko kapau na'e 'ikai ke ngāue'aki 'e he tangata tufungá ha mape ki he falé?

Fehu'i ki he kau akó pe 'oku nau fie ma'u ha "mape" pe ha palani ki he mo'ui haohaoá. Fakahā ange na'e fakahā mai 'e Palesiteni Hāloti B. Lī 'a e feitu'u ke tau ma'u ai iá:

"Na'e fakahā mai 'e he 'Eikí 'i He'ene Malanga 'i he Mo'ungá ha fakahā 'o kau ki hono angá, 'a ia 'oku hao-haoa, pe ko e me'a ko ia 'oku lava 'o ui ko ha fakamatala ki he'ene mo'ui 'a'ana, 'a ia kuo hiki faka'auliliki ai 'i he'ene ngaahi ngāue kotoa pē, 'o Ne fakahā mai ai kiate kিতautolu ha palani ki he'etau mo'ui. . . .

"Oku kamata 'a 'Ene ngaahi tala'ofa taki taha 'aki 'a e fo'i lea ko e 'Monū'ia'. . . . "Oku hoko 'a e monū'ia ko ha matavai mapunopuna mei loto 'o e fiefia 'i he laumālie, 'a ia 'e 'ikai lava 'e ha me'a 'i tu'a 'o uesia' ['i he *A Commentary on the Holy Bible*, ed. J. R. Dummelow (1909), 639]. 'Oku ui 'a e ngaahi tala'ofa ko 'eni 'a e 'Eikí 'i he ngaahi tohi 'a e māmani Kalisitiané ko e Ngaahi Tāpuaki pe Ngaahi Monū'ia 'o e Malanga 'i he Mo'ungá (Beatitudes) pea kuo lau 'e he kau fakamatala' 'i 'o e Tohi Tapú ko ha teuteu mahu'inga ia ke hū atu ki he pulé'anga 'o e langí. . . . 'Oku ou fie ui ia 'e au 'aki ha me'a 'oku mahu'inga ange, he 'oku fekau'aki ia mo kimoutolu pea mo aú. 'Oku kānokato ia 'i he fo'i mo'oni ko 'eni KO E KONISITŪTONE IA 'O E MO'UI HAHOAOÁ" (*Decisions for Successful Living* [1973], 56–57).

Fekau ki ha taha 'i he kau akó ke ne lau le'o-lahi 'a e Mātiu 5:1–12 kae muimui ki ai 'a e toenga 'o e kalasí 'i he 3 Nīfai 12:1–12. Kole ki he kau akó ke nau fakasio ha ngaahi me'a 'oku faikehekehe ai 'a e ongo fakamatalá. Kí'i mālōlō 'i he hili 'a e tāpuaki taki taha ke mou alea' 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- 'Oku mou pehē ko e hā 'a e pōpoaki 'o e tāpuaki ko 'eni? ('E lava ke fehu'i ange pe ko e hā hono 'uhinga 'o e "angavaivaí" 'i he veesi 3 ke fakatātā 'aki.)
- Ko e hā ha me'a 'oku tānaki mai 'e he fakamatala 'i he Tohi 'a Molomoná ki he'etau 'ilo ki he tāpuaki ko 'eni?
- 'E anga-fēfē hano tokoni' i kimoutolu 'e ha'amou mo'ui 'aki 'a e akonaki ko 'eni ke mou ma'u ai 'a e fiefiá mo e nēkeneká?

'E 'aonga mahalo 'a e fakakaukau ko 'eni 'o kau ki he Ngaahi Tāpuaki 'o e Malanga 'i he Mo'ungá:

"Oku 'ikai ke mavahevahe, fakapuputu'u pe ta'e maau 'a e ngaahi kupu'i folofola fisifisimu'a mo nounou ko 'eni, ka 'oku nau fehokotaki kotoa. Tau vakai mu'a ki ai ki hono fakamatala kakato ange 'i he malanga ki he kau Nīfai pea mo e liliu 'e Siosefa Sāmīta 'a e Tohi Tapú. 'Oku 'uluaki fakamatala 'a e Ngaahi Tāpuaki 'o e Malanga 'i he Mo'ungá ki he anga 'o e fetu'utaki 'a ha taha pea mo e 'Otuá. 'Oku lea ia 'o kau ki he ngaahi me'a hangē ko e tui kia Sisū Kalaisí, fakatomalá, fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, mo hono ma'u 'o e Laumālie Mā'oni'oni. ('Oku 'ikai ma'u 'a e ngaahi konga makehe ia ko 'eni 'i he Tohi Tapu Kingi Sēmisi.) 'Oku hiki leva 'a e fakamamafá ki he ngaahi ongo 'i he loto 'o ha taha 'o kau kiate iá, pe ko e ngaahi ongo ko ia 'oku tupu hake mei he lotó. Hangē ko 'eni, 'Oku monū'ia 'a e angavaivaí, 'a kinautolu 'a ia 'oku tangí, 'a e angamaluú, mo kinautolu kotoa pē 'oku fiekaia mo fieinua ki he mā'oni'oni. 'Oku hiki leva 'a e fakamamafá ki he fakakaukau 'a ha taha ki ha taha kehe. Hangē ko 'eni: 'Oku monū'ia 'a kinautolu 'oku fa'a fakaleleí, 'Oku hoko mai leva 'a e fakamamafa hono faá—ko e me'a 'oku totonu ke fai 'e ha taha 'a e ngaahi fakakaukau mai 'a e kakai kehé kiate ia. 'Oku pehē leva ai, 'oku monū'ia 'a kinautolu kotoa pē kuo fakatanga' i koe'uhi ko e mā'oni'oni pe ko kinautolu kuo lau'ikovi' i mo fakatanga' i, mo lohiaki' i" (Robert J. Matthews, *A Bible! A Bible!* [1990], 240).

Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Loiteni G. Tēliki, 'a ia na'e hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulú:

"Na'e faka'osi 'e he Fakamo'ui 'a 'Ene malangá 'aki ha'ane poupu' i kিতautolu ke tau hoko 'o haohaoa 'o hangē ko e haohaoa 'a 'etau Tamai 'i he Langí. Neongo 'oku fakahokohoko 'a e ngaahi sitepu ko 'eni 'i hano hokohoko fakanatula, ka 'oku totonu ke tau feinga ma'u pē ke tau fakahaohaoa' i 'a kিতautolu 'i he ngaahi 'ulungāanga lelei ko 'eni" ('i he Conference Report, Apr. 1989, 97; pe *Ensign*, May 1989, 77).

Poupu' i 'a e kau mēmipa 'o e kalasí ke nau feinga ke nau hoko 'o haohaoa 'aki ha'anau mo'ui 'o fakatatau ki he ngaahi tefito' i mo'oni fakalangi 'o e Ngaahi Tāpuaki 'o e Malanga 'i he Mo'ungá.

3 Nifai 12:13–16. Na'e ako' i kিতautolu 'e he Fakamo'ui ke tau tauhi ki he kakai kehé pea hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei kiate kinautolu. (miniti 'e 15–20)

Faka'alí'ali atu ha māsima. Fehu'i ki he kau akó pe 'oku 'aonga 'a e māsímá ki he hā, pea hiki 'a 'enua ngaahi talí 'i he palakipoé. (Fakakau ki ai 'ene fakaifo ki he me'akaí, 'okú ne fakatolonga 'a e me'akaí, pea 'e lava 'o faka'aonga' i ia ko ha faito'o, pea 'oku hoko ia ko ha me'a fakatupu ivi mahu'inga.) Fakahā ange na'e fie ma'u 'i he fono 'a Mōsesé ke ngāue'aki 'a e māsímá ke fakamāsima' i 'a e ngaahi feilaulau ki he 'Eikí

(vakai ki he Levitiko 2:13). Na'e ngāue'aki 'a e māsima ke fakataipe 'aki hono fai 'o ha ngaahi fuakava 'i 'Isileli 'i he kuonga mu'á (vakai ki he 2 Fakamatata Me'a Hokohoko 13:5).

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 12:13, pea fehu'i ange: Ko hai 'e hoko ko e "māsima 'o e māmani"? Ngāue'aki ha ngaahi fehu'i hangē ko 'enī ke tokoni'i 'a e kau akó ke nau fakafekau'aki 'a e ngaahi anga 'o e māsima 'oku hiki 'i he palakipoé ki he ngaahi 'ulungāanga 'oku finangalo 'a e Fakamo'uí ke tau hanga 'o fakatupulekiná:

- 'E lava fēfē 'e ha mēmipa 'o e Siasí ke hoko ko ha "fakaifo" ki he mo'uí 'a e kakai kehé? ('I he'enu tauhi kiate kinautolu mo fakahā kiate kinautolu 'a e ongoongolelei.)
- 'E tokoni'i fēfee'i 'a kitautolu 'e he'etau 'ilo ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei ke tau "fakatononga" 'a e mo'uí 'a e kakai kehé? ('Aki ha'atau tākiekina mai 'a kinautolu ke nau ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei, pea 'i he'etau fai 'a e ngāue fakatemipale ki he kakai kuo pekiá.)
- Ko e hā nai ha ngaahi founa te tau tokoni ai ke ma'u 'e ha kakai te'eki Siasí 'a e "fakamo'uí"?
- Ko e hā nai ha ngaahi founa 'oku hoko ai 'a e ongoongolelei "ko ha me'a fakatupu ivi mahu'inga" 'i he'etau mo'uí?

Kole ki he kau akó ke nau toe lau 'a e 3 Nifai 12:13 pea faka'ilonga'i 'a e kupu'i lea : "Ka 'o kapau 'e mole 'i he māsima 'a hono koná, 'e [fakakonokona'i] fēfee'i 'a e māmani?" Fehu'i ange:

- Ko e hā hono 'uhinga 'o e fo'i fehu'i ko 'enī?
- 'E mole fēfē mei he māsima 'a hono koná? ('I hano 'uli'i ia.)
- Ko e hā nai ha ngaahi founa 'e ni'ihī 'e lava 'o mole ai meiate kitautolu 'a hotau koná, pe 'uli'i 'a kitautolu 'o 'ikai te tau lava ai 'o tāpuekina 'a e kakai kehé?

Faka'alí'alí ki he kau akó ha te'elango ('oua 'e tutu ia). Lau 'a e 3 Nifai 12:14–16 pea hiki 'a e ngaahi anga 'o e māmá. ('Okú ne 'omi ha māfana, 'okú ne ngaohi kitautolu ke tau lava 'o sio 'i he fakapo'ulí, mo e ngaahi alā me'a pehe.) Fehu'i ange:

- Ko e hā ha ngaahi 'ulungāanga fakalaumālie 'oku lava ke fakataipe 'e he ngaahi anga ko 'enī 'o e māmá?
- 'E anga-fēfē nai ha faka'au ke ngingila ange 'a ho'omou "māmá"?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke te hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ki he kakai kehé pea tuku ke nau mamata ki ho'o māmá?
- Lau 'a e 3 Nifai 18:24. Ko e hā nai ha me'a 'oku tākaki mai 'e he veesi ko 'enī ki he'etau 'ilo ke tuku ke ulo lahi ange 'a 'etau māmá?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke hanga 'e he'etau ngaahi sīpingá 'o "fakalāngilangi" 'a ['etau] Tamai 'a ia 'oku 'i he langí" (3 Nifai 12:16) kae 'ikai ko kitautolu pē?

Kole ki he kau akó ke nau fakamatata ki ha ngaahi sīpinga 'o e hanga 'e ha ni'ihī kehe 'o tāpuekina 'a 'enu mo'uí. Poupou'i 'a e kau akó ke nau tauhi 'a e ngaahi fuakava kuo nau fai mo e Tamai Hēvani koe'uhí ke nau lava ai 'o hoko ko e "māsima 'o e māmani" pea mo e "maama ki he kakai" 'i he'enu mo'uí kotoa.

3 Nifai 12:17–47. Na'e hanga 'e Sisū Kalaisi 'o fakakakato 'a e fono 'a Mōsesé 'i He'ene feilaulau fakalelei pea toe fakahā mai 'a e kakato 'o e ongoongolelei. 'Oku hoko 'a e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisi ko ha fono mā'olunga ange ia 'i he fono 'a Mōsesé. (miniti 'e 20–30)

Ngaohi ha kī'i siteisi sitepu 'e tolu 'oku mā'olunga kehekehe, pea fokotu'u ia ke nau tu'u fakahokohoko mei mu'á 'i he lokí. (Ngāue'aki ha ngaahi puha lalahi 'e tolu 'oku mālohi, pea 'e lava ke tu'u ai ha taha 'i he kau akó.) Hanga 'o hiki 'i ha lau'i saati 'a e ngaahi lea ko 'enī, 'Ikai ha Fono, pea hiki 'i he taha 'a e Fono 'a Mōsesé, pea hiki 'i he taha Fono 'a Sisū Kalaisi. Tufa 'a e ngaahi sātí ke taki taha ha kau ako 'e toko tolu, pea kole ange ke nau 'alu 'o tu'u 'i ha taha 'o e ngaahi sitepú 'a ia 'oku nau pehē 'okú ne fakafongā'i 'a e saati 'oku 'iate iá. Fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e 'uhinga na'á ke fili ai 'a e sitepu 'okú ke tu'u ai?
- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mou pehē ai 'oku mā'olunga ange 'a e fono 'a Mōsesé 'i he 'ikai ha fonó?
- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mou pehē ai 'oku mā'olunga ange 'a e fono 'a Kalaisi 'i he fono 'a Mōsesé?

Lau 'a e 3 Nifai 12:17–18 pea fakahā ange na'e fakakakato 'e Sisū Kalaisi 'a e fono 'a Mōsesé pea ne tākaki mai ha fono mā'olunga ange. Lau 'a e veesi 19–20, 46–48 pea feinga ke 'ilo'i 'a e me'a 'oku lava 'e he fono 'a Kalaisi 'o tokoni'i 'a e kakai ke nau ikuna'i. Lau 'a e veesi 21–45 pea feinga ke 'ilo'i ha ngaahi sīpinga 'o e fono mā'olunga ange 'a Kalaisi. Alea'i hono mahu'inga 'o e fono mā'olunga ange ko 'enī mo e anga 'o 'ene fekau'aki mo 'etau mo'uí. Kapau 'e fie ma'u, pea hiki 'a e fakamatata mei he saati 'oku 'oatu hení ki he ngaahi saati 'e tolu 'i he taimi 'e 'ilo'i ai 'e he kau akó 'a e ngaahi fono "motu'a" mo e fono "fo'ou."

'Ikai ha Fono	Fono 'a Mōsesé	Fono 'a Sisū Kalaisi
<ul style="list-style-type: none"> • Te mou lava 'o fai ha me'a pē 'oku mo fie ma'ú ki he kakai kehé, pea te nau lava 'o fai mai ha fa'ahinga me'a pē 'oku nau loto ki ai kiate kimoutolu. 	<ul style="list-style-type: none"> • 'Oua 'e fakapō (vakai ki he 3 Nifai 12:21; vakai foki ki he 'Ekesōtosi 20:13). • 'Oua 'e tono (vakai ki he 3 Nifai 12:27; vakai foki ki he 'Ekesōtosi 20:14). • 'Oua 'e maumau'i ha ngaahi fuakava na'e fai ki he pe 'i he huafa 'o e 'Eiki (vakai ki he 3 Nifai 12:33; vakai foki ki he Nōmipa 30:2). 	<ul style="list-style-type: none"> • 'Oua 'e 'ita (vakai ki he 3 Nifai 12:22–26). • 'Oua 'e ma'u ha ngaahi fakakaukau holi kovi (vakai ki he 3 Nifai 12:28–30). • 'Oku 'ikai te mou fie ma'ú ke fai ha fakapapu; 'oku fe'unga pē ho'omou leá (vakai ki he 3 Nifai 12:34–37).

- Fakamaau Totonú—fetongi ‘a e mata ‘aki ‘a e mata (vakai ki he 3 Nīfai 12:38; vakai foki ki he Levitiko 24:20).

- ‘Ofa ‘i ho kaungā‘apī (vakai ki he 3 Nīfai 12:43; vakai foki ki he Levitiko 19:18).

- ‘Alo‘ofa—fulihi atu ‘a e kou‘ahe ‘e tahá (vakai ki he 3 Nīfai 12:39–42).

- ‘Ofa ki homou filí (vakai ki he 3 Nīfai 12:44–45).

Fakamo‘oni ki he ngaahi tāpuaki ‘oku ma‘u mei he tauhi ki he ngaahi fono ‘a e ‘Otuá. Poupou‘i ‘a e kau akó ke nau mo‘ui ‘o fakatatau ki he ngaahi fono mo e ngaahi fekau ‘o e ongoongoleléi.

3 Nīfai 12:48. Na‘e fekau‘i kitautolu ‘e Sisū Kalaisi ke tau haohaoa. (miniti ‘e 15–20)

Fakahā ki he kau akó te ke fai ha ki‘i savea. Ka hili ha‘amou lau ‘a e ngaahi fehu‘i taki taha ko ‘ení, pea fekau ki he kau akó ke hiki hake honau nimá kapau ‘oku nau tui ‘oku ‘io ‘a e tali ki he fehu‘i ko iá:

1. ‘Oku finangalo mo‘oni nai ‘a e Tamai Hēvaní ke tau haohaoa?
2. ‘Oku fie ma‘u nai ke tau haohaoa ‘i he mo‘ui ko ‘ení ka tau toki lava ‘o hū ki he pule‘anga fakasilesitiale?
3. Te tau lava nai ‘o haohaoa?
4. ‘Oku ‘i ai nai hano faikehekehe ‘o e haohaoa ‘i he mo‘ui ko ‘ení pea mo e haohaoa ‘oku ta‘engata?

Alea‘i nounou ‘a e ki‘i saveá. Vahevahe ‘a e kau akó ki ha kulupu ‘e fá. Vahe ki he kulupu taki taha ha taha ‘o e ngaahi fehu‘i, pea fekau ke nau lau ‘a e ngaahi potu folofola mo e ngaahi lea ‘oku kau ki he‘enau fehu‘i ‘i lalo. Fekau ke nau fili ha toko taha ke ne fakafongā‘i kinautolu, ke ne fakamatala‘i ki he kalasí ‘a e ngaahi me‘a na‘a nau ma‘ú.

1. ‘Oku finangalo mo‘oni nai ‘a e Tamai Hēvaní ke tau haohaoa?

Liliu ‘a Siosefa Sāmitá, Mātiu 5:50; 2 Nīfai 25:23. Kuo fekau‘i kitautolu ke tau haohaoa. ‘Oku hanga ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisi ‘o fakahaofi mo fakahaohaoa‘i ‘a kitautolu, ‘o ka hili ‘a ‘etau fai ‘a e me‘a kotoa pē te tau ala lava ‘o fai.

“Na‘e fekau mai ‘e he Fakamo‘uí ‘i He‘ene ngāue fakafaipekau ‘i he Maama Motu‘á mo e Maama Fo‘ou, ‘Ke mou haohaoa’ [Mātiu 5:48; vakai foki ki he 3 Nīfai 12:48]. ‘Oku fakamatala ha futinouti ki hono ‘uhinga ‘o e fo‘i lea faka-Kaliki ko ia ‘oku liliu ko e haohaoa ‘oku ‘uhinga ia ki he ‘kakato, ‘osi‘osingamālie, fakatupulekina kakato.’ ‘Oku finangalo ‘etau Tamai Hēvaní ke tau faka‘aonga‘i ‘a e nofo ‘ahí‘ahi ‘i he mo‘ui fakamatelié ko ‘ení ke ‘fakatupulekina kakato’ ai ‘a kitautolu pea ke

faka‘aonga‘i kakato hotau ngaahi talēnití mo hotau ngaahi potó. Kapau te tau fai ia, ka hoko mai ‘a e fakamaau lahi faka‘osi te tau ma‘u ai ‘a e fiefia ‘i he‘etau tu‘u ‘i he ‘ao ‘o ‘etau Tamai ‘i Hēvaní kuo tau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine kuo ‘kakato’ mo “osi‘osingamālie’ pea kuo fakangingila ‘e he talangofua mo e fe‘unga mo taau ke ma‘u ‘a e tofi‘a kuó Ne tala‘ofa mai ki he kakai tui faivelengá” (Joseph B. Wirthlin, ‘i he Conference Report, Apr. 1998, 15; pe *Ensign*, May 1998, 14; pe *Liahona*, Siulai 1998, 15).

2. ‘Oku fie ma‘u nai ke tau haohaoa ‘i he mo‘ui ko ‘ení ka tau toki lava ‘o hū ki he nāunau fakasilesitiale?

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7; 67:13; 93:11–14, 19–20. ‘Oku ‘ikai fie ma‘u ha taha ia ke ne a‘usia ‘a e haohaoa ‘i he mo‘ui ko ‘ení ka ne toki ma‘u ‘a e nāunau fakasilesitiale.

“Ko e tokotaha kotoa pē ‘i he Siasí ‘a ia ‘oku nau nofo ma‘u ‘i he hala hangatonu mo fāsí‘i, pea ‘oku nau feinga mo kātaki mo holi ke fai ‘a e me‘a ‘oku totonú, neongo te nau ‘alu atu mei he mo‘ui ko ‘ení ‘oku te‘eki ai ke nau haohaoa, ka ‘o kapau na‘a nau nofo ma‘u pē ‘i he hala hangatonu mo fāsí‘i, kuo pau ke ne ‘alu atu ‘o ma‘u hono pale ta‘engata ‘i he pule‘anga ‘o e Tamai.

“‘Oku ‘ikai fie ma‘u ke tau lau ‘o pehē kuo pau ke tau haohaoa kae toki lava ‘o fakamo‘uí ‘a kitautolu. ‘Oku ‘ikai pehē ia. Ko e toko taha pē kuo haohaoa, pea ko e ‘Eiki ko Sīsuú ia, ka ko e me‘a ‘oku fie ma‘u ke ke fai ke fakamo‘uí ai koe ‘i he Pule‘anga ‘o e ‘Otuá pea ke ke lava‘i ai ‘a e sivi ‘o e mo‘ui fakamatelié, kuo pau ke ne nofo ma‘u ‘i he hala hangatonu mo fāsí‘i—‘o ke tofa ai ha hala ‘oku fakatau ki he mo‘ui ta‘engata—pea lolotonga ho‘o fononga atu ‘i he hala ko iá, kuó ke mavave atu ai mei he mo‘ui ko ‘ení ‘okú ke fai mālohi kakato. ‘Oku ‘ikai ko ‘eku ‘uhingá ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke ke tauhi ‘a e ngaahi fekaú. Ka ko e me‘a ‘oku ou ‘uhinga ki aí, ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke ke haohaoa kae toki lava ‘o fakamo‘uí koe” (Bruce R. McConkie, *The Probationary Test of Mortality* [lea na‘e fai ‘i he ‘Inisitiuti ‘o e ‘Univēsi ‘o ‘Tutaá, 10 Sānuali 1982], 12).

“Kuo pau ke ke kamata hake mei lalo ‘i ha‘o kaka hake ‘i ha tu‘unga, peá ke kaka hake ai mei he sitepu ki he sitepu, kae ‘oua kuó ke a‘u ki ‘olunga; pea ‘oku pehē pē mo e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongoleléi—kuo pau ke mou ‘uluaki kamata ‘i he fika ‘uluakí, pea mou fononga atu ai kae ‘oua kuo mou ‘ilo‘i ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni kotoa ‘o e hakeakí‘i. Ka ‘e ‘osi ha taimi lahi ia mei ho‘omou hū atu ‘i he veilí pea mou toki lava ke ‘ilo‘i kotoa ia. ‘Oku ‘ikai lava ke ‘ilo‘i kotoa ia ‘i he māmani ko ‘ení, pea ‘e hoko ko ha ngāue ‘a ‘etau ako ki hotau fakamo‘uí mo e hakeakí‘i ‘i he tafa‘aki ‘e taha ‘o e fa‘itoká” (Joseph Smith, ‘i he *History of the Church*, 6:306–7).

3. *Te tau lava nai 'o haohaoa?*

Molonai 10:32–33. 'Oku ma'u 'a e mālohi ke hoko 'o haohaoá 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi 'i he'etau fai mo tauhi 'a e ngaahi fuakava toputapu mo e 'Otuá.

“E 'ikai lava ha taha 'oku ala 'eke'i meiate ia 'a 'ene ngaahi ngāué 'o ma'u 'a e hakeaki'i 'i he nāunau fakasilesitiale kapau 'oku 'ikai te ne ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e temipalé. 'Oku fakataumu'a 'a e ngaahi 'enitaumeni mo e ngaahi fakama'ú ki hotau fakahaohaoa'i fakafo'ituitui pea 'oku fakapapau'i ia 'i he'etau tui faivelengá.

“Oku toe 'uhinga foki 'a e me'a 'oku fie ma'u ko 'eni ki he'etau ngaahi kuí. . .

“. . . 'Oku te'eki fakapapau'i 'a e fakahaohaoá. 'Oku toki hoko kakato mai ia 'i he hili 'a e Toetu'ú pea fakafou mai 'i he 'Eiki. 'Oku tatali mai ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku nau 'ofa 'iate la mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú” (Russell M. Nelson, 'i he Conference Report, Sept.–Oct. 1995, 117–18; pe *Ensign*, Nov. 1995, 87–88; pe *Tūhulu*, Sānuali 1996, 104).

4. *'Oku 'i ai nai hano faikehekehe 'o e haohaoa 'i he mo'ui ko 'eni pea mo e haohaoa 'oku ta'engata?*

Mātiu 5:48; 3 Nifai 12:48. Fakatokanga'i ange, na'e folofola 'a Sisū Kalaisi na'á Ne toki haohaoa 'i he hili 'Ene Toetu'ú. 'Oku 'i ai 'a e fa'ahinga haohaoa 'e ua, ko e haohaoa fakamatelie, 'a ia ko 'ete fakahoko ia 'a e ngaahi ngāue 'e ni'ihi 'i he mo'ui ko 'eni, pea mo e haohaoa ta'engata, 'a ia 'oku toki hoko ia 'i he hili 'a e Toetu'ú.

“Oku lava 'o fakahaohaoa'i ha ngaahi ngāue 'e ni'ihi 'i he mo'ui ko 'eni. 'E lava 'e ha tangata teka peisipolo 'o teka 'i ha tau pea 'ikai lava 'e ha taha 'o taa'i 'a 'ene teká, pe lava ha taha 'o lele'i ha'ane taa'i 'ene teká. 'E lava ha toketā faitafa 'o fakahoko ha tafa ta'e-ha-fehālaaki 'e taha. 'E lava ha tangata mūsika ke ne tā ha fasi ta'e 'i ai ha fehālaaki 'e taha. 'Oku pehē foki mo e lava ha taha ke ne haohaoa 'i ha'ane tauhi taimi, totongi 'ene vahehongofulu, tauhi 'a e Lea 'o e Potó, mo e ngaahi alā me'a peheé. . .

“Na'e fakamatala'i 'e he ngaahi folofolá 'a Noa, Seti, mo Siope ko ha kau tangata haohaoa. . .

“Oku 'ikai 'uhinga ia na'e 'ikai ke 'i ai ha hala 'a e kau tangata ko 'eni pe na'e 'ikai fie ma'u ke fai hanau fakatonutonu. 'Oku kau 'i he founga 'o e fakahaohaoá 'a e ngaahi palōpalema ke ikuna'i mo e ngaahi sitepu ki he fakatomalá 'a ia 'e fu'u fakamamahi 'aupito. . .

“Oku lava ke a'usia 'a e haohaoa fakamatelié 'i he'etau fakahoko 'a hotau fatongia kotoa pē, tauhi 'a e fono kotoa pē, mo feinga ke tau haohaoa 'i hotau tu'unga 'otautolú 'o hangē pē ko e Tamai Hēvaní 'i he tu'unga 'okú Ne 'i ai. Kapau te tau fai hotau tūkuingatá, 'e hanga 'e he 'Eiki 'o tāpuaki'i kitautolu 'o fakatata ki he'etau ngaahi ngāue mo e ngaahi holi 'a hotau lotó.

“Ka 'oku fie ma'u 'e Sisū ia ha haohaoa 'oku lahi hake 'i he haohaoa fakamatelié. 'I He'ene folofola 'aki pē 'a e 'he 'oku haohaoa 'a ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí, na'á Ne hiki hake ai 'a 'etau vakaí, ke tau vakai atu ki he tafa'aki 'e taha 'o e mo'ui fakamatelié. 'Oku ma'u 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a e haohaoa ta'engatá. . .

“Ko e haohaoa ko ia 'oku finangalo 'a e Fakamo'uí ke tau a'usiá 'oku mā'olunga hake ia 'i he ngāue ma'a ta'e-hano-melé. Ko e finangalo ta'engata ia na'e folofola 'aki 'e he 'Eiki 'i He'ene lotu taukapo ki He'ene Tamai—koe'uhi ke fakahaohaoa'i 'a kitautolu pea tau lava 'o nofo mo kinaua 'i he ngaahi ta'engata 'oku hanga mai mei mu'á. . .

“Oku fie ma'u 'a e toetu'ú ki he haohaoa ta'engatá. Fakafeta'i koe'uhi ko e fakalelei 'a Sisū Kalaisi, 'e liliu ai 'o ta'e-fa'a-au'auha 'a hotau ngaahi sinó, 'a ia 'oku fa'a 'au'auha 'i hono tu'unga fakamatelié. 'E ma'u 'e hotau sino fakaekakano ko ia 'oku mo'ulaloa he taimi ni ki he mahakí, maté, mo e 'au'auhá, 'a e nāunau ta'e-fa'a-maté. 'Oku mo'ui ia he taimi ni 'i he toto mo'uí pea 'oku faka'au'auhifo ke motu'á, ka 'e mo'ui hotau sinó 'i he laumālie pea 'ikai toe liliu pea 'ikai toe ma'u 'e he maté ha mālohi ki ai.

“Oku toki foaki pē 'a e haohaoa ta'engatá ia kiate kinautolu 'oku nau ikuna'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē pea nau ma'u hono fonu 'o e Tamai 'i hono ngaahi 'afio'anga fakalangí. 'Oku kau ki he haohaoá 'a ho'oma'u 'o e haohaoa ta'engatá—'a ia ko e fa'ahinga mo'ui ia 'oku ma'u 'e he 'Otuá” (Russell M. Nelson, 'i he Conference Report, Sept.–Oct. 1995, 115–16; pe *Ensign*, Nov. 1995, 86–87; pe *Tūhulu*, Sānuali 1996, 30).

3 Nifai 13:1–24. Ko e taimi ko ia 'oku tau tauhi ai ki he 'Otuá mo hotau kāingá, 'oku totonu ke makatu'unga 'a 'etau ngaahi ngāue 'i he 'ofa kae 'ikai koe'uhi ke mamata pē ki ai 'a e kakai. (miniti 'e 25–35)

Faka'alí'ali ki he kau akó 'a e ngaahi fakatātā 'o hono Tāpuaki'i 'o e Sākalamēnití (Sila Fakatātā 'o e Ongoongolelé, fika 603) mo e Ko Hono Tufaki 'o e Sākalamēnití (fika 604). Fehu'i ange: Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku lelei ai ke tāpuaki'i mo ma'u 'a e sākalamēnití? Lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Kapau 'e fai 'e ha taha ha ngāue 'oku ngali mā'oni'oni ka 'okú ne fai ia tu'unga 'i ha ngaahi 'uhinga hala, hangē ko ha'ane feinga ke fakahoko ha taumu'a siokita, 'e ngali ma'a 'a hono *nimá*, ka 'oku 'ikai 'haohaoa' 'a hono *lotó*. 'E 'ikai lau 'ene ngāue ko e mā'oni'oni. . .

“Kuo pau ke 'oua na'a ngata 'i he'etau *fai* 'a e me'a 'oku totonú. Ka kuo pau ke tau ngāue koe'uhi ko e ngaahi 'uhinga 'oku totonu. Ko e lea fakaonopooni ki a'i ko e *taumu'a 'oku lelei*. 'Oku fa'a ui 'i he folofolá 'a e tu'unga faka'atamai lelei ko 'eni 'aki 'a e hingoa ko e *loto fakamātoato mo'oni* pe *loto mo'oni*.

“‘Oku fakamahino’i mai ‘e he folofolá ‘oku ‘afio’i ‘e he ‘Otuá ‘a hotau lotó pea te Ne fakamaau’i ‘a ‘etau ngaahi ngāuē ‘o fakatau ki ai” (*Pure in Heart* [1988], 13, 15).

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau ki he fekau’aki ‘a e lea ‘a ‘Eletā ‘Oakesí mo e ngaahi fakatātaá. Fehu’i ange:

- Ko e hā nai ha ngaahi taumu’a ‘oku fe’unga mo hono tāpuaki’i mo e ma’u ‘o e sākalamēnití?
- ‘Oku anga-fēfē nai ha fakafalala ‘a e ngaahi tāpuaki ‘oku tau ma’u i he’etau ma’u ‘a e sākalamēnití ki he’etau ngaahi taumu’a ki hono fai iá?

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘uhinga ‘o e ngaahi *foaki ofá* ‘i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá. Lau ‘a e 3 Nifai 13:1–4 pea alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā ha me’a ‘oku ako’i mai ‘e he ngaahi veesi ko ‘ení ‘o kau ki he ngaahi ‘uhinga totonú?
- Ko e hā ‘a e me’a na’e folofola fakatokanga mai ki ai ‘a e Fakamo’uí?
- Ko e hā nai ha’ane fekau’aki mo ‘etau totongi vahehongofulú pe ngaahi ngāue kehe ‘o e tuí mo e lotú?

Fehu’i ki he kau akó pe ko e hā hono ‘uhinga ‘o e fo’i lea ko e *mālualoi*. (Ko ha taha ‘okú ne fakangalingali ‘okú ne mā’oni’oni ka ‘oku ‘ikai te ne mā’oni’oni. Ko e ‘uhinga ‘o e fo’i lea fakakiliki ko ia ‘oku liliu ko e *mālualoi* (hypocrite) “ko ha taha faiva,” pe “ko ha taha ‘oku loi, fakafongā’i hala, pe fakamatala fakalahi’i ha me’a.”) Lau ‘a e 3 Nifai 13:5–15 pea fehu’i ange:

- Ko e hā ‘a e me’a ‘oku folofola fakatokanga mai ki ai ‘a e Fakamo’uí ‘i he veesi ko ‘ení?
- ‘E anga fēfē hano tokoni’i kimoutolu ‘e he ngaahi akonaki ko ‘ení ke fakalelei’i ho’omou ngaahi lotú?
- Ko e hā nai ha me’a ‘oku totonu ke tau faka’ehi’ehi mei ai ‘i he taimi ‘oku tau lotu ai?

Lau ‘a e 3 Nifai 13:16–24 pea feinga ke ‘ilo’i ‘a e founa ‘oku fekau’aki ai ‘a e ngaahi veesi ko ‘ení mo e fealea’akí. Fakamatala ki he lea ko ‘eni na’e fai ‘e Písope Lōpeti D. Heili, ‘a ia na’e hoko ko e Písope Pule ‘o e Siasí he taimi ko iá:

“Kuo pau ke tau vakavakai’i ‘a ‘etau ngaahi taumu’á. Ko ha founa lelei ki hono vakai’i ‘o ‘etau ngaahi fili ‘oku faí, ko ‘etau vakai ki he’etau ngaahi taumu’á. ‘Oku totonu ke tau fehu’i hifo kiate kitautolu pē, “Oku siokita nai ‘a ‘eku ngaahi taumu’á, pe ‘oku kau nai ‘a e manava’ofá ‘i he fili ‘oku ‘amanaki ke u fai? ‘Oku fai nai ‘eku fili ko ‘ení ‘o fakatau ki he ngaahi fekaú, pea ‘i he laumālie mo e mata’itohi ‘o e fonó? ‘Oku totonu nai, pea faka’ei’eiki, mo hoa ‘a ‘eku filí mo e lao koulá? Kuó u fakakaukau’i nai ha me’a ‘e hoko ‘i he’eku filí ki he kakai kehé?”

“Ke fai ho’omou [ngaahi fili] kotoa pē ‘i he ‘ofa’ (1 Kolinitō 16:14).

“Vakai telia ‘a e manavaheé mo e siokitá. Vakai telia ho’omou ngaahi taumu’a mo’oni” (‘i he Conference Report, Oct. 1988, 12; pe *Ensign*, Nov. 1988, 11).

3 Nifai 13:25–34. Na’e folofola ‘a Sisū ki he kau ākongā Nifai ‘e toko hongofulu mā uá ke lī’oa ‘enau mo’uí ki he ngāue fakafaifekaú. (miniti ‘e 10–15)

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau ki he ngaahi lao mo e ngaahi me’a ‘oku fie ma’u ke tauhi ‘e he kau faifekau taimi kakatō ka ‘oku ‘ikai fie ma’u ia mei he kāingalotu kehe ‘o e Siasí. (Hangē ko ‘ení, ‘oku fie ma’u ‘a e kau faifekaú ke nau foaki honau taimí kotoa ki he ngāue fakafaifekaú, pea nofo mo honau ngaahi hoá ‘i he taimi kotoa pē, pea ke fai ha’anau ako fakahoa mo fakafaituitui i he ‘aho kotoa pē.) Tuku ange ha miniti ‘e ua ki he kau akó ke nau hanga ‘o hiki ai ‘a e ngaahi lao kotoa pē te nau lava ‘o fakakaukau ki ai, pea toki fekau leva ke nau fakahā ki he kalasí ‘a e me’a kotoa pē kuo nau hikí. Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku ma’u ai ‘e he kau faifekaú ‘a e ngaahi lao kehe ko ‘ení?
- ‘Oku anga-fēfē hano tokoni’i kinautolu ke ola lelei ange ‘enau ngāuē ‘i he’enu talangofua ki he ngaahi lao ko ‘ení?

Kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o fakafehoanaki ‘a e 3 Nifai 13:25 mo e Mātiu 6:25, pea fehu’i ange pe ko e hā ‘a e faikehekehe ‘o e ongo potu folofola ko ‘ení. (‘Oku hanga ‘e he 3 Nifai 13:25 ‘o fakamahino’i na’e fakataumu’a ‘a e ngaahi fakahinohino ko ‘ení ki he kau ākongā ‘e toko hongofulu-mā-uá.) Lau ‘a e 3 Nifai 13:26–34 pea fehu’i ange:

- ‘Oku mou pehē ‘e tokoni’i fēfee’i ‘e he ngaahi fakahinohino ko ‘ení ‘a e kau ākongā ‘e toko hongofulu-mā-uá ‘i he’enu ngāue fakafaifekaú?
- Ko e hā nai ha ngaahi fatongia ‘e ni’ihi ‘o e kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu-Mā-Ua ‘o e ‘aho ní? (vakai ki he T&F 107:23, 33, 35).
- ‘E anga-fēfē nai hano tokoni’i kitautolu ‘e he ngaahi fakahinohino ‘a e Fakamo’uí ‘i he 3 Nifai ke mahino kiate kitautolu ‘a e fatongia ‘o e ui ‘o e kau ‘Aposetolo ‘i he ‘aho ní?
- Te mo lava fēfē nai ‘o fakahoko ‘a e ngaahi akonaki ko ‘ení ‘i ho’omou mo’uí, neongo ‘oku ‘ikai ke ui kimoutolu ke mou ngāue taimi kakato ‘i he Siasí?

Toe lau ‘a e 3 Nifai 13:33 pea fakamo’oni ki he ngaahi tāpuaki ‘oku ‘ikai ke ngata ‘i hono ma’u ‘e he kau faifekaú mo e Kau ‘Aposetoló, ka ko kinautolu kotoa pē foki ‘oku nau fuofua kumi ki he pule’anga ‘o e ‘Otuá.

3 Nifai 14. ‘E hanga ‘e he ‘Eiki ‘o fakamaau’i mo fakamolemole’i ‘a kitautolu ‘o fakatatau ki he anga ‘o ‘etau fakamaau’i mo fakamolemole’i ‘a e kakai kehé. ‘Oku totonu ke tau ngāue’aki ‘a e fakamaau totonú ke tau ‘ilo’i ‘a e angahalá mei he mā’oni’oni. (miniti ‘e 45–50)

Kole ki ha taha ‘i he kau akó ke ha’u ‘o tangutu mei mu’a ‘i he lokí ‘o hanga ki he toenga ‘o e kau akó. Fakahā ‘e hoko ‘a e toko

taha ko 'enī ko e "fakamaau ia ki he 'ahó." Fehu'i ange ki he tamasi'i pe ta'ahine ko iá: Te ke ongo'i fiemālie ke ke fakamaau'i:

- Ko hai 'okú ke loto ke hoko ko hao kaungāme'á?
- Ko e fē 'a e ngaahi hele'uhila 'oku fe'unga ke ke 'alu 'o sio ai?
- Pe te ke 'alu 'o 'eva fakakaume'a mo ha taha 'i he kau akó?
- Ko hai 'i he kalasí 'oku mā'oni'oni pe angahalá?

Alea'i mo e kau akó 'a hono faikehekehe 'o e ngaahi fa'ahinga fakamaau ko 'enī. Fakahā ange 'oku 'i ai ha ngaahi fakakaukau mo ha ngaahi me'a 'e nī'ihī 'oku totonu ke tau fakamaau'i pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'e nī'ihī 'oku 'ikai totonu ke tau fakamaau'i. Fehu'i ange: Te mou lava fēfē 'o 'ilo'i hono faikehekehé?

Lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi:

"Ne u puputu'u 'i he ngaahi potu folofola 'e nī'ihī 'oku fekau'i mai ai ke 'oua te tau fakamaau pea 'oku fakahinohino'i mai kitautolu 'i he ngaahi potu folofola 'e nī'ihī 'oku totonu ke tau fakamaau, pea fakahinohino'i mai ai mo e anga 'o hono fai iá. Ka 'oku ou tui au 'oku 'ikai ke 'i ai ha fepaki ia 'i he ngaahi fakahinohino ko 'enī 'o kapau te tau vakai ki ai 'o fakatatau mo 'ene mahino 'i he ta'engatá. Ko e kií, ke mahino kiate kitautolu 'oku 'i ai ha fa'ahinga fakamaau 'e ua: ko e ngaahi fakamaau faka'osí, 'a ia 'oku tapu ke tau fai, pea mo e ngaahi fakamaau fakataimí, 'a ia 'oku fekau ke tau fai, kae makatu'unga 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'oku mā'oni'oni" (*Judge Not and Judging* [faeasaiti 'a e CES ma'á e kakai lalahi tāutaha ta'u sí'i, 1 Mā'asi 1998], 1).

Tufa ki he kau akó ha tatau 'o e peesi ke tufaki ko e "Fakamaau Faka'osí mo e Fakamaau Fakataimí" mei he fakalahi ki he tohí (p. 332), ke tokoni'i ke mahino kiate kinautolu hono faikehekehe 'o e fa'ahinga fakamaau 'e ua ko iá, pe faka'ali'ali ia kiate kinautolu 'i ha mīsini faka'ata lahi. Lau mo alea'i fakakalasi ia.

Lau 'a e 3 Nifai 14:1–2 mo e Liliu 'a Siosefa Sāmīta 'o e Mātiu 7:1–2. Fehu'i ange pe 'oku faitatau fēfē 'a e ongo veesi ko 'enī mo hono fakamatala'i 'e 'Eletā 'Oakesi 'a e fakamāu. Lau 'a e 3 Nifai 14:3–5 pea fehu'i ange:

- Ko e fakamaau fē 'oku fie ma'u 'i he ngaahi veesi ko 'enī?
- Ko e hā nai ha me'a 'oku fakafongā'i 'e he fu'u konga 'akau? (Angahala pe faikovi fakafo'ituitui.)
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke tau fakamaau'i totonu 'a hotau ngaahi vaivaí mo 'etau ngaahi angahalá?
- Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:12. Ko e hā ha lau 'a e veesi ko 'enī 'o kau ki he hanga 'e he'etau muimui ki he Laumālié 'o tokoni'i kitautolu ke tau fai 'a e ngaahi fakamaau 'oku mā'oni'oni?
- Lau 'a e 3 Nifai 14:6. Ko e fē 'a e fakamaau 'oku fie ma'u mai 'i he veesi ko 'enī?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke tau tokanga pe ko hai 'oku tau fakahā ki ai 'a e ngaahi me'a 'oku toputapú?

Fakahā ki he kau akó 'oku hanga 'e he 3 Nifai 14:7–11 'o ako'i mai 'a e lotú. Fehu'i ange: 'Oku fie ma'u nai ke tau fakamaau'i 'a e me'a 'oku totonu ke tau lotuá? Ko e hā hono 'uhingá? Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e veesi 13–14 pea feinga ke 'ilo'i 'a e anga 'o e fekau'aki 'a e ngaahi veesi ko iá mo e fakamāu. Fehu'i ange:

- 'E anga-fēfē nai ha'amou fakamaau'i pe ko e fē 'a e hala ke mou fou ai 'i he mo'uí?
- 'Oku tokoni fēfē nai 'a e pōpoaki 'a 'Eletā 'Oakesi 'i he'etau fili ko 'enī?

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e veesi 15–23, pea fehu'i ange pe ko e hā ha me'a 'oku ako'i mai 'e he ngaahi veesi ko iá 'o kau ki he fakamāu. Lau ki he kau akó 'a e veesi 24–27. Fakamo'oni'i ange, ko kinautolu ko ia 'oku nau fai 'a e ngaahi fakamaau 'oku mā'oni'oni pea nau mo'ui 'o fakatatau ki he'enu fili ke nau muimui ki he 'Eiki, 'oku nau langa ai ki ha makatu'unga mālohí.

Talateu

Ko Sīsū Kalaisi 'a e "fonó, pea mo e māmá" (3 Nifai 15:9). Na'á Ne ako'i, kuo pau ke hanga hake 'a e kakai kotoa pē kiate Ia ke nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá. 'Oku tau mamata 'i he vahe 15–18 ki He'ene 'ofá. 'I He'ene 'afio'i 'oku 'ikai mahino ki ha tokolahi 'a 'Ene ngaahi folofola fekau'aki mo e fono 'a Mōsesé, na'á Ne tuku ai ha taimi ke Ne fakamatala'i ia ke mahino. Ka 'i he hanga 'a e kakaí kiate Ia 'oku nau tangí, mo kole kiate ia ke Ne nofo, 'o ne 'afio'i 'oku nau tangí, mo nau sio fakamama'u kiate Ia 'o hangē 'oku nau fie kole kiate ia ke ne nofo mo kinautolu 'o ki'i fuofuolao angé, na'á Ne nofo mo kinautolu. Na'á Ne fakamo'ui 'a honau kakai mahakí, pea lotua 'a kinautolu, mo kamata hono fai 'o e sākalamēnití 'iate kinautolu.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongoleléi ke Tokanga Ki Ai

- Na'e foaki 'e Sīsū Kalaisi 'a e fono 'a Mōsesé ki 'Isileli 'i he kuonga mu'á. 'Oku foaki mai 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá ke tākiekina 'a e kakaí ki he Fakamo'uí (vakai ki he 3 Nifai 15:2–10).
- Ko e "fanga sipi" 'a Kalaisi 'a e kakai ko ia 'oku nau fanongo ki Hono le'ó pea muimui 'iate Iá (vakai ki he 3 Nifai 15:12–16:3; vakai foki ki he Sione 10:14–16, 25–27).

- 'E fuofua 'ave 'a e ongoongolelei 'i he ngaahi 'aho faka'osi ki he kau Senitailé, koe'uhi ko hono fakafisinga 'e he kau Siú 'a e Fakamo'uí. 'E lau fakataha mo e fale 'o 'Isilelí pea ma'u 'a e ngaahi tãpuaki tatau 'e he kau Senitaille ko ia 'oku nau fakatomala mo tali 'a e ongoongolelei (vakai ki he 3 Nifai 16:6–13).
- 'Oku lava 'e he fakalaulautó mo e lotú 'o fakatupu hano ma'u 'o e fakahā mo e 'ilo (vakai ki he 3 Nifai 17:1–3; vakai foki ki he Hilamani 10:1–3; T&F 138:1–2, 11).
- 'Oku mo'oni 'a e ngaahi me'a fakalaumālie 'oku hokó, neongo 'a e 'ikai lava 'e he lea 'a e tangatá ke fakamatala 'i ia 'i he taimi 'e ni'ihi (vakai ki he 3 Nifai 17:15–18; vakai foki ki he 3 Nifai 19:31–34).
- 'Oku hanga 'e he'etau ma'u 'a e sākalamēnití 'o tokoni'i kitautolu ke tau manatu'i 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. Pea 'i he'etau fe'unga mo taau 'i he'etau ma'u iá mo tauhi 'etau ngaahi fuakavá, kuo tala'ofa mai ai 'e he 'Otuá 'e 'iate kitautolu ma'u ai pe 'a Hono Laumālié (vakai ki he 3 Nifai 18:1–11; vakai foki ki he 3 Nifai 20:3–9).
- Ko Sīsū Kalaisi 'a e Maama 'o e Māmaní. 'Oku tau hiki hake 'a 'Ene māmá ki he kakai kehé 'i he taimi 'oku tau tauhi ai 'Ene ngaahi fekau (vakai ki he 3 Nifai 18:24–25).
- Kuo 'osi fekau'i kitautolu 'e he 'Eikí ke 'oua na'a tau ma'u ta'e taau 'a e sākalamēnití (vakai ki he 3 Nifai 18:27–30).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 120–22.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

 'E lava 'o ngāue'aki 'a e kongā 18 'o e *Book of Mormon* ko e "My Joy Is Full," 'i hono ako'i 'o e 3 Nifai 17 (vakai ki he *Book of Mormon Video Guide* ke ma'u mei ai ha ngaahi fokotu'u ki he anga hono ako'i).

3 Nifai 15:1–10. Na'e foaki 'e Sīsū Kalaisi 'a e fono 'a Mōsesé ki 'Isileli 'i he kuonga mu'á. 'Oku foaki mai 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá ke tākiekina 'a e kakai ki he Fakamo'uí. (miniti 'e 20–25)

Fili ha taha 'i he kau akó 'a ia 'oku 'i ai hano fa'ahinga potō makehe, hangē ko e potō he hikó pe tā ha fa'ahinga me'alea. Tuku ange ha miniti 'e ua ke hanga ai 'e he tamasi'i pe ta'ahine ko iá 'o faka'alí'alí 'a hono potó pea ke ako'i ia ki hono toenga 'o e kalasí. Alea 'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- 'Oku mou pehē ko e hā ha me'a 'oku faingata'a ai hono ako'i 'o e potō ko 'ení?
- Te mo lava 'o 'ilo'i fēfee'i pe 'oku ako mo'oni 'a e kakai ko ia 'oku mou ako'i?
- Ko e hā nai ha me'a te mou fai kapau 'oku 'ikai mahino ki he kakai 'a e me'a 'oku mou ako'i?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 15:1–10, pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha akonaki 'a e Fakamo'uí na'e faingata'a ke mahino ki he kakai?
- Ko e hā ha me'a na'e fai 'e he Fakamo'uí 'i he taimi na'á ne 'afio'i ai 'oku 'ikai mahino ki he kakai 'a 'Ene ngaahi akonaki 'o kau ki he fono 'a Mōsesé?

Fakahā ange ko hono 'uhinga 'o e *vakai* ke "sio" pe "tokanga mai." Fehu'i ange:

- 'Oku tu'ofa nai 'a e hā 'a e fo'i lea ko e *vakai* 'i he ngaahi veesi ko 'ení?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai ha'ane fekau'aki mo hono mahu'inga 'o e me'a na'e ako'i 'e Kalaisí?

Hiki 'a e ngaahi fakakaukau 'e fā ko 'ení 'i he palakipoé:

1. Na'e foaki mai 'e Sīsū Kalaisi 'a e fono 'a Mōsesé.
2. Na'e fakahoko pe fakakakato 'e Sīsū Kalaisi 'a e fono 'a Mōsesé. Na'e 'i ai ha ngaahi kongā 'o e fonó na'e "fakangata" 'ia Kalaisi (3 Nifai 12:47), pea na'e 'ikai toe ha'isia ai 'a e kakai ke nau tauhi ki ai.
3. Na'e 'ikai ke hanga 'e hono fakakakato 'o e fono 'a Mōsesé 'o fakangata 'a e ngaahi kongā kehe 'o e fonó pe ko hono ngaahi akonaki, ngaahi tokāteliné, mo e ngaahi kikite kehe 'i he Fuakava Motu'á hangē ko e Fekau 'e Hongofulú, ko e fono 'o e vahehongofulú, mo hono tānaki 'o 'Isilelí).
4. Na'e tuhu mai mo fakamo'oni 'a e fono 'a Mōsesé kia Sīsū Kalaisi.

Kole ki he kau akó ke nau lau fakalelei 'a e 3 Nifai 15:3–10 mo kumi ki he ngaahi fo'i lea pe ngaahi kupu'i lea 'oku nau ako'i mai 'a e ngaahi fakakaukau ko 'ení. Alea 'i 'a e ngaahi me'a na'a nau ma'ú, pea tali ha ngaahi fehu'i 'e fai mai 'i ho'omou fealea'akí. Kapau 'e fie ma'u, pea mou vakai ki he ngaahi fakamatala fekau'aki mo e 3 Nifai 15:1–10 mo e 3 Nifai 15:9 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*.

Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e Palesitini Hāloti B. Lī, 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitini 'Uluaki:

"Manatu'i 'oku faka-'Otuá 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí. 'Oku 'ikai lava 'e ha taha 'o liliu 'a e ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi tokāteliné 'o e Siasí, ka ko e 'Eikí pē 'i he fakahā. Ka 'oku lava ke liliu 'a e ngaahi fongá 'o fakatata ki he ngaahi fakahinohino fakalaumālie 'oku fai mai kiate kinautolu 'oku nau pule 'i he taimi ko iá" (*"God's Kingdom—A Kingdom of Order," Ensign*, Jan. 1971, 10).

Fekau ki he kau akó ke nau toe lau 'a e 3 Nifai 15:9–10, pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha ngaahi fono 'oku fie ma'u ke mou tauhi 'i he 'ahó ni?

- Ko e hā nai ha ngaahi founga ‘e lava ai ‘e he’etau hanga hake kia Kalaisi ‘o tokoni’i kitautolu ke tau kātaki ki he ngata’angá?
- Ko e hā na ngaahi tāpuaki kuo tala’ofa mai ‘e he ‘Eiki kiate kinautolu ‘oku nau tauhi ‘Ene ngaahi fekaú?

3 Nifai 15:12–16:3. Ko e “fanga sipi” ‘a Kalaisi ‘a e kakai ko ia ‘oku nau fanongo ki Hono le’ó pea muimui ‘iate lá. Na’e ‘i ai ‘a e kau muimui kia Sīsū ‘i Selūsalema, mo e ongo ‘Ameliká, pea ‘i he kau mēmipa kehe ‘o e fale ‘o ‘Isilelí. (miniti ‘e 30–35)

Fakahā ki he kalasí te ke tukuange ke nau ‘alu ‘o kumi koloa. Fekau ke nau tauhoa. ‘Oange ki he hoa taki taha ‘a e ‘uluaki fehu’i mei he saati ‘oku ‘oatu hení. Fekau ke nau kumi ‘i he folofolá ke ma’u mei ai ‘a e tali ki he fehu’i. Kapau te nau ma’u ‘a e talí, pea nau omi ‘o faka’ali’ali atu ia ke ke vakai’i. Kapau ‘oku tonu, pea ‘oange leva ‘a e fehu’i hono hokó, pea hokohoko atu kae ‘oua kuo nau ma’u ‘a e tali ki he ngaahi fehu’i kotoa pē.

Ngaahi Fehu’i ki he Kumi Koloá

1. Ko e hā ‘a e manu ‘oku fakamatala ki ai ‘a e Sione 10:14?
2. Ko hai ‘a e fanga sipi ‘a Kalaisi ‘o fakatatau ki he lau ‘a e Sione 10:27?
3. ‘Oku ui ‘i he Sione 10:16 feitu’u ‘oku tauhi ai ‘a e fanga sipi ko e hā?
4. Ko e hā ha lau ‘a e 3 Nifai 15:16–17, 21, 24, ki he feitu’u ‘e taha ‘oku ‘i ai ha loto’ā sipi ‘a e Fakamo’uí?
5. Ko e hā ‘a e ‘uhinga na’e ‘ikai fakahā ai ‘e he ‘Eiki ki he kau Siú ‘a e loto’ā sipi ‘i he ongo ‘Ameliká? (vakai ki he 3 Nifai 15:11–14, 18–19).
6. Ko e loto’ā sipi fē ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a e 3 Nifai 15:15, 20–21; 16:1–2?
7. Ko e hā ha lau ‘a e 3 Nifai 16:3; 17:4, ‘o kau ki he me’a na’e fai ‘e he Fakamo’uí ki he fanga sipi kehe ‘o ‘Isilelí?

Mou alea’i ‘a e me’a na’e ‘ilo ‘e he kau akó ‘i he ‘osi ‘a ‘enau fekumí. Fehu’i ange pe ‘oku nau pehē ‘e founga fēfē hano lau ‘a e ngaahi fakamatala na’a nau ma’u ko ha koloa mahu’inga. Fakahā ki he kau akó ‘oku fa’a ngāue’aki ‘e he kau faifekau ‘a e Sione 10:16 mo e 3 Nifai 15:21 ke tokoni’i ‘a e kakai ‘oku nau ako’i ke mahino kiate kinautolu ko e Tohi ‘a Molomoná ko ha fakamo’oni ia ‘e taha kia Sīsū Kalaisi.

Kole ki ha toko taha mei he ngaahi hoá ke ha’u ki mu’a ‘i he kalasí. Fekau ke nau lau ko ha kau faifekau kinautolu ‘oku nau ako’i koe ko ha toko taha ‘oku ‘ikai Siasi. Fehu’i ange kiate kinautolu: ‘Oku ‘i ai nai ha potu folofola ‘i he Tohi Tapú ‘a ia ‘oku fakamatala ai ‘o kau ki he Tohi ‘a Molomoná? Tuku ki he kau mēmipa kehe ‘o e kalasí ke nau tali ‘a e fehu’i. Fakamo’oni’i ange ‘oku hoko mo’oni ‘a e Tohi ‘a Molomoná ko ha lekooti ‘o e fanga sipi kehe ‘a e ‘Otuá. Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni:

- Ko e hā nai ha ngaahi founga ‘oku lava ke lau ai ‘a kitautolu ko e fanga sipi ‘a e Fakamo’uí?
- Ko e hā nai hatau ngaahi fatongia ‘i he’etau hoko ko e kau mēmipa ‘o ‘Ene loto’ā sipi pe Siasi?

- ‘E anga-fēfē ha’atau ‘ilo’i ‘oku tau ‘i he loto’ā sipi ‘i he ‘ahó ni?

3 Nifai 16:4–20. ‘E fuofua ‘ave ‘a e ongoongoleléi ‘i he ngaahi ‘aho faka’osi ki he kau Senitailé, koe’uhi ko hono fakafisinga’i ‘e he kau Siú ‘a e Fakamo’uí. ‘E lau fakataha mo e fale ‘o ‘Isilelí pea ma’u ‘a e ngaahi tāpuaki tatau ‘e he kau Senitaille ko ia ‘oku nau fakatomala mo tali ‘a e ongoongoleléi. (miniti ‘e 20–25)

Faka’ali’ali ki he kau akó ha fakatātā ‘o ha ongo faifekau (hangē ko e fakatātā fika 612 ‘i he Sila Fakatātā ‘o e Ongoongoleléi). Fehu’i ange:

- ‘Oku mou pehē ‘oku fēfē ha’ate fetu’utaki ki he kakai ‘i he’ete hoko ko ha faifekau?
- Ko e hā nai ha ngaahi tali ‘oku fai ‘e he kakai ki he kau faifekau ‘i he’enua fetu’utaki atu kiate kinautolú?
- ‘Oku mou tui nai ‘oku faingofua ki he kau faifekau ke nau tala ‘a e faikehekehe ‘o e kakai ‘oku nau mateuteu ke tali ‘a e ongoongoleléi mo e kakai ‘oku ‘ikai te nau mateuteu? Ko e hā nai hono ‘uhinga pe ‘ikai faingofua ai?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘e mahu’inga ai ke ma’u ai ha lotolelei, neongo ‘a e ‘ikai tali ‘e he kakai ‘a ho’omou pōpoaki?

Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:1–2, 4, 7 pea fehu’i ange:

- Ko e hā ha fekau’aki ‘a e ngaahi veesi ko ‘eni mo e ngāue fakafaifekau?
- ‘E anga-fēfē nai hano fakatatau ‘o e ngāue fakafaifekau ki hono tånaki fakataha ‘o ha ngaahi me’a?
- Ko hai ‘oku nau fakafanongo mo tali ‘a e pōpoaki ‘a e kau faifekau?

Fakahā ki he kau akó ‘oku ako’i mai ‘e he 3 Nifai 16:4–20 ‘o kau ki hono tånaki ‘o e uluí ‘i he ngaahi ‘aho faka’osi mei he kau Senitailé mo e fale ‘o ‘Isilelí. ‘Oku fakamatala ‘a e ngaahi veesi ko ‘eni ki he ngaahi taimi ‘a ia ‘e tali ai ‘e he kau mēmipa ‘o e ongo falukunga kakai ko ‘eni ‘a e ongoongoleléi pea mo e ngaahi taimi ‘e ni’ihi ‘a ia te nau fakafisinga ai ia. Hanga ‘o hiki ki he palakipoé ‘a e saati ko ‘eni. Lau ‘a e ngaahi potu folofolá pea fakafonu fakakalasi leva ‘a e sātí.

3 Nifai 16	Ko e Anga Hono Tali ‘e he Kau Senitailé ‘a e Ongoongoleléi	Ko e Anga Hono Tali ‘e ‘Isilelí ‘a e Ongoongoleléi
veesi 5–7		
veesi 10–12		
veesi 13–14		

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e 3 Nifai 16:7, 10, pea fehu’i ange:

- Ko e hā nai ha ni’ihi ‘o e ngaahi ‘uhinga ‘e fakafisinga ai ‘e he kau Senitailé mo e fale ‘o ‘Isilelí ‘a e ongoongoleléi?
- Lau ‘a e veesi 8–9, 15. Ko e hā nai ha ngaahi nunu’a ‘e hoko kiate kinautolu ‘oku nau fakafisinga’i ‘a e ongoongoleléi?

- Lau 'a e veesi 11–13. Ko e hā nai ha 'uhinga 'e makatu'unga ai hano fakamolemole'i 'e he 'Eikí 'a kinautolu 'oku nau fakafisinga'i 'a e ongoongolelei?
- Lau 'a e veesi 16. Ko e hā ha tala'ofa 'okú ne fai ki he fale 'o 'Isilelí koe'uhi ko 'enau tui faivelengá?

Fakamo'oni'i ange kuo 'osi kamata 'a e tånaki 'i he ngaahi 'aho faka'osí. Fakalotolahi'i 'a e kau akó ke nau teuteu ke nau ngāue fakafaipekau taimi kakato ke tokoni ki he tånaki ko 'ení.

3 Nifai 17:1–3. 'Oku lava 'e he fakalaululotó mo e lotú 'o fakatupu hano ma'u 'o e fakahā mo e 'ilo. (miniti 'e 15–20)

Hanga 'o hiki 'a e ngaahi fo'i lea mo e ngaahi kupu'i lea ko 'ení 'i he palakipoé ki mu'a pea toki kamata 'a e kalasí, pea 'ufi'ufi 'a e fo'i lea pe kupu'i lea taki taha 'aki ha lau'i pepa mavahevahe: *kai efiafi, tau soka, sivi fika, 'eva mo hao kaume'a, ako, uiui'i fakafaipekau, mali temipale, ma'u 'a e sākalamēniti, ma'u fakahā.*

Hanga 'o hiki 'i he palakipoé 'i he kamata 'a e lēsoni 'Oku mu'omu'a 'a e teuteu 'i he mālohí. Fehu'i ki he kau akó: 'Oku mou pehē 'oku 'uhinga ki he hā 'a e lea ko 'ení? Fehu'i ange pe 'oku nau tui 'oku mo'oni ia pe 'ikai.

Fakahā ange 'oku hiki 'i lalo 'i he lau'i pepa taki taha 'i he palakipoé ha ngaahi me'a 'oku hoko. Fakahā ange te ke hanga 'o to'o tahataha 'a e 'ufi'ufi 'o e ngaahi me'a taki taha, pea ke nau fakakaukau ki he me'a mahu'inga taha te nau lava 'o fai ke nau teuteu ai ki he me'a ko iá. To'o tahataha 'a e 'ufi'ufi 'o e ngaahi fo'i leá ('oua na'a to'o 'a e 'ufi'ufi 'o e me'a fakamuimui, *ma'u fakahā*). Tuku ki he kau akó ke nau fakahā mai 'a 'enau ngaahi talí, pea hiki ia 'i lalo 'i he ngaahi me'a 'oku hokó.

To'o 'a e 'ufi'ufi 'o e *ma'u fakahaá*, pea Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke ma'u fakahaá?
- 'Oku anga-fēfē ha'amou teuteu ke ma'u fakahaá?
- Ko e hā nai ha me'a 'e hoko kapau 'oku 'ikai te mou teuteu?

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 17:1–2 pea feinga ke 'ilo'i 'a e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e Fakamo'uí 'o kau ki he kau Nifai. Lau 'a e veesi 3 pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha ngaahi fakahinohino 'e fā na'e fai 'e he Fakamo'uí ki he kau Nifai?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ki he teuteu 'a 'ete foki ki "'api," 'o mama'o mei he ngaahi me'a fakahoha'á?
- Ko e hā nai hono 'uhinga 'o e "fakalaululotó"? 'E fēfē nai ha'ane tokoni ki he teuteu?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku hoko ai 'a e lotú ko ha kongá mahu'inga 'o e teuteu ko 'ení?
- Te mou lava fēfē 'o teuteu'i homou 'atamaí ke mou ma'u ha fakahā mo ha 'iló?

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 2:8–14 pea feinga ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a 'oku faitatau ai 'a e me'a na'e kole 'e he Fakamo'uí ki he kau Nifai ke nau faí mo

e me'a na'e fai 'e Siosefa Sāmīta ki mu'a pea ne toki mamata ki he 'Uluaki Me'a-hā-maí. Alea'i 'a e me'a na'e ma'u 'e he kau akó.

Poupou'i kinautolu ke nau muimui ki he sīpinga ko iá 'i he'enau mo'uí. Kole ange ke nau lotu mo ako ki he ngaahi folofola 'i he 'aho taki taha pea nau kumi ma'u pē ki ha fakahinohino mei he 'Eikí. Fakakaukau ki he lea ko 'eni 'a ia na'e fai 'e Sisitā Ane G. Uefilini, 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e kau palesitenisī lahi 'o e Palaimelí:

"Kuo tā mai 'e he Fakamo'uí ha sīpinga ke tau muimui ki ai 'i he'etau ako ki he ngaahi folofolá. 'Oku tau fanongo ki he folofolá, pea tau fakalaululoto ki hono 'uhingá, pea tau kole leva ki he'etau Tamai Hēvaní ke Ne tokoni'i kinautolu ke tau 'ilo'i hono 'uhingá, pea 'oku mateuteu leva hotau 'atamaí mo hotau lotó ke tali 'a e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa maí. 'Oku 'ikai ke ngata 'a e fakalaululotó 'i hono lau 'o e ngaahi leá, ka ko ha fekumi ia ki hono 'uhinga 'a ia te ne tokoni'i kinautolu 'i he'etau fetu'utakí 'i he'etau fai 'a e ngaahi fili 'i he'etau mo'uí. Ko hono tuku ia 'o e ngaahi folofolá ke 'alu mei hotau 'atamaí 'o hū ki hotau lotó. 'Oku fakamo'oni'i mai 'e he Laumālié ki hotau lotó 'i he'etau fekumi 'i he fa'a lotu ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a 'a 'etau Tamai Hēvaní. Ko e taimi ko ia 'oku tau ma'u ai 'a e fakamo'oni mo e 'ilo ko iá, 'oku tau fakakaukau leva mo mo'ui pea fetu'utaki mo e ní'ihí kehé 'i he ngaahi founga 'oku toe faka-Kalaisi angé." ('i he Conference Report, Apr. 1998, 10; pe *Ensign*, May 1998, 10; pe *Tūhulu*, Siulai 1998, 9).

3 Nifai 17; 18:36–39. Na'e fakahā 'e he Fakamo'uí ha 'ofa mamahi ki he kau Nifai 'i He'ene ngāue kiate kinautolú. (miniti 'e 40–50)

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau ki ha taha 'oku nau saí'ia ai koe'uhi ko e anga 'o hono 'ulungāanga ki he kakai kehé. Kole ki ha ní'ihí 'i he kau akó ke nau fakahā atu 'a e toko taha na'a nau filí. Fehu'i ange kiate kinautolu:

- 'Oku anga-fēfē ha hoko 'a e toko taha ko 'ení ko ha fa'ifa'itakí'anga lelei 'i he Siasí, akó, pe koló?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai hono 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke tau fakahā ha 'ofa mamahi 'i he'etau fetu'utaki mo e kakai kehé?

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau ki ha taimi 'a ia na'e fakahā mai ai 'e ha taha kehe ha loto- 'ofa pe 'ofa mamahi kiate kinautolu. Fehu'i ange: Ko e hā ha me'a na'e hoko ai ki ho'omou mo'uí? Fekau ke nau fakakaukau ki ha taimi na'e angakovi mai ai ha taha pe ta'etokanga mai kiate kinautolu, pea fehu'i ange: Ko e hā ha faikehekehe 'o e fa'ahinga ongo 'e ua ko 'eni na'a mo ma'ú?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'oku nau 'i ha fakataha lahi 'oku me'a ai 'a e palōfitá. Fehu'i ange: Ko e hā nai ha fa'ahinga ongo te mou ma'u 'o kapau te ne tuku ha taimi ke ne talanoa fakafa'ituitui ai mo kimoutolu, 'o mou lulululu, mo fakahā mai 'a hono 'ofá kiate kimoutolu? Fekau ke nau pehē 'oku 'afio tonu 'a e Fakamo'uí 'i ho'omou kalasí 'i he 'ahó ni. Fehu'i ange:

Ko e hā nai ha fa'ahinga ongo te mou ma'u 'o kapau te ne tuku ha taimi ke ne talanoa fakafo'ituitui ai mo kimoutolu?

Fakahā ki he kau akó 'oku i he 3 Nifai 17; 18:36–39 ha fakamatala faka'ofa'ofa ki he ngāue 'a e Fakamo'u'i 'i he kau Nifai. Mou lau fakataha 'a e ngaahi vahe ko 'eni, pea kole ki he kau akó ke nau kumi ki he 'ofa mamahi na'e fakahā 'e he Fakamo'u'i ki he kakai fakafo'ituitui lolotonga 'Ene ngāue kiate kinautolú. Fehu'i ange:

- 'Oku mou pehē na'e anga-fēfē nai 'a e mamata tonu ki he Fakamo'u'i 'i he taimi ko 'eni?
- Ko e hā ha me'a 'oku mou ako mei he fakamatala ko 'eni 'o kau ki he loto-'ofa mo e 'ofa mamahi 'a e Fakamo'u'i?
- Ko e veesi fē 'oku mahu'inga taha kiate kimoutolú? Ko e hā hono 'uhingā?
- Ko e hā nai ha faka'ilonga ki hono toputapu 'o e me'a na'e hoko ko 'eni?

Fekau ki he kau akó ke nau tali 'a e ngaahi fehu'i fakamatala'i 'e tolu ko 'eni 'i ha pepa:

- Ko e hā ha me'a na'a mou fakakaukau ki ai 'i ho'omou ako ki he 3 Nifai 17; 18:36–39?
- Kapau ne te'eki lau 'e homou fāmilí 'a e ngaahi vahe ko 'eni ki mu'a, ko e fē nai hano kongā te mou fie fakamatala'i taha kiate kinautolú? Ko e hā hono 'uhingā?
- Ko e hā ha me'a na'a mou ako mei he ngaahi me'a na'e fai 'e he Fakamo'u'i 'a ia te mou fie fakahoko lahi taha 'i ho'omou mo'u'i?

Kole ki ha ni'ihiki tokosi'i 'i he kau akó 'a ia 'oku nau loto ki ai, ke nau lau 'a 'enau ngaahi talí ki he kalasí.

 3 Nifai 18:1–12, 26–32. 'Oku hanga 'e he'etau ma'u 'a e sākalamēnití 'o tokoni'i kitautolu ke tau manatu'i 'a e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. Pea 'i he'etau fe'unga mo taau 'i he'etau ma'u iá mo tauhi 'etau ngaahi fuakavá, kuo tala'ofa mai ai 'e he 'Otuá 'e 'iate kitautolu ma'u ai pe 'a Hono Laumālié. (miniti 'e 40–45)

Hiki ki he palakipoé 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Tēvita B. Haiti, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“'Oku hoko 'a e faingamālie 'i he uike taki taha ke ma'u ai 'a e sākalamēnití 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eikí ko e taha 'o e ngaahi ouau toputapu taha 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea ko ha fakamo'oni ia 'e taha ki He'ene 'ofa kiate kitautolu kotoa. 'Oku kau ki hono ma'u 'o e sākalamēnití 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'a ia 'oku mahu'inga ki he fakalalaka mo hono hakeaki'i 'o e tangatá 'i he pule'anga 'o e 'Otuá pea mo hono fa'u 'o e 'ulungāanga fakalaumālie 'o ha taha” ('i he Conference Report, Apr. 1983, 16; pe *Ensign*, May 1983, 14).

Fehu'i ki he kau akó: 'Oku mou pehē ko e hā 'a e koloa mahu'inga taha te tau lava 'o ma'u 'i he mo'ui fakamatelié? Alea'i 'a 'enau ngaahi talí. Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai

'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi: “Ko e koloa mahu'inga taha te tau lava 'o ma'u 'i he mo'ui fakamatelié ko 'ete feohi ma'u pē mo e Laumālie Mā'oni'oni” ('i he Conference Report, Oct. 1998, 50; pe *Ensign*, Nov. 1998, 38; pe *Liahona*, Sānuai 1999, 46).

- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku hoko ai 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni ko ha koloa mahu'inga lahi peheé?
- 'Oku tāpuekina fēfē ho'omou mo'u'i tu'unga 'i he me'a-foaki ko iá?
- Ko e hā nai ha me'a te mou lava 'o fai koe'uhi ke mou lava 'o ma'u lahi ange ai 'a e me'a-foaki ko iá?

Fakahā ki he kau akó 'oku 'i he 3 Nifai 18 ha ngaahi fakahino-hino mei he Fakamo'u'i 'a ia te ne lava 'o tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo'i lahi ange hono fekau'aki 'o e ma'u 'o e sākalamēnití mo hono ma'u 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Fakamanatu ki he kau akó, na'e amanaki ke hā'ele hake 'a e Fakamo'u'i mei he kau Nifai 'i he vahe 17, ka na'a ne toe nofo fuofuolaasi'i atu 'iate kinautolu koe'uhi ko 'Ene 'ofa mamahi kiate kinautolú. 'E hanga 'e hono 'ilo'i iá 'o tokoni'i 'a e kau akó ke nau 'ilo'i hono mahu'inga 'o e ngaahi akonaki kehe 'a e Fakamo'u'i 'i he vahe 18 mo e founga 'e lava ai 'e he ngaahi akonaki ko iá 'o fakamālohia kitautolu 'i he taimi 'oku 'ikai ke 'afio tonu ai 'a e Fakamo'u'i 'i hotau lotolotonga.

Lau 'a e 3 Nifai 18:1–3, 8 pea fehu'i ange pe ko e hā 'a e ouau na'e fakahoko 'e he Fakamo'u'i. Lau 'a e veesi 4, 9 pea alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā 'a e me'a na'e hoko 'i he kai 'e he kau ākongá 'a e maá mo inu 'a e uainé? (Na'a nau mākona.)
- Lau 'a e 3 Nifai 20:8–9. Ko e hā ha me'a 'oku lau 'i he ngaahi veesi ko 'eni na'e fakafonu 'aki 'a e kakai?
- 'E anga-fēfē hano tokoni'i kitautolu 'e he sākalamēnití ke tau fonu 'i he Laumālié?

Kole ki ha taha 'i he kau akó ke ne lau 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi:

“'Oku fakamatala'i mai 'i he lotu na'e fakahā mai ki hono tāpuaki'i 'o e sākalamēnití 'a e fetu'utaki vāofi 'o e ma'u 'o e sākalamēnití mo e feohi mo e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku tau fakamo'oni'i he'etau ma'u 'a e maá 'oku tau loto ke tau to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí pea manatu ma'u ai pē kiate ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekau. Kapau te tau fai ia, 'oku tau ma'u ai 'a e tala'ofa 'e 'iate kitautolu ma'u ai pē 'a Hono Laumālié (vakai ki he T&F 20:77). . . .

“'Oku te'eki ke 'i ai hamou toko taha . . . pea 'oku te'eki ke 'i ai ha toko taha 'o homou kau takí kuo haohaoa mei ha angahala 'i he hili honau papitaisó. Kapau 'e 'ikai ke 'i ai ha founga ki hano fakama'a 'o kitautolu 'i he hili 'a e papitaisó, kuo pau ke mole meiate kitautolu 'a e ngaahi me'a fakalaumālié. 'E 'ikai te tau lava 'o feohi mo e Laumālie Mā'oni'oni, pea 'o ka hoko mai 'a e fakamaau faka'osi, 'e ha'i 'a kitautolu 'o 'kapusi atu 'o ta'engata' (1 Nifai 10:21). 'Oku tau fakafeta'i lahi koe'uhi ko hono

fokotu'u 'e he 'Eikí ha founga ki he mēmipa kotoa pē kuo papitaiso ki Hono Siasí, ke toutou fakama'a 'a kinautolu mei he ngaahi 'uli 'o e angahalá. 'Oku hoko 'a e sākalamēnití ko ha konga mahu'inga 'o e fakama'a ko iá.

"Kuo fekau'i 'a kitautolu ke tau fakatomala mei he 'etau ngaahi angahalá pea ke tau ha'u ki he 'Eikí mo e lotomafesifesi mo e laumālie fakatomala 'o ma'u 'a e sākalamēnití 'o fakatata ki hono ngaahi fuakavá. Ko e taimi ko ia 'oku tau fakafou ai 'i he founga ko 'ení 'a 'etau ngaahi fuakava 'i he papitaisó, 'oku hanga leva 'e he 'Eikí 'o fakafou 'a e mālohi fakama'a 'o hotau papitaisó. 'Oku fakama'a 'a kitautolu 'i he founga ko iá pea 'e lava ai ke 'iate kitautolu ma'u ai pē 'a Hono Laumālié. 'Oku mahino 'a hono mahu'inga 'o e founga ni 'i he fekau 'a e 'Eikí ke tau ma'u 'a e sākalamēnití 'i he uike taki taha (vakai ki he T&F 59:8-9)" ('i he Conference Report, Oct. 1998, 49-50; pe *Ensign*, Nov. 1998, 38; pe *Liahona*, Sānuai 1999, 46).

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 18:7, 10-14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79 pea nau fakamatala ki he me'a 'oku nau ako mei ai 'o kau ki he sākalamēnití. Alea'i ha ní'ihí 'o e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā ha ngaahi palōmesi 'oku tau fai 'i he taimi 'oku tau ma'u ai 'a e sākalamēnití?
- Ko e hā 'a e me'a 'oku fakafongā'i 'e he maá mo e vai?
- Ko e hā ha me'a te tau lava 'o fai ke ngaohi ai 'a e sākalamēnití ke topupapu mo fakalaumālie lahi ange?

Lau 'a e 3 Nifai 18:26-34 pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a 'oku fakatokanga mai ki ai 'a e Fakamo'uí 'i he ngaahi veesi ko 'ení?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke 'oua na'a tau ma'u ta'efe'unga 'a e sākalamēnití?

Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā 'Oakesi ke tokoní 'a e kau akó ke mahino kiate kinautolu 'a e founga te tau lava ai 'o ma'u 'a e sākalamēnití 'oku tau fe'unga mo taau:

"'Oku ou kole ki he kāingalotu kotoa 'o e Siasí, 'a e iiki mo e lalahi, ke mou 'alu ki he houalotu sākalamēnití 'i he 'aho Sāpate kotoa pē 'o ma'u 'a e sākalamēnití 'i he loto fakatomala ko ia 'oku fakamatala'i ko ha 'lotomafesifesi mo ha laumālie fakatomalá' (3 Nifai 9:20). 'Oku ou lotua ke tau fai ia 'i he loto-āpasia mo e hū ki hotau Fakamo'uí 'a ia 'e fakamahino'i ai ha fuakava fakamātoato ke 'manatu ma'u ai pē kiate ia' (T&F 20:77). Kuo ma'u ia 'e he Fakamo'uí pea kuó Ne folofola mai 'oku totonu ke tau ma'u ia "aki 'a e mata 'oku hanga taha pē ki hoku fakalāngilangi'—'o manatu'i 'a hoku sinó ki he Tamai 'a ia na'e tuku hifo ma'amoutolu, pea mo hoku totó 'a ia na'e lilingi koe'uhí ke fakamolemole'i ai 'a ho'omou ngaahi angahalá' (T&F 27:2).

"'Oku ou lotua ke tau ma'u foki 'a e sākalamēnití 'i he angavaivai 'a ia 'e tokoní ai 'a kitautolu ke tau tali mo fua 'a e ngaahi lakanga 'i he Siasí koe'uhí ke tau fakahoko ai 'a e fuakava molumalu kuo tau fai ke tau to'o Hono huafá mo 'Ene ngāue kiate kitautolu. 'Oku ou toe kole atu foki ke tau tauhi mo 'etau fuakava molumalu ke tau tauhi 'Ene ngaahi fekau' ("i he Conference Report, Oct. 1996, 81-82; pe *Ensign*, Nov. 1996, 61; pe *Liahona*, Sānuai 1997, 70).

Lau 'a e 3 Nifai 18:5-6 pea fehu'i ange: Ko e hā ha me'a na'e tala'ofa 'e he 'Eikí te Ne foaki mai 'a e mālohi ke tau fai? Kole ki ha toko taha 'okú ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné ke ne fakamatala ki hono ngaahi fatongia 'i hono fakahoko 'o e sākalamēnití. Fehu'i ki he kau talavou: Ko e hā ha fa'ahinga ongo 'oku mou ma'u 'i ho'omou fakahoko 'a e fatongia topupapu ko 'ení. Fehu'i ki he kalasí:

- Ko e hā ha me'a te mou lava 'o fai ke fakapapau'i ai 'oku fakahoko 'a e ouaú 'i he founga 'oku hōifua ki ai 'a e Fakamo'uí?
- Ko e hā ha ngaahi ongo 'oku totonu ke tau ma'u 'o kau ki he kau talavou ko ia 'oku nau fakahoko 'a e ngaahi fatongia ko 'ení 'o e lakanga fakataula'eiki? (vakai ki he T&F 84:35-38).

Lau 'a e 'uluaki palakalafi 'e ua 'o e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā 'Oakesi, pea toki vahe leva ki ha kau talavou ke nau taki taha lau ha taha 'o e ngaahi palakalafi ki muí. Ka hili pē hono lau 'a e palakalafi taki taha, pea ki'i ta'ofi sí'i ai pea tuku ki he talavou na'á ne lau iá ke ne fakamatala ki hono 'uhinga 'okú ne pehē 'oku mahu'inga ai 'a e fakakaukau ko iá, hili ia pea toki tuku ki he kalasí ke nau fakahā mai foki mo 'enau fakakaukau.

"'Oku ngāue 'a kinautolu 'oku nau fakahoko ha ngāue 'o e lakanga fakataula'eiki 'o fakafongā'i 'a e 'Eikí (vakai ki he T&F 1:38; 36:2). . . .

"Ko e tefito'i mo'oni 'oku ou fokotu'u atu ke ne hanga 'o pule'i 'a kinautolu 'oku nau ngāue ki he sākalamēnití—'o tatau ai pē pe ko hono teuteu'i, tāpuaki'i, pe tufaki—'oku totonu ke 'oua na'a nau fai ha me'a 'a ia te ne fakahoha'asi ha mēmipa 'i he'ene lotú mo 'ene fakafou 'ene ngaahi fuakavá. 'Oku fokotu'u mai 'e he tefito'i mo'oni 'o e 'ikai fakahoha'asi ha ngaahi tefito'i mo'oni kehe 'okú ne poupou'i ia.

"'Oku taau ke ma'a ma'u pē 'a e fōtunga 'o e kau tikoní, kau akonakí, mo e kau taula'eiki, pea nau 'āpasia 'i he anga 'o 'enau fakahoko honau ngaahi fatongia molumalu mo topupapú. Ko e fatongia ko ia 'o e kau akonaki ke teuteu'i 'a e sākalamēnití 'oku 'ikai 'ilonga 'a 'enau fakahokó ka 'oku totonu ke kei fakahoko ia 'i he anga-faka'e'i'eiki, pea 'i he fakalongolongo mo 'āpasia. 'Oku totonu ke manatu'i ma'u pē 'e he kau akonakí 'oku hanga 'e he mā mo e vai 'a ia 'oku nau teuteu'i 'o fakafongā'i 'a e sino mo e ta'ata'a 'o hotau 'Eikí.

"'Oku totonu ke lea mahino 'a e kau taula'eiki 'i he'enua fai 'a e lotu tāpuaki'i ke ta'ofi ai hano maumau'i 'o

e tu'unga toputapu 'o hono fakahoko 'o e ouaú. 'Oku 'ikai fe'unga 'a e ngaahi lotu ko ia 'oku lau fakavave'í pe ta'emahino hono laú. 'Oku totonu ke tokoni'í 'a e kãingalotú kotoa hono mahu'inga fau 'o e ouau mo e ngaahi fuakava kuo hanga ai 'e he 'Eikí tonu 'o fakahā mai 'a e ngaahi lea ke ngāue'akí. 'Oku totonu ke tokoni'í 'a e kãingalotú kotoa ke fakataumu'a 'a 'enau tokangá ki he ngaahi lea toputapu ko iá 'i he'enu fakafou'ou 'a 'enau ngaahi fuakavá 'i he'enu ma'u iá.

“... 'E hoku ngaahi tokoua, mou manatu'í hono mahu'inga 'o e ongo lotu toputapu ko 'ení. 'Oku mou lotú 'i ho'omou hoko ko ha tamaio'eiki 'a e 'Eikí 'o fakafonga'í 'a e kãingalotu kotoa 'i he houalotú. Lea le'o-lahi ke ongo'í 'e he kakaí pea mahino kiate kinautolu pea lea ke ongo fakamātoato homou le'ó.

“'Oku totonu ke tufa 'e he kau tikoní 'a e sākalamēnití 'i he founa 'oku 'apasia mo maau, pea 'oua na'a mo fai ha me'a ke takiaki'í atu ai 'a e tokangá kiate kinautolu. Ko hono fakakātoá, 'oku totonu ke 'oua na'a hoko ha me'a te nau fai ke ne fakahoha'asi pe to'ou 'a e tokanga 'a e kãingalotú mei he fai 'enau lotú mo e fuakavá.

“'Oku totonu ke teuteu lelei mo fe'unga 'a e vala 'oku tui 'e kinautolu 'oku nau ngāue ki he sākalamēnití—'i hono teuteu'í, tāpuaki'í, pe tufakí—pea 'oua na'a 'i ai ha me'a 'i honau fōtunga fakafou'ituituí 'a ia te ne tākiaki'í mai ha tokanga makehe kiate kinautolu. 'Oku totonu ke nau fakafou'ehi'ehi 'i honau fōtungá mo e ngaahi me'a 'oku nau fai mei hano ta'ofi ha taha 'i he houalotú mei ha'enu tokanga kakato ke fai 'enau lotu mo 'enau fai 'a e fuakava ko ia 'oku hoko ko e taumu'a 'o e ouau toputapu ko 'ení.

“'Oku kau 'a e tefito'í mo'oni ko 'eni 'o e 'ikai fakahoha'así, 'a e ngaahi me'a 'oku mamata ki aí kae 'uma'ā 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai mamata ki aí. Kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku kau ki hono fakahoko 'o e ouau toputapu ko 'ení 'oku ta'efe'unga ke ne kau ki ai, pea 'oku 'ilo'í ia 'e ha taha 'i he fakataha'angá, 'oku hoko leva 'enau kau ki aí ko ha fakahoha'ahi ki he toko taha ko iá. 'E kau talavou, kapau 'oku 'i ai hamou toko taha 'oku ta'efe'unga, 'oua 'e tatali ka mou 'alu leva 'o talanoa ki ho'omou pīsope. Ma'u meiate ia 'a e fakahinohino ki he me'a 'oku totonu ke mou fai ke fakafou'unga'í ai kimoutolu ke mou fe'unga mo taau 'i ho'omou fakahoko homou ngaahi fatongia 'i he lakanga fakataula'eikí.

“'Oku 'i ai ha'aku fokotu'u fakafou'osi ke fai atu. 'Oku totonu ke kau kotoa 'a e kau Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné 'i hono hiva'í 'o e himi sākalamēnití, 'a ia 'oku tau lotu mo teuteu ai ke tau ma'u 'a e sākalamēnití, tuku kehe pē 'a e kau taula'eiki ko ia 'oku nau pakipaki 'a e maá. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha taha te ne fie ma'u lahi ange 'a e teuteu fakalaumālie ko iá 'i he kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'a ia te nau kau 'i hono fakahoko 'o e ouaú. 'E hoku ngaahi tokoua 'i he to'u tupú, 'oku mahu'inga ke mou hiva 'i he himi sākalamēnití. Mou fakamolemole 'o kau ki hono hiva'í” (‘i he Conference Report, Oct. 1998, 51–52; pe *Ensign*, Nov. 1998, 39–40; pe *Liahona*, Sānuali 1999, 46).

3 Nifai 18:13–25. 'Oku lava 'e he lotu fakamātoatō 'o tokoni'í kinautolu ke tau ta'ofi 'a e 'ahi'ahí. (miniti 'e 20–25)

Kole ki ha taha 'i he kau akó ke ha'u ki mu'a 'i he kalasí 'o tui ha kote mo pukepuke ha fakamalu mo ha pā. (Te ke lava 'o ngaohi 'a e paá mei ha pepa matolu.) Fehu'í ki he kalasí pe ko e hā ha me'a 'oku faitatau ai 'a e koté, fakamalú, mo e paá. ('E lava 'o fakafou'onga'í kinautolu ke hoko ko ha malu'í.) Lau 'a e 3 Nifai 18:15–19 pea feinga ke 'ilo'í ha me'a na'e ako'í 'e he Fakamo'uí 'a ia 'oku toe hoko foki ko ha malu'í. Fehu'í ange:

- 'E fēfē nai hano malu'í kinautolu 'e he lotú?
- Ko e hā nai ha ngaahi me'a kuo hoko 'o malu'í ai kimoutolu 'e he 'Eikí koe'uhi ko ho'omou ngaahi lotú?

Kole ki ha kau ako 'e toko fā ke nau lau 'a e ngaahi lea ko 'ení: Na'e pehē 'e 'Eletā Penaati P. Polokipeengi, 'i he'ene kei hoko ko ha tokoni ki he Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“'Oku mahu'inga 'a e lotu fakamātoato mo totonu ki he Tamai Hēvaní 'o fakafou 'i ha Fakamo'ui mo e Fakalaloa 'oku mo'ui, ki hono malu'í kinautolu mei he mālohi mo e ivi 'o e tēvoló” (‘i he Conference Report, Apr. 1974, 166; pe *Ensign*, May 1974, 115).

Na'e lea 'a 'Eletā L. Tomu Peuli, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, 'o kau ki he anga 'o 'ene tupu haké 'o pehē:

“Na'e fakateunga 'a kinautolu 'i homau 'apí 'i he pongipongi kotoa pē, 'o 'ikai ke ngata 'i he ngaahi tātā mo e kofu fakafou'aha mo e ngaahi sū puti ke malu'í kinautolu mei he ngaahi afā fakatu'asinó, ka na'e toe tokanga ange 'emau mātu'á ke fakatui 'iate kinautolu 'a e teunga tau 'o e 'Otuá 'i he 'aho kotoa pē. 'I he'enu tū'ulutui 'i he'enu lotu fakafamílí 'o fanongo ki he'enu tamaí, 'a ia 'okú ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí, 'okú ne fakahā hake 'a e fakafou'amu 'a hono laumālie ki he 'Eikí ke malu'í 'a hono fāmílí mei he ngaahi ngahau vela 'a e toko taha angakoví, na'e hoko ia ko ha 'ā malu'í 'e taha 'oku tākaki mai ki he'enu pā 'o e tuí” (‘i he Conference Report, Apr. 1974, 140–41; pe *Ensign*, May 1974, 98; pe *Tūhulu*, 'Okatopa 1974, 13).

Na'e pehē 'e 'Eletā Siō J. Kulisitiansoni, 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisí 'o e Kau Fitungofulú:

“'Oku tatau hono tuku ke 'alu atu ho'omou fānaú mei homou 'apí, ta'e 'i ai 'a e malu'í fakalaumālie 'o e lotú, mo hano fekau'í atu kinautolu ki ha loto afā sinou 'oku 'ikai fe'unga honau vala fakamāfaná” (‘i he Conference Report, Oct. 1993, 14; pe *Ensign*, Nov. 1993, 12; pe *Tūhulu*, Sānuali 1994, 13).

Na'e pehē 'e 'Eletā Sipenisā W. Kimipolo, 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“‘Oku ou manako ke u fakatatau ki ha fakamalu ‘a e efiafi fakafāmilí, lotu fakafāmilí, mo e ngaahi ‘ekitiviti kehe ‘a e Siasí ki hono fakamo’ui ‘o e fāmilí, ‘i he taimi ‘oku fakahoko ai ia ‘i he taimi kotoa pē. Kapau ‘oku ‘ikai ke teke ‘a e fakamalú, ‘oku tatau pē ia mo ha tokotoko pea ‘e ‘ikai lahi ha malu’i te ne fai mei he ngaahi afā ‘o natulá. ‘Oku pehē pē mo e ta’e’onga ‘a e ngaahi palani kuo foaki mai ‘e he ‘Otuá, kae ‘oua ke faka’onga ‘i ia” (‘i he Conference Report, Oct. 1969, 23).

Lau ‘a e 3 Nifai 18:20–25 ‘e he kalasí. Kole ki he kau akó ke nau fakakaukau ki ha me’a kehe (mei he kote, fakamalú, pe paá) ‘a ia ‘e lava ‘o fakatatau ki ai ‘a e lotú. Kole ki ha ni’ihi ‘i he kau akó ke nau fakahā mai ‘a e me’a ‘oku nau fakakaukau ki ai, pea fakamatala ki he founga ‘oku fakamanatu mai ai ‘e he me’a ko iá ‘a e lotú kiate kinautolú. Poupou’i ‘a e kau akó ke nau kumi ki ha malu’i mei he Tamai Hēvaní ‘i he lotu fakafo’ituitui faka’aho.

Talateu

‘Oku ‘i ai ha fakamatala ‘i he vahe 19–26 ‘o e 3 Nifai ‘oku kau ki he ngaahi me’a na’e hoko mo e ngaahi akonaki na’e fai ‘e he Fakamo’ui ‘i he ‘aho hono ua mo hono tolu ‘o ‘Ene ngāue ‘i he kau Nifai. Na’e ‘i ai ha fu’u kakai tokolahi na’a nau fanongo ki he ngaahi ngāue na’e fai ‘e Kalaisi ki he toko 2,500 ‘i he ‘uluaki ‘ahó, pea na’a nau feinga ‘i he poó kotoa ke nau fakataha mai ke tali ‘a ‘Ene toe hā’ele maí. Na’e lotu fakataha ‘a Sisū mo e kakaí ‘i he ‘aho hono uá, peá Ne tāpuaki’i ‘o tufa ‘a e sākalamēnití kiate kinautolu, mo fakamatala’i ha ngaahi tokāteline mahu’inga lahi kiate kinautolu. Na’e folofola ‘a Sisū ‘o pehē na’e ma’u ‘e he kakaí ha fu’u tui lahi ‘aupito.(vakai ki he 3 Nifai 19:35–36).

Na’e tohi ‘e ‘Eletā Sefilí R. Hōlani ‘o kau ki he ‘aho hono ua ‘o ‘Ene ngāue, ‘o pehē, “Na’e lau kotoa ai ‘e Kalaisi mo ha ngaahi liliu si’i pē ha fakahā ‘e tolu ‘a ia na’á Ne foaki ‘i he’ene hoko ko Sihová kia ‘Īsaia mo Malakai ‘i ha taimi ki mu’a ange. . . . ‘Oku taau ke tau vakai’i ‘a e ‘uhinga na’á ne lau ai mo fili ‘a e ngaahi vahe ko iá ke ne lau” (*Christ and the New Covenant*, 288–89). Mou fakakaukau ki hono mahu’inga ‘o e ngaahi lea ‘a ‘Īsaia mo Malakai ‘i ho’omou lau ‘a e ngaahi vahe ko ‘eni.

Ngaahi Tefito’i Mo’oni Mahu’inga ‘o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

- Kuo fekau’i kinautolu ke tau lotu ma’u pē pea ke ‘i ai ma’u pē ha lotu ‘i hotau lotó. ‘Oku totonu ke fakahinohino’i ‘e he Laumālié ‘a ‘etau ngaahi lotú (vakai ki he 3 Nifai 19:6–20:1; vakai foki ki he Mātiu 6:5–13; 2 Nifai 32:8–9; ‘Eta 2:14; T&F 46:30–32).
- ‘Oku lava ke ma’u ‘e kinautolu ‘oku nau holi ke ma’u ‘a e me’a-foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘i he hili honau papitaisó (vakai ki he 3 Nifai 19:7–13; vakai foki ki he Sione 14:26; 15:26; 2 Nifai 31:17).
- Ko kinautolu ‘oku nau fe’unga mo taau ‘i he’enu ma’u ‘a e sākalamēnití, ‘e fakafonu ‘aki kinautolu ‘a e Laumālie Mā’oni’oni (vakai 3 Nifai 20:1–9; vakai foki ki he Molonai 4–5; T&F 20:75–79).
- Na’e fuakava ‘a e ‘Otuá ke ‘oatu ‘a e ongoongolelé ki ‘Īsileli kuo fakamovetevete’i pea tñaki mai ‘a kinautolu ki he fonua ‘o e tala’ofá ‘i he ngaahi ‘aho faka’osi (vakai ki he 3 Nifai 20:11– 23, 29–46; 21:22–22:17).
- Na’e ‘omai ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki he kau Senitailé, pea na’e ‘oatu meiate kinautolu ki he fale ‘o ‘Īsilelí. ‘E motuhi atu mei he pule’anga ‘o e ‘Otuá ‘a kinautolu ‘oku ‘ikai te nau tali ‘a e Tohi ‘a Molomoná mo e fakahā ‘i he ngaahi ‘aho ki mui ní (vakai ki he 3 Nifai 21:1–21; vakai foki ki he 1 Nifai 13:39–40; T&F 1:14; 84:54–58).
- Na’e fekau’i kinautolu ‘e he Fakamo’ui ke tau fakatoto ‘i he ngaahi lea ‘a ‘Īsaia (vakai ki he 3 Nifai 23:1–5; vakai foki ki he 1 Nifai 19:23; Molomona 8:23).
- ‘E tāpuekina ‘a e kau mā’oni’oni pea ‘e faka’auha ‘a e kau fai angahalá ‘i he Hā’ele ‘Anga Ua mai ‘a Sisū Kalaisí (vakai ki he 3 Nifai 24:2, 5–6; 25:1–3).
- Na’e tomur’a kikite’i ‘e he Fakamo’ui, ‘e ha’u ‘a ‘Īlaisiā ki mu’a ‘i he Hā’ele ‘Anga Uá ‘o fakafoki mai ‘a e mafai ke fakama’u fakataha ‘a e ngaahi fāmilí (vakai ki he 3 Nifai 25:5–6; vakai foki ki he T&F 110:13–16).
- ‘Oku ‘omi ‘e he fonu ‘o e vahehongofulú ha ngaahi tāpuaki mahu’inga. Ka ai ha tangata ‘okú ne fakafisi ke totongi vahehongofulu ‘okú ne kaiha’ a mei he ‘Otuá peá ne tukuange ‘a e ngaahi tāpuaki ko iá (vakai ki he 3 Nifai 24:8–12; vakai foki ki he Malakai 3:8–10; T&F 119).
- Ko e folofola ‘a e ‘Otuá ‘a e ngaahi folofolá. Kapau te tau tui mo talangofua ki he ngaahi me’a ‘oku fakahā mai ai, ‘oku tala’ofa mai leva te tau ma’u ha ngaahi fakahā lahi ange (vakai ki he 3 Nifai 26:1–12; vakai foki ki he ‘Alamá 12:9; T&F 98:11–12).
- ‘Oku toputapu ‘a e ngaahi me’a fakalaumālie ‘oku hokó pea ‘oku totonu ke ‘oua na’a fakahā ia ki ha taha tuku ke he ‘o ka toki fekau ia ‘e he Laumālié (vakai ki he 3 Nifai 26:14–18; vakai foki ki he 3 Nifai 28:12–14; T&F 10:34–37; 63:64).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 123–26.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

3 Nifai 19:1–15. 'E tokoni'i kitautolu ke tau teuteu ki he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a Sīsū Kalaisi kapau te tau ma'u mo talangofua ki he'ene ngaahi folofola. (miniti 'e 15–20)

Fekau ki he kau akó ke nau pehē 'e hā'ele mai 'a Sīsū Kalaisi ki honau 'apí 'apongipongi, pea fehu'i ange:

- Ko e hā nai ha ngaahi fa'ahinga ongo te ke ma'u?
- Te ke fie tala nai ki ha ni'ihi kehe 'a 'Ene teu hā'ele atú? Ko e hā nai ha 'uhinga te ke fakahā pe 'ikai fakahā ai iá?
- Kapau te ke lava 'o fakaafe'i mai ha taha, ko hai te ke fakaafe'i mai ke mo tali iá?

Lau 'a e 3 Nifai 19:1–3 pea fehu'i ange:

- Ko hai na'e fakahā ki ai 'a e teu hā'ele mai 'a e Fakamo'uí?
- Na'e anga-fēfē 'a 'enau tali iá?
- Ko e hā 'a e me'a 'okú ke mahu'inga'ia taha ai 'i he anga 'o 'enau tali iá?

Lau 'a e veesi 4–15 'i he kalasi pea feinga ke 'ilo'i 'a e ngaahi teuteu na'e fai 'e he kaka'i ki he toe hā'ele mai 'a Sīsū Kalaisi 'i he 'aho hono hokó, pea hiki ia 'i he palakipoé. (Na'a nau muimui ki he kau taki na'e fili 'e Sīsúú, na'a na lotu, na'a nau ako'i mo ako ki he ngaahi folofola na'e toki folofola 'aki 'e Sīsúú, na'a nau papitaiso, na'a nau holi ke nau ma'u pea na'a nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni.) Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- 'E tokoni fēfē nai 'a e ngaahi me'a taki taha 'i he lisi ko 'eni ki hono teuteu 'i 'o e kaka'i ki he toe hā'ele mai 'a e Fakamo'uí?
- Na'e fēfē nai 'a e fie muimui 'a e kaka'i ki he ngaahi fakahinohino ko 'eni?
- 'E tokoni'i fēfē nai kitautolu 'e he'etau muimui ki he sippinga ko 'eni ke tau teuteu ki he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a e 'Eiki?
- Ko e hā nai hano faikehekehe 'o kapau te tau ma'u ha holi mālohi ke tau teuteu'i kitautolu 'i he ngaahi founda ko 'eni?

Poupou'i 'a e kau akó ke nau fakahā 'enau fakamo'oni ki he Fakamo'uí ki ha kakai kehe pea ke teuteu ki he hā'ele mai 'a e 'Eiki.

3 Nifai 19:16–20:1. Kuo fekau'i kitautolu ke tau lotu ma'u pē pea ke 'i ai ma'u pē ha lotu 'i hotau lotó. 'Oku totonu ke fakahinohino'i 'e he Laumālie 'a 'etau ngaahi lotú. (miniti 'e 30–35)

Hiki 'a e ngaahi fakamatala 'e nima ko 'eni 'i he palakipoé. Fehu'i ki ha ni'ihi 'i he kau akó pe ko e hā 'a e 'uhinga 'oku nau pehē ai 'oku mahu'inga 'a e fakamatala taki taha 'i he'etau ngaahi lotu fakafo'ituitui, pea mou alea'i 'a 'enau ngaahi tali.

- Ngāue'aki 'a e ngaahi huafa mo e ngaahi fetongi nauna 'oku faka'eieiki (hangē ko e ko Ho'o 'Afió, mo e 'Afioná).
- Muimui ki he sippinga totonú 'i he taimi 'oku lotu ai (Ko 'emau Tamai 'i Hēvani, 'oku mau fakafeta'i ki Ho'o 'Afió. . . . 'Oku mau kole ki Ho'o 'Afió. . . 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni).
- Lotu mei hoto lotó.
- Fa'a lotu ma'u pē ('i he pongipongi mo e efiapi kotoa pē).
- Lotu 'o fakatatau ki hono fakahinohino'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni.

Kole ki he kau akó ke nau lau vave 'a e 3 Nifai 19:16–36 pea nau fakatokanga'i 'a e tu'o lahi 'a e 'asi ai 'a e fo'i lea ko e lotú. Fehu'i ange: Ko e hā ha me'a 'oku ako'i mai kiate kimoutolu 'o kau ki hono mahu'inga 'o e lotú, 'i he tu'o lahi 'a e toutou hā 'a e fo'i lea ko e lotú 'i he vahe ko 'eni?

Fakahā ki he kau akó 'oku hanga 'e he 3 Nifai 19:16–20:1 'o fakamatala'i ha ngaahi lotu 'e fā. Vahevahe 'a e kalasi ki ha kulupu 'e fā, pea kole ki he kulupu taki taha ke ne lau ha taha 'o e ngaahi fakamatala 'i lalo hení:

1. Na'e lotu 'a e kau ākonga Nifai 'o hangē ko e fekau 'a Sīsúú (vakai ki he 3 Nifai 19:16–18, 24–26, 30; 20:1).
2. Na'e hā'ele 'a e Fakamo'uí 'o ki'i mama'o atu mei he kau ākongá 'o Ne lotu (vakai ki he 3 Nifai 19:19–23).
3. Na'e toe lotu 'a e Fakamo'uí ko hono tu'o ua (vakai ki he 3 Nifai 19:27–29).
4. Na'e toe lotu 'a e Fakamo'uí ko hono tu'o tolu (vakai ki he 3 Nifai 19:31–36).

Kole ki he kau akó ke nau kumi 'a e tali ki he ngaahi fehu'i ko 'eni lolotonga 'enau lau 'a e ngaahi fakamatala:

- Ko e hā 'a e me'a na'e lotua 'i he taimi ko 'eni?
- Ko e hā ha me'a te mou lava 'o ako 'o kau ki he sippinga lotú mei he me'a ko 'eni?
- Ko e hā nai ha fakamo'oni 'oku hā mei ai hono tu'unga toputapu 'o e lotu ko 'eni?
- Ko e hā 'a e me'a 'oku mou mahu'inga'ia taha ai 'i he lotu ko 'eni?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e tokāteline mahu'inga taha te mo lava 'o ako mei he lotu ko 'eni?

Kole ki he kulupu taki taha ke nau fakamatala'i mai ki hono toe 'o e kalasi 'a e me'a na'a nau ma'ú. Fehu'i ange:

- 'E anga-fēfē nai ha'atau fakahoko 'a e ngaahi akonaki ko 'eni 'i he'etau mo'uí?
- Ko e hā nai ha me'a te tau lava 'o fai ke fakalelei'i ai 'a 'etau founda fetu'utaki ki he'etau Tamai 'i Hēvani?
- 'Oku mou pehē 'e anga-fēfē nai ha fakalelei'i 'a 'etau fetu'utaki mo e 'Eiki 'i ha'atau fakalelei'i 'a 'etau ngaahi lotú?

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na’e fai ‘e Palesitēni ‘Ēsela Tafi Penisoni, ‘i he taimi na’á ne hoko ai ko e Palesitēni ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“‘E ‘ikai ha me’a te ne lava ‘o fetongi ‘a e lotú, kapau ‘oku tau fie fakalalaka ki mu’a ‘i he mā’oni’oni—tupulekina ‘i hono ‘ofeina kitautolu ‘e he ‘Eikí. . . . Fokotu’u ‘a e lotú— ‘a e lotu fakatāutahá mo e lotu liló—ke mu’omu’a taha ia ‘i ho’omou mo’uí. ‘Oua na’a tuku ke ‘alu ha ‘aho ‘oku te’eki ke fai ha’amou lotu. Kuo hoko ‘a e fetu’utaki mo e ‘Otua Māfima’i ko ha ma’u’anga ivi, mo e fakahinohino fakalaumālie , mo e fakamaama ‘i he hisitōlia ‘o e māmaní ki he kakai tangata mo e kakai fefine ko ia kuo nau tākiekina ki he leleí ‘a e mo’uí ‘a ha kakai fakafo’ituitui mo e ngaahi pule’anga” (*God, Family, Country: Our Three Great Loyalties* [1974], 8).

Poupou’i ‘a e kau akó ke nau lotu ‘i he ‘aho taki taha.

Fakatokanga’i ange: Tokoni’i ‘a e kau akó ‘i ho’o ako’i ‘a e 3 Nīfai 19:18, ke mahino kiate kinautolu ‘oku ‘ikai te tau lotu kia Sisú. ‘E ‘aonga ke ke ngāue’aki ‘a e lea ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Pulusi R. Makongiki, ‘a ia na’á ne hoko ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu- Mā-Uá:

“Na’e mu’omu’a ‘a Kalaisi ia ‘iate kinautolu, ‘o ne hoko ai ko e fakataipe ‘o e Tamaí. Pea ‘i he’enu mamata kiate Ia, ‘oku hangē pē ia ha’anau mamata ki he Tamaí; pea ‘i he’enu lotu kiate iá, ‘oku hangē pē ia ha’anau lotu ki he Tamaí. Ko ha tu’unga makehe mo ta’e-hano-tatau ia, pea ‘oku tau ‘ilo’i ne tu’o taha pē ‘a ‘ene hoko ki he māmaní ‘i he ngaahi kuonga kotoa ‘o e fetu’utaki fakafo’ituitui ‘a e ‘Eikí mo ‘ene fānau” (*The Promised Messiah: The First Coming of Christ* [1978], 561).

3 Nīfai 20:3–9. Ko kinautolu ‘oku nau fe’unga mo taau ‘i he’enu ma’u ‘a e sākalamēnití, ‘e fakafonu ‘aki kinautolu ‘a e Laumālie Mā’oni’oni. (miniti ‘e 10–15)

Faka’alí’alí ‘a e fakatātā ‘o e ngaahi fa’ahinga me’akai kehekehe. Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā hano tu’o lahi ‘o ha’amou fie ma’u ke kai?
- Ko e hā ha me’a ‘e hoko kapau ‘e ‘ikai fe’unga ‘a e tu’o lahi ‘o ho’omou kai?
- Ko e hā hano lahi ‘o ha’amou fie ma’u ha me’akai fakalaumālie?
- ‘Oku tokoni’i fēfee’i kimoutolu ‘e he me’akai fakalaumālie?

Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e 3 Nīfai 20:3–9, pea fehu’i ange:

- Ko e hā ha me’akai fakalaumālie na’e foaki ange ‘e he Fakamo’uí ki he kau Nīfai?
- Ko e hā ‘a e me’a na’e fakafonu ‘aki kinautolú? (vakai ki he veesi 9).

- Ko e fē ‘a e taimi fakamuimui taha kuo nau ma’u ai ‘a e sākalamēnití? (Ko e ‘aneafi pē, vakai ki he 3 Nīfai 18:1–9.)
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai hano mahu’inga ‘o ha’anau toe ma’u vave pehē ‘a e sākalamēnití?

Lau ‘a e lea ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesi:

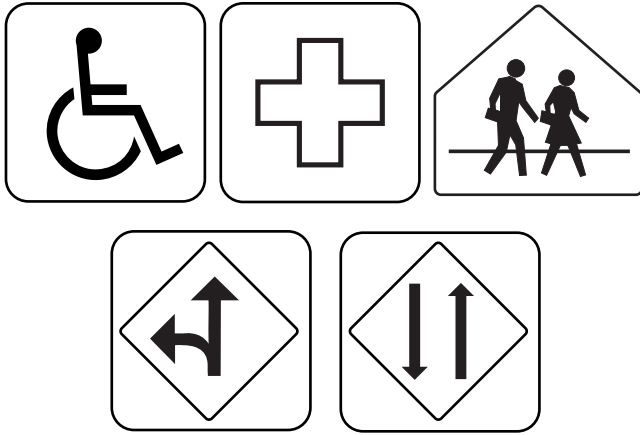
“‘Oku ou kole fakataha mo e lea ‘a e Kau Palesitēni ‘Uluakí ki he ngaahi tokoua mo e tuofāfine ko ia kuo faka’au ke nau ta’etokanga ‘i he fakafo’ou mahu’inga ko ‘eni ‘o e ngaahi fuakava ‘o e sākalamēnití, ‘mou foki mai ‘o keinanga ‘i he tēpile ‘o e ‘Eikí, pea toe ma’u ‘a e melie mo e ngaahi fua fakafiemālie ‘o e feohi mo e kāingalotú’ (*‘An Invitation to Come Back,’ Church News, 22 Dec. 1985, 3*). Tau hanga mu’a ‘o fakafe’unga’i ‘a kitautolu ke tau mau ‘a e tala’ofa ‘a e ‘Eikí koe’uhí ke ‘fakafonu’ (3 Nīfai 20:8; vakai foki ki he 3 Nīfai 18:9), ‘a kitautolu, ‘a ia ko hono ‘uhingá ‘e ‘fakafonu ‘a kitautolu ‘aki ‘a e Laumālie’ (3 Nīfai 20:9). Ko e Laumālie ko iá—‘a ia ko e Laumālie Mā’oni’oni—ko hotau fakafiemālie ia, pea ko hotau kāpasá, mo ‘etau tokotaha fetu’utakí, ko hotau tokotaha fakatonu-leá, ko hotau fakamo’oni, mo hotau tokotaha fakahaohaoa’i—ko hotau tokotaha fai fakahinohinó mo e tokotaha fakamā’oni’oni’i ‘i he’etau fononga ‘i he mo’ui fakamatelié ki he mo’ui ta’engatá.

“Ka ai ha taha ‘okú ne pehē ko ha ki’i me’a si’i ‘a hono ma’u ‘o e sākalamēnití, ‘oku totonu ke ne manatu’i ‘a e folofola ‘a e ‘Eikí, ‘oku fokotu’u ‘a e makatu’unga ‘o ha ngāue lahi, ‘he ‘oku tupu mei he ngaahi me’a ikí ‘a e ngaahi fu’u me’a lalahi’ (T&F 64:33). ‘Oku tupu mei he ngaahi me’a ngali iiki ‘o hono fakafo’ou ‘o ‘etau ngaahi fuakava ‘i he papitaisó, ‘a hono fakafo’ou mai ‘o e ngaahi tāpuaki ‘o e papitaiso ‘i he vai pea ‘i he Laumālie, koe’uhí ke ‘iate kitautolu ma’u ai pē ‘a Hono Laumālie. ‘E tatakí ‘a kitautolu kotoa pē ‘i he founzá ni, pea ‘e fakama’a ‘a kitautolu kotoa pē ‘i he founza ko ‘ení’” (‘i he Conference Report, Oct. 1996, 82; pe *Ensign*, Nov. 1996, 61; pe *Liahona*, Sānuāli 1997, 70).

Alea’i mo e kau akó ‘a ‘enu fakakaukau ki ha founza ‘e kehe ai ‘a ‘enu mo’uí kapau ‘oku ‘ikai te nau ma’u ‘a e sākalamēnití ‘i he uike taki taha. Fakamo’oni ki he ngaahi tāpuaki ‘oku tau ma’u ‘i he’etau ma’u ‘a e sākalamēnití ‘oku tau fe’unga mo tāú.

3 Nīfai 21. Na’e ‘omai ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki he kau Senitailé, pea na’e ‘oatu meiate kinautolu ki he fale ‘o ‘Isilelí. ‘E motuhi atu mei he pule’anga ‘o e ‘Otuá ‘a kinautolu ‘oku ‘ikai te nau tali ‘a e Tohi ‘a Molomoná mo e fakahā ‘i he ngaahi ‘aho ki mui ní. (miniti ‘e 30–35)

Tā ‘a e ngaahi faka’ilonga ko ‘ení ‘i he palakipoé pe ngāue’aki ha ngaahi faka’ilonga kehe ‘a ia ‘oku maheni ki ai ‘a homou feitu’ú). Kole ki he kau akó ke nau fakahā mai hono ‘uhinga ‘o e faka’ilonga taki taha.

Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- 'Oku faka'aonga'i ki he hā 'a e ngaahi faka'ilongá? (Ke teuteu'i, ke fakatokanga, mo fakahinohino'i kitautolu.)
- Ko e hā nai ha me'a 'e lava ke hoko kapau 'e fokotu'u ha faka'ilonga 'i ha feitu'u hala?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke fokotu'u ke tonu ha faka'ilonga mo mahinongofua 'a e pōpoaki 'i he faka'ilongá?

Fakahā ki he kau akó 'oku fakamatala foki 'a e ngaahi folofola ki he "ngaahi faka'ilonga." 'Oku fakataumu'a 'a e ngaahi faka'ilonga fakafolofola pe fakalaumālie ke teuteu'i, mo fakatokanga, mo fakahinohino'i kitautolu 'o fekau'aki mo hono fakahoko 'e palani 'a e Tamai Hēvaní. Kole ki he kau akó ke nau vakai fakato'oto'o pē ki he 3 Nifai 21:1–2, 7 pea faka'ilonga'i 'a e fo'i lea faka'ilongá 'i he feitu'u kotoa pē 'oku 'asi ai. Fekau ke nau lau fakalelei 'a e veesi 1, pea fehu'i ange:

- Ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e folofola ai 'a e 'Eikí 'e fai mai 'a e faka'ilonga ko 'eni?
- Ko e hā ha ngaahi me'a 'oku tuhu ki ai 'a e faka'ilonga ko 'eni? (Ko hono tñaki 'o 'Isilelí.)

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e veesi 2–7 pea laine'i 'a e ngaahi kupu'i lea *ngaahi me'a ko 'eni mo e ngaahi ngāue ko 'eni*. Fehu'i ange: Ko e hā 'a e "faka'ilonga" na'e folofola ki ai 'a e Fakamó'u? Hiki hake ha Tohi 'a Molomoná ki 'olunga pea fakamo'oni'i ange ko e faka'ilonga ia na'e folofola ki ai 'a Sisū Kalaisí. Fakamatala ki he lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni, 'i he'ene kei hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

"Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha tohi ia ma'á e kakai Siasí mo te'eki Siasí foki. 'I he taimi 'oku fakataha'i ai ia mo e Laumālie 'o e 'Eikí, 'oku hoko leva 'a e Tohi 'a Molomoná ko e me'angāue ma'ongó'onga taha kuo foaki mai 'e he 'Otuá ki ate kitautolu ki hono fakaului 'o e māmaní. Kapau 'oku tau ngāue ke 'omi ha ngaahi laumālie. . . , ta kuo pau leva ke tau faka'aonga'i 'a e me'angāue na'e teuteu'i 'e he 'Otuá ki he ngāue ko iá—'a ia ko e Tohi 'a Molomoná" ('i he Conference Report, Oct. 1984, 6–7; pe *Ensign*, Nov. 1984, 7; pe *Tūhulu*, Sānuali 1985, 8).

3 Nifai 21:22–22:17. Na'e kikite'i 'e 'Īsaia hono tñaki 'o 'Isilelí 'i he ngaahi 'aho faka'osí. (miniti 'e 20–25)

Hanga 'o laku takai 'i he loki akó ha ngaahi fo'i maka ki mu'a pea toki kamata 'a e kalasí. Kole ki ha taha 'i he kalasí ke ne tñaki 'a e ngaahi fo'i maká 'o fa'o ki ha me'a pē 'e taha te ke 'oange ke fa'o ai (fakapapau'i 'oku fu'u sí'si'i 'a e kí'i me'a ko iá ke fa'o kotoa ai 'a e ngaahi maká). Fehu'i ange ki he toko taha ko ia 'o e kau akó 'i he taimi 'e fonu ai 'a e kí'i kató pe puhá:

- Ko e hā ha me'a te ke fai ki he ngaahi fo'i maka 'oku kei toe 'i he falikí? (Tuku ia ai pe 'omi ha puha pe kato lahi ange ke fa'o ai.)
- 'E anga-fēfē ha'o fakakaukau'i 'a e me'a ke ke fai?
- Kapau te ke 'ilo'i te ke ma'u ha fu'u pa'anga lahi ki he fo'i maka kotoa pē, te ne uesia nai 'a e fili ke ke fai? Ko e hā hono 'uhingá?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'oku hanga 'e he fo'i maka taki taha 'o fakafongā'i 'a e kakaí, pea 'oku hanga 'e hono tñaki fakataha iá 'o fakafongā'i 'a e ngāue fakafaifekau. Fehu'i ange:

- Ko e hā leva 'a e me'a 'oku fakafongā'i 'e he me'a 'oku fa'o ai 'a e ngaahi maká? (Ko e Siasí.)
- Ko e hā 'a e me'a 'oku hoko ki he Siasí 'i he taimi 'oku tokolahí ange ai 'a e kakai 'oku papitaiso mai ki aí? (Kuo pau ke langa ha ngaahi fale lotu mo e ngaahi temipale lahi ange, pea kuo pau ke fokotu'u ha ngaahi uooti mo e ngaahi siteiki lahi ange.)
- Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10–16. Ko e hā ha me'a 'oku tau ako mei he ngaahi veesi ko 'eni 'o kau ki hono mahu'inga 'o e laumālie?
- 'Oku anga-fēfē hano tokoni'i kitautolu 'e he ngaahi veesi ko 'eni ke tau 'ilo'i hono 'uhinga 'oku totonu ke tau tokoni ai ki he Siasí ke tupu 'o tokolahí?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 'uluaki kupu'i lea 'o e 'ulu'i fakamatala ki he 3 Nifai 21 pea mo e 'uluaki fo'i lea 'e valu 'o e 3 Nifai 22:1. Fehu'i ange pe ko e fē 'a e vaha'a taimi 'oku 'uhinga ia ki aí. (Ko e vaha'a taimi hili 'a hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná pea mo hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelei; vakai foki ki he 3 Nifai 21:26–29.) Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 21:22–29 pea tali 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- 'Oku hoko 'a e kakai 'oku nau kau mai ki he Siasí ko e hā (Ko e kau mēmipa 'o e fuakava 'o e fale 'o 'Isilelí, vakai ki he veesi 22.)
- Ko e hā 'a e me'a te nau langá? (Ko e Selūsalema Fo'ou; vakai ki he veesi 23.)
- Ko e hā 'a e ngāue te nau tokoni ki aí? (Ko e hoko atu e tñakí; vakai ki he veesi 24.)
- Ko hai 'e 'i honau lotolotongá? (Sisū; vakai ki he veesi 25.)
- Ko hai mo ha ni'ihi kehe te nau fanongo ki he ongoongolelei pea nau kau mai ki he tñakí? (Ko e fa'ahinga 'e hongofulu na'e pulí; vakai ki he veesi 26.)
- Ko e hā hono taumu'a 'o hono tñaki mai 'o e kakaí? (Ke ha'u kia Kalaisi pea ui ki he huafa 'o e Tamai; vakai ki he veesi 27.)

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 22:1–3, pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a na'e kikite'i 'e 'Īsaia 'e hoko ki he Siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí?
- 'Oku fakatatau'i fēfē 'a hono fakalahi 'a e potu 'o ho fale fehikitakí ki he ki'i 'ekitiviti fekau'aki mo e me'a fa'o'angá pea mo e ngaahi fo'i maká?

Lau 'a e 3 Nifai 22:7–17 fakataha mo e kau akó, pea alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i ho'omou lau iá:

- Ko e hā ha me'a na'e tala'ofa mai 'e he 'Eikí 'e hoko lolotonga hono fai 'o e tānakí?
- Ko e hā 'a e finangalo 'o e 'Eikí kiate kinautolu 'e tānaki maí?

Fakamo'oni'i ange 'oku lolotonga fai 'a e tānakí 'i he 'ahó ni. Fakamatala ki he fakamatala fakafika fakamuimui taha 'o kau ki hono tokolahi 'o e kāingalotu 'o e Siasí, kau faifekau taimi kakató, mo e ngaahi uooti mo e ngaahi siteiki 'o e Siasí (vakai ki he fakamatala fakasitetisitika fakamuimui taha 'i he *Liahona* 'o Sānuálí). Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- 'Oku lava fēfē ke hoko 'a e ngaahi fakamatala fakafika ko 'ení ko ha fakamo'oni 'oku tonu 'a e kikite na'e fai 'e 'Īsaia?
- Ko e hā ha fa'ahinga ongo 'oku mou ma'u 'i ho'omou hoko ko ha kongá 'o ha Siasí longomo'ui mo tupulaki lahi pehē?
- Ko e hā ha me'a te mou lava 'o fai he taimí ni ke tokoni ki hono hokohoko atu 'o e tānakí?
- Ko e hā ha me'a te mou lava 'o fai 'i he kaha'ú?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke tau fai iá?

3 Nifai 23:1–5. Na'e fekau'i kitautolu 'e he Fakamo'ui ke tau fakatotolo 'i he ngaahi lea 'a 'Īsaia. (miniti 'e 10–15)

Kole ki ha toko ua 'i he kau akó ke na tali mai 'a e fehu'i ko 'ení: Ko e hā ha me'a 'oku lolotonga fai he taimí ni 'i ha mita 'e 500 mei heni? 'Oange ki ha toko taha 'i he kau akó ha faingamālie. (Hangē ko 'ení, 'o 'oange ki ai ha me'a faka'ata pe te ke fekau ke hū ki tu'a 'o fakasio ki he feitu'u ko iá.) Fehu'i leva ki he kalasí: 'Oku mou pehē ko e fē 'a e tali 'oku mou falala taha ki ai? Ko e hā hono 'uhingá?

Fakahā ki he kalasí 'oku 'i ai ha taha 'okú ne ma'u 'a e me'a-foaki ke ne lava 'o "sio atu" ki he kaha'ú (vakai ki he T&F 46:11–12, 22). Fehu'i ange: Ko e hā ha ngaahi hingoa 'oku tau ui 'aki 'a e tokotaha ko ia 'okú ne ma'u 'a e me'a-foaki fakalaumālie ko iá? (Palōfita, vakai ki he, tangata ma'u fakahā.) Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Mōsaia 8:13, 15–17, pea alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā nai hono 'uhinga 'o e tangata kikitē?
- Ko e hā hano mahu'inga 'o e me'a-foaki 'o e tangata kikitē?
- Ko e hā nai hano mahu'inga 'o e ngaahi lea 'a e tangata kikitē kiate kimoutolu?

Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e 3 Nifai 23:2 pea feinga ke 'ilo'i ha fakamo'oni na'e hoko 'a 'Īsaia ko ha tangata kikite. Lau 'a e veesi 1–5 pea fai ange 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā ha me'a na'e fekau mai 'e he Fakamo'ui ke tau fai ki he ngaahi lea 'a 'Īsaia?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai hano mahu'inga ke tau fakatotolo ai ki ai?
- 'Oku anga-fēfē hano ue'i hake kimoutolu ke mou ako ki he ngaahi lea 'a 'Īsaia 'i ho'omou 'ilo'i ko ha tangata kikite mo ha palōfita iá?

Kole ki he kau akó ke nau kumi hake ki he 2 Nifai 12–24, 27 ke 'ilo'i ai pe ko e hā ha ngaahi me'a kuo nau faka'ilonga'i 'i he ngaahi vahe ko 'eni 'o e tohi 'a 'Īsaia. Kole ange ke nau fakahā mai ha ngaahi veesi 'i ai 'oku mahu'inga makehe kiate kinautolu.

3 Nifai 23:6–14. Na'e fekau 'e Sisū Kalaisi ki he kau Nifai ke nau tauhi ha lekooti 'o e ngaahi me'a fakalaumālie na'e hoko 'i honau taimí. (miniti 'e 20–25)

'Omi ki he kalasí ha ngaahi me'a hangē ko ha tohi fakamatala, ngaahi folofolá, ko ha mape fakafāmilí, ngaahi lekooti fakafāmilí, ko ha tohi noa, pea mo ha hisitōlia fakafāmilí. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā ha me'a 'oku faitatau ai 'a e ngaahi me'a ko 'ení?
- Ko e hā ha 'uhinga 'oku mahu'inga ai hono tauhi 'o e ngaahi lekōtí?
- 'E founga fēfē ha lava 'e he ngaahi me'a na'e tohi mei he kuohilí 'o tokoni'i kitautolu 'i he 'ahó ni?
- 'E anga-fēfē ha'ane lava 'o tokoni'i kitautolu 'i he kaha'ú?

Lau 'a e 3 Nifai 23:6–11 pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e me'a na'e fekau 'e he 'Eikí kia Samuela ko e Tangata Leimaná ke ne fakamo'oni'i ki he kakai?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai ha 'uhinga 'e mahu'inga ai ki he kakai 'i he kaha'ú ke nau 'ilo'i kuo fakahoko 'a e kikite ko 'ení?
- Ko e hā ha me'a na'e folofola 'e he 'Eikí kia Nifai ke ne fai 'i he taimi ko 'ení?

Lau 'a e veesi 12–14 pea kole ki he kau akó ke nau hanga 'o faka'ilonga'i 'a e ngaahi fo'i lea mo e ngaahi kupu'i lea 'a ia 'oku fakahā ai na'e fai 'e Nifai 'a e fekau 'a e Fakamo'ui. Fakahoko 'a e lēsoni ko 'ení ki he 'ahó ni 'aki ha'o fehu'i ange: Ko e hā ha ngaahi lekooti 'oku tauhi 'e he Siasí 'a ia 'oku tauhi ai 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfita lolotongá? (Ngaahi Lipooti 'o e Ngaahi Konifelenisí, ngaahi makasini 'a e Siasí, ngaahi folofolá, ngaahi miniti 'o e ngaahi fakatahá, tatau 'o e ngaahi malangá.)

Tufa ki he kau akó taki taha ha lau'i pepa. Kole ange ke nau ngāue 'i he miniti 'e nima ka hokó 'o hiki ha ki'i fakamatala ki he taimi fakamuimui taha 'a ia na'a nau ongo'i ai 'a e Laumālie 'o e 'Eikí. 'E lava 'o kau 'i he fakamatala ko iá 'a e:

- Feitu'u na'a nau 'i ai.
- Ko e taimi na'e hoko ai iá.
- Ko e me'a na'a nau lolotonga faí.
- Ko e ni'ihí kehe na'a nau 'i ai.

Pe te nau tohi pē ‘a e me‘a ‘oku nau ongo‘i te nau lava ‘o fai ke nau fakaafe‘i mai ai ‘a e Laumalié ki he‘enau mo‘uí.

Poupou‘i ‘a e kau akó ke nau tauhi ha tohinoa pea tohi ‘a e ngaahi me‘a fakalaumalie ‘oku hoko kiate kinautolú mo e ngaahi ongo na‘a nau ma‘u ai. Fehu‘i ange: ‘Oku mou tui ‘e anga-fēfē nai hano tāpuekina kimoutolu pe ko homou hakó ‘e he fa‘ahinga lekooti ko ‘eni? Kole ki ho‘o kau akó ke nau fakakau ‘ia he‘enau tohinoa ‘a e ki‘i fakamatala na‘a nau hiki ‘i he ‘aho ní.

 3 Nifai 24–25. Na‘e folofola ‘aki ‘e Sisū Kalaisi ‘a e ngaahi kikite ‘a Malakai ‘o kau ki he Hā‘ele ‘Anga Uá, ko e fono ‘o e vahehongofulú, mo e foki mai ‘a ‘Ilaisiá ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osi i he māmaní. (miniti ‘e 40–45)

Kole ki ha taha ‘i he kau akó ‘i ha ngaahi ‘aho si‘i ki mu‘a ke ne teuteu‘i mai ha ki‘i fakamatala miniti ‘e ua ‘o kau ki he palōfita ko Malakai. (Te ne lava ‘o faka‘aonga‘i ‘a e Tikisinali ki he Tohi Tapú (Bible Dictionary), ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, pe ko ha ngaahi ma‘u‘anga tokoni tatau.) Kole ki he tamasi‘i pe ta‘ahine ako ko iá ke fai ‘ene ki‘i fakamatalá ki he kalasí.

Kole ki he kau akó ke nau lau ‘a e ngaahi potu folofola ko ‘eni ke nau ako lahi ange ai ‘o kau kia Malakai:

- 3 Nifai 24:1. Na‘e folofola‘aki ‘e Sisū Kalaisi ‘a e Malakai 3–4 ki he kau Nifai.
- 3 Nifai 26:1–2. Na‘e ‘ikai ma‘u ‘e he kau Nifai ‘a e tohi ‘a Malakai, ka na‘e ako‘i ‘e he Fakamo‘uí na‘e mahu‘inga ‘a e ngaahi folofola ko iá ki he ngaahi to‘u tangata ‘i he kaha‘ú.
- Siosefa Sāmita—Hisitōlia 2:36–39. Na‘e lau ‘e Molonai mei he Malakai vahe 3–4 kia Siosefa Sāmita.

Fehu‘i ange: ‘Oku anga-fēfē hano fakahā mai ‘e he ngaahi potu folofola ko ‘eni hono mahu‘inga lahi ‘o e Malakai vahe 3–4 kiate kinautolú?

Tufa ki he kau akó ha ngaahi tatau ‘o e peesi ngāue “Ko Malakai ‘i he Tohi ‘a Molomoná (3 Nifai 24–25)” mei he fakalahi ki he tohí (p. 334) pe hulu‘i ia ‘i ha misini faka‘ata lahi. Fekau ki he kau akó ke nau hanga ‘o fakafonu ‘a e peesi ngāue ‘aki ha‘anau lau ‘a e ngaahi vesi pea fakafonu leva ‘a e ngaahi talí. (Te ke lava ‘o vahevahe ho‘o kalasí ke nau tautau toko ua pe fakakulupu ki he ki‘i ‘ekitiviti ko ‘eni.) Fakatonutonu ‘a e ngaahi peesi ngāue pea alea‘i ‘a e ngaahi talí.

Fehu‘i ange: Kuo anga-fēfē hano tākiekina ho‘omou mo‘uí ‘i he kuohilí ‘i ho‘omou ‘ilo ki he Hā‘ele ‘Anga Ua mai ‘a Sisū Kalaisi? ‘Oku mou pehē ‘e anga-fēfē ha‘ane tākiekina ho‘omou mo‘uí ‘i he kaha‘ú? Fehu‘i ki he kau akó ‘a e fehu‘i tatau pē ko ‘eni ‘e uá ‘o kau ki he fono ‘o e vahehongofulú, pea toe fai ‘a e ongo fehu‘i tatau ‘o kau ki he fakafoki mai ‘o e mālohi ke fakama‘u ‘o ‘Ilaisiá.

3 Nifai 26:1–12. Ko e folofola ‘a e ‘Otuá ‘a e ngaahi folofolá. Kapau te tau tui mo talangofua ki he ngaahi me‘a ‘oku fakahā mai ai, ‘oku tala‘ofa mai leva te tau ma‘u ha ngaahi fakahā lahi ange. (miniti ‘e 25–30)

Hiki ‘a e potu folofola ko ‘eni ‘i he palakipoé: “Ko e me‘a ko ia ‘oku mei he ‘Otuá, ko e māmá ia; pea ko ia ia ‘okú ne ma‘u ‘a

e māmá, pea fai atu ai pē ‘i he ‘Otuá, te ne ma‘u ‘a e maama lahi ange; pea ‘e tupulaki ‘a e maama ko iá ‘o ngingila ange kae ‘oua ke a‘u ki he ‘aho haohaoá” (T&F 50:24). Fehu‘i ki he kau akó:

- ‘Oku mou pehē ‘oku ‘uhinga ki he hā ‘a e veesi ko ‘eni?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku mahu‘inga ai ke ma‘u ha “maama lahi ange”?
- ‘Oku mou pehē ko e hā hono ‘uhinga ‘o e kupu‘i lea “fai atu ai pē ‘i he ‘Otuá”?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku fie ma‘u ai ke mou talangofua ki he maama ‘oku ma‘ú ki mu‘a pea mou lava ke ma‘u ha toe maama lahi ange?

Lau ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:12–14, 19–20, 27–28 pea alea‘i hono fakalahi mai ‘e he ngaahi veesi ko ‘eni ‘a ho‘omou ‘ilo ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:24.

Vahevahe ‘a e kalasí ki ha ngaahi kulupu tautau toko ua. Kole ki he hoa taki taha ‘o e kau akó ke na fakakaukau ki ha sippinga ‘o e founa ‘o ‘etau poto pe taukei ‘i ha fa‘ahinga me‘a, pea toki lava ke tau hoko atu ki ha me‘a ‘oku faingata‘a angé. (Hangē ko ‘eni, ko ‘etau poto pē ‘i he fai fiká, te tau lava leva ‘o ako ‘a e ‘āsipá. Ko ‘etau lava pē ke ma‘u ‘a e falala ‘a ‘etau mātu‘á, te tau ma‘u leva ha ngaahi faingamalie ‘oku lahi angé.) Kole ki ha ni‘ihi ‘i he kau akó ke nau fakahā mai ‘a ‘enau ngaahi fakatātaá.

Lau ‘a e 3 Nifai 26:1–8 pea alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko e hā ‘a e me‘a na‘e ako‘i pe fakamatala‘i ‘e he Fakamo‘uí ki he kau Nifai? (vakai ki he veesi 3–6).
- Ko e hā ha kongá ‘o ‘Ene ngaahi akonaki ‘oku fakakau mai ‘i he 3 Nifai? (vakai ki he veesi 8).
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga na‘e fakakau mai ai ‘e Molomona ‘a e ngaahi akonaki ko ‘eni?
- Kuo tokoni‘i fēfee‘i ‘a kimoutolu ‘e he ngaahi akonaki ‘a e Fakamo‘uí ‘i he 3 Nifai?

Lau ‘a e 3 Nifai 26:9–12 pea alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko e hā ha kongá ‘o e ngaahi akonaki ‘a e Fakamo‘uí ki he kau Nifai ‘a ia ‘oku kau ‘i he Tohi ‘a Molomoná?
- Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘o e folofola ‘a e ‘Eiki na‘e ta‘ofi ‘a e ngaahi akonaki kehe ke ‘oua ‘e tohi? (vakai ki he veesi 9, 11).
- Te tau toe ma‘u nai ‘a e ngaahi kongá ko ia na‘e ta‘ofi ke ‘oua ‘e tohi?
- Ko e hā ‘a e me‘a kuo pau ke tau ‘uluaki fai? (vakai ki he veesi 9–10).

Fakamatala ki he fakakaukau ko ‘eni:

“Na‘e folofola ‘a e ‘Eiki, ‘Te u sivi‘i ‘a e tui ‘a hoku kakaí.’ ‘Oku ‘ikai ko ha fa‘ahinga va‘inga fakamamahi ‘eni ‘oku fai ‘e he ‘Otuá ki he fa‘ahinga ‘o e tangatá. Ka ko hano fakahā ia ‘o e ‘ofa mo e ‘alo‘ofa kiate kinautolu. ‘Oku finangalo ‘a e Fakamo‘uí pea ‘amanaki ke tau fakatupu-lekina ‘a ‘etau tui mo e mā‘oni‘oni ‘i He‘ene falala mai ke tau muimui ki he kongá ‘o e ngaahi akonaki ‘i he‘ene

ngaahi folofola kuo fakahā mai—koe’uhi ke lelei kiate kitautolu—‘a ia ‘oku ‘i he’etau ngaahi tohi tapú pea ‘i he ngaahi lea ‘a e kau palōfita mo e kau ‘Aposetolo ‘o hotau kuongá. Ko Hono finangaló ke tau ako, fakalaulauloto, lotua, mo talangofua ki he ngaahi akonaki ko ia kuo tau ma’ú koe’uhí ke tau holi ke ma’u ‘o lahi ange pea ke tau mateuteu fakalaumālie ai ke fakahā mai kiate kitautolu ha ‘ngaahi me’a lalahia nge.” (Joseph Fielding McConkie and others, *Doctrinal Commentary on the Book of Mormon: Volume IV—Third Nephi through Moroni* [1992], 170).

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Niila A. Mekisuale ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá, pea fakamo’oni ki hono mo’oni:

“Hangē ko e ‘i ai ha kāingalotu, ngaahi fāmi, ngaahi uooti, ngaahi siteiki, mo e ngaahi tēmpale lahi ange ‘i he kaha’ú—‘oku pehē pē mo e pau ke ‘i ai mo ha ngaahi folofola fakatupulekina mo fakalaumālie lahi ange ‘e fakahā mai. Ka neongo iá, kuo pau ke tau fe’unga mo taau ‘i he’etau keinanga i he ngaahi me’a kuo tau ‘osi ma’ú!” (‘i he Conference Report, Oct. 1986, 70; pe *Ensign*, Nov. 1986, 52).

3 Nifai 26:13–21. ‘Oku toputapu ‘a e ngaahi me’a fakalaumālie ‘oku hokó pea ‘oku totonu ke ‘oua na’a fakahā ia ki ha taha tuku kehe ‘o ka toki fekau ia ‘e he Laumālie. (miniti ‘e 15– 20)

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Poiti K. Peeka, ‘i he’ene kei hoko ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu-Mā-Uá:

“Na’e fa’a fai mai ha fehu’i kiate au ‘i he ta’u kuo ‘osi. Na’e fa’a fai mai ia ‘i ha fie ‘ilo pē, ‘o kau ki he ngaahi me’a ‘oku totonu ke ma’u ‘e ha taha i he’ene tu’u ko ha fakamooni ma’a Kalaisí. Ko e fehu’i ‘eni na’a nau fai maí, “Kuo ke mamata kiate Ia?”

“Ko e fehu’i ia ‘oku te’eki ai te u fai ki ha taha kehe. ‘Oku te’eki te u fai ‘a e fehu’i ko iá ki hoku ngaahi tokoua ‘i he Kōlomú..”

Fehu’i ki he kau akó:

- Ko e hā ha’amou fakakaukau ki he fehu’i na’e fai kia ‘Eletā Péká?
- ‘Oku mou pehē ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘e ‘ikai fai ai ‘e ‘Eletā Peeka ‘a e fehu’i ko iá ki ha taha kehé?

Fakamatala ki hono faka’osi ‘o e lea ‘a ‘Eletā Peeka, ke tokoni’i ai ‘a e kau akó ke mahino kiate kinautolu ‘a e ‘uhinga ‘oku ta’efe’unga ai ke fai ha fehu’i peheé:

“Ko e fehu’i ia ‘oku te’eki te u fai ki ha taha kehe . . . , ‘i he’eku fakakaukau atu ki hono fu’u toputapu faú pea mo hono fakafo’ituituí, ko ia kuo pau leva ke ma’u ‘e ha taha ha fakahinohino fakalaumālie, pea a’u ki he’ene ma’u ha fakangofua, ke ne fai ha fehu’i pehē.

“‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ‘e ni’ihi ‘oku fu’u toputapu ia ke fakamatala’i. ‘Oku tau ‘ilo’i ia ‘i he’ene fekau’aki mo e ngaahi tempalé. ‘Oku fakahoko ‘a e ngaahi ouau toputapu ‘i hotau ngaahi tempalé, pea ‘oku fiefia ai ‘a e kāingalotú ‘i he ngaahi me’a fakalaumālie ‘oku hoko. Ka ‘oku ‘ikai te tau fakamatala’i ia ‘i tu’a ‘i he ngaahi holisi toputapu ko iá, koe’uhí ko ‘ene toputapú.

“‘Oku ‘ikai ke tupu ia ‘i ha’anau fakapulipuli, ka ‘oku nau toputapu, pea ‘oku ‘ikai totonu ike fakamatala’i ia, ka ke tauhi ma’u ia mo malu’i pea faka’apa’apa ki ai ‘i he loto-‘apasia mo’oni.

“‘Oku mahino kiate au ‘a e ‘uhinga ‘a e palōfita ko ‘Alamaá ‘i he’ene pehē:

“... ‘Oku tuku ki ha tokolahi ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi me’a lilo ‘a e ‘Otuá; ka neongo iá kuo fai kiate kinautolu ha fekau mamafa ke ‘oua na’a nau fakahā kae fakatatau pē ki he kongá ‘o ‘ene folofolá ‘a ia ‘okú ne fakangofua ki he fānau ‘a e tangatá, ‘o fakatatau ki he tokanga mo e faivelenga ‘oku nau fai kiate iá.

“‘Pea ko ia, ‘ilonga ia ‘e fakafefeka hono lotó, ‘e ma’u ‘e ia ‘a e kongá si’i ange ‘o e folofolá; pea ‘ilonga ia ‘e ‘ikai fakafefeka hono lotó, ‘e foaki kiate ia ‘a e kongá lahi ‘o e folofolá, kae ‘oua kuo tuku kiate ia ke ne ‘ilo’i ‘a e ngaahi me’a lilo ‘a e ‘Otuá ‘o a’u ki he’ene ‘ilo’i hono kotoa.’ (Al. 12:9–10.)” (‘i he Conference Report, Apr. 1971, 123; pe *Ensign*, June 1971, 87).

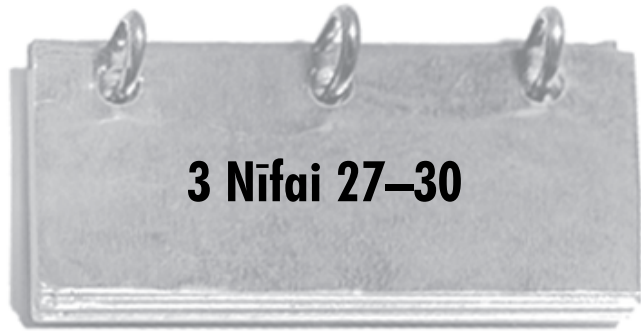
Fekau ki he kau akó ke nau lau ‘a e 3 Nifai 26:13–21 pea faka’ilonga’i ‘a e ngaahi vēsí pe ngaahi kupu’i lea ko ia ‘oku nau ako’i ‘a e ngaahi fakakaukau ko ‘eni:

- ‘Oku toputapu ‘a e tokāteline na’e ako’i ‘e Sisū ki he kau Nifai ‘i he taimi ko ‘eni.
- ‘Oku toputapu ‘a e ngaahi me’a na’e hoko ‘i he taimi ko ‘eni.
- Na’e fekau’i ‘a e kau Nifai ke ‘oua na’a nau fakahā ‘a e ngaahi me’a ko ‘eni ki ha taha.

Ka ‘osi hono fai ia ‘e he kau akó, mou alea’i leva ‘a e ngaahi me’a na’a nau ‘ilo’i mo faka’ilonga’i. Fekau ke nau lau ‘a e Mātiu 7:6; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:11–12; 10:37 mo feinga ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi fakahinohino na’e fai ‘e he ‘Eikí ki ha ni’ihi kehe ‘o kau ki he hono tauhi ‘o e ngaahi fetu’utaki ‘oku toputapú. Alea’i ‘a e ngaahi me’a ‘o ka fie ma’u, pea kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o fakafekau’aki ia ki he 3 Nifai 26:13–21.

Fakamatala ki he lea ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Poiti K. Peeka:

“Na’á ku fanongo kia Palesitēni Lomenī ‘i ha taimi ‘e taha na’á ne fale’i ‘a e kau palesitēni fakamisiona mo honau ngaahi uaifi ‘i SIniva ‘o pehē.. “Oku ‘ikai te u fakahā ‘a e me’a kotoa pē ‘oku ou ‘ilo’i. ‘Oku te’eki te u tala ki hoku uaifi ‘a e me’a kotoa pē ‘oku ou ‘ilo’i, he ‘oku uo ‘ilo’i kapau te u talanoa noa ‘aki ‘a e ngaahi me’a ‘oku toputapú, ‘e ‘ikai toe falala mai ‘a e ‘Eiki kiate au.”
(*That All May Be Edified* [1982], 337).

3 Nifai 27–30

Talateu

“Oku ‘ikai ke mahino kakato ‘a hono fakahokohoko mo e tu’unga ‘o e ngaahi me’a na’e hoko ‘i he ‘aho hono to lu ‘o e ngāue ‘a Kalaisi ki he kau Nifai ‘i he fakamatala kuo tau ma’ú, ka na’e tohi ‘e Molomona ‘o pehē, ‘na’e akonaki mo’oni ‘e he ‘Eiki ki he kakai, ‘i he ‘aho ‘e tolu; pea hili iá na’á ne toutou fakahā ia kiate kinautolu, mo ne toutou pakipaki ‘a e mā, ‘o ne tāpuaki’i ia, pea ne ‘oatu ia kiate kinautolu’ [3 Nifai 26:13]. . . .

“Na’e kamata mei ai ‘a hono ako’i, mo papitaiso, mo foaki ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ‘e he kau ākongá ki he kakai kotoa pē na’a nau kumi ke ma’u ‘a e faingamālie ko iá. Pea ko e kau ului fo’ou ko ‘enī, ‘a ia ‘oku nau tatau mo e fānau ‘i he ngaahi founa lahi, ‘na’e mamata mo fanongo ‘e honau tokolahi ki ha ngaahi me’a ‘oku ‘ikai fa’a lea’aki, ‘a ia kuo ‘ikai fakangofua ke tohi. Pea ‘i he ngaahi fetalanoa’aki pehē mo hono ma’u ‘o e Laumālie, na’e mole atu ai ‘a e siokitá mo e hīkisiá, pea na’a nau ‘fetauhi’aki ‘iate kinautolu; pea na’a nau me’a taha pē ‘i he ‘enau ngaahi me’a kotoa pē, pea na’e fefaitotonu’aki ‘a e kakai kotoa pē, ‘iate kinautolu. Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau fai ‘a e me’a kotoa pē ‘o hangē ko ia kuo fekau ‘e Sīsū kiate kinautolú’ [3 Nifai 26:18–20]” (Jeffrey R. Holland, *Christ and the New Covenant*, 301–2).

‘Oku fakamatala ‘a e ngaahi vahe faka’osi ‘o e 3 Nifai ki he hā’ele mai ‘a e ‘Eiki ki He’ene kau ākonga ‘e toko hongofulu mā-uá ‘i he hili ‘a e ‘aho ‘e tolu ‘o ‘Ene ngāue ‘i he kau Nifai. Na’e fakamatala’i ange ‘e he Fakamo’uí ha ngaahi tokāteline mahu’inga fekau’aki mo ‘Ene ongoongolelei peá Ne fai mo ha ngaahi tala’ofa mo foaki ange mo e ngahi mālohi ki he toko hongofulu-ma-ua Nifai. ‘Oku faka’osi ‘a e tohi ‘aki ha ui mālohi ‘a e ‘Eiki kiate kinautolu ‘i he ngaahi ‘aho faka’osi ke fakatomala.

Ngahi Tefito’i Mo’oni Mahu’inga ‘o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

- ‘Oku ui ‘a e Siasi mo’oni ‘o Sīsū Kalaisi ‘aki Hono huafá pea ‘oku langa ia ‘i He’ene ongoongolelei (vakai ki he 3 Nifai 27:5–12; vakai foki ki he T&F 115:3–4).
- Ko e fakava’e ‘o e ongoongolelei ko e talangofua ‘a Sīsū Kalaisi ki he finangalo ‘o e Tamai Hēvaní peá Ne fakalelei e ngaahi angahala ‘a e fa’ahinga kotoa ‘o e tangatá. ‘E makatu’unga ‘i he Fakalelei ‘a e Fakamo’uí ha’atau lava ‘o ma’u ‘a e mo’ui ta’engatá, ‘o kapau te tau ngāue’aki ‘etau tui kiate Iá, mo fakatomala, papitaiso, pea ma’u ‘a e me’a-foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni (vakai ki he 3 Nifai 27:9–22; vakai foki ki he T&F 76:40–42).
- ‘E fakamaau’i ‘e Sīsū Kalaisi ‘a e fa’ahinga kotoa ‘o e tangatá ‘o fakatatau ki he’enu ngaahi ngāue (vakai ki he 3 Nifai 27:14, 23–27; vakai foki ki he Sione 5:22).
- Ko e liliú (transfiguration) ko ha liliu fakataimi ia ‘i he sino fakakakano ‘o ha taha koe’uhi ke ne lava ‘o kātaki’i ‘a e nāunau ‘o e ‘Otuá. ‘Oku hoko ha liliu tatau ki he kakai kuo liliú (translated beings), pea nau nofo ma’u ‘i honau tu’unga ko iá kae ‘oua kuo nau toetu’u. ‘Oku ‘ikai toe mo’ulaloa ‘a e kakai kuo liliú ki he mamahi fakasinó pe te nau a’usia ‘a e maté. (vakai ki he 3 Nifai 28:4–40; vakai foki ki he T&F 67:10–12; Mōsese 1:11).
- Kuo ‘osi fekau’i kitautolu ‘e he ‘Eiki ke tau fakatomala mei he’etau ngaahi angahalá pea ha’u kiate Ia. ‘E mala’ia ‘a kinautolu ‘oku nau fakafisinga Iá (vakai ki he 3 Nifai 29–30).

Ngahi Ma’u’anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 126–27.

Ngahi Fokotu’u ki Hono Ako’i

3 Nifai 27:1–12. ‘Oku ui ‘a e Siasi mo’oni ‘o Sīsū Kalaisi ‘aki Hono huafá pea ‘oku langa ia ‘i He’ene ongoongolelei. (miniti ‘e 20–25)

Vahevahe ‘a e kalasí ki ha ngaahi kulupu tautau toko fā. Fekau ki he kulupu taki taha ke nau lau ‘oku ‘amanaki ke nau fokotu’u ha’anau kautaha (hangē ko ha kalapu pe ko ha timi sipoti). ‘Oange ha ngaahi miniti sí’i kiate kinautolu ke nau fakakaukau’i ai pe ko e hā ha fa’ahinga kautaha te nau fie fokotu’u pea nau hanga ‘o hiki ia ‘i ha lau’i pepa. Fekau ke nau toe fili foki mo ha hingoa ki he’enu kautahá pea hiki ia ‘i he tafa’aki ‘e taha ‘o e lau’i pepá. Tānaki mai leva ‘a e ngaahi lau’i pepá.

Lau taha taha ‘a e ngaahi hingoa na’e fili ‘e he ngaahi kulupú ke ui ‘aki ‘enu kautahá, pea vakai pe ‘e lava ‘e he kalasí ‘o mate’i mai ‘a e fa’ahinga kautaha ko iá ‘o makatu’unga ‘i hono hingoa. Alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘enī:

- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku mahu’inga ai ki ha kautaha ‘a hono fili hono hingoa?

- Ko e hā ha me'a 'e lava 'e ha hingoa 'o tala 'o kau ki he kautaha ko iá?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai mo e hingoa 'oku fili ki ha Siasí?
- Ko e hā nai ha me'a 'e tala atu 'e he hingoa 'o ha siasi 'o kau ki ai?

Lau 'a e 3 Nifai 27:1–3 pea feinga ke 'ilo'i 'a e fehu'i na'e ma'u 'e he kau ākongá 'a Sisuú. Fehu'i ange:

- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e fai ai 'e he kau ākongá 'a e fehu'i ko 'eni?
- Lau 'a e veesi 4–8. Ko e hā 'a e me'a na'e ako'i ange 'e Sīsū Kalaisi kiate kinautolu 'o kau ki he hingoa 'o e Siasí?
- Ko e hā ha me'a ná Ne folofola 'aki ke fakahā ai hono mahu'inga 'o hono ngāue'aki Hono huafá?
- Lau 'a e veesi 9–12. Ko e hā mo ha me'a kehe na'e ako'i 'e he Fakamo'uí 'o kau ki Hono Siasí?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke 'ilo'i 'oku 'ikai ke ngata 'i hono ma'u Hono huafá 'i he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ka 'oku langa foki ia 'i He'ene ongoongolei'.

Fakahā ki he kalasí na'e fai 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni ha malanga 'o kau ki he hingoa 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ná ne fakamatala ki ha ngaahi me'a mahu'inga fekau'aki mo e fo'i lea taki taha 'i he hingoa 'o e Siasí. Alea'i 'a e ngahi kongá taki taha ko iá mo e kau akó 'o fakatatau ki he taimi 'oku ma'ú. Kapau 'e faingamālie pea hiki ha tatau 'o e ngaahi fakakaukau ko iá 'o tufa ko ha peesi ke tufaki ki he kau akó.

Ko e Siasí

“Ko e 'uluaki fo'i lea 'e ua na'e fili 'e he 'Eikí ke ui 'aki 'a 'Ene kautaha 'i he māmaní *Ko e Siasí*.”

“Fakatokanga'i 'oku kamata 'a e mu'ānauna ko e *Ko é* 'aki 'a e mata'i tohi lahi. Ko e kongá mahu'inga 'eni 'o e hingoá, he ko e Siasí ko e kautaha fakalao ia 'o e kakai tui kuo papitaiso pea kuo nau to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisí (vakai ki he T&F 10:67–69; 18:21–25). . . .

“Ko e Siasí 'a e founa 'oku fakahoko ai 'e he 'Eikí 'a 'Ene ngāue' pea foaki mai Hono nāunaú. 'Oku hoko 'a hono ngaahi ouaú mo e ngaahi fuakavá ko e ngaahi pale fungani ia 'o 'etau mēmipa 'i he Siasí. Neongo 'oku lava 'e he ngaahi siasi kehé 'o fakahoko ha feohi mo ha ngaahi fakahinohino lelei, ka ko Hono siasí pē 'oku lava 'o fakahoko ai 'a e papitaisó, fakama'u 'i he hilifakinimá, fakanofa ki he lakanga fakataula'eikí, sākalamēnití, ngaahi tāpuaki fakapēteliaké pea mo e ngaahi ouau 'o e temipalé—'e kinautolu kuo foaki ki ai pea fakamafai'i 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku fakataumu'a 'a e mālohi ko iá ke ne tāpuekina 'a e fānai *kotoa pē* 'a 'etau Tamai Fakahēvaní, neongo pe ko e fē ha fonua 'oku nau ha'u mei a'i” (‘i he Conference Report, Mar.–Apr. 1990, 20; pe *Ensign*, May 1990, 18; pe *Tūhulu*, Siulai 1990, 20).

Sīsū Kalaisi

“Okuk kau 'i he hingoa na'e tu'utu'uni fakalangi ke ui 'aki 'a e Siasí 'a e huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'a ia ko hono siasi 'eni (vakai ki he T&F 115:3–4). . . .

“Oku tau hū ki he 'Otua ko e Tamai Ta'engatá 'i he huafa 'o Hono 'Aló 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku tau 'ilo'i na'e ui 'a Sīsū 'i he maama fakalaumālie ko Sihova, ko e 'Otua 'o e Fuakava Motu'á. 'Oku tau 'ilo'i ko Ia 'a e 'fu'u maka-tuliki' 'a ia 'oku makatu'unga ai 'a Hono Siasí ('Efesō 2:20). 'Oku tau 'ilo'i ko Ia 'a e Maka 'oku ha'u mei ai 'a e fakahaá ki Hono kau fakafofonga fakamafai'i (vakai ki he 1 Kolinitō 10:4; Hilamani 5:12) pea kiate kinautolu kotoa pē 'oku nau fe'unga mo taau 'i he'enu fekumi kaite Iá (vakai ki he T&F 88:63)” (‘i he Conference Report, Mar.–Apr. 1990, 19; pe *Ensign*, May 1990, 17).

Ngaahi 'Aho Kimui Ní

“Oku mo'oni kuo tomu'a fakahā mai 'e he ngaahi folofolá 'a e ngaahi 'aho faka'osi 'o e mo'ui fakatu'asino 'a e māmaní 'i he'ene hoko ko ha maama fakatilesitiale. 'E fakafou'ou leva 'a e māmaní 'o ma'u hono tu'unga fakapalataisí, pe nāunau fakatelesitiale (vakai ki he Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:10). 'E iku 'o liliu 'a e māmaní 'o fakasilesitiale hono angá (vakai ki he Fakahā 21:1; T&F 77:1; 88:25–26). Ka kuo pau ke mu'omu'a hono ngaahi 'aho faka'osi 'i hono ngaahi 'aho ki mui ní!” (‘i he Conference Report, Mar.–Apr. 1990, 18; pe *Ensign*, May 1990, 17).

Kau Mā'oni'oni

“Ko e taha mā'oni'oni ko ha toko taha ia 'oku tui kia Kalaisi peá ne 'ilo'i 'a 'Ene 'ofa haohaoá. 'Oku ma'u 'e he taha mā'oni'oni 'oku foakí 'a e laumālie totonu 'o e 'ofa ko iá, pea 'oku tali ia 'e he taha mā'oni'oni 'okú ne ma'u 'a e foakí 'i he laumālie totonu 'o e loto fakafeta'i. 'Oku tokoni 'a e tangata mā'oni'oni ki he kakai kehé. . . .

“Oku 'faka'ehi'ehi [‘a e taha mā'oni'oni] mei he nofo noá” ('Alamā 38:12) pea 'okú ne fekumi ki he 'iló 'i he ako pea 'i he tui foki. . . .

“Oku faitotonu 'a e tangata mā'oni'oni pea 'oku anga'ofa ia, 'okú ne totongi 'i he taimi totonu mo kakato 'a hono ngaahi mo'ua fakapa'angá, 'o ne angataa ki he toko taha kotoa pē 'o taau mo e me'a 'oku totonu ke ne fai kiate kinautolú. . . .

“Ko e tangata mā'oni'oni ko ha tangata'ifonua anga-faka'eieiki ia, 'o ne 'ilo'i 'oku taau ke ne pou pou 'i 'a e fonua ko ia 'okú ne ma'u faingamālie mo e malu'i mei a'i, kau ai hono totongi taimi totonu 'a 'ene ngaahi tukuhaú mo 'ene kau tonu 'i hono ngaahi founa ngāue fakalaó (vakai ki he T&F 134:5).

“Oku hanga ‘e he taha mā’oni’oni ‘o fakalelei’i ‘i he founga faka’ei’eiki mo e melino ha ngaahi me’a ‘oku kehekehe ai ‘ene fakakaukau mo e kakai kehé pea ‘okú ne anga-faka’apa’apa ma’u pē—o a’u ki he taimi ‘oku te ‘alu me’alele ai ‘i he taimi femo’uekina ai ‘a e halá.

“Oku ta’ofi ‘e he taha mā’oni’oni ‘a e me’a ko ia ‘oku ta’ema’a pe ‘ulí pea faka’ehi’ehi mei hono ma’u mo tånaki ha ngaahi me’a ‘o fu’u tōtu’á, ‘o a’u ki he ngaahi me’a ‘oku lelei.

“Mahalo ko e me’a mahu’inga tahá, ‘oku loto’apasia ‘a e tangata mā’oni’oni. ‘Apsasia ki he ‘Eiki, pea ki he māmani na’á Ne fakatupú, ‘apsasia ki he kau takí, pea ki he anga-faka’ei’eiki ‘o e ní’ihi kehé, ki he laó, ki he anga-mā’oni’oni ‘o e mo’uí, pea ki he ngaahi fale lotú mo e ngahi fale kehé, ko e ngaahi ‘ulungāanga kotoa ia ‘o ngaahi ‘ulungāanga ‘oku mā’oni’oni. . . .

“Oku ‘ofa ‘a e taha mā’oni’oni ‘oku loto’apasia ‘i he ‘Eiki ‘okú ne fokotu’u ke mu’omu’a taha ‘a ‘ene tauhi ‘Ene ngaahi fekaú. ‘Oku hoko ko ha ngahi faingamālie ‘oku mahu’inga ki ha tangata mā’oni’oni ‘a e lotu faka’ahó, fa’a ‘aukaí, mo e totongi ‘o e ngaahi vahehongofulú mo e ngaahi pa’anga ‘aukaí ko e ngaahi faingamālie mahu’inga ia ki he tangata mā’oni’oni tui faivelengá.

“Ko hono faka’osí, ko e taha mā’oni’oni ko ha taha ia ‘okú ne ma’u ‘a e ngaahi me’a-foaki ‘o e Laumālie ‘a ia kuo tala’ofa mai ‘e he ‘Otuá ki Hono ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine tui faivelenga kotoa pē (vakai ki he Sioeli 2:28–29; Ngāue 2:17–18)” (i he Conference Report, Mar.–Apr. 1990, 18; pe *Ensign*, May 1990, 16–17; pe *Tūhulu*, Siulai 1990, 19).

3 Nifai 27:13–33. Ko e makatu’unga ‘o e ongoongolelei ko e talangofua ‘a Sīsū Kalaisi ki he finangalo ‘o e Tamai Hēvani pea mo ‘ene fai ‘a e fakalelei koe’uhi ko e fa’ahinga kotoa ‘o e tangatá. Pea ‘e makatu’unga ‘i he Fakalelei ‘a e Fakamo’uí, ha’atau lava ‘o ma’u ‘a e mo’ui ta’engatá, ‘o kapau te tau ngāue’aki ‘a e tui kiate la, mo fakatomala, mo papitaiso, pea ma’u ‘a e me’a-foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni. (miniti ‘e 25–30)

Faka’ali’ali ha ngaahi fakatātā lahi ‘oku kau kia Kalaisi pea mo e ongoongolelei. Te ke lava ‘o ngāue’aki ‘a e ngaahi fakatātā ko ‘ení mei he Sila Fakatātā ‘o e Ongoongolelei:

- Ko e Ako’i ‘e ‘Ātama mo ‘Ivi ‘ena Fānaú (fika 119)
- Ko e ‘Alo’i ‘o Sīsú (fika 200)
- Ko e Papitaiso ‘e Sione ko e Papitaisó ‘a Sīsū (fika. 208)
- Ko Hono Fakanofa ‘e Kalaisi ‘a e Kau ‘Aposetoló (fika 211)
- Ko Hono Fakamo’ui ‘e Sīsū ‘a e Tangata Kuí (fika 213)
- Ko Kalaisi mo e Fānaú (fika 216)
- Ko e Tangata Samēlia Lelei (fika 218)
- Ko e Foha Maumau-koloá (fika 220)
- Ko e ‘Ohomohe Faka’osí (fika 225)
- Ko Hono Fufulu ‘e Sīsū ‘a e Va’e ‘o e Kau ‘Aposetoló (fika 226)
- Ko e Lotu ‘a Sīsū ‘i Ketisemaní (fika 227)

- Ko e Kalusefai (fika 230)
- Ko Mele mo e ‘Eiki kuo Toe Tu’ú (fika 233)
- Ko Sīsū ko e Kalaisí (fika 240)
- Ko e ‘Uluaki Mata Me’a-hā-mai (fika 403)
- Temipale Sōlekí (fola 502)
- Kau Palōfita ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní (fika 506)
- Papitaisó (fika 601)
- Ko e Foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni (fika 602)
- Tāpuaki’i ‘o e Sākalamēnití (fika 603)
- Ko e Ki’i Tamasi’i ‘oku Lotu (fika 605)

Fekau ki he kau akó ke nau fakakaukau ki he fo’i lea ko e *ongoongolelei* mo hono ‘uhingá. Kole ange ke nau fili ‘a e fakatātā ko ia ‘oku nau pehē ‘okú ne fakatāta’i lelei taha ‘a e me’a ‘oku nau pehē ko e ongoongolelei ia. Tuku ange ki ha ní’ihi ‘o kinautolu ke nau fakahā mai ‘a e fakatātā na’a nau filí mo e ‘uhinga na’a nau fili ai iá.

Fekau ki he kau akó ke nau kumi hake ‘a e ‘uhinga ‘o e fo’i lea ko e *ongoongolelei* (gospel) ‘i he Tikisinali ‘o e Tohi Tapú. (Ko e ongoongo fakafiefia, vakai ki he “Gospels,” p. 682.) Lau ‘a e 3 Nifai 27:13, 21 pea kole ki he kau akó ke nau hanga ‘o faka’ilonga’i ‘a e ongo kupu’i lea ko e *ongoongolelei’eni* mo e *ko’eku ongoongolelei’eni*. Fakahā ange ‘oku ‘i he ngaahi veesi ‘i he vaha’a ‘o e ongo kupu’i lea ko ‘ení hano fakamatala’i lelei ‘e he Fakamo’uí tonu ‘a e ongoongolelei. Lau ‘a e veesi 13–21 pea fehu’i ange:

- Ko e hano faka’uhinga’i ‘e he Fakamo’uí ‘a e ongoongolelei?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku hoko ai ia ko ha “ongoongo fakafiefia”?
- Te mou hanga ‘o fili ha fakatātā kehe he taimí ni ke ne fakafongai ‘a e ongoongolelei hli ha’amou lau ‘a e ngaahi veesi ko ‘ení? Kapau ‘oku ‘io ho’omou talí, ko e fakatātā fē te mou filí, pea ko e hā ‘a e ‘uhinga te mou fili ai ‘a e fakatātā ko iá?

Kole ki he kau akó ke nau lau ‘a e ‘uluaki palakalafi ‘i he Tikisinali ‘a e Tohi Tapú (Bible Dictionary) ‘i lalo ‘i he “Ongoongolelei” (Gospel), pea fehu’i ange pe ko e hā ha me’a ‘okú ne fakalahi mai ki he’enua ‘iló. Ako fakakalasi ki he 3 Nifai 27:22–33, pea mou kí’i mālōlō ‘i ho’omou laú ke mou fakakaukau’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā ha ngaahi tāpuaki ‘oku ma’u ‘e kinautolu ‘oku nau fai ‘a e ngaahi ngāue ‘a e fakamo’uí? (vakai ki he veesi 22).
- ‘Okú tokoni’i fēfee’i kitautolu ‘e he ongoongolelei ke tau hoko ‘o hangē ko Sīsū Kalaisi? (vakai ki he veesi 27).
- Ko e hā ha’amou fakakaukau ki he fekau ke tau hoko ‘o hangē pē ko Iá?
- Ko e hā nai ‘a e ‘uhinga ‘oku mahu’inga ai ‘a e tala’ofa ‘i he veesi 29?
- Ko e fē nai ha taimi kuo fakahoko ai kiate kimotolu ‘a e tala’ofa ko ‘ení?
- Ko e hā ha me’a ‘oku fakahā mai ‘e he veesi 30–31 ‘o kau ki he kau Nifai ‘i he taimi ko iá?

- 'Oku mou pehē 'e anga-fēfē ha'atau mo'ui 'i ha to'u tangata 'a ia ne 'ikai mole fakalaumālie ai ha taha?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku fāsī'i ai 'a e hala 'oku fakatau ki he mo'ui? (vakai ki he veesi 33).
- Ko e hā nai ha me'a te tau lava 'o fai ke fakapapau'i ai 'oku tau kau 'i he kakai 'oku nau "ma'u iá"?
- Te tau lava fēfē 'o fakahoko 'a e akonaki 'a e Fakamo'uí 'o kau ki he ongoongolele'i 'i he'etau mo'ui fakafo'ituitui? 'i hotau ngaahi 'apí? 'i he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí? 'i he 'api akó?

 3 Nifai 27:27 (Potu folofola Ako Ma'uloto). 'Oku totonu ke tau feinga ke tau hoko 'o hangē ko Sisū Kalaisi. (miniti 'e 15–20)

'Omi ki he kalasí ha ngaahi makasini, ngaahi tohi, pe ngaahi nusipepa 'a ia 'oku 'i ai ha ngahi tā 'o ha kakai 'iloa. Tufa 'a e ngaahi makasini ki he kalasí pea kole ange ke nau kumi ha tā 'o ha taha 'oku nau sai'ia ai. Fekau ke nau fakamatala ki he 'uhinga na'a nau fili ai 'a e toko taha ko iá. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Kapau te mo fetongi mo ha taha 'i he kakai ko iá 'i ha 'aho 'e taha, ko hai te mou fili ke mou fetongi? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā ha ngaahi 'ulungāanga 'o e kakai ko 'ení 'a ia 'oku mou sai'ia ai?

Lau 'a e 3 Nifai 27:27 pea fehu'i ange:

- Ko hai kuo fekau'i kitautolu ke tau hoko 'o tatau mo iá? (vakai foki ki he 3 Nifai 12:48).
- Ko e hā ha ngaahi 'ulungāanga 'oku ma'u 'e Sisū Kalaisi 'a ia 'oku fie ma'u ke tau fakatupulekina?
- Ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku totonu ke tau tokanga taha ai kiate Ia kae 'ikai ki he kakai 'iloa mo ongoongoa kehé?

Poupou'i 'a e kau akó ke nau hanga ki he Fakamo'uí ke hoko ko e fa'ifa'itaki'anga mahu'inga taha kiate kinautolú. Alea'i 'a e me'a te tau lava 'o fai ke tokoni'i ai kitautolu ke tau hoko 'o hangē ko Sisū Kalaisi. 'E lava 'o kau ki ai 'a e:

- Fokotu'u Hano tā 'i hotau loki mohe 'i 'apí.
- Ako ma'uloto ha ní'ihí 'o 'Ene ngaahi folofolá pe ngaahi akonakí.
- Fanongo ki he mūsika 'oku kau hono fakaleá kiate Ia.
- Ako kiate Ia 'i he ngaahi folofolá.
- Fa'a lotu ma'u pē.

Tuku ange ki he kau akó ha ngaahi miniti sí'i ke nau kumi ai ha potu folofola 'a ia 'okú ne fakamatala'i ha 'ulungāanga 'o Sisū Kalaisi 'a ia 'oku nau sai'ia ai. Fakaafe'i kinautolu ke nau fakamatala 'a e 'ulungāanga ko ia na'a nau filí mo e 'uhinga na'a nau fili ai iá. Poupou'i kinautolu ke nau hanga 'o fakahoko 'a e me'a na'a nau fakamatala'i pea nau feinga ke nau fakahoko 'a e me'a 'oku finangalo 'a e Fakamo'uí ke nau a'usía.

3 Nifai 28. Ko e liliú ko ha liliu fakataimi ia 'i he sino fakakakano 'o ha taha koe'uhi ke ne lava 'o kātaki'i 'a e nāunau 'o e 'Otuá. 'Oku hoko ha liliu tatau ki he kakai kuo liliú, pea nau nofo ma'u 'i honau tu'unga ko iá kae 'oua kuo nau toe tu'u. 'Oku 'ikai toe mo'ulalao 'a e kakai kuo liliú ki he mamahi fakasinó pe te nau a'usia 'a e maté. (miniti 'e 40–45)

Fekau ki ha taha 'i he kau akó ke ha'u ki mu'a 'i he loki akó. Pehē ange leva ki he tamasi'i/ta'ahine ako ko iá: Fakakaukau kuo tuku atu kiate koe ke ke faka'amu ki ha me'a 'e taha. Te ke lava 'o faka'amu ki ha fa'ahinga me'a pē ka 'e tu'o taha pē ho'o faka'amú. Ko e hā ha me'a te ke faka'amu ki ai, pea ko e hā hono 'uhinga 'okú ke faka'amu ai ki ai?

Lau 'a e 3 Nifai 28:1 pea fehu'i ange ki he kalasí:

- Hili hono ako'i 'e he Fakamo'uí 'a e kau ākongā Nifai pea ne tuku ha ngaahi fekau kiate kinautolu, ko e hā leva 'a e me'a na'á Ne kole kiate kinautolú?
- Lau 'a e veesi 2, 4–6. Ko e hā 'a e me'a na'e holi ki ai 'a e toko hiva 'o e kau ākongá?
- Ko e hā ha'amou fakakaukau ki he'enu holi ko iá?
- Ko e hā 'a e me'a na'e holi ki ai 'a e toko tolu kehé?
- Ko e hā ha me'a na'e folofola 'aki 'e he Fakamo'uí 'o kau ki he'enu holí?
- Kapau na'a mou ma'u ha faingamālie ke mou fili 'i he holi 'e ua ko 'ení, ko e fē 'a e me'a te mou filí pea ko e hā hono 'uhinga te mou fili ai iá?

Faka'ali'ali ki he kau akó ha kí'i puha me'a'ofa kuo 'osi kofukofu'i lelei. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e fē 'a e taimi fakamuimui taha na'a mou ma'u ai ha me'a'ofa?
- Na'e lahi fēfē ha'amou vēkeveke ke mo fakaava hake iá? Ko e hā hono 'uhingá?

Lau 'a e 3 Nifai 28:3, 7–12 pea fehu'i ange pe na'e foaki 'e he Fakamo'uí ki He'ene kau ākongá 'a e me'a'ofa kotoa pē na'a nau faka'amu ki ai.

Fakahā ange 'e lava 'o fakatatau hono toenga 'o e 3 Nifai vahe 28 ki hano fakaava hake 'o ha me'a'ofa. Na'e fakahā 'e Sisū Kalaisi ki he kau ākongā Nifai 'e toko tolu ko 'ení 'e liliu honau sinó, pea 'oku fakamatala'i 'e he veesi 13–40 'a 'enu ma'u 'a e me'a'ofa ko iá.

Tauhoa 'a e kau akó. Fekau ki he hoa taki taha ke na lau 'a e 3 Nifai 28:13–40 pea tali 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i ha lau'i pepa:

- Ko e hā ha me'a 'oku ako'i mai 'e he ngaahi veesi ko 'ení 'o kau ki he liliú? (Hiki 'a hono fakamatala'i taki taha mo e veesi pe ngaahi veesi 'oku ma'u ai 'a e fakamatala ko iá.)
- Ko e hā ha'amou ngaahi fehu'i 'i he hili ho'omou lau 'a e ngaahi veesi ko 'ení?

Kole ki ha hoa 'e taha ke na lau 'a 'ena lisí ki he kalasí. Fehu'i ange pe ko e kulupu 'e fiha na'a nau ma'u 'a e ngaahi fakamatala tatau. Tuku ki ha ní'ihí na'a nau ma'u ha ngaahi fakamatala kehe ke nau fakahā mai ia ki he kalasí. Tuku leva ki he kau akó

ke nau fai mai 'a e ngaahi fehu'i ko ia na'a nau fakakaukau ki ai 'o kau ki he kakai kuo liliú, pea alea'i fakakalasi 'a 'enau ngaahi fehu'i. ('E 'aonga 'a e fakamatala ki he 3 Nifai 28 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* [pp. 126–27] 'i hono tali 'o e ngaahi fehu'i ko 'ení.)

3 Nifai 29–30. Kuo 'osi fekau'i kitautolu 'e he 'Eiki ke tau fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá pea ha'u kiate Ia. 'E mala'ia 'a kinautolu 'oku nau fakafisinga lá. (miniti 'e 15–20)

Tuku ha miniti 'e nima ki he kau akó ke nau kumi ai ha ngaahi potu folofola mei he Fuakava Fo'ou 'a ia na'e ngaohikovi'i ai 'a e Fakamo'uí. (Kapau te nau fie ma'u ha tokoni, pea fokotu'u ange ke nau ngāue'aki 'a e faaitaha 'a e Ngaahi Kōsipelí 'i he Tikisinali 'o e TohiTapú (Bible Dictionary) [pp. 684–96].) Kole ki he kau akó ke nau fakahā mai ha ngaahi potu folofola 'e ni'ihi na'a nau ma'ú, pea mou toki alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga na'e ngaohikovi'i ai 'e he kakai 'a e Fakamo'uí?
- Ko e hā ha'amou fakakaukau ki honau anga ki he Fakamo'uí?
- Kapau na'a mou lava 'o lea ki he kakai ko 'ení, ko e hā nai ha me'a te mou tala ange kiate kinautolú?

Fakaha ki he kau akó 'oku hanga 'e he 3 Nifai 29:1–4 'o ako'i mai 'oku hoko 'a hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná ko ha faka'ilonga ia 'o e kamata 'e he 'Eiki ke tñaki fakataha 'a 'Isileli pea fakahoko 'a 'Ene ngaahi fuakavá. Fekau ki he kau akó ke nau lau 'a e veesi 4 pea faka'ilonga'i 'a e fo'i lea ko e *manukí'i*. Fehu'i ange: 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'o e fo'i lea ko 'ení? Fekau ke nau lau 'a e veesi 5–9 ke 'ilo'i ai hono 'uhinga 'o e fo'i leá 'i he potu folofola ko 'ení. Alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā ha fakatokanga na'e fai 'e he Fakamo'uí kiate kinautolu 'oku nau manuki'i Ia 'i he naghai 'aho faka'osi?
- Ko e hā nai hono 'uhinga 'o e fo'i lea mala'ia 'i he ngaahi folofolá? (Ko ha fakatokanga mamafa ia 'e tō mai ha fakamamahi pe faingata'a kiate kinautolu 'oku 'ikai te nau fakatomalá.)
- Ko e hā ha'amou fakakaukau ki he ngaahi fakatokanga' a e Fakamo'uí?
- Ko e hā nai ha ngaahi founga 'oku manuki'i ai 'e he kakai 'a e Fakamo'uí 'i hotau 'ahó ni?
- Ko e hā nai ha me'a te mou lava 'o fai ke fakahā ai ha'amou 'ofa lahi ange ki he Fakamo'uí?

Lau 'a e 3 Nifai 30:1 pea feinga ke 'ilo'i pe ko hai na'á ne fekau kia Molomona ke ne tohi 'a e ngaahi lea 'i he veesi 2. Lau 'a e veesi 2 pea kole ki he kau akó ke nau hanga 'o fakamatala'i fakanounou 'a e ngaahi folofola 'a e Fakamo'uí. Fehu'i ange: Ko e hā ha'amou fakakaukau 'o kau ki he fakatokanga ko 'ení?

Fakakaukau ke mou hanga 'o alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i ho'omou faka'osi ho'omou ako ki he 3 Nifai:

- Ko e hā 'a e me'a na'a mou manako taha ai 'i he 3 Nifai?
- Ko e hā ha kongá 'o e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí 'oku mou mahu'inga'ia taha aí?
- 'Oku mou pehē ko e hā nai 'a e 'uhinga 'oku hoko ai 'a e fakamatala ko 'ení ki he ngāue fakafaipekau 'a e Fakamo'uí 'i he kau Nifai ko ha kongá mahu'inga 'o e Tohi 'a Molomoná?
- 'Oku anga-fēfē nai ha liliu ho'omou mo'uí koe'uhi ko ho'omou ako ki he 3 Nifai?

Kole ki he kau akó ke nau fai 'a 'enau fakamo'oní ki he ngaahi mo'oni kuo nau ako 'i he 3 Nifai.

Ko e toko fā na'a nau hiki e tohi 4 Nīfai: ko Nīfai ('a ia ko 'ene tamaí ko Nīfai ko ha taha 'o e kau ākongā 'a Sīsū Kalaisí); 'Āmosi ko e foha 'o Nīfai; 'Āmosi ko e foha 'o 'Āmosí; pea mo 'Emaloni ko e tokoua 'o Āmosí. (Ki ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo kinautolu ne nau hiki ha ngaahi tohi 'i he Tohi 'a Molomona, vakai ki he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. 155.) Ne hā mahino hono hiki fakanounou'i 'aupito 'e Molomona ia 'a e ngaahi tohi ko 'ení 'e fā, he 'oku kāpui 'e he 4 Nīfai ia ha vaha'a taimi ko e ta'u 'e 300 'i ha veesi pē 'e fāngofulu mā hiva (vakai, 4 Nīfai 1:48). Hili e ngāue 'a e Fakamo'uí 'i he ongo 'Ameliká, na'e mā'oni'oni kotoa 'a e kakaí. 'Oku hiki he 4 Nīfai 'enau faka'au'auhifo 'i ha to'u tangata 'e fā 'o a'u ki he tu'unga 'o e faiangahala faka'aufuli.

Talateú

Ki mu'a pea hā'ele 'a e Fakamo'uí ki he ongo 'Ameliká, na'e faka'auha 'a e kau anga-koví pea fakahaofi 'a e kakaí ne mā'oni'oni (vakai, 3 Nīfai 9:13). Na'e ako'i 'e he 'Eikí 'a e ongo-ongolelé ki he kakaí, fokotu'u Hono Siasí pea mo fakatoka e fakava'e 'o ha sosaieti mālohi 'a ia ne mo'ui mo tōtau ai ha kakaí mā'oni'oni 'i ha ngaahi to'utangata lahi. Na'e hiki 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani, ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē:

“Hangē ko ia 'oku tau 'ilo'í, kuo te'eki ai ha fokotu'utu'u fakahisitōlia 'e tatau mo ia. . .

“Na'e fakafo fau 'enau lavame'á he na'e fakaului e kakaí kotoa pē he fonuá 'i ha vaha'a taimi nounou ko e ta'u pē 'e ua. . . Ko ha taimi fakalangí ia. . . 'Pea na'a nau me'a taha 'aki 'enau ngaahi me'a kotoa pē; ko ia, na'e 'ikai ha ma'ume'a mo e masiva. . .’ [4 Nīfai 1:3].

“. . . Na'e lahi fau ha ngaahi mana ne hoko tupu mei he 'ikai ha fa'ahinga feke'ike'i 'i he kakaí. . .

“. . . Ne hanga 'e he fa'ahinga mo'ui mā'oni'oni ko ia 'o tāpuekina 'aki kinautolu ha melino pea mo hono fakamatala'i ma'ongo'onga tahá: 'Pea ko e mo'oni, 'oku 'ikai lava ke 'i ai ha kakaí 'oku lahi hake 'enau fiefiá 'i he kakaí kotoa pē kuo ngaohi 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá' [4 Nīfai 1:16]” (*Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* [1997], 313–14).

Fakafuofua ki he ta'u T.S. 194 na'e 'i ai "'a e toko si'i 'o e kakaí" ne nau mavahe mei he Siasí 'o nau ui pē kinautolu ko e kau Leimaná (4 Nīfai 1:20). 'I he a'u ki he ta'u T.S. 244 na'e tokolahi ange ai e kau angahalá ia 'i he kau mā'oni'oni (vakai, v. 40). Ne tō e kakaí ki ha fu'u faiangahala pehē, ko ia "na'e 'ikai ha taha na'e mā'oni'oni ka ko e kau ākongā pē 'a Sisu" (v. 46). Ne faifai pea 'ave 'e he 'Eikí 'a e kau ākongā mei he lotolotonga 'o e kakaí pea "na'e ngata hono fai 'o e ngaahi me'a maná" (Molomona 1:13).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelé ke Tokanga Ki Ai

- 'E lava ke a'usia 'e he kakaí mā'oni'oni ha ngaahi me'a mana 'o fakatatau mo 'enau tui kia Sīsū Kalaisí (vakai, 4 Nīfai 1:5, 11–13; vakai foki, Molomona 9:19–21; 'Eta 12:6).
- 'I he taimi ne pekia ai e kau 'Aposetoló, na'e uiui'i mo fakanofu ha ni'ihi kehe ke fetongi kinautolu (vakai, 4 Nīfai 1:14; vakai foki, Ngāue 1:15–26).
- 'Oku tupu mei he anga mā'oni'oni 'a e koloa'ia mo e fiefiá. 'Oku tupu mei he fai angahalá 'a e mamahí mo e faingata'a'ia (vakai, 4 Nīfai 1:7–49; vakai foki, Mōsaia 2:41; 'Alamā 41:10; T&F 130:20–21).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 128–29.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'í

 'E lava ke faka'aonga'i e filimi vitiō ko e *Book of Mormon Video*, konga fika 19, "O Ye Fair Ones," ki hono ako'í 'o e 4 Nīfai—Molomona 6 (vakai, *Book of Mormon Video Guide* ki he ngaahi fokotu'u ki hono ako'í).

4 Nīfai 1:7–49. 'Oku tupu mei he anga mā'oni'oni 'a e koloa'ia mo e fiefiá. 'Oku tupu mei he fai angahalá 'a e mamahí mo e faingata'a'ia (miniti 'e 45–50)

Fakaafe'i e kau akó ke nau fakakaukau pe kuo tu'o fiha ha'anau fehengahangai mo e ngaahi fili faingata'a pe mahu'inga. Mou alea'i e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā e fili mahu'inga fakamuimui taha ne ke fai?
- Na'e anga fēfē ho'o fakapapau'i iá?
- Na'á ke fakakaukau'i nai hono ngaahi olá ki mu'a peá ke filí? Ko e hā hono 'uhinga ne ke fai pe ta'e fai ai iá?
- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke fakakaukau'i e ngaahi olá 'i he taimi 'oku fai ai ha ngaahi filí?

Fa'ō 'i ha ki'ī fo'ī poulu ha fanga ki'ī kaati 'oku hiki ai ha ngaahi fili lelei mo ha ngaahi fili kovi (hangē ko 'enī, *ifi sikaletī, ako faka'aho e folofolá, maumau'ī e fonon 'o e anga-ma'á, totongi vahehongofulu kakatō*). To'ō tahataha hake e fanga ki'ī kātī mei he poulu'ā pea lau kinautolu ki he kalasí, fehu'ī ange:

- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku fai ai 'e he kakai e fili 'oku hā he kaati ko 'enī?
- Ko e hā ha ngaahi ola 'o hono fai e fili ko 'enī?

Kapau 'oku kovi hono olá, fehu'ī ange: Ko e hā hono 'uhinga 'oku kei fili ai pē ha kakai ia 'e ni'ihī ki ai? Kapau ko ha ola lelei 'oku ma'u ai, fehu'ī ange: Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai fili ai e kakai kotoa pē ke fai 'enī?

Vahevahe ange 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Na'e 'osi fakamahino'ī mai 'e he 'Otuá ko 'etau Tamai Ta'engatá 'a e totonú mo e halá, ki mu'a pea toki fakatupu 'a e māmani ko 'enī. Na'á Ne toe fakahā mai foki mo e tāpuaki 'o e talangofuá mo e tautea 'o e talangata'a ki he mo'oni ko iá. Na'á Ne faka'atā ke tau fili 'iate kitautolu pē hotau hala 'i he mo'ui, koe'uhī ke tau tupulaki, fakalalalaka, mo fiefia ai, *ka 'oku 'ikai ke tau ma'u ha totonu ke fili ki he ngaahi me'a 'e hoko 'i he'etau fili ko iá*. 'E 'ilo'ī 'a e mo'oni ko iá 'e kinautolu 'oku nau talangata'a fai 'ilo'ilo pau he taimi kotoa pē ki He'ene ngaahi fekaú. Na'e ue'ī 'a Siosefa Sāmita 'e he laumālie ke ne tohi 'o pehē, “O ka tau ka ma'u ha tāpuaki mei he 'Otuá 'oku tupunga ia 'i he talangofua ki he fonon 'a ia 'oku tu'unga ki ai' (T&F 130:21)“ ('i he Conference Report, 'Okatopa 1992, 82; pe *Tūhulu*, Sānuai 1993, 70).

Fakamatala'ī ange te mou ako he 'ahó ni ki he ngaahi fili ne fai 'e he kakai 'i he 4 Nifai'ā pea mo e ola 'o 'enau ngaahi fili. Tohi'ī he palakipoé 'a e 'ulu'ī tohi ko e: *Ngaahi Fili Mā'oni'oni* mo e *Ngaahi Olá*. Vahevahe 'a e kalasí ki ha kulupu 'e ua. Fakaafe'ī e 'uluaki kulupú ke nau lau 'a e 4 Nifai 1:1–3, 12, 14–17 ke 'ilo'ī ai e ngaahi fili mā'oni'oni ne fai 'e he kakai. 'Ai e kulupu hono uá ke nau lau 'a e veesi 2–11, 14–17 ke 'ilo'ī e ngaahi tāpuaki ne ma'u mei hono fai e ngaahi fili mā'oni'oni. 'Ai ke nau tohi'ī e me'a te nau ma'u 'i lalo he ongo 'ulu'ī tohi he palakipoé. 'E lava ke kau 'eni he lisí:

Ngaahi Fili Mā'oni'oni	Ngaahi Olá
<ul style="list-style-type: none"> • Ko e fokotu'u e Siasí 'i he fonuá kotoa 'e he kau ākongá 'e toko hongofulu mā uá (vakai, v. 1). • Ko e fakatomala, papitaiso mo ma'u 'e he kakai 'a e Laumālie Mā'oni'oni (vakai, v. 1). • Ko 'enau faka'ehi'ehi mei he feke'ike'ī (vakai, v. 2). 	<ul style="list-style-type: none"> • Ne faaitaha e kakai kotoa pē 'i he Siasí mo'oni (vakai, v. 2). • Ne 'ikai ha feke'ike'ī (vakai, v. 2). • Ne 'ikai ha koloa'ia pe masiva (vakai, v. 3). • Ne tau'atāina e tokotaha kotoa pē; ne 'ikai ha pōpula (vakai, v. 3).

- Ko 'enau fefaitotonu 'aki (vakai v. 2).
- Ko 'enau mo'ui'aki 'a e fonon 'o e fakatapu'ī (vakai, v. 3).
- Ko 'enau tauhi e ngaahi fekaú (vakai, v. 12).
- Ko 'enau 'auka'ī mo lotú (vakai, v. 12).
- Ko 'enau fa'a fakataha ke lotu mo ako e folofola 'a e 'Eiki' (vakai, v. 12).
- Ko hono fakanofa ha kau ākongá fo'ou ke fetongi 'a kinautolu kuo pekiá (vakai, v. 14).
- Ko e ma'u 'e he kakai 'i honau lotó ha 'ofa ki he 'Otuá (vakai, v. 15).
- Ko e 'ikai ha meheka, feke'ike'ī, maumau'ī e fonon 'o e anga-ma'á, loi pe fai ha fakapoó (vakai, v. 16).
- Ko e 'ikai ke nau kaiha'a (vakai, v. 17).
- Ko 'enau tukunoa'ī e 'ā-vahevahe fakapule'anga pe fakamatala'ī (vakai, v. 17).
- Ne melino e fonuá (vakai, v. 4).
- Ne fakahoko 'e he kau ākongá ha ngaahi me'a mana hangē ko hono fakamo'ui e mahakí, heké, kuí mo e tulí pea fokotu'u foki mo e maté (vakai, v. 5).
- Ne tāpuekina kinautolu 'e he 'Eiki' 'o nau koloa'ia (vakai, v. 7).
- Ne nau tupu 'o tokolahi pea nau hoko 'o mālohi (vakai, v. 10).
- Ne nau hoko ko ha "kakai [hoihoifua] mo fiefia" (v. 10).
- Hili e pekia 'a e kau ākongá, ne nau ō leva 'o nofo mo e 'Otuá (vakai, v. 14).
- 'Ikai ha kakai 'e toe fiefia ange 'ia kinautolu (vakai, v. 16).
- Ne nau faaitaha pea nau hoko ko ha kau 'ea-hoko ki he pule'anga 'o e 'Otuá (vakai, v. 17).

Fehu'ī ange:

- 'Okú ke pehē ko e hā ha me'a na'á ne 'oange ki he kakai ni 'a e mālohi ke fai ha ngaahi fili mā'oni'oni peheé?
- Ko e fē 'i he ngaahi tāpuaki ne hiki kuo hoko mai he mo'ui fakamatelié? Ko e fē 'ia kinautolu 'e hoko mai he maama ka ha'ú?
- Ko e hā 'oku ako'ī atu 'e he me'á ni 'o fekau'aki mo e mo'ui mā'oni'oni?

Kole ange ke nau fakakaukau-loto ki he fehu'ī ko 'enī: Ko e hā ha founa te tau fakafehoanaki ai e anga e mo'ui 'a e kau Nifai mo e kau Leimaná ki he anga ho'o mo'ui? anga e mo'ui 'a ho fāmilí? kakai 'i homou 'apiakó? mo homou pule'angá? Fehu'ī ange: Ko e hā ha founa 'e lava ke fakafehoanaki ai e founa mo'ui 'oku fakamatala'ī 'i he 4 Nifai, ki he founa te tau mo'ui ai hili e Hā'ele 'angaua mai 'a Sisū Kalaisí?

Kole ki he kau akó ke nau lau e veesi 18, 21–22 ke 'ilo'ī pe ko e hā e lahi 'o e ta'u mei he hā'ele mai 'a e Fakamo'ui. Fehu'ī ange:

- Ko e toko fiha ne kei mo'ui ka ne nau mamata tonu he 'a'ahi mai 'a e Fakamo'ui?
- 'Oku mou pehē ko e hā ha founa ne 'ilo ai e to'utangata ua mo tolú ki He'ene ngaahi akonakí?

Tohi'i ha 'ulu'i tohi kehe 'e ua 'i he palakipoé: *Ngaahi Fili Ta'e Mā'oni'oni* mo e *Ngaahi Nunu'á*. Kole ki he kau akó kotoa ke nau lau pē ke vave 'a e veesi 20–42 ke 'ilo'i e ngaahi fili ta'e mā'oni'oni 'a e kakaí pea mo e nunu'a 'o e ngaahi fili ko 'ení. Fakaafe'i e kau akó ke hiki e me'a ne nau 'ilo'i 'i lalo 'i he 'ulu'i tohi totonú he palakipoé. 'E lava ke kau e ngaahi me'a ni he lisí:

Ngaahi Fili Ta'e Mā'oni'oni	Ngaahi Nunu'á
<ul style="list-style-type: none"> • Mavahe ha ni'ihī mei he Siasí (vakai, v. 20). • Ne nau mavahevahe ki ha ngaahi fa'ahi (vakai, v. 20, 26). • Ne nau hikisia pea nau tui ha ngaahi vala totongi mamafa (vakai, v. 24, 43). • Ne nau fokotu'u ha ngaahi siasi ke ma'u ai ha'anau tupu (vakai, v. 26). • Ne nau tali 'a e fai angahalá ko ha tō'onga anga-maheni pē (vakai, v. 27). • Ne nau faka'ikai'i 'a Kalaisi (vakai, v. 29). • Ne nau fakatanga'i e kau mā'oni'oni (vakai, v. 29–30, 34). • Ne nau fakafisinga'i mo feinga ke tāmata'e i e kau ākongá (vakai, v. 30–33). • Ne nau fakafefeka honau lotó (vakai, v. 34). • Ne nau angatu'u ki he ongoongolelei (vakai, v. 38). • Ne nau ako'i 'enau fānaú ke 'oua te nau tui ki he mo'oni'oni pea ke nau fehi'a ki he kakai tui (vakai, v. 38–39). 	<ul style="list-style-type: none"> • Toe fokotu'u e fiemaná 'i he lotolotonga 'o e kakaí (vakai, v. 26). • 'Ikai ke nau kei fāitaha. Ne lahi e ngaahi siasi loí (vakai, v. 27, 34), pea na'e mavahevahe 'a e kakaí ki honau takitaha fa'ahinga (vakai, v. 36–38). • Ma'u 'e Sētane e loto 'o e kakaí (vakai, v. 28). • Mamahi e kau mā'oni'oni 'i hono fakatanga'i kinautolú (vakai, v. 29–30, 34). • Toe foki mai e ngaahi kautaha fufuú (vakai, v. 42).

Mou alea'i e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā e ngaahi faikehekehe 'i he founga mo'ui 'a e kau mā'oni'oni pea mo e kau fai angahalá?
- Ko e hā 'oku fakahaa'i mai heni 'o kau ki he ngaahi nunu'a 'o e mo'ui fai angahalá?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai fa'a hoko leva ai 'a e ngaahi ola pe nunu'a 'o e mo'ui mā'oni'oni pe angahalá?

Fakamatala'i ange 'oku lahi ha ngaahi nunu'a 'o e faiangahala 'a e kau Nīfai mo e kau Leimaná 'oku fakamatala'i 'i he Molomona 1–6. Poupou'i e kau akó ke nau fakafehoanaki e ngaahi nunu'a ko iá ki he ngaahi ola 'o e mo'ui mā'oni'oni 'oku hā 'i he 4 Nīfai he taimi te nau ako ai ki he ngaahi vahe 'ia Molomoná. Fakamahino ange, 'oku 'ikai hoko mai leva e ngaahi ola pe nunu'a 'o e mo'ui mā'oni'oni mo e faiangahalá, kae 'oua kuo hoko 'a e Fakamaau Faka'osi. Vahevahe ange ho'o fakamo'oni ko e iku'anga 'o e mo'ui mā'oni'oni ko e fiefia ka ko e iku'anga 'o e mo'ui angahalá ko e mamahi.

KO E TOHI 'A MOLOMONÁ

Ko ha toko ua na'á na hiki e tohi 'a Molomoná, 'a ia ko Molomona mo hono foha ko Molonái. Na'e hiki 'e Molomona 'a e vahe 1–7. Hili hono tāmāte'i iá, na'e faka'osi leva 'e Molonai e lekooti 'a 'ene tamai 'a ia 'oku hā 'i he vahe 8–9, fakanounou'i e tohi 'a 'Etá peá ne hiki mo e tohi 'a Molonái. Ko ha palōfita mo ha taki ma'ongo'onga 'a Molomona na'e mo'ui 'i ha kuonga 'o e fai angahalá mo e hē-mei-he-mo'óni. 'Oku fakahingoa kakato e Tohi 'a Molomoná kiate ia he na'á ne fakanounou'i e kongā lahi 'o e ngaahi tohi ne hiki 'e he kau palōfita kehé.

'Oku hanga 'e he Molomona 1–6 'o toe fakalau mai e 'ofa 'a Molomona ki hono kakaí, 'ene mamahi 'i he'enua fai angahalá, pea mo hono faka'auha faka'aufuli 'o e pule'anga ta'e fakatomala 'o e kau Nifái. 'Oku kau he Molomona 7–9 ha fale'i mo ha ngaahi akonaki meia Molomona mo Molonai ki he hako 'o e kau Leimaná mo ha kakai kehe 'i he ngaahi 'aho faka'osi.

Talateú

'I he vahe 1–6, ne toe fakalau ai 'e Molomona 'a e ngaahi nunu'a 'o e fai angahala 'oku fakaikiiki 'i he 4 Nifái. "'Oku hoko 'ene fakamatalá ko ha fakamo'oni ki he taumu'avalea, tu'unga fulikivanu ne 'i ai e kakaí, 'a ia ko ha kakai ne nau 'ilo'i 'i ha taimi 'a e mo'ui fakalangí pea nau matu'aki fakafisinga'i kakato 'a e 'Otuá [kimui ange]. . . .

". . . Ko ha tangata faka'ofa 'a Molomona. Na'e 'ikai ngata pē 'i hono fakafalala kiate ia e ngaahi fatongia ki he 'ū lau'i peletí pea uiui'i ke ne taki e kau tau 'a e kau Nifái 'i ha ta'u kei sí'i, ka na'e 'ofa mo tokanga mo'oni 'a Molomona ki he faka'au'au hifo hono kakai Nifái 'i he ta'e tuí. Ne a'u pē ki he'ene pehē ke fakafisi ā mei he'ene hoko ko hanau takí koe'uhi ko 'enua fakafisi ke fakatomalá, pea tupu mei he'ene manava'ofa kia kinautolú 'a 'ene toe fie tokoni'i kinautolú, 'o ne 'ilo'i mahalo te ne tatakí kinautolu ki honau mate'angá pea te ne iku mate ai mo kinautolu. Na'e 'ākilotoa 'a Molomona 'e he fai angahalá mo e mamahi 'i he kotoa 'o 'ene mo'ui, ka na'á ne . . . kei mālohi mo loto-to'a pē. . . .

". . . 'I he ngaahi lea faka'osi 'a Molomona 'i he'ene lekōtī, na'á ne fakamo'oni ai ki he hako 'o kinautolu na'á ne 'ilo'i te nau ala tāmāte'i ia mo hono fāmilí. . . . Ko ia na'e 'ikai ke ne hiki ha ngaahi lea tāufehi'a, ka na'á ne fakaafe'i kinautolu ke nau tui kia Kalaisi, fakatomala pea 'e fakamo'ui kinautolu" (Joseph Fielding McConkie and others, *Doctrinal Commentary on the Book of Mormon: Volume IV—Third Nephi through Moroni* [1992], 207–8).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongongolelei ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga'i angé: Ako 'i he fa'a lotu e kongā folofola kuo vahe atú peá ke fakakaukau'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'i he kongā ko 'ení ki mu'a pea teuteu ho'o ngaahi lēsoní.

- Ko e iku'anga 'o e anga mā'oni'oni ko e koloa'ia mo e fiefia. Ko e iku'anga 'o e angahalá ko e mamahi mo e faingata'a'ia (vakai, Molomona 1–6; vakai foki, Sione 13:17; 2 Nifai 2:13; Mōsaia 2:41; 'Alamā 41:10; 4 Nifai 1:7–18; T&F 130:20–21).
- Kapau te tau fakatoloi 'etau fakatomalá, 'e toe faingata'a ange ai ke tau fakatomala (vakai, Molomona 2:8, 11–15; vakai foki, 'Alamā 34:33; Hilamani 13:38).
- 'Oku totonu ke tau 'ilo'i ko e 'Otuá 'a e tupu'anga 'o hotau ngaahi tāpuaki pea tau fakafeta'i kiate Ia (vakai, Molomona 3:3, 7–10, 14–15; vakai foki, T&F 59:7, 21).
- Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha toe fakamo'oni ia hono ua ki he Tohi Tapú ko Sīsū Kalaisi 'a e Fakamo'ui mo e Huhu'í pea te Ne fakamaau'i kotoa e fānau 'a e Tamai Hēvaní (vakai, Molomona 3:17–22; 5:10–24; vakai foki, Sione 5:22).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 130–33.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

Fakatokanga'i ange: Filifili mei he ngaahi fakakaukau 'i he kongā ko 'ení, pe faka'aonga'i ha'o fakakaukau pē 'a'au, 'i ho'o teuteu ke ako'i e kongā folofola 'oku vahe atú.

'E lava ke faka'aonga'i e filimi vitiō ko e *Book of Mormon Video*, kongā 19, "O Ye Fair Ones," 'i hono ako'i 'o e 4 Nifai—Molomona 6 (vakai, *Book of Mormon Video Guide* ki he ngaahi fokotu'u ki hono ako'i).

Molomona 1:1–5, 13–16; 2:1–8, 16–17, 29; 4:19–20; 5:6–7; 8:3. Na'e hiki fakanounou'i 'e Molomona ha kongā lahi 'o e ngaahi lekooti 'o e Tohi 'a Molomoná. (miniti 'e 15–20)

Vahevahe ange 'a e fakamatala ko 'ení pea fehu'i ki he kau akó pe 'oku nau pehē ko e hā e me'a 'okú ne fakamatala'i:

1. Na'e ha'u ha palōfita kiate ia 'i he'ene kei sí'i 'o fakamatala ange kau ki ha lekooti 'oku tā- tongitongi 'i ha 'ū lau'i peleti pea fufuu'i 'i ha mo'unga. Na'e tala ange 'e he palōfitá ke ne 'alu ki he mo'ungá 'i ha'ane fu'u lahi 'o ma'u mai e 'ū lau'i peleti (vakai, Molomona 1:1–3; Hisitōlia 'o Siosefa Sāmitá 2:33–35, 42).
2. Na'e fai mai ha 'a'ahi kiate ia mei he 'Eiki 'i he'ene ta'u hongofulu tupú (vakai, Molomona 1:15; Hisitōlia 'o Siosefa Sāmita 2:17).

3. Na'á ne feinga ke vahevahe ha kongá 'o e me'a kuó ne 'iló, ka na'e fakafefeka 'e he kakaí honau lotó (vakai, Molomona 1:16; Hisitōlia 'o Siosefa Sāmita 2:21–22).
4. Na'á ne ta'u uofulu tupu sí'i pē he taimi na'á ne ma'u ai e 'ū lau'i peleti (vakai, Molomona 1:3; 2:16–17; Hisitōlia 'o Siosefa Sāmita 2:59).
5. Na'á ne sino lahi (vakai, Molomona 2:1; *Church History in the Fulness of Times* [Religion 341–43 student manual, 1993], 49).
6. Na'á ne hingoa tatau mo 'ene tamaí (vakai, Molomona 1:5; Hisitōlia 'o Siosefa Sāmita 2:4).
7. Na'e nofo e kakai 'i hono kuongá 'i ha tu'unga 'o e hē-mei-he-mo'oni (vakai, Molomona 1:13; Hisitōlia 'o Siosefa Sāmita 2:18–19).
8. Na'á ne tataki hono kakaí 'i he'ene hoko ko ha taki fakakautau, palōfita mo ha tauhi lekooti (vakai, Molomona 2:1; T&F 43:1–5; *Church History in the Fulness of Times*, 223).
9. Na'e fakamālohi'i ia 'e hono ngaahi filí ke mavahe mei hono 'apí pea hiki mo hono kakaí mei he kolo ki he kolo (vakai, Molomona 2:4–6; 4:19–20; 5:6–7; 'ulu'i fakamatala 'o e T&F 124; Hisitōlia 'o Siosefa Sāmita 2:61).
10. Faifai pea toki tāmata'e ia 'e hono ngaahi filí (vakai, Molomona 8:3; T&F 135:4).

Fakamatala'i ki he kau akó 'oku 'ikai ngata pē 'i hono fakamatala'i 'e he ngaahi leá ni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ka 'okú ne toe fakamatala'i foki 'a Molomona. Na'e hiki fakanou-nou'i 'e Molomona ha kongá lahi 'o e ngaahi lekooti 'o e Tohi 'a Molomoná, pea lilii 'e Siosefa Sāmita e Tohi 'a Molomoná. Tohi'i e ngaahi potu folofola ko 'ení 'i he palakipoé: Molomona 1:1–5, 13–16; 2:1–8, 16–17, 29; 4:19–20; 5:6–7; 8:3. Fakaafe'i e kau akó ke nau lau e ngaahi potu folofolá mo feinga ke 'ilo'i e ngaahi 'ulungāanga 'o e palōfita ko Molomoná 'oku fakamatala'i 'i 'olungá.

 Molomona 1–6. Ko e iku'anga 'o e anga mā'oni'oni ko e koloa'ia mo e fiefia. Ko e iku'anga 'o e angahalá ko e mamahi mo e faingata'a'ia. (miniti 'e 35–40)

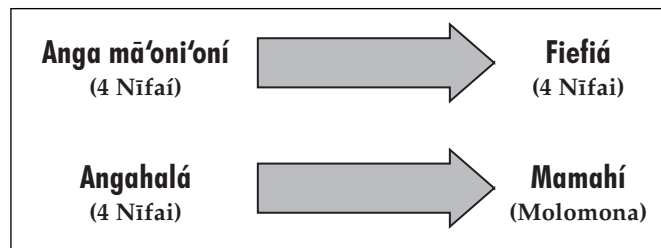
Fakatokanga'i angé: 'Oku fakava'e e fokotu'u ko 'ení ki hono akó'i 'i he 4 Nifai 1:7–49, 'o faka'auliliki ai 'a e ngaahi nunu'a 'o e fai angahalá ne fakamatala'i ai.

'Oange ki he kau akó e ki'i sivi "mo'oni-hala" ko 'ení:

1. 'Oku fakamatala'i 'e he tohi 4 Nifai ha kakai ne nau tauhi faivelenga 'a e ngaahi fekaú. (Mo'oni.)
2. Na'e a'usia 'e he kakai anga mā'oni'oni 'oku fakamatala'i 'i he 4 Nifai ha fiefia lahi. (Mo'oni.)
3. Ko 'enau fiefia ko ha ola fakahangatonu pē ia 'o 'enau mā'oni'oni. (Mo'oni.)
4. 'Oku fakamatala'i foki 'e he tohi 4 Nifai e founa ne fai angahala ai e kakaí pea fakakau ai mo ha lisi fakaikiiki 'o 'enau ngaahi angahalá. (Mo'oni.)

5. 'Oku fakamatala'i fakaikiiki 'e he tohi 4 Nifai 'a e mamahi, faingata'a'ia, mo e loto-mamahi ne a'usia 'e he kau angahalá koe'uhí ko 'enau ngaahi fai angahalá. (Loi; 'oku ma'u kakato e fakamatala ko 'ení 'ia Molomona.)

Fakatonutonu e ki'i sivi mo e kalasí. Tā e fakatātā ko 'ení 'i he palakipoé ke tokoni ki hono 'ilo'i 'e he kalasí e anga 'o e fakava'e e tohi 'a Molomoná 'i he 4 Nifai.

Hiki e saati ko 'ení 'i he palakipoé, pea tuku fakaava pē 'a e kōlomu to'omata'ú. Fakaafe'i e kau akó ke nau lau e ngaahi potu folofola 'ia Molomoná pea feinga ke nau 'ilo'i e ngaahi founa ne mamahi ai e kakaí koe'uhí ko 'enau fai angahalá.

Molomona	Ola 'o e Fai angahalá
1:8–11	Fai e fetau'aki he vaha'a 'o e kau Nifai mo e kau Leimaná
1:13, 16	'Ave 'e he 'Eiki 'Ene kau ākongá
1:13	Ngata hono fai e ngaahi me'a maná mo e fai fakamo'uí
1:14; 5:16	Mavahe e Laumālie 'o e 'Eiki
1:16–17	Tapui ke ako'i 'e he kau takí 'a e kau angahalá.
1:17–18	Fakamala'ia'i e fonuá.
1:18	Kapu 'e he kau kaiha'á 'a e fonuá.
1:19	Tōtu'a fau e ngāue fakalou'akaú, fakafa'a-hikehé, fiemaná, mo e mālohi 'o e tēvoló.
2:8	Lahi e lilingi totó mo e tāmata'e.
2:11	Tengihia mo tangilāulau e kakaí.
2:20	Tuli kinautolu mei honau ngaahi 'apí.
4:11	Fiefia e kakaí he fakapoó.
4:14, 21	Feilaulau'aki e kakai fefiné mo e fānaú.

Lau 'a e Molomona 4:12 ke 'ilo'i e founa ne fai angahala ai e kau Nifai. Lau 'a e 'Eta 2:9 pea mou alea'i e taimi na'e tō mai ai e "kakato 'o e houhau 'o e 'Otuá" ki he kau angahalá. 'Ai lava e kau akó ke nau fakafonu e toenga 'o e sātí.

4:18	Kamata ke faka'auha e kau Nifai fai angahalá.
5:7–9	Tāmata'e i e kakaí.
6:7	Na'a nau "ilifia ki he maté."
6:9–15	Na'e faka'auha kotoa e kau Nifai.

Fehu'i ange:

- Ko e hā e iku'anga 'o e fili ki he angahalá kae 'ikai ko e mā'oni'oni?
- Lau 'a e Molomona 2:13. Ko e hā hono 'uhinga na'e 'ikai tokoni ai e loto mamahi 'a e kau Nīfai?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai tautea'i vave ai 'e he 'Eiki 'a e kau angahalá?
- Lau 'a e Molomona 6:17–18. Ko e hā ha me'a na'e mei fai 'e he kau Nīfai ke 'oua na'a faka'auha ai kinautolu?
- 'E hanga fēfē 'e he 'ilo'i ko ia 'e mamahi e kau fai angahalá 'o fakahoko ha faikehekehe 'i ho'o tō'onga mo'uí?

Molomona 2:8, 11–15. Kapau te tau fakatoloi 'etau fakatomalá, 'e faingata'a ange ai ke tau fakatomala. (miniti 'e 10–15)

Ha'u mo ha ongo fo'i makinito ki he kalasi. Fakaafe'i ha kau ako 'e toko fā ke nau taufetongi hono pukepuke e ongo fo'i makinito 'i ha founga 'e lava ke na pipiki ai. 'Ai ke nau mamata pe ko e hā e ofi taha te nau lava 'o 'ai ke vāofi ai e ongo fo'i makinito kae 'ikai ke na fetaulaki. Ko e hā hano faingata'a 'o hono ta'ofi e ongo makinito mei ha'ana fetaulaki? Ko e hā hono 'uhingá?

Lau 'a e Molomona 2:8, 11–15; 3:2–3; 5:1–2 pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a 'e lava ke hoko ki he kau angahala 'oku hokohoko fakafisi ke fakatomalá?
- 'Oku anga fēfē 'ene tatau mo hono feinga'i ke pukepuke mavahevahe e ongo fo'i makinito?
- Lau 'a e Hilamani 13:32–33, 38. 'Oku anga fēfē ha felāve'i e ongo potu folofolá ni ki he tefito'i mo'oni ko 'eni?

Vahevahe ange 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Siaosi A. Sāmīta 'a ia na'á ne hoko ko ha mēmīpa 'o e Kau Palesitenisi 'Uluaki:

“'Oku 'osi fakamahino'i mai e laine ngata'angá. Ko e tafa'aki 'e taha ko e tafa'aki ia 'a e 'Eiki, pea tafa'aki 'e tahá 'a e tēvoló. Kapau te ke nofo ma'u 'i he tafa'aki 'a e 'Eiki, he 'ikai lava ha'u ki ai 'a e tēvoló 'o fakatauele'i pe faka'ita'i pe fakamamahi'i koe. Kapau te ke 'alu ki he tafa'aki 'a e tēvoló 'aki pē ha ki'i 'inisi 'e taha, 'okú ke 'i hono tafa'aki leva mo hono mālohí, pea te ne feinga ke tohoaki'i koe he lahi taha te ne lavá ke ke mama'o ange ai mei he laine fakangatangá, 'a e laine 'ā-vahevahé, he 'okú ne 'ilo'i te ne lava 'o pukepuke koe 'i hono mālohí 'o kapau te ke nofo pē 'i hono tafa'aki' (‘i he George Albert Smith, 'i he Conference Report, 'Okatopa 1932, 27).

Fehu'i ki he kau akó:

- 'Oku anga fēfē ha fekau'aki e leá ni mo e ongo fo'i makinito?
- Ko e hā ha founga 'e lava ke faka'aonga'i ai e lea ko 'eni 'i ho'o mo'uí?

- Ko e hā e me'a 'oku hoko kia kinautolu 'oku fakalaka atu he “laine fakangatangá” ki he tafa'aki 'o Sētāné pea 'ikai toe foki mai ki he tafa'aki 'a e 'Eiki?

Vahevahe ange 'a e ngaahi lea ko 'eni na'e hiki 'e 'Eletā Sēmisi E. Talamesi, ko ha mēmīpa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“I hono fakatoloi ko ia e taimi 'o e fakatomalá, 'oku toe vaivai ange ai 'ete malava ko ia ke fakatomalá; pea 'ikai toe malava ke fakatupulaki ha tokanga ia ki ha faingamālie 'i he ngaahi me'a toputapú” (*The Articles of Faith*, paaki hono 12. [1924], 114).

Na'e tohi 'e 'Eletā Sīpenisā W. Kimipolo he'ene kei mēmīpa he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē:

“Ko e mo'oni 'oku 'i ai ma'u pē 'a e tefito'i mo'oni ma'ongo'onga ia ko e fakatomalá, ka ki he kau angahalá mo e kau angatu'ú, 'oku 'i ai ha fu'u fakatoloi lahi 'aupito ki he fakamatalá ni. Hangē ko 'eni, ko e angahalá 'okú ne fa'a fakatupu 'e ia ha tō'onga mo'ui 'a ha ni'ihī peá ne 'unuaki'i e tangatá ke a'u ki he tu'unga 'o e 'ikai toe foki. . . 'I he faka'au ke lahi ange 'ene fai angahalá, 'oku ofi ange ai pē ia ki he 'amanaki-tō-noá, peá ne hōloa ai pē 'o 'ikai ke ne toe fie foki pe 'ikai ke ne toe ma'u ha mālohi ke fai pehē” (*Ko e Mana 'o e Fakamolemolé* [1969], 125).

Lau 'a e 'Alamā 34:32–34 pea mou alea'i e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā ha founga 'oku liliu ai ho'o mo'uí 'i ho'o fakatomalá?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku mahu'inga ai e fakatomala taimi totonu 'a ha tahá?

Molomona 3:3, 7–10, 14–15. 'Oku totonu ke tau 'ilo'i ko e 'Otua 'a e tupu'anga 'o hotau ngaahi tāpuaki pea tau fakafeta'i ki te la (miniti 'e 10–15)

Fehu'i ki he kau akó ke nau tala atu ha ngaahi me'a 'oku nau hounga'ia ai: Fehu'i ange:

- Ko hai e tupu'anga 'o e ngaahi tāpuaki kotoa peé?
- Te tau lava fēfē 'o fakahaa'i 'etau hounga'ia pe fakafeta'i ki he 'Eiki koe'uhí ko e ngaahi tāpuaki 'oku tau ma'uí?
- 'Oku mou pehē ko e hā e ongo 'oku ma'u 'e he 'Eiki 'o fekau'aki mo e ta'e hounga'ia?

Lau 'a e Molomona 3:3, 7–10, 14–15; 4:8 ke 'ilo'i e angahala na'e fai 'e he kakaí. Fehu'i ange: Ko hai na'e fakafeta'i ki ai e kakaí ni 'i he'enua ngaahi lavame'á? Fekau ki ha taha 'o e kau akó ke ne lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:7, 21, pea fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a na'e fekau 'e he 'Eiki ke fai 'e He'ene fānaú he ongo veesi ko 'eni?
- Ko e hā e ongo 'oku ma'u 'e he 'Eiki kia kinautolu 'oku maumau'i e fekau ni?

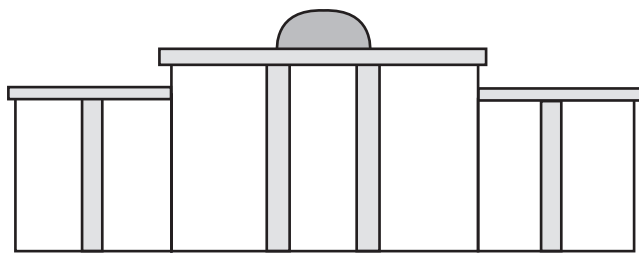
- Ko e hā ha me'a te ke lava 'o fai makehe mei he fakamālō ki he 'Eikí, ke fakahaa'í ki te Ia ho'ó fakahounga'í 'Ene ngaahi tāpuakí?

Lau pe hiva'í 'a e "Kuo Lahi Hoku Tāpuakí" (*Ngaahi Himí*, fika 126).

Molomona 3:17–22; 5:10–24. Ko e Tohi 'a Molomona ko ha toe fakamo'oni hono ua ia ki he Tohi Tapú ko Sisū Kalaisi 'a e Fakamo'uí mo e Huhu'í pea te Ne fakamaau'í kotoa e fānau 'a e Tamai Hēvani (miniti 'e 10–15)

Tā 'i he palakipoé ha fakatātā 'o fakahaa'í ai e fakamaau'anga 'o e 'Otuá.

Ko e fakamaau'anga 'o e 'Otuá

Kole ki he kau akó ke nau fakakaukauloto 'o hangē pē kuo hoko mai honau 'aho fakamaau faka'osí. Fehu'í ange:

- 'Okú ke pehē ko e hā ho'ó fakakaukau mo ho'ó ongo'í he 'aho ko iá?
- 'Okú ke pehē ko hai 'e 'i ai ke fakamaau'í koé?

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Molomona 3:17–19 pea laine'í e falukunga kakai ne lea ki ai 'a Molomona. Fakaafe'í kinautolu ke nau fakakaukauloto pē pe ko e fē falukunga kakai 'oku nau kau ki aí.

Hiki e ngaahi fehu'í ko 'eni he palakipoé ('oua na'á ke hiki e tali 'oku fokotu'ú atú pe potu folofola 'oku 'uhinga ki aí). 'Ai e kau akó ke nau lau le'ó lahi 'a e Molomona 3:18–22. Hiki e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'í 'i hono 'ilo'í kinautolu 'e he kau akó.

- Ko hai 'e tokoni kia Sisū Kalaisi 'i hono fakamaau'í e fa'ahinga 'e hongofulu mā ua 'o 'Isilelí? (vakai, v. 18).
- Ko hai 'e tokoni 'i hono fakamaau'í e hako 'o Lihai? (vakai, v. 19).
- Ko hai 'e tu'ú he fakamaau'anga 'o Kalaisi? (vakai, v. 20).
- Ko e hā e me'a 'e fakamaau'í kinautolu 'o fakatatau ki aí? (Ki he'etau ngaahi ngāué; vakai, v. 20; vakai foki, 'Alamā 12:14.)
- Ko e hā ha founga te tau lava 'o teuteu lelei taha ai ki hotau fakamaau faka'osí? (vakai, v. 22).
- Ko hai 'e "fakafiemālie" ki ai e fakamaau'angá? (Sēkope 6:13).

Vahevahe ange 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikí, 'a ia na'á ne hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"Ko hono mo'oní, 'e 'i ai ha kau fakamaau 'i ha ngaahi tu'unga kehekehe te nau fakaongoongo kia Kalaisi 'o fakamaau'í e kau mā'oní'oní. Te Ne toki fakahoko mai leva 'a e ngaahi tu'utu'uni ki hono fakamala'ia'í 'o e kau angahalá" (*The Millennial Messiah: The Second Coming of the Son of Man* [1982], 520).

Talateú

'Oku fakataumu'a e ngaahi vahe fakamuimui 'ia Molomona ki he ngaahi to'u tangata he kaha'ú 'a ia te nau ma'u e Tohi 'a Molomona. Na'e fakamo'oni 'a Molomona mo Molonai, hili 'ene hiki 'o pehē 'e tō 'a e pule'anga 'o e kau Nifai, ko e founga pē 'e taha kia kinautolu ke tau faka'ehi'ehi ai mei ha'atau tō peheé, ko ha'atau tui kia Sisū Kalaisi.

Ngaahi Tefito'í Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongoleléi ke Tokanga Ki Ai

- Ko e tui mo e talangofua kia Sisū Kalaisi, ko e founga ia ke faka'ehi'ehi ai mei he 'auha fakalaumalié kae ma'u 'a e fakamo'uí (vakai, Molomona 7; vakai foki, Sione 14:6; Molomona 6:17–18).
- 'I he taimi 'oku tau muimui ai ki he sīpinga 'a e Fakamo'uí pea fili ki he totonú, te Ne kau ai mo kinautolu neongo ka fakafepaki mai e ní'ihí kehé (vakai, Molomona 8:1–11; vakai foki, 1 Ngaahi Tu'í 19:10–14; Sione 16:32).
- Na'e kikite'í 'e 'omi e Tohi 'a Molomona 'i he ngaahi 'aho faka'osí lolotonga ha taimi 'o e hē mei he mo'oni ke hoko ko ha toe fakamo'oni 'e taha 'o Sisū Kalaisi (vakai, Molomona 7:8–9; 8:12–41).
- 'Oku lilingi mai e ngaahi maná, ngaahi faka'ilongá mo e ngaahi fakahaa ki he kau faivelengá ka 'oku fakangata ia he taimi 'oku 'ikai ai ha tuí (vakai, Molomona 9:7–27).
- Na'e 'omi 'e he Hinga 'a 'Ātamá 'a e mate fakaesino mo fakalaumalié ki he fa'ahinga kotoa pē 'o e tangatá. Tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi, 'e toetu'ú ai e fa'ahinga kotoa pē 'o e tangatá pea toe fakafoki mai ki he 'ao 'o e 'Eikí ke fakamaau'í (vakai, Molomona 9:11–14).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

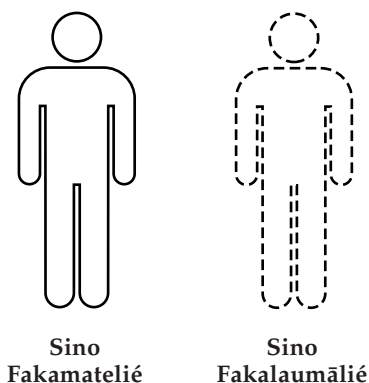
- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 133-35.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

 Molomona 7. Ko e tui mo e talangofua kia Sisū Kalaisi, ko ha founga ia ke faka'ehi'ehi ai mei he 'auha fakalaumalié kae ma'u 'a e fakamo'uí.
(miniti 'e 25-30)

Tohi'i e 230,000 'i he palakipoé. Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e Molomona 6:11-15 ke fakapapau'i 'aki pe ko e hā e kaunga 'a e mata'ifika ko 'ení ki he Tohi 'a Molomoná. Ke 'oange ki he kau akó ha fakalika ki he tokolahi 'o e kakai ne tāmáté'i, hanga 'o tohi'i he palakipoé 'a e tokolahi 'o e kakai 'i he kolo 'oku mou nofo aí.

Tā e saati ko 'ení he palakipoé.

Lau 'a e Molomona 6:17-18 pea fehu'i ange:

- Ko e hā ha me'a na'á ne fakatupu e 'auha fakatu'asino 'a e pule'anga Nifai?
- Ko e hā ha me'a na'á ne mei fakahaofi kinautolu mei he 'auha fakatu'asinó?
- Na'e tomu'a mate fakatu'asino pe fakalaumalié 'a e kau Nifai?
- 'Oku mou pehē ko e fē 'a e mate 'oku fakamamahi tahá? Ko e hā hono 'uhingá?

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e Molomona 7:4-10 pea laine'i 'a e me'a na'e pehē 'e Molomona te tau lava 'o fai ke tau faka'ehi'ehi ai mei he mate fakalaumalié. Hiki e ngaahi me'a te nau ma'u 'i he palakipoé. Mahalo 'e kau ai 'a e ngaahi me'a ko 'ení:

- 'Oua 'e toe manako 'i he lingi totó (vakai, v. 4). (*Fakatonga'i angé*: Fehu'i ange ki he kau akó pe 'e lava fēfē ke tau faka'ehi'ehi mei he lingi totó 'i ha taimi 'oku lolotonga hoko ai 'a e melinó. 'E kau he ngaahi talí 'a e faka'ehi'ehi mei he sio he ngaahi hele'uhila, ngaahi keimi vitiō, mo e ngaahi polokalama televīsone 'oku lahi ai e tāmáté.)
- Fakatomala (vakai, v. 5).
- Tui ko Sisū Kalaisi ko e 'Alo Ia 'o e 'Otuá, pea na'e tutuki Ia, pea 'oku lava ke toetu'u 'a e tokotaha kotoa koe'uhi ko Ia, pea te Ne fakamaau'i kinautolu kotoa (vakai, v. 5-7).

- Papitaiso (vakai, v. 8).
- Tali mo mo'ui'aki 'a e ongoongolelei 'o Kalaisi (vakai, v. 8).
- Ako 'a e folofolá (vakai, v. 8-9).
- Ma'u 'a e Laumalie Mā'oni'oni (vakai, v. 10).
- Muimui 'i he fa'ifa'itaki'anga 'a e Fakamo'uí (vakai, v. 10).

Fehu'i ange: Ko e fē 'i he ngaahi tefito ko 'ení na'e fakamoleki 'e Molomona 'a e taimi lahi taha ke fakamatala'i? (Ko e tui kia Kalaisi; vakai, v. 5-7.)

Vahevahe 'a e fakamatala ko 'ení na'e fai 'e Pīsope Lisiate C. 'Ekilī 'o e Kau Pīsopeiliki Pulé:

"Kiate kinautolu 'oku nau fifili pe 'oku kaunga fēfē mai 'a Kalaisi ki he'etau ngaahi me'a fakalotú pea mo 'etau ngaahi mo'ui fakafo'ituitui, 'oku mau fakamo'oni atu ko Kalaisi ko e Huhu'i ia 'o māmaní. Ko hotau 'Eiki ia, 'etau Māmá, pea mo hotau Fakamo'uí. Na'e fakanofa ia mei he langí ke ne 'alu hifo 'o mā'ulalo ange ia 'i ha toe taha, pea ke mamahi Ia 'o toe lahi ange 'i ha taha! Ko Ia 'oku fakatefito ki ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku tau akonaki 'akí pea mo e me'a kotoa pē 'oku tau faí. 'I he'etau hoko ko e Siasí, ko e kakai Kalisitiane fakafo'ituitui pē 'a kinautolu, 'a ia 'oku tau feinga ke fakamo'oni'i ko e kau ākongā kinautolu 'a e Fakamo'uí. 'Oku 'ikai ko ha me'a fakatōtolahi 'eni, ka ko e me'a fakatāutaha" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1998, pe 1998, 14; pe *Tūhulú*, Siulai 1998, "Ko ha Ākongā, Ko ha Kaume'a," palakalafi 2 mei he ngata'angá).

Hiki e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i he palakipoé:

- Te ke 'ilo'i fēfē 'oku fakatefito 'a ho'o mo'ui 'ia Sisū Kalaisi?
- Ko e hā e me'a te ke lava 'o fai ke Ne hoko ai ko ha kongā pē 'o ho'o mo'ui?

Mou alea'i nounou pē mo e kalasí 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení pea tuku ange ha miniti 'e nima ke hiki ai 'e he kau akó 'enua ngaahi talí fakatāutaha 'i ha la'i pepa.

Molomona 8:1-11. Ko e taimi 'oku tau muimui ai 'i he fa'ifa'itaki'anga 'a e Fakamo'uí pea tau fili ki he totonú, te Ne 'iate kinautolu neongo ka fakafepaki mai ha ni'ihī. (miniti 'e 10-15)

Vahevahe 'a e fakamatala ko 'ení na'e fai 'e Pīsope Lisiate C. 'Ekilí:

"Ko e loto-to'a mo'oni 'oku kau ai 'a e matu'uaki 'o e tokotaha anga-koví, 'o a'u pē ki he taimi 'oku tau tu'u tokotaha aí, 'o tau fa'a ongo'i 'a e māfulifulu mo e manuki mai 'a e ni'ihī kehé. Ko e loto-to'a 'eni. Ko e mālohí 'eni.

Ko e anga 'eni 'o e tangatá, pea ko e me'a faingata'a ia" (i he Conference Report, 'Okatopa 1999; pe *Liahoná*, Sānuāli 2000, "Vakai ki he Tangatá", palakalafi 8).

'Eke ange ki he kau akó pe kuo 'i ai ha taimi kuo nau ongo'i ai 'oku nau tu'u tokotaha pe mavahe mei honau ngaahi kaungā-me'a pe fāmīlī hili ha'anau fili ki he me'a totonú. Fakaafe'i ha tokosi'i pē te nau ongo'i fiemālie ke fakamatala ki ha ngaahi me'a pehē na'a nau a'usia ke nau fakamatala angé ki ai (fakapapau'i 'oku fe'unga pē hono fai 'eni). Tuku ki ha tokotaha ako ke ne lau 'a e Molomona 8:1–11 peá ke fehu'i ange:

- 'Okú ke pehē ko e hā e ongo 'a Molonai 'i he hoko 'a e fa'ahinga me'a peheni?
- 'Okú ke pehē ko e hā ha'o ongo 'a'au?
- 'Okú fēfē ia 'i hono fakafehoanaki atu ki ha ngaahi taimi na'a ke ongo'i ai 'okú ke tu'u tokotaha pē 'i ha hili ha'o fili ki he me'a totonú?

Tuku ke fakafehoanaki 'e he kau akó 'a e ngaahi ta'u 'i he Molomona 8:6 pea mo e Molonai 10:1 pea fehu'i ange:

- Ko e ngaahi ta'u nai 'e fiha na'e tu'u tokotaha ai 'a Molonai? (I he ta'u 'e uofulu mā taha.)
- Ko hai mo ha toe kakai 'i he folofolá na'a nau tu'u tokotaha? (vakai, 1 Ngaahi Tu'i 19:10–14; Sione 16:32).
- 'E tokoni fēfē nai kiate kitautolu 'i he taimi 'oku tau ongo'i 'oku tau tu'u tokotaha ai pē 'i hono fai 'o e me'a 'oku totonú ke tau 'ilo'i na'e hoko pē mo e me'a tatau ki ha ní'ihī kehe?
- Lau 'a e Molomona 8:34. Ko hai na'e kei toe mo Molonai?
- Ko e hā 'ene fekau'aki mo kitautolu 'i he taimi 'oku tau tu'u tokotaha ai pē hili 'etau fili ki he me'a 'oku totonú?

Lau pe hiva'i 'a e "Afe Mai Hē" (*Ngaahi Himi*, fika 87). Faka-mo'oni'i 'e kau 'a e 'Eikí mo kitautolu 'i he taimi 'oku tau fili ai 'a e me'a 'oku totonú neongo 'e 'ikai kau mai 'a e ní'ihī kehē ia.

Molomona 7:8–9; 8:12–41. Na'e kikite'i 'e 'omi 'a e Tohi 'a Molomona 'i he ngaahi 'aho kimui ní ko ha toe fakamo'oni 'e taha 'o Sisū Kalaisi lolotonga 'a e taimi 'o e hē mei he mo'oni. (miniti 'e 30–35)

Fehu'i ange ki he kau akó:

- Ko e hā ha ngaahi me'a 'oku hoko 'okú ke maheni ai 'a ia 'oku fie ma'u ki ai ha kau fakamo'oni? (Ko e papitaisó, malí, ngaahi fakamaau 'i he ngaahi fale hopo.)
- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke 'i ai ha kau fakamo'oni 'i he ngaahi me'a ko 'eni 'oku hokó?

'Eke ange ki he kau akó pe kuo 'i ai ha taimi kuo nau mamata ai pe lau 'i ha ongo ongoongo 'e ua 'okú na fakamatala ki he me'a tatau pē. Fehu'i ange:

- Na'e tatau tofu pē nai 'a e ongo ongoongó? Ko e hā hono 'uhinga na'a na tatau ai pe ko e hā hono 'uhinga na'e 'ikai ke na tatau ai?

- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke laka hake he toko tahá 'a e kau fakamo'oni ki ha fa'ahinga me'a 'oku hoko?

Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e Molomona 7:8–9 pea nau kumi ke 'ilo'i 'a e ongo lekooti ko ia 'e ua na'e lau ki ai 'a Molomona ('a e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomona). Fehu'i ange:

- Ko e hā ha ní'ihī 'o e ngaahi mo'oni 'oku fakatou fakamo'oni ki ai 'a e Tohi 'a Molomona pea mo e Tohi Tapú?
- Ko e hā 'oku mahu'inga ai hono fakatou ma'u 'o e ongo tohi ni? (Fakamahino'i ange 'oku 'i he Tohi 'a Molomona ha ngaahi mo'oni lahi 'a ia 'oku 'ikai ke ma'u ia pe 'ikai ke mahino hono ako'i mai 'i he Tohi Tapú.)
- 'Okú uestia fēfē 'e ho'o tui ki ha taha 'o e ongo tohi ni 'a ho'o tui ki he tohi 'e tahá?

Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e Molomona 8:12–41. Tuku ke nau hiki 'i ha la'i pepa 'a e ngaahi fakamatala kotoa pē 'oku lava ke nau ma'u 'i he ngaahi veesi ko 'eni 'o kau ki he Tohi 'a Molomona, pea mou alea'i 'a e ngaahi me'a na'a nau ma'u. 'E lava ke kau 'i he'enua ngaahi lisi 'a e ngaahi me'a ko 'eni:

- 'E 'ilo'i 'e kinautolu 'oku nau tui ki he Tohi 'a Molomona "'a e ngaahi fu'u me'a lelei ange" (v. 12).
- 'E 'ikai lava ke faka'aonga'i 'e ha taha 'a e ngaahi lau'i peleti koulá ke tu'umālie ai (vakai, v. 14).
- 'Okú fu'u mahu'inga fakalaumālie 'aupito 'a e Tohi 'a Molomona (vakai, v. 14).
- 'E monū'ia 'a e tokotaha te ne fakahā mai 'a e tohi (Siosefa Sāmita) (vakai, v.14–16).
- 'E pulusi 'a e Tohi 'a Molomona ke 'aonga ki he kakai 'i he fuakava 'a e 'Eikí 'i he kuonga mu'á (Isileli; vakai, v. 15).
- 'E ma'u 'a e 'ilo ki he Tohi 'a Molomona 'e he kakai pea 'e fai ia 'i he mālohi 'o e 'Otuá (vakai, v. 16).
- Ko ia ia 'okú ne fakamaau'i 'a e Tohi 'a Molomona 'e fakamaau'i ia 'e he 'Eikí (vakai, v. 17– 19).
- 'E feinga 'a e kakai ke ta'ofi 'ene hoko mai 'a e Tohi 'a Molomona (vakai, v. 18–21).
- Na'e kikite'i 'e 'Isaia 'a hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomona (vakai, v. 23).
- 'E lea mai kiate kitautolu 'a e kau palōfita motu'a 'o e Tohi 'a Molomona "mei he efú" (v. 23; vakai ki he v. 23–26).
- 'E hoko mai 'a e Tohi 'a Molomona 'i ha taimi 'o e hē mei he mo'oni pea mo e fai angahala lahi:
 - 'E faka'ikai'i 'e he kakai 'a e ngaahi maná pea mo e mālohi 'o e 'Otuá (vakai, v. 26, 28).
 - 'E tāmāte'i 'e he kakai 'a e kau mā'oni'oni pea nau fokotu'u ha ngaahi kautaha fufū (vakai, v. 27).
 - 'E fokotu'u ha ngaahi siasi loi 'i he loto hikisia, ako'i ai 'a e ngaahi akonaki hala, 'ofa ki he pa'angá, pea 'e 'ikai ke tokanga'i 'a e kakai masivá (vakai, v. 28, 32–33, 36–39).
 - 'E 'i ai 'a e ngaahi afi, ngaahi afā, ngaahi mofuie, ngaahi tau, mo e ngaahi ongoongo 'o e tau (vakai, v. 29–30).

- 'E fakapō, kaiha'a, loi, mo maumau'i 'e he kaka'i 'a e fono 'o e anga-ma'á (vakai, v. 31).

Vahevahe 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesitani 'Ešela Tafu Penisoni:

“Si'oku ngaahi tokoua mo e tuofāfine 'ofeina, 'oku ou fie lea he 'ahó ni 'o kau ki ha taha 'o e ngaahi me'a'ofa mahu'inga taha kuo foaki mai ki he māmani 'i he kuongá ni. 'Oku mahu'inga ange 'a e me'a'ofa ia 'oku ou fakakau-kau ki ai 'i ha toe me'a kuo fa'u f'ou'u 'i he fakalalakaka fakangāue mo fakatekinolosia. Ko e me'a'ofa 'eni 'oku mahu'inga ange ia ki he fa'ahinga 'o e tangatá 'i ha toe fakalalakaka fakaofo kuo tau mamata ki ai 'i he tafa'aki fakafaito'ó he ngaahi 'ahó ni. 'Oku mahu'inga ange ia ki he fa'ahinga 'o e tangatá 'i he fakalalakaka 'o e puna vavaá. Ko 'eku lau 'eni ki he Tohi 'a Molomoná . . .

“Na'e teuteu'i 'a e me'a'ofa ia ko 'eni 'e he to'ukupu 'o e 'Eiki 'i he ngaahi ta'u 'e lau afe tupu. . .

“Ko 'ene mahino pē kiate kitautolu 'a e ongo 'oku ma'u 'e he 'Eiki ki he tohi ko 'eni, pea 'oku totonu leva ke 'oua na'a tau toe 'ohovale 'i He'ene tuku mai 'o e ngaahi fakatokanga molumalu fekau'aki mo e founa 'oku tau tali 'aki iá. Hili hono fakahā mai 'e he 'Eiki 'e ma'u 'e kinautolu 'oku nau tali 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he tui pea nau ngāue 'i he anga mā'oni'oni ha kalauni 'o e nāunau ta'engatá (vakai, T&F 20:14), na'á Ne toe fakahā mai leva mo e fakatokanga ko 'eni: 'Ka ko kinautolu 'oku fakafefeka honau lotó 'i he ta'e tui mo lí'aki iá, 'e liliu ia 'o hoko ko honau fakahalaia'í'anga 'o kinautolu' (T&F 20:15)“ ('i he Conference Report, 'Okatopa 1986; pe *Ensign*, Nōvema 1986, 4).

Hanga 'o fakanounou'i ange ki he kau akó 'a e ngaahi 'uhinga lalahi 'e tolu na'e 'omi 'e Palesitani Penisoni 'o pehē 'oku totonu ai ke ako 'e he Kāingalotú 'a e Tohi 'a Molomona (vakai ki he fokotu'u ki hono ako'i 'o e 2 Nifai 30:1-8, p. 75). 'Osi ko iá pea lau mo e fakakaukau ko 'eni 'e taha na'e toe to'o pē mei he lea 'a Palesitani Penisoni:

“'Oku 'i ai ha mālohi 'i he tohi 'a ia 'e kamata ke tafe atu ia ki ho'omou ngaahi mo'u'i 'i he taimi pē ko ia 'oku kamata ke mou ako fakamātoato ai iá. Te mou ma'u ai ha mālohi lahi ange ke matu'uaki 'a e 'ahi'ahi. Te mou ma'u ai 'a e mālohi ke faka'ehi'ehi mei hono kākāa'i kimoutolú. Te mou ma'u ai 'a e mālohi ke mou nofo ma'u 'i he hala hangatonu mo lausi'í. . .

“Si'i ngaahi tokoua mo e tuofāfine, 'oku ou kole atu kiate kimoutolu 'aki 'a e kotoa 'o hoku lotó ke mou fakakaukau'i fakamātoato mu'a 'a hono mahu'inga fakafaituitui kiate kimoutolu 'o e Tohi 'a Molomoná pea mo hono mahu'inga ki he Siasí fakakātoá“ ('i he Conference Report, 'Okatopa 1986, 6; pe *Tūhulu*, Sānuali 1987).

Molomona 9:1-6. 'Oku foaki 'e he 'Otuá 'a 'Ene ngaahi 'alo'ofá 'o a'u atu ai pē ki he kau angahalá, 'i he'ene fakangofua pē ke nau a'usia ha kongá 'o ha nāunau 'i he mo'ui hoko mai. (miniti 'e 10-15)

Hiki 'i he palakipoé 'a e *Nonga* mo e *Ta'e Fiemālie*. Fakaafe'i ha kau ako 'e toko ono ke nau taki taha lau ha taha 'o e ngaahi fakatātā ko 'eni ki he kalasí. 'I he 'osi pē hono lau 'o e fakatātā 'e taha pea fehu'i ange leva ki he kalasí pe te nau ongo'i nonga pe ta'e fiemālie kapau na'e hoko kiate kinautolu ha me'a tatau mo ia.

- Ko e ta'u hongofulu mā nima 'eni 'o Sosiua. Ko e tokolahi 'o hono ngaahi kaungā-me'á kuo 'osi ma'u honau kaume'a fefine 'o kinautolu ke nau ō ki he 'ekitiviti fakaako 'oku teu fai pea 'oku nau faka'ai'ai ia ke kumi mai ha ta'ahine ke na ō.
- 'Oku 'alu 'a Hōsēi ki ha konifelenisi faka'elia 'oku lea ai 'a e palōfitá. 'I he 'osi ko ia 'a e konifelenisi 'oku fakaafe'i ia ke ne 'alu ki mu'a 'o lulululu mo e palōfitá.
- 'Oku 'alu 'a Fiona mo hono ngaahi kaume'á ki ha paati 'oku fai. 'Oku fakaafe'i ia 'e ha taha 'o hono ngaahi kaume'á ke nau sio 'i ha fo'i vitiō 'oku lahi ai 'a e lea ta'e fe'ungá mo e ngaahi hua 'ulí.
- 'Oku manako 'a 'Aivesi 'i he sipotí, ka 'oku 'i ai 'a e tokotaha ia 'i he'ene timí 'oku kapekape ma'u pē ia kapau 'e 'i ai ha fehālaaki 'a ha taha 'i ha'anau va'inga.
- 'Oku ui 'a Nātiá ke ne hoko ko e palesitani 'o 'ene kalasi 'i he Kau Finemuí.
- Ko Kamau 'oku palesitani 'i he timi tipeiti 'a honau 'apiakó. Ko e mālohi pē 'enua timí 'i ha fe'auhi 'i ha feitu'u mavahe mei honau 'apí, 'oku to'o hake 'e ha ni'ihí ia 'o hono ngaahi kaungā- me'á ha kava mālohi ke nau fakafiefia 'aki mo nau tala ange ke ha'u ke nau inu.

Fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a te ne lava 'o 'ai e kaka'i ke nau ma'u ha ongo 'oku kehe 'i ha fo'i 'ātakai tatau pē?
- 'E lava nai 'e he kaka'i 'o fetongi 'a e fa'ahinga ongo 'oku nau ma'u ki he ngaahi me'a 'oku hokó?

Lau 'a e 'Īsaia 6:1, 5-7 pea fehu'i ange:

- Ko e hā e ongo na'e ma'u 'e 'Īsaia 'i he taimi na'e 'omi ai ia ki he 'ao 'o e 'Otuá?
- Lau 'a e 'Alamá 36:12-14. 'Oku tatau fēfē 'a e me'a na'e hoko kia 'Alamá mo e me'a 'oku fakamatala ki ai 'a 'Īsaia?
- Kapau 'e ongo'i ta'e fe'unga 'e ha palōfita hangē ko 'Īsaia 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'okú ke pehē ko e hā e ongo 'a e tokotaha fai angahalá?
- Fakatatau ki he 'Īsaia 6:6-7, ko e hā e me'a na'e hoko 'o tokoni kia 'Īsaia ke ne ongo'i taa ange ai 'i he 'ao 'o e 'Eiki?
- Lau 'a e 'Alamá 36:18-20. Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'eni, ko e hā e me'a na'e hoko 'o tokoni kia 'Alamá ke ne ongo'i fiefiá?

Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e Molomona 9:1–6, pea fehu'i ange:

- Ko hai 'oku lea ki ai 'a Molonai 'i he ngaahi veesi ko 'ení? (vakai, v. 1–2).
- Ko e hā e me'a 'e hoko 'i he Hā'ele 'Angaua mai 'a Sisū Kalaisí? (vakai, v. 2).
- Ko e hā nai e ongo 'e ma'u 'e he kau fai angahalá 'i ha'anau nofo fakataha mo e 'Eiki? (vakai, v. 3–4).
- Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:32. Fakatatau ki he veesi ko 'ení, ko e hā nai hono 'uhinga 'oku 'ikai lava ke "fiefia" ai 'a e kakai ia 'e ní'hi 'i he 'ao 'o e 'Eiki? (He 'oku 'ikai ke nau fie fiefia kinautolu.)
- Ko e hā e founa 'oku 'alo'ofa ai 'a e 'Eiki ke teuteu'i ha ngaahi nāunau 'o fakatatau ki he tu'unga mā'oni'oni 'o e kakai?
- Ko e hā e me'a te tau lava 'o fai ke tau ongo'i taau ange ai ke tau 'i he 'ao 'o e 'Eiki? (vakai ki he Molomona 9:6).

Vahevahe 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Lolenisō Sinou 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'i He'ene fānaú, 'a e fāmilí 'o e fa'ahinga 'o e tangatá. . . 'Okú Ne 'ofa 'iate kinautolu hono kotoa pea ko 'Ene ngaahi palani ke fakamo'ui kotoa 'a kinautolu, pea te Ne 'ohake kotoa kinautolu ki he tu'unga ko ia te nau fiefia mo fiemālie ai 'o kapau 'oku nau loto ki ai” (The Teachings of Lorenzo Snow, fakatahataha 'i 'e Clyde J. Williams [1984], 91).

Molomona 9:7–27. 'Oku lilingi mai 'a e ngaahi maná, ngaahi faka'ilongá, mo e ngaahi fakahaá ki he kau faivelengá ka 'oku fakangata ia 'i he taimi 'oku 'ikai ai ha tuí. (miniti 'e 35–40)

Fakaafe'i e kau akó ke nau hiki ha ní'hi 'o e ngaahi mana na'e fakahoko 'e Sisuú. ('E lava ke ke hiki kinautolu 'i he palakipoé.) Fehu'i ange:

- Ko e fē 'i he ngaahi mana ko 'ení 'oku ongo taha kiate koé?
- Ko e hā ha' o ngo 'o kapau na'a ke mamata tonu he ngaahi mana ko 'ení?
- Ko e hā ha ngaahi mana tatau mo 'eni 'oku hoko he 'ahó ni?

Tuku ke lau 'e he kau ako 'a e Ma'ake 5:35–42, pea ke fehu'i ange:

- Ko hai na'e 'ave 'e Sisū ke 'alu mo lía?
- Ko hai na'e fekau 'e Sisū ke "alu ki tu'a" mei he lokí?
- 'Okú ke pehē ko e hā hono 'uhinga na'á Ne fekau ai ke nau 'alu pea ne toki fokotu'u hake 'a e ta'ahiné mei he maté?

Hiki 'i he palakipoé 'a e ngāue fakafehoanaki ko 'eni ke fai, pe ko ha' o paaki ia 'o tufa ki he kau akó 'i ha ngaahi la'i pepa tufa. Tuku ke fakatauhoa 'e he kau akó 'a e ngaahi me'a 'oku fakafika atu 'i he kōlomu t'ohemá ki he ngaahi me'a 'oku nau hoa 'i he kōlomu 'i he tafa'aki to'omata'ú.

Molomona 9:7–24

1. Na'e lea 'a Molonai kia _____.	A. Te nau kapusi 'a e kau tēvoló pea lea'aki 'a e ngaahi lea fo'ou, 'e 'ikai kovi kiate kinautolu 'o kapau te nau inu ha ngaahi me'a fakamate, pea te nau fakamo'ui 'a e mahakí.
2. Ko e hā e ngaahi me'a na'e 'ikai ke 'ilo'i 'e he kakai ko 'ení?	E. Feto'oaki pe ko ha 'ata 'o e feliliu'aki.
3. Ko e hā e me'a kuo te'eki ai ke nau laú?	F. Ta'e tui, mavahe mei he hala totonú, pea 'ikai ke 'ilo 'Otuá.
4. Ko e 'Otuá 'oku 'ikai ha _____.	H. Ko kinautolu 'oku nau faka'ikai'i 'a e ngaahi fakahā 'a e 'Otuá.
5. 'Oku kau 'a e ngaahi tefito'i mo'oni pe me'a ko 'ení 'e tolu 'i he palani 'o e fakamo'ui.	I. Ko e ongoongolelei 'o Kalaisí.
6. 'Oku fakamatala'i 'e Molonai 'a e ngaahi mana 'a e 'Otuá ko e _____.	K. Ko hono fakatupu 'o e langí, māmaní, mo e tangatá.
7. Na'e 'omai 'e Molonai 'a e ngaahi fakatātā ko 'ení 'o e ngaahi mana 'a e 'Otuá.	L. Ko e folofolá.
8. Ko hai na'e pehē 'e Molonai kuo nau fakahoko ha ngaahi maná?	M. Ko Sisū mo 'Ene Kau 'Aposetoló.
9. Ko e hā e ngaahi 'uhinga 'e tolu na'e pehē 'e Molonai 'e fakangata ai 'a e ngaahi maná?	N. Fakafofo.
10. Ko e hā e ngaahi faka'ilonga 'o e ngaahi mana na'e pehē 'e Molonai 'e muimui 'iate kinautolu 'oku tuí?	NG. Ko e Fakatupú, Hinga, mo e huhu'i.

(Ngaahi talí: 1–H, 2–I, 3–L, 4–E, 5–NG, 6–N, 7–K, 8–M, 9–F, 10–A)

Fehu'i ange:

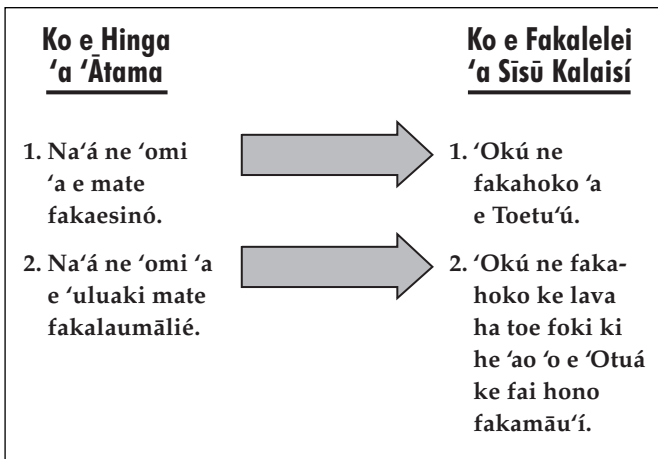
- Ko e hā e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei kuo pau ke 'i ai kae toki hoko 'a e ngaahi maná? (Ko e tuí, pea 'i he taimi lahi ko e lotú mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki).
- Ko e hā ha ngaahi founa kuo fakafiemālie'i, fakatokanga atu, pe ako'i ai koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni?
- Ko e hā e ní'hi 'o e ngaahi mana 'a e 'Otuá 'oku hā takai 'iate kītautolú? (Ko hono fanau'i mai 'o ha pēpē, ko hono fakatupu 'o e māmaní, ko hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei, ngaahi tāpuaki fakapēteliaké.)

- Lau ‘a e Molomona 9:21, 27-28. Fakatatau ki he ngaahi veesi ko ‘ení, ‘oku tokoni fēfē ‘a e tui kia Sīsū Kalaisí, ‘a e ‘ikai ke ta’e tui, pea mo e mo’ui anga-tonú ke teuteu’i koe ke ke a’usia ‘a e ngaahi maná?

Molomona 9:11-14. Na’e ‘omi ‘e he Hinga ‘a ‘Ātamá ‘a e mate fakaesinó mo fakalaumālié ki he fa’ahinga kotoa pē ‘o e tangatá. Tu’unga ‘i he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí, ‘e toe tu’u ai ‘a e fa’ahinga kotoa pē ‘o e tangatá pea toe fakafoki mai ki he ‘ao ‘o e ‘Eikí ke fakamaau’i. (miniti ‘e 20-25)

‘Oange ki he kau akó ‘a e kí’i sivi ko ‘ení (fakangofua pē ke nau faka’aonga’i ‘enau ngaahi folofolá):

1. Fakatatau ki he Mōse 4:25, ko e hā e ola ‘e taha ‘o e Hinga ‘a ‘Ātamá? (Ko e mate fakaesinó.)
2. Fakatatau ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:41, ko e hā mo ha toe ola ‘e taha ‘o e Hinga ‘a ‘Ātamá? (Ko e mate fakalaumālié.)
3. Fakatatau ki he ‘Alamā 42:9, ko e hā ‘a e mate fakalaumālié?
4. Fakatatau ki he 1 Kolinitō 15:22, ko e hā ha ola ‘e taha ‘o e Fakalelei ‘a Kalaisí?

Tā ‘i he palakipoé ‘a e fakatātā ‘oku ‘oatu fakataha mo ‘ení, kae ‘oua ná’a fakafonu ‘a e ngaahi tali ‘i he kōlomu he tafa’aki to’omata’ú. Fai e ngaahi fehu’i ko ‘ení, pea fakafonu ‘a e kōlomu ‘i he tafa’aki to’omata’ú ‘i he taimi ‘oku tali atu ai ‘a e kau akó:

- Ko e hā e me’a kuo fai ‘e he ‘Eikí ke ikuna’i ‘aki ‘a e mate fakaesino ‘a e tokotaha kotoa peé?
- ‘Okú Ne tokoni’i fēfē kitautolu takitaha ke tau ikuna’i ‘a e mate fakalaumālié?

Mou lau fakakalasi ‘a e Molomona 9:11-14, pea alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

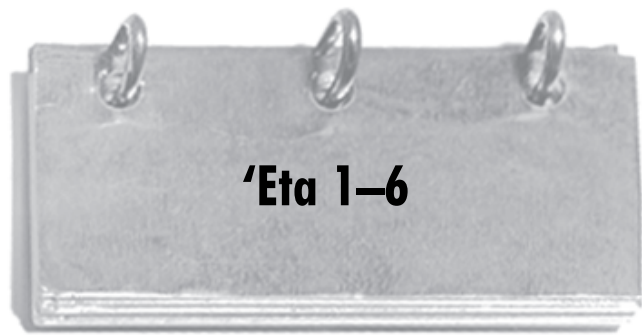
- Ko e hā e me’a ná’e fakatupu ‘e he ‘Otuá? (vakai, v. 11-12).
- Ko e hā e me’a ná’e hoko ko e tupu meia ‘Ātamá mo ‘Iv’i? (vakai, v. 12).
- Ko e hā e me’a ná’e hoko ke tokoni kiate kitautolu ke tau ikuna’i ‘aki ‘a e Hinga ‘a ‘Ātamá? (vakai, v. 12).
- Ko e hā e me’a ‘oku ‘omi ‘e he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí? (Ko e Huhu’i; vakai, v. 12.)
- Ko e hā e me’a ‘oku hoko ki ha tangata ko e tupu mei he palani ‘o e huhu’i? (Te tau toetu’u ‘o foki ki he ‘afio’anga ‘o e ‘Eikí; vakai, v. 13.)
- Ko e kakai ‘e toko fiha ‘oku fakahaofi mei he mate fakaesinó ‘i he huhu’i ‘a Kalaisí?
- Ko e kakai ‘e toko fiha ‘oku fakahaofi mei he ‘uluaki mate fakalaumālié ‘i he huhu’i ‘a Kalaisí?
- Ko e hā e me’a ‘oku hoko atu ‘i he huhu’i ko ‘ení? (vakai, v. 14).
- Lau ‘a e Hilamani 14:15-19. Fakatatau ki he ngaahi veesi ko ‘ení, ko e hā ‘e hoko kiate kinautolu ‘oku toe fakafoki ki he ‘ao ‘o e ‘Otuá pea ‘ilo’i ai ‘oku nau “kei ‘uli peé”?
- Ko e hā e me’a ‘oku hoko ki ho’o ngaahi ongo ki he Fakamo’uí tupu mei ho’o ‘ilo’i ko ia ‘a ‘Ene Fakalelei?

‘E lelei pē kapau te ke fie fakaafe’i ha tokotaha ako ke ne fakamatala ki hono ikuna’i ‘e he Fakamo’uí ‘a e ngaahi me’a ná’e hoko tupu mei he Hinga ‘a ‘Ātamá ke fakamatala’i fakanounou’aki ‘a e lēsoní.

KO E TOHI 'A 'ETÁ

Ko e taimi ko ē na'e fakanounou'í ai 'e Molomona 'a e fakamatala ki hono ma'u pea mo hono liliu 'o e tohi 'a 'Etá, na'á ne hiki 'o pehē, "Pea 'e tohi 'a mui 'a e fakamatala ko iá; he vakai, 'oku 'aonga ke 'ilo 'e he kakai kotoa pē 'a e ngaahi me'a kuo tohi 'i he tohi ko iá" (Mōsaia 28:19). Na'e fai totonu 'e Molonai ki he ngaahi faka'amu 'a 'ene tamaí, 'o ne fakanounou'í 'a e tohi 'a 'Etá pea fakakau ia 'i he 'ū lau'í peleti 'a Molomona.

Na'e tohi 'e Molonai 'o pehē na'e 'ikai ke ne fakakau ha "vahe teau 'e taha" 'o e lekooti 'o e kakai Sēletí ('Eta 15:33). 'Oku 'ikai ha ofo ia ai he 'oku kamata pē honau hisitōliá mei he Tauga 'o Pēpeli (fakafuofua ki he 587–2200 K.M.) 'o a'u ki he taimi na'e ha'u ai 'a e kakai 'o Mūlekí ki he ongo 'Ameliká ('i he hili 'a e 587 K.M.). 'Oku 'omi 'e he tohi 'a 'Etá 'a e fakamo'oni mālohi hono ua ki he lekooti 'o e kakai Nīfai, kapau 'e 'ikai ke tauhi 'a e kakai 'oku nau nofo 'i he fonua 'o e tala'ofá kia Sīsū Kalaisi, 'e faka'auha kinautolu (vakai, 'Eta 2:8).

Talateú

Na'e tohi 'e 'Eletā Sefilí R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: " 'Oku 'ikai ke fakahā 'a e hingoa 'o e taha 'o e kau palōfita ma'ongo'onga taha 'i he Tohi 'a Molomoná 'i he lekooti 'o 'ene mo'uí. 'Oku lau pē ki ai "ko e tokoua 'o Sēletí". Lolotonga ko iá na'e makehe atu pē 'a e fakahā ia na'e fakahā kiate iá 'o 'iloa ai 'a 'ene mo'uí mo hono tukufakaholó 'i he tui mālohi mo haohaoa" (*Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* [1997], 14).

'I he kole ko ia 'a e tokoua 'o Sēletí ki he 'Eikí ma'a hono fāmilí, 'okú ne 'omi 'e ia ha sīpinga 'o e tokoni ta'e siokitá, 'o e anga fakatōkilaló, mo e tuí. 'Oku fakamo'oni'í e he'ene mo'uí 'oku hanga 'e he ngaahi 'ulungāanga ko 'ení 'o 'omai 'a e fakahā mei he 'Otuá. Neongo na'e 'ikai ke 'asi 'eni 'i he fakamatala he folofolá ka na'e fakahā 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko hono hingoá ko Mahonilai Molianikuma (vakai ki he fakamatala fakalahi ki he 'Eta 1:34 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, p. 136).

Ngaahi Tefito'í Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoleleí Ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga'í angé: Ako 'i he fa'a lotu e konga folofola takitaha kuo vahe atú peá ke fakakaukau'í e ngaahi tefito'í mo'oni 'i he konga ko 'ení ki mu'a peá ke teuteu ho'o ngaahi lēsoní.

- 'E lava 'e he ngaahi lotu 'a e kau mā'oni'oni 'o 'omi ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga pea a'u pē ki ha ngaahi mana mei he langí. 'Oku 'omi 'e he ta'e lotú 'a e tautea 'a e 'Eikí. (vakai, 'Eta 1:34–43; 2:14–16; 3:1–16; vakai foki, Sēmisi 5:16; 'Alamā 10:22–23).
- Ko e fonua kuo fili 'a e ongo 'Ameliká, pea kuo pau ke tauhi 'e he ngaahi pule'anga 'i ai ki he 'Otuá pe ko hono tafí'í atu kinautolu 'o ka kakato 'enau fai angahalá (vakai, 'Eta 2:7–12; vakai foki, Molomona 8:1–8; 'Eta 9:20, 26–29; 15).
- 'Oku finangalo 'a e 'Eikí ke tau falala ange ke Ne tatakí 'a kitautolu, ka 'okú Ne 'amanaki mai ke tau fai 'a e me'a kotoa 'oku tau lavá ke tau veteki pē 'e kitautolu 'etau ngaahi palōpalemá (vakai, 'Eta 2:18–3:6).
- Tupu mei he Hinga 'a 'Ātamá, 'oku fanau'í mai ai kitautolu ki ha maama fakatilesitale 'a ia 'oku fa'a fili ai 'a e kakaí ke fai kovi. 'Oku tokoni'í kitautolu 'e he 'Eikí ke tau lava'í 'a e tangata fakaekakanó 'o ka tau fakatomala, lotu, pea tui ki He'ene Fakaleleí (vakai, 'Eta 3:2; vakai foki, Mōsaia 3:19; 5:2–4).
- Kapau 'oku tau anga mā'oni'oni pea talangofua mo fekumi ki he ngaahi me'a 'a e 'Otuá, 'e lava ke tupulakí 'a 'etau tui kia Sīsū Kalaisí kae 'oua kuo tau taau ke fakahā mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate kitautolu (vakai, 'Eta 3:1–20; vakai foki, Sēmisi 2:14–20; 'Eta 12:6; T&F 88:67–68; 93:1, 27–28).
- Ko e taimi ko ē kuo tau mateuteu aí, 'e hanga 'e he 'Eikí 'o fakahā mai mo ha toe ngaahi lekooti toputapu lahi ange kiate kitautolu (vakai, 'Eta 3:21–4:18; vakai foki, 2 Nīfai 27:7–11).
- 'Oku faka'aonga'í 'e he 'Eikí 'a e fono ki he kau fakamo'oni'í ke fakamo'oni'í 'a 'Ene ngāuē (vakai, 'Eta 5; vakai foki, Teutalōnome 17:6; 2 Kolinitō 13:1).
- 'Oku fa'a tatakí 'e he 'Eikí 'a e kakai mā'oni'oni 'o fakahaofi kinautolu (vakai, 'Eta 6:1–12; vakai foki, Mōsaia 24:17).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 136–39.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'í

Fakatokanga'í angé: Fili mei he ngaahi fakakaukau 'i he konga ko 'ení, pe faka'aonga'í ha'o ngaahi fakakaukau pē 'a'au 'i ho'o teuteu ko ia ke ako'í 'a e konga folofola 'oku vahe atú.

‘Eta 1:33. Na’e mo’ui ‘a e kakai ‘o Sēletí ‘i he taimi ‘o e Taua ‘o Pēpeli. (miniti ‘e 10–15)

Faka’ali’ali ha fakatātā ‘o e Taua ‘o Pēpeli (‘oku ‘oatu ‘i he fakalahi ki he lēsoní , p. 335 hano faka’ata lahi ‘o e fakatātā ko ‘ení). Kole ki he kau akó ke nau kumi hake angé ha ngaahi potu folofola ‘i he Fuakava Motu’á ‘oku lave ki he Tauá.

Toe vakai mo ho’o kau akó ki he Sēnesi 1:1–9. Tuku ke nau faka’aonga’i ‘a e Saati Fakahokohoko ‘o e Ngaahi Me’a Na’e Hoko ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘i he’enu me’a faka’ilonga tohí (fika 32336) ke nau kumi ‘aki ‘a e taimi na’e hoko ai ‘a e me’a ko ‘ení (fakafuofua ki he 2500–2200 K.M.) Lau ‘a e ‘Eta 1:33 pea fehu’i ange: Ko e hā hono fuoloa mei he taimi na’e mavahe ai ‘a Lihai mei Selūsalemá pea kamata e fononga ‘a Sēletí mo hono tokouá?

Ki mu’a pea kamata e kalasí, hanga ‘o vahe’i ki ha tokotaha ke ne fai ha lipooti kau ki hono ma’u ‘e Molonai ‘a e tohi ‘a ‘Etá (vakai, Mōsaia 8:7–12; ‘Alamā 7:21–26; ‘Eta 1:2). Lau ‘a e ‘Eta 1:1– 4 ke ma’u ‘a e me’a na’e kau ‘i he ‘uluaki kongá ‘o e tohi ‘a ‘Etá. Fehu’i ange: Ko e hā na’e fakakaukau ai ‘a Molonai ke ne fakakau e ni’ihi ‘o e ngaahi me’a na’e tohí ‘i he’ene fakanounou ‘o e tohí?

Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e ‘Eta 1:5; 8:22–23, pea fehu’i ange: Ko e hā na’e fakakau ai ‘e Molonai ‘a e ngaahi me’a na’á ne fakakau he tohí? Fakamo’oni ‘oku hoko e lekooti ‘a e kakai Sēletí ko ha fakamo’oni ia hono ua ki he lekooti ‘a e kakai Nifái, kapau ‘e ‘ikai ke tauhi ‘e he kakai ‘o e fonuá kia Sisū Kalaisi, ‘e faka’auha kinautolu (vakai, ‘Eta 2:8).

‘Eta 1:33–43; 2:14–16. ‘Oku ‘omi ‘e he ngaahi lotu ‘a e kau mā’oni’oni ha ngaahi tāpuaki mā’ongo’onga pea a’u pē ki ha ngaahi mana mei he langí. ‘Oku ‘omi ‘e he ta’e lotú ‘a e tautea ‘a e ‘Eikí. (miniti ‘e 30–35)

Hiva’i kotoa ‘e he kalasí ‘a e “Fai Ha’o Lotú” (Ngaahi Himí, fika 70). Kole ange ki he kau akó ke nau fakamatala’i ‘a e kupu’i lea ko ia ‘oku pēhē “‘E liliu ‘e he lotú ‘a e poó ko e ‘aho”. Fakaafe’i kinautolu ke nau vahevahe mai ha ngaahi taimi na’e ngaahi ai ‘e he lotú ‘a honau lotó ke fiefia.

Lau ‘a e ‘Eta 1:33 pea fehu’i ange:

- Kapau na’e hoko he ‘ahó ni ha me’a tatau mo ia ‘oku fakamatala’i mai ‘i he veesi ko ‘ení, te ne uesia fēfē ‘a ho’o mo’uí?
- Te ne uesia fēfē nai ‘a ho ‘ulungāangá?
- ‘Okú ke pēhē ko e hā e me’a te ke fai?

Lau ‘a e veesi 34 pea kumi ke ‘ilo pe ko e hā e me’a na’e fai ‘e Sēletí mo hono tokouá, ‘a Mahonilai Molianikumá, ‘i he taimi na’e hoko ai e feta’emahino’akí ‘i he māmaní. Tuku ke lau fakavave’i pē ‘e he kau akó ‘a e veesi 35–43, pea ke fehu’i ange:

- Ko e hā e me’a na’e fai ‘e he tokoua ‘o Sēletí ke faka’ehi’ehi ai mei he kehekehe ‘a e ngaahi leá?
- Ko e hā e me’a na’e fekau ‘e he ‘Eikí ke fai ‘e hono kakaí?
- Ko e hā e ngaahi tala’ofa na’e ma’u ‘e he tokoua ‘o Sēletí mei he ‘Eikí ma’a hono kakaí?
- Fakatatau ki he veesi 43, ko e hā na’e fai ai ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi tala’ofa ko ‘ení ki he tokoua ‘o Sēletí?

Lau ‘a e fakamatala ko ‘eni na’e fai ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimpoló:

“Ko e lotú ko ha faingamālie ia. . . . ‘o ‘ikai ngata pē ke fakataufolofola ai ki he’etau Tamai ‘i Hēvaní, ka ke tau toe ma’u mai foki ai ‘a e ‘ofa mo e ue’i fakalaumālie meiate ia. Ko ‘ene ‘osi ko ia ‘a ‘etau ngaahi lotú, pea ‘oku fie ma’u ke tau fu’u fakafanongo fakalelei ‘aupito—‘o a’u pē ki ha ngaahi miniti lahi. Kuo tau lotu ke ma’u ha fakahinohino mo ha tokoni. Ko ‘eni kuo pau leva ke tau ‘longo pē, pea ‘ilo [ko ia] ko e ‘Otuá’ (Saame 46:10). . . .

“Ko e me’a fakafiefia mo’oni ia ‘i he lolotonga ‘etau mo’uí ke tau ako ‘a e founda ‘o e lotú. ‘Oku ‘i ai e taimi ‘e ni’ihi ‘oku ha’u ‘a e ngaahi fakakaukau kehekehe ki hotau ‘atamaí ‘i he’etau fakafanongo hili ‘etau ngaahi lotú. Ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku fu’u tō mamafa mai ai ha ngaahi ongo kiate kinautolu. ‘Oku fakapapau’i mai kiate kinautolu ‘e ha fa’ahinga laumālie nonga ‘e lelei ‘a e me’a kotoa pē. Ka ‘oku hoko ma’u pē ‘a e me’a ko ‘ení, kapau na’a tau faitotonu mo fakamātoato, te tau ma’u ha ongo’i lelei—ha ongo’i loto māfana ki he’etau Tamai Hēvaní pea tau ongo’i ‘a ‘ene ‘ofa kiate kinautolu. ‘Oku mamahi ‘a hoku lotó koe’uhi ko hatau ni’ihi kuo te’eki ai pē ke nau ‘ilo’i ‘a hono ‘uhinga ‘o e ongo’i māfana fakalaumālie mo nonga ko iá, he ko e fakamo’oni ia kiate kinautolu kuó Ne fanongo mai ki he’etau ngaahi lotú” (“Pray Always,” *Ensign*, ‘Okatopa 1981, 5).

Lau ‘a e ‘Eta 2:13–14 pea fakamahino’i ange ‘a e lōloa ‘o e fealea’aki ko ‘eni ‘i he vaha’a ‘o e tokoua ‘o Sēletí mo e ‘Eikí (na’e houa ‘e tolu nai). Fehu’i ange:

- Ko e hā e me’a na’e fakakau mai ko e kongá pē ‘o e fakahā ki he tokoua ‘o Sēletí? (Ko e valoki).
- Ko e hā hono ‘uhinga na’e valokí’i ai ia ‘e he ‘Eikí?
- Lau ‘a e Siope 5:17 mo e Fakahā 3:19. Fakatatau ki he ongo veesi ko ‘ení, ko hai ‘oku valokí’i ‘e he ‘Eikí?

- 'Oku tāpuekina fēfē kitautolu 'i he taimi 'oku valokí'i ai kitautolu 'e he 'Eikí pe ko e kau taki lakanga fakataula'eikí?

Tala ange ki he kau akó: Fakakaukau angé 'oku teu ke faka'eke'eke koe 'e he 'Eikí. 'Oku fakahū atu koe ki Hono 'afio'angá. 'Okú ne ui koe 'aki ho hingoá pea kamata ke Ne folofola atu. . . .

Fakaafe'i e kau akó ke nau fakakaukau angé ki ha fo'i me'a 'e taha 'e fakalāngilangi'i ai kinautolu 'e he 'Eikí koe'uhi ko 'enau founga mo'ui na'e fai. Fekau foki ke nau fakakaukau ki ha tafá'aki 'e taha 'o 'enau mo'uí 'e fie ma'u 'e he 'Eikí ke nau toe fakalelei'i ange. Fehu'i ange: 'Oku mou pehē 'e fakatonutonu kimoutolu 'e he 'Eikí 'i ha founga 'o e 'ofa mo e tokanga?

Tuku ke fakahoa 'e he kau akó 'a e 'Eta 1:43 mo e 'Eta 2:14. Fehu'i ange: 'E lava fēfē ke ngalo 'i ha taha na'e anga mā'oni'oni lahi ke ne "ui ki he huafa 'o e 'Eikí"? Lau 'a e fakamatala ko 'eni 'a 'Eletā Niila A. Mekisualé, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"'Ikai 'oku lahi mo kei hokohoko atu ai pē 'a 'etau fakafalala ki he 'Eikí, 'a ia ko e taha ia 'o e ngaahi tefito'i mo'oni kau ki he mo'uí kuo pau ke 'oua na'a ngalo 'iate kitautolu, 'o a'u pē ki he taimi 'oku tau fai ai ha ngaahi fakalalaka mo'oni.

"Ta ko ia ne lotu ai 'a Sīsū ki he Tamaí. 'Io, na'á Ne lotu, na'e 'ikai ha taimi 'e ngalo ai ke Ne ui ki he Tamaí. Ko e me'a foki 'eni 'e taha na'e kehe atu au ai pē 'a Sīsū ia mei ha toe taha. He na'e a'u ē ki he tokoua anga mā'oni'oni 'o Sēletí, 'a ia ko ha tangata tu'ukimu'a mo'oni 'eni, na'e valokí'i ia he taimi 'e taha lolotonga e 'a'ahi mai 'a e 'Eikí kiate ia koe'uhi pē 'ko e 'ikai te ne manatu ke ui ki he huafa 'o e 'Eikí' ['Eta 2:14]. 'I he'ene peheé, hono 'ikai mahu'inga 'a e lotú kiate kitautolu hono kotoa! 'Oku pehē fau hono mahu'ingá 'o 'ikai totonu ai ke hanga 'e he'etau femo'uekina 'i hono fai 'o 'Ene ngāué 'o fakangalo'i ai ke fai 'etau ngaahi lotu ki he'etau Tamaí" (*Even As I Am* [1982], 67).

Lau 'a e 'Eta 2:15 pea kumi pe ko e hā e me'a na'e fai 'e he tokoua 'o Sēletí 'i he taimi na'e fakatonutonu ai ia 'e he 'Eikí. Fakafehoanaki ia mo e me'a na'e fai 'e Leimana mo Lēmiuela 'i he 1 Nīfai 16:1–2. Fehu'i ange:

- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e tali lelei ange ai 'e he tokoua 'o Sēletí 'a e mo'oni 'i he ongo ta'okete 'o Nīfai?
- Ko e hā e me'a 'okú ke fai 'i he taimi 'oku valokí'i ai koé?
- Ko hai 'okú ne fakahā atu e me'a ke ke fai 'i he taimi 'oku valokí'i ai koé?
- Ko e hā e me'a te ke lava 'o fai ke toe lelei ange ai ho'o tali 'a ho fakatonutonú?

Lau 'a e ngaahi fakamatala ko 'ení. Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

"'Oku fai 'e he 'Eikí ki hono kakai 'o hangē ko ia 'oku fai 'e ha mātu'a anga-vaivai ki ha ki'i tamasi'i, 'o ne 'oange 'a e maama mo e fakakaukau poto pea mo e 'ilo 'oku ma'u 'e he'ene ngaahi founga 'o fakatautu ki he'enua malava ke matatali iá" (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, na'e filifili 'e Joseph Fielding Smith [1976], 305).

Na'e tohi 'e 'Eletā Heneli B. 'Aealingi, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'o pehē:

"Kapau te u fakafanongo 'i he loto fakatōkilalo, mo e 'amanaki 'e mahino 'a e me'a 'oku mahu'inga tahá, 'o hangē pē ko ha'ane mahino ki ha tamasi'i si'i, ta te u fakatou lava leva ke ma'u 'a e anga-vaivai fe'unga ke u fakalongo pē 'i hoku lotó—pea lava ai ke u ongo'i 'a e kihí'i le'o si'i—pea mo loto fakatōkilalo fe'unga ke tali lelei 'a e fakatonutonú" (*To Draw Closer to God* [1997], 33).

'Eta 2:7–12. Ko e fonua kuo fili 'a e ongo 'Ameliká, pea kuo pau ke tauhi 'e he ngaahi pule'anga 'i ai ki he 'Otuá pe ko hano tafi'i atu kinautolu 'i he taimi 'e kakato ai 'enau fai angahalá. (miniti 'e 15–20)

Fakahā ki he kau akó te ke faka'alí'ali ange ha taha 'o e ngaahi me'atau fakamanavahē taha 'i he hisitōlia 'o e māmani. Pukepuke hake ha taufale, pea fakahā ange ko e taha 'o e ngaahi fakatokanga mamafa taha 'i he folofolá 'oku kau ai 'a e "me'atau" ko 'ení. Fekau e kau akó ke nau kumi hake ha ngaahi veesi folofola 'i he 'Eta 2 'oku lave ki ha taufale. 'Osi ko iá pea fekau ke nau lau 'a e 'Eta 2:7–12.

Fakamatala'i ange 'oku hoko mo'oni 'a e ngaahi tala'ofa pea mo e ngaahi fakatokanga ko 'ení ki he ngaahi pule'anga 'oku nau lolotonga nofo'i 'a 'Amelika Tokelau mo Tongá. Fehu'i ange: Ko e fē ha ngaahi pule'anga kehe na'a nau ma'u 'a e ongo fonua ko 'ení pea "tafi'i atu" kinautolu koe'uhi ko 'enau fai angahalá? (Ko e kakai Nīfai mo e kau Sēletí). Kapau 'e fie ma'u peá ke vahevahe mo kinautolu 'a e fakamatala 'a Palesiteni Melioni G. Lomení 'i he fakamatala fakalahi ki he 'Eta 2:7–10 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (p. 136).

Fakamahino'i ange 'oku tatau 'a e 'Eta 2:7–12 mo ha sipinga 'o ha fuakava, 'a ia 'oku tala'ofa mai 'aki 'e he 'Otuá ha ngaahi tāpuaki pau 'o kapau 'e fakahoko 'e he kakai 'a e ngaahi me'a pau. Tuku ke toe vakai'i fakavavevave pē 'e he kau akó 'a e ngaahi veesi ko 'ení 'o nau kumi ke 'ilo e ngaahi tala'ofa 'a e 'Otuá mo e me'a 'okú Ne 'amanaki mai 'e fakahoko 'e he kakai, pea hiki kinautolu 'i he palakipoé. Mahalo 'e kau ai 'a e ngaahi me'a ko 'ení:

Ko e Ngaahi Tala'ofa 'a e 'Otuá ki he Kakai	Ngaahi Me'a 'Oku 'Amanaki Mai 'a e 'Otuá ke Fai 'e he Kakai
<ul style="list-style-type: none"> • Te Ne foaki ange kiate kinautolu 'a e fonuá 'a ia ko e fonua 'o e tala'ofá (vakai, 'Eta 2:7, 9; vakai foki, 2 Nīfai 1:5–7). 	<ul style="list-style-type: none"> • Kuo pau ke nau fakatomala mei he'enua fai angahalá (vakai, 'Eta 2:11).

- Te nau tau'atāina mei he nofo hopoate mo e pōpula ki he ngaahi pule'anga kehé (vakai, 'Eta 2:12).

- Kuo pau ke nau tauhi kia Sisū Kalaisi, "ko e 'Otuá 'o e fonuá" ('Eta 2:12; vakai, v. 8–12).

Fehu'i ange ki he kau akó pe 'oku nau pehē 'oku fēfē 'a e tu'u 'a honau fonuá 'i he'ene fekau'aki mo e lisi ko ia 'o e ngaahi me'a 'oku 'amanaki mai 'a e 'Otuá ke tau fai 'a ia 'oku 'osi hiki he palakipoé. Fehu'i ange: Ko e hā e me'a te tau lava 'o fai ke tau kei hokohoko ma'u ai pē 'a 'Ene ngaahi tāpuaki? Fakamo'oni ki hono mahu'inga 'o e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení ki he pule'anga kotoa pē.

'Eta 2:16–3:6. 'Oku finangalo 'a e 'Otuá ke tau falala kiate Ia ke ne fakahinohino kitautolu, ka 'okú Ne 'amanaki mai ke tau fai 'a e me'a kotoa pē te tau lavá ke tau veteki pē 'e kitautolu 'a 'etau ngaahi palōpalemá. (miniti 'e 30–35)

Lau 'a e 'Eta 2:16–25 kae fanongo e kau akó. Lolotonga ko ia ho'olau, fekau ke nau hanga 'o tā fakatāta'a'i e fōtunga 'o e ngaahi vaka 'oku nau pehē na'e ngāue'aki 'e he kakai Sēletí. Mou alea'i 'enua ngaahi fakatāta'a. Kapau 'e fie ma'u pea lau ange 'a e fakamatala ki he ngaahi vaká 'i he fakamatala fakalahi ki he 'Eta 2: 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (pp. 136–37).

Lau 'a e 'Eta 2:18–19 pea fehu'i:

- Na'e fo'u fēfee'i 'e he tokoua 'o Sēletí 'a e ngaahi vaká?
- 'Oku fakahā fēfē heni 'a e anga 'o 'ene talangofua ki he fekau 'a e 'Eikí?
- Ko e hā e ngaahi palōpalema 'e tolu na'e fakahā 'e he tokoua 'o Sēletí ki he 'Eikí?

Fakamatala fakanounou'i 'i he palakipoé 'a e ngaahi tali 'a e kau akó ki he fehu'i hono uá, 'o hangē ko ia 'oku hā 'i he kōlomu 'i he tafa'aki to'ohema 'o e saati 'oku 'oatu fakataha mo 'ení. Fekau e kau akó ke nau lau 'a e 'Eta 2:20–25 mo kumi 'a e ngaahi founga 'a e 'Eikí ki he ngaahi palōpalema ko 'ení, pea fakamatala fakanounou'i kinautolu 'o hangē ko 'ene hā 'i he kōlomu he tafa'aki to'omata'ú.

Palōpalemá ('Eta 2:18–19)	Founga Vetekí ('Eta 2:20–25)
'Ikai ha maama	'Oku fehu'i ange 'e he 'Eikí ki he tokoua 'o Sēletí pe ko e hā e me'a 'okú ne fie ma'u Ia ke Ne fai (vakai, v. 23, 25).
'Ikai ha fohe'uli	'Oku folofola 'e he 'Eikí te Ne fakahinohino e ngaahi vaká (vakai, v. 24).
'Ikai ha 'ea	'Oku fakahinohino ia 'e he 'Eikí ke ne ngaohi ha ngaahi ava 'i he funga vaká pea 'i he takelé pea 'ai ha ngaahi 'umosi ke lava pē 'o fakahū mo to'o (vakai, v. 20).

Fehu'i:

- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e fakahā ange ai 'e he 'Eikí 'a e founga ki hono veteki 'o e ongo palōpalema 'e ua kae tuku pē ki he tokoua 'o Sēletí ke ne veteki 'a e palōpalema 'o e 'ikai ke 'i ai ha mā mā?
- Ko e hā mo ha toe ngaahi sīpinga 'e ni'ihī mei he folofola 'oku fie ma'u ai 'e he 'Eikí ke feinga 'a e tangatá fakafo'ituitui 'iate ia pē ke veteki ha palōpalema? ('E kau 'i he ngaahi talí 'a hono ma'u mai ko ia 'e Nīfai 'o e ngaahi lau'i peleti palasá [vakai, 1 Nīfai 3–4]; ko e liliu tohi 'a 'Ōliva Kautelē [vakai, T&F 8–9].
- 'E tokoni fēfē kiate kitautolu 'a hono fie ma'u ko ia 'e he 'Eikí ke tau kumi pē 'e kitautolu 'etau ngaahi founga ke veteki'aki 'etau ngaahi palōpalemá ka Ne toki fakahinohino mai pē?

Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Sefili R. Hōlaní:

“'Oku 'osi mahino pē ko hono sivi'i 'eni ia 'o e tokoua 'o Sēletí. Kuo 'osi fai 'e he 'Otuá ia 'ene kongá 'a'aná. Kuo 'osi 'i ai ha ngaahi vaka faka'ofu'ofa ta'e 'i ai hano tatau mo fe'unga ke fai ai 'a e folau 'i 'ōsení. Kuo 'osi fakahoko 'a e ngaahi me'a faka'enisiniá ia. Kuo 'osi lava 'a e kongá faingata'á ia, 'a ia ko hono fo'u 'o e ngaahi vaká. 'Oku fie ma'u 'eni ia 'e he 'Eikí ke ne 'afio'i pe ko e hā e me'a 'e fai 'e he tokoua 'o Sēletí fekau'aki mo e fanga kí'i me'a iiki 'oku kei toé.(*Christ and the New Covenant*, 16).

Fehu'i:

- 'Oku mou pehē ko e hā e me'a na'e mei ako 'e he tokoua 'o Sēletí mei he founga na'e tokoni'i 'aki ia 'e he 'Eikí 'i hono veteki 'ene ngaahi palōpalemá?
- Na'e mei 'aonga fēfē 'eni kiate ia 'amui ange?
- Ko e hā ha ngaahi founga 'okú ke pehē kuo sivi'i ai koe 'e he 'Eikí?
- Na'e tokoni'i fēfē koe 'e he 'ilo ko ia na'á ke ma'u mei he ngaahi sivi ko 'ení?

Lau 'a e 'Eta 3:4–6 pea fehu'i ange:

- Na'e founga fēfē 'a e fili 'e he tokoua 'o Sēletí ke ne veteki 'a e palōpalema ko 'eni 'o e ta'e 'i ai ha mā mā?
- Na'e tali fēfē 'e he 'Eikí ki he kole 'a e tokoua 'o Sēletí?
- Ko e hā e me'a 'oku ongo taha kiate koe 'i he tali na'e fai 'e he 'Eikí?

Lau 'a e fakamatala fakalahi ki he 'Eta 2:23 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (p. 137).

Fakamo'oni 'oku 'ofa 'a e 'Eikí 'iate kitautolu pea ko Hono finangaló ke tau fakalalaka ki mu'a. Ko hono finangaló ke tau falala kiate Ia te Ne fakahinohino kitautolu, ka 'okú Ne 'amanaki mai ke tau fai 'a e me'a kotoa pē 'oku tau lavá ke veteki 'etau ngaahi palōpalemá.

'Eta 3. Kapau 'oku tau anga mā'oni'oni pea talangofua mo fekumi ki he ngaahi me'a 'a e 'Oua, 'e tupulaki 'a 'etau tui kia Sisū Kalaisi kae 'oua kuo tau taau ke fakahā mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate kিতautolu. (miniti 'e 50-55)

Hiki 'a e ngaahi fakahokohoko fakafika ko 'enī 'i he palakipoé. Fehu'í ange ki he kau akó: Te ke fakamatala'í fēfē ha taha 'oku tui lahi? Mou alea'í 'a e ngaahi 'ulungāanga 'oku nau fakahā atú pea hiki kinautolu 'i lalo he *Tui Lahi* 'i he fakahokohoko fakafiká.

'Ikai ke 'i ai ha tui	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Tui Lahi
-----------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----------

Vahe 'a e ngaahi fakatātā 'i laló ki ha kau ako 'e toko fā. Fekau ke nau lau 'a e sipinga kuo vahe ange kiate kinautolú pea nau fakapapau'í angé pe 'oku nau pehē ko e hā e lahi 'o e tui 'oku ma'u 'e he tokotaha ko ia 'i he fakatātā 'oku 'oatú. (*Fakatokanga'í angé*: Fakamatala'í ange 'e lava pē ke fakahā 'e he 'Eikí ki He'ene kau tamaio'eikí 'a e me'a 'oku 'i he loto 'o ha taha, ka 'i hono fakakātoá, 'oku 'ikai ke tau lava 'e kিতautolu ke fakamaau'í 'a e tui 'oku ma'u 'e ha taha. Ko e taumu'a 'o e ngāue ko 'eni 'oku vahe ke faí ke tau fekumi ke ma'u 'a e ngaahi 'ulungāanga 'o e tuí ke tokoni ke toe mahino lelei ange ia kiate kিতautolu pea tau hanga leva 'o fakafuofua'í 'a e anga 'o 'etau tuí.) Fekau e kau ako 'e toko faá ke nau hiki 'a e hingoa 'o e tokotaha 'i he ngaahi fakatātā 'oku nau fakamatala'í 'i he fakafikefika 'o e tuí 'oku nau pehē 'oku totonu ke fokotu'u aí. Fakaafe'í e kau akó ke nau fakamatala'í mai hono 'uhinga na'a nau hiki ai 'a e ngaahi hingoa 'i he feitu'u ko ia na'a nau hiki aí. Tuku ange ki he kalasí pe 'oku nau loto tatau mo ia pe 'ikai pea nau fakamatala ki he'enua 'uhingá.

- 'Oku 'ikai ke manako 'a Nateli ia he lau folofolá. 'Okú ne pehē 'e ia ko e me'a fakapiko. Pea 'oku 'ikai pē foki fa'a lotu ia. 'Okú ne pehē 'e ia 'okú ne ofi ange ia ki he 'Eikí 'i he taimi 'okú ne 'alu ai 'o 'eve'eva holo 'i tu'a mo fakalaulaulotó 'i he'ene ako e folofolá mo lotú.
- 'Oku ako ma'u pē 'e 'Aki 'a e folofolá mo e ngaahi tokāteliné. Ko hono mo'oni, na'e lelei ange kiate ia ke ne lau mo ako folofola 'i ha toe me'a kehe. 'Okú ne ongo'í 'e ia 'oku lahi ange 'a e me'a 'okú ne ma'ú 'i he'ene lau mo ako e folofolá 'i ha'ane 'alu ki he ngaahi fakataha'angá mo fai 'a e faiako faka'apí. Kuo lau māhina 'eni mo e 'ikai ke 'alu 'o faiako faka'apí, ka 'oku 'ikai ke ne ongo'í 'e ia 'oku kovi 'o kapau te ne nofo pē ia 'o ako fakamātoato 'a e folofolá.
- 'Oku feinga mālohi 'a Moli ke ne faka'aonga'í 'a e me'a 'okú ne ako 'i he folofolá mo e ngaahi tohi 'a e Siasí. 'Okú ne 'ilo'í 'oku 'ikai ke ne haohaoa ka 'okú ne tui pē foki 'oku mahu'inga ke ne feinga ke mo'ui 'aki ma'u pē 'a e ongoongolelé. 'Okú ne lotu ma'u pē ke ma'u ha tokoni mei he 'Otuá ke ne lava ai 'o talangofua ange mo toe mālohi fakalaumālie ange.
- 'Oku 'osi fo'í pē 'a Sōnia ia! Kuo 'osi fiu ia he ngaahi me'a 'oku 'amanaki atu 'a e ní'hi kehé ke ne faí. Kuó ne 'osi feinga mālohi 'i he ngaahi ta'u lahi ke ne hoko 'o haohaoa ka na'a

ne 'ilo 'e ia he 'ikai ke ne lava 'o fakahoko tokotaha 'eni. Kuo hoko 'eni ia 'o ne fu'u loto 'ita 'aupito

Fekau e kau akó ke nau lau 'a e Sēmisi 2:14–20, pea fehu'í ange:

- Ko e hā e ngaahi 'ulungāanga 'o e kakai tui 'oku hā 'i he ngaahi veesi ko 'enī?
- Ko hai 'i he kakai 'i he ngaahi fakatātā na'e 'omí 'oku nau tatau taha mo e ngaahi 'ulungāanga ko 'enī?
- Ko hai 'i he folofolá na'a ne ma'u 'a e fa'ahinga tui ko 'enī?
- 'Oku mou 'ilo'í lelei ha taha 'okú ne ma'u 'a e fa'ahinga tui ko 'enī?

Tuku ke toe vakai fakavavevave pē 'a e kalasí ki he 'Eta 1:34–43; 2:16–21 ke kumi 'a e fakamo'oni ki he tui na'e ma'u 'e he tokoua 'o Sēletí ki he 'Eikí. Fakaafe'í e kau akó ke nau vahevahe mai e ngaahi me'a na'a nau ma'ú, pea hiki kinautolu ki he palakipoé. Mahalo 'e hā peheni ho'omou lisi:

- Na'e 'ofeina lahi 'a e tokoua 'o Sēletí 'e he 'Eikí (vakai, 'Eta 1:34).
- Na'a ne "tangi" ki he 'Eikí (vakai, v. 34, 43).
- Na'a ne ngāue 'o fakatatau ki he me'a na'e fekau 'e he 'Eikí ke ne faí (vakai, 'Eta 2:16).
- Na'a ne fo'u 'a e ngaahi vaká 'o tatau tofu pē mo e ngaahi fakahinohino 'a e 'Eikí (vakai, v. 18).
- Na'a ne fai 'o "fakatatau mo e fekau 'a e 'Eikí" (v. 21).

Fehu'í ange pe ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai 'a e tokoua 'o Sēletí 'i hono fakatatau atu ki he ngaahi 'ulungāanga ko ia 'oku hā 'i he Sēmisi 2:14–20. Fakamatala'í ange ko e tokotaha 'oku tui mo'oni 'a e tokotaha ko ia 'oku ngāue.

Lau 'a e 'Eta 3:1–6 'o kumi 'a e ngaahi 'ulungāanga kehe 'o e tuí na'e hā mei he tokoua 'o Sēletí. Fakaafe'í e kau akó ke nau vahevahe mai e ngaahi me'a na'a nau ma'ú, pea hiki leva ia ki ho'o lisi 'i he palakipoé. Mahalo 'e kau 'eni he ngaahi talí:

- Na'a ne 'alu 'o ngāue ki he ngaahi fo'í maká peá ne 'omi leva kinautolu ki he 'Eikí (vakai, v. 1).
- Na'a ne fakahā 'a 'ene ongo'í loto fakatōkilalo mo'oni koe'uhi ko hono ngaahi vaivaí pea mo hono 'ulungāanga tu'unga 'i he hingá (vakai, v. 2–3).
- Na'a ne fakamo'oni 'oku ma'u 'e he 'Otuá 'a e mālohi kotoa pē (vakai, v. 4–5).

Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Sefilí R. Hōlaní:

"Koe'uhi ko e loto-fakatōkilalo 'a e tokoua 'o Sēletí, na'e hā ngofua mai pē 'a e tui ia na'a ne ma'ú-'a ia ko hono mo'oni, 'e lelei ange ke tau pehē *na'e asi lelei mai pē ia* 'i he'etau fakakaukau atu ko ia ki he taumu'a 'e faka'aonga'í ki ai 'a e ngaahi fo'í maká. 'Oku mahino mai na'e ongo kia Sihova 'a e fa'ahinga tui faivelenga mo haohaoa ko 'eni na'e ma'u 'e he tangatá ni, 'o hangē tofu ko e tui 'a ha tamasi'í sí'í. 'Vakai, 'Eiki, 'okú ke fa'a fai 'enī.' Mahalo 'oku 'ikai mo hano fakahā 'o e tuí 'e toe mālohi ange heni

‘e hā ‘i he folofolá. He ‘oku hangē pē ia ko ha fakalotolahi nai ‘a e tokoua ‘o Sēletí ki he ‘Otuá, hano fakapapau ‘i ange kiate ia. He na’e ‘ikai ke ne pehē ange, ‘Vakai, ‘e ‘Eikí, ‘oku ou tui fakapapau te ke lava ke fai ‘eni.’ Pea ‘ikai ke ne pehē, ‘Vakai, ‘e ‘Eiki, kuó ke fakahoko ha ngaahi me’a mahu’inga lahi ange ‘i he me’á ni.’ Neongo hono ta’e fakapapau ‘i he palōfítá ‘a e me’a te ne lava ke faí, ka na’e ‘ikai ke ne toe veiveiua ia ki he mālohi ‘o e ‘Otuá. Ko e lea ‘eni ia na’e fai ‘o ‘ikai ha toe fakaveiveiua ai. Ko ha fakalotolahi ia kiate ia na’e ‘ikai fie ma’u ke fai hano fakalotolahi ‘i ka kuo pau na’e ongo ‘a e leá ni kiate ia. ‘Vakai, ‘e ‘Eiki, ‘okú ke fa’a fai ‘eni.’” (*Christ and the New Covenant*, 17).

Hiki he palakipoé ‘a e He ‘oku ‘ikai te mou ma’u ha fakamo’oni kae ‘oua kuo hili _____ . Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e ‘Eta 12:6 ke fakafonu ‘aki ‘a e ngaahi laine ‘oku ‘ikai tuku ‘ataá. Lau ‘a e ‘Eta 3:6–8 pea fehu’i ange :

- ‘Oku hoko fēfē ‘a hono fakamolemole ‘i ‘o e ni’ihi kehé ko hano ‘ahi’ahi ‘i ho’o tui?
- Ko e hā nai ‘a e fakamo’oni ‘oku tala’ofa mai ‘akí?
- Na’e ‘ahi’ahi ‘i mo sivi’i fēfē ‘i ‘a e tui ‘a e tokoua ‘o Sēletí?
- ‘Oku mou pehē ‘oku ‘uhinga ki he hā ‘a e kupu’i lea “na’e mato’o ‘a e puipuí mei he ongo mata ‘o e tokoua ‘o Sēletí”? (v.6).
- ‘Oku mou pehē ko e hā hono ‘uhinga na’e tō ai ‘a e tokoua ‘o Sēletí ki he kekelé hili ‘ene mamata ki he to’ukupu ‘o e ‘Eikí?
- ‘Oku mou pehē ko e hā ha ongo na’a mou mei ma’u kapau na’e hoko ‘a e me’á ni kiate kimoutolu?

Tuku ki ha taha ke ne lau le’o-lahi ‘a e ‘Eta 3:9–12, pea fehu’i ange: Ko e hā e me’a na’e pehē ‘e he ‘Eikí ko e ‘uhinga ia na’e lava ai ke mamata ‘a e tokoua ‘o Sēletí ki Hono to’ukupú? Fakamahino ‘i ange ‘oku ‘afio’i ‘e he ‘Eikí ‘a e me’a kotoa pē ka ne kei fai pē ki he tokoua ‘o Sēletí ‘a e ngaahi fehu’i ko ia ‘i he veesi 7, 9, 11. Fehu’i: Na’e tokoni fēfē nai ki he tokoua ‘o Sēletí ‘a hono tali ‘o e ngaahi fehu’i ni. Tokoni ki he kau akó ke mahino kiate kinautolu na’e lava ‘e he ngaahi fehu’i ‘o toe fakatupulaki ange ‘ene tui, ‘ene falalá, pea mo ‘ene ‘iló. Kapau ‘e fie ma’u pea vahevahe mo kinautolu ‘a e fakamatala ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Sefili R. Hōlaní:

“Ko e tefito’i mo’oni ia ‘i he tui fakalotu ‘a e Siasí ‘oku ‘afio’i [‘e he ‘Otuá] ‘a e me’a kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai ha me’a ka ‘okú ne ‘afio’i ia’ [2 Nifai 9:20; vakai foki, T&F 38:1–2]. ‘Oku fonu ‘a e folofolá, tatau pē ki he ngaahi ‘aho kimu’á pea ki onopooni, ‘i hono fakamahino ‘i ‘o e māfimafi ‘o e ‘Otuá. Ka neongo ia, kuo fa’a fai ma’u pē ‘e he ‘Otuá ha ngaahi fehu’i ke sivi’i ‘aki ‘enau tui, fakafuofua ‘i ‘aki ‘enau faitotonú, pea ke fakatupulaki ‘aki ‘a ‘enau ‘iló” (*Christ and the New Covenant*, 19–20).

Lau ‘a e ‘Eta 3:13–17 pea fehu’i:

- Ko e hā e me’a na’e ‘ilo ‘e he tokoua ‘o Sēletí ‘o kau kiate ia he taimi ko ‘eni? (vakai, v. 13, 15).
- Ko e hā e me’a ‘oku tala mai ‘e he ngaahi veesi ko ‘eni na’e mamata ki ai ‘a e tokoua ‘o Sēletí?
- Ko e hā e me’a na’e ako ‘e he tokoua ‘o Sēletí ‘o kau kia Sisū Kalaisí?
- Ko e hā ha me’a te tau lava ke ‘ilo mei he ngaahi veesi ko ‘eni ‘o kau ki he ‘Eikí?

Kapau ‘oku ‘ikai ke mahino ki he kau akó ‘a e folofola ‘a e ‘Eikí ‘oku pehē “kuo te’eki ai hū ha tangata ki hoku ‘aó ‘i he fu’u tui lahi fau ‘o hangē ko ia ‘oku ‘iate koé” (v. 9) mo e “pea kuo te’eki ai te u fakahā au ki ha tangata ‘a ia kuó u ngaohi” (v. 15) , pea ke fakakaukau ‘i leva hano vahevahe mo kinautolu ‘a e fakamatala ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Hōlaní:

“‘Oku tupu ‘a e puputu’u heni mei hono ‘ilo’i ko ia na’e mamata ‘a e kau palōfita tokolahi (pea mahalo pē ko hono kotoa ‘o e kau palōfítá) ne nau ‘i mu’a ‘i he tokoua ‘o Sēletí, ki he ‘Otuá. . . .

“Kuo lahi hono alea’i ‘o e tefito ko ‘eni ‘e he kau tangata fa’u tohi Siasí, pea ‘oku lahi foki mo e ngaahi fakamatala ki aí, pea ‘e lava ‘e ha fakamatala pē ‘e taha heni,—pe ko hono kotoa ‘o e ngaahi fakamatala—‘o fakamaama mai ‘a e tefito’i mo’oni lahi ange ‘oku ‘i he potu folofola ko ‘eni. Ka neongo ia, kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai mo ha toe fakahā pe ha fakamatala fakalahi ki he me’a ni, ka ‘oku ‘i ai ha toe fakamahamahaló, ‘oku lau pē ia ‘oku ‘ikai ke fe’unga pea ‘ikai kakato.

“Pea ‘e lava pē foki ke pehē ko ha fakamatala pē ‘eni ia na’e fai ‘i ha kuonga pē ‘e taha pea ‘oku ‘uhinga pē ia ki he kakai ‘o Sēletí mo e kau palōfita Sēletí—pea na’e ‘ikai ke fakahā ‘e Sihova ia ‘i ha taimi ki ha taha ‘o ‘enau kau tangata kikité mo e kau tangata ma’u fakahaá. ‘Oku mahino ‘aupito pē ‘oku fakangatangata ‘a e fo’i ‘uhinga ia ko ‘eni. . . .

“Ko e fokotu’u ‘e taha ‘oku pehē ai ko e lave ko ia ki he ‘tangatá’ ko e kī ia ki he potu folofola ko ‘eni, ‘a ia ‘okú ne fokotu’u mai na’e te’eki ai pē ke fakahā ‘e he ‘Eikí Ia ki he tangata ta’e mā’oni’oni, ki he tangata ta’e tui, ki he tangata matelie, fakamāmani, mo fakakakanó. . . .

“‘Oku tui ‘a e ni’ihi ia na’e ‘uhinga ‘a e ‘Eikí kuo te’eki ai ke Ne fakahā ia ki mu’a ki he tangatá ‘i he tu’unga ko iá. . . .

“Pea ko e taha, mahalo ko e fuofua taimi ‘eni na’e hā mai ai ‘a Sihova ‘o fakahā mai ko Sisū Kalaisi Ia, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, pea ko hono ‘uhinga ia ‘o e potu folofolá ‘i he’ene pehē “kuo te’eki ai te u fakahā au [‘i he’ene hoko ko Sisū Kalaisí] ki ha tangata ‘a ia kuó u ngaohi.’ ‘Oku pou pou’i ‘a e fakakaukau ko iá ‘i ha founa ‘e taha ‘a ia ko hono lau ‘o e fakamatala faka’ātita na’e toki fai ‘e Molonai ki

muí, 'a ia 'oku pehē: 'I he'ene ma'u 'a e 'ilo haohaoá ni ki he 'Otuá, na'e 'ikai fa'a ta'ofi ia mei he ta'ehāmai; ko ia na'a ne mamata kia Sīsū' ['Eta 3:15, 20].

"Ko hono faka'uhinga'i leva 'e taha 'o e potu folofola ko 'eni 'oku peheni, na'e pehē fau hono lahi 'o e tui 'a e tokoua 'o Sēletí na'e 'ikai ngata 'i he'ene mamata ki he to'ukupu mo e sino fakalaumālie 'o Sisuú 'i he'ene kei 'i he maama fakalaumālié ('a ia na'e toe mamata pē foki ki ai mo e kau palōfita tokolahi kehe) ka na'á ne toe mamata foki ki ha ngaahi tafa'aki 'okú ne fakahā mahino mai 'a e ma'u 'e Kalaisi 'a e sino 'o e kakano, toto, mo e huí. . . . 'Oku fokotu'u mai heni ko e tatau fakalaumālie 'eni 'o e sino te ne ma'u 'i he kaha'ú. Na'e folofola 'a Sihova 'o ne fakamamafa'i mai ai ko e sino fakalaumālie 'eni na'e hā maí kae 'ikai ko ha sino 'o e kakano mo e hui, 'i He'ene pehē, 'Ko e sinó ni, 'a ia 'okú ke mamata 'eni ki aí, ko e sino ia 'o hoku laumālié. . . . pea hangē ko hono anga 'o 'eku hā kiate koe 'i he laumālié, te u hā pehē 'i he kakanó ki hoku kakaí' ['Eta 3:16]. . . .

"Ko ha fakamatala faka'osi 'eni ki ai—'a ia ko e fakamatala mahino taha 'eni 'o kau ki he tui na'e ma'u 'e he tokoua 'o Sēletí—na'e folofola 'a Kalaisi ki he tokoua 'o Sēletí 'o pehē, 'Kuo te'eki ai te u fakahā au ki ha tangata 'i he founga ko 'eni, 'o 'ikai 'i he'eku loto ki ai, kae tupu 'ata'atā pē 'i he tui 'a e tokotaha ko iá.' Ko e me'a 'oku hokó 'oku peheni, 'oku fakaafe'i atu 'a e kau palōfita ki he 'ao 'o e 'Eikí, pea ko Ia pē 'okú ne fakangofua ke nau hū ange ki Hono 'afio'angá. Ka na'e hangē 'eni ia na'e hū atu pē 'a e tokoua ia 'o Sēletí 'i he veílí ta'e fakaafe'i mai ia 'e he 'Eikí, neongo na'e talitali lelei pē ia ai. Na'e pehē 'e Sihova, "Kuo te'eki hū ha tangata ki hoku 'aó 'i he fu'u tui lahi fau 'o hangē ko ia 'oku 'iate koé; he kapau na'e 'ikai ke pehē, he 'ikai ke ke fa'a mamata ki hoku louhi'inimá. . . . Kuo te'eki tui ha tangata kiate au 'o hangē ko koé.' 'Oku mahino mai na'e hanga 'e he 'Eikí 'o fakataha'i 'a e tui ta'e 'i ai hano tataú mo e me'a hā mai ta'e hano tatau ko 'eni. Pea kapau na'e 'ikai ke ta'e hano tatau 'a e me'a hā maí, ta ko e tuí na'e tupu mei aí pea ko e me'a hā mai na'e hokó na'e 'ikai hano tataú. Ko e founga pē 'e taha na'e fakafo ai 'a e tui ko 'eni ko e lava ko ia ke 'alu atu ta'e fakaafe'i 'a e palōfita ki he feitu'u na'e toki lava pē ke 'alu ki ai 'a e ní'ihí kehē 'o ka fakaafe'i kinautolu 'e he 'Otuá.

"Hangē ko e mahino 'eni na'e ma'u 'e Molonai 'i he'ene tohi ko ia kimui 'o pehē, 'Koe'uhi ko e 'ilo [na'e ma'u ko e tupu mei he tui] 'a e tangatá ni, na'e 'ikai lava ke ta'ofi ia mei he'ene mamata ki he loto veílí. . . . Ko ia, 'i he'ene ma'u 'a e 'ilo haohaoa ki he 'Otuá, na'e 'ikai lava ke ta'ofi ai ia mei he'ene hū atu 'i he veílí; ko ia ai, na'á ne mamata kia Sīsū' ['Eta 3:19–20]" (Christ and the New Covenant, 20–23).

Lau 'a e 'Eta 3:18–21 'o kumi pe ko e hā e me'a na'e hoko mai hení. Fehu'i ange:

- Ko hai na'e akonaki ki he tokoua 'o Sēletí?

- Ko e hā hono 'uhinga na'e 'ikai lava ke ta'ofi ai 'a e tokoua 'o Sēletí "mei he'ene mamata [ki he veílí]"? (v. 19).
- 'Oku mou pehē 'oku 'uhinga ki he hā 'a e pehē "na'e 'ikai ke toe [i he tokoua 'o Sēletí] 'a e tuí"?' (v. 19).
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e fekau'i ai ia ke 'oua na'á ne toe fakahā ki ha taha 'a e me'a na'á ne mamata mo fanongo aí?
- 'Okú ke 'ilo'i fēfē 'a e taimi 'oku fu'u toputapu ai ha me'a na'e hoko 'i ho'o mo'uí ke ke toe fakahā ia ki ha ní'ihí kehe? (vakai, 'Alamā 12:9; T&F 63:64).

Lau 'a e 'Eta 3:22–28 pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e ongo maka na'e lau ki ai 'i he ngaahi veesi ko 'eni'" (Ko e 'Ulimi mo e Tūmemí).
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e fakahā ai 'e he 'Eikí ki he tokoua 'o Sēletí ke ne fakama'u fakataha 'a e 'Ulimí mo e Tūmemí mo 'ene lekōtí?
- Ko e hā mo ha toe me'a na'e fakahā 'e he 'Eikí ki he tokoua 'o Sēletí? (vakai, v. 25–26).

Toe lave ki he 'Eta 12:6 pea fehu'i ange:

- Ko e hā 'a e fakamo'oni na'e hoko mai hili hono 'ahi'ahi'i 'o e tui 'a e tokoua 'o Sēletí?
- Ko hai 'e lava ke ne ma'u ha fakamo'oni peheni? (Ko kinautolu kotoa pē 'oku nau tui kia Sīsū Kalaisi.)

Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 67:10; 93:1.

Fakamo'oni 'oku lava ke ma'u 'e he kakai kotoa pē ha tāpuaki ma'ongo'onga ka 'e fakatau pē ki he founga 'oku tau faka'onga'i ai 'a 'etau tui kia Sīsū Kalaisí.

'Eta 3:21–4:18. Ko e taimi ko ē kuo tau mateuteu aí, 'e hanga 'e he 'Eikí 'o fakahā mai mo ha toe ngaahi lekooti toputapu lahi ange kiate kitautolu.
(miniti 'e 25–30)

Fehu'i ange ki he kalasí pe 'oku 'i ai ha taha 'oku 'i ai ha'ane laiseni faka'uli (pe ko ha'o faka'onga'i pē 'e koe ho'o laiseni 'a'au.) Fekau 'a e tokotaha ko iá ke ha'u ki mu'a he kalasí 'o faka'alí'ali 'a 'ene laisení. Kapau 'oku 'i ai ha ní'ihí 'i he kalasí 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau laiseni, fehu'i ange pe ko e hā hono 'uhingá. Mou alea'i 'a e ngaahi me'a 'oku fie ma'u kae toki ma'u ha laiseni faka'ulí, pea hiki kinautolu he palakipoé. Mahalo 'e kau ai 'a e ngaahi me'a ni:

- Ke ta'u motu'a fe'unga.
- Lava 'ene sivi matá.
- Ma'u ha'ane tohi faka'uli akoako.
- Lava'i e sivi tohí.
- Lava'i e sivi faka'ulí.
- Totongi e pa'anga ki ai.
- Ma'u ha ngofua mei he mātu'a pe tauhí.

Fehu'i ange pe 'oku 'i ai ha taha he kalasí kuó ne fanongo he kongá 'o e Tohi 'a Molomona na'e fakama'ú, pea kapau 'oku 'io, ko e hā leva e me'a 'oku nau 'ilo'i kau ki aí.

Fekau e kau akó ke nau lau fakavave‘i pē ‘a e ‘Eta 3:21–28; 4:1–8, 14–16 ‘o kumi e ngaahi tali ki he ngaahi fehu‘i ko ‘ení:

- Na‘e fakama‘u fēfēe‘i ‘a e ngaahi lekooti ko ‘ení? (vakai, ‘Eta 3:21–24).
- Ko e hā hono ‘uhinga na‘e fakama‘u ai kinautolú? (vakai, ‘Eta 3:21; 4:1–3).
- Ko e fē taimi ‘e to‘o ai e fakama‘u ‘o e ngaahi lekooti ko ‘ení? (vakai, ‘Eta 4:6–7, 14–16).
- Fakatatau ki he ngaahi veesi ko ‘ení, ko e hā e fakamatala ‘oku ‘i he ngaahi lekōtí ni?

Kapau ‘e ‘aonga pea lau ‘a e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā Pulusi R. Makongikī, ‘a ia na‘á ne hoko ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“‘Oku mau ‘ilo‘i fakapapau ‘a e me‘a ko ‘ení: Ko e taimi ko ia ‘e liliu ai ‘a e kongá ‘o e Tohi ‘a Molomoná na‘e fakama‘ú ‘i he lolotonga ‘o e Nofotu‘í, ‘e fakamatala ia ki he anga ‘o e mo‘ui ‘i he maama fakalaumālié; ki hono fakatupu ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē; ki he Hingá mo e Fakaleléi pea mo e Hā‘ele ‘Angaua má; ki he ngaahi ouau fakatemipalé mo honau kakató; ki he ngāue mo e misiona ‘a kinautolu kuo nau ma‘u ‘a e sino liliú; ki he anga ‘o e mo‘ui ‘i he maama ‘o e ngaahi laumālié, ‘i palataisi mo heli fakatou‘osi; ki he ngaahi pule‘anga ‘o e nāunau ‘e nofo‘i ‘e kinautolu kuo nau ma‘u ‘a e sino toetu‘ú, pea mo e ngaahi me‘a lahi hangē ko ‘eni (vakai ki he ‘Eta 1:3–5 ke fakatātā‘aki) “ (*Doctrines of the Restoration: Sermons and Writings of Bruce R. McConkie*, ed. Mark L. McConkie [1989], 277).

Fakamatala‘i ‘oku tatau pē ‘a e ‘i ai e ngaahi fiema‘u ke fakahoko kae toki lava ke ma‘u ha laiseni faka‘ulí mo e ‘i ai ‘a e ngaahi fiema‘u kuo pau ke fakahoko kae toki lava ke fakahā mai ‘a e ngaahi me‘a ‘i he kongá ‘o e Tohi ‘a Molomoná kuo ‘osi fakama‘ú. Kole ki he kau akó ke nau fakahā atu ‘a e ngaahi me‘a ko ‘eni ‘oku fie ma‘u ke fakahoko ‘o makatu‘unga ‘i he me‘a ‘oku hā ‘i he ‘Eta 4:1–8, 15–16. ‘E kau e ngaahi me‘a ni he ngaahi talí:

- Fakatomala mei he fai angahalá pea hoko ‘o ma‘a ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí (vakai ‘Eta 4:6).
- Ma‘u ‘a e tui kia Kalaisi ‘o hangē ko e tui ‘a e tokoua ‘o Sēleti pea hoko ‘o mā‘oni‘oni (vakai, v. 7).
- ‘Oua ‘e fakafepaki ki he folofola ‘a e ‘Eikí pe “faka‘ikai‘i ‘a e ngaahi me‘a ni” (v. 8).
- Tatala ‘a e veili ‘o e ta‘etu‘i (vakai, v. 15).

Lau ‘a e 3 Nīfai 26:3, 8–10 pea kumi ke ‘ilo‘i ‘a e taimi ‘e fakahā mai ai ‘a e ngaahi folofola lahi angé. Fehu‘i ange:

- Ko e hā e me‘a na‘e ako‘i ange ‘e he Fakamo‘uí ki he kakai Nīfai? (vakai, v. 3).
- Ko e hā e taumu‘a ‘e taha ‘o e Tohi ‘a Molomoná? (Ke ‘ahi‘ahi‘i ai ‘etau tu‘i; vakai v. 9).

- Ko e hā kuo pau ke tau fai ke tau ma‘u ai “‘a e ngaahi me‘a lalahi angé”? (v. 9).

Fehu‘i ange ki he kau akó pe ‘oku nau tui nai kuo tau mateuteu ke ma‘u ‘a e kongá ‘o e Tohi ‘a Molomoná na‘e fakama‘ú. Lau ‘a e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e Palesitēni Siosefa Filitingi Sāmīta, ‘i he‘ene hoko ko e Palesitēni ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Kuo ‘osi tala‘ofa mai ‘aki ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu ha poto ‘oku toe lahi angé, ha mahino ‘oku lahi ange ‘i he mahino ‘oku tau ma‘u ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ‘i he taimi ko ia kuo tau mateuteu ai ke ma‘u iá. . . .

“Kuo tuku ‘eni ‘e he ‘Eikí ke ‘ahi‘ahi‘i kinautolu ‘i he‘etau hoko ko e kāingalotu ‘o e Siasí. Kuó Ne ‘osi foaki mai kiate kinautolu ‘a e Tohi ‘a Molomoná, ‘a ia ko e kongá si‘isi‘i angé ia, ke langa hake ‘a ‘etau tu‘i ‘i he‘etau talangofua ki he ngaahi fale‘i ‘oku ‘i aí, pea ko e taimi ko ē ‘oku tau loto fiemālie ai kinautolu, ko e kāingalotu ‘o e Siasí, ke tau tauhi ‘a e ngaahi fekaú ‘o hangē ko hono tuku mai kiate kinautolú pea tau fakahā ‘etau tu‘i ‘i ha vaha‘a taimi nounou ‘o hangē ko ia na‘e fai ‘e he kau Nīfai, pea ‘oku mateuteu leva ‘a e ‘Eikí ke ne tuku mai mo e lekooti ‘e tahá ‘o foaki mai ia kiate kinautolu, ka ‘oku te‘eki ai ke tau mateuteu kinautolu he taimi ni ke ma‘u ia. Ko e hā nai hono ‘uhingá? Koe‘uhí he kuo te‘eki ai ke tau fakahoko ‘a e ngaahi me‘a ‘oku fie ma‘u ke tau fai ‘i he tu‘unga ‘ahi‘ahi‘anga ko ‘ení, ‘a ia ko hono lau ‘a e lekooti kuo ‘osi tuku mai kiate kinautolú pea tau muimui ki he‘ene ngaahi fale‘i” (‘i he Conference Report, Sepitema–Okatopa 1961, 19–20).

‘Eta 5. ‘Oku faka‘aonga‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e fono ki he kau fakamo‘oni ke fakamo‘oni ‘i ‘aki ‘a ‘Ene Ngaahi ngāue. (miniti ‘e 10–15)

Fakaafe‘i e kau akó ke nau fakakaukau angé ‘o pehē ko ha kau tangata tohi kinautolu ma‘á e Palōfita ko Siosefa Sāmīta ‘i he‘ene liliu ‘a e tohi ‘Eta 5. Kole ange ke nau hiki ‘i ha la‘i pepa ‘a e tefito‘i fakakaukau ‘o e veesi takitaha lolotonga ko iá ‘oku mou lau māmālie ‘a e vahe ko ‘eni ‘o ‘Etá. Fehu‘i ange:

- ‘I ho‘o hoko ko ia ko e tangata tohi, ko e hā e ngaahi fakakaukau na‘e ha‘u kiate koe ‘i ho‘o fanongo ki he veesi 2?
- Ko e hā nai ha ‘amanaki na‘e ha‘u kiate koe ‘i ho‘o fanongo ki he veesi 3–4?

Lau ‘a e fakamatala fakalahi ki he ‘Eta 5:2–4 ‘i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (p. 138).

‘Eta 6:1–12. ‘Oku fa‘a tatakí ‘e he ‘Eikí ‘a e kakai mā‘oni‘oni ‘o fakahaofi ‘a kinautolu. (miniti ‘e 15–20)

Vahevahe mo e kalasí ha ngaahi lipooti ki mu‘i ni mai ‘i ha nusipepa pe makasini ‘o kau ki ha afā lahi na‘e hoko. Fehu‘i ange:

- Ko e hā e founga lelei taha te te hao ai 'i ha fu'u afā fakamanavahē 'oku hoko?
- Ko e hē 'a e feitu'u te ke hao ki ai 'i ha afā 'oku hoko?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku hoko ai 'a e māmā ko ha tokoni mahu'inga ki he ngaahi me'alelé, ngaahi vakapuná, pea mo e ngaahi vaká lolotonga ha ngaahi afā?
- 'Oku lava fēfē ke fakahoa atu ha ngaahi tafa'aki 'o e mo'ui ki ha afā lahi?
- Ko e hā nai hono 'uhinga 'oku hoko mai ai kiate kitautolu 'a e "ngaahi afā" pe ko ha ngaahi taimi faingata'a 'i he'etau mo'ui?
- Te tau teuteu fēfē atu ki he ngaahi afā 'o e mo'ui?
- Ko e hā e me'a 'oku fai 'e he kau palōfitá mo e kau 'apostoló ke tokoni'i 'aki kitautolu 'i hono kumi ha malu'anga mei he ngaahi afā 'o e mo'ui ní?
- Ko e hā e maama te ne lava ke fakahinohino kitautolu 'i he ngaahi afā 'o e mo'ui ní?

Lau 'a e 'Eta 6:1–4 pea fehu'i:

- Na'e anga fēfē 'a e teuteu 'a Sēleti mo hono kakaí ki he'enua folau atu ko ia 'i he tahí?
- Na'e tokoni fēfē 'a e 'Eikí ki hono teuteu'i e fāmili 'o Sēleti ke nau folau atu he fu'u tahi lahi?
- Fakatatau ki he veesi 4, ko hai na'e falala 'a e kakaí ke ne malu'i kinautolú? (Na'a nau ngāue mālohi ke teuteu'i kinautolu ka [na'a] nau hilifaki atu 'a 'enua mo'ui ki he 'Eikí.'')

Lau 'a e 'Eta 6:5–11 pea kumi e ngaahi me'a na'e hoko 'i he folau 'a e kau Sēleti. Fehu'i ange:

- Ko hai na'á ne fakatupu 'a e afā fakamanavaheé? Ko e hā hono 'uhingá? (vakai, v. 5).
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e 'ikai ke fakanonga ai 'e he 'Eikí 'a e tahí?
- Kuo 'i ai ha taimi kuó ke vaivai ai he folau tahí? 'Okú ke pehē na'á ke mei fēfē 'i he folau ko 'ení?
- Na'e tāpuaki'i fēfē 'e he 'Eikí 'a e kau Sēleti 'i he'enua ngaahi fonongá? (vakai, v. 7, 10).
- Ko e hā hono fuoloa 'o 'enua 'i he tahí? (vakai, v. 11).
- Ko e hā e me'a 'a e kau Sēleti na'e fai lolotonga 'a 'enua folau ko 'eni 'i he afaá? (vakai, v. 9).
- Lau 'a e veesi 12. Na'e fakahā fēfē 'e he kau Sēleti 'enua fakafeta'i 'i he taimi na'a nau tau atu ai ki he fonua 'o e tala'ofá?

Fehu'i ki he kau akó pe te nau fakahoa fēfē 'a e folau tahi 'a e kau Sēleti ki he'enua ngaahi mo'ui 'anautolú. Fakamo'oni'i ange 'oku lava ke tau kole tokoni mei he 'Eikí 'i he ngaahi taimi 'o e faingata'a. Te ne tataki kitautolu ke tau hao 'o kapau pē te tau fie muimui 'iate Ia. Hiva'i pe lau 'a e "Na'e Tala pē 'e Sisū" (Ngaahi Himí, fika 51).

'Eta 7–11

Talateú

Na'e tu'umālie 'a e fāmili 'o Sēleti mo hono tokouá mo hono ngaahi kaume'á 'i he fonua 'o e tala'ofá. Ko e tohi 'Eta 7–11 ko ha fakamatala nounou 'aupito ia 'o kau ki he kakai ko 'ení. Na'e a'usia 'e he kau Sēleti 'a e ngaahi lavame'a pea 'i ai mo e ngaahi me'a na'e 'ikai ke nau lava'i 'o hangē pē ko e kau Nifái mo e kau Leimaná. Na'e tāpuekina kinautolu 'i he taimi na'a nau talangofua aí pea tautea'i 'i he'enua talangata'a. Na'a nau tu'umālie 'i hono pule'i kinautolu 'e he ngaahi tu'i na'e anga mā'oni'oni pea nau mamahi 'i hono pule'i kinautolu 'e he ngaahi tu'i na'e fai angahalá. Na'e tomu'a fakahā pē 'e he kau palōfita na'e 'i hono lotolotongá 'e faka'auha kinautolu ke 'osi'osingamālie 'o kapau he 'ikai ke nau fakatomala. Na'e 'ikai ke fa'a tali 'e he kakaí 'a e kau palōfita ko 'ení pea nau tāmata'i kinautolu. Na'e fokotu'u 'e he kakaí ha ngaahi kautaha fufū 'o fakatatau ki he ngaahi fuakava na'e fai 'i mu'á pea na'e tupu ai hono faka'auhá. Na'e iku 'o faka'auha kinautolu 'i he'enua tau fakalotofonuá pē.

Na'e fai hono fakanounou'i 'e Molonai 'o e tohi 'a 'Eta 'o muimui pē ki he ngaahi hako 'o Sēleti na'a nau pule ko e ngaahi tu'i 'i hono kotoa 'o e hisitōlia 'o e kakai Sēleti. Na'e ha'u 'a 'Eta, 'a ia 'okú ne fakamatala ki he talanoa kau ki he iku'anga fakamamahi 'o e pule'anga 'o e kau Sēleti, mei he laine hokohoko 'o e ngaahi tu'i ko 'ení.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelé Ke Tokanga Ki Ai

- 'E lava 'e kinautolu 'oku nau fekumi ki he pa'angá pe mālohí 'i he founga ta'e mā'oni'oni 'o vahevahe 'a e ngaahi koló mo e ngaahi pule'angá pea 'omi 'a e moveuveu, mamahi, pea mo e mate kiate kinautolu pē pea kiate kinautolu 'oku nau nofo fakatahá (vakai, 'Eta 7:4–7, 15–21; 8:1–10; 9:4–12; 10:5–8; 11:4–22).
- Kapau te tau tokanga ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá, te tau monū'ia, pea kapau 'e 'ikai ke tau tokanga kiate kinautolu 'e 'ikai ke tau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí (vakai, 'Eta 7:23–27; 9:20–29; 11:5–8, 12–13, 20–22; vakai foki, 'Eta 13:20; 15:1–3; T&F1:10–16).
- Ko e ngaahi kautaha fufuú ko ha ngaahi falukungá kakai ia 'oku nau faka'aonga'i ha fa'ahinga founga pē 'e lava ke nau ma'u ai ha mālohi pea mo ha koloa, pea 'oku nau fepoupou'aki 'i he'enua ngaahi anga fakalieliá. Na'e kamata

'a e ngaahi kautaha fufuú 'e Sētane pea na'e 'i ai ia talu mei he taimi na'e fakapoongi ai 'e Keini 'a 'Ēpelí. Kapau 'e pou pou'í 'e he kakaí 'a e ngaahi kautaha fufuú, 'e hoko 'o 'auha ai 'a e ngaahi pule'anga kakato (vakai, 'Eta 8:9-26; 9:4-6, 11- 12, 26; 10:33-34; 11:7, 15, 22; vakai foki, 'Eta 13:15; 14:8-10).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual Religion 121 and 122, pp. 139-42.*

Ngaahi Fokotu'u Ki Hono Ako'í

'Eta 7-15 'E lava 'e kinautolu 'oku nau fekumi ki he pa'angá mo e mālohí 'i he anga ta'e mā'oni'oni 'o vahevahe 'a e ngaahi koló mo e ngaahi pule'angá mo 'omi 'a e moveuveu, mamahi, pea mo e mate kiate kinautolu pē pea kiate kinautolu 'oku nau nofo fakatahá. (miniti 'e 90-100)

Fakatokanga'i angé: 'E lava pē ke laka hake he tu'ó tahá hono ako'í 'a e vakai'í fakalūkufua ko 'ení 'o kapau 'e 'aonga. Kapau 'e nounou ho'ó taimí peá ke fakakaukau'í hano vahevahe 'o e ngaahi fehu'í 'i he taimi tēpilé ki ha ngaahi kulupu 'o e kau akó pea fekau ke nau lipooti e ngaahi me'a na'a nau ma'ú ki he kalasí. Pe ko ha'ó faka'aonga'í pē 'a e vakai'í fakalūkufua ko 'ení 'i ho'ó ako fakatāutaha lolotonga ho'ó teuteu ke ako'í 'a hono toe 'o e tohi 'a 'Etá.

Tā ha fo'í kalauni 'i he palakipoé. Fehu'í ange ki he kau akó: Kapau te ke hoko ko ha tu'í pe kuini 'i ha 'aho kakato 'e taha, te ke faka'aonga'í fēfē 'a ho mafai? Hiki e ngaahi tali he palakipoé. Hili ha'amou alea'í ia peá ke fehu'í ange pe ko hai 'e lelei ki ai 'a e tali takitaha ko ia kuo 'osi hiki he palakipoé. Fehu'í ange: 'I he mafai kotoa ko ia 'okú ke ma'ú, ko e hā nai e me'a 'e faingata'a ai ke ke hoko ko ha kuini pe tu'í lelei?

Lau 'a e 'Eta 6:19-23 pea mou alea'í 'a e ngaahi fehu'í ko 'ení:

- Ko e hā nai hono 'uhinga na'e tānaki fakataha mai ai 'e Sēleti mo hono tokouá 'a hona kakaí?
- Ko e hā e me'a na'e kole 'e hona kakaí meiate kinauá?
- Ko e hā e me'a na'e fakahā 'e he tokoua 'o Sēleti 'a ia ko ha palōfitá 'okú ne hoha'a ki aí?
- Ko e hā ha ngaahi fakatāta 'o e me'a ko 'ení kuo tau 'osi vakai ki ai 'i he Tohi 'a Molomoná?

Hiki e ngaahi fakahinohino ko 'ení 'i he palakipoé:

1. Hiki e hingoa 'o e tu'í takitaha 'oku hā atu 'i ho'ó kongá folo-folá. Tohi'í mai pe na'á ne anga mā'oni'oni pe fai angahala.
2. Hiki mai pe na'e pule 'a e ngaahi tu'í takitaha ko 'ení lolotonga e taimi na'e fai ai ha tau pe taimi na'e melino pea fakahā mai pe na'e pōpula 'a e tu'í ko iá pe 'ikai.

Faka'ali'ali 'a e saati 'oku 'oatu fakataha mo e lēsoni ko 'ení 'i ha mīsini faka'ata lahi, pe paaki pē 'i ha ngaahi la'í pepa tufa 'o tufa ki he kau akó. Fekau ke nau ngāue ki he ngaahi fehu'í pea mo e ngaahi fokotu'u ke akó 'a ia 'oku 'i he sātí 'i he'enau fakakakato ko ia 'a e ongo fakahinohino 'e ua 'oku hiki 'i he palakipoé.

'Eta 7	<ul style="list-style-type: none"> • Lau 'a e veesi 23-27. Ko e hā e me'a na'e hoko ki he kau palōfitá lolotonga 'a e pule 'a Sulé? • Ko e hā hono 'uhinga na'e "fai ai ['e Sule] 'a e fakamāú 'i he mā'oni'oni"? (v. 27).
'Eta 8	<ul style="list-style-type: none"> • Lau 'a e veesi 7-22. Faka'ilonga'í 'a e ngaahi fo'í lea mo e ngaahi kupu'í lea 'oku nau fakamatala'í mai 'a e ngaahi kautaha fufuú. • Lau 'a e veesi 23-26. Ko e hā e lea na'e fai 'e Molonai ki he kau Senitaile 'oku nau mo'ui 'i he ngaahi 'aho faka'osí 'o kau ki he ngaahi kautaha fufuú?
'Eta 9	<ul style="list-style-type: none"> • Lau 'a e veesi 12-25. Hiki mai 'a e ngaahi tāpuaki ko ia na'e ma'u 'e he kau Sēleti na'e mo'ui mā'oni'oni. • Lau 'a e veesi 26-35. Ko e hā e fakamala'ia na'e hoko ki he fonuá? • Ko e hā hono 'uhinga na'e hoko aí? • Ko e hā hono 'uhinga na'e fakamo'ui ai honau ni'ihi 'e he 'Eikí?
'Eta 10	<ul style="list-style-type: none"> • Lau 'a e veesi 9-13. Ko ha tu'í lelei 'a Molianitoni pe ko ha tu'í anga-kovi? Ko e hā nai hono 'uhingá? • Lau 'a e veesi 18-28. Ko e hā hono 'uhinga na'e "monū'ia ai 'o lahi hake ['a e kakaí] 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí" lolotonga e pule 'a Lipí?
'Eta 11	<ul style="list-style-type: none"> • Lau 'a e vahe 11 pea tala mai e ngaahi kikite 'a e kau palōfitá. • Na'e tali fēfē 'e he kakaí 'a e kau palōfitá mo 'enua ngaahi pōpoakí? • Ko e hā hono 'uhinga na'a nau fai pehē ai ki he kau palōfitá? • Ko e hā ha me'a 'oku lava ke tau ako mei he vahe ko 'ení 'a ia te ne lava 'o tokoni'í kitautolu he 'ahó ni?
'Eta 12	<ul style="list-style-type: none"> • Lau 'a e veesi 1-6. Ko e hā e me'a na'e fai 'e 'Eta ke feinga ke ta'ofi 'aki e kakaí mei he'enau fou he hala te nau 'auha aí?
'Eta 13	<ul style="list-style-type: none"> • Lau 'a e veesi 20-22. Fakafehoanaki 'a e kikite 'a 'Eta kia Kolianitumá mo e lea na'e fai 'e Molomona 'o kau ki he kau Nifái 'i he Molomona 6:16-19.
'Eta 14	<ul style="list-style-type: none"> • Lau 'a e veesi 8-10, 24-25. Fakamatala'í e founa na'e fakahoko ai 'e he kau Sēleti 'a e kikite 'a Molonai 'i he 'Eta 8:22.
'Eta 15	<ul style="list-style-type: none"> • Lau 'a e veesi 29-34. 'Oku mou pehē ko e hā e me'a mahu'inga taha kuo mou ako mei he tohi 'a 'Etá?

Fekau e kau akó ke nau vahevahe mo e kalasí 'a e me'a na'a nau hiki ko e tali ki he ongo fakahinohino ko ia 'e ua 'i he palakipoé.

'Eta 7-11. Kapau te tau tokanga ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá, te tau monū'ia, ka 'o kapau 'e 'ikai ke tau tokanga kiate kinautolu, 'e 'ikai ke tau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí. (miniti 'e 45-50).

Faka'ali'ali ki he kalasí ha nge'esi hina faito'o. Kole ange ke nau fakahā atu pe ko e hā e me'a 'okú ke pukepuké. Fehu'í ange pe kuo 'i ai ha taimi ne nau fie ma'u ai ha faito'o. Lau e fakahinohino he nge'esi hiná peá ke fehu'í ange:

- Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'omi ai 'e he kau toketaá 'a e ngaahi fakahinohino ki hono faka'aonga'i 'o e faito'ó?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku mahu'inga ai ke faka'aonga'i 'a e faito'ó 'o fakatatau ki he fakahinohino 'oku 'omaí?
- Ko e hā e me'a 'e lava ke hokó 'o kapau he 'ikai ke ke muimui ki he ngaahi fakahinohinó?
- Ko e hā e ngaahi fakahinohino kuo tau ma'u mei he 'Eikí 'a ia 'e ola kovi kapau he 'ikai ke tau muimui ki ai?

Toe vakai ki he fakamatala kau ki he founga na'e ma'u mai ai 'e he Tu'i ko Mōsaia 'a e 'ū lau'i peleti koula 'e uofulu mā fā na'e 'i ai 'a e tohi 'a 'Etá (vakai, Mōsaia 8; 21:25–28; 28:10–16). Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e Mōsaia 28:17–19, pea mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā e me'a na'e fai 'e he Tu'i ko Mōsaia ki he 'ū lau'i peletí?
- Ko e hā e me'a na'e 'i he 'ū lau'i peletí?
- Na'e tali fēfē 'e he kakai 'o Mōsaia 'a e fakamatala ko 'ení?
- Fakatatau ki he lau 'a Molomoná, ko e hā hono 'uhinga na'e toki hiki ai 'a e fakamatala ko 'ení kimui angé? (vakai, v. 19).
- 'Oku lava fēfē ke fakatatau 'a e fakamatala 'a Molonai ki ha ngaahi fakahinohino 'a ha toketā ki hono founga faka'aonga'i 'o ha faito'ó?

Fakamatala'i ki he kau akó te nau 'ilo'i he 'ahó ni ha ngaahi 'uhinga 'e ni'ihí "'oku 'aonga [ai] ke 'ilo 'e he kakai kotoa pē 'a e ngaahi me'a kuo tohi 'i he' tohi 'a 'Etá. Tā 'a e saati ko 'ení 'i he palakipoé ('oua na'a tu'u ai 'a e ngaahi tali 'oku fokotu'u atu 'i he kōlomu ko e "La'i pepa Fakatokangá"). Vahevahe 'a e kalasi ki ha ngaahi kulupu 'e tolu pea vahe ki he kulupu takitaha ha taha 'o e ngaahi seti veesi 'i he kōlomu ko e "Ngaahi Fakamo'oni Fakafolofolá".

Ngaahi Fakamo'oni Fakafolofolá	"La'i pepa Fakatokanga"
'Eta 6:22–23; 7:4–7, 15–21; 8:1–10; 9:4–12; 10:5–8	'Oku 'omi 'e he kau taki 'oku nau fekumi ki he mālohi 'i he founga ta'e mā'oni'oni 'a e nofo pōpula, mate, pea mo e mamahi ki honau kakaí.
'Eta 7:23–27; 9:20–29; 11:5–8, 12–13, 20–22; 13:20; 15:1–3; T&F1:10–16	Kuo pau ke tau fakafanongo ki he ngaahi fakatokanga 'a e kau palōfita pe ko 'etau 'auha.
'Eta 8:9–26; 9:4–6, 11–12, 26; 10:33–34; 11:7, 15, 22; 13:15; 14:8–10; 15:1–2	Koe'uhi 'e lava ke faka'auha 'e he ngaahi kautaha fufuú 'a e ngaahi pule'anga kakato, kuo pau ke faka'auha ai kinautolu.

Fekau e ngaahi kulupú ke nau kumi 'i he'enua ngaahi vēsí 'a e ngaahi fakatokangá pea nau hiki ia 'i ha la'i pepa. Fakaafe'i ha tokotaha lea mei he kulupu takitaha ke ne vahevahe mo e kalasi 'a 'enua "la'i pepa fakatokangá", pea hiki ia 'i he sātí 'o hoko atu pē ki he ngaahi veesi 'a 'enua kulupú. Fekau ha taha

ke ne lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"'Oku tau mo'ui 'i ha māmani 'oku moveuveu 'a ia 'oku 'i he potu kotoa pē 'a e mamahí mo e faka'auhá, pea ko hono kongā lahi ko e fakatupu pē ia 'e he tangatá 'aki 'a e 'ikai ke ne fakafanongo ki he ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'oni 'a e 'Otuá. 'Ikai ko e faikehekehe lahi mo'oni ia na'e mei hoko ki he mo'ui 'a kinautolu na'a nau mo'ui 'i hono kotoa 'o e ngaahi kuongá 'o kapau pē ā na'a nau fakafanongo ki he le'o 'o e palōfita ko Mōsesé pea muimui ki he Ngaahi Fekau 'e Hongofulú?

"Na'e 'i ai ma'u pē ha fu'u fiema'u lahi ke fanongo ki he le'o ma'u mo fakalotolahi 'o ha palōfita mo'ui 'a e 'Otuá—ha palōfita te ne lea 'aki 'a e fakakaukau mo e finangalo 'o e 'Otuá 'i hono fakahinohino 'a e hala ki he malu fakalaumālié pea mo e nonga mo e fiefia fakafo'ituitui" ('i he Conference Report, 'Epeleli, 1995, 17; pe *Ensign*, Mē 1995, 15).

Alea'i 'a e fekau'aki 'a e fakamatala ko 'ení mo e me'a na'e hoko ki he kakai Sēletí. Hiva'i pe lau 'a e "Mou Omi 'o Fanongoa" (*Ngaahi Himi*, fika 12).

'Eta 8:20–26. Ko e ngaahi kautaha fufuú ko ha ngaahi falukunga kakai ia 'oku nau faka'aonga'i ha fa'ahinga founga pē ke ma'u ai 'a e mālohi mo e koloa, pea 'oku nau pepoupou'aki 'i he'enua ngaahi anga fakalieliá. Na'e kamata 'a e ngaahi kautaha fufuú 'e Sētane pea na'e 'i ai ia talu mei he taimi na'e tāmāte'i ai 'e Keini 'a 'Ēpelí. Kapau 'e poupou'i 'e he kakai 'a e ngaahi kautaha fufuú, 'e hoko 'o 'auha ai 'a e ngaahi pule'anga kotoa. (miniti 'e 30–35)

Fakatokanga'i angé: Toe fakamanatu 'a e ngaahi fokotu'u ki hono ako'i 'o e Hilamani 1:1–22, 27; 2:1–14 (pp. 216–17) mo Hilamani 8:1–10; 11:1–2, 24–34 (pp. 222–23) pea mo e fakamatala fakalahi foki ki he 'Eta 8:23–26 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (p. 140) 'i ho'o teuteu ko ia ke ako'i 'a e fokotu'u ko 'ení.

Hiki he palakipoé 'a e ngaahi fo'i lea ko e *ngaahi pomu 'ātomi, kau tau*, mo e *ngaahi fakapulipuli*. Fehu'i ange: Ko e fē 'i he ngaahi me'a ko 'ení 'e tolu 'okú ne ma'u 'a e mālohi lahi taha ke ne faka'auha ha pule'anga? Ko e hā nai hono 'uhingá? Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e 'Eta 8:18 pea nau fakamatala'i pe ko e hā 'ene fekau'aki mo e ngaahi me'a ko ia 'oku hiki 'i he palakipoé.

Lau 'a e 'Eta 8:20–22 'o kumi 'a e fakatokanga na'e fai 'e Molonai 'o kau ki he mālohi ko ia 'o e ngaahi kautaha fufuú ke faka'auhá. Fehu'i ange:

- Ko e fē 'a e ngaahi pule'anga na'e faka'auha 'e he ngaahi kautaha fufuú? Ko e fē 'a e ngaahi pule'anga te nau hanga 'o faka'auha 'i he kaha'ú? (vakai, v. 22).
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku lava ai ke mo'ui pea tupu 'o lahi 'a e ngaahi kautaha ko 'ení?

- Ko e hā hono ‘uhinga ‘oku faka‘auha ai ‘a e ngaahi pule‘anga ‘oku nau kei tauhi ‘a e ngaahi kautaha fufuú?
- Ko e hā ha ngaahi sipinga ‘o e ngaahi kautaha fufuú ‘oku mou lava ke tala ‘i he māmaní he ‘ahó ní?

Fakaafe‘i ha tokotaha ako ke ne lau ‘a e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e ‘Eletā M. Lāsolo Pālāti, ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá:

“‘Oku akonaki ‘aki ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘a e fakatu‘utā-maki lahi ‘oku hoko ko e tupu mei he ngaahi kautaha fufū ‘oku nau fai ‘a e ngaahi hiá, ‘o ‘ikai fakatu‘utāmaki pē ki he tangata fakafo‘ituituí, ka ki he ngaahi fāmili pea ki he māmaní hono kotoa. ‘Oku kau ‘i he ngaahi kautaha fufū ‘o e ‘aho ní ‘a e ngaahi kau kengí, ‘a e ngaahi kautaha ‘oku nau ngāue‘aki hono tu‘uaki ‘o e faito‘o kona tapú, pea mo e ngaahi kautaha faihia kuo ‘osi hono fokotu‘utu‘u kinautolu ko e ngaahi fāmili. ‘Oku tatau pē ‘a e founa ngāue ‘a e ngaahi kautaha fufū ‘o hotau ‘aho ní mo e kau kaiha‘a ‘a Katianetoní ‘a ia ‘oku hā ‘i he Tohi ‘a Molomoná. ‘Oku ‘i ai ‘enau ngaahi faka‘ilonga fakafufū pea mo e ngaahi lea fakapulipuli ‘oku nau ngāue‘aki. ‘Oku nau fai ‘a e ngaahi fuakava fakafufū. ‘Oku kau ‘i he ‘enau ngaahi taumu‘a ngāue‘a e fakapoó, vete koloá, kaiha‘a, fakalele ‘o e ngaahi fale pa‘umutú pea mo e ngaahi fa‘ahinga ‘ulungāanga kovi kotoa pē ‘a ia ‘oku fepaki mo e ngaahi lao ‘o honau fonuá pea mo e ngaahi fono foki ‘a honau ‘Otuá’ [Hilamani 6:23]” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1997, 51; pe *Tūhulú*, Sānuali 1998, “Mateaki‘i ‘o e Mo‘oní mo e Totonú”, palakalafi 6).

Alea‘i e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- ‘Oku tatau fēfē ‘a e ngaahi kautaha fufū ‘o e ‘aho ní mo e kau kaiha‘a ‘a Katianetoní ‘a ia ‘oku hā ‘i he Tohi ‘a Molomoná?
- Ko e hā e me‘a ‘oku fu‘u fakatu‘utāmaki ai ‘a e ngaahi kautaha fufuú ki he ‘etau tō‘onga mo‘uí?
- ‘Oku ‘oange fēfē ‘e hono fai fakapulipuli ‘o e ngaahi me‘á ‘a e mālohi ki he ngaahi kautaha fufū ko ‘eni?
- ‘E poupu‘i fēfē ha kautaha fufū kapau na‘e ‘ai ke ‘ilo‘i ‘a ‘ene ngaahi taumu‘á?

Fakahā ange ki he kau akó na‘e fai mai ‘e Molonai ha fakatokanga ki he kakai ‘i hotau ‘aho ní. Lau ‘a e ‘Eta 8:23–25 pea mou alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- Ko e hā e me‘a ‘e hoko ki ne ngaahi pule‘anga ko ia ‘oku nau tuku “ke mālohi” kiate kinautolu ‘a e ngaahi kautahá ni? (v. 23).
- ‘Oku mou pehē ko e hā hono ‘uhinga ‘oku ‘i ha tu‘unga “tu‘utāmaki fakamanavahē” (v. 24) ai ha pule‘anga ‘i he taimi ‘oku ‘i honau lotolotonga ai ha ngaahi kautaha fufū?
- Ko e hā e taumu‘a ‘a kinautolu ‘oku nau fa‘ufa‘u ‘a e ngaahi kautaha ko ‘eni?
- Ko hai ‘oku ma‘u tokoni mei ai ‘a e ngaahi kautaha fufuú?

Lau e fakamatala ko ‘eni na‘e fai ‘e Palesitini ‘Ēsela Tafu Penisoní:

“‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku faka‘au pē ke toe vave ange ‘ene mafola ‘a e fai angahalá ‘i he tafa‘aki kotoa pē ‘o ‘etau nofó (vakai ki he T&F 1:14–16, 84:49–53). ‘Oku toe lelei ange hono fokotu‘utu‘ú, nau toe poto ange ‘i hono fakapulikí, pea ‘oku toe mālohi ange hono tu‘uakí. ‘Oku fakautuutu ‘ene tupu ‘a e ngaahi kautaha fufū ‘oku nau holi ke ma‘u ‘a e mālohi, ‘a e koloa, mo e lāngilangi” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1998, 103; pe *Ensign*, Nōvema 1988, 87).

Mou alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni:

- ‘I ho‘omou fakakaukau ko ia ki he ngaahi fakamatala na‘e fai ‘e Molonai mo Palesitini Penisoní, ko e hā ha ngaahi me‘a ‘oku mou hoha‘a ki ai?
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘oku totonu ai ke tau feinga ke tau toe ‘ilo‘i ange ‘a e ngaahi kautaha pea mo e ngaahi mālohi ‘i he māmaní he ‘aho ní?
- ‘Oku mou pehē ko e hā e me‘a te tau lava ‘o fai ke lava‘i ‘aki ‘a e ngaahi kautaha fufuú?

Lau ‘a e ‘Eta 8:26 pea mou alea‘i hono ‘uhinga na‘e tuku mai ai ‘e Molonai ‘a e fakatokanga ko ‘eni fekau‘aki mo e ngaahi kautaha fufuú. ‘E ala tokoni atu ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni ki ho‘omou fealea‘akí:

- ‘Oku tokoni fēfē ki he kakai ‘a hono ‘ilo‘i ‘o e mo‘oni fekau‘aki mo e ngaahi kautaha fufuú ke nau ta‘ofi ‘ene hoko mai ‘a e ngaahi me‘a ‘oku koví?
- ‘E tokoni fēfē hono ‘ai ke ‘ilo‘i ko Sētane ‘oku kamata mei ai ‘a e ngaahi kautaha fufuú ke toe fakasi‘isi‘i ange ai hono “mālohi ki he loto ‘o e fānu ‘a e tangatá”?
- ‘Oku tokoni fēfē hono fakaloto‘i ‘o e kakai ke nau “ha‘u ki he matavai ‘o e mā‘oni‘oni kotoa peé” ke nau lava‘i ai ‘a e mālohi ‘o e ngaahi kautaha fufuú?

Talateú

Ko e talanoa fakamamahi mo‘oni na‘e fai ‘e he palōfita ko ‘Eta ‘o kau ki he hisitōlia ‘o hono kakai. Na‘e ‘ātakai‘i ‘a ‘Eta ‘e he hokohoko fepakipakí, taú, mo e fakafepakí, ke neongo ia na‘e tāpuaki‘i ia ‘e he ‘Eiki ke ne mamata ki he ngāue ‘a Sīsū Kalaisi ‘e fai ‘i he māmaní, ‘a hono toe langa hake ‘o Selūsalemá, ‘a hono langa hake ‘o e Selūsalema Fo‘ou ‘i he fonua ko ‘Ameliká, pea

mo e ngaahi "fu'u [me'a] lalahi mo fakafofo" na'e pehē 'e Molonai na'e ta'ofi ia ke 'oua na'á ne tohi (vakai, 'Eta 13:4–6, 13). Na'e hiki 'e 'Eletā Niila A. Mekisuale 'i he'ene kei hoko ko e mēmipa 'o e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú, 'o pehē:

"Ko 'Etá ko e sīpinga ia 'o ha palōfita kuó ne mo'ui mateaki kakato ki hono fakahoko 'o e ngāue 'a e Fakamo'uí. ' I he ngaahi 'aho 'o Kolianitomulí" na'e a'u ki he tu'unga 'o e tupulaki fakalaumālie 'a 'Etá 'i he'ene hoko ko ha palōfitá, na'e ' 'ikai fa'a ta'ofi ia koe'uhi ko e Laumālie 'o e 'Eikí 'a ia na'e 'iate iá' ('Eta 12:2.) Koe'uhi na'e hanga 'e he'ene anga mā'oní'oní 'o to'o atu 'a e ngaahi me'a 'oku nau fa'a ta'ofi kitautolú, na'e lava ai ke mamata 'a 'Eta ki he ngaahi me'a mahu'inga 'e hoko 'i he kaha'ú—'a ia ko e lau senituli lahi 'eni ia pea toki hoko 'a e ngaahi me'a ko 'ení. . . .

"Na'e fanau'i mai 'a 'Eta ki ha hako fakatu'i, ka na'e ma'u pōpula hono fāmīlī 'i he taimi 'e taha. Na'e 'nofo pōpula [e tamai 'a 'Etá] 'i hono ngaahi 'ahó kotoa pē.' ('Eta 11:23; vakai foki, 1:6– 33, 6:22–27.) . . .

"Na'e kikite 'a e tokotaha loto-to'a ko 'eni ko 'Etá kimui ai, 'o ne fesiofaki ko e mata ki he mata mo e Tu'i ko Kolianitomulí, 'i hono fekau ia 'e he 'Eikí ke ne fai pehē. . . .

"Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ke fakatomala 'a Kolianitomulí, pe ko hono fāmīlī, pe ko e kakai; pea na'e 'ikai ke tuku 'a e taú; pea na'a nau feinga ke tāmāte'i 'a 'Eta, ka na'á ne hola meiate kinautolu, 'o ne toe toitoi 'i he 'ana'imaka..' ('Eta 13:20–22.) . . .

"Kuo pau pē na'e mamahi 'a e loto 'o 'Etá 'i he'ene mamata kuo faka'au ke angatu'u 'a e kakai na'á ne 'ofa ai. Ko e angatu'u 'eni ia na'e fakatu'asino pea fakapolitikalé. Na'e a'u pē ki ha tu'unga na'e "tau [ai] 'a e tangata takitaha mo hono fa'ahi ke ma'u 'a e me'a na'á ne holi ki ai.' ('Eta 13:25.)" ("Three Jaredites: Contrasting Contemporaries," *Ensign*, 'Aokosi 1978, 6–8).

Fakatatau ki he folofolá, ko e toko ua pē na'e hao mo'ui mei hono faka'auha fakamanavahē ko 'eni 'o e pule'anga 'o e kakai Sēletí: Ko e tu'i ko Kolianitomulí, 'a ia na'e 'osi fakatokanga pē kiate ia 'e iku pē ki heni 'a e ngata'angá, pea mo 'Eta, 'a e palōfita na'á ne talaki 'a e fakatokanga mei he 'Eikí. Na'e fakama'u 'e 'Eta 'a e lekōtí, pea na'a tau ma'u hono fakanounou'i 'i he nima 'o Molonai. Kuo 'omi ia 'i hotau 'ahó ni ke fakamo'oni'i 'oku totonu ke tau "tauhi ia, 'a ia ko e 'Otuá mo'oni pē tahá, pe 'e tafi'i atu 'a [kitautolu] 'o ka tō kiate [kitautolu] 'a hono kakato 'o hono houhau" ('Eta 2:8).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

- 'Oku 'omi 'e he tui kia Sisū Kalaisi 'a e mālohi fakalaumālie (vakai, 'Eta 12:2–22; vakai foki, Hepelū 11).
- 'Oku tāpuaki'i 'aki kitautolu 'e he 'Eikí 'a e fakamo'oni fakalaumālie hili 'etau ngāue'i 'a 'etau tui 'o fakafou 'i he talangofua ki He'ene ngaahi fekau (vakai, 'Eta 12:6; vakai foki ki he Sēmisi 1:12; T&F 103:12–13).
- 'Oku tuku mai 'e he 'Otuá hotau ngaahi vaivaí koe'uhí ke tau loto mā'ulalo. Kapau te tau fakamā'ulalo'i kitautolu, 'e lava ke ngaohi hotau ngaahi vaivaí ke hoko 'o mālohi 'ia

Sisū Kalaisi (vakai, 'Eta 12:27, 37; vakai foki ki he Sēkope 4:7; Molonai 10:32).

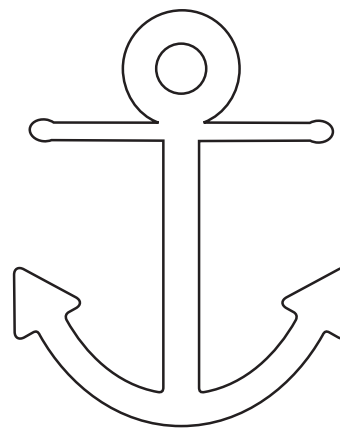
- Kuo pau ke tau ma'u 'a e tui, 'amanaki lelei, mo e 'ofá pea tau toki ma'u ha feitu'u 'i he pule'anga fakasilesitalé (vakai, 'Eta 12:28–34; vakai foki , 'Alamā 7:24–25; Molonai 10:18– 23).
- 'E toe langa 'a Selūsalema 'i he ngaahi 'aho faka'osí pea 'e langa 'a e Selūsalema Fo'ou' 'i he fonua ko 'Ameliká. 'I he Nofotu'i, te na fakatou hoko kinua ko e ongo kolo mā'oní'oni, pea 'e nofo'i kinua 'e he fa'ahinga 'o e fale 'o 'Isilelí 'a ia kuo 'osi fufulu 'o nau ma'a "'i he ta'ata'a 'o e Lamí" (vakai, 'Eta 13:1–11; vakai foki, 3 Nīfai 20:22, 46; T&F 45:66–67; Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:10).
- Ko e taimi ko ē 'oku 'ikai ke tau tali ai 'a e 'Otuá mo 'Ene kau palōfitá, 'oku mavahe leva Hono Laumālié, pea 'oku hoko mai ai 'a e faka'auhá (vakai, 'Eta 13:15–25; 14; 15:6, 14–33; vakai foki, Molomona 4:5).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 142–43.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

'Eta 12:1–22. 'Oku 'omi 'e he tui kia Sisū Kalaisi 'a e mālohi fakalaumālie. (miniti 'e 25–30)

Tā ha taula he palakipoé. 'Eke ange ki he kau akó pe ko e hā e me'a 'oku fai 'e he taulá ma'á ha vaka. Lau 'a e 'Eta 12:1–6 pea fehu'i:

- Ko e hā e me'a na'e fakatatau ki ai 'e he palōfita ko 'Etá 'a e tui?
- 'E lava fēfē ke tatau 'etau tui ki he 'Otuá mo ha taula 'i ha afā fakalaumālie?
- Lau 'a e Molonai 5:18. Ko hai na'á ne ma'u 'a e mālohi ki he kau Nīfai ko e tupu mei he 'ikai ke nau ma'u 'a e taula ko 'eni?
- Ko e hā e me'a 'oku ako'i mai 'i he 'Eta 12:5 'o kau ki he ngaahi taula fakalaumālie 'a e kakai Sēletí?
- Fakatatau ki he veesi 6, ko e hā hono 'uhinga kuo pau ai ke tau ma'u 'a e tui pea toki lava ke tau ma'u ha fakamo'oni fakalaumālie?

Fakamatala'i ange na'e 'omai 'e Molonai ha ngaahi fakatata' lahi 'o ha kakai fakafamilii na'a nau "tu'u ma'u" 'i he 'Otu'a pea mo e founa na'e tapuekina kinautolu ko e tupu mei he'enua tu'i. Fekau e kau ak'o ke nau lau 'a e 'Eta 12:7-22 pea tala mai 'a e ngaahi fakatata' pe sipinga ki he lahi taha te nau ma'u. Hiki 'a e ngaahi fakatata' ko 'eni he palakipo'e pea mou alea'i pe ko e ha e me'a 'oku nau faitatau ai. Fehu'i ange: Ko e fe' feitu'u kuo pau ke tau tuku ki ai 'etau tu'i kae lava ke fakapapau'i 'etau "ngaahi taula'"? Tuku ki ha taha ke ne lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Elet'a Lisiate G. Sikoti, ko e memipa 'o e Kolomu 'o e Toko Hongofulu Ma' Ua:

"Fokotu'u ma'u ho'o mo'ui 'ia Sis'u Kalaisi ko ho Huhu'i. 'Ai ke hoko 'a ho'o Tamai Ta'engata' pea mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko e ongo me'a mahu'inga taha ia 'i ho'o mo'ui—'o mahu'inga ange ia 'i he mo'ui, 'i ho ho'a pe fanau 'oku ke 'ofa ai pe ko ha toe taha pe 'i he manani. 'Ai ke hoko hona finangalo ko e me'a ia 'oku holi ki ai ho lotu. Pea te ke toki ma'u leva 'a e me'a kotoa pe 'oku fie ma'u ke ke fiefia ai" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1993, 43; pe Tuhulu, Siulai 1993, "Ko e Malohi 'o e Ngaahi Tefito'i Mo'oni Totonu'" palakalafi hono ua mei he ngata'anga).

Mou alea'i mo e kau ak'o 'a e me'a te nau lava 'o fai ke fokotu'u ma'u ai 'enua mo'ui 'ia Sis'u Kalaisi. Fakaafe'i kinautolu ke nau hiki ha fakatata' nounou pe mei he'enua mo'ui (pe mei he mo'ui 'a ha taha 'oku nau 'ilo'i) 'a ia 'oku ha mai ai hono pukepuke kinautolu 'e he tu'i 'i ha taimi na'e fie ma'u ai. Tana'ki mai 'enua ngaahi fakamatala' pea vahevahe mo e kalasi ha ni'ihiki kae 'oua pe na'e 'ai ke 'ilo'i honau ngaahi hingo'a.

'Eta 12:6 (Potu Folofola Ako Ma'uloto). 'Oku tapuaki 'aki kitautolu 'e he 'Eiki 'a e fakamo'oni fakalaumalie hili 'etau ngaue'i 'a 'etau tu'i 'o fakafou 'i he talangofua ki He'ene ngaahi feka'u. (miniti 'e 10-15)

Faka'ali'ali ange ha tatau 'o e tohi ko e *Faith Precedes the Miracle* 'a ia na'e fa'u 'e Palesitini Sipenis'a W. Kimipolo, pe ko hao hiki pe he palakipo'e 'a e hingo'a 'o e tohi. Fehu'i ange ki he kau ak'o pe ko e ha hono 'uhinga 'o e kupu'i lea ko 'eni. Fakaafe'i kinautolu ke nau 'omai ha ngaahi fakatata' mei he folofola pe mei he'enua mo'ui pe 'anautolu 'a ia na'e ngaue'aki ai 'e ha taha 'a 'ene tu'i pea toki hoko ha mana (fakatokanga kiate kinautolu ke 'oua na'a nau fakaha mai ha fa'ahinga me'a 'oku fu'u toputapu pe 'ikai tonu ke toe 'ilo ki ai ha taha). Lau pea mou alea'i 'a e 'Eta 12:6. Fakafehoanaki ia mo e 'Alama 32:21 pea mou alea'i e founa 'oku feka'u'aki ai 'a e ongo veesi ko 'eni.

Lau e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesitini Sipenis'a W. Kimipolo 'i he'ene kei hoko ko e Palesitini 'o e Kolomu 'o e Toko Hongofulu Ma' Ua:

"'Oku fie ma'u 'a e tu'i—'a e tui ta'e mamata—kae lava ke hoko atu leva hono fakahoko 'e he kau talavou 'a honau ngaahi fatongia fakafamilii neongo 'a e tu'u ta'e pau 'a

e ngaahi me'a fakapa'anga. 'Oku fie ma'u 'a e tui kae lava ke nofo hifo 'a e fefine kei talavou 'o tokanga'i hono famili kae 'ikai ko 'ene 'alu 'o ngaue, kae fakataufefito 'eni kapau 'oku te'eki ai ke 'osi 'a e ako 'a hono husepaniti. 'Oku fie ma'u 'a e tui ki hono tauhi 'o e Sapat'e 'i he taimi ko ia 'oku toe lahi ange 'a e vahe 'oku ma'u ai, 'i he taimi 'e lava ke ma'u ai ha tupu, 'i he taimi 'e lava ke fakatau atu ai ha ngaahi kolo'a. 'Oku fie ma'u 'a e tui lahi 'aupito ia kae lava ke totongi 'a e vahehongofulu 'i he taimi 'oku si'isi'i ai 'a e pa'anga pea lahi mo e ngaahi fiema'u. 'Oku fie ma'u 'a e tui kae lava 'o fakahoko 'a e faiako faka'api, 'a e ngaue fakafaipekau he siteiki, pea mo e ngaahi ngaue kehe pe 'oku fie ma'u ke fai ai ha feila'au. 'Oku fie ma'u 'a e tui kae fakahoko 'a e ngaue fakafaipekau taimi kakato. Ka mou 'ilo 'eni—ko e ngaahi me'a kotoa ko 'eni ko hono fai ia 'o e to'o, pea ko e utu-ta'u leva 'a e ngaahi famili ko ia 'oku fa'a lotu, 'a e malu fakalaumalie, melino, mo e mo'ui ta'engata'" (*Faith Precedes the Miracle* [1972], 11).

Lau 'a e 'Eta 12:7 'o kumi 'a e tapuaki ko ia na'e ma'u 'e he kakai Nifai ko e tupu mei he'enua tu'i. Fakamo'oni 'oku fakatatali mai 'e he 'Eiki 'a e tapuaki tatau mo 'eni ma'atautolu he 'aho ni. Fakamahino'i ange 'oku lava pe ke fakata'au 'a e ha'e 'a Kalaisi ki he ongo 'Amelik'i ki He'ene Ha'e 'Angaua mai. 'I he hili hono 'ahi'ahi'i 'etau tu'i pea 'ilo 'oku tau faitotonu, te tau mamata ki he 'Eiki, 'o tatau ai pe pe 'i he mo'ui ni pe 'i he mo'ui ka hoko mai.

'Eta 12:27 (Potu Folofola Ako Ma'uloto). 'Oku tuku mai 'e he 'Otu'a hotau ngaahi vaivai koe'uhiki ke tau lotu ma'ulalo. Kapau te tau fakama'ulalo'i kitautolu, 'e lava ke ngaahi hotau ngaahi vaivai ke hoko 'o malohi 'ia Sis'u Kalaisi. (miniti 'e 10-15)

Kole ki he kau ak'o ke nau fakakaukau ange ki hanau vaivai'anga 'oku nau lotu ke nau lava'i ('oua te nau fakaha 'e kinautolu 'eni ki he kalasi). Fakamanatu'i ange kiate kinautolu 'oku 'ikai ko e me'a tatau 'a e vaivai mo e angahal'a. Fehu'i ange, "Ko e ha ha me'a te mou fie foaki pe fie fai ke lava'i ai 'a e vaivai'anga ko 'eni? Fekau ke nau lau 'a e 'Eta 12:27, pea fehu'i ange:

- Ko e ha ha ni'ihiki 'o e ngaahi vaivai 'oku tau ma'u ko e tupu mei hotau anga fakamateli'e?
- 'Oku mou pehe ko e ha 'oku 'omai ai 'e he 'Eiki hotau ngaahi vaivai?
- Te tau lava'i fefe 'a e ngaahi vaivai ko 'eni pea tau hoko 'o malohi?
- Lau 'a e 'Alama 26:11-12. 'Oku kaunga fefe 'a e ngaahi veesi ko 'eni ki he tefito'i mo'oni 'oku 'omi 'i he 'Eta 12:27?
- Lau 'a e 'Eta 12:37. Fakata'au ki he veesi ko 'eni, ko e ha e tapuaki na'e ma'u 'e Molonai tupu mei he'ene 'ilo'i hono vaivai'anga?

Lau 'a e 'Eta 12:41 ke 'ilo'i mei ai 'a e founa 'oku pehe 'e Molonai te tau lava ke ma'u ai 'a e 'alo'ofa 'a e 'Otu'a. Alea'i

mo e kau akó 'a e ngaahi founa te nau lava ai ke "fekumi ki he Sisū ko ia, 'a ia kuo tohi ki ai 'a e kau palōfitá mo e kau 'aposetoló." Fakalotolahi'i e kau akó ke nau fili ha fa'ahinga me'a te nau lava ke fai lolotonga e uiké ke tokoni kiate kinautolu 'i he'enuu fekumi ki he 'Eiki pea kamata ke nau lava'i ha fo'i vaivai pau.

'Eta 12:38–41. 'Oku totonu ke tau "fekumi ki he Sisū ko 'eni 'a ia kuo tohi ki ai 'a e kau palōfitá mo e kau 'aposetoló." (miniti 'e 10–15)

Hiki he palakipoé 'a e *Nifai, Sēkope, 'Isaia, tokoua 'o Sēletí*, mo e *Molonai* pea fehu'i ange pe ko e hā e me'a 'oku tau tatau aí. Fekau e kau akó ke nau kumi hake 'i he 2 Nifai 11:2–3; 'Eta 3:7–8, 13; 12:38–39 ke ma'u mei ai e talí. Faka'alí'ali ha fakatātā 'o e Fakamo'uí. Fehu'i:

- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke 'i ai ha kakai ke hoko ko e kau fakamo'oni ki he Fakamo'uí?
- Ko hai mo ha toe ní'ihí kehe ne nau mamata ki he 'Eiki? ('E lava ke kau he ngaahi talí 'a e kau Nifai ko ia na'e hao mei he faka'auhá [vakai, 3 Nifai 11:8–10] mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá [vakai, T&F 76:22–24].)

Lau 'a e 'Eta 12:41 pea kumi ke 'ilo 'a e me'a na'e na'ina'i mai 'e Molonai ke tau faí. Fehu'i ange:

- Ko e hā hono 'uhinga 'o e fo'i lea ko e *fekumi*?
- 'Oku mou pehē 'oku 'uhinga ki he hā 'a e fekumi kia Sisuu?
- Ko e hā ha ngaahi founa kuó ke ongo'i ai 'a Hono mālohí 'i ho'o fekumi kiate Iá?

Hiki e ngaahi fakamo'oni fakafolofola ko 'eni 'i he palakipoé ('oua na'á ke fakakau ai 'a e ngaahi tali 'oku fokotu'u atu 'a ia 'oku ha'i). Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e ngaahi vēsí ke nau 'ilo'i e founa 'oku tau fekumi 'aki kia Sisū 'i he'etau mo'uí, pea hiki leva e ngaahi talí 'i he tafa'aki pē 'o e ngaahi fakamo'oni fakafolofolá 'i he palakipoé.

- Teutalōnome 4:29. (Kumi ki he 'Eiki 'aki ho lotó kotoa mo ho laumālié kotoa.)
- Lea Fakatātā 8:17. ('Ofa kiate Ia pea kumi tōtōaki kiate Ia.)
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:63. (Fekumi mālohi kiate Ia.)

'Eta 13:1–11. 'E toe langa 'a Selūsalema 'i he ngaahi 'aho faka'osí pea 'e langa 'a e Selūsalema Fo'ou 'i he fonua ko 'Ameliká. 'I he Nofotu'i, te na fakatou hoko ke ongo kolo mā'oni'oni pea 'e nofo'i kinava 'e he fa'ahinga 'o e fale 'o 'Isilelí 'a ia kuo 'osi fufulu 'o nau ma'a 'i he ta'ata'a 'o e Lamí. (miniti 'e 25–30)

Fehu'i ange ki he kau akó pe ko e fē 'a e kolo te nau fie nofo taha aí. Fehu'i ange pe ko e hā e me'a 'oku nau sai'ia ai 'i he kolo ko iá, pea hiki he palakipoé 'a e ngaahi me'a te nau tala atu. Fekau ke nau lau 'a e Mōsesē 7:18–21 pea fakahā atu 'a e me'a 'oku nau sai'ia ai 'i he kolo 'o 'Īnoké. Fehu'i ange:

- Na'á ke mei sai'ia nai ke ke nofo ai? Ko e hā hono 'uhingá?

- Ko e hā e me'a na'e hoko ki he kolo 'o 'Īnoké?

Fakamatala'i ange na'e kikite 'a 'Eta 'o kau ki ha ngaahi kolo mā'oni'oni 'e tolu. Lau 'a e 'Eta 13:2–11 ke ma'u e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko hai e hingoa 'o e ngaahi kolo ko 'eni? (Ko e Selūsalema Fo'ou ko ia 'e 'alu hifo mei langí, ko e Selūsalema Fo'ou na'e fokotu'u 'i 'Ameliká, pea mo e Selūsalema 'o 'Isileli motu'á 'a ia 'e toe langa fo'ou.)
- 'E tu'u 'i fē 'a e ngaahi kolo ko 'eni?

Hanga 'o fakatokanga'i 'oku fakatou ui 'i he ngaahi veesi ko 'eni 'a e kolo 'i 'Ameliká pea mo e kolo 'o 'Īnoké ko e "Selūsalema Fo'ou". Fakatatau ki he Mōsesē 7:62–64, 'e fakataha 'a e kolo 'o 'Īnoké mo e Selūsalema Fo'ou 'i 'Ameliká pea te na hoko kinava ko e kolo pē 'e taha. Mou toe vakai ki he fakamatala 'a Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita 'i he fakamatala fakalahi ki he 'Eta 13:1–12 'i he *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122* (p. 143) ke tokoni ki he kau akó ke nau 'ilo'i 'oku lave 'i he tohi 'Eta 13:2–11 'o kau ki he ngaahi kolo ko 'eni 'e tolu.

Alea'i mo e kau akó 'a e fakakaukau ko ia 'oku pehē, 'oku mahu'inga ange 'a e *founa* 'oku tau mo'ui'aki 'i he *feitu'u* 'oku nau nofo aí. Kuo pau ke tau anga mā'oni'oni ke tau nofo 'i ha kolo 'oku mā'oni'oni. Mou toe lau 'a e 'Eta 13:10–11 pea fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a 'oku fai tatau ai 'a e ongo kolo ko 'eni 'e ua?
- Ko e hā e me'a 'oku ako'i atu 'e he me'a ni 'o kau ki he anga 'o e mo'ui 'i he Nofotu'i, 'a e taimi ko ia "'e 'i ai 'a e langi fo'ou mo e maama fo'ou'" (v. 9).
- Te ke lava fēfē ke ma'u 'a e mālohi 'o e Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'i ho'o mo'ui? (vakai, 3 Nifai 27:19–22).

Lau mo e kau akó 'a e 'Efesō 2:19–22; 4:11–15 pea mou alea'i 'a e founa 'oku tokoni ai 'a e Siasí ki hono teuteu'i kitautolu ke tau hoko ko e "kaungā kolo mo e kāinga mā'oni'oni."

'Eta 13:15–15:33. Ko e taimi ko ē 'oku 'ikai ke tau tali ai 'a e 'Otuá mo 'Ene kau palōfitá, 'oku mavahe leva Hono laumālié, pea 'oku hoko mai ai 'a e faka'auhá. (miniti 'e 25–30)

Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e he Kau Palesitenisi 'Uluaki mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"'Oku mau fakatokanga atu ko e ní'ihí fakafo'ituitui ko ia 'oku nau maumau'i 'a e ngaahi fuakava 'o e anga-ma'á, 'a kinautolu 'oku nau ngaohikovi'i 'a e malí pe fānaú, pe 'oku 'ikai ke nau fakahoko honau ngaahi fatongia fakafāmilí, te nau tu'u 'i ha 'aho 'o fai ha fakamatala 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Ko e tahá, 'oku mau toe fakatokanga atu 'e hanga 'e he movetevete 'o e fāmilí 'o 'omi ki he kakai fakatātaha, tukui koló, mo e ngaahi pule'angá 'a e ngaahi fakamamahi na'e kikite'i 'e he kau palōfita 'o e kuonga mu'á mo onopooni" ("Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Tūhulú*, Sune 1996).

Mou alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- Ko e hā e me’a ‘oku fakatokanga mai ‘e he kau palōfitá kiate kitautolu he ‘aho ní?
- Ko hai ‘oku totonu ke tokanga ki he ngaahi fakatokanga ko ‘ení?
- Ko e hā e ní’ihi ‘o e “ngaahi fakamamahi na’e kikite’i ‘e he kau palōfita ‘o e kuonga mu’á mo onopōní”? (Vakai, T&F 45:26–27, 31–33, 41–42, 68–69; 88:87–91).
- Ko e hā hono ‘uhinga ‘oku fakapapau’i ai ‘e hoko mai ‘a e ngaahi fakamamahi ko ‘ení?
- Lau ‘a e ‘Eta 2:8. Ko e hā e fakatokanga na’e ma’u ‘e he kakai Sēletí hili pē ha taimi sí’i mei he’enu tau hake ki ‘Ameliká?
- Lau ‘a e ‘Eta 13:20–21. Ko e hā e fakatokanga na’e ‘oange ‘e ‘Eta kia Kolianitomulí?

Mou lau fakakalasi ‘a e ngaahi veesi kuo fili mei he ‘Eta 14–15 pea fai ‘a e talanoa kau ki hono fakahoko ‘o e ngaahi kikite ‘a e kau palōfitá. ‘E tokoni kapau ‘e fakamahino’i ‘a e ngaahi fakakaukau ko ‘ení lolotonga ho’omou laukongá.

- ‘Eta 14:21–23. Na’e “laka atu [‘a e kau Sēletí] mei he lilingi ‘o e toto ki he lilingi ‘o e toto.”
- ‘Eta 15:1–6. Neongo na’e faifai pē pea ‘ilo’i ‘e Kolianitomuli kuo fakahoko e ngaahi fakatokanga ‘a ‘Etá, ka na’e ‘ikai pē ke ne lava ‘o fakaloto’i ha taha ke tui ki he’enu faingata’a’iá.
- ‘Eta 15:19. Na’e mavahe ‘a e Laumālié mei he kakaí pea “kuo ma’u ‘e Sētane ‘a e mālohi hono kotoa ki [honau] lotó.” Hangē ko e me’a na’e kikite’i, na’e kakato ‘enu fai angahalá pea na’a nau maau ke faka’auha kotoa kinautolu (vakai, ‘Eta 2:10).

Mou alea’i ‘a hono ‘uhinga ‘oku hoko ai ‘a e kau palōfitá ko ha ngaahi tāpuaki ‘i he’etau mo’uí. Tuku ke hiki ‘e he kau akó ‘i ha la’i pepa ‘a e me’a ‘oku nau pehē ko e tefito’i mo’oni mahu’inga taha ia kuo nau ako mei he tohi ‘a ‘Etá, pea ko e hā e me’a te nau fai ke toe lelei ange ai ‘enu muimui ki he kau palōfita ‘a e ‘Otuá. Fai ho’o fakamo’oní ki hono mahu’inga ke tau muimui ki he kau palōfitá. Hiva’i pe lau ‘a e “Fakamālō ki he ‘Otuá” (Ngaahi Himí, fika 10).

KO E TOHI 'A MOLONAI

Na'e tuku kia Molonai, ko e palōfita fakamuimui taha ia 'o e kakai Nifai, 'e he'ene tama'i ko Molomona, ke ne tokanga'i 'a e ngaahi lekooti topupatu. 'Oku 'i he tohi 'a Molonai 'ene ngaahi lea faka'osi pea ne toki fakama'u 'a e lekoti. Hili 'a e mamata 'a Molonai ki hono faka'auha mālie 'o hono kakai, na'a ne toitoi mei he kau Leimana koe'uhī he na'a nau tāmāte'i 'a e tokotaha Nifai kotoa pē 'e 'ikai ke ne faka'ikai'i 'a Kalaisi, pea na'e 'ikai fie faka'ikai'i la 'e Molonai (vakai, Molonai 1:2–3). Na'e akonaki 'a 'Eletā Siosefa B. Uefilini, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'o pēhē: 'Oku fu'u 'aonga makehe 'aupito 'a e mo'ui 'a Molonai 'i hono ako'i mai 'o e loto-kītakī. Ngalingali te tau ta'e tui kitautolu ki he ngaahi faingata'a na'a ne fehanga'angai mo iá. Na'a ne mamata ki hono faka'auha 'o e pule'anga Nifai 'i he mata 'o e heleta'a 'i ha fu'u tau fakamana-vahē koe'uhi pē ko e fai angahala 'a e kakai. Na'e tāmāte'i 'a 'ene tama'i mo hono kotoa 'o hono kāingā mo e ngaahi kaume'a. Na'a ne tokotaha pē 'i ha ngaahi ta'u 'e uofulu nai, ko e toitoi mo e hola mei he kau Leimana anga-fita'a ne nau kumi ia ke to'o 'ene mo'ui (vakai, Molomona 8:2–7). Neongo iá ka na'a ne kei hokohoko atu ai pē 'i hono tauhi 'o e ngaahi lekoti 'o hangē ko ia ne fekau 'e he'ene tama'i ke ne fai' (i he Conference Report, 'Okatopa 1987, 8; pe *Ensign*, Nōvema 1987, 8).

Molonai 1–6

Talateú

Na'e tohi 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pēhē: "Ko e me'a ko ia na'e 'uluaki hiki 'e Molonai 'i he tohi 'o 'asi ai hono hingoá ko ha ngaahi fakamatala nounou pē ia 'o e ngaahi me'a na'a ne ongo'i na'e fie ma'u ke hiki kimu'a pea ne toki mate pea ngata ai 'a e talanoa 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e kau he ngaahi me'a ko 'eni 'a e ngaahi folofola 'a Kalaisi ki he'ene kau ākonga 'e toko hongofulu mā uá 'i he taimi na'e fakamafai'i ai kinautolu ke nau foaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nimá, ko e lotu na'e fai 'i hono fakanofu 'o e kau taula'eikī pea mo e kau akonaki, ko e ongo lotu tāpuaki'i 'o e sākalamēnitī, pea mo e ngaahi fakahinohino ki he founa 'o hono tali 'o kinautolu na'e papitaisō ki he 'siasī 'o Kalaisi' pea ui fakataha kinautolu mo e 'kakai 'o Kalaisi' " (*Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* [1997], 332).

Ko e ngaahi ouau mo e ngaahi founa ngāue 'oku hiki 'i he Molonai 1–6 'okú nau fakahā mai 'e kinautolu 'oku tatau pē 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi 'i he kuonga kotoa pē.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei Ke Tokanga Ki Ai

Fakatokanga'i angē: Ako 'i he fa'a lotu 'a e konga folofola takitaha kuo vahe atú pea ke fakakaukau 'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'i he konga ko 'eni ki mu'a pea ke teuteu ho'o ngaahi lēsoni.

- 'Oku 'i ai ha fuakava 'oku tau fatongia'aki ke tau tu'u ma'u 'i he'etau ngaahi fakamo'oni 'o tatau ai pē pe ko e hā ha faingata'a, feilaulau, pe 'ahi'ahi te tau fehanga'angai mo ia (vakai, Molonai 1:1–3; 4:3; 5:2; 6:1–3).
- Ko ha ngaahi ouau topupatu 'a e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikī 'a ia 'oku tau fai ai ha ngaahi fuakava mo e 'Otuá. Kuo pau ke fakahoko kinautolu 'i he founa totonú 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafai mei he 'Otuá (vakai, Molonai 2–3; 4:1; 5:1; vakai foki, 3 Nifai 11:21–28).
- 'Oku tau to'o 'a e sākalamēnitī ke fakafou'etau ngaahi fuakava 'i he papitaisō pea ke tokoni kiate kitautolu ke tau manatu'i 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi (vakai, Molonai 4–5; 6:5–6; vakai foki, Mōsaia 18:8–13; T&F 20:75–79).
- 'Oku fie ma'u ke toutou fakataha ma'u pē 'a e kāingalotu 'o e Siasī ke ma'u 'a e sākalamēnitī pea ke nau fefakamālohia 'aki fakalaumālie. 'Oku totonu ke tataki e ngaahi fakataha'anga faka- Siasī 'o fakatatau mo e fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni (vakai, Molonai 6:4–9; vakai foki, T&F 20:53–55).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 144–45.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

Fakatokanga'i angē: Fili mei he ngaahi fakakaukau 'i he konga ko 'eni, pe ko ha'o faka'aonga'i ha'o ngaahi fakakaukau pē 'a'au 'i ho'o teuteu ke ako'i 'a e konga folofola na'e vahe atú.

Molonai 1. 'Oku 'i ai ha fuakava 'oku tau fatongia'aki ke tau tu'u ma'u 'i he'etau ngaahi fakamo'oni 'o tatau ai pē pe ko e hā ha faingata'a, feilaulau, pe 'ahi'ahi te tau fehanga'angai mo ia. (miniti 'e 20–25)

Lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Siosefa B. Uefilini, ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

"I he ngaahi ta'u lahi kuohilī na'e takai holo ha takanga ulofi tokolahi 'i he matākolo 'o 'Iukuleinī, 'o fu'u fakatu'utāmaki 'aupito 'a e fefononga'aki 'i he feitu'u ko iá. Na'e 'ikai ke manavahē e fanga ulofi ia ko 'eni ki ha me'a. Na'e 'ikai ke nau manavahē kinautolu ki he kakai pe ki ha fa'ahinga me'a tau na'e ma'u he taimi ko

iá. Ko e me‘a pē na‘e hangē ke nau manavahē aí ko e afí. Pea ko e me‘a leva na‘e fai ‘e he kakai na‘a nau fefononga‘aki mama‘o mei koló ko ‘enau tafu ha fu‘u afi lahi ke uló pē ‘o ‘ikai toe mate he pō ko iá. Ko e taimi ko ē ‘oku uló ai e afí na‘e takatakai mama‘o pē ‘a e fanga ulofí. Ka ko ‘ene ‘osi‘osi pē ‘o mate ‘a e afí, ‘oku hū mai leva e fanga ulofí ke ‘ohofi kinautolu. Na‘e mahino kiate kinautolu na‘e fefononga‘aki holó ko hono tafu ko ia mo hono tokanga‘i ke mo‘ui ma‘u pē ‘a e afí, na‘e ‘ikai ko hono ‘uhingá pē ke ‘aonga pe ke ma‘u ai ha‘anau fiemālie; ka ko e me‘a ia kuo pau ke fai ka nau mo‘ui. (Vakai, Mary Pratt Parrish, ‘Guardians of the Covenant,’ *Ensign*, Mē 1972, p. 25.)

“‘Oku ‘ikai fie ma‘u ia ke tau malu‘i kitautolu mei ha takanga ulofí ‘i he‘etau fononga atu ko ia ‘i he hala ‘o e mo‘uí he ‘aho ní, ka ‘i he tafa‘aki fakalaumālié, ‘oku tau fehanga hangai kitautolu mo e fanga ulofí anga fakatēvolo ‘a Sētané ‘a ia ‘oku nau fotu mai ko e ‘ahí‘ahi, anga kovi, pea mo e fai angahala. ‘Oku tau mo‘uí ‘i ha kuonga fakatu‘utāmaki ‘a ia ‘oku ‘alu fano holo ‘a e fanga ulofí fekai ko ‘ení ‘i he matākolo fakalaumālié ko e fekumi kiate kinautolu ‘e vaivai ‘enau tuí. [Vakai, 1 Pita 5:8; T&F 122:6.] ‘Oku tau tu‘u faingofua hono kotoa ke ‘ohofi kitautolu. Ka neongo ia, te tau lava ke malu‘i kitautolu ‘aki ‘a e me‘a malu‘i ‘oku ‘omi ‘e ha fakamo‘oni ‘oku vela ‘a ia kuo ‘osi fokotu‘utu‘u hake fakalelei pea tokanga‘i lelei ke ‘oua ‘e mate ‘o hangē pē ha afí.

“Kae me‘apango, ‘e ‘i ai pē ‘a e ní‘ihi ia ‘i he Siasí te nau tui fakamātoato kinautolu ‘oku hangē ‘enau fakamo‘oní ko ha fu‘u afi ‘oku kakahá kae lolotonga ko iá ‘oku hangē pē ia ko e uló poipoila ‘a ha fo‘i te‘elango. Ko ‘enau faivelengá ‘oku tupu pē ia mei he‘enau anga maheni ‘aki kae ‘ikai ko ‘enau anga mā‘oní‘oní, pea ‘oku fa‘a ‘i mui ma‘u pē ‘a ‘enau feinga ki he mā‘oní‘oní fakafo‘ituituí kae mu‘omu‘a ‘a ‘enau fekumi ki he ngaahi me‘a ‘oku nau manako aí mo ‘enau fiefia fakafo‘ituituí. Pea ‘i he vaivai ‘a e maama ‘o e fakamo‘oni ‘a e kau fefononga‘aki ko ‘ení ke lava ‘o malu‘i kinautolú, ‘oku faingofua leva ke ‘ohofi kinautolu ‘i he ngaahi hala ‘o e mo‘uí ní ‘e he fanga ulofí ‘o e filí” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1992, 45–46; pe *Tūhulú*, Sānuai 1993).

Lau ‘a e Molonai 1:1–3 pea mou alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘ení:

- Ko e hā ‘a e ngaahi fili na‘e fehanga hangai mo Molonai?
- ‘Oku mou pehē ‘oku fakahoa fēfē atu ‘a e fakamanamana ko ia ki he ki he mate fakalaumālie na‘e fakatokanga mai ki ai ‘a ‘Eletā Uefilini?
- Na‘e malu‘i fēfē ‘a Molonai ‘e he‘ene fakamo‘oní?
- Ko e hā e ngaahi feilaulau na‘e fie ma‘u ke ne fakahoko ka ne kei tauhi totonu ai ki he‘ene fakamo‘oní?
- Ko e hā e me‘a te mou lava ke ako ‘o kau ki he fakamo‘oní mo e tukupaá mei he sipinga na‘e tā e Molonai?

- Lau ‘a e Molonai 1:4. Ko e hā e me‘a ‘oku toe fakalahi atu ‘aki ‘e he veesi ko ‘ení ki he mahino ‘oku mou ma‘u ‘o kau ki he mālohi ‘o e fakamo‘oni ‘a Molonai?

Lau ‘a e kikite ko ‘eni na‘e fai ‘i he 1867 ‘e Palesiteni Hiipa C. Kimipolo ‘a ia na‘e hoko ko e mēmipa ‘o e Kau Palesitenisi ‘Uluaki:

“Tuku mu‘a ke u fakahā atu kiate kimoutolu ‘e ‘i ai homou tokolahi te mou mātā ‘a e taimi te mou a‘usia ai ‘a e ngaahi faingata‘a kotoa pē, ngaahi ‘ahí‘ahi mo e fakatanga te mou fa‘a lava ke kātaki‘í, pea mo e ngaahi faingamālie lahi ke mou faka‘alí‘alí ai ‘oku mou tauhi totonu ki he ‘Otuá pea mo ‘ene ngāué. ‘Oku lahi ‘aupito ‘a e ngaahi feitu‘u ‘oku kei tāpuni mai ki he Siasí ko ‘ení ‘a ia kuo pau ke ne hū ‘o fakalaka atu ai kimu‘a pea toki fakakalauni ‘aki e ngāue ‘a e ‘Otuá ‘a e ikuná. . .

“. . . ‘E hokosia ‘a e taimi ‘e ‘ikai ke toe lava ai ke mo‘uí ha tangata pe ha fefine ‘i ha maama ‘a ha tokotaha kehe. Kuo pau ke tataki ‘a e tokotaha takitaha ‘e he maama pē ‘okú ne ma‘ú. Pea ‘e lava fēfē ke mou tu‘u kapau ‘oku ‘ikai ke mou ma‘u ia?” (‘i he Orson F. Whitney, *Life of Heber C. Kimball* [1945], 449–50).

Mou alea‘i ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘ení:

- ‘Oku mou pehē ko e hā hono ‘uhinga ‘o e “mo‘uí ‘i ha maama ‘a ha tokotaha kehe”?
- Ko e hā hono ‘uhinga he ‘ikai ke tau lava ai ke mo‘uí ‘i ha maama ‘a ha tokotaha kehe?
- Ko e hā ha ngaahi sipinga fakafolofola ‘o ha kakai ne ‘i ai ha‘anau fakamo‘oni mālohi?

Fakalotolahi‘i e kau akó ke nau tu‘u ma‘u ‘i he‘enau ngaahi fakamo‘oní. Vahevahe mo kinautolu ‘a e fakamatala ko ‘ení na‘e fai ‘e ‘Eletā Siosefa B. Uefilini:

“‘Oku ou fie ‘oatu ha ngaahi fokotu‘u ‘e tolu ‘a ia te nau hanga ‘o fakamālohia ‘a e fakamo‘oni fakafo‘ituituí ke hoko ko ha malu‘i mei he fanga ulofí ‘a e tēvoló ‘a ia ‘oku nau lalalo takai holo ‘iate kitautolu ke fakamanamana‘i ‘a ‘etau malu fakalaumālié.

“‘Uluaki, fakapapau‘i ‘oku langa ho‘o fakamo‘oní ‘i ha fakava‘e ‘oku fefeka ‘i he tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí. . .

“‘I hono fokotu‘u ma‘u kitautolu ‘e he tui ko iá, ‘oku tau mateuteu atu leva ki he‘eku fokotu‘u hono uá—ko hono toe lōua atu ‘a hono tolotolo ‘o e afi ‘o e fakamo‘oní. Ko e loto mā‘ulaló ia mo e fakatomala fakamātoató. ‘Oku ‘i ai pē ha fanga kí‘i me‘a sí‘i ‘oku nau fakapūlou‘i hifo ke mate ‘a e ongo‘i māfana ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní ‘i he loto ‘o ha tokotaha fakafo‘ituituí pē, ‘o vave ange ia ‘i hano fakapūlou‘i ke mate ‘e he fai angahalá . . .

“Ko ‘eku fokotu‘u hono tolú ke tau muimui ‘i he fa‘ífa‘itaki‘anga ‘a e Fakamo‘uí. Kuó ne tā ‘a e sipingá.

“I ha fa’ahinga me’a pē ‘oku tau fai pea ‘i ha fa’ahinga taimi pē, ‘e lava ke tau fehu’i hifo pē kiate kiatutolu pe ko e hā nai e me’a ‘e fai ‘e Sisuú pea tau toki fakapapau’i leva e me’a te tau faí ‘o fakatatau ki ai (‘i he Conference Report, ‘Okatopa. 1992, 47–48; pe *Ensign*, Nōvema 1992, 35–36).

Faka’ai’ai e kau akó ke nau fakahoko e me’a ‘oku fie ma’u ke fai ke langa hake ai ha ngaahi fakamo’oni ‘oku mālohi mo fakafiefiá.

Molonai 2–3. Ko ha ngaahi ouau toputapu ‘a e ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘a ia ‘oku tau fakahoko ai ha ngaahi fuakava mo e ‘Otuá. Kuo pau ke fakahoko kinautolu ‘i he founga totonú ‘e kinautolu ‘oku nau ma’u ‘a e mafai mei he ‘Otuá. (miniti ‘e 20–25)

Fakaafe’i ha ní’ihi ‘i ho’o kalasí ‘oku nau ma’u ‘a e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné ke nau kau ‘i ha fealēlea’aki fakapēnolo. Fai ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni kiate kinautolu, pea tuku leva ki hono toe ‘o e kalasí ke nau fai ha ngaahi fehu’i kiate kinautolu ‘o fekau’aki mo e lakanga fakataula’eikí.

- Ko e hā e ongo na’á ke ma’u ‘i he taimi na’á ke ma’u ai ‘a e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné?
- Ko e hā e lakanga ‘i he lakanga fakataula’eikí ‘okú ke ma’u he taimi ní?
- Ko hai na’á ne fakanofa koe ki he lakanga ko iá?
- Ko e hā e ngaahi ngāue pe ngaahi fatongia ‘okú ke ma’u ‘i he lakanga fakataula’eikí?
- ‘Oku mou pehē ko e hā hono ‘uhinga ‘oku mahu’inga ai ke mou fua totonu homou ngaahi uiui’i ‘i he lakanga fakataula’eikí?
- ‘Oku mahu’inga fēfē ‘a e lakanga fakataula’eikí ‘i ho’o mo’uí? Ko e hā hono ‘uhingá?

Fehu’i ange ki he kalasí: Ko e hā e ngaahi founga ‘e lava ke ma’u ai ‘e he kau finemuí ‘a e ngaahi tāpuaki ‘oku tala’ofa mai ‘aki ‘e he lakanga fakataula’eikí?

Fakaafe’i e kalasí ke nau lau ‘a e Molonai 2–3, pea fai ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni. (Kapau ‘e lahi e taimí pea ‘e lava pē ke mou ako foki mo e ngaahi folofola ‘oku ‘oatu fakataha mo ‘eni.)

- Ko e fē ‘a e ngaahi veesi ‘i he Molonai 2–3 ‘oku nau ako’i mai kuo pau ke foaki ‘a e lakanga fakataula’eikí ‘i he hilifaki ‘o e nima? (vakai foki he Ngaahi Tefito ‘o e Tuí 1:5).
- Ko e hā ha fakamo’oni te ke lava ke fakahā mai ai ko e ngaahi lotu ko ia ‘oku ō fakataha mo hono fakanofa ‘o e lakanga fakataula’eikí na’e fai ia ‘i he ue’i ‘a e Laumālie Mā’oni’oni? (vakai foki ki he T&F 20:60).
- Ko e hā e ngaahi fatongia na’e foaki ki he kau ma’u lakanga fakataula’eikí ‘i he ongo vahe ko ‘eni?
- ‘Oku fēfē ‘a e ngaahi fatongia ko ‘eni ‘i hono fakafehoanaki atu ki he ngaahi fatongia ‘o e kau taula’eiki mo e kau akonaki ‘o e ‘aho ní? (vakai foki, T&F 20:46–59).

- Ko e hā ‘oku mahu’inga ai ke muimui ki he founga tatau pē ko ‘eni he ‘ahó ní? (vakai foki, Ngaahi Tefito ‘o e Tuí 1:6).

Molonai 4–6. ‘Oku tau to’o ‘a e sākalamēnití ke fakafo’ou ‘etau ngaahi fuakava ‘i he papitaisó pea ke tokoni kiate kiatutolu ke tau manatu’i ‘a e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí. (miniti ‘e 20–25)

Tala ange ki he kau akó: Fakakaukau ange ‘o hangē pē ko ha taula’eiki koe ‘okú ke ‘i ha houalotu sākalamēnití. Kuo toki ‘osi ‘eni ho’o pakipaki ‘a e maá. ‘Okú ke tū’ulutui hifo ke tāpuaki’i e sākalamēnití ‘o ke fakatokanga’i ‘oku ‘ikai ke ‘iloa ‘a e kaati ia ‘okú ke fa’a lau mei ai ‘a e lotu tāpuaki’i.

- Ko e hā e me’a te ke faí?
- ‘E tokoni fēfē atu ho’o folofolá?
- Ko e fē feitu’u he folofolá te ke lava ke ma’u ai ‘a e ongo lotu tāpuaki’i ‘o e sākalamēnití? (Molonai 4–5; T&F 20:77, 79.)
- Ko e hā e fo’i lea ‘i he folofolá ‘oku fie ma’u ke ke fetongi ‘i he taimi ‘okú ke tāpuaki’i ai ‘a e vai?

Tala ange ki he kau akó: Fakakaukau angé ke pehē pē ko e taha koe ‘o e kāingalotu ‘i ha houalotu sākalamēnití. Kuo toki ‘osi hifo ‘eni hono hiva’i ‘o e himi sākalamēnití pea ‘oku teuteu ‘a e tokotaha kotoa pē ke fanongo ki hono tāpuaki’i ‘o e sākalamēnití.

- Ko e hā e me’a ‘okú ke fakakaukau ki ai?
- Ko e hā e ngaahi me’a ‘okú ke feinga ke ke faka’ehi’ehi mei ha’anau fakahoha’asi koe?
- Ko e hā e me’a ‘okú ke fai ‘a ia ‘e tokoni ke tuku taha pē ho’o fakakaukau ki he Fakamo’uí?

Fakaafe’i e kau akó ke nau fakakaukau angé pe ko e hā hono lahi ‘enau toutou ongo’i ‘a e Laumālie ‘o e ‘Eikí lolotonga ‘a e sākalamēnití pea ‘oku fēfē fau hono mālohi ‘enau ongo’i ‘a e Laumālie ko iá.

Tala ange ki he kau akó: Tau pehē pē kuo toki a’u mai ‘eni ha tamasi’i tikoní mo e sākalamēnití ki ho tangutu’angá pea ko e teu ‘eni ke ke to’o.

- Ko e hā e ngaahi palōmesi ‘oku teu ke ke faí?
- Ko e hā nai e ngaahi tāpuaki te ke ma’u mei he me’a ko ‘eni?
- Ko e hā ‘oku mahu’inga ai ‘a e ouau ko ‘eni kiate koé?
- Ko e hā e me’a te ke lava ‘o fai ke toe fakalelei’i ange ai ‘a e founga ‘okú ke ma’u ‘aki ‘a e sākalamēnití?

Fakaafe’i e kau akó ke nau lau ‘a e Molonai 4–5 ke ‘ilo mei ai ‘a e ngaahi palōmesi ‘oku tau fai ‘i he taimi ‘oku tau ma’u ai ‘a e sākalamēnití pea mo e ngaahi palōmesi ‘oku fai mai ‘e he ‘Eikí. Fakaafe’i e kau akó ke nau fakalaululoto angé ki he mahu’inga ‘o e sākalamēnití. Fehu’i ange: Ko e hā e me’a ‘e lava ‘e ha taha ‘okú ne ma’u ‘a e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné ‘o fai ke tokoni ai ke toe mahu’inga ange ‘a e sākalamēnití ki he ní’ihi kehé?

‘Oange ki ha kau ako tokolahi ha ongo kongā maea ‘e ua. ‘Oange ha sekoni ‘e tolungofulu ke nau nono’o fakataha ai ‘a e ongo kongā maea pea nau faka’aonga’i ha fa’ahinga founga nono’o pē

te nau loto ki aí. Fekau ke nau faka'ali'ali e ngaahi nono'o na'a nau faí. Fehu'i ange ki he kalasí pe ko e fē 'a e fa'ahinga nono'o te nau falala taha ki aí 'o kapau 'e fakahaofi 'aki kinautolu 'a e maea ko 'ení. Fakamatala'i ange 'oku hangē pē ko e nono'o ko 'ení 'a hono hanga 'e he ngaahi fuakava 'oku tau fai mo e 'Eiki 'o "ha'íha'í" pe "nono'o" kinautolu kiate Iá. Fehu'i ange:

- Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke nono'o kinautolu ki he 'Eiki?
- Koe'uhí 'oku tau fie ma'u hono kotoa pē 'a e Fakalelei ke ne fakahaofi kinautolu mei he'etau ngaahi angahalá, 'okú ke fie ma'u ke mālohi fēfē 'a e "nono'o" pe ko e fuakava ko ia 'i homo vā mo e 'Eiki?
- Ko e hā e ngaahi founa 'e lava ai 'e he'etau ma'u 'a e sākalamēnití 'oku tau tāú 'o fakamālohia 'a e fuakava 'i hotau vā mo e Fakamo'uí?
- 'E lava fēfē 'e hono toe fakalelei'i ange 'a e mahino 'okú ke ma'u ki he sākalamēnití 'o toe fakamālohia ange 'a e nono'o 'i ho vā mo Sīsū Kalaisí?

Hiva'i pe lau ha himi sākalamēniti pea fakalotolahi'i e kau akó ke nau feinga ke toe molumalu ange 'a e taimi 'oku nau ma'u ai 'a e sākalamēnití.

Molonai 6:4–9. 'Okú fie ma'u ke fa'a fakataha 'a e kāingalotu 'o e Siasí ke ma'u 'a e sākalamēnití pea ke nau fefakamālohia 'aki fakalaumālie. 'Okú totonu ke tataki 'a e ngaahi fakataha'anga 'a e Siasí 'o fakatatau mo e fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni. (miniti 'e 20–25)

Kole ki he kau akó ke nau lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesitini Kōtoni B. Hingikeli:

"Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá: 'Pea 'i he 'osi ange 'a e ngaahi me'a kotoa ko ia na'e lea 'aki, ko e fatongia lahi mo mahu'inga tahá ke malanga'i 'a e Ongoongolelei' (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, na'e filifili 'e Joseph Fielding Smith [1976], 113). . .

"Talu meia Siosefa Sāmítá mo hono fakamamafa'i 'e he kau Palōfita 'a e me'a ni.

"'Okú fakaaofo 'a e ngāue, lahi fau mo hotau fatongia ke tokoni ke kumi ha ní'ihí ke akó'i 'a e ongoongolelei. Kuo 'omi 'e he 'Eiki ha fekau ke tau ako'i 'a e ongoongolelei ki he fa'ahinga kotoa pē. . . .

"I he hili ha'atau ma'u mo papitaiso ha tokotaha ului fo'ou, 'oku 'i ai leva ha'atau tukupā ke fakafeohi mo fakamālohia 'ene fakamo'oni ki he mo'oni 'o e ngāue ni. 'Okú 'ikai tonu ke tau tuku ia ke hū mai pē 'i he matapā 'i mu'a pea toe hū ki tu'a 'i he matapā 'i mui. Ko ha me'a matu'aki mahu'inga 'a 'ete kau ki he Siasí. 'Okú to'o ai 'e he tokotaha ului kotoa pē kiate ia 'a e huafa 'o Kalaisí mo ha'ane palōmesi te ne tauhi 'ene ngaahi fekau. Ka 'e toe lava pe foki 'e te hu mai ki he Siasí 'o hoko ko ha me'a fakatupu loto sí'i. Kapau he'ikai ha ngaahi nima 'ofa mo ha tokanga 'e kamata leva ke ne ongo'i veiveiua 'i he fili

kuó ne fakahokó. Kapau he'ikai ha ngaahi nima anga fakakaume'a mo ha ngaahi loto fiefia ke talitali lelei ia pea mo taki ia 'i he fonongá, 'e lava pē ke tō atu ia ki he tafa'aki.

"'Okú 'ikai mo'oni ke 'i ai hano 'aonga 'o na 'o e ngāue fakafaifekau, tuku ke he kapau te tau lava 'o pukepuke hono ngaahi fuá. Kuo pau ke 'oua na'a mavahevahe 'a e ongo me'á ni. 'Okú mahu'inga fau 'a e kau ulí ni. He ko e tokotaha ului kotoa pe ko ha foha pe 'ofefine ia 'o e 'Otuá. Ko e tokotaha ului kotoa pe 'oku hoko ia ko ha fatongia lahi mo kāfakafa. 'Okú matu'aki mahu'inga ke tau tokanga'i kinautolu kuo nau kuo nau hoko ko e kongá 'o 'etau mo'uí'" ("Kumi 'a e Fanga Lamí, Fafanga 'a e Fanga Sipí, *Liahona* Siulai 1999, 119).

Vahevahe e kalasí ki ha ngaahi kulupu 'e fā. Vahe ki he kulupu 'uluaki ke nau fakatāta'a 'i e kinautolu 'a e tokotaha papi ului fo'ou, kulupu hono uá ko e faifekau, kulupu hono tolú ko ha mēmipa 'o e uōtí mo ha kaungā-'api 'o e tokotaha papi ului fo'ou, pea ko hono faá ko ha taki lakanga fakataula'eiki pe taki he Fine'ofá. Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e Molonai 6:1–6 pea nau fakakaupau ki he me'a 'okú ne ako'i mai mei he vakai mai ko ia 'a e tokotaha na'e vahe ke fakatāta'a 'i e he'enua kulupú. Mou alea'i fakakalasi 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā e me'a na'a mou ako mei he ngaahi veesi ko 'ení 'o kau ki homou fatongia 'i ho'omou hoko ko ha tokotaha papi ului fo'ou, faifekau, kaungā-'api, pe taki he uōtí?
- 'Okú mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'e mahu'inga ai ki ha taha 'oku papitaiso ke ne ma'u ha "loto mafesi mo ha loto fakatomala" pea ke ne 'osi fakatomala mo'oni? (v. 2).
- Ko e hā e me'a 'e lava ke fai 'e ha faifekau ke tokoni ki hono fakapapau'i 'oku hanga 'e kinautolu 'oku papitaisó 'o "to'o [mo'oni] kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisí, mo fakapapau honau lotó ke tauhi ia 'o a'u ki he ngata'angá"? (v. 3).
- Ko e hā nai e me'a 'e lava 'e ha faiako faka'api pe faiako 'a'ahi, kaungā-'api, pe kaungā-me'a 'o fai ma'a ha tokotaha papi ului fo'ou ke tokoni ki hono fakapapau'i 'oku "manatua" ia, "fafanga 'aki 'a e ngaahi folofola lelei 'a e 'Otuá", tauhi ia "'i he hala totonú" pea ke ne "tokanga ma'u ai pē ki he lotú mo falala taha pē ki he ngaahi tokoni 'a Kalaisí"? (v. 4).
- 'Okú mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e fekau ai 'e he 'Eiki ki he kau taki 'o e Siasí ke nau fakafika mo tohi e ngaahi hingoa 'o e kau papi ului? (vakai, v. 4).
- 'E tokoni fēfē ki he kau papi ului fo'ou 'a hono fa'a fakahoko e ngaahi fakataha'anga maheni 'a e siasí mo e fetalanoa'aki 'o kau ki he tu'umālie 'o e laumālie 'o e mēmipa takitahá? (vakai, v. 5).
- Ko e hā mo ha toe ngaahi fatongia makehe 'oku fakamatala'i mai 'i he Molonai 6:7–9 'e lava 'o tokoni ki hono kotoa 'o e kāingalotu 'o e Siasí ke nau ha'u kia Kalaisí?
- 'Okú mou pehē ko e hā nai hono 'uhinga na'e fakakau ai 'e Molonai 'a e ngaahi akonaki ko 'ení 'i he 'ū lau'i peleti koulá?

Molonai 7-9

Talateú

Kimu'a pea toki faka'osi 'aki 'e Molonai e Tohi 'a Molomoná 'a 'ene fakamo'óni, na'á ne hanga 'o fakakau ai ha ongo tohi 'e ua pea mo ha malanga mālohi 'a 'ene tama'i fekau'aki mo e tuí, 'amanakí, pea mo e 'ofá. 'Oku fakataumu'a 'a e malanga ko 'ení kiate kinautolu "'a ia 'oku kau 'i he siasí, 'a ia ko e kau muimui anga fakamelino 'o Kalaisí", 'a ia na'e lava ke tala 'e Molonai 'aki 'enau "'a'eva lelei mo e fānau 'a e tangatá" (Molonai 7:3-4). Na'e hanga 'e he ngaahi lea ongo ko 'eni 'a Molomoná 'o 'omi ha fakamaama 'o kau ki ha ni'ihi 'o e ngaahi tefito'i tokāteline mahu'inga taha 'o e ongoongolelei. Na'a nau 'omi ha sīpinga kuo pau ke muimui ai 'a e tokotaha kotoa pē kae lava ke nau ma'u 'a e kakato 'a e ngaahi tāpuaki 'o e pule'anga 'o e 'Otuá.

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelei ke Tokanga Ki Ai

- 'Oku tali 'e he 'Otuá 'a 'etau ngāue 'i he taimi 'oku fakahoko 'aki ai 'a e loto mo'óni (vakai, Molonai 7:5-14; vakai foki, T&F64:33-35).
- 'Oku foaki ki he tokotaha kotoa pē 'oku fanau'i mai ki he māmaní 'a e Maama 'a Kalaisí, 'a ia 'oku tokoni kiate kitautolu ke tau fakafaikehekehe'i 'a e lelei mo e koví (vakai, Molonai 7:12- 19).
- Ko e tuí, 'amanakí, mo e 'ofá ko ha ngaahi me'a-foaki ia 'o e Laumālié 'oku foaki kiate kinautolu 'oku nau ha'u kia Kalaisi 'i he loto fakatōkilaló (vakai, Molonai 7:20-48; vakai foki, Mātiu 22:36-40; 1 Kolinitó 13).
- Ko e fānau ko ia 'oku nau mate te'eki ke hoko honau ta'u valú 'oku fakamo'ui kinautolu tu'unga 'i he Fakalelei 'a Kalaisí. Ka 'i ai ha fanga ki'i fehālaaki 'a e fānau ikí, 'oku 'osi totongi ki ai 'a e Fakalelei ia pea 'oku 'ikai toe fie ma'u leva ke papitaiso 'a e fānau ia ko 'ení (vakai, Molonai 8:4-23; vakai foki T&F 29:46-47; 68:25-27).
- Ko e kakai ko ia 'oku 'ikai ke nau muimui 'i he 'Eikí, 'oku taimi nounou pē pea nau hoko 'o fai angahala lahi. Neongo pe 'oku lahi fēfē fau 'a e loto fefeka 'a e kakai ka 'oku totonu ke tau kei feinga pē ke tokoni'i kinautolu ke nau tali pea mo mo'ui'aki 'a e ongoongolelei (vakai, Molonai 9; vakai foki, Molomona 3:11-12; 4:11-12; 5:1-2).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehé

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 145-49.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

Molonai 7:5-14. 'Oku tali 'e he 'Otuá 'a 'etau ngāue 'i he taimi 'oku fakahoko 'aki ai 'a e loto mo'óni.

(miniti 'e 20-25)

Faka'alí'ali 'a e fakatātā ko e Fetokoni'akí (Ngaahi Fakatātā 'o e Ongoongolelei, fika 615) pe ko ha toe fakatātā pē 'o ha tokotaha 'okú ne fai ha ngāue tokoni. Fehu'i ange:

- 'Oku mou pehē ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai ke tokoni ki he kakai kehé?
- Ko e hā ha fa'ahinga ngāue tokoni kuó ke kau ai 'a ia na'e fu'u mahu'inga 'aupito kiate koe?
- Ko e hā e ngaahi ongo 'oku mou ma'u kiate kinautolu kuo nau 'osi ngāue 'o tokoni kiate kimoutolu? kiate kinautolu kuo mou fai ha ngaahi ngāue tokoni ma'anautolu?

Toe faka'alí'ali 'a e fakatātāa pea fekau e kau akó ke nau fakakaukau loto angé 'oku nau lolotonga fai ha ngāue tokoni. Fehu'i ange pe 'oku nau fakakaukau nai ko e hā e ongo 'a e tokotaha 'oku nau tokoni ki ai 'o kapau 'e fanongo mai 'a e tokotaha ko iá ki ha'anau lea pehē:

- "Faka'amu ange 'e au na'e 'ikai fekau au 'e he'eku ongo mātu'á ke u ha'u he ngāue-'ofa ko 'ení."
- "'Oku ou faka'amu ange pē 'e totongi kitautolu he ngāue ko 'eni 'oku tau fai."
- "'Oku ou fakatau ange pē 'e fakatokanga'i 'e hoku ngaahi kaume'á 'eku ngāue mālohí. 'Oku ou fu'u fie ma'u ke nau sai'ia 'iate au."
- "'Oku 'ikai ke u 'ilo'i 'e au pe ko e hā hono 'uhinga 'oku ou fai ai e ngāue ko 'ení. Me'a ní 'oku 'ikai ke lava 'e he kakai ia ko 'ení 'o fakalelei'i pē 'enau ngaahi palōpalemá?"

Mou alea'i e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā e faikehekehe 'oku fakahoko 'e he 'uhinga 'oku tau fai ai ha ngāue 'i he taimi ko ia 'oku tau fai ai ha ngāue tokoni?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku tokanga mai ai 'a e 'Eikí ki he ngaahi 'uhinga 'oku tau fai ai ha ngāue 'o tatau pē mo 'ene tokanga mai ki he ngaahi ngāue ko ia 'oku tau fai?

Lau 'a e Molonai 7:1-4 pea fehu'i pe ko hai 'oku leá pea ko 'ene leá kia hai. Lau 'a e Molonai 7:5-10 pea mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā e me'a na'e akonaki 'aki 'e Molomona 'o kau ki he foaki "'i he loto mo'óni" 'o 'ikai 'i he "fakahōhōlotó?" (v. 6-7).
- 'Oku fakamaau'i fēfē 'e he 'Otuá 'a e ngāue 'oku fai 'i he fakahōhōlotó? 'Oku mou pehē ko e hā nai hono 'uhingá?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku hoko ai 'a e ngāue tokoni ko ha konga mahu'inga ia 'o e ongoongolelei?

Lau 'a e Molonai 7:11-14 pea kumi hake 'a e talanoa fakatātā ko ia na'e faka'aonga'i 'e Molomona ke fakamatala'i 'aki 'a e kakai 'oku 'ikai ke nau ngāue mo lotu 'i he loto mo'óni. Fehu'i ange:

- ‘Oku tatau fēfē ha taha ‘oku ngāue fakahōhōloto mo ha matavai ‘oku kona?
- Ko e hā mo ha toe me’a ‘oku mou ako mei he ngaahi veesi ko ‘eni?
- Ko e hā e fakatokanga ‘oku fai mai ‘e Molomona kiate kitautolu ‘i he veesi 14?
- Te tau lava nai ‘o faka’aonga’i fēfē’i e ngaahi akonaki ko ‘eni ‘i he’etau mo’ui fakafō’ituitu’? ‘i hotau ngaahi fāmīl’?

Hiki ‘i he palakipoé ‘a e fakamatala ko ‘eni na’e fai ‘e ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesi, ko e mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá: “Ko e ngāue-’ofá ko ha fuakava ia ‘oku fatongia’aki ‘e he kāingalotu kotoa pē ‘o e Siasí ‘o Sīsū Kalaisí” (‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1984, 13; pe *Ensign*, Nōvema 1984, 12). Hiki he palakipoé ‘a e lisi ko ‘eni ‘o e ngaahi me’a te ne faka’ai’ai ‘a e ngāue tokoní, pea fehu’i ange ki he kau akó pe ko e founga faka’ai’ai takitaha ko ‘eni ‘oku mā’ulalo ange pe mā’olunga ange:

- Ngaahi koloa pe lāngilangi
- Ke fai ai ha feohi ‘oku lelei
- Ko e manavahē na’a tautea’i
- Fatongia pe mateaki’i
- Ko e ‘amanaki ke ma’u ha fakapale ta’engata
- ‘Ofá, ko e ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisí

Vahevahe ‘a e ngaahi fakakaukau ko ‘eni na’e to’o mei he lea na’e fai ‘e ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesi. ‘O ka fie ma’u, pea ta’ofí ho’o fakamatalá ka mou alea’i mo e kau akó ‘a ‘ene leá.

“ ‘Oku lahi ‘a e ngaahi ‘uhinga ‘oku ngāue tokoni ai ‘a e kakai, pea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi ‘uhinga ia ‘oku lelei ange ‘i he ngaahi ‘uhinga koeé. Pea mahalo pe ‘oku ‘ikai ke taha pē ‘a e ‘uhinga ‘oku tau ngāue tokoni aí. Koe’uhi ko e ‘ikai ke tau haohaoá, ‘oku mahino mai ‘e lava ke fio ‘a e ngaahi ‘uhinga ‘oku fai ai ‘a e ngaahi ngāue tokoní he koe tu’unga ‘oku fio ai ‘a e ngaahi ‘uhingá ‘e fakatatau pe ki he anga ‘etau tupulaki fakalaumalié. Ko ia ‘i he’ene pehē, ‘oku totonu ke tau vilitaki ke tau ngāue tokoni ‘o makatu’unga ‘i he ngaahi ‘uhinga ko ia ‘oku lelei tahá. . . .

‘Oku ‘i ai foki ha ni’ihi ‘oku nau fie ngāue tokoni koe’uhi ke ma’u hanau pale fakaemāmani. . . Ko e ni’ihi te nau ngāue pē koe’uhí ko ‘ene feinga ke langa hake hano tu’unga fakafeohi ‘e ma’u ai hano ngeia pe toe lahi ange ai ha’ane koloa ‘e ma’u. Pea ni’ihi ko e kumi lāngilangi mo e mafai. . . .

“Koe ‘uhinga ‘e taha ‘o ‘etau ngāue lelei —’a ia mahalo ‘e mahu’inga ange ia ‘i he ‘uluaki, ka ‘oku kau pē ‘i he ngāue ke ma’u ha pale fakaemāmani, ko ha ni’ihi ‘oku nau ngāue tokoni pe koe’uhí ke feohi ai mo ha kakai lelei

Ko e ongo fuofua ‘uhingá ni ko e ongo ‘uhinga mātu’aki siokita mo’oni pea ‘oku ‘ikai taau ia ke ma’u ‘e he kāingalotu ‘o e Siasí ni. . . . ‘Oku si’isi’i ange ‘a hono

fakapale’i ‘o kinautolu ‘oku nau ngāue tokoni ‘o makatu’unga ‘i he ‘uhinga ke ma’u ha ngaahi pale fakaemāmani ‘i he kakai ko ia ‘oku nau ngāue tokoni koe’uhi ko e ngaahi ‘uhinga ko ‘eni te u lave ki aí.

“Oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku nau ngāue tokoni koe’uhí ‘oku nau ilifia pe manavahē nai. Neongo pe ko e hā, ka ‘oku ‘ikai pe ko ha ‘uhinga lelei ‘a e ilifia ia ki he tauteá. . . .

‘Oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku nau fai e ngāue koe tu’unga ‘i honau fatongia tauhi pe koe’uhí ko ha’anau tokanga’i honau ngaahi fāmīl’ pe koe’uhí pē ko ha ‘ulungāanga tukufakaholo . . . Ko kinautolu ‘oku nau ngāue ko ‘enau ongo’i honau fatongia pe tukufakaholó, ko ha kakai lelei kinautolu ‘o e māmani.

“Ko e fa’ahinga ngāue tokoni ko ia na’á ku toki lave ki aí, ‘oku totonu ke tau laukau ai, pea fakatauange ke tāpuekina kinautolu, kapau ‘oku nau fai ‘aki ia honau loto mo’oni. . . .

“. . . ‘Oku toe ‘i ai mo ha ngaahi ‘uhinga mā’olunga ange ke tau fai ai ha ngāue tokoni.

“Ko e taha ‘o e ngaahi ‘uhinga ko iá ko ‘ete tokoni mo te ‘amanaki ki ha fakapale ‘o e mo’ui ta’engatá. Ko e ‘amanaki —’a e ‘amanaki ke tau a’usia ‘a e fiefiá ‘i he’etau ngāue tokoní— ko e taha ia ‘o e ngaahi ‘uhinga mālohi ke tau fai ai ha ngāue tokoní, ka kuo pau ke tau tui kitautolu ki he ‘Otuá, pea ‘i he fakahoko ko ia ‘o ‘Ene ngaahi kikité. . . .

“ Ko e ‘uhinga fakamuimui te u lave atu ki aí, ko e ‘uhinga mā’olunga taha ia ke makatu’unga ai ‘a ‘etau fai ha ngāue tokoní. ‘I he’ene fehokotaki mo e ngāue tokoní, ‘oku ui ‘e he folofola ‘a e ‘uhinga ko ‘eni te u lave ki aí, ko e ‘hala ‘oku lelei lahi’ (1 Kolinitó 12:31).

“Ko e ‘ofa ia ‘oku ui ko e ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisí’ (Molonai 7:47). ‘Oku akonaki mai ‘a e Tohi ‘a Molomoná ko e ‘ofa ia ‘oku lelei ‘a ia “ ‘oku mahu’inga taha ‘i he ngaahi me’a kotoa pē ’ (Molonai 7:46). . . .

Ke a’usia ‘e he’etau ngāue tokoní ‘a e tu’unga ‘aonga tahá, kuo pau pē ke fai ia tu’unga ‘i he ‘ofa ki he ‘Otuá pea mo ‘Ene fānaú

“ ‘Oku mahino heni ko e tefito’i mo’oni ko ia ‘oku tau fai ‘etau ngāue tokoní koe’uhí ko ‘etau ‘ofa ki he ‘Otuá mo hotau kāingá kae ‘ikai makatu’unga ‘i ha lelei fakatāutaha pe ko ha ‘uhinga mā’ulalo angé, ko ha mo’oni ko ha ‘uhinga mo ha tefito’i mo’oni mā’olunga ia.

“Ko ha tukupā mā’olunga mo’oni ia, ‘a hono tuku mai ke tau ngāue tokoni ‘aki hotau lotó, mo hotau ‘atamai kotoa. He ko e fa’ahinga ngāue tokoni ko iá kuo pau ke ‘atā ia mei he fakakaukau’i ha me’a ‘a’ata. Kuo pau ke fakalotoa ia ‘e he ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisí.” (*Tūhulu* ‘Okatopa 1984, 11-15).

Fakaafe’i ho’o kau akó ke nau vahevahe pe ‘e anga fēfē ha’anau feinga ke fakatupulaki ha ngaahi ‘uhinga lelei ke nau ngāue

tokoni ai. Lau 'a Molonai 7:48, hili ia pea toe lau mo e lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Melioni G. Lomeni 'a ia na'e hoko ko ha memipa 'o e Kau Palesitenisi 'Uluaki:

“E fehu'i 'e ha ni'ihii pe 'e anga fefē ha'anau ma'u 'a e ngaahi ongo ma'oni'oni ko 'eni ke foaki? 'E anga fefē ha'aku foaki 'o 'ikai momoi ha me'a? 'E anga fefē ha'aku ma'u 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisi? 'Oku ou pehē kia kinautolu: Tauhi faivelenga 'a e ngaahi fekaú, fa'a foaki, 'ofa 'i ho fāmili, fua ho fatongia 'i he siasí, ngāue fakafaipekau, totongi vahehongofulu kakato mo e ngaahi foaki kehē, ako 'a e folofolá—pea 'oku lahi mo ha ngaahi me'a kehē. Ko e taimi ko e te ke ngāue faivelenga ai 'e tokoni'i pea fakavaivai'i ho loto 'e he 'Eiki 'o hangē ko e loto 'o e kakai 'i he taimi 'o e Tu'i ko Penisimani 'a ia na'e lava ai ke ne lea 'o pehē: "Io, 'oku mau tui ki he ngaahi folofola kotoa pe 'okú ke lea 'aki kiate kinautolu; pea 'oku mau 'ilo'i foki 'a hono pau mo mo'oni koe'uhi ko e Laumālie 'o e 'Eiki Māfimafi 'a ia kuo fai ha fu'u liliu lahi 'i loto 'ia te kinautolu, pe 'i homau lotó, 'o 'ikai ai te mau toe ma'u ha holi ke fai koví, ka ke fai lelei ma'u ai pe" (Mōsaia 5:2) ('i he Conference Report, 'Okatopa 1981, 131–3).

Poupou'i e kau akó ke nau feinga ke fai 'enau ngāue tokoni ko 'enau 'ofa ki he 'Otuá mo e ni'ihii kehē.

 Molonai 7:12–19 (Potu Folofola Ako Ma'ulotó, Molonai 7:16–17). 'Oku foaki ki he tokotaha kotoa pē 'oku fanau'i mai ki he māmaní 'a e Maama 'a Kalaisi, 'a ia 'oku tokoni kiate kinautolu ke tau fakafaikehekehe'i 'a e lelei mei he koví. (miniti 'e 30–35)

Mou alea'i fakakalasi 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'e 'ikai fakamālohi'i ai kimoutolu 'e he 'Otuá 'i ha taimi ke mou fai lelei?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ikai lava ai 'e Sētane 'o fakamālohi'i kimoutolu ke mou fai koví?

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e Molonai 7:12–13 'o kumi 'a e ngaahi fo'i lea 'oku nau fakahā mai e founga 'oku fai 'e he 'Otuá mo Sētane ke tau muimui ange ai 'iate kinauá. Fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a 'oku ako'i atu 'e he ongo fo'i lea ko 'eni ko e "fakaafe'i" mo e "fakatauele'i" 'o kau ki he 'Otuá pea mo Sētané?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku finangalo ai 'a e 'Eiki ke ne fakatauele'i pe fakaloto'i kimoutolu ke mou fai lelei?
- Lau 'a e 2 Nifai 2:27, 29. Fakatatau ki he ongo veesi ko 'eni, ko e hā e fakataumu'a 'a Sētané?
- Te mou lava fefē 'o tala e faikehekehe 'i he ngaahi fakatauele 'a e 'Otuá pea mo e ngaahi fakatauele 'a Sētané?

Fehu'i ange ki he kau akó pe ko e fē 'i he ngaahi fili ko 'eni 'oku "o e 'Otuá" pea ko e fē leva 'oku "'o Sētané":

- Ke lau e *New Era*

- Ke lau ha makasini 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakatātā ta'e fe'unga Fehu'i ange pe na'e faingofua ke fai 'a e fili ko 'eni, pea ko e hā hono 'uhingá. Fehu'i ange ha ngaahi fakatātā 'o ha ngaahi fili 'i he vaha'a 'o e lelei mo e koví 'a ia 'oku toe fu'u faingata'a ange ke fai, pea mou alea'i fakakalasi ia. (Ko e fakatātā 'e taha ko ha fo'i hele'uhila 'oku lau 'e māmani ko e hele'uhila lelei taha ia 'o e ta'ú ka 'oku 'i ai ha ngaahi kongā ta'e fe'unga 'aupito mo fakalielia ai.)

Fakamo'oni kuo 'osi foaki mai 'e he 'Eiki ha ngaahi me'a-foaki kiate kinautolu takitaha ke tokoni ki he 'etau fili ki he lelei mo e koví. Lau 'a e Molonai 7:14–15 pea mo e kongā 'uluaki 'o e veesi 16, 'o ngata 'i he kupu'i lea ko ia 'oku pehē "ke ne 'ilo'i 'a e lelei mei he koví." Fakamo'oni'i ko e Laumālie 'o Kalaisi ko ha me'a-foaki ia.

Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e Molonai 7:16–19 'o kumi 'a e me'a 'oku ako'i mai 'e he ngaahi veesi ko 'eni 'o kau ki hono fai 'o e fili. Fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a na'e ongo kiate koe 'i he ngaahi veesi ko 'eni'?
- Ko e hā e me'a 'oku totonu ke tau ngāue'aki ke tokoni kiate kinautolu 'i he 'etau fili?
- 'E tokoni fefē 'a e akonaki ko 'eni kiate kimoutolu?
- Ko e hā e me'a 'oku ako'i atu heni 'o kau ki he tokanga mai 'a e 'Otuá ki he ngaahi fili 'oku mou fai pea mo 'Ene 'ofa kiate kimoutolú?

Ke tokoni ke toe mahino lelei ange ki he kau akó 'a e Laumālie 'o Kalaisi, mou lau pea alea'i 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:44–47; 93:12, 16–20, 26–28. Fekau e kau akó ke nau fakahoa 'a e ngaahi fakamo'oni fakafolofola ko 'eni mo e Molonai 7:16.

Fakaafe'i e kau akó ke nau hiki ha lisi 'o e ngaahi hele'uhila, ngaahi polokalama televīsone, ngaahi fo'i hiva, pe ngaahi makasini 'oku fu'u manakoa 'aupito. Mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- 'Oku mou pehē ko e fē 'i he ngaahi me'a ni 'okú ne "[fakaafe'i kinautolu] ke fai lelei, pea 'oku fakaloto'i ke tui kia Kalaisi'?"
- 'Oku fefē hono fakahoa atu 'o e ngaahi tu'unga mā'olunga 'a e 'Eiki ki he ngaahi tu'unga 'a māmaní fekau'aki mo e ngaahi me'a fakafiefia ko 'eni?
- 'E tokoni'i fefē kimoutolu 'e he ngaahi tefito'i mo'oni 'i he Molonai 7:16–19 ke mou fili pe ko e hā e me'a te mou lau, sio aí, pe fanongo aí?

Lau e kongā ki he mītiá 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'utupú* [1990], pea fehu'i ange: 'Oku fefē 'a e ngaahi akonaki 'a Molomoná 'i hono fakafehoanaki atu ki he ngaahi tu'unga ko ia 'oku hā 'i he ki'i tohi tufa ko 'eni?

Vahevahe mo kinautolu 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni 'Ēsela Tafu Penisoni:

“Tau faka'aonga'i mu'a e tu'unga [a Molomoná] ke fai 'aki hono fili 'e me'a 'oku tau lau, 'a e ngaahi hiva 'oku tau fanongo ki aí, 'a e fakafiefia 'oku tau mamata aí, 'a

e ngaahi me'a 'oku 'i he 'etau ngaahi fakakaukau [vakai, Molonai 7:13, 17]. Tau 'ai ke tau toe anga faka-Kalaisi angé" ('i he Conference Report, 'Epeleli 986, 100; pe *Ensign*, Mē 1986, 78).

Hiva'i pe lau e "Fili 'a e Mo'oni" (*Ngaahi Himi*, fika 146). Fekau e kau akó ke nau fakafanongo angé ki he sippinga 'o hono fai 'o e filí ka ke lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Hauati W. Hanitaá:

"Tuku ke tau muimui 'i he 'Alo 'o e 'Otuá 'i he ngaahi founga kotoa pē pea 'i he ngaahi 'alunga kotoa pē 'o e mo'uí. Tau ngaohi ia ke hoko ko hotau fa'ífa'ítaki'anga mo hotau fai fakahinohino. 'Oku totonu ke tau fehu'i hifo pē kiate kিতautolu 'i he faingamālie kotoa pē 'oku tau ma'u, 'Ko e hā nai e me'a 'e fai 'e Sísuú?' pea tau toe loto-to'a ange ke tau ngāue 'o fakatatau ki hono talí. Kuo pau ke tau muimui 'ia Kalaisi ki hono 'uhinga lelei taha 'o e fo'i lea ko iá. Kuo pau ke tau fakahoko 'a 'ene ngāue 'o hangē ko 'ene fakahoko 'a e ngāue 'a 'ene Tamaí. . . . Kuo pau ke tau fai 'a e me'a kotoa pē te tau lava ke fai 'aki 'a hono kotoa 'o e me'a 'e lava ke fakahoko 'e hotau ngaahi mālohi fakamatelié ke tau hoko 'o tatau mo Kalaisi—'a e sippinga haohaoa mo ta'e ha angahala pē ko ia 'e taha kuo mamata ai 'a e māmani" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1994, 84; pe *Tūhulú*, Siulai 1994, 85).

Fakalotolahi'i e kau akó ke nau muimui 'i he sippinga ko 'eni.

 Molonai 7:20-48. Ko e tuí, 'amanakí, mo e 'ofá, ko ha ngaahi me'a-foaki ia 'o e Laumālie kuo foaki kiate kinautolu kuo nau ha'u kia Kalaisi 'i he loto fakatōkialaló. (miniti 'e 40-45)

Hiki e ngaahi fo'i lea, ngaahi fakamo'oni fakafolofola, mo e ngaahi fakamatala ko 'eni 'i ha ngaahi la'i pepa mavahevahe pea fa'o kinautolu 'i ha ngaahi puha me'a'ofa kuo 'osi kofukofu'i fakalelei (pe fa'o 'i ha toe fa'ahinga me'a kehe pē.)

Puha fika 1	Tuí Molonai 7:20-39 'Alamā 32:21-22
Puha fika 2	'Amanakí Molonai 7:40-43 'Eta 12:4 Hepelū 6:11-19 "Na'e akonaki 'e Molomona 'o pehē ko e tuí, 'oku taki atu ia ki he 'amanakí, ko ha fa'ahinga 'amanaki makehe mo fakalotu. 'Oku fa'a faka'aonga'i 'a e fo'i lea ko 'eni ke fakamatala'i 'aki 'a e ngaahi faka'ānau taukakapa 'a e lotó—'a e ngaahi me'a 'oku faka'amu ki aí. Ka 'i hono faka'aonga'i ko ia 'i he Tohi 'a Molomoná 'oku fakapapau'i mai ia pea 'oku fakanatula pē 'ene hoko

	mai 'a'ana mei he tui kia Kalaisi. . . . "Oku natula fēfē 'a e 'amanaki ko 'eni? 'Oku toe hope atu ia 'i he fo'i faka'ānau pē. He ko hono ma'u ia 'o e 'amanaki 'i he fakalelei 'a Kalaisi pea mo e mālohi 'o 'ene toetu'ú, ke hiki hake 'a kimoutolu ki he mo'ui ta'engata, pea ke fai 'eni koe'uhi ko ho'omou tui kiate ia 'o hangē ko e tala'ofá' [Molonai 7:41]. 'Oku toki fakamatala'i mahino mai leva 'i he Molonai 7:42 'o hangataha pē ki he fo'i 'uhinga ko iá, 'o pehē, 'Kapau 'oku ma'u 'e ha tangata 'a e tui [kia Kalaisi mo 'ene fakalelei] 'oku pau ke ne ma'u [ko hono olál] 'a e 'amanaki [i he tala'ofa 'o e Toetu'ú, he 'oku o fakataha 'o 'ikai toe fakamavahevahe'i 'a e ongo me'a ni 'e ual; he koloto ke lava ke 'i ai ha 'amanaki [i he Toetu'ú] ta'e 'i ai ha tui [ki he fakalelei 'a Kalaisi].'" Sefilí R. Hōlani, <i>Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon</i> [1997], 334-35).
Puha fika 3	'Ofá Molonai 7:44-48 1 Kolinitō 13

Faka'ali'ali e ngaahi puhá ki he kau akó (kae 'oua leva 'e fakaava kinautolu). Tuku ke lau 'e he kau akó 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:7-9, 11-12, 26 pea nau kumi ai e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i ko 'eni:

- 'Oku ha'u mei fē 'a e ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālié?
- Ko e ngaahi me'a-foaki 'e fiha 'oku ma'u 'e ha tokotaha?
- 'Oku totonu nai ke tau fekumi ke ma'u 'a e ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālié?
- Ko e hā e ngaahi me'a na'e fakataumu'a ki ai hono foaki mai 'o e ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālié?

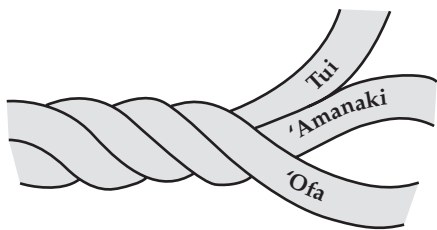
Fakahā ange ki he kau akó 'oku lava ke tokoni'i kিতautolu 'e he ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālié ke tau faka'ehi'ehi mei hano kākāa'i kিতautolu 'e Sētane pea tokoni foki ke toe mahino lelei ange kiate kিতautolu 'a e ngaahi ue'i 'oku ha'u mei he 'Eiki. Fakamatala'i ange 'oku 'omai 'e Molomona 'i he tohi Molonai 7:5-19 ha fale'i ki he founga ke tau fili ai 'i he lelei mo e koví. 'Oku ako'i mai 'e Molomona 'i he veesi 24-28 'o kau ki he ngaahi me'a-foaki 'e tolu 'o e Laumālié te nau lava ke tokoni'i kিতautolu ke tau "puke 'a e me'a lelei kotoa pē" (v. 20). Fehu'i ange ki he kau akó pe 'oku 'uhinga ki he hā 'a e "puke" ki ha fa'ahinga me'a. Tuku ke nau lau 'a e veesi 1 pea fehu'i ange pe ko e hā e ngaahi me'a-foaki 'e tolu 'o e Laumālié 'oku lau ki ai 'a Molomoná.

Vahevahe e kau akó ki ha ngaahi kulupu 'e tolu. 'Oange ki he kulupu takitaha ha taha 'o e ngaahi puha me'a'ofa kuo 'osi kofukofú. Fakaafe'i e ngaahi kulupú ke nau fakaava 'enau puhá, kumi hake 'a e me'a-foaki 'o e Laumālié, pea lau 'a e ngaahi potu folofola (mo e fakamatala) 'oku kau ki he me'a-foaki ko iá. Hiki 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni 'i he palakipoé pea fekau e kau akó ke nau kumi 'a honau ngaahi talí 'i he 'enau laukongá.

Ko 'ene 'osi pē 'enau laukongá pea mou alea'i fakakalasi leva e ngaahi fehu'i:

- Ko e hā nai ha ongo fo'i mo'oni 'e ua kuo mou ako 'o kau ki he me'a-foaki ko 'eni?
- 'E hoko fēfē ha mahino 'o e ngaahi mo'oni ko 'eni ko ha tāpuaki kiate kimoutolu?
- Ko e hā hono 'uhinga 'oku mahu'inga ai 'a e me'a-foaki ko 'eni?
- Ko e hā e me'a te tau lava 'o fai ke fakamālohia ai 'a e me'a-foaki ko 'eni 'i he'etau mo'ui?

Faka'alí'ali ki he kau akó ha konga maea kuo vilohi pe fi, pe ko ha'o tā he palakipoé 'a e fakatāta 'oku 'oatu fakataha mo 'eni.

Tala ange ki he kau akó ko e maeá 'oku ngaohi ia mei ha ngaahi tu'oni afo 'oku vilohi fakataha. 'Oku hanga 'e he tu'oni afo 'e taha 'o 'ai ke mālohi 'a e ngaahi tu'oni afo kehé. Fakamo'oni ange 'oku tatau pē 'eni mo e tui, 'amanaki, mo e 'ofá. 'Oku nau fefakafalala'aki pea 'oku nau fefakamālohia 'aki kinautolu. Faka'ai'ai e kau akó ke nau fekumi ke ma'u pe ke nau hanga 'o fakamālohi'i 'a e ngaahi me'a-foaki ko 'eni 'i he'enua mo'ui.

Molonai 7:45–48 (Potu Folofola Ako Ma'ulotó, Molonai 7:45). Ko e 'ofá ko e 'ofa haohaoa ia 'a Kalaisi. (miniti 'e 15–20)

Fakaafe'i e kau akó 'i ha 'aho 'e taha pe ua pea toki fai 'a e kalasi ke nau vakai holo ki ha ngaahi ngāue tokoni 'e fai. 'I ho'o kamata 'a e lēsoni ko 'eni, fehu'i ange ki he kau akó pe ko e hā ha fa'ahinga ngāue tokoni na'a nau mamata hano fai. Mou alea'i 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni:

- Ko e hā e ngāue tokoni na'e ongo taha kiate koé? Ko e hā hono 'uhingá?
- Ko e hā e lelei na'e ma'u 'e he tokotaha na'e fai ki ai 'a e ngāue tokoni?
- 'Oku mou pehē ko e hā mo ha lelei na'e ma'u 'e he tokotaha na'á ne fai 'a e ngāue tokoni?

Lau 'a e Molonai 7:45–48 pea fehu'i ange pe 'oku tatau fēfē 'a e ngaahi ngāue tokoni na'e mamata ai 'a e kau akó mo hono fakamatala'i ko ia 'e Molomona 'a e 'ofa faka-Kalaisi.

Tala ange ki he kau akó 'oku 'ikai ke ngata pē 'a e 'ofa faka-Kalaisi 'i hono fai 'o e ngaahi ngāue tokoni. Fakaafe'i ha tokotaha ako ke ne lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Sefili R. Hōlaní:

“Ko e taha [‘oku ‘uhinga ‘eni ki he ‘ofa faka-Kalaisi pe ko e ‘ ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisi] ‘a e fa’ahinga ‘alo‘ofa mo e ‘ofa ‘oku fa‘a fakamolemole ‘a ia ‘oku totonu ke ma‘u ‘e he kau ākongā ‘a Kalaisi kiate kinautolú. . . .

“Ka neongo ia, ‘oku ‘ikai ko hono faka‘uhinga‘i lahi ange ‘o e ‘ ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisi ‘a e me‘a ko ia ‘oku tau feinga kitautolu ko e kau Kalisitiané ke faka‘ali‘ali ki he ni‘ihi kehé kae ‘ikai lavá, ka ko e me‘a ko ia kuo lava ‘e Kalaisi ke faka‘ali‘ali mai kiate kitautolú. Kuo tu‘o taha pē hono ‘iloa ia ‘o e ‘ofa faka-Kalaisi mo‘oní. ‘Oku fakahā haohaoa mo mo‘oni mai ia ‘i he ‘ofa ta‘e siokita mo fakamulituku ‘a Kalaisi ma‘atautolu ‘i he‘ene fakalelei. . . . Ka ne ta‘e ‘oua ‘a e ‘ofa ko iá—‘a ‘ene ‘ofa haohaoa ma‘atautolú, ‘oku ‘ikai hatau mahu‘inga, ‘ikai ha ‘amanaki ma‘atautolu, pea ‘e mamahi ‘a e tangata mo e fefine kotoa pē. Ko e mo‘oni, ‘e ma‘u ‘a e lelei ‘e kinautolu kotoa pē ‘oku nau ma‘u ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o ‘ene ‘ofá ‘i he ‘aho faka‘osi—‘a e Fakalelei, Toetu‘u, mo‘ui ta‘engatá, ‘a e tala‘ofa ta‘engatá.

“‘Oku ‘ikai pehē ke ne hanga ‘e ia ‘o fakasi‘isi‘i ange ‘i ha fa‘ahinga founa ‘a e fekau ko ia ke tau feinga ke ma‘u ‘a e fa‘ahinga ‘ofa ko ‘eni kiate kitautolú. ‘Oku totonu ke tau lotu ki he Tamaí ‘aki ‘a e ivi kotoa ‘o [hotau] lotó, koe‘uhi ke fakafonu ‘aki ‘a [kitautolu] ‘a e ‘ofá ni’ [Molonai 7:48; vakai foki, 1 Kolinitó 13:4–5, 7–8]. . . . ‘Oku totonu ke tau mo‘ui ‘o hangē ko e mo‘ui ‘a Kalaisi, pea ‘oku totonu foki ke tau ‘ofa ‘o hangē ko e ‘ofa ‘a Kalaisi. Ka ko e ‘ ‘ofa haohaoa [ia] ‘a Kalaisi na‘e lea ki ai ‘a Molomoná—‘a e ‘ofa ‘a Kalaisi. ‘I he‘etau ma‘u ‘a e me‘a-foaki faka- ‘Otua ko iá, ‘a e me‘a-foaki ‘o e huhu‘i, ‘oku tau ma‘u ‘a e me‘a kotoa pē; kapau ‘oku ‘ikai ke tau ma‘u ia, ‘oku ‘ikai ke tau ma‘u ha me‘a pea ko e me‘a noa pē ‘a kitautolu, tukukehe ha‘atau tau hoko ko ha ‘kau tēvolo [mo e] kau ‘āngelo ‘a e tēvoló ‘i he ngata‘angá [2 Nifai 9:9]” (Christ and the New Covenant, 336–37).

Fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a na'e toe tñaki mai 'e he fakamatala 'a 'Eletā Hōlaní ki he mahino 'oku mou ma'u 'o kau ki he 'ofa faka-Kalaisi?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'oku fu'u mahu'inga ai 'a e 'ofá, pea hoko ia ko e me'a-foaki mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a-foaki kotoa?

Fekau ha tokotaha ako ke ne lau 'a e Molonai 7:45–48 ke fanongo e kalasi, kae fekau ke ne hanga 'o fetongi'aki 'a e fo'i lea ko e 'ofá 'a e Fakalelei 'i he taimi kotoa pē 'okú ne a'u mai ai ki he fo'i lea ko iá. Fehu'i ange: Ko e hā e me'a 'oku ako'i atu 'e hono lau pehe'i 'o e ngaahi vēsí 'o kau ki he Fakalelei?

Faka'ai'ai e kau akó ke nau muimui 'i he sīpinga 'a Sīsū Kalaisi 'i he'enua ngāue tokoni ki he ni'ihahi kehé. Faka'ai'ai foki kinautolu ke nau fekumi ki he 'ofa haohaoa 'a Kalaisi 'o fakatau ki he me'a na'e lea'aki 'e 'Eletā Hōlaní 'aki 'enau faka'aonga 'i 'i he'enua mo'ui 'a e mālohi 'o e Fakalelei.

Molonai 8:4-23. Ko e fānau ko ia 'oku nau mate 'oku te'eki ke hoko honau ta'u valú, 'oku fakamo'ui kinautolu tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. Ka 'i ai ha fanga ki'i fehālaaki 'a e fānau ikí 'oku 'osi totongi ki ai 'a e Fakalelei ia pea 'oku 'ikai toe fie ma'u ke papitaiso 'a e fānau ia ko 'ení. (miniti 'e 30-35)

'Omai ki he kalasí ha ngaahi fakatātā lahi 'o ha fanga ki'i tamaiki, kau ai 'a e fakatātā 'o Kalaisi mo e Fānau Īkí (Ngaahi Fakatātā 'o e Ongongolelei, fika 216) pe ko ha fakatātā tatau mo ia. Fehu'i ki he kau akó:

- Ko e hā ha fanga ki'i me'a fakaoli pe fakafiefia kuó ke mamata hono fai 'e he fānau ikí?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga na'e kole mai ai 'e he Fakamo'uí ke tau hoko 'o hangē ko e fānau ikí? (vakai, 3 Nīfai 11:38).
- 'Oku mou pehē ko e hā e ongo 'a Sisū Kalaisi ki he fānau ikí?
- 'Oku mou pehē ko e hā 'oku fu'u 'ofa lahi pehē ai 'a e Fakamo'uí 'iate kinautolú?

Tala ange ki he kau akó 'oku fakamatala 'a e Tohi 'a Molomoná ki ha ngaahi tokāteline mahu'inga lahi 'o kau ki he fānau. 'E tokoni ki he kau akó hono ma'u 'o ha mahino kau ki he ngaahi tokāteline ko 'ení 'i ha taimi 'e ma'u ai ha'anau fānau pe ko e taimi te nau ako'i ai 'a e ongoongolelei ki ha ni'ihí kehe.

Vahe'i ki ha tokotaha ha taha 'o e ngaahi fakatātā ko 'ení (pea kapau 'e 'aonga pea 'oange 'a e fakatātā tatau pē ki ha kau ako kehe 'o 'ikai ki he tokotaha pē). Fekau e kau akó ke nau lau 'a e Molonai 8:1-24 mo kumi ha ngaahi akonaki ai 'oku fekau'aki mo e fakatātā na'e vahe kiate kinautolú. Fekau foki ke nau lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:46-50; 68:25-27. 'I he 'osi pē 'enau lau iá pea lau leva e ngaahi fakatātaá ki he kalasí. Ko 'ene 'osi pē ha fo'i fakatātā 'e taha pea ki'i mālōlō ai kae fakaafe'i e kau ako na'e vahe ange kiate kinautolu 'a e fakatātā ko iá ke nau vahevahe mai e founa te nau fai ki he me'a ko iá 'o nau faka'aonga'i ki ai 'a e ngaahi mo'oni 'i he tohi Molonai 8.

1. Na'á ke toki fe'iloakí ni mo ha ongo mātu'a na'e mate 'ena ki'i tamasi'i ta'u fā 'i ha fakatu'utāmaki 'i ha me'alele. 'Oku lahi 'aupito 'ena ngaahi fehu'í, kae fakatautefito 'eni ki he me'a 'e hoko ki hona ki'i fohá he taimi ní.
2. 'Oku tali fiemālie 'e ha tokotaha na'e toki papi uluí ni 'o ne pehē ko e fo'i fakakaukau lelei hono papitaiso 'o e fānau ta'u valú ka 'okú ne fifili ia pe ko e hā 'oku fu'u fakamamafa'i pehe'i ai 'a e tokāteline ko iá. 'Okú ne fehu'i mai, "'Oku 'ikai ke fu'u mahu'inga ia pe 'oku papitaiso ha taha 'i hono māhina valú, ta'u valú, pe ta'u valungofulú, 'ikai ko ia?'"
3. 'I ho'o ngāue fakafaifekau 'okú ke fetaulaki ai mo ha tangata 'okú ne fekumi fakamātoato ki he mo'oni. 'Okú ne fakamatala mai na'e akonekina ia 'i hono kotoa 'o 'ene mo'uí 'oku fanau'i mai 'a e fānau ikí 'oku 'ikai ke nau ma'a ko e tupu mei he maumau-fono 'a 'Ātamá. 'Okú ne tui fakapapau ko e taimi ko ē 'oku mate ai 'a e fanga ki'i valevalé 'oku te'eki ke papitaiso kinautolu, 'oku nau mate 'i he'enau "'ulí" pea 'oku nau 'alu ki heli.
4. 'Oku fehu'i atu 'e ho'o faiako semineli, "'Oku fakahā fēfē 'e he tui ko ia ki hono papitaiso 'o e fānau ikí 'oku 'ikai ma'u 'e he tokotaha ko iá ha mahino ki he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi?'

5. Na'e kole atu ke ke fai ha lea miniti 'e ua ki he fānau Palaimeli 'i he tefito ko e "'Oku ma'u 'e Sisū Kalaisi ha 'ofa haohao ki he fānau ikí."
6. Na'e fai 'e ha fefine ha fehu'i 'i he houalotu Fine'ofá 'o kau ki he ta'e 'i ai ha angahala 'a e fānau ikí. 'Okú ne fakamatala ki hono fai 'e he'ene ki'i tamasi'i ta'u onó 'a e me'a na'e kovi hili pē ia 'ene fakamatala'i ange ki ai hono 'uhinga 'oku kovi ai 'a e me'a ko iá. 'Okú ne tui fakapapau ia na'e 'osi 'ilo'i pē 'e he'ene ki'i tamasi'i e me'a na'á ne fai pea 'okú ne fifili ai pe ko e hā hono 'uhinga 'e 'ikai lau ai 'a e me'a na'á ne fai ko ha'ane fai angahalá.
7. 'Oku tala atu 'e hao kaume'a 'oku mo'ua hono tuonga'ané 'i he fa'ahinga mahaki ko ia 'oku uesia ai 'a e 'atamai, pokopokosi'i e ongo matá, fōlahi e fo'i 'ulú, fālahi e lau'inimá pea nonou e 'ulu'ulutuhú, (Down's syndrome) pea 'okú ne fanongo ma'u pē ki he pehē 'oku 'ikai 'eke mei he fa'ahinga pehe'e ia 'enau ngaahi fehālāki. 'Okú ne pehē 'e ia 'e foaki ange pē ha feitu'u mo'onautolu 'i he pule'anga fakasilesitialé, 'o hangē pē ko e fānau ko ia 'oku nau mate 'oku te'eki ke nau ta'u valú. 'Okú ne fehu'i mai pe 'oku mou 'ilo'i ha ngaahi potu folofola 'oku ako'i mai ai 'a e tokāteline ko iá.

Fai ho'o fakamo'oni ki he 'ofa 'a e 'Otuá ki he fānau ikí. Lau 'a e Mōsaia 3:19; 3 Nīfai 11:38 pea tala ange ki he kau akó 'oku fekau mai ke tau hoko 'o hangē ko e fānau. Faka'ai'ai e kau akó ke nau fakatupulaki 'a e ngaahi 'ulungāanga fakaefanau iiki ko ia 'oku lau ki ai 'i he folofolá pea ke nau toe 'ata'atā mei he fai angahalá 'aki ha'anau fakatomala.

Molonai 9. Ko e kakai ko ia 'oku 'ikai ke nau muimui 'i he 'Eikí 'oku taimi nounou pē pea nau hoko 'o lahi 'enau fai angahalá. Neongo pe 'oku lahi fēfē fau 'a e loto fefeka 'a e kakai, ka 'oku totonu ke tau kei feinga pē ke tokoni'i kinautolu ke nau tali pea mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei. (miniti 'e 20-25)

Hanga 'o fohi ha fo'i siaine (pe ko ha toe fua'i 'akau kehe pē) 'i he 'aho 'e taha pe ua kimu'a pea toki fai e kalasí pea tuku ia ke pala. 'I he 'aho ko ia 'oku fai ai e kalasí, hanga 'o faka'ali'ali ange ki he kalasí 'a e fo'i siaine palá mo ha fo'i siaine kehe pē 'oku te'eki ai ke fohi. Fehu'i ange:

- Ko e hā hono faikehekehe 'o e ongo fo'i siaine ko 'ení?
- Ko e hā e me'a na'e tupu ai 'ene palá?
- 'Oku mou pehē ko e hā hono fuoloa pea pala e fo'i siaine ko 'ení?

Fekau e kau akó ke nau fakatatau e fua'i 'akau ko 'ení ki he kakai. Lau 'a e Molonai 9:11-14 pea tala ange ki he kau akó 'oku hanga 'e he ngaahi veesi ko 'ení 'o fakamatala'i 'a e fu'u tokanga ko ia 'a Molomona ki he pala fakalaumālie 'a e kakai Nīfai. Fehu'i ange:

- 'Oku mou pehē ko e hā e me'a na'á ne fakatupu 'a e pala fakalaumālie 'a e kakai?
- Ko e hā hono vave 'o e pala fakalaumālie 'a ha kakai 'e ni'ihí?

Fakamahino'i ange 'oku malu'i 'e he kilí 'a e fua'i 'akau mei ha'ane pala. Fehu'i ange: Ko e hā e me'a 'e tokoni ki hono malu'i kitautolu mei he pala fakalaumālie?

Fakaafe'i e kau akó ke nau lau 'a e Molonai 9:3–5, 7–10, 18–20 pea nau laine'i 'a e ngaahi kupu'i lea 'oku nau fakahā mai 'a e fu'u fai anghala lahi na'e hoko ki he kakai pea mo hono 'uhingá. Mou alea'i e ngaahi me'a na'a nau ma'ú. Fehu'i ange:

- 'Oku mou pehē ko e hā ha'amou ongo 'o kapau na'a mou mamata 'i ha fu'u fai anghala lahi pehē?
- Ko e hā ha'amou lea 'e fai 'o kapau na'a mou ma'ú ha faingamālie ke talanoa ai mo e kakai ko 'ení?
- Ko e hā hotau fatongia ki he kakai kuo nau tafoki mei he 'Eiki?

Fekau ha tokotaha ako ke ne lau 'a e Molonai 9:6, pea fehu'i ange:

- Ko e hā e me'a na'e ako'i ange 'e Molomona kia Molonai 'o kau ki he me'a 'oku totonu ke fai ma'á e kakai ko 'ení?
- Ko e hā e me'a te mou lava ke ako mei he sīpinga 'a Molomoná?
- Lau 'a e Sēkope 1:19. 'Oku fekau'aki fēfē 'a e veesi ko 'ení mo e akonaki 'a Molomoná?
- Ko e hā ha ngaahi founa te tau lava ke "ngāue'aki [ai hotau] tūkuingatá" kiate kinautolu kuo nau tafoki mei he 'Eiki?

Lau 'a e Molonai 9:22, 25–26. Fehu'i ange ki he kau akó pe 'oku nau pehē ko e hā hono 'uhinga na'e mei 'aonga ai 'i he taimi ko 'ení 'a e ngaahi lotu na'e fai 'e Molomona ma'a hono foha ko Molonai. Fakamo'oni 'e lava ke hoko 'a e ngaahi lotu 'a e kau mā'oni'oni ko e ma'u'anga tokoni mo e malu'i ki he ni'ihī kehé 'i he taimi 'oku hoko ai 'a e pala fakalaumālie. Faka'ai'ai e kau akó ke nau malu'i kinautolu mei he pala fakalaumālie pea ke nau lotua e ni'ihī kehé ke nau hoko 'o lelei.

Molonai 10

Talateú

Na'e akonaki 'a Palesiteni 'Ēsela Tafu Penisoni 'i he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'o pehē:

“Oku 'omi 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e tangatá ki he 'Otuá 'i he ongo founa lalahi 'e ua. 'Uluaki, 'oku fakamatala'i mahino mai pē ai 'a Kalaisi mo 'ene ongoongolelé. . . .

“Ko hono uá, [okú ne] fakahā mai ke 'ilo'i e ngaahi fili 'o Kalaisi” (‘i he Conference Report, 'Epeleli 1975, 94; pe *Ensign*, Mē 1975, 64).

“I hono kotoa 'o e Tohi 'a Molomoná 'oku fakalotolahi'i ai 'e he kau palōfita 'a e kakai kotoa pē ke nau ha'u kia Kalaisi pea ma'u 'a e fakamo'uí 'i he pule'anga 'o e 'Otuá. Ko e palōfita fakamuimui taha 'i he tohi ke ne fai 'a e kole ko 'ení ko Molonai.

'I he vahe faka'osí 'okú ne akonaki “ki he ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o māmaní” 'o kau ki he founa ke 'ilo'i ai 'a hono mo'oni 'o e lekōtí, pea ne fakaafe'i kinautolu ke nau ha'u kia Kalaisi pea hoko 'o haohaoa 'iate Ia (vakai, Molonai 10:4, 24, 32).

Ngaahi Tefito'i Mo'oni Mahu'inga 'o e Ongoongolelé ke Tokanga Ki Ai

- 'E lava ke tau 'ilo 'a e mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni (vakai, Molonai 10:3–7).
- 'Oku ma'u 'a e ngaahi me'a-foaki fakalaumālie mei he 'Otuá ke tāpuaki'i 'aki 'a Hono kakai pea 'oku ma'u ma'u pē kinautolu 'i he Siasi mo'oni (vakai, Molonai 10:8–25, 30; vakai foki, T&F8– 33).
- Kapau te tau ha'u kia Sīsū Kalaisi, 'e lava ke fakama'a ai kitautolu mei he'etau ngaahi anghalá pea tau hoko 'o haohaoa mo fakamā'oni'oni'i kitautolu 'i He'ene Fakalelé (vakai, Molonai 10:30–33).

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni Kehe

- *Book of Mormon Student Manual: Religion 121 and 122*, pp. 149–51.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i

 Molonai 4–5 (Potu Folofola Ako Ma'ulotó). 'E lava ke tau 'ilo 'a e mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. (miniti 'e 30–35)

Kole ki ha tokotaha ako ke ne faka'uhinga'i 'a e fo'i lea ko e palōmesi. Fehu'i ange pe 'oku nau falala fēfē 'e tauhi 'e he kakai takitaha ko 'ení ha'anau palōmesi:

- Ha tokotaha pōpula 'i pilisone
- Ha tokotaha fakafofonga 'o ha kautaha telefoni
- Ha taha 'okú mo maheni
- Hao kaume'a lelei
- Ha taha kuó ne 'osi lohiaki'i koe
- Ha mātu'a
- Ha palōfita
- Ko e 'Eiki

Tala ange ki he kau akó 'oku 'i he tohi Molonai 10:3–5 'a e me'a 'oku fa'a ui pē “Ko e palōmesi 'a e Tohi 'a Molomoná”. Hiki 'i he palakipoe 'a e ongo 'Ulu'i tohi *Ko e Palōmesi 'a e 'Otuá mo e Ko Hotau Fatongia*. Fekau e kau akó ke nau lau 'a e Molonai 10:3–4 pea nau kumi ai 'a e ngaahi palōmesi 'a e 'Otuá pea mo e me'a kuo pau ke tau fai ke ma'u ai 'a e palōmesi ko iá. Hiki e ngaahi me'a te nau ma'ú 'i lalo he ongo 'Ulu'i tohi totonú 'i he palakipoé. Faka'aonga'i ha ni'ihī pe ko hono kotoa 'o e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i homou alea'i ko ia 'a e ngaahi vēsī ni:

- 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga kuo pau ke tau fa'a lau ma'u ai pē 'a e Tohi 'a Molomoná kimu'a ia pea tau toki lava ke ma'u ha fakamo'oni ki hono mo'oni?

- “E lava fēfē ‘e hono manatu’i ‘o e ‘alo’ofa ‘a e ‘Eikí ‘o teuteu’i hotau lotó ke ma’u ha tali ‘o fakafou mai ‘i he Laumālie Mā’oni’oni?”
- Na’e fakamatala ‘e Nīfai ‘o pehē ko e ‘uhinga ‘e taha na’á ne tohi a’i ke fakahā ‘a e ngaahi tokoni ‘alo’ofa ‘a e ‘Eikí (vakai, 1 Nīfai 1:20). Ko e hā ha ngaahi talanoa mei he Tohi ‘a Molomoná ‘oku nau fakamanatu’i atu kiate kimoutolu ‘a e ‘alo’ofa ‘a e ‘Eikí?
- ‘Oku mou pehē ko e hā hono ‘uhinga ‘o e fakalaululoto? (“Oku ‘uhinga ‘a e fakalaululotó ki he fakakaukau loto, fakakaukau lahi ki ha me’a, fifili” [Māvini J. ‘Esitoni ‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1987; pe *Ensign*, Nōvema 1987, 20].
- Ko e hā e founa ‘oku palōmesi mai ‘a e ‘Otuá te ne fakahoko atu ‘aki ‘a hono mo’oni ‘o e Tohi ‘a Molomona kiate kimoutolú?
- ‘Oku mou pehē ko e hā ‘oku mahu’inga ai ke ‘ohake ‘a e lotu ko ‘ení ‘aki ‘a e “loto fakamātoato, mo e lotu mo’oni, ‘o tui kia Kalaisi”? (Molonai 10:4).
- Te tau lava fēfē ‘o tala ‘a e mālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni? Te mou ‘ilo’i fēfē ‘a e ngaahi ongo ‘oku tupu mei he ‘Otuá? (vakai, ‘Alamā 32:28; T&F 6:22–23; 9:7–9).
- Te tau lava fēfē ‘o faka’aonga’i ‘a e founa ko ‘ení ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi mo’oni kehé? (vakai, v. 5).
- Ko e hā ha ni’ihi ‘o e ngaahi mo’oni kuo mahino kiate koe ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni?

Vahevahe ho’o fakamo’oni ki he Tohi ‘a Molomoná. Tokoni’i e kau akó ke mahino kiate kinautolu ‘oku ‘uhinga mai foki ‘a e palōmesi ko ‘ení kia kinautolu takitaha pea pehē kia kinautolu kotoa pē te nau vahevahe atu ki ai ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i ha ‘aho. Fakaafe’i ha ngaahi mātu’a ‘e ni’ihi pe ko ha kau faiako ke nau ha’u ki he kalasí ‘o vahevahe mo kinautolu ‘a e founa na’a nau faka’aonga’i ai ‘a e palōmesi ko ‘ení pea nau ‘ilo’i ‘oku mo’oni ‘a e Tohi ‘a Molomoná.

Molonai 10:8–25. ‘Oku ma’u ‘a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie mei he ‘Otuá ke tāpuaki’i ‘aki ‘a Hono kakai pea ‘oku ma’u ma’u pē kinautolu ‘i he Siasi mo’oni. (miniti ‘e 25–30)

Tala ange ki he kau akó mahalo kuo nau ‘osi maheni lelei he taimi ni hili ia ‘enau kau fakataha ‘i he kalasí seminelí ‘i ha ngaahi māhina lahi. Kole ange ke nau fakakaukau angé ki he ni’ihi kehe ko ia ‘i he kalasí. Fekau ke nau fakakaukau angé ki he ngaahi talēniti, ngaahi ‘ulungāanga, pe ngaahi me’a ‘oku lava ‘e kinautolu taki taha ke faí. Mou alea’i ‘eni:

- Ko e hā nai ‘oku mahu’inga ai ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi mālohinga ‘o e tokotaha kotoa pē ‘i he’etau kalasí?
- Kuo tokoni fēfē hono fakataha’i ‘o hotau ngaahi talēniti ke toe lelei ange ‘a e me’a ‘oku tau a’usia ‘i he’etau seminelí he ta’u ní?
- Na’e mei kehe fēfē nai ‘etau kalasí ‘o kapau na’e ma’u ‘e he tokotaha kotoa pē ‘a e ngaahi talēniti tatau mo lava ke fai ‘a e ngaahi me’a tatau pē?

Lau ‘a e Molonai 10:8 pea fehu’i ange: Ko e hā e me’a ‘oku kamata ako’i ‘e Molonai ‘i he veesi ko ‘ení? (Ko e ngaahi foaki ‘a e ‘Otuá). Lau ‘a e Molonai 10:17–18; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:11–12 pea fehu’i ange:

- Ko e kakai nai ‘e toko fiha na’e foaki kiate kinautolu ‘a e foaki fakalaumālie ‘e taha?
- ‘Oku ha’u ‘a e ngaahi foaki ko ‘ení meia hai?
- Ko e hā ‘oku foaki mai ai ‘a e ngaahi me’a-foaki ko ‘ení? (vakai, Molonai 10:8; T&F 46:9, 12, 26).

Tuku ke lau ‘e he kau akó ‘a e Molonai 10:9–16, 20–23 pea hiki ha lisi ‘o e ngaahi foaki fakalaumālie ‘oku ‘asi a’i. Fehu’i ange:

- Ko e hā ha fakamo’oni kuó ke mamata ai ‘oku ma’u ‘i he Siasi ‘a e ngaahi me’a-foaki ko ‘ení he ‘ahó ni? (Mou alea’i e ngaahi tali ‘a e kau akó.)
- Te tau lava fēfē ke faka’aonga’i fakataha ‘a ‘etau ngaahi me’a-foaki fakafo’ituituí mo e ngaahi me’a-foaki ‘a e ni’ihi kehé ke tāpuekina ai ‘a ‘etau kalasí? hotau ngaahi fāmili? ‘a e Siasi? ‘a māmani?
- Na’e mei fēfē nai ‘a e Siasi ‘o kapau na’e ma’u ‘e he tokotaha kotoa pē ‘a e ngaahi me’a-foaki fakalaumālie tatau?
- Kuo hoko fēfē ‘a e ngaahi me’a-foaki ‘a e ni’ihi kehé ko ha tāpuaki ki ho’o mo’uí?

Lau ‘a e Molonai 10:24–25 mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:8. Fakamo’oni ‘oku ma’u ‘a e ngaahi me’a-foaki fakalaumālie ‘e kinautolu ko ia ‘oku nau fekumi fakamātoato ki a’i, ka ‘oku to’o ia meiate kinautolu ‘oku nau ta’e tui. Fakalotolahi’i e kau akó ke nau fekumi ki he ngaahi me’a-foaki fakalaumālie pea ke nau faka’aonga’i kinautolu ke ‘aonga ki he ni’ihi kehé.

Molonai 10:30–34. Kapau te tau ha’u kia Sīsū Kalaisi, ‘e lava ke fakama’a ai kinautolu mei he angahalá pea tau hoko ‘o haohaoa mo fakamā’oni’oni kinautolu ‘i He’ene Fakaleléi. (miniti ‘e 20–25)

Faka’ali’ali ki he kau akó ‘a e fakatātā ‘o Hono Fufuu’i ‘e Molonai ‘a e ‘ū Lau’i Peletí ‘i he Mo’unga ko Komolá (Ngaahi Fakatātā ‘o e Ongoongoleléi, fika 320). Fehu’i ange:

- ‘Oku mou pehē ko e hā e me’a na’e fakakaukau ki ai ‘a Molonai ‘i he taimi ko iá?
- ‘Oku mou fakakaukau ko e hā e ongo na’á ne ma’u ‘o kau ki he ‘ū lau’i peleti koulá? Ko e hā nai hono ‘uhingá?
- Ko e hā nai na’e mahu’inga ai ‘eni ki he kakai ‘o e kuonga ní?

Faka’ali’ali e fakatātā ‘o e ‘ū Lau’i Peleti Koulá (Ngaahi Fakatātā ‘o e Ongoongolelei, fika 325). Fakaafe’i e kau akó ke nau fakakaukau loto atu ki he vaha’a taimi ko ia kimu’a sí’i pē pea tanu ‘e Molonai ‘a e ‘ū lau’i peletí. Mou alea’i ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘ení:

- ‘Oku mou pehē ko e hā nai e me’a na’e mei fie lea ‘aki ‘e Molonai ‘i he’ene faka’osi ‘a e lekooti ko ‘ení?
- Ko e hā ‘oku fu’u mahu’inga ai ‘a e ngaahi lea pe ko e fakamo’oni faka’osi ‘a ha taha?

- 'Oku mou pehē ko e hā e fa'ahinga ongo 'oku pau na'e ma'u 'e Molonai 'i he'ene hiki 'a e vahe 10 'o e tohi 'a Molonai?

Lau 'a e Molonai 10:28–34 ki he kalasi. Fekau e kau akó ke nau ta'ofi atu ho'o laukongá 'i ho'o a'u ko ia ki he fo'i lea pe kupu'i lea takitaha 'oku nau pehē ko ha konga mahu'inga ia 'o e fakamo'oni faka'osi 'a Molonai. Kimu'a pea ke hoko atú, mou alea'i hono 'uhinga 'oku mahu'inga ai 'a e fo'i lea pe kupu'i lea ko iá pea mo e founa te tau lava 'o faka'aonga'i ai ia 'i he'etau mo'uú.

Fakamamafa'i ange ki he kau akó 'a e fu'u fie ma'u ko ia 'e Molonai ke nau "ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate iá" (v. 32). Fekau ha tokotaha ke ne lau 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e 'Eletā Sefili R. Hōlaní:

"Ko e kole faka'osi na'e fai 'e Molonai, na'á ne fai ia ko e fakafongá 'i 'o e kau palōfita kotoa pē na'a nau tohi 'i he fakamo'oni ko 'eni 'e taha 'o Sisū Kalaisi, pea 'oku fai mai ia kiate kitautolu ke tau ma'a ai mei he toto mo e angahala 'a hotau to'utangata ni [vakai, T&F 88:75, 85]. 'Okú ne pehē mai, 'Ha'u kia Kalaisi pea hoko 'o haohaoa 'iate ia . . .' [Molonai 10:32].

". . . Ma'a. Anga mā'oni'oni. 'Ulungāanga lelei mo e konisēnisi 'oku ta'e hano mele. 'Oku hanga 'e he ngaahi me'a ni kotoa 'i he 'alo'ofa 'a Kalaisi, 'a ia 'okú ne fakama'a 'a hotau ngaahi kofú, fakamā'oni'oni'i hotau ngaahi laumalié, 'o fakahaofi 'a kitautolu mei he maté, pea toe fakafoki 'a kitautolu ki hotau ngaahi kamata'anga faka-'Otuá.

"I he lea faka'osi 'a Molonai na'e hiki, na'á ne fakamo'oni ai ki he mālohi 'o 'ene tui ki he huhu'i 'a e 'Otuá. Na'e tohi 'e Molonai ki hono kakai ko e kau Nifai na'e toó, ki he kau Leimana fakatupu taú, ki he kau Sēleti na'a nau mamahi, pea kiate kitautolu, 'o pehē:

"Pea ko 'eni, 'oku ou lea māvae ki he kakai fulipē. 'Oku vave ke u 'alu ke mālōlō 'i he palataisi 'o e 'Otuá, kae 'oua ke toe fakataha 'a hoku laumalié mo e sinó, pea 'e 'omi au 'i he 'ataá, kuó u ikuna, ke fetaulaki mo kimoutolu 'i he 'ao 'o e fakamaau'anga lelei 'o Sihova Māfimafi, ko e Fakamaau Ta'engata 'o e kakai mo'uú mo e kakai maté fakatou'osi. 'Ēmeni. [Molonai 10:34].

"Ko ia 'oku ngata pehē 'a e Tohi 'a Molomoná, 'o hangē 'oku puna fakataha atu mo Molomona 'i he tala'ofa 'o e Toetu'u Mā'oni'oni [vakai, Fakahā 14:6]. 'Oku fe'unga pē mo ia, he 'oku lea mai 'a e fakamatala toputapu ko 'eni—'a ia na'e hiki 'e he kau palōfitá, pea 'omai 'e he kau 'āngeló, pea malu'i 'e he 'Otuá—'o hangē ko e taha ' 'oku kalanga mei he maté,' 'o enginaki ki he kakai kotoa pē ke nau ha'u kia Kalaisi pea hoko 'o haohaoa 'iate ia, 'a ia ko e tumu'aki 'eni 'o e founa 'o e fakahaohaoa'i ki he nāunau fakasilesitiale. Kuo hiki faka'osi 'e he 'Otuá 'a hono to'ukupú ke tānaki fakataha mai 'a e Siú, Senitailé, Leimaná, mo hono kotoa 'o e fale 'o 'Isilelí ko e teuteu ki he houa ko ia 'o e ikuná.

"Ko e Tohi 'a Molomoná ko e Fuakava Fo'ou ia 'okú ne fakamanatu mai 'a e ngāue molumalu ko ia 'o e 'aho kimui ní. Ko kinautolu kotoa pē 'oku nau tali ia pea nau tauhi ki he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau 'okú ne fakahā maí, te nau mamata ki he Fakamo'uú 'i ha 'aho 'i he tu'unga 'okú ne 'i ai pea te nau hoko 'o tatau mo ia. 'E fakamā'oni'oni'i pea huhu'i kinautolu 'i he 'alo'ofa 'a hono ta'ata'a ta'e halaiá. Te nau hoko 'o ma'a hangē pē ko 'ene ma'a. Te nau mā'oni'oni ta'e 'i ai hanau 'ila. 'E ui 'a kinautolu ko e fānau 'a Kalaisi" (*Christ and the New Covenant*, 338–39).

1 Nifai–Molonai. Fakamanatu e Tohi 'a Molomoná pea mo e ta'u na'a nau 'i he seminelí ai. (miniti 'e 30–35)

Faka'ali'ali ha ngaahi fakatātā mei he Tohi 'a Molomoná ki he lahi taha te ke ma'ú. Toe faka'ali'ali foki mo ha ngaahi fakatātā kehe, ngaahi la'i pepa tufa, pe ha toe ngaahi me'a kehe pē mei he ngaahi lēsoni na'á ke ako'i lolotonga 'a e ta'ú. Fakaafe'i e kau akó ke nau fakakaukau ki ha ni'ihí 'o e ngaahi me'a na'a nau a'usia 'i he'enua ako ki he Tohi 'a Molomoná.

Vahevahe mo kinautolu 'a e fakamatala ko 'eni na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá:

"Na'á ku nofo 'i he 'aho ko iá 'o fealea'aki mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he fale 'o Palesitini 'Iongi, 'o mau talanoa mo kinautolu ki ha ngaahi me'a kehekehe pē. . . . Na'á ku fakahā ange ki he kau takí ni ko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi totonu taha ia 'i ha toe tohi 'i he māmaní, pea ko e maka-tu'uloto ia 'o 'etau tui fakalotú, pea 'e ofi ange ha tangata ki he 'Otuá 'i he'ene tauhi ki hono ngaahi akonakí 'i ha toe tohi kehe" (*History of the Church*, 4:461).

"To'o atu 'o 'ave 'a e Tohi 'a Molomoná mo e ngaahi fakahaá, pea ko e fē leva 'etau tui fakalotú? 'Oku tau hala 'atā" (*History of the Church*, 2:52).

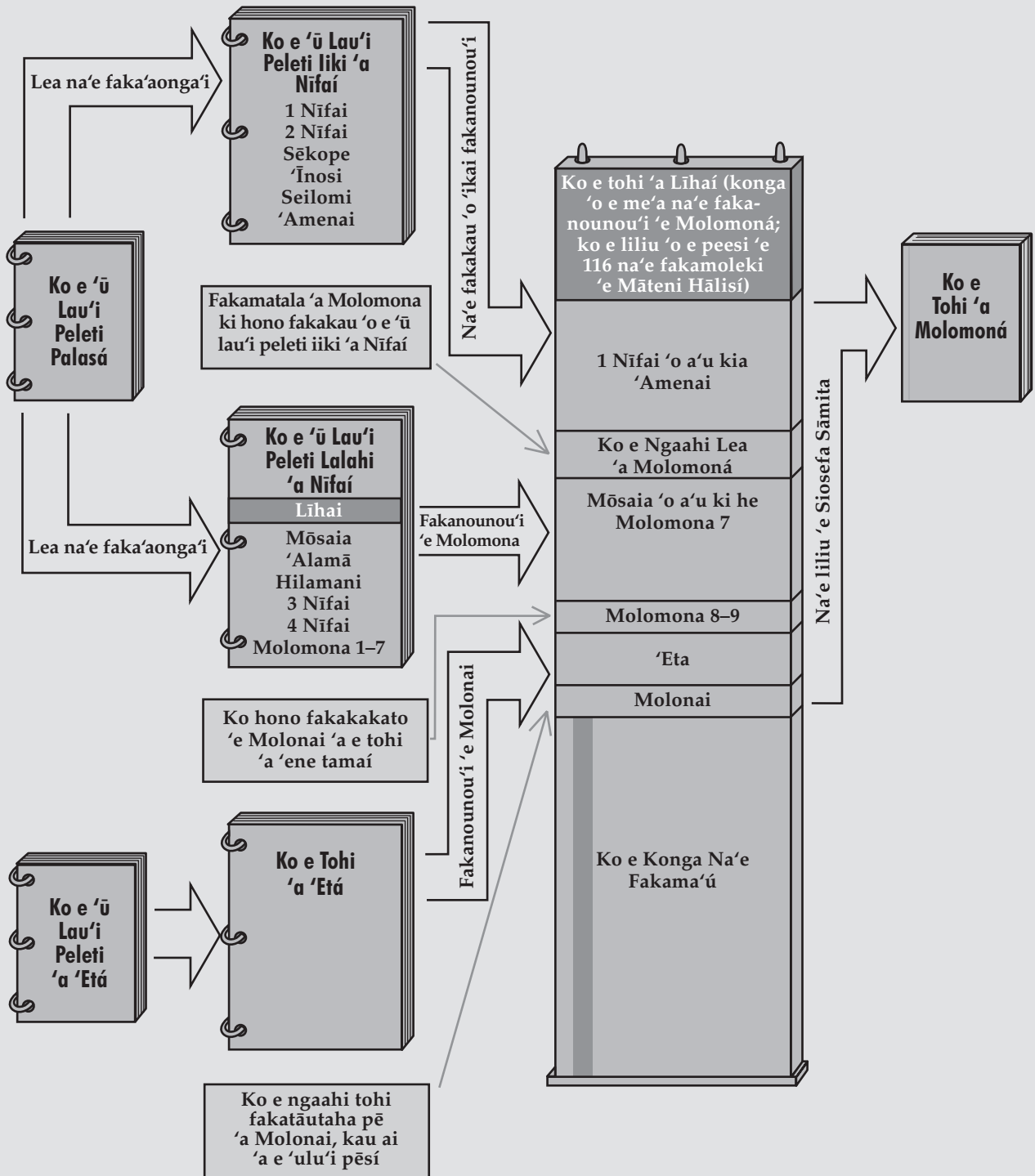
Vahevahe mo e kau akó 'a e founa na'e tokoni'i ai koe 'e ho'o ako 'a e Tohi 'a Molomona mo mo'uú'aki 'a 'ene ngaahi akonakí ke ke toe ofi ange ki he Fakamo'uú 'i he ta'u ko 'eni. Mou toe fakamanatu ha ni'ihí 'o e ngaahi lēsoni na'a mou manako taha ai pea mo e ni'ihí 'o e ngaahi me'a mahu'inga na'a mou a'usia mo ho'o kalasi. Fai ho'o fakamo'oni ki he 'ofa 'oku ma'u 'e he Tamai Hēvaní pea mo Sisū Kalaisi ki he kau akó, pea fakahā 'a e houna kiate koe 'a e ngaahi feinga kotoa pē na'e fai 'e he kau akó.

Fakaafe'i e kau ako 'oku nau fie fai 'enua fakamo'oni ke nau vahevahe 'enua fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná. Fakalotolahi'i kinautolu ke nau fakamatala ki he ngaahi liliu kuo hoko ki he'enua mo'uú ko e tupu mei he ngaahi ako na'a nau fai. Fakaafe'i kinautolu ke nau vahevahe ha ni'ihí 'o e ngaahi tokāteline mahu'inga kuo nau akó pea mo e founa kuo tokoni'i ai kinautolu 'e he ngaahi tokāteline ko iá ke nau toe ofi ange kia Sisū Kalaisi.

KO E NGAHI TEFITO'I MA'U'ANGA FAKAMATALA KI HE TOHI 'A MOLOMONÁ

Ko e ni'ihí 'o e ngaahi ma'u'anga fakamatala ki he 'ū lau'i peleti 'a Molomoná

Ko e 'ū lau'i peleti 'a Molomona na'e 'oange ki he Palōfita ko Siosefa Sāmítá ('oku 'ikai fai fakatatau ki he fakahokohoko 'o e ngaahi tohi 'i he 'ū lau'i peleti)

NGAAHI FOUNGA KI HONO AKO'I 'O E FOLOFOLÁ

Hili ho'ofakapapau'i e me'a te ke ako'i peá ke kole ki he 'Eiki ke ne tokoni atu 'i hono fili e founga ke ke ako'i 'aki iá. Faka'aonga'i e kongá ko 'ení pea pehē ki he *Ko Hono Ako'i 'o e Ongoongolelei: Ko ha Tohi Fakahinohino ma'a e Kau Faiako mo e Kau Taki 'i he Potungāue Ako 'a e Siasí* (1994), ke ma'u mei ai ha ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e ngaahi founga ki hono ako'i 'o e folofolá.

Laukonga

- Laukonga le'o-lahi ki ho'o kau akó, pea kole ange ke nau tautaufetongi he lau konga le'o-lahi. (*Fakatokanga'i angé*: Neongo 'oku toutou 'oatu 'i he tohi lēsoni ko 'ení 'a e ngaahi fakahinohino hangē ko 'ení, "Lau 'a e 'Alamá 13:23 pea fehu'i ange. . . .," ka ko ha fakakaukau lelei ia ke ke vahevahe mo ho'o kau akó hono fai 'o e ngaahi lau konga.) Fekau kinautolu 'oku 'ikai ke nau lau konga ke nau muimui fakalongolongo pē 'i he'enu folofolá. Tokanga ke 'oua na'á ke fakamaa'i e kau ako 'oku 'ikai ke fu'u lelei 'enu lau konga.
- Ko e taimi ko ē 'oku lau ai 'a e folofolá, ki'i mālōlō taimi si'i hifo kae fakamatala'i 'a e ngaahi fo'i lea mo e ngaahi kupu'i lea, ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei, pe ko ha toe ngaahi me'a kehe pē te ke ongo'i ke fai hano alea'i.
- Kapau 'oku faingofua hono lau 'o ha kongá folofola, pea 'e lava pē ke ke kole ki ho'o kau akó ke nau lau fakalongolongo pē ia.
- 'Ai ke 'ilo'i pe ko hai 'oku lea 'i he kongá folofolá pea ko hai 'okú ne lea ki ai.

Fakamatala Fakanounou'i

- Hanga 'o teuteu'i 'a e me'a te ke lea'aki 'o kau ki he ngaahi veesi pe ngaahi vahe ko ia 'e 'ikai ke lau 'i he kalasi. 'Oku totonu ke tokoni 'eni ke lava 'a e kau akó 'o sio ki he founga 'oku o fakataha ai 'a e ngaahi veesi fakamuimui taha na'a nau lau pea mo e ngaahi veesi ko ia te nau lau.
- Faka'aonga'i 'a e ngaahi 'ulu'i vahé ke ke 'ilo'i mei ai 'a e me'a 'oku 'i he ngaahi vahe ko ia 'oku 'ikai ke mou lau.
- Ngāue'aki e ngaahi fakatātā 'oku nau faka'alí'ali mai e ngaahi talanoa pe ngaahi tefito'i mo'oni 'i he ngaahi veesi ko ia 'oku 'ikai ke mou lau. Hangē ko 'ení, 'i ho'o fakamatala ko ia ki he 2 Nifai 16–19, hanga 'o faka'alí'ali 'a e fakatātā Ko e Tohi 'e 'Īsaia 'o Kau ki Hono 'Alo'i 'o Kalaisí (Ngaahi Fakatātā 'o e Ongoongolelei, fika 113).

Faka'aonga'i

- Ako'i ki ho'o kau akó te nau lava 'o ma'u e ngaahi tali ki he'enu ngaahi fehu'i mo 'enu ngaahi palōpalemá 'o kapau te nau "'uakai 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí; he vakai, 'e fakahā kiate [kinautolu] 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'a e ngaahi me'a kotoa pe 'oku totonu ke [nau] fai'" (2 Nifai 32:3).

- Fakaafe'i e kau akó ke nau vahevahe mai 'a e ngaahi me'a na'a nau a'usia 'o nau ma'u tokoni ai mei he folofolá. Fakamatala foki mo koe ki ha me'a pehē na'e hoko kiate koe.
- Tokoni ki he kau akó ke nau fakatatau 'a e folofolá kiate kinautolu (vakai, 1 Nifai 19:23). Fai e ngaahi fehu'i hangē ko 'ení: "'Oku tatau fēfē 'a e tokotaha ko 'ení 'i he folofolá mo kinautolu?" mo e "'Oku tatau fēfē 'a e talanoa ko 'ení mo e me'a 'oku hoko kiate kinautolu?"
- Fehu'i ki he kau akó pe ko e hā e founga na'e ma'u ai 'e he kakai 'i he folofolá 'a e ngaahi founga ke veteki 'aki 'enu ngaahi palōpalemá?
- Fakaafe'i ho'o kau akó ke nau tali 'a e ngaahi fehu'i ko ia 'i he folofolá. Hangē ko 'ení, fekau ke nau tali 'a e ngaahi fehu'i 'oku fai mai 'i he tohi 'Alamá 5:14 pe ko e Molonai 7:20.
- Faka'aonga'i e hingoa 'o ha tokotaha ako 'o fetongi 'aki e hingoa pe fetongi nauna 'i he folofolá. Hangē ko 'ení, hanga 'o faka'aonga'i e hingoa 'o ha tokotaha ako 'o fetongi'aki e hingoa 'o Hilamaní 'i he 'Alamá 36:3 pe 'i he Molonai 10:4; faka'aonga'i e hingoa 'o ha tokotaha ako 'o fetongi'aki e ngaahi fo'i lea ko e koe mo e 'a koe. (*Fakatokanga'i angé*: Tokanga'i 'aupito e ngaahi veesi ko ia 'oku 'uhinga ki ha ni'ihi fakafo'ituitui pau 'o 'ikai ke 'uhinga ki ha taha pē. 'Oua na'á ke faka'aonga'i 'a e ngaahi veesi ko ia 'e fakakau atu ai ha tokotaha ako ki ha fa'ahinga fai angahala na'e hoko pe ha fa'ahinga me'a 'e fakatupu ai ha'ane mā.)

Fakatatau 'o e Fakamo'oni Fakafolofolá

- Ko e fakatatau 'o e fakamo'oni fakafolofolá ko ha lave ia ki ha potu folofola 'okú ne fakamatala'i pe toe fakalahi mai 'a e 'uhingá ki ha veesi folofola 'oku mou ako ki ai. Hangē ko 'ení, ko e taimi ko ē 'okú ke ako'i ai 'a e Mōsaia 3:3, te ke lava ke fakatatau fakamo'oni fakafolofola ia mo e T&F 76:40–42 'aki ha'o fekau e kau akó ke nau tohi'i he tafa'aki 'a e T&F 76:40–42.

2. Pea na'e fakaha ki a te au 'e ha angelo mei he 'Otua 'a e ngahi me'a te u fakaha ki a te kimoutolu. Pea na'a ne pehe mai ki a te au: Ke ke 'a; pea u 'a, pea vakai na'a ne tu'u 'i ho ku 'ao.

3. Pea ne pehe mai ki a te au: Ke ke 'a, pea fanongo ki he ngahi lea te u lea 'aki ki a te koe; he vakai, kuo u ha'u ke fakaha ki a te koe 'a e ongoongo fakafiefia 'o e fu'u fiefia lahi.

4. He kuo fanongo 'e he 'Eiki ki ho 'o ngahi lotu, mo fakamaui 'a ho 'o ma'oni'oni, pea ne fekau'i au ke u fakaha ki a te koe 'oku lelei ke ke fiefia; pea 'oku lelei ke ke fakaha ki ho kakai koe'uhi ke nau fonu mo kinautolu 'i he fiefia.

T&F 76:40–42

- Ako'i ki he kau akó 'a e founga hono kumi mo faka'aonga'i 'a e fakatatau 'o e ngaahi fakamo'oni fakafolofola 'i he ngaahi futinoutí pe 'i ha toe ngaahi tokoni kehe ki hono ako 'o e folofola.
- Fekau e kau akó ke nau fakamatala ki he anga hono fakamatala'i pe ko hono toe fakalahi mai 'e he fakatatau 'o e fakamo'oni fakafolofola ki he ngaahi veesi ko ia 'oku nau ako ki aí.
- Tuku ke hanga 'e he kau akó 'o fa'u ha sēini folofola 'aki 'enau fakatatau fakamo'oni fakafolofola 'a e 'uluaki potu folofola 'i ha lisi ki he potu folofola hono uá, 'a e potu folofola hono uá ki hono tolú, pea fai pehē atu ai pē 'o a'u ki he'ene 'osi, pea toki fakatatau fakamo'oni fakafolofola leva 'a e potu folofola faka'osi ki he 'uluakí.

Faka'ilonga'i

- Ako'i e kau akó ke nau faka'ilonga'i 'a e ngaahi me'a mahu'inga 'i he'enu folofola koe'uhí ke faingofua ha'anau kumi hake kinautolu mo ha'anau manatu'i kinautolu.
- Ako'i e kau akó ki hono founga siakale'i, laine'i, pe valivali ha ngaahi fo'i lea pe ngaahi kupu'i lea.

10. 'Oua na'a ke mahalo ko e me'a 'i he lau ki he fakafo'ou 'e fakafo'ou koe mei he angahala ki he fiefia. Vakai, 'oku ou pehe ki a te koe, kuo te'eki ai ke hoko 'a e fai angahala ko e fiefia.

10. 'Oua na'a ke mahalo ko e me'a 'i he lau ki he fakafo'ou 'e fakafo'ou koe mei he angahala ki he fiefia. Vakai, 'oku ou pehe ki a te koe, kuo te'eki ai ke hoko 'a e fai angahala ko e fiefia.

10. 'Oua na'a ke mahalo ko e me'a 'i he lau ki he fakafo'ou 'e fakafo'ou koe mei he angahala ki he fiefia. Vakai, 'oku ou pehe ki a te koe, kuo te'eki ai ke hoko 'a e fai angahala ko e fiefia.

- Fekau e kau akó ke nau siakale'i e fika 'o e ngaahi vēsí, tā takai ha puha tapafā 'i he ngaahi vēsí, pe ko hano laine'i e tafa'akí.

3. Vakai, 'oku ou fie na'ina'i ki a te kimoutolu, 'o-ka mou ka lau 'a e ngahi me'a ni, 'o ka pau 'e 'afio'i 'e he 'Otua 'oku lelei ke mou lau ia, ke mou manatu'i 'a e anga 'o e alo'ofa 'a e 'Eiki ki he fanau 'a e tangata, talu mei he ngaohi 'o 'Atama 'o a'u mai ki he kuonga te mou ma'u ai 'a e ngahi me'a ni, pea mou fifili ki ai 'i ho mou loto.

4. Pea 'o-ka mou ka ma'u 'a e ngahi me'a ni, 'oku ou fie na'ina'i ki a te kimoutolu ke mou kole ki he 'Otua, ko e Tamai Ta'engata, 'i he huafa 'o Sisu Kalaisi, pe 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e ngahi me'a ni; pea ka pau te mou kole 'aki 'a e loto fakamatoato mo e loto mo'oni, 'o tui kia Kalaisi, te ne fakaha ki a te kimoutolu 'a ho no mo'oni 'i he ivi 'o e Laumalie Ma'oni'oni.

5. Pea te mou lava ke 'ilo'i 'a e me'a kotoa pe 'i he ivi 'o e Laumalie Ma'oni'oni.

- Tā ha laine mei ha fo'i lea pe kupu'i lea 'e taha kuó ke 'osi siakale'i ki ha fo'i lea pe kupu'i lea 'e taha kuó ke 'osi siakale'i.

28. Pea ko 'e ni, 'e ho ku ngahi foha, 'oku ou loto ke mou sio ki he Fakalaloa lahi, pea tokanga ki he 'ene ngahi fu'u fekau lalahi; pea faitotonu ki he 'ene ngahi folofola, pea fili 'a e mo'ui ta'engata, 'o fakatatau ki he finangalo 'o ho no Laumalie Ma'oni'oni;

29. Kae 'oua na'a fili 'a e mate ta'engata 'o fakatatau ki he holi 'a e kakano, pea mo e kovi 'a ia 'oku 'i ai, 'a ia 'oku tuku ki he laumalie 'o e tevelo 'a e malohi ke fakapopula'i koe'uhi ke taki hifo 'a kimoutolu ki heli, koe'uhi ke ne pule ki a te kimoutolu 'i ho no pule'anga 'o 'ona.

- Hiki ha fanga ki'i fakamatala 'i he tafa'akí.

13. Pea na'e hoko 'o pehe ne u vakai ki he Laumalie 'o e 'Otua, 'oku ue'i ha kakai Senitaile kehe; pea na'a nau o atu mei he popula 'i he funga 'o e fu'u vai lahi.

14. Pea na'e hoko 'o pehe ne u mamata ki he ngahi ha'ofanga kakai lahi 'o e kakai Senitaile 'i he fonua 'o e tala'ofa; pea u vakai ki he houhau 'o e 'Otua 'oku 'i he hako 'o ho ku ongo ta'okete; pea na'e fakamovetevete mo fakamahi'i 'a kinautolu 'e he kakai Senitaile.

Kau 'iulope na'e fuofua 'alu ki 'Amelika.

Faka'aonga'i e Ngaahi Lea 'a e Kau 'Aposetoló mo e Kau Palōfitá

- Ako e ngaahi lea pea mo e ngaahi akonaki 'a e Kau Taki Mā'olungá, kae fakataufefito kiate kinautolu kuo fakanofe hoko ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahaá, 'i ho'o teuteu ko ia ho'o ngaahi lēsoni. Ako ma'u pē 'enau ngaahi malanga 'i he konifelenisi lahí. Faka'aonga'i e ngaahi akonaki ko 'ení ke tokoni ki ho'o kau akó ke mahino kiate kinautolu e folofolá mo nau faka'aonga'i ia.
- Lau e ngaahi lea mo e ngaahi akonaki 'a e Kau Taki Mā'olungá ki ho'o kau akó. Fai e ngaahi fehu'i 'o hangē ko 'ení, "'Oku tokoni'i fēfē kimoutolu 'e he ngaahi lea ko 'ení ke mahino 'a e veesi 'oku tau ako ki ai?'" mo e "'Oku nau tokoni'i fēfē kimoutolu ke mahino e founa te mou lava ke faka'aonga'i 'aki e pōpoaki 'o e folofolá 'i ho'omou mo'ui?'"
- Fekau e kau akó ke nau hiki 'i he ongo tafa'aki 'o 'enau folofolá ha fanga ki'i lea nounou 'a e Kau Taki Mā'olungá 'a ia na'á ke lau kiate kinautolu pe na'a nau ma'u pē 'e kinautolu 'iate kinautolu.

Alea'i

- Fakalotolahi'i e kau akó ke nau fakamatala ki he me'a kuo nau 'osi akó pea mo e ongo 'oku nau ma'u 'o kau ki he folofolá. Na'e folofola 'e he 'Eiki 'o pehē, "'Oua 'e tuku ke lea kotoa fakataha; kae tuku ke lea tokotaha pē ha taha, pea ke fanongo kotoa pē ki he'ene ngaahi leá, koe'uhí ka 'osi lea kotoa pē ke felanga'aki hake kotoa, pea ke ma'u 'a e faingamālie tatau 'e he tangata kotoa pē'" (T&F 88:122).
- Lau 'a e "Fai e Ngaahi Fehu'i," "Fakafehoanaki", "Hiki ha lisi," mo ha toe ngaahi founa kehe pē 'i he kongá ko 'ení ke ma'u ha ngaahi fakakaukau mei ai ki he anga hono kamata 'o e ngaahi fealēlea'akí.
- Vahevahe e kalasí ki ha ngaahi kulupu, pea 'oange ki he kulupu takitaha ha fa'ahinga me'a 'i he folofolá te nau lava 'o ako ki ai mo alea'i.
- Fakakau e kau ako ko ia 'oku 'ikai ke nau fa'a lea mo kau mai ki he ngaahi fealēlea'akí 'aki hano kole ange kiate kinautolu ke nau fakamatala ki he me'a 'oku nau ongo'i pe ko e hā ha'anau fakakaukau.
- Feinga ma'u pē ke lele lelei mo fakafiefia 'a e ngaahi fealēlea'akí. Ko e taimi ko ē 'oku feinga ai 'a e faiakó mo e tokotaha akó ke na ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, "ko ia 'okú ne malangá pea mo ia 'okú ne ma'ú, 'oku femahino'aki kiate kinaua, pea 'oku fakamāma'i 'a kinaua fakatou'osi pea na fiefia fakataha" (T&F 50:22).

Fai ha Ngaahi Fehu'i

- Fai ha ngaahi fehu'i ko ē te ne fakatupu ha fekumi 'a ho'o kau akó 'i he folofolá ke ma'u mei ai 'a e ngaahi talí. Fekau ke nau kumi e ngaahi talí 'i he folofolá. Hangē ko 'ení, kimu'a peá ke ako'i 'a e 1 Nifai 1:18–20, kole ange ki he kau akó ke nau kumi 'i he folofolá 'a hono 'uhinga na'e fie ma'u ai 'e he kau Siú ke tāmāte'i 'a Lihái.

- Fai ha ngaahi fehu'i 'oku tokanga ki ai e kau akó mo nau fie 'ilo honau ngaahi talí. Hangē ko 'ení, kimu'a peá ke ako'i 'a e Mōsaia 4:1–3, fehu'i ange ki he kau akó pe te tau lava fēfē 'o 'ilo'i 'a e taimi kuo fakamolemole'i ai kitautolu 'e he 'Eiki.
- Fai e ngaahi fehu'i 'okú ne faka'ai'ai e kau akó ke nau fakakaukau ki he ngaahi poto folofola pe ko ha fefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei pea nau faka'aonga'i. 'E fakatupu 'ita ki he kau akó 'a e fanga ki'i fehu'i ia 'oku fu'u faingofua pe fu'u faingata'á. 'Oku 'ikai faka'ai'ai 'e he ngaahi fehu'i 'oku tali 'io pe 'ikai hono fai 'o e fealēlea'akí.
- Fai e ngaahi fehu'i 'oku kamata'aki 'a e ko hai, ko e hā, ko e fē taimi, ko e fē feitu'u, ko e hā hono 'uhinga, pe na'e anga fēfē.
- Kole ki he kau akó ke nau fakamatala ki he 'uhinga na'a nau fai ai e ngaahi tali na'a nau fai.
- Fakaafe'i e kau akó ke fai ha'anau lau ki he ngaahi tali ko ia na'e fai 'e he kau mēmipa kehe 'o e kalasí.

Fakafehoanaki

- Fekau e kau akó ke nau hanga 'o fakafehoanaki e ngaahi me'a 'i he folofolá ke nau sio angé pe 'oku nau tatau pe faikehekehe fēfē. Hangē ko 'ení, 'e lava ke fakafehoanaki 'e he kau akó 'a e ongo na'e ma'u 'e Nifai ki he ngaahi me'a na'á ne a'usia 'i he toafá ki he ongo na'e ma'u 'e Leimana mo Lēmiuelá (vakai, 1 Nifai 17:1–3, 20–21).
- Fekau e kau akó ke nau fakafehoanaki e ngaahi lisi (vakai ki he "Hiki ha lisi" 'i laló). Hangē ko 'ení, 'e lava ke hiki 'e he kau akó ha lisi 'o e me'a na'e lea'aki 'e Kolihola 'i he 'Alamā 30 mo e me'a na'e lea 'aki 'e 'Alamaá, pea fakafehoanaki leva e ongo lisi.
- Fekau e kau akó ke nau kumi e ngaahi fo'i lea hangē ko e tatau pe hangē. 'Oku fa'a faka'aonga'i 'a e ngaahi fo'i lea ko 'ení 'i he folofolá ke faka'ali'ali mai 'oku lava pē ke tatau ha me'a 'e taha mo ha me'a kehe. Hangē ko 'ení, 'i he tohi Mōsaia 20:11, 'oku fakatatau ai 'e Molomona 'a e founa na'e tau 'aki 'e he kakai 'o Limihái ki ha fanga talākoní: "Ko ia na'a nau fai tūkingata, pea nau tau 'o hangē ko e fanga ngata [talākoní]." 'I he 1 Nifai 17:48, 'oku fakatatau ai 'e Nifai 'a e me'a 'e hoko ki ha taha 'e ala ange kiate iá ki he me'a 'e hoko ki ha fu'u 'akau 'oku mōmoa.

Hiki ha Lisi

- Ko e taimi 'e ni'ihí 'oku 'aonga ke hiki ha lisi 'o e ngaahi me'a na'e hoko pe ngaahi fakakaukau oku mou ako ki ai. 'E lava pē ke ke hiki ha lisi ke mamata atu ki ai e kau akó, pe ko ha'o fekau e kau akó ke nau hiki 'a e lisi 'i ha la'i pepa, pe ko ha'o fekau ke nau fakakaukau pē ki he lisi 'i he'enu fakakaukau. Ko e taimi ko ia 'oku mou hiki ai ha lisi, pea 'oku totonu leva ke mou alea'i e me'a 'oku mou ako mei he lisi.
- Fekau e kau akó ke nau kumi pea hiki 'a e ngaahi me'a 'oku hoko 'i ha talanoa he folofolá, pea mou toki alea'i leva 'a e me'a ko ia na'a nau hikí. Hangē ko 'ení, 'e lava pē ke toe fakamanatu 'e he kau akó 'a e ngaahi me'a na'e hoko 'i he talanoa ki he 'alu 'a Nifai mo hono ngaahi tokouá ke 'omai 'a e 'ū lau'i palasá (vakai, 1 Nifai 3–4). 'Osi ko iá pea 'e lava

leva ke hiki 'e he kalasi ha lisi 'o e ngaahi me'a 'oku nau fakahā mai 'oku mo'oni 'a e 1 Nifai 3:7.

- Fekau e kau akó ke nau hiki ha lisi pea alea'i e ngaahi 'uhinga na'e fai ai 'e ha tokotaha 'i he folofolá ha ngaahi me'a na'a nau fai. Hangē ko 'ení, 'e lava ke hiki 'e he kau akó ha lisi pea nau alea'i e ngaahi 'uhinga na'e tuku ai pē 'e Sīsū 'a e kakaí ke nau puke la mo tutuki Iá (vakai, 1 Nifai 19:9–10).
- Hiki ha lisi 'o e konga takitaha 'o ha fo'i tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei pea alea'i. Hangē ko 'ení, 'e lava ke hiki 'e he kau akó ha lisi 'o e me'a 'oku nau akó'i 'o kau ki he papitaisó 'i he 2 Nifai 31 pea nau alea'i ia.
- Fekau e kau akó ke nau faka'ilonga'i pe fakafikefika 'i he'enua folofolá 'a e ngaahi me'a ko ia 'e lava ke hiki 'i he lisi. Hangē ko 'ení, 'i he 'Alamá 17:2–3, 'e lava ke faka'ilonga'i pe fakafikefika 'e he kau akó 'a e me'a na'e fai 'e he ngaahi foha 'o Mōsaia kae lava ke nau malanga'i 'a e folofola 'a e 'Otuá.

Ako Ma'uloto

- Fekau e kau akó ke nau lea'aki le'o-lahi tu'olahi 'a e ngaahi lea 'i he folofolá.
- Fekau e kau akó ke nau hanga 'o hiki tu'olahi 'a e potu folofolá.
- Hiki e potu folofolá pea fekau e kau akó ke nau toutou lau tu'olahi ia. Fakapuliki pe tāmata'i ha ngaahi fo'i lea 'i he taimi takitaha 'oku nau lea'aki iá pea toutou fai pē kae 'oua kuó ke 'ufi'ufi pe tāmata'i kotoa 'a e ngaahi fo'i leá.

Faka'aonga'i e Ngaahi Himi

- Kamata pe faka'osi 'aki e kalasi hano hiva'i 'o ha fo'i himi 'e tokoni ki hono ako'i ha fa'ahinga me'a mei he konga folofolá.
- Fakaafe'i fakafo'ituitui pe fakakulupu e kau akó ke nau hiva'i pe tā 'i he pianó ha ngaahi himi.
- 'I he lolotonga ho'o lēsoní, hanga 'o fekau e kau akó ke nau hiva'i pe lau e ngaahi fakalea 'o e ngaahi himi ko ia 'e tokoni ki hano ako'i 'o ha fa'ahinga me'a mei he konga folofolá. Hangē ko 'ení, 'e lava pē ke hiva'i pe lau 'e he kau akó 'a e "Na'e Lahi Fau 'a e 'Ofá" (Ngaahi Himi, fika 105) 'i he taimi 'okú ke ako'i ai 'a e Mōsaia 16:6–9).

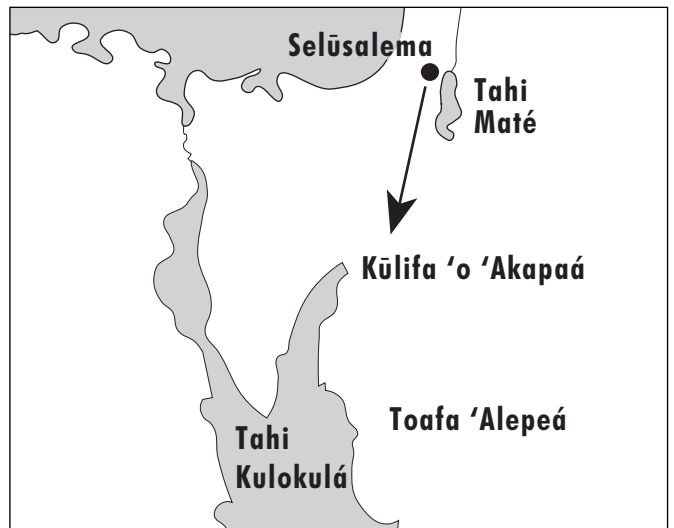
Faka'ali'ali ha Ngaahi Me'a

- Hanga 'o faka'ali'ali ha ngaahi me'a 'oku lau ki ai 'i he folofolá 'a ia kuo te'eki mamata ai 'a ho'o kau akó. Hangē ko 'ení, 'e lava pē ke ke faka'ali'ali ha makatā ke tokoni ke mahino ki he kau akó 'a e 1 Nifai 16:23.
- Faka'ali'ali ha ngaahi me'a kuo 'osi mamata pē 'a ho'o kau akó ai ka te ne toe fakalahi ange 'a 'enua tokangá mo e mahino kiate kinautolu 'a e konga folofolá. Hangē ko 'ení, 'e lava pē ke ke faka'ali'ali ha tenga'i 'akau 'i he taimi 'oku mou alea'i ai 'a e 'Alamá 32:28).
- Fekau e kau akó ke nau tā ha fakatātā 'o e ngaahi me'a 'oku lau ki ai 'i he folofolá (vakai ki he "Tā ha Fakatātā"). Hangē

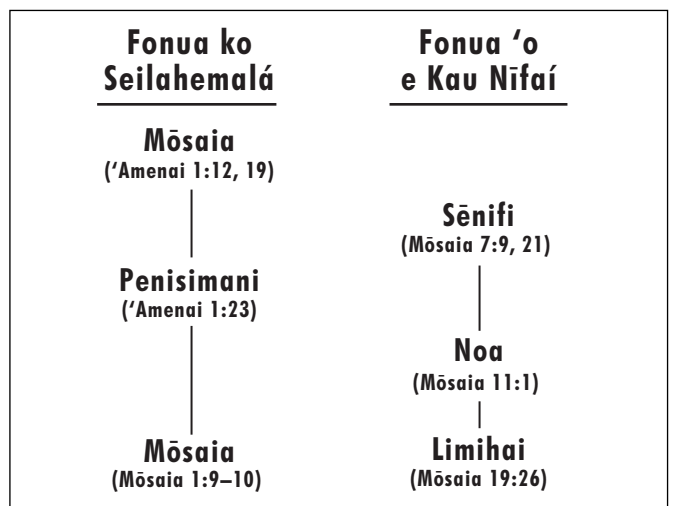
ko 'ení, hili ho'omou lau 'a e 'Alamá 31:12–21, 'e lava ke tā 'e he kau akó ha Lameiumitomi.

Tā ha Fakatātā

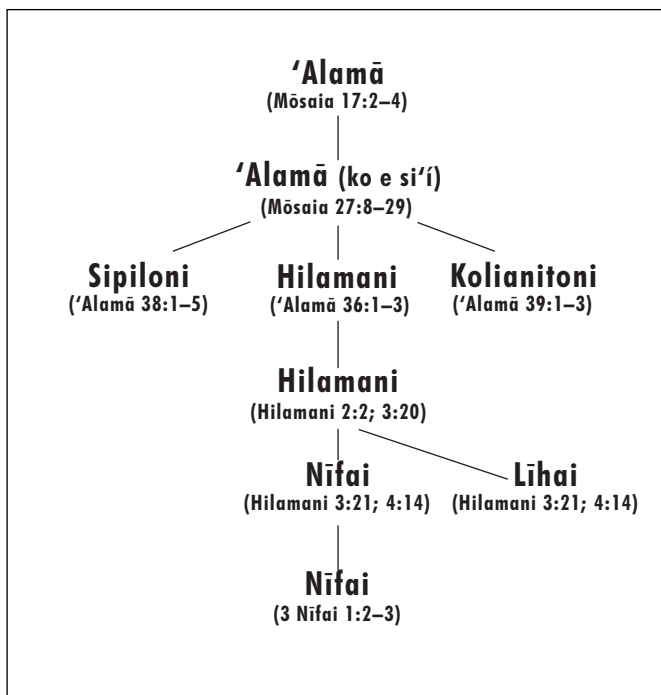
- Tā ma'a ho'o kau akó ha ngaahi fakatātā 'e tokoni ke mahino kiate kinautolu 'a e konga folofolá.
- Fekau e kau akó ke nau tā ha ngaahi fakatātā ke fakahā ai 'enua fakakaukau pe na'e hā fēfē 'a e kakai, ngaahi me'a, pe ngaahi me'a na'e hoko 'i he folofolá. 'Oku tokoni 'a e tā fakatātaá ki he kau akó ke nau manatu'i 'a e me'a na'a nau lau mo alea'i. Tokanga ke 'oua na'a ke 'ai ke mā 'a e kau akó 'i he taimi 'okú ke kole ange ai ke nau tā ha ngaahi fakatātaá.
- Fekau ke tā 'e he kau akó 'a e ngaahi mape 'okú ne fakahā mai 'a e feitu'u na'e nofo ai 'a e kakai 'i he folofolá, 'a e feitu'u na'e 'alu ki ai e kakaí, pe feitu'u na'e hoko ai ha ngaahi me'a. Hangē ko 'ení, ko e taimi 'oku mou lau ai 'a e 1 Nifai 2:2–8, fekau e kau akó ke nau tā ha mape 'o fakahā ai 'a e feitu'u na'e fononga ai 'a e fāmili 'o Lihai.

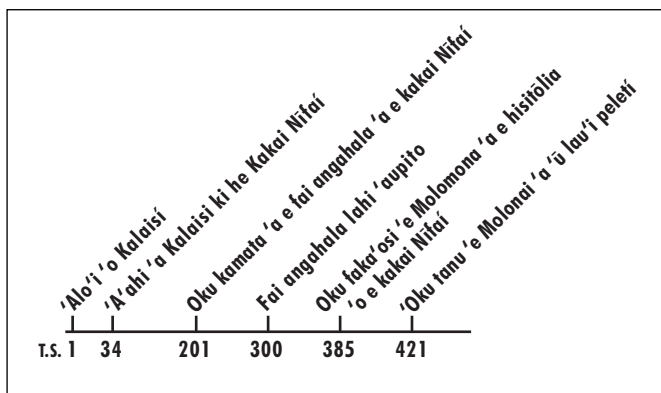
- Fekau e kau akó ke nau fa'u ha ngaahi saati 'oku nau fakamatala'i e me'a 'oku hoko 'i ha fo'i talanoa pe ke ne fakamahino'i 'a e me'a 'oku ako'i 'e ha taha. Hangē ko 'ení, fa'u ha saati 'oku fakahā ai 'a e ngaahi tu'i 'o e kakai Nifai.

- Fekau e kau akó ke nau fa'ú ha ngaahi saati 'oku fakahā ai 'a e kakai 'i ha fāmili. Hangē ko 'ení, fa'ú ha saati 'o e ngaahi hako 'o 'Alamaá.

- Fekau e kau akó ke nau tohi'i ha laine 'o e taimí 'aki ha'anau tohi'i ha laine pea hiki e ngaahi 'aho mo e ta'ú pea mo e ngaahi me'a na'e hoko ai 'i he laine ko iá 'o fakahokohoko fakatatau pē ki he taimi na'a nau hoko aí. Hangē ko 'ení, fekau ke nau tohi'i ha laine 'o fakahā ai 'a e hisitōlia 'o e kakai Nifai mei he T.S. 1 ki he T.S. 421.

Fakafaiva'i

- Tuku ke fakafaiva'i 'e he kau akó 'a e ngaahi talanoa 'i he folofolá. Fekau ke nau faka'aonga'i 'a e ngaahi lea mo e ngaahi tō'onga na'e fai 'e he kakai 'i he folofolá.
- Fekau e kau akó ke nau fakamatala ki he ongo 'oku nau pehē na'e ma'u 'e he kakai 'i he folofolá. Mou alea'i e ongo na'e ma'u 'e he kau akó pe ko e me'a na'a nau ako 'i he'enau mamata ki hono fakafaiva'i 'o e fo'i talanoá.

Kumi

Ko e taimi ko ē 'okú ke fekau ai e kau akó ke nau lau 'a e ngaahi potu folofolá, tomu'a 'oange kimu'a ha fa'ahinga me'a ke nau kumi 'i he lolotonga 'enau laukongá. Kapau te nau kamata kuo 'osi 'i he'enau fakakaukau ha fo'i tefito'i mo'oni pe ha ki'i konga fakakaukau, te nau toe tokanga ange mo lahi ange e me'a te nau ma'u mei he me'a 'oku nau lau. 'E lava pē ke ke kole ki he kau akó ke nau kumi 'a e :

- Ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'oku fakatātaa'i mai 'e he mo'ui 'a e kakai.
- Ngaahi fehu'i 'oku fai 'i he folofolá.
- Ngaahi lisi mei he folofolá, hangē ko e ngaahi me'a 'oku ma'u 'e he 'ofá (vakai, 1 Kolinitō 13).
- Ngaahi 'uhinga 'o e ngaahi fo'i lea pe ngaahi fakakaukau, hangē ko e *Saioné* (vakai, T&F 97:21).
- Ngaahi fo'i lea pe ngaahi kupu'i lea faingata'a 'e mahinongata'a ki he kau akó.
- Fakatātā, ngaahi fakataipe, ngaahi faka'ilonga.
- Fakamatala fakakikite (hangē ko e ngaahi veesi folofola 'i he Tohi 'a Molomoná 'oku kamata 'aki 'a e "pea ko ia 'oku hā mai").
- Ngaahi fekau'aki 'a e kapaú mo e peheé (vakai ki he 'Īsaia 58:13-14).
- Ngaahi tō'onga 'oku finangalo lelei ki ai 'a e 'Otuá pe 'ikai finangalo lelei ki ai.
- Ngaahi sipinga (hangē ko 'ení, ko e sipinga 'o e fuakava 'i he ongo lotu tāpuaki'i 'o e sākalamēnití; vakai, Molonai 4:3).

Fakatokanga'i angé: Ko ho'o sio pē ki he ngaahi kupu'i lea hangē ko e "kumi" pe "fekumi ki he" 'i he tohi lēsoni ko 'ení peá ke faka'aonga'i 'a e founa ki he "kumi" 'o hangē ko ia 'oku fakamatala'i atu hení.

'Oku 'uhinga 'a e *potu folofola ako ma'ulotó* ('ilo folofolá) ki he lava ko ia ke kumi 'o ma'u 'a e ngaahi veesi folofolá, mahino honau 'uhingá, pea lava ke faka'aonga'i kinautolu 'i he'etau mo'uí. 'Oku 'i ai ha ngaahi veesi folofola 'e teau 'i he polokalama ako ma'uloto 'o e folofolá ('a ia ko e veesi 'e uofulu mā nima ki he ta'u takitaha 'oku fakalele ai 'a e kalasi semineli) pea 'oku totonu ke tokoni 'i 'e he kau faiakó 'a e kau akó ke nau "ilo'i lelei" mo fakamanatu'i kinautolu (vakai ki he *Ko Hono Ako'i 'o e Ongoongolelei: Ko ha Tohi Fakahinohino ma'a e Kau Faiako pea mo e Kau Taki 'i he Potungāue Ako 'a e Siasí*, [1994], 38).

Na'e pehē 'e Palesitani Hauati W. Hanitā 'i he'ene kei hoko ko e Palesitani 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, "'Oku mau fakatau ange pē 'e 'ikai ke mavahe ha taha 'o ho'o kau akó mei ho lokiakó 'okú nau manavahē pe mā koe'uhí ko e 'ikai ke nau lava 'o ma'u 'a e tokoni na'a nau fie ma'u ko e tupu mei he 'ikai ke nau 'ilo'i lelei 'a e folofolá ke nau lava 'o kumi 'a e ngaahi feitu'u 'oku totonu ke ma'u mei ai 'a e ngaahi potu folofolá" (*Eternal Investments* [lea na'e fai ki he kau faiako fakalotú, 10 Fēpueli 1989], 2).

Faka'aonga'i e ngaahi fakakaukau ko 'ení ke tokoni ki he kau akó ke nau ako 'a e ngaahi potu folofola ako ma'ulotó:

- Mou lau e ngaahi vēsí mo e kau akó pea tokoni ke mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi fo'i lea pe ngaahi kupu'i lea 'oku faingata'á (vakai, "Laukongá" p. 310).
- Fekau e kau akó ke nau hiki hono 'uhinga 'o e ngaahi vēsí, pea mou alea'i e founga 'e lava ke 'omi ai 'e he ngaahi vēsí 'a e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i pea mo e ngaahi palōpalema 'a e kau akó (vakai, "Faka'aonga'i" p. 310).

- Fai ha ngaahi fehu'i 'o kau ki he ngaahi vēsí. Hangē ko 'ení, fehu'i ange ki he kau akó pe ko hai na'e leá pea ko 'ene lea kia hai (vakai ki he "Fai ha Ngaahi Fehu'i," p. 312)
- Alea'i 'a e tūkunga fakahisitōlia ('a e kakai, feitu'ú, mo e taimi).
- Alea'i 'a e me'a 'oku 'i mu'a pea 'i mui 'i he ngaahi veesi folofola ako ma'ulotó pea mo e founga 'okú ne tokoni ai ki hono fakamatala'i kinautolú.
- Fekau e kau akó ke nau fakamatala ki he founga te nau lava ke faka'aonga'i 'aki e ngaahi vēsí ke ako'i e ongoongolelei ki ha ní'ihí kehe.
- Fekau e kau akó ke nau toe hiki fo'ou ha ngaahi veesi 'i he'enu lea pē 'anautolu, hiki ha ngaahi fehu'i kau ki he ngaahi vēsí, pe ko hano tā ha ngaahi fakatātā 'o kau ki ha fa'ahinga me'a 'i he ngaahi vēsí (vakai, "Tā ha Fakatātā," p. 313).
- Tuku ke fakamatala 'e he kau akó ki he founga na'e faka'aonga'i ai 'a e ngaahi vēsí 'i ha ngaahi malanga na'a nau fanongo ai he lotú pe 'i he konifelenisi lahí.
- Fekau e kau akó ke nau tā ha ngaahi pousitā 'o kau ki he ngaahi vēsí ke fakapipiki 'i honau 'apí pe 'i he lokiakó.
- Fekau ha kulupu 'o e kau akó ke nau hiki ha lisi 'o e ngaahi palōpalema pe ngaahi fehu'i 'e lava ke tali 'aki 'a e ngaahi veesi folofola ako ma'ulotó. Fekau leva ha kulupu 'e taha ke nau 'ave 'a e lisi 'a e kulupu 'uluakí 'o kumi 'a e ngaahi veesi folofola ako ma'uloto 'oku nau tali 'a e ngaahi fehu'i pe ngaahi palōpalemá.

NGAAHI LISI 'O E NGAahi POTU FOLOFOLA AKO MA'ULOTÓ

Tohi 'a Molomoná	Fuakava Motu'á	Fuakava Fo'ou	Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá
1 Nifai 3:7	Mösese 1:39	Mätiau 5:14–16	Hisitölia 'o Siosefa Sāmitá 2:15–20
1 Nifai 19:23	Mösese 7:18	Mätiau 6:24	T&F 1:37–38
2 Nifai 2:25	'Ēpalahame 3:22–23	Mätiau 16:15–19	T&F 8:2–3
2 Nifai 2:27	Sēnesi 1:26–27	Mätiau 25:40	T&F 10:5
2 Nifai 9:28–29	Sēnesi 39:9	Luke 24:36–39	T&F 14:7
2 Nifai 28:7–9	'Ekesotosi 20:3–17	Sione 3:5	T&F 18:10, 15–16
2 Nifai 32:3	'Ekesotosi 33:11	Sione 7:17	T&F 19:16–19
2 Nifai 32:8–9	Levitikó 19:18	Sione 10:16	T&F 25:12
Sēkope 2:18–19	Teutalōnome 7:3–4	Sione 14:15	T&F 58:26–27
Mōsaia 2:17	Sosiuá 1:8	Sione 17:3	T&F 58:42–43
Mōsaia 3:19	Sosiuá 24:15	Ngāue 7:55–56	T&F 59:9–10
Mōsaia 4:30	1 Samuela 16:7	Loma 1:16	T&F 64:9–11
'Alamā 32:21	Siope 19:25–26	1 Kolinitō 10:13	T&F 64:23
'Alamā 34:32–34	Saame 24:3–4	1 Kolinitō 15:20–22	T&F 76:22–24
'Alamā 37:6–7	Lea Fakatātā 3:5–6	1 Kolinitō 15:29	T&F 82:3
'Alamā 37:35	'Īsaia 1:18	1 Kolinitō 15:40–42	T&F 82:10
'Alamā 41:10	'Īsaia 29:13–24	'Ēfesō 4:11–14	T&F 84:33–39
Hilamani 5:12	'Īsaia 53:3–5	2 Tēsalonika 2:1–3	T&F 88:123–24
3 Nifai 11:29	'Īsaia 55:8–9	2 Timote 3:1–5	T&F 89:18–21
3 Nifai 27:27	Selemaia 16:16	2 Timote 3:16–17	T&F 121:34–36
'Ēta 2:6	'Īsikeli 37:15–17	Hepelū 5:4	T&F 130:18–19
'Ēta 12:27	Taniela 2:44–45	Sēmisi 1:5–6	T&F 130:20–21
Molonai 7:16–17	'Āmosi 3:7	Sēmisi 2:17–18	T&F 130:22–23
Molonai 7:45	Malakai 3:8–10	Fakahā 14:6–7	T&F 131:1–4
Molonai 10:4–5	Malakai 4:5–6	Fakahā 20:12–13	T&F 137:7–10

Talateú

'I he 1993 na'e fakahā ai 'e 'Eletā Poiti K. Peekā ko e mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, ki he kau faiako 'i he Potungāue Ako 'a e Siasí 'oku totonu ke nau fai hano vakai'i fakalūkufua 'o e palani 'o e fakamo'uí fakataha mo hano vakai'i fakalūkufua nounou pē 'o e tefito ko ia ke fai hono akó 'i he kamata'anga pē 'o e ta'u fakaako kotoa.

“E fu'u mahu'inga lahi 'aupito ki ho'o kau akó 'o kapau 'e fai hano vakai'i fakalūkufua nounou pē 'o e 'palani 'o e fakamo'uí' ('a ia ko 'eku filí ia, 'a e tefito 'oku ou manako taha aí, 'i he taimi 'oku ou lea ai 'o kau ki he palaní), 'i he kamata'angá pea 'ai pē mo toutou foki ki ai.

“Oku 'i ai ha ngāue 'oku ou 'oatu kiate koe. . . . Oku vahe atu ke ke hanga 'o teuteu'i ha ki'i fakamatala fakanounou pe ko hano vakai'i fakalūkufua 'o e palani 'o e fiefiá—'a e palani 'o e fakamo'uí. Hanga 'o fa'ufa'u ke hoko ia ko ha sīpinga 'e lava ke fokotu'utu'u ai 'e he kau akó 'a e ngaahi mo'oni ko ia te ke vahevahe mo kinautolu.

“Mahalo te ke pehē 'e koe 'i he kamata'angá ko ha ki'i ngāue faingofua pē. Ka te u tala atu, 'oku 'ikai. Ko e me'a faingata'a ke ma'u 'a e nounou mo e faingofua 'oku fie ma'ú. 'I he kamata'angá 'e 'ahi'ahi'i koe ke ke fakakau mai ki ai ha fakamatala 'e fu'u lahi. 'Oku hanga 'e he palaní 'i hono kakató 'o fālute mai 'a e mo'oni kotoa pē 'o e ongoongolelé. . . .

“Mahalo ko e ngāue faingata'a taha 'eni kae fakafiefia taha hono ola 'i ho'o hoko ko ia ko e faiakó.

“Ko ho'o vakai'i fakalūkufua ko ia 'o e palani 'o e fiefiá 'oku totonu ko ho'o ki'i vakai'i nounou pē 'a e ngaahi tohi kuo 'osi fakahā mai ai 'a e ngaahi mo'oni fakafolofolá. Ko 'ene 'osi pē ko iá pea toki fekumi pē 'e he kau akó 'iate kinautolu ki he palaní

“Te u 'oatu ha ki'i fakamatala fakakongokonga lalahi pē kau ki he palaní ke ke kamata'aki, ka kuo pau ke ke fai pē 'e koe 'a hono fokotu'utu'ú.

“Ko e ngaahi kongā mahu'inga 'eni 'o e *palani lahi 'o e fiefia*, 'o e *huhu'i*, 'o e *fakamo'uí*:

“Mo'ui 'i he maama fakamāmaní

Fakatupu fakamāmaní

Tau'atāina ke filí

Ko e tau 'i he langí

Fakatupu fakamatelié

Ko e Hingá mo e mo'ui fakamatelié

Ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelé 'o Sīsū Kalaisí (ko e ngaahi 'uluaki tefitó: tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, fakatomala, papitaiso,)

Ko e Fakalelé

Mo'ui hili 'a fa'itoká

Maama 'o e ngaahi laumālié

Fakamāú

Toetu'ú”

(*The Great Plan of Happiness* [ko e lea na'e fai ki he kau faiako fakalotú 'i ha ako ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá/Hisitōlia 'o e Siasí, 'Univēsiti ko Pilikihami ' Iongí, 10 'Aokosi 1993], 2–3; pe *Charge to Religious Educators*, paaki hono 3 [1994], 113–14).

'Oku fakakau atu 'a e fakamatala ko 'eni ke tokoni kiate koe ke toe mahino ange 'a e palani lahi 'o e fiefiá pea ke kamata mo fa'ufa'u mei ai ho'o vakai'i fakalūkufuá. Mahalo pē na'a fai hao 'ahi'ahi'i ke ke ako'i 'e koe ha me'a 'oku toe lahi ange 'i he ki'i vakai'i fakalūkufua 'o e palani 'o e fakamo'uí 'a ē na'e fokotu'u mai 'e 'Eletā Pēká. Fakamolemole ka ke matu'uaki 'a e 'ahi'ahi ko iá, 'o ke manatu'i 'e alea'i 'a e ngaahi kongā fakaikiiki ia 'o e palaní 'i he lēsoní 'i ho'omou ako ki he Tohi 'a Molomoná. 'I ho'o ako'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni 'i he lototonga 'o e ta'ú, fakakaukau ke 'ai pē mo ke toe lave ki ho'o vakai'i fakalūkufua ko ia 'o e palani 'o e fakamo'uí.

'Oku Tatau 'a e Palani 'o e Fakamo'uí mo ha Fo'i Faiva 'Oku Konga Tolu

Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peekā, ko e Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i ha'ane lea 'i ha faeasaiti ki ha kau tāutahá 'i he 1995:

“Oku muimui 'a e hala 'o 'etau mo'ui 'i he māmaní, mei hotau fanau'í mai pē 'o a'u ki he'etau mate, ki he fono ta'engata pea 'oku muimui ia 'i ha palani 'oku fakamatala ki ai 'a e ngaahi fakahaá 'o pehē ko e palani lahi 'o e fiefiá. Ko e fakakaukau 'eni 'e taha, 'a e fo'i mo'oni 'e taha te u fakahū atu ki ho'omou fakakaukau: 'Oku kongā tolu 'a e palaní. 'Okú ke 'i he kongā hono uá pe ko e kongā 'i loto-mālié, 'a e kongā ko ia 'e sivi'i ai koe 'e he ngaahi 'ahi'ahi, 'e he ngaahi faingata'a, pea mahalo mo ha ngaahi me'a fakamamahi. 'Ai ke mahino ia kiate koe pea te ke toe lava lelei ange 'o ngaohi ke mahu'ingamālie 'a e mo'ui pea ke matu'uaki 'a e mahaki ko ia ko e loto veiveiua mo e ta'e 'i ai ha 'amanaki pea mo e loto mafasia.

“E lava pē ke fakatatau 'a e palani 'o e huhu'í mo hono ngaahi kongā 'e tolu ki ha fo'i faiva kongā tolu. 'Oku ui 'a e Konga 1 ko e 'Mo'ui Fakalaumālié'. 'Oku fakamatala ki ai 'e he folofolá 'o pehē ko hotau mu'aki tu'ungá ia (vakai, Sute 1:6; 'Ēpalahame 3:26, 28). Ko e Konga 2, mei hotau fanau'í maí 'o a'u ki he toetu'ú, ko e 'Tu'unga Hono Uá' ia. Pea ko e Konga 3 leva 'oku ui ia ko e "Mo'ui Hili 'a e Maté' pe ko e 'Mo'ui Ta'engatá.'

“'I he mo'ui fakamatelié, 'oku tau hangē pē ko ha kau tangata faiva 'oku hū atu ki ha fale faiva mo hono fusi hake 'o e puipuí kae kamata e kongā hono uá. Kuo tau tōmui atu kitautolu ki he kongā 1. 'Oku lahi 'aupito hono ngaahi kongā lalahi mo hono fanga ki'i kongokonga 'o e fo'i faivá 'oku nau fehū'aki mo fio, 'o faingata'a ai ke tau fika'i atu pe ko hai 'oku kāinga mo hai pea ko e me'a fē me'a 'oku kāinga mo ha me'a 'e taha, ko hai 'a e kau tama 'oku fai ki ai e faivá pea ko hai 'a e kau koví. 'Oku toe 'āsili foki 'ene faingata'a ke talá he 'oku 'ikai ko ha kau mamata pē 'a kitautolu; 'oku tau kau kitautolu 'i he fo'i

faivá, 'oku tau 'i he funga siteisi, pea 'oku tau kau 'i he me'a kotoa pē 'oku hoko ai!" (*The Play and the Plan* [faeasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí ma'á e kau tāutahá, 7 Mē 1995], 1–2).

Mo'ui i he Maama Fakalaumālié

Kimu'a pea toki fanau'i mai kitautolu ki he māmani, na'a tau nofo mo 'etau Tamai Hēvaní (vakai, Siopē 38:4–7; Selemāia 1:5; 'Ēpalahame 3:21–23). Ko e Tamai Hēvaní ko ha tokotaha nāunau'ia, haohaoa, mo fakalangi ia 'okú ne ma'u 'a e sino 'o e kakano mo e hui (vakai, T&F 130:22). Na'e akonaki 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o pehē, "Na'e 'i ai e taimi na'e 'i he tu'unga 'oku tau 'i ai he taimi ní 'a e 'Otuá, pea ko e tangata ia kuo hakeaki'i, pea 'okú ne 'afio 'i he nofo'a fakatu'i 'i he langi!" (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, na'e filifili 'e Joseph Fielding Smith [1976], 345).

Ko e Tamai Hēvaní 'a e tamai 'a hotau ngaahi sino fakalaumālié (vakai, Nōmipa 16:22; Ngāue 17:29; Hepelū 12:9; Mōsese 3:5). 'Okú ne ma'u 'a e kakato 'o e ngaahi 'ulungāanga faka-'otua kotoa pē mo e fiefiá, pea ko Hono finangaló ke hoko 'a 'Ene fānaú 'o hangē pē ko Iá (vakai, Mātiu 5:48; 2 Nifai 9:18; Mōsese 1:39).

Fakatupe Fakalaumālié

Na'e mamata 'a 'Ēpalahame ko e "kau ma'u 'atamai" kotoa 'a e fānaú 'a e Tamai Hēvaní, pe ko ha ngaahi laumālie kinautolu na'e fokotu'utu'u kimu'a ia pea toki fakatupu 'a e māmani (vakai, 'Ēpalahame 3:18–23). Na'e akonaki 'a Palesiteni Peeka 'o pehē: "'Oku ta'engata 'a e ngaahi laumālie 'o e tangatá mo e fefine (vakai, T&F 93:29–31; vakai foki ki he Joseph Smith, *Teachings of the Prophet Joseph Smith* . . . , 158, 208). Ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kátoa kinautolu 'o e 'Otuá pea na'a nau mo'ui 'i he maama fakalaumālie ko 'ene fānaú fakalaumālie (vakai, Nōmipa 16:22; Hepelū 12:9; T&F 76:24). Ko e laumālie 'o e tokotaha fakafo'ituitui takitaha 'oku 'i he tatau ia 'o e tokotaha ko iá 'i he mo'ui fakamatelié, 'a e tangata mo e fefine (vakai, T&F 77:2; 132:63; Mōsese 6:9–10; 'Ēpalahame 4:27). Ko kinautolu kátoa 'oku nau 'i he 'imisi 'o ha ongo mātu'a fakalangi" (*The Play and the Plan*, 3).

'I he "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani", na'e pehē ai 'e he Kau Palesitenisí 'Uluaki: Ko e kakai kotoa pē-'a e tangata mo e fefine—na'e fakatupu ia 'i he tatau 'o e 'Otuá. Ko e tokotaha fakafo'ituitui kotoa pē ko e foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi, pea 'i he'ene peheé, 'oku ma'u ai 'e he tokotaha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku'anga pau. Ko e tu'unga tangata pe fefine ko ha 'ulungāanga mahu'inga ia 'oku 'ilo'i ai 'a e tu'unga mo e taumu'a 'o e tokotaha fakafo'ituitui, 'i he maama fakalaumālié, mo e mo'ui fakamatelié, pea mo e ta'engatá" (*Tūhulú*, Sune 1996; vakai foki, T&F 29:31–32; Mōsese 3:5; *Old Testament: Genesis- -2 Samuel* [tohi lēsoni 'a e kau akó 'i he Religion 301, 1981], p. 32).

Tau'atāina ke Filí

"1. 'Oku mo'ulaloa 'a e kakai kotoa pē ki ha fono fakalangi, ko e talangofuá 'a ia 'okú ne 'omi 'a e ngaahi tāpuaki. 'Oku tupu mei he talangata'á 'a e mamahí mo e mala'ía.

"2. 'Oku ma'u 'e he tokotaha fakafo'ituitui 'a e me'a-foaki fakalangi ko e tau'atāina ke fili ki he lelei pe ki he koví. 'E lava ke lotu ha tangata pe ha fefine 'i ha founga pē, pe 'i ha feitu'u pē, pe ki ha me'a pē te ne lotu ki ai, ka 'e toki lava pē ke hakeaki'i 'a e tokotaha ko iá 'i ha'ane lau ke ne 'ilo'i peá ne talangofua ki he ngaahi fono fakalangi.

"3. 'E toki lava pē ke fili 'a e tangata pe fefine takitaha peá ne ngāue ma'ana 'i he taimi 'okú ne 'ilo'i ai 'a e lelei mo e koví pea 'oku tataki leva ia 'e he mālohi 'o ha taha 'o e ongo me'á ni" ("Basic Doctrine," *Charge to Religious Educators*, paaki hono 3 [1994], 85).

'Oku fu'u mahu'inga 'aupito ke faka'aonga'i totonu 'a 'etau tau'atāina ke filí ke tau hoko ai 'o hangē ko e 'Otuá (vakai, 2 Nifai 2:14–16). Ka neongo ia, 'oku 'i ai ha ngaahi nunu'a 'o hono tuku mai ko ia kiate kitautolu 'a e faingamālie ke tau filí. Neongo 'a e mahu'inga 'o e tau'atāina ke filí ki he'etau tupulakí, ka na'e mahino pē he 'ikai ke tau fili totonu ma'u ai pē. Hangē ko e me'a na'e tohi 'e he 'Aposetolo ko Paulá, "He kuo fai angahala kotoa pē, pea tōmui 'i he fakamālō mei he 'Otuá" (Loma 3:23). Na'e 'osi mahino pē 'e hoko 'a e nunu'a ia ko 'ení 'i he palani ko ia na'e fakahā 'e he Tamai ki He'ene fānaú 'i he fakataha na'e fai 'i he maama fakalaumālié.

Ko e Fakataha Lahi pea mo e Tau 'i he Langí

Hili hono foaki mai 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a hotau ngaahi sino fakalaumālie 'i he maama fakalaumālie ko iá, na'a tau tatau ange ai mo Ia, ka na'e kei lahi pē 'a e ngaahi 'ulungāanga na'e 'aonga ke tau ma'u ka na'e 'ikai ke tau ma'u. Ko e tokotaha ia kuo 'osi hakeaki'i mo fakahaohaoa'i peá ne ma'u mo ha sino fakaemāmani kuo 'osi fakanāunau'ia'i; na'e 'ikai ke tau pehē kitautolu. Na'e ui fakataha 'e he Tamai 'a 'Ene fānaú ki ha fakataha lahi 'i he langí peá Ne fakahā ange kiate kinautolu 'a 'Ene palani 'e tokoni ke tau hoko ai 'o tatau mo Iá (vakai, Mōsese 4:1–4; 'Ēpalahame 3:22–27).

Na'e pehē 'e Palesiteni Peeka:

"'I he fakataha 'a e ngaahi 'Otuá, na'e poupu'i ai 'a e palani 'a e Tamai Hēvaní (vakai, 'Alamā 34:9; vakai foki ki he *Teachings [of the Prophet Joseph Smith]*, 349–50). Na'e 'omi 'i he palaní ke fakatupu ha māmani 'e lava ke ma'u ai 'e he'ene fānaú ha ngaahi sino fakamatelié pea sivi'i ai kinautolu 'o fakatau ki he'ene ngaahi fekaú (vakai, Mōsese 6:3–10, 22, 59; 'Ēpalahame 3:24–25; 4:26–27). Na'e 'oange ki he laumālie kotoa pē 'i he maama fakalaumālie ha ngaahi faingamālie ke nau ako ai mo talangofua. Na'e foaki ki he tokotaha takitaha 'a 'ene tau'atāina ke filí (vakai, 'Alamā 13:3–5).

"Na'e fakahoko leva ha fakataha lahi 'i he langí (vakai, *Teachings*, 349–50, 357). Na'e fie ma'u 'i he palani fakalangi ke 'alu hifo ha taha 'o hoko ko e fakamo'ui mo e huhu'i ke ne fakahoko 'a e palani 'a e Tamai. Na'e tali loto fiemālie 'eni 'e he 'Uluaki Fānaú 'a e Tamai Hēvaní, ko Sihova, pea na'e fili leva ia (vakai, Mōsese 4:1–2; 'Ēpalahame 3:19, 22–27).

"Na'e poupu'i 'e he tokolahi 'a e fili ko 'ení. Na'e angatu'u 'a e ní'ihí pea na'e hoko leva ha tau 'i he langí. Na'e kapusi ki tu'a 'a Sētane mo kinautolu na'a nau muimui kiate ia 'i he angatu'ú

pea 'ikai 'oange ke nau ma'u ha sino fakamatelie (vakai, Fakahā 12:7–13; T&F 29:36; 76:28; Mōsese 4:3).

“Na'e 'oange kiate kinautolu na'a nau tauhi ki honau mu'aki tu'ungá ('a ia 'oku mou kau ai kimoutolu) ke nau ma'u ha sino fakamatelie pea na'e fakangofua kinautolu ke nau mo'ui 'i he māmaní 'i he tu'unga ko 'eni hono ua na'e 'osi palani ke hokó (vakai, 'Ēpalahame 3:26). Na'e 'osi tu'utu'uni pē 'a e taimi mo e feitu'u 'e nofo ai 'a e tangata pe fefine takitaha 'i he māmaní (vakai, Teutalōnome 32:8; Ngāue 17:26). Na'e tomu'a fakanofu pē 'a e ni'ihī ia ke nau hoko ko e kau palōfita (vakai, 'Alamā 13:7–9; 'Ēpalahame 3:23; vakai foki ki he *Teachings*, 365)” (*The Play and the Plan*, 3).

Ko e Fakatupu Fakamāmaní

Ko hono fakatupu fakamāmaní 'o e ngaahi langí, māmaní mo e ngaahi me'a kotoa pē 'i aī ko ha toe sitepu mahu'inga ia 'e taha 'i hono tokoní ki ko ia kitautolu ke tau hoko 'o tatau mo 'etau Tamai 'i Hēvaní (vakai, Mōsese 1:33–39; 'Ēpalahame 3:24–26). Ko e taimi ko ē na'e fakatupu ai 'e he 'Otuá 'a e māmaní na'e "lelei 'aupito" ia (Mōsese 2:31) pea faka'ofu'ofa mo mahu 'i he me'a kotoa pē (vakai, Sēnesi 1–2; Mōsese 2; 3:7–25; 'Ēpalahame 4–5; vakai foki, T&F 59:16–20).

Na'e akonaki 'a 'Eletā Peeka 'o pehē: “Na'e fakatupu leva ha māmaní (vakai, 'Ēpalahame 5:4). Ko 'Ātama mo 'Ivi 'a e 'uluaki tangatá mo e 'uluaki fefiné, 'i ha tu'unga faka-palataisi pē (vakai, Mōsese 1:34; 3:7; 4:26; 6:3–10, 22, 59). Na'á na mali ki he ta'engatá pea 'oange ha ngaahi fekau kiate kinoua (vakai, Mōsese 3:23–25). Na'e 'ikai ke na 'ilo'i ha kovi pea na'e 'ikai ke na 'ilo'i 'a e fai angahalá (vakai, 2 Nifai 2:23)” (*The Play and the Plan*, 3).

Ko e Hingá mo e Mo'ui Fakamatelié

Ko e Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivi ko e sitepu hoko hake ia 'i he palani lahi 'o e fiefiá. Na'e fakahoko 'e he Hingá 'a e ngaahi tu'unga 'o e matelié, kau ai 'a e mate fakalaumālié mo fakatu'asinó (vakai, 2 Nifai 2:19–25; 'Alamā 42:1–10). 'Oku fie ma'u 'a e mo'ui fakamatelie 'i he māmaní ki he'etau hoko ko ia 'o tatau mo e 'Otuá. 'Okú ne 'omi 'e ia ha faingamālie ma'atautolu ke tau ma'u ai ha sino fakamatelie pea ke tau lava ke hokohoko atu 'etau tupulakí mo 'etau akó 'i he'etau ma'u ko ia 'a e tau'atāina ke tau fili pe te tau muimui ki he akonaki 'a e 'Otuá pe ki he ngaahi fakatauele 'a Sētané (vakai, 'Alamā 42:1–12; T&F 29:36–43; Mōsese 5:9–12). 'Oku tau fakahā 'etau "tāú" 'i he ngaahi fili ko ia 'oku tau faí (vakai, 'Ēpalahame 3:25).

Na'e fai 'e Palesitini Peeka 'a e fale'i ko 'eni 'o kau ki hotau tu'unga matelié 'i he'ene fakatātā ko ia na'e fai 'o kau ki he mo'uí ko ha fo'i faiva kongá tolú:

“Ko e kongá pē ia 'o e palani ta'engatá ke tāpuni'i 'etau manatu ki he'etau mo'ui fakalaumālié, kongá 1, 'aki ha veili. Ko ia 'oku 'ikai ha ofo ia 'i he faingata'a ke mahino kiate kitautolu 'a e me'a 'oku hokó koe'uhí he na'e talu pē 'etau ha'u ki he mo'ui fakamatelié 'i he kamata'anga 'o e kongá hono 2 mo e 'ikai ke tau manatu'i ha me'a 'o kau ki he kongá 1.

“I he mole ko ia 'etau manatú, 'oku tau kamata fo'ou ai.

'Oku hoa pē ia mo hotau sivi'i; 'oku pau ai 'a 'etau tau'atāina fakafo'ituitui ke filí pea 'oku tau tau'atāina leva ai ke fai 'etau ngaahi filí. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi fili lahi kuo pau ke fai ia 'o makatu'unga 'i he tuí 'ata'atā pē. Neongo ia, 'oku tau ma'u pē ha 'ilo 'a ia kuo fanafana'i mai kiate kitautolu 'o kau ki he'etau mo'ui fakalaumālié pea mo hotau tu'unga ko e fānau 'a ha ongo mātu'a ta'e fa'a mate.

“Na'e fanau'i mai koe 'okú ke ta'e halaia, he 'na'e ta'e halaia 'a e laumālie kotoa pē 'o e tangatá 'i he kamata'angá' (T&F 93:38), pea na'e fanau'i mai pē koe 'okú ke lava ke tala 'a e totonú mo e me'a 'oku halá, he 'oku fakahā mai 'e he folofolá kiate kitautolu 'i he Tohi 'a Molomoná 'o pehē 'pea kuo akonaki'i [kitautolu] 'o fe'unga ke [tau] 'ilo'i 'a e leléi mei he kovi' (2 Nifai 2:5). . . .

“Kapau 'okú ke 'amanaki te ke ma'u pē 'a e faingofuá mo e nongá mo e fiemālié lolotonga 'a e kongá hono 2, mahalo he 'ikai te ke ongo'i loto fiemālie. 'E mahino si'isi'i pē kiate koe 'a e me'a 'oku lolotonga hokó mo hono 'uhinga 'oku fakangofua ai ke hoko 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku hokó.

“Manatu'i 'eni! Ko e lea ko ia 'oku pehē 'Pea na'a nau nofo fiefia ai pē 'o a'u ki he ta'engatá' na'e 'ikai ke 'uhinga ia ki he kongá hono uá. 'Oku kau ia ki he kongá hono tolú, 'a ia ko e taimi ia kuo veteki ai 'o mahino 'a e ngaahi me'a liló pea tu'u 'a e me'a kotoa ki hono tūkunga totonú. . . .

“He'ikai fu'u mahino kiate koe 'a e ngaahi me'a ta'e totonu ia 'oku hoko 'i he mo'uí kae 'oua leva kuo fālahi ange 'a ho'o vakái ki he tu'unga ta'engata 'o e fo'i faiva mahu'inga ko 'eni. 'Oku fanau'i mai 'a e ni'ihī mo e me'a si'isi'i pē pea fanau'i mai 'a e ni'ihī mo e me'a lahi. 'Oku fanau'i mai 'a e ni'ihī 'i he masiva, 'i ai honau ngaahi faingata'a'ia fakaesino, 'i he mamahi, mo e faingata'a'ia. 'Oku mate vave 'a e ni'ihī pea a'u pē ki he fanga kí'i fānau 'oku ta'e halaia. Ko e ngaahi mālohi fakamamahi 'eni ia 'o natula 'oku faingata'a ke fakamolemole'i, pea mo e anga fakamamahi 'oku fai 'e he tangata 'e taha ki he tangata 'e taha. Kuo lahi 'etau mamata 'i he ngaahi me'a pehē kimuí ni mai.

“Oua na'á ke lau 'o pehē 'oku fakatupu 'e he 'Otuá 'a e ngaahi me'a 'okú ne fakangofua pē ke hoko koe'uhi ko 'ene ngaahi 'uhinga pē 'a'aná. Ko e taimi ko ē 'okú ke 'ilo'i ai 'a e palaní pea mo hono taumu'á, 'oku a'u pē ki he ngaahi me'a ni 'a 'enau fakahā mai 'oku 'i ai ha Tamai 'ofa 'oku 'i he Langí.

“Oku 'i ai ha tohi fakamatala 'o e fo'i faiva ma'ongó'onga ko 'eni, 'a e fo'i faiva 'o e ngaahi kuongá

“Hangē ko ia kuo totonu ke mou 'osi 'ilo'i, ko e tohi ko iá ko e folofolá—'a e ngaahi fakahaá. Hanga 'o lau kinautolu. . . .

“Oku fakahā mai 'e he ngaahi folofolá 'a e mo'oní. Te ke lava ke ako meiate kinautolu ha me'a fe'unga 'o kau ki he ngaahi kongá kotoa ko ia 'e tolú ke ke 'ilo'i ai 'a e tu'unga 'okú ke 'i aí mo ma'u ha fakahinohino ki ho'o mo'uí. 'Oku nau fakahā mai 'na'a mou 'i he kamata'angá foki fakataha mo e Tamai; ko e me'a 'a ia ko e Laumālie, 'io ko e Laumālie 'o e mo'oní;

“Pea ko e mo'oní ko e 'ilo ia ki he ngaahi me'a 'o hangē ko honau anga 'oku 'i aí pea hangē 'e 'i aí' (T&F 93:23–24).

“Konga 1, kongá 2, mo e kongá 3” (*The Play and the Plan*, 2).

Ko e Misiona 'o e Siasí pea mo e Ngaahi Tefito'i Mo'oni mo e Ngaahi Ouau 'o e Ongoongoleléi

Ko e Hinga ko ia 'a 'Ātama mo 'Tiví, na'e 'ikai ko ha fehālaaki ia pe ko ha me'a na'e hoko fakatu'upakē pē. Kapau na'e 'ikai ke na fili ke na hoko 'o matelie, na'e 'ikai ke na mei lava kinaua pe ko hono toe 'o e fānau 'a e Tamai Hēvani 'o fakalalakaka ke nau hoko 'o tatau mo e 'Otuá (vakai, 2 Nīfai 2:22–25). Ko e Hingá ko e konga mahu'inga ia 'o e palaní, ka 'oku 'i ai ha ngaahi nunu'a kovi 'oku fie ma'u ke fakahaofi kitautolu mei ai.

'Oku 'omai 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'a e hala ke lava 'o fakamo'ui ai kotoa 'a e fa'ahinga 'o e tangatá 'i he 'ao 'o e 'Otuá pea ke nau hoko 'o tatau mo Ia 'o kapau te nau lava (vakai, 2 Nīfai 31:10–21; Mōsaia 3:19; 'Alamā 7:14–16; 3 Nīfai 27:13–22; Mōsesē 5:9; Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:4)). Kapau te tau fakafisi ke muimui ki he palaní pea 'ikai ke tau tali 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, 'e 'ikai lava ke huhu'i kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá mo fakahaohaoa'i kitautolu (vakai, Mōsaia 2:36–39; 4:1–12; 'Alamā 11:40–41; T&F 29:43–44).

Kuo fekau'i mai ha kau palōfita 'i he kuonga kotoa pē ke nau ako'i e ongoongolelei ki he fānau 'a e 'Otuá 'i he māmaní. Kuo fokotu'u 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'i he ngaahi 'aho kimui ní ke fakaafe'i mai 'a e kakai kotoa pē ke nau ha'u kia Kalaisí 'aki pē hono malanga'i 'o e ongoongolelei ki māmani, fakahaohaoa'i e Kāingalotú, pea mo hono huhu'i 'o e kakai kuo pekiá (vakai, 'Āmosi 3:7; 'Efesō 4:11–15; T&F 1:4–23; 110:11–16; 138; Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:5–6).

Ko e Fakalelei

Koe'uhi ko e Hinga 'a 'Ātamá te tau mate kotoa pē (mate fakaesinó), 'oku motuhi 'a kitautolu kotoa mei he 'ao 'o e 'Otuá pea 'e 'ikai ke tau lava 'o foki atu kiate Ia 'iate kitautolu pē (mate fakalaumālié), pea tau mo'ui kotoa pē 'i ha māmani 'o e ngāue, 'o e faiangahala, pea mo e mamahi. 'Oku fakahoko 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí ke toetu'u 'a e fa'ahinga kotoa pē 'o e tangatá, mo e ngaahi sino matelie ta'e fa'a-mate, 'o ikuna'i ai 'a e mate fakaesinó. 'Oku hanga foki 'e he Fakalelei 'o fakapapau'i mai 'e huhu'i 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá mei he Hingá pea toe 'omi kinautolu ki he 'ao 'o e 'Otuá 'i honau tu'unga toetu'u ki hono fakahoko 'o e Fakamāú, 'o ikuna'i ai 'a e 'uluaki mate fakalaumālié (vakai, 2 Nīfai 9:15, 21–22; Hilamani 14:16–18). Kapau te tau fakatomala, 'e toe lava pē foki ke fakama'a kitautolu mei he'etau ngaahi angahala fakafō'ituitui, tu'unga 'i he Fakalelei, pea liliu ai kitautolu mei hotau tu'unga 'i he hingá ke tau hoko 'o tatau mo e 'Otuá ko 'etau Tamai (vakai, 2 Nīfai 2:5–10; 9:4–14, 19–27; 'Alamā 7:11–13; 12:32–34; 34:8–16; 42:11–28; T&F 9:16–19; Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:3; vakai foki ki he "Ko e Fakataha Lahi pea mo e Tau 'i he Langi," p. 318).

Na'e 'ikai mei lava 'e ha tangata noa'ia pē ke fakahoko 'a e Toetu'u mo fai 'a e fakalelei ma'á e ngaahi angahala 'a e fa'ahinga 'o e tangatá. Ko ha tangata pē na'á ne ma'u 'a e mālohi ki he maté pea mo e mālohi 'o ha mo'ui ta'e 'i ai ha'ane angahala na'e lava ke ne fai 'ení. Na'e fie ma'u heni 'a e feilaulau ia 'a ha 'Otuá (vakai, Sione 10:17–18; 'Alamā 34:9–14; T&F 45:4).

Mo'ui hili 'a Fa'itoká

Ko e Maama 'o e Ngaahi Laumālié

Ko e mate fakaesinó ko e mavahevahe ia 'a e sinó mo e laumālié. 'I he maté, 'oku 'alu e ngaahi laumālie 'o e fānau kōtao 'a e Tamai Hēvani ki ha maama 'o e ngaahi laumālie 'o tatali ai ki he Toetu'u. 'I he maama 'o e ngaahi laumālie 'oku mavahe ai 'a kinautolu ko ia na'a nau tali 'a e ongoongolelei mo tauhi 'a e ngaahi fekaú meiate kinautolu na'e 'ikai ke nau fai iá. Hangē ko e fakamatala na'e fai 'e 'Eletā Pēká, "Ko e fiefia ia, ko ha palataisi ma'á e kau mā'oni'oni. Ko e fakamamahi ia ki he kakai fai angahalá (vakai, 2 Nīfai 9:10–16; 'Alamā 40:7–14). 'I he ongo tu'ungá ni 'e ua, 'oku kei hokohoko atu ai pē 'a 'etau akó pea 'e 'eke'i meiate kitautolu 'a 'etau ngaahi ngāue (vakai, T&F 138:10–22)" (*The Play and the Plan*, 3). Ke ma'u ha toe fakamatala lahi ange 'o kau ki he maama 'o e ngaahi laumālie, vakai ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138—ko e fakamatala 'a Palesiteni Siosefa F. Sāmīta 'o kau ki he me'a-hā-mai fakafo ko ia na'e fakahā kiate ia 'o kau ki he ngāue 'oku fai 'i he feitu'u ko 'ení.

Ko e Fakamāú

Ko e taimi ko ē na'e fakahā ai 'e he Tamai 'a 'Ene palaní pea fokotu'u ke fakatupu ha māmaní, ko 'Ene taumu'á ke "sivi'i" 'Ene fānau ke 'ilo'i pe te nau tauhi 'a 'Ene ngaahi fekaú (vakai, 'Ēpalahame 3:25). Na'e fakahā 'o fakafou mai 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmīta 'e 'ikai ngata pē hono fakamāu'i kitautolu 'o fakatatau ki he me'a 'oku tau fa'i ka 'e fakamāu'i foki 'o fakatatau ki he ngaahi holi 'o hotau lotó (vakai, 'Alamā 41:3–6; T&F 137:9).

'Oku fakataha'i vāofi pē 'a e Fakamāú mo e Toetu'u, pea 'e hoko 'a konga 'o hotau fakamaau'i faka'osí 'i he'etau toetu'u. 'E ha'u 'a e kakai kotoa pē, tukukehe 'a e ngaahi foha 'o e mala'ia, 'i he Toetu'u kuo nau ma'u 'a e ngaahi sino haohaoa, ka te nau kehekehe pē 'i he nāunau te nau 'i ai. 'E tu'u hake 'a e tokotaha kotoa pē mo e sino 'oku fe'unga mo e pule'anga te nau ma'u, pe ko e nāunau fakasilesitiale, telesitiale, pe tilesitiale. 'E toetu'u mo e ngaahi foha 'o e mala'ia ka 'e 'ikai ke 'i ai hanau nāunau; 'e li 'a kinautolu ki he po'uli 'e tu'á (vakai, 1 Kolinitō 15:35, 39–42; T&F 88:28–32).

Na'e pehē 'e Palesiteni Peekā:

"Hili hono fakahoko ke tatau 'a e me'a kotoa peé, 'e fai leva ha fakamaau (vakai, Mōsaia 3:18; vakai foki ki *he Teachings*, 218–19). 'E toetu'u 'a e tokotaha kotoa pē 'i hono lakanga (vakai, 1 Kolinitō 15:21–23). Ka neongo ia, 'e fakafalala pē 'a e nāunau 'e ma'u 'e ha tokotaha mei he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e palani 'a 'etau Tamai (vakai, 1 Kolinitō 15:40–42).

"Ko kinautolu ko ia kuo nau hoko 'o ma'a 'i he fakatomalá, te nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá pea nau foki atu ki he 'ao 'o e 'Otuá. 'E hakeaki'i kinautolu 'o nau hoko ko e 'ngaahi 'ea hoko 'o e 'Otuá, pea kaungā 'ea mo Kalaisí' (Loma 8:17; vakai foki, T&F 76:94–95; 84:35; 132:19–20; vakai foki, *Teachings*, 374).

“Oku ‘i ai ‘a e founa ‘oku fakahoko ‘i he palani ma’anautolu ‘oku nau mo’ui fakamatelie kae ‘ikai ke nau ‘ilo ki he palani: “Pea ‘o ka ‘ikai ha fono kuo fokotu’u, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha tautea; pea ‘o ka ‘ikai ha tautea, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fakamaau. . . . koe’uhi ko e fakalelei; he ‘oku fakahaofi ‘a kinautolu ‘e hono māfimafi” (2 Nifai 9:25).

“Ka ne ta’e ‘oua ‘a e ngāue toputapu ko ia ‘o hono huhu’i ‘o e kakai pekiá, ‘e ‘ikai ke kakato ‘a e palani pea ‘ikai ke fu’u potupotutatau. ‘Oku mahu’inga fe’unga ‘a e ngaahi ouau ‘o e tempale—‘a e ngaahi ‘enitaumeni, ngaahi fai fakama’u ‘i he mali ta’engata—mo e ngaahi teuteu kotoa ko ia ‘oku fie ma’u ki ai. ‘Oua na’a ke fai ha fa’ahinga me’a te ne ngaohi koe ke ke ta’e taau ke ma’u kinautolu he ka pehē ko ho tu’unga ko ia te ke a’usia ‘i he kongā 3 ‘o e fo’i faiva ta’engata ko ‘eni ‘e si’isi’i ange ia ‘i he me’a ‘okú ke malava ke fai he taimi ní” (*The Play and the Plan*, 3–4).

Ko e Toetu’ú

‘E toe tu’u ‘a e tokotaha kotoa pē na’e mo’ui ‘i he māmani, ‘o tatau ai pē pe na’e mā’oni’oni pe ‘ikai, ‘o ne ma’u ‘a e sino ta’e fa’a mate. Ko ha me’a’ofa ‘eni na’e tupu mei he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisi (vakai, 1 Kolinitō 15:19–22; 2 Nifai 9:6–15, 19–22). ‘E ‘ikai ke toetu’u kotoa pē ‘i he taimi tatau, “ka ko e tangata takitaha kotoa pē ‘i hono lakanga” (Kolinitō 15:23; vakai foki, Mōsaia 15:20–26; ‘Alamā 40:1–2; T&F 76:15–17).

NGAAHI FEITU'U 'I HE TOHI 'A MOLOMONÁ (MO 'ENAU FEHOKOTAKÍ)

Ko e ngaahi fehokotaki 'a e ngaahi feitu'u 'i he Tohi 'a Molomoná na'e makatu'unga ia 'i hono fakamo'oni'i fakaloto-siasi. 'Oku 'ikai totonu ke fai ha feinga ke tuhu'i e ngaahi feitu'u 'i he mapé ni 'o fakatatau ki he tu'unga fakasiokālafí 'i he lolotonga ní. Na'e 'uluaki teuteu'i 'e Taniela H. Lutuilou pea faka'aonga'i 'i he'ene fakangofua.

MATA-ME'A-HĀ-MAI 'A NĪFAÍ (1 NĪFAI 10–14)

Ko Siutea mo Kāleli 'i he Vahevahe'anga 'o Taimí	Ko e Sivilaise 'a e Kau Nīfaí-Leimaná	Ko e Ngaahi Pule'anga 'o e Kakai Senitailé 'i he Ngaahi 'Aho Faka'osí
Fanau'í 'e he tāupo'ou (11:13–20)	Ko e malanga 'a Kalaisi ki he hako 'o Lihai (12:4–10)	Ko hono fokotu'u 'o ha fu'u siasi lahi (13:4–9)
Sione ko e Papitaisó (10:7–10)	Ko e tau 'i he vā 'o e Kau Nīfaí mo e Kau Leimaná (12:13–15, 19)	'Oku 'ilo 'e Kolomupusi 'a 'Amelika (13:12)
Malanga 'a Kalaisí (11:24)	Ko hono faka'auha 'o e kakai Nīfaí (12:19–20)	'Oku fekumi ha kakai mei ha ngaahi fonua kehe ke ma'u 'a e tau'atāina 'i 'Amelika (13:13)
Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá (11:29)	'Oku faka'au'au hifo 'a e kau Leimaná 'i he ta'e tui (12:21–23)	Ko hono fakamovetevete 'o e kau Leimana 'i he ngaahi 'aho kimui ní (13:14)
'Oku fakahoko 'e Kalaisi 'a e ngaahi mana (11:31)		Ngaahi tau ki he tau'atāina (13:16–19)
Fakamāu'í mo e Tutukí (11:32–33)		'Oku tūkia 'a e kau Senitailé 'i he taimi 'oku to'o ai 'a e ngaahi mo'oni mahinongofua mo mahu'ingá mei he Tohi Tapú (13:20–34)
Ko hono fakatanga'í e kau 'Aposetoló (11:34–36)		Toe fakafoki mai 'o e ongoongolelé (14:7)
		'Oku 'ave 'a e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná ki he kau Leimaná (13:35–41)
		Ko e tala'ofa 'a e 'Eiki ki he kau Senitailé (13:34, 42)
		Ngaahi tau mo e ngaahi ongoongo 'o e tau (14:15–16)
		'Oku teunga tau 'aki 'e he Kāingalotu 'o e Siasi 'o e Lamí 'a e mālohi 'o e 'Otuá (14:14)
		'Oku hua'í mai 'a e houhau 'a e 'Otuá ki he siasi fakalieliá (14:13)
		Hā'ele 'Angaua maí mo e ngata'anga 'o e māmaní* (14:15)

*Na'e mamata 'a Nifai ki he ngaahi me'a ko 'ení ka na'e fekau ia ke 'oua na'á ne hiki kinautolu koe'uhí he ko e tufakanga tauhi ia 'o Sione Fakahā. Kaekehe 'oku fakakau 'i he tohi 'a Fakahaá ha ní'ihí 'o e ngaahi me'a ko 'ení.

NGAAHI KIKITE 'I HE 2 NĪFAI 26–27

1. Ko e Ngaahi Kikite 'o Kau ki he Hā'ele 'a Sīsū ki he Ongō 'Ameliká

Kikité	Ko hono talakí	Fakahokó
'E fakahā 'e Kalaisi Ia ki he kakai Nīfaí .	2 Nīfaí 26:1	
'E hoko ha ngaahi tau lalahi 'i he vaha'a 'o e kakai Nīfaí mo e kau Leimaná.	2 Nīfaí 26:2	
'E fakahā ki he kakai Nīfaí 'a e ngaahi faka'ilonga 'o hono 'alo'i, pekia, mo e Toetu'u 'a Kalaisí.	2 Nīfaí 26:3	
'I he pekia 'a Kalaisí, e hoko ha ngaahi faka'auha fakamanavahē pea 'e 'auha ai 'a e kau fai angahalá.	2 Nīfaí 26:4–6	
'E 'ikai 'auha 'a e kau mā'oni'oni na'a nau hanganaki atu kia Kalaisí 'i he faka'auha 'e hoko 'i he taimi 'o 'Ene pekiá.	2 Nīfaí 26:8	

2. Ko e Ngaahi Kikite 'o Kau ki he Kakai 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he hili 'a e Hā'ele Mai 'a Kalaisí

Kikité	Ko hono talakí	Fakahokó
'E hoko ha vaha'a taimi lōloa 'o e melino 'i 'Amelika 'i he hili 'a e hā'ele mai 'a Kalaisí.	2 Nīfaí 26:9	
'E faka'auha 'a e kakai Nīfaí 'i he hili pē ha taimi nounou mei he to'utangata hono fā mei he 'a'ahi 'a Kalaisi ki 'Ameliká.	2 Nīfaí 26:10, 18	
'E faka'au'au hifo 'a e ngaahi hako 'o e kakai 'i he Tohi 'a Molomona 'i he ta'e tui hili hono faka'auha 'o e pule'anga Nīfaí.	2 Nīfaí 26:15	

3. Ko e Ngaahi Kikite 'o Kau ki he Ngaahi 'Aho Faka'osí

Kikité	Ko hono talakí	Fakahokó
'E mo'ua 'a e kakai Senitaile 'i he fielahí pea te nau tūkia fakalaumālie. 'E lahi 'a e ngaahi siasi 'e fokotu'ú pea 'e tupu mei ai 'a e ngaahi tāufehi'á, feke'ike'í mo e loto koví.	2 Nīfaí 26:20–21	
'E 'i ai 'a e ngaahi kautaha fufū.	2 Nīfaí 26:22	

4. Ko e Ngaahi Kikite 'Oku Kau ki hono 'Omi 'o e Tohi 'a Molomoná

Kikité	Ko hono talakí	Fakahokó
'E 'omai 'a e Tohi 'a Molomona ki ha tangata na'e 'ikai ke poto (ko e Palōfita ko Siosefa Sāmitá).	2 Nīfaí 27:9	
'E mamata ha kau fakamo'oni 'e toko tolu, pea mo ha ni'ihī tokosi'i pē, ki he 'ū lau'i peleti na'e hiki ai 'e lekooti 'a e kakai Nīfaí.	2 Nīfaí 27:12–14	
'E fekau'i mai 'e he 'Otuá ke 'oatu ki he kakai potó ha ni'ihī 'o e kongá 'o e Tohi 'a Molomoná na'e fakama'ú.	2 Nīfaí 27:15	
"E kole 'e he tangata potó ke 'oange 'a e 'ū lau'i peletí ke ne hanga 'o liliu.	2 Nīfaí 27:15	
'E pehē 'e he tangata potó 'oku 'ikai ke ne lava 'o lau 'a e tohí he na'e fakama'u ia.	2 Nīfaí 27:17	

'OKU AKONAKI 'A E TU'I KO PENISIMANÍ 'O KAU KIA KALAISI

Mōsaia 3:5	'E hā'ele hifo 'a Kalaisi, 'a ia 'okú ne pule "mei he ta'engatá ki he ta'engatá" ki he "lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá, pea. . . nofo 'i ha sino 'o e kelekele."
Mōsaia 3:5-6	'E fai 'e Kalaisi 'a e "ngaahi me'a mana lalahi", 'o hangē ko hono fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'oku mahakí, mo kapusi 'a e ngaahi laumālie tēvolo 'oku nau "nofo'ia 'i he loto 'o e fānau 'a e tangatá."
Mōsaia 3:7	Te ne kātaki'i 'a e ngaahi 'ahi'ahí, fiekaiá, fieinuá, ongosiá mo e "mamahi'ia 'o e sinó" 'o lahi hake 'i he me'a 'oku fa'a kātaki'i 'e he tangatá, "tukukehe pē 'a e maté."
Mōsaia 3:7	'E tafe hifo 'a e ta'ata'á mei he ava kotoa pē 'o hono kilí, ko e tupu 'i hono lahi 'o 'Ene loto mamahi koe'uhi ko e angahala 'a e fa'ahinga 'o e tangatá.
Mōsaia 3:8	'E ui Ia ko "Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, ko e Tamai 'o e langí mo e māmaní, ko e Tupu'anga 'o e me'a kotoa pē talu 'a e kamata'angá."
Mōsaia 3:8	'E ui 'a 'Ene fa'eé ko Mele.
Mōsaia 3:9	'E fakafisinga'i ia 'e Hono kakaí, 'o nau pehē ko he "tangata" pē ia. Te nau tukuaki'i Ia 'o pehē 'oku 'iate Ia ha tēvolo pea te nau tautea'i Ia mo tutuki Ia ki he 'akaú.
Mōsaia 3:10	Te Ne toetu'u mei he maté 'i hono 'aho tolú.
Mōsaia 3:10	Te Ne fakamāu'i 'a e māmaní 'aki 'a e "fakamaau mā'oni'oni".
Mōsaia 3:11	'E totongi 'e hono ta'ata'á ma'anautolu 'oku nau fai angahala 'i he ta'e'iló.
Mōsaia 3:12	'Oku fie ma'u ke fakatomala 'a kinautolu kotoa pē 'oku fai angahala 'i he 'ilo'ilo paú.
Mōsaia 3:15	'E fakahā ki he fale 'o 'Isilelí ha "ngaahi faka'ilonga, mo e ngaahi me'a fakaofa, mo e ngaahi sipinga mo e ngaahi 'ata," kau ai 'a e fono 'a Mōsesé, ke fakahinohino 'a e kakaí ki he taimi 'e hā'ele mai ai 'a Kalaisí. Ka na'a nau kei fakafefeka pē 'a honau lotó, pea na'e 'ikai ke mahino kiate kinautolu "'oku 'ikai fa'a lava ['e he fono 'a Mōsesé] ha me'a 'e taha kae ngata pē 'i he fakalelei 'a e ta'ata'a ['o Kalaisí]."
Mōsaia 3:17	"'E 'ikai tuku mai mo ha "toe hingoa kehe pe hala pe founa" 'e lava ke hoko ai 'a e fakamo'uí ki he fānau 'a e tangatá. 'Oku toki hoko mai pē ia 'i he "huafa 'o Kalaisí, ko e 'Eiki Māfimafí."

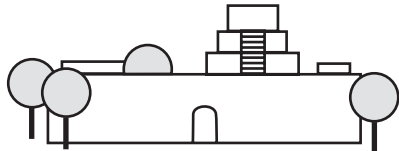
(Na'e to'o mei he lea 'a Sefilí R. Hōlani 'i he *Christ and the New Covenant: The Messianic Message of the Book of Mormon* [1997], 99-100.)

KO E NGAHI FONONGA 'E FITU 'I HE TOHI 'A MŌSAIÁ

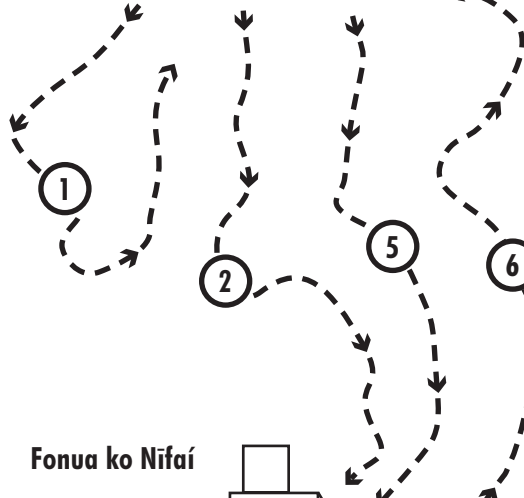

Ko e Ngaahi Maumau 'i he Pule'anga 'o e Kau Sēletí
 ('Oku 'ikai ke 'ilo'i pe ko e hā hono mama'o ki he fakatokelaú na'e nofo ai 'a e kakai Sēletí).

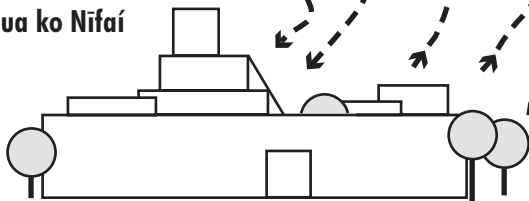
Fonua ko Seilahemalá

Kolo ko Seilahemalá

Fonua ko Nifai

Kolo ko Lihai-Nifai

Ko e 'ū Lau'i Peleti Koula 'e Uofulu Mā Fā (Tohi 'a 'Etá)

Hēlami

Ngaahi Vai 'o Molomoná

4

1. Ko ha fononga na'e iku kovi (vakai, 'Amenai 1:27-28; Mōsaia 9:1-2)
2. Ko e fononga 'a Sēnifí (vakai, 'Amenai 1:29-30; Mōsaia 9:3-9)
3. Ko e fononga ke kumi ki Seilahemalá (vakai, Mōsaia 8:7-9; 21:25-27)
4. Ko e hola 'a 'Alamā ki he Ngaahi Vai 'o Molomoná pea ki mui ai ki Hēlami (vakai, Mōsaia 18:4-5, 32-35; 23:1-5, 19-20)
5. Ko e fononga 'a 'Āmoni ke kumi ki he fonua ko Nifai (vakai, Mōsaia 7:2-7)
6. Ko e hola 'a Limihai ki Seilahemalá (vakai, Mōsaia 22:3-13)
7. Ko e hola 'a 'Alamā ki Seilahemalá (vakai, Mōsaia 24:16-25)

KO 'ALAMĀ MO NĒHOA

Na'e fehangahangai 'a 'Alamā mo e ngaahi palōpalema faingata'a, pea kapau na'e 'ikai ke fakalelei'ia 'i he founa totonu na'e mei hoko ia ko e tō'anga 'o e pule'angá pea mo e Siasí. Fakakaukau loto angé 'o pehē ko 'Alamā koe.

Me'a Na'e Hoko Fika 1 ('Alamā 1:3–12)

Na'e 'i ai ha tangata ko hono hingoá ko Nēhoa 'a ia na'á ne fakafepaki kia Kalaisi mo ne malanga'i holo 'a e fiemaná. 'Okú ne pehē 'oku totonu ke manakoa 'a e kau taki fakalotú pea tauhi kinautolu 'e he kakai pea 'e fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē. 'I ha fakakikihi 'a Nēhoa mo ha mēmipa 'o e Siasí ko Kitione hono hingoá, 'okú ne unuhi hake 'ene heletáá 'o tāmata'e'ia ia. Ko e tu'i fakamaau f'ou'ou koe pea kuo 'omi 'eni 'a Nēhoa ki ho 'aó ke fai hono fakamāu'í. Ko e hā e me'a 'oku totonu ke ke fai?

1. Fakamolemole'i ia pea tuku ange ke 'alu.
2. Fanongo ki hono taukapo'í, fakamaau'ia, pea fakamālohi'i ke ne totongi ha fa'ahinga tautea pē 'e hilifaki ki ai.
3. Fakamolemole'i ia 'o kapau te ne faka'ikai'i e ngaahi me'a 'okú ne tui ki ai.
4. Fai ha tipeiti mo ia ke fakamo'oni'i 'oku hala e ngaahi me'a 'okú ne malanga'í.

Lau 'a e 'Alamā 1:14–16 ke 'ilo mei ai 'a e me'a na'e fai ki ai 'e 'Alamā mo'oni.

Me'a Na'e Hoko Fika 2 ('Alamā 1:16–23)

Ko kinautolu na'a nau tui kiate iá na'e kamata ke nau hanga 'e kinautolu 'o fakatanga'i 'a e Siasí. Na'e kātaki pē 'a e ni'ihī 'o e kāingalotú, ka na'e 'i ai honau ni'ihī na'e kamata ke nau fakakikihi, 'o tatau pē 'i he fakakikihi lea pea mo e fetā'aki. Ko e taula'eiki lahi koe 'o e Siasí. Ko e hā e me'a 'oku totonu ke ke fai?

1. Fakamolemole'i 'a kinautolu 'oku feke'ike'í, kae 'oua na'a fai ha me'a ia ke ta'ofi ai kinautolu.

2. Fekau e kāingalotu ia 'o e Siasí ke nau hiki ki ha kolo fo'ou.
3. Ngāue'aki 'a e kau sōtiá ke nau fakamālohi'i 'a kinautolu na'e feke'ike'í ke nau hiki ki ha kolo fo'ou.
4. Fekau ki he kakai ke nau fakatomala pea tu'usi mei he Siasí 'a e kāingalotu 'oku 'ikai ke nau fakatomalá.

Lau 'a e 'Alamā 1:24 ke 'ilo mei ai 'a e me'a na'e fai ki ai 'e 'Alamā mo'oni.

Me'a Na'e Hoko Fika 3 ('Alamā 1:25–32)

'Okú vahevahe 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'a 'enau ngaahi koloá mo kinautolu 'oku masivá pea nau ngāue koe'uhi ke ma'u 'e he kakai kotoa pē 'a e melinó. 'Okú tāpuaki'i kinautolu 'e he 'Eiki pea 'oku nau hoko 'o tu'umālie. Ko kinautolu 'oku 'ikai ke nau kau ki he Siasí 'oku nau fakapikopiko, nau tui 'a e ngaahi kofu fakataungata'a, tauhi 'otua loi, fai 'a e ngaahi fe'auaki, mo loto hisikia 'i he fielaahi. Ko e hā e me'a 'oku totonu ke ke fai?

1. Toe fakamālohi'i ange e laó pea faka'ilo 'a kinautolu 'oku nau fai angahalá.
2. Tukunoa'i pē kinautolu pea tuku ke hoko atu pē 'enau fai angahalá.
3. Fetongi e ngaahi laó koe'uhí ke toe faingofua ange 'a e talangofua ki ai.
4. Tuku ange ā e fonuá ia ki he kau fai angahalá kae kumi ha 'api fo'ou.

Lau 'a e 'Alamā 1:33 ke 'ilo mei ai 'a e me'a na'e fai ki ai 'e 'Alamā mo'oni.

(Na'e to'o mei he Dennis N. Wright, *The Scripture Connection: The Book of Mormon Edition* [1997], 130; na'e faka'aonga'i 'i hono fakangofua.)

KO HONO LI'AKI 'O 'ETAU NGAAHI ANGAHALÁ

“I he taimi ‘oku tau loto fiamālie ai ke li’aki ‘etau ngaahi angahala kotoa koe’uhi ke tau ‘ilo’i ia mo muimui ‘iate iá, ‘e fakafonu leva kitautolu ‘aki ‘a e fiefia ‘o e mo’ui ta’engata” (Hauati W. Hanitā, ‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1993, 80; pe *Ensign*, Mē 1993, 64).

“Ko hono li’aki kotoa ko ia ‘o ‘etau ngaahi angahala ko e founga pē ia ‘e taha te tau lava ke ‘ilo’i ai ‘a e ‘Otuá.

“I hono fakafehoanaki atú, ko kinautolu ko ia ‘oku nau kei pukepuke pē ha ni’ihi ‘o ‘enau ngaahi angahalá ‘e ta’ofi kinautolu. Pea ‘e pehē pē kiate kinautolu ‘oku nau fakafisi ke ngāue ‘i he loto fakatōkilalo mo faitotonu mo e kau tangata kuo fili ‘e he ‘Eikí. Ko e taimi ko ē ‘oku fakahā fakakonga ai pē ‘e ha taha ‘a e angahalá ki he kau taki kuo fili, ‘e fakamāu’i kakato pē ia ‘o fakatata ki ai” (Niila A. Mekisuale, ‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1991, 42; pe *Ensign*, Nōvema 1991, 32).

“‘Oku kau kotoa ki ai ‘a e ngaahi me’á ni, ‘a e lotú, ‘aukaí, kolé mo e kole tāuma’u. ‘Oku fie ma’u ke tau feinga ‘i he ‘aho taki taha ke tau mo’ui ke hā atu ‘a e ‘Eikí ‘i he ‘etau ngaahi fakakaukaú mo ‘etau ngaahi ngāue.

“. . . Ko kinautolu ‘oku nau foaki “honau ngaahi lotó ki he ‘Otuá” (Hilamani 3:35), ‘oku nau loto fiamālie ke li’aki kotoa ‘enau ngaahi angahalá ke ‘ilo’i iá (vakai, ‘Alamā 22:18), ko e taimi si’i pē kuo nau ‘ilo’i ko e me’a ko ia na’a nau li’aki na’e ‘ikai ko ha feilaulau ia. ‘Oku ‘ikai ke nau ongo’i ‘oku mole ha me’a meiate kinautolu ka ko hano ma’u pē ‘o ha fu’u fiefia lahi” (‘Alekišānita B, Mōlisi, *Feed My Sheep: Leadership Ideas for Latter-day Shepherds* [1992], 45, 50).

“Kāinga, kuo pau ke tau takitaha tuku ange ‘etau ngaahi angahalá kapau ‘oku tau fie ma’u mo’oni ke tau ‘ilo’i ‘a Kalaisi. He ‘oku ‘ikai ke tau ‘ilo’i la kae ‘oua kuo tau hoko o tatau mo ia. ‘Oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘oku nau hangē kinautolu ko e [tamai ‘a Lamōnai], ‘a ia kuo pau ke nau lotu ke ta’aki ‘a e laumālie angahalá meiate kinautolu koe’uhi ke nau ‘ilo ‘a e fiefia tatau” (Ēsela Tafu Penisoni, ‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1983, 63; pe *Tūhulú*, Sānuali 1984, 46).

KO KINAUTOLU KUO NAU ULUI MO’ONÍ

‘Alamā 23:1–7, 16–18

“Ko kinautolu ‘oku nau ului mai koe’uhi ko e ngaahi ‘uhinga fakasōsiale, faka’ulungāanga, fakafonua, pe fakaakó, ‘e ‘ikai ke nau tolonga kinautolu ‘i he taimi ‘oku ‘ahi’ahi’i ai ‘enau tuí tukukehe kapau ‘e a’u ‘enau ngaahi fakamo’oni ki hono kakato ‘o e ongoongolelei ‘oku ‘i he Tohi ‘a Molomoná” (Ēsela Tafu Penisoni, ‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1975, 96; pe *Ensign*, Mē 1975, 65).

“‘Oku fakamatala ‘a e Tohi ‘a Molomoná . . . ‘o kau ki he ‘Otuá, ki hono fakatupu ‘o e tangatá, ki he Hingá, Fakaleléi, ko e hā’ele hake ‘a Kalaisi ki he langí, kau palōfitá, tuí, fakatomalá, papitaisó, ko e Laumālie Mā’oni’oni, kātaki, lotú, fakatonuhia’i mo e fakamā’oni’oni’i tu’unga ‘i he ‘alo’ofá, mo e ‘ofa mo tauhi ki he ‘Otuá.

“Kuo pau ke tau ‘ilo’i ‘a e ngaahi mo’oni mahu’inga ko ‘ení. Na’e akonaki ‘aki ‘e ‘Ēlone mo ‘Āmoni pea mo hona kāingá ‘a e ngaahi fa’ahinga mo’oni tatau ki he kakai Leimaná (vakai, ‘Alamā 18:22–39) ‘a ia na’a nau ‘i he “vanu po’uli tahá pē” (‘Alamā 26:3). ‘Oku hā ‘i he Tohi ‘a Molomoná ko ‘ene hili ko ia hono tali ‘e he kakai Leimana na’a nau uluí ‘a e ngaahi mo’oni ta’engata ko ‘ení na’e ‘ikai ke nau toe hē kinautolu mei ai. (Vakai, ‘Alamā 23:26.)” Ēsela Tafu Penisoni, ‘i he Conference Report, ‘Okatopa 1984, 6; pe *Ensign*, Nōvema 1984, 7).

‘Alamā 24:6, 16–26

“I he ngaahi ‘aho kimu’á, ‘na’e tu’u mālohi ‘a e kau ākongā ‘a e ‘Eikí ‘o a’u pē ka nau ka mate ai kae ‘oua pē na’a nau faiangahalá’ [‘Alamā 24:19]. . I he ngaahi ‘aho kimui ní, ko

e kau ākongā faivelenga ‘a e ‘Eikí ‘oku nau tu’u-ma’u tatau ai pē mo kinautolu” (Lāsolo M. Nalesoni, ‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1994, 93; pe *Tūhulú*, Siulai 1994).

Ko e ofi ange ko ia ‘a e tangatá ki he haohaoá, ko e maama ange ai pē ia ‘a ‘ene vakai pea to e lahi ange ai pē foki mo ‘ene fiefiá kae ‘oua kuó ne ikuna’i ‘a e me’a hala kotoa ‘i he’ene mo’uí ‘o mole kotoa ‘a e ngaahi holi ko ia ke fai angahalá” (*Teachings of the Prophet Joseph Smith*, na’e fakatahataha’i ‘e Joseph Fielding Smith [1976], 51).

‘Alamā 26:11–17, 35–37

“‘Oku ou fu’u ongo’i loto fiefia ‘aupito ko e ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Eikí. ‘A ‘Ēne anga-lelei mo e anga-ofá mo e loto fie foakí mo ‘Ēne ‘alo’ofa ta’e hano tatau kiate kitautolu ko Hono ngaahi foha mo Hono ngaahi ‘ofefiné. Ko ia ‘oku totonu ai ke tau fakamālō loto hounga ‘i he ‘aho kotoa ‘o ‘etau mo’uí” (Kōtoni B. Hingikelí, “Messages of Inspiration from President Hinckley,” *Church News*, 5 Tisema 1998, 2).

Ko e fiefia ‘i he Ongongolelei ‘e lava pē ke ma’u ia . . . hangē ko ‘Āmoné ‘a ‘ene fiefia ‘i he’ene hoko ko e kongā ‘o e ngāue ‘a e ‘Eikí.” (Niila A. Mekisuale, *Meek and Lowly* [1987], 39).

‘Alamā 29:1–3, 9–14

“‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha fiefia ‘e fakatataua ‘aki hono ‘omai ha taha ki he maama ‘o e ongoongolelei” (Ēsela Tafu Penisoni, ‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1984, 64; pe *Tūhulú*, Siulai 1984, 44).

Vakai foki, T&F 8:15–16

KO E FAKAMO'ONI'I 'E 'AMULEKI 'OKU 'IA KALAISI 'A E FOLOFOLÁ

1. 'Alamā 34:1-3. 'Oku hanga ai 'e 'Amuleki 'o toe fakamanatu mai 'a e ngaahi malanga 'a 'Alamā 'o felāve'i mo hono fakatupu 'o ha fakamo'oni kia Kalaisi. Na'á ne fakatokanga mai kiate kitautolu kuo pau ke tau ma'u 'a e _____ mo _____ lolotonga 'a 'etau tauhi ki he 'Eiki.
2. 'Alamā 34:4-5. "'Oku 'uhinga 'a e "ke tō 'a e folofolá 'i homou ngaahi lotó" ke te fakalaulau loto ki ai, lotu pea toki 'ahi'ahi'i 'a e fo'i fehu'i ko ia 'oku tau ngāue ki aí. Ko e hā 'a e "fehu'i lahi"?' _____

3. 'Alamā 34:6-8. Ko e hā 'a e ngaahi fakamo'oni 'e nima na'a nau fakamo'oni'i ko Sisuú ko e 'Alo ia 'o e 'Otuā pea te ne hā'ele mai ki he māmaní ke huhu'i 'a e fa'ahinga 'o e tangatá? _____

4. 'Alamā 34:9. Ko e hā e me'a 'e hokó kapau na'e 'ikai ke 'i ai ha Fakalelei? _____

5. 'Alamā 34:10-12. Na'e ui 'e 'Amuleki 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'uí ko e _____ mo e _____. Na'e 'ikai lava 'e ha tangata matelie ia ke ne fai 'a e fakalelei ma'á e ngaahi angahala 'a ha tokotaha matelie 'e taha. Ko Sisū Kalaisi, 'a e 'Alo 'o e 'Otuā, ko ha tokotaha ia 'oku ta'efa'alaua mo ta'engata (vakai, T&F 20:17, 28). 'Oku a'u atu 'a e mālohi 'o 'Ene Fakalelei ki he kuohilí, taimi lolotonga, pea mo e kaha'ú (vakai, T&F 20:25-27). "'Oku kāpui 'e hono ngaahi olá 'a e kakai kotoa pē, 'a e māmaní pea mo e ngaahi me'a mo'ui kotoa pē 'oku 'i aí, pea toe a'u atu ki he ngaahi ta'engatá" (Bruce R. McConkie, *Mormon Doctrine*, paaki hono 2 [1966], 64).

6. 'Alamā 34:13-14. Na'e uestia fēfē 'e he Fakalelei 'a e fono 'a Mōsesé? _____

Ko e hā 'a e feilaulau lahi mo faka'osí? _____

7. 'Alamā 34:15. Ko e hā 'a e me'a 'oku lava ke fakahoko 'e he feilaulau 'a e Fakamo'uí ma'atautolú? _____

Ko e hā e founga 'oku tuku mai 'e He'ene feilaulau ke tau ma'ú? _____

8. 'Alamā 34:16. 'Oku fakamatala'i 'e he lea ko ia 'oku pehē "'okú ne fā'ofua 'a kinautolu 'aki 'a e to'ukupu 'oku malu'í" ki ha tāpuaki mo'onautolu 'oku nau ma'u 'a e tui ke fakatomalá. Fakamatala'i 'a e ongo te ke ma'u 'i ho'o 'ilo'i ko ia kuo fakamolemole'i kotoa ho'o ngaahi angahalá.

HILAMANI MO E 3 NĪFAÍ: KO HA FAKAFEHOANAKI KI HE HĀ'ELE 'ANGAUA MAI 'A KALAIŚÍ

“Oku fakahā mai ‘e he lekooti ‘o e hisitōlia ‘o e kakai Nīfai kimu‘a si‘i pē pea ‘a‘ahi ‘a e Fakamo‘uí kiate kinautolú ha ngaahi talanoa fakatātā lahi ki hotau kuongá ni ‘i he‘etau talitali atu ko ia ki he hā‘ele ‘angaua mai ‘a e Fakamo‘uí” (“Ēsela Tafu Penisoni, ‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1987, 3; pe *Ensign*, Mē 1987, 4).

	Ngaahi Me‘a ‘e Hoko pe Ngaahi Faka‘ilonga	Ko e Hā‘ele Mai ki he kakai Nīfai	Ko e Hā‘ele ‘Angaua Mai
1. Ko e Maveuveu Fakasōsiale mo Fakapolitikale	Ngaahi kautaha fufū	Hilamani 1:11–12; 2:3–13; 6:15–30; 7:1–9	‘Eta 8:22–25; D&C 42:64
	Ngaahi tau mo e ngaahi ongoongo ‘o e tau	Hilamani 1:14–30; 11:24–25; 3 Nīfai 2:13, 17	T&F 45:26; 87:3; SS—M 1:28–29
	Fielahi, ‘ofa ki he koloá, mo e tu‘unga kehekehé	3 Nīfai 6:12–14	Molomona 8:35–38
	Ko ha tau faka‘osi mo fakamanavahē	3 Nīfai 4:7–27	Sākalaia 12:1–3, 8–11; Fakahā 9
2. Ngaahi Me‘a ‘e Hoko Fakafokifā	Ngaahi faka‘ilonga mo e ngaahi me‘a fakaofa ‘i he langí	Hilamani 14:5–6, 20; 3 Nīfai 1:21; 8:19, 22	Sioeli 2:30–31; T&F 45:40
	Ngaahi mofuike ‘i he langí mo māmani	Hilamani 14:21–23	SS—M 1:29
	Ngaahi la‘ala‘ā mo e ngaahi honge	Hilamani 11:4–6	Fakahā 11:6; 18:8
	Ngaahi afā, ngaahi matangi, ngaahi mana, ngaahi ‘uhila	Hilamani 14:21, 23, 26; 3 Nīfai 8:5–7, 12	Fakahā 16:18, 21; T&F 88:90
3. Ko e Kakai Fai Angahalá	Ko e fai angahala lahi ‘i he lotolotonga ‘o e kakai: ‘a e fielahí, feke‘ike‘í, anga ta‘e ma‘á, anga fakaemāmani, hē mei he mo‘oní	Hilamani 3:1–3, 17–19, 33–36; 4:11–13; 6:2, 31–35; 7:4–6; 11:36–37; 16:12; 3 Nīfai 2:3; 6:15–18	2 Tīmote 3:1–6; Fakahā 17:4; 18:10–14; 2 Nīfai 27:1; 28:4, 8–11; T&F 10:63
	Fai angahala ‘a e to‘utupú	3 Nīfai 1:29–30	‘Īsaia 3:5, 12; 2 Tīmote 3:2
	‘Oku ‘ikai ke tali ‘e he kakai fai angahalá ‘a e kau palōfitá ka nau tali ‘a e kau palōfita loí.	Hilamani 8:3–6; 10:13; 13:24–28; 14:10; 16:2, 6; 3 Nīfai 7:14	2 Nīfai 27:1, 5
	‘Oku faka‘ikai‘i ‘e he kakai fai angahalá ‘a e ngaahi faka‘ilonga mo e ngaahi me‘a fakaofa ‘oku hoko kimu‘a ‘i he hā‘ele mai ‘a Kalaisí.	Hilamani 16:13–23; 3 Nīfai 1:5, 22; 2:1–2	2 Pita 3:3–4; T&F 45:26

	Ngaahi Me'a 'e Hoko pe Ngaahi Faka'ilonga	Ko e Hā'ele Mai ki he kakai Nīfai	Ko e Hā'ele 'Angaua Mai
4. Ko e Kakai Mā'oni'oni	'Oku tātānaki mavahe ha ki'i tokosi'i mālohi mo anga mā'oni'oni mei he kakai fai angahalá.	3 Nīfai 2:11–12; 3:13–16, 22	1 Nīfai 14:12; Sēkope 5:70; T&F 45:64–71; 115:6
	'Oku tupu, tu'umālie, pea mo a'usia 'e he Siasí hono lilingi hifo 'o e Laumālié mo e ngaahi me'a mana.	Hilamani 3:24–26; 6:9–13; 16:13–14; 3 Nīfai 1:4, 22–23; 7:17–20	Taniela 2:44; Sioeli 2:28–30; T&F 45:40
	Na'e ma'u 'e he kau palōfita ha mālohi lahi pea nau toutou talaki ha pōpoaki 'o e fakatomalá.	Hilamani 5:18–23, 42; 11:3–6; 13:2; 14:11; 16:2; 3 Nīfai 6:20	Fakahā 11:3, 5–6; T&F 77:15. Na'e pehē 'e Palesiteni 'Ēsela Tafu Penisoni: "Kuó u 'osi fakamo'oni' i hoku 'atamaí mo hoku lotó 'a e pōpoaki ko ia kuo tuku mai 'e he 'Eiki ke 'oua te mou lea'aki ha me'a ka ko e fakatomalá ki he to'utangatá ni' (T&F 6:9; 11:9). Kuo hoko 'eni ko e taumu'a 'a e palōfita kotoa pē 'i he ngaahi 'aho kimui ní' (i he Conference Report, 'Epeleli 1986, 3; pe <i>Ensign</i> , Mē 1986, 4).
	'Oku fakasio 'e he kau mā'oni'oni ki ha ngaahi faka'ilonga mo lotu ke fakavave 'a e hā'ele mai 'a Kalaisi.	3 Nīfai 1:8, 10–14	T&F 45:39, 44; 68:11; 133:37–40; Mōsese 7:62
5. 'Oku Hā'ele Mai 'a e 'Eiki	Ko hono faka'auha faka'aufuli 'a e kakai fai angahalá	Hilamani 10:12; 11:6; 14:24; 15:1; 3 Nīfai 8:14–16; 9:2–12	'Īsaia 26:21; Malakai 4:1; T&F 1:9; 133:41
	'Oku hao 'a e kau mā'oni'oni mei he faka'auha 'i he hā'ele mai 'a Kalaisi.	3 Nīfai 9:13; 10:12–13	1 Nīfai 22:16–22, 24–26; T&F 97:21–25
	'Oku hā'ele hifo 'a Sisū mei he langí.	3 Nīfai 11:8	T&F 65:5; SS—M 1:26
	'Oku fakaava 'a e ngaahi fa'itoka 'o e kakai maté	Mātiu 27:52; Hilamani 14:25	T&F 88:96–98; 133:56

FAKAMAAU FAKA'OSÍ MO E FAKAMAAU FAKATAIMÍ

'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā. Na'e to'o mei he Judge Not and Judging (Faasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí ma'á e kau tāutahá, 1 Mā'asi 1998, 1–5).

Ko e Fakamaau Faka'osí

“Uluakí, te u lea kau ki he fakamaau faka'osí. Ko e me'a ia 'e hoko 'i he haka'ú 'a ia te tau tutu'ú kotoa ai 'i he 'ao 'o e fakamaau'anga 'a Kalaisi ke fakamā'ú kitautolu 'o fakatatau ki he'etau ngaahi ngāue. . . 'Oku ou tui 'oku 'uhinga mahino mai 'aupito 'a e fekau ko ia 'i he folofolá 'oku pehē mai ke ' 'oua 'e fakamā'ú ki he fakamaau faka'osí ko 'ení, he 'oku pehē 'i he Tohi 'a Molomoná ke 'oua 'e. . . fakamā'ú ['e he tangatá]; he 'oku 'a'aku 'a e fakamā'ú, 'oku folofola 'e he 'Eiki' (Molomona 8:20).

“ . . . 'Oku ou tui na'e foaki mai 'a e fekau ko 'ení koe'uhí he 'oku tau fa'a fai 'e kitautolu 'a e ngaahi fakamaau faka'osí 'i he taimi kotoa pē 'oku tau pehē ai 'e 'alu ha taha ki heli (pe ki hēvani) 'i ha fa'ahinga ngāue 'oku nau fai pe 'i ha fa'ahinga taimi pau. Ko e taimi 'oku tau fai ai 'ení-pea 'oku lahi foki hono fa'a 'ahi'ahi'í kitautolu ke tau fai pehē-'oku tau fakatupu 'e kitautolu 'a e mamahi kiate kitautolu pē pea pehē ki he tokotaha ko ia 'oku tau hanga 'o fakamā'ú.

“Oku tatau 'a e me'a ia 'oku tupu mei he feinga 'a ha tangata ke ne fai 'a hono fakamā'ú faka'osí 'o ha tangata kehé mo e me'a 'oku hoko ki ha tangata sipoti 'o kapau 'oku tau 'osi tala pē 'e kitautolu ia 'a e ola 'o ha fe'auhi sipoti lolotonga ko iá 'oku kei lolotonga fakahoko 'a e sipoti. Ko e 'uhinga tatau pē 'oku tapui ai 'a 'etau fai 'a e ngaahi fakamaau faka'osí ki he me'a 'e hoko ki ha mo'ui 'a ha tokotaha kehe. . .

“ . . . Kuo pau ke tau tuku 'etau hanga 'o fakamā'ú faka'osí e kakaí koe'uhí he 'oku 'ikai ke tau ma'u 'e kitautolu 'a e potu mo e 'ilo ke fai 'aki iá. Pea 'e a'u pē foki ki ha'atau faka'aonga'í 'e kitautolu 'a e ngaahi founa 'oku halá. Ko e founa 'a e 'Eiki' ko e fakamaau 'i he vā 'o kinautolu 'oku nau ikuná mo kinautolu 'oku 'ikai ikuná. Ko e founa 'a e 'Eiki' ki hono fakahoko 'o e fakamaau faka'osí ko hono faka'aonga'í 'o 'ene 'ilo haohoa ki he fono kuo ma'u 'e he tokotaha ko iá peá ne fakamaau 'o fakatatau ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e tokotaha ko iá, 'ene ngaahi taumu'a, 'ene ngaahi ngāue 'i hono kotoa 'o 'ene mo'ui. . .

Ngaahi Fakamaau Fakataimí

“I hono fakafehoanaki atu ki hono tapui 'o e tangatá ke 'oua na'á ne fakahoko 'a e ngaahi fakamaau faka'osí, 'oku fie ma'u 'e he folofolá ia 'a e tangatá ke ne fakahoko 'a e “ngaahi fakamaau fakataimí.” 'Oku fu'u mahu'inga 'aupito 'a e ngaahi fakamaau ia ko 'ení ki he'etau tau'atāina ke fai 'a 'etau ngaahi fili fakafo'ituituí 'i he māmaní. . .

“Ko e mo'oni, kuo pau ke tau fai 'a e ngaahi fakamaau 'i he 'aho kotoa pē 'i he'etau tau'atāina ko ia ke tau fili ma'atautolú, ka kuo pau ke tau tokanga 'oku fakataimí pē 'etau fakamaau'í 'a e kakaí kae 'ikai ke faka'osí pe aofangatuku. 'I he'ene peheé, 'oku lahi 'a e ngaahi fekau 'i he ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí 'oku 'ikai ke tau lava ke tauhi ta'e kau ai 'a hono fakamā'ú 'o e kakaí 'i he taimi pē ko iá: ' 'Oua na'a 'atu 'a e me'a 'oku mā'oni'oni' ki he fanga kulií, pe sī ho'omou mata'itofé ki he fanga puaká' (Mātiu 7:6); 'Vakai telia 'a e kau palōfita kākā. . . Te mou 'ilo 'a kinautolu 'i honau ngaahi fuá' (Mātiu 7:15–16); pea “Ke mou 'alu atu mei he lotolotonga 'o e kau angahalá' (T&F 38:42).

“Oku tau fakamaau 'i he'etau fili hotau ngaahi kaungā-me'á, 'i he'etau fili 'a e founa ke faka'aonga'í ki ai 'a hotau taimí mo 'etau pa'angá, pea pehē foki ki he'etau fili 'a hotau hoa ta'engatá. Ko e mo'oni 'oku kau 'a e ní'ihí 'o e ngaahi fakamaau ko 'eni 'oku fai 'i he taimi pē ko iá 'i he ngaahi me'a na'e 'uhinga ki ai 'a e Fakamo'uí 'i he taimi na'a ne akonaki ai 'o pehē 'oku kau 'i he 'ngaahi me'a mamafa 'o e fonó' 'a e fakamā'ú (Mātiu 23:23). . .

Ko Hono Fai 'o e Ngaahi Fakamaau Fakataimí 'Oku Mā'oni'oni'

“ . . . Tau fakakaukau angé ki ha ngaahi tefito'í mo'oni pe ha ngaahi me'a 'e ní'ihí 'okú ne fakatupu 'a e 'fakamaau mā'oni'oni' 'a ha taha:

“Uluakí, 'i hono faka'uhinga'í 'o ha fakamaau 'oku mā'oni'oni', kuo pau ke fai fakataimí ia kae 'ikai ko hono faka'osí. Kuo pau ke 'oua na'a lau ai 'o pehē kuo 'osi pau pē ma'u 'e ha tokotaha ia 'a hono hakeaki'í pe ko e pehē kuo 'osi pau pē 'alu ia 'a ha taha ki he afi 'o heli. 'E faka'ehi'ehi ia mei hano tala 'o pehē kuo 'ikai ke toe 'i ai ha faingamālie ia 'o ha taha ke ne ma'u hono hakeaki'í pe fai ai ha ngāue mahu'inga 'i he ngāue'anga 'a e 'Eiki. Ko e ongoongolelé ko e ongoongolelé ia 'o e 'ofa, pea 'oku 'ikai ha mafai 'o ha taha 'iate kitautolu ke ne ta'ofi 'a e mālohi 'o e Fakaleléi mei hono fakama'a e ngaahi angahala fakafo'ituituí, mei he fakamolemolé, pea mo e liliu 'o e mo'ui ke taa mo fe'ungá.

“Ko hono uá, ko e fakamaau mā'oni'oni' 'e tatakí ia 'e he Laumālie 'o e 'Eiki, kae 'ikai 'e he loto 'itá, loto sāuní, meheká, pe siokitá. . .

“Ko hono tolú, koe'uhí ke mā'oni'oni' 'etau fakamā'ú, kuo pau ke fakahoko 'etau fakamaau fakataimí ke ngata pē 'i loto pē 'i hotau fatongia tauhí. 'Oku 'ikai totonu ke tau fakakaukau ke fakamaau'í ha me'a mei tu'a 'i hotau ngaahi fatongia fakafo'ituituí pē. . .

“Ko e tefito’i mo’oni hono fā ‘o hono fakahoko ha fakamaau fakataimi mā’oni’oni ‘o ha tahá, ‘o kapau ‘e lava, pea ‘oku totonu lava ke tau faka’ehi’ehi mi hono fai ‘o ha fakamāú kae ‘oua lava kuo tau ma’u ha ‘ilo fe’unga ki he ngaahi mo’oni ‘o e me’a ko iá. . . .

“. . . ‘Oku ‘i ai ha ngaahi me’a ‘oku fa’a hoko fakatu’upakē ‘o fie ma’u ai ke tau fai ha ngaahi fakamaau ‘eke kimu’a pea toki lava ke ma’u kotoa mai ‘a e ngaahi mo’oni ko ia ‘oku tau fie ma’u kae toki fai ‘etau tu’utu’uní pe filí. . . .

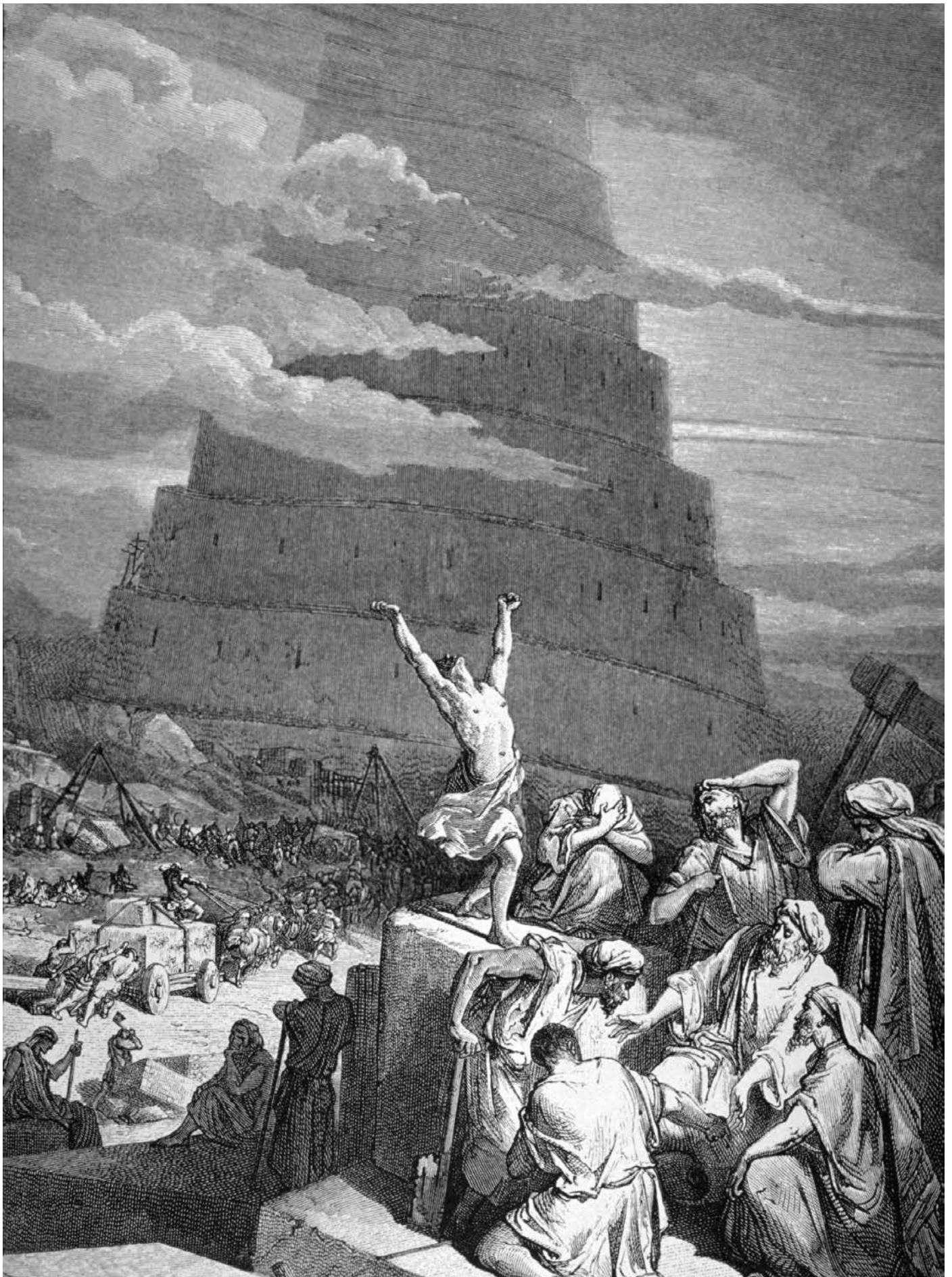
“. . . ‘I he ngaahi taimi pehení, ‘oku tau fai pē ‘a e lelei taha te tau lavá, ‘o tau fakafalala pē ki he ngaahi akonaki ‘i he folofola fakaonopooni ko ia ke tau “falala ki he Laumālie ko ia ‘oku tākiekina ke fai lelei—‘io, ke fai totonu, ke ‘a’eva anga-vaivai, ke fakamaau anga-tonu” (T&F 11:12).

“Ko e tefito’i mo’oni hono nima ‘o ha fakamaau fakataimi ‘oku mā’oni’oni, ko ha’atau faka’ehi’ehi ‘i he taimi kotoa pē ‘e ala lava aí, mei hono fakamāú ‘i ‘o e kakaí ka tau fakamaau ‘i pē ‘a e ngaahi tūkunga pe me’a ‘oku hokó. . . .

“Ko e founga pe tefito’i mo’oni faka’osí lava ‘o ha fakamaau mā’oni’oni, ko ha’atau faka’aonga’i e ngaahi tu’unga tukupau ‘o e mā’oni’oni. Kapau te tau faka’aonga’i ha ngaahi tu’unga tukupau ‘oku ta’e mā’oni’oni, ‘e ta’e mā’oni’oni lava ‘etau fakamāú. Ko e taimi ko ē ‘oku ‘ikai mā’oni’oni ai ‘etau fakamāú ‘oku tau tu’u lava ‘i ha tu’unga fakatu’utāmaki ke fakamaau ‘i kitautolu ‘i ha ngaahi tu’unga ‘oku ta’e totonu mo ta’e mā’oni’oni. ‘Oku hā ‘i he tefito’i potu folofola ki he taumu’a ko ‘eni ke ‘oua na’a tau fakamāú, ‘a e fakatokanga ko ‘eni: “He ko e anga ko ia ‘oku mou fakamaau ‘akí, ‘e fakamāua ai ‘a kimoutolu; pea ko e [me’afua] ko ia te mou fua ‘akí, ‘e toe fua ‘aki ia kiate kimoutolu’ (Mātiu 7:2; vakai foki, 3 Nifai 14:2).”

KO MALAKAI 'I HE TOHI 'A MOLOMONÁ (3 NĪFAI 24–25)

1. Lau 'a e 3 Nīfai 24:2. Ko e hā e me'a 'oku fakatatau 'a Sīsū Kalaisi ki ai 'i he veesi ko 'ení?
2. Lau 'a e 3 Nīfai 24:3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:24. Ko e hā ha foaki 'oku lava ke tau fai 'a ia 'oku tatau mo e foaki 'a e ngaahi foha 'o Līvai?
3. Hiki ha fa'ahinga kakai 'e ono 'e fakamāu'ī fakavavevave 'e he 'Eikí (vakai, 3 Nīfai 24:5).
4. Lau 'a e 3 Nīfai 24:7. Ko e hā 'a e tala'ofa 'oku fai 'i he veesi ko 'ení?
5. 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'e lava ke ui ai hono ta'e totongi 'o e vaehongofulú mo e ngaahi foakí ko e "kaiha'a mei he 'Otuá"? (vakai, 3 Nīfai 24:8).
6. Kumi ha ngaahi fakamo'oni fakafolofola kehe 'e tolu 'oku nau ako'i mai 'a hono mahu'inga 'o e vaehongofulú. Fakafehoanaki kinautolu mo e 3 Nīfai 24:8; 'osi ko iá pea hiki kinautolu heni.
7. Hiki e ngaahi tāpuaki 'oku tala'ofa mai 'aki 'e he 'Eikí kiate kinautolu 'oku nau talangofua ki he fono 'o e vaehongofulú (vakai, 3 Nīfai 24:10–12). Ko e fē 'i he ngaahi tāpuaki ko 'ení kuó ke fakatokanga'i 'i ho'o mo'uí?
8. Lau 'a e 3 Nīfai 24:16–17. Ko hai 'oku fakatatau 'e he 'Eikí ki he ngaahi siueli 'i he ngaahi veesi ko 'ení? Ko e hā 'oku hoko ai 'a e fakahoa ko 'ení ko ha fakahoa 'oku fe'ungá?
9. Kumi angé ha toe veesi 'e taha 'okú ne ako'i mai 'a e mahu'inga 'o e fānau 'a e Tamai Hēvaní, pea hiki heni 'a e fakamo'oni fakatohitapú.
10. Lau 'a e 3 Nīfai 25:1. Ko e 'aho fē 'oku lau ki ai 'a e veesi ko 'ení?
11. Lau 'a e veesi 2. 'Oku tala'ofa 'e he Fakamo'uí 'i he veesi ko 'ení 'o pehē, "ka 'e hopo hake mo e fakamo'ui 'i hono kapakaú. Ko e hā nai hono 'uhinga 'oku 'omi ai 'e he tala'ofa ko 'ení 'a e fakafiemālié?
12. Lau 'a e veesi 5. Ko e hā e tala'ofa 'oku fai mai 'i he veesi ko 'ení?
13. Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 110:13–16. Ko e fē taimi na'e fakahoko ai 'a e kikite 'i he 3 Nīfai 25:5? Ko e fē feitu'u na'e fakahoko ai iá?
14. Ko hai e palōfita he ngaahi 'aho kimui ní na'e hā ki ai 'a 'Ilaisiaá?
15. Lau 'a e 3 Nīfai 25:6 pea fakatatau ia ki he tohi Malakai 4:6 mo e Hisitōlia 'o Siosefa Sāmitá 2:39. Ko e hā e ngaahi faikehekehe 'i he ngaahi liliu ko ia 'e tolu 'o e fo'i veesi ko 'ení?
16. Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, "Ko e fatongia lahi taha 'i he māmaní kuo tuku ai 'e he 'Otuá kiate kitautolú ke tau fekumi ki hotau kakai kuo pekiá" (*History of the Church*, 6:313). Lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:15–18. 'Oku mou pehē ko e hā hono 'uhinga 'ao e "liliu 'o e loto 'o e ngaahi tamaí ki he fānau, mo e loto 'o e fānau ki he'enau ngaahi tamaí".
17. Ko e hā e veesi 'okú ke manako taha ai 'i he 3 Nīfai 24–25? Ko e hā hono 'uhingá?

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONĪ'ONI
'I HE NGA'HI 'AHO
KIMUI NĪ

